

İĞDIR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

SBD

MAYIS 2024, SAYI 36

E-ISSN:2147-6152
P-ISSN: 2147-5717

31.05.2024

IĞDIR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

BİLİMSEL HAKEMLİ DERGİ

IGDIR UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
SCHOLARLY REFEREED JOURNAL

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 13, Sayı 36
MAYIS 2024

Year 13, Issue 36
May 2024

Yönetim / Management

Baş Editör / Editor in Chief

Doç. Dr. Ahmet TAN

İletişim Bilgileri / Contact Information

Adres / Address: Iğdır Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Şehit Bülent Yurtseven Kampüsü, Suveren, 76000, Iğdır

Telefon / Phone: 90 476 2230010

Faks / Fax: 90 476 2230017

Web Sayfası / Web Page:

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder>

E-Posta / E-Mail: sosbilder@igdir.edu.tr

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi üç aylık **bilimsel hakemli bir dergidir** ve Ocak, Mayıs, Ekim aylarında, yılda üç kez yayınlanmaktadır. Dergimiz; Sosyal Bilimler kapsamında değerlendirilen alanlara ait makalelere yer vermektedir.

Yayınlanan makalelerin ilim ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir. Fikirlerden kesinlikle editörler sorumlu tutulamazlar. Makalelerde belirtilen görüşler, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*'nin görüşlerini yansıtmazlar. Dergide yayınlanan makalelerin tüm yayın hakları *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*'ne aittir. Makalelerde, Araştırma ve Yayın Etiğine uyulmaktadır.

Dergimiz Academic Journals Database, ACAR İndeks, ASOS İndeks, CiteFactor, EBSCO Academic Search Complete, EBSCO Academic Search Ultimate, Genamics Journal Seek, Index Copernicus, ISAM İlahiyat Makaleler Veritabanı, J-Gate, Journal Index, Scientific Journal Services (SIS), Türk Eğitim İndeksi ve **Ulakbim TR Dizin** tarafından taranmakta ve dizinlenmektedir.

Yayın Kurulu / Editorial Board

Baş Editör / Editor in Chief

Doç. Dr. Ahmet TAN (İğdır Üniversitesi, İğdır, TÜRKİYE)

Editör Yardımcıları / Second Editors

Dr. Öğr. Üyesi Ercan İNCE (İğdır Üniversitesi, İğdır, TÜRKİYE)

Yabancı Dil Editörü

Doç. Dr. Y. Kemal ÖZEKİCİ (Adıyaman Üniversitesi, Adıyaman, TÜRKİYE)

Türkçe Dil Editörü

Doç. Dr. Oğuz DOĞAN (İğdır Üniversitesi, İğdır, TÜRKİYE)

Alan Editörleri

Dil, Edebiyat ve Sanat: Prof. Dr. Yakup ÇELİK (Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, TÜRKİYE)

Turizm İşletmeciliği: Doç. Dr. Metin SÜRME (Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep, TÜRKİYE)

Eğitim Bilimleri: Doç. Dr. Banu ÖZKAN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, TÜRKİYE)

İktisadi ve İdari Bilimler: Doç. Dr. Turhan MOÇ (İğdır Üniversitesi, İğdır, TÜRKİYE)

Felsefe ve Din Bilimleri: Doç. Dr. M. Emin YURT (İğdır Üniversitesi, İğdır, TÜRKİYE)

Mizanpaj

Dr. Hakan ÇAYALAN (İğdır Üniversitesi, İğdır, TÜRKİYE)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Seyfettin ERDOĞAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul, TÜRKİYE)

Prof. Dr. Bülent SÖNMEZ (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İzmir, TÜRKİYE)

Prof. Dr. Gökhan TUNÇ (Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, TÜRKİYE)

Prof. Dr. Ferhat KORKMAZ (Batman Üniversitesi, Batman, TÜRKİYE)

Prof. Dr. Yusuf ÖZKIR (İstanbul Medipol Üniversitesi, İstanbul, TÜRKİYE)

Doç. Dr. Elgiz YILMAZ ALTUNTAŞ (Galatasaray Üniversitesi, İstanbul, TÜRKİYE)

Doç. Dr. Mirpenç AKŞİT (İğdır Üniversitesi, İğdır, TÜRKİYE)

Doç. Dr. Mustafa Uğurlu ARSLAN (Dicle Üniversitesi, Diyarbakır, TÜRKİYE)

Doç. Dr. Serkan KÜNÜ (İğdır Üniversitesi, İğdır, TÜRKİYE)

Dr. Hüseyin GÖÇMENLER (Hacettepe Üniversitesi, Ankara, TÜRKİYE)

Danışma Kurulu / Advisory Board

- Prof. Dr. Ahmet Cüneyt İssı (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Alfina Sibgatullina (Rusya Bilimler Akademisi)
Prof. Dr. Bahattin Çelik (İğdır Üniversitesi)
Prof. Dr. Beate Böhlendorf (Roma-German Merkez Müzesi)
Prof. Dr. Cafer Sadık Yaran (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Celal Türer (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Cevat Başaran (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdal Aydoğan (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Galip Veliu (Tetova Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Hacı Bayram Kaçmazoğlu (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan Taş (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin Türk (Ardahan Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Güner (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Kaya (İğdır Üniversitesi)
Prof. Dr. İhsan Bulut (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. İlhan Kutluer (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. İsa Habibbeyli (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi)
Prof. Dr. İsmail Hakkı Eraslan (Düzce Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmayıl Hacıyev (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi)
Prof. Dr. Kenan Ziya Taş (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Könlül Bünyadzade (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi)
Prof. Dr. Muhsine Börekçi (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat Ali Karavelioğlu (İğdır Üniversitesi)
Prof. Dr. Musa Yıldız (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Namık Açıkgöz (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Nedim Yüzbaşıoğlu (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Nurettin Arslan (Çanakkale 18 Mart Üniversitesi)
Prof. Dr. Oktay Belli (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Ö. Selçuk Emsen (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer Mahir Alper (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer Yılmaz (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Recep Gülşen (İğdır Üniversitesi)
Prof. Dr. Reha Saydan (Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Prof. Dr. Rengin Ak (Kırklareli Üniversitesi)
Prof. Dr. Sabri Azgün (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Saliha Koday (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Savaş Yıldırım (Mersin Üniversitesi)
Prof. Dr. Selim Başar (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Sema Buz (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Serhat Zaman (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Sevda Yapraklı (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Seyfettin Erdoğan (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Sinan Temurlenk (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Şadi Eren (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Tevfik Şükrü Yapraklı (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Tuncay Öğün (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Turhan Kaçar (Pamukkale Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

(Araştırma Makaleleri/Research Articles)

Hakan KARAMAN-Hacer Merve MEYDANCI-İlker AKTÜRK-Ömer Miraç YAMAN

Bağımlılıkta Umutsuzluk Hikâyeleri: Madde Bağımlılığının Zorlayıcı Yönlerine İlişkin Derleyici Bir Araştırma / Stories Of Despair In Addiction: A Competitive Research On Hard Aspects Of Substance Abuse

.....1-25

Ömür ALYAKUT- Ayşenur KUYTAN

Y Kuşağında Restoran Temizlik Algısının Müşteri Tatmin Düzeyine Etkisi / The Effect of Restaurant Cleanliness Perception on Customer Satisfaction Level in Generation Y

.....26-47

Abdullah TURAN

Türk Siyasi Hayatında Kılıçdaroğlu Dönemi ve CHP'nin İdeolojik Yönelişi: Millet İttifakı'na Çıkan Yol / Kılıçdaroğlu Period in Turkish Political Life and the Ideological Orientation of CHP: The Road to the Nation Alliance

.....48-73

Sinem KUNT-Ceren PAMUK-Samir JAMANOV

Rethinking about Tangible Cultural Heritage Like Architect Sinan in The Digital Age: A Synthesis between The Ages / Dijital Çağda Somut Kültürel Mirası Mimar Sinan Gibi Yeniden Düşünmek: Çağlar Arası Bir Sentez

..... 74-89

Bülent YILDIZ

The Effect of Smart City Applications on Smart City Life Intention: The Moderating Role of Technology Anxiety / Akıllı Şehir Uygulamalarının Akıllı Şehir Yaşam Niyetine Etkisi: Teknoloji Kaygısının Moderatör Rolü

..... 90-111

Nesibe KANTAR

Bilişim Felsefesi Bağlamında Bilişim Etiği ve Güncel Tartışmalar / Information Ethics and Current Debates in the context of the philosophy of Information

..... 112-133

Samet GÜVEN

A Comparative Analysis of Intersectional Feminist Identities in Caryl Churchill's Vinegar Tom and Cloud Nine / Caryl Churchill'in Vinegar Tom ve Cloud Nine Adlı Oyunlarındaki Birbirine İlişkili Feminist Karakterlerin Mukayeseli Bir Analizi

.....134-145

Çiğdem ÇAM TÜRKAN-Aptulkerim DİNÇ

6. Sınıf Türkçe dersinde drama yöntemini kullanmanın öğrencilerin sosyal beceri ve derse karşı tutumuna etkisi / The Effect of Using Drama in Turkish Lesson Teaching on 6th Grade Students Social Skills and Attitude Towards Lesson146-161

Ahmet AKUSTA

The Effect of Sectoral Diversification on Return and Risk in Portfolio Management: An Application in Borsa Istanbul / Portföy Yönetiminde Sektörel Çeşitlendirmenin Getiri ve Risk Üzerindeki Etkisi: Borsa İstanbul'da Bir Uygulama.....162-183

Esra SARIOĞLU- Zeynep Beril YOLAÇAN EYİNÇ-Bariş Yiğit DEMİRAL-Qingye TANG

The Effect of Turkey's (Türkiye) Country Image on Country Reputation: A Study From The Perspective of Citizens of The People's Republic of China / Türkiye'nin Ülke İmajının Ülke İtibarı Üzerindeki Etkisi: Çin Halk Cumhuriyeti Vatandaşlarının Perspektifinden Bir Çalışma184-204

Yasin ERCİLSİN

Erken Cumhuriyet Döneminde Sosyal Devletin İnşa Süreci ve Sınır Vilayeti "İğdır" (1923-1935) / The Construction Process of the Social State in the Early Republic Period and the Border City "İğdır" (1923-1935)205-219

Gülçin Güler ÖZTEKİN

The Effects of Social Anxiety on Subjective Well-Being among Adolescents: The Mediating Roles of Mindfulness and Loneliness / Ergenlerde Sosyal Kaygının Özne İyi Oluş Üzerindeki Etkileri: Bilinçli Farkındalık ve Yalnızlığın Aracı Rollerini.....220-236

Alper PERÇİN-Berkay Eren PEHLİVANOĞLU-Ramazan Cihad YILMAZ

Academic Development of Physiotherapy and Rehabilitation Students in Post-Earthquake Hybrid Education / Deprem Sonrası Hibrit Eğitimde Fizyoterapi ve Rehabilitasyon Öğrencilerinin Akademik Gelişimi237-246

Gülbin FIRAT ONAT

Erken Cumhuriyet Döneminde Taşranın Denetimi: Ahval-i Umumiye Raporlarından Örnekler (1928-1930) / Control of The Provinces in The Early Republican Era: Examples from Ahval-i Umumiye Reports (1928-1930)247-261

Eray Coşar-Serkan KÜNÜ

Yönetişim ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama / The Relationship between Governance and Economic Growth: An Application on OECD Countries..... 262-281

Seyhat BAYRAK GEZDİM

Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Çevresel Kalite Üzerindeki Etkisi: Heterojen Panel Tahmin Modellerinden Kanıtlar / The Impact of Information and Communication Technologies on Environmental Quality for Emerging Market Economies: Evidence from Heterogeneous Panel Estimations Models282-311

Yunus Emre GÜR

Consumer Price Index Forecasting in Turkey: A Comparison of Deep Learning and Machine Learning Approaches / Türkiye’de Tüketici Fiyat Endeksi Tahmini: Derin Öğrenme ve Makine Öğrenme Yaklaşımlarının Karşılaştırılması**312-344**

Hüsne DEMİREL-Ayşe Nur PEKASIL

Toplumsal Cinsiyet Algısı ve Cinsiyetçi Kelime Kullanma Sıklığının Sosyodemografik Değişkenler ve Yaşam Tarzları Açısından İncelenmesi: Ankara Örneği / Investigation of Gender Perception and Frequency of Using Sexist Words in Terms of Sociodemographic Variables, and Lifestyles: Ankara Province**345-360**

Rahman AYDIN

Fiyatlar Genel Seviyesinin ve Faiz Politikalarının Finansal Piyasalar Üzerine Etkisi: RALS ADF Birim Kök Testi Yaklaşımı / The Effects of the General Level of Prices and Interest Rate Policies on Financial Markets: RALS ADF Unit Root Test Approach**361-381**

Cebrail AÇIK

The effect of wooden toy differences on the perceptions of children with special education needs over time / Ahşap oyuncak farklılıklarının zaman sürecinde özel eğitim gereksinimli çocukların algılarına etkisi **382-391**

Ahmet YILDIZ

Sağlık Sektöründe Dönüşümcü Liderlik Konusunda Yapılmış Çalışmaların Bibliyometrik Analizi / Bibliometric Analysis of Transformational Leadership Studies in the Healthcare Sector**392-410**

Güzin KIYIK KICIR

Yönelimsel Bir Fonksiyon Olarak Planlamanın Uzaktan Eğitim Kurumları Açısından Analizi / Analysis of Planning as a Management Function from Distance Education Institutions**411-430**

Gürkan KANAT- Mesut ORUÇ

Polis Teşkilatının Uluslararası Güvenlik Açısından Önemi: Türkiye Özelinde Bir Araştırma / The Importance of Police Organizations in Terms of International Security: A Research Specific to Turkey**431-446**

Dilek Turan EROĞLU- Ferihan AYZAZ-Hakan AYZAZ

İnternet Kullanımı Kaynaklı Sorunlara İlişkin Yayınlarla Yönelik Bir İçerik Analizi/ A Content Analysis of the Publications on the Problems Caused by Internet Use**447-472**

Melis KARAKUŞ

“Dijital Halkla İlişkiler” ve “Çevrimiçi Halkla İlişkiler” Kavramları Üzerine Bibliyometrik Bir Analiz/ A Bibliometric Analysis of the Concepts of “Digital Public Relations” and “Online Public Relations”.....**473-489**

Canan AVCI - Fatma Çağlin AKILLIOĞLU- Melda KILIÇ

“Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Sorgulayıcı Öğretim Tanımlarının İncelenmesi / Investigation of Preschool Preservice Teachers’ Definitions of Inquiry Teaching**490-513**

Nur Banu ATEŞ

*Akivist Halkla İlişkiler Aracı Olarak Sosyal Medya: "Süslü Kadınlar Bisiklet Turu (SKBT)" / Social Media As An Activist Public Relations Tool: "Fancy Women Bike Ride (FWBR)"***514-540**

Mehmet Ali Sevgi

*Türkiye'de Sekülerin Antropolojisi: Bir Giriş Denemesi / Anthropology of the Secular in Turkey: An Introductory Essay***546-557**

Gökhan OFLUOĞLU- Geri Çekildi/Retraction

*Faculty Member 4.0 Changing Roles In Technology Enhanced Learning: Industry 4.0 and Globalization / Öğretim Üyesi 4.0 Teknoloji İle Geliştirilmiş Öğrenmede Değişen Roller: Endüstri 4.0 ve Küreselleşme***129-137**

Yazar/Author

Hakan KARAMAN* Hacer Merve MEYDANCI**
İlker AKTÜRK*** Ömer Miraç YAMAN****

Makale Adı/Article Name

Bağımlılıkta Umutsuzluk Hikâyeleri: Madde Bağımlılığının Zorlayıcı Yönlerine İlişkin Derleyici Bir Araştırma

Stories Of Despair In Addiction: A Competitive Research On Hard Aspects Of Substance

ÖZ

Madde bağımlılığı, bireylerin yaşamlarında tıbbi, ailevi, psikolojik, sosyal ve ekonomik zorluklara neden olan kompleks bir sorun ağıdır. Yaşamın çeşitli alanlarına ilişkin sorunları aynı anda içeren ve döngüsel olarak bu sorunları derinleştiren bağımlılığın tedavi sürecinde de çeşitli sorunlara cevap verecek multidisipliner bir yaklaşımın geliştirilmesi önemlidir. Bağımlılığın zorlayıcı doğası ve tekrarlayan döngüsü içerisinde bu yaklaşımın etkinliği açısından çeşitli zorluklar yaşanmaktadır. Bu çalışma, bağımlılıkla mücadelede yer alan çeşitli profesyoneller aracılığıyla bağımlılık sahasındaki bu doğal zorlukları ve uygulamadaki eksikliklere ilişkin eleştirel bir derleme yapmayı hedeflemiştir. Nitel araştırma deseninin kullanıldığı araştırmada doktor, psikolog, sosyal hizmet uzmanı, hakim, savcı, polis, öğretmen ve exuser olan toplam 15 katılımcı ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Ulaşılan verilerde sağlık, eğitim, adliye ve emniyet kuruluşları açısından sisteme, çalışan profesyonelle ve bağımlıya bağlı olarak ortaya çıkan çeşitli eksiklikler ve zorluklar belirlenmiştir. Bunun yanında aile, toplum, kültür ve medya açısından bağımlılıkla mücadele sürecini zorlaştıran unsurlar da derlenmiştir. Yapılan derlemeler sonucunda ulaşılan tespitlerin bağımlılıkla mücadele sürecine katkı sağlaması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bağımlılıkla Mücadele, Multidisipliner Yaklaşım, Zorlayıcı Unsurlar, Dezavantajlar

ABSTRACT

Drug addiction is a complex network of issues that causes medical, family, psychological, social, and economic difficulties in the lives of individuals. It is crucial to develop a multidisciplinary approach that will respond to various problems in the treatment process of addiction, which involves problems related to various areas of life at the same time and deepens these problems cyclically. The compelling nature and repetitive cycle of addiction present various challenges to the effectiveness of this approach. This study aims to provide a critical review of these inherent challenges and deficiencies in practice in the field of addiction from the perspectives of various professionals involved in the fight against addiction. Using a qualitative research design, in-depth interviews were conducted with 15 participants including doctors, psychologists, social workers, judges, prosecutors, police officers, teachers, and ex-users. In the data obtained, various deficiencies and difficulties that emerged depending on the system, the working professional, and the addict in terms of health, education, courthouses, and security organizations were identified. Additionally, the factors that make the process of combating addiction difficult in terms of family, society, culture, and the media were also compiled. It is aimed that the findings reached as a result of the compilations will contribute to the fight against addiction process.

Keywords: Combating Addiction, Multidisciplinary Approach, Challenging Factors, Disadvantages

* Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi - Cerrahpaşa Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, karamannhakann@gmail.com

**Suç Önleme Uzmanı., Milli Eğitim Bakanlığı, mrvmydnc@gmail.com

*** Sosyal Hizmet Uzmanı, İstanbul Üniversitesi - Cerrahpaşa Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, illkerakturk@gmail.com

**** Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi - Cerrahpaşa Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, omermirac@gmail.com

Extended Abstract

Drug addiction is defined as the inability to control the use of substances, which occupies an essential position in the lives of these individuals (Köknel, 1998), and the occurrence of physical, psychological, and sociological issues due to the use of substances (Ögel, 2014). Therefore, the addiction issue involves a large field in individual and social terms; it leads to various problems in the individual's family, and social life (Işık, 2018). Considering the literature, variables such as the individual, individual's behaviors, family, social environment, and socioeconomic status are the first variables that come to mind in the process of combating substance addiction. Determining difficulties experienced by the professional team during the implementation of their roles will contribute significantly to the process of combating substance addiction (Gövebakan & Duyan, 2015). In the field of addiction, different professional groups have various roles according to working areas. These roles and functions make professionals the subject of responsibilities (Babuna & Bayhan, 2009).

This research aims to identify the challenging factors of the process of combating addiction by interviewing professionals working in the field of addiction with a multidisciplinary approach, such as social workers, psychiatrists, psychologists, police, security officers, and ambulance workers, and to compile recommendations. The main objective of this study is to identify the points that are inadequate and/or make it difficult for the professional groups working in the field of addiction, to comprehend the difficulties of collaborating with these factors and to compile the solutions that can be developed. Among the existing studies of addiction, there are many studies in the fields of prevention and treatment. This study provides a comprehensive, multidisciplinary overview of the difficulties faced by the various professional groups involved in the fight against addiction and the solutions they propose. Thereby, the issues experienced in the fight against addiction can be evaluated systematically under a broad scope. Within the scope of the opportunity that qualitative research design will provide, comprehensive and in-depth data for the relevant purpose were obtained. In this regard, it is expected to be a genuine study.

A semi-structured interview form was used in the study. In this research, an interview form with 3 basic questions was used to be directed to professionals working in various disciplines. With this form, it was essentially possible to comprehend the participant's professional field of work and to identify the obstacles they face. The questions were expanded and elaborated during the interview in accordance with the professional's work field. Besides the interview form, a sociodemographic data form including age, gender, education, field of study and length of time in the profession was also utilized.

Snowball method, which is one of the purposive sampling methods, was used to determine the individuals participating. Before the interview, individuals who would participate were verbally informed about the study, and it was conveyed that the personal information of the participants would remain confidential. At the beginning of the interviews, verbal permission was obtained from the participants to record audio recordings. In 12 of the 15 interviews, a total of 8 hours and 23 minutes of raw data were collected. The other three interviews could not be recorded due to the professional confidentiality principles of the participants; participant opinions were obtained in written form. The data analysis process consists of six stages: analyzing the raw data obtained, organizing the data to analyze, reading the data, coding, connecting the themes, and interpretation. A total of 8 hours and 23 minutes of audio recordings were transcribed and digitized in written form. The transcribed texts were worked on in MS Word. The texts were revised according to the thematic framework determined in the interview form, in accordance with the participant's field of study. Afterwards, the researcher team read the texts repeatedly, determined the subheadings related to the study, and elaborated thematic framework. At this stage, direct quotations to be used in the text were also determined. Ultimately, the data obtained were presented to the final reader under 7 themes and 45 sub-themes in total.

The aim of this study was to identify the difficulties encountered by professionals working in the field of drug addiction in the process of combating addiction and the points of inadequacy in this process. According to the data obtained for this purpose, it is understood that the number and capacity of treatment facilities are insufficient, there are problems with access to treatment, and this situation negatively affects the fight

against addiction. Negative behaviors exhibited by the personnel during the treatment process and the fact that addicts live together are among the factors that challenge the struggle process. In the process of combating addiction, the opinion that treatment will only be provided with medicine, the lack of sensitivity and ignorance of families about support for treatment, the exclusion of addicted individuals by society, and the lack of approach to treatment due to the concern that the treatment process will be recorded in the registry are other compelling factors. Furthermore, it has been determined that the number of social workers working in the field is insufficient, the current policies are not in a scope that will follow the treatment process from beginning to end and ensure cooperation, and there are critical deficiencies in rehabilitation services. It has been identified that there are difficulties in schools due to students' lack of self-efficacy in combating addiction and overcrowded classrooms. Concurrently, evaluations determined that the functioning and follow-up were not functional regarding the probation practice in the judicial process. It was also revealed that there are deficiencies, such as the inability or lack of active use of visual media, in the fight against addiction. In the light of these observations, it is thought that the suggestions we present below will include an inclusive context in general terms. It is thought that elaboration of these suggestions through future research and their practical development will contribute to overcoming the disadvantages in various dimensions of addiction and to the process of combating addiction in our country.

Giriş

Madde bağımlılığı, bireylerin hayatında önemli bir yer kaplayan (Köknel, 1998) madde kullanımı konusunda kontrolü sağlayamaması ve madde kullanımına bağlı olarak fiziksel, psikolojik ve sosyolojik sorunların ortaya çıkması şeklinde tanımlanmaktadır (Ögel, 2014). Dolayısıyla bağımlılık sorunu bireysel ve toplumsal anlamda geniş bir alanı kapsamakta; bireyin aile ve sosyal ilişkilerinde, toplumsal yaşantılarında çeşitli sorunları beraberinde getirmektedir (Işık, 2018). Bu anlamda bağımlılık sağlık, aile hayatı, toplum güvenliği ve ekonomi gibi pek çok alanı olumsuz yönde etkileyen bir problemdir. Dolayısıyla madde bağımlılığını anlayabilmek için multidisipliner bir yaklaşım gerekmektedir (Aktürk & Yaman, 2021). Literatüre bakıldığında madde bağımlılığıyla mücadele sürecinde akla ilk olarak birey, bireyin davranışları, ailesi, sosyal çevresi, sosyoekonomik durumu gibi değişkenler gelmektedir. Ancak bu mücadele sürecinin önemli bir diğer ayağı da bu alanda çalışan uzmanların rolleridir. Çalışan profesyonel ekibin rollerinin uygulamaya geçirilme aşamasında karşılaştıkları zorlukların belirlenmesi, madde bağımlılığı ile mücadele sürecine anlamlı katkı sağlayacaktır (Gövebakan & Duyan, 2015).

Bağımlılık alanında farklı meslek gruplarının çalışma alanlarına göre çeşitli rolleri bulunmaktadır. Bu rol ve işlevler meslek çalışanlarını sorumlulukların öznesi haline getirmektedir (Babuna & Bayhan, 2009). Dolayısıyla alanda çalışan uzmanlar, bir problem durumunda neler yapılacağı, hangi durumların risk oluşturduğu, nelerin yapılmayacağı ya da yapılacak işlerin nasıl yapılması gerektiğine yönelik sınır ve standartları belirlemektedirler (Gökler & Koçak, 2008).

Madde bağımlılığı ile mücadele alanında çalışan uzmanlar sürece mikro, mezo ve makro düzeyde katkı sağlamaktadırlar (Tapan, 2022). Mikro düzeyde yapılan çalışmalarda, birey ve aile gibi küçük gruplar hedef alınarak danışmanlık ve krize müdahale süreçleri gerçekleştirilmektedir (Rothman ve Mizrahi, 2014). Mezzo düzey çalışmaları kişinin bulunduğu sosyal ve fiziksel çevreye yönelik geniş alanda yapılan çalışmaları kapsamaktadır. Makro düzeyde yapılan çalışmalar ise, toplumsal sorunları hedef almaktadır (Garthwait, 2012). Bu düzeyde çalışan uzmanlar, sorunun tespiti, soruna yönelik organizasyonun sağlanması, politika geliştirilmesi, toplumun bilinçlendirilmesi ve eylemsel faaliyetlerin sağlanması gibi işlevsel basamakları kapsamaktadır (Duyan vd., 2008). Bağımlılıkla mücadelede çok boyutlu çalışma düzeyleri, sorunların daha net analiz edilmesi ve çözüm önerileri sunulması açısından önem arz etmektedir. Bir sorunu çözebilmek için doğru adımı atmak ancak o sorunu iyi tanımakla mümkündür. Bu anlamda bağımlılıkla mücadele alanında her meslek grubundan uzmanların çalışmaya dâhil

edilmesi sürece yönelik geniş bir çalışma çerçevesi oluşturmaktadır (Şimşek vd., 2019). Literatür incelendiğinde her meslek grubundan uzmanın madde bağımlısı bireylerin yaşadığı sorunlara yönelik müdahale çalışmaları gerçekleştirdiği gözlemlenmektedir (Cüceler vd., 2022).

Madde bağımlılığı ile mücadele; önleme faaliyetleri ve tedavi faaliyetleri olmak üzere iki aşamadan oluşmaktadır. Bağımlılıkla mücadelede önleme çalışmaları uyuşturucu madde kullanmaya başlama yaşını geciktirmesi ve maddelere ulaşımı zorlaştırması sebebiyle önemli bir yere sahiptir (Botvin & Dusenbury, 1989). Gerçekleştirilen önleme çalışmaları, hayatında madde kullanmamış bireylerin madde ile tanışmalarını engelleme, kullanan bireylerin bağımlılık süreçlerinin ilerlememesini sağlama ve bağımlılık gelişen bireylerin madde kullanımını durdurma süreçlerinden oluşmaktadır (Ögel, 2010). Bu anlamda eğitim birimleri, emniyet birimleri ve halk sağlığı hizmetleri aktif rol oynamaktadır (Erükçü Akbaş & Mutlu, 2016).

Türkiye Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi Raporuna göre, Türkiye coğrafi konumu ve yoğun genç nüfusa sahip olması sebebiyle uyuşturucu sevkiyatı için önemli bir konumda bulunmaktadır (TUBİM, Türkiye Uyuşturucu Raporu (2016 Verileri), 2017). Bu noktada Emniyet Genel Müdürlüğü, Jandarma Genel Komutanlığı, Sahil Güvenlik Komutanlığı ve Gümrükler Muhafaza Genel Müdürlüğü madde bağımlılığı ile mücadeleye kapsamında önemli çalışmalara imza atmaktadırlar. Madde arzının önlenmesi beraberinde teminini ve kullanımını da engellemek için önemli bir adım teşkil etmektedir (Ögel vd., 2002).

Bağımlılıkla mücadelede bir diğer önleme çalışması da eğitim ile gerçekleşmektedir. Madde kullanımı ve buna bağlı olarak oluşabilecek sorunların azaltılabilmesi için eğitim önemli bir yer tutmaktadır (Ögel vd., 2002). Bu anlamda Millî Eğitim Bakanlığı, diğer kurum, kuruluş, belediye ve STK'lar ile iş birliği yaparak bağımlılıkla mücadelede eğitim seminerleri gerçekleştirmektedir. Bu anlamda yapılan önleyici çalışmaların ülkemizde madde kullanımı ile mücadelede önemli bir rolü bulunmaktadır (Duyan & Bayır, 2016).

Halk sağlığı uzmanlarının bağımlılıkla mücadelede yapmış oldukları önleyici ve iyileştirici sağlık hizmetleri, bireylerin ve toplumların yaşamının sağlıklı bir şekilde idame ettirilmesi (Erkoç vd., 2011) ve farkındalık seviyelerinin artırılması (Gökkoca, 2001) açısından önemli çalışmalar yürütmektedirler. Bu anlamda Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü; Aile Hekimlikleri, Sağlıklı Hayat Merkezleri ve Toplum Sağlığı Merkezlerinde aktif rol oynamaktadır (Öztek vd., 2012).

Bağımlılıkla mücadelenin bir diğer önemli aşaması da gerçekleştirilen tedavi çalışmalarınıdır (Duyan, 2010). Bu anlamda sahada doktorlar, psikologlar, psikiyatrlar ve sosyal hizmet uzmanları aktif görev almaktadırlar. Bu meslek grupları, bağımlılık tedavisi sürecinde meydana gelen eksiklikleri yakinen takip ettikleri için ani gelişen durumlara daha hızlı müdahale edebilmektedirler (Kılıç, 2012). Bağımlı bireylerin tedavi süreçleri; tıbbi tedavi, psiko-sosyal tedavi ve rehabilitasyon süreçlerinden oluşmaktadır. Tıbbi tedavi, bireyin bağımlılık geliştirdiği madde ve maddeyi kullanım sürecine göre kısa ya da uzun süreli, ayaktan-ilaçlı ya da yatarak tedavi şeklinde farklılık göstermektedir. Tıbbi tedavi sürecinde bağımlı bireylerin maddeden arınması, relapsların önlenmesi ve tedavi takibi şeklinde gerçekleştirilmektedir (Köknel, 1998).

Psiko-sosyal tedavi sürecinde bağımlı bireylerin tekrar madde kullanmaya başlamalarını engellemek için öz yeterli kazandırma, farklı sosyal becerilerin kazandırılması, madde bağımlılığının getirmiş olduğu davranışları yeni davranışlarla şekillendirilmesi, aile ve sosyal çevreye uyum sağlanması ve sağlıklı iletişim becerileri geliştirilebilmesi sağlanmaktadır. Bu süreçte gerçekleştirilen bireysel ve grup terapileri de tedavi sürecine olumlu anlamda katkı sağlamaktadır (Ögel, 2001). Rehabilitasyon sürecinde ise, daha çok tıbbi tedavisini gerçekleştirmiş bireylerin takibinin sağlanması, koruyucu çalışmaların sürdürülmesi ve yeniden topluma kazandırılması sağlanmaktadır (Kılıçarslan, 2006).

Bu çalışmada multidisipliner yaklaşımla bağımlılık alanında çalışan sosyal hizmet uzmanı, psikiyatrist, psikolog gibi meslek elemanlarının yanı sıra emniyet ve güvenlik görevlileri, acil ve ambulans çalışanları gibi bağımlı bireylerle temas kuran profesyonellerle görüşülerek, bağımlılıkla mücadele sürecinin zorlayıcı unsurları belirlenmiş ve buna yönelik öneriler derlenmiştir. Bu anlamda bağımlılık alanında çalışan meslek gruplarının bağımlılıkla mücadeleyi

zorlaştıran ve/veya yetersiz kalan noktaları belirlemek, bu unsurlarla birlikte çalışmanın getirdiği zorlukları anlamak ve bunlara yönelik geliştirilebilecek çözümleri derlemek bu çalışmanın ana hedefidir. Mevcut bağımlılık literatüründe önleme ve tedavi alanında birçok çalışma (Bulut & Yeşilkayalı, 2020, Cılga, 2009) bulunmaktadır. Bu çalışma, bağımlılıkla mücadelede rol alan çeşitli meslek gruplarının yaşadığı zorlukları ve ilgili çözüm önerilerini multidisipliner bir bakışla derleyerek, bağımlılıkla mücadelenin zorluklarını ve ilgili çözüm önerilerini kapsayıcı biçimde ortaya koymuştur. Bu sayede bağımlılıkla mücadele konusunda yaşanan sorunlar geniş bir çatı altında, sistematik olarak ele alınabilecektir. Nitel araştırma deseninin sağlayacağı imkân dahilinde ilgili amaca yönelik kapsayıcı ve derinlikli veriye ulaşılmıştır. Bu anlamda literatür açısından özgün bir çalışma olması beklenmektedir.

1. Yöntem

1.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmanın temel amacı, bağımlılık alanında çalışan tüm meslek gruplarına yönelik olarak, bağımlılıkla mücadelede karşılaşılan zorlukları ve yetersizlikleri tespit etmektir. Bu nedenle, bu çalışma multidisipliner bir perspektifle bağımlılıkla mücadele sürecindeki zorlukları, bu zorlukların oluşturduğu ekosistemi, baş etme stratejilerini ve bu sorunlara yönelik potansiyel çözüm önerilerini incelemeyi hedeflemektedir. Ayrıca, çalışma bağımlılık alanında çalışan profesyonellerin karşılaştığı zorlukları belirlemeyi amaçlaması, bu çalışmayı fenomenolojik araştırma yönteminin kullanımı için uygun bir hale getirmektedir. Nitekim olgu bilim (fenomenoloji) araştırmaları farkında olunan ancak hakkında detaylı bilgiye sahip olunmayan olguları, olguyu deneyimleyen bireylerin kendi yorumları üzerinden anlamaya ve betimlemeye çalışmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2006). Bu çalışmada olgu bilim deseni, bağımlılık alanında çalışan profesyonellerin sürece ilişkin özgün deneyimlerini ve düşüncelerini derinlikli olarak almaya yardımcı olacağı için seçilmiştir.

Bu çalışmanın etik kurul onayı 30.09.2022 61351342/Eylül 2022-41 sayılı karar numarası ile Üsküdar Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu'ndan alınmıştır.

1.2. Çalışma Grubu

Bu çalışmanın örneklemini, bağımlılık konusunda tecrübe sahibi olan uzmanlardan oluşmaktadır. Bu kapsamında bağımlılığın çeşitli yönlerine temas edecek şekilde farklı disiplinlerde çalışma yapan 15 katılımcı ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Yapılan görüşmeler, K1-Doktor ile, 01.11.2022 tarihinde katılımcının çalışma ofisinde, 61 dakika; K2-Avukat ile, 03.11.2022 tarihinde katılımcının çalışma ofisinde yapılmış, 45 dakika; K3-Psikolog ile, 05.11.2022 tarihinde katılımcının çalışma ofisinde, 28 dakika; K4-Ex User ile, 11.11.2022 tarihinde katılımcının çalışma ofisinde, 59 dakika; K5-Ex User ile, 12.11.2022 tarihinde ortak kullanım alanı olan bir kafede, 78 dakika; K8-Sosyal Hizmet Uzmanı ile, 14.11.2022 tarihinde, katılımcının çalışma ofisinde, 64 dakika; K9- Sosyal Hizmet Uzmanı ile, 17.11.2022 tarihinde, online platformda, 43 dakika; K11-Psikolog ile, 19.11.2022 tarihinde, online platformda, 31 dakika; K12-Sosyolog ile, 16.11.2022 tarihinde, online platformda, 35 dakika; K13-Eğitimci ile, 21.12.2022 tarihinde 12 dakika; K14-Eğitimci ile, 21.12.2022 tarihinde 16 dakika; K15-Polis ile, 11.01.2023 tarihinde, ortak kullanım alanı olan bir kafede, 31 dakika şeklinde görüşme sağlanmıştır. Mesleki gizlilik sebebiyle K6-Hakim ve K7-Savcı ile yapılan görüşmeler ses kaydına alınmadan e-posta üzerinden yazılı metin şeklinde, K10-Polis ile yapılan görüşmeler ses kaydına alınmadan katılımcının çalışma ofisinde gerçekleştirilmiştir.

Katılımcıların sosyodemografik ve mesleki bilgileri aşağıdaki tabloda sunulmuştur. Çalışma grubunun oluşturulmasında amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Çalışma grubunu İstanbul, Tekirdağ, Ankara ve Elazığ'da bulunan gönüllü katılımcılar oluşturmaktadır. Örneklemin bu illerden seçilmesinin en temel sebebi, çalışmacının katılımcılara kolay ulaşabilmesi ve

katılımcıların gönüllü olarak çalışmaya katılmayı kabul etmesi olmuştur. Katılımcılara çalışmaya katkı sağlaması amacıyla bazı sosyodemografik sorular yöneltilmiştir.

Katılımcılar	Cinsiyet	Yaş	Eğitim	Meslek	Mesleki Tecrübe
Katılımcı 1 (K1)	Erkek	31	Yüksek Lisans	Doktor	6 yıl
Katılımcı 2 (K2)	Erkek	33	Doktora	Avukat	10 yıl
Katılımcı 3 (K3)	Erkek	48	Doktora	Psikolog	15 yıl
Katılımcı 4 (K4)	Erkek	35	Lise	Ex User	*1
Katılımcı 5 (K5)	Erkek	65	Lise	Ex User	*
Katılımcı 6 (K6)	Kadın	**	Lisans	Hakim	**2
Katılımcı 7 (K7)	Erkek	**	Lisans	Savcı	**
Katılımcı 8 (K8)	Erkek	54	Lisans	Sosyal Hizmet Uzmanı	30 yıl
Katılımcı 9 (K9)	Erkek	38	Yüksek Lisans	Sosyal Hizmet Uzmanı	8 yıl
Katılımcı 10 (K10)	Erkek	49	Yüksek Lisans	Polis	20 yıl
Katılımcı 11 (K11)	Kadın	29	Lisans	Psikolog	5 yıl
Katılımcı 12 (K12)	Erkek	53	Lisans	Sosyolog	25 yıl
Katılımcı 13 (K13)	Erkek	33	Lisans	Eğitimci	23 yıl
Katılımcı 14 (K14)	Erkek	55	Lisans	Eğitimci	20 yıl
Katılımcı 15 (K15)	Erkek	40	Lisans	Polis	18 yıl

Tablo 1: Katılımcıların Bilgileri

Tablo 1’de, çalışmaya katılan katılımcıların cinsiyet, yaş, eğitim durumu, meslek ve mesleki tecrübe bilgileri aktarılmaktadır.

1.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme, derinlemesine görüşmelerde kullanılmak üzere ilgili araştırma probleminin derinine inmek ve detaylı biçimde kavramak adına belirli bir sırada soru sormayı sağlayan, ancak gerekli durumlarda da formun dışına çıkarak yeni sorular sorma özgürlüğü veren veri toplama araçlarıdır (Berg & Lune, 2015; Kümbetoğlu, 2015). Bu çalışmada da bağımlılıkla mücadele sürecinde çeşitli disiplinlerde çalışan profesyonellere yöneltilmek üzere 3 temel soruluk görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formunda bulunan sorular “bağımlılık öncesi”, “bağımlılık süreci” ve “bağımlılık sonrası” süreçler ile ilgili meslek çalışanlarının alanları ile ilgili yöneltilen soruları kapsamaktadır. Bu form ile temel olarak katılımcının mesleki çalışma sahasını anlamak ve bu sahada karşılaştığı zorlukları belirlemek mümkün olmuştur. Sorular mülakat esnasında ilgili profesyonelin çalışma sahasına uyumlu olarak genişletilmiş ve detaylandırılmıştır. Görüşme formunun yanında katılımcıların yaş, cinsiyet, eğitim, çalışma alanı ve meslekte çalışma sürelerini içeren bir sosyodemografik veri formu da kullanılmıştır.

¹ Katılımcıların alanda herhangi bir mesleki uzmanlıkları bulunmamaktadır.

² Katılımcılar mesleki gizlilik ve güvenlik açısından, yaş ve mesleki tecrübelerine ilişkin bir bilgi paylaşmamıştır.

1.4. Verilerin Toplanması

Araştırma verileri 1 Ekim 2022-10 Ocak 2023 tarihleri arasında toplanmıştır. Çalışmaya katılan bireylerin belirlenmesinde amaçlı örneklem yöntemlerinden biri olan kartopu yöntemi kullanılmıştır. Amaçlı örneklem yöntemi, ele alınan çalışmanın örnekleminin önceden belirlenmesi ve tasarlanmasını yöntemidir (Creswell, 2016b). Kartopu örneklem ise belirli kişilerden diğerlerine ulaşmayı, ulaşılan kişiler üzerinden ise farklı durumlara ulaşarak aşamalı büyümeyi ve zincirleme olarak çalışmanın zenginleşmesini sağlayan bir yöntemdir (Creswell, 2016a). Görüşme öncesinde çalışmaya katılacak olan bireylere çalışma hakkında sözel bilgilendirmeler yapılmış ve katılımcıların kişisel bilgilerinin gizli kalacağı aktarılmıştır. Yapılan görüşmelerin başında katılımcılardan ses kaydı alabilmek için sözlü izin alınmıştır. Yapılan 15 görüşmenin 12'sinde toplam 8 saat 23 dakikalık ham veri toplanmıştır. Diğer üç görüşme, katılımcıların mesleki gizlilik ilkeleri gereğince kayıt altına alınamamış; katılımcı görüşleri yazılı olarak alınmıştır.

1.5. Verilerin Analizi

Bu çalışmanın verileri betimsel analiz yöntemine göre incelenmiştir. Betimsel analiz yöntemi, ulaşılan verileri araştırmacının yorumlarıyla birlikte sunulmasına imkân tanımaktadır. Bu süreçte araştırma öncesinde öngörülen temalar araştırmacının katkısıyla genişletilebilmekte ve veri sunumunu güçlendirmek için doğrudan alıntılara yer verilmiştir (Şimşek vd., 2019). Elde edilen verilerin analiz sürecinde Creswell'in (2016a) veri analiz süreci uygulanmıştır.

Verilerin analiz süreci, elde edilen ham verilerin çözümlenmesi, verilerin analiz edilmek üzere düzenlenmesi, verilerin okunması, kodlanması, temaların bağlanması ve yorumlanması olmak üzere altı aşamadan oluşmaktadır (Karataş, 2015). Çalışmada ulaşılan toplamda 7 saat 4 dakikalık ses kaydı deşifre edilmiş ve yazılı olarak dijital ortama aktarılmıştır. Aktarılan metinler MS Word üzerinde çalışılmıştır. Metinler, görüşme formunda belirlenen tematik çerçeveye göre, katılımcının çalıştığı alana ilişkin detaylara uyumlu olarak revize edilmiştir. Ardından araştırmacı ekibi tarafından tekrarlı biçimde okunarak çalışılan alana ilişkin alt başlıklar belirlenmiş ve tematik çerçeve detaylandırılmıştır. Bu aşamada metin içinde kullanılacak doğrudan alıntılar da belirlenmiştir. Son durumda elde edilen veriler 7 tema ve toplamda 45 alt tema altında son okuyucuya sunulmuştur.

1.6. Araştırmanın Geçerlilik ve Güvenirliği

Nitel araştırmalar yapılırken geçerlilik ve güvenilirliğe yönelik ölçütlerde aktarılabilirlik ve inandırıcılık durumu değerlendirilmektedir. Araştırmanın inandırıcılığını araştırmacıların, katılımcı grup ile geçirdikleri uzun süre ve etkileşim ile doğru orantılıdır (Yıldırım & Şimşek, 2006). Bu çalışmada araştırmacıların çalışma alanını, teorik ve pratik anlamda madde bağımlılığı ve mücadele süreçleri oluşturmaktadır. Bu sebeple çalışmaya yürüten araştırmacılar, araştırılan konu üzerinde aktif ve uzun vadede çalışmalarda bulunmuşlardır. Bu husus araştırmanın geçerlilik ve güvenilirliği açısından önem taşımaktadır. Aynı şekilde araştırmanın veri toplama ve analiz süreçlerinde alanda çalışmış ve nitel araştırma tecrübesi olan akademisyenlerden destek alınması da çalışmanın geçerlilik ve güvenilirliğine katkı sağlamıştır. Geçerlilik ve güvenilirlik hususu ele alındığında diğer önemli unsur da araştırmanın aktarılabilirliğidir. Bu da araştırmanın örnekleme yöntemi ile oluşturulmaktadır. Araştırmada amaçlı örneklem kullanılarak araştırma sorularına uygun katılımcılar ile çalışma tamamlanmıştır. Bu aktarılabilirlik durumu da çalışmanın geçerlilik ve güvenilirlik durumuna önemli anlamda katkı sağlamaktadır (Punch, 2014).

1.7. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışmanın madde bağımlılığı alanında tecrübeye sahip olan gönüllü katılımcılarla tamamlanmış olması, çalışmanın doğal sınırlılığıdır. Bunun yanında veri toplama sürecinde emniyet birimleri ve adli birimlerle yapılan görüşmelerin mesleki gizlilik ve güvenlik sebebiyle kayıt altına alınamaması, veri toplama sürecini sınırlandıran bir unsur olmuştur.

2. Bulgular

Görüşmelerden elde edilen verilerin analizleri sonucunda “Tıbbi Alanda Yaşanan Zorluklar”, “Psikolojik Süreçte Yaşanan Zorluklar”, “Sosyal Açıdan Yaşanan Zorluklar”, “Adli Açıdan Yaşanan Zorluklar”, “Eğitim Açısından Yaşanan Zorluklar”, “Ex-User Gözüyle Zorlayıcı Yönler” ve “Emniyet Birimleri Açısından Zorlayıcı Yönler” olarak 7 tema ve bu temalara bağlı olarak 45 alt tema oluşturulmuştur.

2.1. Tıbbi Alanda Yaşanan Zorluklar

2.1.1. Tıbbi Alanda Önleyici Yaklaşımın Eksikliği

Bağımlılıkla mücadelede önleyici hizmetlerin önemi ve bu alanda yapılan çalışmaların ve yönelimlerin yetersizliği görülmektedir.

“Koruyucu programlarda çocuklara hayır deme becerisi kazandırmak, bunu engellemek, onların risk faktörlerini azaltmak, koruyucu faktörlerini artırmak, en geniş anlamda bunu yaptığımızda; koruyuculuk çok artıyor. Maalesef önleyici hizmetler yeterince önemsemiyorlar ve finanse edilmiyor.” (K1- Doktor)

2.1.2. Bağımlının Genel İyilik Halinin Tıbbi Tedavide Belirleyici Olması

Katılımcı 1 ve Katılımcı 12, bağımlı bireylerin temel ihtiyaçlarının ve iyilik hallerinin artırılmasına yönelik çalışmaların tedavi sürecine dâhil edilmesi gerektiğini ifade etmektedirler.

“Sağlık çok geniş bir hizmet. Eğer meseleyi sadece AMATEM'den ibaret anlarsak biz bu sorunu hiçbir zaman çözemeyeceğiz. Bir kişiyle görüşme yaptığımızda bakıyorsunuz ki bu kişinin hayatındaki belki de en son sorun madde kullanmak. Dinlerken hikâyeyi diyorsun ki ben nereden başlasam acaba?” (K1- Doktor)

“Birine dokunduğumuz zaman yaralı bir eşe dokunuyorsunuz. Eğer parçalanmış bir aile ise o ailenin içindeki çocuklara umut oluyorsunuz. Ödenmemiş kira borçlarını dokunuyorsunuz. Yani söylediğim gibi bir fotoğraf karesi değil bu iş. Onun için ben bizim yapmış olduğumuz şey insan tamirhanesi diyorum. Yani burası bir tamirhane.” (K12 - Sosyolog)

2.1.3. Sağlık Okur Yazarlığının Düşük Olması

Sağlık okuryazarlığı oranının düşük olmasının bağımlılıklarla mücadeleyi olumsuz anlamda etkilediği görülmektedir.

“Türkiye'de sağlık okuryazarlığı iyi değil, düşük. İnsanlar böyle bir sorunla karşılaştığında nasıl bir yol izleyeceklerini bilmiyorlar. Genellikle bu konular polise intikal ediyor. Ailelerin nasıl bir yol izleyeceği konusunda bilgi birikimleri yok, zayıflar.” (K1 - Doktor)

2.1.4. Bağımlıdan Kurtulmak(!) İçin Yataklı Tedavi İsteği

Bağımlılık tedavisinin isteğe bağlı olması gerektiği, zorunlu olarak yapılan tedavilerin doğru sonuçlara ulaştırmadığı görülmektedir.

“Artık yıllarca tahammülleri son noktaya geldiği için “Hadi gel! Bu konuda beraber bir çözüm üretelim.” denilen değil de “Bıktık artık senden tedavi görmem lazım artık! diyorlar. Son dayanabildiği noktaya kadar dayanıp ondan sonra yükü atmamak istedikleri için bu yol da kişileri tedaviye teşvik etmiyor.” (K9 – Sosyal Hizmet Uzmanı)

“Ailelerin en büyük motivasyonu yatırmak bu kişileri. Neden, tedavi görmeleri için mi? Hayır! Başlarından atmamak için. Dayanmış, dayanmış, dayanmış bir noktaya gelmiş artık sırtından atmamak istiyor bu yükü ve diyor ki devlet bunu alsın, bir yerde yatırsın 6 ay sonra bana takım elbise giydirip evlenecek hale veya üniversiteyi bitirecek bir halde bana geri versin. Bu mümkün mü?” (K1 - Doktor)

2.1.5. Kamuda Tedavi Sistemlerinin Eksiklikleri

2.1.5.1. İlaç Tedavisinin Yetersizliği

Katılımcı 1 ve Katılımcı 4'ün aktardıklarından yola çıkarak bağımlılık tedavisindeki sorunlardan birinin de yatak kapasitesinin yetersizliği olduğu görülmektedir.

“Bir eroin bağımlısının kesinlikle ilaç tedavisi kullanması lazım. Şu anda ilaçlarla ilgili sorunlar var. Şu anda kamuda implant hizmeti yok yani eroin bağımlılığı tedavisinde kullandığımız "çip" şu anda kamuda yok.” (K1 - Doktor)

“Bazen randevu alamayabiliyorum istediğim güne. Uzun bir zaman ilaç kullanmadığım olmuştu ve ilaç kullanmadığım zaman sıkıntı yaşayabiliyordum ve çok yoğun randevu sistemi olduğu zamanlara denk gelmiştim. Randevu almak çok zor oluyordu.” (K4 – Ex-User)

2.1.5.2. Yatak Kapasitesinin Yetersizliği

Bağımlılıkla mücadelede tedavi sürecinde karşılaşılan bir diğer sorunun da yatak kapasitesindeki yetersizlikler olduğu görülmektedir.

“100 yatak da olsa 2 tane hastane var ve sizin doldur boşalt yaptığınız bir sistem yok. Aslında hastaya 21 günlük tedavi veriyorsunuz. Dolayısıyla 100 kişiyi aldığınız andan itibaren diğerleri en iyi ihtimalle 21 gün beklemek zorunda.” (K9 – Sosyal Hizmet Uzmanı)

2.1.5.3. Hasta Takip Sisteminin Yetersizliği

Bağımlı bireyler, tedavileri tamamlandıktan sonra onların süreçlerinin takip edilmesi de önemlidir. Ancak mevcut durumda, bu takip sisteminin işlevsel olmadığı görülmektedir.

“Sistemlerin birbirini gördüğü, AMATEM’den çıktıktan sonra tık o sisteme düştüğü, orada takiplerinin sağlandığı bir sistem yok. (K1 – Doktor)

2.1.5.4. Tedaviye Erişimin Zorluğu

Hastane ve yatak sayısının yetersizliğine bağlı olarak randevu almada yaşanan zorlukların, bağımlılıkla mücadelede yaşanan sorunlardan biri olduğu aktarılmaktadır.

“Burada randevu alabilme sorunu var. Bu kişi ilaçlarını alamadığında, tedavisi aksadığı zaman hemen özgürce ben bağımlılık tedavisi görüyorum. Benim tedavim gecikmemeli lütfen şu anda ben size geldiğimde benim tedavimi yazın diyebilecekleri bir hakka sahip değiller.” (K1 – Doktor)

“Ben bunu 2 tane cümle söyleyeyim, siz yorumlayın. 2012 yılına kadar İstanbul’da devlet hastanesi olarak AMATEM servisi olan 1 tane hastane vardı: Bakırköy. Sene 2022, 2 tane var: Erenköy, Bakırköy. Yatak kapasiteleri 30-36 yatak. AMATEM olmayan iller de var...” (K9 – Sosyal Hizmet Uzmanı)

2.1.6. Bağımlılıktaki Yerel Tedavi Hizmetlerinin Yetersizliği

Bağımlılık tedavisinde yerleşmenin ve ayakta hizmetlerin önemli bir adım olduğu, bundan yoksun kalındıkça tedavi sonrasında sürecin başa sarıldığı ve zorlaştığı görülmektedir.

“AMATEM kliniğinde kişi yatıyor. Erenköy AMATEM’de yatıyor, Erenköy’den taburcu ediliyor. Sonra kimin elinde bu? Nerede bunu kim takip ediyor? Bununla ilgili bir sistem olması gerekiyor. Bu sistem Erenköy’deki takibi yapılan hastanın ikameti neredeyse oraya düşmesi lazım. Hani diyoruz ya; sağlığın yerleştirilmesi.” (K1 - Doktor)

2.1.7. Yataklı Tedavide Bir Arada Olmanın Dezavantajları

2.1.7.1. Yeni Maddeleri Öğrenme

“Bilmediğim maddeleri orada diğer madde bağımlılığı tedavisi gören kişilerden öğrenebiliyorlar. Oraya girdiğin zaman ne konuşacaksınız? Sen nasıl kullanıyorsun, ne kullanıyorsun, nerede kullanıyorsun, ne zaman başladın, kimden alıyorsun? Burada böyle bir ilişki oluyor.” (K1 - Doktor)

2.1.7.2. Tedavi Ortamında Madde Kullanımı

Katılımcı 1 tarafından, tedavi süreçlerinin en önemli kanalları olan AMATEM’lerde toplu madde kullanımının görüldüğü aktarıldı.

“Güvenlik önlemleri alınsa da AMATEM kliniklerinde madde sokulduğu dönemler oldu. Bütün bağımlılık toplu halde madde kullandılar, birisi soktu ve bir tek benim hastam kullanmadı ve hepsi atıldılar. Hemen sonlandırıldı tedavileri çıkarıldılar.” (K1 - Doktor)

2.1.7.3. Birbirlerine Karşı Olumsuz Tutumlar

AMATEM tedavileri sürecinde yatan hastaların birbirleri arasında gösterdiği tutum ve davranışlarından dolayı tedavi sürecinin olumsuz seyrettiği görülmektedir.

“Genelde şu cümleyi çok duyduğumu söyleyebilirim, hocam orası bana iyi gelmedi, evet, yani iyilik halini olumsuz etkiledi, oradaki insanların tutumları, tavırları. Kişi, madde bağımlılığı tedavisi görüyor. Sigara mı çaldılar, şunu çaldılar, bunu aldılar. Bu tarz sorunlar oluyor. Çünkü kalan kitle dezavantajlı bir grup, risk grubu bunları bir arada kaldırmaya çalışmak iyilik halini olumsuz etkiliyor.” (K1 - Doktor)

2.1.8. Tedavi Personelinin Olumsuz Tutumları

Yatılı tedavi gören bağımlıların hastane personeli tarafından iyi davranışlarda bulunulmadığı, bu durumun hastaların iyileşme süreçlerini olumsuz etkilediği aktarılmaktadır.

“Bağımlıyı çocuk gibi azarlarsanız başka bir şey alırsınız. Anlıyorum öfkелisin, 10 dakika sakinleş. Sonra seninle görüşeceğim dediğiniz zaman başka bir şey olacak. Burada iletişim çok önemli. Bağımlı ile nasıl iletişim kurarsanız o da öyle iletişim kuruyor. Onun dilinden konuşmak lazım.” (K9 – Sosyal Hizmet Uzmanı)

2.1.9. Tedavi Hekimine Tam Yetki Verilmemiş Olması

Bağımlılık tedavisinde hekimlere tam yetki verilmemiş olmasının hastanın iyilik halini ve tedavinin seyrini etkileyen durumlardan biri olduğunu görülmektedir.

“Tedavisini yürüttüğüm bir hasta elini yakmış bonzai ile. Ben aile hekimi olmadığım için bağımlılıkla mücadele biriminin hekimi olduğum için eline antibiyotik yazamıyorum. Bu zor bir şey değil ki. Ben hekimim Bakanlık bana bir tesis kodu verir, oraya atama yapar. Ben de orada o kişinin tedavisini yapabilirim. Bunu yapamıyorsunuz bu sistemde.” (K1 - Doktor)

2.1.10. Özel Tedavi Merkezlerinin Tedavi İstismarı Riski

Kamu alanında ilaç tedavisinin yetersiz olduğu, buradaki boşluğu özel sektörün tamamlamaya çalıştığı ancak doğru bir tedavi olmadığı aktarılmaktadır.

“Şimdi özel sektör bu işten para kazanmak istiyor. Aileler her türlü çare arayışına açıklar. Yani bu konuda arsayı satalım, evi satalım yeter ki çare bulalım derdindeler.” (K1 - Doktor)

“İstanbul’da gecelik 5000 TL, 6000 TL’ye tedavi eden klinikler biliyorum. Mesela İstanbul’da bir aile ile görüşmüştüm. Çocuklarını kurtarabilmek için 4 tane dairelerini satmışlardır. Ve her şeyiyle bitmişti. Baba artık acınacak durumdaydı.” (K12- Sosyolog)

2.2. Psikolojik Süreçte Yaşanan Zorluklar

2.2.1. Bağımlılık Tedavisinin Gizliliğinden Endişe Duyulması

Katılımcı 11’in aktardığına göre, bağımlı bireylerin tedavi alma konusunda endişelerinin olduğu ve toplum tarafından etiketlenilecek olmaktan endişe duydukları görülmektedir.

“Birilerinin duymasından korkma durumu yardım almayı da geciktiren bir şey oluyor. Bağımlılıkla ilgili bir destek alıyor olmanın bilinmesi ve bu yüzden gizlilik endişesi duyulması.” (K11 - Psikolog)

2.2.2. Tedavinin Sicile İşleme Korkusu

Bağımlı bireylerin tedavi olmaları halinde bu durumun sicillerine işleneceğinden kaygı duydukları için tedaviden kaçtıkları görülmektedir.

“Gizli kalacak mı, sicilime işleyecek mi korkusu. Biz sistemimizin ayrı olduğuna dair bilgilendirmeyi yapıp, onlardan onay aldığımızda biraz daha rahat bir geçiş sağlayabiliyoruz ama insanların başvurmalarına engel olan bir şey.” (K11 - Psikolog)

2.2.3. Ailede ve Toplumda Bağımlılık Bilincinin Yetersizliği

Mücadele sürecinde başarı sağlayabilmek için bağımlının yakın çevresinin de bu durum karşısında nasıl hareket edeceğini bilmesi gerektiği görülmektedir.

“Aileler bağımlılara “Ne haldesin! Görmüyor musun? Git tedavi gör!” dediği zaman kişi adım atmıyor. Bu kişiyi harekete geçiren bir olumlu duygular besleyen bir söylem değil. O yüzden bu insanlarla bir kere yola çıkarken ailelerin nasıl bir dil kullanacağını bilmesi gerekir.” (K1 - Doktor)

“Yani bir şekilde onların tutumlarının da değişmesi gerekiyor işte onlara da sorumluluk vermeleri gerekiyor. Bağımlılık gibi bir sorun olduğunda aileler kişilerin her şeyini üstleniyorlar. Bu şekilde bağımlılığı sürdürüyorlar. O yüzden ailelerin de değişmesi gerekiyor. Tek başına yeterli olmuyor danışanların iyileşmesi.” (K3 - Psikolog)

“Hani bağımlılığı kendilerinin kabullenmeleri, bağımlılığı hastalık olarak tanımlarının ötesinde çevrelerinin de birazcık bunun hakkında bilgi sahibi olmaları gerekiyor. Ahlaki bir şey olarak ya da işte dini bir hata olarak görmek çok yaygın. Zaten zor bir hastalık iken bir de sürekli suçlandıkları, etiketlendikleri şeylerle karşılaşıyorlar.” (K11 - Psikolog)

2.2.4. Tedavide Kurumlar Arası İş Birliğinin Yetersizliği

Aktarılan bilgilerde, bağımlılık tedavisinden kurumlar arası iş birliğinin olmaması durumu tedavi sürecini olumsuz anlamda etkilediğine değinilmektedir.

“Tıbbi destek anlamında bizim iş birliklerimiz var ama bu iş birliği iki sistemin birlikte çalışması gibi ilerlemiyor. Bazen gerçekten çok ciddi zaman aralıkları girebiliyor. Hem orada acil müdahale gerektiren bir alanın müdahalesi gecikmiş oluyor hem de danışanların tedavi motivasyonlarını da çok düşüren bir şey olabiliyor. Bu yani büyük bir sorun alanı.” (K11 - Psikolog)

2.2.5. İyileşme Sürecine Eski Çevreye Dönme Riski

Bağımlılık tedavisi gören danışanların iyileşme hallerinde yeniden eski çevrelerine dönme risklerinin olduğu, bu süreçte de takiplerinin sağlanması gerektiği görülmektedir.

“Tekrar kullanmayı önlemeye çalışmadan tedavi tamamlanmış olmuyor. O riskli çevreye döndüğünde de aslında görüşmelere devam ediyoruz. Birey belki çevresini değiştirmesi gerekecek. Dolayısıyla o risklerin devam ediyor olması yaşam boyu devam edecek olması hep bir destek ihtiyacını doğurabiliyor.” (K11 - Psikolog)

2.2.6. Baş Etme Becerilerinin/Psikolojik Becerilerin Eksikliği

Bağımlılıkla mücadelede en önemli şey bireylere öz yeterlik kazandırılması olduğu görülmektedir.

“Evet ve hayır demek basit gibi görünen bir şey ama hayat kurtaran bir şey, hayır diyebilmek. Hayır diyemediğimiz sürece bu maddelere bulaşma imkânımız daha da fazlalaşıyor.” (K3 - Psikolog)

“Buradaki temel problem şu Türk toplumunun aile yapısında çocuğun yetiştirilmesiyle ilgili bir problem var. Çocuğun bireyselliği, bağımsızlığı, özerkliği, özel alanları oluşturulmadığı için çocuk kendini yönetmeyi beceremiyor. Sorunlar karşısında ne yapacağını bilmiyor. (K8 – Sosyal Hizmet Uzmanı)

2.2.7. Bağımlılık Alanındaki Müdahalelerin Palyatif Yapıda Kalması

Bağımlılıkla mücadelede yapılan çalışmaların kısa vadeli çalışmalar olduğu, uzun vadeli çalışmalar ve derinlemesine araştırmalar yapılması gerektiği görülmektedir.

“Bana göre yaşam becerilerini ortaya koyabilmek için öncelikle gençlerle çeşitli testler yapıp, onlar bu konuda ne düşünüyorlar, algılamaları nasıl, eğilimleri nasıl önce bunu iyi bir çalışmayla tespit etmek gerekiyor. Tespit ettikten sonra buna yönelik eylem planlarının oluşturulması gerekiyor.” (K3 - Psikolog)

2.2.8. Tedavi ve Mücadele Yönteminin Multidisipliner Yapısı

Bağımlılıkla mücadelenin yelpazesi çok geniş bir alan olduğu ve multidisipliner yaklaşılması gerektiği görülmektedir.

“Biz de mücadelemizi yaparken multidisipliner yaklaşmak zorundayız. Hekim var, psikolog var, sosyal hizmet uzmanı var, diğer kamu personeli var, STK'sı var. Ailesiyle yapılacak görüşmeler ve benzeri çok geniş bir yelpazeye sahip.” (K1 - Doktor)

“Bağımlılık sebepleri itibariyle de biyolojik ve sosyolojik olmaktan çok daha fazla psikolojik bir şey. Ve ciddi anlamda da eğer bu beladan siz kurtulmak istiyorsanız, buradaki en önemli müracaat edeceğiniz yöntem ve argümanlardan birisi inanç terapisi olması gerekiyor.” (K12 - Sosyolog)

“Türkiye’de süreci başından sonuna her boyutuyla takip edebilecek, tam teşekküllü bir kamusal otoritenin olduğunu düşünmüyorum. İşin içerisine Sağlık Bilimleri giriyor, Psikiyatri Birimleri giriyor, Aile Sosyal Politikalar Bakanlığının olması gereken aşamalar var. Dolayısıyla bunların top yekûn etraflıca ele alınması gerekir.” (K14 - Eğitici)

2.3. Sosyal Açıdan Yaşanan Zorluklar

2.3.1. Babaların Tedavi Sürecine Katılımdaki Eksiklikleri

Katılımcı 8 ile yapılan görüşmede babaların tedavi sürecine dahil olmadığı görülmektedir.

“Geleneksel Türk aile yapısında anne-çocuk ilişkileri öne çıkıyor ama babanın yeri ve rolü çocukla ilişkilerde belirgin değil. Ekonomik kazanç sağlamak zorunda kalan ya da sosyal çevreye yönelen babalar çocuklarını ihmal ediyor.” (K8 – Sosyal Hizmet Uzmanı)

2.3.2. Bağımlılığın, Yaşamın Diğer Alanlarında Oluşturduğu Yıkımlar

Toplumun büyük problemlerinden biri olan bağımlılığın beraberinde çeşitli sorunlara da sebebiyet verdiği görülmektedir.

“Eşler arası çatışmalar, boşanmalar, geniş aile sisteminde kayınvalide-gelin çatışmaları, o çocuğun sağlıklı ruhsal gelişimini etkileyen aile ve çevresel faktörleri oluşturuyor. Dolayısıyla çocuğun kişilik, duygusal ve sosyal gelişimini olumsuz etkiliyor. Bunun sonucu olarak bağımlılık ortaya çıkıyor.” (K8 – Sosyal Hizmet Uzmanı)

2.3.3. Tedavi Sonrası Sosyal Hizmet Programlarının Yetersizliği

Tedavi sonrası süreçlerde sosyal hizmet planlamaları ve programlarının hasta takibi konusunda yetersiz kaldığı görülmektedir.

“Toplum hızla değişiyor. Bu değişimin getirdiği ekonomik, sosyal, kültürel, eğitim, kent, kentleşme, göç olgusuyla ilgili süreçlerde bir sosyal hizmet politikaları ya da Sosyal Politikalar yeterince bugünkü sorunlara çözüm üretecek düzeyde değil. Dolayısıyla burada kurumlarının işlevselliğinde, örgütlenmesinde sorun var.” (K8 – Sosyal Hizmet Uzmanı)

“Hastayı taburcu ederken ayaktan tedavi hizmetini devam ettirmesi gerektiğini söylüyoruz, yönlendiriyoruz. Ama hasta bunu devam ettiriyor mu? Bunu çok bilemeyiz. Çünkü orada farklı değişkenler olmuş olabilir. Taburculuk sonrasında motivasyonu değişmiş olabilir. Yönlendirdiğimiz kurumların bir takip sistemi var. Ama bu sistem de hasta merkezli oluyor.” (K9 – Sosyal Hizmet Uzmanı)

2.3.4. Sivil Toplum Kuruluşlarının Bağımlılık Konusundaki Yetersizliği

Katılımcı 8, bağımlılıkla mücadelede önemli bir kaynak olan sivil toplum kuruluşlarının yetersizliğine ilişkin kanaatini şu şekilde ifade etmiştir:

“STK’lar bu konuda uzmanlaşmış değil. Kadroları profesyonellerden oluşmuş değil. Bağımlılıktan çocukları ve gençleri ya da bireyleri önleyecek hizmetler, sivil toplum kuruluşları aracılığıyla hızlı ve etkin verilebilir. Bu sistem kurulabilmiş değil. Burada bir örgütlenme sorunu var.” (K8 – Sosyal Hizmet Uzmanı)

2.3.5. Önleyici Hizmetlerde Merkeziyetçi Bakışın Yetersiz Kalışı; Yerellik İlkesinin Yetersizliği

Aktarılan bilgilere göre, merkeziyetçi bakış açısının bu sürece fayda sağlamadığı, yerel politikaların benimsenmediği sürece bağımlılık sorununun çözülmemeyeceği düşünülmektedir.

“Süreci doğru yönetebilmek için yerel yönetimler reformu oluşturmak lazım. Merkezîyetçi bakanlık, kurum ve kuruluşlarla taşrada bu sorunu çözmek mümkün değil. Burada yerel yönetimleri güçlendirmek lazım. Yerel yönetimler mutlaka bu hizmetleri mahallinde organize etmesi lazım ve burada da mahallenin sivil toplum gücünü, organizasyonu devreye sokmak gerekiyor.” (K8 – Sosyal Hizmet Uzmanı)

2.3.6. Toplum Tarafından Etiketlenme ve Dışlanma

Bağımlı bireyler tedavi sonrası sosyal hayata entegre olmak istediklerinde toplum tarafından etiketlenme ve dışlanmayla karşı karşıya kalmakta oldukları görülmektedir.

“Korumalı iş yerleri olması lazım. Bağımlıların istihdamı İşkur üzerinden yürümüyor, İşkur üzerinden siz bir yere istihdam ettiğiniz zaman, etiketlenme ile damgalanma ile dışlanma ile karşı karşıya kalıyorlar. Burada korumalı iş yerleri oluşturulması lazım.” (K8 – Sosyal Hizmet Uzmanı)

2.3.7. Bağımlılık Alanında Çalışan Meslek Elemanlarının Sıkça Değişmesi

Katılımcıların aktardığı bilgiler doğrultusunda bağımlılıkla mücadeleyi zorlaştıran bir diğer unsurun bu alanda çalışan meslek elemanlarının sürekli değişme durumu olduğu görülmektedir.

“Buradaki hizmet veren dinamiğin sabit olması lazım. Yerel yönetimlere bağlı istihdam ettiğimiz kişilerin ömür boyu orada çalışması lazım. Yani orada o çocukları tanınması lazım. Ailelerle ilişki kurması lazım. Toplum liderleriyle, önderleri bir bağ kurması lazım.” (K8 – Sosyal Hizmet Uzmanı)

“AMATEM personelinin sabit olmalıdır, değişmemeli. Güvenliğinden tutun kat servisine kadar, hatta öğlen yemeklerini getiren o yemekhane görevlisine kadar değişmemesi gerekir.” (K9 – Sosyal Hizmet Uzmanı)

2.3.8. Profesyonelliğin Ötesinde Güvene Dayalı Mesleki İlişkinin Eksikliği

Bağımlılık alanında yapılan çalışmalarda profesyonellikten çok bağımlı bireylerin kendilerini anlayan samimi ve güvene dayalı bir sistem geliştirilmesi gerektiği görülmektedir.

“Profesyonel olmak yeterli değil. Toplum tarafından sizin benimsenmeniz lazım. Sizinle güvenli bağ kurmaları lazım. O yerel dinamiklerin parçası olmanız lazım. Hastalarımızla ve toplumda güvenli bir bağ kurmamız gerekiyor. Değişim, tedavi ancak bunun sonucunda ortaya çıkabilir.” (K8 – Sosyal Hizmet Uzmanı)

“Yani bu kadar memur zihniyetinin olmuş olduğu bir yerde böyle bir problem çözülebilir mi? Ben en az 10 kez ölümlle tehdit edildim. Kamusal zırh insanlara bir rahatlık getiriyor. Yani demiyorum ki herkes ölümlle tehdit edilsin filan. Ama bazen risk almamız gereken şeyler var. Kendilerini bu işe vakfetmiş tabiri caizse bu iş için savaşan çok insan var.” (K12 - Sosyolog)

2.3.9. Bağımlılık Alanında Çalışan Sosyal Hizmet Uzmanı Sayısının Yetersizliği

Katılımcı 8'in aktardığı bilgilere göre sosyal hizmet uzmanlarının yeterli sayıda istihdam edilmediği görülmektedir.

“Yani ben gelişmiş ülkelere baktığımızda en az 30 yıl gerisinde olduğumuzu görüyorum. Ya biraz önce istihdam dediniz. Bence bunun da altını çizmek lazım. Almanya'da 80 milyon Almanya nüfusunda bir sosyal hizmet kuruluşu 40000 çalışanı var.” (K8 – Sosyal Hizmet Uzmanı)

2.3.10. Ailelerin Tedaviye Katılımdaki İsteksizliği

Bağımlılık tedavisinde ailelerin de sürece dahil olmaları önemli bir katkıdır. Ancak Katılımcı 9'un ifade ettiğine göre ailelerin bu sürece dahil olmakta istekli olmadıkları görülmektedir.

“AMATEM'de aile eğitimleri veriyoruz ama orada yeterli sayıya ulaşamıyoruz. Ziyaretlerine gelseler bile çıkışta bir eğitim almak aile için çok önemli gelmiyor ya da şunu kırmak zor oluyor: ‘Ben hasta değilim ki yakınıml hasta onu eğitin. Beni niye istiyorsunuz?’ diyorlar.” (K9 – Sosyal Hizmet Uzmanı)

2.4. Adli Açıdan Yaşanan Zorluklar

2.4.1. Denetimli Serbestlik Sürecinin Takibinin Yapılmaması

Katılımcı 2'nin aktardığı söylemlerden denetimli serbestlik sürecinin takibinin yapılmadığı ve amacına hizmet etmediği görülmektedir.

“Uyuşturucu kullanma amacıyla uyuşturucu bulunduran kişiye denetim süresi içerisinde bağımlılıkla mücadeleye ilişkin seminerlere katılma zorunluluğu veriliyor. Bunların takipleri sadece katıldı mı, katılmadı mı? diye formülize ediliyor, yanına tik koyuluyor tamam.” (K2 - Avukat)

2.4.2. Denetimli Serbestliğin Zorunlu Olması

Katılımcı 6'nın söylemlerine göre, denetimli serbestlik zorunlu bir yaptırım olduğu için beklenen iyilik halinin oluşmadığı görülmektedir.

“Denetimli serbestlik ve tedavi hizmeti yasal bir zorunluluktur. Ancak kişi genellikle kendi isteği ile değil zorunluluktan dolayı denetime devam ettiği için denetimli serbestlik bağımlılıktan kurtulmak için tam olarak faydalı olamamaktadır.” (K6 - Hakim)

2.4.3. Denetimli Serbestliğin İşlevsiz Olması

Denetimli serbestlik uygulamasının amacına hizmet etmediğini, bağımlılıkla ilgili politikalar geliştirmek için akademik literatürü değil bağımlı bireylerin dinlenerek yol haritaları çizilmesi gerekmektedir.

“Denetimli serbestlik diye bir rezalet var. Caminin tuvaletini yıkıyorlar. Caminin tuvaletinde hemen caminin koridorunda esrar içiyorlar sonra. Denetim serbestliği kalkması lazım.” (K5 - Ex-User)

“Her ay mesela idrar testine tabi tutuluyor. Fakat orada kişi idrar verirken oradaki görevli çok da bakmıyor. Yani bunun farklı bir yönteminin bulunması lazım. Kimisi elinde ve montun içinde şırıngayla su enjekte ediyor idrarına, bazıları dışarıdan almış olduğu idrarları getiriyorlar.” (K4 – Ex-User)

2.4.4. Denetimli Serbestliğin İstenmeyen Sonuçları

Denetimli serbestlik süreci toplumun ve kişinin yararına bir uygulama olarak tasarlanmış olsa da zaman zaman istenmeyen sonuçlara sebebiyet verdiği, bağımlıya ulaşmada ve bağımlının iyilik halini riske sokma gibi durumlarda sorun teşkil ettiği görülmektedir.

2.4.4.1. Bir Araya Gelen Bağımlılarda Yeniden Madde Kullanımı

Denetimli serbestlik sürecinde tedavi için bir araya gelen bağımlı bireylerin bu süreçlerinde istenmeyen sonuçların ortaya çıktığı görülmektedir.

“Kişi kendisi gibi bağımlılar ile bir araya geldiğinden yeniden madde kullanma konusunda birbirlerini olumsuz yönde etkileyebilmektedirler.” (K7 - Savcı)

2.4.4.2. Denetimli Serbestlikte Bağımlıya Ulaşma Sorunları

Denetimli serbestlik sürecinde bağımlıya ulaşma sürecinde çeşitli zorlukların yaşandığı görülmektedir.

“Denetimli serbestlik müdürlüğü tarafından genellikle ilgiliye ulaşma konusunda problemler yaşanmaktadır. Bu nedenle usulüne uygun tebliğ yöntemleri kullanılarak ilgili haberdar edilmeli. Aksi takdirde yargılama aşamasında ciddi olumsuzluklar yaşanmaktadır.” (K6 - Hakim)

2.4.4.3. Ceza Ertelemesine Sebep Olduğundan Kişinin Riskli Çevreyle İlişki İçinde Kalması

Denetimli serbestlik sürecinde oluşan bireylerin tutuksuzluk hallerinin çeşitli sorunlara yol açtığı görülmektedir.

“Denetimli serbestlik ve tedavi yükümlülüğüne kamu davasının açılmasının ertelenmesi aşamasında karar verildiğinden kişi başka bir suçtan dolayı tutuklu değilse bu süreçte dışarda olmaktadır. Madde kullanan çevresi ile iletişim halinde olması bağımlılıktan kurtulması açısından olumsuzluk oluşturmaktadır.” (K7 - Savcı)

2.4.5. Cezaların Caydırıcı Olmaması ve İşlevsizliği

Katılımcıların söylemleri incelendiğinde, madde bağımlılığı ile mücadelede cezaların caydırıcılığı ele alındığında yeterli olmadığı ifade edilmektedir.

“Maalesef ceza yargılamasının en büyük sorunlarından birisi cezalardaki caydırıcılığın yeterli olmamasıdır. Belli istisnalar dışında özellikle uyuşturucu imal ve ticareti ile ilgili suçlara uygulanacak cezai yaptırımlar ve infaz rejiminde kesinlikle esneklik gösterilmemeli.” (K6 - Hakim)

“Cezaların caydırıcı olmaması kişilerin suç işlerken daha rahat hareket etmesine neden olmaktadır. HAGB³ alırım, cezam ertelenir, üç beş ay yatar çıkarım, delil yetersizliğinden beraat ederim düşüncesinin oluşmaması için azami tedbirlerin alınması gerekmektedir.” (K7 - Savcı)

“Daha büyük etkenler olmuş olsaydı mesela sadece tutanakla da kalmayıp daha ağır işlemler yapılmış olsaydı insanlar belki bu kadar rahatça ellerini kollarını sallayarak gezmelerdi.” (K4 – Ex-User)

2.4.6. Soruşturma ve Kovuşturma Sürecindeki Problemler

Katılımcı 7 tarafından soruşturma ve kovuşturma süreçlerinde problemlerin yaşandığı ifade edilmektedir.

“Delillerin toplanması aşamasında CMK'da belirtilen usullere uyulmaması (el koyma ve onama işlemlerinin usulüne uygun olarak yapılmaması), usulüne uygun olarak yapılmayan tebligatlar, dava şartı yokluğu nedeniyle birçok kullanım dosyasının sonuçsuz kalması, kolluktan kaynaklanan problemler.” (K7 - Savcı)

2.5. Eğitim Açısından Yaşanan Zorluklar

2.5.1. Kalabalık Öğrenci Gruplarıyla Çalışma

Katılımcı 13 tarafından okulun öğrenci popülasyonundan kaynaklı riskli her öğrenciyi ulaşamama durumunun söz konusu olduğu aktarılmıştır.

“Kalabalık okullarda çalışıyoruz genelde bunları fark etmek zaten en önemli durumlardan bir tanesi. Şu anda da engellemek için yaptığımız çalışmalar grup halinde yapılan işte bilgilendirici çalışmalardan ibaret.” (K13 - Eğitimci)

2.5.2. Okullardaki Zorunlu Bağımlılık Eğitimlerinin Plansızlığı ve Olası Riskleri

Katılımcıların aktardığı bilgilere göre, okullarda bakanlık tarafından zorunlu olarak verilmesi planlanan bağımlılık eğitimlerinin ilçelere/okullara göre yeterlilik oranlarında değişiklik gösterdiği görülmektedir.

“Ben yeterliliğin üzerinde diyorum, fazla! Bazı okulların böyle problemleri var ama bizim okulda yok. O kadar çok okulun ihtiyacı dışında zoraki etkinlikler yaptırıyorlar ki; tabiri caizse eşeğin aklına karpuz kabuğunu getiriyoruz. Bizim bağımlı ortamımız yok, öğrenci profilimiz belli.” (K13 - Eğitimci)

“Yani buradaki eleştirim şu: Birbirinden bağımsız, birbirini tekrar eden, tam bir süreç takvimi şeklinde ilerleyen bir yapı. Farkındalık oluşturmak için yapılan projeler üst üste katlanarak, ölçerek gitmiyor. Birbirinden kopuk bağımsız çalışmalar şeklinde kalıyor.” (K14 - Eğitimci)

2.5.3. Madde Kullanımının Tespitindeki Zorluklar

Öğrencilerin madde kullanım durumlarının tespit edilme sürecinde öğretmen-öğrenci arasındaki iletişimin ve yaklaşımın önemli olduğu aktarılmakta iken öğretmenlerin madde kullanımıyla ilgili bilgi düzeyinin yetersizliği bu konuda bir zorluk olarak belirlenmiştir.

“Eğer o güven ortamını sağlarsanız size güvenip bunu anlatabilir. Aslına bakarsanız bir bağımlıyı ikna etmek itiraf ettirmek biraz zor.” (K13 - Eğitimci)

“Öğretmenlerin bağımlı öğrenciyi fark etme noktasında yeterli olduğunu söyleyemem. Bazen öğrencinin agresif davranışları olduğu yahut sınıf içerisinde işte uygunsuz

³ HAGB: Hükümün Açıklanmasının Geri Bırakılması

davranışlar olduğu veya işte sınıfta sürekli uyuduğu vesaire gibi tespitlerle geliyorlar. Çoğu kez fark etmekte gecikiyoruz. Dolayısıyla tespit etmek açısından yetersiziz.” (K14 - Eğitimci)

2.5.4. Öğrencilerin Kullanım Davranışıyla İlgili Çekinceleri

Öğrencilerin bağımlılık süreçleri fark edildiğinde sürecin nasıl işleyeceğini bilmediklerinden ya da toplumsal etiketlenmeye maruz kalacaklarından tedaviye çekingen yaklaşıtları görülmektedir.

“Kamu otoritesinden ve çocuğun etiketlenmesi ihtimalinden endişe duyuyorlar. Kendileri bir şekilde örterek başatabileceklerini düşündükleri durumlar olabiliyor.” (K14 - Eğitimci)

2.6. Ex-User Gözüyle Zorlayıcı Yönler

2.6.1. Bağımlılarla Aynı İletişim Dilinin Yakalanamıyor Olması

Katılımcı 5’in söylemleri incelendiğinde, bağımlılıkla mücadelede, bağımlı bireylerin dilinden konuşulmadığı için çözüm sürecinde gösterilen çabaların anlamlı olmadığı görülmektedir.

“Ben her zaman söylüyorum, bilim adamları Allah başımızdan eksik etmesin ama sokaklar kürsü değildir. Makam arabalarıyla bu işi yapamazsınız. Onun seviyesini ineceksin, yanında oturacaksın, onun gibi olacaksın. O nerede ne istiyor ne yapıyor onu öğreneceksin.” (K5 – Ex-User)

2.6.2. Ebeveynlerin Çocukların Arkadaş Çevresini Bilmiyor Olması

Ebeveynlerin çocuklarını ve çocuklarının arkadaş çevrelerini yeteri kadar tanıyamıyor olmaları bağımlılıkla mücadele sürecinin risk oluşturabilecek yönlerinden biri olduğu görülmektedir.

“Anne, burada çocuğun arkadaşını senede 2 kere masaya getirecek. Yemek yiyecek, çocuğu iyi analiz edilecek, sonra gidecek annesiyle tanışacak. O çocuğun babasıyla tanışacak. Sonra ne olacak? Çocuğa bakacak.” (K5 – Ex-User)

2.6.3. Görsel ve Yazılı Basının Bağımlılıkla Mücadeleye Verdiği Zarar

Madde bağımlılığı ile mücadelede en etkili yöntemlerden biri görsel ve yazılı basın iken aynı şekilde bu yayın organlarının bağımlılıkla mücadeleye olumsuz etkilerinin de olduğu görülmektedir.

“Cem Yılmaz’ın bir filmi var. Filmde şimdi şöyle, ama 15 saniyelik bir şey orada ne yapıyor: Bisküviler diyor, viski ver diyor, ondan sonra öbürü kalın sigaraya böyle esrar iyi diyor. Bir de çok ağza alınmayacak küfrediyor. Devlet el atsın bunlara AMATEM açmayla olmuyor.” (K5 – Ex-User)

2.6.4. Ailelerin Bir Mücadele Yöntemi Olarak Bağımlıyı Evlendirmesi

Ailelerin bağımlı bireyleri henüz iyileşme sürecine girmeden düzelir umuduyla evlendirmeleri ciddi aile problemlerini ve toplumsal yıkımları beraberinde getirmektedir.

“Ailem evlenmem gerektiğini söyledi. Ben aslında evlenmek istemiyordum o zamanlar ama biraz zorla evlendirildim. İşte evlendik sonra bırakman lazım dediler, bıraktım. Manevi destek alarak ve bir sene sürdü. Bir sene sonra tekrardan bir kayma yaşadım.” (K4 – Ex-User)

2.7. Emniyet Birimleri Açısından Zorlayıcı Yönler

2.7.1. Tutuklama Sürecinde Somut Delil Sorunu

Emniyet birimlerince tutuklama sürecinde delil bulunamaması ya da satıcı birinin delil yetersizliğinden kullanıcı olarak yargılanması durumunun söz konusu olduğu aktarılmaktadır.

“Her görülen vakıya işlem muhakkak yapılıyor. Bu süreçte zorluk olan nokta somut delillerin bulunamaması ya da karartılması durumlarında yaşanmaktadır. Kan, idrar testleri yapılıyor. Vücudundaki madde oranına göre satıcı bazen kullanıcıyım diyor. Bu durumda da ceza almıyor kullanıcı olduğu için. Delil yetersizliğinden satıcı kullanıcı olarak yargılanıyor.” (K15 - Polis)

2.7.2. Madde Bağımlılarının Çoklu Suçlara Karışma Sorunu

Kullanıcı ya da satıcı konumunda olan bireylerin bu süreçlere dahil olduklarında maddeyi temin edebilmek için beraberinde çeşitli suçlara da karıştığı görülmektedir.

“Madde kullanan kişiler dolaylı suçlara da karışabiliyorlar. Kullanılan maddenin dozu artınca farklı yollara başvurabiliyorlar. Kullanan kişi hırsızlık yapabiliyor. Kız ise bedenini satabiliyor. Bu kişilerden yararlanmak isteyen torbacılar uyuşturucu kullanan şahısları kullanıyor.” (K15 - Polis)

2.7.3. Güven Timlerinin Sayısının Yetersizliği

Bağımlılıkla mücadelede sivil ekiplerin önemli bir yere sahip olduğu ancak bağımlılık oranlarının artışı nispetle sahada yeterli sayıda aktif ekibin bulunmadığı aktarılmaktadır.

“Eskiden güven timleri vardı. Şu an aktif değiller bu timlerin çoğaltılması gerekiyor. Şimdi okul polisleri var ama onlar da suç oranı yüksek olarak tespit edilen bölgelerdeki okulların çevrelerinde oluyorlar. Bu timlerin eksikliği önemli bir sorun.” (K10 - Polis)

3. Tartışma

Yapılan çalışmada ulaşılan verilerden elde edilen bilgilere göre sağlık alanında çalışanlar tarafından, bağımlılıkla mücadelenin zor yönleri değerlendirildiğinde; madde bağımlılığı tedavisi için hastane kapasitelerinin yetersiz olduğu, sistemsel olarak bakıldığında tedaviye erişimin zor olduğu ve ilaç tedavisinin tek başına yeterli olmadığı görülmektedir. Tedavi merkezlerinin sayılarının ve dolaylı olarak yatak kapasitelerinin yetersiz olduğu, bu durumun da tedaviyi olumsuz etkilediği Ceylan (2019) tarafından yapılan çalışmada aktarılmaktadır. Altıntop (2017) tedavi merkezlerine başvuran bireylerle yaptığı çalışmada, tedavi merkezlerinin yetersizliği ile erişiminin de zor olduğu, pek çok bağımlının tedavi olmak için başvurmalarına rağmen aylarca beklemek zorunda kaldıklarını belirtmiştir. Klinik tedavi süreçlerinin olumsuz faktörlerinden biri de bağımlı bireyler arasında sınıflandırma yapılmamasıdır. Nalbantoğlu (2021) hafif maddeler kullanan bağımlıların, ağır kimyasal kullanmış bağımlılarınla yeni madde öğrenme ve deneyimlemelerine, bununla birlikte özendirici konuşmalarla tedavi süreçlerinin olumsuz seyretmesine sebebiyet verdiğini aktarmıştır. Aynı zamanda tedavi gören bireylerin hastane personeli tarafından olumsuz davranışlarla karşılaştıklarını bu yüzden hastaların tedaviyi yarıda bıraktıklarını aktarmaktadır. Bu veriler ışığında; K1 ve K4’ün ilaç tedavisinin tek başına yeterli olmadığını belirtmesi, K9’un “AMATEM olmayan iller var!” ifadesi ile hastane ve yatak sayısının yetersiz olduğu bilgisi ve bunlara bağlı olarak K1’in tedaviye erişimin zor olduğu söylemi, çalışmanın literatürle uyumlu olduğunu göstermiştir. Yine K1’in “birbirlerinden yeni madde deneyimleri ediniyorlar” ifadeleri yataklı tedavide bir arada olmanın dezavantajlarını göstermektedir.

Madde bağımlılığı ile mücadele tedavi öncesi, tedavi süreci ve tedavi sonrası olmak üzere üç aşamada ele alınmalıdır. Bu anlamda bağımlılığa bütüncül bakılması gerektiğini aktaran Polat (2012), tedavi sürecinde tedavi hizmeti veren personelin isteksiz olması tedavi sürecini olumsuz etkileyen durumlardan olduğunu vurgulamaktadır. Aynı şekilde Arıkan (2011), bağımlılık tedavisi sürecinde, bu durumun sosyal boyutu göz ardı edilerek hareket edildiği için tedavinin kapsayıcı olmadığı ve verim alınmadığını aktarmaktadır. Tedavi gören bağımlı bireylerle yapılan çalışmalarda Polat (2012) bağımlılık tedavisinin multidisipliner olduğunu ve ilaçlı tedavinin bağımlılıkla mücadelede tek başına yeterli olmadığı, tedavi merkezlerinin biyopsikososyal olarak hizmet vermeleri gerektiği vurgulanmaktadır. Aynı zamanda Çevik (2021) tedavi merkezlerinde kullanılan ilaçların, hastaların genel iyilik hallerini olumsuz etkilediğini aktarmaktadır. Bu çalışmada elde edilen veriler de literatürde ulaşılan verilerle örtüşmektedir. Sağlık alanında ele alınan zorluklar incelendiğinde K8 ve K12’nin bağımlılık alanında “çalışan personelin bağımlıyla güvenli bağ ve sağlıklı iletişim kurabilmeleri açısından sabit olması” gerektiği ve K9’un “bağımlının dilinden konuşmak” ifadeleri personelin tutum ve davranışları ile ilgili yaşanan zorlukların literatürle uyumlu olduğunu göstermektedir.

Bağımlılığın psikolojik açıdan içerdiği zorluklara istinaden olan görüşmelerde bağımlı bireylerin bağımlılık tedavisinin gizliliğinden ve sicile işlemlerinden endişe duydukları saptanmıştır. Bununla birlikte ailelerin bağımlılık tedavisi konusundaki bilinçsizliği ve tedavide kurumlar arası

iş birliği konusunda yetersiz kaldığı görülmektedir. Ailelerin bağımlı bireylerle olan ilişkilerinin ve tedavi sürecinde göstermiş oldukları ilgi ve desteklerin tedavi sürecini etkilediği yapılan çalışmalarda saptanmıştır (Sarioğlu, 2019; Gruber & Taylor, 2006). Aynı şekilde ailelerin bağımlı bireyleri başlarından atmak için yatılı tedaviye zorlamaları Aslan (2019) tarafından yapılan araştırmada yaşanan sorunlar arasında vurgulanmaktadır. Bağımlılıkla mücadelenin bu alanda bir diğer zor tarafı da bağımlı bireylerin tedavi sürecine yönelik endişeleri olduğu bilinmektedir. Klinik tedavi görecekle olan bireyler, tedavilerin gizliliği ve sicile işleme konusunda endişe duydukları, bununla bağlantılı olarak toplum tarafından dışlanma ve etiketlenme kaygısı yaşadıkları yapılan çalışmada saptanmıştır (Altıntop, 2017; Buchanan & Young, 2000). Elde edilen veriler incelendiğinde K11'in aktardığı "tedavinin gizliliğinden endişe duyulması ve sicile işleme korkusu" söylemi mevcut literatürdeki ulaşılan bilgilerle örtüşmektedir. Aynı zamanda K1, K3 ve K11'in aktardığı bilgilerde toplumun ve ailenin bağımlılık konusundaki bilinçsizliğinden kaynaklı meydana gelen zorlukların olduğu anlaşılmıştır.

Bağımlılığın sosyal yönden içeriği zorluklara bakıldığında, ailelerin özellikle de babaların tedavi sürecine katılımındaki isteksizliklerinin süreci olumsuz anlamda etkilediği görülmektedir. Bununla birlikte bağımlı bireylerin toplum tarafından etiketlenme ve dışlanma durumu da bağımlılıkla mücadeleyi zorlaştıran unsurlardan olduğu saptanmıştır. Yine bağımlılık alanında çalışan personel sayısının yetersizliği, çalışan personellerin bağımlı bireylere karşı davranışları ve onlara karşı güvene dayalı ilişkiler kurulamamasından kaynaklı problemlerin yaşandığı görülmektedir. Madde bağımlılığı ile mücadelede ailelerin ilgisizliği ve babaların tedavi sürecine aktif olarak dahil olmamasıyla ilgili zorlukların yaşandığı ortaya konmaktadır (Seddon, 2006; Azzi-Lesssing & Olsen, 1996; Dar, 2019; Aktürk & Yaman, 2022). Tedavi sistemine dahil olan kurumların ve meslek çalışanlarının iş birliği yapmamasından kaynaklı sorunların meydana geldiği görülmektedir. Bu hususta Ceylan (2019) tarafından ortaya konan araştırmada da sivil toplum kuruluşlarının, bağımlılıkla mücadele eden kurumların ve tedavi hizmetleri veren yerlerin iş birliği halinde olmamasından kaynaklı sorunların yaşandığı aktarılmaktadır. Bağımlılıkla mücadelede iş birliği denilince akla tıbbi, psikolojik ve sosyolojik alanlar gelse de Akıncı (2017) ve Çevik (2021) tarafından yapılan çalışmada da inanç temelli yaklaşımların da bu iş birliği sürecinin bir parçası olduğu ve bağımlılıkla mücadelede geri planda kaldığı aktarılmaktadır. Cingöz (2018) tarafından yapılan çalışmada tedavi sürecinde yer alan personelin tutum ve davranışlarının aynı zamanda bağımlı bireylere empatik yaklaşımlarının ve güvene dayalı bir ilişki kurmalarının önemi saptanmaktadır. Adanır (2019) yapmış olduğu araştırmada tedavi sonrası rehabilitasyon hizmetlerinin önemine vurgu yaparak mevcut hizmetlerin yetersiz olduğuna değinmiştir. Bağımlılıkla mücadeledeki politikalar incelendiğinde Sürücü (2019), sosyal hizmet uzmanlarının bu alanda önemine değinerek sayılarının yetersiz olduğunu vurgulamıştır. Tüm bunlarla birlikte bağımlılıkla mücadelede sosyal anlamda yaşanan bir diğer zorluk da bağımlı bireylerin toplum tarafından damgalanması ve dışlanmasıdır (Tektaş Soy, 2019; Olçay, 2016; McIntyre, 2004). K8'in babaların tedavi sürecinin dışında kaldığını ifade eden söylemleri bağımlılık sürecinde ailenin ve baba rolünün önemli olduğunu ve literatürle uyumlu olduğunu göstermektedir. K12'nin "kendini bu işe vakfetmiş çalışanlar" olması gerektiği ifadesi ve K8'in "profesyonel olmak yeterli değil, hastalarla güvenli bağ kurmak lazım" ifadeleri bu süreçte bağımlı bireylerle personel arasındaki güvene dayalı ilişkinin, tutum ve davranışların ne derece önemli olduğunu göstermiştir. Yine K8'in sosyal hizmet uzmanlarının yeterli sayıda istihdam edilmediğini aktarması da bağımlılıkla mücadelede personel sayısının yetersizliğinden kaynaklanan bir problem olduğunu destekler niteliktedir. K9 da bu konuyla ilişkili olarak sosyal hizmet programlarının, hasta taburcu olduktan sonra takibi sağlama konusunda yetersiz olduğunu ifade ederek literatüre uyumlu bir bilgi aktarmıştır. Bağımlı bireylerin sosyal hayata entegre olmada zorluk çektiklerini aktaran K8 ve K9'un ifadeleri de bağımlı bireylerin etiketlenme ve dışlanmalarından kaynaklı sorunlar yaşadığını göstermektedir.

Bağımlılığın zor yönlerini adli perspektiften ele aldığımızda mevcut denetimli serbestlik sisteminin işleyişinin bağımlılıkla mücadele kapsamında yeterli olmadığı görülmektedir. Bu anlamda

bireylerin toplum içinde yaşamlarını idame ettirirken uygulanan denetimli serbestlik uygulamasının, bağımlıları takip edebilmeleri açısından çeşitli zorluklarının olduğunu ortaya koymaktadır (Petin, 2014). Yaptığımız çalışmada K4 ve K5'in denetimli serbestlik sürecinde meydana gelen istenmeyen sonuçların yaşanıyor olması ile ilgili söylemleri literatürde aktarılan işleyiş ile ilgili problemleri destekler niteliktedir. Yaptığımız çalışmada denetimli serbestliğin işleyişi ile ilgili zorluklara ulaşılırken Babaoğlu (2008) ve Ada ve Peker'in (2012) yaptığı çalışmalarda araştırmamızın aksine denetimli serbestlik uygulamasının işleyişinin amacına hizmet ettiği, bağımlı bireyler için cezalarda caydırıcı olduğu, ailesinden, iş hayatından ve toplumdan soyutlanmadan tedavisini sürdürebilme imkânı sağladığı için faydalı olduğu vurgulanmaktadır. Bu görüş çalışmamızla örtüşmese de mevcut literatür ve saha çalışmalarının detaylı incelenmesi adına önem arz etmektedir. Nursal ve Ataç'ın (2006) yaptığı çalışmada denetimli serbestlikle tedaviye başlayan bağımlılara ulaşma ve bağımlının riskli çevreye geri dönmesi ile ilgili beklenmedik sonuçlar aktarılmaktayken, AMATEM klinikleri üzerinden yapılan bir çalışmada (Evren vd., 2003) denetimli serbestlik kararı ile tedavi sürecine dahil olan grupların %87 oranında sürecin olumlu geçtiği aktarılmaktadır. Aynı zamanda Narkotik Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı'nın raporları incelendiğinde (Ateş & Banazılı, 2020), yapılan çalışmaların denetimli serbestlik sürecinin işleyişinin uygun ve faydalı olduğu bilgilerine ulaşılmıştır. Literatürün aksine çalışmamızda K6'nın denetimli serbestlik sürecinde bağımlıya ulaşmayla ilgili sorunları aktarması, K4 ve K7'nin denetimli serbestlik sürecinde “yeniden madde kullanımı ve bağımlı bireylerin riskli çevre ile ilişki içinde kalması” ifadeleri ile denetimli serbestlikte beklenmeyen sonuçların yaşandığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla denetimli serbestlik hususunda çalışmamızdaki verilerin literatürle bir uyumsuzluk arz ettiği düşünülmekle birlikte bu konuda ileri araştırmaların yürütülmesine ilişkin gereklilik bir öneri olarak arz edilmektedir.

Çalışmada bağımlılıkla mücadelede önemli bir yere sahip olan eğitim alanında yaşanan zorluklar incelendiğinde, sınıfların kalabalık olmasından kaynaklı öğrencilere ulaşılmakta sıkıntılar yaşanması ve öğretmenlerin bağımlılık alanında bilgisiz olması durumlarına ulaşılmıştır. Aynı zamanda bağımlılık bilinci oluşturmak için gerçekleştirilen eğitim seminerlerinin risk teşkil ettiği ve öğrencilerin etiketlenme korkusuyla bağımlılık konusunda yardım istemekten çekindikleri saptanmıştır. Yılmazoğlu (2019) tarafından yapılan çalışmada öğrencilerin bağımlılıklarla ilgili mücadelede bilgi düzeylerinin düşük olduğu ancak öğrencilere yönelik gerçekleştirilen eğitim seminerlerinin bilinçlendirme açısından faydalı olduğu aktarılmaktadır. Bir araştırmada öğrencilerin sosyal yönlerinin keşfedilmesinin bağımlılıkla mücadelede önemli bir adım olduğu belirtilmiştir (Çevik, 2021). Öğrenci sayısının fazla olması, öğrencilerin takip ve sosyal gelişimleri açısından olumsuz bir durum olarak görülmektedir. Literatürde sınıfların kalabalık olmasından kaynaklı bağımlılıkla mücadeleyi zorlaştıran bir çalışmaya rastlanmasa da yaptığımız çalışmada K13'ün ifade ettiğine göre, okullarda öğrenci yoğunluğundan dolayı risk grubunda olan öğrencileri fark edememe/gecikme durumu olduğu saptanmıştır. Değişen öğrenci popülasyonu ve madde kullanım oranları göz önünde bulundurulduğunda bu durumun tekrar incelenerek literatüre farklı bir bakış açısı kazandıracağı düşünülmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından okullarda düzenli olarak gerçekleştirilen bilinçlendirme seminerlerinin, daha önce bağımlılık yapıcı maddeler hakkında bilgi sahibi olmayan öğrenciler için risk oluşturabileceği yönünde verilere ulaşılmassa da bu çalışmada K13'ün “eşeğin aklına karpuz kabuğu kaçırma” ifadesi ve K14'ün “birbirinde kopuk ve üst üste tekrar eden seminerler veriliyor” ifadesi planlanan eğitim seminerlerinin etkinliğine ilişkin soru işaretleri sunmaktadır.

14/6/1973 tarihli ve 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu Ödül ve Disiplin Yönetmeliği incelendiğinde (MEB), bağımlılık yapıcı madde bulundurma ya da kullanma durumunda okuldan tasdikname ile uzaklaştırma cezası, bağımlılık yapıcı maddelerin ticaretini yaptığında ise örgün eğitim dışına çıkarma cezası verilmektedir. Okul denetiminden uzak kalmanın öğrenciler açısından riskli davranışların gelişmesinde önemli bir etken olduğu ifade edilebilmektedir (Baştürk, 2003). AMATEM verileri incelenerek yapılan bir başka çalışmada, bağımlılık tedavisi gören ilkökul mezunu hasta oranı %60 iken, üniversite mezunu oranının %4 olduğu görülmektedir (Türkcan, 1998; Öztürk vd., 2015). Bununla birlikte öğrencilerin madde

bağımlılığı ile ilgili öz yeterliklerinin incelendiği bir araştırmada, kendileri ya da arkadaşları madde kullandığında yardım istemekten çekindiklerine yönelik sonuçlara ulaşılmıştır (Konuk vd., 2018). Aynı şekilde bu çalışmada da K14'ün “kamu otoritesi ve etiketlenmekten korkuyorlar” ifadeleri öğrencilerin bağımlılık konusundaki öz yeterliklerinin düşük olduğunu destekler niteliktedir.

Çalışmanın ex-userlar ile gerçekleştirilen kısmında, ailelerin tedavi olur düşüncesiyle bağımlı bireyleri evlendirmeleri, kullanıcıların aile ve toplum tarafından dışlanmaları, görsel medyanın bağımlılıkla mücadelede olumsuz etkileri, tedavi sürecinde personelin olumsuz tutumlarının bu süreci zorlaştırdığı görülmektedir. İmik Tanyıldızı ve Acar'ın (2019) yaptığı araştırmada ise madde bağımlılığı ile mücadelede kamu spotlarının, görsel medyanın ve şarkıların önemli bir yerinin olduğunu belirtmektedir. Sağlık Bakanlığı tarafından yapılan kamu spotlarının sahneleri incelendiğinde bilinçaltına bağımlılık yapıcı maddelerin zararlarının yerleştirildiği saptanmıştır. Aynı şekilde içerisinde yasaklı madde ismi barındıran şarkı ve film sahnelerin de bu mücadeleye olumsuz katkıların olduğu Tüzemen (2015) tarafından yapılan çalışmada belirtilmektedir. Bu durumla bağlantılı olarak K5'in “AMATEM açma ile olmuyor, devlet bunlara el atsın” ifadesi bu durumun bir sorun olduğunu göstermektedir.

Diğer yandan çalışmada bağımlı bireylerin tedavi olur umudu ile aileleri tarafından evlenmeye zorlandığı görülmektedir. Mevcut literatür incelendiğinde TUBİM'in 2011-2013 verileri, madde bağımlılığının bekarlar arasında yaygın olduğu ifade edilmektedir. Bu konuda yapılan diğer çalışmalara bakıldığında Türkiye'de evlendirilme sürecinde mevcut töre, örf ve adetlerin baskın olduğu, “akıllansın”, “yerini bilsin” gibi düşüncelerle bireylerin tercihlerine sunulmadan evlilikler gerçekleştirildiği görülmektedir (Orçan & Kar, 2008; Poyraz Tacoğlu, 2011). Çalışmamızda kimi katılımcıların ifadelerinden anlaşılacağı üzere evlen(dir)menin, ailenin bağımlılıkla mücadele sürecinde kullandığı bir enstrümana dönüştüğü anlaşılmaktadır. Her ne kadar bekar bireyler madde bağımlılığı verileri içerisinde evlilerden daha fazla yer alsada bağımlı iken birinin evlenmesinin kullanımı azaltan ya da sonlandıran bir durum olduğuna ilişkin literatürde herhangi bir veriye rastlanmamaktadır. Buna karşın bu anlayışın evliliğe atfedilen toplumsal değerlerle ilişkili olabileceği düşünülürken, bağımlılık tedavisi sürecinde profesyonellerin işini zorlaştıran bir inanç olduğu anlaşılmıştır.

Bağımlılıkla mücadele alanında emniyet birimleri tarafından yapılan çalışmalar incelendiğinde bağımlılıkla mücadelede sahada çalışan ekibin sayılarının yeterli olduğu (TUBİM, 2014), madde kullanıcıların, madde temin ve kullanımı sırasında çoklu suçlara karışmamaları için gerekli tedbirlerin alındığına yönelik projeler yürütüldüğü (EGM, 2020) görülmektedir. Bu durumda K10'un “*Madde kullanan kişiler dolaylı suçlara da karışabiliyorlar.*” ifadesi mevcut literatürü desteklerken ve K15'in “*Bu timlerin çoğaltılması gerekiyor.*” ifadesinin aksine, mevcut iteratürde sahada çalışan bağımlılıkla mücadele ekiplerinin sayısının yetersiz olmadığı anlaşılmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada madde bağımlılığı alanında çalışan meslek uzmanlarının bağımlılıkla mücadele sürecinde karşılaştıkları zorlukları ve bu süreçte yetersiz kalan noktaları belirlemek hedeflenmiştir. Bu amaçla elde edilen verilerde tedavi merkezlerinin sayı ve kapasitelerinin yetersiz olduğu, tedaviye erişimle ilgili sıkıntılar yaşandığı ve bu durumun bağımlılıkla mücadeleyi olumsuz etkilediği anlaşılmaktadır. Tedavi sürecinde personel tarafından sergilenen olumsuz davranışlar ve bağımlıların bir arada kalıyor olması durumu da mücadele sürecini zorlayan unsurlar arasında görülmektedir. Bağımlılıkla mücadele sürecinde tedavinin sadece ilaçla sağlanacak olma düşüncesi, ailelerin tedaviye destek konusunda duyarsız ve bilgisiz olması, bağımlı bireylerin toplum tarafından dışlanması, tedavi süreci sicile işler endişesiyle tedaviye yaklaşmaması da bir diğer zorlayıcı unsur olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunlarla birlikte alanda çalışan sosyal hizmet uzmanı sayısının yetersiz olması, mevcut politikaların tedavi sürecini baştan sona takip edecek ve iş birliği sağlayacak kapsamda olmadığı ve rehabilitasyon hizmetlerinde ciddi eksiklikler olduğu saptanmıştır. Okullarda öğrencilerin bağımlılıkla mücadele konusunda

öz yeterliklerinin olmaması ve sınıfların kalabalık olmasından kaynaklı zorlukların yaşandığı saptanmıştır. Aynı zamanda adli süreçte denetimli serbestlik uygulamasıyla ilgili olarak işleyiş ve takibin işlevsel olmadığına ilişkin değerlendirmeler belirlenmiştir. Yine bağımlılıkla mücadelede görsel medyanın aktif kullanılması gibi eksikliklerin de yaşandığı saptanmıştır. Bu tespitler ışığında aşağıda sunduğumuz önerilerin genel hatlarıyla kapsayıcı bir bağlamı içereceği düşünülmektedir. Bu önerilerin gelecek araştırmalarla detaylandırılması ve uygulamaya yönelik olarak geliştirilmesi, bağımlılığın çeşitli boyutlarında yer alan dezavantajların aşılmasına ve ülkemizin bağımlılıkla mücadele sürecine katkı sunacağı düşünülmektedir.

- Bağımlılıkta önleyici yaklaşımın daha belirgin biçimde geliştirilmesi
- Bağımlılık tedavisinde hasta takip sisteminin ve yataklı tedavi modelinin geliştirilmesi
- Bağımlıların tedaviye erişimde muhtarlık, belediye, kaymakamlık, aile sağlığı merkezleri gibi yerel kaynakların daha etkin hale getirilmesi
- Tedavi sürecinde etkin olan kurum ve birimlerin daha entegre ve etkileşimli biçimde çalışabilecekleri bir altyapının geliştirilmesi
- Bağımlılık tedavisi sürecine, kişinin diğer tıbbi, ekonomik, psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarına yönelik destekleyici hizmet modellerinin entegre edilmesi
- Aile ve toplum temelli olarak bağımlılık ve bağımlıya yaklaşım bilincinin geliştirilmesi
- Bağımlılık alanında çalışan profesyonellerin mesleki motivasyon ve tatmini üzerine belirli aralıklarla destekleyici hizmetlerin sunulması
- Denetimli serbestlik uygulamasına bağımlının gönüllü ve bilinçli katılımının dahil edilmesi
- Eğitim kurumlarında riskli öğrenciyle bireysel ilgilenme ve çalışma imkanı sunacak eğitim modelinin geliştirilmesi
- Yazılı ve görsel basındaki içerikleri madde bağımlılığıyla mücadele politikasına uyumlu hale getirilmesi

Kaynakça

- Ada, Ş., & Peker, A. (2012). Tedavi ve denetimli serbestlik tedbiri uygulamasının etkinliğinin incelenmesi (Sakarya ili örnekleme). *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 425-438.
- Adanır, Ü. (2019). Türkiye’de madde bağımlılığı ile mücadelede uygulanan sosyal politikaların analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*.
- Akıncı, H. (2017). Madde bağımlılığı ve manevi destek. *Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*.
- Aktürk, İ., & Yaman, Ö. (2021). *Bağımlılığı ve Tedavisini Anlamak*. İstanbul: Tıbbi Sosyal Hizmet El Kitabı.
- Aktürk, İ., & Yaman, Ö. (2022). Babaların madde kullanımı tedavisine katılımları üzerine nitel bir araştırma. *Bağımlılık Dergisi*, 23(1), 37-51.
- Altıntop, M. (2017). *Madde bağımlılığı tedavi merkezlerine başvurmuş 18-24 yaşları arasındaki bireylerin tedavi süreçlerine bakış açıları: Diyarbakır örneği*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Arıkan, Z. (2011). Bağımlılık Tedavisinde Karşılaşılan Güçlükler ve Bunlarla Başa Çıkma. *Madde Bağımlılığı Tanı ve Tedavi Kılavuzu*. Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 233-237.
- Aslan, A. (2019). Madde bağımlılığına karşı toplumsal bilinç oluşmasında annelerin rolü: Manne Projesi. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*.
- Ateş, H., & Banazılı, A. (2020). Türkiye’de uyuşturucu madde bağımlılığıyla mücadele: Narkotik Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı raporları üzerinden bir inceleme. *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 63-80.

- Azzi-Lessing, L., & Olsen, L. (1996). Substance abuse-affected families in the child welfare system: New challenges, New Alliances. *Social Work*, 41(1), 15-23.
- Babaoğlu, E. (2008). Denetimli serbestlik uygulamalarının etkililiği suçla mücadelede anne-baba eğitiminin önemi ve denetimli serbestlik uygulamaları. *Amasya Sempozyumu*. Amasya. 22-24 Mayıs, 217- 227.
- Babuna, C., & Bayhan, N. (2009). *Uyuşturucu- Bağımlılık Afeti ve Sorunları*. İstanbul: Karakutu Yayınları.
- Baştürk, İ. (2003). Gençlik, madde bağımlılığı ve korunma yolları (Psiko-sosyal bir yaklaşım). *Journal of İstanbul University Faculty of Theology*, 8, 73-114.
- Berg, B., & Ve Lune, H. (2015). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Botvin, G., & Dusenbury, L. (1989). *Substance Abuse Prevention And The Promotion Of Competence: Primary Prevention And Promotion In The Schools*. Newbury Park.
- Buchanan, J., & Young, L. (2000). The war on drugs – a war on drug users'. *Drugs: education. Prevention Policy*, 7(7), 409-422.
- Bulut, T., & Yeşilkayalı, E. (2020). Çocuk ve Gençlerde Madde Bağımlılığının Önlenmesine Yönelik Programların. *Sosyal Çalışma Dergisi*, 4(1), 27-32.
- Ceylan, Ö. (2019). *Madde bağımlılığı ile mücadelede sivil toplum kuruluşları*. Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Cılga, İ. (2009). Madde ve madde kullanımı ile mücadelede ulusal politika ve strateji öncelikleri. *Toplum ve Hizmet*, 20(1), 7-22.
- Cingöz, H. (2018). Madde bağımlılığı ile mücadelede sivil toplum örgütlerinin rolü (BAY-DER örneği). *Üsküdar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*.
- Creswell, J. (2016a). *Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Creswell, J. (2016b). *Araştırma Desen Nitel Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*. Ankara: Eğiten Kitap.
- Cüceler, S., Yılmaz, M., & Türkleş, S. (2022). Madde bağımlısı bireylerin yaşadığı psikososyal sorunlar, uygulanan kanıt temelli müdahaleler ve hemşireliğin rolü. *Bağımlılık Dergisi*, 23(1), 105-109.
- Çevik, M. (2021). *Madde bağımlılığı ile mücadelede inanç temelli yaklaşım*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Dar, M. (2019). Madde bağımlılığı tedavi sürecinde aile işlevselliğinin rolünün incelenmesi. *Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*.
- Duyan, V. (2010). *Sosyal Hizmet, Temelleri, Yaklaşımları Ve Müdahale Yöntemleri*. Ankara: Nar Yayınları.
- Duyan, V., & Bayır, Ö. (2016). *Sosyal hizmete Giriş Öğrenciler ve Uygulayıcılar İçin Bir Rehber*. Ankara: Sosyal Çalışma Yayınları.
- Duyan, V., Özbulut, M., & Sayar, Ö. (2008). *Sosyal Hizmeti Tanımak ve Anlamak*. İstanbul: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği.
- EGM, E. (2020). *Türkiye Uyuşturucu Raporu Eğilimler ve Gelişmeler*. Ankara: Narkotik Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı.
- el-Kindî, Y. b. (2012). *Üzüntüden Kurtulma Yolları*. (M. Çağrııcı, Çev.) Ankara: TDV Yayınları.
- Erkoç, Y., Çom, S., & Keskinlikçi, B. (2011). *Toplum Sağlığı Merkezi Çalışanlarına Yönelik Sağlığın Geliştirilmesi Eğitim Rehberi*. Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Geliştirme Müdürlüğü.

- Erükçü Akbaş, G., & Mutlu, E. (2016). Madde bağımlılığı tedavisi gören kişilerin bağımlılık ve tedavi deneyimleri. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 27(1), 101-122.
- Evren , C., Evren , B., Eken, B., Yancar , C., & Çakmak, D. (2003). Madde kullanım bozukluğunda cinsiyet farklılığı: amatem'e yatan hasta verilerinin incelenmesi. *Düşünen Adam Dergisi*, 16(3), 132-138.
- Gökkoca, Z. (2001). Sağlık eğitimi açısından temel ilkeler. *Sürekli Tıp Eğitim Dergisi*, 10(10), 371-374.
- Gökler , R., & Koçak, R. (2008). Uyuşturucu ve madde bağımlılığı. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 3(1), 89-104.
- Gövebakan, R., & Duyan, V. (2015). *Madde Bağımlılığı ve Aile*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Gruber, K., & Taylor, M. (2006). A Family Perspective For Substance Abuse: Implications From The Literature. *Journal of Social Work Practice in the Addictions*, 6(1), 1-29.
- İmik Tanyıldızı, N., & Acar, H. M. (2019). Sigara bağımlılığıyla mücadelede kamu spotlarının kullanımı: Sigarayı Bırak Hayatı Bırakma kamu spotlarının göstergebilimsel çözümlemesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 151-162.
- Işık, A. (2018). Türkiye'de madde bağımlılığıyla mücadelede bir sosyal politika uygulaması olarak okul sosyal hizmetinin önemi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 29(1), 208 - 228.
- Kılıç, A. (2012). *Psikoaktif madde bağımlılığı tedavi etmede sağlık sistemlerinin etkililiği*. Yüksek Lisans Tezi. Yalova: Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılıçarslan, F. (2006). *Çocuk ve Aile Sorunlarının Terapi ile Tedavisi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Konuk Şener, D., Akkuş, D., Karaca, A., & Cangür, Ş. (2018). Lise öğrencilerinin madde kullanmama davranışlarını etkileyen faktörler. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 5(3), 405-429.
- Köknel, Ö. (1998). *Bağımlılık. "Alkol ve Madde Bağımlılığı*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Kümbetoğlu, B. (2015). *Sosyolojide Ve Antropolojide Niteliksel Yöntem Ve Araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- McIntyre, R. (2004). Family Treatment Of Substance Abuse. In Straussner: Clinical Work With Substance- Abusing Client. New York: Guilford Press.
- MEB. (2023). *Milli Eğitim Temel Kanunu Ödül ve Disiplin Yönetmeliği*. [E.T: 03.02.2023] chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=11582&mevzuatTur=KurumVeKurulusYonetmeliği&mevzuatTertip=5
- Mumford, L. (2010). *Technics and Civilization*. The University of Chicago Press.
- Nalbantoğlu, İ. (2021). *Madde bağımlılarının ve ailelerinin kendine yardım deneyimleri: AYBUDER örneği*. İstanbul: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Neiman, C., & Goldman, E. (1999). *Ölümden Sonra Yaşam*. (G. Şen, Çev.) İstanbul: Doğan Kitap Yayınları.
- Nursal, A., & Ataç, S. (2006). *Denetimli Serbestlik ve Yardım Sistemi*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- O'Connell, C. (2017, 05 01). *Fighting The Common Fate of Humans: to Better Life and Beat Death*. 09 27, 2020 tarihinde /cosmosmagazine.com: https://cosmosmagazine.com/technology/fighting-the-common-fate-of-humans-to-better-life-and-beat-death adresinden alındı
- O'Connell, M. (2018). *To Be a Machine: Adventures Among Cyborgs, Utopians, Hackers, and the Futurists Solving the Modest Problem of Death*. New York: Anchor Books.

- Olçay, G. (2016). Alkol ve madde bağımlılığı tedavisi gören bireylerde algılanan sosyal destek ve umutsuzluk düzeyi arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*.
- Orçan, M., & Kar, M. (2008). Türkiye'de erken yaşta yapılan evlilikler ve risk algısı: Bismil örneği. *Aile ve Toplum*, 14, 97-111.
- Ögel, K. (2001). *İnsan Yaşam ve Bağımlılık*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Ögel, K. (2010). *Madde Kullanımı ve Bağımlılığın Nedenleri, Sigara, Alkol Ve Madde Kullanım Bozuklukları: Tanı, Tedavi ve Önleme*. İstanbul: Yeniden Yayınları.
- Ögel, K. (2014). *Türkiye'de Madde Bağımlılığı*. İstanbul: Kültür Sanat Yayıncılık.
- Ögel, K., Taner, S., & Yılmazçetin, C. (2002). *Madde Bağımlılığını Önlemede Öğretmen ve Anne Baba Eğitimi Notları*. İstanbul: Yeniden Sağlık ve Eğitim Derneği Yayınları.
- Öztek, Z., Üner, S., & Eren, N. (2012). *Halk Sağlığı Kavramı ve Gelişimi*. Ankara: Hacettepe Üniversite Yayınları.
- Öztürk, Y. E., Kırış, R., & Kırılıoğlu, M. (2015). Alkol ve madde bağımlılığında risk faktörleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 18(2), 97-118.
- Petin, B. (2014). Denetimli serbestlik kapsamında madde bağımlılığı için tedaviye yönlendirilen olguların algıladıkları aile desteğinin tedaviye etkisi ve ailelerinde psikiyatrik tanı varlığı. *Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıpta Uzmanlık Tezi*.
- Polat, G. (2012). *Madde bağımlısı ergenlerin tedavi sonrası toplumla yeniden bütünleşme deneyimleri ve sosyal sermaye yaklaşımı temelinde sosyal hizmet müdahalesi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Doktora Tezi.
- Poyraz Tacoğlu, T. (2011). Türkiye'de gerçekleştirilen geleneksel evlilik çeşitlerinin nedenleri ve evlilikler üzerinde törenin etkisi. *ODÖ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 114-143.
- Punch, K. (2014). *Sosyal Araştırmalara Giriş*. Ankara: Siyasal Kİtapevi.
- Sarioğlu, M. (2019). *İstanbul ilinde bağımlılıkla mücadele ve danışma birimlerine başvuran ve madde bağımlısı yakını olan ailelerin madde bağımlılığına ve tedaviye ilişkin algılarının incelenmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Adli Tıp Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Seddon, T. (2006). Drugs, crime and social exclusion: social context and social theory in British drugs–crime research. *British Journal Of Criminology*, 46(4), 680-703.
- Sirius, R. U., & Cornell, J. (2015). *Transcendence: The Disinformation Encyclopedia of Transhumanism and the Singularity*. San Francisco: Disinformation Books.
- Spinoza, B. d. (2016). *Ethica Geometrik Yöntemle Kanıtlanmış ve Beş Bölüme Ayrılmış Ahlak (Çev.: Çiğdem Dürüşken)*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Sürücü, O. (2019). Sosyal politika boyutu ile madde bağımlılığı sorunu. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi*.
- Şimşek, M., Aktürk, İ., Dinç, M., Işık, S., & Ögel, K. (2019).). Bir bağımlılık danışma merkezinde uygulanan tedavi programına yönelik etkililik değerlendirmesi: yedam örneği. *ADDICTA: The Turkish Journal on Addictions*, 6(3), 797-819.
- Tektaş Soy, İ. (2019). Madde bağımlılığı tanısı almış bireylerde benlik saygısı ve sosyal dışlanma algıları arasındaki ilişki. *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*.
- TUBİM. (2014). *EMCDDA 2014 ULUSAL RAPORU TÜRKİYE Yeni Gelişmeler, Trendler, Seçilmiş Konular*. Ankara: TÜRKİYE UYUŞTURUCU VE UYUŞTURUCU BAĞIMLILIĞI İZLEME MERKEZİ (TUBİM).

- TUBİM. (2017). *Türkiye Uyuşturucu Raporu (2016 Verileri)*. (E.T.: 02.03.2023) <https://www.narkotik.pol.tr/kurumlar/narkotik.pol.tr/Arsiv/TUBIM/Documents/TURKIYE%20UYUSTURUCU%20RAPORU%202017.pdf>.
- Türkcan, A. (1998). Türkiye’de madde kullananların profili: Hastane verilerinin incelenmesi. *Düşünen Adam Dergisi*, 11(3), 56-64.
- Tüzemen, M. (2015). Madde bağımlılığıyla ilgili kamu spotları: bonzai üzerine demarketing (pazarlamama) uygulaması. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*.
- Wolfe, C. (2010). *What Is Posthumanism*. London: University of Minnesota Press.
- Yakıt, İ. (1989). *Mevlana ve Ölüm Felsefesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, M. R. (2019). Koruyucu ve önleyici sosyal hizmet bağlamında öğretmenlerin madde bağımlılığına yönelik farkındalık düzeylerinin belirlenmesi: Sancaktepe örneği. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*.

Katkı oranı beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sunmuşlardır.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederler.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author

Ömür ALYAKUT* Ayşenur KUYTAN**

Makale Adı/Article Name

Y Kuşağında Restoran Temizlik Algısının Müşteri Tatmin Düzeyine Etkisi***

The Effect of Restaurant Cleanliness Perception on Customer Satisfaction Level in Generation Y

ÖZ

Bu çalışmada Y kuşağı restoran temizlik algısının müşteri tatmin düzeyine etkisini ortaya koymak amaçlanmıştır. Tarama modelindeki çalışmada, veriler anket yoluyla toplanmıştır. Kolayda örnekleme yöntemi kapsamında Kocaeli ilinin Kartepe ilçesinde 1980-2000 doğumlu 181 kişiye ulaşılmıştır. Anketler 25 Mart- 25 Nisan 2023 tarihleri arasında yüz yüze yapılmıştır. Anketin ilk bölümü; katılımcıların demografik özelliklerinden, ikinci bölümü; Restoran Temizlik Ölçeği sorularından, üçüncü bölüm; Restoran Temizliğine Yönelik Genel Görüşler Ölçeğine ait sorulardan oluşmaktadır. Verilerin analizinde; frekans analizi, faktör analizi, bağımsız örneklem T- testi, Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) ve Tukey testi yapılmıştır. Restoran temizlik algısı ile restoran tatmini ilişkisini belirlemek için korelasyon analizi, restoran temizlik algısının restoran tatminine etkisini belirlemek için ise regresyon analizi uygulanmıştır. Sonuç olarak, restoran temizlik algısı ölçeği beş boyutta toplanmış ve Y kuşağının yüksek düzeyde ($\bar{x}=4,34\pm 0,40$) restoran temizlik algısına sahip olduğu saptanmıştır. Restoran tatmin ölçeği iki boyutta toplanmış ve Y kuşağının yüksek düzeyde ($\bar{x}=4,62\pm 0,45$) restoran tatmin düzeyine sahip olduğu ortaya konulmuştur. Yapılan korelasyon analizinde Y kuşağı müşterilerinin restoran temizlik algısı ile restoran tatmini arasında pozitif yönlü, orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Temizlik algısının müşteri tatmin düzeyi üzerinde etkili olduğu ve Y kuşağında restoran tatmin düzeyinin %29'unun, restoran temizlik algısını oluşturan unsurlar ile açıklandığı ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Y kuşağı, restoran, temizlik, müşteri memnuniyeti.

ABSTRACT

This study aims to reveal the effect of Y generation restaurant cleanliness perception on customer satisfaction level. In the survey model study, data were collected through a survey. Within the scope of the convenience sampling method, 181 people born in 1980-2000 in Kartepe district of Kocaeli province were reached. The surveys were conducted face to face between March 25 and April 25, 2023. The first part of the survey; The second part is about the demographic characteristics of the participants; The third part of the Restaurant Cleanliness Scale questions; It consists of questions belonging to the General Opinions on Restaurant Cleanliness Scale. In the analysis of data; Frequency analysis, factor analysis, independent sample T-test, One-Way Analysis of Variance (ANOVA) and Tukey test were performed. Correlation analysis was applied to determine the relationship between restaurant cleanliness perception and restaurant satisfaction, and regression analysis was applied to determine the effect of restaurant cleanliness perception on restaurant satisfaction. As a result, the restaurant cleanliness perception scale was collected in five dimensions and it was determined that Generation Y had a high level of restaurant cleanliness perception ($\bar{x}=4.34\pm 0.40$). The restaurant satisfaction scale was collected in two dimensions and it was revealed that Generation Y had a high level of restaurant satisfaction ($\bar{x}=4.62\pm 0.45$). In the correlation analysis, a positive, moderate and significant relationship was detected between generation Y customers' perception of restaurant cleanliness and restaurant satisfaction. It has been revealed that the perception of cleanliness has an impact on the customer satisfaction level and 29% of the restaurant satisfaction level in the Y generation is explained by the elements that make up the perception of restaurant cleanliness.

Keywords: Generation Y, restaurant, cleanliness, customer satisfaction.

* Doç.Dr., Kocaeli Üniversitesi, Kartepe Turizm MYO., omalyakut@gmail.com

** Yüksek Lisans Öğrenci, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, aysenurkuytan@gmail.com

*** Bu çalışma 5-7 Mayıs 2023 tarihinde Kocaeli'de düzenlenen 1. Uluslararası Ağır Sektöründe Hijyen Araştırmaları Kongresi'nde sunulan sözlü bildirinin genişletilmiş halidir.

**** Bu çalışma için Kocaeli Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 22/02/2024 tarih ve 2024/02 numaralı toplantısında alınan 16 sıra sayılı karar uyarınca Etik Kurul onayı alınmıştır.

Extended Abstract

This study aimed to determine the effect of Y generation restaurant cleanliness perception on customer satisfaction level. In the survey model study, the survey technique was applied. The population of the research consists of Y-generation residents living in the Kartepe district of Kocaeli province. Kartepe is a large district established by merging 10 different districts with law no. 5747, published in the official gazette dated 06.03.2008. Seven central neighborhoods of Kartepe district were included in the sample. These neighborhoods and their populations are as follows: Ketenciler 639, Uzuntarla-1.997, Şirinsulhiye-1.831, Nusretiye-1.408, Balaban 1.271, Şevkatiye-1.714, Karatepe-863. The total population of the neighborhoods is 9,723. In the research, the convenience sampling method was used. In this context, a face-to-face survey was conducted with 181 people born between 1980-2000. As a result of repeated field studies, it was determined that the number did not increase further and reached saturation. The questions and hypotheses created are as follows:

Questions:

1. What is the level of restaurant cleanliness perceived by generation Y customers?
2. What is the restaurant satisfaction level of generation Y customers?

Hypotheses:

H₁: There is a difference between the restaurant cleanliness level and restaurant satisfaction level factors according to the descriptive variables of generation Y customers.

H_{1.1}: There is a difference between the gender of generation Y customers and the factors of restaurant cleanliness level.

H_{1.2}: There is a difference between the gender of generation Y customers and restaurant satisfaction level factors.

H_{1.3}: There is a difference between the factors of generation Y customers working as waiters and the level of restaurant cleanliness.

H_{1.4}: There is a difference between the factors of generation Y customers working as waiters and restaurant satisfaction level.

H_{1.5}: There is a difference between the frequency of monthly visits of generation Y customers to the restaurant and the factors of restaurant cleanliness level.

H_{1.6}: There is a difference between the frequency of monthly visits to restaurants by generation Y customers and restaurant satisfaction level factors.

H_{1.7}: There is a difference between generation Y customers' restaurant quality factor preferences and restaurant cleanliness level factors.

H_{1.8}: There is a difference between Y-generation customers' restaurant quality factor preferences and restaurant satisfaction level factors.

H₂: There is a relationship between generation Y customers' perception of restaurant cleanliness and restaurant satisfaction levels.

H₃: Generation Y customers' perception of restaurant cleanliness impacts restaurant satisfaction levels.

In the study, the Restaurant Cleanliness Elements scale (30 statements) developed by Barber and Scarcelli (2010) and Yoo (2012) and the Turkish form of the General Opinions on Restaurant Cleanliness scale (5 statements) adapted to Turkish by Oylu and Taştan (2020) were used. Additionally, the general opinions scale on restaurant cleanliness, developed by Barber and Scarcelli (2010) and to which additional items were added by Yoo (2012), was also used. The first part of the three-part survey includes demographic characteristics, and the second part includes statements about restaurant cleanliness factors. A 5-point Likert scale (1 = Not at all important, 5 = Very important) was used in these statements. The last part consists of statements about the general opinions of restaurant customers regarding restaurant cleanliness. A 5-point Likert scale (1 = Strongly disagree, 5 = Strongly agree) was applied to these statements.

Frequency Analysis, Factor Analysis, Independent T-test and One Way ANOVA test, a correlation test and simple linear regression analysis were applied to analyze the data. In the factor analysis, restaurant cleanliness perception was collected in five dimensions. In the mean scores between dimensions, it was determined that the highest perception was in food service and waiter appearance, and the lowest perception was in restroom cleanliness. The restaurant cleanliness scale score was found to be $\bar{x}=4.34\pm 0.40$, and this result showed that the perception of restaurant cleanliness is high in generation Y. The restaurant satisfaction scale was collected in two dimensions and the average score was found to be $\bar{x}= 4.62\pm 0.45$ and the restaurant satisfaction level was determined as "high". When the restaurant cleanliness perception and satisfaction level were evaluated with the t-test according to the descriptive characteristics of the Y generation, there was no significant difference between the gender variable and the restaurant cleanliness perception, but a significant difference was detected between restaurant satisfaction. It has been found that women have a higher perception of satisfaction compared to men. No significant difference was found between the other variable, working as a waiter, and the perception of restaurant cleanliness. It has been determined that the perception of restroom cleanliness and the appearance of waiters is higher in the Y generation, which is not working as a waiter, within the scope of sub-dimensions. As a result of the One Way ANOVA test, it was determined that there was no significant difference between the frequency of going to the restaurant and the total score of cleanliness perception, but there was a significant difference in terms of restroom cleanliness and waiter appearance, which are sub-factors. There was a difference observed between individuals who have never visited the restaurant and those who have visited five or six times. It has been determined that the perception of restaurant cleanliness has a positive effect on the increase in the frequency of going to restaurants. that quality factors create a significant difference in cleanliness perception. Especially within the scope of the cleanliness of the restaurant's interior, the perception of restroom cleanliness and waiter appearance made a significant difference. A positive, moderate significant relationship was determined between the perception of restaurant cleanliness and the level of restaurant satisfaction. When Generation Y's perception of restaurant cleanliness increased, restaurant satisfaction also increased. The ratio of restaurant cleanliness perception factors to customer satisfaction was found to be 29%.

As a result, it should be known that factors such as the quality and price of the food are as important as the physical characteristics of the restaurants in restaurant satisfaction among Generation Y. It is important to create a sustainable, healthy, and peaceful environment through cleaning practices and to provide quality service.

Giriş

Ağırlama sektöründe yer alan restoranlarda yemek ve tuvalet gibi zorunlu ihtiyaçların giderilmesinde verilen hizmetin kalitesi önemlidir. Hizmetin kalitesini etkileyen en temel unsurlardan biri temizliktir. Gidilen restoran atmosferinin beğenilir olması, güler yüzlü ve özenli personelinin bulunması, lezzetli yemeklerinin olması, sunumundan satın alınmasına ve hizmetine kadar tüm aşamalarında temizlik standartlarının yerine getirilmesi konuk taleplerini ve tercihlerini belirlemektedir. Bunun yanı sıra konukların zevk, güven ve prestij duygularını da etkilemektedir (Ryu ve Jang, 2008; Ünal vd., 2014; Dolmacı ve Bulgan, 2018:241).

İnsanların boş zamanlarını geçirmek ve yemek için gittikleri yerlerden biri olan restoranlarda temizlik kurallarına dikkat edilmesi önem arz etmektedir. Özellikle Türkiye’de meydana gelen 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremi sonrası yemek üretilen ve tüketilen mekanlarda temizlik konusu gündeme gelmiş ve konunun önemi daha fazla dikkat çekmiş, çekmeye de devam etmektedir. Temiz tuvalet, barınma ve yemek hizmetleri koşullarını sağlamak, halk sağlığını da önemli ölçüde etkilemektedir. Özellikle restoran tuvaletlerinin temiz olması, konukların restorana karşı olan algılarını yönlendirdiği (Cintas, 2013 akt. Çoban vd., 2019:719), memnuniyetlerini arttırdığı ve tercihlerini etkilediği yapılan birçok araştırmayla ortaya

koyulmaktadır. Bu araştırmalar belli başlıklar altında toplanmıştır. Buna göre araştırmalardan bazıları; Ünal vd., (2014), Şenel ve Yılmaz (2021) yiyecek içecek işletmelerinde müşterilerin duyguları, memnuniyeti ve davranışsal sadakati, Bilgin ve Kethüda (2017), Özgen Çiğdemli ve İştin (2018), Soylu ve Taştan (2020), Kandemir Altunel ve Çifçi (2021) hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti ve sadakatine etkisi, Ayaz ve Sünbül (2018), Çoban vd. (2019), Ünlü vd. (2022) yiyecek içecek işletmelerinde müşterilerin temizlik algısı ve beklentisi, Akarçay (2023) afet durumlarında sahra mutfağı için gerekli olan öncelikli unsurlar, Albayrak (2013), Güler vd. (2016), Güler ve Yayla (2020) restoranlarda hijyen eksikliğine bağlı şikayetler olarak sıralanabilir. Tüm bu çalışmaların kuşaklar temelinde ele alınmadığı görülmüş ve bu boşluğu doldurmak adına bu çalışmanın, Türkiye’de nüfusun % 35’ini oluşturan Y kuşağı (TUİK, 2013 akt. Adıgüzel vd. 2014: 174) özelinde yapılmasının uygun olduğu kanaatine varılmıştır.

Buradan hareketle “Y kuşağı için restoran seçiminde temizlik konusu ne kadar önemlidir?” sorusu çalışmanın hareket noktasını oluşturmuştur. Bu kapsamda; farkındalık bilinci yüksek, çevreye ve dünyaya duyarlı (Özbek, 2021), yaptığı her işte ve gittiği her yerde yediğine, içtiğine, temizliğine dikkat eden duygusal hassasiyeti yüksek Y kuşağında (Özmen, 2016; Şallı ve Özkaya, 2019: 137; Sarıkaya vd., 2021: 337) restoran temizlik algısının restoran tatmin düzeyine etkisini ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Y kuşağının restoran tercihleri, beklentileri, dikkat ettikleri noktalar ve temizliğe verdikleri önem anket tekniğiyle ölçülmüştür.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Temizlik ve Temizlik İle İlgili Kavramlar

Restoran endüstrisindeki önemli noktalar; sağlıklı ortam oluşturma, güvenli gıda üretimi ve servisidir. Özellikle dışarıda yemek yeme davranışı arttıkça restoran temizliğine ve gıda güvenliğine verilen önem de artmaktadır. Temizlik, sağlıklı ortam oluşturmaya tek başına yeterli olmadığı için farklı uygulamaları da beraberinde yaparak sürdürülebilir temizliği sağlamak gerekmektedir. Günümüzde sürdürülebilir temizlik; yaşam alanlarından gıda temizliğine kadar yapılan tüm temizlik uygulamalarında kullanılan ürünlerin ve içeriklerinin detayına hakim olmayı ve su tüketimini en aza indirmeyi kapsamaktadır (www.surdur.com, 2024). Bu nedenle temizlik ile başlayan ilk uygulama ve sonrasında yapılacak sürdürülebilirliğe katkı sağlayan diğer uygulamaların temel kavramları aşağıda verilmiştir.

Temizlik; insan vücudundan, bir nesneden veya bir alandan kir ve toprağın mekanik yolla veya kimyasal kullanılarak uzaklaştırılmasıdır. Normalde kaba kirlerin su, sabun/ deterjan ve temizlik ekipmanları (firça, bez vb.) kullanarak temizleme ve ardından suyla durulama, görünür kir ve alerjenleri gidermek için yeterli olmaktadır. Böylece patojen mikroorganizmaların sayısı önemli ölçüde azalmakta ancak tamamen yok edilememektedir (AİSE, 2017). Bu nedenle temizlik, sağlıklı ortam oluşturmada ilk adım olarak görülmektedir fakat daha etkili uygulamalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bunlardan ilki dezenfeksiyon uygulamalarıdır.

Dezenfeksiyon; temizlik aşaması sonrası ortamda kirler yok edilmekte ancak bakteriler hala kalabilmektedir. Bu nedenle dezenfeksiyon, sağlıklı ortam ve güvenli gıdaya ulaşmaya engel olan mikroorganizmaları fiziksel ve çevreye dost kimyasallarla ortamdaki uzaklaştırmaktır. Amaç; gıdayı ya da yaşam alanlarını bozacak ya da insan sağlığına zarar verecek mikroorganizmaların öldürülmesi veya zararlı etki yapmayacak en düşük düzeye indirilmesidir (Tayar ve Alyakut, 2023:188).

Hijyen; temizlik ve dezenfeksiyon sonrası insanların sağlığını korumak ve her türlü hastalık etmeninden arındırılmasına yönelik yapılan uygulamalar ve alınan önlemlerin tümüdür. Hijyen, insan ve çevre sağlığının korunması açısından büyük önem taşımaktadır. Koruyucu sağlık hizmetlerinin ilk ve en önemli basamağını oluşturmaktadır. Hijyen yaşam ve çalışma alanlarının yanı sıra kişisel alanlara yönelik tüm toplumun sağlığını etkileyen tüm etkinlik alanlarını kapsamaktadır. Temiz bir ortama ya da güvenli bir gıdaya bir sinek konması hijyeni bozabileceğinden temizlik uygulamalarında süreklilik önem arz etmektedir. Bu süreklilik, sanitasyon uygulamalarıyla sağlanmaktadır (Tayar ve Alyakut, 2023: 6).

Sanitasyon kavramı; temiz ve hijyeni sağlanmış, sağlık için uygun bir ortamı oluşturarak, sürdürmektir. Kısacası temizliğin sürdürülebilirliği için alınan önlemlerin bütünü ifade etmektedir. Böylece ortamdan tüm yabancı maddeler, temizlik maddesi kalıntıları, mikroorganizmalar ve görünen tüm kirliliğe neden olan kaynaklar bertaraf edilmektedir (TC. Dışişleri Bakanlığı, 2017).

Temizlik, ortamda gözle görülen kir, toz gibi maddeleri yok ederken, hijyen sağlıkla ilgili kuralları, sanitasyon ise; bu kurallara uyabilmek için alınması gereken önlemleri kapsamaktadır. Sonuçta çevreye dost kimyasallar ve bilinçli uygulamalarla sürdürülebilir temizlik anlayışı ortaya çıkmaktadır. Günümüzde sürdürülebilir temizlik kurallarının uygulandığı ortamlar, tüketiciler tarafından bir işletmeden beklenen özellikler arasında yer aldığından temiz bir ortamın ve gıdanın kalite göstergesi olduğu unutulmamalıdır (Tayar ve Alyakut, 2023: 5,7).

1.2. Restoran İşletmelerinde Temizlik Uygulamaları ve Müşteri Memnuniyeti İlişkisi

Restoran işletmeleri için hizmet kalitesi oldukça önemlidir. Eğer sunulan hizmetler standart altı kalırsa müşteri kaybına neden olmaktadır. İlave olarak müşterilerin tavsiye etme niyetini azaltmakta ve itibar kaybını artırmaktadır. Bu nedenle imaj yaratmak ve müşteri davranışlarını etkilemek için fiziksel ortamın önemi özellikle restoran işletmelerinde daha fazla önem kazanmaktadır (Amarean, 2023). Restoran endüstrisi büyüdükçe daha fazla müşteri, yemek deneyimini geliştirmek, sağlıklı ve temiz alanlarda bulunmak isteyecek, daha lüks ve eğlenceli bir ortam bekledikçe, restoran işletmecileri bu beklentiyi yenilikçi, temiz ve heyecan verici fiziksel çevreyle karşılamak için çaba gösterecektir (Ryu ve Jang, 2008:3).

Müşteriler aldıkları hizmetin sunumu sırasında ve sonrasındaki değerlendirmelerini, beklediği hizmet ve aldığı/algıladığı hizmete ilişkin algıları arasındaki farkla açıklamaktadır. Bu beklenen ve alınan hizmet arasındaki fark hizmet kalitesi olarak isimlendirilmektedir. Restoranlardaki temizlik algısı, hizmet kalitesinin fiziksel özellik boyutları içinde yer almaktadır. Restoran müşterileri genel olarak restoranın çevresi, fiziki özellikleri, tuvaletin tasarımı, genel görünümü ve temizlik algısı açısından kalitesine karar vermektedir (Katlav, 2022:3,6,8). Kısaca müşterilerin restoran seçimindeki beklentileri, kalite ile ilgilidir. Beklentilerin karşılanması, müşteri memnuniyetini de beraberinde getirmektedir. Misafirler memnuniyet duydukları yerleri kendi aralarında paylaşımlarıyla talebi artırma ve azaltmada etkilidir. Bu durumda hizmetin temizlik ve müşteri memnuniyetiyle bağlantılı olduğu görülmektedir (Akgündüz vd., 2019).

Restoran işletmelerinin temizliği sağlık açısından ne kadar önemliyse hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyetinin artırılması için de o kadar önemlidir (Ünlü vd., 2022:404). Bu nedenle restoranlarda yapılması gereken temizlik uygulamaları şöyle sıralanabilir (Henchell, 2020):

- ✚ Ortak alanların (lobi, vestiyer, tuvalet vb.) temizlenmesi,
- ✚ Mekan (restoran), personel ve mutfak hijyeni uygulamaları,
- ✚ Servis araç ve gereçlerinin temizliği,

- ✚ Masa örtülerinin her kullanım sonrası değıştirilmesi,
- ✚ Müşteri sonrasında her masa ve sandalyenin temizliğı ve dezenfekte edilmesi,
- ✚ Servis elemanlarının özenli ve temiz görünmesi,
- ✚ Mutfak personelinin bone, galoş ve eldiven kullanması gerekmektedir.

Müşteri memnuniyeti ya da tatminini, Kotler ve Keller'e göre; "*bir kişinin algılanan ürün ya da hizmet performansını kendi beklentileriyle karşılaştırması sonucunda zevk ya da hayal kırıklığı yaşaması*" olarak tanımlanmaktadır. Başka bir ifadeyle; müşterilerin satın alma beklentileri ile satın alma sonrası elde ettikleri çıktılar arasında bulunan oransal bir değerlendirme ya da öncekiler arasında algılanan tutarsızlığın değerlendirilmesi olarak da ifade edilebilmektedir. Müşterilere memnuniyet sağlamak bunun karşılığında ise kar elde etmek olarak da değerlendirilebilmektedir. Bunların yanı sıra Deng ve Ark'a göre müşteri ilişkilerinde yüksek derecede memnuniyet sağlamak, ürün farklılaştırılması ve gelişmeye gitmek hizmet sektöründe önemli olmaktadır (Hanif vd., 2010:45; Onaran vd., 2013:41; Katlav, 2022:11). Müşteriler bir hizmetten yararlandığı zaman ilk önce beklentide bulunmakta, aldığı hizmet sonrası ise o mekânın müşteri beklentilerini karşılayıp karşılamadığına göre bir kıyas yapmaktadır. Kısacası memnuniyetin oluşmasında müşteri tercihi etkili olmaktadır. Müşterilerin aldıkları hizmet, beklentilerini karşılıyorsa memnuniyet ve bağlılık sağlanmakta veya artmaktadır (Soylu ve Taştan, 2020:88). Bu konunun önemini ortaya koyan çalışmalardan bazıları şunlardır:

Albayrak'ın (2013), "Restoran İşletmelerinde Müşteri Şikayetleri ve Şikayete İlişkin Davranışlar" başlıklı çalışmasında, müşterilerin en çok çalışanların temizliğinden şikayetçi oldukları sonucuna varılmıştır.

Ayaz ve Aydın'ın (2018), "Yiyecek ve İçecek İşletmelerinde İş Motivasyonunun Hijyen Davranışına Etkisi: İşgörenler Üzerine Bir Araştırma" isimli çalışmada, iş motivasyonu ile hijyen davranışları arasında orta düzeyde, pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki ortaya koyulmuştur. İşgörenlerin - iç müşteri olduğu dikkate alındığında (Uygun vd., 2013) - temiz ve sağlıklı bir ortamda çalışmalarının iş motivasyonlarını arttırdığı tespit edilmiştir.

Çoban ve arkadaşlarının (2019), "Tüketicilerin Restoran ve Kafe Tuvaletlerinin Temizliğine İlişkin Algıları: Çanakkale Örneğı" isimli çalışmada, müşterilerin Çanakkale'deki yiyecek-içecek işletmelerinin tuvaletlerini orta düzeyde temiz buldukları belirlenmiştir. Bu temizlik algısının tüketicinin güveni ve sadakatini etkilediğı vurgulanmıştır.

Güler ve Yayla'nın (2020), "Hijyen Restoranlar İçin Hala Bir Şikâyet Nedeni mi? Mersin'deki Alakart Restoranlara Yönelik Çevrimiçi Müşteri Şikâyetleri Üzerinden Bir Araştırma" isimli çalışmada, hijyen konusunun en büyük şikayet nedenlerinden olduğu saptanmıştır. Şikayet nedenleri; gıda hijyeni ve ortak alanların temizliğindeki eksiklikler olarak tespit edilmiştir. Bu kapsamda; "kirli mekan", taze olmayan ürün kullanımı", "kirli lavabo ve tuvalet" ile "servis ekipmanlarının kirliliğı" şikayet nedeni olarak sıralanmıştır.

Üzüm ve Temeloğlu'nun (2021), "Tüketicilerin Restoran Seçim Ölçütleri Üzerine Bibliyografik Bir Değerlendirme" isimli çalışmasında, restoran seçiminde temizlik ve gıda hijyenin en önemli tercih sebeplerinden olduğu belirlenmiştir. Bu kapsamda Üzüm ve Temeloğlu'nun (2021) irdelediğı ve restoran tercihlerinde temizlik -hijyen uygulamalarının öne çıktığı çalışmalar şöyle sıralanabilir: Cullen (2005), Alonso, O'neill, Liu ve O'shea (2013), Albayrak (2014), Wibowo ve Tielung (2016), Sudhagar ve Rajendran (2017), Araz (2019), Oğuzalp (2020).

1.3. Y Kuşağı ve Özellikleri

Y Kuşağı; bir sonraki, dijital kuşak, gelecek kuşak, eko patlaması ve milenyum kuşağı olarak adlandırılan jenerasyona verilen isimdir (Kaygısız ve Sipahi, 2019:923). Y kuşağı, 1980-2000’li yıllarda doğmuş ve teknolojik çağın aktif olduğu döneme denk gelmiş gruptur. Bu kuşak bireyci, sosyal, insan ilişkilerine önem veren, bağımsızlığına düşkün, yönetsel kararlarda danışılan yetenekli kesimi içine almaktadır (Kelgökmen İlic ve Yalçın, 2017:138). Ayrıca materyalist bir dünyanın farkında olduğundan diğer kuşaklara göre daha fazla tüketim odaklı bir kuşaktır (O’Donnell, 2006).

Y kuşağının aynı zamanda temizlik konusunda da duyarlı olup olmadığı yapılan çalışmalarla ortaya koyulmuştur. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır.

Körelçiner’in (2018), “X ve Y Kuşağı Çalışma Yaşam Kalitesi Üzerine Bir Uygulama” isimli çalışmasında, temiz ve düzenli ortamda bulunmak X kuşağından sonra Y kuşağı için de önemli bir unsur olarak saptanmıştır. Bu kapsamda Y kuşağının X kuşağına göre çalışma yaşam kalitesi düzeyi daha düşük tespit edilmiştir. Gırcır ve arkadaşlarının (2020), “X, Y, Z Kuşaklarının Çevre Davranış Düzeylerinin Farklı Değişkenlere Göre İncelenmesi: Balıkesir Örneği” başlıklı çalışmalarında X kuşağından sonra Y kuşağının da çevre temizliğine duyarlı olduğu ortaya koyulmuştur. Yıldız’ın (2021), “Çalışma Yaşamında X ve Y Kuşağının Motivasyonunu Etkileyen Faktörler Üzerine Nitel Bir Araştırma” isimli çalışmasında, Y kuşağının motivasyonunu etkileyen en önemli ikinci nedenin fiziki ortam şartları (temizlik, havalandırma, aydınlatma vb.) olduğu tespit edilmiştir. Memiş ve Cesur’un (2022), “X,Y Ve Z Kuşağı Muhafazakar Tüketicilerin Helal Otel Tercihlerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma” isimli çalışmasında ise, İslam dininin tüketime ilişkin esasları olan; dürüstlük, temizlik, ölçülülük, hayırseverlik ve fazilet unsurlarının Y kuşağında önemli olduğu ortaya çıkmıştır. Yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde; Y kuşağında restoran temizlik algısı ve memnuniyet düzeyi ilişkisini konu alan çalışma pek bulunmamaktadır. Bu nedenle çalışma bu yönüyle önem arz etmektedir.

2. Araştırma Yöntemi

Restoranlardaki temizlik algısı müşterilerin/turistlerin seyahat yönlendirmelerinde, konaklamalarında, yeme ve içme gibi tercihlerinde etkili olmaktadır. Bunların yanı sıra restoran ortamının ambiyansı, servis elemanlarının temizliğine verdikleri önem, servis ve yemeklerin temizliği gibi unsurlar hizmet kalitesini arttırdığı gibi müşteri memnuniyetini de arttırmaktadır. Buradan hareketle çalışmanın amacı; Y kuşağında restoran temizlik algısının müşteri tatmin düzeyine etkisini ortaya koymaktır. Bu çalışma tarama modelinde bir alan araştırması olup, veriler anket yoluyla yüz yüze katılımı elde edilmiştir.

Çalışmanın evrenini Kartepe ilçesinde yaşayan Y kuşağı sakinleri oluşturmuştur. Kartepe ilçesi 06.03.2008 tarihli resmi gazetede yayınlanan, 5747 sayılı kanunla; 10 farklı ilçenin birleştirilmesiyle kurulmuş ve geniş alana yayılmış büyük bir ilçedir (Kartepe Belediyesi, 2021). Çalışmanın örneklemini Kartepe ilçesinin yedi mahallesinde (merkez, eski yedi ilçe) yaşayan Y kuşağı sakinleri oluşturmuştur. Bu mahalleler ve nüfusu şöyledir: Ketenciler-639, Uzuntarla-1.997, Şirinsulhiye- 1.831, Nusretiye- 1.408, Balaban- 1.271, Şevkatiye- 1.714, Karatepe- 863 olup mahallelerin toplam nüfusu 9.723’tür (TUİK, 2021 akt. www.kocaeli.bel.tr). Araştırmada, isteyen herkesin gönüllü olarak araştırma sürecine dahil edilmesinin veya erişilmesinin daha kolay olduğu kolayda örneklem yöntemi kullanılmıştır (Ural ve Kılıç, 2013:42). Bu kapsamda 1980-2000 yılları arasında doğmuş 181 kişiye yüz yüze ulaşılmıştır. Ancak yörede Y kuşağına ait genç kesimin çoğunun eğitim, iş, evlilik vb. nedenlerle bu mahallelerden ayrıldığı ve

yaşayan kişilerin daha çok yaşlılar olduğu gözlemlenmiştir. Bu nedenle tekrarlanan saha çalışmaları sonucunda sayının daha fazla artmayarak doygunluğa ulaştığı belirlenmiş ve Y kuşağından 181 kişi araştırma kapsamına alınmıştır. Oluşturulan sorular ve hipotezler şunlardır:

Sorular:

- 1- Y kuşağı müşterilerinin algıladıkları restoran temizlik düzeyi nedir?
- 2- Y kuşağı müşterilerinin restoran tatmin düzeyi nedir?

Hipotezler:

H₁: Y kuşağı müşterilerinin tanımlayıcı değişkenlerine göre restoran temizlik düzeyi ile restoran memnuniyet düzeyi faktörleri arasında farklılık vardır.

H₁₋₁: Y kuşağı müşterilerinin cinsiyeti ile restoran temizlik düzeyi faktörleri arasında fark vardır.

H₁₋₂: Y kuşağı müşterilerinin cinsiyeti ile restoran memnuniyet düzeyi faktörleri arasında fark vardır.

H₁₋₃: Y kuşağı müşterilerinin garsonluk yapması ile restoran temizlik düzeyi faktörleri arasında fark vardır.

H₁₋₄: Y kuşağı müşterilerinin garsonluk yapması ile restoran memnuniyet düzeyi faktörleri arasında fark vardır.

H₁₋₅: Y kuşağı müşterilerinin restorana aylık gitme sıklığı ile restoran temizlik düzeyi faktörleri arasında fark vardır.

H₁₋₆: Y kuşağı müşterilerinin restorana aylık gitme sıklığı ile restoran memnuniyet düzeyi faktörleri arasında fark vardır.

H₁₋₇: Y kuşağı müşterilerinin restoran kalite unsuru tercihleri ile restoran temizlik düzeyi faktörleri arasında fark vardır.

H₁₋₈: Y kuşağı müşterilerinin restoran kalite unsuru tercihleri ile restoran memnuniyet düzeyi faktörleri arasında fark vardır.

H₂: Y kuşağı müşterilerinin restoran temizlik algısı ile restoran memnuniyet düzeyleri arasında ilişki vardır.

H₃: Y kuşağı müşterilerinin restoran temizlik algısı, restoran memnuniyet düzeyini etkilemektedir.

Çalışmada, Barber ve Scarcelli (2010) ile Yoo (2012) tarafından geliştirilen Restoran Temizlik Unsurları ölçeği (30 ifade) ile Restoran Temizliğine Dair Genel Görüşler ölçeğinin (5 ifade) Oylu ve Taştan (2020) tarafından Türkçeye uyarlanan formu kullanılmıştır. İlave olarak Barber ve Scarcelli (2010) tarafından geliştirilen ve Yoo (2012) tarafından ilave maddeler eklenen Restoran temizliğine yönelik genel görüşler ölçeği de kullanılmıştır. Araştırmada uygulanan ankette üç bölüm bulunmaktadır. Birinci bölümde demografik özelliklere yönelik sorular, ikinci bölümde ise restoran temizlik unsurlarını ölçmek için ifadeler yer almaktadır. Bu ifadelerde 5’li Likert ölçeği (1=Hiç önemli değil, 5=Çok önemli) kullanılmıştır. Son bölümde de restoran müşterilerinin restoran temizliği ile ilgili genel görüşlerini ölçmek için ifadeler yer almaktadır. Bu ifadelerde de 5’li Likert ölçeği (1=Kesinlikle katılmıyorum, 5=Kesinlikle katılıyorum) uygulanmıştır. Verilerin analizinde frekans analizi, faktör analizi uygulanmıştır. Tanımlayıcı değişkenlere göre restoran temizlik düzeyi ile restoran tatmin düzeyi arasındaki farklılıkları belirlemek için T-testi ile One Way ANOVA testi uygulanmıştır. İlişkinin değerlendirilmesi için ise korelasyon testi, etkinin belirlenmesinde basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır.

3. Bulgular ve Tartışma

Bu başlık altında Y kuşağında restoran temizlik algısı ile restoran tatmin düzeyi ilişkisini ve temizlik algısının restoran tatminine etkisini belirlemeye yönelik yapılan analizler ve elde edilen bulgularla birlikte tartışmalara yer verilmiştir.

3.1. Y Kuşağının Demografik Özellikleri ve Restoran Deneyimlerine Yönelik Bulgular

Katılımcıların demografik özellikleri değerlendirildiğinde; yaş ortalaması 33 yaş/yıl olup %50.7'si kadın, %58'i bekâr, %38'i lisans, %2.7'si ise ilkököl mezunudur. Gelir durumuna bakıldığında; asgari ücretin 8500 olduğu dönemde yapılan çalışmada katılımcıların %35'i 8500-12000 lira gelire sahipken, %8.3'ünün geliri yoktur.

Restorana giden katılımcıların %50.8'i arkadaşlarıyla, %6.1'i yalnız gitmekte iken gidilen restoranın %43'ü alakart, %2.2'si tabldot servis uygulamaktadır. Restoran kalitesi unsurlarından %37'si temizlik ifadesini, %34.8'i yemek lezzetini, %18.2 kaliteyi önemli görmektedir. Restoran tercihlerine bakıldığında ise; %43,1'i alakart restoran, %23,8'i fastfood restoranları sıklıkla tercih etmiştir. Restorana gitme sıklığı değerlendirildiğinde; katılımcıların % 45,3'ü ayda 1-2 defa, %24,3'ü ayda 3-4 defa restorana gitmiştir. Soylu ve Taştan'ın (2020) yaptıkları çalışmada, bulgularımızın aksine, katılımcılarda restoran tercihlerini en fazla yemeğin lezzeti (%29,2) oluştururken, temizlik unsurunun ikinci sırada geldiği (%26,8) saptanmıştır. Bunun yanı sıra katılımcıların en çok (%57,4) alakart restorana, arkadaşlarıyla (%56,2) gittiğine yönelik sonuçlar çalışma bulgularını destekler niteliktedir. Ünlü ve arkadaşlarının (2022) yaptığı çalışmada, katılımcıların en yüksek oranda (%27,2) restorana, (%60,2) arkadaşlarıyla gittikleri belirlenmiş, bu sonuçlar bulgularımızı desteklerken, restoran kalite unsurlarından yemeğin lezzetinin (%42,5) etkili olduğuna yönelik sonuçlar ise bulgularımızın aksini ortaya koymuştur. Elder ve arkadaşlarının (1999 akt. Çoban vd., 2019) yaptığı çalışmada ise; müşterilerin restoran tercihlerinde temizlik faktörünün önemli unsurlar arasında olduğuna yönelik sonuçlar, çalışma bulgularımızla benzerlik göstermektedir.

3.2. Temizlik Algısı Ölçeği Faktör Analizi

Çalışmada restoran temizlik algısı ölçeğine faktör analizinin uygulanabilir olup olmadığını anlamak için Kaiser Mayer Olkin (KMO) ve Bartlett's testi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar Kalaycı (2016) referans alınarak yorumlanmıştır. KMO: ,885 (iyi), Bartlett's' testi $\chi^2 = 2499,981$ df:300 ve $p < 0.001$ anlamlı düzeyde olduğundan, kültürel farkları da ortaya koyan açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Faktör yük ağırlıkları düşük ve binişik olan beş ifade ölçekten çıkarılmış ve ölçek güvenilirliği artırılmıştır (Dede ve Yaman, 2008: 26). Bir ifadenin madde-toplam korelasyonu düşük ise o madde gereksiz olarak düşünülebilir ve ölçekten çıkarılması uygundur. İfadelerin ölçek madde toplam korelasyon değerleri +0,250'den büyük olmalıdır (Kalaycı, 2016:412). Buna göre çalışmada madde toplam korelasyonları +0,250'den küçük olan; restoranın iç temizliği alt faktöründen 2 madde (restoran mobilyalarının temizliği, masa örtülerinin temizliği), garson davranışı alt faktörü, bu faktörde bulunan 3 madde (garsonun sigara içmemesi, çalışırken bir şeyler yiyip içmesi, servis etme sırası) ölçekten çıkarılmıştır. Tablo 1'de temizlik algısı ölçeğinin faktör analizi sonuçları verilmiştir.

Tablo 1: Temizlik Algısı Ölçeği Faktör Analizi

Faktörler	Faktör Yüğü	Öz değer	Açıklanan Varyans (%)	\bar{x}	Sd.
1.Boyut: Restoranın İç Temizliği (6 madde)		9,10	36		
4.Restoranın pencere ve pencere kenarlarının temizliği	,884			4,28	0,77
3.Restoranın halılarının temizliği	,743			4,31	0,74
6.Restoran tavan döşemelerinin temizliği	,707			4,15	0,79

5. Restoran koltuklarının temizliği	,646			4,57	0,56
7. Restoran zemininin temizliği	,481			4,52	0,63
1. Restoran duvarlarının temizliği	,469			4,34	0,72
2. Boyut: Restoranın Dış Bakımı (6 madde)		2,20	9		
3. Restoranın bulunduğu binanın yaşı	-,773			3,40	0,99
1. Restoranın araç yolunun temizliği	-,767			3,70	0,95
2. Restoranın bulunduğu semt/bölge	-,747			3,49	0,97
4. Restoranın otoparkının temizliği	-,702			3,73	,862
5. Restoranın dış görünüşü	-,679			3,94	,776
6. Restoranın bahçesinin temizliği	-,383			3,66	1,23
3. Boyut: Yemek ve Servis Hizmeti (5 madde)		1,95	8		
4. Korunmasız/Açıkta sunulan yiyeceklerin temizliği (ör: açık baharatlık gibi)	,766			4,78	,442
3. Salata ve garnitürlerin tazeliği	,739			4,64	,516
1. Yemeğin sıcaklığı	,714			4,51	,554
2. Yemeğin görüntüsü	,664			4,36	,640
5. Yiyeceklerin temas ettiği yüzeylerin temizliği (ör: tabaklar gibi)	,537			4,81	,449
4. Boyut: Tuvalet Temizliği (6 madde)		1,61	7		
5. Tuvalet zemininin temizliği	,770			4,73	,470
4. Tuvaletin güzel kokması	,741			4,66	,562
3. Tuvalette çöp olmaması	,691			4,62	,581
1. Tuvaletteki çöp kutusunun temiz olması	,626			4,67	,515
2. Tuvaletin kötü kokmaması	,599			4,83	,466
6. Tuvalet kâğıdı olması	,547			4,76	,464
5. Boyut: Garson Görünümü (2 madde)		1,17	5		
2. Garson üniformasının temizliği	,907			4,45	,812
1. Garsonun kötü kokmaması	,849			4,08	,856

Yapılan analizde yirmi beş ifadeden oluşan ölçek, beş alt faktör altında Tablo 1’de toplanmıştır. Orijinalinde yedi faktör olan ölçek, çalışmada beş faktör altında toplanarak kültürel anlam farklılıklarını da ortaya koymuştur. Orijinal ölçekte var olan ifadeler başka kültürlerde farklı anlamlara gelebildiğinden, anlamlar farklı yorumlanabilmektedir. Analizde oluşan beş alt faktör, restoran temizlik algısı düzeyine yönelik toplam varyansın %64’ünü açıklamıştır. Bu kapsamda; birinci alt faktör “*Restoran İç Temizliği*” olarak isimlendirilmiş ve toplam varyansın %36’sını, ikinci alt faktör “*Restoran Dış Bakımı*” olarak isimlendirilmiş ve toplam varyansın %9’unu, üçüncü alt faktör “*Yemek ve Servis Hizmeti*” olarak isimlendirilmiş ve toplam varyansın %8’ini, dördüncü faktör “*Tuvalet Temizliği*” olarak isimlendirilmiş ve toplam varyansın %7’sini açıklamıştır. Beşinci alt faktörün açıklanan varyansa katkısı ise nispeten düşük (%5) olmuştur.

3.3. Restoran Temizlik Algısı Ölçeği ve Alt Faktörlerinde Güvenirlik ve Geçerlilik

Faktör analizi sonrası ölçümlerin güvenilirliğini ve iç tutarlığını saptamak için Cronbach’s α katsayısı hesaplanmış ve Tablo 2’de verilmiştir. Elde edilen güvenlik katsayıları, Özdamar’ın (2002) sınıflandırması kapsamında değerlendirilmiştir. Bu kapsamda; Restoran Temizlik Algısı analizine alınan yirmi beş ifade Cronbach’s $\alpha = 0,916$ olarak “yüksek güvenilir” saptanmıştır. Ölçek alt faktörlerinin güvenilirlik katsayıları ise şöyledir. Restoran iç temizliği alt faktörünün Cronbach’s $\alpha = 0,888$ “yüksek güvenilir”, restoranın dış bakımı alt faktörünün Cronbach’s $\alpha = 0,835$ “yüksek güvenilir, yemek ve servis hizmeti alt faktörünün Cronbach’s $\alpha = 0,790$ “oldukça güvenilir”, tuvalet temizliği alt faktörünün Cronbach’s $\alpha = 0,826$ “yüksek güvenilir” ve garson görünümü alt faktörünün Cronbach’s $\alpha = 0,861$ “yüksek güvenilir” olarak belirlenmiştir. Ölçek güvenilirlik katsayılarının yüksek güvenilirlik taşıması, Y kuşağı restoran müşterilerinin soruları anlayarak cevaplandıkları bir göstergesidir.

Tablo 2. Restoran Temizlik Algısı Ölçeği ve Alt Faktörlerinin Puan Ortalamaları Dağılımı

Temizlik Algısı ve Alt Faktörleri	Madde	$\bar{x} \pm Sd$	Min.	Max.
Restoran İç Temizliği	6	4,36±0,57	2,00	5,00
Restoran Dış Bakımı	6	3,65±0,72	1,00	6,00
Yemek ve Servis Hizmeti	5	4,61±0,38	3,40	5,00
Tuvalet Temizliği	6	1,53±0,19	0,67	1,67
Garson Görünümü	2	4,61±0,59	2,00	5,00
Temizlik Algısı Toplam Puan Ortalaması	25	4,34±0,40	2,63	5,00

Tablo 2'ye göre restoran temizlik ölçeğinin alt faktörleri arasında en yüksek ortalamanın “*yemek servis hizmeti*” (4,61±0,38) ile “*garson görünümü*” (4,61±0,59) faktörüne verildiği, en düşük ortalamanın ise “*tuvalet temizliği*” (1,53±0,19) faktöründe olduğu görülmektedir. Bu bulgu Y kuşağı restoran müşterilerinin özellikle “yemek servis hizmeti ile garsonların görünümü” konusunda yüksek bir algıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Puan ortalama aralıklarının yorumu Tekin'e (2001) göre (1-1,80= 1 -hiç önemli değil, 1,81-2,60 = 2-önemli değil, 2,61-3,40= 3-fark etmez, 3,41-4,20= 4-önemli, 4,21-5= 5-çok önemli) yapılmıştır. Buna göre; 181 Y kuşağı restoran müşterisinin restoran temizlik algısı ölçek puanları ortalaması $\bar{X}=4,34$ olarak saptanmış ve bu ortalama ağırlığı 5 değerinde olan “çok önemli” ifadesine karşılık gelmiştir. Bu kapsamda Y kuşağı restoran müşterilerinin restoran temizlik algı düzeyleri çok yüksek olduğundan, restoran temizliğinin onlar için çok önemli olduğu sonucu ortaya koyulmuştur. Ünlü ve arkadaşlarının (2022) çalışmasında, 18 ve altı- 45 yaş ve üzeri katılımcıların restoran temizlik algıları orta düzeyde ($\bar{X}=3,32$) bulunmuştur. Benzer sonuçlara yönelik başka çalışmalar da mevcuttur (Çoban v 2019). Bu bulguların aksine, Y kuşağı müşterilerinin (24- 44 yaş arası) restoran temizliğine daha fazla önem verdikleri söylenebilir. Bu çalışma verileri, COVID 19 sonrası temizlik konusuna verilmesi gereken önemin verildiğine yönelik somut sonuçları ortaya koymuştur denilebilir.

3.4. Y Kuşağı Müşterilerinin Restoran Tatmin Ölçeğinde Güvenirlik ve Geçerlilik

Çalışmada Y kuşağı restoran müşterilerinin restoran tatmin ölçeği faktör analizi sonuçlarına göre Kaiser Mayer Olkin (KMO) ve Bartlett's testi uygulanmıştır. KMO: ,665 (zayıf), Bartlett's testi ise $\chi^2 =409,125$, df:10 ve $p<0,001$ anlamlı düzeyde bulunmuş bu nedenle kültürel farkları da açıklamaya yardımcı olan açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Ölçek, iki boyut altında toplanmıştır. Tablo 3'te restoran müşterilerinin restoran tatmin ölçeğinin faktör analizi dağılımı verilmiştir. Analiz sonucunda iki alt faktörün, restoran müşterisinin restoran tatmini düzeyi açısından toplam varyansın %82'sini açıkladığı görülmüştür. Bu kapsamda; birinci alt faktör “*Restoran Temizliğinin Önemi*” olarak isimlendirilmiş ve toplam varyansın %50'sini, ikinci alt faktör “*Temiz Restoran Memnuniyeti*” olarak isimlendirilmiş ve toplam varyansın %32'sini oluşturmuştur.

Tablo 3: Restoran Müşterilerinin Restoran Tatmini Ölçeği Faktör Analizi

Faktörler	Faktör Yüğü	Öz değer	Açıklanan Varyans (%)	\bar{x}	Sd.
1.Boyut: Restoran Temizliğinin Önemi (3 madde)		2,48	50		
4.Kirli bir restoran genel memnuniyetimi düşürür.	,918			4,62	,660
3.Restoranın temiz olması restoran kalitesini değerlendirirken önemlidir.	,905			4,62	,618
1.Restoranın temiz olması önemlidir.	,892			4,59	,789
2. Boyut: Temiz Restoran Memnuniyeti (2 madde)		1,62	32		
5.Temiz bir restoran genel memnuniyetimi yükseltir	,907			4,59	,789
2. Bir restorana tekrar gitme kararında restoranın temizliği önemlidir.	,899			4,70	,577

Çalışmada Y kuşağı müşterilerinin restoran tatmin ölçeğinde güvenilirlik ve iç tutarlılık düzeyi Cronbach's α katsayısı hesaplanmıştır. Bu kapsamda; beş maddenin Cronbach's $\alpha = 0,666$ olarak "zayıf güvenilir" saptanmıştır. Ölçeğin alt faktörlerinin güvenilirlik katsayıları şöyledir. Birinci alt faktör Cronbach's $\alpha = 0,883$ "yüksek güvenilir", ikinci alt faktör Cronbach's $\alpha = 0,751$ "orta düzeyde güvenilir" bulunmuştur.

Tablo 4. Restoran Müşterilerinin Restoran Tatmin Ölçeği Puan Ortalamalarının Dağılımı

Restoran Müşterilerinin Restoran Tatmin Ölçeği	Madde	$\bar{x} \pm Sd$	Min.	Max.
Restoran Temizliğinin Önemi	3	4,62 \pm 0,43	3,00	5,00
Temiz Restoran Memnuniyeti	2	4,64 \pm 0,55	1,00	5,00
Restoran Tatmini Toplam Puan Ortalaması	5	4,62\pm0,45	2,75	5,00

Tablo 4'de Y kuşağı müşterilerinin restoran tatmin ölçeği puan ortalamaları dağılımı verilmiştir. Tabloya göre ölçeğin puan aralığı $\bar{X} = 4,62 \pm 0,45$ olarak bulunmuş ve ortalama ağırlığı 5 değerinde olan "kesinlikle katılıyorum" ifadesine karşılık gelmiştir. Bu kapsamda Y kuşağı restoran müşterilerinin restoran tatmin düzeylerinin çok yüksek olduğu saptanmıştır. Yüksek düzeyde tatmin duygusu, duygusal yakınlıkla ilgilidir, bu bağlamda Y kuşağının duygusal yapısının da (Özmen, 2016; Şallı ve Özkaya, 2019: 137; Sarıkaya vd., 2021: 337) bu sonucu etkilediği söylenebilir. Y kuşağı müşterileri, restoran tatmin ölçeğinde en yüksek ortalamayı ($\bar{X} = 4,64 \pm 0,55$) "temiz restoran memnuniyeti" alt faktörüne vermiş ve restoranın temiz olmasının memnuniyet ve tatmin düzeylerini arttırdığı sonucunu ortaya koymuştur. Lap-Kwong'un (2017 akt. ve Artuğer ve Kılınç Şahin, 2020:2444) yaptığı çalışma ile de otel restoranlarında temizlik unsurunun müşteri memnuniyetini etkileyen en önemli unsur olduğu ortaya koyulmuştur. Bulgular birbirini desteklemektedir.

3.5. Y Kuşağında Temizlik Algısı ile Restoran Tatmini Ölçeği ve Alt Boyutlarının Çeşitli Değişkenlerle Karşılaştırılması

Çalışmada Y kuşağı restoran müşterilerinin çeşitli değişkenleri (cinsiyet, medeni durum, garsonluk yapma) ile Temizlik Algısı ve Restoran tatmini arasında fark olmasına/olmamasına yönelik uygulanan T-testi sonuçları verilmiştir. Medeni durum ile temizlik algısı ve restoran tatmini arasında anlamlı fark bulunmadığından tablo olarak gösterilmemiştir.

Tablo 5: Cinsiyet ve TAÖ (Temizlik Algısı Ölçeği) ve RTÖ (Restoran Tatmini Ölçeği) - Alt Faktörlerinin Karşılaştırılması

Temizlik Algısı Ölçeği ve Alt Faktörleri	Cinsiyet	N	\bar{x}	Ss	t	Sd	P																																																																																					
1.Boyut: Restoranın İç Temizliği	Erkek	73	4,34	,68	-,437	179	,067																																																																																					
	Kadın	108	4,37	,47				2. Boyut: Restoranın Dış Bakımı	Erkek	73	3,70	,81	,784	179	,077	Kadın	108	3,61	,65	3. Boyut: Yemek Servis Hizmeti	Erkek	73	4,58	,41	-,975	179	,391	Kadın	108	4,64	,36	4. Boyut: Tuvalet Temizliği	Erkek	73	1,51	,25	-1,182	179	,011	Kadın	108	1,55	,15	5. Boyut: Garson Görünümü	Erkek	73	4,55	,75	-1,182	179	,011	Kadın	108	4,66	,46	TAÖ TOPLAM	Erkek		3,57	,45	-,298	179	,058		Kadın	181	3,59	,31	Restoran Tatmin Ölçeği ve Alt Faktörleri								1.Boyut:Restoran Temizliğinin Önemi	Erkek	73	3,03	,54	-1,722	179	,000	Kadın	108	3,13	,28	2.Boyut:Temiz Restoran	Erkek	73	1,95
2. Boyut: Restoranın Dış Bakımı	Erkek	73	3,70	,81	,784	179	,077																																																																																					
	Kadın	108	3,61	,65				3. Boyut: Yemek Servis Hizmeti	Erkek	73	4,58	,41	-,975	179	,391	Kadın	108	4,64	,36	4. Boyut: Tuvalet Temizliği	Erkek	73	1,51	,25	-1,182	179	,011	Kadın	108	1,55	,15	5. Boyut: Garson Görünümü	Erkek	73	4,55	,75	-1,182	179	,011	Kadın	108	4,66	,46	TAÖ TOPLAM	Erkek		3,57	,45	-,298	179	,058		Kadın	181	3,59	,31	Restoran Tatmin Ölçeği ve Alt Faktörleri								1.Boyut:Restoran Temizliğinin Önemi	Erkek	73	3,03	,54	-1,722	179	,000	Kadın	108	3,13	,28	2.Boyut:Temiz Restoran	Erkek	73	1,95	,26	-2,447	179									
3. Boyut: Yemek Servis Hizmeti	Erkek	73	4,58	,41	-,975	179	,391																																																																																					
	Kadın	108	4,64	,36				4. Boyut: Tuvalet Temizliği	Erkek	73	1,51	,25	-1,182	179	,011	Kadın	108	1,55	,15	5. Boyut: Garson Görünümü	Erkek	73	4,55	,75	-1,182	179	,011	Kadın	108	4,66	,46	TAÖ TOPLAM	Erkek		3,57	,45	-,298	179	,058		Kadın	181	3,59	,31	Restoran Tatmin Ölçeği ve Alt Faktörleri								1.Boyut:Restoran Temizliğinin Önemi	Erkek	73	3,03	,54	-1,722	179	,000	Kadın	108	3,13	,28	2.Boyut:Temiz Restoran	Erkek	73	1,95	,26	-2,447	179																					
4. Boyut: Tuvalet Temizliği	Erkek	73	1,51	,25	-1,182	179	,011																																																																																					
	Kadın	108	1,55	,15				5. Boyut: Garson Görünümü	Erkek	73	4,55	,75	-1,182	179	,011	Kadın	108	4,66	,46	TAÖ TOPLAM	Erkek		3,57	,45	-,298	179	,058		Kadın	181	3,59	,31	Restoran Tatmin Ölçeği ve Alt Faktörleri								1.Boyut:Restoran Temizliğinin Önemi	Erkek	73	3,03	,54	-1,722	179	,000	Kadın	108	3,13	,28	2.Boyut:Temiz Restoran	Erkek	73	1,95	,26	-2,447	179																																	
5. Boyut: Garson Görünümü	Erkek	73	4,55	,75	-1,182	179	,011																																																																																					
	Kadın	108	4,66	,46				TAÖ TOPLAM	Erkek		3,57	,45	-,298	179	,058		Kadın	181	3,59	,31	Restoran Tatmin Ölçeği ve Alt Faktörleri								1.Boyut:Restoran Temizliğinin Önemi	Erkek	73	3,03	,54	-1,722	179	,000	Kadın	108	3,13	,28	2.Boyut:Temiz Restoran	Erkek	73	1,95	,26	-2,447	179																																													
TAÖ TOPLAM	Erkek		3,57	,45	-,298	179	,058																																																																																					
	Kadın	181	3,59	,31				Restoran Tatmin Ölçeği ve Alt Faktörleri								1.Boyut:Restoran Temizliğinin Önemi	Erkek	73	3,03	,54	-1,722	179	,000	Kadın	108	3,13	,28	2.Boyut:Temiz Restoran	Erkek	73	1,95	,26	-2,447	179																																																										
Restoran Tatmin Ölçeği ve Alt Faktörleri																																																																																												
1.Boyut:Restoran Temizliğinin Önemi	Erkek	73	3,03	,54	-1,722	179	,000																																																																																					
	Kadın	108	3,13	,28				2.Boyut:Temiz Restoran	Erkek	73	1,95	,26	-2,447	179																																																																														
2.Boyut:Temiz Restoran	Erkek	73	1,95	,26	-2,447	179																																																																																						

Memnuniyeti	Kadın	108	2,03	,15			,002
RTÖ TOPLAM	Erkek	73	,99	,13	-2,286	179	,000
	Kadın	108	1,03	,07			

*P<0,05

Tablo 5’de cinsiyet ile TAÖ ve RTÖ ile alt faktörlerin karşılaştırılması gösterilmiştir. Tabloda görüldüğü üzere cinsiyet değişkeni ile temizlik algı düzeyi puan ortalaması arasında anlamlı bir fark görülmemiştir (p>0,05). Başka bir ifadeyle Y kuşağında restoran temizlik algısı cinsiyet açısından fark yaratmamıştır. Bu kapsamda H₁₁ hipotezi rededilmiştir. Ancak ölçeğin dördüncü alt faktörü tuvalet temizliği puan ortalaması erkeklerde daha yüksek ($\bar{x}=1,5183\pm,25240$) ve ortalamalar arasındaki fark anlamlı bulunmuştur (p<0,05). Aynı şekilde beşinci boyut olan garson görünümüne yönelik algının kadınlarda daha yüksek olduğu ($\bar{x}=4,6620\pm,46277$) saptanmış ve ortalamalar arasında anlamlı fark bulunmuştur (p<0,05). Ünal ve arkadaşları (2014) ile Soylu ve Taştan’ın (2020) yaptığı çalışmalar bulgularımızı destekler nitelikte olup cinsiyet ve temizlik algısı arasında anlamlı fark bulunmamıştır.

Müşterilerin restoran tatmin ölçeğinde ise; cinsiyet ile restoran tatmin düzeyi puan ortalaması arasında anlamlı fark vardır (p<0,05). Buna göre H₁₂ hipotezi kabul edilmiştir. Birinci boyutta restoran temizliğinin önemi ($\bar{x}=3,1389\pm,28139$), ikinci boyutta temiz restoran memnuniyeti ($\bar{x}=2,0324\pm,15322$) kadınlarda daha yüksek düzeyde olduğu bulunmuş ve cinsiyet ile her iki boyutun puan ortalamaları arasında anlamlı fark tespit edilmiştir (F=-2,286, p<0,05).

Tablo 6: Garsonluk Yapma ve TAÖ ve RTÖ - Alt Boyutların Karşılaştırılması

Temizlik Algısı Ölçeği ve Alt Faktörleri	Garsonluk Yapma	N	\bar{x}	Ss	T	Sd	P
1.Boyut: Restoranın İç Temizliği	Evet	83	4,31	,66	-1,030	179	,052
	Hayır	98	4,40	,47			
2. Boyut: Restoranın Dış Bakımı	Evet	83	3,68	,78	,492	179	,235
	Hayır	98	3,62	,66			
3. Boyut: Yemek Servis Hizmeti	Evet	83	4,60	,39	-,410	179	,862
	Hayır	98	4,62	,38			
4. Boyut: Tuvalet Temizliği	Evet	83	1,50	,23	-2,100	179	,022
	Hayır	98	1,56	,15			
5. Boyut: Garson Görünümü	Evet	83	4,51	,71	-2,100	179	,022
	Hayır	98	4,70	,46			
TAÖ TOPLAM	Evet	181	3,56	,43	-,760	179	,224
	Hayır		3,60	,31			
Restoran Tatmin Ölçeği ve Alt Faktörleri							
1.Boyut:Restoran Temizliğinin Önemi	Evet	83	3,02	,49	-2,176	179	,004
	Hayır	98	3,15	,31			
2.Boyut:Temiz Restoran Memnuniyeti	Evet	83	1,96	,21	-2,022	179	,180
	Hayır	98	2,03	,19			
RTÖ TOPLAM	Evet	181	,99	,12	-2,477	179	,002
	Hayır		1,03	,08			

*P<0,05

Tablo 6’ya bakıldığında garsonluk yapma değişkeni ile temizlik algısı arasında anlamlı fark bulunmamıştır (F=-,760, P>0,05) . Buna göre H₁₃ hipotezi rededilmiştir. Bu bulgunun aksi yönünde çalışma bulguları da bulunmaktadır (Soylu ve Taştan, 2020). Daha önce garsonluk yapmayan Y kuşağı müşterilerinin, dördüncü boyut olan tuvalet temizliği ($\bar{x}=1,5680\pm,15663$) ile beşinci boyut olan garsonların görünümüne yönelik ($\bar{x}=4,7041\pm,46990$) daha yüksek algıya sahip oldukları belirlenmiş ve ortalamalar arasında anlamlı fark tespit edilmiştir (F=-2,100, p<0,05).

Aynı tabloda garsonluk yapan Y kuşağı restoran müşterileri ile restoran tatmin düzeyleri karşılaştırmasında; garsonluk tecrübesi olmayan müşterilerin daha yüksek ($\bar{x}=1,0373\pm,08090$) restoran tatmin düzeyine sahip oldukları bulunmuş, toplam puan ortalamaları arasında anlamlı fark saptanmıştır ($F=-2,477$, $P<0,05$). Bu sonuca göre H_{14} hipotezi kabul edilmiştir. Ayrıca garsonluk yapmayan müşteriler ile ölçeğin birinci boyutu olan restoran temizliğinin önemi ve memnuniyet düzeyi arasında da garsonluk yapmayanlar lehine anlamlı fark bulunmuştur ($F= -2,176$, $p<0,05$). Buna göre garsonluk yapmayan Y kuşağı müşterilerinin restoran temizliğine daha fazla önem verdikleri ve temiz bir ortamın onlar için tatmin edici ve tercih edici bir ortam oluşturduğu ifade edilebilir.

3.6. Y Kuşağında Temizlik Algısı ile Restoran Tatmini Ölçeği ve Alt Boyutlarının Çeşitli Değişkenlerle Karşılaştırılması (One Way ANOVA Testi)

Çalışmada Y kuşağı restoran müşterilerinin çeşitli değişkenleri (eğitim durumu, yaş, meslek, gelir durumu, restorana kiminle gittiği, restorana gitme sıklığı, restoran türü, ödene ücret ve restoran kalite unsuru) ile temizlik algısı ve restoran tatmini arasında fark olup olmadığına yönelik yapılan One Way ANOVA Analizi ile farkı ortaya koyan Tukey testi sonuçları verilmiştir. Yapılan analizler sonucunda eğitim durumu, yaş, meslek, gelir durumu, ödenen ücret, restorana kiminle gittiği, restoranın türü, dış bakımı ile temizlik algısı ve restoran tatmini ölçeği arasında anlamlı fark olmadığından ($p>,005$) tablo olarak gösterilmemiştir.

Tablo 7: Restorana Aylık Gitme Sıklığı ile TAÖ ve RTÖ - Alt Boyutların Karşılaştırılması

Temizlik Algısı Ölçeği ve Alt Faktörleri	Restorana Son 1 ayda Gitme Sıklığı	N	\bar{x}	Ss	F	P	Fark
1.Boyut: Restoranın İç Temizliği	Hiç Gitmedim	36	4,24	,67	6,728	0,052	
	Bir-İki Defa	82	4,48	,42			
	Üç-Dört Defa	44	4,33	,61			
	Beş-Altı Defa	18	4,22	,46			
	Daha Fazla	1	2,00	-			
2. Boyut: Restoranın Dış Bakımı	Hiç Gitmedim	36	3,55	,76	1,890	0,235	
	Bir-İki Defa	82	3,69	,63			
	Üç-Dört Defa	44	3,68	,79			
	Beş-Altı Defa	18	3,64	,74			
	Daha Fazla	1	1,83	-			
3. Boyut: Yemek Servis Hizmeti	Hiç Gitmedim	36	4,61	,44	2,939	0,862	
	Bir-İki Defa	82	4,60	,36			
	Üç-Dört Defa	44	4,62	,36			
	Beş-Altı Defa	18	4,72	,34			
	Daha Fazla	1	3,40	-			
4. Boyut: Tuvalet Temizliği	Hiç Gitmedim	36	1,53	,20	5,374	0,022	1- 4
	Bir-İki Defa	82	1,54	,16			
	Üç-Dört Defa	44	1,53	,21			
	Beş-Altı Defa	18	1,56	,21			
	Daha Fazla	1	,66	-			
5. Boyut: Garson Görünümü	Hiç Gitmedim	36	4,59	,61	5,374	0,022	1-4
	Bir-İki Defa	82	4,64	,49			
	Üç-Dört Defa	44	4,61	,63			
	Beş-Altı Defa	18	4,69	,64			
	Daha Fazla	1	2,00	-			
TAÖ TOPLAM	Hiç Gitmedim	36	3,53	,42	5,926	0,224	
	Bir-İki Defa	82	3,62	,29			
	Üç-Dört Defa	44	3,58	,41			
	Beş-Altı Defa	18	3,58	,32			
	Daha Fazla	1	1,92				
Restoran Tatmin Ölçeği ve Alt Faktörleri							
1.Boyut:Restoran	Hiç Gitmedim	36	3,08	,34	5,178	0,001	2-5
	Bir-İki Defa	82	3,13	,33			

Temizliğinin Önemi	Üç-Dört Defa	44	3,09	,41			
	Beş-Altı Defa	18	3,07	,64			
	Daha Fazla	1	1,33	-			
2.Boyut: Temiz Restoran Memnuniyeti	Hiç Gitmedim	36	2,00	,19	0,524	0,718	
	Bir-İki Defa	82	2,01	,17			
	Üç-Dört Defa	44	2,00	,23			
	Beş-Altı Defa	18	1,96	,29			
	Daha Fazla	1	1,76	-			
RTÖ TOPLAM	Hiç Gitmedim	36	1,01	,09	3,974	0,004	
	Bir-İki Defa	82	1,02	,08			
	Üç-Dört Defa	44	1,01	,10			
	Beş-Altı Defa	18	1,00	,17			
	Daha Fazla	1	,62	-			

*P<0,05

Tablo 7’de restorana aylık gitme sıklığı değişkeni ile temizlik algısı ölçeği ve tatmin düzeyi ölçeği ile alt faktörlerinin karşılaştırılması verilmiştir. Tablo incelendiğinde restorana aylık gitme sıklığı değişkeninin temizlik algısı toplam puanını farklılaştırmadığı belirlenmiştir. Bu bulguya göre H_{15} hipotezi rededilmiştir. Ancak dördüncü alt faktör tuvalet temizliği ile beşinci alt faktör garson görünümü algısını farklılaştırdığı bulunmuştur ($F=5.374$, $p<,005$). Tukey testi sonucunda tuvalet temizliği ve garson görünümü boyutlarında; restorana beş-altı defa giden müşteriler ile hiç gitmeyen müşteriler arasında fark olduğu tespit edilmiştir. Y kuşağı müşterilerinin restoranlara aylık gitme sıklıklarına göre tuvalet temizliğine ($\bar{x}=1,5648\pm,21495$) ve garsonların görünümüne ($\bar{x}=4,6944\pm,64486$) yönelik daha yüksek algıya sahip oldukları belirlenmiştir.

Restorana aylık gitme sıklığının restoran tatmini toplam puanını da farklılaştırdığı saptanmıştır ($F=3,974$, $p<,005$). Bu sonuca göre H_{16} hipotezi kabul edilmiştir. Bunun yanı sıra Tukey testi sonucunda restorana aylık gitme sıklığı ile restoran temizliğinin önemine yönelik farkın, bir- iki defa restorana giden ile daha fazla giden arasında olduğu ortaya koyulmuştur. Y kuşağında, tuvalet temizliği ve garsonların görünümüne yönelik olumlu algı, restoran tatminini arttırdığı gibi restorana gitme sıklığını da arttırmıştır. Cevizkaya yaptığı çalışmada (2015), müşterilerin etnik restoran tercih etmelerinde; temizlik, fiyat, yemeklerin kalitesi gibi unsurların etkili olduğunu ve müşterilerin ayda iki kez restorana gittiklerini ortaya koymuştur. Elde edilen bulgu, çalışma bulgularını destekler niteliktedir.

Tablo 8: Restorana Kalite Unsuru ile TAÖ ve RTÖ - Alt Boyutların Karşılaştırılması

Faktörler	Restoran Kalite Unsuru	N	\bar{x}	Ss	F	P	Fark
1.Boyut: Restoranın İç Temizliği	Yemek lezzet	63	4,20	,61	4,971	,000	2-4
	Temizlik	67	4,55	,44			
	Fiyat	9	3,75	,98			
	Ambiyans	1	5,00	.-			
	Personel	6	4,16	,27			
	İmaj	2	4,00	,00			
	Kalite	33	4,47	,41			
2. Boyut: Restoran Dış Bakımı	Yemek lezzet	63	3,49	,70	1,620	,144	
	Temizlik	67	3,77	,69			
	Fiyat	9	3,44	1,11			
	Ambiyans	1	5,00	.-			
	Personel	6	3,66	,49			
	İmaj	2	3,50	,00			
	Kalite	33	3,73	,69			
3. Boyut: Yemek Servis Hizmeti	Yemek lezzet	63	4,59	,38	,989	,434	
	Temizlik	67	4,62	,36			

Y Kuşağında Restoran Temizlik Algısının Müşteri Tatmin Düzeyine Etkisi

	Fiyat	9	4,40	,64			
	Ambiyans	1	5,00	.-			
	Personel	6	4,80	,25			
	İmaj	2	4,60	,00			
	Kalite	33	4,66	,37			
4. Boyut: Tuvalet Temizliği	Yemek lezzet	63	1,48	,20	5,717	,000	2-4
	Temizlik	67	1,60	,12			
	Fiyat	9	1,31	,39			
	Ambiyans	1	1,66	.-			
	Personel	6	1,44	,32			
	İmaj	2	1,33	,00			
	Kalite	33	1,58	,13			
5.Boyut: Garson Görünümü	Yemek lezzet	63	4,46	,61	5,717	,000	2-4
	Temizlik	67	4,82	,36			
	Fiyat	9	3,94	1,18			
	Ambiyans	1	5,00	.-			
	Personel	6	4,33	,98			
	İmaj	2	4,00	,00			
	Kalite	33	4,75	,41			
TAÖ TOPLAM	Yemek lezzet	63	3,48	,37	4,285	,000	
	Temizlik	67	3,69	,31			
	Fiyat	9	3,24	,71			
	Ambiyans	1	4,20	.			
	Personel	6	3,53	,13			
	İmaj	2	3,36	,00			
	Kalite	33	3,66	,30			
Restoran Tatmin Ölçeği ve Alt Faktörleri							
1. Boyut: Restoran Temizliğinin Önemi	Yemek lezzet	63	3,00	,40	6,807	,000	
	Temizlik	67	3,25	,19			
	Fiyat	9	2,59	,75			
	Ambiyans	1	3,33	.-			
	Personel	6	2,77	1,04			
	İmaj	2	2,66	,00			
	Kalite	33	3,16	,25			
2. Boyut: Temiz Restoran Memnuniyeti	Yemek lezzet	63	1,99	,17	1,172	,323	
	Temizlik	67	2,04	,16			
	Fiyat	9	1,94	,18			
	Ambiyans	1	2,06	.-			
	Personel	6	1,90	,30			
	İmaj	2	1,88	,21			
	Kalite	33	1,96	,29			
RTÖ TOPLAM	Yemek lezzet	63	,99	,10	5,508	,000	2-4
	Temizlik	67	1,06	,05			
	Fiyat	9	,90	,17			
	Ambiyans	1	1,08	.-			
	Personel	6	,93	,26			
	İmaj	2	,91	,04			
	Kalite	33	1,02	,09			

* P<0,05

Tablo 8’de restoran kalite unsurları ile temizlik algısı ölçeği ile tatmin düzeyi ölçeği ve alt faktörlerinin karşılaştırılması verilmiştir. Tablo incelendiğinde, restoran kalite unsurları ile temizlik algısı toplam puanının farklılaştığı bulunmuştur (F=4,285, p<,005). Buna göre H₁₇ hipotezi kabul edilmiştir. Y kuşağında restoran kalite unsurları ile temizlik algısı ölçeğinin alt boyutları olan restoranın iç temizliği, tuvalet temizliği ve garson görünümünde anlamlı fark bulunmuştur (F=4,971, p<0,05; F=5,717, p<0,05). Tukey testi sonucu restoran kalite unsurları ile bu üç alt faktördeki farkın; ambiyans ve temizlik unsurlarından kaynaklandığını ortaya koymuştur. Aritmetik ortalamalarına göre Y kuşağının restoran ambiyansı ve temizliğine

yönelik daha yüksek algıya sahip olduğu saptanmıştır. Dolayısıyla restoran tercihlerinde bu faktörlerin belirleyici olduğu da söylenebilir.

Restoran kalite unsurları ile restoran tatmin ölçeğinin toplam puanı arasında anlamlı fark bulunmuştur ($F=5,508$, $p<0,05$). Bu sonuca göre H_{18} hipotezi kabul edilmiştir. Tukey testi sonucu bu fark; ambiyans ve fiyat unsurlarından kaynaklanmıştır. Bu bulgu Y kuşağının restoran tatmininde ve seçiminde ambiyans ve fiyat unsuruna yönelik yüksek algıya sahip olduğunu aynı zamanda fiziksel ortamın güzelliğinin de seçimlerinde etkili olduğunu ortaya koymuştur. Ryu ve Jang (2008), Ünal vd., (2014) ile Bilgin ve Kethüda (2017) çalışmalarında, fiziksel ortam temelinde ambiyans, mekan estetiği gibi unsurların müşterilerin keyif ve tercih nedeninde etkili olduğu gibi memnuniyetlerini artırdığını bulmuşlardır. Bu sonuçlar, bulgularımızı destekler niteliktedir. Barber ve Scarcelli (2009) de, tuvalet temizliğinin restoran tercihi ve memnuniyetine olumlu katkı sağladığını tespit etmişlerdir. Albayrak'ın (2014) belirttiği gibi; müşterilerin gittikleri restoranda lezzetli yemekler, mis gibi kokan ortamlar, kibar, temiz ve yardımsever çalışanlar ile onların yaptığı servis ve yemeğin kalitesine uygun fiyat unsurları restoran tercihlerinde, tekrar gelme niyetlerinde ve müşteri tatmininde etkili olmaktadır.

3.7. Y Kuşağı Müşterilerinde Temizlik Algısı ile Restoran Tatmini İlişkisi

Y kuşağında temizlik algısı ile restoran tatmini ilişkisi korelasyon analizi ile incelenmiş ve analiz bulguları Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9: TAÖ ve MTÖ - Alt Boyutlarının İlişkisi

		Tatmin
Temizlik Algısı		,538**
	p	,000
	n	181

**Korelasyon 0,01 düzeyinde anlamlıdır (çift yönlü)

Değişkenler arası ilişki düzeyi korelasyon katsayısı 0-0.29 ise zayıf; 0.30-0.64 ise orta; 0.65-0.84 ise güçlü; 0.85-1 ise çok güçlü olarak yorumlanmaktadır (Ural ve Kılıç, 2013:244). Tablo 9'a göre veriler değerlendirildiğinde; Y kuşağı müşterilerinin restoran temizlik algısı ile restoran tatmini arasında pozitif yönlü, orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Çalışma bulgularını destekleyen çalışmalar mevcuttur (Çoban vd., 2019; Soylu ve Taştan, 2020). Bu kapsamda Y kuşağında restoran temizlik algısı arttıkça duyulan restoran tatmin düzeyi de artmaktadır. H_2 hipotezi kabul edilmiştir.

3.8. Y Kuşağı Müşterilerinde Temizlik Algısının Restoran Tatmin Düzeyine Etkisi

Y kuşağı müşterilerinde restoran temizlik algısının restoran tatmin düzeyine etkisini belirlemek amacıyla yapılan regresyon analizi sonuçları Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10: Restoran Temizlik Algısı Ölçeği ile Restoran Tatmini Arasındaki Regresyon Analizi Sonuçları

Model	Standardize edilmemiş katsayılar		Standardize katsayılar	t	P
	B	Std. Hata	Beta		
Sabit	0,475	0,064		7,407	0,000
Restoran Temizlik Algısı Unsurları	0,152	0,018	0,538	8,544	0,000
R: 0,538; R ² 0,290; Düzeltilmiş R ² 0,286; Model için F: 72,992; p değeri: 0,000; sd: 1					

Tablo 10'da Y kuşağı müşterilerinin restoran temizlik algısının restoran tatmin düzeyine etkisini belirlemek için basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Çalışmada modelin anlamlı

($F=72,992$) olduğu saptanmıştır. Bağımsız değişken olan restoran temizlik algısı unsurlarının bağımlı değişken olan Y kuşağı müşteri tatminlerini açıklama oranı olan R^2 değeri 0,290 olarak tespit edilmiştir. Bu kapsamda, Y kuşağı müşterilerinin restoran tatmininin %29'unun, restoran temizlik algısını oluşturan unsurlar ile açıklandığını göstermektedir. Bununla birlikte Y kuşağı müşterilerinin restoran temizlik algılarındaki bir birimlik artış, restoran tatminlerini 0,290 birim arttırmaktadır. H_3 hipotezi kabul edilmiştir.

Sonuç

Restoranların hizmet kalitesinin önemli bileşenlerinden biri olan temizlik olgusu, müşteri memnuniyetinin de en önemli unsurlarından biridir. Buradan hareketle bu çalışmada Y kuşağında restoran temizlik algısının müşteri tatmin düzeyine etkisini ortaya koymak amaçlanmıştır. Kocaeli ili Kartepe ilçesinin merkez yedi mahallesi, Y kuşağı örneğinde yapılan bu çalışmada aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Yapılan faktör analizi sonucunda restoran temizlik algısı ölçeği beş boyutta toplanmıştır. Boyutlar arası en yüksek puan ortalamaları; yemek servisi ile garson görünümünde iken en düşük puan ortalamaları tuvalet temizliğinde tespit edilmiştir. Bu sonuç, Y kuşağı müşterilerinin yemek servisine ve garson görünümüne yönelik yüksek algıya sahip olduklarını ortaya koyarken, tuvalet temizliğine yönelik daha düşük bir algıya sahip olduklarını ortaya çıkarmıştır. Restoran temizlik ölçeği puanı $\bar{x}=4,34$ olarak saptandığından, bu sonuç Y kuşağında yüksek düzeyde restoran temizlik algısı olduğunu göstermiştir.

Restoran müşterisi tatmin ölçeği ise; iki boyutta toplanmış ve puan ortalaması $\bar{x}=4,62\pm 0,45$ olarak oldukça yüksek algıyı işaret etmiştir. Bu kapsamda Y kuşağında restoran temizlik algısının yüksek olması, müşteri tatmin düzeyini de arttırmıştır.

Y kuşağının tanımlayıcı özelliklerine göre restoran temizlik algısı ve tatmin düzeyi T-testi ile değerlendirildiğinde; cinsiyet değişkeni ile restoran temizlik algısı arasında anlamlı fark yokken, restoran tatmini arasında anlamlı fark tespit edilmiştir. Kadınların erkeklere kıyasla daha yüksek restoran tatmin algısına sahip olduğu bulunmuştur. Diğer değişken olan garsonluk yapma ile restoran temizlik algısı arasında anlamlı fark saptanmamıştır. Garsonluk yapmayan Y kuşağında, tuvalet temizliği ve garsonların görünümüne yönelik algının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

One Way ANOVA testi sonucunda ise; restorana gitme sıklığı ile temizlik algısı toplam puanı arasında anlamlı fark olmadığı, ancak alt faktörlerden tuvalet temizliği ile garson görünümü açısından anlamlı fark olduğu belirlenmiştir. Restorana hiç gitmeyen ve beş-altı kez giden Y kuşağı arasında da fark olduğu tespit edilmiştir. Restorana gitme sıklığının artmasında restoran temizlik algısının olumlu etkisi olduğu saptanmıştır. Restoran kalite algısı ile temizlik algısı farkı değerlendirildiğinde ise; kalite unsurlarının temizlik algısında anlamlı fark yarattığı ortaya koyulmuştur. Özellikle restoranın iç temizliği kapsamında tuvalet temizliği ve garson görünümü algısı anlamlı fark yaratmıştır. Bu farkın, restoran ambiyansı ile temizlik unsurlarından kaynaklandığı tespit edilmiştir. Restoran tatmini ve kalite unsurları açısından da fark anlamlıdır. Aradaki farkın, restoran ambiyansı ve fiyat unsurlarından kaynaklandığı saptanmıştır. Buna göre Y kuşağının, restoranın iç temizliği, ambiyansı ve yemek fiyatı konusunda yüksek algıya sahip olduğu, restoran tercihlerinde ve tekrar gelme niyetlerinde bu unsurların belirleyici olduğu ortaya koyulmuştur.

Korelasyon analizine göre restoran temizlik algısı ile restoran tatmin düzeyi arasında pozitif yönlü, orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Kısacası Y kuşağında restoran temizlik algısı arttıkça duyulan restoran tatmini de artmaktadır. Restoran temizlik algısının restoran tatminine etkisi değerlendirildiğinde ise; restoran temizlik algısı unsurlarının müşteri tatminlerini açıklama oranı %29 olarak saptanmıştır.

Sonuç olarak; müşteri tatmininde restoranın temizliği ve fiziksel özellikleri kadar yemeğin kalite ve fiyat gibi unsurlarının da önemli olduğu unutulmamalıdır. Bu doğrultuda restoranlar, sürdürülebilir temizlik uygulamalarıyla sağlıklı ve güvenli bir ortam oluşturmalıdır. Ayrıca kaliteli hizmet ile müşteri memnuniyetini sağlamaya çalışmalıdır. Her şey insanla başladığından, restoran çalışanları hizmet içi sürdürülebilir temizlik eğitimleri ile periyodik olarak destelenmeli ve farkındalıkları artırılmalıdır. Y kuşağı özelinde kalan bu çalışmanın, turizm alan yazınına katkı sağlaması için farklı kuşaklar arasında da yapılması ve sonuçların karşılaştırmalı olarak ortaya koyulması önerilmektedir.

Kaynakça

- Adıgüzel, O., Batur, H. Z. ve Ekşili, N. (2014). Kuşakların Değişen Yüzü ve Y Kuşağı İle Ortaya Çıkan Yeni Çalışma Tarzı: Mobil Yakalılar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (19): 165-182.
- AİSE-International Association for Soaps , Detergens and Maintenance Products- (2017). The Hygiene Concept. https://www.aise.eu/documents/document/20171114105635-hygiene_concept_-_aise_-_june_2017.pdf, Erişim:8.11.2023.
- Akarçay, E. (2023). Anadolu Mutfağı Güncesi: 6 Şubat Depremleri Sonrası Hataybelen’de Kurulan Sahra Mutfağına İlişkin Otoetnografik Değerlendirme. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 26 (2): 45-63.
- Akgündüz, Y., Akdağ, G. ve Metin, U. (2019). Restoran Seçimi Kriterlerinin Müşteri Sadakatine Etkisi: Mersin’de Bir Araştırma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (4): 1-14.
- Albayrak, A. (2013). Restoran İşletmelerinde Müşteri Şikayetleri ve Şikayete İlişkin Davranışlar. *PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 9 (2): 24-51.
- Albayrak, A. (2014). Müşterilerin Restoran Seçimlerini Etkileyen Faktörler: İstanbul Örneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 25(2): 190 - 201.
- Arıkan, R. (2004). *Araştırma Teknikleri ve Rapor Hazırlama*. Ankara: Asil Yayınevi.
- Amarean, S. (2023). Why Customer Service is Important: 16 Data-Backed Facts to Know. <https://blog.hubspot.com/service/importance-customer-service>, Erişim:9.11.2023.
- Artuğer, S. ve Kılınç Şahin, S. (2020). Relationship Between Servicescape, CustomerSatisfaction and Revisit Intention: A Research at Resort Hotels, *Journal of Turkish TourismResearch*, 4(3): 2441-2455 .
- Ayaz, N. ve Sünbül, K. (2018). Restoran Müşterilerinin Beklentileri ve Gıda Güvenliğine Yönelik Tepkileri Üzerine Bir Nitel Araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6 (1): 164 - 181.
- Ayaz, N. ve Aydın, A. (2018). Yiyecek ve İçecek İşletmelerinde İş Motivasyonunun Hijyen Davranışına Etkisi: İşgörenler Üzerine Bir Araştırma. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 15 (2): 287-301.
- Barber, N. ve Scarcelli, J. M. (2009). Clean restrooms: how important are they to restaurant consumers? *Journal Of Foodservice*, 20: 309-320.

- Bilgin, Y. ve Kethüda, Ö. (2017). Restoran İşletmelerinde Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyetine ve Sadakatine Etkisi: Oba Restoran Örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7 (2): 147-170.
- Cevizkaya, G. (2015). *Tüketicilerin Etnik Restoran İşletmelerini Tercih Nedenleri: İstanbul'da Bir Araştırma*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi.
- Çoban, Ö., Eryücel, Ö. ve Yalçınkaya, T. (2019). *Tüketicilerin Restoran ve Kafe Tuvaletlerinin Temizliğine İlişkin Algıları: Çanakkale Örneği*. 16-19 Ekim 2019, Eskişehir, 20. Ulusal - 4. Uluslararası Turizm Kongresi Bildiriler Kitabı, 2: 718-724.
- Dede, Y. ve Yaman, S. (2008). Fen Öğrenmeye Yönelik Motivasyon Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması, *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 2 (1): 19-37.
- Dolmacı, N. ve Bulgan, G. (2018). Turizmde Gıda Güvenliğinin Bir İnsan Hakkı Olan Sağlık Hakkı Açısından Taşıdığı Önem. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(1): 234-250.
- Gıcır, B., Oruç, I.& Özathı, N.S. (2020). X, Y, Z Kuşaklarının Çevre Davranış Düzeylerinin Farklı Değişkenlere Göre İncelenmesi: Balıkesir Örneği. *JRES*, 7(2), 491-516.
- Güler, O., Birdir, K. ve Dalgıç, A. (2016). Tripadvisor.com'da Yer Alan Restoran Şikâyetlerinin Analizi: Mersin ve Hatay'da Yöresel Yiyecek Sunan Restoranlara Yönelik Bir Araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*. 4/Special issue:153-173.
- Güler, O. ve Yayla, F. (2020). Hijyen Restoranlar İçin Hala Bir Şikâyet Nedeni mi? Mersin'deki Alakart Restoranlara Yönelik Çevrimiçi Müşteri Şikâyetleri Üzerinden Bir Araştırma. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(4): 3740-3753 .
- Hanif, M. ve Hafeez, S. ve Riaz, A.(2010). Factors Affecting Customer Satisfaction. *International Research Journal Of Finance And Economics*, 60: 44-52.
- Henchell (2020). Restoran Temizliğinin Önemi. https://www.henchell.com/?act=blog&makale_id=22, Erişim: 9.11.2023.
- Kalaycı, Ş. (2016). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara: Asil Yayıncılık.
- Kandemir Altunel, G. ve Çifçi, İ. (2021). Fine-dining Restoranlarda Müşteri Memnuniyetini Etkileyen Unsurların Belirlenmesi: Netnografik Bir Araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23 (4):1523-1537.
- Kartepe Belediyesi (2021). İlçemiz. <https://www.kartepe.bel.tr/icerik/ilcemiz#:~:text=Kartepe%20il%C3%A7esi%2006.03.2008%20tarih,kademe%20belediyelerini%20bulundurmak%20%C3%BCzere%20kurulmu%C5%9Ftur>. Erişim: 25.01.2024.
- Katlav, S. Y. (2022). *Restoranlarda Tuvalet Temizliği Algısının Müşteri Memnuniyeti Ve Davranışsal Niyet Üzerine Etkisi: Kapadokya Örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.
- Kaygısız, E. ve Sipahi, H. (2019). The Investigation Of The Relationship Between Individual Innovation And Industry 4.0 Knowledge Levels Of Y Generation University Students. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2): 922 - 936.
- Kelgökmen İlic, D. ve Yalçın, B. (2017). Y Jenerasyonunun Farklılaşan İş Değerleri ve Liderlik Algılamaları. *Journal of Yasar University*, 12(46):136-160.
- Kocaeli Büyükşehir Belediyesi. Yaş Grubu Ve Cinsiyete Göre İlçe Nüfusu. [https://www.kocaeli.bel.tr/webfiles/userfiles/files/3Ya%C5%9F%20Grubu%20ve%20Cinsiyete%20G%C3%B6re%20C4%B0l%C3%A7e%20N%C3%BCfusu\(3\).pdf](https://www.kocaeli.bel.tr/webfiles/userfiles/files/3Ya%C5%9F%20Grubu%20ve%20Cinsiyete%20G%C3%B6re%20C4%B0l%C3%A7e%20N%C3%BCfusu(3).pdf), Erişim: 25.01.2024.
- Körelçiner, H. (2018). *X ve Y Kuşağı Çalışma Yaşam Kalitesi Üzerine Bir Uygulama*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırklareli Üniversitesi.

- Memiş, S. ve Cesur, Z. (2022). X,Y Ve Z Kuşağı Muhafazakar Tüketicilerin Helal Otel Tercihlerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 08 (Special Issue): 95-105.
- O'Donnell, J., (2006). Gen Y sits on top of consumer food chain; they're savvy shoppers with money and influence. *USA Today*, 11: 3B.
- Onaran, B., Bulut, Z.A. ve Özmen, A. (2013). Müşteri Değerinin, Müşteri Tatmini, Marka Sadakati Ve Müşteri İlişkileri Yönetimi Performansı Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Business And Economics Research Journal*, 4(2): 37-53.
- Özbek, A. (2021). Y Kuşağı Nedir? Y Kuşağının Özellikleri Nelerdir?. <https://abdulkadirozbek.com.tr/y-kusagi-nedir-y-kusaginin-ozellikleri/>. Erişim: 24.01.2024.
- Özdamar, Kazım. (2002), Paket Programlar İle İstatistiksel Veri Analizi 1, Kaan Kitabevi, Eskişehir.
- Özgen Çiğdemli, A.Ö. ve Ercan İştin, A. (2018). Restoranlarda Müşteri Hizmet Kalitesi Algısının Dineserv Modeli İle Değerlendirilmesi: Şırnak Örneği. *Organizasyon Ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 10 (2): 17-30.
- Özmen, N. (2016). *Y Kuşağının İnternet Alışveriş Eğilimleri*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Bahçeşehir Üniversitesi: İstanbul.
- Ryu, K. and Jang, S. (2008). DINESCAPE: A scale for customers' perception of dining environments. *Journal of Foodservice Business Research*, 11(1), 2-22.
- Sarıkaya, G.S., Demirci, B. ve Erol, E. (2021). Y ve Z Kuşağının Yeme Davranışının Belirlenmesi. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel*, 4(2): 329-342.
- Soylu, A.G. ve Taştan, H. (2020). Algılanan Restoran Temizliğinin Müşteri Tatminine Etkisi. *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 4 (Issue 1): 86-105.
- Sürdürülebilir Yaşam İçin Sürdürülebilir Temizlik (2024). <https://www.surdur.com/surdurulebilir-yasam-icin-surdurulebilir/>, Erişim: 26.01.2024.
- Şallı, G. ve Durlu Özkaya, F. (2019). Farklı Kuşakların Gıda Güvenliği Bilgi, Tutum ve Davranışları. *VI. International Gastronomy Tourism Studies Congress*, September 2019, Nevşehir.
- Şenel, P. ve Yılmaz, H. (2021). Et Restoranlarının İç Mekan Atmosferi: Temel İlkeler. *Journal of Gastronomy, Hospitality, and Travel*, 4(2): 551-568.
- Tayar, M. ve Alyakut, Ö. (2023). *Ağırlama Sektöründe Gıda Hijyeni*. 1. Baskı, Ankara: PEGEM Akademi., 19-21
- TC. Dışişleri Bakanlığı (2018). Hijyen ve Sanitasyon El Kitabı.Erasmus+KA2 Gençlik alanında Staratejik Ortaklık Projesi. https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/project-result-content/98e187db-9131-444b-9388-035b948cc1e7/Hygiene-Sanitation-Handbook_TR.pdf, Erişim: 8.11.2023.
- Ural, A. ve Kılıç, İ. (2013). *Bilimsel araştırma süreci ve SPSS ile veri analizi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Uygun, M., Güner, E. ve Mete, S. (2013). Hizmet İşletmelerinde İç Müşteri Yaklaşımının Çalışanların Müşteri Yönlü Davranış Geliştirmesindeki Rolü. *Organizasyon Ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5 (1): 129-149.
- Ünal, S., Akkuş, G. ve Akkuş, Ç. (2014). Yiyecek İçecek İşletmelerinde Atmosfer, Duygu, Memnuniyet ve Davranışsal Sadakat İlişkisi. *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 1:23-49.

- Ünlü, H., Kıvanç, İ. ve Apak, C. (2022). Yiyecek İçecek İşletmelerinde Müşterilerin Temizlik Algısı: Bayburt İli Örneği. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(3): 402-417.
- Üzüm, Ş. N. ve Temeloğlu, E. (2021). Tüketicilerin Restoran Seçim Ölçütleri Üzerine Bibliyografik Bir Değerlendirme. *Journal of Academic Tourism Studies*, 2(2): 26-41.
- Yıldız, E. (2021). Çalışma Yaşamında X ve Y Kuşuğının Motivasyonunu Etkileyen Faktörler Üzerine Nitel Bir Araştırma, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13 (1): 216-234

Katkı oranı beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sunmuşlardır.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederler.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author
Abdullah TURAN*

Makale Adı/Article Name

Türk Siyasi Hayatında Kılıçdaroğlu Dönemi ve CHP'nin İdeolojik Yönelişi: Millet İttifakı'na Çıkan Yol

Kılıçdaroğlu Period in Turkish Political Life and the Ideological Orientation of CHP: The Road to the Nation Alliance

ÖZ

Türk siyasi hayatında yaşanan gelişmeler Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin ideolojik konumunu değiştirmeye zorlamıştır. Deniz Baykal döneminde oy oranı düşen CHP, Kılıçdaroğlu evresinde yeni bir ideolojik yönelişle ve yeni politik tercihlerle seçmen sayısını artırmayı denemiştir. Başkanlık sisteminin getirdiği yeni düzen, "yetkilerle güçlendirilmiş yürütme erkini" elde etmek için % 50+1 oyu bir zorunluluk olarak Kılıçdaroğlu'nun önüne getirmiştir. Bu nedenle sadece sol ideolojik bir tutum benimseyerek iktidara gelebilmek güç hale gelmiştir. Bu süreçte zorunlu olarak kurulan ve karma ideolojik bir oluşum olan Millet İttifakı'nı (Altılı Masa) sürdürebilme kaygısı CHP'nin yönetmekte zorlandığı büyük bir mesele olmuştur. Çalışma bahsi geçen problem çerçevesinde en güncel haliyle Kılıçdaroğlu'nun ideolojik yönelişini incelemeye almakta ve buna dair göstergeleri açığa çıkararak Millet İttifakı'na giden süreci anlamaya katkı sunmayı amaçlamaktadır. Literatürden elde edilen veriler ışığında öncelikle ideoloji kavramı değerlendirilerek CHP'nin Kılıçdaroğlu dönemine kadarki ve Kılıçdaroğlu dönemindeki ideolojik yönelişi irdelenmiştir. Ayrıca Kılıçdaroğlu dönemindeki politik tutum dikkate alınarak Millet İttifakı'na giden süreç sorgulanmıştır. Böylece Kılıçdaroğlu CHP'sinin ideolojik duruşundan ziyade politika yönelişlerinin daha görünür olduğu ve Millet İttifakı'na giden sürecin iktidara ulaşmak için bir zorunluluk olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Baykal, CHP, CHP ideolojisi, Kılıçdaroğlu, Kılıçdaroğlu'nun ideolojisi.

ABSTRACT

Developments in Turkish political life have forced the Republican People's Party (CHP) to change its ideological position. CHP, whose vote rate decreased during the Deniz Baykal period, tried to increase the number of voters with a new ideological orientation and new political preferences during the Kılıçdaroğlu period. The new order brought by the presidential system has brought 50% + 1 vote to Kılıçdaroğlu as a necessity in order to obtain "strengthened executive power". For this reason, it has become difficult to come to power simply by adopting a left-wing ideological attitude. The concern of sustaining the Nation Alliance (Table of Six), which was a mixed ideological formation that was compulsorily established in this process, has been a major issue that the CHP had difficulty in managing. Within the framework of the aforementioned problem, the study analyzes Kılıçdaroğlu's ideological orientation in its most current form and aims to contribute to understanding the process leading to the Nation Alliance by revealing the indicators related to it. In the light of the data obtained from the literature, first of all, the concept of ideology was evaluated and the ideological orientation of the CHP until the Kılıçdaroğlu period and during the Kılıçdaroğlu period was examined. In addition, the process leading to the Nation Alliance was questioned, taking into account the political attitude during the Kılıçdaroğlu period. Thus, it was concluded that Kılıçdaroğlu's CHP's policy orientations were more apparent than its ideological stance and that the process leading to the Nation Alliance was a necessity to reach power.

Keywords: Baykal, CHP, CHP ideology, Kılıçdaroğlu,, Kılıçdaroğlu's ideology,

Extended Abstract

Internal and external developments in Turkish political life affected the policies of the Republican People's Party (CHP) and forced it to change its ideological position in the process. As a reflection of the turn towards the West after World War II and the preparations for the transition to multi-party life, CHP made some minor changes in "conservative codes" of existing policies in order to overcome the danger of "communism and losing power". However, CHP experienced the most radical change with the ideological transformation expressed as "left of center" in 1965, as a reflection of the conditions provided by the 1961 Constitution. Towards the mid-1970s, this ideology underwent a transformation in the form of "democratic left", making the social democracy aspect stronger, and CHP had the opportunity to come to power. Baykal symbolized a return to Single Party conditions by bringing the CHP, which was closed down with the 1980 Coup, back into political life in 1992 and transforming the CHP ideology into an elite style loyal to the regime. During the Baykal period, CHP's vote rate decreased. For this reason, Kılıçdaroğlu wanted to determine a new ideological position and increase the number of voters by introducing new policies. However, the presidential system required Kılıçdaroğlu to receive 50% + 1 votes in order to obtain the "Presidency, which is the executive power strengthened with powers". When Turkish political life is evaluated, a left-wing party has never reached this vote rate. In this case, it has become difficult to come to power by adopting a left-wing ideological attitude. In this process, CHP had difficulty in maintaining (holding together) the Nation Alliance (Table of Six), which was a mixed ideological formation and was deemed necessary to come to power. Based on this problem, the study examines Kılıçdaroğlu's ideological position and aims to contribute to understanding the process leading to the Nation Alliance. For this purpose, a literature review was conducted. Using the data obtained, the concept of ideology was evaluated, CHP's ideological stance before and after Kılıçdaroğlu was examined, and the process leading to the Nation Alliance was investigated.

Considering the evolution of the CHP in political history, it has been seen that Kılıçdaroğlu's CHP could not draw an ideological framework, did not need to draw it, and did not want to restrict itself by drawing it. Kılıçdaroğlu exhibited this behavior in order to reach 50% + 1 vote rate by expanding his ideological baggage. The Nation Alliance, called the Table of Six, also aimed for the same pragmatist goal. The primary goal has been to take the executive power, which is strengthened by the presidential system, from the AK Party government. While this goal brought the İYİ Party side by side with the HDP, it also caused the CHP to assume (question) the identity of a party that shifted to the centre-right.

The CHP ideology of the Kılıçdaroğlu period is both nourished by past experiences and finds its way as a friend of pragmatism, taking into account the conditions of the day. While the CHP of this period was lost in ideological uncertainties, it aimed to keep emotions alive and strengthen the CHP by reading the political conditions of the day and opening a new front against the AK Party by activating public opinion. The Nation Alliance is one of the reflections of this. The party leader put forward discourses reminiscent of social democracy and the left. However, when we look at the party's practices, it is seen that it acts in a right-wing and anti-innovation position, aiming to mobilize conservative feelings "because it knows that the people of Turkey have conservative characteristics". Therefore, in an environment where Kılıçdaroğlu was the CHP leader and the regime turned into a presidential system, it was not possible for the CHP to express itself with a clear ideological stance. Kılıçdaroğlu continued the same attitude and ambiguity regarding ensuring unity within the party. On the one hand, Kılıçdaroğlu tried to keep the tutelageists and nationalists in the party by pleasing them, and on the other hand, he did not forget the social democratic team.

In summary, although it is not clear to the public what the CHP is doing or trying to do, Kılıçdaroğlu, with his ideological ambiguity, wanted to unite the nationalist and social democratic people within the party and appeal to the whole society with contradictory policies. Thus, as a "catch-all" party, it wished to erase the traces left by the One Party period on the people. With the help of the leaders he united under the umbrella of the Nation Alliance, he aimed to open the door to power by breaking through the People's Alliance front, whose conservative and nationalist features were agreed upon. Therefore, "this goal" made it necessary for the CHP to make a bunch of various ideologies (liberal right, democratic left, conservatism and nationalism)

in its ideological baggage - as in the experiences of right-wing parties in Turkish political history. In this context, what we encountered while trying to determine Kılıçdaroğlu's ideological position was great uncertainty.

Giriş

Osmanlı, dünyada yayılan milliyetçilik akımının bir sonucu olarak parçalanmaya başlamış ve devletin dağılıpını durdurmak için çözüm formülleri olarak “Osmanlıcılık ve İslamcılık” ideolojileri denedikten sonra başarı elde edilememesi üzerine son çare olarak “Türkçülük” ideolojisinin kaideleri doğrultusunda Anadolu coğrafyasında yeni devletin temelleri atılmıştır. Bu süreçte yeni oluşumun modern Batı değerleri dikkate alınarak ve bu bağlamda devrimler gerçekleştirilerek inşa edilmesi yeni devletin Osmanlı ve İslam değerlerinden uzak bir şekilde konumlanmasına neden olmuştur. Dönemin tek partisi CHP, yeni devleti kendi ideolojik kodları ile inşa etmiş olsa da II.Dünya Savaşı sonrasında koşulları Türkiye için Batı'ya yönelişi ve beraberinde demokrasi değerlerinin hayata geçirilmesini mecbur kılmıştır. Böylece çok partili hayata geçiş başlarken “CHP'nin yeniden iktidara gelebilmesi” muhafazakâr değerleri benimseyen halkın memnun edilmesini; ayrıca “komünizm tehlikesinin baş göstermesi” de muhafazakâr bazı adımların atılmasını zorunlu hale getirmiştir. Ancak CHP bu konuda attığı bazı muhafazakârlaştırma, demokratikleştirme ve özgürleştirme adımlarına rağmen iktidarı elde etmeyi başaramamıştır. Bu bağlamda CHP, 1961 Anayasası'nın da etkisi ile dönüşen ülke şartlarında iktidara yeniden erişebilmek için 1965 itibariyle (İnönü ve Ecevit) sola yönelerek “ortanın solu” şeklinde tanımlanan sosyal demokrasi anlayışını kitlelere tanıtmıştır. CHP, ortanın solu anlayışı ile iktidara gelmeyi başaramasa da 1970'lerin ortalarına doğru “demokratik sol” ideoloji adı altında -Ecevit'le birlikte sosyal demokrasinin daha da güçlendirilmesi bağlamında- iktidara gelmeyi başarmıştır. Ancak bu kez 1980 Darbesi ile -Türk siyasi hayatında- demokrasinin önünün bir kez daha kesilmesi ile diğer partiler gibi CHP de kapatılmıştır. 1992'de yeniden siyasi hayata dahil edilerek bu kez Baykal liderliğinde varlığını devam ettirmeye başlayan CHP'nin ideolojik manada “rejim yanlısı” bir pozisyon almış olması parti için “sosyal demokrasi anlayışın/ideolojinin” çok uzak bir emel haline geldiğini açığa çıkarmıştır. Baykal'ın Tek Parti dönemini hissettiren ve vesayetçilerle birlikte olan tavrı seçmendeki CHP imajını düşürmüştür. İktidarı sürecinde parti liderliğini güçlendiren Baykal'ın kaset olayı ile istifası üzerine iktidara gelen Kılıçdaroğlu ise ortaya koyduğu politikalarla hem Baykal'dan hem de kendisinden önceki diğer liderlerden farklılaşmaktadır. Ancak Kılıçdaroğlu dönemi AK Parti'nin vesayeti geriye ittiği ve rejimi değişime uğrattığı bir evre olmasıyla CHP için iktidar olma şartlarını zorlaştırmıştır. Bu çerçevede 2010 yılı Türkiye Anayasa Değişikliği Referandumu ile ciddi kurumsal dönüşümler getirilirken bu yeni düzenlemelerin 12 Eylül'ün vesayetçi yapısı ile yüzleşmek anlamında bir değeri de ihtiva etmesi, vesayet unsurlarına yakın olduğu düşünülen CHP için halk nezdinde bir olumsuz yansıma ortaya çıkarmış ve yeni parti lideri Kılıçdaroğlu'nu zor durumda bırakmıştır. Bu referandumla yargıda yapılan değişiklikler yargı bağımsızlığını sağlamanın aksine FETÖ (Fetullahçı Terör Örgütü) denen yapılanmanın avantajına olacak şekilde sonuçlanarak bu örgütün 2012 yılı itibariyle iktidara ve devletin diğer kurumlarına karşı operasyonlar yapmasını kolaylaştırmış olsa da AK Parti'nin o dönemki “demokratik açılım” çalışmaları ve buna dair süreç CHP'nin sosyal demokrat özellikler/fiiller sergileyerek halkın gözünde bir değişim ortaya koyma izlenimi yaratmasının önüne geçmiştir. Bu sürecin ardından terör unsurlarının artan faaliyetleri ve milli duyguların ön plana çıktığı hadiselerin yaşanması ile AK Parti'nin milliyetçi bir çizgiye kayması, “MHP ile yakınlaşmaya dair davranışlar ortaya koymasını sağlayarak ve milliyetçi

oyları bünyesinde toplayarak” CHP cephesini zorlayan diğer bir hadiseyi yaşatmıştır. AK Parti-MHP yaklaşmasının bir yansıması olarak “başkanlık sistemi”nin getirilmesi ise CHP’nin iktidara gelebilmesi için yeni formüller bulunmasını artık bir mecburiyet haline getirmiştir. Çünkü başkanlık sistemi, *-eskisine göre oldukça güçlü kılınmış* yürütme erkinin elde edilmesi için % 50+1 oy oranına ulaşılmasını zorunlu kılması ile- sol ideolojilerin hâkim olduğu partiler için bir imtihan haline gelmiştir. Bu durum CHP’nin 1970’lerin ortalarına doğru % 41’in üzerinde bir oy oranına yükselmesini sağlayan sosyal demokrasi anlayışının çok ötesinde bir ideoloji ya da tutum benimsemesini mecbur kılmıştır. Bu dönemde bu sorunu aşmak için kurulan Millet İttifakı ise içindeki ideolojik çeşitlilik ile kitleleri şaşırtmıştır. Bu nedenle Kılıçdaroğlu döneminin ideolojik koşullarının ne olduğu ve politik yönelişinin ne olacağı meseleleri önemli tartışma konuları haline gelmiştir.

Literatüre bakıldığında CHP’nin geçmişteki ideolojik yönelişini açıklamaya çalışan eserlerle karşılaşılmaktadır (Erdoğan, 2017; Övür, 2011). Bunun yanında Kılıçdaroğlu’nun sosyal demokrasiyi öne çıkaran söylem ve eylemlerine de rastlanmaktadır (Kahraman, 2023; Şen ve Yenigün Altın, 2019). Aynı zamanda Kılıçdaroğlu’nun ortaya koyduğu politikaları değerlendirip onlara ideolojik kılıf giydirmeye çalışan (Hamsici, 2023; Selçuk, 2023) ve Kılıçdaroğlu dönemini kendisinden önceki dönem ile kıyaslayan çalışmalar da bulunmaktadır (Altunoğlu, 2014; Ete ve Eşkinat, 2013). Ancak bu çalışma Kılıçdaroğlu dönemini bir bütün olarak ideolojik çerçevede değerlendirip Millet İttifakı’na giden yolu analiz etmeyi amaçlaması ile diğer çalışmalardan farklılaşmaktadır.

Çalışmanın gerçekleştirilmesi için literatür taraması yapılarak birincil ve ikincil verilere ulaşılmıştır. Bu verilerden Kılıçdaroğlu dönemi ideolojisini yansıtan “söylem, fiil, örnek olay şeklindeki bulgular” seçilerek çalışma amacını gerçekleştirecek şekilde bir tasnifleme yapılmıştır. Bu bağlamda öncelikle ideoloji kavramı ve anlamı değerlendirilmiş, ardından yeni dönemle (Kılıçdaroğlu dönemi) bir kıyaslama ortaya koyabilmek açısından –Baykal dönemi biraz daha kapsamlı olacak şekilde– CHP’nin ideolojik mazisi incelemeye alınmıştır. Kılıçdaroğlu dönemi ise mümkün olduğunca ortaya çıkan değişimler çerçevesinde analiz edilip ideolojik konumuyla irdelenerek politik manada Millet İttifakı’na yönelik izah edilmiştir. Sonuç kısmında ise Millet İttifakı perspektifinde bu ideolojik dönüşümlerin değerlendirmesi yapılmıştır.

1. İdeoloji Kavramı ve Anlamı

İdeoloji¹ kavramı Grekçe “eidos (ide) ve logos (-olog)” terimlerinin birleştirilmesiyle oluşmakta ve “düşünceler bilimi (sistematik fikir bilimi)” anlamına gelmektedir (Vincent, 2006:1-2; Yayla,

¹ Aydınlanma ve Endüstri Devrimi sürecinde doğduğu kabul edilen (Yayla, 2016:77) bu kavramın ilkin 1796-1798 yılları arasında kendisi de bir Aydınlanmacı olan Fransız filozof Antonie Destutt de Tracy tarafından kullanıldığı bilinmektedir (Vincent, 2006:1-2). Tracy, fikirlerin bir bilimi olacağına inanarak fikirlerin kökenlerinin, gerçekliği bilimsel olarak, akla uygun yöntemlerle bulabileceğini, böylece fikirler biliminin diğer fen bilimleri gibi bir doğruluk kazanabileceğini ve bu bilimin, “bütün araştırmalar fikirlere dayandığı için” diğer fikirlere öncülük edebileceğini düşünmüştür (Türköne, 2014:100). Tracy “toplum ve siyasi koşulları geliştirilmesi için insanların bu bilimi kullanabileceğine inanmıştır (Baradat, 2012:13-14). Fransız Devrimi ile başlayan süreç ise insanlığın yanlıs olan düşüncelerini düzeltmelerini sağlayacak fikir biliminin yayılması için uygun zaman olmuştur (Mardin, 1997:20-21; Türköne, 2014:102). İdeoloji konusunda ismi çokça anılan Marx bu kavramın anlamını “bir insanın ya da bir toplumsal grubun zihninde egemen olan fikirler ve tasarımlar sistemi” şeklinde kullanmıştır (Althusser, 2000:66). Esasında “ideoloji” terimi, Marx’la birlikte “siyasette” anahtar bir kavram halini almıştır. Marx, yönetici sınıfının sahip olduğu fikrin “hâkim fikir” olduğunu belirterek “maddi gücü elinde bulunduran” grubun hâkim güç olduğunu ve bu hâkim gücün zihinsel üretim araçlarına da hâkim olduğunu, böylece zihinsel üretim gücüne sahip olmayanların hâkim güce tabi olduğunu ortaya koymuştur (Heywood, 2013:24). Böylece ideolojinin bir “idealar bilimi” olmaktan çıkarak “*belirli bir insan grubunun, kendi kendilerini meşrulaştırmak için kullandığı bir uydurmaca/imal*” olduğu öne sürülmüştür

2016:75). Kullanışlı ve zengin bir terim olması nedeniyle Eagleton (1996:17) şimdiye dek “ideolojinin” “tek ve yeterli bir tanımının” yapılamadığını belirtmiştir (Eagleton, 1996:19). Bu zenginlik çerçevesinde bakıldığında ideoloji, “toplumsal yaşamda değerlerin üretim süreci; belirli bir sosyal sınıf veya sosyal grubun dünya görüşü; müşterek aidiyet hissi yaratan fikirler (Atılğan, 2014:287); insanoğlunun başarı ve mutluluğu elde edeceğine dair inanç; daha iyi bir geleceği elde etmek için oluşturulmuş bir eylem planı (Baradat, 2012:15); mevcut iktidar sistemini muhafaza etmeye, değiştirmeye yahut ortadan kaldırmaya yönelmiş olan örgütlü siyasi eylem için zemin hazırlayan, az çok tutarlı durumda olan fikir kümesi (Heywood, 2013:28); sömürgeler ya da baskı altındakiler arasında yanlış bilinci yayan fikirler; bir siyasi sistemi ya da rejimi meşrulaştırmak üzere resmi olarak ayrıcalık verilmiş fikirler kümesi (Atılğan, 2014:287); sistemli bir şekilde çarpıtılan iletişim” (Eagleton, 1996: 18, 55-57) şeklindeki tanımlarla kendisini sergilemektedir.

İdeolojinin günümüzdeki anlamı ile fonksiyonlarını (işlevlerini/özelliklerini) ön plana çıkaran tanımlara bakıldığında ise *Baradat* (2012: 7-8,15-16) ideolojilerin daima mevcut duruma karşı olan, saldırgan ve devrimci özellikleri barındırdıklarını, insan kitlelerini yönlendirdiklerini, maddi nitelik taşıyan, eylemci, sabırsız inançlar olduklarını, siyasi liderlerin toplumu siyasi, sosyal ve ekonomik amaçları gerçekleştirmek için kullandıkları bir aygıt olduklarını ve insanları devletin amaçlarını gerçekleştirmeye razı etmek için kullandıklarını; *Yayla* (2016:75-76) ideolojilerin mevcut durumu daha iyisi ile değiştirmeyi hayal ettirdiklerini; *Kerestecioğlu* (2010:10-11) ideolojilerin insanlar için anlaması zor toplumsal gerçekliği ve karmaşıklığı açıklayabildiklerini, insanlığın ellerine tutuşturulan yol haritaları olduklarını, siyasal iktidarlar tarafından gerekli görüldüğünde toplumu manipüle etmek için kullanılan bir araç haline geldiklerini; *Geertz* (2010:233) ideolojilerin, toplumsal eşitsizlik sonucu ortaya çıkan duygusal huzursuzluklar karşısında “simgesel çıkış noktası” sağladıklarını; *Cemil Meriç* (2005) ideolojilerin “insan idrakine giydirilmiş deli gömlekleri” olduklarını; *Billig* (2002:25) ideolojilerin, “mevcut sosyal tertibi doğal ve kaçınılmaz gösteren inanış ve amel şablonları” olduklarını; *Çağla* (2015:217) ise ideolojilerin içeriğinde siyasi eylem programları mevcut bulunan siyasi inançlar bütünü olduklarını belirtmektedir.

Bu tanımlar ve fonksiyonlardan yola çıkarak günümüzde ideolojilerin insan yaşamına büyük tesirleri olduklarını (Yayla, 2016:75) belirtmek mümkündür. Dolayısıyla siyasal iktidarlar bu aracı, seçmen kitlelerini büyüye altına almak ve yürüttükleri politikalarda meşruluklarını sağlamak/sürdürmek için kullanmaya devam edecektir.

2. Geçmişten Günümüze CHP ve İdeolojisi: İnönü'den Ecevit'e, Oradan Baykal'a

CHP'nin, 1927'deki ideolojik pozisyonuna bakıldığında ideolojik ilkeler olarak “cumhuriyetçilik, halkçılık, milliyetçilik ve laisizmi” önelediği görülmektedir. 1931 yılına gelindiğinde bu ilkelere “devletçilik ve devrimcilik” ilave edilmiş ve partinin ideolojik durumu “altı ilke” etrafında şekillenmiştir. 1935 yılında ise altı ilkenin dayandırılmış bulunduğu “Kemalizm” de parti programına dahil edilmiştir. Bu adım partinin ideolojik pozisyonunu netleştirmiştir. Benimsenen ideolojik ilkeler bunlar olsa da Tek Parti döneminde CHP o günkü konjonktüre göre “otoriter ve bürokratik muhafazakâr” bir yönetim anlayışını sürdürmüştür. Ancak çok partili sisteme geçişle beraber partide “liberalleşme” eğilimlerinin bir artış gösterdiği anlaşılmaktadır. Çünkü parti 1950 genel seçimlerinin kaybedilmesinin ardından 1953 yılı itibarıyla özgürlükçü söylemlere yönelmiştir (Erdoğan, 2017:299-301).

(Baradat, 2012:14). Bu yaklaşımla Marx 19. yüzyılda ideolojiye günümüzdeki anlamını kazandırmış gözükmektedir (Turan, 2011:125).

İktidardan uzak kalınan bu on yıllık evrenin sonunda yaşanan 1960 Darbesi'nin ardından hazırlanan 1961 Anayasası'nın, tanımış bulunduğu geniş özgürlükler “sol” için “yeni fırsatlar” yaratmıştır. CHP bu dönemde “dar gelirli ve emekçi seçmene” yönelmiştir. Çünkü bu yıllar kente gerçekleştirilen yoğun göçe bağlı olarak ortaya çıkan ve sınıf bilinci olmayan bir işçi sınıfının nüfus olarak arttığı bir zaman dilimini içermesi ile CHP'nin yönelişinde belirleyici olmuştur. CHP, “göç, kentleşme, sanayileşme ve kapitalizm” şeklindeki belirleyicilerin ortaya çıkardığı eşitsizlikler karşısında toplumun ezilen kesiminin yanında durmayı tercih etmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan işçi sınıfıyla beraber sendikalar da etkin hale gelmiştir. Böyle bir ortam CHP'yi siyasi yelpazede “sosyal adaleti, eşitliği, demokrasiyi, dayanışmayı ve adil paylaşımı” temel alan sosyal demokrasiyi benimsemeye yöneltmiştir (Bıçakcı, 2013:28-32). Çünkü bu dönemde ülkenin mevcut iç koşulları ve dış politikada yaşanan bazı hadiseler CHP'yi bu tür bir dönüşüme zorlarken solcuların da yaşanan bu olaylara tepki vermesine neden olmuştur. Dolayısıyla “Jüpiter Füzeleri meselesi, Kıbrıs meselesi, ABD'nin gönderdiği Johnson Mektubu'nun tehdit içeriği, NATO desteğinin Türkiye'den çekilmesi tehdidi” gibi hadiselerin bir yansıması olarak CHP'de söylemler değişmiştir (Atagenç, 2019:482; Koç, 2017:43-44). Bu gelişmeler üzerine İnönü, Batı ile olan ittifak hususunun tartışılabilir olduğunu dile getirmiştir (Bıçakcı, 2013:27). Avrupa Ekonomi Topluluğu (AET)'na başvuru yaptığı bu süreçte Türkiye (Atagenç, 2019:482), bu koşulları dikkate alarak Moskova ile de ilişkilerini geliştirmeye yönelmiştir (Koç, 2017:44).

CHP bir yandan bu koşullara dapte olmakta zorlanırken diğer yandan tabandaki farklı eğilimlere cevap sunamaması, kadrosunu kaybedeceği riskini ortaya çıkarmıştır (Atagenç, 2019:481; Alkurt, 2017). Bu süreçte CHP'nin gençlerini Türkiye İşçi Partisi (TİP)'ne kaptırması da CHP'deki ideolojik yönelişi belirlemiş ve (Baum, 2001:298) 1965 seçimleri öncesinde İsmet İnönü CHP'nin “ortanın solu”nda bir ideolojik konuma yerleştiğini açıklamıştır (Bıçakcı, 2013:30).

İnönü “ortanın solu”nun ideolojik anlamda devletin kuruluşundaki altı ilkedden (altıok) farklı bir şey olmadığını açıklamıştır (Özdemir, 2008:254). Ecevit ise bu hususta Atatürk'ün yolunu en iyi anlatan ideolojik isimlendirmenin “ortanın solu” olduğunu ve altı okun yönünün “ortanın solu” olduğunu ifade etmiştir (Keçeci, t.y. :34). Ecevit (2008: 23-24) “Ortanın Solu” isimli kitabında ideolojik karakter olarak ortanın solcularını “halkçı, insancıl, ilerici, reformcu, devrimci, planıcı, devletçi, özgürlüğe bağlı ve demokrasiden yana” özellikleri ile tanımlamıştır.

Ortanın solu ile birlikte halkçılığın eşitlikçi yaklaşımının yerini “sosyal adalet” söylemine bıraktığı dikkat çekmektedir. Böylece Atatürkçü (Kemalist) CHP, köklü bir ideolojik değişimle 1965 itibarıyla “sosyal demokrat (ortanın solcusu, demokratik solcu)” bir parti olarak tanımlanmaya başlamıştır (Erdoğan, 2017:299-301). Bu süreçte Ecevit grubu, “ortanın solu”na “halka dayanmak, güvenmek, darbeler karşısında pozisyon olarak demokrasiyi benimsemek, ezilenlerin ve emekçilerin yanında olmak” şeklinde içerik kazandırmak istemiştir. 1966'da yapılan 18. Kurultay'da “ortanın solcuları” galip olarak çıkarken Ecevit burada yaptığı konuşmada “toprak reformunu önemsemenin, petrolü millileştirmeye çalışmanın, grev hakkını sağlamanın, devletçiliği ileri taşımının” ortanın solunu ortaya koymak anlamına geldiğini belirterek partinin yeni ideolojik çerçevesini çizmiştir (Bıçakcı, 2013:33-35). Dolayısıyla Ecevit (1973:80), ideolojik söylemlerini “feodalizm, gericilik, Amerikan emperyalizmi ve kapitalist sömürü” çerçevesinde yoğunlaştırmıştır. CHP'nin 1965 değişimiyle birlikte kendisini “herkesin değil, sermaye kesimine ve toprak ağalarına karşı işçilerin ve köylülerin partisi” olarak tanımlaması esasında *CHP'nin “Tek Parti döneminde kendi kurmuş olduğu düzeni” değiştirmeyi vadetmesi* anlamına gelmektedir. Böylece parti “düzeni değiştirmek isteyen, ortanın solcusu, demokratik solcu ya da sosyal demokrat” yeni kimliğiyle “mevcut düzenin kurucusu olan

Kemalist kimliği” öteleyerek parti içinde ideolojik kimlik çatışmalarına sebep olmuştur. Parti içi statükonun tasfiyesi ise ancak 1970’lerin başına gelindiğinde gerçekleştirilebilmiştir (Erdoğan, 2017: 299-301, 308).

Ecevit 1973 Genel Seçimleri öncesi ideolojik söylemlerinde “kapitalist-emekçi çatışması” üzerinden sınıfsal bir ifadeyi sürdürmüştür. Bu tavrıyla CHP egemen güçlerin partisi olmaktan çıkmıştır. Bu süreçte “lokavta giden işyerlerinin devletin kontrolüne geçmesi gerektiği” ve “halkın servet sahiplerince sömürülmesine karşı olunduğu” şeklinde söylemler ortaya konulmuştur. Bu yeni söylemlerle CHP ideolojik manada ortanın solu söylemini aşarak yeni bir pozisyona geçmiştir. Öyle ki 1973 Seçimi öncesinde hazırlanmış olan “Ak Günlere” adlı 1973 Seçim Bildirgesi’nde “12 Mart sonrasında yaşanan rejim bunalımları, gençliğin sahip olduğu sorunlar, ekonomide yanlış sürdürülen politikalar, çağdışı ilkel kapitalizm, hayat pahalılığı, iç güvenlikte yaşanan sorunlar” ele alınmıştır. Bu bildirmede kooperatifleşme ve kamu-özel sektöre karşı “halk sektörü” şeklinde yeni ideolojik kavramlar öne çıkarılmıştır. Böylece ortanın solu söylemi “demokratik sol” kimliğe dönüşmüştür². Ecevit “demokratik sol” ideolojiyi “klasik özgürlükçü demokrasinin daha ileri aşamasında sol bir tutum” olarak tanımlamış ve 1974’de CHP’nin yeni ideolojik tutumu/kimliği olarak sunmuştur³. Ecevit demokratik sol kavramının “yıpranmamış, yozlaşmamış, demokrasiye bağlılığın altını çizen” bir kavram olması nedeniyle tercih edildiğini ifade etmiştir. Ecevit bu kavramın “tepeden inmece değil, temelden yükselmeci bir halk solculuğu olduğunu ve sınırının halk tarafından çizileceğini” ifade etmiştir. Ecevit “sosyalist rejimlerde üretim araçlarının devletleştirilmesine” dikkat çekerek bu ideolojinin böyle bir amacının olmadığını ve bu yeni ideolojinin “üretim araçlarının toplum faydasına kullanılması, bu araçların çalışanlar tarafından demokratik ölçüde yönetilmesi, üretimin amacının insanın ihtiyacına cevap vermek olması” şeklinde amaçlarının olduğunu belirtmiştir (Erdoğan, 2017:299-301, 311-313).

Böylece 27 Kasım 1976’da sosyal demokrasinin⁴ evrensel ilkeleri olarak kabul gören “eşitlik, özgürlük, dayanışma, emeğin üstünlüğü, gelişmenin bütünlüğü ve halkın kendini yönetimi” şeklindeki altı kural demokratik sol ideolojinin altı kuralı olarak parti tüzüğüne ve programına işlenmiştir (Bıçakçı, 2013:36-40). Parti bu süreçte “aracıları, haksız kazanç elde edenleri, spekülâtörleri, tefecileri, vergi kaçırıcıları ve toprak ağalarını” hedef alarak “demokratik halk devrimciliği” vurgusu yapmıştır (Erdoğan, 2017:312-313). 5 Kasım 1978’de Sosyalist Enternasyonal’e üye olan CHP böylece merkez soldaki yerini uluslararası platformlarda da tescillemiştir (Tuncer, 2011:5). Bu dönemde sol gruplar büyürken, solun sempatanları artmıştır.

² Selçuk (2023) “ortanın solu ve demokratik sol” kavramlarının “Kemalizm’in bazı ilkelerinin soldan yorumlanması” olduğunu belirtmektedir.

³ Ecevit “ortanın solu, sosyal demokrasi, demokratik sol ve demokratik sosyalizm” şeklindeki ifadelerin hepsini özde bir tuttuğunu belirtmiştir. Ancak Ecevit, “sosyal demokrasi” ifadesini kullanmak yerine “ortanın solu” söylemini kullanmayı tercih etmiştir. “Sosyal demokrat partilerin Marksist kökenleri olması” nedeniyle bu ifade kullanılmak istenmemiştir. Ancak “ortanın solu” kavramı da büyük tartışmalara neden olmuştur. Bu nedenle daha sonraki süreçte Ecevit “demokratik sol” kavramını öne çıkarmaya çalışmıştır (Erdoğan, 2017:312-313). CHP’nin sol söylemi sonrasında 1965 ve 1969 Genel Seçimleri’nde bir hezimet yaşanmış olsa da CHP 1973 Genel Seçimleri’nde % 33,3 oy oranı ile birinci parti olmayı başarmıştır. 1974’de getirilen demokratik sol kimlikle girilen 1977 Genel Seçimleri’nde ise % 41,4 oy oranına ulaşılması partinin geniş halk kitlelerinin desteğini aldığı bir göstergesi olmuştur. 1978’de bağımsızların desteği ile ömrü 22 ay kadar süren bir hükümet kurulmuş olsa da ülkede yaşanan siyasi, toplumsal ve ekonomik bunalım ile birlikte yaşanan parti içi hizipleşmeler nedeniyle partinin toplumsal tabanının desteği azalmıştır (Erdoğan, 2017:299-301).

⁴ Selçuk (2023) sosyal demokrasinin her ülkede farklı uygulandığını belirtmektedir. Yazar, bu ideolojinin özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında bir uzlaşma ideolojisi halini aldığı ve Marksist kökeninden uzaklaştığını ifade etmektedir.

Sol, sendikalarla birlikte ülkede büyük bir güç haline gelmiştir. Ecevit bu grupları CHP'ye destek verir hale getirerek solda birliği mümkün olduğunca sağlamıştır (Bıçakcı, 2013:41).

“Sol” bu denli büyümüşse de 12 Eylül 1980 Darbesi sonucunda bütün partiler kapatılmıştır. 1992 yılında eski partiler yeniden faaliyete geçene dek “CHP seçmenlerine” hitap eden partiler “Halkçı Parti ve Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP)” olmuştur. Bu iki parti 3 Kasım 1985'te birleşerek Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP⁵)'yi oluşturmuştur (Selçuk, 2023). Darbe neticesinde kapatılan partilerin aynı isimle yeniden açılabilmesine cevaz veren yasanın kabulü sonrasında (1992) CHP yeniden açılmış (Ete, 2010:8) ve Murat Karayalçın liderliğindeki SHP 1995 yılında Baykal liderliğindeki CHP'ye katılmıştır⁶ (Selçuk, 2023).

Baykal dönemi CHP'si ideolojik anlamda kendisinden önceki dönemden farklılaşmaktadır. Canyaş (2015:7), CHP'nin, kendisini, Baykal dönemi olarak ifade edilen 1990'lı yıllarda “yeni sol” olarak tanımladığını belirtmektedir. Bu hususta Örmeci (2010) Baykal'ın “yeni sol” ideolojik konumlanış ile “12 Eylül sonrasında muhafazakârlaşan Türkiye toplumuna” Şeyh Edebali'li mesajlar vermeye başladığını ve böylece siyasal çizgisini istikrarlı olarak sürdürmediğini değerlendirmektedir. Tosun (2020) da benzer şekilde Baykal'ın sosyal demokrasiyi barındıran ilke ve politikalarının programatik temsilinde, İngiliz İşçi Partisi'nden ödünç alınan “yeni” ekiyle halkçı popülist yeni sol bir parti şeklinde var olduğunu, bu kimlik değişimi ile tabandaki eski CHP'lileri yeni sol ile harmanlayarak, geleneğin geleceğe taşınmak istendiğini, ancak bu arayışın ne yeniye ne de yenilenmeye karşılık gelen salt pragmatik bir yönelim olduğunu belirtmektedir.

Kahraman (2023) ise bu ideolojik yönelişi farklı bir isim altında zikrederek Baykal'ın “Anadolu solu” şeklinde bir söylem/girişim ortaya koyarak potansiyelini artırmak istediğini ancak tüm faaliyetleri ile sağcı bir politika icra ettiğini ve “yerli ve milliliği” solcu bir fantezi olarak gördüğünü dile getirmiştir. Tosun (2020) ise her iki ideolojik isimlendirmeyi birlikte dikkate alarak bu koşullarda partinin ideolojik kimliğinin Anadolu solu ile İngilizlerin yeni solu arasında gidip gelen halkçı, popülist, Kemalist tabanı küstürmemeye özen gösteren bir sarkaç haline geldiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla yazar, Baykal'ın “yeni sol” konusunda başarılı olamadığını ve ideolojik anlamda gelenekle barışmak adına “Anadolu solu” şeklindeki bir ideolojik hamle ile sosyal demokrasinin evrenselliğini yerleştirmeye çalışsa da samimi davranamaması nedeniyle topluma yanaşmayı başaramadığını, 1980'lerden beri gerçekleşen küresel değişimi ve yeni ekonomik, politik ve sosyolojik gerçeklikleri fark edemediğini, sosyal demokrat siyasi tahayyüle aykırı davrandığını, partinin yeni toplumsal gerçeklikler karşısında şaşırıp kaldığını, merkez sağ söylemlerle iktidara erişmek için farklılıkları silmeye çalıştığını, “görüntü ve söylemi” sosyal demokrat siyaset açılımlarına tercih ettiğini, yoksul kitlelerle yakınlaşamadığı gibi, ezilen, dışlanan, çaresiz kitlelerle ilişki kuramamış bir pozisyonla halkta Tek Parti dönemini hatırlatan izlenimler bıraktığını belirtilmiştir (Tosun, 2009:7).

Baykal'ın “Darbe (1980) ile kapatılan CHP'nin” ideolojik yönelişinden farklı bir yol izlediği birçok yazar tarafından çeşitli yönleri ile değerlendirilmektedir. Örmeci (2010) Baykal'ı

⁵ Bu süreçte Deniz Baykal, SHP Genel Başkanı olmaya dair bir mücadeleye girişmiş olsa da başarılı olamamıştır (Ete, 2010:8).

⁶ Ecevit bu esnada Demokratik Sol Parti (DSP) liderliğini sürdürmektedir. Ecevit için 1990'ların sonlarına doğru yeni bir yükseliş gerçekleşmiştir (Selçuk, 2023). Ecevit, Kürt meselesine yaklaşımıyla ve 1991 Genel Seçimleri'nde SHP'nin Halkın Emek Partisi (HEP) ile yaptığı işbirliği konusunda “bölücülüğü meclise sokmak” şeklinde bir değerlendirme ortaya koyarak ve devamında kurulan Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) hakkında “bölücü parti” ifadesini kullanarak siyasi pozisyonunu belirlemiştir. 28 Şubat sürecinde Türkiye “siyasal İslam ve Kürt meselesi” konularında siyasi gerilim yaşarken Ecevit “laiklik ve milliyetçiliği” kendi demokratik sol söyleminde ön plana çıkararak 1990'ların sonunda önemli bir başarı yakalamıştır (Dönmez ve Bico, 2008:452-453).

değerlendirirken “halkta kutuplaştırıcı etki yaratan bir lider” olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yazar bu dönemde CHP'nin değişen sosyal parametrelere uyum sağlayamadığını değerlendirmektedir. Öte yandan Baykal'ı parti içi muhalefete karşı olarak “yüzlerce değerli sosyal demokrat ve Atatürkçü ismi” CHP'ye muhalif bir konuma getirdiği konusunda da eleştiren yazar, Baykal'ın pozisyonunu siyasal-ideolojik açıdan açıklamanın kolay olmadığını, çünkü Baykal'ın tüm merkez siyasetçiler gibi pragmatizme ciddi anlamda açık olduğunu ve koşullara göre dönüştüğünü aktarmaktadır. Bu bağlamda 1970'lerde genç bir sosyal demokrat iken 1980'lerde daha piyasacı eğilimlere yelken açtığını ve şiddet eğilimli Kürt milliyetçisi siyasete mesafe koyarak devlet nezdinde önemli bir konuma geldiğini ifade etmektedir (Örmeci, 2010). Ete (2010:8-9) de benzer şekilde Türkiye'nin laiklik ve Kürt meselesi ekseninde kamplaştırıldığı Soğuk Savaş sonrası evrede (1990 sonrası) Baykal'ın, CHP'li sol aydınlar ve çevreleri parti içinde tutamadığı gibi CHP'de “rejim muhafızlığı yapan ve laiklik ekseninde bir siyasal anlayış benimseyen” yeni bir düzenin başladığını⁷ belirterek Örmeci (2010)'nin görüşlerini desteklemektedir. Tosun (2009:5)'un söylemleri de Örmeci (2010)'yi ve Ete (2010)'yi desteklemektedir. Yazar Baykal'ı CHP'nin 1980'de kapatılan CHP'ye ad, rumuz, amblem, rozet ve benzeri işaretleri ile benzer olmasına rağmen ideolojik ve yapısal anlamda yeni bir parti olduğuna dikkat çekmektedir. Yazar Baykal'ın “1970'lerde partide benimsenen demokratik sol çizgiye göre yeni bir pozisyon belirlediğini, Baykal'ı CHP'nin 1930 ile 1960 dönemi CHP çizgisine yaklaşan bir CHP olduğunu, Baykal'ın Türkiye'nin sorunlarını tespit etme ve çözüm ortaya koyma hususunda çoğu zaman düz bir devletçi hatta ilerlemiş olduğunu ve geçmişin statükocu kimliğinden çoğu vakit sıyrılmadığını” değerlendirmektedir.

Diğer yandan Baykal'ı CHP'nin ideolojik bir yöneliş ortaya koymaktan uzaklaştığı da dile getirilmektedir. Bu hususta Selçuk (2023), Baykal dönemi CHP'sinin net bir ideolojik kimliği olmasından ziyade partinin iktidara gelmesini mümkün kılacak bir “hepsini yakala (catch-all) partisi” tarzında konumlandığını ve partinin ideolojik bagajından kurtarılmasının amaçladığını belirtmektedir. Yazar Baykal'ın bu duruşunu SHP'de de CHP'de de sürdürdüğünü bildirmektedir. Yazar Baykal'ı CHP'nin toplumun tamamına seslenmeye çalışan bir parti olarak SHP'nin solda olan çizgisini mümkün olduğunca merkeze çekmeye çalıştığını ifade etmektedir. Yazar ayrıca Baykal'ın Tansu Çiller ile iktidar ortağı olduğu 1990'lı yıllarda 5 Nisan Kararları'na imza atarak liberal ekonomiye teslim olduğunu ve 1990'ların ikinci yarısından sonra neo-liberal hegemonyaya yönelik etkili bir söylem ortaya koyamadığını bildirmektedir.

Baykal'ın önceki dönemden farklılaşan bu ideolojik ve politik tutumunun tabana yönelik yansımaları 1999 seçimlerinin sonuçlarında kendisini görünür kılmıştır. Bu hususta Ete (2010:11) Baykal'ı CHP'nin, 28 Şubat sürecinin izinden giderek, laiklik ve rejim konusunda kaygı duyan, bürokrasinin önceliklerini dikkate alan statükocu bir parti⁸ olmayı tercih etmesi nedeniyle 1999 seçimlerinde (Ecevit'li DSP birinci parti olarak çıkarken) baraj altında kaldığını değerlendirmektedir. Bu bağlamda yazar “Baykal'ın CHP'yi ve tabanını belli bir düşüncede olmaya hapsettiğini, partide değişime direnen bir siyaset güttüğünü, toplumun taleplerine cevap

⁷ Ete (2010: 10-11) Baykal'ın “İnönü gibi devletçi ve Kemalist kaygıları ön planda tutan ya da Ecevit gibi toplumcu ve demokratik sol ilkeleri ön planda tutan” ideolojik konumlanıştan ziyade Ecevit deneyimini paranteze alarak farklılaşan sosyal ve siyasal dinamikleri görmezden gelen bir yaklaşımla “İnönü'nün CHP'sini daha hırçın ve radikal bir şekilde yeniden diriltten” bir tutum benimsediğini düşünmektedir.

⁸ Ete (2010:11) Baykal'ın “İnönü gibi bürokrasiye görev veren” yahut “Ecevit gibi bürokrasi ile mücadele eden” bir siyasetçi olmak yerine “bürokrasinin başlattığı kavganın silahşörlüğünü yapan ve CHP'yi yaratarak güçlendirdiği bürokrasiye tabi kalan” bir siyasetçi olduğunu, diğer bir ifadeyle Baykal'la beraber “İnönü liderliğindeki devletin partisi CHP'nin” ve “Ecevit'in liderliğindeki halkın partisi CHP'nin” yanında “rejimin bekçisi bir CHP'ye dönüşüm gerçekleştirdiğini ifade etmektedir.

yaratmak için gündeme taşınan ‘*demokratik açılım ve anayasa değişikliği*’ gibi meselelere alternatif sunmaktan uzak kaldığını, her türlü siyasi öneriyi ‘rejimin bekası’ nı dayanak göstererek reddettiğini, CHP’yi kitle partisi olmaktan çıkararak sınıf ya da bölge partisine dönüştürdüğünü, AK Parti’nin yürüttüğü değişim tutumu karşısında ‘savunmacı bir siyaset’ yürütmeyi tercih ederek küçülerek radikalleştiğini” ifade etmektedir. Kahraman (2023) da benzer şekilde Baykal’ın durumunu seçimler üzerinden okuyarak 28 Şubat Post-Modern Darbe girişimine verdiği desteğin bir sonucu olarak halk tarafından 1999 seçimlerinde cezalandırıldığını değerlendirmektedir. Yazar 2002 yılında parlamentoya yeniden dahil olan CHP’nin yaşanan toplumsal dönüşümü okuyamadığını, 2007 e-muhtıra sürecinde ortaya koyduğu davranışları ile maziden (1999 seçimi öncesi) ders çıkaramadığını bir kez daha gösterdiğini ve eski sözleri sürekli tekrarlamaktan öteye gidemediğini bildirmektedir.

CHP’de uzun yıllar çeşitli vazifeler yürüten Fikri Sağlar (2009) da tüm bu görüşleri desteklercesine Baykal dönemindeki CHP’nin “*dışlanmış çoğunluğun partisi olmaktan çıktığını, tabana ve taşıdığı misyona aykırı konuşlandığını, sosyal ve demokrat kimliğinin kalmadığını, partinin kadrolaştığını ve bu süreçte diri unsurların, sol ideolojiyi savunanların, partinin tüzüğü ve programına sahip çıkanların ve olası genel başkan adaylarının partiden ihraç edildiğini*” belirtmektedir. Yazar bu bağlamda “Alevi ve Kürt sorununa sahip çıkan kesimin” partiden atılarak partinin önemli yerlerine “*sağ görüşlü, Kürtler ile Alevilere karşı olan özellikleri ile bilinen Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) mensupları başta olmak üzere bu düşüncedeki kadroların getirildiğini*” ifade ederek partinin ideolojik yönelişindeki ciddi dönüşümü özetlemiştir.

Oysa Baykal (2003) CHP genel başkanlığının 10 yılını geride bıraktığı bir dönemde partisi ile ilgili yapmış olduğu bir değerlendirmede “parti siyasetinin temelinde sivil toplum anlayışı olduğunu, sürekli değişimin ve devrimin önemsenip demokrat olmaya değer verildiğini, sosyal demokrat olmanın bir gereği olarak insan, emek ve kimliğe saygılı olunduğunu, sosyal demokrasinin temelinde ideolojik hâkimiyet veya sınıf hâkimiyetinin değil insanın olduğunu, siyasetin insanoğlunun ırk, din, mezhep, inanç, renk gibi farklılıklarına dair bir sorgulama yapmaya hakkı olmadığını” ifade ederek dışa yansıyandan farklı bir değerlendirme ortaya koymaktadır.

Baykal CHP’inde özellikle laikliğin öne çıktığını ve bu laikliğin diğer dönemlere kıyasla biraz farklılaştığını dile getiren görüşler Baykal’ın ideolojik konumunu daha net ortaya koymaktadır. Bu konuda Bora (1995: 107-109), 1960’lar ve 1970’lerde “sol” olma iddiasının temel dayanağının, “*anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılık*” iken Baykal evresinde “*laiklik*” olduğunu ifade etmiştir. Baykal (2003) Bora’nın görüşünü desteklercesine “CHP’nin laikliği gerçekleştirerek Türkiye’nin ufkunu açabileceğini, AB üyesi olunmasını mümkün hale getirebileceğini, Dünya ekonomisi ile bütünleşmeyi sağlayabileceğini, demokrasi ile eşitliği gerçekleştirebileceğini” düşünmekle birlikte “partisinin Türkiye’deki değişikliklerin önünü açtığını, dine saygılı olduğunu ve dini istismar etmediğini” belirtmiştir. CHP’nin din politikalarının laiklik ilkesi doğrultusunda belirlenmesine rağmen laikliğin her dönem farklı anlamlara geldiğine dikkat çeken Akkır (2015) ise Baykal dönemi laikliğinin “*koruyucu ve kollayıcı*” bir mana kazanarak rejimi koruduğunu, Baykal’ın din politikalarının ise “*CHP ile seçmenin seküler kimliği, 1990’lı yılların paradigmatları, 28 Şubat süreci ve AK Parti iktidarı*” çerçevesinde uygulamaya döküldüğünü bildirmektedir.

Ecevit dönemi ile kıyaslandığında Baykal dönemi ideolojik yönelişinin parti içerisinde daha katı seyrettiği anlaşılabilir. Övür (2011:9) Ecevit döneminde CHP’de sol-sağ diyebileceğimiz

kanatlar mevcut bulunurken Baykal dönemi CHP'si için bunu söylemenin mümkün olmadığını ifade etmektedir. Yazara göre Baykal'ın parti içindeki sert tutumu ile birlikte rejim ile kurumları savunan siyasi anlayışı, kendisini sol ve sosyal demokrat olarak tanımlayan kişilerin partiden ayrılmaları ile sonuçlanmıştır⁹ (Övür, 2011: 10). Bu konuda Aksoy (2010) CHP'nin sol olmaktan uzaklaştığı konusunda diğer yazarlarla hemfikir olmakla birlikte “sol”un toplum kesimlerinin hak ve özgürlük taleplerinin kuşatılması anlamına geldiğini ancak Türkiye'deki birçok sol partinin muhafazakârlıktan nasibini aldığını, çünkü “*ideolojik anlamda sırtlarını devletçiliğe dayamış olduklarını ve kaba bir 'laikçi/liği ve son zamanlarda milliyetçiliği' sadece 'yaşam tarzı' olarak savunduklarını*” bildirmek suretiyle esasında Türkiye'deki sol partilerin gerçek durumunu özetlemektedir. Tosun (2020) ise bu konuda bir genelleme yaparak CHP tarihinin, sosyal demokrat ideolojideki araçsal/refleksif/amaçsal kırılmaların tarihi olduğunu ifade ederek CHP'nin ideolojik yönelişinin değişkenliğine işaret etmektedir.

Tüm bu değerlendirmelerden yola çıkarak söylenebilir ki; “İnönü döneminin statükoyu işaret eden bazı özelliklerini Baykal döneminde görmek mümkün olduğu gibi Ecevit'in 1970'lerin ortalarından itibaren yaptığı gibi bir toplayıcılığı (% 41'in üzerinde oy) ve sol ideolojik duruşu Baykal'ın ortaya koyamadığı açıkça izlenebilmektedir (Tosun, 2020)”. Fakat bu değişkenliği Baykal'ın içinde bulunduğu siyasi konjonktüre göre değerlendirmek gerekecektir. 1990'lar itibarıyla Türk siyasetinde Refah Partisi (RP)'nin yükselmesi ile İslamcılık-laiklik ikiliği ülkenin birincil gündemi haline gelmiştir. Kömürcü (2011:3) bu süreçte CHP'nin laiklik ve Atatürkçülük savunusu yaparak siyasal İslam'ın %20 civarındaki oyu karşısında kalan %80'lik seçmeni etkilemeyi hesap ederek hareket etmiş olduğunu ve 28 Şubat sürecinin de etkisi ile ideolojik anlamda merkeze yaklaştığını ifade etmektedir. Yazar CHP'nin merkez sağdaki boşluğu doldurmak için yeni bir imaj çizmeye çalışarak, SHP geçmişiyle araya mesafe koyarak, sol ve sosyal demokrasiden çok CHP adına vurgu yapıp parti liderini ön plana çıkararak bu süreci yönetmeyi arzuladığını, bu dönemde Atatürkçülüğün laiklik ve milliyetçilik ayakları ağır basan bir şekilde parti kimliğinin temel unsuru haline geldiğini, bu pozisyonun AK Parti karşısında da sürdürüldüğünü, böylece muhalif duruşun “laiklik vurgusu ve rejim savunusu” çerçevesinde geliştiğini bildirmektedir. Dolayısıyla bu koşullar CHP'yi reel sorunlara çözüm üretemeyen, farklı toplum kesimlerini dışlayan, rejim savunucusu, gerektiği oranda milliyetçi öncelikleri ağır basan bir partiye dönüştürmüş gözükmektedir (Kömürcü, 2011:3).

Dolayısıyla neredeyse 16 yıla yaklaşan (15 yıl 8 ay) genel başkanlık siyasi tecrübesi ve dış yansıyan ideolojik tutumu Baykal'ın CHP'yi iktidara taşıyamayacağını göstermiş olmakla birlikte -Baykal'ın 2008'deki tüzük kurultayı ile CHP'ye merkez sağ partilerin örgütlenme modelini getirmiş olması lider değişimini zor hale getirmiş olsa da- 7 Mayıs'ı 8 Mayıs 2010'a bağlayan gece yarısı Baykal'ın bir CHP milletvekili ile özel ilişkisi olduğuna dair bir videonun internette yayınlanması ile CHP lideri (Baykal) genel başkanlıktan istifa etmek durumunda kalmıştır (Övür, 2011:10). Bu ani istifa ile Kılıçdaroğlu'na parti liderliğinin kapıları açılmıştır (Selçuk, 2023).

3. Kılıçdaroğlu Dönemi ve CHP İdeolojisi: CHP'nin Dönüşümü ve Millet İttifakı'nın İnşası

Kılıçdaroğlu'nun genel başkan olmadan önceki davranışlarının bir yansıması olarak CHP liderliğini kazandığı anlaşılmaktadır. Bu hususta Övür (2011:9), Baykal döneminde yapılan 29

⁹ Dolayısıyla Baykal'lı CHP, parti tabanını kentli laik kesimlere dayandırarak %20 civarı oy düzeyinde takılı kalırken 35'e yakın ilden hiç milletvekili çıkaramayan ve seçmen yoğunluğu batıya ve kıyılarına sıkışıp kalan bir parti halini almıştır (Övür, 2011: 10).

Mart 2009 yerel seçimlerinde İstanbul İl Başkanı Gürsel Tekin'in temsil ettiği "halka dokunan" yeni bir siyaset dilinin partide "ilk defa" kullanıldığını ve İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı adayı Kemal Kılıçdaroğlu ile birlikte, yeni siyaset diliyle partide birçok ilke imza atıldığını belirtmektedir. Yazar bu ikilinin gidilmeyen yerlere gittiklerini, çarşaf açılımını gerçekleştirerek dindarlara yönelik yeni bir imaj çizdiklerini, büyük kentlerdeki yoksul varoşları harekete geçirdiklerini ve böylece CHP ile halkı buluşturduklarını ifade etmektedir (Övür, 2011:9). Miş (2020) de bu görüşü destekler bir şekilde böylesine bir imaj çizmiş olan Kılıçdaroğlu'nun parti liderliğine getirilmesinin "parti içi muhalefeti ve yakın dönemde partiden ayrılanların önünü kestiğini" ve "bu konudaki hesaplaşmaların ertelenmesine katkı sağladığını" belirterek Kılıçdaroğlu'nun liderliğe getirilmesinin olumlu etkilerini işaret etmektedir.

Baykal'ın parti liderliğinden ayrılması CHP'de söylemsel bir değişim imkânı yaratmıştır ve Kılıçdaroğlu ile birlikte söylemdeki bu değişim belirgin bir biçimde gözlemlenmeye başlamıştır. Ancak parti genel sekreteri Sav'ın partideki varlığını sürdürmesi nedeniyle Kılıçdaroğlu, ilk altı aylık liderliğinde söyleminde dile getirdiği değişimi politikalara ve parti kimliğine yansıtma ciddi sıkıntılar yaşamıştır. "Genel af ve türban meselesi, Cumhurbaşkanının verdiği 29 Ekim resepsiyonuna katılıp katılmama hususu" parti içinde önemli tepkilere yol açmıştır. Genel başkan ve parti örgütü arasındaki bu gerilim "Cumhuriyet Başsavcılığının parti tüzüğündeki Merkez Yürütme Kurulu ile ilgili maddenin uygulanması yönündeki uyarısıyla değişim yanlıları için bir fırsata dönüşmüş" ve böylece Sav ekibinin parti yönetiminden tasfiyesi mümkün hale gelmiştir. Bununla birlikte 2011 seçimleri öncesi, 15. Olağanüstü Kurultay'da Kılıçdaroğlu parti içi iktidarını pekiştirmek suretiyle kamuoyuna değişim konusunda açık mesajlar verebilmiştir. Dolayısıyla Kılıçdaroğlu'nun beyanatları ve vaatleri CHP'nin önceliklerinin değiştiğinin göstergesi olmuştur. Böylece "rejim ve laiklik vurgusu" yerini, "yoksulluk, işsizlik, yolsuzluk ve emek" konuları temelinde sosyal adaletçi bir söyleme bırakmıştır. Kılıçdaroğlu söylemlerinde sosyal devletin yok olduğunu, yoksulluğun olduğu yerde demokrasinin işlemeyeceğini ifade ederek sosyal devletin olmamasını büyük tehlike olarak değerlendirmiştir. Bu söylem partinin önceliklerinin değiştiğinin de göstergesi olmuştur. Bu yeni söyleme ilaveten Kılıçdaroğlu'nun partiye yeni bir siyasal iletişim getirdiği görülmektedir. Dolayısıyla "söylemin içeriği değiştiği gibi, sözün söylenme biçimi ve mesajın alıcıları tarafından algılanma biçimi de değiştirilmiştir. Baykal'ın ağzından çıktığında çeşitli toplum kesimlerinin işitmediği mesajlar Kılıçdaroğlu'nun ağzından çıktığında dikkate alınır hale gelmiştir. Böylece Kılıçdaroğlu ile birlikte "siyaset yapma tarzıyla, söylemiyle, kadrolarıyla ve siyasal stratejisine yön veren öncelikleriyle" yeni bir CHP açığa çıkmıştır (Kömürcü, 2011:3-4).

Kılıçdaroğlu bu süreçte, yeni CHP'nin yöneliminin hem *süreklilik* hem de *değişim* olduğunu belirterek tutumunu belli etmiştir. "Süreklilik"ten kasıt CHP'nin kuruluş ilke ve değerleri iken "değişim" ise yoksulluk, yolsuzluk ve AK Parti'nin despotik emel ve yönelimleri ile mücadeleyi ifade etmektedir. Dolayısıyla "demokrasi, laiklik, sosyal devlet, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve özgürlüklerinin kararlılıkla savunulması, yoksulluğa son verilmesi, vatandaş isteklerine saygı gösterilmesi" gibi ilkelerin Kılıçdaroğlu cephesince önemsendiği gösterilmek istenmiştir (Altunoğlu, 2014:83).

Kılıçdaroğlu iktidara geldiğinde önünde bulunduğu 2010 referandum kampanyasını "hayır" şeklinde ancak yenilik söylemleriyle sürdürerek Baykal'ın yaklaşımından oldukça farklılaşmıştır (Övür, 2011:11). Baykal AK Parti'nin dini siyasete alet ederek laik ve demokratik rejimin temellerine karşı gizli bir hesaplaşma içinde olduğunu düşünürken Kılıçdaroğlu bu noktada AK Parti'nin dini siyasete alet edişinin merkezine "çıkar"ı yerleştirdiğini düşünmüştür. Kılıçdaroğlu

başörtüsü serbestisi hususunda Baykal'la karşılaştırıldığında yapıcı bir muhalefet sergilemiştir. Baykal, üniversitelerde ve diğer kamusal alanlarda başörtüsünün serbest bırakılmasının laikliğe ve devletin üzerine kurulduğu temel ilkelere aykırı olduğunu düşünürken Kılıçdaroğlu üniversitelerde ve diğer kamusal alanlarda başörtüsüne serbestlik yanlısı bir davranışı benimsemiştir (Altunoğlu, 2014:85-86). Kılıçdaroğlu *laiklik* konusunda net bir pozisyon belirlemeyerek, bu konuda yumuşama ve sertleşme isteyen iki kesimin taleplerini eşit şekilde temsil etmeye çalışmıştır. “*Sivilleşme ve askeri vesayet*” konusunda Baykal, rejimin bekçisi bir pozisyonu üstlense de Kılıçdaroğlu'nun konjonktüre göre davrandığı görülmüştür. Baykal kendisini “Ergenekon davasını”nın avukatı görürken Kılıçdaroğlu bu süreci hukukun üstünlüğü ve adil yargılama üzerinden takip etmiştir (Ete ve Eşkinat, 2013:17-27). Baykal askeri vesayete yakın gözüke de Kılıçdaroğlu, Cumhuriyetin bütün darbelere karşı çıkmak olduğunu, CHP'nin geçmişte darbelerden en çok zarar gören parti olduğunu, ordunun siyasetin içinde olmaması gerektiğini, askerinin siyasetin emrinde olması gerektiğini ancak oyunağı olmaması gerektiğini savunmuştur (Altunoğlu, 2014:79).

Bu görüş farklılıkları Kürt meselesinde de kendisini göstermiştir. Baykal, her türlü kimlik siyasetini ya da kolektif hak talebini “ulusal bütünlüğe” ve “demokrasi”ye zarar vermemesi açısından reddederek *Kürt meselesinde* terörle mücadele etmeyi doğru kabul ederek Kürt halkının kendini Türkiye'nin bir parçası olarak görmesi için ekonomik ve sosyal sorunları çözmek gerektiğini düşünürken Kılıçdaroğlu, AK Parti'nin etnisiteye dayalı bir siyaseti merkezine alarak toplumu böldüğünü düşünmekte ve şeffaflık çerçevesinde belli koşullara riayet etmek koşuluyla terör unsurlarıyla müzâkerelerin yürütülebileceğini kabul etmektedir. Kılıçdaroğlu ayrıca hukuk zemininde sürdürülmesi gereken müzâkere ya da çözümün yerinin TBMM olduğunu düşünmektedir (Altunoğlu, 2014:84). Baykal'ın ve partideki ulusalcı kanadın aksine Kılıçdaroğlu'nun PKK militanları için genel affın kabul edilebileceğini savunduğu ve 2013'deki İmalı görüşmeleri için destek verdiği görülmektedir (Ete ve Eşkinat, 2013:17-27). Kılıçdaroğlu, Öcalan'la hükümetin görüşüp görüşmemesini tartışmaktan ziyade orada ne görüşüldüğünü önemsediğini belirterek Baykal'dan önemli derecede farklılaşmaktadır (Övür, 2011:11).

Baykal'la Kılıçdaroğlu farkının okunabileceği diğer bir konu da “*Kemalist miras*”tır. Baykal rejimin partisi kimliğini sürdürmüş ve bu dönemde CHP kendi performansını seçmenin Kemalizm bağlılığına indirgemıştır. Bu durum devletin zirvesinde yaşanan mücadelenin Kemalizm/anti-Kemalizm savaşı olarak kodlanması sonucunu doğurmuştur. CHP'deki ulusalcılar her türlü değişime, CHP'nin Kemalist özelliklerine zarar vereceğini ve ülkenin kendisini tehdit eden hareketlerden (İslamcılık, Kürtçülük ve liberalizm gibi) birine boyun eğmesine neden olacağını düşünerek karşı durmuşlardır. Ancak Kılıçdaroğlu ile partide aktif hale gelen sosyal demokrat ekibin zaman zaman Kemalizm'i yıpratın davranışlar sergilemesi¹⁰ dönemin farkını ortaya koymaktadır (Ete ve Eşkinat, 2013:17-27).

Yeni anayasa yazımı konusunda *Anayasa'nın ilk üç maddesinin değiştirilmesine* her iki lider de karşı durmakla birlikte “başlangıç bölümünde ‘*Türk Milleti*’ lafının yer alması konusunda her iki lider hemfikirdir. “Türk” sözcüğünün Anayasa'da kalmasını kırmızı çizgi olarak benimseyen her iki lider, Atatürk'ün kurucu ve önder rolünün Anayasa'nın başlangıç bölümünde bütün görkemiyle yer alması gerektiğini savunmuştur. Her iki lider de *başkanlık sistemine* karşı bir pozisyon belirleyerek *parlamentar sistem*in devamını kırmızı çizgi olarak görmüşlerdir. Baykal “vatandaşlık” tanımının olduğu hali ile muhafazasını isterken Kılıçdaroğlu toplumsal uzlaşmanın

¹⁰ Örneğin Tunceli milletvekili Hüseyin Aygün Dersim katliamından CHP ve Atatürk'ü sorumlu turan bir röportaj vermiştir (Ete ve Eşkinat, 2013:17-27).

sağlandığı durumda mevcut vatandaşlık tanımının revize edilebileceğini düşünmüştür. Her iki lider “*dış politika*”ya ilişkin de belirgin bir ortaklığı paylaşmışlardır. Bu anlamda, “yurtta sulh cihanda sulh, uluslararası hukuka riayet, Türkiye’nin Orta Doğu’daki gerilimlerin taraflarından biri hâline getirilmemesi ve AB’ye yönelme”, her iki lider için de ortaktır (Altunoğlu, 2014: 75, 85, 87).

Kılıçdaroğlu bu politik düşünceler temelinde, CHP’nin yönetici kadrolarında, “birbirinden farklı siyasi yaklaşımları ve beklentileri olan ulusalcı ve sosyal demokratları” birlikte bulundurması sayesinde eski kadroları tasfiye etmesi mümkün hale gelmiştir. Böylece ulusalcı talebi olan parti tabanı Kılıçdaroğlu’na destek vermiş ve bu durum CHP’nin radikal bir reform programı ortaya koymasını da engellemiştir. Böylece muğlak bir siyaset anlayışı sürdürülerek farklı grupların eğilimleri arasında kesin bir tercih yapılmaksızın yol alınmak istenmiştir. İktidar pozisyonları ulusalcularla sosyal demokratlar arasında paylaştırılmıştır. Bu şartlar yeni yönetici kadronun köklü bir değişiklik hedefi olmadığını ve somut bir yol haritalarının da bulunmadığını, ancak daha sivil ve demokrat bir siyaset anlayışının risk almaksızın tedrici ve konjonktürel desteklerle gerçekleştirilmeye çalışıldığını göstermektedir (Ete ve Eşkinat, 2013:10-11).

Kömürcü (2011:5), bu değişimle Kılıçdaroğlu’nun hedefinin, partide ideolojik bir yenilenme olmadığını, AK Parti karşıtı en geniş koalisyonu kurmayı sağlayacak bir söylemi oluşturmak olduğunu ifade etmektedir. Kılıçdaroğlu “her seçmen için kendine uyan kısımlarını kullanmasına olanak veren eklektik bir dil” kullanarak partinin oy potansiyelini artırmaya çalışmıştır. Parti tabanı mobilize edilmek için 1970’li yıllardaki Ecevit CHP’si benzeri bir miktar “solcullaşıyor” izlenimi yaratılsa da, Kılıçdaroğlu CHP’sinin bir merkez partisi pozisyonuna yerleşmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Kılıçdaroğlu “laiklik ve rejimi koruma” önceliği yerine “yolsuzluk, işsizlik, sosyal devletin çöküşü ve AK Parti iktidarının otoriterleşme eğilimi” konularını hedef almaya dönük özgürlükçü bir dil kullanmayı tercih etmiştir. Buna ilaveten önceki dönemde “dışlayıcı, farklılıkları yok sayan, otoriter-milliyetçi eğilim” yerine daha kapsayıcı, geniş toplum kesimlerine seslenen “halkçı” bir duruş sergilenmiştir. Ayrıca parti söylemlerinde Kemalist değerlere daha az yer verildiği dikkat çekmektedir. Parti içi güç mücadelesi yenilikçi grubun iktidarını sağlamlaştırırken, milletvekili adaylarının 29 ilde ön seçim yöntemiyle belirlenmesi farklı toplum kesimlerinin beklentilerinin partiye yansımaları sağlamış ve bu tutum parti teşkilatına dinamizm kazandırmıştır. Partinin söyleminde “emek ve ezilen kesim”den yana unsurlar belirgin hale getirildiği gibi AK Parti eleştirisi daha sol eksenli bir bakış açısıyla dillendirilmiştir. Baykal CHP’sinin açık bir biçimde mesafe koyacağı öğrenci eylemlerine, “yeni CHP” destek veren - ve 1980’lerin ikinci yarısında zaman zaman SHP’nin sergilediğine benzer bir tutum sergilemiştir (Kömürcü, 2011:7-8).

Dönemin İstanbul İl Başkanı Gürsel Tekin 2010 yılı Mart ayında Newsweek Türkiye Dergisi’ne yaptığı açıklamada Kılıçdaroğlu döneminin hedef ideolojik kodlarını açığa koymuştur. Tekin CHP için değişimin kaçınılmaz olduğunu, laiklik tartışmasının toplumun gündeminde olmadığını, bugünün Türkiye’sinde “şeriat gelecek” ya da “komünizm gelecek” şeklindeki korkuların olmadığını, sosyal demokrat olmanın dindarlarla ve Kürtlerle aranızın iyi olmasını gerektirdiğini ve “yeni CHP”nin bunları gerçekleştireceğini açıklayarak partideki dönüşümü ortaya koymuştur (Uğur, 2019).

Övür (2011:14) “yeni CHP” diye yola çıkan Kılıçdaroğlu ve Tekin ikilisinin, bu yaklaşımlarıyla kısa sürede farklı siyasi aktörleri CHP safına kattığını ifade etmektedir. Dolayısıyla bu şekilde parti içinde bir koalisyon kurulması hedeflenmiştir. Bu çerçevede bugün CHP içinde birbiriyle anlaşamaz olduğu düşünülen birçok siyasi aktör bir araya getirilmiştir. Yazar “ulusalcı kesimin

temsilcisi eski merkez sağ kanattan gelen Süheyl Batum ile faili meçhul cinayetlerin araştırılması konusunda Hakikatler Komisyonu önerisinde bulunan Kürt sivil siyaseti konusunda tanınan Sezgin Tanrıkulu'nun bir arada olduğunu” ve “din/ dindarlar konusunu bilen Elazığlı Halidi Nakşibendî Şeyhi Halit Hoca'nın torunu Muhammet Çakmak ile sosyalist soldan gelerek ‘andımız değişmelidir’ diyen Enver Aysever’in bir arada olduğunu” belirterek CHP'nin, Süheyl Batum ile ulusalcı Kemalist-laik kesime, Sezgin Tanrıkulu ile Kürt'lere, Muhammet Çakmak ile muhafazakâr dindar kesimlere, Enver Aysever ile sosyalist sola ulaşmayı hedeflemiş gözüktüğünü ifade etmektedir (Övür, 2011:14).

CHP'nin bu kucaklayıcı yaklaşımını Kılıçdaroğlu'nun parti liderliğinin sekizinci ayındaki konuşmasından da çıkarmak mümkündür. CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu (2010), 18 Aralık 2010 tarihli kurultayda “CHP'nin bürokratik devlet solculuğu yapan bir parti olmadığını ve halkın partisi olduğunu” bildirmiştir. Kılıçdaroğlu söylemlerinde “umudun, uygarlığın, özgürlüğün, demokrasinin, emeğin, çalışanların, alın terinin, Karadeniz'deki kemençenin, Anadolu'daki sazın, Ege'deki zeybeğin partisi olduklarını” ortaya koymuştur. Kılıçdaroğlu burada yaptığı konuşmada kadımların mübarek elleri ile CHP'yi iktidara taşımaktan, bütün Türkiye'yi ve Dünya'yı kucaklamaktan, sanatçılara özgürlük tanımaktan, yoksulluğu yenmekten, sosyal devlet kavramını yeniden canlandırmaktan, aile sigortası uygulaması başlatarak hiçbir aileyi gelirsiz bırakmamaktan bahsetmiştir ve salonda bulunan CHP'lilere “*değerli yol arkadaşlarım, yoldaşlarım, devrimci gelenekten gelen, halk için çaba harcayan değerli CHP'liler*” şeklinde seslenmiştir. Ayrıca işsizlikten, öğretmen atamalarından, emeklinin durumundan, çiftçi ve köylünün banka ve tefeci kölesi haline getirildiğinden, mazotta ÖTV'nin kaldırılacağından, sendika üyeliğinden, işçinin hakkının korunmasından, taşeron işçiliğin sonlandırılmasından, AK Parti'nin ekonomiyi sıcak para spekülâtorlerine teslim ettiğinden bahsetmiş ve her kesimden partisine destek istemiştir. Ayrıca Fırat'ın doğusunun ve batısının, Berivan'ın ve Hakan'ın, Rojin'in ve Agop'un, Ferhat'ın, Şirin'in ve Mem-u Zin'in CHP'de sahiplenileceğinden bahsederek tüm toplumu kucaklayacağını bildirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin yurttaşları olarak kimsenin birbirinden ayıramayacağından ve siyasetçinin görevinin toplumu birleştirmek olduğundan bahsetmiştir. Fabrikaları da devletin kurması gerektiğini belirten Kılıçdaroğlu “etnik kimliklere ve inançlara saygılı olunacağını, vatandaşa üçüncü yol olacaklarını, insan odaklı, sosyal demokrat ve halkçı bir parti olduklarını, dertleri çözmeye hazır olduklarını ifade etmiştir. Düşünce özgürlüğünden, tüm demokrasi yollarını ve kanallarını açacağından bahsettiği gibi “işadami, sanayici ve esnafa” seslenerek hükümetin tehditlerinden korkmamaları gerektiğini ve direnme konusunda onlara destek vereceklerini bildirmiştir. Ayrıca memurların devletin işini yapmaları gerektiğini ve siyasi partinin işini yapma görevlerinin bulunmadığını, bu nedenle memurların bu tür beklentilere karşı gelmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Aynı şekilde çiftçilere seslenerek onları CHP saflarına katılmaya davet etmiştir.

Övür (2011:15) Kılıçdaroğlu ile birlikte ortaya konulan bu yeni ve son arayışla, 1965'de ortaya atılan “ortanın solu” ve 1974'deki “demokratik sol” arayıştan farklı olarak Türkiye'deki toplumsal dinamizmin CHP yönetimine yansıdığını bildirmektedir. Yazar bu yansımaların siyaset dilini ve parti politikalarını etkilediğini ifade etmekte ve 12 Haziran 2011 seçimlerine giden CHP'nin “aile sigortası” ve “kolay askerlik” projelerinin dahi yeni siyaset dilinin halkla buluştuğunu gösterdiğini dile getirmektedir. Dolayısıyla yazar CHP'nin yeni liderinin ilk on aylık mazisinde Türkiye toplumuyla buluşmak için halka dokunan politikalar üretiyor olduğunu gösterdiğini belirtmektedir.

Canyaş (2015:7) ise CHP'nin, 2010'dan beri "yeni CHP" söylemiyle "sosyal demokrat parti" olarak tanımlanmaya devam etmesine rağmen çoğu yazarın bunu kabul etmediğini bildirmektedir. Şen ve Yenigün Altın (2019:437) toplumda muhafazakâr eğilimin sürekli yeniden üretilmesine bağlı olarak 2002 sonrasında CHP'nin başarısızlığa uğradığını ancak Kılıçdaroğlu ile birlikte stratejik bir değişikliğe yöneldiğini dile getirmektedir. Kılıçdaroğlu'nun bu stratejisinin Kürt hareketini ötekileştiren ve dışlayıcı özellik gösteren milliyetçi söyleme prim vermediğini, askeri vesayet karşısında Cumhuriyetçi ilkenin demokrasiyle zenginleştirilmesini içerdiğini ve muhafazakâr kesimle barışık bir hal alarak bir arada yaşamayı önemseyen yeni bakış açısı sunduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla 2011 seçimlerinde merkez sağdan siyasetçiler transfer edilerek CHP'den aday gösterilmiş olsa da bu durumun oy oranlarında ciddi bir etki yaratmadığı değerlendirilmektedir. Yazarlar bu şekilde bir dönüşüm olduğunu ortaya koymakla beraber CHP'deki sorunun bir liderlik sorunu olmanın çok ötesinde, özellikle "kent varoşlarında yaşayan geniş kitleleri kucaklayabilecek sosyal demokrat bir vizyon ortaya koyamaması" olduğunu belirtmektedirler. Yazarlar 2011 seçimlerinde seçilen vekillerin çoğunun sosyal demokrat düşünce ve uygulamadan uzak olduğu görüşündedirler. Ayrıca bu haliyle CHP'nin, "geniş seçmen kitlelerine ulaşabilmesinin, mutsuz ve umutsuz kitlelerin sözcüsü olmasının mümkün olmadığını ve inandırıcı bir program geliştirmekten uzak olduğunu belirtmektedirler. CHP'nin büyük kentlerin varoşlarından oy alması gerekirken geniş seçmen oranına sahip bu bölgelerde daha az oy almasının bunu gösterdiğini bildiren yazarlar "sosyal demokrat ve sol bir parti olarak bu seçmen kitlelerine ulaşamaması"nın CHP'nin devrimci, umut veren, değişimin sesi olabilecek bir noktaya gelemediğini kanıtladığını ifade etmektedirler (Şen ve Yenigün Altın, 2019:437).

Şen ve Yenigün Altın (2019:437) ayrıca neo-liberal politikaların hegemonik hale gelmesi sonucunda CHP'nin sahip olduğu değerlerin siyaset sahnesinde bir karşılık bulamadığını da değerlendirmelerine eklemektedir. 1990 ve 2000'lerde emekçiler bir zihni dönüşüm yaşarken ideolojik tabanın inşa edilmesinde bireyciliğe yönelik söylemin etkisi artmıştır. Refah devletinin tasfiye edilmesiyle ortaya çıkan boşlukları ise dinsel kurumlar doldurmuştur. Dini kurumların oluşturduğu dayanışma ağlarının genişlemesi sonucunda yoksul sınıfların neo-liberal stratejiye eklenmesi mümkün hale gelmiştir. Dolayısıyla, solun yenilmesinin neo-liberalizmin ekonomik başarısından kaynaklanmaktan ziyade siyasal ve ideolojik galibiyetinden kaynaklandığı belirtilmektedir. Ülkenin içinde bulunduğu koşullar, siyasi partilerin programları ve liderlerinin söylemlerinde bir değişime sebep olmuştur. Türkiye'de 2002 itibarıyla seçimleri ard arda "siyasal İslamcı kimlikle tanınan AK Parti'nin" kazanması ve siyaset sahnesinde her geçen gün milliyetçi-muhafazakâr bir dilin daha çok egemen olması, "ortanın solu yahut merkez-sol çizgisini" temsil eden CHP'nin de söylem düzeyinde sağa doğru kaymasına ve sosyal demokrasinin siyasi dilinden uzaklaşmasına neden olmuştur (Şen ve Yenigün Altın, 2019:438).

Akkır (2018) ise meseleye biraz daha farklı bakarak Kılıçdaroğlu'nun Türkiye'de asker ve bürokratik vesayetın çözülmesi üzerine yeni güç odaklarının desteğine talip olduğunu ifade etmektedir. Yazar bu güncellenmiş politikanın ana hedefinin Erdoğan'ı iktidardan uzaklaştırmak olduğunu belirterek, bu amaca ulaşabilmek için 7 Şubat 2012'de MİT kriziyle gizli yürütülen CHP-FETÖ dirsek temasının Gezi Parkı Şiddet Eylemleri ile kısmen gün yüzüne çıktığını ve 17-25 Aralık sürecinde gerçekleşen yargı merkezli darbe girişimiyle belirgin hale geldiğini örnekendirerek Kılıçdaroğlu'nun yönelişini izah etmektedir.

CHP'deki değişimi bir başka yönü ile değerlendiren Kahraman (2023), Kılıçdaroğlu'nun zamanla partinin yönetim kadroları ve tabanını dönüştürerek özellikle Alevi ve Kürt çevrelere partide yer verdiğini ve bu dönemde ideolojik hususlardan bahsedilmeyerek Atatürkçülüğün ve Altı Ok'un

artık partinin öncelikli meselesi olmadığını belirtmektedir. Hükümet politikalarına ideoloji zemininde değil gündelik siyaset bağlamında ve taktik savaşlarıyla cevap verildiğini ifade etmektedir. Ayrıca CHP'nin bürokratik geçmişini anımsatan ve onu kendisine mahkûm eden semboller ve ikonografilerin sessizleştirilmesi söz konusu olmuştur. Yazar 2017 yılında gerçekleştirilen *Adalet Yürüyüşü*¹¹ hamlesinin CHP'ye önemli bir kıymet getirdiğini ancak “toplumun dinamik unsurlarının devrede olmadığını, partinin ideoloji üretmediğini, siyasete sınıf temelinde bakılmadığı için partinin bu hamleyi daha ileri götüremediğini ve partinin taşıyıcı toplum unsurlarından mahrum olduğunu” ifade etmektedir. Yazar bu yetersizliğe ayrıca “tüzük problemlerini, parti içi demokrasi kısıtlamalarını ve dar kadrocu yönetim anlayışını” eklemektedir.

Kılıçdaroğlu CHP'sinin yönelişinin anlaşılmasına ışık tutan esas değerlendirmeyi Akkır (2018)'in söylemlerinde bulmak mümkündür. Yazar Türkiye'de siyasi partilerin başarılı olabilesini “toplumun farklı kesimlerine açılmasına, ideoloji yelpazesini genişletmesine ve ayrıca siyasal kimlik ile ideolojik keskinliği uzlaştırmasına” dayandırmaktadır. Yazar “ideolojik ve marjinal söylemlerle” partilerin ancak kendi seçmen kitlelerini ellerinde tutabileceklerini değerlendirmektedir. Yazar ayrıca yeni sisteme uygun politikalar belirlenmesini, milletin ikna edilmesini, sahici politikalar üretilmesini, toplumun farklı kesimlerine kucak açılmasını toplumun her kesimine ulaşılmasını, değişim ortaya konulmasını ve toplumun sosyolojisinin okunmasını salık vermektedir. Bu dönemde Türk siyasetinde uzun yıllar boyu tartışılan “seküler-dindar, sağ-sol, laik-şeriatçı” temelli ayrışmaların önemini yitirdiğine dikkat çeken yazar, “Demokrat Parti'yi, Özal liderliğindeki Anavatan Partisi'ni ve AK Parti'yi” örnek göstererek toplumun farklı ideolojik kesimlerini aynı partide toplamayı doğru formül olarak önermektedir. Türk siyasi hayatındaki yaşanmış örneklerin “liberal sağ, demokratik sol, muhafazakâr ve milliyetçi ittifakının” iktidara gelme formülü olduğunu kanıtladığını ifade ederek ve 24 Haziran 2018 seçimlerini örnek vererek CHP'nin tek bir ideolojik saplantıyla politika belirleyerek milletin önemli bir kısmını parlamentoda temsil edemeyecek duruma geldiğini değerlendirmektedir¹² (Akkır, 2018). Yetkin (2023) de Akkır (2018)'i destekler bir şekilde sadece ideoloji ile politika yapmanın çoğulcu demokrasilerde başarılı olamayacağını ifade etmektedir. Kitle partilerinin de bir ideolojisi olsa da seçim kazanarak politik hedeflerine ulaşabilmek için etki alanını genişletmesi mecburi görülmektedir. Yazar Kılıçdaroğlu'nun “CHP'yi sadece ideoloji partisi pozisyonuna getirdiğinde %30 civarında bir oya çakılıp kalacağını ve iktidar olmanın ideolojik değil politik yoldan geçtiğini” bildiğini ifade etmektedir.

Dolayısıyla Türk siyasetindeki iktidar örnekleri değerlendirildiğinde CHP'nin hem sosyal demokratları hem ulusalcıları kucaklayan siyaset formülü anlamlı gözükmektedir. Ancak diğer yandan Akkır (2018)'in ve Yetkin (2023)'in açıklamaları zemininde CHP'nin iktidara gelebilmesi için bundan daha fazla kesime ulaşması gerekmektedir. Çünkü CHP'nin uzun yıllardır iktidara

¹¹ Yetkin (2023) Kılıçdaroğlu'nun Baykal'ın etkisinin yitmeye başladığı 7 Haziran 2015 seçimi sonrası partide etkin hale geldiğini ifade etmektedir. 15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrasında CHP'nin milletvekili dokunulmazlıklarının kaldırılması konusunda Halkların Demokratik Partisi (HDP)'ne karşı AK Parti ve MHP'yle işbirliği yaparak bir hata yaptığını ve böylece CHP milletvekili, gazeteci Enis Berberoğlu'nun tutuklanması olayının yaşandığını bildirmektedir. Bu tutuklamayı protesto etmek üzerine Kılıçdaroğlu Adalet Yürüyüşü yapmıştır.

¹² Miş (2020) Kılıçdaroğlu döneminde CHP'den ayrılmaların en önemli gerekçesinin partinin Atatürk çizgisinden uzaklaşması olduğunu belirterek bu konuda “2015'te Emine Ülker Tarhan'ın partiden ayrılarak Anadolu Partisi'ni kurması, Birgül Ayman Güler'in ve bazı önemli ulusalcıların partiden ayrılarak Vatan Partisi'ne katılması” örneklerini vermektedir. Burada Atatürk çizgisinden uzaklaşılması ve HDP çizgisine kayılması suçlaması Kılıçdaroğlu'na yöneltilmiştir (Miş, 2020). Ancak yine de seçim sonuçları kıyaslandığında Baykal'a kıyasla Kılıçdaroğlu'nun daha fazla oy aldığı dikkat çekmektedir (Türkiye Genel Seçim Tarihi, 2023).

gelememesi ve Türkiye’de başkanlık sisteminin uygulamaya geçmesi bunu mecbur hale getirmiştir. Kılıçdaroğlu’nun Baykal’dan devraldığı partide önce parti içindeki uç noktaları ortak zeminde buluşturması ardından dışa açılan bir kucaklayıcılığı benimsemesi ve son kerte de *Millet İttifakı’na (Altılı Masa)* yönelmesi partinin iktidara gelme arzusundan kaynaklanmaktadır.

CHP’nin bu yönde hamleler yaptığı partideki yansımalarına bakıldığında da anlaşılabilir. Beysanoğlu (2020), CHP’de Alper Taş ile Mansur Yavaş’ın, İlhan Cihaner ile Gürsel Tekin’in aynı potada eritildiğini bildirmektedir. Yazar CHP’nin tabanında günümüzde (2020’de) üç farklı damarın yan yana hizalandığını ifade etmektedir¹³. *İlk damar* “milliyetçi-modernleşmeci aydın-bürokratların sürüklediği damardır”. Bunlar kendilerine öncülük misyonu yükleyen ve partiyi ideolojikleştirme adımları atan (örneğin 1930’ların parti-devlet Kemalizm’i, 1960’ların ortanın solu, 1970’lerin demokratik solu) ve öteki damarları dizayn eden kesimdir. Liderlerine itaat şiarı olmayan bu kesim itaatsizliklerini Atatürk’ün manevî mertebesine bugünün liderlerini yaklaştırmayarak dışa vurmaktadırlar. Atatürk’ü paravan yaparak zümrevî özerkliklerini karizmatik lider(ler)in güç temerküzü eğilimlerinden korumaktadırlar. *İkinci damar* ise partinin sayı olarak en geniş kesimi olan yeni orta sınıftır. Bunlar apolitik ve içe kapanmacı kimseler olarak kamusal misyonlar üstlenmeye meraklı olmayan kesimdir. Gerekğinde kendilerini alt sınıflardan kültürel yönden ayırtmak veya kimi alanlarda özel alanlarını tehlikelerden korumak için “politik” hale bürünmektedirler. Bunlar için ideoloji bir kabuktur ve bu anlamda koşullara göre bazen sosyalist, bazen ulusalcı, liberal ya da sol-demokrat olurlar. Lidere ram olucu bir özellik göstermemektedirler. *Üçüncü damar* ise Aleviler ve Balkan muhacirlerinden oluşmaktadır. Bu kimseler kendilerine Türk sağının “milli kimlik” tanımında yer bulamayan, sınırı sağ tarafından çizilen ana-akım millî kültüre yabancı olan, kendi kimlikleriyle kamusal alanda tanınmayan ve sağ tarafından dışlanan kimseler olmaları nedeniyle CHP’ye tutunarak aidiyet hissine erişmektedirler. Bu koşullarda Kılıçdaroğlu’nun benimsediği “geniş cephe” politikası, sosyal medyayı iyi kullanan yeni orta sınıfa İYİ Parti’nin, Saadet Partisi’nin, HDP’nin ideolojilerine göz kırpmaya imkânını hızlandırmıştır (Beysanoğlu, 2020).

Kılıçdaroğlu’nun ideolojiyi bir yana bırakarak oy kazanmaya dönük bir kapsayıcılığı benimsediği bu evrede iktidara geldiğinde sarf ettiği sözleri örnek gösterilerek eleştirildiği dikkat çekmektedir. Kahraman (2023) CHP’nin militer ve bürokratik elitin partisi olmaktan nispeten uzaklaştığını ancak Alevilere, Kürtlere ve emekçi çevrelere gereken önemi vermekten uzak olduğunu, emekçilerin ve kadınların gözünde yükselen AK Parti karşısında güç yitirdiğini ifade ederek Kılıçdaroğlu’nun iktidara geldiğinde sarf ettiği sözlerin boşa çıktığına dikkat çekmiştir. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Güven Gürkan Öztan*, Kılıçdaroğlu’nun parti genel başkanı olarak seçildiği kurultaydaki konuşmalarında “halkçılık” vurgusu yapmış olsa da çok geçmeden bu yaklaşımın bir ideolojik pozisyona tekabül etmediğinin anlaşıldığını ifade etmektedir. Öztan bu durumun özellikle 2011 seçimlerinden itibaren merkez sağdan transfer edilen milletvekili adayları ile görünür kılındığını dile getirmektedir. *CHP Genel Başkan Yardımcısı Yunus Emre* de söylemleri ile Öztan’ın düşüncelerini desteklemektedir. Emre, “AK Parti’nin izlediği kimlik siyaseti karşısında Kılıçdaroğlu’nun muhafazakâr kesimlerin ekonomik ve toplumsal sorunlarını sıklıkla gündeme getirdiğini ve bu kesimlerden destek alma gayretini sürdürdüğünü ifade etmektedir. Ayrıca sağ partilerle demokrasi düşüncesi etrafında kurulan ittifaklar sayesinde kültürel kimlikler etrafındaki kutuplaşmanın etkisiz kılınabildiğini

¹³ Tosun (2020) Kılıçdaroğlu’nun 10 yıla varan liderliği sürecinde parti üst yönetimi, merkez teşkilatı ve yerel teşkilatlarında, “sosyal demokrat ağırlıklı profesyonel politikacıların ağır bastığını, bu profesyonellerin ideolojik olarak türdeş olmadıklarını ve içlerinde ‘sosyal demokrat, sol liberal ve Kemalist-Ulusalcı’ şeklinde kesimlerin bulunduğunu” ifade etmektedir.

dile getirmektedir. Emre bu konuda İstanbul örneğini verip CHP'nin buradaki yoksul semtlerden yeniden yoğun olarak oy almaya başladığını belirterek bu yönelişi izah etmektedir (Hamsici, 2023).

Selçuk (2023) da bu görüşleri destekleyerek Kılıçdaroğlu'nun 2010'dan beri süren iktidarı döneminde -AK Parti'ye karşı etkili bir muhalefet yürütemediği gibi- CHP'yi sağa kaydırmak yönünde eleştirildiğini bildirmektedir. Kılıçdaroğlu'nun bu sağa kayma eleştirilerinin başlamasına neden olan kararlarından bir tanesi 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimi esnasında MHP ile birlikte İslam İşbirliği Teşkilatı eski Genel Sekreteri Ekmeleddin İhsanoğlu'nu Cumhurbaşkanı aday olarak göstermesi olmuştur. Yazar Kılıçdaroğlu'nun en akılda kalan ve seçmen nezdinde oy toplayan icraatının Ankara'dan İstanbul'a 2017 yazında yaptığı Adalet Yürüyüşü olduğunu belirtmektedir¹⁴. 2018 Cumhurbaşkanlığı seçiminde CHP'nin aday olan Muharrem İnce seçimi kaybetse de Kılıçdaroğlu'nun diğer partilerle kurduğu ittifakın bir yansıması olarak 2019 yerel seçimlerinde büyükşehirleri kazanması sağ ile olan ittifakın bir yansıması olmuştur ve bu ittifak modeli 2023 seçimleri için de *Altılı Masa* adı altında uygulanmak istenmiştir.

Dolayısıyla Kılıçdaroğlu sağa kaymakla eleştirilse de 2019 yerel seçimlerinde bunun meyvelerini toplayabilmiştir. Bu hususta Tosun (2020) CHP'nin 2019 yerel seçimlerindeki başarısının uysal merkez kimlikle yakından ilişkili olduğunu, partinin kimi profesyonel CHP'li siyasetçilerinin bu değişim stratejisini sert bir şekilde eleştirerek partide ideolojik dönüşümün gerçekleştirilmesini beklediğini ancak Kılıçdaroğlu'nun seçimi kazanmak için dönüşüm yerine değişimi tercih ederek başarı elde ettiğini ifade etmektedir. Yazar ayrıca son zamanlarda hazırlanan genel ve yerel seçim beyannamelerinde önerilen politikalar ile “Türkiye'nin temel sorunlarına yaklaşım, sunulan çözüm önerileri ve özellikle sosyal devletin inşasına yönelik projelerle” “tipik bir sosyal demokrat parti”nin tahayyülleriyle örtüşüldüğüne dikkat çekmektedir. Buradan hareketle yazar bugün gelinen noktada, Kılıçdaroğlu liderliğindeki CHP'nin yegane amacının seçimi kazanmak olduğunu ifade etmektedir.

CHP'nin Millet İttifakı'nı gerçekleştirebilmesinde sadece oy kaygısının değil aynı zamanda diğer partilerin yaklaşımlarının, oy oranlarının ve içinde buldukları koşulların da belirleyici olduğu dikkat çekmektedir. Bu konuda Yetkin (2023), Akşener'in İYİ Parti'yi kurarak “ideoloji odaklı örgütlenme”den ziyade “politika odaklı örgütlenme”yi tercih ettiğini ancak 2018 seçimlerinde meclise girebilmek için Kılıçdaroğlu'nun desteğine ihtiyaç duyduğunu, bunun üzerine Kılıçdaroğlu'nun ricası ile 15 vekilin İYİ Parti'ye katıldığını ve baraj sorunu nedeniyle İYİ Parti'nin TBMM çatısı altına girebilmesinin CHP ile kurulan *Millet İttifakı* ile mümkün olduğunu belirtmektedir. 2018 seçimleri 2023 seçimlerinin de partiler değil cepheler arası olacağını gösterdiğinden Akşener'in “2018'de Cumhurbaşkanlığı seçiminde ittifak olunmamasının bir hata olduğunu” belirtmesi söz konusu olmuştur. Kılıçdaroğlu *geniş cephe* politikasını 2019 yerel seçimlerinde Akşener'in desteğiyle uygulamasıyla -Erdoğan'a iktidarının ilk yenilgisini yaşatmış ve- Ankara, İstanbul gibi önemli büyükşehir belediye başkanlıkları kazanılmıştır. Böylece *Altılı Masa*, *iktidar hedefiyle, ideolojik değil, tamamen siyasi odaklı bir araya gelişin en somut örneği olmuştur*. Yazar Kılıçdaroğlu'ndan başkasının muhafazakâr liderler olan Temel Karamollaoğlu, Ahmet Davutoğlu ve Ali Babacan ile el sıkışamayacağını ifade etmektedir. Yazar Kılıçdaroğlu'ndan başkasının CHP'nin büyük ortağı Akşener'in itirazlarına rağmen HDP ile

¹⁴ Yetkin (2023) CHP milletvekili, gazeteci Enis Berberoğlu'nun tutuklanması olayının yaşanması üzerine yapılan Adalet Yürüyüşü ile Kılıçdaroğlu'nun bugün izlediği cephe siyasetinin tohumunun atıldığını ve Kılıçdaroğlu'nun bu yolun yalnız yürünmeyeceğini anladığını/öğrendiğini ifade etmektedir.

temas kuramayacağını belirtmektedir. Ayrıca “kapatma davasıyla uğraşan HDP’nin Yeşil Sol Parti adıyla kendi adaylığına dolaylı desteğini alabilmesinin”, “bir yandan TİP ve Sol Parti gibi sosyalist partilerle temas kurarken diğer yandan ramazan münasebeti ile Ekrem İmamoğlu ile birlikte Hırka-i Şerif ziyaretine gitmesinin” siyasi hedefe kilitlenme olarak okunması gerektiğini ifade etmektedir. Kılıçdaroğlu bu şekilde hedef, söylem ve eylem uyumu ortaya koymaya çalışarak ve en geniş cepheyi oluşturarak Erdoğan’ı 14 Mayıs 2023 seçiminde yenmeyi amaç edinmiştir (Yetkin, 2023).

Kılıçdaroğlu bu süreçte “sol” un gereklerini yerine getir(e)mese de “sol” ile ilgili söylemlerinden vazgeçmiş değildir. Ancak diğer yandan gerektiğinde milliyetçi kaidelere de söylemlerinde yer vermekten çekinmemiştir. Bu konuda Kahraman (2023) CHP’nin zaman zaman “solda” olduğunu belirtmesine rağmen bu ifadeler kendisinin de inanmadığını ve bu süreçte toplumdaki dinamik unsurlardan mahrum olduğunu idrak etmesi durumunda da “Erdoğan karşıtlığı” zemininde muhalefet odaklarıyla işbirliği yaparak bu açığı kapatmak istediğini dile getirmektedir. Yazar bu bakış açısı ile kurulan *Altılı Masa girişimi* hakkındaki söylemleri ile de bunu ortaya koymaktadır. Yazar bu masanın Türkiye’nin demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü konusundaki eksiklerine müdahaleden ziyade birbirinden farklı saiklere dayandığını, bu oluşumda yer alan İYİ Parti’nin tamamıyla ilgisiz ve içine dönük bir gündeme sahip olduğunu ve o gündemin unsurlarının onu sürekli bir huzursuzluk kaynağına dönüştürdüğünü ortaya koymaktadır. Yazar bir Ekmeleddin İhsanoğlu vakasının ardından son seçimin ikinci tura kalması neticesinde CHP’nin olmadık bir milliyetçiliğe ve kötü milliyetçiliğe (nasty nationalism) soyunduğunu ve Kürtlerle irtibat kurmaktan kaçınabildiği kadar kaçındığını ifade etmektedir (Kahraman, 2023).

CHP konusunda merkeze ya da sağa yönelik açılım tartışmalarının son tetikleyicisi CHP önderliğinde kurulan *Altılı Masa* projesi olmuştur. Bu projeye daha geniş bir perspektiften bakılması CHP’deki dönüşümü daha anlamlı kılacaktır. Siyaset bilimci Gürkan Öztan bu proje ile CHP’nin merkeze kaydırılmaya çalışıldığını ifade etmektedir. Bu hususta Gürkan, CHP’nin aslında bir merkez partisi olduğunu ve ANAP’ın sosyal demokrat yönü daha baskın bir parti haline getirilme projesi olduğunu belirtmektedir. Çünkü AK Parti’nin yükselişinin merkez sağın çöküşünden kaynaklandığı düşünülmüştür ve merkez sağ seçmenin desteği sağlanarak AK Parti yıkılmak istenmiştir. Bu durum CHP’de “ideolojiszleşme, merkez partisine dönüşme ve siyaseti yerleşik çıkarlar üzerine inşa etme” fiiliyatını güçlendirmiştir. Dolayısıyla Kılıçdaroğlu’nun bulunduğu pozisyona göre Türkiye’de siyaset, “demokratlarla otoriter rejim yanlıları” arasında geçmektedir ve bu projenin nihai sonucu *Altılı Masa* olmuştur (Hamsici, 2023).

CHP’deki bu dönüşüm, söylem ve eylem farklılaşması şeklinde bir pragmatizmin gerçekleşmesi şeklinde yansımıştır. Tosun (2020)’un belirttiğine göre Kılıçdaroğlu CHP’si “halkçı popülizm”den uzaklaşarak evvela aktivist sosyal demokrat kimlik inşasına, sonrasında uysal merkez parti kimliğine bir takım gel-gitler yaşayan bir tutum benimsemiştir. Parti aktivist sosyal demokrat kimliği edinmenin hayalini kurmuş olsa da uysal merkez kimliğini yaşayan bir siyasi gerçeğe erişmiştir. Yazar Kılıçdaroğlu’nun *partinin örgütsel yapısını tanıdıkça “aktivist sosyal demokrat kimliğe”, seçmen sosyolojisini tanıdıkça da “uysal merkeze” yaklaşma şeklinde pragmatik bir gerçekle karşı karşıya kaldığını*” ifade etmektedir. Hamsici (2023)’nin aktardığına göre CHP bugün bir koalisyon olmakla birlikte bu koalisyonun içerisinde sosyal demokrasi ya da demokratik sol hat artık güçsüz bir hal almıştır. Dolayısıyla CHP’deki değişimin “ideolojik ve örgütsel değişim anlamında” neye tekabül ettiğinin net olmadığı anlaşılmaktadır. “Dayanılan toplumsal kesim, gerçekleştirilmek istenilen toplumsal talepler, ittifak kurulacak olan kimseler ve

hedefler” belirsiz olduğu gibi “lider değişimi ve toplumun karşısında çıkarılan kadroların albenisine odaklanıldığı” görülmektedir (Hamsici, 2023).

CHP'deki bu dönüşümün olması gereken (mecburi) bir dönüşüm olduğu hususu CHP Genel Başkan Yardımcısı Yunus Emre tarafından da ifade edilmekte ve örneklendirilmektedir. *Emre*, artık dünyada ve Türkiye'de yaşanan toplumsal değişimlere bağlı olarak Kıta Avrupası'nda örgütlü bir işçi sınıfını temsil eden klasik bir sosyal demokrat partinin bulunamayacağını çünkü böyle bir toplumsal tabanın artık mevcut olmadığını belirterek Alman Sosyal Demokrat Partisi ya da İngiltere'deki İşçi Partisi'nin örgütlü işçilerin oyunu alan partiler olmadığını örnek vererek CHP'deki bu çok renkliliği ve değişimi açıklamaktadır. Ancak diğer yandan Emre, CHP'nin sahiplendiği değerler itibarıyla sosyal demokrat bir parti olduğunu ancak klasik tabanının sosyal demokrat partilerden farklı olduğunu belirtmektedir (Hamsici, 2023). Tosun (2020), *CHP Genel Başkan Yardımcısı Yunus Emre*'nin düşüncelerini desteklercesine Batı örneklerine bakıldığında sosyal demokrasi ve partilerinin bugünkü çizgilerinin piyasayı ve kimlikleri dışlamadığını, sınıf olgusunu yok saymadan toplumsal değişimi birbirlerini çapraz kesen sosyal bölünmeleri veri alıp okuduklarını, dayanışmacı, özgürlükçü bir siyaset tahayyülünü rehber aldıklarını ifade etmektedir. Yazar son yıllarda CHP'de de bu değişime “politika önermeleri ve yerel yönetimlerdeki uygulamaları” ile tanık olunduğunu dile getirmektedir. Yazar Kılıçdaroğlu ve ekibinin uysal merkez kimlikten güç alarak, herkesi kapmaya çalışan parti (catch-all party) kimliğini tercihe yöneldiklerini, bu bağlamda yeri geldiğinde, Adalet Yürüyüşü, insan hakları, özgürlük taleplerinin yüksek sesle dillendirilmesi söz konusu olurken yeri geldiğinde de milliyetçi ya da muhafazakâr aktörlerin Cumhurbaşkanlığı ya da belediye başkanlığı adaylıklarına sıcak bakıldığını belirtmektedir. Yazar bu ideolojik çoğulculuğun Kılıçdaroğlu'nun adeta bir orkestra şefini andıran yönetimiyle bir arada var olabildiğini ve bu birliktelikte “Kılıçdaroğlu'nun parti içi dengeleri kurması ve yönetebilmesinin, AK Parti karşıtlığının ve liderin delege üzerindeki hâkimiyetinin” etkisinin olduğunu belirtmektedir (Tosun, 2020).

Diğer yandan Kılıçdaroğlu'nun attığı adımlarda başkanlık sisteminin getirdiği yeni düzene göre hareket ettiğini *CHP Genel Başkan Yardımcısı Emre*'nin söylemlerinden de anlamak mümkündür. Emre, yeni Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine işaret ederek iktidara gelebilmek için “Türkiye'deki otoriter rejimin %50 oranında oy alınmayı mecbur hale getirdiğini ve bu şartlarda meselenin ideoloji olmaktan çıkarak bir çoğunluğu oluşturabilme stratejisi yürütmek ve buna bağlı bir iktidar vizyonu ortaya koymak olduğunu” ifade etmektedir. Emre, bu durumda meselenin “sizin kim olduğunuzdan ziyade kimlerle beraber olabileceğiniz haline geldiğini” belirtmektedir. Dolayısıyla CHP'de etkin olacak kişilerin ve kanatların partinin ideolojik çizgisini de etkileyeceği; ayrıca “Türkiye'nin siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel yapısındaki değişimlerin ve yeni dönemde yükselecek toplumsal hareketler ve grupların” CHP'nin bu çizgisini etkileme ihtimali olduğu değerlendirilmektedir (Hamsici, 2023). Özellikle son yerel seçimlerde çoğu büyük şehirlerde ittifakların bir yansıması olarak CHP'nin bir seçim başarısı elde etmesinin de etkisi ile Kılıçdaroğlu, “parti içindeki ideolojik çoğulculuğu harmonize ederek ve sosyal demokrasinin temel evrensel değerleriyle, toplumun merkezci değerlerini buluşturarak, yeni ittifaklar oluşturarak” seçim kazanmaya yönelmeyi sürdürmek istemiştir (Tosun, 2020).

Sonuç ve Değerlendirme: Millet İttifakı'na Çıkan Yolun İdeoloji Çerçevesinde Okunması

CHP'nin siyasi tarihteki evrilişi dikkate alındığında Kılıçdaroğlu CHP'sinin ideolojik bir çerçeve çizemediği, çizmesi gerekmediği, çizerek kendisini kısıtlamak istemediği ve ideoloji sepetindeki çeşitliliği zengin tutarak % 50+1 oy çoğunluğunu elde etmeye odaklandığı anlaşılabilmektedir. Altılı Masa olarak isimlendirilen Millet İttifakı da burada aynı pragmatist hedefe yönelmiştir.

Başkanlık sistemi ile güçlendirilmiş olan yürütme erkini AK Parti iktidarının elinden almak, öncelikli hedef haline gelmiştir¹⁵. Bu hedef İYİ Parti'yi HDP ile yan yana getirirken CHP'nin de merkez sağa kaymış bir parti hüviyetine bürünmesine neden olmuştur.

Biraz daha detaylı bir şekilde ifade etmek gerekirse, Kılıçdaroğlu devri CHP ideolojisinin maziden bir takım yansımalarla beslendiği, fakat günün şartlarında pragmatizmle dost olarak yolunu bulmaya çalışan bir şekle büründüğü gözlemlenmiştir. Bu dönemin CHP'si, ideolojik muğlaklıkların içerisinde kaybolduğu gibi günün politik şartlarını okumak suretiyle AK Parti karşısında yeni bir cephe açıp halkı harekete geçirerek seçmen duygularını diri tutmayı ve partiyi güçlendirmeyi amaç edinmiştir. Millet İttifakı da bunun yansımalarından bir tanesi olmuştur. Parti lideri sosyal demokrasiyi ve solu andıran söylemler ortaya koysa da uygulamalarına bakıldığında -Türkiye halkının muhafazakâr özelliklerini bilmesi çerçevesinde- sağ ve yeniliklere karşı olan bir pozisyonda muhafazakâr duyguları harekete geçirmeye dönük bir davranış sergilediği görülmüştür. 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimleri CHP'nin muhafazakâr unsurlara yönelişinin en somut örneğini teşkil etmektedir. Atılan bu adımlar CHP'yi ileri vakitlerde bir siyasi/ideolojik toplanma alanı haline getirmiştir. Çiftçiyi, köylüyü ve işçiyi sahiplenmeye yönelik dil sosyal demokrasi sevicileri memnun etmek için süslenirken başörtüsü meselesinde bir takım olumlu adımlar ortaya konularak esas desteği alınmak istenen kitle işaret edilmiştir. Bu tutumla Kılıçdaroğlu'nun Baykal döneminden ders çıkardığı ve kitleleri keskin olmayan CHP ideolojisi çerçevesinde toplamaya çalıştığı anlaşılabilmektedir. Kılıçdaroğlu bu yaklaşımı hem parti yöneticilerini tayin ederken hem de seçmenleri parti bünyesinde toplarken ortaya koymuştur. Millet İttifakı ise bunun toplum üzerindeki en büyük yansımasıdır. Muhafazakâr, milliyetçi, liberal ve sosyal demokrat değerler bu çatı altında birleştirilirken her talebe "evet" diyen bir tutum izlenmesi -*meclisin mümkün olduğunca fonksiyonsuz kılındığı ancak devlet başkanının yetkilerle ciddi manada donatıldığı*- başkanlık sisteminin bir yansıması olan % 50+1 oy oranının bir gereği olarak okunmalıdır. Çünkü 14 Mayıs (2023) seçimlerinde Türkiye'nin Cumhurbaşkanını belirleyememesi çerçevesinde seçim tekrarı yapılabileceği kadarı süreçte Kılıçdaroğlu'nun aradaki oy farkını kapatmak için son bir çırpınış olarak bozkurt işareti yapar ve milliyetçi söylemleri dilinden düşürmez bir pozisyona bürünmesi¹⁶ CHP için devletin yürütme erkini elde etmenin önemini gözler önüne sermektedir.

Kılıçdaroğlu aynı tutumu ve muğlaklığı parti içerisindeki birliği sağlama konusunda da sürdürmüştür. Bir yandan vesayetçileri ve ulusalcıları memnun ederek partide tutmaya çalışırken diğer yandan sosyal demokrat ekip de unutulmamıştır. Bu nedenle Kılıçdaroğlu'nun laikliğe olan yaklaşımının Baykal kadar sert olmaması anlaşılmaktadır. Diğer yandan halkın ekonomik kayıpları dillendirilerek sosyal demokrasi ön plana çıkarılırken ülkede yaşanan haksızlıklar çerçevesinde özellikle etnik gruplar başta olmak üzere ülkedeki azınlık olan unsurların talepleri dile getirilerek hem azınlık seçmen hem de parti içindeki yönetici kadronun heyecanı diri tutulmaya çalışılmıştır.

AK Parti bir yandan dış politikadaki kontrolü Batı'ya kaptırışıyla eleştirilirken diğer yandan CHP'nin iktidara gelmesi halinde AB'ye dönük politika belirleneceğinin mesajlarının verilmesi bu muğlaklığı ortaya koymak açısından çok anlamlıdır. İktidarın Kıbrıs, Karabağ, Libya gibi

¹⁵ Bu hedef doğrultusunda Kılıçdaroğlu'nun 2023 Cumhurbaşkanlığı seçimlerini kaybetmesi üzerine partide lider değişimine gidilmiştir (CHP'de 'değişim' kurultayı, 2023). 5 Kasım 2023 tarihinde Kılıçdaroğlu karşısında Özgür Özel CHP'nin yeni parti lideri olarak seçilmiştir. Yeni liderin ilk söylemlerinin Kılıçdaroğlu ile benzer olması da CHP'nin ideolojik bir duruştan ziyade iktidara gelme kaygısında olduğunu bir kez daha göstermektedir (CHP'de "değişim" sözde kaldı!, 2023; Metiner, 2023).

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bakınız (Tarih unutmaz!, 2023).

meselelere dönük politika adımları eleştirilirken Batı'nın ürkütölmek istenmediğı ve iktidar olma sürecinde desteğinin alınmak istendiğı anlaşılmaktadır. Demokrasi, özgürlük, eşitlik, ekonomik refah gibi ilkeleri ön plana çıkararak halka umut ve heyecan verilmesi iktidara yönelik direnci artırmak anlamında önemli adımlar olmuştur.

Kılıçdaroğlu ile Akşener'in bir ittifak içerisinde olması "1999'da DSP-ANAP ve MHP'nin bir araya gelip 57. Hükümet'i kurması" ve "2014'de MHP ve CHP'nin Cumhurbaşkanı seçme konusunda masaya oturması" ile benzer özellikler taşıyor olarak yorumlansa da MHP'den kopan ve milliyetçi kodlarla kurulmuş olan İYİ Parti ile Baykal döneminde Kürt meselesine devletçi/milliyetçi bir bakışla yaklaşan CHP'nin 2023 seçimleri için HDP ile bir ittifak kurması, bu ittifakı ideolojisi ve özellikleri açısından önceki ittifaklardan ayırmakta ve -CHP'nin sağa kaymasından öte- hem Kılıçdaroğlu'nun hem de Akşener'in pragmatist tutumunun bir yansıması olarak okunmaktadır. Çünkü bu tutum, İYİ Parti içindeki milliyetçileri ve CHP içindeki ulusalcıları rahatsız etmesine rağmen sürdürölmesi ile ittifakın asıl amacının iktidara gelmek olduğunu kanıtlamaktadır. Bu şartlarda bir ittifakın sürdürölüyor olması CHP için ideolojik duruşun öldüğünün kanıtıdır. Diğer yandan bu şekilde "çerçevesi iyi çizilmiş belli bir ideolojik pozisyon benimsenmemesi" CHP'ye rahat hareket edilebilir bir ortam hazırlaması ile iktidar kapılarını açması ihtimali taşıdığı için anlamlı gözükmektedir. Bunun bir yansıması olarak Kılıçdaroğlu, mevcut başkanlık sisteminin ağır şartlarına rağmen muhafazakâr ve bölücü partilerle işbirliğı yapabilecek bir pozisyona gelerek kendisinden önceki tüm CHP liderlerinden farklılaşmış ve önceliğinin ideoloji değil iktidara ulaşma olduğunu kanıtlamıştır.

Özet olarak Kılıçdaroğlu'nun ne yaptığı ya da ne yapmaya çalıştığı halk nezdinde tam olarak anlaşılmasa da "CHP içinde bulunduğu ideolojik muğlaklıkla parti içindeki ulusalcı ve sosyal demokrat kişileri birleştirmeye, birbirine tezat politik tutumlar ortaya koyarak her kesime hitap etmeye ve böylece "hepsini yakala" tarzı bir parti olarak Tek Parti döneminin halk üzerinde bıraktığı izleri silmeye" çalışarak Millet İttifakı çatısı altında birleştirdiğı liderlerin de yardımı ile muhafazakâr ve milliyetçi özellikleri konusunda mutabık kalınan Cumhuri İttifakı cephesini yarararak iktidar kapısını açmayı hedeflemektedir. Dolayısıyla "bu hedef" CHP'nin ideoloji konusunda esnek olmasını ya da diğer bir ifadeyle ideoloji sepetine -Türk siyasi hayatında ki sağ parti tecrübelerinde yaşandığı gibi- çeşitli ideolojilerden (liberal sağ, demokratik sol, muhafazakârlık ve milliyetçilik) bir demet yaparak koymasını mecbur hale getirmektedir.

Kaynakça

- Akkır, R. (2015). Baykal Dönemi Cumhuriyet Halk Partisi'nin Din Politikasının Parametreleri, *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1 (2), 76- 87.
- Akkır, R. (2018). CHP'nin Bagajları, *Kriter*, 3 (28) <https://kriterdergi.com/siyaset/chpnin-bagajlari> adresinden 12.09.2023 tarihinde alınmıştır.
- Aksoy, M. (2010). Post-Baykal döneminde CHP nasıl kurtulur?, *Yeni Şafak*, <https://www.yenisafak.com/yerel/post-baykal-doneminde-chp-nasil-kurtulur-256623> adresinden 12.09.2023 tarihinde alınmıştır.
- Alkurt, I. (2017). *Ortanın Solu*, https://www.academia.edu/38046134/Ortan%C4%B1n_Solu adresinden 12.09.2023 tarihinde alınmıştır.
- Althusser, L. (2000). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, Y. Alp ve M. Özışık, (Çev.), (4. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Altunoğlu, M. (2014). *Geçmişin Yüküyle Yenilik Arayışı: CHP’de Lider, Tavan, Taban Analizi*, (1.Baskı). Ankara: SETA Yayınları 32.
- Atağenç, İ. Ö. (2019). ‘Ortanın Solu’ Düşüncesinde Kemalizm, *TAD*, 38 (66), 479-499.
- Atılğan, G. (2014). *İdeoloji, Siyaset Bilimi -Kavramlar-İdeolojiler-Disiplinler Arası İlişkiler İçinde*, (ss.285-298). (4.Baskı). İstanbul: Yordam Kitap.
- Baradat, L. P. (2012). *Siyasal İdeolojiler: Kökenleri ve Etkileri*, A. Aydın, (Çev.), (Birinci Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Baum, G. (2001). *Nationalism, Religion, and Ethics*, McGill-Queens University Press, London.
- Baykal, D. (2003). Baykal'ın kurultayda yaptığı konuşma, *Hürriyet*, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/baykalin-kurultayda-yaptigi-konusma-38507486> adresinden 12.09.2023 tarihinde alınmıştır.
- Beysanoğlu, C. (2020). Kemalizm ve CHP’nin İç Yapısı, *Perspektif*, <https://www.perspektif.online/kemalizm-ve-chpnin-ic-yapisi/> adresinden 12.09.2023 tarihinde alınmıştır.
- Bıçakçı, Y. (2013). CHP 1960-1980, M. Kabasakal, (Der.), *Türkiye’de Siyasi Partiler* içinde, (ss.26-47). İstanbul: Es Yayınları.
- Billig, M. (2002). *Banal Milliyetçilik*, C. Şişkolar, (Çev.), Gelenek Yayınlar, 1. Basım, İstanbul.
- Bora, T. (1995). *Milliyetçiliğin Kara Baharı*, (2. Baskı). İstanbul: Birikim Yayınları.
- Canyaş, O. (2015). CHP’nin Sosyal Demokrasi Serüveni, *Alternatif Politika*, 7 (1), 6-31.
- CHP’de ‘değişim’ kurultayı: 13 yıllık Kılıçdaroğlu dönemi kapandı, yeni Genel Başkan Özgür Özel, (2023). *Euronews*, <https://tr.euronews.com/2023/11/04/chp-38-olagan-kurultayi-yeni-genel-baskan-ve-parti-meclisi-belirleniyor> adresinden 09.11.2023 tarihinde alınmıştır.
- CHP’de “değişim” sözde kaldı! Özgür Özel de Kavala ve Demirtaş’a selam gönderdi, (2023). *24TV*, <https://www.yirmidort.tv/gundem/chpde-degisim-sozde-kaldi-ozgur-ozel-de-kavala-ve-demirtasa-selam-gonderdi-129099> adresinden 09.11.2023 tarihinde alınmıştır.
- Çağla, C. (2015). *Yeni Başlayalar İçin Siyaset Bilimi*, (Birinci Baskı). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Dönmez, Y. ve Bico, C. (2008). Bülent Ecevit, T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik* içinde, (ss.448-453). (3. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eagleton, T. (1996). *İdeoloji*, 1. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ecevit, B. (1973). *Ortanın Solu*, (Beşinci Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ecevit, B. (2008). *Ortanın Solu*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Erdoğan, C. (2017). Cumhuriyet Halk Partisi’nin Tek Parti Dönemi Sonrası İdeolojik Evrimi: Özgürlükçü Muhalefet, Ortanın Solu ve Demokratik Sol (1950-1980), *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (53), 299-318.
- Ete, H. (2010). CHP’deki Değişim Lider Değişimi mi, Siyaset Değişimi mi?, *SETA (Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı) Analiz*, (22), https://www.academia.edu/6371510/CHPdeki_De%C4%9Fi%C5%9Fim adresinden 01.09.2023 tarihinde alınmıştır.

- Ete, H. ve Eşkinat, D. (2013). Siyaset Arayışından Arayış Siyasetine CHP: Cumhuriyet Halk Partisi (2010-2013). *SETA (Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı) Analiz*, (65), https://www.academia.edu/6371533/Siyaset_Aray%C4%B1%C5%9F%C4%B1ndan_Ara%C4%B1%C5%9F_Siyasetine_CHP adresinden 01.09.2023 tarihinde alınmıştır.
- Geertz, C. (2010). *Kültürlerin Yorumlanması, Yerel Bilgi*, (1. Baskı). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Hamsici, M. (2023). CHP'nin ideolojisi: Nasıl bir geçmişten geliyor? Nasıl bir geleceğe gidiyor?, *BBC NEWS*, <https://www.bbc.com/turkce/articles/cy7yy1dy755o> adresinden 12.09.2023 tarihinde alınmıştır.
- Heywood, A. (2013), *Siyasi İdeolojiler*, (5. Baskı). Ankara: Adres Yayınları.
- Kahraman, H. B. (2023). CHP'de değişimin ve dönüşümün parametreleri, *Politikayol*, <https://www.politikayol.com/chpde-degisimin-ve-donusumun-parametreleri/> adresinden 13.09.2023 tarihinde alınmıştır.
- Keçeci, Ö. E. (t.y.) *Türkiye Cumhuriyeti Siyasetinde Bülent Ecevit (12 Eylül 1980'e Kadar)*, https://www.academia.edu/26808726/T%C3%9CRK%C4%B0YE_CUMHUR%C4%B0_YET%C4%B0_S%C4%B0YASET%C4%B0NDE_B%C3%9CLENT_ECEV%C4%B0T_12_Eyl%C3%BCI_1980e_Kadar_ adresinden 12.09.2023 tarihinde alınmıştır.
- Kerestecioğlu, İ. Ö. (2010). Milliyetçilik: Uyuyan Güzeli Uyandıran Prensten Frankeştayn'ın Canavarına, H. B. Örs, (Der.), *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler* içinde, (ss.309- 350). (4. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kılıçdaroğlu, K. (2010). Kılıçdaroğlu: Hazır mısınız?, *NTV*, https://www.ntv.com.tr/turkiye/kilicdaroglu-hazir-misiniz,dKO8a_f2Ok-9imOBIDuJAg adresinden 12.09.2023 tarihinde alınmıştır.
- Koç, A. (2017). 1965 Genel Seçimleri Öncesinde 'Ortanın Solu' Söyleminin Ortaya Çıkışı, *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 36-50.
- Kömürcü, D. (2011). Kılıçdaroğlu sonrası CHP, *İktisat Dergisi*, (515-516), 37-47.
- Mardin, ř. (1997). *İdeoloji*, Toplu Eserleri 3, (4. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2005). *Bu ülke*, (26. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Metiner, M. (2023). CHP'de ne mi değişti?, *Yenişafak*, <https://www.yenisafak.com/yazarlar/mehmet-metiner/chpde-ne-mi-degisti-4572786> adresinden 09.11.2023 tarihinde alınmıştır.
- Miş, N. (2020). CHP'deki Yeni Ayrışmaların 2023'e Muhtemel Etkileri, *Kriter Dergisi*, 5 (49). <https://kriterdergi.com/siyaset/chpdeki-yeni-ayrismalarin-2023e-muhtemel-etkileri> adresinden 12.09.2023 tarihinde alınmıştır.
- Örmeci, O. (2010). Son 50 Yıla Damga Vurmuş Bir İsim: Deniz Baykal, *Politika Dergisi*, <https://www.politikadergisi.com/makale/son-50-yila-damga-vurmus-bir-isim-deniz-baykal> adresinden 12.09.2023 tarihinde alınmıştır.
- Övür, M. (2011). 12 Eylül'den 12 Haziran'a Siyasi Partiler: Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), *SETA (Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı) Analiz*, (40).
- Özdemir, H. (2008). Siyasal Tarih (1960-1980). (S. Akşın, Yay. Yön.), *Türkiye Tarihi 4.Cilt-Çağdaş Türkiye 1908-1980* içinde, (ss.227-292). (10. Baskı). İstanbul: Cem Yayınevi.

- Sağlar, F. (2009). Baykal ve çelişki!..., *Birgün*, <https://www.birgun.net/makale/baykal-ve-celiski-10447> adresinden 18.09.2023 tarihinde alınmıştır.
- Selçuk, K. (2023). CHP'nin 100 yılı ve kimlik arayışı, *T24*, <https://t24.com.tr/haber/chp-nin-100-yili-ve-kimlik-arayisi,1129043> adresinden 13.09.2023 tarihinde alınmıştır.
- Şen, A. F. ve Yenigün Altın, Ş. (2019). Sosyal Demokrasiden Yeni Sağa CHP'nin Söylemsel Dönüşümü: Bir Siyasal Söylem Çözümlemesi Denemesi, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21 (3), 434-461.
- Tarih unutmaz! 14 Mayıs seçimleri sonrası 'bozkurt' olan Kemal Kılıçdaroğlu ve avanelerinin özerklik naraları! Tıpkı Demirtaş ve Kandil gibi... (2023). *Takvim*, <https://www.takvim.com.tr/galeri/guncel/tarih-unutmaz-14-mayis-secimleri-sonrasi-bozkurt-olan-kemal-kilicdaroglu-ve-avanelerinin-ozerlik-naralari-tipki-demirtas-ve-kandil-gibi/72> adresinden 09.11.2023 tarihinde alınmıştır.
- Tosun, T. (2009). 22 Temmuz'dan 29 Mart'a Siyasal Partiler: Statüko ile Değişim Arasında CHP, *SETA (Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı) Analiz*, (4).
- Tosun, T. (2020). CHP'de Sosyal Demokrat Kimlikle Merkez Kimliğin Eşgüdümü, *Perspektif*, <https://www.perspektif.online/chpde-sosyal-demokrat-kimlikle-merkez-kimligin-esgudumu-2/> adresinden 12.09.2023 tarihinde alınmıştır.
- Tuncer, E. (2011). Ortanın Solundan Demokratik Sola ve Sosyal Demokrasiye, *TESEV*, <http://www.tesav.org.tr/wp-content/uploads/2018/02/30.-ortaninsolundanemokratiksolavesosyaldemokrasiye.pdf> adresinden 05.09.2023 tarihinde alınmıştır.
- Turan, E. (2011). *Siyaset Bilimine Giriş*, (Birinci Baskı), Konya: Palet Yayınları.
- Türkiye Genel Seçim Tarihi (2023), *Yeni Şafak*, <https://www.yenisafak.com/secim/genel-secim> adresinden 12.09.2023 tarihinde alınmıştır.
- Türköne, M. (2014). *Siyaset*, (Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş Yeni Baskı). İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Uğur, F. (2019). Değişim kanlı mı olacak kansız mı?, *Haber7com*, <https://www.haber7.com/yazarlar/fuat-ugur/2825945-degisim-kanli-mi-olacak-kansiz-mi> adresinden 12.09.2023 tarihinde alınmıştır.
- Vincent, A. (2006). *Modern Politik İdeolojiler*, A. Tüfekçi, (Çev.), İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Yayla, A. (2016). *Siyaset Bilimi*, (Üçüncü Baskı). Ankara: Adres Yayınları.
- Yetkin, M. (2023). Kılıçdaroğlu'nun Geniş Cephe Siyaseti; İdeoloji ve Politika, *Yetkin report*, <https://yetkinreport.com/2023/03/27/kilicdaroglunun-genis-cephe-siyaseti-ideoloji-ve-politika/> adresinden 12.09.2023 tarihinde alınmıştır.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author

Sinem KUNT* Ceren PAMUK** Samir JAMANOV***

Makale Adı/Article Name

Rethinking about Tangible Cultural Heritage Like Architect Sinan in The Digital Age: A Synthesis between The Ages****

Dijital Çağda Somut Kültürel Mirası Mimar Sinan Gibi Yeniden Düşünmek: Çağlar Arası Bir Sentez

ÖZ

Bu çalışma, Mimar Sinan'ın günümüz dijital çağında yaşadığını varsayarak, günümüz ziyaretçilerinin istek, ihtiyaç ve beklentileri doğrultusunda Sinan'ın inşa ettiği mimari mekanların ziyaret deneyimini zenginleştirecek öneriler tasarlamaya çalışmaktadır. Multimedya geliştirme yönteminin adımları esas alınarak Sinan'ın inşa ettiği üç mimari mekan Süleymaniye Camii içi, hazire alanı ve türbe için teknolojiye dayalı öneriler geliştirilmiştir. Yerinde gözlem yöntemi ve gözlem formlarından yararlanılmıştır. Ayrıca Sinan'ın olağanüstü kişiliğini ve yapım tekniklerini ortaya çıkarmak için yazılı kaynaklardan (otobiyografi, kitap, makale, envanter vb.) ve görsel kaynaklardan (belgesel) yararlanılmıştır. Yerinde gözlemlerden elde edilen bulgulara dayalı olarak görsellerle zenginleştirilmiş şu aşamalar önerilmektedir. Birincisi, ziyaretçilerin, cami içerisinde ellerini havada hareket ettirerek sayfalarını çevirebileceği, 1,5x1 metre ölçülerinde, büyük boyutlu bir dijital kitap tasarlanması. İkincisi hazire alanı içerisinde, orada gömülü olan kişiler hakkında ve onların yaşamlarına ilişkin önemli bilgileri içeren bir matris barkod sisteminin geliştirilmesi. Son olarak Sinan'ın kendi hayat hikayesinin sesli anlatımıyla başlayıp, ziyaretçilere türbesinin yerini anlatarak rehberlik eden bir sanal gerçeklik uygulamasının ve simülasyonunun oluşturulmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Somut Kültürel Miras, Ziyaretçi Deneyimi, Dijitalleşme, Mimar Sinan, Süleymaniye Camisi, İstanbul.

ABSTRACT

The study is to endeavor to design proposals that will enrich the visiting experience of the architectural sites built by Sinan in line with the desires, needs, and expectations of modern-day visitors, assuming that Architect Sinan lived in today's digital age. Based on the steps of multimedia development method, technology-based recommendations have been developed for three architectural sites: the Süleymaniye Mosque, its cemetery area, and the tomb, all of which were constructed by Sinan. The on-site observation method and observation forms were utilized. Additionally, written sources (such as autobiographies, books, articles, inventories, etc.) and visual sources (documentaries) were consulted to explore Sinan's exceptional personality and construction techniques. Based on the findings from on-site observations, the following stages, enriched with visuals, are proposed as recommendations: designing a large-sized digital book, measuring 1.5x1 meters, where visitors can turn the pages by moving their hands in the air inside the mosque. Developing a matrix barcode system within the cemetery area, containing information about the individuals buried there, including important details about their lives. Creating a virtual reality application and simulation that starts with an audio narration of Sinan's own life story and then guides visitors to his tomb by describing its location.

Keywords: Tangible Cultural Heritage, Visitor Experience, Digitalization, Architect Sinan, Süleymaniye Mosque, İstanbul.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, sinem.kunt@hbv.edu.tr

**Yüksek Lisans Öğrencisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, cpamuk9@nevsehir.edu.tr

***Yüksek Lisans Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Turizm Rehberliği Anabilim Dalı, lee@anadolu.edu.tr

**** Bu araştırma, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) tarafından Üniversite Öğrencileri Araştırma Projelerini Destekleme Programı kapsamında 1919B012207314 hibe numarasıyla desteklenmiştir.

Introduction

Since the 21st century, the cultural heritage sector has increasingly embraced immersive technologies, which are “a collective term for augmented reality (AR), virtual reality (VR), and mixed reality (MR), to provide sensory experiences through various combinations of real and digital content” (Bekele et al., 2018). Almost every area of life shows a development towards rethinking and designing for the welfare of individuals, accessibility for all, a sustainable environment and most importantly, a better quality life. This effort becomes more prominent when it comes to the culture, values and tangible and intangible heritage products of a society. Societies exist with their cultural values and differ from other societies. The fact that tangible cultural artifacts cannot be reproduced naturally and that they are faced with the danger of human and nature (Caserta and Russo, 2002) at the same time necessitates the effective implementation of heritage management. There are institutions and organizations that are responsible for transferring these structures to the future without jeopardizing the rights of seeing and using cultural assets in future generations. On the other hand, cultural assets draw an image that has an international demand for visitors and the number of visitors is increasing day by day and is expected to increase in the coming years (Unesco, 2019). Governments have started to include digital targets and investment in their development plans due to their important role in supporting local cultural well-being and economic development, cultural and creative products have become instrumental.

This study aims to develop proposals regarding how Mimar Sinan would innovate in his cultural artifacts, based on the assumption that he lived in the digital age we are currently in. This perspective brings a fresh and imaginative approach to the research, considering how a renowned historical figure would embrace digital advancements and incorporate them into his creations. Architect Sinan, indeed, is one of the most prominent chief architects in Turkish architecture. His books on architecture are still taught as textbooks in universities around the world, demonstrating his enduring influence. Despite centuries passing, the magnificence and structural integrity of the buildings he constructed continue to astonish people. Architect Sinan's legacy stands as a testament to his remarkable skill and enduring impact on the field of architecture. By understanding the historical context and architectural principles that defined Architect Sinan's work, as well as taking into account the preferences and demands of today's visitors, this research aims to propose forward-thinking approaches that provide unique and engaging experiences at cultural heritage sites. Balancing tradition and innovation is key to creating meaningful connections between the past and the present, and this research strives to achieve that goal. Indeed, the authors have taken the perspective of imagining Architect Sinan living in the current digital age and have made an effort to design his works with this viewpoint. By envisioning how Architect Sinan would embrace and incorporate digital advancements in his architectural creations, the authors have sought to explore innovative possibilities and push the boundaries of the visitor experience. This imaginative approach allows for the exploration of new ideas that blend Architect Sinan's architectural legacy with contemporary technologies and concepts, ultimately enhancing the appreciation and engagement of visitors in the digital era. Based on this premise, the aim of the study is to propose recommendations that enrich the visitor experience for cultural heritage sites in the digital age.

1. Cultural Heritage and Digitization

Technology plays a crucial role in enhancing the consumer experience. Governments leverage technology to provide convenient and accessible services, personalized experiences, and innovative solutions. This includes digital platforms, online services, smart systems, and interactive interfaces that enhance the overall consumer experience and satisfaction (Bosene et al., 2021).

These advantages and opportunities arise from national development programs that are encouraged to digitize the sector by utilizing the integration of technology with artistic and

cultural heritage (Vacchio and Bifulco, 2022). For example, in addition to the application of augmented reality (AR) in various fields such as medicine, education, automotive industry, healthcare services, and tourism (Arena et al., 2022) it has been proven to be beneficial for the management and preservation of cultural heritage (CH) as well. The goal here is to enhance, restructure, and explore the visitor experience (Okanovic, 2022), conservation and preservation, to recreate past events (Boboc, 2019) and increase people's awareness of cultural heritage (Wang et al., 2023).

Cultural heritage is a legacy inherited from a previous generation and passed on in tangible or intangible ways. The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Unesco) divides heritage into two main categories: tangible and intangible heritage. Tangible heritage refers to physical objects, sites, or structures that have cultural, historical, scientific, or aesthetic significance. It is further divided into natural and cultural heritage. Natural heritage, as defined by UNESCO, refers to natural monuments that consist of physical and biological formations or a combination of both, which hold exceptional universal value from an aesthetic or scientific perspective. Cultural heritage encompasses the tangible aspects of human culture, including historic sites, archaeological sites, buildings, monuments, works of art, and artifacts (Unesco, 2003). The preservation of cultural heritage has been a concern for centuries, and the first laws enacted for its protection emerged in the 15th century. These early laws were primarily aimed at preserving monuments and works of art. However, it was during and after World War II that the need for international cooperation and legal frameworks for the protection of cultural heritage became evident. The extensive destruction and looting of monuments and works of art during the war led to the development of the 1954 UNESCO Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict. Since then, international efforts and legal frameworks for the preservation of cultural heritage have expanded beyond times of war. UNESCO has continued to play a leading role in promoting the safeguarding of cultural heritage through various initiatives, conventions, and programs, including the World Heritage Convention (1972) and the Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage (2003). These international instruments aim to protect and preserve cultural heritage in all its forms, whether tangible or intangible, for future generations (Blake, 2000).

Heritage materials, including artifacts, documents, artworks, and other historical objects, are often conventionally preserved in various institutions such as museums, archives, libraries, and specialized warehouses. These institutions have played a crucial role in protecting and providing public access to these valuable heritage materials for many centuries. The preservation and conservation of heritage materials can be approached through digital preservation (Abduraheem and Sheri, 2022). Digital preservation refers to the process of converting analog or physical information into a digital format using software and hardware technologies. It involves the transformation of traditional or non-digital materials, such as printed documents, photographs, audio recordings, videos, and other analog media, into digital files that can be stored, accessed, and manipulated electronically. Today's visitors are looking for different and innovative applications to enrich and make their experiences meaningful (Correia, Kozak and Ferradeira, 2013; Han, et al., 2019; Özendi, 2022; Öztemiz and Yılmaz, 2017). Developments in the age of information and technology come to the fore in the tourism sector, as in every sector (Carreira, González-Rodríguez and Díaz-Fernández, 2022; Çoban and Akoğlan-Kozak, 2022; Eser, et al., 2019; García-Muiña, et al., 2019). Especially the dijital applications seen in the field of tangible cultural heritage in recent times offer unforgettable and positively experiences to today's visitors (De Paolis et al., 2022; Hajirasoulli, et al., 2021; Mah, et., 2019). Visiting experiences are decisive for tourists to revisit that artifact and recommend it to others (Chung, et al. 2018; Kulakoğlu, 2020; Weng, Fu and Sun, 2021).

Technological advances are driven by the Internet of Things (IT), creating new possibilities for more direct interaction among users, objects and places. These opportunities provide an invaluable innovation for the heritage sector for the digital expansion of museums and heritage sites. For instance, in museums where technology is utilized, physical objects have sensors that

can detect their movements. Thanks to these sensors, objects are able to convey information to visitors, and in doing so, they interact directly with the visitors, making eye contact. This experience enhances the interaction between visitors and cultural objects, providing visitors with a memorable experience. According to a scientific study conducted by Not et al. (2019), the impact of digital-based applications on visitor experience regarding the remnants of World War I was investigated. According to the findings, digital applications have provided opportunities for learning about unnoticed aspects and discovering details that would normally go unnoticed. As a result, positive interaction between the collection objects of World War I and visitors has been achieved. Furthermore, the synergy between physical and digital aspects has promoted empathy and social interaction with the original users of the objects. For example, PLUGGY, a wearable social platform, aims to engage citizens in acquiring knowledge about cultural heritage and fostering heritage consciousness and participation. Indeed, digital platforms can also teach history to students and educate them about the preservation of cultural heritage. By utilizing digital platforms, students can have interactive and immersive learning experiences that promote a deeper understanding and appreciation of cultural heritage. Additionally, specific digital applications such as AR/VR experiences used in museums can entertain children and inspire them while supporting their learning during leisure time.

These applications provide interactive and engaging experiences that not only entertain but also facilitate learning outside of formal educational settings (Wang et al., 2023). There are studies that advocate for the possibility of providing a tourist experience for cultural heritage artifacts through multidisciplinary teamwork. These studies highlight the importance of collaboration among professionals from various disciplines, such as archaeology, history, architecture, tourism, technology, and design, to create comprehensive and immersive experiences for tourists visiting cultural heritage sites. This collaborative approach aims to enhance the overall visitor experience and promote a deeper understanding and appreciation of cultural heritage. These may include computer specialists with knowledge of software and hardware, archaeologists, historians, film art directors, screenwriters specializing in storytelling for cultural heritage, game directors, visual artists, graphic designers, and experts in measuring the tourist experience. The combined efforts of these experts from different fields contribute to creating a holistic and immersive experience for visitors (Olaz et al., 2022). there are also writers who visualize the design process with a graphic. Below, Figure 1 illustrates The Method Steps of Multimedia Development Life Cycle (MDLC).

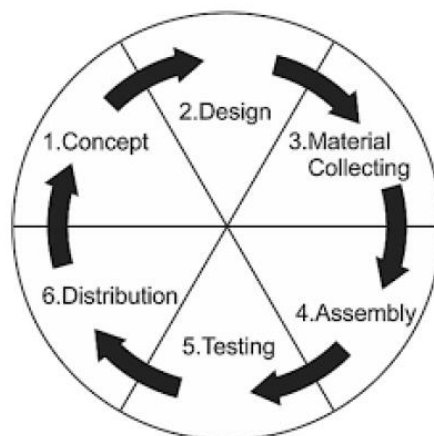

Figure 1. The Method Steps of Multimedia Development Life Cycle (MDLC)

(Source: Sutopo, 2003)

At the conception stage, the purpose of design, user identity, application type, aim and other common aspects should be explained. During the design stage, features should be developed to identify the requirements needed for architecture, appearance, style and application development.

During the material gathering stage, a developer can collect the necessary materials (text, images, audio, video, animation, 3D objects, and other required content or materials) to create the application. The assembly stage is the phase in which the developer creates applications using the content and materials collected during the content gathering phase.

Software tools can be used at this stage. The testing phase is the part where the application is checked to ensure that it functions properly and meets the user's needs. In the distribution stage, which is the last stage, the application must be installed in the storage media for the ready to run. For example, an application in APK format can be installed on an Android operating system-based smartphone. APK (Android Package Kit) is the package format used for distributing and installing applications on Android devices. An application based on AR technology was produced using the MDLC approach (Ahmad et al., 2021). According to this application, when the camera of the users is directed to the Lampung Museum collections, objects are displayed in 3D and information about these objects is provided to the user. The usefulness, convenience, intention and user-friendly perception of the produced application on users were also measured. With a percentage of 83%, the application has proven to be acceptable to users.

2. Materials and Methods

This study is based on a case study within the scope of qualitative research. The selection of Istanbul and Süleymaniye Mosque and Complex as the application area for the study is explained with a few reasons. Indeed, Istanbul is home to a significant number of architectural works by Architect Sinan, who was one of the most renowned Ottoman architects. It is estimated that out of the nearly 400 works attributed to Architect Sinan, more than half of them can be found in Istanbul. This concentration of Architect Sinan's architectural heritage in Istanbul further highlights the city's importance in terms of cultural and historical significance. Istanbul is one of the most visited cultural destinations by tourists in Turkey. The city attracts millions of visitors each year due to its rich historical and cultural heritage, iconic landmarks such as the Hagia Sophia, Topkapi Palace, Blue Mosque, and the vibrant atmosphere it offers. Istanbul has the highest number of cultural artifacts in Turkey. Istanbul is also a city renowned for its rich historical and cultural heritage, boasting numerous museums, palaces, mosques, churches, monuments, and other cultural sites. In addition to that, Istanbul was selected as the European Capital of Culture in 2010. This prestigious designation recognizes the city's significant contribution to the cultural landscape of Europe and highlights its vibrant arts and cultural scene. Süleymaniye Mosque and Complex being an apprentice work of Architect Sinan contributes to increasing its visitability. This helps to alleviate the crowd at other prominent architectural works in Istanbul such as the Sultan Ahmed Mosque (Blue Mosque) and Hagia Sophia, and creates a more balanced tourism movement. By promoting and encouraging visits to Süleymaniye Mosque and Complex, tourists can have the opportunity to explore and appreciate the architectural masterpiece created by Architect Sinan while also spreading out the tourist flow across multiple cultural sites in Istanbul. This approach aims to create a more sustainable and balanced tourism experience in the city. Additionally, the fact that the structure is a külliye and encompasses multifunctional buildings provides options for technological applications.

As a result, the interior of the mosque, the courtyard area (hazire), and the tomb of Architect Sinan have been selected for technological proposals. Based on the preliminary findings, it has been observed that these three spaces allow for the implementation of technology-based elements.

The research followed three stages. In the first stage, the authors of the study utilized written and visual sources related to Architect Sinan to find answers to the research question of what innovations he would have made in his works if he were alive in the present age. They read books about Architect Sinan's life and works, examined his autobiographical account *Tezkiret-ül Bünyan*, in which he conveyed his own expressions to Mustafa Sai Çelebi, and reviewed inventory information of over 200 works attributed to Architect Sinan in Istanbul. On November 23, 2022, the authors watched a 1 hour 47 minutes documentary about Architect Sinan on the digital platform called "Büyük Usta Architect Sinan" (Grand Master Architect Sinan) channel.

Detailed notes were taken during the documentary regarding Architect Sinan's personality and his genius in construction techniques. In addition, articles related to digitalization in cultural heritage sites and impressive tourism experiences were read, and technological innovations used for cultural assets both globally and in Turkey were investigated.

In the second stage, a request letter was written and sent to the Istanbul Provincial Mufti's Office on March 27, 2023, along with the necessary documents, seeking permission for examination and filming at the chosen site of Süleymaniye Mosque and Complex. On March 29, 2023, an official letter granting permission for research and filming, with attention to the necessary considerations both inside and outside Süleymaniye Mosque and Complex, was received. Three separate observation forms were prepared for Süleymaniye Mosque, the cemetery area (Hazire), and the Tomb of Architect Sinan. The observation forms included questions regarding the presence of technological innovations in the observed architectural works, their names, quantities, purposes of use, and their respective locations. The responsible author conducted fieldwork on April 7, 2023, to observe the selected architectural works (Mosque, cemetery area, Tomb of Architect Sinan) on-site, accompanied by the observation forms and research permission letter. The presence of enriching elements of the visitor experience and technological innovations in the works was determined through the observation forms. The findings from the observations were recorded in the observation forms. Observations were made in each structure for approximately 20-25 minutes.

In the third and final stage, on April 19, 2023, the authors organized an online meeting via Zoom to discuss the field data, share and evaluate the on-site observation findings. Utilizing the methods of Brainstorming and Six Thinking Hats Technique, based on the assumption of "What innovations would Architect Sinan make in his works if he were alive today," creative and innovative applications were identified for each architectural work to explore different perspectives. The options obtained were listed, and the final decision was reached through unanimous agreement. For instance, designing a sculpture created by artificial intelligence to welcome, guide, and provide information to visitors of Sinan's mosque, presenting a visualization of Sinan's autobiography in a suitable section of the mosque through a projection or digital reflection. However, due to the sacred nature of the research area being a mosque, great care has been taken in selecting the developed suggestions. Particularly, suggestions related to human depiction have been eliminated from consideration due to their unsuitability for the sacred space. It is stated that all three suggestions developed in the research can be applied to the sacred space and possess appropriate characteristics.

In qualitative research, as in quantitative research, there are criteria established and strategies developed to ensure reliability. One of these criteria is diversity (Eisner, 1991). According to Denzin (2009), diversity involves the use of two or more sources, theories, or methods in the diversity of the data set. A qualitative research approach was adopted during the research and different data development tools such as document analysis and observation forms were used. Diversification related to place, time, and individuals also constitute differences in data (Yılmaz, 2013). In this study, instead of collecting data from a single architectural unit built by Sinan, three different units were addressed, which include the interior of the Süleymaniye Mosque, the cemetery area (Hazire), and the tomb constructed by Mimar Sinan, where evidence and traces are found. Architectural areas that could serve as evidence of Mimar Sinan's material and spiritual cultural continuity have been identified as the research area based on document reviews. Another criterion is the systematic collection of data (Yin, 1994). The data collection process in the research was systematically carried out in three stages. An in-depth research and analysis approach (collection, analysis and evaluation of data) is adopted. The detailed information regarding the validity and reliability of the research is summarized in Table 1 below.

Validity	Internal Validity	Obtaining Official Permission from the Institution Expert Opinion Long-term Interaction Direct Quotation
	External Validity	Explanation of Research Type Description of Research Group Characteristics Specification of Research Group Selection Method Description of Implementation Process of the Study Description of Researchers' Roles Explanation of the Selection Justification for the Used Method Description of Data Collection Tool and Process Explanation of Data Analysis Process Explanation of Validity and Reliability Measures
Reliability	Internal Reliability	Use of Observation Form Use of Multiple Data Collection Techniques Following a Systematic Process Presentation of Findings Without Interpretation
	External Reliability	Adequate Discussion of Data in Results and Discussion Section Checking Consistency Among Data

Table 1. Validity and Reliability Criteria of the Research

3. Study Setting

The authors of the research, while developing recommendations for the architectural works, imagined Architect Sinan living in the digital age and attempted to design his works from this perspective. The metaphor of a compass was used as a tool in the creation of designs, as Sinan, like a compass, had one leg at the center while observing the surroundings carefully to materialize his works. In *Tezkiretül-Bünyan*, Sinan himself expressed that he moved like a compass throughout his life, taking fragments from the places he visited and bringing them back to Istanbul. Sinan transformed motifs from the Islamic religion into magnificent yet simple and elegant artistic elements. Based on this information, technology-based recommendations were developed for the interior of Süleymaniye Mosque, the cemetery area, and the Tomb of Architect Sinan using the method steps of the "Multimedia Development Life Cycle" by Stope (2003). All the developed recommendations are based on the data obtained from the observations.

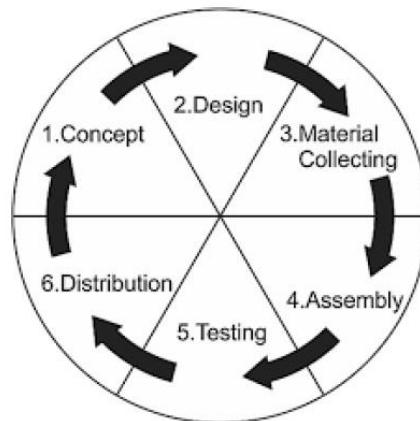

Figure 2. Multimedia Development Life Cycle for Süleymaniye Mosque Interior
(Source: Sutopo, 2003)

1. Concept Phase: It is proposed to create a digital book. A large-sized digital book, measuring 1.5x1 meters, can be designed where visitors can flip the pages by moving their hands in the air.

2. Design Phase: This phase should involve computer engineers, software experts, and history specialists.
3. Material Collection Phase: The information included in the book should be gathered from written and visual materials related to Süleymaniye Mosque and Complex, as well as archival documents.
4. Installation Phase: The designed book can be placed in the last prayer section or the sacred area of the Mosque.

Image 1. Recommended location for the placement of the digital book in Süleymaniye Mosque

5. Testing phase: The testing phase can be conducted at technology centers or innovation hubs.
6. Distribution phase: The distribution phase should be carried out under the supervision of the Istanbul Governorate and the Provincial Directorate of Religious Affairs.

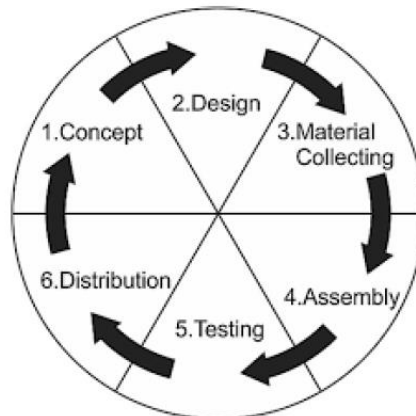

Figure 3. Multimedia Development Life Cycle for the Burial Sites

(Source: Sutopo, 2003)

1. Concept phase: It is suggested to develop a QR code application. A matrix barcode system can be created that contains information about the individuals buried in the cemetery, including important details about their lives.
2. Design phase: Experts in Islamic arts, history, and experts in Ottoman Turkish and Arabic languages should be involved. Web 2.0 tools similar to Canva can be utilized for the design process.
3. Material collection phase: The content should consist of historical records and archival documents related to the Ottoman Empire.
4. Installation phase: The application should be installed within the cemetery area.

Image 2. Recommended Location for the QR Code System in the Burial Site

5. Test stage: Testing should be conducted under the auspices of the Istanbul Governorship Provincial Directorate of Religious Affairs.
6. Distribution stage: Distribution should be carried out under the auspices of the Istanbul Governorship Provincial Directorate of Religious Affairs.

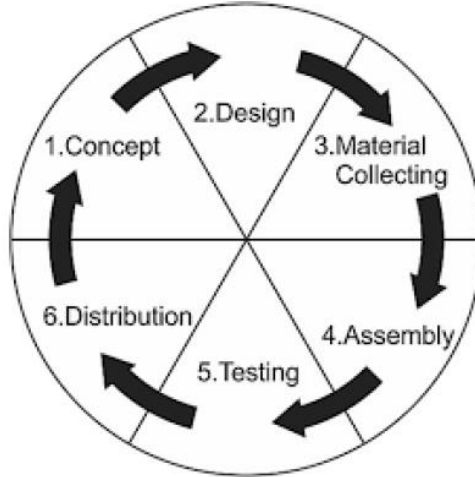

Figure 4. Architect Sinan's Tomb: Multimedia Development Life Cycle

(Source: Sutopo, 2003)

1. Concept Phase: It is proposed to develop a virtual reality application and simulation that narrates Architect Sinan's own life, education, personality traits, his architectural works, the methods and techniques he used in his works, the campaigns he participated in, the works he observed, and his aspirations. The application will also provide audio guidance to direct visitors to his tomb by describing its location.

Image 3. The Tomb of Architect Sinan

2. Design phase: This phase should involve computer engineers, software experts, and history specialists.
3. Material collection phase: It should include books about Architect Sinan's life and works, as well as his autobiographical writings.
4. Installation phase: It can be placed in a suitable location in the outdoor area of the Süleymaniye Mosque.
5. Testing phase: It can be tested in technology centers.
6. Distribution phase: It should be carried out under the auspices of the Istanbul Governorship Provincial Directorate of Religious Affairs.

4. Conclusion

Although centuries have passed since the foundations of cultural heritage were laid in the 15th and 16th centuries, there is still a sustained interest in cultural heritage in the modern era. The balance between preservation and utilization, the enrichment of visitor experiences, and, most importantly, the significance of Tilden's approach to heritage, widely accepted in the literature, continue to endure. According to Tilden, "interpreting heritage is understanding; understanding is accepting; accepting is preserving" (cited in Uzzell, 1998: 12). In addition, Tilden expressed that the importance of heritage should be communicated to visitors with an enriched understanding in the present time. Creatively addressing heritage assets encourages visitors to travel to the past in their own mental spaces and to mentally reconstruct/revitalize their heritage (cited in Nuryanti, 1996). Although Tilden's maxim maintains its essence even after a century, there is a difference at its core: digitization. Nowadays many tourists are searching for distinctive and memorable on-trip experiences, AR is one of the most significant benefits from the standpoint of supply (Rinaldi et al., 2022). With the opportunities and varieties provided by the information age, the transfer of cultural heritage to future generations can be easier and faster. At the same time, the touristic places visited are enriched with innovative applications (Castro, et al., 2018; tom Dieck and Jung, 2017).

Based on the assumption that if Architect Sinan had lived in today's age, he would have made innovations in his works, the research proposes technological innovations, particularly regarding the architectural works of the Great Master Architect Sinan. Drawing on Stope's (2003) "Method Steps of the Multimedia Development Lifecycle," technology-supported steps have been developed for three works. In the development of these steps, the observations of the responsible author were taken into account, and enriching practices were presented with the contributions of the authors.

5. Practical Implications

It is recommended to create a digital book as part of the multimedia development life cycle model for the Süleymaniye Mosque. This digital book, with its large size of 1.5x1 meters, will allow visitors to interact by turning its pages through hand movements in the air. The proposal for this digital book stems from the observation made by the responsible author during visits to the mosque, which revealed that guided groups and visitors who were unfamiliar with the mosque lacked access to important information and often overlooked the existing information boards. The digital book will provide visitors with a comprehensive resource on the importance of the mosque for acquiring knowledge. Additionally, it is expected to capture visitors' interest and enrich their overall visiting experience. This interaction will enable visitors to have an emotional experience, enriching their visiting experience and leaving them with an unforgettable memory. Nowadays many tourists are searching for distinctive and memorable on-trip experiences, AR is one of the most significant benefits from the standpoint of supply (Rinaldi et al., 2022).

It is recommended to implement a QR Code application for the burial area. This proposal involves developing a matrix barcode system that provides information about the individuals buried in the area, including significant details about their lives. The motivation behind this proposal arises from several factors observed in the burial area. The inscriptions on the tombstones are often in Arabic or Ottoman script, making it challenging for visitors to understand their significance. Additionally, there is a lack of information boards indicating the identities of the graves, resulting in limited engagement with this area by visitors. Furthermore, tourists often use the burial area as a resting and sitting spot rather than appreciating its historical significance. By introducing a QR Code application, visitors can easily access information about the graves using their smartphones. This application can also include an audio feature to cater to visually impaired individuals. The aim is to transform the burial area into a remarkable place that provides insights into the lives of influential figures from Ottoman history and facilitates an engaging and meaningful visiting experience for all visitors.

It is recommended to create a virtual reality application that simulates Architect Sinan and his tomb, utilizing the multimedia development life cycle model. The motivation behind this proposal stems from the author's observations regarding the lack of signs or guidance indicating the location of Architect Sinan's tomb, which has resulted in limited awareness and visits by a small number of people. Considering that Architect Sinan is a remarkable figure in world history, renowned for his exceptional talent and architectural works that are widely taught, it is important to provide meaningful visits to his tomb. By implementing a virtual reality application, tourists can have an immersive experience that not only enhances their visits but also fosters knowledge and awareness among individuals. This proposal aims to create a conscious and enlightened perspective towards Architect Sinan's legacy, elevating the significance of his tomb as a valuable cultural site. In this regard, it is recommended to develop a virtual reality application called "Architect Sinan's Simulation" that narrates Architect Sinan's life, education, personality traits, his architectural works, the methods and techniques he employed, the expeditions he took part in, the works he observed, and information about his dreams. The application should also provide a description of the location of his tomb and guide visitors who wish to visit it. By using virtual reality technology, visitors can immerse themselves in an interactive experience that brings Architect Sinan's world to life and allows them to explore his architectural achievements in a unique and engaging way. This application would contribute to the preservation and promotion of Architect Sinan's cultural heritage, while enriching the visitor experience. According to research, architectural structures redesigned and enriched with virtual reality and augmented reality provide visitors with unforgettable experiences (Kunt, 2023; Rinaldi et al., 2022).

6. Theoretical Implications

What sets this study apart and makes it unique is its design based on the assumption of how Architect Sinan, if he were alive in the current digital age, would innovate in his assets. This

perspective brings a fresh and imaginative approach to the research, considering how a renowned historical figure would embrace digital advancements and incorporate them into his creations. This research holds original value and contributes to the literature by developing digital recommendations for sacred areas. It is thought that the experiences of visitors to sacred places should be enriched with technology-based applications. In this respect, the research explains with concrete examples that digital applications can be applied to sacred places.

This research develops technology-based recommendations for architectural works built by Sinan and provides a practical roadmap using Sutopo's (2003) multimedia lifecycle steps. Nowadays, ease of use and more accessible and effective access to architectural works are provided through digital tools. In this regard, it is recommended that technological transformation be achieved by applying Sutopo's (2003) steps to suitable or feasible architectural works and testing them with the technology acceptance model.

7. Discussion

By embracing technological advancements and integrating them into the preservation and presentation of cultural heritage, a more immersive and enriching experience can be created for visitors, ensuring the continued relevance and appreciation of these historical treasures.

It is hoped that the suggestions outlined above will be thoroughly reviewed by experts and given priority under the supervision of the Istanbul Governorship Provincial Directorate of Religious Affairs. If deemed suitable, these suggestions should be implemented with the necessary budget and equipment, taking into consideration the concept of smart cities and the digitalization of cultural artifacts in the present era.

The technology acceptance model can be used to determine the success of suggestions regarding Sinan's works. The Technology Acceptance Model (TAM) developed by Davis (1989) is a model that suggests the acceptance of a new technology by users depends on two variables: perceived usefulness and perceived ease of use. TAM has provided guidance to ideas suggesting that the success of information systems, in technological terms, depends not only on technical and managerial features but also on the personal characteristics, expectations, and perceptions of system users. It has also shed light on how user perceptions on various issues can influence this success. Utilizing this model, the impact of perceived ease of use and perceived usefulness on the visitor experience should be measured concerning the developed technological element. Only through this method can the success of technological innovations be determined.

Of the three proposed suggestions, two are designed to emotionally contribute to visitors' experiences. For example, it is envisioned that visitors will provide an emotional and interactive expression while flipping through the pages of a large-sized book designed with augmented reality for the interior of the mosque. Similarly, the AI-supported speaking image of Mimar Sinan will also provide visitors with an emotional experience. It is expressed in the literature that emotional experiences also provide unforgettable experiences (Rinaldi et al., 2022). The QR code system for the cemetery area will enable visitors to have detailed information about those in the cemetery area. Information such as who the people buried there are and when they lived is not provided to visitors in its current state. In this regard, developing an application will provide visitors with rich information. The authors have endeavored to think like Mimar Sinan in today's digital age and have developed suggestions. It is strongly recommended that these suggestions be reviewed by experts in the field of artificial intelligence and that necessary permissions be obtained for their implementation in a sacred place.

8. Limitations

The most significant limitation is that the research area is sacred areas (Süleymaniye Mosque, the cemetery area (hazire), and the tomb of Architect Sinan). This situation is interpreted as the biggest obstacle in developing suggestions. Due to the sacred nature of the research area being a

mosque, great care has been taken in selecting the developed suggestions. Particularly, suggestions related to human depiction have been eliminated from consideration due to their unsuitability for the sacred space. It is stated that all three suggestions developed in the research can be applied to the sacred space and possess appropriate characteristics.

To truly think like Mimar Sinan, artificial intelligence-based software should be developed. From this perspective, this research could be interpreted as an attempt by the authors to emulate the thinking of Mimar Sinan.

Another limitation of the research is the lack of visual support for the interface or implementation of the recommended technologies. This topic falls outside the expertise of the research authors. At this point, it is strongly recommended to involve experts in software and artificial intelligence fields.

The final limitation is that the developed recommendations are only applicable to three works (Süleymaniye Mosque, the cemetery area (hazire), and the tomb of Architect Sinan) and were created by following the multimedia life steps of Sutopo (2003).

9. Suggestions

Especially for sacred sites, tools within the realm of information and communication technologies can be utilized. These tools include laser scanning, three-dimensional (3D) point clouds, digital photogrammetry techniques, 3D geometric feature technology, augmented reality (AR), virtual reality (VR), mixed reality (MR), virtual tours, asset cataloging, blockchain technology, and Geographic Information Systems (GIS).

Depending on the nature of the sacred site and the application, one or more of these tools can be selected. For example, the relief-adorned walls of sacred sites can be revitalized using VR and AR technologies to recreate their original grandeur and colors. Panels, calligraphy, or plant motifs found within sacred sites can be made more interactive using digital photogrammetry techniques.

Visitors' expectations regarding the digital tools they desire to encounter in sacred areas can be measured. Additionally, visitor satisfaction regarding existing works enriched with digital tools can be examined.

Reference

- Abduraheem, K., and Sheri, J. (2022). *Significance of Digitization of the Cultural Heritage: In the Context of Museums, Archives, and Libraries*. S. Abram, K. Ameen, R. C. Gaur, P. B. Magla, J. Pateman and B. J. Turock (Ed.), In *Handbook of Research on the Role of Libraries, Archives, and Museums in Achieving Civic Engagement and Social Justice in Smart Cities* (pp. 252-263). IGI Global.
- Ahmad, I., Rahmanto, Y., Pratama, D., and Borman, R. I. (2021). Development of augmented reality application for introducing tangible cultural heritages at the lampung museum using the multimedia development life cycle. *Ilkom Jurnal Ilmiah*, 13(2), 187-194. <https://doi.org/10.33096/ilkom.v13i2.859.187-194>.
- Arena, F., Collotta, M., Pau, G., and Termine, F. (2022). An overview of augmented reality. *Computers*, 11(2), 28. <https://doi.org/10.3390/computers11020028>.
- Bekele, K., Pierdicca, R., Frontoni, E., Malinverni, E. S., and Gain, J. (2018). A Survey of augmented, virtual, and mixed reality for cultural heritage. *Journal of Computing and Cultural Heritage* 11(2). <https://doi.org/10.1145/3145534>.
- Blake, J. (2000). On defining the cultural heritage. *International & Comparative Law Quarterly*, 49(1), 61-85. <https://doi.org/10.1017/S002058930006396X>.
- Boboc, R. G., Băutu, E., Gîrbacia, F., Popovici, N., and Popovici, D. M. (2022). Augmented reality in cultural heritage: An Overview of the last decade of applications. *Applied Sciences*, 12(19), 9859. <https://doi.org/10.3390/app12199859>.

- Bosone, M.; Nocca, F., and Fusco Girard, L. (2021). *The Circular City Implementation: Cultural Heritage and Digital Technology*. M. Rauterberg (Ed.), In *Culture and Computing. Interactive Cultural Heritage and Arts. HCII 2021; Lecture Notes in Computer Science* (pp.40-62). Springer.
- Caserta, S., and Russo, A. P. (2002). More means worse: Asymmetric information, spatial displacement and sustainable heritage tourism. *Journal of Cultural Economics*, 26(4), 245-260.
- Castro, J.C. Quisimalin, M., Córdova, V. H., Quevedo, W. X., Gallardo, C., Santana, J., and Andaluz, V. H. (2018). *Virtual Reality on e-Tourism. IT Convergence and Security 2017*, Seoul, South Korea.
- Carreira, V., González-Rodríguez, M. R., and Díaz-Fernández, M. C. (2022). The relevance of motivation, authenticity and destination image to explain future behavioural intention in a UNESCO World Heritage Site. *Current Issues in Tourism*, 25(4), 650-673. <https://doi.org/10.1080/13683500.2021.1905617>.
- Correia, A., Kozak, M., and Ferradeira, J. (2013), From tourist motivations to tourist satisfaction, *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 7(4), 411-424. <https://doi.org/10.1108/IJCTHR-05-2012-0022>.
- Chung, N., Lee, H., Kim, J. Y., and Koo, C. (2018). The role of augmented reality for experience-influenced environments: The case of cultural heritage tourism in Korea. *Journal of Travel Research*, 57(5), 627-643. <https://doi.org/10.1177/0047287517708255>.
- Çoban, S., and Akoğlan Kozak, M. (2022). Kavramsal çıkarımlar üzerinden Frigya Vadisinin dijital tasarımı. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 177-193. <https://doi.org/10.32572/guntad.997495>.
- De Paolis, L. T., Chiarello, S., Gatto, C., Liaci, S., and De Luca, V. (2022). Virtual reality for the enhancement of cultural tangible and intangible heritage: The case study of the Castle of Corsano. *Digital Applications in Archaeology and Cultural Heritage*, 27, e00238. <https://doi.org/10.1016/j.daach.2022.e00238>.
- Davis, F.D. (1989). Perceived Usefulness, Perceived Ease of Use and User Acceptance of Information Technology, *MIS Quarterly*, 13(3), 319-339.
- Denzin, N.K. (2009). *Qualitative Inquiry Under Fire: Toward a New Paradigm Dialogue* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315421292>.
- tom Dieck, M. C., and Jung, T. H. (2017). Value of augmented reality at cultural heritage sites: A stakeholder approach. *Journal of Destination Marketing & Management*, 6(2), 110-117. <https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2017.03.002>.
- Eisner, E.W. (1991). *The Enlightened Eye: Qualitative Inquiry and the Enhancement of Educational Practice*. Macmillan, New York. NY.
- Eser, S., Çakıcı, A. C., Babat, D., and Kızılırmak, İ. (2019). Turlarda teknoloji kullanımı: turistler ve turist rehberleri gözüyle bir değerlendirme. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (41), 465-480. <https://doi.org/10.31795/baunsobed.581982>
- García-Muiña, F. E., Fuentes-Moraleda, L., Vacas-Guerrero, T., and Rienda-Gómez, J. J. (2019). Understanding open innovation in small and medium-sized museums and exhibition halls: An analysis model. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 31(11), 4357-4379. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-03-2018-0260>.
- Han, D. I. D., Weber, J., Bastiaansen, M., Mitas, O., and Lub, X. (2019). *Virtual and augmented reality technologies to enhance the visitor experience in cultural tourism*. M. C. tom Dieck and T. Jung (Ed.) In *Augmented reality and virtual reality* (pp. 113-128). Springer.
- Kulakoğlu, D. N. (2020). *Turizm sektöründe sanal gerçeklik teknolojisinin kullanımına ve etkisine yönelik keşifsel bir araştırma*. [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.

- Kunt, S. (2023). Dijitalleşme Çağında Kültürel Mirası Yeniden Yorumlamak. *Kültürel Miras Araştırmaları*, 4(2), 49-60. <https://doi.org/10.59127/kulmira.1364908>.
- Not, E., Cavada, D., Maule, S., Pisetti, A., and Venturini, A. (2019). Digital augmentation of historical objects through tangible interaction. *Journal on Computing and Cultural Heritage (JOCCH)*, 12(3), 1-19. <https://doi.org/10.1145/3297764>.
- Hajirasouli, A., Banihashemi, S., Kumarasuriyar, A., Talebi, S., and Tabadkani, A. (2021). Virtual reality-based digitisation for endangered heritage sites: Theoretical framework and application. *Journal of Cultural Heritage*, 49, 140-151. <https://doi.org/10.1016/j.culher.2021.02.005>.
- Mah, O. B. P., Yan, Y., Tan, J. S. Y., Tan, Y. X., Tay, G. Q. Y., Chiam, D. J., and Feng, C. C. (2019). Generating a virtual tour for the preservation of the (in) tangible cultural heritage of Tampines Chinese Temple in Singapore. *Journal of Cultural Heritage*, 39, 202-211. <https://doi.org/10.1016/j.culher.2019.04.004>.
- Nuryanti, W. (1996). Heritage and Postmodern Tourism. *Annals of Tourism Research*, 23(2), 249-260.
- Okanovic, V.; Ivkovic-Kihic, I.; Boskovic, D.; Mijatovic, B.; Prazina, I.; Skaljo, E., and Rizvic, S. (2022). Interaction in eXtended reality applications for cultural heritage. *Applied Sciences*, 12, 1241. <https://doi.org/10.3390/app12031241>.
- Olaz, X., Garcia, R., Ortiz, A., Marichal, S., Villadangos, J., Ardaiz, O., and Marzo, A. (2022). An interdisciplinary design of an interactive cultural heritage visit for in-situ, mixed reality and affective experiences. *Multimodal Technologies and Interaction*, 6(7), 59. <https://doi.org/10.3390/mti6070059>.
- Özendi, M. (2022). Kültür varlıklarının yersel lazer tarama yöntemi ile dijital dokümantasyonu: Zonguldak Uzun Mehmet Anıtı örneği. *Geomatik*, 7(2), 139-148. <https://doi.org/10.29128/geomatik.917528>.
- Öztemiz, S., and Yılmaz, B. (2017). Kültürel bellek kurumlarında dijitalleştirme: kültürel miras ürünlerine yönelik uygulamalar üzerine bir araştırma. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 57(1), 493-523.
- Unesco, (2003). Text of the convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage. <https://ich.unesco.org/en/convention>.
- Unesco (2019). Thematic Indicators for Culture in the 2030 Agenda, Unesco, France.
- Uzzell, D. (1998). Interpreting Our Heritage: A Theoretical Interpretation. In D. Uzzell and R. Ballantyne (Eds.), *Contemporary Issues in Heritage & Environmental Interpretation*. London: The Stationery Office, 11-25.
- Rinaldi, A. M., Russo, C., & Tommasino, C. (2022). An augmented reality cbr system based on multimedia knowledge graph and deep learning techniques in cultural heritage. *Computers*, 11(12), 172. <https://doi.org/10.3390/computers11120172>.
- Sutopo, A. H. (2003). Multimedia interaktif dengan flash. *Yogyakarta: Graha Ilmu*, 32-48.
- Vacchio, E. D., and Bifulco, F. (2022). Blockchain in cultural heritage: Insights from literature review. *Sustainability*, 14(4), 2324. <https://doi.org/10.3390/su1404232>.
- Wang, B., Dai, L. and Liao, B. (2023). System architecture design of a multimedia platform to increase awareness of cultural heritage: A case study of sustainable cultural heritage. *Sustainability*, 15, 2504. <https://doi.org/10.3390/su15032504>.
- Weng, F., Fu, T. T., and Sun, M. Y. (2021, July). The Effect of Applying Augmented Reality on Historical Site Destination Image and Behavior Intention. *2021 IEEE 4th International Conference on Knowledge Innovation and Invention (ICKII)*. Taichung, Taiwan.

- Yilmaz, K. (2013). Comparison of quantitative and qualitative research traditions: Epistemological, theoretical, and methodological differences. *European journal of education*, 48(2), 311-325. <https://doi.org/10.1111/ejed.12014>.
- Yin, R. (1994), *Case Study Research: Design and Methods*, 2. Baskı, United States of America: Sage Publishing.

Conflict declaration

The authors of the article declare that there is no conflict of interest.

Author contributions

The first author of the article contributed to the theoretical framework, manuscript review, and English translation (%50), the corresponding author contributed to the original draft and methodology (%25). Likewise, the third author also contributed to the original draft and method (25%).

Ethics Committee permission

There is no need for Ethics Committee Permission.

Support and thanks

The study received support from the Scientific and Technological Research Council of Turkey (TÜBİTAK) under the University Students Research Projects Support Program with the grant number 1919B012207314.

Yazar/Author

Bülent YILDIZ*

Makale Adı/Article Name

The Effect of Smart City Applications on Smart City Life Intention:
The Moderating Role of Technology Anxiety**

*Akıllı Şehir Uygulamalarının Akıllı Şehir Yaşam Niyetine Etkisi: Teknoloji
Kaygısının Moderatör Rolü*

ÖZ

Dünyada şehirlerde yaşayan insan nüfusu sürekli artmaktadır. Artan nüfusun bir sonucu olarak şehir hayatını kolaylaştırmak için dijital teknolojilerin kullanımı yaygınlaşmıştır. Özellikle yapay zekâ ve nesnelerin interneti teknolojilerinin şehirlere entegre edilmesiyle akıllı şehrin önemi artmıştır. Bu nedenle, bu çalışma akıllı şehir uygulamalarının yaşam niyeti üzerindeki etkisini ve teknoloji kaygısının bu etkiyi nasıl ılımlılaştırdığını incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla 386 kişiden anket yoluyla veri toplanmıştır. Veriler yapısal eşitlik modeli ile analiz edilmiştir. Analizler sonucunda akıllı kamu hizmeti, akıllı ulaşım ve akıllı çevrecilik uygulamalarının akıllı şehirlerde yaşama niyetini anlamlı şekilde pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Yapılan moderatör analizi sonucunda akıllı şehir uygulamalarının akıllı şehirlerde yaşama niyeti üzerindeki etkisinde teknoloji kaygısının moderatör rolü olduğu tespit edilmiştir. Araştırma bulgularına göre önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Akıllı şehir, teknoloji kaygısı, sürdürülebilirlik.

ABSTRACT

The human population living in cities in the world is constantly increasing. As a result of the increasing population, the use of digital technologies has become widespread to facilitate city life. The importance of a smart city has increased mainly due to the integration of artificial intelligence and Internet of Things technologies into cities. Therefore, this study aims to examine the effect of smart city applications on life intention and how technology anxiety moderates this effect. For this purpose, data were collected from 386 people using a questionnaire. The data were analysed with a structural equation model. As a result of the analyses, it was determined that smart public service, smart transportation and smart environmentalism practices significantly positively affect the intention to live in smart cities. As a result of the moderator analysis, it was found that technology anxiety has a moderating role in the effect of smart city applications on the intention to live in smart cities. Suggestions were made according to the research findings.

Keywords: Smart city, technology anxiety, sustainability.

* Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İİBF İşletme, byildiz@kastamonu.edu.tr

** The ethics approval was obtained by Kastamonu University Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Committee with decision number 11/2 on 04.10.2023.

Introduction

The ever-increasing population and its penchant for city life pose insurmountable problems that cities must continually solve. Cities face increasing energy and environmental constraints, the necessity to sustainably grow their economies indefinitely, and inadequate social and physical infrastructures (Martins et al., 2021). Air pollution, rising poverty and crime rates, and health crises deleteriously impact city life during a pandemic (Sassen and Kourtit, 2021). Buildings, infrastructure, and energy resources are in high demand in metropolitan areas due to the increasing population in smart cities. The transition to a low-carbon society and the delivery of sustainable energy systems are two of the biggest challenges that city authorities confront (Bachanek et al., 2021). With this background, smart cities are all the rage, and people are working to switch to a smart city environment. On the other hand, this change has its challenges. According to Lai et al. (2020), smart cities rely on an information technology infrastructure built on standards. This infrastructure must accommodate new technologies like enhanced sensors, measurement and analytical tools, and AI-driven solutions. Energy and urban infrastructure must use efficient technologies and renewable energy sources (Bachanek et al., 2021). For this reason, knowing the history, setting, and substance of modern urban dynamics is crucial (Sassen and Kourtit, 2021). As a result, the greatest minds in business, economics, law, technology, and social research must work together to determine the societal effects of smart cities before they can be built or improved (Tantau and Shanta, 2021).

The Smart City Council asserts that ICTs improve urban livability, operability, and sustainability. Various sensors and other devices are responsible for collecting data and information, which is then communicated across wired or wireless networks and later processed for both present and future applications. To ensure the well-being of their residents in every aspect, these urban centres are meticulously designed to be environmentally friendly (Sabory et al., 2021).

For a smart city to be successful, its citizens must embrace and use smart solutions that improve decision-making and encourage behavioural change. These solutions should improve the daily lives of residents, as they are the ones who will be using them (Szpilko, 2020).

Governments and enterprises must thoroughly understand the psychological and perceptual aspects of technological acceptance, particularly during the initial phases of adoption, to create suitable smart city services and technologies. Still, additional study is required to understand the smart city phenomenon in these settings fully. The importance of studying how people utilise smart city services is growing in the eyes of researchers and industry professionals alike (Lytras et al., 2021).

Smart cities are essential to facilitating urban life, contributing to ecological balance, and improving city dwellers' living standards. However, the use of advanced technology is required to realise these. Therefore, the attitude of city residents towards technology should be addressed. Although smart cities will facilitate the lives of citizens, the willingness of individuals with high technology anxiety to live in smart cities will differ from individuals with low anxiety.

Therefore, this study investigated the moderating role of technology anxiety in the effect of smart city applications on the intention to live in a smart city.

1. Theoretical Framework

This section explains the concept of smart city, smart public services, smart transport and smart environmentalism applications (sustainability) concepts from smart city applications about technology concerns.

1.1. Smart City Concept

The idea of a "smart city" (Sabory et al., 2021) developed in the late 1980s after the smart growth movement. Although there isn't a universally agreed-upon definition of "smart city" just yet, it's evident that these cities use ICTs to boost service quality, citizen happiness, sustainability, and economic growth (Patrão et al., 2020). To optimise city subsystems and provide inhabitants with new service options, the core idea of a smart city is to integrate services across them (Agbali et al., 2019). According to the European Commission, "smart cities" are metropolitan areas that use technology to improve the administration and efficiency of their built environments. In a smart city, according to the Commission's definition (Martins et al., 2021), digital and communications technologies improve the efficiency of conventional networks and services for the benefit of both people and companies.

The term "smart city" is frequently used in conjunction with the idea of a sustainable or eco-city, which seeks to enhance or decrease the price of city services. Reconciling technical advancements with the economic, social, and environmental concerns of future cities is the fundamental goal of smart cities. Improving people's standard of living without impacting negatively the environment is the goal (Campisi et al., 2021). Thus, according to Sabory et al. (2021), the smart city is a concept of how cities will evolve.

Efforts to expand smart cities are digitising and integrating more facilities and services, increasing the usage of collaboration tools and automated service management platforms, improving current infrastructures, and making cities more appealing and secure for residents and visitors alike. Smart city applications have numerous benefits, including the ability to ease the shift from in-person to online service delivery, lessen the impact of disasters like pandemics, and more (Patrão et al., 2020).

Technology by itself does not make for intelligent urban design (Szpilko, 2020). The use of ICT for greater resource utilisation and decreased emissions is just the beginning of what a smart city has to offer. More efficient building lighting and heating systems, better water supply, and smarter urban transit networks are all on the horizon. Meeting the requirements of an older population, safer public areas, and more engaged and responsive city administration are all outcomes (Martins et al., 2021). With technology serving as a fulcrum, the smart city has a people-first approach that prioritises their needs. Infrastructure and technological solutions should benefit the people who live and work there. Every individual's unique traits and skills are the foundation of a contemporary city (Szpilko, 2020).

Using ICT elements to enhance urban services' rapid and efficient delivery is central to the smart city concept. In particular, it is associated with cutting-edge technology like AI, the IoT, big data, robots, etc. (Sukhwani et al., 2020). High-quality ICTs and other physical infrastructures are essential to support more robust smart city practices. So, recent efforts to define smart cities have focused on smart city connectivity and integrating the massive amounts of data generated by physical and networked devices, thanks to the advancements in ICTs (Myeong et al., 2021). Furthermore, it is believed that the successful development of smart cities depends heavily on the

extensive usage of ICTs (Papova and Zagulova, 2022). Thanks to technological innovations like RFID, sensors, and the Internet of Things (IoT), it is much easier for objects to communicate with one another. As a result, transportation is now more intelligent (Agbali et al., 2019). In addition, smart cities can use blockchain technology to solve several issues with infrastructure (Treiblmaier et al., 2020). There may be a disconnect between the environmental, social, and economic components, all of which can contribute to these problems.

1.2. Smart Government

To enhance the quality of life for the growing urban population, it is believed that smart cities should incorporate distant, intelligent, and efficient healthcare systems (Agbali et al., 2019). IoT has revolutionised healthcare by allowing hospitals to detect and control things and monitor patients through sensors remotely (Guo et al., 2018). Several security and privacy concerns arise when new technologies for smart health and mobile health are implemented in smart cities. Additional measures to guarantee confidentiality and safety should be implemented (Agbali et al., 2019).

When the state intervenes in a high-quality and efficient manner to meet the needs of its citizens, this is known as smart governance. Regarding e-government practices, particularly public participation, governance is a crucial component. Because they suggest more citizen-centred governance, e-government efforts are joint in many nations. E-government introduces novel concepts like openness, responsibility, and public engagement in evaluating governmental efficacy through the lens of the information society (Alderete, 2021). The principal responsibility of the public administration in a smart city is to instil trust in the achievement of smart city goals through the availability of transparent data, sustained dedication, targeted policies, and strong leadership. To guarantee confidence, blockchain technology is suggested for use. When it comes to electronic governance, the increased secrecy that blockchain technology provides is ideal. Technological considerations can result in more privacy and security, intelligent individuals' trust, and public affairs engagement (Treiblmaier et al., 2020). Every smart city initiative impacts the way people live. People must agree to change their ways of living or working together by adopting smart behaviours to succeed (Georgiadis et al., 2021).

For a smart city program to be a success, it is crucial that essential players from all areas and groups actively participate. Enabling a smart city requires e-governance, which involves including the public in the smart city effort and maintaining transparency in decision-making and implementation. Thus, many smart city initiatives revolve around citizen-centred governance (Agbali et al., 2019). The reason is that smart city systems (Lim et al., 2021; Vinod Kumar and Dahiya, 2017) can only function well if citizens actively engage with them.

Governments have the power to grow cities when they envision a purposeful future and craft policy tools to shape it. Consequently, the foundation of smart cities is establishing policy directives that foster innovation (Fialová et al., 2021).

1.3. Smart Transport

Exogenous tendencies in urban development intensify the difficulties the urban freight system faces. Efforts are being made by urban logistics providers to address these difficulties by developing suitable internal solutions that enhance sustainability, efficiency, and safety. Using electric vehicles to transport goods to consumers in cities is one way to lessen the impact of pollution on the environment (He and Haais, 2020). This highlights how crucial the idea of

sustainable transportation is. A long-standing trend, sustainable transportation is a critical component of progress. Smart cities must integrate dependable transportation systems like never before to achieve sustainable development (Bamwesigye and Hlavackova, 2019).

Blockchain technology could improve smart city logistics and supply chain operations. Blockchain helps supply chain stakeholders regulate the movement of services and goods between network points, secure IoT devices, and facilitate due diligence. The future smart city relies on many micro-industries with efficient supply chains and dynamic commercial connections. Blockchain technology lets smart city users track purchases, improving happiness and trust (Treiblmaier et al., 2020).

Smart mobility is equally crucial for fostering the growth of smart cities. Environmental and economic considerations are essential, as are the requirements for advanced technology and intelligent individuals. Optimal traffic management and gathering public feedback on city liveability and shared transportation service quality are two primary uses of ICT in smart mobility (Alderete, 2021). When collected on a regular and timely basis, technologies allow for better data quality, which in turn improves traffic management. Technology has advanced so that we can more precisely follow routes, making drivers' lives easier and more productive. These and other technologies improve people's mobility in smart cities. Nevertheless, it takes work to implement these technologies. Effort and time are needed for high-level adoption (Popova and Zagulova, 2022).

Smart mobility aligns with the UN Sustainable Development Goals by ensuring local, national, and international accessibility, communications infrastructure, and sustainable and safe transport systems. ICT is used to organise urban mobility services in smart mobility. This allows for various information services, such as intelligent transport systems or mobility pattern algorithms. These information services can reduce air and noise pollution, traffic congestion, and travel expenses while improving safety (Rocha et al., 2021).

1.4. Smart Environment and Sustainability

On a worldwide scale, most urban areas use much energy. Modern cities undeniably cause the most significant amount of pollution and energy consumption. Water management, accessibility, and urban air pollution are three areas where the repercussions of human inaction will be most noticeable (Georgiadis et al., 2021).

The importance of sustainability is highlighted when considering factors such as fossil fuel scarcity, rising greenhouse gas emissions, and global warming (Tatntau and Şanta, 2021). Sustainability may not have an agreed-upon definition, but it is generally acknowledged that it takes a holistic approach to meeting human needs (Farmanbar et al., 2019).

When we replace inefficient technologies that rely on fossil fuels with ones that use electricity, we open the door to a world of energy savings in buildings, transportation, and industry. In addition to reducing the severity of climate change, increasing energy efficiency boosts economic growth, job creation, and overall social welfare (Martins et al., 2021). These days, smart power grid integration, energy storage, and solar power utilisation are all crucial (Farmanbar et al., 2019).

Clean, affordable, and efficient energy consumption is the primary goal of smart energy (Treiblmaier et al., 2020). Improving energy efficiency and incorporating renewable energy sources are both attainable goals with the help of numerous well-thought-out plans. Among these,

there are smart meter installations that can virtually transmit consumption and production data, web or mobile application platforms that allow users to monitor their electricity usage over time, lighting savings through smart sensor systems, water boilers with adjustable temperature control systems integrated, and the conversion of the city's electricity grid to a smart grid (Sabory et al., 2021). Cities may save money on utilities like gas, water, and electricity with the help of smart city technologies. They can make intelligent system control possible and automate data storage for energy usage, contributing to greater energy efficiency. By optimising lighting, heating, or cooling in this manner, energy expenses are drastically reduced. As an example of how the system might help reduce energy use, it can only heat the space during the hours when it is regularly used. Innovative technology may also automatically optimise a building's electricity consumption by effectively regulating lighting and elevators. Additionally, it can aid in detecting water pipe breaches and reducing water use (Ptak, 2021).

Waste sorting and recycling, reduced energy consumption, and purchasing pre-owned items are all sustainable concepts that make up the smart environment (Alderete, 2021). A green and clean city is a goal of smart city planners. This philosophy tackles ecological concerns by embracing sustainable methods like renewable energy, preserving natural ecosystems, decreasing noise pollution, monitoring air quality, and minimising fuel emissions. The key here is the planned, ongoing growth of cities' natural resources while rationally conserving them. The fundamental requirements for attaining a clean and healthy city, particularly in the city centre, include tending to mature trees, adding different types of urban greenery, and increasing the biologically active space (Fialová et al., 2021). As a result of burning fossil fuels, atmospheric CO₂, methane, and nitrous oxide concentrations have climbed 40% since the pre-industrial period. Urban areas are responsible for around 75% of the world's energy consumption, with outdoor urban lighting contributing 20–40% of power-related spending. Solutions that allow for the appropriate control of both the natural and artificial environments created by humans are crucial in this setting (Bachanek et al., 2021). It is equally essential for citizens to be involved in these solutions. It is said that residents of smart cities are very dedicated to creating scalable and environmentally friendly habits like recycling trash and making good use of energy (Alderete, 2021).

1.5. Technology Anxiety

The Technology Acceptance Model (TAM) is the most well-known of several frameworks designed to facilitate the widespread use of cutting-edge technological innovations. Perceived utility and ease of use are the two main factors determining a technology's intended use, according to TAM (Neupane et al., 2021). Theories of technology acceptance (TAMs) explain what elements impact users' decisions to adopt new technology. Another purpose for them is to find out what makes people want to use a particular device (Shore et al., 2018).

Anyone hoping to fit in with modern culture must become proficient in the tools and apps used for smart city life and communication (Popova and Zagulova, 2022).

One of the primary factors that determines the degree of digitalisation of people is the education of residents. One robust indicator of ICT use is the level of education. Cognitive resources, digital abilities, and, most crucially, social and informational resources are all at an educated person's fingertips (Alderete, 2021).

The younger generation has more excellent hands-on expertise with technology due to greater exposure (Arar et al., 2021). Older people see potential profits from innovation as smaller than

younger people. It is also asserted that older individuals have less access to ICT than younger ones. According to Alderete (2021), one way to begin understanding the traits of early adopters and the degree of adoption of smart city services based on information and communication technologies is to look at their age. This is because age is a proxy for personal innovativeness. The fact that an assistive robot's complexity can deter some older adults from using it is a serious concern. Service churn could be the end consequence of these unpleasant encounters (Shore et al., 2018).

Developing smart city solutions with the safety of people's personal information in mind has always been a top priority. Users will become suspicious of the reliability of online services and, in extreme circumstances, develop negative emotions due to a lousy security experience. It is noted that consumers' anxiety about privacy resulting from online services impacts their feelings and overall well-being, regardless of whether their private information is published (Lin et al., 2019).

Technology anxiety is the fear and worry of using technical equipment (Jeng et al., 2022). To study the primary drivers and challenges to technology adoption in smart cities, technology anxiety might be considered as an indicator of residents' behaviour. The term "technology anxiety" describes a wide range of feelings people experience when confronted with new technological concepts or while attempting to master existing ones. Anxieties over technology's potential downsides, like data loss or human error, are central to this idea (Troisi et al., 2022). According to the research, technology anxiety is a negative emotional state that impacts how people interact with technology. Furthermore, by evaluating people's emotional states rather than their acceptance and usage of technology, technology anxiety permits the research of the development of negative emotions and fear as outcomes of a particular technology's introduction. Consequently, studying the level of tech anxiety in modern cities can provide insight into the various emotional aspects of public opinion and citizen behaviour (Troisi et al., 2022).

2. Literature Review and Establishment of Research Hypotheses

Software and hardware proliferate and diversify, making people's lives easier (Jeng et al., 2022). An essential component in the future success of smart cities is their growth, which caters to their inhabitants' collective and individual demands (Lin et al., 2019). Smart cities are becoming increasingly appealing to people as digital services proliferate in communities, fostering a sense of connectedness and improving city life for everyone. According to Campisi et al. (2021), these smart technologies can significantly boost civic engagement with a bottom-up planning strategy.

The potential for connected transit systems to greatly enhance efficiency across the city is enormous. Cities can better accommodate their residents, even in the face of a frequently exponentially increasing population, thanks to intelligent technologies such as improved traffic management and the ability for public transportation riders to monitor the whereabouts of their buses and trains. Technologies like smart traffic lights optimise traffic flow to alleviate peak-hour congestion. Intelligent parking management is only one example of how other smart mobility technologies open new income streams for communities. During crucial times like a pandemic, the transportation industry and customer services can be better managed using applications and sensors (Campisi et al., 2021).

The population is immediately impacted, and smart city orientation results from using mobile applications that provide intelligent services, including smart weather forecasting, smart community development, and smart transit (Basbeth et al., 2019).

The quality of life for city dwellers is enhanced by smart city services, which lead to a more pleasant living situation. People living in urban areas of Taiwan were polled. The results show that people are open to using smart city services based on information and communication technologies if built with creative concepts that protect their privacy and offer good quality (Yeh, 2017).

Citizens' opinions and perspectives must be carefully considered for the effective administration of urban services because these services are utilised by the public (Alderete, 2021). High-tech residents are expected to be proactive in the citizen-centered smart city. Having only tech-savvy people in smart cities is a pipe dream. Marginalised populations, especially those without technical understanding, may not benefit from smart cities. Residents must be tech-savvy and comprehend emerging technology to use smart city services. If more susceptible to new technology, smart city residents may not use urban services (Shin et al., 2021).

Users may experience discomfort with smart city service technologies due to the intricacy of smart services. Anxieties among users will dampen enthusiasm for smart city services and make it harder for them to be utilised the channels (Abu Salim et al., 2021).

Neupane et al. (2021), in a study conducted on 229 people, found that trust in smart cities significantly affects the intention towards smart cities. Furthermore, the results of their research demonstrate that trust in smart city technologies is influenced by two factors: perceived benefit and perceived information security.

Abu Salim et al. (2021) studied take samples with size of 580 participants in Dubai. They found that perceived benefit, perceived capacity, perceived ease of use, perceived trust, and security significantly affect user satisfaction, and satisfaction affects the intention to continue using smart city services.

Jeng et al. (2022) found that the perceived usefulness of smart health wearable device technology significantly affected the attitude and intention to use of 166 people in Taiwan. They also found that technological anxiety moderates the effect of attitude on intention to use.

Müller (2019), in his research on autonomous and electric vehicles on 1177 participants in Europe, North America and China, found that perceived usefulness significantly affects attitude, and attitude significantly affects intention to use.

Meidute-Kavaliauskiene et al. (2021) conducted a study on autonomous vehicles with 611 participants in Turkey. They found that perceived safety and advantage have a significant positive effect on intention to use, while perceived risk has a significant negative impact.

Research conducted in Vienna by Ptak (2021) revealed that smart cities connected to ICT can influence cities' ability to save electricity. In addition, the participants believe that smart city technologies have the potential to reduce power usage, particularly when it comes to optimising urban transportation and lighting. Sixty-one per cent of people who took the survey think that smart city-related information and communication technology improves city operations. Almost everyone who took the survey said they would support cutting power use with technology if given

the chance. According to the poll results, respondents know commonplace remedies are utilised to decrease power usage.

According to Alderete's (2021) study of 97 Argentinians, smart city activity performance is strongly impacted by ICT use and smart city concept awareness. According to the study's author, smart citizens' actions can be better understood when familiar with the smart city concept. Additionally, the author asserts that smart cities can only come to fruition once information and communication technology applications are widely used.

According to Arar et al. (2021), users' desire to adopt smart home technology is negatively affected by technological anxiety but positively affected by expected performance, social influence, and facilitating factors.

Vo et al. (2022) conducted a study on 322 people and found that technology anxiety has a moderating role in the effect of attitude towards augmented reality applications on usage intention.

Giao et al. (2020) conducted a study on 584 people in Vietnam and found that technology anxiety moderates the attitude towards internet banking on usage intention.

Dash (2022) conducted a study on 494 people in India and found that technology anxiety has a moderating role in the relationship between the built environment of smart cities and citizens' quality of life.

As a result of the theoretical framework and literature review, the research hypotheses were formed as follows.

H1: Smart public service among smart city applications significantly positively affects the intention to live in a smart city.

H2: Smart transport services among smart city applications positively and significantly affect the intention to live in a smart city.

H3: Smart environmental service among smart city applications positively and significantly affects the intention to live in a smart city.

H4: Technology anxiety has a moderating role in the effect of smart city applications on the intention to live in a smart city.

3. Method and Findings

This section gives information about the method used in the research, data collection tools and the findings of the research data analysis.

3.1. Method

This study investigates the effect of smart public services, smart transport services and smart environmentalism applications on smart city life intention. Another aim of the study is to test the moderating effect of technology anxiety on the impact of smart city applications on life intention. For this purpose, data were collected from 386 people residing in Ankara by questionnaire. The convenience sampling method was preferred as the sampling method. Research data were collected online in 2023. The smart city applications scale was prepared using Pinochet et al. (2019), the intention to live in a smart city scale was prepared using Pinochet et al. (2019) and Lytras et al. (2021), and the technology anxiety scale was prepared using Lytras et al. (2021).

Permission was obtained for the research with the decision of the Kastamonu University Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Board dated 4.10.2023, numbered 11/2.

The research relied on questionnaires to compile its findings. The study included assessments of validity and reliability. We used EFA and CFA at the primary level to establish construct validity, respectively. The EFA utilised the Barlett Sphericity and Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) tests. According to Büyüköztürk (2002), factor analysis can be carried out on the scale if the value of the KMO test is greater than 0.60 and the Barlett Sphericity test has a significance level of $p < 0.05$. Byrne (2011) states that in CFA, the scale statements' factor loading values must be greater than 0.50 and that there must be a significant association between the statements ($p < 0.05$).

Reliability analyses followed the construct validity analyses. All dimensions and the scale were subjected to Cronbach's Alpha coefficient as part of the reliability investigation. To gauge reliability, Cronbach's Alpha ($C\alpha$) was employed. This coefficient reveals if the claims made on a scale adequately describe a consistent framework. The scale is highly dependable if the $C\alpha$ value is between 0.60 and 0.80, and it is highly reliable if it is between 0.80 and 1.00. In addition to CR values, AVE values were computed for each dimension to ascertain if the scale offers convergent validity. According to Hair et al. (2010), in convergent validity, $AVE > 0.5$, $CR > 0.7$, and $CR > AVE$. The acquired data were tested for normality using a Normality Analysis. The data was statistically analysed using the SPSS and AMOS programs.

The goodness of fit index values are used in Structural Equation Modelling to understand if a scale is supported by the data obtained. This study examined six popular appropriate indices: CMIN/df, GFI, CFI, RMSEA, and NFI.

3.2. Findings

Firstly, some demographic findings of the participants were included in the study. The findings are presented in Table 1.

Table 1. Demographic Findings

Gender	f	%
Woman	206	53,4
Man	180	46,6
Age	f	%
18-25	77	19,9
26-35	121	31,3
36-45	129	33,4
46-55	43	11,1
56-65	16	4,1
Occupation	f	%
Public sector	152	39,4
Private sector	126	32,6
Self-employed (lawyer, doctor, accountant, etc.)	12	3,1
Tradesman/company owner	19	4,9
Retired	6	1,6
Housewife	20	5,2

Student	51	13,2
---------	----	------

206 of the participants are female, and 180 are male. 129 are between 36-45 years old, 121 are between 26-35 years old, 77 are between 18-25 years old, 43 are between 46-55 years old and 16 are between 56-65 years old. 152 of them work in the public sector, and 126 of them work in the private sector. 51 of them are students, and 20 of them are housewives. 12 of them are self-employed, and 6 of them are retired.

In the study, firstly, the validity and reliability of the scales used in the research were tested. The EFA findings of the scale of smart city practices are given in Table 2.

Table 2. Smart City Practices EFA

Smart City Practices Items	Smart Government	Smart Transport	Smart Environment
SG1	,759		
SG2	,764		
SG3	,766		
SG4	,782		
ST1		,688	
ST2		,744	
ST3		,594	
ST4		,743	
SE1			,816
SE2			,575
SE3			,587
SE4			,678
SE5			,558
SE6			,485
SR7			,810
SE8			,670

KMO: 0,925 Chi-Square: 3648,831 df: 120 sig:0,000 Total Variance Explained: 65,965%

As a result of the EFA conducted for the smart city applications, the scale reached a three-dimensional scale structure, including smart public, smart transport, and smart environment applications. Factor loadings were obtained between 0.759 and 0.782 for smart public, 0.594 and 0.744 for smart transport, and 0.485 and 0.816 for smart environment. KMO value was found to be 0.925. For 3648,831 chi-square and 120 degrees of freedom, Barlett's test of sphericity was found to be significant ($\text{sig} < 0.05$). The scale was found to explain 65,965% of the total variance.

The EFA findings on the intention to live on a smart city scale are given in Table 3.

Table 3. Intention to Live in a Smart City EFA

Intention to Live in a Smart City Items	Factor Loadings
IL1	,900
IL2	,909
IL3	,936
IL4	,893
IL5	,921

IL6	,897
KMO: 0,898 Chi-Square: 2559,417 df: 15 sig:0,000 Total Variance Explained: 82,708%	

As a result of the EFA for the smart city life intention scale, factor loads were obtained between 0.893 and 0.936. KMO value was found to be 0.898. Barlett's sphericity test was significant for 2559,417 chi-square and 15 degrees of freedom (sig<0.05). It was determined that the scale explained 82,708% of the total variance.

The EFA findings of the technology anxiety scale are given in Table 4.

Table 4. Technology Anxiety EFA

Technology Anxiety Items	Factor Loadings
TA1	,832
TA2	,842
TA3	,846
TA4	,817
TA5	,783
KMO: 0,871 Chi-Square: 957,313 df: 10 sig:0,000 Total Variance Explained: 67,944%	

As a result of the EFA for the technology anxiety scale, factor loads were obtained between 0.783 and 0.846. KMO value was found to be 0,871. For 957,313 chi-square and 10 degrees of freedom, Barlett's test of sphericity was found to be significant (sig<0.05). It was determined that the scale explained 67,944% of the total variance.

After EFA, CFA was conducted for the scales. The goodness of fit values obtained from CFA are given in Table 5.

Table 5. CFA Goodness of Fit Values

Variable	χ^2	df	χ^2/df	GFI	CFI	TLI	NFI	RMSEA
Criteria			≤ 5	$\geq .90$	$\geq .90$	$\geq .90$	$\geq .90$	$\leq .08$
Smart City Applications	297,644	98	3,037	0,912	0,943	0,925	0,92	0,076
Intention to Live	18,82	7	2,688	0,984	0,995	0,987	0,993	0,074
Technology Anxiety	15,814	5	3,163	0,985	0,989	0,977	0,984	0,075

The results of the CFA demonstrated that the scales showed good fit and fulfilled the acceptable goodness-of-fit requirements (Simon et al., 2010).

After that, we checked the component validity with a reliability analysis and computed AVE and CR values. The results can be seen in Table 6.

Table 6. Reliability and Component Validity

Variable	Alpha	N of Items	AVE	CR
Smart City Applications	,613	16	,528	,946
Smart Gouvnement	,838	4	,540	,831
Smart Transport	,788	4	,483	,784
Smart Environment	,904	8	,543	,905
Intention to Live	,958	6	,781	,955
Technology Anxiety	,880	5	,600	,882

As a result of the reliability analysis, it was determined that the scales were reliable since the alpha coefficient value between 0.60-0.80 indicates that the scale is reliable, and between 0.80-1 indicates that the scale is highly reliable (Karagöz, 2017). It was determined that the AVE value was above 0.50, except for the smart transport dimension. The AVE value of the smart transport dimension was calculated as 0.483. Therefore, it is very close to 0.50. Moreover, AVE is considered a stricter criterion, and $AVE < 0.5$ is considered acceptable when other reliability criteria are sufficient (Berthon et al., 2005). The CR value was calculated above 0.70 for all scales. According to the results, it is understood that the scales provide convergent validity, have composite reliability and are reliable scales.

Finally, descriptive statistics findings were analysed to determine whether the data were normally distributed. The findings are given in Table 7.

Table 7. Normal Distribution Test

	Mean	Std. Deviation	Skewness	Kurtosis
Smart Gouvnement	3,5097	,79716	-,631	,112
Smart Transport	3,0453	,95357	-,050	-,680
Smart Environment	3,0926	,80919	,015	-,051
Smart City Applications	3,1857	,73715	-,065	-,031
Intention to Live	3,9413	,89338	-1,035	1,120
Technology Anxiety	3,2301	,93860	-,172	-,606

As a result of the analysis, it was found that skewness and kurtosis values took values between +2 and - 2. This finding means the data are normally distributed (George and Mallery, 2010).

A structural equation modelling analysis was performed to test the research hypotheses. The model is given in Figure 1.

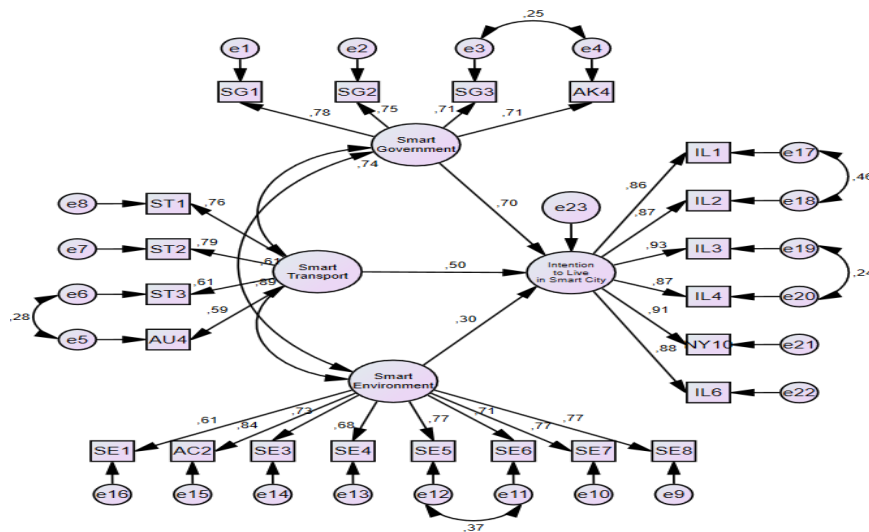

Figure 1. Structural Equation Model

Structural equation model goodness of fit values are given in Table 8.

Table 8. Model Goodness of Fit Values

Criteria	χ^2	df	χ^2/df	GFI	CFI	TLI	NFI	RMSEA
			≤ 5	$\geq .90$	$\geq .90$	$\geq .90$	$\geq .90$	$\leq .08$
Model	625,694	198	3,160	0,872	0,933	0,918	0,908	0,078

The study concluded that the model demonstrated a good fit and fulfilled the required goodness-of-fit requirements. The results of the model analysis are given in Table 9.

Table 9. Model Analysis Results

			B	β	S.E.	C.R.	p
Intent to Live	<---	Smart Gouvernement	0,839	0,696	0,118	7,113	***
Intent to Live	<---	Smart Transport	0,582	0,503	0,201	2,89	0,004
Intent to Live	<---	Smart Environment	0,298	0,298	0,195	1,527	0,019

As a result of the analysis of the structural equation model found that smart public, smart transport and smart environment significantly positively affect the intention to live in a smart city. Hypotheses H1, H2, and H3 were accepted according to the results of the analysis.

To test the moderating role of technology anxiety, an interaction variable consisting of the product of independent variable smart city applications and moderator variable technology anxiety scales was created. Then, it was analysed with path analysis. The analysed path is given in Figure 2.

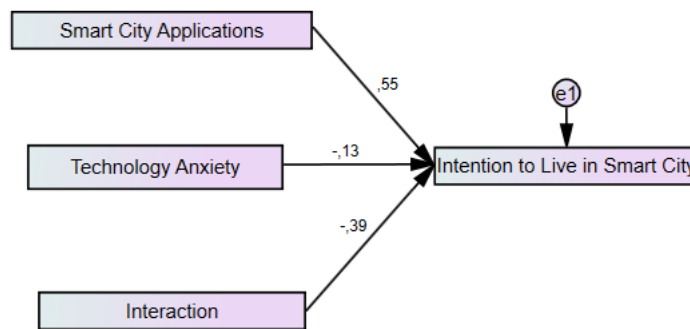

Figure 2. Path Analysis

Moderator analysis findings are given in Table 10.

Table 10. Moderator Analysis Results

			B	β	S.E.	C.R.	p
Intention to Live in a Smart City	<---	Smart City Applications	0,81	0,548	0,055	14,782	***

Intention to Live in a Smart City	<---	Interaction	-0,106	-0,389	0,01	-10,473	***
Intention to Live in a Smart City	<---	Technology Anxiety	-0,156	-0,135	0,043	-3,631	***

As a result of the moderator analysis, it was found that smart city applications, technology anxiety and interaction variables significantly affect the intention to live in a smart city simultaneously. This finding shows that technology anxiety has a moderating role in the effect of smart city applications on the intention to live in a smart city. As a result of the analysis, hypothesis H4 was also accepted.

The findings showing the moderating effect are given in Figure 3.

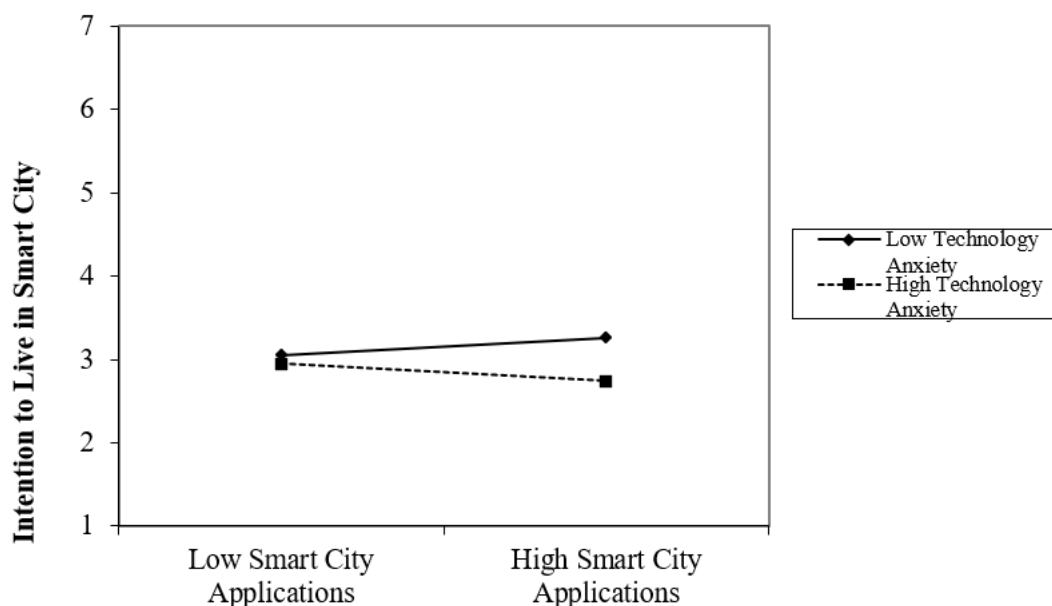

Figure 3. Illustration of the Moderator Effect

As seen in Figure 3, as the level of technology anxiety increases, the level of intention to live in a smart city decreases, and when the level of technology anxiety decreases, the level of intention to live in a smart city increases.

4. Conclusion and Recommendations

4.1. Conclusion

This research examined how three concepts related to smart cities—smart public service, smart transportation, and smart environmentalism—influence the desire to call these places home. Smart city applications were also examined for their impact on the desire to reside in such communities and the moderating effect of technology phobia. Smart public service, smart transportation, and smart ecology practices significantly increase the intention to live in smart cities, according to the structural equation modelling analysis. The moderator analysis revealed

that worry about technological failure moderates the relationship between smart city apps and the desire to call one of these places home. Since more and more people are expected to reach city homes soon, and smart city planning is crucial for improving city life, these results hold great significance. Indeed, almost 2.5 billion people will be residing in urban areas by the year 2050, according to the UN World Urbanisation Prospects (Martins et al., 2021).

The discovery that intelligent public services have a substantial impact on life intention is a crucial one. Smart public services optimise the processes of providing services to residents through technology, which is regarded as the most critical cause for this conclusion. Services are being delivered more quickly, easily, and efficiently due to digitalisation. Because of this, city people have it more accessible and may make better use of their time. According to Sabory et al. (2021), enhancing people's quality of life is the primary goal of smart city development. According to Georgiadis et al. (2021), smart cities are the best way to plan for city growth. Another noteworthy discovery is the substantial impact of smart transport applications. It is believed that the ability of smart transport technologies to optimise public transportation systems, control traffic flow, and decrease traffic density is the primary reason for this discovery. Because of this, getting around town will be easier, safer, and quicker. Consequently, individuals will feel less pressure and better grasp their schedules. Enhanced road safety is another potential benefit of smart city technology, as highlighted by Ptak (2021). Ptak (2021) states that smart transport applications also aid in maintaining traffic flow and that signage warning drivers of dangers might further decrease the likelihood of accidents. Environmentally sensitive measures in energy efficiency, waste management, and expanding green spaces are believed to be the driving forces behind the substantial influence of smart environmental practices. Urban areas may lessen their adverse effects on the environment, make better use of their natural resources, and enjoy higher quality of life by implementing these apps.

The study also discovered that technological anxiety acts as a buffer. One possible explanation is that people may be wary about sharing their personal information with smart city applications because of the inherent risks associated with data collecting, storage, and usage. Worries about the abuse or unauthorised access to personal data can cause technology anxiety, which in turn can alter life goals. Additionally, not everyone will have smooth sailing when utilising smart city technologies. Users' intention to adopt and use the technology may be reduced due to factors such as the complexity of the applications, difficulty of usage, or the risk of suffering technical problems. Therefore, smart city apps may be challenging to adopt for people with limited technological ability.

4.2.Recommendations

Smart city technologies should be integrated into government policies over the long term. Among these goals can include the digitalisation of public services, the modernisation of city infrastructure, and the promotion of sustainability. Tax benefits, incentive measures, and laws might encourage investments in this field. To finance the necessary technology for the development of smart cities, Fialová et al. (2021) argue that governments should enhance public service to decrease transaction costs during efficient contracting. Smart city service providers could minimise user problems by involving and engaging consumers throughout the service development cycle (Abu Salim et al., 2021). In other words, a system must be implemented to facilitate public engagement in city planning and decision-making. People living in the area can have their voices heard by using feedback systems and maintaining open lines of communication.

As Abu Salim et al. (2021) proposed, smart city service delivery channels should be made as simple as possible by using efficient and adaptable interface technology. Users will have all the information they need to make real-time decisions and meet their service demands efficiently.

To lessen the ecological footprint, it is necessary to neutralise all harmful consequences, including waste products, with slight alteration. Soil and groundwater contamination is an ongoing problem, and agriculture is a major contributor. Investigate novel approaches to real-time anthropogenic effect mitigation, conduct data analysis regularly, and verify compliance with environmental laws. We urge that penalties for both natural and legal people be increased in the event of infractions. The collected funds should be directed towards initiatives that conserve the environment and foster innovative development within the settlement (Koval et al., 2021).

Building smart cities is, of course, a shared responsibility across many sectors, not just governments. Businesses also need to do what's required of them. Companies should put their efforts into smart city technology, develop creative ideas, and invest money in this area. They should provide answers to city problems by emphasising tech like sensors, data analytics, and AI. Businesses might collaborate with public and private entities to implement smart city concepts. Combining resources can realise more extensive and successful initiatives through these collaborations. By creating eco-friendly technology and apps, businesses may develop solutions focusing on sustainability. A few areas where they can step up their game include energy efficiency, trash management, and carbon footprint reduction.

Electric vehicles are crucial to reducing carbon dioxide emissions and advancing smart city technology (Razmjoo et al., 2021). Companies and governments should move quickly to make electric cars more popular and to finish setting up the required infrastructure.

In smart cities, researchers can conduct more studies in fields like data analytics, artificial intelligence, and the Internet of Things. They can develop novel methods to make the most of these technologies in urban areas. Researchers can bring smart city technologies to the public's attention through educational programs and awareness-raising events. They can better grasp the technology and be more engaged if this is done.

References

- Abu Salim, T., El Barachi, M., Onyia, O.P. & Mathew, S.S. (2021). Effects of smart city service channel- and user-characteristics on user satisfaction and continuance intention, *Information Technology & People*, 34 (1), 147-177. <https://doi.org/10.1108/ITP-06-2019-0300>
- Agbali M., Trillo C., Ibrahim I. A., Arayici Y. & Fernando T. (2019). Are smart innovation ecosystems seeking to meet citizens' needs? insights from the stakeholders' vision on smart city strategy implementation. *Smart Cities*, 2, 307–327; doi:10.3390/smartcities2020019
- Alderete, M.V. (2021). Determinants of smart city commitment among citizens from a middle city in Argentina. *Smart Cities*, 4, 1113–1129. <https://doi.org/10.3390/smartcities4030059>

- Arar, M.; Jung, C., Awad, J.& Chohan, A.H. (2021). Analysis of smart home technology acceptance and preference for elderly in Dubai, UAE. *Designs*, 5, 1-19. <https://doi.org/10.3390/designs5040070>
- Bachanek, K.H., Tundys, B., Wiśniewski, T., Puzio, E. & Maroušková, A. (2021) Intelligent street lighting in a smart city concepts—a direction to energy saving in cities: an overview and case study. *Energies*, 14, 1-19. <https://doi.org/10.3390/en14113018>
- Bamwesigye B. & Hlavackova P. (2019). Analysis of sustainable transport for smart cities. *Sustainability*, 11, 1-20; doi:10.3390/su11072140
- Basbeth, F., Sedyowidodo, U., & Sumanto, A. (2019). Mobile application and smart city orientation: the moderating role of tech savvy population. In 2019 International Conference on ICT for Smart Society (ICISS), 7, (1-4). IEEE.
- Berthon, P., Ewing, M., & Hah, L.L. (2005). Captivating company: dimensions of attractiveness in employer branding. *International Journal of Advertising*, 24(2), 151-172.
- Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör analizi: Temel kavramlar ve ölçek geliştirmede kullanımı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 32(32), 470-483.
- Byrne, B. M. (2011). *Structural equation modeling with AMOS Basic concepts, applications, and programming* (Multivariate Applications Series), Routledge, New York.
- Campisi, T., Severino, A., Al-Rashid, M.A. & Pau, G. (2021) The Development of the smart cities in the connected and autonomous vehicles (cavs) era: from mobility patterns to scaling in cities. *Infrastructures*, 6, 1-21. <https://doi.org/10.3390/infrastructures6070100>
- Dash, A. (2022). Modeling the moderating effect of technology anxiety on the relationship between smart city–built environment and the quality of life of citizens. *Journal of Facilities Management*, <https://doi.org/10.1108/JFM-06-2022-0061>
- Farmanbar M., Parham K., Arild Ø & Rong C. (2019). A widespread review of smart grids towards smart cities. *Energies*, 12, 1-18; doi:10.3390/en12234484
- Fialová, J., Bamwesigye, D., Łukaszkiwicz, J. & Fortuna-Antoszkiewicz, B. (2021). Smart cities landscape and urban planning for sustainability in Brno City. *Land*, 10, 1-17. <https://doi.org/10.3390/land10080870>
- George, D., & Mallery, M. (2010). *SPSS for windows step by step: a simple guide and reference*. 17.0 update (10th Edition), Pearson.
- Georgiadis, A.; Christodoulou, P. & Zinonos, Z. (2021). Citizens' perception of smart cities: a case study. *Appl. Sci.*, 11, 1-20. <https://doi.org/10.3390/app11062517>
- Giao, H. N. K., Vuong, B. N., Duy Tung, D., & Quan, T. N. (2020). A model of factors influencing behavioral intention to use internet banking and the moderating role of anxiety: evidence from Vietnam. *WSEAS, Transactions on Business and Economics*, 17, 551-561.
- Guo K., Lu Y., Gao H. & Cao R. (2018). Artificial intelligence-based semantic internet of things in a user-centric smart city. *Sensors*, 18, 1-22; doi:10.3390/s18051341

- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2010). *Multivariate data analysis: global perspective*. New Jersey: Pearson Education, Prentice Hall.
- He Z. & Haasis H.D. (2020). A theoretical research framework of future sustainable urban freight transport for smart cities. *Sustainability* 12, 1975, 1-28 ; doi:10.3390/su12051975
- Jeng, M.Y., Pai, F.Y. & Yeh, T.M. (2022). Antecedents for older adults' intention to use smart health wearable devices-technology anxiety as a moderator. *Behav. Sci.*, 12, 1-16. <https://doi.org/10.3390/bs12040114>
- Karagöz, Y. (2017). *SPSS ve AMOS uygulamalı nicel-nitel-karma bilimsel araştırma yöntemleri ve yayın etiği*, Nobel Akademik Yayıncılık.
- Koval, V., Olczak, P., Vdovenko, N., Boiko, O., Matuszewska, D.& Mikhno, I. (2021). Ecosystem of environmentally sustainable municipal infrastructure in Ukraine. *Sustainability*, 13, 1-22. <https://doi.org/10.3390/su131810223>
- Lai C.S., Jia Y., Dong Z., Wang D., Tao Y., Lai Q.H., Wong R.T.K., Zobia A.F., Ruiheng Wu & Lai L.L. (2020). A review of technical standards for smart cities. *Clean Technologies*, 2, 290–310 doi:10.3390/cleantechnol2030019
- Lim, S.B., Malek, J.A., Yussoff, M.F.Y.M. & Yigitcanlar, T. (2021). Understanding and acceptance of smart city policies: practitioners' perspectives on the malaysian smart city framework. *Sustainability*, 13, 1-31. <https://doi.org/10.3390/su13179559>
- Lin C., Zhao G., Yu C. & Wu Y.J. (2019). Smart city development and residents' well-being. *Sustainability*, 11, 1-17; doi:10.3390/su11030676
- Lytras M.D., Visvizi A., Choptar P.K., Sarirete A. & Alhalabi W. (2021). Information management in smart cities: turning end users' views into multi-item scale development, validation, and policy-making recommendations. *International Journal of Information Management*. 56, 1-10.
- Martins, F., Patrão, C., Moura, P. & de Almeida, A.T. (2021) A review of energy modeling tools for energy efficiency in smart cities. *Smart Cities*, 4, 1420–1436. <https://doi.org/10.3390/smartcities4040075>
- Meidute-Kavaliauskiene, I., Yıldız, B., Çiğdem, Ş., & Činčikaitė, R. (2021). Do people prefer cars that people don't drive? a survey study on autonomous vehicles. *Energies*, 14(16), 4795.
- Müller, J. M. (2019). Comparing technology acceptance for autonomous vehicles, battery electric vehicles, and car sharing—A study across Europe, China, and North America. *Sustainability*, 11(16), 4333.
- Myeong, S., Kim, Y. & Ahn, M.J. (2021) Smart city strategies—technology push or culture pull? a case study exploration of Gimpo and Namyangju, South Korea. *Smart Cities*, 4, 41–53. <https://dx.doi.org/10.3390/smartcities4010003>
- Neupane, C., Wibowo, S., Grandhi, S. & Deng, H. (2021). A trust-based model for the adoption of smart city technologies in Australian regional cities. *Sustainability*, 13, 9316. <https://doi.org/10.3390/su13169316>

- Patrão C., Moura P. & de Almeida A.T. (2020). Review of smart city assessment tools. *Smart Cities*, 3, 1117–1132; doi:10.3390/smartcities3040055
- Pinochet, L. H. C., Romani, G. F., de Souza, C. A., & Rodríguez-Abitia, G. (2019). Intention to live in a smart city based on its characteristics in the perception by the young public. *Revista de Gestão*, 26(1), 73-92.
- Popova, Y. & Zagulova, D. (2022) UTAUT model for smart city concept implementation: use of web applications by residents for everyday operations. *Informatics*, 9, 1-19. <https://doi.org/10.3390/informatics9010027>
- Ptak, A. (2021) Smart city management in the context of electricity consumption savings. *Energies*, 14, 1-15. <https://doi.org/10.3390/en14196170>
- Razmjoo, A., Nezhad, M.M., Kaigutha, L.G., Marzband, M., Mirjalili, S., Pazhoohesh, M., Memon, S., Ehyaei, M.A. & Piras, G. (2021). Investigating smart city development based on green buildings, electrical vehicles and feasible indicators. *Sustainability*, 13, 1-14. <https://doi.org/10.3390/su13147808>
- Rocha, N.P., Bastardo, R., Pavão, J., Santinha, G., Rodrigues, M., Rodrigues, C., Queirós, A. & Dias, A. (2021). Smart cities' applications to facilitate the mobility of older adults: a systematic review of the literature. *Appl. Sci.*, 11, 1-22. <https://doi.org/10.3390/app11146395>
- Sabory, N.R., Senjyu, T., Danish, M.S.S., Hosham, A., Noorzada, A., Amiri, A.S. & Muhammdi, Z. (2021). Applicable smart city strategies to ensure energy efficiency and renewable energy integration in poor cities: Kabul case study. *Sustainability*, 13, 1-12. <https://doi.org/10.3390/su132111984>
- Sassen, S. & Kourtit, K. A. (2021) Post-corona perspective for smart cities: 'should i stay or should i go?' *Sustainability*, 13, 9988. <https://doi.org/10.3390/su13179988>
- Shin, S.Y., Kim, D. & Chun, S.A. (2021). Digital divide in advanced smart city innovations. *Sustainability*, 13, 1-22. <https://doi.org/10.3390/su13074076>
- Shore L., Power V., de Eyto A. & O'Sullivan L.W. (2018). Technology acceptance and user-centred design of assistive exoskeletons for older adults: a commentary. *Robotics*, 7, 1-13; doi:10.3390/robotics7010003
- Simon, D., Kriston, L., Loh, A., Spies, C., Scheibler, F., Wills, C., & Harter, M. (2010). Confirmatory factor analysis and recommendations for improvement of the autonomy-preference-index (api), *Health Expectations*, 13(3), 234-243.
- Sukhwani V., Shaw R., Deshkar S., Mitra B.K. & Yan W. (2020). Role of smart cities in optimizing water-energy-food nexus: opportunities in Nagpur, India. *Smart Cities*, 3, 1266–1292; doi:10.3390/smartcities3040062
- Szpilko D. (2020). Foresight as a tool for the planning and implementation of visions for smart city development. *Energies*, 13, 1-24; doi:10.3390/en13071782

- Tantau, A. & Santa, A.M.I. (2021). New energy policy directions in the European union developing the concept of smart cities. *Smart Cities*, 4, 241–252. <https://doi.org/10.3390/smartcities4010015>
- Treiblmaier H., Rejeb A. & Strebinger A. (2020). Blockchain as a driver for smart city development: application fields and a comprehensive research agenda. *Smart Cities*, 3, 853–872; doi:10.3390/smartcities3030044
- Troisi O., Fenza G., Grimaldi M. & Loia F. (2022). Covid-19 sentiments in smart cities: the role of technology anxiety before and during the pandemic. *Computers in Human Behavior*. 126, 1-16.
- Vinod Kumar, T.M. & Dahiya, B. (2017). Smart economy in smart cities. In *Smart Economy in Smart Cities, Advances in 21st Century Human Settlements*; Vinod Kumar, T.M., Ed.; Springer: Singapore, 3–76.
- Vo, K. N., Le, A. N. H., Thanh Tam, L., & Ho Xuan, H. (2022). Immersive experience and customer responses towards mobile augmented reality applications: The moderating role of technology anxiety. *Cogent Business & Management*, 9(1), 1-17.
- Yeh, H. (2017). The effects of successful ICT-based smart city services: From citizens' perspectives. *Government Information Quarterly*, 34(3), 556-565.

Financial disclosures

The authors declared that this study did not receive any financial support.

Conflict of Interest

The authors declare that they have no competing interest.

Ethics Approval

The ethics approval was obtained by Kastamonu University Scientific Research and Publication Ethics Committee with decision number 11/2 on 04.10.2023.

Acknowledgements

The authors have nothing to acknowledge of any persons, grants, funds, institutions.

Appendix: Scale Items

Smart City Practices Items
SG1: ICT technologies and innovation in public services are encouraged.
SG2: Strategic plans are presented to promote e-government.
SG3: Municipality uses e-applications.
SG4: Public services are provided online.
ST1: Innovative and safe transport systems are available.
ST2: Traffic management and parking system is carried out effectively based on technology.
ST3: Public internet access and Wi-Fi hotspots are provided in the city.
ST4: Safe and efficient public transport (e.g. metro) and general modes of movement (e.g. taxi, aeroplane) are available.

SE1: Recycling of solid wastes is ensured.
SE2: Sustainable resource management is encouraged.
SE3: ICT is used to improve public safety.
SE4: There are initiatives for the digitisation of heritage assets.
SE5: There is a disaster forecasting and early warning response system.
SE6: Disaster alarm system of fire stations is provided.
SR7: There is a management approach to minimise expenditures such as planned management of green areas and efficient use of resources (e.g. water and electricity).
SE8: Renewable energy resources are used.
Intention to Live in a Smart City Items
IL1: I would like to live in a smart city since e-governance systems will be used.
IL2: I would like to live in a smart city as it will contribute to city planning.
IL3: I agree that compared to ordinary cities, living in a city that uses such smart city technologies will definitely have benefits.
IL4: I believe that smart cities are an improvement in the quality of cities above current standards of use
IL5: I believe that initiatives and proposals for the implementation of technologies related to smart cities will benefit from their use in my city.
IL6: I would like to live in a smart city as it will provide energy efficiency and a low-carbon environment with a focus on renewable energy.
Technology Anxiety Items
TA1: Smart city services worry me about my ability to use technology
TA2: I think a lot of money is spent on smart city services without offering anything significant to the society and individuals.
TA3: I think we lack basic infrastructure in the city and therefore smart city services are a meaningless luxury.
TA4: I think smart city services give organisations a good excuse to manage my personal data and I don't like it.
TA5: On average, I think people my age lack the skills and courage to use these services.

Yazar/Author
Nesibe KANTAR*

Makale Adı/Article Name

Bilişim Felsefesi Bağlamında Bilişim Etiği ve Güncel Tartışmalar

Information Ethics and Current Debates in the context of the philosophy of Information

ÖZ

Bilgi, malumat/bilişim dahil olmak üzere her türlü görsel, işitsel ve metin verilerinin bilişim teknolojileri aracılığıyla işlenmesini, hesaplamalı akıllı teknolojilerin temel kavramlarını, ilkelerini, değerlerini inceleyen bilişim etiği, çağdaş felsefede bilişim felsefesinin aksiyoloji alanı ile ilgidir. Bilişim felsefesi bağlamında bilişim etiği ve tartışmalı konuları ele alan bu makale, bilişim teknolojilerinin geliştirilmesinde, kullanımında ve insan-makine etkileşiminde neşet eden etik sorunları incelemektedir. Makalede, evvela bilişim etiğinin arka planını oluşturan bilişim devrimine ve etkilerine açıklık getirilmektedir. İkinci olarak, bilişim etiğinin tanımı ve sınıflandırılmasına yer verilmektedir. Üçüncü olarak tartışmalı etik konuların süreç içindeki evrimini ortaya koymak adına bilişim etiğinin bir disiplin olarak ortaya çıkışı tarihsel kronoloji içinde açıklanmaktadır. Son olarak, bilişim etiği konularının başında gelen fikri mülkiyet, mahremiyet, ağ oluşturma, anonimlik, siber zorbalık, güvenlik, yapay zekâ etiği, manipülasyon, antropomorfizm sorunu, internet etiği, bilgisayar oyunları ve etik konularına yer verilmektedir. Bilişim teknolojilerinin sosyal ve ekonomik yaşam, kültür alanlarına entegre olması, insanın anlamlı bir hayat yaşaması için aksiyolojik edinimlere olan ihtiyacı arttırmıştır. Bireysel- toplumsal, ekonomik ve değerler yaşantımıza etkilerini anlamak için bilişim felsefesi ve etiği çalışmalarını daha fazla gündeme getirmek büyük bir öneme sahiptir. Bu nedenle bilişim felsefesi ve bilişim etiği vurgusu ile okuyucunun bilişim etiği konuları hakkında genel bir anlayışa sahip olması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bilişim Etiği, Bilişim Felsefesi, Yapay Zekâ Etiği, Güncel Etik Tartışmaları, Bilişim Devrimi

ABSTRACT

Information ethics, which examines the processing of all kinds of visual, audio and text data, including information, through information technologies, and the basic concepts, principles and values of computational smart technologies, is related to the axiology field of information philosophy in contemporary philosophy. This article, which deals with information ethics and controversial issues in the context of information philosophy, examines the ethical problems that arise in the development and use of information technologies and human-machine interaction. In the article, first of all, the information revolution and its effects, which form the background of information ethics, are clarified. Secondly, the definition and classification of information ethics are included. Thirdly, the emergence of information ethics as a discipline is explained in historical chronology in order to reveal the evolution of controversial ethical issues over time. Finally, intellectual property, privacy, networking, anonymity, cyberbullying, security, artificial intelligence ethics, manipulation, anthropomorphism problem, internet ethics, computer games and ethics, which are the main topics of information ethics, are included. The integration of information technologies into social, economic life and cultural areas has increased the need for axiological acquisitions in order for people to live a meaningful life. It is of great importance to bring forward the studies of the philosophy Information and ethics in order to understand its effects on our individual-social, economic and value lives. Therefore, this article aims to give the reader a general understanding of Information ethics issues, with an emphasis on the philosophy of Information and Information ethics.

Keywords: Information Ethics, Philosophy of Information, Artificial Intelligence Ethics, Current Ethics Debates, Information Revolution

* Dr. Öğretim Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniv., Felsefe Bölümü, nesibe.kantar@ahievran.edu.tr,

Extended Abstract

The modern time is mostly defined as the Information age, a period characterized by unexampled accessing and plenitude of information made possible by technological advances. So what completely does this expression refer and wherewith did we turn up to live in an era described by knowledge?

The Information Revolution, that refers the start of the information aera, can be traced back to the mid-20th century with the emergence of computers and the improvement of digital technologies. One of the most important turning points of this revolution was the emergence of the internet, that essentially changed the method information is generated, distributed and accessed.

It seems that the problems and ethical quests produced by technology will continue now and in the future. As a matter of fact, human beings are creatures that always tend to want more or better and to develop. These emotions, which can sometimes turn into desire, and sometimes ambition, not only enable people to move forward, but also create the source of problems related to values. For this reason, ethics is a need that not only humans but also humanity can never give up.

Ethics represents a system that includes moral values. Morality, on the other hand, refers to an area that represents the right or wrong of an action or phenomenon. The application of ethics on a subject involves various concepts. With ethics, issues are discussed in terms of good/good or bad/evil, useful or useless, duty or values. While making all these evaluations, philosophical-ethical investigation often does this through the nature of the subjects discussed or researched.

The Internet has changed our world into a global countryside by linking people from all regions of the world and permitting instantaneous exchange of information. This referred the start of a new age in which information became more accessible and effective than ever before.

With these technological improvements, a new area of study has engendered: Philosophy of Information. This area aims to realize the nature of information, its properties and dynamics, and its relation with information and reality. It finds out inquiries like what knowledge is, how it is constituted and conveyed, and how it forms our conception of the world.

The cycle created by the information revolution causes changes at the micro and macro levels, unlike the previous revolutions that caused macro changes in the information age. The effect that causes profound change is the source of the ethical problems of the age. Ethical research and inquiry that develops under the influence of the information revolution is called 'information ethics'.

Information ethics is nearly relevant to the Philosophy of Information, as it deals with the ethical issues groving from the use of information technologies. It considers questions like the right to privacy in the digital age, the ethical use of information in decision-making operations, and the effect of information technologies on society.

With the inclusion of smart system technologies in computer and internet technologies, new members have joined the world of informatics, and as the change and transformation under the influence of information technologies deepens, the issues caused by this technology have become a research and inquiry discipline specific to this field.

Applied information ethics covers all ethical issues related to the production, storage, access and distribution of information data. Intellectual property, censorship, privacy, issues related to computer-based software and hardware, use and ethical use of computers and intelligent systems, virtual reality, technological applications used in education, medicine, biology, economy, politics, internet technologies, telephone applications, computer games All technologies that process information data, including software and hardware, constitute the subject of information ethics.

Developing technology has included philosophical discussions in the field of computer ethics, which progresses with professional topics and concepts, and has been evaluated as a type of applied ethical

studies under the name of information ethics. As an example, it is possible to show the "constructivist ethics" approach, which is an ethical approach from the perspective of information philosophy. According to the Constructionist ethical approach, which examines the internet, the web and the digital world within their own nature with new ontological foundations, an approach based on a new ontological understanding outside the traditional ethical understanding is required in solving ethical problems.

The main issues discussed in this study within the scope of information ethics are; The emergence of information ethics, its relevance to other ethical issues, intellectual property, privacy, networking, anonymity, cyberbullying, security, artificial intelligence and manipulation, artificial intelligence and anthropomorphism, internet ethics and computer game ethics.

The duty of researchers and thinkers working in the field of ethics is to develop the basis to build their own atmosphere of values, civilization and culture with ethical approaches and solutions appropriate to these developing technologies. Is it meaningful to address controversial issues in the field of information ethics and is a better life possible? It is not a choice but a necessity for humanity seeking the answer to the question. Do we have our own information ethics perspective in the face of the information world built with Western culture and technology?

Ultimately, the Information Age is a testament to the transmutable power of information technologies. It has opened up new probabilities and difficulties, reforming the method we live, work and interact with each other. Information Philosophy and Information Ethics play a significant role in leading our use of information technologies, ensuring that they are used in ways that are ethical, liable and useful to society.

Giriş

Bilişim dünyasında¹ her gün yeni bir teknoloji ya da üst versiyona yükseltelen teknoloji haberlerine şahitlik etmekteyiz. İnsanın teknoloji ile olan etkileşimi arttıkça siberuzayın belirsizliğinde yaşantımız, ilişkilerimiz, değer dahil maddi yaşam alanımızda da birtakım değişim ve dönüşüme uğruyoruz. Örneğin önceleri mesafeli olduğumuz internet alışverişi, uzaktan eğitim, evlilik, arkadaş edinme, sağlık hizmetleri vb. birçok ihtiyaç insan-teknoloji yakınlaşması ile yeni bir forma evrilmiştir. Teknoloji ile olan bu yakın temasın arttıkça sosyal, etik, psikolojik, maddi konularda problemler nitelik ve nicelik açısından çeşitlenmiştir. Dijital hesaplamalı teknolojilerin oluşturduğu sorunların çözümü için ilk dönemlerden itibaren sayısız konferans, bilimsel araştırma ve tartışma yapılmıştır. Teknolojinin ürettiği sorunlar ve etik arayışlar görünen o ki şimdi ve gelecekte de devam edecektir. Nitekim insan daima daha fazlasını veya daha iyisini istemeye, gelişmeye meyilli bir varlıktır. Kimi zaman arzu, istek kimi zaman hırsa dönüşebilen bu duygular insanın atılımını sağladığı gibi değerlerle ilgili sorunlarının kaynağını da oluşturmaktadır. Bu nedenle Felsefenin bir dalı olan etik disiplin sadece insan için değil insanlığın geleceği için de oldukça önemlidir.

Peki bu ihtiyacı gidermek için birtakım etik kurallara sahip olmak yeterli olacak mıdır? Eğer öyleyse bu ilkeler neler olacaktır? Yoksa etik ilkelerden fazlasına mı ihtiyacımız var? Etik yaklaşımımız ne olmalıdır? Ahlaki değer ve eylemlerimizde neyin doğru veya yanlış olduğunu belirlemeye odaklanan Normatif yaklaşım mı? Ahlaki değerlerimizi temel metafiziksel ve semantik soruları ele alan Metaetiğe mi? Ahlaki teorilerin ve prensiplerin belirlenmesi ve gerçek dünya sorunlarına uygulanmasına odaklanan Uygulamalı bir etik yaklaşıma? Veyahut ahlaki

¹ Burada ve çalışmanın muhtelif yerlerinde bahsi geçen 'bilişim dünyası': Data/verinin alındığı işlendiği ve bir sonuç ürettiği teknoloji ve bilgisayar biliminin tüm versiyonlarını içine alan geniş bir alana referans vermektedir. Örneğin, Yapay zekâ, bilgisayarlar, mobil telefon, internet teknolojileri, softbot, robot vd.

değer ve eylemleri açıklamak ve değerlendirmemiz için geliştirilmiş genel çerçeveleri olan birtakım Ahlak teorilerine başvurmamız mı gerekmektedir?

Bu sorulara cevap vermenin zorluğu, teknoloji ile olan yakınlığımızın karmaşıklığıyla doğru orantılı olarak artmaktadır. Fakat bu zorluk, bir çözümsüzlük sonucunu değil; herkes için kabul gören ve yeterli bir etik çözüm bulmanın görülen aksine çok da kolay olmadığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Bilişim dünyasının hangi özelliği etik problemlere neden olmaktadır? Bilişim etiğinde problemlerin doğası nedir? Neden sayısız çeşitlilik ve etkide etik problem üretiyor? Bu etik belirsizlik karşısında insanlığın geleceğini ne bekliyor?

Bilişim çağının etik problemlerine çözüm bulmak için; evvela bu çağı etkileyen bilişim devrimi ve teknolojisini, bu devrimin temeli olan bilişim felsefesini ve bilişim dünyasının ürettiği etik problemleri tanımak ve anlamak gerekmektedir.

Nitekim bilişim dünyasının en tartışmalı kavramlarından olan insanların 'sanallık' ve 'sanal dünyalar' içinde giderek daha fazla yaşamaları, simülasyonun bilişsel etkileri, dijital ekranları kullanmanın algıda etkileri, uzaktan etkileşimin sosyal ve psikolojik etkileri, duyarsızlaşma, yanılsama, manipülasyonlar, bir yerde olma ve hareket etme hissini oluşturan yerel yansımalarla oluşan problemlere neden olabilmektedir. Diğer bir husus ciddi kullanımları yapmacık faaliyetlerden ayırmaya yönelik bağlamsal referansların bulunmaması nedeniyle gerçeklik ve hayal gücü arasında karışıklıktır. Aslında bu tür yanılsamaların sadece sanal ortamda yaşananın ötesinde kişinin yapay ortamda gerçekleştirdiği eylemleri gerçek hayatta da yapabileceğini düşünmesi yanılgısına düşmesi de problemler arasındadır (Pasquinelli, 2010: 212).

Bilişim dünyasının etkilerini özellikle sanal dünyanın kişilerin gerçeklik algıları üzerindeki etkilerini aza indirgenmesi için teknolojilerin etik odaklı bir teknoloji geliştirmeyi önemsemesi gerekmektedir. Teknolojide inşa edilmesi gereken etik duyarlılığın gerçeklik ve hayal arasındaki farkı ayırt etme kapasitesinde inşa edilmesi gerektiğini savunulur. Bu nedenle kurgu-gerçeklik ayırımına duyarlı teknolojileri, etik tasarıma sahip teknolojiler olarak nitelendirmek mümkündür. İnsan sağlığının bedensel ve psikolojik korunumu için deneyimin kurgusal karakterinin farkına varılacak şekilde tasarlanması bir tercih değil gerekli etik bir koşuldur (Pasquinelli, 2010: 212).

Etik ahlaki değerleri içinde bulunduran bir sistemi temsil eder. Ahlak ise bir eylem veya olgunun doğru-yanlışlığını temsil eden bir alana işaret eder. Bir konuda etiğin uygulanması ise çeşitli kavramlardır. Etik ile meseleler İyi/iyilik ya da kötü/kötülük, faydalı yada faydasız, görev veya değerler bakımından ele alınırlar (Sicart, 2011: 4). Tüm bu değerlendirmeleri yaparken felsefi-etik soruşturma çoğu zaman tartışılan ya da araştırılan konuların doğaları üzerinden bunu gerçekleştirir.

1.Bilişim etiğinin arka planı: bilişim devrimi

Şüphesiz her yüzyıl bir önceki yüzyılın icatları, birikimsel bilgisi, sosyo-kültürel gelişmelerinin yanı sıra kendi bulunduğu zamana ait gelişmelerle, icatlarla şekillenir, hayatını kolaylaştırmak ile daha iyi bir forma dönüştürmek için çalışmıştır. Bunun için bilişim teknolojilerinde matematiksel hesaplamalar, sayılar daima insanlığa düzenli yaşamın imkanını sunmuş ve sunmaktadır.

1900 dönemi -öncesi hakkında Kizza, insanın hesaplama ile olan ilişkisine dair MÖ.20.000 ve 30.000 dönemlerde kayalara kaydedildiği sanılan ilk asal sayıları örnek vermektedir. MÖ.1800-150.200'lerde ilk basamaklı sayı sistemi, sonrasında MÖ. 100-500 tarihleri arasında ticari hayatı kolaylaştırmak amacıyla dijital bilgisayarın anası olarak bilinen abaküsün icadını hazırlamıştır.

Aradan geçen zaman diliminde 1900'lü yıllara gelinceye kadar pek çok mekanik, otomatik hesaplama yöntemleri geliştirilmiştir.² Bu bağlamda Kizza, 19. yüzyıl matematikçisi ve mantıkçısı olan George Boole'nin, Boolean cebirinin bilgisayar ve matematikte çığır açan çalışmalar arasında yer aldığını belirtmektedir. Kizza'ya göre, olasılık ve mantığın yeni sınırlara ulaşmasında, Boole'nin yaptığı çalışmaların katkısı büyüktür.1886'da Charles Pierce'in ilk kez Boolean Cebirini anahtarlaraya dayalı devrelere bağlaması matematik, mühendislik ve bilgisayar bilimlerinin temellerini oluşturur. 1890'lara gelindiğinde, John Venn diyagramları, 1890 tablola makinesi, sonrasında okunan verileri delikli kartlar aracılığı ile kategorize eden bir tablola makinesinde kullanılmasını işaret eder.

1900 sonrasında bilgisayar endüstrisinin gelişmesi, bilişim devriminin dinamiğini arttırmıştır. John Ambrose Fleming'in bilgisayarlar için vakum tüpünü geliştirmesi; 1906'da Lee de Forest'in elektrik devrelerinde kullanılan transistör gibi bir amplifikasyon (bir sinyal veya sinyal bileşeninin büyütülmesi veya yükseltilmesi) ve anahtarlama işlevine sahip olan bir elektronik bileşen olan triyot/triode' geliştirmesi; ilerleyen dönemde 1937 Alan Turing makinesi ve yedi yıl sonra geliştirilen ilk dijital programlanabilir makina çalışmalarının temelini oluşturmaktadır. 1943'e gelindiğinde Kriptoloji alanında çalışarak Alman ENIGMA kodunu kırmak için COLOSSUS üzerinde yapılan çalışmalarla dünyanın en eski programlanabilir elektronik dijital bilgisayarı, 1944 ve 1952 elektrikli bilgisayar adı verilen okuma yazma hafızasına sahip EDVAC geliştirildi. Transistörleri (Microprocessor) bilişim devrimini hazırlayan en önemli teknik gelişmeler arasında saymak mümkündür (Kizza, 2017: 5-6). Fakat Bilişim devriminin etki alanını dünyaya yayan ve derinleştiren teknoloji İnternet teknolojisi olmuştur.

İnternet teknolojilerinin alt yapısını oluşturan telgraf, telefon, radyo ve bilgisayar ile internet, 1960 yıllarında ARPANET (*Advanced Research Projects Agency Network*) ve öncesinde DARPA (*Department of Defence's Defence Advenced Research Project*) Leonard Kleinrock, Joseph Carl Robnett Licklider liderliğinde gelişir. ABD Savunma Bakanlığı tarafından finanse edilen bir proje olarak geliştirilen bu teknolojik çalışmalar 1990'lı yıllardan itibaren üniversitelerin ve halkın kullanımına açılır (Kizza,2017: 6-7). Bilişim devriminin en geniş ölçekte dünya genelinde etkisinin görülmesini sağlayan verileri almak, iletmek ve görüntülemek için tasarlanan köprü metin aktarım protokolü olarak dilimize çevirebileceğimiz HTTP (*HyperText Transfer Protocol*)'dir. Günümüz isimlendirmesiyle World Wide Web (WWW) Tim Berners-Lee tarafından 1989 yılında geliştirilmeye başlamış ve CERN'de imzalanan protokol ile resmîyet kazanmıştır (Kizza, 2017: 8). Quinn, *Ethics for the information Age* eserinde 1884 yılında Paul Nipkow tarafından icat edilen elektromanyetik televizyonu (Quinn, 2006: 27) ve 1972'e Ray Tomlinson'un geliştirdiği e-mail yazılımını (Quinn, 2006: 29) da

² Kizza'nın matematiksel ayrımı bilişim devriminin evrimi içinde değerlendirecek olursak sadece batı dünyasının değil doğu ülkelerinin ve diğer ülkelerin geliştirdikleri bilimsel etkinlikleri de bilişim devrimini hazırlayan unsurlar arasında saymak gerekir. Söz gelimi Leonardo Vinci'nin mekanik saati 1500 yıllarına rastlayan pek çok mekanik buluşun Müslüman bilim adamlarından ilhamla geliştirildiği bilenen bir gerçektir. 9. Yüzyıl bilim adamlarından Musa Kardeşler 'in "otomatik mekanizmalar" çalışmasında fitil uzunluğu otomatik olarak ayarlanan lamba tasarımı, Cezeri , El-Cami' Beyn el-İlm ve el'-Amel el Nafi fi Sinaat el Hiyel'in (Makine Yapımında Yararlı Bilgiler ve Uygulamalar) eseri otomat dünyasına teknik katkısı (Yörükoğulları vd., 2013: 100)önemli örnekler arasında saymak mümkündür.

bilişim devrimini hazırlayan araçlar arasına sıralar. Nitekim Quinn, veri ses veya görüntülerin oluşturulması, depolanması, işlenmesi değişim ve dağıtımını sağlayan cihazların tümünü içine alan bilişim teknolojilerini bu devrimin aktörü olarak değerlendirir (Quinn,2006 :39).Bilgisayar teknolojilerinin geliştirilmesine yönelik bu ve diğer birçok teknolojik çalışma bilişim devrimin kilometre taşlarını oluşturmuştur.

Bilişim felsefesi çalışmalarında ileri gelen düşünürlerden Luciano Floridi'ye göre, tarihin daha önceki evrelerinde insanın information/malumat ile ilişkisi birçok kereler yaşanmış olsa da binlerce yıla yayılmış çok daha geniş, makroskobik bir sürecin aşamaları oldukları için bilişim devrimi ya da bilişim çağını o tarihlere kadar götürmek yanıltıcı olacaktır. Bilgi toplumunun MÖ 4. binyıldan bu yana yavaş yavaş ortaya çıkışını kabul etmekle birlikte Floridi, bilişim çağından bahsederken normalde kastedilenin aksine kapsamı çok daha sınırlı ve zaman açısından daha yakın bir şeyi düşünmememiz gerektiğini savunur. Ona göre, bilişim devriminin oluşturduğu çağın information/bilişimin 'insanlığın ilerlemesi ve refahının büyük oranda bilgi yaşam döngüsünün başarılı ve verimli yönetimine bağlı' olacak öneme sahip olması ile ilgilidir. Buna örnek olarak Floridi, günümüzün en gelişmiş ekonomilerinin, işleyişlerinin ve büyümelerinin bilişime dayalı, maddi olmayan varlıkların, bilişim yoğunluğu olan hizmetlerin, bilişim odaklı kamu sektörlerinin oynadığı role bağlı olduğunu belirtir. Bilişim toplumlarının tarımsal ve ticari ürün çıktılarında yerine verinin işlenerek yaşamsal bir döngüye girdiği ülkelerde olduğunu belirtir (Floridi, 2010: 3-7).

Bilişim devriminin oluşturduğu bu döngü, bilişim çağında önceki makro ölçüde değişiklik meydana getiren devrimlerden farklı olarak mikro ve makro düzeyde değişikliklere neden olmaktadır. Derinlemesine değişikliğe neden olan etki çağın etik problemlerine kaynaklık etmektedir. Bilişim devriminin etkisinde gelişen etik araştırma ve sorgulamalara da 'bilişim etiği' adı verilmektedir.

2.Bilişim etiği ve etik meseleler

Felsefe ontoloji, epistemoloji ve aksiyolojiden meydana gelir. Aksiyolojinin konusu olan etik nasıl yaşadığımız ve başkaları ile davranışlarımızda nasıl, hangi nitelik ve içerikte yaşadığımızı belirleyen hayatı bu doğrultuda yönlendiren kurallar ve teori ile ilgilidir. Etik, gündelik yaşantımızda pratik etik sorunların, ahlaki yargılarımızın ele alınması, anlamlı ve mutlu bir hayat yaşam için çerçeve hazırlayan bir araçtır (Weckert ve Adaney, 1997: 1-2). Etik çalışmalar , bilim kadar nesnel değerler ve ölçülebilir niteliklere sahip olmasa da bilime eş değerde insanların anlamlı, nitelikli ve değerli bir hayat yaşam sürmeleri için imkân sağlamaktadır.

Bilgisayar ve internet teknolojilerine akıllı sistem teknolojilerinin de dahil olması ile birlikte bilişim dünyasına yeni üyeler katılmış, bilişim teknolojilerinin etkisinde yaşanan değişim ve dönüşüm derinleştikçe bu teknolojinin kaynaklık ettiği meseleler yalnız bu alana özel bir araştırma ve sorgulama disiplini haline gelmiştir.

Bilişim etiğini, Antik Yunan itibaren sistematik olarak devam ettirilen ahlak felsefesini hesaplamalı teknolojiler için uyarlanması olarak kabul edenlerin yanı sıra ve BF etik konularının bu geleneğin bir parçası olduğunu düşünenler de bulunmaktadır (Weckert ve Adaney, 1997: vii). Bilişim etiği ontosentrik (ontosentric), etkilenen odaklı (Patient-oriented) ekolojik (ecological) bir makro etik türü olarak sadece biyosentrik yaklaşım olmanın aksine 'patient/etkilenen' merkezli bir etik yaklaşımdır. Nitekim Floridi'ye göre biyosentrik etik, biyolojik varlıkların ve ekosistemlerin ahlaki duruşuna ilişkin analizini genellikle yaşamın içsel değeri ve acı çekmenin doğası gereği olumsuz değeri üzerine kurgular. Oysa bilişim etiği makroetik doğada bir etik yaklaşım olduğundan sadece biyolojik varlıkları değil canlı-cansız

etik etkiye maruz kalan her bir şeyi içine alır. BE, etik değerlendirmelerinde biyo-merkezci bir tutumu onto-center/varlık merkezli bir tutumla değiştiren ekolojik bir etik türüdür (Floridi, 2010: 84).

Floridi, bilişim etiğinde patient terimini etik durumdan etkilenen “şeyler” olarak tanımlar. Bilişim dünyasının etik problemlerinden etkilenenleri temsil eden bu kavram, bilişim atmosferi olarak adlandırdığı infosfer/infospher içinde her şey ya da herhangi bir şey olabilmektedir. Ontolojik bir varlık olarak agent, etik etkilenim ile patient olarak nitelenir ve bilişim etiğinin merkezdeki kavram ve konuyu oluşturur (Floridi, 2010: 90).

BE’inde etik söylem, bilgi/malumat/bilişim olarak anlaşılan herhangi bir varlıkla ilgili olabilmektedir. Sadece biyolojik varlıkları kapsamaz aynı zamanda insanın yapıp ettiği uygulamalar, ürettikleri şeyler, refahları ve sosyal etkileşimleri de kapsamaktadır. Ayrıca hayvanlar, bitkiler ve onların doğal yaşamının yanı sıra resimlerden kitaplardan yıldızlara ve taşlara kadar var olan her şeyi de konu edinir. Bir diğer husus BE, gelecek nesillerde var olabilecek veya gelecekte var olacak her şeyi de konusu içine alır. BE’ne göre ideal, soyut veya entelektüel nesnelere de dahil asgari düzeyde bir ahlaki değere sahip olabilen ‘her şey’ bilişim etiğinin alanı içine girmektedir. Eskide kalmış medeniyetler, artık günümüzde olmayan ve atalara ait her bir şey de buna dahildir. Floridi bu etik değer alanını her bir varlığın kendi varoluş tarzının ve özünün, yani onu olduğu gibi meydana gelen tüm temel özelliklerin toplamının sahip olduğu işleyiş nedeniyle saygı gösterilmesi gerektiğini söylemiyle ‘şey’lerin etikle olan ilişkilerini ‘saygı değeri’ ile temellendirmektedir (Floridi, 2010).

Aslında Floridi’nin bu değerler üzerinden kurduğu ilişki sadece değer ilgili değil varlığın ontolojik durumu ile ilgili bir durumdur. Floridi’nin bilişim nesnesi olarak tanımladığı bu varlıklar, sahip oldukları ontolojik eşitlik ilkesinin bilinçli olarak tanınması ve ahlaki durumun nesnel bir perspektiften, yani mümkün olduğu kadar insan merkezli olmayan bir perspektiften tarafsız bir şekilde değerlendirilmesini gerektirir. Ona göre bu epistemik erdem olmadan ahlaki davranışın gerçekleşmesi mümkün değildir. Ontolojik eşitlik ilkesini başarılı bir şekilde uygulanabilmesi (varlıkları aynı ontolojik ilke çerçevesinde ele alabilmek) için eylemlerin tarafsız, evrensel ve ‘başkalarına karşı özenli ve duyarlı olma /caring’ olacak şekilde düşünülmesi gerekir. Floridi perspektifinden ileri sürülen bu ontolojik kabul, sadece sezgisel (az ya da çok) olarak canlı olan şeyler ahlaki iddiaların merkezinde değerlendirildiği için bütün bir Evrenin etik değerlendirilmesinin gözlerden kaçtığını ileri sürer. Ontolojik eşitlik ilkesinin zeminin BE, makro bir etik zemin sunmalıdır. Bilişim felsefesinin etik perspektifini oluşturan bu felsefi düşünce temelleri teknik bir zemine dayanan insanı ve tüm eşyayı ontolojik eşitlik ilkesinde eşitleyen bir kavramı bilişim etiği sahasına taşımaktadır. Agent veya Moral Agent (Unsur, Temsilci) (Floridi, 2010: 83-92).

Geleneksel etik öznenin yerine bilişim felsefesi etiğinde Floridi, çevre ile etkileşebilen, özerk ve ahlaki olarak nitelikli eylemler gerçekleştirebilen uyarlanabilir geçiş sisteminin ‘ahlaki temsilci’ leri yerleştirir (Floridi, 2010: 86). Bilişim nesnelere olarak tüm varlıklar, asgari düzeyde içsel bir ahlaki değer taşıdıkları için asgari de olsa ahlaki saygı gösterilmesi gereken ‘ahlaki etkilenenler/patient’ olarak kabul edilmelidirler (Akt.Floridi, 2010: 90). Pek tabii tüm bilişim etiği hakkında açıklanan hususlar Floridi’nin etik teorisinin metafizik temellere dayanmasından kaynaklanmaktadır. Genel olarak Floridi etik düşüncesini Spinozacı bilişim etiği teorisi olarak tanımlamak mümkündür.³

³ Konudan uzaklaşmamak adına Spinoza felsefesine girilmeyecektir. Floridi bilişim etiği ve Spinoza ilişkisine kısaca şu bilgiyi aktarmak mümkündür. Bilindiği üzere Spinoza, evrenimizin Tanrı'nın bir vechesi veya "parçası" olduğunu

Uygulamalı Bilişim etiği bilişim verilerinin üretimi, depolanması, erişimi ve dağıtımı ile ilgili tüm etik konuları kapsamaktadır. Fikri mülkiyet, sansür, mahremiyet, bilgisayar temelli yazılım ve donanım ile ilgili meseleler, bilgisayar ve akıllı sistemlerin kullanımı ve etik kullanımı, sanal gerçeklik, eğitim, tıp, biyoloji, ekonomi, siyaset alanında kullanılan teknolojik uygulamalar, internet teknolojileri, telefon uygulamaları, bilgisayar oyunları ve diğer yazılım ve donanımdan oluşan bilişim verilerinin işlendiği tüm teknolojiler bilişim etiğinin konusunu oluşturmaktadır.

Bilişim felsefesi ve etiği yeni oluşan bir felsefi soruşturma alanıdır. Bu nedenle bu disiplinin adlandırılması hakkında da tartışmalar bulunmaktadır. Örneğin Harman Tavani, *Ethics and Technology* adlı eserinde bilgisayar etiği, bilişim etiği, internet etiği gibi tanımların bilgisayar teknolojisi tarafından artırılan veya kısıtlanan veri akışına ilişkin bir dizi etik kaygıyı ifade etmek için kullanıldığını belirtir. Tavani 'siberetik' adını verdiği etik yaklaşımında 1950'lerde Norbert Wiener tarafından icat edilen terim olan siberetik⁴ ile aynı anlamda kullanmaz. Tavani, siber etiğinin bilişim etiğinden daha geniş bir kapsama sahip olmasının amaçladığı için bilişim etiği yerine siberetik terimini tercih eder. Siberetik terimini bilişim etiğinden daha üstün kılan unsurun bilişim teriminin kütüphanecilik ve bilişim bilimi (library/information science) alanında mesleki etik zorlukları tanımlamada kullanıldığı için kavram karmaşasından kaçınmak amacıyla bu terimi tercih eder. Ona göre, bilişim etiği terimi, Floridi ve onu takip eden kişilerin genel olarak 'bilgisayar etiği' ile ilgili konuları analiz etmek, metaetik ve metodolojik bir çerçeve tanımlamak için meseleyi ele alırken kullanılır. Sahadaki tüm bu belirsizliklerden kaçınmak amacıyla akıllı hesaplamalı sistemlerin etik problemlerini 'Siberetik/Cyberethics' başlığı altında değerlendirir (Tavani, 2016: 2-4).

3. Bilişim etiğinin ortaya çıkışı ve tarihi

İnsanoğlu yaşamını geliştirmek, zenginleştirmek için pratik etkinliklere başvurur. Çoğu zaman bu etkinlikler ideal yaşam biçimine ulaşmak ihtiyaçlarını doğa üzerine yaptığı iyileştirmelerle daha nitelikli bir forma evrilme içindir. Zira insan teleolojik bir varlıktır ve teknoloji ile olan ilişkisi de daha iyi bir yaşam arzusuna sahip olduğu noktada ortaya çıkmaktadır (Weckert ve Henschke, 2010: 181). Etik ise daha iyi yaşam için eşyaya anlam ve değer kazandıran Aristoteles'in adlandırdığı gibi praxis alanıdır.

Bilişim felsefesi ve etiği alanında çalışmalar yürüten Amerikalı Profesör Terrell Ward Bynum, bilişim etiğinin 1940'larda ve 1950'lerde siberetiğin babası filozof/bilim adamı Norbert Wiener ile başlatır. Ona göre Wiener, insan doğasına ve topluma ilişkin 'siberetik' analizleriyle (Wiener, 1950) siberetik teknolojilerin kaynaklık ettiği etik problemleri gündeme getirerek bilişim etiğinin temellerini atmıştır. Bu şekilde Wiener, sosyal ve etik sonuçların tartışılması için bilişim ve bilgisayar etiğine yönelik felsefi zemin oluşturduğunu ifade eder.⁵

Bynum, Wiener'den önce bilişim anlayışının temellerini oluşturan evren ve insan doğası hakkındaki günümüz düşüncesinin temellerini, Aristoteles'in metafiziği, algı teorisi ve insan düşüncesine ilişkin açıklamalarında bulunabileceğini belirtir. Fakat Bynum, günümüz siberetik bilim, bilişim bilimi ve hesaplamalı teknolojilere ait meseleleri Wiener'dan itibaren başlatır. Aşağıda bilişim dünyasının ve bu dünyanın temellerini oluşturan bilimsel gelişmeler ışığında

savunmaktadır. Floridi bu kabule dayanarak evrenin ve her nesnesinin özelliğine saygı duyulması gerektiğini belirtir. Floridi'nin var olan her fiziksel varlığa "önemsemek/caring" derken kastettiği şey budur. Var olmak iyidir çünkü var olmak Tanrının bir vechesi olmak demektir!

⁴ Siberetik bilim; fiziksel ve biyolojik olmak üzere insan, hayvan ve makinelerin kontrolünde bilginin iletişimi ve manipülasyonu bilimidir (Watters, 1992: 54) .

⁵ Bynum'un bu görüşünün aksine, Wiener ve ekibinin siberetik bilim adı altında yürütülen çalışmalarını insanlığın büyük felaketine zemin hazırladıkları için eleştirenler de vardır (Pias, 2016).

bilgisayar etiğinden bilişim etiğine evrilen hesaplamalı teknolojilerin kaynaklık ettiği etik konular ve tarihi hakkında genel bir kronoloji verilmektedir.

1940 ve Sonrası: 1940'lardan 1960'lara kadar "bilgisayar etiği" olarak bilinen bir disiplinin olmadığını ancak, 1978 yılında Walter Maner, *Starter Kit on Teaching Computer Ethics*, eserinde bilgisayar etiğini "bilgisayar teknolojisinin ağırlaştırdığı, dönüştürdüğü veya meydana getirdiği yeni etik sorunları" inceleyen bir alan olarak tanımlar. Nitekim ona göre bazı eski etik sorunları bilgisayarlar ya daha da kötüleştirilmiş ya mevcut etik problemlerin yaşanma biçimlerini değiştirmiş ya da bilgi teknolojisi nedeniyle yeni etik sorunlar üretmiştir. Bynum, Maner daha önceleri sistemleştirilmiş olan tıp etiği ile bilgisayar etiği arasında bir benzerlik kurduğunu özellikle İngiliz filozof Jeremy Bentham ve John Stuart Mill'in faydacı etiğini ve Alman filozof Immanuel Kant'ın rasyonalist etiğini kullanarak "uygulamalı etik" alanında analizler yaptığını aktarmaktadır (Bynum, 2018).

İkinci Dünya Savaşı sırasında Wiener ve çalışma arkadaşları savaş uçaklarını havada takip ederek yörüngesini tahmin eden, bilgisayarlı bir hesaplama yöntemi ile onları etkisiz hale getiren otomatik bir sistem geliştirmişlerdir (Bynum, 2000). Otomat çağın başlangıcını oluşturan bu gelişme karşısında Wiener'in dijital bilgisayarların ve sibernetik bilimin insan yaşamına sosyal ve bireysel etik etkilerine dair eleştiri, öngörü ve etik önerileri onu ilk defa bilişim ve siber dünyanın etik problemlerini gündeme getiren kişisi yapmıştır (Bynum, 2001: 109-112). Bilişim etiği tarihçesi çalışan Bynum, Wiener'in, *Cybernetics: or control and communication in the animal and the machine* ve *The Human Use of Human Beings* eserleriyle sosyo-etik analizleriyle bilgisayar etiği alanına bir temel oluşturduğunu ifade eder (Bynum, 2018).

1960-1970'li Yıllar: Wiener sonrası 1960-1970'li yıllar arasında bilişim etiği çalışmaları, gelişen teknoloji ve öngörülebilir sonuçlarına bağımlı olarak, akıllı ajanlar etiğinden (Intelligent Agent Ethics), internet etiğine, nano-teknoloji etiğinden, biyo-mühendislik etik yaklaşımlara, yani uygulamalı etiğin bir türü olarak mesleki bilgisayar etiği formuna dönüşmüştür (Bynum, 2009: 25-48). Bu nedenle döneme ait akademik çalışmalarda genellikle bilgisayar etiğine dair yeni kavramlar ve tanımlar üzerinde tartışılmaktadır. Bilgisayar etiğinde 60 ve 70'li yılları kavramsallaştırma dönemi olarak isimlendirmek mümkündür.

Walter Maner, 1976 yılında 'Bilgisayar Etiği' derslerinde bilgisayardan kaynaklanan etik problemleri incelemiş ve Amerika'da, bilgisayar uzmanları ve akademisyenlere yönelik bilgisayar etiği hakkında bilgi vermek amacıyla "başlangıç kiti" (belirli bir faaliyet veya işlem hakkında ilk defa bilgi sahibi olanlar için hazırlanan gerekli öğeleri ve talimatları anlatan bir dizi materyal) formatında konferanslar düzenleyerek bilgisayar etiğini akademi dünyasına kazandırmıştır (Maner, 1980; Bynum, 2009). Donn B. Parker 1978 yılında etik kuralların bilgi-işlem sürecine dahil olması için çalışmalar yapar. Eserinde, meslek sahibi kişi, bilgi işleme sanat ve bilimlerinde mesleğin onurunu, haysiyetini ve etkililiğini korumak, geliştirmek için yüksek yeterlilik ve etik davranış standartlarına uygun olarak hareket etmesi gerektiğini belirtir. Bu çalışmasında Parker 'Bilgisayar alanında çalışan kişiler dürüst, açık sözlü ve tarafsız olacak; işverenine, müşterilerine ve kamuya sadakatle hizmet edecek; mesleğin yetkinliğini ve prestijini artırmaya çalışacak; Özel bilgi ve becerisini insanlığın refahının ilerlemesi için kullanacak şekilde davranması gerektiğini sıralar (Parker, 1968:18).

1960'ların sonlarında, MIT'de bilgisayar bilimcisi olarak görev yapan Joseph Weizenbaum, ELIZA isimli bir bilgisayar programı oluşturur. ELIZA, Carl Rogers tarafından geliştirilen kişisel merkezli terapi, kişinin kendini ifade etmesini, kendi duygularını anlamasını ve kişisel büyüme ve gelişim için kendi iç kaynaklarını bulmasını teşvik etmeyi amaçlar bir psikoterapi

yöntemidir. Bir hastayla ilk defa görüşmeye katılan Rogers'ın psikoterapisinin kaba bir taklididir. Weizenbaum, insanların basit bilgisayar programına verdiği tepkiler karşısında çok şaşırır. MIT'deki bilgisayar akademisyenleri bu tarihten itibaren bilgisayarların duygusal reaksiyonlarının geliştirilmesine yoğunlaştırırlar. Bynum, Weizenbaum'un bu çalışmalardan sonra insanlara yönelik bir 'bilgi işlem modelinin', bilim adamları ve hatta genel halk arasında, insanları yalnızca makineler olarak görme yönünde halihazırda büyüyen bir eğilimi güçlendireceğini düşünür ve bu konuda endişelerini *Computer Power and Human Reason* (Weizenbaum, 1976) eserinde açıkladığını aktarır. Weizenbaum, bireysel mahremiyet konularının önemine dikkat çeker. Ona etik sorumluluğun insanlığa bir görev olduğunu fakat insanın bu vazifeyi teknolojiye devretmeye yatkın ve niyetli olduğunu ifade eder ve eleştirir. Aslında akıllı insanların düşündükleri takdirde büyük veri bankalarının ve muazzam bilgisayar ağlarının insan için ne kadar da tehdit oluşturacağını algılayacağını fakat buna cevap bulma görevini de teknolojiye bıraktıklarını söyler. Bir insanın basit bir şekilde "Bunlara ihtiyacımız var mı?" diye sorabileceği yerde, teknoloji "Hangi elektronik sihirbazlık teknolojiyi bizim için güvenli kılacak?" diye sorar. İnsanların teknoloji hakkında "iyi mi?" diye sorusu yerine teknoloji "işe yarayacak mı?" diye sorar (Weizenbaum, 1972: 28). Faydaya odaklanan bu soruların, Weizenbaum döneminde olduğu gibi günümüz insanların da teknoloji-etik ilişkisine olan yaklaşımlarının benzer olduğunu etikte 'iyi' ye değil pragmatik ilişkiler üzerinden bir değer alanı oluşturduğunu görmekteyiz. 1970lerden itibaren insanların bilişim teknolojilerine dair değerlendirmelerin fayda üzerinden şekillendiğini ifade etmek mümkündür.

1980 -1990'lı Yıllar: Dünyanın birçok yerinde bilgisayar teknolojileri kullanımı henüz yaygın değil iken 1980'lere gelindiğinde bilişim teknolojisinin sosyal ve etik sonuçları, Amerika ve Avrupa'da kamusal meseleler haline gelmiş ve tartışılmıştır. Bilgisayar destekli suçlar, bilgisayar arızalarından kaynaklanan felaketler, bilgisayar veritabanında bulunan verilerin mahremiyeti ve ihlali meselesi, yazılım sahipliği, fikri mülkiyet hakları gibi büyük davalar gündeme gelmiştir.

Moor, bilgisayar etiğinin tanımını belirli kuralları olan ve insanların işlerini kolaylaştırmak adına tasarlanmış 'normatif unsurlar' (Moor, 2011: 13-20) olarak tanımlamanın yanı sıra bilgisayar teknolojisinin ve sosyal etkisinin analizi ve bu teknolojinin etik kullanımına ilişkin politikaların formüle edilmesi ve gerekçelendirilmesi olarak tanı genişletir (Moor, 1995:7)

Bu dönemde Bilgisayar Etiği tartışmalarında, bilgisayar etiği problemlerinin daha önceki felsefi etik problemlerin devamı olup olmadığını ele alan 'Teklik (benzersizlik) tartışması' (Maner, 1996: 137-154) vardır. Moor'un bilgisayarların mantıksal tasarımını açıkladığı 'Logical Malleability' kavramı (Moor, 2003: 21-38) 'kavramsal karışıklık' ve 'politika boşlukları' kavramlarının ışığında bilişim teknolojilerinin etik ve sosyal açıdan kullanımına ilişkin tartışmaların (Bynum, 2004: 18) yanı sıra Deborah Johnson, 1985'te yayımladığı "Bilgisayar Etiği" eserinde yer verdiği standart ahlaki problemler, bilgisayar korsanlığı (hacker), engelli bireyler için bilgisayar teknolojileri, internetin demokrasi üzerindeki etkisi gibi konular gündeme gelmiştir. Johnson'a göre bilgisayarların ürettiği etik problemler yeni etik problemler değildir. Ona göre bilgisayarların kaynaklık ettiği etik problemler, bilinen etik problemlere 'yeni bir bakış açısı' kazandırmıştır. Nitekim Johnson 'bilgisayar etiğinin misyonunun tamamen yeni bir etik sistemi oluşturmak yerine geleneksel kavramlarımızı, değerlerimizi, bilinen etik teorilerimizi yeni teknolojilere onları uygulamak ve dahası onları genişletmektir (Johnson ve Nissenbaum, 1995:3).

Bynum, bu dönemde James H. Moor' un *What is Computer Ethics?* makalesinde bilgisayar etiği ve meselelerini Maner ve Johnson'dan daha geniş bir bakış açısı ile ele aldığını böylece bu

alanda öncü isimlerden olduğunu belirtir. Nitekim Moor, eserinde bilgisayar etiğinin doğasına dair ilk tespitleri yapar (Bynum, 2018). Bu bakış açısı bilgisayar etiğinin metaetik perspektifle değerlendirildiği ilk dönemler olarak da tanımlamak mümkündür. Ayrıca yine bu dönemde 1987 yılında Terrell Ward Bynum, Southern Connecticut State University’ de kuruculuğunu ve uzun süre başkanlığını yaptığı *The Research Center on Computing & Society* (RCCS) bilgi-işlem prosesi/süreçleri ve toplum çalışmalarını konu alan araştırma merkezinin kurmuştur. Bu girişimler bilgisayar etiği çalışmalarının akademi düzeyinde yürütülmesine zemin hazırlamıştır (Bynum, 2009: 25-48) (Kantar, 2022: 22).

1990-2000’lı Yıllar:’da Bilgisayar Etiği; internetin bilgisayar, telekomünikasyon ve medya ile dünya genelinde kullanılmaya başlandığı, etik problemlerin farklı toplumlarla kıyaslanabildiği dönemi temsil etmektedir. Bu dönemde etik tartışmaların yanı sıra bilişim etiğine dair güçlü teoriler ileri sürülmüştür. Etik çalışmalar bilgisayar etiği ya da siberetik kavramlarından daha genel bir anlamda bilişim etiği olarak sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır.

Barlow, Siberuzay’ın, bilişim çağının anavatanı olarak tanımlar. Ona göre geleceğin vatandaşlarının yaşamaya mahkûm olacakları yer olarak burasıdır ve insanlar bir gün bu ‘anavatana (siberuzay)’ isteseler de istemeseler de gidecek, orada daimî kalıcı bir yerleşimci gibi yaşayacaklardır. Bu nedenle Siberuzayın uygarlaştırılması gerekir. Bu uygarlık, Batı yasasına uygun kodlarla oluşturulmuş yeni bir dijital sözleşmeye göre inşa edilmelidir (Barlow, 1995: 17).

Simon Rogerson ve Terrell Ward Bynum tarafından yönetilen ETHICOMP konferans serisi; Jeroen van den Hoven tarafından ahlaki, etik ve toplumsal konuları ele almak, bu konuları teknoloji, kamu politikaları, iş etiği ve benzeri alanlarla ilişkilendirilmesini sağlamak için kurulan CEPE (Center for Philosophy, Ethics, and Public Affairs) konferansları; ve Chris Simpson ve John Weckert başkanlığındaki Avustralya Bilgisayar Etiği Enstitüsü bu dönemin etkili etik çalışmaları arasındadır. Simon Rogerson’ın De Montfort University (İngiltere), Centre for Computing and Social Responsibility merkezinde yürütülen çalışmalar sonunda artık ‘ikinci nesil’ bilgisayar etiği dönemi başlamıştır. Bu dönemde yapılan kavramsal temelin oluşturulması ve detaylandırması çalışmalarının bilişim teknolojisinin öngörülemeden etkilerinin olasılığını azaltmaya yardımcı olacağı düşünülmüştür (Bynum, 2018).

Bu dönemle birlikte bilgisayarlar ve etik konularında mesleki etik konuları oldukça belirginleşmiştir. Bilgisayar etiği tartışmalarının ilk yıllarında bir takım etik normlar üzerinde durulurken bilişim teknolojilerinin gelişmesi ile mesleki etik tartışmaların niteliği derinleşmiş ve niceliği artmıştır (Snapper: 148-169).

Gelişen teknoloji profesyonel konu ve kavramlarla ilerleyen bilgisayar etiği alanına felsefi tartışmaları dahil etmiş, bilişim etiği adı altında uygulamalı etik çalışmaların bir çeşidi olarak değerlendirilmiştir. Buna örnek olarak bilişim felsefesi perspektifinden bir etik yaklaşım olan ‘inşacı etik’ yaklaşımı göstermek mümkündür. Yeni ontolojik temellendirmelerle internet, web, dijital dünyayı kendi doğası içinde inceleyen *İnşacı* (Constructionist) etik yaklaşıma göre etik problemlerin çözümünde geleneksel etik anlayış çizgisi dışında yeni bir ontolojik anlayışa dayanan bir yaklaşım gereklidir (Floridi ve Sanders, 2005).

Bilişim etiğinin de tartışmalar ve teknolojinin çağımıza getirdiği konular gün geçtikçe çetrefilleşmektedir. Bilişim teknolojileri kültürümüzün önemli bir parçası haline geldikçe onunla ilgili olan etik problemlerimiz her geçen gün daha fazla gündeme geldiğinden bu alanda yapılan etik sorgulama ve araştırmalar insanlık için artık kaçınılmaz hale gelmiştir.

4.Bilişim dünyasının temel kavram ve güncel etik meseleleri

Bilişim dünyasında yaşanan teknolojik gelişmeler insanı bilişim/information/malumata daha önce olmadığı kadar kolaylıkta erişimini mümkün kılmıştır. Dijital ortamdaki bilgilere erişimin kolaylığı fayda, konfor, fırsat ve avantajların yanı sıra sosyal, kültürel, ekonomik alanlarda dezavantajlara da neden olmuştur. Birey ya da toplumun gelişmesine katkı sağlaması beklenen bu teknolojik gelişmeler, kaynaklık ettiği etik problemler nedeniyle birey ve toplumu daha karmaşık problemlerle karşı karşıya bırakmıştır. Örneğin Bilişim tarihinin ilk dönemlerinden itibaren tartışılan fikri mülkiyet, gizlilik, ağ oluşturma, intihal gibi sorunlar hala tartışılan problemler arasındadır.

4.1.Fikri mülkiyet / Intellectual property

Genel anlamda fikri mülkiyet fikirler, icatlar gibi yaratıcı düşünme yoluyla meydana getirilen veya bir kişinin sahipliğini iddia edebileceği teknoloji, sanat, müzik, edebiyat gibi ifade ürünlerini koruma, sahiplenme hakkını ifade eden hukuki bir kavramdır. Bu haklar endüstriyel, bilimsel, edebi veya sanatsal entelektüel faaliyetlerle kazanılmış kişinin kendi tecrübe ve birikimini içeren bilgi, yaratıcılık ve emek harcanarak düşünce ve ifade ürünleri de dahil olmak üzere oluşturulan eserler üzerinden edinilir. Fikri mülkiyet, çoğunlukla patent, ticari marka ve telif hakkı biçimindeki bu yasal haklar yaratıcı çalışmaların maddi ve manevi değerini koruma amacı taşımaktadır (Kizza, 2017: 104)

Özgün icatlar, tasarımlar ve markaların korunmasını içeren Patentler/Patent (Kizza, 2017: 110) ve edebi eserler, sanatsal eserleri, müzik, yazılı metinler, fotoğraf ve yazılı yazılımlar gibi yaratıcı eserleri korunmasını konu eden Telif hakkı/Copyright uygulamaları ve yasaları bireyin çaba ve emeklerinin karşılığını almasına hem de ekonomik anlamda ürünlere yatırım yapan üreticini ekonomik haklarının korunmasını yardımcı olurken ülkenin kalkınması için de gereklidir. Fikri mülkiyet suçları sadece ürün sahibinin haklarının ihlali meselesinden ibaret değildir etik ve ekonomik sonuçları olan bir sorundur.

Nitekim fikri mülkiyetin korunması, faydalı alışkanlıklar ve başarıların teşvikinde insanlığın etik, ekonomik, bilimsel gelişiminde önemli ve gerekli bir uygulamadır. Evrensel İnsan hakları deklarasyonuna göre ‘herkes, kendine ait olan her türlü bilimsel, edebi veya sanatsal üründen kaynaklanan manevi ve maddi çıkarların korunması hakkına sahiptir’ (Akt.Weckert ve Adaney, 1997: 59).

Ekonomik ve etik İyi’ ye sahip bir toplumun inşası için fikri mülkiyet konusunun yasal ve etik uygulamalarının güçlendirilmesi bir ihtiyaçtır. Hakların teknik ya da yasal bağlamda yeterince korunmadığı ortamlar özgün buluşlarla müreffeh gelişen bir durumu hazırlamak yerine birbirini kopyalayan ve gelişmeyen bir süreci getirecektir.

4.2.Mahremiyet/Privacy

Mahremiyet özel ya da tüzel bir varlığın- kişi veya bir topluluk, ticari şirketlerin ya da ticari olmayan dernek gibi özel ya da kamuya ait- kendi kişisel bilgilerini ve eylemlerini kendi kontrolü ve iradeleri ile diledikleri gibi tasarrufta bulunma hakkını temsil eden bir kavramdır. Mahremiyetin ihlali ise yetkisi olmayan kişilerin ya da erişim konusunda güvenin ihlal edilmesi durumudur (Schultz, 2006: 108).

Akıllı telefonlar veya bilgisayar uygulamalarında teknolojik bir faydaya erişim için kişisel verilere izin verme için sözleşmeye tabi tutulmak ne kadar etikdir? Bu durum gönüllü-zorunlu bir rıza durumu oluştururken bireyin kişisel mahremiyeti ihlaline girer mi?

Bilişim etiğinde mahremiyetin konu edinmesinin nedeni kişisel bilgi ve verilerin izinsiz toplanmasının, kullanılmasının, olanın dışında işlemde geçirilerek farklı bir formda servis edilmesinin, kişi ya da kurumlara ait bilgilerin manipüle edilmesinin veya paylaşılmasının önüne geçilmesi içindir. Mahremiyet, bireylerin kişisel alanlarına saygıyı gerektirmektedir. Mahremiyet hakkının ihlalinin meydana getirdiği etki farklıdır. Söz gelimi paylaşılan bilgiler doğru olanı yansıtsa iftira niteliğinde olmasa bile kişinin insanlık onurunun ve itibarının zedelenmesi anlamına gelir ki bu bireyin sosyal ve etik gelişimi üzerinde olumsuz sonuçlara neden olabilmektedir.

Bilgisayar veyahut akıllı sistemlerin kullanıldığı telefon, tablet gibi teknolojik aletlerde kişinin özel video ya da fotoğraf galerisine erişim izninin istenmesi, kullanıcının talebinin dışında farklı erişim izinlerinin talebi kişinin özgürlük alanlarına müdahale ya da kısıtlama olarak değerlendirmek mümkündür. Kullanıcının ticari beklentisi olmaksızın teknik fayda ve konfora ulaşma isteğinin önüne uygulama ile ilişkisi olmayan kişisel verilere erişim izninin istenmesi mahremiyetin ihlaline neden olan etik bir problem değil midir? Schultz'a göre mahremiyet hakkı her türlü sosyal sözleşmenin sınır koşulu olmalıdır. Mahremiyetin ihlali meselesi duyguların incinmesi meselesinin ötesinde insanlık olarak özümüzle ilgili hassas bir noktadır (Schultz, 2006: 110).

Mahremiyet/Gizlilik dört şeyle gerçekleşir ve bireylerin bu haklara sahip olduğunu ifade eder. Dijital ortamda yalnız kalma, yani izole olma hakkı, anonimlik, mahremiyet ve korunma. Bireylerin dijital ortamlarda kişisel bilgilerine erişimi mümkün kılan her türlü dinleme, izlenme gibi yollarla takip edilmesi de mahremiyeti ihlal eden eylemlerdendir (Kizza, 2017: 90).

4.3.Ağ oluşturma / Networking

İnernete bağlı olan ve ağ üzerinden çalışan bilgisayarların; sınırları, uzun mesafeleri, vize gibi bürokratik engelleri ortandan kaldırması, neredeyse eşzamanlı iletişimi mümkün kılması ve daha birçok konfor sağlayan özelliği onu tercih edilen bir iletişim aracı yapmıştır. Bilişim etiğinde ağ oluşturmada kaynaklanan birçok etik problem bireysel veya tüzel kişiliği olan tarafı etkilemektedir. Bunlar; e-posta yolu ile kişilere yanıltıcı bilgilerin iletilmesi, dolandırıcılık yapma, kimlik hırsızlığı ve kişisel bilgilerin çalınması, pornografik içeriklerin iletilmesi, iftira ve karalamamanın gizli bir şekilde yapılması, epidemik spam (spam salgını) eylemleri sayabiliriz. Spamlar şirketler tarafından kullanılan bir pazarlama etkinliği olarak kabul edilse de internet bant genişliğini büyük bir yüzdesini, posta sunucularında ve bireysel bilgisayarlarda büyük miktarlarda depolama alanını tüketmektedir. Boş yere harcanan üretkenliğin işletmelere maliyeti milyarlarca dolar olduğunu, Spamların tek avantajının düşük reklam maliyetine sahip olması olduğunu ifade eden etik eleştirmenler bunu sonuçları ekonomik olan etik bir problem olarak nitelendirirler (Quinn, 2006 :111).

Siberuzayda ya da yaygın kullanım ile dijital dünya Ağ oluşturabilmenin imkânı olan Internet, bilişim dünyasının birçok etik problemine zemin hazırlar. Tüm cihazların ve sunucuların birbirine bağlı olduğu alt yapıyı temsil eden Internet, World Wide Web ile metin, görüntü gibi medya içeriklerinin düzenlenmesini, erişimini sağlayan uygulama ile birlikte çalışır.

Web'in merkeziyetsiz olma özelliği ile insanlar, Web'te herhangi bir resmi ya da gayri resmi yerlere sormaksızın yeni bilgiler eklenmesini mümkün kılar. Bu nedenle farklı kaynaklardan her saniye veri akışı gerçekleşmektedir. Web üzerindeki her nesnenin benzersiz bir adresi vardır

herhangi bir nesneye bağlanabilir. Web internete dayanmaktadır. Birbirinden farklı işletim sistemlerine sahip olsalar da birçok bilgisayarın birbiri ile etkileşimini mümkün kılar.

İnternet ağ yapısının bu özellikleri “kontROLSÜZLÜĞÜ” beraberinde getirir. Özgürlük gibi görünen denetimsizlik, kontROLSÜZLÜK verilerin doğru-yanlış, etik- etik olmaya, faydalı-zararlı ayrımına uğramadan verilerin kıtalararası dolaşmasını sağlar. Web üzerinden pornografik içeriklerin paylaşılması insan hayatının onuruna zarar vermektedir. Şiddet ve cinsel içerikli paylaşımlar insanların (genç, yaşlı, çocuk fark etmeksizin) zarar görmesine neden olmaktadır. Nitekim Kant, pornografi cinsel duygularının bedenler üzerinden nesneleştirildiğini ve insan onurunu zedelediğini belirtir İnsan doğasına aykırı bu durum, bireyin ve toplumun etik gelişimine zarar vermektedir (Quinn, 2006: 124). Etik olmayan içeriklerin paylaşılması meselesi hali hazırda etik bir problem iken bunun ağ üzerinden bilişim teknolojileri aracılığı ile yapılması bu etik problemin ürettiği sonucu agresifleştirmekte ve yaygınlaştırmaktadır. Birey ve toplum ahlakının dezenformasyonu meselesi bilişim etiği içinde üzerinde durması gereken önemli bir konudur.

4.4. Anonimlik / Anonimite ve siber zorbalık / cyberbullying

Dijital dünya kullanıcının kimliğini yansıtacak kültürel, dini sembelleri gizlemesine kolaylık sağlayan bir doğaya sahiptir. İnternet kullanıcıların anonim eylemlerini gerçekleştirebilecekleri bir zemindir. Teknoloji aracılığı ile anonim olma: İletilen paket başlıklarında kullanıcıya ait hiçbir tanımlayıcı bilginin olmadığı veya iletilen paket başlıklarına takma ad koyarak kullanıcının gerçek kimliğini saklayan serverlar. Teknoloji ile anonimliğin dışında bir de kullanıcının interneti kendi bilgilerini gizleyecek şekilde kullanması durumu olan kullanıcı anonimliği vardır.

Dijital ortamda bir kullanıcının bütünüyle anonim olması mümkün değildir. Bu nedenle teknoloji uygulamalarında kullanıcıları yanıltıcı bir şekilde yönlendiren isimleri kullanmaları etik problemlere neden olabilmektedir. Bilişim teknolojilerinin adlandırılması meselesi bilişim etiğinin teknik uygulamalarla ilgili etik problemi olarak kabul edilmeli ve teknik uzmanlar bu konuda uyarılmalıdır⁶. Elbette anonimliğin ulusal çıkarların korunması, suçlu ile iletişim durumlarında kullanımı gibi faydaları vardır. Fakat burada etik meseleler bahsedildiğinden sadece bunu söylemekle yetinebiliriz.

Anonimlik ile zimmete para geçirme, çocuk tacizi, tehdit veya şantaj gibi etik olmayan eylemlerle birey ve toplumda korku şiddet gibi toplumu yozlaştıran ve sosyal ilişkileri, güveni zedeleyen suç faaliyetlerinin artmasına neden olabilir (Kizza, 2017: 82-84). Bu ise bilişim toplumunun doğal yapısının ve karakterini şekillendirecektir. Etik gelişim için gerekli olan güven ortamının olmayışı bir bilişim etiği problemidir.

Anonimliğin getirdiği bir etik problem olarak değerlendirebileceğimiz siber zorbalık/ cyberbullying çevrim içi sosyal ağ ortamlarında veya diğer dijital ağlar aracılığıyla bir kişi ya da bireye kasıtlı ve tekrarlı bir şekilde zarar verme veya taciz etme eylemidir. Aynı zamanda alıcıya gözdağı verme, manipüle etme, küçümsemek, yalan yere itibarsızlaştırma, küçük düşürmek ve bunları bilişim teknolojilerinin sunduğu ortamlarda yapmak bilişim etiğinde siber zorbalık türleri olarak sayılmaktadır. Siber zorbalık depresyon ve kaygı, artan üzüntü ve

⁶ Örneğin: ‘Gizli Pencere’ veya ‘İncognito Modu’ tarayıcıda gezdiğinizde tarayıcının tarama geçmişini, çerezleri ve diğer izleme verilerini kaydetmemesini sağlar. Kullanıcı (kullanıcının bilgisayarı) bu modu kullanırken bilgisayar ziyaret edilen sitelerle ilgili bilgileri depolamaz. Bu bilgi kişinin değil bilgisayarın hafızasının çerezlerle ilişkilmesi anlamına gelirken ‘cognito (bilgi, tanıma)’ ‘incognito (gizlilik, anonimlik)’ anlamlarında kullanıldığından teknik altyapıyı bilmeyen kullanıcı için yanlış anlaşılmalara neden olmaktadır

yalnızlık duyguları, uyku ve yeme düzeninde bozulma, eskiden keyif aldıkları aktivitelere karşı ilgi kaybı, öğrenci ise okul başarısında düşme, yasaklı madde kullanımı, kontrolsüz duygular gibi bireyi derinden etkileyecek durumlara ittiğinden kişinin etik, sosyal yaşamı dahil hayatının tümünü etkileyebilmektedir (Kizza, 2017: 265-274). Tüm bu olumsuzlukları gidermek için teknolojik tasarımların, uygulamaların etik olmayan eylemlere izin vermeyecek şekilde tanımlanması ve eylemlerin sınırlandırılması gerekmektedir.

4.5. Güvenlik / Security

Güvenlik, fiziksel ya da fiziksel olmayan kişiye ait olan bir alana yetkisiz erişim, kullanım, kişinin sahip olduklarının değişikliğini içermektedir. Bilişim dünyasında güvenlik üç unsurla mümkün olmaktadır. Bunlardan ilki: bilgilerin izinsiz olarak üçüncü kişilere açıklanması da dahil paylaşılmasını önlemek, Gizlilik (Confidentially). İkincisi, dosyalarda herhangi bir veride izinsiz değişiklik yapılmasını önlemek ve verilerin ve doyanın mevcut halinin korunması, Bütünlük (Integrity). Üçüncü olarak ise herhangi bir bilişim verisinin, ihtiyacı olan kişilerden, ihtiyaç duydukları anda yetkisiz olarak saklanmasını önlemek, kısaca Kullanılabilirlik (Availability) olarak tanımlanmaktadır. (Kizza, 2017: 84)

4.6. Bilişim teknolojilerinde yapay zekâ ve manipülasyon

Bilişim bilimi/Information science veri, bilgi, bilginin elde edilmesi, depolanması ve manipülasyonu da dahil olmak üzere *information* /bilişim olgusunun birçok yönünün incelenmesi anlamına gelen disiplinler arası bir araştırma alanıdır (Watters, 1992: vii)

Manipülasyon gizli bir etkidir. Birini manipüle etmek, karar verme zayıflıklarını hedef alarak veya bu durumdan yararlanarak, bilinçli ve gizlice bir şekilde karar verme süreçlerini etkilemek anlamına gelir. Birini gizlice etkilemek- gizli bir etki empoze etmek- onu bilinçli olarak farkında olmadıkları ve karar verme süreçlerini neyin etkilediğini anlamaya çalışsalar bile kolayca farkına varamayacakları bir şekilde etkilemek anlamına gelmektedir. Tüm bunların bilişim teknolojileri aracılığı ile gerçekleştirilmesi veya bu teknolojinin kolaylaştırdığı manipülasyonu tanımlayan ifadeye ‘çevrimiçi manipülasyon’, diğer adları ile ‘dijital manipülasyon’ veya ‘otomatik manipülasyon’ adları verilmektedir.

Bilişim dünyasının en temel kavramı veridir. İçeriği ne olursa olsun istenilen sonuç veriler üzerinden inşa edilir. Aslında bu durum sadece teknoloji ile sınırlı değildir. Siber uzayda meydana gelen sosyal ilişkiler, kimlik tanıma gibi tüm eylemlerin gerçekleşebilmesi için ihtiyaç duyduğumuz en temel unsur veridir. Anlamlı bir eyleme dönüşmesi için alınan verinin (görsel, işitsel ya da semantik) verinin işlenmesi gerekir. Bilişim dünyasının herhangi bir veriyi işleyebilir doğası verilerin içeriğinin ya da görsel ses dosyası da olsa formunun değiştirilebilmesi anlamına gelmektedir. Bilişim etiğinde ‘manipülasyon’, bilgisayar sistemleri, veri, bilgi veya diğer bilişim teknolojileri aracılığıyla yanıltıcı veya yanıltıcı bir şekilde bilgiyi değiştirme veya yönlendirme eylemini ifade eder.

Susser, Roessler ve Nissenbaum, *Technology, Autonomy, and Manipulation* isimli makalede bilişim teknolojileri aracılığı ile yapılan geniş zamanlı dijital gözetimin, karar verme konusundaki zayıf noktalarımızı net bir şekilde ortaya çıkardığını belirtirler. Mahremiyet ve gizlilik konusunda çalışan araştırmacılar, dijital dünyadaki yaptığımız neredeyse her şeyin dijital bir iz bıraktığını, veri toplayıcılarının bu izleri son derece ayrıntılı profiller halinde derlediğini (Solove, 2004) bu profiller ile demografimiz, mali durumumuz, istihdamımız, satın alma davranışlarımız, kamu hizmetleri ve kurumlarıyla ilişkilerimiz, inançlarımız eğilimlerimiz

ve bazı konulara yatkınlıklarımız gibi konularda bilgiler içerdiği belirtirler. Bu bilgiler sadece birey hakkında değil aynı bireyin etkileşime girdiği diğer bireyler hakkında fikirler içerdiğini dahası toplumun geneli için bile profil oluşturma mümkün olabilmektedir. Reklam ve davranışsal etkileri araştıranlar bu verilerde gizli olan kalıpları analiz ederek kişileri en etkili şekilde etkilemek için ne zaman ve nasıl müdahale edeceklerini tespit edebilmektedirler (Kaptein ve Eckles, 2010); (Susser, ve Roessler ve Nissenbaum, 2019).

Çeşitli yazılım ve programlar ile duygu durumlarının birer ifadesi olarak beğeni, üzüntü, kızgınlık sembolleri kullanarak insanların, toplulukların olgu ve durumlar karşısındaki psikolojik durumlarını okuyabilmek mümkündür. İnsanların dijital hareketliliklerini kesintisiz gözlemlerle dijital ayak izlerinden, çerezlerden takip ederek profiller oluşturabilmektedir. Bu profil bilgileri ise kişi ve toplulukların manipülasyonuna uygun zemin hazırlamaktadır.⁷

Bilişim teknolojileri aracılığı ile görülen manipülasyonlardan birisi de görsel içeriklerle ilgili olmaktadır. Dijital faaliyetlerde ‘tweening’, ‘warping’, ‘morphing’ gibi tekniklerle asıl görüntüleri manipüle ederek bireylerin olay ve olgular karşısında yanlış şekilde yönlendirilmesi ve eylemlerinde özgür olamamaları ile ilgili olarak etik tartışmalara neden olmaktadır. Sözgelimi, sosyal medyada ticari olarak servis ettiği ürünlere ait resimlerin görüntüleri veya kişilerin kendi resimleri de olsa üzerinde olanın dışında değişiklikler yaparak karşıdaki kişiyi aldatıcı şekilde gerçeğin formunu değiştirmesi yalan olan bir şeyin dağıtımını anlamına gelmektedir. Kişi ya da kurumların bu tutumları hangi amaçla olursa olsun karşıdakini kandırmak amacıyla söylenen yalan bir söz gibidir. Weckert and Adaney görüntülerin manipülasyonuna ve yarattığı etkiye örnek olarak 1991 yılında ABD-İrak çatışmasında bir derginin kapak fotoğrafında birbiriyle hiçbir zaman bir araya gelmemiş olan ABD Başkanı George Bush’un Ürdün Kralı Hüseyin ile bir arada gösterilmesini örnek verir. Bu iki devlet görevlisi resimdeki aksine hiçbir zaman bir araya gelmemiştir. Manipülatif olduğu düşünülebilen bu resimde Ürdün kralının, ABD- Irak çatışmasında ABD’ye sempati duyduğu ima edilmektedir (Weckert ve Adaney,1997: 35).⁸

Yapay zekâ teknolojilerinin ortaya çıkışı ile birlikte manipülasyon konusu, birçok etik ve sosyal tartışmanın odağında yer almaya başlamıştır. Örneğin sosyal medya platformlarında kullanıcıların davranışlarını izlemek ve kullanıcılara ait profilleri kişiselleştirmek için yapay zekâ kullanılması kullanıcıların düşünce ve davranışlarının manipülasyonu meselesini gündeme getirmiştir. Kişilerin yüz veya seslerini manipüle etmek için kullanılan Deepfake teknolojisi de yapay zekâ ile gündeme gelen etik tartışmalardandır (Tolosana vd. 2022).

⁷ Bu duruma Susser ve Roessler ve Nissenbaum, 2017 yılında Avustralya gazetesinin Facebook strateji belgelerini açığa çıkarmasını örnek gösterir. Bu belgelere göre Facebook şirketinin genç kullanıcıların ne zaman kendilerini güvensiz hissettiklerini tespit edebilmektedir. Yine bu rapora göre, "Facebook gönderileri, resimleri, etkileşimleri ve internet aktivitelerini gerçek zamanlı olarak izleyerek gençlerin ne zaman 'stresli', 'yenilmiş', 'bunalmış', 'kaygılı', 'gergin' 'aptal', 'aptalca', 'yararsız' ve 'başarısızlık' (Davidson, 2017) duygularına kapıldıklarını anlayabiliyordu. Facebook, bu bilgiyi gençlere yönelik reklamları hedeflemek için asla kullanmadığını iddia etse de, kullanabileceğini de inkar etmemektedir. Bu örnekten yola çıkarak bu insanların mali açıdan çaresiz durumda olanlara yönelik yüksek faizli kredi reklamlarını hedefleyenlere kredi imkanı, sağlık problemleri olduğu düşünülen bireylere ise ilaç reklamları ile manipülatif yönlendirmelere maruz kalabilmektedirler (Susser ve Roessler ve Nissenbaum, 2019).

⁸ Haberin daha sonraki yorumlanması daha ilgi çekicidir. Gazetede Ürdün kralının taraf değiştirdiği açıklanmaktadır. Bkz. <https://www.nytimes.com/1991/02/07/world/war-in-the-gulf-jordan-jordanian-ends-neutrality-assailing-allied-war-effort.html>

Yapay zekâ teknolojilerinin, manipülatif algoritmalarla tasarlanması mümkün olduğundan herhangi bir konuda kullanıcıya yanlış bilgi vermesi olası bir durumdur. Yapay zekâ teknolojisinin siyasi kampanyalar sırasında seçmen davranışlarını analiz ederek kişilerin duygusal tepkileri üzerinde etki edebilme kapasitesi bulunmaktadır. Bu ise hem bireyin özgürlük alanına müdahale hem de seçimlerini etkileme anlamına geldiğinden bilişim teknolojilerinin kaynaklık ettiği etik problemler arasındadır.

Manipülasyon elbette bilişim teknolojileriyle ilk defa ortaya çıkmış olan etik bir problem değildir. Fakat Maner'ın da tabiri ile BT teknolojileri özellikle manipülasyon çeşitlerini ve şiddetini ağırlaştırmıştır. Artırılmış gerçeklik/Augmented Reality⁹ ya da Sanal Gerçeklik/Virtual Reality teknolojilerde yapay yaşam (karbon bazlı olmayan) türü bu etkiyi derinleştiren bir ortam sağlamaktadır. Nitekim Sanal Gerçeklik teknolojileri, insanların duyuusal sistemlerini kullanarak sanki o ortamda varmış hissini, yani kullanıcıda mevcudiyet hissini meydana getirmek için bilgisayar programları ile tasarlanmış karbon bazlı olmayan ortamlardır (Allen, 2010: 220). Antropomorfik sanal gerçeklikler, insanların gerçek yaşamlarındaki fiziksel deneyimlerini kopyalayarak insanların makine ve diğer insanlarla etkileşime girmesini sağlayan hesaplamalı çevrelerdir (Allen, 2010: 221). Sanal gerçeklik üzerinde deneyimlenen duygu durumları gerçek yaşamdaki duygu durumlarına benzetildiği için kişi bu teknolojik uygulamayı kullanırken mevcudiyet hissi yaşar ve kendi duyuları ile manipüle olabilir hale gelebilmektedir. Bu durum insana bilişim çağında yeni tecrübeleri getirirken dijital okuryazarlık, bilişim teknolojilerinde insan-makine etkileşiminin felsefesi, etik ve psikolojik etkileri derin bir şekilde araştırılması gerektiğini göstermektedir.

4.7. Bilişim teknolojilerinde yapay zekâ ve antropomorfizm sorunu

Hayatımızı düzenli ve sağlıklı bir şekilde devam ettirebiliyor olmamızın nedenlerinden birisi de nesnelere, kavramları, adları kısaca somut veya soyut şeyleri ayırt edebilme kabiliyetimizdir. Duygularımız ve hafızamız arasında da bir ayırım ve sınıflandırma vardır bunu belleğimizde taşıyız. Çocuklara öğretilen ilk şeylerden birisi de canlı-cansız, insan ve hayvan ayırımıdır. Buna rağmen bilişim çağının en etkili teknolojilerinden olan YZ'ya insani özellikleri atfederek bilgisayar veya bir YZ uygulamasına, robotlara insandan farklı olmayan, yani insani özellikleri temsil eden konu kavramları atfetmekteyiz. Hali hazırda sosyal atıf teorilerinin bir ürünü olan antropomorfizmin etkisini YZ uygulamalarında da görmekteyiz. İnsan olmayan varlıklara sanki insanmış gibi düşünmekteyiz.

Deneyisel psikoloji üzerinde çalışmalar yapan Norman, Antropomorfizmi (İnsanbiçimci) psikolojik güç ve süreçlerin doğal bir sonucu olduğunu ifade eder. Antropomorfist yaklaşımın olumlu ve olumsuz tarafları vardır. Pozitif yönleri arasında antropomorfizm bilgisayar ve robot ile etkileşiminde çıktılarını anlamlandırmamıza yaradığını, yani makineyle etkileşimlerde yaşanan gecikmelerde bunun bilgisayarın 'düşündüğü' ifade edilir. Kullanıcı dostu gibi terimler de bilgisayarların antropomorfik tanımlarını dolaylı olarak yansıtmaktadır.

⁹ İlk artırılmış gerçeklik uygulaması 1965 tarihinde Ivan Sutherland tarafından bilgisayar grafikleri tarafından şeffaf başa takılan bir ekran üzerinden oluşturulan tel çerçeveli bir küp ile oluşturulmuştur. Bu teknolojiler, sanal nesnelere manipülasyonuna imkân sağlamaktadır. Burada temel amaç uygun bir etkileşim metaforu kullanarak kullanıcıya ait girdiyi bilgisayar çıktısına eşlenmesidir. Somut AG ara yüzlerinde kullanıcı girişleri fiziksel nesnelere bilgisayar çıktıları ise sanal nesnelere alınır. Bir fiziksel nesne ve bir sanal nesne giriş ve çıkışların eşlenmesi ile artırılmış bir nesne haline birleşirler. Bu iki varlık (fiziksel ve sanal nesnelere) arasındaki eşleme sanal nesne özelliklerinin fiziksel nesne davranışına göre güncellenmesini içermektedir. (Haller, Billinghurst, Thomas, 2007: 262-263) Kısacası Artırılmış gerçeklik alanlarındaki nesnelere fiziksel nesnelere benzerine yakın şekilde manipüle edilmiş halleridir. Fiziksel nesnenin oluşturulmasının mümkün olduğu bir sanal ortamda hayali nesnelere tasarlanması da mümkündür.

Antropomorfizmin teşvik edilmesi veya caydırılması konusunda iki farklı görüş bulunmaktadır. Bir görüşe göre insanlar yeterince bilgili olmadıkları için bilgisayar okuryazarlığı olmayanlar, teknolojiden yeterince ilgisi olmayanlar için antropomorfizm gereklidir. Bir insanla etkileşimde bulduklarını düşünmeleri için onları ‘aldatacak’ ve görevleri boyunca sanki karşısında bir insan ihtiyaçlarına cevap veriyormuş gibi onlara rehberlik edecek bir arayüze sahip olunmalıdır. Bu düşüncede antropomorfizm gerçek bir kötülük hatta şeytani bir iş olarak düşünülür.

İkinci görüşe göre kullanıcılar bilgisayarlara sosyal olarak tepki verdiklerinde karşısındakinin bir program olduğunun farkındadırlar. Karşıda etkileşime girilenin bilgisayarı ya da programı yazan kişi ile etkileşimde olduklarını bilirler. Bilgisayarlar bu durumda bir vekil gibi davranır, kullanıcılar rasyonel davranırlar ve karşıdakinin bir aracı olduğunun farkındadırlar. Makinelerin özerk olmadıklarını ve insan yapımı olduklarının farkındadırlar (Norman, 2008: 356).

Antropomorfizm fikrini tamamen reddedenler de vardır. Bilgisayarların sosyal aktör olduğu fikrini de reddeden bu görüşe göre kullanıcılar ne cahil ya da bilgisiz ne de programcı aktörleri (proxy) ile etkileşime geçmemekte aksine insanlar karşısındakilerin insan olmadıklarını bildikleri halde insan olduklarını düşündürmeye teşvik edilmektedir. Bunun nedeni olarak inşa tutum ve güdülerine ait birtakım kavramların insan olmayan varlıklara atanması olarak gösterilir (Norman, 2008: 355-357). Bunun tamamen psikolojik bir yönlendirme ve etki olduğunu ifade ederler. Oysa antropomorfizm konusunun en başına döndüğümüzde yapay zekâ uygulamalarının insan eylemliliği ile karıştırılacak bir şekilde adlandırılması yaş aralığı düşük profiller de göz önüne alındığında psikolojik, etik, sosyal problemlere neden olabilmektedir. Bu nedenle varlıkların sınıflandırılması ve ontolojik sınırlılıklarının belirlenmesi için bilişim dünyasının tüm uygulamalarında insana ait kavramların kullanımı konusu bu tartışmalarla birlikte değerlendirilmelidir.

4.8. İnternet etiği

İnternet etiği, internet ve internet teknolojilerinin kullanımıyla ortaya çıkan etik sorunları, yeni kavram ve meseleleri ele alan bir etik araştırma alanıdır. İnternet etiği teknik ve sosyal bilimler tarafından ortak ele alınması gereken bir konudur. İnternetteki eylemleri, çevrimiçi davranışları, veri güvenliği ve gizliliğini, telif hakkını, demokratik değerleri, siber saldırıları, dijital bölünmeyi, pornografi, sürekli gözetim, kullanıcı profili oluşturma ve bu profillerin kullanımı, çerezler, sosyal medya, dijital kamu uygulamaları, e-sağlık, e-ticaret, e-egitim, vd. siber uzayda internet aracılığı ile gerçekleştirilen bütün eylemleri içine alır. İnternet servis sağlayıcılarının yanı sıra web sitelerinin içerik üzerindeki denetimi, ülke, konum ve içerik hakkında tartışılan ayrımcılık meseleleri internet etiğinin alanı içinde değerlendirilir (Langford, 2000). İnternet etiğine Bilişim Bütünlüğü (Information Integrity) meselesini örnek olarak göstermek mümkündür. Türü ve önem derecesi ne olursa olsun bireylerin gözetimleri altındaki bilgilerin gizli ve güvenli tutulmasını, iletilen bilgilerin biçim veya içerik olarak değiştirilmemesini ve başkaları tarafından okunmamasını ve bilginin bir bütün olarak dağıtımını (Spinello, 2000:128) ifade eden bu konu internet etiği içinde sıklıkla tartışılan bir konudur.

İnternet etiği bilişim teknolojilerinde ortaya çıkan insan-bilişim, iletişim etkileşimi içeren meseleleri konu edinir. Bu nedenle katı kavram olan bilişim etiği başlığı altında ele alınan bir alt çalışma alanıdır.

4.9. Bilgisayar oyunları ve etiği

Bilgisayar teknolojilerinde yaşanan teknolojik gelişmeler insanın hayal gücünü, alışkanlıklarının sınırlarını zorlamaktadır. Bilgisayar oyunlarının geldiği nokta buna örnektir. Endüstriyel eğlence araçlarında ilk sırayı alan bilgisayar oyunlarında kullanıcı yaş aralığının giderek bebeklik dönemine (0-1-2) kadar inmesi eğitimci, ebeveyn ve akademi dünyası tarafından sıklıkla tartışılan konular arasındadır. Bilgisayar oyunları gerçek dünyadaki oyunlara benzerliği olsada karakter ve doğası gereği farklıdır.

Bilgisayar oyunlarının karmaşık kültürel nesnelere olduğunu söyleyen Sicart, bilgisayar oyunlarının insan davranışını yönlendiren kurallardan oluştuğunu gerçek dünyada yasak, gizli, yanlış olan olay ve olguların oyunun ve kullanıcının tercihleri ile belirlenen değerler dünyasını yansıttığını belirtir. Bilgisayar oyunlarının oynandığı bu dünyada oyuncu, yasal, dini, kültürel olarak yasaklanmış eylemleri yapma imkanına erişir. Kişi ahlak kurallarını ihlal etmeyi ya da ahlak kurallarını keşfetmeyi siberoyun alanında öğrenebilmektedir (Sicart, 2011: 4). Bilgisayar oyunları etiği olumlu ya da olumsuz sonuçları göz önünde bulundurarak meseleleri değerlendirmektedir. Nitekim bilgisayar oyunları olumsuz olduğu kadar oyuncu üzerinde olumlu etkileri de meydana getirme potansiyeline sahip bir alandır.

Nitekim bilgisayar oyunları ile etik bir özne olan insan, ahlaki bir nesne üzerinden etkisini real dünyanın dışındaki bir alanda tecrübe eder. Bilgisayar oyunu oynandığında bireyde meydana gelen olumlu olumsuz etkiler nelerdir? Video oyunları ahlaki özne olan insanın ahlaki evrenini nasıl etkiler?

Bilgisayar oyunu etiğinde, oyundaki etik olmayan içerikleri, oyun tasarımcısının oyunu ortaya koyarken neden olduğu etik olgu ve eylem kurgularını ve bu oyunun kaynaklık ettiği etik problemleri, bilgisayar oyunlarının içerdiği şiddet unsurları ve bu şiddetin oyuncular üzerindeki etkilerini, çevrimiçi çok oyunculu oyunlar, oyuncular arasında taciz, tehdit vb., siyasi ve politik konuların bilgisayar oyunlarında manipülatif bir şekilde işlenmesi¹⁰, oyun bağımlılığı, oyun içine gömümü etik olmayan davranış, içerik ve seslerin yerleştirilmesi gibi etik sorunlar ele alınmaktadır. Sicart'a göre bu problemlerin çözümünde meseleleri teknik-felsefi ve etik bağlamda değerlendirilmesi gerekmektedir (Sicart, 2011: 223). Bilişim dünyasının üyesi olan bilgisayarların ve onunla ilgili eylem ve olguların bilgisayar oyunları da dahil olmak üzere bilişim etiği içinde değerlendirilmesi uygundur. Nitekim bilişim etiğinin, kapsamlı çatısı bu etik alanın incelenmesi için uygun teknik ve felsefi bir yapı sağlamaktadır (Sicart, 2011: 142).

Bilişim teknolojilerinin tarafsız bir olanak sağlama aracı olmadığını, kendi bakış açısını ve belirli amaçlar içerdiğini ifade eden Schultz, real dünya ile paralel olan bir dijital gerçeklik inşa ettiğini kullanımı ile birlikte insanlığın geleceğine dair birtakım ciddi sonuçlar doğuracağını (Schultz, 2006: 181) ifade eder.

Sonuç

Bu çalışmada bilişim teknolojinin getirdiği etik sorunlar, sağladığı faydayı yadsımsızın genel, bütüncül ve ana noktalara odaklanılarak ele alınmıştır. Bilişim dünyasının neden olduğu başlıca etik sorunlar sahip olduğu tarihi teknik evrimi ile açıklanarak değerlendirilmiştir. Bu sayede hem bilimsel-teknik ilerlemeyi hem de bu süreçte gelişmelerin neden olduğu etik problemler temelleri ile birlikte gösterilmeye çalışılmıştır. Yaygın ve tecrübi bir kanaatle bilinir ki birçok problem kendiliğinden ve diğerlerinden bağımsız ortaya çıkmamaktadır. Bu

¹⁰ Sicart, PeaceMaker oyununu örnek göstermektedir. İsrail-Filistin çatışması perspektifinden meseleleri ele almasını örnek verir (Sicart, 2011:194).

problemleri teknik ve teorik bağlamları ile ortaya koyabilmek adına çalışmada bilişim etiğinin temellerini oluşturan bilişim devrimine yer verilmiştir.

Bilindiği üzere bilişim teknolojileri her gün gelişmektedir. Bu nedense bu teknolojik devrimin ve olası etkilerinin hâlâ devam ettiğini söylemek mümkündür. Gelişmekte olan bu dünyanın etik meselelerine her geçen bir yenisi eklenmektedir. İnternet tabanlı akıllı sistemler güncellemeler başlığı altında neredeyse haftalık yenilenerek versiyon atlamaktadır.

Bilişim etiği terimi bilişim teknolojilerinin kaynaklık ettiği problemleri araştırdığı için çoğu zaman sadece iş ve meslek etiği alanlarına atıf yaptığı düşünülmektedir. Oysa bilişim etiği bilişim felsefesinin aksiyoloji alanına vurgu yapmaktadır. Bu makalenin amaçlarından birisi de bu hususa dikkat çekmek yeni bir felsefi-etik alan olan bilişim etiğini ülkemiz felsefi literatüre dahil etmektir. Bilindiği gibi bilişim teknolojileri batı dünyasında temelleri atılan bir teknolojik gelişmedir. Bu nedenle doğal olarak birçok İngilizce terime sahiptir. Teknik, bilimsel ve mesleki terimlerin doğru kullanılmaması birtakım anlam ve içerik oluşturma sorunlarına neden olmaktadır.

Sözgelimi, internet etiği, yapay zekâ etiği, sanal oyunlar ve etiği, bilgisayar etiği gibi farklı başlıklarla ve teknolojik araçlara referans veren bu etik problemleri araştıran alanlar aslında bilişim teknoloji dünyasının birer üyesidirler. Dünyadaki bilimsel ve akademik gelişmeleri takip edebilmek, bilişim devrimini ve bu teknolojinin etkilerini anlamak adına genel başlık olarak ‘bilişim etiği’ başlığı altında değerlendirilmesi gerekmektedir.

Majör ve minör amaçları bulunduran bu çalışmada, bilişim teknolojilerinin kaynaklık ettiği problemleri ele alan ‘bilişim etiği’ alanını oluşturan teknik ve etik konu, kavram ve güncel problemlere yer verilmiş bilişim alanına dair geniş ve bütünlüklü yapının sistemsal yapısı ortaya konulmuştur.

Bilişim etiği yapay zekâdan tüm akıllı sistemlere varıncaya kadar her biri bilgi/information’ın alınması, işlenmesi ve sonuç üretmesi olarak ortaya çıkarken siberetik, bilişim bilim gibi disiplinlerin teknik imkanları ile meydana gelirler. Bu nedenle bilişim etiği, bilgisayar etiği ile evrimine diğer akıllı hesaplamalı teknolojileri de içine alarak gelişmekte ve genişlemektedir. Etik alanda çalışan araştırmacı ve düşünürlerle düşen görev ise gelişen bu teknolojilere uygun etik yaklaşım ve çözümlerle kendi değer, medeniyet ve kültür atmosferlerini inşa edecek zemini geliştirmek değildir.

Bilişim etiği alanındaki tartışmalı konuların ele alınması anlamlı ve daha iyi bir hayat mümkün mü? sorusunun cevabını arayan insanlık için bir tercih değil bir zorunluluktur. Batı kültür ve teknolojisi ile inşa olan bilişim dünyası karşısında kendi kültür ve değerlerimizle şekillenen ülkemize ait bir bilişim etiği yaklaşımının olup olmadığı ise üzerinde düşünülmesi gereken önemli bir konudur.

Kaynakça

- Allen, C. (2010). *Artificial Life, artificial agent, virtual realities: Technologies of Autonomous Agency*. L. Floridi (Ed.), *The Cambridge Handbook of Information and Computer Ethics* (s.219-234) içinde. Cambridge University Press.
- Barlow, J. P. (1995). *Coming to the Country*. D. Johnson ve H. Nissenbaum (Ed.), *Computer Ethics & Social Values*. London (s.15-18) içinde. Prentice Hall Inc.

- Bynum, T. W. (2010). *The Historical Roots Of Information And Computer Ethics*. L. Floridi (Ed.), *The Cambridge Handbook of Information and Computer Ethics* (s. 20-38) içinde. Cambridge University Press.
- Bynum, T.W. (2018). *Computer and Information Ethics*, E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. içinde. (URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/sum2018/entries/ethics-computer/>>).
- Floridi, L. ve Sanders, J.W. (2005). *Internet Ethics:The Constructionist Values of Homo Poieticus*. R.J. Cavalier (Ed), *The Impact of the Internet on Our Moral Lives* içinde. State University of New York Press.
- Floridi, L. (2010). *Ethics after the Information Revolution*. L. Floridi (Ed.), *The Cambridge Handbook of Information and Computer Ethics* (s. 3-19) içinde. Cambridge University Press.
- Hoven, L. (2000). *Internet Ethics*. London: Macmillan Press.
- Johnson, G. D. ve Nissenbaum, H. (1995). *Computer Ethics & Social Values*. Prentice Hall Inc.
- Kaptein, M. ve Eckles, D. (2010). *Selecting Effective Means to Any End: Futures and Ethics of Persuasion Profiling*. T. Ploug, P. Hasle, ve H. Oinas-Kukkonen (Ed.), *Persuasive Technology* (Vol. 6137, s. 82–93) içinde. doi:10.1007/978-3-642-13226-1_10
- Kizza, J. M. (2017). *Ethical and Social Issues In the Information Age*. (6th Ed.) Springer International Publishing.
- Lee, A. G. Kim, J. G. ve Billinghamurst, M. (2007). *Interaction Design for Tangible Augmented Reality Applicaitons*. Haller v.d. (Ed.), *Emerging Technologies of Augmented Reality: Interfaces and Design* (s.261-282) içinde. London: IDEA Group Publishing.
- Moor, J. H. (1995). *What is Computer?.* D. Johnson ve H. Nissenbaum (Ed.), *Computer Ethics & Social Values.London* (s.7-14) içinde. Prentice Hall Inc.
- Parker, D. B. (2007). *Rules of Ethics in Information Processing, Communication of the ACM*. J. Weckert (Ed.), *Computer Ethics* (1. Baskı: s.198-201) içinde. Taylor & Francis Publishing Company eBooks.
- Pasquinelli, E. (2010). *The Illusion Reality: Cognitive Aspect and Ethical Drawbacks: The Case of Second Life*. C. Wankel ve S. Malleck (Ed.), *Emerging Ethical Issues of Life in Virtual World* (s.197-217) içinde.
- Quinn, M. J. (2006). *Ethics for the Information Age*. (2nd Ed.). Pearson International Edition Inc.
- Schultz, R. A. (2006). *Contemporary Issues in Ethics an Information Technology*. London: IRM Press
- Sicart, M. (2011). *The Ethics of Computer Games*. The MIT Press Cambridge,London,UK.
- Snapper, J. W. (1995). *Ownership Of Computer Software*. D. Johnson ve H. Nissenbaum (Ed.), *Computer Ethics & Social Values.London* (s.148-168) içinde. Prentice Hall Inc.
- Solove, D. J. (2004). *The Digital Person: Technology and Privacy In The Information Age*. New York: New York University Press.
- Spinello, R.A. (2000). *Information Integrity*. H. Langford (Ed.), *Internet Ethics* (s.127-157) içinde.

- Susser, D. Roessler, B. ve Nissenbaum, H. (2019). Technology, autonomy, and manipulation. *Internet Policy Review*, 8(2). <https://doi.org/10.14763/2019.2.1410>
- Tavani, T. H. (2016). *Ethics and Technology, Controversies, Questions, and Strategies for Ethical Computing*. John Wiley and Sons. Inc.
- Tolosana, R. Vera-Rodriguez, R. Fierrez, J. Morales, A. ve Ortega-Garcia, J. (2022). *An Introduction to Digital Face Manipulation*. Rathgeb vd. (Ed.), *Handbook of Digital Face Manipulation and Detection: from DeepFakes to Morphing Attacks* içinde. Springer International Publishing AG.
- Watters, C. (1992). *Dictionary of Information Science and Technology*. Academic Press.
- Weckert, J. ve Henschke, A. (2010). Computer Ethics and Applied contexts. L. Floridi (Ed.), *The Cambridge Handbook of Information and Computer Ethics* (s.181-197) içinde. Cambridge University Press.
- Weckert, J. ve Adaney, D. (1997). *Computer and Information Ethics*. Westport, Connecticut, London: Green Wood Press.
- Wiener, N. (1950). *The Human Use of Human Beings: Cybernetics and Society*. (revised 2nd ed.). Houghton Mifflin, Doubleday Anchor.
- Wiezenbaum, J. (1972). *On the impact of the Computer on society: How does One Insult a Machine?* Science, J. Weckert (Ed.), *Computer Ethics* (176: s.609-704) içinde. Ashgate Publishing Company.
- Yörükoğulları, E. Orhun, Ö. Topdemir, H.G. ve İhsanoğlu, E. M. (2013). *Bilim Ve Teknoloji Tarihi*. (1. Baskı). Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author

Samet GÜVEN*

Makale Adı/Article Name

A Comparative Analysis of Intersectional Feminist Identities in
Caryl Churchill's *Vinegar Tom* and *Cloud Nine*

*Caryl Churchill'in Vinegar Tom ve Cloud Nine Adlı Oyunlarındaki Birbiriyle
İlişkili Feminist Karakterlerin Mukayeseli Bir Analizi*

ABSTRACT

The portrayal of women in patriarchal communities and their resistance against the tyranny of men are one of the most evident themes of literary texts. Feminist writers and scholars object to the conventional premise that women are inferior, silenced, or marginalized figures, and they aim to alter the mindsets of traditionalists' by implementing and analyzing the sense of the rebellious spirit of female characters through their works. The advocates of intersectional feminist theory hold notion that the oppression from which women suffer is the result of intersecting social factors combined with the gender identity of women. In other words, gender cannot be the sole reason for tyranny, but women's social status, race, poverty, sexuality, ability, or disability are some of the crucial issues that accompany and reinforce the oppression they experience. In this regard, the purpose of this article is to scrutinize Caryl Churchill's *Vinegar Tom* and *Cloud Nine* in terms of intersectional feminist theory by analyzing the female characters' miserable conditions and their struggles to find their real identities since the female characters suffer from patriarchal dogmas and norms in each play.

Key Words: Caryl Churchill, tyranny, intersectional feminism, *Vinegar Tom*, *Cloud Nine*.

ÖZ

Ataerkil toplumlarda kadınların toplumsal konumları ve onların erkek zulmüne karşı direnişleri edebi metinlerin her zaman en önemli konularından biri olmuştur. Feminist yazarlar ve bilim insanları, kadınların aşağılık, susturulmuş veya ötekileştirilmiş bireyler olduğu yönündeki geleneksel düşünceye şiddetle karşı çıkmaktadırlar ve kadın karakterlerin isyankâr ruh hallerini yazdıkları eserler vasıtasıyla açıkça gösterip analiz ederek kalıplaşmış egemen zihniyeti bir şekilde değiştirmeyi amaç edinmişlerdir. Bu kapsamda feminist teorinin savunucuları, kadınların maruz kaldığı kabul edilemez baskının, kadınların cinsiyet kimliğiyle kesişen sosyal faktörlerin bir sonucu olduğu gerçeğini düşünmektedirler. Başka bir deyişle, yaşadıkları her türlü zulmün tek nedeni sadece onların cinsiyetleri değildir. Kadının sosyal statüsü, ırkı, maddi durumu, cinselliği ve genel yeterlilikleri gibi önemli konular da yaşadıkları baskıya sebep olan onu pekiştiren diğer etkenler arasında yer almaktadır. Bu bağlamda makalenin amacı, Caryl Churchill'in *Vinegar Tom* ve *Cloud Nine* adlı eserlerini kesişimsel feminizm teorisi açısından mukayese ederek, kadın karakterlerin ataerkil yaptırımlar ile birlikte toplumsal normlardan kaynaklanan mağduriyetlerini her bir oyunda analiz etmek ve gerçek kimliklerini bulma çabalarını ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Caryl Churchill, zalimlik, feminizm, *Vinegar Tom*, *Cloud Nine*

Introduction

Feminism centers on the advocacy of achieving equality for both men and women. However, it has impacted many different fields and schools of thought, and the theory has become a challenging issue to evaluate in a single and cohesive ideology. In other words, it has progressed through multiple stages, intending to call for equality and object to male subjugation. The theory has caused division or split in feminism since it addresses nearly every aspect of life, including social, political, economic, literary, and sexuality. Henceforth, analyzing women's roles has given rise to several feminist theories.

The diversity of feminist approaches and notions, like other literary genres, inevitably and significantly impacts theater, too. Through political and artistic representation, women-focused theater aims to challenge conventional wisdom and facilitate or spark positive changes in the lives of women, and it “must be directly and uncompromisingly political to effect social change” (Goodman, 1993:17). Feminism in theater has grown and improved out of social and political unrest along with protests against the dominant culture of patriarchy. Susan Bassnett claims that:

Feminist theatre logically bases itself on the established concerns of the organised Women’s Movement, on the seven demands. These seven demands, of which the first four were established in 1970, and the remainder in 1975 and 1978 show a shift towards a more radical concept of feminism that asserts female homosexuality and perceives violence as originating from men. The tendency therefore is not so much towards a reevaluation of the role of women within society as we know it, but towards the creation of a totally new set of social structures in which the traditional male-female roles will be redefined. (1984:447)

She draws attention to the necessity of reviewing and reconstructing gender roles in the political context of feminist theater. To achieve an alteration of the mindsets of patriarchy, there needs to be a change in society, too. The goal of feminist theatre, thus, has been to alter cultural representations of women. To investigate the likelihood that a political consciousness will result in social shifts, revolt is regarded as a necessary step “to interrupt and deconstruct the habitual performance codes of the majority culture” (Goodman, 1993:20). In this sense, the function of feminist theater, which aims to convey the challenges of social and cultural marginalization through the adoption of various forms, styles, and methods to diverge from norms, can be thought to be well-indicated by the diversity and multiplicity of viewpoints.

While considering the issues discussed above, Caryl Churchill’s two important plays will be analyzed within the scope of a theory called “Intersectional Feminism,” which acknowledges the versatility of oppression that women face and attempts to alter society’s conventional premises upon women. After defining intersectional feminist theory, Churchill’s *Vinegar Tom* and *Cloud Nine* will be scrutinized in terms of the elements they pose about intersected troubles women experience and the ways they resist them. The plays have significant examples of patriarchal tyranny on women not only because of their gender but also because of the other sorts of maltreatment that accompany women’s identities inseparably and simultaneously.

1. Intersectional Feminism

Intersectionality is a concept in the study of gender that can be regarded as an extension of feminist approaches. Due to the restrictions of evaluating women’s struggles or troubles only within the scope of gender, intersectional feminist theory promotes the necessity of acknowledging other social factors that affect the oppression from which women suffer since there is “an integrated relationship between profit, capitalism, patriarchy, and social control” (Erdem Ayyıldız, 2018:111). As a matter of fact, it is not only the issue of gender that leads to inequality but also some crucial aspects that accompany such injustices.

Initially, the term intersectionality was used by Kimberle Crenshaw in her critique of US antidiscrimination law, and it mainly, criticizes the failure to recognize black women’s experiences of racism and sexism as simultaneous and inseparable. She defines the term as a notion that is “greater than the sum of racism and sexism” to depict the reality that people’s social

identities have a significant effect on behalf of others (1989:40). Crenshaw's argument centers on the premise that each woman does not experience discrimination in the same way, and it is not logical or fair to regard gender as the only premise that leads to oppression. She deems any references to women as the only category problematic.

The very notion of feminists, according to Crenshaw, undermines women of different colors whose genders and experiences are discriminated against and who are marginalized figures in society. She claims the "failure of feminism to interrogate race means that the strategies of feminism will often replicate and reinforce the subordination of people of colour" (1991:1252). Intersectional feminism, as a feminist approach, acknowledges that while all women experience oppression based on their gender, all the tyranny they face is not the result of an all-encompassing or universal one.

Based on the assertions above, intersectional feminism struggles to set the perspective that identity is complex and is based on versatile components. It is crucial to recognize that women experience different forms of discrimination that are based on various factors that are out of their control. Some of these factors include race, gender, sexuality, education, financial freedom, ability, or disability. The discrimination stems from those various identities, and it is deeply influenced by the power structures of society, which might probably change from culture to culture. Intersectionality recognizes regularity as a problem that sets a standard, or norm; thus, intersectional feminists aim to resist normative conventions. To eradicate discrimination from society, intersectional feminists allege the necessity that the whole premise of identity needs to be redefined and a society that is compatible with that premise needs to be created.

As literary criticism, intersectional feminism should focus on a "concrete topic that is already the subject of investigation and... find the combined effects of race, class, gender, sexuality, and nation, where before only one or two interpretive categories were used" (Collins, 1999:278). Even if dealing with numerous dimensions is a demanding task, Crenshaw suggests evaluating such conditions "within the structures of power" (qtd. in Guidroz & Berger, 2009: 70), narrowing down the analysis to a particular set of intersections, and focusing on marginalized or neglected groups that are from several social dimensions. Briefly, it is possible to resolve the elaborate layers of oppression and resistance suffered by female characters who are exposed to the wider male-dominated social structures and the complexities of identity within patriarchal systems by using intersectional feminist theory to Caryl Churchill's *Vinegar Tom* and *Cloud Nine*.

1.1. Inhibited Female Identities in *Vinegar Tom*

Caryl Churchill's *Vinegar Tom* (1976) is set in England in the seventeenth century and dramatizes the political, economic, and social predicament of women who are blamed for being witches and who are punished specifically for being women on the periphery of society. In her play, Churchill questions and confronts gender norms surrounding the cruel execution of women who are suspected of practicing witchcraft. Churchill draws a connection between the prejudice and mistreatment of women in the modern era and the seventeenth-century witch hunts, and she highlights the problems of class and gender in a male-dominant society. In other words, the play challenges conventional historical accounts of the marginalized and oppressed and urges a re-examination of the past.

Vinegar Tom narrates the story of women who are the direct target of professional witch-hunters Henry Packer and his partner Goody Haskins. They reach the village to exterminate the evil forces that are supposed to be carried out by these women who "are basically from lower social classes with little or no income. They are either poor, old, or vulnerable women such as Alice's mother Joan, or socially non-conforming single mothers who enjoy sex like Alice, or weak and easily frightened women" (Demirkaya, 129:2015). As a matter of fact, these women are either destitute and helpless or atypical, and, thus, they are a probable menace to patriarchal power. Within the opening chapter of the play, Alice Noakes, for instance, an unmarried mother, has a debate with a man following their intercourse, in which she depicts her unconventional morality as follows:

MAN. So you think that was no sin we did?

ALICE. If it was I don't care.

MAN. Don't say that.

ALICE. You'd say worse living here. Any time I'm happy someone says it's a sin. (Churchill, 1985:135-136)

She expresses a strong desire to move to London with the man, where there is a premise that "women speak out too" (1985:136). Alice aspires to be unrestricted by social inhibitions without ever being labeled as a sinner. However, the man refuses to take her to London and instead entitles her to be a whore. The man represents masculine power and despises Alice for not suiting the conventional so-called female identities. Likewise, French feminist Luce Irigaray puts forth that men refuse to suit women with another status than that is related to their sexuality, as she states, "[n]either as mother nor as virgin nor as prostitute has woman any right to her own pleasure" (1985:187). Furthermore, Alice is exposed to torture and humiliation by Packer and Goody in their search for the marks of the devil on her body, yet she refuses to regard herself as a witch and states: "I am not a witch. But I wish I was" (175). Alice displays her suppressed discontent and resistance by wishing for demonic abilities to use against the males. In addition to resisting and challenging masculine norms and depictions, her rage, frustration, and desire for vengeance also convey the helplessness of women under the hegemony of seventeenth-century England.

Crenshaw claims that "all inequality is not created equal" by pointing out the fact that, apart from being a woman, there are some significant issues that make females a target for tyranny. (1989:71). To illustrate, Jack, Alice's neighbor and a married guy, tries to take advantage of her low income for sexual intercourse by stating, "Alice, I'd be good to you. I'm not a poor man" (1985:148). However, he accuses Alice of being a witch and having detached his sexuality after failing to woo her. Similarly, Alice's mother, Joan Noakes, is an old and poor woman. Due to her circumstances, she has become violent, and irritable, and she has even started stealing small items from the neighborhood. She is branded as a witch and blamed for slaughtering her neighbor Jack's calves and buffaloes. When Joan begs Margery to give her some yeast and she refuses, Joan becomes irrational and curses the very things that give Margery a better social and economic standing than Joan. She exclaims, "Damn your butter to hell" (144). Joan emphasizes her impoverished situation while pointing out that poverty increases a woman's susceptibility to oppression. Churchill's depiction of Joan's poverty brings up the subject of class; that is, she also suffers from poverty besides being old and lonely. Joan reveals to her daughter Alice that "[i]f we'd each got a man we'd be better off" (141), and she acknowledges that the lack of male protection in their lives can be connected to their economic and social marginalization and repression. Unlike women, who have the male protection of their fathers, brothers, and husbands, they are not subject to patriarchal control and are more likely to be tortured and oppressed. Even though her husband used to abuse her, Joan's desire for male protection illustrates how weak, defenseless, and unmoored women feel in a patriarchal society.

According to Rosemarie Garland Thomson, "women with disabilities have been cast in the collective cultural imagination as inferior, lacking, excessive, incapable, unfit, and useless" (2005:1567). In this regard, Joan tells the witch hunter Packer that she is pregnant, obviously thinking he may let her go, after he searches her body for signs of the devil and forces her to confess that she is a witch. Joan's attempt to use her pregnancy as an excuse to flee Packer's grasp can be interpreted as another indication that a woman in a patriarchal society is only valuable as long as she can bear children. The assistant witch hunter Goody's uncivil comment, "Who'd believe that?" (141), as she is not young enough to bear a child, illustrates that an elderly woman loses value in the patriarchal system and is more vulnerable to oppression. Joan Noakes' misery and sorrow stem not only from poverty and a lack of male presence in her life but also from her old age.

Susan, another female character who is in her early twenties, is the only married woman accused of witchcraft. She has already given birth to two children and is expecting the third. She is timid and subservient in comparison to Alice's fearlessness and independent-mindedness. She finds

solace in the fact that her husband does not physically abuse her, but she does not realize the damage that repeated pregnancies and miscarriages have caused to her body. She is led to believe that women are punished for their sins by God by sending them pain, as she states, “They do say the pain is what is sent to a woman for her sins” (146). In addition to exposing the pervasive misogyny and prejudice found in Christian doctrines that have been used by patriarchy as an expedient means of subjugating and oppressing women, Churchill also exposes the long-standing practice of placing the blame on the poor victim herself.

Rather than empathizing with Susan's suffering during her pregnancies and miscarriages, her husband absolves himself of all responsibility, including the act of getting her pregnant, and provides historical and scriptural justification for her suffering. At this point, Adrienne Rich claims that “[t]he woman's body is the terrain on which patriarchy is erected” (1977:55). Susan is confused and unsure of the social ramifications of her decision because she does not dare to decide on her own body. Ellen's attitude to Susan's fear can be interpreted as a stimulant for destitute groups like women to take action and fight against being exploited.

Ellen, a thirty-five-year-old midwife, is also a victim of the witch hunt. She uses charms and herbs in her healing methods. Since Ellen is not a licensed physician, witch hunters punish her for engaging in witchcraft. Her ability to either heal or hurt may also put the male hierarchy in danger. In this regard, Janell Reinelt claims that:

Vinegar Tom treated the witch hunts of the seventeenth century as manifestations of a historical conjecture where the professionalisation of the health industry clashed, with midwifery and ‘cunning woman’s curative practices. Combining religious misogyny with emergent capitalism to construct poor women, unmarried women, and old women as scapegoats for this historical enactment of new power configurations, the authorities in this play confine, torture, and ultimately hang women whose unruly bodies/behaviour they cannot control. (2000:175)

Ellen appears to be a threat to the patriarchal socioeconomic order because of her single status, her healing methods, which require no payment other than a small gift, and her increasing popularity among the villagers. Since power can subvert the patriarchal binary opposition of empowered men and disempowered women, Packer's weird description of power in the hands of women as an infection expresses the insecurity of a misogynist mind and calls for its containment and curtailment.

Likewise, Betty and Margery are spared the critical eye of society. The wealthy landowner's daughter, Betty, declines to wed the guy her father has recommended. Because she is the daughter of a wealthy landowner, her social rank leads to the conclusion that her revolt against patriarchal authority can be interpreted as a clear indication of non-conformity. When the doctor examines her and recognizes the illness as hysteria, she becomes easily convinced and tells Ellen that: “He says I’m not a witch” (169). Betty eventually concedes to marriage, believing that it can spare her from the suffering endured by the other women in the play. In other words, Betty's wealthy state saves her from being tortured like the poor women in the play.

Along with Betty, there is another woman named Margery, who, albeit not being charged with witchcraft, illustrates the widespread tyranny of women. Jack's wife, Margery, endures a life of everyday misery as she strives to keep her unfaithful husband pleased by working relentlessly. Rather than expressing her disapproval, she conceals her pain and immerses herself in domestic duties to uphold her expected role. To thrive in a patriarchal society, women like Margery are expected not only to carry out their household and wifely responsibilities with decency but also to absorb the prejudice and bias of society towards marginalized women. Andrea Dworkin asserts, “Women internalize patriarchal values to perfect their obedience; they conform to the stereotypes, they display unwavering loyalty, they do not betray any sign of dissatisfaction or resistance to male control — all to avoid violence against their persons” (1983:20). Women, who are restricted to their houses and dependent on their husbands, have no choice but to endure the oppression

since “the role of a woman is bound strictly to the household and a man; she is either a wife or is about to become one” (Ognjenović, 2020:65). Even though they are not satisfied, they cannot overcome such harshness as they do not have economic freedom. Margery’s poverty and helplessness accompany her gender identity during the oppression she experiences.

To summarize, Churchill depicts the female characters as the victims of patriarchy in her masterpiece and she “attempts to criticize the repression of women’s rights by showing how they have been made scapegoats and are accorded subjugated social roles then and now in *Vinegar Tom*”(Ravari, 155:2010). The tyranny they face relates not only to their female identity but also to social roles like being divorced, poor, wise, or religious. The twenty-one scenes in the play convey oppression, cruelty, torture, and the hanging of witches as a result of religious intolerance, economic inequality, and patriarchal views. Churchill elevates her audience to a new level of consciousness toward a socialist feminist perception of the world in her retelling of the myth of witchcraft by demonstrating her dedication to feminism and feminist theater. This retelling of the history of the witch-hunting hysteria exposes the repressive forces of capitalism and patriarchy against women and is a step in the right direction towards women's empowerment, which will be more fully realized in her other play, *Cloud Nine*.

1.2. The Women's Quest of Liberty in *Cloud Nine*

Cloud Nine (1978) examines the connections between oppressive patriarchal ideology, gender roles, and sexual politics. A strict patriarchal sex and gender structure is shown in the first act, while an image of a sexually liberated society in which the conventional sex and gender system has collapsed is presented in the second act. The play examines the relationship between sexual repression and sexual imperialism on the one hand and economic repression and political imperialism on the other. Clive, as the representative of patriarchy, introduces his family members with a song:

Betty, *his* wife, played by a man
 Joshua, *his* black servant, played by a white
 Edward, *his* son, played by a woman
 Victoria, *his* daughter, a dummy
 Maud, *his* mother-in-law (Churchill, 1985:248).

In the introduction part of her book *The Second Sex*, Simone de Beauvoir clarifies and defines women as follows: “A man never begins by presenting himself as an individual of a certain sex; it goes without saying that he is a man” (1981:15). In interpersonal connections, a male defines himself as a subject against the woman, according to Beauvoir. Women are depriving themselves of their own identities when they display male characteristics. As demonstrated by Churchill in relation to Clive, each of the above-named figures demonstrates Beauvoir's idea of otherness and loses some of their uniqueness. The characters in these plays, ruled by Clive, have no idea about who they are or what makes them special, in that, they just use his words to define themselves. Betty, for instance, talks about herself as: “I live for Clive. The whole aim of my life” (1985:251). Except for what her husband forced upon her, Betty has no idea who she is. In essence, she is Clive's creation. Interestingly enough, Betty does not think of herself even as a lady.

Kerry Mallen puts forth that “the warring male body signifies the masculine ideal of control, dominance, and mastery” (2002:18). This premise is so apparent in the play that a dummy plays the part of Clive and Betty's daughter Victoria. In this respect, Neslihan Yılmaz claims that “Churchill contests the naturalized notions of an abiding gendered identity by subverting the linear relationship between one’s physical appearance and one’s gender”(2012:59). This highlights how frivolous daughters are and how invisible women are in patriarchal cultures. Clive's deliberate attempt to minimize her existence by associating her with two marginalized women: Maurad, Clive's mother-in-law, and Ellen, Edward's governess. He unveils this lack of significance when he states, “No need for any speech by the rest. My daughter, mother-in-law and governess” (1985:252). On the other hand, this negligence is contrasted with Clive's

introduction of his son Edward, as he states, “I’m doing all I can/To teach him to grow up to be a man” (1985:252). Clive's statement makes it very evident how proud he is to be a father and how much effort he has put into raising his son to be a man. In an attempt to mold his son into a man, Clive tries to instill in him the values of patriarchy. In patriarchal societies, heterosexuality is regarded as normal and the only authentic kind of sexuality. All other types of sexual desire are considered aberrant and deviant.

Joshua, the black servant of Clive, also completely submits to Clive's imperialist demands and conceals his identity. He is introduced by Clive in these words: “My boy’s a jewel. Really has the knack” (1985:251). It is evident from Joshua's speech that Clive lacks a soul, head, or roots because of his authority and power. Clive attempts to use his repressive power over every character to suit a true representative of patriarchal and imperialist forces in the first act. He confines Betty under his control while having extramarital affairs with Mrs. Saunders, the widow of a friend and coworker of Clive's. He must put an end to any challenge to his authority, such as Betty's obsession with explorer Harry Bagley, as revealed to him by his obedient servant Joshua. The strict norms of patriarchy must be followed by women in the interest of the family and home.

Audre Lorde avers that “men deny themselves their own essential humanity, becoming trapped in dependency and fear” (1984:74). Within the play, it is made clear that any deviation from the norm is unacceptable and can result in discipline or family suspension. Clive's authority is threatened by female sexuality. Clive is informed by Mrs. Saunders, an independent woman who does not belong in a patriarchal environment. He is threatened by the incredible spirit of Mrs. Saunder, who displays no emotion or dependence other than sexuality, as he says, “You terrify me. You are dark like this continent” (263). Unlike the women in Clive’s house, Mrs. Saunders displays a powerful image that derives from her sexuality, through which she can also resist patriarchy. As a dominant male character, Clive is used to taming women, yet Mrs. Saunder’s unconventional identity puzzles him. It can be stated that gender consciousness is more apparent in social hierarchies. Gender is subordinated in the social hierarchy, as demonstrated by Clive and Joshua's exhibition of male solidarity at Betty's expense.

The patriarchy, with its central tenet of required heterosexuality, turns Harry and Ellen's marriage into a forced union in the last scene of the first act. The scene calls into question colonialism as well as concerns about sexual and gender inequality. There is a confrontation between Betty and Mrs. Saunders right before the bridegroom gives his marriage speech. Betty, who is envious and insecure, attacks Mrs. Saunders. After engaging in an extramarital affair with Mrs. Saunders, Clive gets defensive of his wife Betty and questions Mrs. Saunders: “How dare you touch my wife?” (1985: 287). Clive promptly demonstrates to Mrs. Saunders that no challenge to the patriarchal structure, which is embodied in a family, can be accepted once he declares his dedication to the family.

The play's second act, which is set in a London Park in 1979, is very different from the first one. Churchill jumps forward nearly a century to depict a completely different and more modern world, but the characters only get older by twenty-five years. The first act, which portrays Victorian society and its traditional values, is strongly structured and dominated by men. However, the second act, with its contemporary, nontraditional society, takes more energy from those who are transgender and free women. The sexual unconventionality of gays and lesbians comes out explicitly without being censored and suppressed. The characters in this play challenge the norms of forced heterosexuality and patriarchal marriage, as social taboos have lessened. With the removal of the patriarch, the majority of the first act's characters have matured and undergone some changes. Betty moves to London after divorcing her husband. The rag doll from the previous act, Victoria, is now a married young lady. The majority of the action in this act takes place in the same park where Edward, who is currently living with his lover Gerry, works as a gardener. Additionally, there is Lin, a white lesbian who is divorced from her husband and she lives with her five-year-old daughter, Cathy.

According to Margery Hourihan, women need to have the traits that men do, and “they must become as much like men as possible” (1997:95). Female characters’ improvement and having rights for their own lives depend on attaining their freedom and leading a life like men. In the play, the most notable character development is that of Betty, even though the majority of the characters have evolved and matured, as previously mentioned. Betty gradually gains a sense of her own identity by moving from being the most reclusive character in the first act. However, her character is most affected by the oppressive past for a while until she overcomes it and becomes a new woman who is content, self-assured, and confident. In the very first scene of the second act, Betty tells Victoria, “I’m finding a little flat, that will be fun” (1985:295). It takes Betty some time to accept her new identity as a woman, apart from her previous one as a wife. She spends years hiding herself beneath a patriarchal role, but she eventually gets over this identity crisis and discovers who she is in reality.

Betty’s new job, which offers her financial independence, is the first step toward her freedom. She tells Cathy with evident excitement at this accomplishment, “Betty’s been at work this week, Cathy And the money. I feel like a child with the money ” (1985:313). As Virginia Woolf in *A Room of One’s Own* asserts that women need “power to think for oneself” (1989:106) for financial freedom, Betty’s enslavement vanishes thanks to her ability to earn money. Her realization of her own sexuality is a crucial step on her journey of self-discovery. According to Betty, she has either lost her identity or, more accurately, has never developed one in her position within a traditional patriarchal system. Betty finds her joy and, more importantly, her separateness in her defiance of convention and patriarchy. Betty is in a better condition to judge beyond traditional sexuality because of this new awareness, which makes her feel victorious. This enables her to comprehend and accept her children’s sexual choices, too. Betty now acknowledges her son’s homosexuality after forbidding Edward from playing with dolls in the first act and asking Gerry directly, “So what I’m being told now is that Edward is ‘gay’ is that right?” (320). She even offers them money to buy a bigger house where they can all live together. This defies the conventional norms of a nuclear family.

The first act depicts Victoria, Betty’s daughter, as a rag doll. She is married to Martin, who attempts to control her. In the first two scenes, Victoria, like her mother, struggles to find her voice and build a new relationship because she does not have a satisfying affair with her husband. Victoria and Lin, a lesbian couple, develop an alternative sexual dynamic in their liaison. At first, Victoria rejects Lin’s proposal to leave her husband and would rather investigate this lesbian relationship within the security of her marriage. However, she soon gets over her fears and breaks social norms to move in with Lin who “demonstrates manly attitude through her aggressive and savage personality”(Firat, 2005:40) since she has experienced abuse from her husband. She shows her distaste for men when she states, “I hate men ... I just hate the bastards” (292). Due to Lin’s stance, it is unclear if her lesbianism is a conscious decision or the outcome of an abusive marriage, which connects the problems of gender and violence.

Through Lin and Cathy, the author of the play unfolds the artificiality of gender norms. Cathy, for instance, wants to become more feminine, so she gets her ears pierced. She refuses to wear pants to school because she is treated like a boy there. In other words, “she is frequently scolded and mocked by her schoolmates who call her a boy” (Joodaki, 2013:101) because of her male-oriented upbringing. Similarly, the way Lin exposes Cathy to war toys raises important questions about violence once more. Lin’s suggestion to her daughter to “paint a car crash and blood everywhere” suggests a deeper implication (289). The violence that Lin and Cathy experience highlights how even women are immune to brutality and how it has penetrated all spheres of society, in stark contrast to the scene in the first act where women are ordered to stay indoors and busy with chores.

In the second act, the only heterosexual male is Victoria’s husband, Martin. Even though he is a progressive man, he attempts to control Victoria in a stereotypically patriarchal manner. Martin becomes perplexed about his place in this new structure as he finds himself caught between the chaos of emerging sexualities and the pressure of patriarchal roles. In an attempt to get over his

fixation with heterosexual masculinity, he shows growth and development by accepting his wife Victoria's relationship with Lin: "You're the one who's experimenting with bisexuality, and I don't stop you" (301). Martin finds a new role for himself in this new world where conventions are being questioned.

Churchill, undoubtedly, challenges patriarchal values and advocates for a shift in conventions and the development of new relationships through unaccustomed lifestyle choices. With the acceptance of all races and all sexual orientations, the play can be regarded as a utopia that transcends power structures. The playwright conveys a society in which freedom leads to happiness, especially for women who are silenced or marginalized. The very premise of the play reveals the reality that women's oppression stems from intersecting reasons. Race, financial condition, sexual preferences, or class are such issues that lead to inevitable inequality among women.

Conclusion

It is an inevitable fact that any significant changes in the structures of society affect the mindsets of people and their behavior, and feminism, as a literary theory, is not an exception. Since it has undergone multiple shifts and developments, it becomes impossible to restrict its basic notion to a gender basis. Apart from the advocacy of equality of genders, feminism evolves and includes many social factors that are regarded as having impacts on women. The selected plays of Churchill reveal such multiplicity by exposing different sorts of tyranny that female characters experience. These female characters in *Vinegar Tom* and *Cloud Nine* are the victims of such versatility due to their sexuality, ability/inability, class, gender, or religion, along with their gender. Those issues, unfortunately, reinforce their sufferings, and as an encompassing theory, intersectional feminism is of the idea that they cannot be regarded separately.

The extension of feminist approaches has led to an embrace of intersectionality which mainly argues that gender cannot be an overall reason for women's oppression. The theory strives to establish that identity is multifaceted and composed of several elements. It is significant to comprehend that women face a variety of forms of discrimination that originate from a range of uncontrollable variables. Race, gender, sexual orientation, level of education, independence from finance, and ability or disability are some of these determinants. Discrimination is rooted in those divergent identities, and it is heavily impacted by societal power structures which may vary from culture to culture.

Within *Vinegar Tom*, the author emphasizes the reconsideration of the past and questions conventional historical interpretations of oppressed and marginalized women. The plot depicts the miserable conditions of women who are accused of being witches as they do not conform to patriarchal norms or because they tend to be humiliated due to their helplessness and their gender identities in the eyes of male hegemony. Alice Noakes, as an unmarried mother, is despised and labeled as a whore when she resists fulfilling the sexual desires of males. She struggles to live her life freely, yet she faces slander because she is lack of male protection. Likewise, Alice's mother is subject to being misused, as she also suffers from the inexistence of male guards and financial independence. She is such a desperate woman that she applies lies and tries to arouse a feeling of pity to be safe from witch hunters. Their female identities and deficiency in financial freedom make them more vulnerable to being abused.

Further, the other female character, Susan, is also the target of patriarchy. Even though she is married and has male protection, her husband abuses her, and she cannot resist because of religious beliefs. She has the idea that she has some sins that are the source of her hardships. Additionally, Betty and Margery suffer from the intersected elements under the hegemony of males. Even though Betty is a wealthy woman and has financial freedom, she is forced to marry a man that she does not love. Betty's resistance against her father cannot be tolerated within the conjecture of male hegemony, and she is labeled with an improvised illness, which compels her to get married. Even though Margery is not charged with being a witch, she illustrates a common

woe of women. She is obligatorily used to endure a life of misery and endeavors to please her disloyal husband. She hides her agony to be an expected wife in the society of patriarchs.

Similarly, *Cloud Nine* also centers on patriarchal society, gender issues, and sexuality. Different from the previous play, it depicts the women's success in becoming free after the elimination of a patriarchal father figure. In the first act of the play, the father, Clive, is conveyed as an overcontrolling man whose death leads the women to break their chains. His pressure is so apparent that readers can only recognize female characters through his introductions. The most significant change is observed in the development of Betty, who is portrayed as the silenced and oppressed wife of Clive. She shapes her life in a way that is incompatible with Clive's wishes in the first act. However, after gaining her financial freedom, she recognizes her femininity and becomes more tolerant of her children's sexual preferences. As previously mentioned, Betty does not object to her daughter and son's transgender traits, which she cannot tolerate in the first act. The author explicitly depicts the female characters' happiness because they are safe from the pressure of males.

In the same way, Victoria endeavors to find her identity by having an affair with Lin. Their unhappy marriages represent male hegemony, and they resist such oppression by developing a relationship that is free from males. The author's depiction of women who lead more peaceful lives can be interpreted as a clear sign that a shift in norms or dogmas of the patriarchal point of view is the only solution that leads oppressed and marginalized women to establish their desired society and identity. The main premise of the play highlights the fact that women's miserable status cannot be merely restricted to their gender identity. Those who are economically free or do not suffer from any other social factors like ethnicity, race, or sexuality, are not affected by the tyranny of the patriarch in the same way.

All in all, it is crystal clear that conventional expectations or assumptions about women have the utmost impact on their lives in the selected plays, and they are intersected. Those who are not compatible with such hegemonic expectations are more likely to suffer from male tyranny. Along with their gender identity, women are exposed to oppression that originates from the power structures of patriarchs, and any inconvenience is regarded as a menace to their hegemony. In this regard, it becomes a necessity to evaluate the circumstances of women within a more extensive context to highlight their positions and rights in a more equal society that respects every gender.

References

- Bassnett, S. (1984). *Towards a Theory of Women's Theatre. Linguistic and Literary Studies in Eastern Europe*. Vol. 10. *The Semiotics of Drama and Theatre*. Ed. Herta Schmid and Aloysius Van Kesteren. John Benjamin Publishing Company.
- Churchill, C. (1985). "Vinegar Tom". *Plays One*. Methuen. pp.127-180
- (1985). "Cloud 9". *Plays One*. Methuen. pp.243-321
- Collins, P. H. (1999). *Moving Beyond Gender: Intersectionality and Scientific Knowledge*. Sage Publications.
- Crenshaw, K. (1989). *Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics*. University of Chicago Legal Forum.
- Crenshaw, K. (1991). *Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color*. Stanford Law Review.
- De Beauvoir, S. (1981). *The Second Sex*. Penguin Books.

- Demirkaya, N. (2015). Scapegoating Non-Conforming Identities: Witchcraft Hysteria in Arthur Miller's *The Crucible* and Caryl Churchill's *Vinegar Tom*. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi-Journal of History Culture and Art Research*, 4(2).
- Dworkin, A. (1983). *Right-Wing Women: The Politics of Domesticated Females*. The Women's Press.
- Erdem-Ayyıldız, N. (2018). "Women from Witch Hunting in the Seventeenth-Century to the Twentieth Century: A Socialist Feminist Criticism of Churchill's *Vinegar Tom*." *The Journal of International Social Research*, 11(61), pp. 110-117.
- Fırat, S. (2005). Caryl Churchill and Gender Roles: *Owners*, *Cloud Nine*, and *Top Girls* [MA Thesis].
Middle East Technical University
- Garland-Thomson, R. (2005). *Feminist Disability Studies*. In Sandra Harding and Kathryn Norberg (eds.) *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 30(2), pp. 1557-1587. Chicago, IL. University of Chicago Press.
- Goodman, L. (1993). *Contemporary Feminist Theatres: To Each Her Own*. Routledge.
- Guidroz, K. and Michele T.B. (2009). *The Intersectional Approach: Transforming the Academy Through Race, Class and Gender*. University of North Carolina Press.
- Hourihan, M. (1997). *Deconstructing the Hero: Literary Theory and Children's Literature*. London. Routledge.
- Irigaray, L. (1985). *This Sex Which is Not One*. Trans. Catherine Porter. Cornell University Press.
- Joodaki, A. H., & Bakhshi, P. (2013). An Exploration of the Gendered Stylization of the Body in Caryl Churchill's *Cloud Nine*. *International Journal of Applied Linguistics and English Literature*, 2(6), 98-102.
- Lorde, A. (1984). *Sister Outsider: Essays and Speeches by Audre Lorde*. Freedom, CA. The Crossing Press.
- Ognjenović, S. (2020). *Vinegar Tom: A Play About Witches With No Witches in It*. *Journal of Language and Literary Studies*, 2(9), 63-81.
- Ravari, Z. K. (2010). *Vinegar Tom: Women's Oppression through Patriarchal-Capitalist Dominations*. *Rev. Eur. Stud.*, 2, 153-163
- Reinelt J. (2000). *Caryl Churchill and the Politics of Style. The Cambridge Companion to Modern British Women Playwrights*. Eds. Elaine Aston and Janella Reinelt. Cambridge University Press.
- Rich, A. (1977). *Of Women Born: Motherhood as Experience and Institution*. Virago.
- Yılmaz, N. (2012). Gender politics and feminism in Caryl Churchill's *Cloud Nine*. [Unpublished MA Thesis]. University of Barcelona.
- Woolf, V. (1989). *A Room of One's Own*. Harcourt Brace Jovanovich.

Financial disclosures

The author declared that this study did not receive any financial support.

Acknowledgements

The author have nothing to acknowledge of any persons, grants, funds, institutions.

Yazar/Author

Çiğdem ÇAM TÜRKAN* Aptulkerim DİNÇ**

Makale Adı/Article Name

6. Sınıf Türkçe dersinde drama yöntemini kullanmanın öğrencilerin sosyal beceri ve derse karşı tutumuna etkisi

The Effect of Using Drama in Turkish Lesson Teaching on 6th Grade Students Social Skills and Attitude Towards Lesson

ÖZ

Bu çalışmada Türkçe dersinde drama yöntemi kullanmanın öğrencilerin sosyal beceri gelişimine etkisinin yanı sıra derse karşı olan tutumlarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın yöntemi olarak ön test ve son test gruplu deneysel desen ile çalışma yürütülmüştür. Araştırmada kontrol ve deney grupları oluşturulduktan sonra deney grubu ile 6 hafta, 24 saatlik çalışma yapılmıştır. Çalışma Iğdır ilinde eğitim gören bir devlet okulunda yürütülmüş olup, çalışma grubunu deney/kontrol (30/30) toplamda 60 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmada gruplara eğitim öncesi ön test uygulanmıştır. Araştırmacı tarafından deney grubuna Türkçe dersi kazanımları doğrultusunda drama yöntemiyle hazırlanan öğretim süreci gerçekleştirilmiş ve yürütülmüştür. Kontrol grubuna ise herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır. Çalışma sonunda gruplara son test uygulanmıştır. Veriler SPSS 22.0 ve IBM Amos 23 programları kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda drama yöntemiyle öğretim; deney grubu öğrencilerinin derse karşı tutumlarını olumlu geliştirdiği gözlenmiştir. Sosyal becerilerin gelişiminde dramanın önemli rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma sonucunda dramanın tutum ve sosyal becerileri anlamlı düzeyde etkilediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Türkçe dersi, drama yöntemi, sosyal beceri, tutum.

ABSTRACT

This study aimed to determine the effect of using the drama method in Turkish lessons on students' social skills development as well as their attitudes towards the lesson. As the method of the study, the study was conducted with an experimental design with pre-test and post-test groups. After the control and experimental groups were formed in the research, 6-week, 24-hour study was conducted with the experimental group. The study was conducted in a public school in Iğdır province, and the study group consisted of 60 students in total (experiment/control) (30/30). In the study, a pre-test was applied to the groups before the training. The teaching process prepared by the researcher for the experimental group with the drama method in line with the achievements of the Turkish course was carried out and carried out. No intervention was made to the control group. At the end of the study, a post-test was applied to the groups. Data were analyzed using SPSS 22.0 and IBM Amos 23 programs. As a result of the study, teaching with drama method; It was observed that the experimental group students improved their attitudes towards the course positively. It has been concluded that drama plays an important role in the development of social skills. As a result of the research, it was seen that drama significantly affected attitudes and social skills.

Keywords: Drama method, social skill, attitudes, turkish lesson, student attitude.

* Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, cigdemturkan@gmail.com

**Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi/Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, akdinc@gmail.com

Extended Abstract

Educational services are the most important element for the development of societies. And educational institutions are responsible for offering high-quality educational services and providing students with the required skills and knowledge. In fact, educational institutions should aim to transfer culture to future generations, to equip children with the knowledge and skills required by the age, and to create language awareness in children. Indeed, effective mother tongue education will make it easier to achieve the goal of “creating language awareness in children.”

The secondary school period is a very critical period both for the acquisition of certain social skills that will shape children's social lives and for their future academic success. This period is also the transition phase from pubescence to adolescence, and therefore, it is a highly critical period for their personality development. The skills acquired in this period greatly affect children's future lives, especially their social lives. For this reason, it is necessary to determine which methods should be used to ensure that students develop the skills that need to be acquired and transformed into behavior in this educational stage. Taking this necessity as a starting point, our research aimed to examine the effects of using the creative drama method as a teaching method in Turkish lessons on students' social skills and their attitudes towards the Turkish lesson. Considering the relevant literature, very few studies have so far examined the effects of using the creative drama method in Turkish lessons on students' social skills and attitudes towards the lesson. In this respect, it is believed that our study will make significant contributions to the literature. The data obtained in the research are expected to enable the teachers to realize the social skills dimension of Turkish lessons. The findings of this study can offer important suggestions to Turkish teachers who want to promote the development of social skills in their students by using the drama method. These suggestions can help teachers to choose the appropriate method for their in-class activities.

The study utilized the pretest-posttest control group design, which is a type of quasi-experimental research design. This design allows researchers to compare the outcomes of an experimental group (those who receive the creative drama method) with a control group (those who do not) to assess the impact of the intervention. The research involved 6th-grade students as participants and divided them into two groups – an experimental group and a control group. The experimental group received instruction using the creative drama method, while the control group did not. The study used the same data collection tools for both the experimental and control groups. These tools typically included pretest and posttest assessments. The purpose of these assessments was to measure any changes in the students' social skills and attitudes towards Turkish lessons before and after the intervention. The study examined the differences between the pretest and posttest scores of both the experimental and control groups. This analysis helped determine whether there were any significant changes in social skills and attitudes as a result of using the creative drama method. Additionally, the posttest scores of both groups were compared to assess the impact of the method on these variables. This study examined the effect of using the creative drama method in Turkish lessons on 6th-grade students' social skills and attitudes towards Turkish lessons. The study was carried out in a public secondary school located in the city center of İğdır, a city located in eastern Turkey. The study group consisted of 60 6th-grade students studying in this school. “Convenience sampling,” one of the non-probability sampling techniques, was used for the formation of the study groups. To determine students' attitudes towards Turkish lessons and their social skill levels, the scales developed previously in the relevant literature were examined, and those deemed suitable for our study were used with the permission of their developers (Annex-

1). The scales, whose validity and reliability were tested, were used for pretest and posttest. “The Scale for Evaluating Social Skills (SFESS)” was used to measure students’ social skills, and “The Scale for Measuring Attitudes towards the Turkish Lesson (SFMATTL)” was used to determine their attitudes towards Turkish lessons.

As regards the effect of using the drama method in Turkish lessons on students’ social skills, a statistically significant difference was found between the experimental group’s mean pretest and posttest SFESS scores. On the other hand, no statistically significant difference was found between the control group’s mean pretest and posttest SFESS scores. Accordingly, it can be concluded that using the drama method in Turkish lessons is effective in promoting students’ social skills. When the effect of the pretest on the SFESS scores was examined, it was seen that there was no significant difference between the mean scores of the experimental and control groups. Therefore, it can be said that the drama method had an effect on the difference, which was in favor of the experimental group, between the pretest and posttest scores.

A review of the relevant literature yielded several studies examining the effects of using drama as a teaching method on the social skills of students at different educational levels. Indeed, the findings obtained in this study reveal the positive effects of the drama method on students’ social skills. Furthermore, using the drama method in Turkish lessons enabled the students to develop positive attitudes towards the Turkish lesson. Therefore, the results of both previous studies and the present study indicate the positive effects of using the drama method in lessons on students’ attitudes towards the lesson.

This study revealed that using the drama method in the 6th grade Turkish course is important in developing social skills and gaining a positive attitude towards the course. Studies aimed at acquiring social skills will enable the raising of individuals in society who are enterprising, self-confident, know and defend their rights, and respect others.

Giriş

Eğitim-öğretim hizmetleri toplumların gelişiminde en önemli unsuru oluşturmaktadır. Bu hizmetlerin nitelikli olması ve öğrencilere istendik beceri ve bilgilerin kazandırılması eğitim kurumlarının görevidir. Eğitim kurumları toplumların gelecek nesillere kültür aktarımını gerçekleştirmek, çağın gerektirdiği bilgi ve becerilerle donanmasını sağlamak ve dil bilincini oluşturmayı amaçlamaktadır. Bunları gerçekleştirmek için dil derslerini etkin bir şekilde kullanmak amaca ulaşmada kolaylık sağlayacaktır.

Öğrencileri merkeze alan yapılandırmacı öğrenme yaklaşımında, zihinde bilgiyi yorumlamayı ve yapılandırmayı savunmaktadır. Öğrenmeyi böylece, bilgiyi yorumlama ve zihinde yeniden inşa etme süreci şeklinde tanımlamak mümkündür. Bu inşa sürecini, bireyin önceki düşünce, deneyim ve gözlemleri yönlendirmektedir. Bu yaklaşımda öğrenme, geleneksel anlayıştaki gibi kaynak alıcı arasındaki bilginin doğrudan doğruya geçtiği bir süreç değildir. Aksine alıcının geçmiş bilgileri doğrultusunda yeni bilgileri anlamlandırdığı ve yapılandırdığı bir süreci gerektirir (Philips ve Soltis, 2009/2019; Schunk, 2011/2014). Yapılandırmacı yaklaşımla eğitim sürecinde, öğrencilerin aktif bir biçimde var olan ön bilgilerini işe koşarak yeni bilgiyi oluşturması, yorumlaması ve organize etmesi amaçlanmaktadır. Öğrencilere eğitim yaşantılarında kazandırılmak istenen yeni bilgiler, sahip oldukları mevcut bilgiler ile bağdaştırıldığında öğrenme gerçekleşmektedir. Bu yaklaşım ile öğrencilere kendi öğrenmelerini gerçekleştirmeleri için imkân

sunmaktadır (Fosnot, 2005/2007; Schunk, 2011/2014). Yapılan araştırmalar eğitim-öğretimde başarıyı yakalamak için bireysel farklılıkların göz önünde bulundurulması ve öğrenci merkezli olunması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu yaklaşımla bilgiyi aktarmadan ziyade bilgiye erişim ve mevcut bilgiyle yeni bilgi üretimini gerçekleştirmeyi sağlamak amaçlanmaktadır (Taşgın ve Korucuk, 2019). Yapılandırmacı yaklaşıma uygun pek çok yöntem ve teknik bulunmaktadır: Problem çözme, yaratıcı drama, beyin fırtınası, örnek olay incelemesi ve altı şapkalı düşünme tekniği bu yöntem ve tekniklerden bazılarıdır. Drama öğrencileri öğrenme sürecinde edilgenlikten kurtarıp tüm duyularını ve bedenini aktif kılarak eski bilgilerine grup çalışmasıyla yeni bilgileri inşa etme imkânı sağlayan yöntemlerden biridir. Bu yöntemi etkili yapan unsurlardan biri de öğrenci-öğrenci, öğrenci-lider arasında etkili bir iletişime olanak tanınmasıdır. Bu durum hem öğrenmenin etkisini arttırmakta hem de akılda tutmaya ve kalıcılığı desteklemektedir. Tüm bu katkıları ile drama yönteminin yapılandırmacı yaklaşımın özüne uygun bir yöntem olduğunu söylemek mümkündür (Aykaç ve Ulubey, 2008).

İnsanları çağın gereklerine göre yetiştirmeyi amaçlayan eğitimin kendisi de gelişen ve değişen koşullara uyum sağlamaktadır. Dünyada meydana gelen köklü değişikliklerden eğitimin etkilenmemesi mümkün değildir. Dünyada dramanın öneminin artışına sebep olan birçok sosyal gelişme vardır. Çocuklar, bilişsel gelişimden ziyade, kişisel gelişim alanında duygusal ve entelektüel beceriler kazandırmayı amaçlayan bütüncül bir eğitim yaklaşımına ihtiyaç duyarlar. Bu noktada ihtiyaç duyulan çocuğun sosyalleşmesiyle ilgili sosyal özellikler ve davranışlarıyla ilgilenen, birbirine bağımlı davranışların rolü ile incelenen grup süreçlerine dayanan drama gibi eğitim teknikleridir (Lefever, 2005). Drama kendine özgü hedef ve kazanımları olan, farklı yaklaşım ve teknikler kullanan bir öğretim programı olduğu gibi, diğer öğretim programlarının öğrenme hedeflerine erişmek için kullanılabilmesi etkili bir yöntemdir (Vural ve Somers, 2016). Dramatik faaliyetler grup çalışmasıdır ve oyun temellidir. Ayrıca öğrencilere farklılıklarına rağmen bir araya getirmeyi, birlikteliği öğretir. Kendi bakış açılarını ve deneyimlerini diğerleriyle kıyaslayan katılımcılar farklı oldukları ve benzeştikleri yönlerini görebilirler. Bu şekilde hem başkalarıyla sağlıklı ilişkiler kurma hem de ait olma duygusunu kazanma yönünde beceri elde etmiş olurlar (Adıgüzel, 1993; Kara ve Çam, 2007). Dramayı eğitimde kullanmanın pek çok katkısı bulunmaktadır. Dramayı eğitimde kullanmanın temel amacını Slade “mutlu ve dengeli bireyi gerçekleştirmek” (Slade, 1954) olarak ifade etmiştir. Dramanın gerçek yaşamla örtüşüklüğü, öğrencinin yeni bilgiler ortaya koymasına ve farklı-faydalı ilişkiler kurmasına yardım etmektedir. Bu nedenle drama öğrenmede etkili bir yöntem olarak belirtilmekte ve drama “yaşamın pratiği” biçiminde tanımlanmaktadır (McCaslin, 1979). Dramanın olumlu nitelikleri eğitimde kullanımını doğru oranda arttırmıştır. Eğitimin her alanında kullanabileceğimiz bu yöntemden Türkçe dersinde de yararlanmanın faydalı olabileceği söylenebilmektedir.

İlköğretimde sosyal beceriler öğrencilerin kazanması gereken temel becerilerdendir. Sosyal beceri, başkalarıyla etkileşimde bulunurken sergilenen, hem olumsuz durumları önleyen hem olumlu tepkilerin gelişmesine imkân sunan, sosyal yapıda uygun olan, içinde bulunulan sosyal bağlama ve amaca yönelik farklı olan ve aynı zamanda duruma özel davranışlar bütünüdür (Cartledge ve Milburn, 1983). Geertz (2003) de ilişkiyi devam ettirmeye yarayan ya da çevreden olumlu pekiştirmeleri sağlayan, kişilerarası ilişkileri geliştirme amacıyla öğrenilmiş davranışlar (s. 39) sosyal beceri biçiminde tanımlanmaktadır.

Rutherford vd., (1998) sosyal beceri tanımlarında benzer şekilde sosyal davranışları da vurgulamışlardır. Araştırmacılar sosyal becerileri, kişilerin sosyal yaşam ortamlarında pozitif çıktılar almasına olanak sağlayan, bir çeşit öğrenilmiş davranış şeklinde ifade etmişlerdir. Sosyal

becerilerin gösterilmesinin çok sayıda davranışı içermeyi gerekli kıldığını ve bu davranışları da sosyal davranış şeklinde ifade edilebileceğini vurgulamışlardır. Sosyal bir davranış; kişisel, gözlenebilen, ayrılabilen, davranıştır ve bunlarda sosyal beceri kazanımının alt bileşenleri olarak ifade edilmektedir (ss. 354-369).

Sorias (1986) bireylerin bulunduğu sosyal ortamlarının sosyal beceri kazanımında etkili olduğunu ifade etmektedir. Sorias' a göre sosyal beceri, bireylerin yaşadığı sosyal çevreye uygun şekilde davranış sergileme yeteneğidir ve bireylerin topluma ayak uydurma, sosyal hedeflerin istenen düzeyde gerçekleşmesi ve bireyler arasında pozitif iletişimin oluşumunda kilit rol oynamaktadır. Bu beceriler kişinin gerektiğinde hayır diyebilmesine, uygun görmediği istekleri reddetmesine, kişilerde yardımlaşma içgüdüsünü uyandırmasına, olumlu veya olumsuz tüm duygu ve düşüncelerini ifade etmesine olanak sağlar (ss. 24-29).

Elksnin ve Elksnin (1998) ise sosyal becerilerin gözlem yapılabilen ve gözlem yapılamayan davranışların her ikisini de içerdiğini ifade etmektedir. Başka bireyler tarafından kolaylıkla gözlemlenen aleni davranışlar gözlenebilen, diğer kişi ya da kişiler tarafından gözlenemeyen problem çözüm yeteneği gibi gizli olan zihinsel olaylar ise gözlenemeyen davranışlar olarak tanımlanmaktadır (ss. 131-141). Margalit (1993)'e göre; sosyal beceriler, bireylerin yaşamış olduğu sosyal çevreyle paralel olarak değişen ve yaşadığı duruma bağlı olan, toplumsal değer yargıları ile belirlenen, nötr ve olumlu tepkileri ortaya çıkartacak biçimde herhangi bir bireyin bir başkası ile etkileşimde olmasını sağlayan ve dışardan olumsuz bir dönüt almayı önlemek amacıyla öğrenilmiş davranışlardır (s. 685). Okullarda sosyal beceri eğitimini sistemli bir şekilde gerçekleştirmek bu açıdan çok önemlidir. Sosyal beceri eğitiminde öğretim yöntem ve tekniklerin pek çoğunu kullanılabilir. Yaratıcı drama da bu tekniklerden birisidir.

Yaratıcı drama ile sosyal beceri eğitimi kazandırmada, model alma, dönüt alma ve bilişsel yapılanma süreçlerinin olabileceği düşünülmektedir. Yaratıcı dramada kazanımların öğrenilmesi, öğretmen ve katılımcıların süreç boyunca yaşadıkları deneyimler ve katılımcı gözlemi ile model alma yoluyla sağlanmış olur. Öğretmen drama lideri olarak, katılımcılarına rehberlik eder ve onları iş birliği içinde ekip çalışmasına hazırlamak amacıyla yönergeler verir. Aynı zamanda lider, grup çalışmasıyla başkalarını dinleme becerisi kazandırmayı, kendisine sıra gelinceye kadar bekleme gibi kuralları basit yönergelerle hatırlatır ve bu yönergeler aracılığıyla durumlar karşısında doğru tepki verebilmeyi amaçlar. Tüm bu kazanımlar sosyal beceri eğitimine de bir temel oluşturur (Önalın-Akfırat, 2006).

Türkçe dersinde temel becerilerin kazandırılması yanında birçok duygusal ve sosyal becerinin kazandırılması da amaçlanmaktadır. Bu ders sadece ham bilginin öğrenciye yüklendiği bir ders değil aynı zamanda sosyal becerinin geliştirildiği bir ders niteliğindedir ve öğretmenler tarafından bu hususlar göz önünde bulundurulularak işlenmelidir. Doğru yöntem ve tekniklerle öğretim gerçekleşirse hem programda belirlenen kazanımlar öğretilir hem de istenilen becerilerle donatılmış bireyler yetiştirilebilir. Bu çalışmada dramanın 6. Sınıf Türkçe dersinde sosyal becerileri kazandırmaya ve derse karşı tutuma etkisini incelemek planlanmaktadır. Araştırmanın problemi; 6. sınıf Türkçe dersinde uygulanan drama yöntemiyle öğretimin öğrencide sosyal becerinin yanı sıra derse karşı tutum değişimine etkisi var mıdır?

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Ortaokul dönemi, çocukların hem sosyal yaşamlarını şekillendirecekleri hem de birtakım sosyal becerilerin kazanılması ile akademik başarı açısından oldukça kritik bir dönemdir. Erilik

döneminde olan çocukların ergenlik dönemine geçiş ve kişilik oluşumunda kritik dönemleri olarak görülen bir geçiş evresinde oldukları bilinmektedir. Bu yaş grubu çocuklarının kazanmış olduğu beceriler gelecek yaşamlarını ve bilhassa sosyal hayatlarını önemli ölçüde etkileyecektir. Bundan dolayı eğitim öğretimleri süresince öğrencilerin kazanması gereken sosyal becerilerin ve bu becerilerin hangi yöntemlerle etkili olarak kazanılabileceği belirlenmelidir.

Araştırmamızda, bu düşünce baz alınarak drama yöntemi bir öğretim yöntemi olarak tercih edilmiştir ve Türkçe dersinde kullanmanın öğrencilerin sosyal beceri ve derse karşı tutumlarına etkisini tespit etmek amaçlanmıştır.

Ayrıca Türkçe dersinin işlenmesinde yöntem olarak drama kullanımının öğrencilerin sosyal becerilerine ve derse tutumlarına olan etkisinin incelendiği çalışma sayısı çok azdır. Bu açıdan da çalışmanın alanyazına katkı sağlayacağına inanılmaktadır. Araştırma verileriyle öğretmenlerin Türkçe dersinin sosyal beceri boyutunu fark etmelerine olanak sunulacağı düşünülmektedir. Bu araştırma bulguları drama yöntemi kullanarak sosyal beceri gelişimini desteklemek isteyen Türkçe öğretmenlerine katkı sağlayacak öneriler sunulabilir. Bu önerilerle öğretmenlerin ders içi etkinliklerde kazanımlara uygun yöntemi seçmelerine yardımcı olmaları sağlanabilir.

1. Yöntem

Bu çalışmada ortaokul 6. sınıf öğrencilerinin sosyal becerilerine ve Türkçe dersine yönelik tutumlarına drama yönteminin etkisi incelenmiştir. Çalışmada yarı deneysel desen (ön test -son test kontrol gruplu) kullanılmıştır. Araştırma deney ve kontrol grubu olarak seçilen iki gruba yürütülmüştür. Araştırmada ön test-son test kontrol gruplu yarı deneysel desen kullanılmıştır. İki grupta da kullanılan veri toplama araçları aynıdır. Gruplarda ön test ve son test uygulamaları yapılmıştır. Ayrıca her iki grupta grup içi ön test ve son test farklarına bakılmıştır. İki gruba ait son test puanları da karşılaştırılmıştır. Araştırma deseni Tablo 1’de verilmiştir:

Grup		Öntest	Uygulama	Sontest
D(Deney)	R	Ö1	X	Ö3
K(Kontrol)	R	Ö2		Ö4

D: Deney grubu, **K:**Kontrol grubu, **R:**Gruplara atamada Yansızlık, **X:** Uygulama

Ö1, Ö2, Ö3, Ö4: Ölçme.

Tablo 1. Ön Test-Son Test Kontrol Gruplu Desen

1.1. Çalışma Grubu

Bu çalışmada drama yöntemi ile öğretimin 6. sınıf öğrencilerinin sosyal becerilerine, Türkçe dersine yönelik tutumlarına etkisi araştırılmıştır. Çalışma İğdır il merkezinde eğitim faaliyetlerini sürdüren bir devlet ortaokulunda yürütülmüştür. Araştırmanın çalışma gruplarını devlet okulunda 6. sınıfta öğrenim gören 60 öğrenci oluşturmaktadır. Çalışma için grupları oluştururken seçkisiz örnekleme yöntemlerinden olan “uygun örnekleme” tercih edilmiştir. Uygun örnekleme işgücü, zaman ve maddi açıdan bulunan zorluklar sebebiyle örneklemin rahat erişilebilir ve kolayca uygulama yapılabilecek gruplardan seçilmesi esasına dayanır (Büyüköztürk vd., 2011). Çalışmanın yapıldığı okulun seçilme sebebi hem deney grubu öğretmenin gönüllü oluşu hem de okulun kolay ulaşılabilir bir yerde olması gibi ölçütler göz önünde bulundurulmuştur. Bu durum öğrenci takibinin yanında deneysel uygulamaların sağlıklı ve verimli yapılması açısından önemlidir. Ayrıca öğretmenin gönüllü olması çalışmaların sağlıklı yürütülmesinde kolaylık

sağlamıştır. Araştırmanın grupları (deney-kontrol) yansız atama (rastgele atama/random) yöntemi ile belirlenmiştir.

1.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada Türkçe dersine yönelik tutumları ve sosyal beceri düzeylerini belirlemek için alanyazında bulunan konuyla ilgili ölçekler incelenmiş, çalışmamıza uygun olduğu belirlenen ölçek geliştiricilerinden izin (Ek-1) alınarak kullanılmıştır. Araştırmada ön test-son teste ait veriler, geçerlilik ve güvenilirliği test edilmiş ölçekler ile elde edilmiştir. Araştırmada sosyal beceriler için “Sosyal Beceri Değerlendirme Ölçeği (SBDÖ)”, Türkçe dersine yönelik tutumları için “Türkçe Dersi Tutum Ölçeği (TDTÖ)” kullanılmıştır.

1.3. Türkçe dersi tutum ölçeği (TDTÖ)

Türkçe dersine yönelik öğrencilerin tutumlarını belirlemek amacıyla ön test- son test olarak Köse ve Topçuoğlu Ünal (2014)’ın geliştirmiş olduğu “Türkçe Dersine Yönelik Tutum Ölçeği (TDTÖ)” kullanılmıştır. Ölçekte 27 madde bulunmaktadır. Ölçekte bulunan 27 maddenin 19’u olumlu yargı; kalan 8’i olumsuz yargı bildirmektedir. Olumsuz yargılı 8 madde ters puanlanarak hesaplanır. Bu ölçekten en düşük 27 puan, en yüksek 135 puan alınabilir (Köse ve Topçuoğlu Ünal, 2014).

1.4. 7- 12 yaş sosyal beceri değerlendirme ölçeği (SBDÖ)

Bireylerde sosyal etkileşimi artırmak, iletişimsel yetersizlikleri belirlemek ve sosyal beceri eksikliği olan çocuklara yardım etmek için gerekli olan becerileri ölçmeyi amaçlayan 5’li likert tipi ölçektir. 7-12 yaş arası çocukların sahip olması gereken sosyal beceriler bu ölçeği kapsamını oluşturmaktadır. Ölçekteki sosyal beceriler 12 alt boyutta toplanmıştır. Ölçekten alınan düşük puan belirtilen sosyal becerilere yeterli düzeyde sahip olunmadığını, yüksek puan ise sosyal beceri düzeyinin yeterli ve tam olduğunu ortaya koymaktadır. Ölçekten en düşük 69 puan, en yüksek 345 puan alınabilmektedir (Akçamete ve Avcıoğlu, 2005).

1.5. Kişisel bilgi formu (Ek-4).

Çalışma grubunun iyi tanımak, grubun demografik bilgilerini karşılaştırmak ve gruplar hakkında bazı değişkenler açısından karşılaştırma yapabilmek için bilgi formu kullanılmaktadır. Çalışma grubunun cinsiyet, yaş, Türkçe not ortalamaları, sosyoekonomik durumları gibi özellikleri tespit etmek için araştırmacı tarafından geliştirilmiştir. Bu form uygulama öncesinde ön test ile birlikte uygulanmıştır.

1.6. Süreç/Uygulama

6. sınıf öğrencileri ile Türkçe dersinde çalışma yapabilmek için gerekli izin alındıktan sonra, 6. sınıf Türkçe dersine giren öğretmene ders içeriği ve yöntemle ilgili bilgi verilmiştir. Araştırma deneysel süreci ve kullanılacak drama planları araştırmacı tarafından hazırlandığından deney grubundaki derslerin araştırmacıyla birlikte işlenmesi uygun görülmüştür. Kontrol grubunda öğretmen programa uygun derslerini işlemiştir. Çalışmada uzman görüşü ile hazırlanmış drama yöntemi temelli bir eğitim programı uygulanmıştır. Kontrol grubuna yönelik planlar ise soru-cevap, anlatım, tartışma yöntemleri ve ders kitabı etkinlikleri ile işlenmesine olanak verecek şekilde düzenlenmiştir. Uygulama dersleri deney grubuna araştırmacı tarafından sunulmuştur. Kontrol grubunda ders öğretmeni tarafından sürdürülmüştür. Uygulama esnasında araştırmacı tarafından yürütülen dersler dersin öğretmeni tarafından gözlemlenmiştir. Araştırma boyunca araştırmacı tarafından her türlü veri özenle toplanmıştır. Araştırma sonunda araştırmacı tarafından

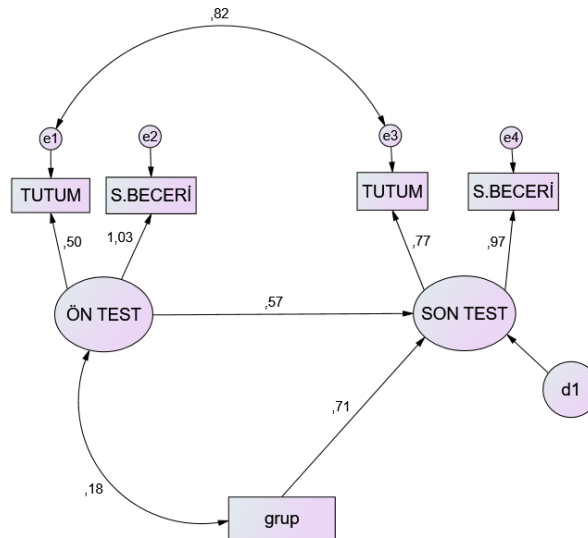
elde edilen verilerin analizi yapılmıştır. Araştırmacı tarafından araştırma sonuçları raporlaştırılmıştır.

1.7. Veri analizi

Elde edilen araştırma verilerinin çözümlenmesi için gerçekleştirilen veri analizlerinden bir kısmı SPSS 22.0 istatistik paket programı bir kısmı IBM Amos 23 ile yapılmıştır. Araştırmadaki bağımsız değişkenin bağımlı değişkenlere etkisi incelenmiştir. Araştırmada etki büyüklüğü için eta-kare (η^2) korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. Cinsiyetler arası eğim katsayıları arasında istatistiksel olarak fark olup olmadığı “Daniel Sopper Interaction” programı ile test edilmiştir. Tüm değişkenlerin etkisini tek bir analizle ortaya koymak için Amos Ancova analizi kullanılmıştır. Yapısal eşitlik modellerinde yapılan işlemler genellikle şu sırayı takip edilmektedir: önce yapısal model kurulur. Modelde bulunan değişkenler arasındaki ilişkiler tespit edilir ve ölçme modeli test edilir. Path diyagramı oluşturulur ve değişkenler arasındaki ilişkilere ait regresyon katsayıları tespit edilir. Model için belirlenen uyum katsayıları incelenir. Son olarak oluşturulan yapısal model bulguları yorumlanır. Yapısal Eşitlik modellerinin kullanıldığı çalışmada Maximum Likelihood tekniği kullanılmış ve modele uyumunu değerlendirmede veri setinde χ^2/df , CFI, GFI, NFI, RMSEA ve SRMR uyum indekslerine bakılmıştır. Bu indekslere ait uyum düzeyleri Tablo 6’da verilmiştir (Hu ve Bentler, 1999; Kline, 2011).

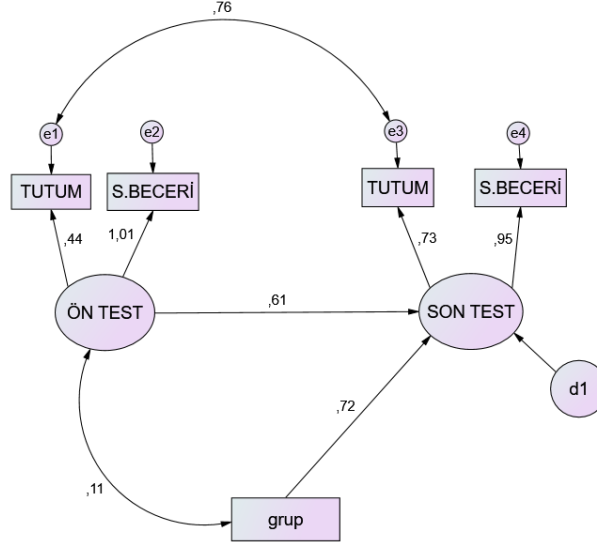
2. Bulgular

Amos model analizleri aynı anda bağımlı, bağımsız değişkenleri tek analiz ile inceleme imkânı sunmaktadır. Tüm değişkenlerin tek bir modelde ilişkilerini ve etkilerini ortaya koymak için amos ANCOVA tercih edilmiştir. Amos analiz sonuçları regresyon katsayıları üzerinden yorumlanır. Bu durum değişkenlerin etkisini görme imkanı sağlamaktadır. Hipotez modelde kız ve erkek öğrencilerin 6 haftalık drama yönteminin deney ve kontrol gruplarına sosyal beceri ve Türkçe dersine yönelik tutumlara etkisini test etmek amacı ile path analizi yapılmıştır. Modellerin öncelikli amacı teorik modelde veri setlerinin doğrulanıp doğrulanmadığını ortaya koymak için veri setlerine ait uyum indekslerini ortaya koymak ve bu indekslerin uyumundan yararlanmaktır (Çelik ve Yılmaz, 2016). Modele ilişkin uyum katsayıları ve standartlaştırılmış parametre tahminleri Şekil 1, Şekil 2 ve Şekil 3’te sunulmuştur.

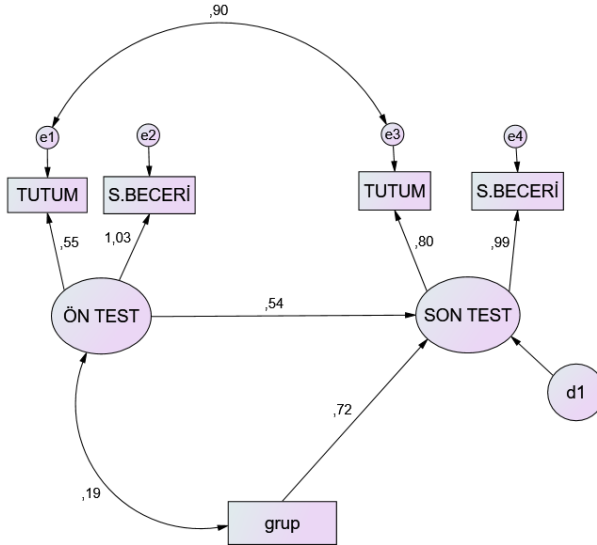

Şekil 1. Dramaya katılan öğrencilerin standartlaştırılmış regresyon katsayıları.

Hipotez modele ait uyum katsayıları, $\chi^2 = 15.86$, $p = .00$, $\chi^2/df = 7.93$ GFI=0.91; CFI=0.94; NFI=0.94 ve RMSEA=0.53'tür (90CI: .20 –.51). Kline (2011)'a göre modelin analiz edilen verilere uygunluğunun sağlanabilmesi için χ^2/df değerinin 3'ten küçük olması ve RMSEA değerinin .10'un altında olmasını ifade etmektedir. Dolayısıyla uyum katsayıları kabul edilebilir aralıkların üzerinde çıkmasından dolayı cinsiyet değişkeninin drama eğitimi sonuçlarını etkileyebileceği düşüncesiyle alternatif bir model oluşturulmuş ve kız ve erkek öğrencilerin sonuçları ayrı ayrı değerlendirildiği bir model oluşturulmuştur.

Şekil 2. Kız öğrenciler için standartlaştırılmış regresyon katsayıları.

Şekil 3. Erkek öğrenciler için standartlaştırılmış regresyon katsayıları.

Model 1'e ait uyum katsayıları, $\chi^2 = 16.66$, $p = .00$, $\chi^2/df = 4.16$, GFI = 0.90; CFI = 0.95; NFI = 0.94 ve RMSEA = 0.23'tür (90CI = 12.5 –.35). Bu sonuçlar modelin kabul edilebilir uyum

katsayılarına sahip olduğunu göstermektedir. RMSEA değerinin önerilen RMSEA (.05) aralığına göre daha büyüktür (Hu ve Bentler, 1999). Ancak Chen vd., (2008), YEM’de model uyumu ve uyum indekslerinde RMSEA’ya tek bir referans noktası belirlemeye alternatif önermişlerdir. Ayrıca .05’lik bir sınır belirlemek zordur. Bu değer belirlenmesi model özellikleri, serbestlik derecesi ve örneklem büyüklüğüne bağlıdır. Bu çalışmanın yazarları azalan örneklem büyüklüğü ile artan referans noktalarına ulaşmışlardır ve 800 örneklemde sifıra yakın referans noktası bulmuşlardır. Bu nedenle daha büyük çıkan RMSEA değeri numune büyüklüğüne ve serbestlik derecesine bağlı olabilir. Sonuçlar daha büyük RMSEA değerlerinin daha fazla parametre ve daha az örneklemle ortaya çıkacağını göstermektedir ve modelin diğer uyum endeksleriyle uyum endeksleriyle uyuma dayalı kabul edilebilir olduğu düşünülmektedir (Çalışkan, 2015).

Model 1 ilişkin standartlaştırılmış regresyon ağırlıkları, drama eğitiminin hem kız (B=0.61, t=4.08, p=.00) hem de erkek grubunda (B=0.54, t=7.14 p=.00) sosyal beceri gelişimi ve Türkçe dersine karşı tutum puanlarını artırdığını göstermiştir. Ölçek bazında değerlendirildiğinde regresyon katsayılarına göre drama eğitimi Türkçe dersine tutum düzeyinden (BF=0.73, p=.00; BM=0.80, p=00) daha çok sosyal beceri gelişimini (BF=0.95, p=.00; BM=0.99, p=00) her iki cinsiyette daha çok etkilemektedir.

Deney ve kontrol grubu açısından ise analiz sonuçları drama yöntemiyle eğitimin hem kız (B=0.722, t=7.18, p=.00) hem de erkek öğrencilerde (B=0.723, t=10.57, p=.00) sosyal becerilerin gelişimi ve Türkçe dersine karşı tutumu arttırmak için etkili olduğunu göstermektedir. Ek olarak kovaryans sonuçları grup (kontrol–deney) değişkenin ön-test puanlarını istatistiksel olarak anlamlı düzeyde etkilemediğini göstermektedir. Bu sonuç deney ve kontrol gruplarında ön-test puanlarının farklı olmadığına dair bir kanıt olabilir (Kız, B=0.50, t=0.58, p=.57; Erkek, B=1.08, t=1.029, p=0.30). Model 1’de bulunan değişkenlere ait β , t ve p değerleri Tablo 2 ve Tablo 3’te sunulmuştur.

		İlişkiler		β	S.E	t	p
KIZ		Son Test	Ön Test	.61	.25	4.08	***
		Son	<-- Grup	.72	3.16	7.18	***
		TutumÖlçeğiöntest	<-- Ön	.44	.09	2.70	.007
		S.BeceriÖn	<-- Ön	1.00	1.44	2.70	.007
		Tutumölçeğisontest	<-- Son	.73	.06	6.76	***
		S.BeceriSon	<-- Son	.95	.36	6.76	***
ERKEK		Son	<-- Ön	.54	.12	7.14	***
		Son	<-- Grup	.72	2.51	10.57	***
		TutumölçeğiÖntest	<-- Ön	.55	.08	4.90	***
		S.BeceriÖn	<-- Ön	1.03	.54	4.90	***
		TutumÖlçeğisontest	<-- Son	.80	.36	12.26	***
		S.BeceriSon	<-- Son	.99	.19	12.26	***

Tablo 2. Modele Ait Analizler

		İlişkiler		B	S.E		p
KIZ	ÖN	<<-->	grup	.505	.878	.575	.565
ERKEK	ÖN	<<-->	grup	1.087	1.057	.029	.304

Tablo 3. Modele Ait Ön Test Analizleri

Kız ve erkek öğrencilerin 6 haftalık drama eğitiminin sosyal beceri ve Türkçe dersine karşı tutumlarına olumlu etkisinin tespit edilmesinden sonra cinsiyetler arası eğitim katsayıları arasında istatistiksel olarak fark olup olmadığı “Daniel Sopper Interaction” programı ile test edilmiştir. Test sonuçları, kız ve erkek sosyal beceri ölçeğine ait son test puanları ($t(56)=0.09$, $P > 0.05$) ve Türkçe dersine karşı tutum puanları ($t(56)=0.19$, $P > 0.05$) arasında anlamlı bir farklılık olmadığını göstermiştir. Analiz sonuçları Tablo 4’te sunulmuştur.

Değişken	Cinsiyet	N	β	SH	t	P	T Soper
Sosyal	Kız	30	.95	.36	6.76	.00**	0.098
Beceri	Erkek	30	.99	.19	12.26	.00**	
Türkçe	Kız	30	.73	.06	6.76	.00**	0.192
Tutum	Erkek	30	140	.007	12.26	.00**	

Tablo 4. Erkek-Kız Öğrencilerin Sosyal Beceri-Tutum Puanları Eğitim Katsayıları (Slope)

Araştırmanın deney ve kontrol gruplarında; sosyal beceri ve tutum ölçeklerinin ön test-son test puanlarının etki büyüklüğü nasıldır?

Araştırmalarda yapılan bağımlı örneklem için t testi birden fazla ortalama puanlar arasında anlamlı farkın olma durumunu belirleyebilir ama bulunan farkın büyüklüğüyle ilgili bize bilgi veremez. Bu yüzden istatistiğin anlamlılığıyla birlikte etki büyüklüğünü de bilmek önemlidir (Morgan vf., 2004). T testiyle bulunan t değerinin örneklem büyüklüğünün kareköküne oranı ile etki büyüklüğünü hesaplayabiliriz. Etki büyüklüğü işaretinden bağımsız bir şekilde değerlendirilir. Etki büyüklüğünde $d = 0$ ise sabit değer karşılaştırılan ortalamaya eşit olduğu sonucuna varılır. Genellikle d’nin 1’in üzerinde değer alması çok büyük etki olarak yorumlanırken; bu değer 0.8’de büyük, 0.5’de orta ve 0.2’de düşük etki şeklinde değerlendirilir (Green ve Salkind, 2005). Bu yapıyı şöyle formüleştirebiliriz. Analiz sonuçları Tablo 5’te verilmiştir.

$$d = \frac{t \text{ değeri}}{\sqrt{\text{Veri Sayısı}}} \quad d = \frac{t}{\sqrt{N}}$$

Ölçek	n	t	p	d
Deney Sosyal B. Ön-son test	30	-14.499	.000	-2.647
Kontrol Sosyal B. Önsontest	30	.824	.417	0.151
Deney Tutum Ö. Ön-son test	30	-10.391	.000	-1.897
Kontrol Tutum Ö. ÖnSontest	30	.390	.024	0.071

Tablo 5. Bağımlı Örneklem İçin t Testi Sonuçlarıyla Hesaplanan Etki Büyüklüğü(d)

Drama yöntemi kullanmanın sosyal beceriye ve derse karşı tutuma olan etkisini belirlemek için yapılan deney ve kontrol grubundan elde edilen ön test ve son test toplam puanlarının analiziyle hesaplanan bağımlı t testi sonuçlarında; sosyal beceri kontrol grubuna ait ön test ve son testin sonuçları istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur ($t(59)= .824$, $p > .05$). Testin sonucunda hesaplanan etki büyüklüğü $d= .151$ de etkinin az olduğunu göstermektedir. Deney grubu sosyal beceri ön test ve son test toplam puanlarıyla hesaplanan bağımlı örneklem t testinin sonuçları

istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($t(59) = -14.499, p < .05$). Test sonucuyla hesaplanan etki büyüklüğü $d = -2.647$ de etkinin oldukça fazla olduğunu göstermektedir. Bu durum deney grubu sınıfında öğrencilerin drama yöntemiyle ders işlemlerinin sosyal beceri kazanımında anlamlı bir etkinin olduğunu ortaya koymaktadır.

Tutum ölçeği kontrol grubuna ait ön ve son test toplam puanlarının analiziyle hesaplanan bağımlı örneklem t testi sonucu istatistiksel olarak anlamlıdır ($t(59) = .390, p < .05$). Test sonucuna göre bulunan etki büyüklüğü $d = .071$ de etkinin az olduğunu göstermektedir. Tutum ölçeği deney grubun ön ve son test toplam puanlarıyla hesaplanan bağımlı örneklem t testi sonuçları istatistiksel olarak anlamlıdır ($t(59) = -10.391, p < .05$). Test sonucu ile yapılan hesaplamadan elde edilen etki büyüklüğünün $d = -1.897$ bulunması, etkinin oldukça fazla olduğuna işaret etmektedir. Bu durum deney grubu öğrencilerinin drama yöntemiyle ders işlemlerinin Türkçe dersine karşı olumlu tutum geliştirmelerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Etki büyüklüğünde değişkenler arası ilişkinin gücünü belirlemede tercih edilen istatistiklerden biri de ANOVA testi, eta-kare (η^2) korelasyon katsayısıdır. Eta-kare değişkenler arasında doğrusallık varsayımına ihtiyaç duymaz. Eta-kare etki büyüklüğü (effect size) olarak da isimlendirilmektedir. Bağımlı değişken üzerinde bağımsız değişkenin etki derecesini ortaya koyar. Bağımsız değişken veya faktörün bağımlı değişkene ait toplam varyansın ne derecede açıkladığını eta-kare ortaya koyar. Eta-kare (η^2) .00-1.00 arasında değerler alır. Etki büyüklüğü .01 düzeyi “küçük” (small), .06 düzeyi “orta” (medium) ve .14 düzeyindeki η^2 değeri “geniş” (large) olarak yorumlanır (Büyüköztürk, 2008). Ayrıca ANOVA analiz sonucunda etki büyüklüğünü belirleyen eta kare değerleri de çalışmanın olumlu etkisini destekler niteliktedir. Analiz sonucu η^2 değerleri Tablo 6’da sunulmuştur.

Grup	Değişken	Partial Eta Squared (η^2)
Tutum Ölçeği Deney/Kontrol	Ön test	.007
Tutum Ölçeği Deney/Kontrol	Son test	.474
SosyalB.ÖlçeğiDeney/Kontrol	Ön test	.029
SosyalB.ÖlçeğiDeney/Kontrol	Son test	.587

Tablo 6. Anova Analizi η^2 Sonuçları.

Tartışma ve Sonuç

Drama yöntemiyle işlenen Türkçe dersinin sosyal becerilere etkisi incelendiğinde; deney grubun sosyal beceri toplam puanları ön test-son test ortalamaları arasındaki fark anlamlı olduğu bulunmuştur. Kontrol grubu öğrencilerinin sosyal beceri ön test-son test toplam puanları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır. Elde edilen sonuçlara göre drama yöntemi ile işlenen Türkçe dersinin sosyal becerileri arttırmada etkisinin olduğu sonucuna varılabilir. Öğrencilerin sosyal beceri puanlarında ön testin etkisi olup olmadığı incelendiğinde deney ve kontrol grubu puanları arasında anlamlı farklılık olmadığı görülmüştür. Dolayısıyla deney ve kontrol grubu ön test-son test puanları arasında deney grubunun lehine olan farklılaşmada drama yönteminin etkisi olduğu söylenebilir.

Alanyazın incelendiğinde farklı eğitim kademelerinde dramanın öğretim yöntemi olarak kullanılmasının öğrencilere sosyal beceri kazandırılmasında etkileriyle ilgili araştırmalara rastlanmaktadır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular da drama yönteminin öğrencilerin sosyal becerilerine etkisinin olumlu olduğunu ortaya koymaktadır. Drama yöntemiyle öğretim öğrencilerin Türkçe dersine yönelik olumlu tutumlar geliştirdiğini de ortaya koymaktadır. İncelenen alanyazın ve yapılan araştırma sonucunda drama yönteminin diğer derslerde ve araştırma konumuz olan Türkçe dersinde de derse karşı olumlu tutumların gelişimine katkılar sağladığı görülmektedir.

Brooks vd., (2019) öğrencilerin standart test performansı ve akademik öz-yeterlik alanlarında istatistiksel olarak anlamlı bir pozitif etki bulmuşlar ve öğrencilerin okuma akıcılığında, sosyal-duygusal büyüme üzerinde gözle görülür olumlu etkiler görmüşlerdir. Momeni vd., (2017) yaratıcı dramanın, 4-6 yaş arasındaki çocukların yaratıcılığını önemli ölçüde arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Labaide (2017), uygulamaların eleştirel okuryazarlık ve eleştirel sorgulama gelişimini hızlandırdığını göstermiştir. Lindberg (2015) çalışmasında, okul öncesi çocuklarına yaratıcı drama programı geliştirmiştir. Geliştirilen yaratıcı drama programının çocukların akademik becerilerini geliştirdiği görülmüştür. Hui ve Lau (2006), çalışmalarında dramanın öğrencilerin yaratıcılık ve psikolojik gelişimleri konusunda etkisinin daha fazla ve olumlu yönde olduğunu bulmuşlardır. Deliman (2019), dramanın öğrencilerin farklı bakış açılarını anlama ve eleştirel düşünme ve etkili problem çözmeye yardımcı olduğunu bulmuşlardır. DuPont (2010)'un çalışmasında, yaratıcı dramanın okuduğunu anlama becerisine etkisini oldukça yüksek bulması çalışmayı destekler niteliktedir. Kramer vd., (2010), yaptıkları çalışmada “Güçlü Başlangıç Sosyal Duygusal Öğrenme Programı”nın okul öncesi çocuklarının sosyal ve duygusal becerilerine etkisini belirlemeyi amaçlamışlardır. Program 12 hafta boyunca haftada 1 gün olarak uygulanmıştır. Sonuçta programın okul öncesi çocuklarının akranlarıyla ilişki kurabilmeleri ve ilişkilerini sürdürebilmeleri için gerekli olan sosyal becerileri arttırdığı belirlenmiştir. Domitrovich vd., (2007) yaptıkları çalışma sonucunda, uygulanan PATHS programının çocuklarda sosyal ve duygusal beceri gelişiminde etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Shand (2008) yaptığı çalışma sonucunda öğrencilerinin İngilizce konuşurken yaşadıkları kaygı azalmış ve katılımcıların motivasyonları artmış, öz güvenleri gelişmiştir. Maddern vd., (2004) çalışmalarında sosyal beceri eğitim programının ilköğretim öğrencilerinde anksiyete seviyelerinde önemli derecede bir düşüş ve bu öğrencilerin iletişim yetilerinde de artış olduğu bulmuşlardır. Yassa (1999) lise öğrencilerinde yaratıcı dramaya katılma algıları ve dramanın sosyal etkileşimler üzerindeki etkisini incelediği çalışma sonucunda öğrencilerde öz güvende artış, kişiler arası ilişkilerde olumlu gelişme gözlenmiş ve dramanın sosyal etkileşimi artırdığı yönünde sonuçlar elde etmiştir. Kramer vd., (2010) yaptıkları çalışmada okul öncesi çocuklarının akranlarıyla ilişki kurabilmeleri ve ilişkilerini sürdürebilmeleri için gerekli olan sosyal becerileri arttırdığı belirlemiştir.

Freeman vd., (2003) yaptıkları çalışmada, yaratıcı dramanın sosyal beceri, problemleri davranış ve kendilik algısına etkisini incelemeyi amaçlamışlardır. Çalışma grubunu, 3.sınıf ve 4.sınıf öğrencisi 237 kişi oluşturmaktadır. Çalışma verileri Sosyal Beceri Derecelendirme Ölçeği ve Öğrenci Kendilik Algısı Ölçeği ile toplanmıştır. Han vd., (2005) yaptıkları çalışmada okul öncesi dönem çocuklarında öğretmen-danışman yaklaşımıyla geliştirilen ve RECAP olarak tanımlanan sınıf temelli sosyal beceri eğitim programının çocukların sosyal beceri düzeylerinde anlamlı iyileşmeler sağladığını görmüşlerdir. Domitrovich vd., (2007) yaptıkları çalışmada, geliştirdikleri PATHS sosyal-duygusal öğrenme programının çocuklarda sosyal-duygusal becerilerinin gelişiminde etkili olduğu sonucuna varmışlardır.

Kaynakça

- Adıgüzel, H. Ö. (1993). Oyun ve yaratıcı drama ilişkisi (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 26018)
- Akçamete, G. ve Avcıoğlu, H. (2005). Sosyal becerileri değerlendirme ölçeğinin (7-12 yas) geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(2), 61-77.
- Aykaç, N. ve Ulubey, Ö. (2008). Yaratıcı drama yöntemi ile yapılandırmacılık ilişkisinin 2005 MEB ilköğretim programlarında değerlendirilmesi. *Yaratıcı Drama Dergisi*, 3(6), 25- 44.
- Brooks, M. R., Estes, J. S. ve Mitchell, D. R. (2019). Effects of an after-school musical theater program on student attendance, behavior (Doctoral dissertation), Retrieved from ProQuest Dissertations & Theses Global.. (UMI No. 27664541).
- Büyüköztürk, Ş. (2008). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı (9. baskı)*. Ankara: Pegem Akademi.
- Büyüköztürk, Ş. (2011). *DeneySEL desenler*. Ankara: Pegem Akademi.
- Cartledge, G. ve Milburn, J. F. (1983). Social skills assessment and teaching in the schools. *Advances in School Psychology*, 3, 175-235.
- Chen, F., Curran, P., Bollen, K., Kirby, J. ve Paxton, P. (2008). An empirical evaluation of the use of fixed cutoff points in RMSEA test statistic in structural equation models. *Sociological Methods and Research*, 36(4), 462-494.
- Çalışkan, G. (2015). An examination of coach and player relationships according to the adapted LMX 7 scale: A validity and reliability study. *Measurement in Physical Education and Exercise Science*, 19(1), 22-33, doi:10.1080/1091367X.2014.977996.
- Çelik, H. E. ve Yılmaz, V. (2016). *Yapısal eşitlik modellemesi (3. baskı)*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Deliman, A. M. (2019). Negotiating diverse perspectives: early elementary students cultivate empathy through children's literature and dramatic inquiry (Doctoral dissertation). Retrieved from ProQuest Dissertations & Theses Global. (UMI No. 22584842)
- Domitrovich, C. E., Cortes, R. C. ve Greenberg, M. T. (2007). Improving young children's social and emotional competence: a randomized trial of the preschool "PATHS" curriculum. *The Journal of Primary Prevention*, 28(2), 67-91.
- DuPont, S. (2010). The effectiveness of creative drama as an instructional strategy to enhance the reading comprehension skills of fifth-grade remedial readers. *Reading Research and Instruction*, 31(3), 41-52.
- Elksnin, L. K. ve Elksnin, N. (1998). Teaching social skills to students with learning and behavior problems. *Intervention in School and Clinic*, 33(3), 131-141.
- Fosnot, C. T. (2007). *Oluşturmacılık: teori, perspektifler ve uygulama (2. baskı)*, (S. Durmuş, çev. ed.). Ankara: Nobel Yayıncılık. (Çalışmanın orijinali 2005'te yayımlanmıştır.)
- Freeman, G. D., Sullivan, K. ve Fulton, C. R. (2003). Effects of creative drama on selfconcept, social skills and problem behaviour. *Journal of Educational Research*, 96(3), 1-7.
- Geertz, C. (2003). *Hand in hand. Education Week*, 23(1), 38-42.
- Green, S. B. ve Salkind, N. J. (2005). *Using SPSS for windows and machintosh: Analyzing and understanding data (4th ed.)*. New Jersey: Pearson.
- Han, S. S., Catron, T., Welss, B. ve Marciel, K. K. (2005). A teacher-consultation approach to social skills training for pre-kindergarten children: treatment model and short-term outcome effects. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 33(6), 681-693.
- Hu, L. ve Bentler, P. M. (1999). Cut off criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6, 1-55.
- Hui, A. ve Lau, S. (2006). Drama education:A touch of the creative mind and communicative-expressive ability of elementary school children in Hong Kong. *Thinking Skills and Creativity*, 1, 34-40.

- Kara, Y. ve Çam, F. (2007). Yaratıcı drama yönteminin bazı sosyal becerilerin kazandırılmasına etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32, 145-155.
- Kline, R. B. (2011). *Principles and practice of structural equation modeling*. New York and London: The Guilford Press.
- Köse, M. ve Topçuoğlu Ünal, F. (2014). Türkçe dersine yönelik tutum ölçeği geliştirilmesi: bir geçerlilik ve güvenirlik çalışması. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(3), 233-249.
- Kramer, T. J., Caldarella, P., Christensen, L. ve Shatzer, R. H. (2010). Social and emotional learning in the kindergarten classroom: evaluation of the strong start curriculum. *Early Childhood Education Journal*, 37, 303-309.
- Labaide, M. (2017). Re-reading, re-writing, and re-imagining texts: Critical literacy in a kindergarten classroom (Doctoral dissertation). Retrieved from ProQuest Dissertations & Theses Global. (UMI No.10684726)
- Lefever, S. (2005). *English for Very Young Learners*. Reykjavík: Icelandic Ministry of Education.
- Lindberg, E. (2015). *Preschool creative drama: a curriculum and its effects on learning*. Colorado: University of Northern Colorado.
- Maddern, L., Franey, J., McLaughlin, V. ve Cox, S. (2004) An evaluation of the impact of an inter-agency intervention programme to promote social skills in primary school children. *Educational Psychology in Practice*, 20(2), 135-155.
- Margalit, M. (1993). Social skills and classroom behavior among adolescents with mild mental retardation. *American Journal on Mental Retardation*, 97(6), 685-691.
- McCaslin, N. (1979). *Shows on a Shoestring: An Easy Guide to Amateur Productions*. Indiana: Uuml University.
- Momeni, S., Khaki, M. ve Amini, R. (2017). The role of creative drama in improving the creativity of 4-6 years old children. *Journal of History Culture and Art Research*, 6(1), 617-626.
- Morgan, G. A., Leech, N. L., Gloeckner, G. W. ve Barret, K. C. (2004). *SPSS for introductory statistics: Use and interpretation. (2nd ed.)*. London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Önal-an-Akfi rat, F. (2006), Sosyal yeterlilik, sosyal beceri ve yaratıcı drama. *Yaratıcı Drama Dergisi*, 1(1), 39-58.
- Philips, D. C. ve Soltis, J. K. (2019). *Öğrenme: perspektifler (5. baskı)*, (S. Durmuş, çev. ed.). Ankara: Nobel Yayıncılık. (Çalışmanın orijinali 2009'da yayımlanmıştır.)
- Rutherford, R., Mathur, B., Sarup, J., Quinn, R. ve Mary, M. (1998). Promoting social communication skills through cooperative learning and direct instruction. *Journal Citation. Education and Treatment of Children*, 21(3), 354-369.
- Schunk, D. H. (2014). *Öğrenme Teorileri: Eğitimsel Bir Bakışla (M. Şahin, çev. ed.)*. Ankara: Nobel Yayıncılık. (Çalışmanın orijinali 2011'de yayımlanmıştır.)
- Shand, J. W. (2008). The use of drama to reduce anxiety and increase confidence and motivation towards speaking English with two groups of English language learners (MSc thesis). Retrieved from ProQuest Dissertations & Theses Global. (UMI No. 141923529)
- Slade, P. (1954). *Child Drama*. London: University of London Press.
- Sorias, O. (1986). Sosyal beceriler ve değerlendirme yöntemleri. *Psikoloji Dergisi*, 5(20), 24- 29.
- Taşgın, A. ve Korucuk, M. (2019). Meslek yüksekokulu öğrencilerinin çoklu zekâ alanlarının incelenmesi. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 12(2), 550-575.
- Vural, R. A. ve Somers, J. W. (2016). *Hümanistik İlköğretim Programları için İlköğretimde Drama: Kuram ve Uygulama (3. baskı)*. Ankara: Pegem Akademi.
- Yassa, N. A. (1999). A study of the effect of drama education on social interaction in high school students (Doctoral dissertation).

https://www.collectionscanada.gc.ca/obj/s4/f2/dsk2/tape16/PQDD_0026/MQ33468.pdf

Katkı oranı beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sunmuşlardır.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederler.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author

Ahmet AKUSTA*

Makale Adı/Article Name

The Effect of Sectoral Diversification on Return and Risk in Portfolio Management: An Application in Borsa Istanbul

Portföy Yönetiminde Sektörel Çeşitlendirmenin Getiri ve Risk Üzerindeki Etkisi: Borsa İstanbul'da Bir Uygulama

ÖZ

Bu çalışma, Borsa İstanbul içindeki sektörel çeşitlendirmeyi inceleyerek, portföy riski ve getiri dinamikleri üzerindeki etkisini aydınlatmayı amaçlamaktadır. 2020'den 2022'ye kadar olan dönemi kapsayan bu çalışma, bankacılık, enerji ve demir-çelik gibi önemli sektörlerden gelen hisse senetlerini ayrıntılı bir şekilde analiz etmektedir. Sağlam bir metodoloji kullanarak, araştırma, Monte Carlo simülasyonlarını kullanarak birçok hipotetik portföy oluşturur ve ardından bunları Verimli Sınır üzerinde değerlendirerek optimal risk-getiri dengelemelerini belirlemeye çalışır. Sharpe Oranı, Sortino Oranı ve Maksimum Çekilme gibi temel performans ölçütleri, analizi daha da zenginleştirerek portföy davranışlarının ayrıntılı bir görünümünü sunar. Bu çalışmanın önemi, çeşitlendirmenin teorik yapılarını Borsa İstanbul gibi yeni bir pazarın somut gerçekleriyle birleştirmesinde yatmaktadır. Ana bulgularımız, sektörel çeşitlendirmenin potansiyel faydalarını vurgularken, portföy oluşturmanın içerdiği karmaşıklıkları da ortaya koymaktadır. Elde edilen görüşler, yatırımcılar için değerli rehberlik sunar ve çeşitlendirilmiş bir portföyde risk azaltma ve getiri optimize etme arasındaki ince dengeyi vurgular. Ayrıca, bu çalışmanın, yatırım stratejileri geliştiren profesyoneller için önemli bir kaynak olabileceğini belirtmek önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Portföy yönetimi, Getiri ve risk, Monte Carlo simülasyonları, Verimli Sınır, Sharpe Oranı, Sortino Oranı, Maksimum Erime

ABSTRACT

This paper investigates sectoral diversification within Borsa Istanbul, aiming to elucidate its impact on portfolio risk and return dynamics. Spanning the timeframe from 2020 to 2022, the study meticulously analyzes stocks from pivotal sectors, including banking, energy, and iron and steel. Employing a robust methodology, the research harnesses Monte Carlo simulations to generate many hypothetical portfolios, subsequently evaluating them on the Efficient Frontier to identify optimal risk-return tradeoffs. Key performance metrics, such as the Sharpe Ratio, Sortino Ratio, and Maximum Drawdown, further enrich the analysis, providing a granular view of portfolio behaviors. The significance of this study lies in its bridging of theoretical constructs of diversification with the tangible realities of an emerging market like Borsa Istanbul. Our main findings underscore the potential benefits of sectoral diversification while highlighting the complexities inherent in portfolio construction. The insights gleaned offer valuable guidance for investors, emphasizing the delicate balance between risk mitigation and return optimization in a diversified portfolio.

Keywords: Portfolio management, Return and Risk, Monte Carlo simulations, Efficient Frontier, Sharpe Ratio, Sortino Ratio, Maximum Drawdown

* Lecturer Dr., Konya Technical University, Rectorate, ahmetakusta@hotmail.com,

Introduction

In the complex domain of financial markets, the search for strategies that would singularly optimize returns and risk reduction must remain constant. Portfolio management is equivalent to the management of investments in order to meet specific organizational objectives (Cameron, 2008). Thereby, resourceful allocation of resources and strategic decision-making must be exercised to balance the seesaw between risk reduction and gain maximization (Brasil and Eggers, 2019). Per portfolio management, diversification has become a base for all strategies and is often referred to as the only “free lunch” in investing (Allan, 2001).

This paper primarily analyses the effect of sectoral diversification among portfolios on risk and returns, mainly from the standpoint of Borsa. Borsa Istanbul, Turkey's foremost stock exchange, features a diverse set of companies across multiple sectors such as banking, energy, and iron and steel, making it a representative microcosm for examination. This factor of diversification among the sectors is chosen to review the efficiency of the capital markets via sectorial categorization. Unique dynamics characterize each sector due to various microeconomic and macroeconomic factors shaping its behavior and performance. It is still need to investigate how these trends interact in a composite portfolio, specifically whether sectoral diversity within Borsa Istanbul improves the risk-return trade-off.

In order to respond to this query, a detailed and deeper analysis of how risk management in portfolio management works is to be incorporated. Risk management is not primarily concerned with the assessment of the different uncertainties of each project. However, it must be able to assess the complementary and conflicting risks of the investments. Risk management looks at the investment task, including the dynamic adaptation of existing risks (Holland and Fathi, 2007). If the risks were known, any project manager could conveniently use narrowly fitted criteria to select projects. However, due to the dynamic of risks in investment tasks, risk management has to apply very flexible mechanisms. For example, it should use criteria based on a contingency perspective (Teller et al., 2014).

This research investigates these characteristics within Borsa Istanbul by analyzing historical data, simulating portfolio scenarios, and evaluating performance metrics to discover both the good and bad aspects of sectorial diversification to allow more precise information for investors, especially in volatile emerging markets such as Turkey.

Following the introduction of the paper, the problem statement is mentioned, indicating the critical inquiries of this research. Furthermore, sections such as the significance of the study are made known in this part; it explicates how much those contributions would affect the investment management literature. The paper concludes with a presentation of systematic findings, an exhaustive discussion, and a summarizing conclusion, providing readers with both theoretical and practical implications of sectoral diversification in portfolio management.

1. Problem Statement

Financial markets constantly evolve, wherein investors pursue methodologies that promise maximized returns at minimized risks. Diversification has emerged as a critical strategy, especially at a sectoral level. It involves spreading investments across diverse industry sectors, offering a unique hedge against sector-specific risks. Borsa Istanbul, characterized by its wide variety of listed companies across sectors like banking, energy, and iron and steel, is an intriguing arena for studying this phenomenon.

Despite the recognized potential of sectoral diversification, several pressing questions and challenges still need to be answered. Predominantly, the issue revolves around the specific impact of sectoral diversification on the risk-return paradigm within the framework of Borsa Istanbul. Does combining companies from different industries result in a portfolio that has a better risk-return ratio? If this holds, the subsequent challenge is deciphering the optimal blend of stocks from these sectors to create a balanced portfolio.

Moreover, there are many operational issues in the risk management portfolio. Resource constraints regarding financial, human ability, and technology limit risk management practices (Elonen and Arto, 2003). Also, the sufficiency of skill, competence, and technique in risk assessment and mitigation has become a significant issue in implementing risk management practices.

Additionally, risk management schemes need to be more focused on portfolio-level efforts. The lack of attention to portfolio analysis and rebalancing could lead to an inaccurate depiction of risk. Making risk perceptions appear riskier than the situation warrants. This could manifest as a concentrated risk that must be diversified across several risks or risks with many more losses than wins. Other risk-related information is scattered across the organization, making risk-related decisions uninformed and potentially more likely to refuse to lend because of a lack of risk disclosure (Elonen and Arto, 2003).

The operational issues are further complicated due to the nature of investment portfolios, which consist of different assets. There needs to be more than an evaluation of risks in individual investments to have a wholesome view; one has to understand how the individual risks overlap, which is captured by covariance or correlation of individual risks (Roman, 2004). The complex issues of investment optimization involve achieving the desired returns at an acceptable level of risk and selecting portfolios that still have expected returns but at a lower risk than initially (Kulian et al., 2020). Again, the risks of portfolio diversification are conditional on factors such as the magnitude of the correlation, the concentration of financial instruments, and the volatility of returns (Aliu et al., 2021)

This study conducts a systematic data collection, builds the portfolio, and analyzes the performance rigorously based on a table utilizing all the pros and cons of sectoral diversification to settle questions, fill in the existing gaps, and resolve the issues. As a result of this study, a variety of investment strategies, particularly in the sectoral portfolios and passive-active investment fund management as well as portfolio management decision-making process, is highly up-to-date information and suggestions are expected to exit.

2. Significance of the Study

In the continuously evolving financial markets, understanding the nuances of diversification, especially on a sectoral level, stands paramount. The necessity of this understanding becomes even more pronounced within the distinctive setting of Borsa Istanbul. Therefore, this study's multi-faceted significance provides profound insights for scholars and practitioners.

Contextual Emphasis: This research provides a detailed analysis focusing on Borsa Istanbul's specific sector diversification possibilities within an emerging market framework. This study takes on uncharted domains by selecting stocks from the banking, energy, and iron and steel sectors that are not sector-specific to previous research conducted. Hence, it contributes to the literature by filling this gap from a sector-specific perspective within such markets.

Robust Methodology: The methodological rigor of this research ensures that its findings are reliable and applicable. Data was obtained from previously established sources such as Yahoo Finance and processed with advanced techniques such as Monte Carlo simulations. The results are not more than theoretically sound used by other prominent firms. However, they are both practically accurate and usable. Additionally, the results are directly relatable for portfolio managers and investors using industry metrics, such as the Sharpe Ratio, Sortino Ratio, and Maximum Drawdown.

Operational Challenges: Research is salient because the paper points out those core challenges in the problem statement section of the paper. Research deepens into resource constraints, portfolio-level activities weaknesses, and fragmented risk-related data information. It suggests solutions to problems and can pave the way for more efficient portfolio management.

Comprehensive Insights: This research paper not only provides the outcome of the impact of sectoral diversification on portfolio performance but is also furnished with results and discussion segments to serve as a thorough guide on handling every aspect of sectoral diversification. One can get complete information from this research paper, from portfolio construction and diversification to the distribution of weights in optimal portfolios.

Addressing Real-world Implications: This research surpasses purely academic purposes; it also has severe contributions and utilities, especially for industry professionals, about challenges and potentials of sector-level diversification in Borsa İstanbul. In this respect, it can provide industry professionals with incremental information that may be used for further informed decision-making in the investment world that may be considered highly volatile and erratic.

The significance of this study lies in its ability to intertwine rigorous academic research with real-world applicability. A detailed examination of sectoral diversification within Borsa Istanbul is a beacon for investors and scholars, guiding them through the intricate intricacies of portfolio management in emerging financial landscapes.

3. Literature Review

Portfolio management has recently evolved significantly from traditional approaches to increasingly integrating advanced technological methods. A comprehensive review of the literature in this domain underscores the shifting paradigms and innovative methodologies that researchers and practitioners have adopted.

The development of new disciplines within project portfolio management (PPM) fosters the integration of artificial intelligence (AI) and machine learning (ML) into traditional PPM processes. Kaiser et al. (2015) pointed to the need for organizational alignment within PPM to implement strategies in complex organizations. To integrate AI/ML in PPM, the structure needs to align with the change and the shift from traditional to data-driven management. Another contribution to this topic was brought by Andrén and Meddeb (2021), who stressed the frame of applying PPM practices to AI projects at Volvo Cars. This demonstrates that AI is, in a way, highly dependent on the very nature of the AI initiative, and bespoke management is required. This exemplifies the specificity that AI brings to Project Management as part of the project management solution portfolio we posted in 2019. Marchinares and Aguilar-Alonso (2020) stated that ML would go from mesmerizing to normal sooner rather than later, just like word processing, which gives great insight into the concept of massive data in project management. Cheng et al. (2022) expanded the AI and ML applications in PPM through a product/market portfolio model that uses these technologies to predict product and market dynamics.

Soni and Kumar (2016) examined using a genetic algorithm (GA) in a more traditional algorithmic approach to predict how the market would act generically. This test showed that a single algorithm might sometimes be best, especially during high market volatility. It showed that hybrid algorithms gave higher prediction accuracy. This study draws attention to the fact that the market is highly unpredictable. Therefore, hybrid algorithms are needed to predict the future accurately. Luo et al. (2017) introduced a new methodology called Combinatorial Fusion Analysis (CFA) that combines multiple algorithms to enhance the performance evaluation of investment portfolios. This widely used trading system shows that traders combine different algorithms to analyze the market.

Network approaches unlock unique possibilities to understand and exploit the intricate web of relationships in financial markets. Zhang and Chen (2017) used a spectral clustering algorithm on stock complex networks for portfolio construction in the Chinese stock market, obtaining more return by investing in stocks with higher centrality measures in the network. Consequently, utilizing centrality in the network when constructing portfolios contributes to a well-performed stock strategy. Similarly, Guindici et al. (2020) used network model applications on a risky asset market, such as the cryptos one, propagating the idea that network approaches should add more value to the classical portfolio allocation model even in very volatile markets.

Recent applications of unsupervised ML techniques, particularly clustering algorithms, have found that unsupervised ML techniques, especially various clustering algorithms, have been employed to distribute market and identify investment opportunities. Rokade et al. (2017) successfully applied K-means clustering to cluster high-growth companies in the Indian stock market. This application of unsupervised learning techniques highlights the capability of unsupervised learning techniques to automatically find patterns and groups within the data that could be very useful for investment decisions. Gupta et al. (2020) designed a framework for K-means clustering to do stock diversification.

Reinforcement learning (RL) has been accepted as an impressive tool for optimizing portfolio management strategies. Liang et al. (2018) found that the policy gradient algorithm outperformed other RL algorithms in the portfolio selection area, representing a significant step in applying RL to financial decision-making. Hu and Lin (2019) discussed that deep reinforcement learning (DRL) can be used to Optimize portfolio management through deep recurrent neural networks, and Peng et al. (2020) reviewed a tutorial regarding applications of RL for portfolio management. Successively, Gao et al. (2019), Ye et al. (2020), and Huang et al. (2020) further demonstrated that RL is a suitable model for portfolio management to address several challenges like data heterogeneity and environmental uncertainty, offering an effective way to determine how to optimize investment decisions by introducing different algorithms or novel mechanisms.

The broader trends in the financial industry indicate a growing recognition of AI's transformative impact. Boschke (2018) discussed AI's potential in banking, emphasizing the importance of balancing technological advancements with human judgment. Gautam et al. (2019) examined AI's role in various financial services, including stock selection and asset allocation, highlighting AI's capacity to revolutionize financial decision-making. Byrum (2022) emphasized the need for integrating AI with human expertise in managing portfolios, especially in the context of market volatility induced by the COVID-19 pandemic. This discussion reflects a consensus on harmonizing AI capabilities with human insights to achieve optimal investment outcomes. This study examines the impact of sectoral diversification on risk and returns within portfolio management, with a particular focus on Borsa Istanbul. It aims to bridge specific knowledge gaps while differentiating itself from existing literature. One of its distinctive features is its choice of

scope and context. While earlier research by Cameron (2008) discussed portfolio management in general terms and Allan (2001) touched on the broad significance of diversification, neither seemed to delve into the unique context of emerging markets like Borsa Istanbul. The study offers a fresh perspective by specifically spotlighting this uncharted territory.

The mechanisms of risk management also receive a detailed exploration in this study. The works of Holland and Fathi (2007) established that risk management is a comprehensive subject that necessitates those who use it to understand the relationship between the investments they make. Teller et al., (2014) have tried to see whether risks have changed over time. In this research paper, we are going to look at the concepts mentioned above concerning Borsa Istanbul; this will help us visualize how the mechanisms of risk management work regarding sector diversity in the market.

The area of operational challenges in portfolio management further builds on the literature. Earlier literature in studies by Elonen and Artto (2003) points out several challenges faced in project risk management, including resource constraints, lack of complete information on the risk event, and sub-optimizing practices. The identified challenges end there without providing tangible solutions. This study mentions these challenges that jeopardize project risk management coupled with practical strategies on how the identified challenges could be curtailed, aiding portfolio managers in practice.

Moreover, this study opens up a new window and perspective on the nature of risk and the different perspectives of risk in portfolios, as discussed by the earlier literature. The realism of individual portfolio risks is that early research by Roman (2004) emphasizes the correlation and tries to understand the individual portfolio risks. This study is like early works by Kulian et al., (2020). Aliu et al. (2021), in examining the complexity of Diversification risk at Borsa Istanbul, which this study consists of, is the differences in sectoral diversification at Borsa Istanbul that neither of these authors has considered.

Lastly, this study's methodological rigor also makes it unique. This study's findings are relevant and actionable, as they leverage widely used data sources like Yahoo Finance and innovative methodologies like Monte Carlo simulations. This study is also uniquely rigorous due to the implementation of metrics, including the Sharpe Ratio, Sortino Ratio, and Maximum Drawdown.

4. Methodology

The methodology section outlines the systematic approach adopted in this study to investigate the impact of sectoral diversification on portfolio performance within the context of Borsa Istanbul. The methodology is structured to ensure rigor, reproducibility, and relevance to the study's objectives.

The study employed Python, a versatile programming language, for data collection, analysis, and visualization. Python's extensive libraries, such as Pandas, NumPy, and Matplotlib, facilitated efficient data handling and analysis.

4.1. Data Analysis

The foundation of any robust financial analysis lies in the judicious selection of data points. For this study, the emphasis was on curating a set of stocks that not only represent the dynamism of Borsa Istanbul but also offer a comprehensive view of the market's risk-return landscape.

4.1.1. Stock Selection

After selecting Borsa Istanbul as the stock exchange to survey, we picked three significant sectors to focus on : Banking, Energy, and Iron&Steel sectors. We did not pick these three sectors for no reason. They were all the determinant sectors in Borsa Istanbul. Many investors will reference these sectors to judge how the market goes; what each sector is performing respectively can generally reflect the market situation, making them three good broad metrics; each sector has its own "personality" so combining them to have a looking now we can give the big picture of via the three sectors.

Once the sectors were identified, the next step was to delve deeper and select individual stocks. Criteria such as market capitalization, liquidity, and availability of historical data were considered for stock selection. Based on market capitalization, stocks with a significant presence in their respective industries were chosen. Liquidity was an important consideration to ensure that the stock prices used for analysis were not subject to the significant volatility that low trading volumes could cause. The availability of historical data was also critical as the study aimed to provide insights based on historical performance. The stock selection led to the following stock names:

Table 1: Sectors and Stocks

Banking	Turkiye Garanti Bankasi, Akbank, Türkiye Is Bankasi
Energy	Petkim Petrokimya Holding, Türkiye Petrol Rafinerileri
Iron and Steel	Kardemir Karabük Demir Çelik, Ereğli Demir ve Çelik Fabrikalari

4.1.2. Data Collection

The foundation of any financial analysis lies in the quality and reliability of the data. We have utilized Yahoo Finance to retrieve some real-time historical stock prices. Yahoo Finance is a globally recognized comprehensive financial data-providing website, and the data are accurate and reliable to perform a financial analysis because most financial professionals use it.

The temporal scope of the study was defined from January 2020 to December 2022. This timeframe was chosen to provide a comprehensive view of stock performance, capturing various market phases, including the unprecedented COVID-19 pandemic.

The granularity of data is crucial for in-depth analysis. Therefore, this study chose daily closing prices as the primary data points. This ensured a detailed view of stock performance, allowing for accuracy in the subsequent analytical steps.

4.1.3. Exploring Data

It is essential to acquaint oneself with the available data before diving into complex studies. This section briefly examines the stock data, highlighting its characteristics and patterns. By understanding the foundational attributes of our dataset, we pave the way for more nuanced and informed subsequent analyses.

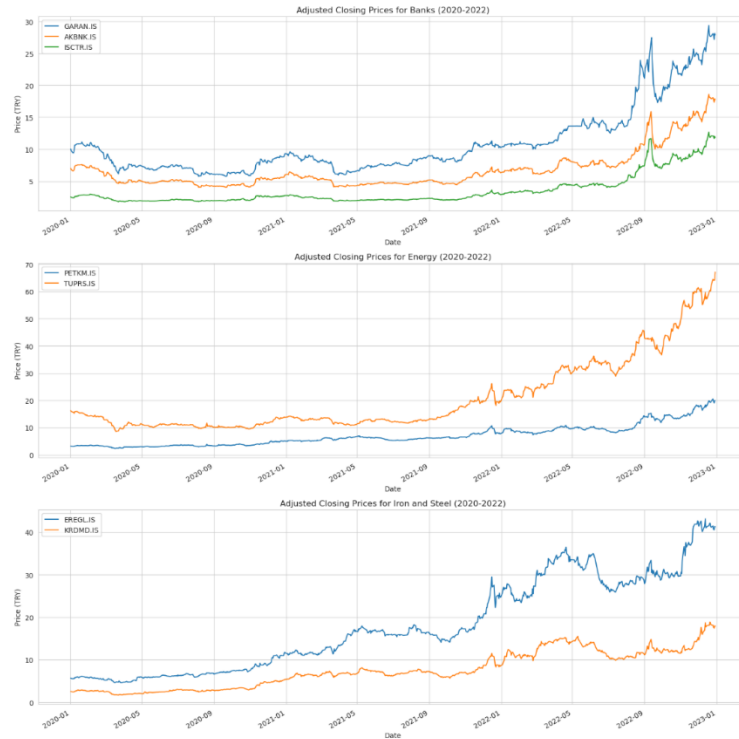

Figure 1: Historical Graphs of Stocks by Sectors

In Figure 1, when observing the Banking sector, the stocks for Garanti Bankası, Akbank, and İş Bankası appear to move in somewhat similar patterns. This suggests that there might be correlations between their price movements. A noticeable decline in their stock prices can be seen around the early 2020 mark, likely due to the worldwide economic effects of the COVID-19 pandemic. However, all these bank stocks show a recovery trend following this decline, albeit with occasional fluctuations.

In Figure 1, turning to the Energy sector, Petkim Petrol Kimya and Türkiye Petrol Rafinerileri exhibit corresponding trends in their stock prices. Among the two, Petkim Petrol Kimya's stock price seems more unpredictable. A significant rise in their stock prices started around the middle of 2020. This upward trend suggests a recovery or growth period for the energy sector within Borsa Istanbul.

In Figure 1, within the Iron and Steel sector, the price movements of Ereğli Demir ve Çelik Fabrikalari and Kardemir Karabük Demir Çelik differ noticeably. Ereğli Demir ve Çelik Fabrikalari's stock price maintains a more consistent trajectory, whereas Kardemir Karabük Demir Çelik experiences more variability. Around the mid-2021 mark, a sharp surge in Kardemir Karabük Demir Çelik's stock price can be observed, pointing to a potential favorable event or a growth stage for the firm.

Descriptive Statistics
We computed and interpreted the basic statistics for each stock, such as mean, median, standard deviation (volatility), skewness, and kurtosis. These statistics provided insights into the distribution and behavior of each stock's returns.

Here are the descriptive statistics for the daily returns of the selected stocks:

Table 2: Descriptive Statistics

Stock	Mean Return	Volatility (Std)	Skewness	Kurtosis
Garanti Bankası	0.0016	0.0268	0.1752	32.073
Akbank	0.0016	0.0268	0.1752	32.073
İş Bankası	0.0024	0.0278	0.2818	30.996
Eregli Demir ve Çelik Fabrikalari	0.0030	0.0261	0.5547	36.747
Petkim Petrol Kimya	0.0028	0.0282	-0.0351	26.245
Türkiye Petrol Rafinerileri	0.0015	0.0255	0.2295	30.249
Kardemir Karabük Demir Çelik	0.0031	0.0310	0.1252	14.196

Figure 2: Correlation Heatmap of Stocks

Correlation values can provide insights into how stocks move relative to one another. When stocks have a high positive correlation, they typically move in the same direction. A value nearing one on the heatmap denotes a robust positive correlation between two stocks. On the other hand, a high negative correlation implies stocks that move in opposite directions, with values approaching -1 indicating a strong negative association. When two stocks have little or no correlation, values are close to 0, showing minimal to no relationship in their price movements.

Examining the heatmap for the Banking sector in Figure 2, it is clear that Garanti Bankası, Akbank, and İş Bankası possess strong positive correlations among themselves. This suggests that their stock prices often trend in the same direction. This alignment is anticipated, given that they operate within the same sector and are likely influenced by shared market dynamics.

Petkim Petrol Kimya and Türkiye Petrol Rafinerileri exhibit a highly positive correlation in the energy sector. This relationship highlights that their stock prices generally showcase similar movement patterns.

Eregli Demir ve Çelik Fabrikalari and Kardemir Karabük Demir Çelik display a moderate positive correlation for the Iron and Steel sector. Even though they are part of the same sector, their price trajectories are not as synchronized as the stock pairs in the banking and energy sectors.

Beyond the confines of individual sectors, the heatmap also reveals moderate positive correlations between stocks from different sectors. A notable example includes the correlation between Garanti Bankası from the Banking sector and Petkim Petrol Kimya from the Energy sector. Such relationships suggest that specific overarching market dynamics might simultaneously affect diverse sectors.

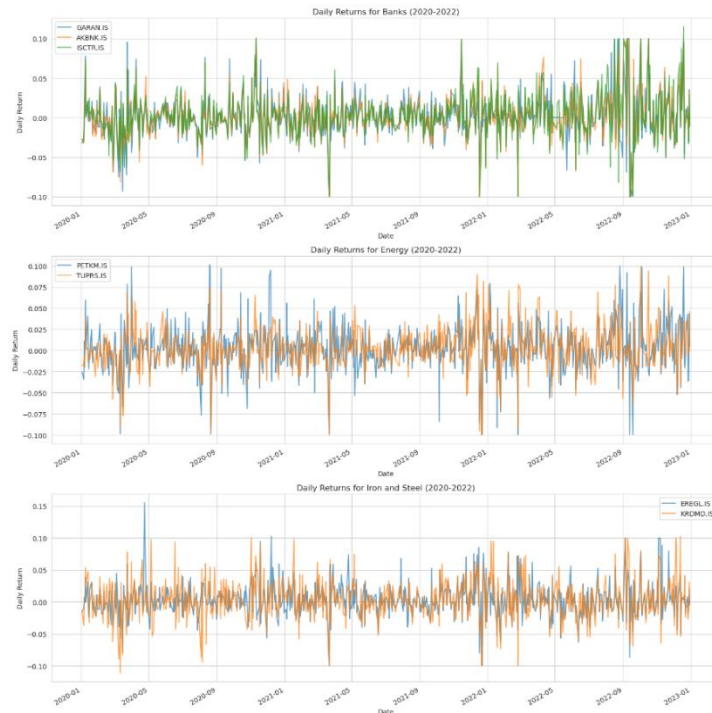

Figure 3: Daily Returns by Sectors

Analyzing the daily returns of the Banking sector in Figure 3 reveals significant volatility for Garanti Bankası, Akbank, and İş bankası, particularly around early 2020 and mid-2021. When the regular pattern of the daily returns displayed in Figure 3 fluctuates more heavily, the stocks of listed banks have experienced a more uncertain and riskier period, e.g., in the January-March periods of 2020 and 2021. The fact that all the stocks of the listed banks show similar patterns in Figure 3 suggests that they have a strong correlation and thus react to the changes in the market in the same way.

When studying the energy sector, Petkim Petrol Kimya and Türkiye Petrol Rafinerileri have a series of different daily returns, with Petkim Petrol Kimya being slightly more volatile. It can be concluded that Petkim Petrol Kimya and Türkiye Petrol Rafinerileri react to similar market signals. However, Petkim Petrol Kimya is more sensitive, or they respond to the market news more quickly and rapidly on average when an unforeseeable event happens.

Eregli Demir ve Çelik Fabrikalari has the most consistent daily returns regarding the Iron and Steel sector. Over time, the company has showcased its relative stability. Meanwhile, Kardemir Karabük Demir Çelik has had a higher likelihood of returns. This firm's volatility grew very high and reached a climax around mid-2021. Some events occurred within this firm, allowing the stock to be affected the way that it did. There were times when there was considerable market instability.

Figure 4: Distribution of Daily Returns by Sectors

Figure 4 also presents the daily returns for Garanti Bankası, Akbank, and İş Bankası in the Banking sector. It can be easily identified that the daily returns for all stocks predominantly cluster around the 0 mark. This implies that most of the days, the price changes experienced by these stocks are essentially nothing or negligible. In terms of the spread of the distributions, while the Garanti Bankası and İş Bankası have molecules of greater volatility when compared with Akbank, the data seem to be suggestive as its portfolio is much more comprehensive.

Observations from the energy sector indicate that the daily returns for Petkim Petrol Kimya and Türkiye Petrol Rafinerileri are chiefly anchored at around 0. However, a subtle differentiation can be noted in their distributions. Petkim Petrol Kimya's returns display a marginally broader spread, alluding to increased volatility relative to Türkiye Petrol Rafinerileri.

Within the Iron and Steel sector, the distribution of daily returns for Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları is more constricted than Kardemir Karabük Demir Çelik. This condensed distribution implies that Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları experienced more consistent daily returns over the analyzed span. Conversely, Kardemir Karabük Demir Çelik portrays an expanded distribution, signaling heightened volatility in its daily returns.

Complementing these observations, the histograms visually encapsulate each stock's risk and return characteristics. A stock with a broader distribution indicates elevated volatility and, consequently, higher risk. In contrast, a stock displaying a compact distribution indicates steadier returns and is typically associated with reduced risk.

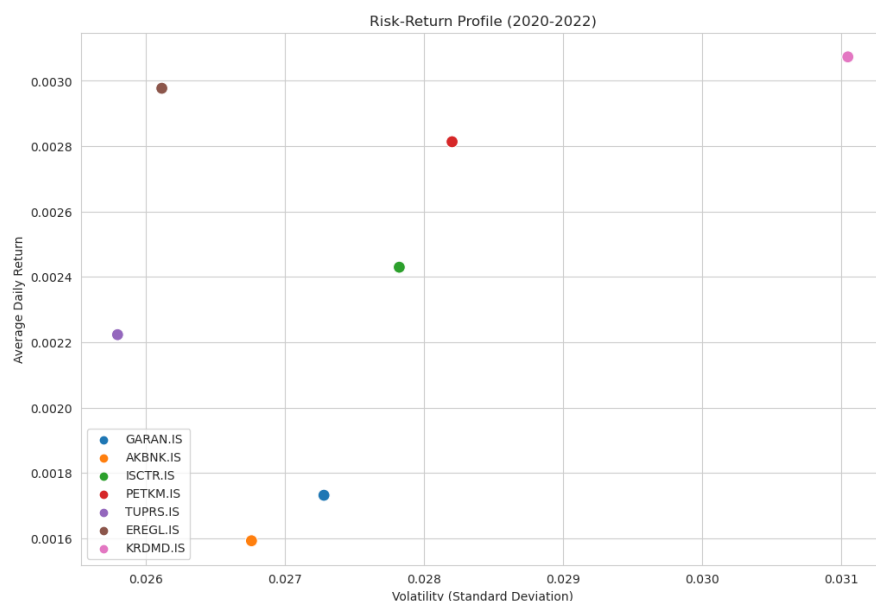

Figure 5: The Risk-Return Profile of Companies

A scatterplot in Figure 5 shows the two essential aspects of stock performance: risk (x-axis) and potential returns (y-axis). The x-axis shows the volatility inherent in the stock identified by the standard deviation of their daily returns. Values higher than the benchmark on this axis are considered more volatile, which means the stock is riskier. On the other hand, the y-axis shows the average daily return of each stock studied over this period. Values higher than the benchmark on this axis can be seen as having superior returns.

Key Observations from the Scatter Plot

"Higher Risk-Higher Return" Segment: Stocks in the zone of high volatility include Kardemir Karabük Demir Çelik and Petkim Petrol Kimya. Nevertheless, the attraction of higher average daily profits is combined with this increased risk. Thus, these equities demonstrate a clear trade-off between risk and return, encapsulating the core of the well-known investing tenet that "higher risks accompany higher potential rewards."

Balanced Risk-Return Segment: The scatter plot indicates that more central positions are held by equities such as İş Bankası and Garanti Bankası. Based on their coordinates, it appears that the risk-return profile is more balanced, with neither extreme.

Stable Investment Segment: Segment of Stable Investment: Ereğli Demir ve Çelik Fabrikalari is a perfect example of a stock that typically offers modest profits together with moderate volatility. With its profile, it seems like it could be a more reliable investment option, but with lower potential rewards.

The risk-return duality for each stock is skillfully visualized by the scatter plot. Investors can use this representation to gain important insights that will help them customize their investment strategies to fit their risk tolerance and financial objectives.

4.2. Portfolio Construction

Efficient frontier is a critical tool in portfolio management, as it represents the set of portfolios that provide investors with the maximum expected return for a given level of risk or, conversely, the minimum level of risk that investors would be exposed to for a given level of expected return

(Solimanpur et al., 2015). This concept assists in determining the optimal combination of efficient assets for investors with various levels of appetite for risk and returns.

Using Monte Carlo Simulation, we generated hypothetical portfolios by randomly selecting stocks from each sector. The idea was to see the impact of sectoral diversification on overall portfolio risk and return. We ran simulations to create thousands of portfolios using randomly generated weights for each stock. We then visualized the risk-return tradeoff for these portfolios.

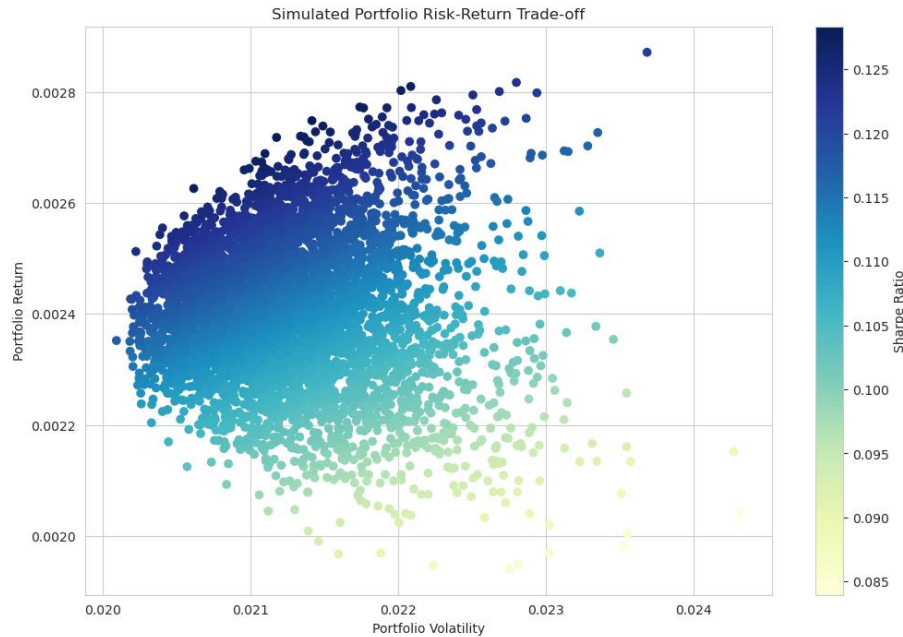

Figure 6: Simulated Portfolio Risk-Return Tradeoff

The scatter plot presented in Figure 6 visually represents various hypothetical portfolios, each embodying a distinct mix of stock allocations.

Risk Dimension (Portfolio Volatility): The x-axis shows risk, measured using the volatility measure. The higher a portfolio's volatility measure, the higher the portfolio's risk. **Return Dimension (Portfolio Return):** The y-axis shows the expected return of each portfolio, where portfolios with higher expected returns are shown higher up on the axis.

Each dot's hue on the plot is indicative of its Sharpe Ratio. This ratio serves as a benchmark for risk-adjusted returns. Essentially, a more intense shade of blue (or a higher Sharpe Ratio) symbolizes a portfolio that delivers superior returns for its level of risk. Conversely, a lighter blue hue indicates a sub-optimal risk-return balance.

One can discern a pronounced upward-trending curve within the scatter, termed the "Efficient Frontier." This curve is pivotal in portfolio management. Portfolios residing on this curve epitomize efficiency as they promise the maximum potential return for any given level of risk. In other words, for any point on the Efficient Frontier, no other portfolio provides higher returns for the same risk or lower risk for the same returns.

4.3. Portfolio Optimization

Using the Efficient Frontier methodology, we identified the optimal portfolio that offers the highest return for a given level of risk. We used the Sharpe Ratio to determine the optimal

portfolio, as it considers both the return and volatility of a portfolio. The portfolio with the highest Sharpe Ratio is considered the most desirable.

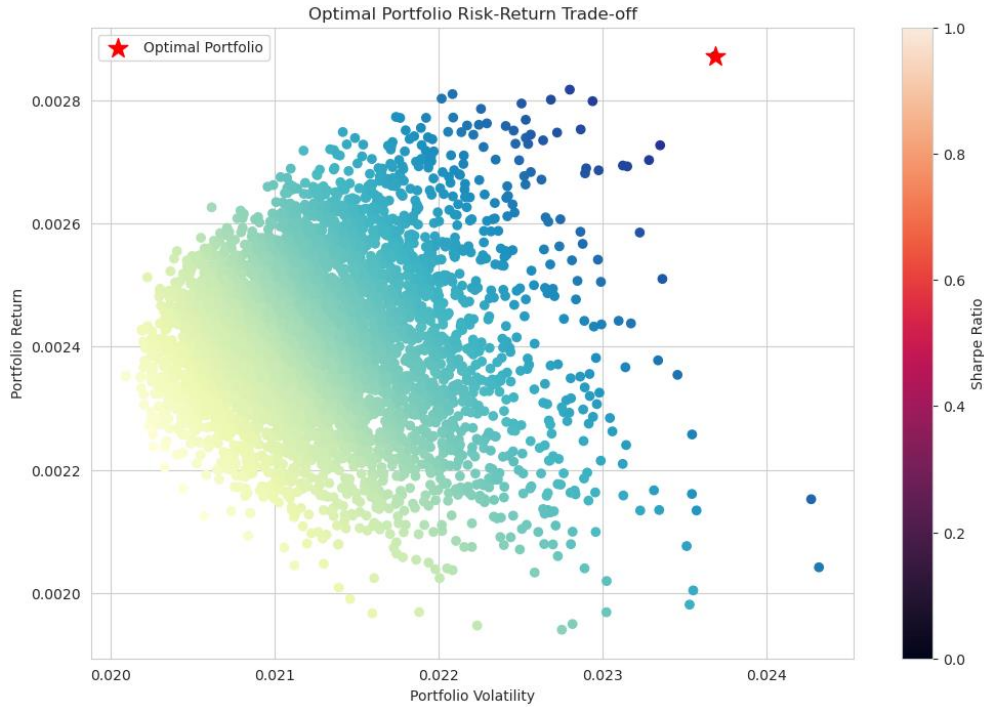

Figure 7: Optimal Portfolio Risk-Return Tradeoff

In Figure 7, our attention is drawn to a prominent red star. This symbol denotes the "optimal portfolio," which is a portfolio that stands out with its superior Sharpe Ratio relative to all other simulated portfolios. This portfolio delivers the most impressive risk-adjusted return among its peers.

The exact location of the optimal portfolio on the scatter plot is revealing. Its coordinates on the x and y axes indicate inherent risk (measured by volatility) and projected return, respectively. The portfolio containing the best profit-return balance in the chart may only be ideal for some investors. By measuring the position, investors can quickly understand this portfolio's risk and return dynamics and verify that this portfolio is the most effective option to achieve the best possible return for a given level of risk.

Table 3: Optimal Portfolio Weights by Stocks

Stock	Weight (%)
Akbank	1,82
Kardemir Karabük Demir Çelik	41,65
Türkiye Petrol Rafinerileri	3,09
Petkim Petrol Kimya	13,56
İş Bankası	0,56
Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları	4,03
Garanti Bankası	35,3

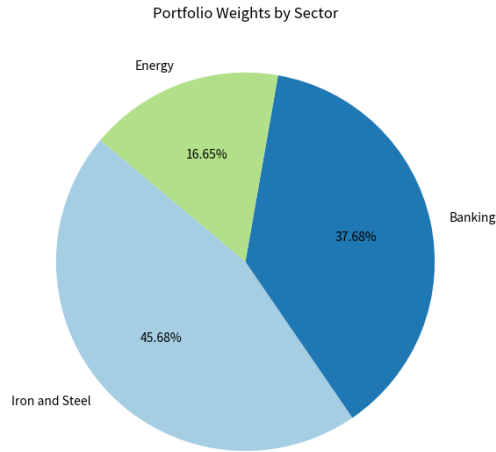

Figure 8: Optimal Portfolio Weights by Sector

4.4. Performance Evaluation

The Sharpe Ratio (ShR) constitutes a critical metric in investment analysis, designed to assess the performance of a selected portfolio relative to its risk. This ratio is calculated by subtracting the risk-free rate (Rf) of the investment from the expected return of the portfolio (Rx) and then dividing the result by the standard deviation of the portfolio's return (StdDev Rx), which represents the risk or volatility of the portfolio return (Sharpe, 1966).

$$\text{ShR} = \frac{R_x - R_f}{\text{StdDev } R_x}$$

The Sharpe ratio, sometimes called the reward-to-variability ratio, quantifies the average return above the risk-free rate per volatility unit of an asset. A heightened Sharpe ratio indicates a superior return earned for each risk unit. However, its constraint lies in measuring an asset's total volatility. Contrarily, risk-averse investors typically focus on the downside risk of an asset, viewing the asset's upside volatility as favorable (Sendi, 2020). Furthermore, when two portfolios exhibit proximate Sharpe ratios, investors tend to favor the one with a diminished estimation risk within the Sharpe ratio, as suggested (Martínez, 2023).

The Sortino Ratio (SoR) is an advanced financial metric that refines the concept of the Sharpe Ratio by focusing specifically on downside risk, offering a more nuanced view of a portfolio's risk-adjusted performance. This ratio is calculated by taking the difference between the expected return of the selected portfolio (Rx) and the risk-free rate of the investment (Rf) and then dividing this result by the standard deviation of the portfolio's downside risk (StdDev Rxd) (Sortino & van der Meer, 1991).

$$\text{SoR} = \frac{R_x - R_f}{\text{StdDev } R_{xd}}$$

The sortino ratio targets this very limitation of the Sharpe ratio. The Sortino ratio is an enhancement of the Sharpe ratio, focusing solely on the downside risk when assessing the risk-return attributes of an asset (Sendi, 2020). Stefanus and Robiyanto (2020) elaborate that the Sortino ratio differentiates between overall and perilous volatility. It achieves this by computing the standard deviation of negative return rates, otherwise recognized as downside deviation. A superior Sortino ratio indicates a preferable investment, as assets are penalized based on their associated bad risk (Sendi, 2020).

The maximum drawdown stands out in risk measurements, especially among money management experts. Defined as the paramount cumulative loss from a peak to the ensuing trough, its significance is underscored when contemplating the risk-free return after the previous peak. Yu et al. (2014) posit that the maximum drawdown tests clients' financial endurance, and large drawdowns frequently culminate in fund redemptions.

We evaluated the performance of the optimal portfolio using various metrics like Sharpe Ratio, Sortino Ratio, and Maximum Drawdown. These metrics provided insights into the portfolio's risk-adjusted performance and potential downside risk.

Here are the performance metrics for the optimal portfolio:

Table 4: Performance Metrics for The Optimal Portfolio

Metric	Value
Sharpe Ratio	-0.30098
Sortino Ratio	-0.393141
Maximum Drawdown	-0.34142

The Sharpe ratio measures the returns on investment per return of risk taken. In other words, the Sharpe ratio measures the return on investment per point of risk. A positive Sharpe ratio value would mean the portfolio delivered returns above the risk-free rate for the risk taken. On the other hand, a negative value would mean the portfolio is delivered at a risk-free rate after accounting for volatility. Noted, -0.30098 is a negative value, and it implies that the portfolio failed to deliver any excellent or satisfactory performance because, when adjusted for risk, the performance was not as expected.

The Sortino Ratio is a variation of the Sharpe ratio but only penalizes the returns when falling below the target. Its use will only be helpful with confident investors whose concern is only on the downside or negative volatility. A high positive Sortino Ratio is better for this investor. The negative 0.393141 implies that our portfolio is underperforming at the risk-free rate when only looking at unfavorable returns.

Performance measures for this optimal portfolio suggest that while this may provide diversification, it may not be the best-performing portfolio. Considering the risk taken, it may have performed differently than it should have and experienced a high level of downside risk. These metrics should be considered in relation to investors' risk tolerance and objectives.

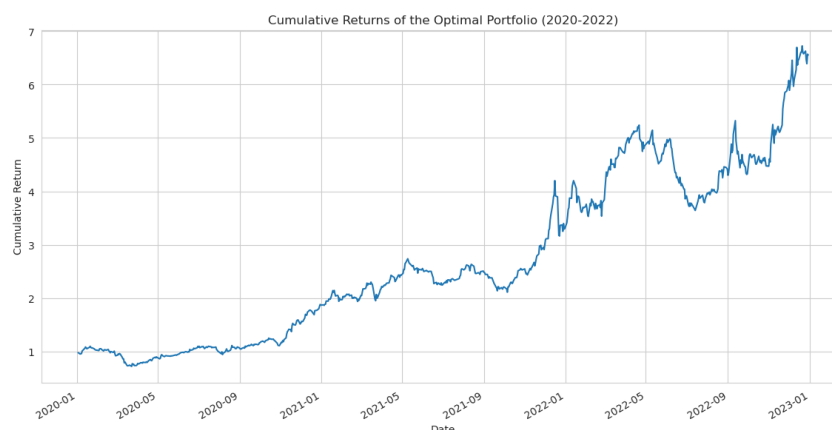

Figure 9: Cumulative Returns of The Optimal Portfolio

Figure 9, shows the relatively dynamic returns for the optimal portfolio over the next three years. The line graph demonstrates the cumulative returns of the strategy, giving us an idea of how the portfolio has performed over the 36 months.

The periods that the line is rising on the graph signify times that the strategy was yielding positive returns. Conversely, the line is declining for periods when the strategy yielded negative returns. The negative returns would have been caused by many things, including sudden stock fluctuations or current events occurring to any individual stocks that comprise the portfolio.

Confidently pronounced descents in the trajectory are discernible. These declines could be a reflection of substantial market downturns or particular incidents that had an adverse effect on the stocks incorporated in the portfolio. Such downturns play a role in determining the maximum drawdown value we previously delved into, indicating the magnitude of potential losses an investor might face during these downturns.

Table 5: Overall Performance of the Optimal Portfolio

Stock	Weight (%)	Return
Akbank	1,82	139%
Kardemir Karabük Demir Çelik	41,65	557%
Türkiye Petrol Rafinerileri	3,09	314%
Petkim Petrol Kimya	13,56	514%
İş Bankası	0,56	348%
Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları	4,03	353%
Garanti Bankası	35,3	167%
Weighted Portfolio Return		389%

The portfolio used in this study did not make for a completely safe investment but showed a significant return of 389 percent. This large return was achieved because we were attempting to make as much money as possible while still keeping our risk level low; in the end, our strategy was successful and showed that investing in increasingly less risky sectors, even if it does not outperform the completely safe investment can oust a sizable return highlighting the impact of adequately constructing a portfolio and diversifying that investment across different sectors.

Maximum drawdown is a metric that provides insights into the most significant decrease in the portfolio's value over a given period without witnessing a new high. The figure of -0.34142 indicates that the most substantial drop in the portfolio's value was 34.142%. This showcases the potential level of downside risk the portfolio has faced.

Here is a visualization of the drawdowns of the optimal portfolio from 2020 to 2022:

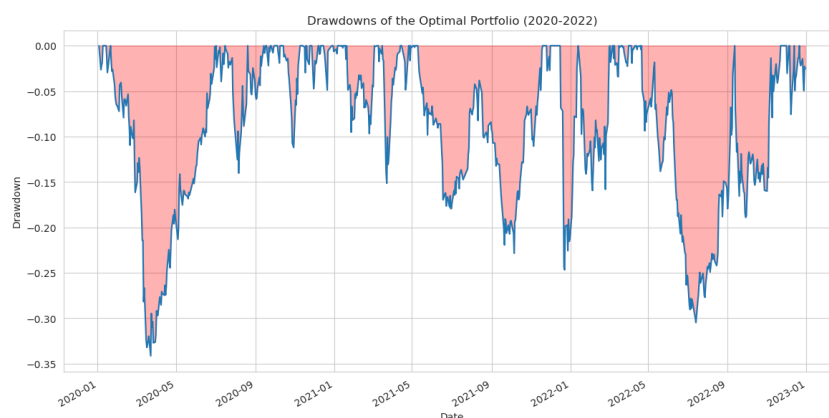

Figure 10: Max. Drawdowns of The Optimal Portfolio

The graph visually presents the drawdowns experienced by the optimal portfolio. Drawdowns are defined as the reductions in the portfolio's value, spanning from its peak value to its subsequent trough.

The red-shaded sections on the chart depict the depth and duration of each drawdown. A shaded, broader, and more profound region signifies a drawdown that persisted for a more extended period and had a more significant decline in value.

The most pronounced red-shaded area, which stands out due to its size, corresponds to the maximum drawdown metric we previously analyzed. This specific drawdown exemplifies the portfolio's steepest dip throughout the observed period.

Repeated occurrences of profound drawdowns can raise concerns among investors, particularly those who lean towards a more conservative investment approach with a preference for lower risk. Evaluating these drawdowns in light of the broader investment goals and strategy is crucial for informed decision-making.

Discussion

Investigation of the impact of sectoral diversification within Borsa Istanbul from 2020 to 2022 reveals interestingly coded nuanced insights for portfolio management and diversification strategies in sharp contrast to and concurrence with related literature and a more abundant window into portfolio performance optimization in an emerging market setting that can be achieved by employing a variety of research methods such as the Monte Carlo simulation along with performance metrics such as the Sharpe ratio, Sortino ratio, and maximum drawdown.

The efficiency of Sectoral Diversification: Consistently with the general literature that advocates diversification as a tool to mitigate risk (Allan, 2001; Brasil and Eggers, 2019), the results of this study endorse spreading investments across several sectors as a risk management strategy. However, unlike some optimistic views in the present literature, our results highlight the challenges associated with achieving an optimal balance between risk and return. This is particularly the case in an emerging market like Borsa İstanbul, where the behavior-specific dynamics of the sectors and macroeconomic influences are significant.

Methodological Rigor and Real-world Application: Our approach agrees with recent calls for more methodological rigor in portfolio analysis by employing modern analytical techniques (Cheng et al., 2022; Marchinanes and Aguilar-Alonso, 2020). By utilizing Monte Carlo simulations and evaluating portfolios on the Efficient Frontier, our group demonstrates the

importance of using sophisticated analytical tools to find the most optimal risk-return tradeoff. This methodological rigor allows for a stronger tie between theoretical constructs and the tangibles of managing a portfolio of stocks, similar to how Kaiser et al. (2015) and Andrén and Meddeb (2021) leveraged technology such as AI and ML in PPM to face the realities of financial markets.

Performance Metric Findings: The pioneer's use of performance metrics like the Sharpe Ratio, Sortino Ratio, and Maximum Draw Down gives a micro view into the behavior of portfolios, something that was agreed upon in the literature, where more nuanced analysis was recommended (Sendi, 2020; Martínez, 2023). The results further challenge the idea that diversification is guaranteed to improve portfolio performance and raise questions on the validity of the diversification models in use today. Such concerns are not only scary but require a re-look into the dominance of diversification, especially in emerging markets where more volatile and sector-specific forces dilute the powerful effect of diversifying across several asset classes.

Conclusion

In conclusion, we conduct a rigorous study researching the impact of sector diversification on portfolio performance, clarifying diversified portfolio performance, and analyzing the mutual effect between risk and return with a diversified portfolio between industries. In characteristics of an emerging market, the Istanbul Stock Exchange has been selected as the research object. Through Monte Carlo simulation and some combination of performance metrics, including the Sharpe Ratio, Sortino Ratio, and Maximum Drawdown, the empirical research presents a comprehensive evaluation of diversified portfolio strategy underlying driving forces under the background of emerging market countries.

The significance of this research is twofold. For the academic domain, it enriches the existing corpus of knowledge by intensely monitoring sector-specific diversification and its results on portfolio performance within an emerging market landscape. For practitioners, the study underscores the imperative for a strategic diversification approach, highlighting the criticality of careful sector selection and resource allocation to achieve an optimal risk-return juxtaposition in volatile environments.

The statistics provided a clear portrayal. The best combination of stocks from banks, energy, and iron and steel industries exhibited the perspective of varied business setups. Conversely, the numbers indicated an alternate story. However, the portfolio's reward-adjusted performance gained attention with 389% profit; a Sharpe Ratio of -0.30098 and a Sortino Ratio of -0.393141 show that the portfolio lacks risk-free asset returns.

When comparing a diversified portfolio to a concentrated portfolio in one sector, we can see the strengths and weaknesses each offers. A diversified portfolio is a tremendous safeguard against downtrends specific to one sector; however, it mirrors numerous adversities typically found throughout those sectors.

Acknowledging the limitations of our study, which include the small sample size of the three sectors of Borsa Istanbul and a limited time frame. Nonetheless, these limitations also provide a road map for future scholarly studies. Future studies could analyze the effects of sectoral diversification across emerging markets and compare them with those of developed ones. Research could help identify unique patterns or commonalities in how diversification impacts portfolio performance across varying market conditions and stages of economic development.

Another exciting research direction could be incorporating the latest machine learning and AI technologies to predict sector performance and optimize portfolios. With advancements in machine learning and artificial intelligence, researchers in the finance field can tackle these tasks with a boost in explanatory power.

Including behavioral finance perspectives could help us understand investors' behaviors affecting each sector's performance. By doing so, we can investigate how cognitive bias and emotional sentiment affect sector selection and an individual's overall portfolio.

Moreover, it might be interesting to explore alternative ways of diversification, such as factor-based or diversification across different asset classes (e.g., stocks, bonds, real estate, commodities), as alternative ways and to reassess the risk-return tradeoff in emerging markets relative to traditional industry diversification approaches.

References

- Aliu, F., Aliu, F., Nuhui, A., & Preniqi, N. (2021). Diversification Perspectives of a Single Equity Market: Analysis on the Example of Selected CEE Countries. *Comparative Economic Research Central and Eastern Europe*. <https://doi.org/10.18778/1508-2008.24.32>
- Allan, P. D. (2001). *A Portfolio Management Approach to Assessing Acquisition and Divestiture Candidates*. <https://doi.org/10.2118/71425-ms>
- Andrén, L., & Meddeb, J. (2021). *Project portfolio management for AI projects. Developing a framework to manage the challenges with AI portfolios*. <https://hdl.handle.net/20.500.12380/302494>
- Bartram, S. M., Branke, J., De Rossi, G., & Motahari, M. (2021). Machine Learning for Active Portfolio Management. *Journal of Financial Data Science*, 3(3), 9–30. <https://doi.org/10.3905/JFDS.2021.1.071>
- Beccalli, E., Elliot, V., & Virili, F. (2020). Artificial Intelligence and Ethics in Portfolio Management. *Lecture Notes in Information Systems and Organisation*, 38, 19–30. https://doi.org/10.1007/978-3-030-47355-6_2/COVER
- Boschke, H. (2018). Using Artificial Intelligence in Wealth Management. *The WealthTech Book*, 80–82. <https://doi.org/10.1002/9781119444510.CH20>
- Brasil, V. C., & Eggers, J. P. (2019). *Product and Innovation Portfolio Management*. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190224851.013.28>
- Byrum, J. (2022). AI in Financial Portfolio Management: Practical Considerations and Use Cases. *Springer Series in Supply Chain Management*, 11, 249–270. https://doi.org/10.1007/978-3-030-75729-8_9/COVER
- Cameron, B. H. (2008). *IS Project and Portfolio Management*. <https://doi.org/10.4018/978-1-59904-865-9.ch034>
- Cheng, C. C., Wei, C. C., Chu, T. J., & Lin, H. H. (2022). AI Predicted Product Portfolio for Profit Maximization. *Applied Artificial Intelligence*, 36(1). <https://doi.org/10.1080/08839514.2022.2083799>
- Dash, G. H., & Kajiji, N. (2021). Behavioral Portfolio Management with Layered ESG Goals and Ai Estimation of Asset Returns. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/SSRN.3953440>
- Elonen, S., & Artto, K. (2003). Problems in Managing Internal Development Projects in Multi-Project Environments. *International Journal of Project Management*. [https://doi.org/10.1016/s0263-7863\(02\)00097-2](https://doi.org/10.1016/s0263-7863(02)00097-2)
- Gao, X., Tu, S., & Xu, L. (2019). *A* Tree Search for Portfolio Management*. <https://arxiv.org/abs/1901.01855v2>

- Gautam, B., Gupta, S., Awasthi, S., & Gautam, P. S. (2019). Securities Analysis and Portfolio Management Using Artificial Neural Networks. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/SSRN.3332162>
- Giudici, P., Pagnottoni, P., & Polinesi, G. (2020). Network Models to Enhance Automated Cryptocurrency Portfolio Management. *Frontiers in Artificial Intelligence*, 3, 510510. <https://doi.org/10.3389/FRAI.2020.00022/BIBTEX>
- Guan, M., & Liu, X. Y. (2021). Explainable Deep Reinforcement Learning for Portfolio Management: An Empirical Approach. *ICAIF 2021 - 2nd ACM International Conference on AI in Finance*. <https://doi.org/10.1145/3490354.3494415>
- Gupta, R., Mahajan, Y., Ahuja, P. M., & Ramteke, J. (2020). *Portfolio Management Using Artificial Intelligence*. 207–215. https://doi.org/10.1007/978-981-15-1059-5_24
- Holland, A., & Fathi, M. (2007). *Quantitative and Qualitative Risk in IT Portfolio Management*. <https://doi.org/10.1109/icsmc.2007.4414057>
- Hu, Y. J., & Lin, S. J. (2019). Deep Reinforcement Learning for Optimizing Finance Portfolio Management. *Proceedings - 2019 Amity International Conference on Artificial Intelligence, AICAI 2019*, 14–20. <https://doi.org/10.1109/AICAI.2019.8701368>
- Huang, G., Zhou, X., & Song, Q. (2020). *Deep reinforcement learning for portfolio management*. <https://arxiv.org/abs/2012.13773v7>
- Kaiser, M. G., El Arbi, F., & Ahlemann, F. (2015). Successful project portfolio management beyond project selection techniques: Understanding the role of structural alignment. *International Journal of Project Management*, 33(1), 126–139. <https://doi.org/10.1016/J.IJPROMAN.2014.03.002>
- Kulian, V. R., Korobova, M. V., & Yunkova, O. (2020). Optimal Stock Portfolio Diversification Under Market Constraints. *System Research and Information Technologies*. <https://doi.org/10.20535/srit.2308-8893.2020.1.08>
- Kulshrestha, N., Kamra, V., & Aggarwal, S. (2023). Leveraging technical analysis and artificial intelligence – optimisation of global portfolio management through world indices. *International Journal of Public Sector Performance Management*, 12(3), 445–461. <https://doi.org/10.1504/IJSPSPM.2023.133588>
- Liang, Z., Chen, H., Zhu, J., Jiang, K., Li, Y., & Technology, L. (2018). *Adversarial Deep Reinforcement Learning in Portfolio Management*. <https://arxiv.org/abs/1808.09940v3>
- Lucarelli, G., & Borrotti, M. (2020). A deep Q-learning portfolio management framework for the cryptocurrency market. *Neural Computing and Applications*, 32(23), 17229–17244. <https://doi.org/10.1007/S00521-020-05359-8/FIGURES/8>
- Luo, Y., Kristal, B. S., Schweikert, C., & Hsu, D. F. (2017). Combining multiple algorithms for portfolio management using combinatorial fusion. *Proceedings of 2017 IEEE 16th International Conference on Cognitive Informatics and Cognitive Computing, ICCI*CC 2017*, 361–366. <https://doi.org/10.1109/ICCI-CC.2017.8109774>
- Marchinares, A. H., & Aguilar-Alonso, I. (2020). Project portfolio management studies based on machine learning and critical success factors. *Proceedings of 2020 IEEE International Conference on Progress in Informatics and Computing, PIC 2020*, 369–374. <https://doi.org/10.1109/PIC50277.2020.9350787>
- Maree, C., & Omlin, C. W. (2022). Balancing Profit, Risk, and Sustainability for Portfolio Management. *2022 IEEE Symposium on Computational Intelligence for Financial Engineering and Economics, CIFE 2022 - Proceedings*. <https://doi.org/10.1109/CIFE52523.2022.9776048>
- Martínez, R. G. (2023). Portfolio Analysis With Sharpe Ratios Resampled With Bootstrapping. *Economic Analysis Letters*. <https://doi.org/10.58567/eal02010004>

- Rokade, A., Malhotra, A., & Wanchoo, A. (2017). Enhancing portfolio returns by identifying high growth companies in Indian stock market using artificial intelligence. *2016 IEEE International Conference on Recent Trends in Electronics, Information and Communication Technology, RTEICT 2016 - Proceedings*, 262–266. <https://doi.org/10.1109/RTEICT.2016.7807824>
- Roman, S. (2004). *Portfolio Management and the Capital Asset Pricing Model*. 41–77. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-9005-1_3
- Sendi, P. (2020). Dealing With Bad Risk in Cost-Effectiveness Analysis: The Cost-Effectiveness Risk-Aversion Curve. *Pharmacoeconomics*. <https://doi.org/10.1007/s40273-020-00969-5>
- Sharpe, W. F. (1966). Mutual Fund Performance. *The Journal of Business*, 39(1), 119–138.
- Soni, N., & Kumar, T. (2016). Optimum hedging tool of portfolio management using artificial intelligence and cloud computing in Indian stock market. *International Journal of Computer Science and Information Security*, 14(11), 1013.
- Sortino, F. A., & van der Meer, R. (1991). Downside risk: Capturing what's at stake in investment situations. *Journal of Portfolio Management*, 17(4), 27–31.
- Stefanus, A. C., & Robiyanto, R. (2020). Performance Evaluation of Exchange Traded Fund in the Indonesia Stock Exchange. *International Journal of Social Science and Business*. <https://doi.org/10.23887/ijssb.v4i4.29422>
- Teller, J., Kock, A., & Gemünden, H. G. (2014). Risk Management in Project Portfolios Is More Than Managing Project Risks: A Contingency Perspective on Risk Management. *Project Management Journal*. <https://doi.org/10.1002/pmj.21431>
- Ye, Y., Pei, H., Wang, B., Chen, P. Y., Zhu, Y., Xiao, J., & Li, B. (2020). Reinforcement-Learning Based Portfolio Management with Augmented Asset Movement Prediction States. *Proceedings of the AAAI Conference on Artificial Intelligence*, 34(01), 1112–1119. <https://doi.org/10.1609/AAAI.V34I01.5462>
- Yu, X., Xie, S., & Xu, W. (2014). Optimal portfolio strategy under rolling economic maximum drawdown constraints. *Mathematical Problems in Engineering*, 2014. <https://doi.org/10.1155/2014/787943>
- Zhang, X., & Chen, Y. (2017). *An Artificial Intelligence Application in Portfolio Management*. 775–793. <https://doi.org/10.2991/ICTIM-17.2017.60>

Financial disclosures

The author declared that this study did not receive any financial support.

Acknowledgements

The author have nothing to acknowledge of any persons, grants, funds, institutions.

[Araştırma Makalesi] **Atf/Citation:** Saroğlu, E., Eyiñç, Z.B.Y., Demiral, B. Y. & Tang, Q. (2024). "The Effect of Turkey's Country Image on Country Reputation: A Study The Perspective of Citizens of The People's Republic of China", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (36): s. 184-204. **Gönderim Tarihi:** 15.02.2024 **Kabul ve Yayın Tarihi:** 24.04.2024-31.05.2024 **DOI:** 10.54600/igdirsosbilder.1437721

Yazar/Author

Esra SARIOĞLU* Zeynep Beril YOLAÇAN EYİNÇ**

Barış Yiğit DEMİRAL*** Qingye TANG ****

Makale Adı/Article Name

The Effect of Turkey's (Türkiye) Country Image on Country Reputation: A Study From The Perspective of Citizens of The People's Republic of China*****

Türkiye'nin Ülke İmajının Ülke İtibarı Üzerindeki Etkisi: Çin Halk Cumhuriyeti Vatandaşlarının Perspektifinden Bir Çalışma

ÖZ

21. yüzyılda küreselleşmeyle birlikte imaj ve itibar kavramları ülkeler için vazgeçilmez hale gelmiş ve literatürde bu kavramlarla ilgili çalışmalar hız kazanmıştır. İmaj ve itibar çalışmalarına hız veren ülkelerden biri de Asya'nın batısında yer alan Türkiye Cumhuriyeti'dir. Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan bu yana birçok ülkeyle siyasi ve ekonomik ilişkiler geliştirmiştir. Bu ülkelerden biri de Asya'nın doğusunda yer alan Çin Halk Cumhuriyeti'dir. Çin ve Türkiye, 2000'li yıllardan bu yana siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerini sürdürmektedir. Bu çalışma, Türkiye'nin ülke imajının ülke itibarı üzerindeki etkisini, Çin vatandaşlarının bakış açısıyla incelemekte ve Çin vatandaşlarının Türkiye'nin imajını ve itibarını nasıl algıladıklarını ortaya koymaktadır. Çalışmada, 21-31 Aralık 2023 tarihleri arasında Şanghay'da 434 Çin vatandaşıyla kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak yüz yüze anket yapılmıştır. Yanlış ve eksik veriler nedeniyle 420 katılımcının verileri analiz edilmiştir. Verilere güvenilirlik testleri, faktör analizleri, frekans analizleri ve regresyon analizleri uygulanmıştır. Analizde, Çin vatandaşlarının Türkiye algısının ülkenin itibarını önemli ölçüde etkilediği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Ülke İmajı, Türkiye Ülke İtibarı, Çin Halk Cumhuriyeti, Şanghay

ABSTRACT

In the 21st century, with globalization, the concepts of image and reputation have become indispensable for countries, and studies on these concepts have gained momentum in the literature. One of the countries that has accelerated its image and reputation efforts is the Republic of Türkiye, located in the west of Asia. Since its establishment, the Republic of Türkiye has developed political and economic relations with many countries. One of these countries is the People's Republic of China, located east of Asia. China and Türkiye have continued their political, economic, and cultural relations since the 2000s. This study examines the impact of Türkiye's country image on the country's reputation from the perspective of Chinese citizens and also reveals how Chinese citizens perceive Türkiye's image and reputation. The study involved conducting face-to-face surveys using a convenience sampling method with 434 Chinese citizens in Shanghai between December 21-31, 2023. Due to incorrect and missing data, the data of 420 participants were analyzed. The data was subjected to reliability tests, factor analyses, frequency analyses, and regression analyses. The analysis concluded that Chinese citizens' perception of Türkiye significantly affects the country's reputation.

Keywords: Türkiye Country Image, Türkiye Country Reputation, Citizens of the People's Republic of China, Shanghai

* Ph.Dc., Shanghai University, College of Liberal Arts, Global Studies, esra.sarioglu@yahoo.com

** Ph.Dc., Shanghai University, College of Liberal Arts, Global Studies, zberilyolacan@gmail.com

*** Ph.Dc., Afyon Kocatepe University, Institute of Social Science, Department of Business Administration, b.yigitdemiral@gmail.com

**** Prof. Dr. Qingye Tang., Shanghai University, College of Liberal Arts, qingyet@shu.edu.cn

***** Ethics committee permission was obtained with the decision of Afyonkocatepe University Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Committee dated 20.12.2023 and numbered 2023/393.

Introduction

In the contemporary era, states emphasize their perception among other states as a crucial aspect within the international arena. Citizens of nations interacting more with globalization have many thoughts about other countries. The country of image is a subject that has garnered significant attention and has been the focus of extensive scholarly inquiry. Previously, our understanding and perspectives regarding different nations were primarily based on hearsay or secondhand accounts. However, technological advancements, the widespread accessibility of media, and the emergence of platforms like social media have enabled individuals to form opinions about countries without physically visiting them. This exemplifies the significance of the country of image in the context of nations, underscoring the necessity for its scholarly examination.

The research generally focuses on the country's image. The general country image is the overall country image, which is all the meaningful and informed ideas that guide the country through the qualities of a country and various elements about the country (De Nisco et al., 2015). Today, the international image of a country is one of the most important tools that ensure the country's effectiveness in international public opinion.

The international community's perception today is influenced by various image values that have become ingrained in the social mentality and are often regarded as codes. These values encompass a range of factors, including countries' attitudes towards world peace, their levels of economic development and industrialization, the extent of democratization, the efficacy of the justice system, the stability of secular structures, the emphasis placed on human rights, access to news and information, freedom of thought, advancements in women's rights, environmental and animal rights consciousness, low crime rates, efforts to alleviate poverty, achievements in the realms of art and science, the prevalence of technological opportunities, a sophisticated aesthetic sensibility, cleanliness, affordability, well-planned urban environments, tourism prospects, scientific exclusivity, public participation in decision-making processes, and the trustworthiness of politicians (Yerdelen, 2017: 47).

Upon examining the literature, it becomes clear that there are limited studies on the correlation between a country's image and its reputation. Anholt (2002) emphasizes the importance of managing a country's image and reputation to transform it into a brand. The research on the reputation, image, and brand value of countries was conducted by Wang et al. (2012) and Hakala et al. (2013).

This research focuses on Türkiye and China, two significant nations that serve as pivotal points connecting the eastern and western extremities of the Asian continent. The level of mutual understanding between the populations of two nations positively correlates with the likelihood of fostering collaboration and engaging in joint endeavors. By engaging in such a manner, the two nations can foster a deeper understanding of one another and effectively address and resolve their fundamental concerns. The research was developed and shaped by this idea and was revealed by considering the concepts of country image and reputation of the Chinese people regarding Türkiye.

Before starting this study, the literature was thoroughly reviewed and examined, and Turkish and English sources were analyzed. Türkiye's practical studies on this subject with other countries are limited. Therefore, this study was conducted to fill the literature gap and reveal the perception of Türkiye's country image. For the study to enter the field of international relations and to be evaluated from the perceptions and perspectives of the citizens of China about Türkiye, a global

study was conducted between Shanghai University from China and Afyon Kocatepe University from Türkiye.

1. Country Image And Country Reputation

1.1. Country Image and Türkiye Country Image

The concept of image has become one of the issues that people and societies attach importance to today. According to the Cambridge Dictionary, image is defined as “*a picture in your mind or an idea of how someone or something is’ and the way that something or someone is thought of by other people*”.¹ The concept of image, which is important for individuals and institutions, has also become increasingly important for countries with the effect of globalization. Countries, like institutions, are focused on building, managing, and protecting their brands (Fetscherin, 2010:468). The concept of “country image” used for countries can be evaluated as the whole of a person’s impressions, feelings, thoughts, beliefs, and associations about the country. Associations can be obtained from various sources such as news about that country in the media, political relations with that country, the place of that country’s artists and athletes in the world, their successes, failures, briefly the popularity of their works, and the images of products or companies originating from that country.

Various researchers have made many evaluations about the country’s image. According to Martin and Eroğlu, country image is the sum of all a person’s descriptive, inferential, and informative beliefs about a particular country (Martin and Eroğlu 1993:193). According to Verlegh, it is a mental network of emotional and cognitive associations connected to the Country (Verlegh, 2001: 25). According to Kotler and others, a country’s image is the sum of people’s beliefs and impressions about places. They are a product of the mind trying to process and select necessary information from a vast amount of data about a place (Kotler et al. 1993: 141).

Over the years, many researchers have attempted to examine the image of countries, communities, or issues, drawing on various methodologies in different research paradigms. The concept of country image has been a constant focus of academic research in marketing, but the focus has been more on the study of country of origin. However, recent interdisciplinary literature reviews show that country images, the causes and consequences of social and psychological processes, have many possible economic, cultural, and political effects, leading to studies in different fields. It covers various scientific fields (Buhmann and Ingenhoff, 2015). A country’s image can be understood as a comprehensive representation encompassing various aspects, such as the country’s products, brands, companies, and other relevant factors. The perception of a country is shaped by individuals’ encounters and perspectives regarding the nation, predominantly influenced by the information they receive. This can be achieved through the utilization of diverse components. Politics is one of the elements that emerges within this context.

Politics manifests itself in domestic affairs and foreign policy. Another element is telecommunications. Another one was considered a country visual. These include national symbols, colors, clothes, typical buildings, objects, melodies, literary works, political system features, traditions, historical heritage places, and much more (Jenes, 2005: 19). According to Kunczik (1990:44), the image of a nation constitutes all of the qualities that a person recognizes (or imagines) when thinking about that nation. In other words, the image of the country is considered a concept that is blended with people's impressions, feelings, thoughts, beliefs, and associations about the country. Connotations may vary depending on many situations, such as

¹ <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/image>

news about those countries, political relations, successes, failures, etc. Based on the researchers' definitions, the most critical point we can evaluate is that associations and image perception may differ from person to person.

Interrelated issues that define a country and a schema we design in our minds are knowledge structures that emerge by evaluating what we know about that country and the impact triggered by this schema (Askegaard and Ger, 1998: 52). However, it would be correct to say that a country has two types of images. Countries have an internal image and an external image. The element we call internal image creates what the citizens of that country think about their own country. A foreign country's image is evaluated as what others think about that country (Jenes, 2007: 40). Another critical issue at this point is the country's brand. The most important issue in gaining positive opinions about a country's external image in other public opinion is the reflection of soft power and the development of public diplomacy practices. In this period, when global communication was accelerating, country images were mainly researched in political science concerning public diplomacy (Leonard et al., 2002; Schatz and Levine, 2010; Vickers, 2004). Public diplomacy emerged as a concept in 1965, and today, it has an essential place in research and international relations. Public diplomacy refers to the communication process governments establish with foreign publics to create sympathy for their country's ideas, ideals, and national interests (Signitzer, 2008: 206). Through public diplomacy, countries can first change the images in people's minds. Thus, positive perceptions can increase, and connections between people can be established. Thus, the country's image can be shaped positively.

Another important concept related to the country's image is cultural diplomacy. Cultural diplomacy activities help people update the image in their minds and re-evaluate their undesirable thoughts. In addition, knowing the country well, creating a positive perception, and increasing gratitude towards the country by evaluating significant global problems from the same perspective effectively ensure that it is considered an attractive center for activities such as education reform, scientific cooperation, tourism, and education. In addition, by understanding and maintaining the country's values, it is possible to influence the target audience's behavior by establishing relations with them, encouraging investment, gaining public support, creating famous politicians, and creating a positive image through this effect (Cull, 2009: 9-10).

The country's image is generally located at two different points. In the concept of the image, which is considered a strong image and weak image, it is seen that countries that are not well known about and therefore do not create a concrete image perception in the minds have a weak image. On the contrary, countries with a clear image perception when their names are mentioned have a strong image (Avraham and Ketter 2008: 26). Country image is formed and developed in people in two ways. First of all, one-on-one experience comes first. Secondly, it is a secondary experience when people personally visit that country or use the products of that country. Word-of-mouth communication, media, channels, and press reports create this image (Leiva, 2014: 8). The image of a country refers to the representation formed in the minds of people in a foreign country or of that country in general. Moreover, the content of the country-related programs in the mass media in that country is another factor that determines the image (Saran and Karpal 2002: 49).

Another issue in developing a country's image is nation branding. A nation's branding activities can also be an essential image effort. Nation branding is a message that a country has positioned itself well in the international order. According to Anholt, the reputation of countries is shaped by the brand images of companies and products. It is equally essential for these areas'

development, prosperity, and good management (Anholt, 2007: xi). Nation branding includes not only marketing but also all aspects of national character. These have been evaluated as covering all political, cultural, commercial, and sports activities (Fan, 2006: 3). A solid country brand increases export rates, tourism power, investments, and migration to that country. Accordingly, just like in products and institutions, having a strong country brand creates a significant competitive advantage among country brands (Fetscherin, 2010: 475). This substantial country brand can provide many benefits to that country in terms of image.

A country's image can be understood as a comprehensive representation encompassing various aspects, such as the country's products, brands, companies, and other relevant factors. The perception of a country is shaped by individuals' encounters and perspectives regarding the nation, predominantly influenced by the information they receive. This can be achieved through the utilization of diverse components. Politics is one of the elements that emerge within this context (Wang et al., 2012). Studies on country image vary in the literature. The country's image is discussed in three different categories. These are evaluated as general country, product country, and product image (Roth and Diamantopulos, 2009).

Nowadays, for a country to have a good and respected image in international public opinion, It is one of the main determining factors in its national and international interests. As well as the country's population, economy, geopolitical position, and military power, The image of that country now takes its place as one of the strategic elements (Gültekin, 2005: 127). With the impact of globalization, the country's image has become one of the most critical issues that countries pay attention to. Türkiye is also among the countries that continue to work on the country's image. A country's internal and external government policies and values are essential sources of soft power. (Nye, 2011: 84). At the same time, Türkiye is a country that can use its soft power in a comprehensive way due to its rich history and culture. The elements considered Türkiye's necessary soft power resources are values and policy. With the end of the Cold War, Türkiye's geopolitical position gained a different meaning, and its economy and identity came to the fore; Türkiye's status as a buffer country came to the fore (Keyman, 2010: 2). Country image studies of Türkiye, which has a geopolitical position and geography that only a few countries in the world can have, have accelerated with globalization and are continuing.

1.2. Country Reputation and Türkiye Country Reputation

The reputation of a country is the country's face. In essence, the focus lies on how the country portrays its image within the internal and international spheres. If an analogy were to be made, a country with a high reputation could be compared to a person with a smile. This can contribute to enhancing the well-being, success, and overall welfare of the citizens, institutions, and enterprises within the country and fostering a positive perception of the country by other nations. Furthermore, it garners the esteem and confidence of foreign nations, international entities, and individuals from diverse countries, augmenting global recognition and understanding of the nation and its circumstances. Upon examining the other perspective, it becomes evident that there is an issue with the perception of said country by other nations and international entities. To put it differently, a prevailing sense of suspicion and distrust exists. The level of awareness about that particular country is either limited or characterized by negative perceptions.

To fully comprehend the concept of a country's reputation, it is essential first to present the fundamental notions of reputation. Following an introduction to the fundamental notions of reputation, it incorporates the notion of country reputation and focuses on Türkiye's reputation about this concept.

According to the Oxford Dictionary, reputation is a term that is described as “*The condition, quality, or fact of being highly regarded or esteemed; credit, fame, distinction; respectability, good report.*” The definition given by the Cambridge Dictionary is as follows: “*The opinion that people in general have about someone or something, or how much respect or admiration someone or something receives, based on past behavior or character.*”² Upon examining the definitions, it can be said that reputation is about how someone or something is generally perceived and how it is respected, liked, and valued based on past behavior and character.

The concept of reputation possesses the capacity to both accrue and diminish in value. People strive to avoid a negative reputation while also trying to build a positive reputation in interpersonal relationships. Furthermore, individuals modulate their behavior based on the reputations of others. Specifically, those with favorable reputations tend to engage in cooperative behaviors and avoid interactions with individuals with unfavorable reputations (Wu, Balliet, & Van Lange, 2016: 350). A positive reputation is associated with various benefits, including prestige, reliability, visibility, positive beliefs, and the capacity to serve as a favorable reference. It encompasses various aspects that hold significance for individuals, such as self-esteem, happiness, employment, and financial well-being. It also serves as an investment for firms and brands, offering chances and competitive benefits while leaving a lasting impression. Put differently, reputation is a social gain, as well as an individual one, in relationships and perspectives.

On the other hand, the primary cause of deterioration and dissolution in relationships is the loss of reputation (Özodaşık, 2012: 148). Due to this rationale, certain conduct expectations exist for individuals, corporations, institutions, and nations that have acquired a recognized standing. Reputation is valuable because reputation, which is an abstract value, produces concrete values in the long term (Ural, 2012: 9). Reputation also means that the institution or individual stands out from others and provides gains such as respect, attractiveness, and image (Green, 1996: 55). Unlike the image, it is seen as a strategic concept formed around various corporate images and based on long-term impressions about the institution (Öztürk and Çakır 2015: 322). It is essential to acknowledge that the notion of reputation is inherently subjective and interconnected with the construction of perception (Fomburn & Van Riel, 1997: 10).

Although the number of studies published on corporate reputation is increasing, country reputation and corporate reputation are interrelated concepts (Yang et al., 2008: 421). These two conceptions mutually influence each other. For instance, the presence of businesses that produce high-quality products and services within a country’s reputation might favorably influence its overall standing. Put differently, they can create a country-of-origin effect. Similarly, if a country has a reputable research institution, this helps it increase its reputation. Due to these reasons, some approaches consider countries as institutions in country reputation studies (Boztepe, 2013: 35).

Generally, a country’s reputation refers to the opinions held by the general public at both domestic and global levels based on firsthand information. The representation of a country through images can be classed along a continuum ranging from “personal” to “public” images, depending on the degree to which images of a country are publicly shared or exclusive to the individual. (Kang & Yang, 2010: 53). For instance, even if they have never seen a country, people can form judgments about its economic, social, cultural, and political values based on common perceptions such as investment, product purchase, travel, or the country’s strong image. Governments, public institutions, non-governmental organizations (NGOs), and objective events and actions of entities

² <https://dictionary.cambridge.org/us/dictionary/english/reputationi>

outside of its control, like businesses, organizations, institutions, and ordinary citizens, all contribute to forming a country's reputation (Szwajca, 2017: 104).

While the country may possess a favorable image among the global public, it is essential to identify the eight key elements contributing to its international reputation. These criteria are as follows (Gültekin, 2005: 129):

1. *The influence of a country in the global sphere:* The level of influence a country possesses inside international decision-making bodies is of significant importance since it impacts the decision-making process. An illustrative instance can be observed in Türkiye's inclusion within NATO. NATO, being widely recognized as a prominent international organization, has significantly contributed to the attainment of a reputable standing for Türkiye within the global community.

2. *The ability of a country to shape public opinion on specific matters:* It refers to a country's aptitude to proficiently tackle global challenges, devise resolutions, and highlight matters that pertain to its interests. This may encompass several entities such as the media, influential figures, or governmental policies and their implementers, all of which can galvanize public sentiment.

3. *The geostrategic significance of a country:* For instance, situated in a geographically advantageous position between two continents, Türkiye has significant importance as a transit country for oil and gas (Austvik & Rzayeva, 2017: 539).

4. *The effective leaders of a country:* Leaders who possess leadership abilities, a broad vision, personal appeal and charisma, and well-developed diplomatic skills have the potential to enhance the country's reputation. It is also contingent upon how its image is constructed, encompassing its leaders' activities, its citizens' collective action, and factors operating at multiple levels of engagement. Ensuring alignment between the behaviors of a nation's leader and employees and the intended brand image the government actively seeks to project is paramount (Fullerton & Holzhausen, 2012: 272).

5. *The notable accomplishments in the domains of culture, art, and sports of a country:* As an illustration, the Turkish women's national volleyball team has garnered heightened awareness and enhanced the prestige of Türkiye through their recent triumphs in many prestigious competitions, including the Nations League, the European Championship, and the Olympic Qualification Round / FIVB World Cup. According to Yağmurlu (2019: 1375), the quantity of medals obtained by a country at a significant sporting event determines the country's reputation.

6. *The act of hosting significant international organizations within a country:* For instance, countries who undertake the organization of the Olympic Games seek to use the esteemed status associated with hosting such an event while simultaneously aiming to bolster their international standing through the acquisition of medals (Yağmurlu, 2019: 1375).

7. *Human factor (The human profile in that country captures transformation):* The presence of a well-educated youthful demographic within a country contributes to the generation of novel ideas, the development of substantial initiatives for the future of the local and the global community, and the collaborative engagement in these endeavors. Consequently, this enhances the country's worth and bolsters its standing in the international arena.

8. *Dialogue with international civil society:* At both the national and international levels, there has been the establishment of NGOs to address the needs of impoverished populations, mitigate the impacts of natural disasters, and combat such occurrences. The extent to which a nation

engages in collaboration with international NGOs indicates its willingness to actively participate in addressing challenges and fostering a beneficial societal influence.

According to Anholt, the elements described above create a tangible and quantifiable influence on almost all facets of the country's international relations. Thus, it becomes essential in economic, political, cultural, or social development (Anholt, 2007: 8-9).

Country reputation is "*rooted in international/world public opinion, signifies the presence or absence of international legitimacy accrued to a certain nation.*" Additionally, it is referred to as soft power (Wang, 2006: 92). Public diplomacy, which is an effective way to increase a country's soft power, has a significant impact on international relations and the achievement of the country in question. From an international relations perspective, the main goal is to gain a positive reputation among all target audiences (Gültekin, 2005: 128). For instance, countries that exhibit strength in political, economic, or social aspects consistently occupy positions of influence in shaping global affairs (Yıldırım and Akbulut, 2017: 62). The reason for this perception is that they are regarded as a country that is deemed more dependable and esteemed by other countries. This circumstance inherently facilitates the point in question: the country is cultivating improved diplomatic contacts with other countries and capitalizing on more prospects for collaboration. Considering Türkiye's soft power in the Turkic world and China's comparatively more robust hard power, strengthening cooperation within the "Belt and Road Initiative" is necessary and feasible (Zan, 2016: 69-70). Country reputation studies of Türkiye, specifically focusing on its active involvement in global affairs and participation in regional collaborations, have experienced substantial growth and continue to be an ongoing area of study.

2. China and Türkiye Relations

Establishing formal diplomatic relations between Türkiye and China faced significant challenges in the aftermath of 1949. The Cold War's prevailing geopolitical climate significantly influenced the bilateral relations between these two nations. Regarding recognizing Communist China, Türkiye aligned itself with the United States rather than the United Kingdom. Like most Western nations and Latin American countries, Türkiye maintained its recognition of Nationalist China as the legitimate representative of the Chinese populace until the conclusion of 1960. (Arıboğan, 2001: 94) Türkiye became the eighth NATO member country to recognize the PRC, after France, England, Italy, Canada, the Netherlands, Norway, and Denmark (Karaca, 2008: 193).

Diplomatic relations between Türkiye and China were established in 1971. Bilateral relations had gained momentum since the 1980s when both countries started to open up to the outside world and rose economically and politically.³ Although official relations were established, the relations fell far behind the desired level. The relations between these two countries, which were at two poles during the Cold War, remained limited after 1971. The normalization of relations between Türkiye and China commenced with the signing of a trade protocol in 1981, followed by a cooperation agreement including the domains of economy, industry, and technology in December of the same year. Furthermore, President Kenan Evren's visit to China in December 1982 further solidified the bilateral ties between the two nations. President Evren's inaugural foreign tour was to China, marking a significant milestone as the first Turkish President to go on such a diplomatic mission. In October 1983, after President Kenan Evren's momentous diplomatic mission to China, Chinese Foreign Minister Wu Chuochiang visited Türkiye. During the post-visit press conference, the speaker referred to the perceived threat posed by the Soviet Union to China and

³ <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-cin-halk-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

Türkiye. Consequently, he placed significant emphasis on enhancing bilateral relations and maintaining a state of vigilance against the dominance of the Soviet Union (Adıbelli, 2016: 218). During this period, bilateral relations between the two countries were relatively unaffected. However, with the onset of the Cold War era, the divergent ideologies of the two nations started to strain their relationship. Despite the dissolution of the ideological divide that characterized the Cold War era, the bilateral relations between Türkiye and China still need to achieve the anticipated degree of cooperation and engagement. The expected progression of the bilateral relations between the two nations following the dissolution of ideological constraints during the Cold War did not materialize as predicted. Instead, there was a notable escalation in competition and a sense of mutual threats between the two countries. By the 2000s, relations between China and Türkiye began to improve. Establishing the strategic cooperative relationship between China and Türkiye in 2010 marked the beginning of a new era in bilateral ties. This era has witnessed increased levels of political mutual trust, economic cooperation, and cultural exchanges, surpassing the achievements made in the preceding four decades (Chen, 2022: 17).

Significantly, starting in 2010, the Grand National Assembly of Türkiye has enacted a total of 12 legislative measures about China to enhance collaboration between the two nations in many domains such as energy, trade, infrastructure, health, logistics, technology, culture, railway development, the Belt and Road Initiative (BRI), and the establishment of the Middle Corridor (Atlı, 2016: 6).

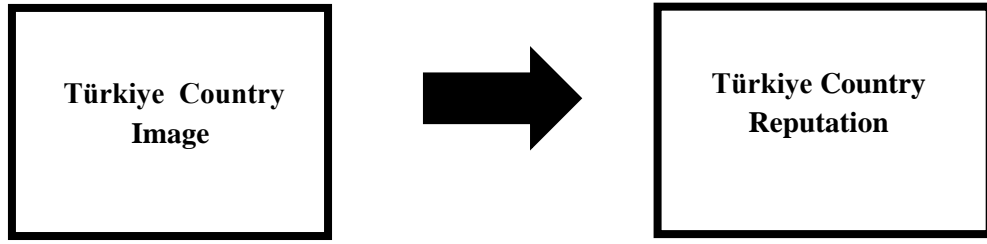
Türkiye and China have crucial economic cooperation as well as political relations. Based on statistical data, Türkiye's exports to China amounted to a cumulative value of USD 8.506 billion over the three years from 2018 to 2020. In contrast, Türkiye's imports from China during the same timeframe reached USD 62,888 billion. China does not have a prominent position among Türkiye's primary export markets. However, it stands as the nation with the highest volume of imports after Russia (Yılmaz, 2022: 5).

Despite these advancements, communication between the Chinese and Turkish populations needs to be developed more. A minority of individuals know Chinese and Turkish. Foreign news sources frequently translate information about China and Türkiye in a manner that significantly deviates from the source material. This situation can also lead to two countries misunderstanding each other. On the other hand, the image efforts of the two countries are essential for each other. To further strengthen relations, Turkish people need to understand China better, and Chinese people need to understand Turkish people better. Our research aims to measure the image and reputation of the Chinese people in Türkiye and the impact of the image on reputation. With the study, China's perspective and perception towards Türkiye will also be evaluated.

3. Hypotheses and Research Model

H₀: From the Perspective of Citizens of the People's Republic of China, Türkiye's country image does not have a significant effect on the country's reputation.

H₁: From the Perspective of Citizens of the People's Republic of China, Türkiye's country image has a significant impact on the country's reputation.

**CITIZENS OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA
PERSPECTIVE**

Source: Created by the authors.

Figure 1. Research Model

The model of the research was created as shown in the figure.1 following the literature review.

4. Methodology

4.1. Method and Limitations of Research

As a result of a joint study conducted between Shanghai University's Global Studies Department and Afyon Kocatepe University's Business Administration Department, it was decided to conduct this research. The research phase was conducted in Shanghai, China. The study was completed between December 21-31, 2023. with the participation of 434 people using the face-to-face survey method and convenience sampling method. For this purpose, the study was completed in Shanghai between December 21-31, 2023. with 434 citizens of China using a face-to-face survey method and convenience sampling method. However, due to incorrect and missing data, analyses were conducted with the data of 420 participants. Reliability test, factor, frequency, and regression analyses were performed with the data obtained. As a result of the analysis, from the perspective of Chinese citizens, it has been determined that the image of Türkiye impacts the country's reputation.

4.2. Research Population and Sample

Since the research was conducted with citizens of China, the research population covers the entire China. However, the research was conducted in Shanghai due to time and cost constraints and the impossibility of reaching all citizens of China, one of the most populous countries in the world. The known population of Shanghai province is around 24.76 million.⁴ Shanghai, among the ten most populated cities in the world, is a good population to study to get an idea about the citizens of China. However, since it was possible to reach only some of Shanghai's residents, the convenience sampling method reached those representing the city. In this sampling technique, the researchers select the most readily available subjects until the study's required sample size (Gürbüz and Şahin, 2016: 134). In addition, in convenience sampling, data is collected from the population in the easiest, fastest, and most economical way possible (Haşiloğlu, Baran, and Aydın 2015: 20). Gegez (2005) says that determining the sample size should be eight times the number of questions in the survey form. Since there are 43 questions in our research, there must be at least 344 participants. 434 citizens of China participated in the study, and the sample size was sufficient.

⁴ <https://www.statista.com/statistics/1133227/china-population-of-shanghai-municipality-administrative-area/>

4.3. Data Collection

While preparing the survey questions used in the study, the literature was examined in depth and designed to consist of three parts. The first part of the scale was developed by Martin and Eroğlu (1993) and consists of 20 items. In the second part, a 14-question scale was created by Passow, Fehlmann, and Grahlow (2005). In the third part, there are five questions to determine demographic characteristics: whether the participants have been abroad, why they are there, what comes to mind when they think of Türkiye, and whether they know Turkish brands. Four questions were prepared to find out. The survey form used in the research consisted of 43 questions in total. The survey questions in the study were created using a 5-point Likert-type scale (except demographic and being abroad questions).

5. Findings

5.1. Reliability Analysis

In survey research, an alpha value of 0.70 and above indicates that it is at a sufficient level in terms of reliability (Arıkan, 2013: 103). When the reliability of the scales was examined separately, it was found that the first scale was 85.8%, and the second scale was 83.1%. These values are sufficient to continue the analysis of the research.

5.2. Frequency Analysis

Frequency analysis was carried out to determine the demographic information (Table 1) of the citizens of China who participated in the research and whether they went to Türkiye or not. 8.09% of the people participating in the study (34 participants) have visited Türkiye at least once. When we look at why the participants went to Türkiye, 4 people were for work, 2 were for education, 24 were for holiday, and 4 for other reasons. However, 91.91% (386 participants) have never been to Türkiye.

Table 1. Demographic Information of Participants

Variables	Answers	Frequency	%
Gender	Female	202	48.1
	Male	218	51.9
Age	18-30	91	21.7
	31-40	139	33.1
	41-50	110	26.2
	51-64	66	15.7
	65 and over	14	3.3
	Educational Status	Literate	10
Primary school		60	14.3
Middle school		80	19.0
High school		70	16.7
University		190	45.2
Postgraduate		10	2.4
Public Personnel		43	10.2
Private sector		107	25.5
Student	32	7.6	

Profession	Business	152	36.2
	Owner/Manager		
	Retired	30	7.1
	Unemployed	27	6.5
	Other	29	6.9
Income (RMB)	1-2590	13	3.1
	2591-5000	68	16.2
	5001-7500	57	13.6
	7501-10000	143	34.0
	10001 and above	139	33.1
TOTAL		420	100

Source: Created by the authors.

In December 2023, when the survey form was created, 2590 RMB (375 USD), the minimum wage in Shanghai (www.shanghai.gov.cn), was determined as the lower limit, and the ranges were divided into equal amounts as much as possible. It is a must to set age variables to conduct the study. In China, the age of majority is 14, but the study set the lower age limit to 18 based on the ethics committee's approval in Türkiye, where the study will be published. It also defined the upper age limit as 65 to include the elderly population in the study.

When we look at the demographic information of the participants (Table), 51.9% were male, 59.3% were between the ages of 31-50, 45.2% had a university-level education, 36.2% were business owners or managers, and 34% had an income between 7,501-10,000 RMB. It can be seen. The fact that the majority of the participants are between the ages of 31-50, have a high school education or higher, and have an income of minimum wage or above shows that the data can be more reliable and can be used for a more extended period in terms of being able to comment on another country.

5.3. Factor Analysis of Scales

In social science research, exploratory factor analysis is recommended for survey questions translated from another language (Yaşlıoğlu, 2017: 75). Since the survey questions used in the research were translated from English to Chinese, exploratory factor analysis was conducted.

Factor analysis was performed on the country image scale, consisting of 20 statements, and the results are given in Table 2. The 17th question was loaded on two sub-dimensions in the first-factor analysis. Since there was a 10% or less similarity between these factor loadings, it was removed, and the analysis was repeated. As a result of the second-factor analysis, since the factor load of the 16th question was 0.5 or less, it was removed from the analysis, and the factor analysis was repeated. As a result of the third and last factor analysis, the Keyser-Meyer-Olkin value was found to be 0.764. The KMO value indicates the sample adequacy level and is sufficient to continue the analyses. Additionally, the eigenvalues of the scale are 8.238; 3,236, 1.783, and 1.016; the explained variance was found to be 79.295(45.765, 17.979, 9.905, and 5.645). Statements on the country image scale have a factor loading of 0.617 and above. As a result of the analysis, the scale was grouped into four sub-dimensions.

Table 2. Factor Analysis Results of the Country Image Scale

Expression Number	Factor Loading	Eigenvalue	Explained Variance	Cronbach Alpha
	First Dimension	8,238	45,765	0,858
12	0,820			
13	0,625			
14	0,623			
18	0,803			
19	0,818			
	Second Dimension	3,236	17,979	0,858
6	0,718			
7	0,828			
8	0,829			
9	0,760			
11	0,648			
	Third Dimension	1,783	9,905	0,858
5	0,912			
10	0,855			
15	0,934			
20	0,926			
	Fourth Dimension	1,016	5,645	0,858
1	0,788			
2	0,830			
3	0,617			
4	0,734			

Source: Created by the authors.

Factor analysis was performed on the country reputation scale, consisting of 14 statements, and the results are given in Table 3. As a result of the factor analysis, the Keyser-Meyer-Olkin value was found to be 0.818. The KMO value is sufficient to continue the analysis. Additionally, the eigenvalues of the scale were found to be 8.497 and 1.975, and the explained variance was 74.795 (60.691 and 14.104). Statements on the country image scale have a factor loading of 0.647 and above. As a result of the analysis, the scale was grouped into two sub-dimensions.

Table 3. Factor Analysis Results of the Country Reputation Scale

Expression Number	Factor Loading	Eigenvalue	Explained Variance	Cronbach Alpha
	First Dimension	8,497	60,691	0,831
21	0,874			
22	0,850			
23	0,875			
24	0,884			
26	0,795			
27	0,795			
28	0,830			

29	0,812			
31	0,832			
32	0,647			
33	0,825			
Second Dimension		1,975	14,104	0,831
25	0,901			
30	0,846			
34	0,909			

Source: Created by the authors.

5.4. Hypothesis Analysis Results

To measure the effect of the “Türkiye Country Image” variable on the “Türkiye Country Reputation” variable to test the statement “From the Perspective of the Citizens of the People’s Republic of China, Türkiye’s country image has a significant effect on the country’s reputation,” which constitutes the primary hypothesis (H1) of the research. Regression analysis was conducted, and the results are shown in Table 4. The analysis continued since the data sets met the required conditions before and after the regression analysis. The average of the answers given by the citizens of China to the Türkiye country image questions was found to be 3.6565, and to the Türkiye country reputation questions was 3.7831. To interpret the average of these answers, citizens of China generally have positive opinions about Türkiye.

Table 4. Regression Analysis Results of H1 Hypothesis

Variable	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	P	F	Mode (p)
	B	Std. Er.	β				
Still	,442	,120		3,683	,000	728,774	,000*
Türkiye Country Image	,850	,031	,797	26,996	,000*		
R²: ,635		R: ,797		*p<0,05		Adjusted R²: ,635	

Source: Created by the authors.

When Table 4 is examined, the H1 hypothesis was accepted since the $p=0.000<0.05$ condition was met. In other words, from the citizen’s perspective of China, the “Türkiye Country Image” variable affects the “Türkiye Country Reputation” variable. In addition, the “Türkiye Country Image” variable has an explanatory rate of 63.5% on the “Türkiye Country Reputation” variable. When the Pearson Correlation value is examined, it is seen that it is more significant than 0.7 (.797), and it is determined that the relationship between the two variables is at an intense level. Since the B value of Türkiye’s country image is positive, it is possible to say that as Türkiye’s country image increases, Türkiye’s country reputation also increases. The regression equation of the study was determined as Türkiye Country Reputation= $0.442+0.85 \cdot$ Türkiye Country Image or $y=a+bx=0.442+0.85x$.

5.5. Other Findings

Questions were asked to the participants to determine whether they had gone abroad before, if so, for what purpose they went, what comes to their mind when Türkiye is mentioned, and whether they know any Turkish brands. The findings obtained are presented in table-5 and table-6.

Table 5. Situations of Participants Going Abroad

Have you ever been abroad?	Why were you abroad?	Frequency	%
No		114	27,14
Yes	Work	74	17,62
	Holiday	198	47,14
	Education	26	6,19
	Other	8	1,91
TOTAL		420	100

Source: Created by the authors.

Almost three-quarters of the citizens of China who participated in the survey have gone abroad at least once. Most of the participants who went abroad went abroad for travel purposes. 8.09% of the people participating in the research (34 participants) have visited Türkiye at least once. When we look at why the participants went to Türkiye, 4 people were for work, 2 were for education, 24 were for holiday, and four were for other reasons. However, 91.91% (386 participants) have never been to Türkiye.

Table 6. Participants' Answers to Questions About Türkiye

Questions	Answers	Frequency	%
What comes to your mind first when Türkiye is mentioned?	Religion	6	1,43
	The Azan	11	2,62
	Galatasaray	30	7,15
	Nice view	20	4,76
	İstanbul	58	13,81
	Kapadokya	21	5,00
	Apricot	3	0,71
	Location	6	1,43
	Konya	3	0,71
	Ottoman Empire	24	5,71
	Recep Tayyip ERDOĞAN	32	7,62
	Ceramic	29	6,91
	Hot-air Balloon	51	12,14
	Historical places	23	5,48
	Textile	14	3,33
	Trade	10	2,38
	Turkish Beer	11	2,62
	Turkish Bath	32	7,62
	Turkish Coffee	12	2,86
	Not Responding	24	5,71
	26	6,19	

	Beko		
	Beymen	14	3,33
	Defacto	22	5,24
	Efes Beer	18	4,29
	Godiva	16	3,81
	Rebul	21	5,00
	Turkish Airlines	142	33,81
	Not Responding	161	38,33
Do you know any Turkish brands? If yes, what is its name?			
TOTAL		420	100

Source: Created by the authors.

It was determined that the participants gave 19 different answers to the question, “What comes to your mind first when Türkiye is mentioned?” “Do you know any Turkish brands?” They gave 7 different answers to the question, “If yes, what is its name?” The participants generally recognized Türkiye with its historical and tourist places, and what was most remembered were the themes of Istanbul, Cappadocia, and hot air balloons, which were used in Türkiye’s promotions for years. In addition, it has been determined that the recognition of the world-renowned football team Galatasaray and President Recep Tayyip Erdoğan, who has had an essential place in the politics of the Republic of Türkiye since 1994, is high. In addition to these, it is seen that Turkish baths, Turkish Coffee, and ceramics are among the answers given by the participants. It is understood from the participants’ answers that Turkish Airlines, which is identified with Türkiye and has been sponsoring huge organizations and sports teams for years, has high brand awareness.

Result and Discussion

Since nation societies were formed, their ultimate goal has been to be in an essential and powerful position against other nations and countries. The world order has also changed with wars and many events affecting nations, and each country has begun to have a specific position and recognition in the international order. However, a country’s image and reputation are two essential elements. A positive image and a high reputation in a country can put that country and society in a good position. This can be used as a political and economic power and has advantages that can have a cultural impact.

The Republic of Türkiye is on its way to becoming a potentially powerful country. It has a well-known and vital position in the international arena due to its location and historical process.

Türkiye, similar to other nations, places significant emphasis on cultivating and utilizing image and reputation due to its critical position and mission. Consequently, Türkiye is dedicated to enhancing these aspects.

In this research, 51.9% of the participants included in the study were male, 59.3% were between the ages of 31-50, 45.2% had university-level education, 36.2% were business owners or managers, and 34% had 7,501 years of experience. It was determined that 8.09% had an income between -10,000 RMB, 8.09% had been to Türkiye at least once, and almost three-quarters had gone abroad at least once.

Most participants were between the ages of 31 and 50, had a high school education or higher, had an income of minimum wage or above, and most had gone abroad. It shows that the data is more reliable and can be used more extended to make comments about another country.

In addition, participants gave 19 different answers to the questions “What comes to your mind first when Türkiye is mentioned?” and “Do you know any Turkish brands?” They gave 7 different answers to the question, “If yes, what is its name?” We can say that Türkiye is a well-known country with features that will remain in people’s minds even when they are thousands of kilometers away. The participants generally recognized Türkiye with its historical and tourist places, and what was most remembered were the themes of Istanbul, Cappadocia, and hot air balloons, which were used in Türkiye’s promotions for years. In addition, it has been determined that the recognition of the world-renowned football team Galatasaray and President Recep Tayyip Erdoğan, who has an essential place in the politics of the Republic of Türkiye since 1994, is high, and this creates a particular image of Türkiye in the eyes of the citizens of the People’s Republic of China.

The average of the answers given by the participants in the sample selected from the citizens of the People’s Republic of China to the Türkiye country image questions was 3.6565, and to the Türkiye country reputation questions was 3.7831. When we interpret the averages of the answers given by the participants, it is possible to say that the citizens of the People’s Republic of China think positively about Türkiye’s country image and reputation and that the image and reputation studies carried out by Türkiye have positive effects. When the results of the hypothesis analysis were examined, the H1 hypothesis was accepted because the $p=0.000<0.05$ condition was met; that is, from the perspective of the citizens of the People’s Republic of China, “Türkiye Country Image” affects “Türkiye Country Reputation,” has an explanatory rate of 63.5%. It was determined that there was a strong relationship between the two variables. As a similar result, the study of Zeren and Çelenk (2020), a country's image has a significant and positive impact on its reputation.

As mentioned above, this research was conducted using a limited sample and focused on Chinese citizen participants in Shanghai. Shanghai is a significant economic, financial, trading, and maritime hub in China, and it also has the largest population in the country. The findings of this study are anticipated to provide valuable insights for future research endeavors. A study examining generational or comparative factors might be undertaken in prospective investigations. Consequently, The People’s Republic of China, selected in the study, has a strong economy that has gained momentum in the 21st century and is the world’s most important exporter. The study shows that Türkiye’s image and reputation are positive among the citizens of the People’s Republic of China. The data determined by the analysis revealed the existence of known elements about Türkiye. Türkiye will give more importance to image and reputation studies, will progress by highlighting the country’s values and achieving success in the international arena, and will improve its existing positive image and reputation by supporting it. For this reason, it is essential to give importance to public diplomacy studies. Public and cultural diplomacy initiatives can enhance Türkiye’s recognition and improve its image among other nations. While Türkiye already has a rich history and cultural heritage that draws interest, it should also support its reputation-building efforts through economic activities, brand image, investments, and effective use of technology tools. By doing so, Türkiye can establish a strong and positive image, increasing its reputation worldwide.

References

- Adıbelli, B. (2016). *Osmanlıdan Günümüze Türk-Çin İlişkileri* (Vol. 183). IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

- Anholt, S. (2002). Nation Branding: A continuing theme. *Journal of Brand Management*, 10(1), 59–60. <https://doi.org/10.1057/palgrave.bm.25401>.
- Anholt, S. (2007). Competitive Identity and Development. In *Competitive Identity: The New Brand Management for Nations, Cities and Regions* (pp. 113-128). London: Palgrave Macmillan UK.
- ArıBoğan, D. Ü. (Ed.). (2001). *Çin'in gölgesinde uzakdoğu Asya*. Bağlam Yayıncılık.
- Arikan, R. (2013). *Anketler ve anket soruları*. Nobel Akademi Yayıncılık.
- Askegaard, S., & Ger, G. (1998). Product-country images: towards a contextualized approach. *ACR European Advances*.
- Atlı, A. (2016). Turkey's foreign policy towards China: Analysis and recommendations for improvement. In *Policy Paper. Young Academics Program. Istanbul: Global Relations Forum*.
- Austvik, O. G., & Rzayeva, G. (2017). Turkey in the geopolitics of energy. *Energy Policy*, 107, 539–547. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2017.05.008>.
- Avraham, E., & Ketter, E. (2008). Media strategies for marketing places in crisis. *Journal of Vacation Marketing*, 14(4), 373. <https://doi.org/10.4324/9780080557076>.
- Boztepe, H. (2013). İtibar Çalışmalarının Yeni Bir Boyutu Olarak Ülke İtibarı: İç Hedef Kitle Olarak Yönetilenlerin Ülke İtibarına Yönelik Algısı Üzerine Bir Araştırma. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi | Istanbul University Faculty of Communication Journal*, (44), 33-47.
- Buhmann, A., & Ingenhoff, D. (2015). The 4D Model of the country image: An integrative approach from the perspective of communication management. *International Communication Gazette*, 77(1), 102-124. <https://doi.org/10.1177/1748048514556986>.
- Cambridge Dictionary, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/image>
- Cambridge Dictionary, <https://dictionary.cambridge.org/us/dictionary/english/reputationi>
- Cull, N. J. (2009). *Public diplomacy: Lessons from the past* (Vol. 12). Los Angeles, CA: Figueroa Press
- De Nisco, A., Mainolfi, G., Marino, V., & Napolitano, M. R. (2015). Tourism satisfaction effect on general country image, destination image, and post-visit intentions. *Journal of Vacation Marketing*, 21(4), 305-317. <https://doi.org/10.1177/1356766715577502>.
- Fan, Y. (2006). Branding the nation: What is being branded?. *Journal of vacation marketing*, 12(1), 5-14. <https://doi.org/10.1177/1356766706056633>.
- Fetscherin, M. (2010). The determinants and measurement of a country brand: the country brand strength index. *International Marketing Review*, 27(4), 466-479. <https://doi.org/10.1108/02651331011058617>.
- Fullerton, J., & Holtzhausen, D. (2012). Americans' attitudes toward South Africa: A study of country reputation and the 2010 FIFA World Cup. *Place Branding and Public Diplomacy*, 8, 269-283. <https://doi.org/10.1057/pb.2012.19>.
- Gegez, E. (2005). *Pazarlama Araştırmaları*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Green, Peter Sheldon. (1996). *Reputation Risk Management: Sirket Ununu Korumanin Yollari*, (Ed. Abdullah Ersoy). Milliyet Yayınları, İstanbul.

- Gültekin, B. (2005). Türkiye'nin uluslararası imajında yükselen değerler ve eğilimler. *Selçuk İletişim*, 4(1), 126-140. <https://doi.org/10.18094/si.97762>.
- Gürbüz, S. & Şahin, F. (2016). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hakala, U., Lemmetyinen, A., & Kantola, S.P. (2013). Country image as a nationbranding tool. *Marketing Intelligence & Planning* 31(5): 538-556. <https://doi.org/10.1108/MIP-04-2013-0060>.
- Haşiloğlu, S.B. , Baran T. & Aydın O. (2015). Pazarlama Araştırmalarındaki Potansiyel Problemlere Yönelik Bir Araştırma: Kolayda Örneklem ve Sıklık İfadeli Ölçek Maddeleri. *Pamukkale İşletme ve Bilişim Yönetimi Dergisi*, 2(1): 19-28. <https://doi.org/10.5505/piby.2015.47966>.
- Jenes, B. (2005): Possibilities of Shaping Country Image. *Marketing and Management*, 2005/2, 18-29.
- Jenes, B (2007): Connection Between the Ecologically Oriented Consumer Behaviour and Country Image. *Marketing and Management*, 2007/ 6, 34-43.
- Kang, M., & Yang, S. U. (2010). Comparing effects of country reputation and the overall corporate reputations of a country on international consumers' product attitudes and purchase intentions. *Corporate Reputation Review* 13, 52-62. <https://doi.org/10.1057/crr.2010.1>.
- Karaca, Ragıp Kutay (2008). *Güç Olma Stratejisi Çin*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Keyman, E. F. (2010). Globalization, Modernity and Democracy-Turkish Foreign Policy 2009 and Beyond. *Perceptions: Journal of International Affairs*, 15(2), 1-20. <https://doi.org/10.1017/S0896634600005197>.
- Kotler, P., Haider, D. H., & Rein, I. (1993). *Marketing places: attracting investment, Industry, and Tourism to cities, States, and Nations*. Free Press. New York.
- Kunczik, M. (1990). *Die manipulierte Meinung. Nationale Image-Politik und internationale Public Relations*. Köln, Wien: Böhlau-Verlag.
- Leiva-Soto, R. (2014). The media reputation of Spain during the global financial crisis, *Communication & Society* 17(2), 1-20. <https://doi.org/10.15581/003.27.36002>.
- Leonard, M., Stead, C., & Smewing, C. (2002). *Public Diplomacy*. London: Foreign Policy Centre.
- Martin, I. M., & Eroglu, S. (1993). Measuring a multi-dimensional construct: Country image. *Journal of business research*, 28(3), 191-210. [https://doi.org/10.1016/0148-2963\(93\)90047-S](https://doi.org/10.1016/0148-2963(93)90047-S).
- Nye Jr, J. S. (2011). *The future of power*. PublicAffairs.
- Özodaşık, M. (2012). *Halkla ilişkiler ve iletişim*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Öztürk, Gülay R. & Çakır Hilal Özdemir. (2015). Ülke İmajının ve Ülke İtibarının Marka Tercihine Etkisinde Menşe Ülke Kavramının Rolü: Türk Tüketiciler Üzerine Bir Araştırma. *Global Media Journal Tr Edition* 5, No. 10: 317-340.
- Passow, T., Fehlmann, R., & Grahlow, H. (2005). "Country reputation—From measurement to management: The case of Liechtenstein", *Corporate Reputation Review*, 7, 309-326. <https://doi.org/10.1057/palgrave.crr.1540229>.

- Roth, K. P., & Diamantopoulos, A. (2009). Advancing the country image construct. *Journal of Business Research*, 62(7), 726-740. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2008.05.014>.
- Saran, M., & Karpat, I. (2002). Türkiye'nin İmajı ve Marka Değerinin Arttırılmasında İletişim Çabaları. *KalDer Dergisi*, 141, 46-50.
- Schatz, E., & Levine, R. (2010). Framing, public diplomacy, and anti-Americanism in Central Asia. *International Studies Quarterly*, 54(3), 855-869. <https://doi.org/10.1111/J.1468-2478.2010.0061>.
- Signitzer, B. (2013). Public relations and public diplomacy: Some conceptual explorations. *Benno Signitzer: Von erlebbarem Wissen und Verwissenschaftlichung*, 289-306. https://doi.org/10.1007/978-3-658-03505-1_16.
- Statista, <https://www.statista.com/statistics/1133227/china-population-of-shanghai-municipality-administrative-area/>
- Szwajca, D. (2017). The importance of reputation of a country in the process of building its competitive advantage on the global market. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Finansów i Prawa w Bielsku-Białej*, (1), 99-114. <https://doi.org/10.19192/wsfip.sj1.2017.7>.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-cin-halk-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa>
- Ural, E. G. (2012). Kurumsal itibarı ölçme yöntemi olarak Türkiye itibar endeksi ve endeks sonuçlarından hareketle Türkiye'de elektronik sektörünün itibarı üzerine bir değerlendirme. *AJIT-e: Academic Journal of Information Technology*, 3(7), 7-20. <https://doi.org/10.5824/1309-1581.2012.2.001.x>.
- Verlegh, P. W. (2001). *Country-of-Origin Effects: on Consumer Product Evaluations*. Wageningen University and Research.
- Vickers, R. (2004). The new public diplomacy: Britain and Canada compared. *The British Journal of Politics and International Relations*, 6(2), 182-194. <https://doi.org/10.1111/j.1467-856X.2004.00133.x>.
- Wang, C. L., Li, D., Barnes, B. R., & Ahn, J. (2012). Country image, product image and consumer purchase intention: Evidence from an emerging economy. *International Business Review*, 21(6), 1041-1051. <https://doi.org/10.1016/j.ibusrev.2011.11.010>.
- Wang, J. (2006). Managing National Reputation and International Relations in the Global Era: Public Diplomacy Revisited. *Public Relations Review*, 32(2), 91-96. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2005.12.001>.
- Wu, J., Balliet, D., & Van Lange, P. A. (2016). Reputation, Gossip, and Human Cooperation. *Social and Personality Psychology Compass*, 10(6), 350-364. <https://doi.org/10.1038/srep23919>.
- Yang, S. U., Shin, H., Lee, J. H., & Wrigley, B. (2008). Country reputation in multidimensions: Predictors, effects, and communication channels. *Journal of Public Relations Research*, 20(4), 421-440. <https://doi.org/10.1080/10627260802153579>.
- Yağmurlu, A. (2019). Kamu Diplomasisi Bakışından Spor Diplomasisi, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 18(4), 1367-1380. <https://doi.org/10.21547/jss.556513>.
- Yaşlıoğlu, M. M. (2017), Sosyal Bilimlerde Faktör Analizi ve Geçerlilik: Keşfedici ve Doğrulayıcı Faktör Analizlerinin Kullanılması, *Istanbul University Journal of the School of Business*, 46: Özel Sayı, 74-85.

- Yerdelen, B. K. (2017). Uluslararası İlişkilerde İmaj Kavramı ve Batı Nostaljisindeki Bir Aksaklık Olarak Türk İmajı. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (35), 43-63. <https://doi.org/10.17498/kdeniz.330875>.
- Yıldırım, G., & Akbulut, D. (2017). Türkiye'nin İtibarı Konusunda Bir Uluslararası Halkla İlişkiler ve Kültürel Diplomasi Aracı Olarak Yurtdışı Eğitim Programlarının Etkisi: Türkiye'de Bulunan Yabancı Öğrenciler Üzerine Bir Araştırma. *Turkish Online Journal of Design, Art & Communication*, 7 (1), 61-76. <https://doi.org/10.7456/10701100/006>
- Yılmaz, B. (2022). Sino-Turkish Economic Relations: Is Turkey looking West but going East?, Konrad-Adenauer-Stiftung Turkey. https://www.kas.de/documents/283907/20522361/2022-09-01_Sino-Turkish+Economic+Relations_YILMAZ_fin.pdf/a91a3ace-1584-7917-d61a-d3f68a34f8c6?version=1.0&t=1664279696380.
- Zan, T. (2016) "Turkey Dream" and the China-Turkish Cooperation under "One Belt and One Road" Initiative, *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies* (in Asia), 10:3, 50-72. <https://doi.org/10.1080/19370679.2016.12023287>.
- Zeren, D., & Çelenk, M. (2020). Ülke itibarının ulus marka değeri ve ülke imajına etkisi üzerine bir araştırma. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), 91-110.

Financial disclosures

The authors declared that this study did not receive any financial support.

Conflict of Interest

The authors declare that they have no competing interest.

Ethics Approval

Ethics committee permission was obtained with the decision of Afyonkocatepe University Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Committee dated 20.12.2023 and numbered 2023/393.

Acknowledgements

The authors have nothing to acknowledge of any persons, grants, funds, institutions.

Yazar/Author
Yasin ERCİLSİN*

Makale Adı/Article Name

Erken Cumhuriyet Döneminde Sosyal Devletin İnşa Süreci ve Sınır
Vilayeti "İğdır" (1923-1935)

*The Construction Process of the Social State in the Early Republic Period
and the Border City "İğdır" (1923-1935)*

ÖZ

17. yüzyılda Westfalya Anlaşması'nın sonunda Avrupa'da ortaya çıkan yeni dünya düzeni modern devlet sistemin temellerini oluşturdu. Türkiye Cumhuriyeti de Osmanlı İmparatorluğu'nun devamı olarak modern ilkeler çerçevesinde yapılanmasını sürdürdü. Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'nin ardından Anadolu'da ortaya çıkan sefalet, yoksulluk ve yıkımın giderilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede yeni Cumhuriyetin temel amaçlarından biri olan sosyal devlet prensipleri hayata geçirildi. Anadolu'da savaş sürecinin ardından göç, asayiş, imar gibi sosyal devletin temel vazifelerini içeren konularda hızla çalışmalara başlandı. İğdir'de Milli Mücadele sürecinde büyük yıkım ve savaşa maruz kaldı. Aralık 1920'de Türkiye sınırlarına dâhil edilen İğdir'in yeniden inşası, toplumsal düzenin tesis edilmesi uzun bir süreci kapsamaktaydı. 1923 yılında Cumhuriyetin ilan edilmesinin ardından 1935 yılına kadar geçen on beş yıllık süre zarfında sınır ihlalleri, asayiş problemleri, salgın hastalıklar ile mücadele, muhacirlerin iskânı, İğdir'deki çözülmesi gereken problemlerin başında gelmekteydi. Çalışmanın amacı İğdir'de ortaya çıkan sosyal problemleri inceleyerek, Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal politikalarının hayata geçirildiği süreci Türk arşiv belgeleri ışığında analiz etmektir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Cumhuriyeti, Sosyal Devlet, İğdir.

ABSTRACT

The new world order that emerged in Europe at the end of the Treaty of Westphalia in the 17th century laid the foundations of the modern state system. The Republic of Turkey continued its structuring within the framework of modern principles as a continuation of the Ottoman Empire. The misery, poverty and destruction that emerged in Anatolia after the First World War and the War of Independence had to be eliminated. In this framework, social state principles, one of the main objectives of the new Republic, were implemented. After the war in Anatolia, work was quickly started on issues that included the basic duties of the social state, such as immigration, public order and construction. İğdir was subjected to great destruction and war during the War of Independence. The reconstruction of İğdir, which was included in the borders of Turkey in December 1920, and the establishment of social order covered a long process. During the fifteen years following the proclamation of the Republic in 1923 and until 1935, border violations, public order problems, the fight against epidemics, and the settlement of immigrants were among the problems that needed to be solved in İğdir. The aim of the study is to examine the social problems that emerged in İğdir and to analyse the process in which the social policies of the Republic of Turkey were implemented in the light of Turkish archival documents.

Key Words: Republic of Turkey, Social State, İğdir city.

Extended Abstract

One of the nation states established within the framework of modern state principles that emerged in Europe was the Republic of Turkey. After the War of Independence, the poverty, hunger and misery caused by the war had to be eliminated. In addition, the reconstruction of destroyed villages, towns and cities and providing livable conditions were important for the development of the country. As a matter of fact, in the first fifteen years of the Republic of Turkey, great strides were made throughout the country to protect and increase social welfare. Institutions such as hospitals, child protection homes and elderly care homes were built in the center of every city across the country to ensure the peace and welfare of all segments of society. In order for the Republic of Türkiye to develop, the population had to be protected, improved and increased. In the first census of the Republic of Turkey, it was determined that 13 million people lived in the country. More than fifty percent of this population were women and children. The majority of the male population survived after the wars, but were infected with various epidemics, were not adequately nourished, and lost their stamina and ability to work. Therefore, it was necessary to increase production and reorganize public health.

One of the biggest problems in the country was that public order could not be fully maintained because the army had been fighting on the front for many years. The fact that gangs caused many incidents such as robbery and murder made it difficult for the police and gendarmerie to ensure public security. Especially gangs and militias sheltering in mountainous areas far from the city center came to villages, towns and city centers and plundered and even committed murders, endangering public security. Since the city of İğdir was located on the border of Turkey and the Soviet Union, ensuring the security of the city was even more important. İğdir, which remained under Russian rule for approximately ninety years after leaving the Ottoman Empire, was included in the borders of the Republic of Turkey with the Treaty of Gyumri signed in 1920. İğdir and its surroundings were one of the regions where bandits and gangs operated. Robbers were active in İğdir and its surroundings from 1920 to 1930. The gangs that caused problems between the Soviet Union and Turkey were sheltering in the high places of Mount Ararat, twenty kilometers away from İğdir. The gangs living in hard-to-reach caves in the high and rocky regions of Mount Ararat were collecting tribute by usurping the property of the people sheltering in the İğdir Plain. However, the Republican administration aimed to create a classless society united around national principles by educating the population within the framework of modern principles.

The Republican administration aimed to increase the education and knowledge level of the people by reaching the public through modern institutions such as Public Schools and Community Centers. The Republican administration started a literacy campaign for public education and a library full of books was established in İğdir. He also organized social activities to encourage people to do sports. It was aimed to ensure social unity by organizing horse races, nature walks and various public festivals. Aras River, which forms the border between İğdir and the Soviet Union, was one of the water resources of the region. Water carried from the Aras River through water channels was used to feed the products grown in the İğdir Plain. The biggest project of the Republican administration in the city of İğdir was to develop cotton agriculture in the İğdir Plain with water to be transported from the Serdarabat Dam on the Aras River, which was established with the financial support of the Soviet Union. As a result, the Republic of Turkey aimed to develop the border city of İğdir in every aspect and to have a modern status. Thus, the Republic of Turkey was spending all its economic and political resources to build modern cities and raise modern people for this purpose.

The aim of the study is to analyze the social events that took place in İğdir and its surroundings between 1920 and 1935, together with archive documents. It also aims to evaluate the development stages of the society and reveal objective information by examining the state investments made by the Republic of Turkey in İğdir and its surroundings. Using archival documents to re-evaluate existing information within this framework made the study more powerful. The situation of the city of İğdir in the early Republic period was examined in more detail. One of the aims of this study is to help create new studies and provide more qualified information.

According to the data obtained at the end of the study, there is a need for a more detailed examination and evaluation of the Early Republic period. The Republican period has generally been evaluated in terms of political and military processes. However, it is necessary to evaluate in more detail the resources used by the Republic of Turkey to develop its society in social, cultural and economic terms. Because the Republic of Turkey, which was established as a continuation of the Ottoman Empire, is a nation state. But the Ottoman Empire has a multinational structure. For this reason, examining the factors that enable social transformation along with political and military transformation will provide more accurate data. After all, history is not just about political and military events. Everything that concerns society is within the scope of history. This study also tried to fulfill the aim of shedding light on the social history of the recent period.

Giriş

17. yüzyıl Avrupa'sında Westfalya Antlaşması ile ortaya çıkan yeni uluslararası düzen günümüze kadar devam edecek olan modern devlet olgusunun temellerini attı (Özcan,2019,s.2). Fransız İhtilali'nin ardından ortaya çıkan milliyetçilik kavramının etrafında değişen ve dönüşen “devlet” kavramı, imparatorlukların dağılması ile etnik kimlik ilkelerinin ön planda olduğu milliyetçi yapılar etrafında kurumsallaştı (Alakel, 2011: s.10). 15. ve 16. yüzyılda en ihtişamlı dönemini yaşayan Osmanlı İmparatorluğu'nun da geleneksel imparatorluk düzeni 18. yüzyıldan itibaren sarsılmaya başladı (Çetinkaya, 2022: s.3). 1876 yılında Sultan II. Abdülhamid idaresinde Meşrutiyetin ilanı ile Kânûn-ı Esâsi hayata geçirildi. 1908 yılına kadar Sultan Abdülhamid anayasayı askıya alsa da Osmanlı Mebusan Meclisi yeniden açıldı ve Cumhuriyet Türkiye'sinin temellerini oluşturacak modern devlet kimliğinin parçası olan kurumlar inşa edildi (Kansu, 2023: s.158).

II. Meşrutiyet Dönemi'nde hem fikri açıdan hem de yapısal açıdan Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini oluşturacak siyasi, sosyal, ekonomik ve askeri organizasyonların temelleri atıldı. Özellikle sosyal devlet prensipleri etrafında yardım cemiyetleri kuruldu, var olan yapılar ise yeniden dönüştürüldü. Nitekim Fukaraperver Cemiyetleri, Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Osmanlı Donanma-yı Milliye İane Cemiyeti gibi toplum yararını gözeten kurumlar işlevselleştirildi (Özbek, 2016: s.295). 1914 yılında başlayan ve dört yıl devam eden Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi, askeri ve ekonomik sahadaki başarısızlığının neticesi olarak büyük bir sosyal çöküş başladı. 1914 yılından 1923 yılına kadar devam savaş sürecinde iki buçuk milyondan fazla dinamik insanı ordu hizmetinde kullanan Osmanlı İmparatorluğu, ekim ve dikim yapan nüfusu, üretim ve hizmet sektöründen uzaklaştırmıştı (Gözcü, 2016: s.146). Cephedeki asker kaybı, esir ve gazilerde hesaba katıldığında toplum hayatının normal seyrinde devam etmesi pek mümkün görünmüyordu. Örneğin Irak Cephesinde sadece Kütulamâre Muharebelerinde 10 bin asker hayatını kaybetmişti (Baş, 2022: s.9).

Çanakkale, Kafkasya ve Kanal Cephesi gibi savaşın ağırlaştığı, insan kaybının zirveye ulaştığı diğer cephe ve Milli Mücadele sürecindeki üç yıllık savaş şartlarında dikkate alındığında Cumhuriyet Türkiye'sinin toplumsal düzeninin yeniden inşa edilerek ivme kazanabilmesi için sosyal devlet prensiplerine dayalı kurumsal vizyona ihtiyaç vardı. Bu çerçevede Milli Mücadele sürecinin ardından 1923 yılında toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde sosyal devlet kimliğinin ön planda olduğu modern Türkiye'nin gelecek hedefleri belirlendi. Nitekim Mustafa Kemal Paşa açılış konuşmasında “Efendiler! Uzun ihmallerle ve derin ilgisizlik ile geçen yüzyılların iktisadi yapımızda açtığı yaraları tedavi etmek, tedavi çarelerini aramak ve memleketi bayındırlığa, millî bir rahatlığa, mutluluğa ve servete ulaştıracak yolları bulmak için gerçekleştirecek çalışmamızın çok kıymetli ve başarılı sonuçlara ulaşmasını dilerim.” ifadelerini kullanmaktaydı. Yeni devletin,

çağın ve insan refahının ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde planlanması kararlaştırıldı (Kayıran, Saygın, 2019: s.36).

1.İşgalden Cumhuriyete İğdır’da Siyasi Durum

Anadolu’nun Güney Kafkasya’ya açılan kapısı konumunda bulunan İğdır coğrafyası tarih boyunca birçok savaş ve mücadeleye sahne oldu. Osmanlı İmparatorluğu, Çarlık Rusya ve İran İğdır coğrafyasına hâkim olabilmek için yüzyıllar boyunca mücadele ettiler. Nitekim 1827 yılında Türkmençay Anlaşması ile Güney Kafkasya’da hâkimiyeti büyük ölçüde lehine çeviren Çarlık Rusya, anlaşmanın on dördüncü maddesine dayanarak Karabağ ve Nahçıvan bölgelerine hâkim oldu. Bu süreçte Sürmeli bölgesini de (İğdır, Tuzluca ve Aralık) Rus hâkimiyetine geçmiş oldu (Yeşilot, 2010: s.190).

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı’nda bölgedeki hâkimiyetini dahada genişleten Ruslar Kars’ı da ele geçirdi. Birinci Dünya Savaşı’nda stratejik açıdan önemli görülen Güney Kafkasya, Kars ve İğdır bölgelerini ele geçirmek isteyen Osmanlı İmparatorluğu hedeflediği başarıyı elde edemedi. Zira 1914 yılının Aralık ayında başlatılan Kafkas Cephesi ileri harekâtı stratejik ve siyasi açıdan doğru bir harekât olsada askeri neticeleri ağır kayıpların verildiği bir süreci beraberinde getirdi. Özellikle Sarıkamış ve çevresinde konumlanmış olan Rus ordusuna bağlı merkezler ele geçirilemedi. Kış şartlarının da etkisi ile bölgede tutunmakta zorlanan Osmanlı ordusu ikmal yolları ve demiryolu ağları ile donatılmış Rus ordusu karşısında geri çekildi. Rus ordusu Erzurum, Van, Muş ve Bitlis’e kadar ilerleyerek işgallere devam etti (Sadıgov, 2020: s.305).

Doğu Anadolu’da 1914’ten 1917’ye kadar devam eden Rus işgali Aralık 1917’de imzalanan Erzincan Mütarekesi ile sona erdi. Sovyet İhtilali ile Ruslar Birinci Dünya Savaşı’ndan çekilme kararı aldı. Çarlık idaresinin yıkılması ile Rus birlikleri Birinci Dünya Savaşı’nda işgal ettiği bölgeler ve Elviye-i Selase’yi (Kars, Ardahan ve Batum) terk etti. Ancak bölgede Ermeni çeteleri Müslüman kıyımına başladı. Erzincan’dan İğdır’a kadar olan sahada büyük katliamlar yaşandı (Dayı, 1996: s.1). Rus ordusunun ardından toplanan Ermeni çeteler Müslüman köylerini yağmalayarak katliamlara girişti. Özellikle İğdır ve çevresinde büyük asayiş sorunları ortaya çıktı (Baş, 2022: s.66).

Osmanlı ordusu Erzincan Mütarekesi’nin ardından Ermeni çetelerinin faaliyetlerini engellemek ve bölgede Osmanlı idaresini yeniden tesis etmek için ileri harekâta başlamayı beklemekteydi. Şubat 1917 Devrimi’nin ardından Rus Çarı tahtından feragat etmiş ve geçici Kerenski Hükümeti kurulmuştu. Geçici hükümetin desteklediği Maveray-ı Kafkasya Komitesi adında Tiflis merkezli bir yönetim birimi tesis edildi. Aralık 1917’de Azerbaycan Türkleri, Ermeniler ve Gürcüler Milli Şura Hükümetleri kurdular. Kafkas Cephesi’ndeki çok başlı idari yapıları kontrol etmek isteyen askeri kurmaylar Maveray-ı Kafkasya Komitesi’ni lağvederek Maveray-ı Kafkasya Komiserliği kurdular (Bal, 2012: s.28).

Bolşevik İhtilal’in ardından Lenin liderliğindeki Ruslar savaştan çekilme kararı aldılar. 1918’de Türk, Alman ve Rus delegasyonu Brest Litovsk şehrinde bir araya geldiler. 3 Mart 1918’de Brest Litovsk Anlaşması’nı imzaladılar. Anlaşmaya göre Kafkasya’da Ruslar 1914 yılı sınırlarına kadar çekilecek, Erzurum, Van, Trabzon gibi bölgeleri Osmanlı İmparatorluğu’na bırakacaktı (Memmedli, Akgüller, 2020: s.2730).

Ancak Bolşeviklerin her ulusun kendi kaderini tayin hakkı çerçevesinde Birinci Dünya Savaşı’ndan önce Çarlık Rusya hâkimiyetine katılan İğdır, Kars, Batum, Ardahan gibi bölgelerde plebisit yapılacaktı. Temmuz 1918’de yapılan plebisite “87.048” kişi katıldı. 19 yaşını geçkin her erkeğin oy hakkına sahip olduğu oylamanın sonucunda “85.129” kişi Osmanlı idaresinden yana

oyunu kullandı (Gökdemir,1998: s.22). Bölgenin idari teşkilatlanması ve imarı için oluşturulan heyete Abdülhalık Bey Başkanlık etmekte, Mutasarrıf Vekilliğini Hilmi Bey yürütmekteydi. Bölgedeki idari ve mülki teşkilatlanmayı teşvik etmek amacıyla “*Tahsisat-ı Fevkalade Kanunu*” çıkarıldı. Neticede idari planlamanın savaş sürecinde aksaması, mali yetersizlikler gibi sebeplerden ötürü bölge halkı tam anlamıyla refaha kavuşturulamadı (Ural, 2011: s.655).

Osmanlı İmparatorluğu’nun İğdir bölgesinin de dâhil olduğu Elviye-i Selase coğrafyasındaki hâkimiyeti fazla uzun sürmedi. Zira 30 Ekim 1918’de imzalanan Mondros Mütarekesi ile Osmanlı İmparatorluğu bölgeden çekilmek zorunda kaldı. Ancak Yakup Şevki Paşa komutasındaki 9. Ordu bölgeden çekilirken birtakım askeri ve mülki yetkilileri bölgede Milli Teşkilatlanmalar kurmak üzere destekledi (Ural, 2021: s.569). Bu çerçevede Evliye-i Selase’de Ardahan Kongreleri, Kars İslam Şurası, İğdir coğrafyasında ise Aras Türk Hükümeti kuruldu. Nihayetinde bütün Şura Hükümetleri Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti çatısı altında birleştiler. Cihangiroğlu İbrahim Bey hükümetin lideri oldu. Ancak Nisan 1919’da İngiliz birlikleri Kars merkezli hükümet binasını bastı ve yetkilileri tutuklayarak Batum’a oradanda Malta’ya götürdüler (Atnur, 2001: s.129-134).

Mondros Mütarekesi’nin ardından Anadolu’da başlayan işgal süreci İngilizlerin 1920 yılında İstanbul’u işgal ederek Meclis-i Mebusan’ı basması ile zirveye ulaştı. Mayıs 1919’da Anadolu’ya geçen Mustafa Kemal Paşa, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde yerel örgütlenmeleri tek çatı altında Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olarak topladı. Elviye-i Selase bu süreçte İngiliz tahakkümü altında idi. İngilizlerin Kafkasya ve Anadolu’daki politikasından güç alan Ermeni çeteleri Müslüman nüfusu katliama tabi tutarak, Büyük Ermenistan hedefi için mücadele etmekteydi (BOA.HR.SYS, 2877-71). İğdir ve çevresindeki Müslüman ahali de bu süreçte yoğun baskı, sürgün ve katliam politikasına maruz kaldı (BOA.HR.SYS, 2877-79). Nitekim Kulp (Tuzluca), Obaköy gibi İğdir coğrafyasına ait birçok yerde İslam ahali Ermeni çeteleri tarafından katledildi (Demirci, 2018: 649-650).

Bu süre zarfında Ankara’da toplanan Büyük Millet Meclisi Milli Mücadele’nin merkezi oldu. Erzurum merkezli 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa liderliğinde 1920 yılının Eylül ayında başlayan Doğu Cephesi Harekâtı 30 Ekim’de Kars’ın, 14 Kasım’da İğdir’in Ermeni çetelerden arındırılması ile neticelendi. Türk ve Ermeni delegasyonunun görüşmeleri sonucunda 3 Aralık 1920’de imzalanan Gümrü Antlaşması ile İğdir Türkiye sınırları içine dâhil edilmiş oldu (Erden, 2015: s.111).

2.Cumhuriyetin İlanı ve Sosyal Devletin Kurumsallaşması

Ekim 1922’de işgal güçleri ile imzalanan Mudanya Mütarekesi’nin ardından Anadolu’daki savaş durumu sona erdi. Savaşın sona ermesi ile birlikte Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti bir taraftan Kasım 1922’de başlayan Lozan görüşmelerinde Türkiye’nin sınırlarını belirlemeye çalışırken bir taraftanda ülkenin yeniden imarı için çalışmaktaydı (Demirci, 2017: s.252).

Meşrutiyet Dönemi’nde çok partili seçim ve meclis çalışmaları belirli aralıklarla devam etsede Milli Mücadele Dönemi’nde Ankara’da toplanan Büyük Millet Meclisi çalışmalarını iki ana grubun ekseninde devam ettirmişti. Müdafaa-i Hukuk Grubu olarak kabul edilen Birinci Grup ve muhaliflerin oluşturduğu İkinci Grup, Büyük Millet Meclisi’nin Milli Mücadele sürecindeki faaliyetlerine katılmışlardı (Ekici, 2017: s.354). Ancak Cumhuriyete giden yolda daha dinamik bir yapıya ihtiyaç vardı. 9 Nisan 1923’te yayınlanan “*Dokuz Umde*” yeni seçim sürecinin ardından modern Türkiye’nin inşa edileceği sürecin ana ilkeleri olarak açıklandı. Dokuz Umde aynı zamanda Eylül 1923’te kurulan Halk Fırkası’nın ilk programı idi. Dokuz maddelik

beyanname millet iradesinin saygınlığı, Saltanatın kesin olarak kaldırıldığı, mali ve idari bağımsızlık gibi ilkeleri kapsamaktaydı (Hâkimiyet-i Milliye, 1923).

Mart 1923’te tamamlanan İzmir İktisat Kongresi’nin hemen ardından Nisan 1923’te seçim kararı alındı. Olağanüstü yetkilere haiz Millet Meclisi’nin yerine modern Türkiye’nin temlerinin atılmasını sağlayacak, devrimleri gerçekleştirecek ve ülkenin nihai sınırları dâhilinde olağan şartlar içinde görevini yürütecek yeni vekillerin seçilmesi planlanmaktaydı. 1 Nisan 1923’te başlayan Milletvekilliği seçim süreci 15 Ağustos 1923’te tamamlanmış oldu (Demirarslan, Bolat, 2014: s.158).

Halk Fırkası’nın ilk programında halk iradesi vurgusu yapılmış ancak ülkenin yönetim şekli konusunda kesin bir netice hâsıl olmamıştı. 29 Ekim 1923’te Cumhuriyetin ilanı ile ülkenin yönetim şekli tescillenmiş oldu. Yeni Cumhuriyetin siyasi ve askeri hedeflerinin yanı sıra toplumsal düzeninin de sağlanması için çalışmalara başlandı. Nitekim Cumhuriyet Türkiye’sinin en önemli sosyal hizmet kurumları Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti ile İmar İskân ve Mübadele Vekâleti idi. Cumhuriyetin ilanının hemen ardından ortaya çıkan esirler, göç ve salgın hastalıklar meselesi bu iki vekâletin çözmesi gereken en önemli problemler arasında yer almaktaydı. 1923’te ülke sınırları içinde Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti’nin çalışma sahasında toplam “seksen altı sağlık kuruluşu” ve “6437” yatak mevcuttu (Tekir, 2019: s.1306). Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekili Rıza Nur Bey’in kendi Vekâletine bağlı “Mübadele ve İmar Müdüriyet-i Umumiyesi” kurulmasına itiraz ederek her vekâlet gibi kendi sahasında çalışacağını mecliste beyan etmiş, yapılan görüşmeler neticesinde İmar İskân ve Mübadele Vekâleti’nin kurulması 13 Ekim 1923’te kabul edilmiştir. Böylece ülkenin sosyal hizmet çalışmalarının planlı şekilde yürütülerek kurumsal çerçevede yapılması kararlaştırılmış oldu (Çelebi, 2019: s.62).

Yeni kurumlar inşa edilirken, Osmanlı İmparatorluğu’ndan devralınan sosyal kurumlarda revize edilmekteydi. Nitekim Cumhuriyet Türkiye’sinin Osmanlı İmparatorluğu’ndan devraldığı en büyük sosyal kurumlardan biri de Hilal-i Ahmer Cemiyeti idi. 1868 yılından itibaren çalışmalarını yürüten cemiyet Meşrutiyet Dönemi’nde faaliyetlerine hız verirken özellikle Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Dönemi’nde çok etkin bir misyon üstlendi. 1 Kasım 1922’de Saltanat’ın kaldırılmasının ardından meclis kararı ile cemiyetin adındaki “Osmanlı” ibaresi çıkarılarak “Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti” olarak adlandırıldı. Hilal-i Ahmer Cemiyeti’ni meşgul eden konular arasında iç ve dış ülkelerdeki savaş esirlerine yardım, göçmenler ve mübadele meselesi bulunmaktaydı. Özellikle mübadele ve göç sürecinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti çok önemli bir misyon üstlendi (Akgül, Uluğtekin, 2022: s.308-309).

Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin aktif olarak çalıştığı en önemli meselelerden biri de mübadillerin durumu idi. Lozan Anlaşması’nın bir parçası olarak 30 Ocak 1923’te imzalanan “Mübadele Sözleşmesi” ile Türkiye ve Yunanistan arasındaki ahali değişimi resmileşti. Mübadilleri taşıyan vapurlar İstanbul, İzmir ve Ayvalık gibi mevkilere gelecek, ülkenin hemen her bölgesine nüfus tahkimatı yapılacaktır. Bunun yanında sınırların belirlenmesinin ardından diğer sınırdaş ülkelerdeki göçmenler de belirlenen protokoller kapsamında kabul edilecekti (Bozdağlıoğlu, 2014: s.19).

Ülkedeki sosyal refahın yükseltilmesi için çalışan bir diğer kurum ise Himaye-i Etfal Cemiyeti’ydi. 30 Haziran 1921’de “Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti” olarak kurulan cemiyet amacı; savaşların getirdiği yıkım ve yoksullukların ardından çaresiz kalan şehit çocukları ile kimsesiz çocukların iyileştirilmesi, eğitilmesi ve şefkatle büyütülmesi için çalışılacağı şeklinde

açıklanmaktaydı. Cemiyetin 1921’de 10 şubesi varken 1930’da şube sayısı 479’a yükselmiş durumdaydı (Sarıkaya, 2007: s.322-327).

Cumhuriyetin ilanından sonra toplumsal nizamın planlanması ve savaşların şehir, köy ve beldelede yarattığı tahribatın giderilmesi ayrıca ulaşımın sağlanması gerekiyordu. Bu kapsamda ulaşımın sağlanabilmesi için Türkiye Cumhuriyeti’nin Osmanlı İmparatorluğu’ndan devraldığı Nafia Vekâleti’nin aktif bir şekilde çalışması gerekmektedir. Ancak demir ve karayolu ulaşım ağlarının imarı için ayrılan bütçelerin karşılanması savaş sonrasındaki süreçte yetersiz kalmaktaydı (Yıldırım, 1999: s.604). Savaş sırasında ve daha sonraki süreçte ülke içi ulaşımında kara yolları yetersiz olduğu için daha çok demiryolu ağlarına ihtiyaç duyulmaktaydı. Fakat demir yolu hatları büyük oranda Osmanlı İmparatorluğu döneminde yabancı şirketlere verilen imtiyazlar sonucunda kurulmuştu. Bu nedenle demiryolu hatlarının kullanımı maliyet yükünü beraberinde getirmekteydi. 1924 yılında alınan millileştirme kararının ardından toplam “4137” kilometrelik demiryolu ağı devlet tekeline alındı (Bozkurt, 2021: s.684-685).

Yeni Cumhuriyetin en önemli meselelerden biri de nüfus politikasıydı. Birinci Dünya Savaşı’nın hemen öncesinde Mart 1914’te yapılan sayımda Misak-ı Milli sınırları içinde “14.118.968” olduğu tespit edildi. Bazı deneme sayımları ile bina ve sokakların numaralandırılmasının ardından nüfus sayım hazırlıkları tamamlandı (Köse, 2010: s.26). Cumhuriyet Dönemi’nde ilk nüfus sayımı 1927 yılında yapıldı. Sınırlar dâhilindeki toplam nüfus “13.464.564” olarak saptandı. Böylece Cumhuriyet Türkiyesi’nin sosyal devlet kimliğini oluşturacak çalışmaların temelleri atılarak her bölgeye karakteristik yapısına göre sosyal devlet ilkesi çerçevesinde hizmet götürülmeye başlandı (Kaştan, 2010: s.66).

3.Cumhuriyetin Sosyal Politikaları ve Iğdır’daki Yansımaları

Iğdır ve çevresinin işgal ve katliam sürecinin ardından toparlanması kolay değildi. Zira Batı Cephesi’nde Yunan kuvvetleri ile askeri çatışmalar devam ediyor, yetersiz olan Milli Mücadele’nin ekonomik kaynakları da savaşın olduğu bölgede kullanılıyordu. Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa’nın merkezi idareye gönderdiği bilgi telgraflarında Iğdır ve çevresinde yirmi bir yerleşim bölgesinin Ermeni çetelerinin katliamına maruz kaldığını ifade etmekteydi (Karabekir, 2019: s. 624).

Iğdır’da işgal ve katliam sürecinin ardından TBMM Hükümeti’ni bekleyen bir dizi sorun bulunmaktaydı. Zira Iğdır coğrafyasında asayişsizlik had safhaya ulaşmış, halk sefalet içinde, sınır hattının belirlenmesi süreci de devam etmekteydi. TBMM Hükümeti bölgedeki açlık ve sefaleti gözeterik bölge halkının ekonomik ve sosyal refahı iyileştirilinceye kadar vergi alınmamasını kararlaştırdı (BCA.30-18-1-1/4-55-14). Ayrıca halkın açlık ve yoksulluk içinde olmasından dolayı yardım yapılması gerektiği bölge idarecilerine bildirildi (BCA.30-18-1-1/5-14-3).

Aralık 1920’de devam eden Gümrü Anlaşması görüşmelerinde Ermenilerin Iğdır bölgesindeki en büyük talepleri Kulp’ta (Tuzluca) bulunan tuz mağaralarından faydalanmaktı. Ancak görüşmelerde Türk Heyeti’ne başkanlık eden Kazım Karabekir Paşa bölgenin refahı için çok önemli bir işleve sahip olan tuz madenlerinin Ermenilere verilmesinin mümkün olmadığını belirterek talepleri geri çevirdi (Karabekir, 2019: s.1912).

Ocak 1922 itibarıyla Erzurum merkezli 9. Kolorduya bağlı 11. Kafkas Tümeni Iğdır ve çevresinde konuşlandırıldı. Tümandeki subay sayısı “44”, asker sayısı “426” idi. Iğdır merkeze konuşlandırılan sınır alayı Iğdır, Kulp (Tuzluca), Gökçeli hattında bulunmaktaydı (Türk,1995: s.277). 1922 Mayıs ayında Iğdır’ı ziyaret eden Kazım Karabekir Paşa’ya Belediye idarecileri Iğdır

merkezdeki ev sayısını “400”, askeri kaynakların ise “305” olduğu bilgisini vermektedir (Akandere, 2021: s.64).

Cumhuriyetin ilanının ardından ülke idaresi vilayet, kaza, nahiye ve köy şeklinde yeniden teşkilatlandırıldı. 1925 yılında adli teşkilat dâhil bütün mülki idare tesis edilerek, faaliyete geçirilmeye çalışıldı (BCA.30-10-0-0/27-155-12). 1934 yılına kadar Beyazıt Vilayeti’ne bağlanan İğdır Kazası (BCA.30-18-1-2/44-30-3), 1934 yılından itibaren Kars’a bağlandı. Rus hâkimiyetinde 1908’de yapılan son nüfus sayımında İğdır’daki toplam nüfus “120.641” olarak kaydedilmektedir. Cumhuriyet Türkiye’si’nin ilk nüfus sayımı 1927’de ise İğdır nüfusu “36.002” olarak tespit edildi (Şimşek, 2018: s.187).

Cumhuriyetin milli kimlik politikası gereği Osmanlı İmparatorluğu’nda Müslim, Gayrimüslim, Ümmet gibi din temelli kavramlar üzerinden sınıflandırılmaktaydı (Güneş, 2018: s.348). Cumhuriyet Dönemi’nde vatandaşlık kavramı ve milli kültür çerçevesinde sınıfsız bir toplum oluşturmak hedeflenmekteydi (Attar, 2004: s.651). Bu çerçevede İğdır gibi sınır vilayetlerde toplumsal birlik ve dayanışmaya yardımcı olacak politikalar üretmek üzere milli bilinci yüksek aydınları bölge mebusu olarak görevlendirilmekteydi (Atlı, 2014: s.204-209).

Özellikle Kafkasya’dan gelen Müslüman muhacirlerin göçü; Kars, Ardahan, İğdır ve Artvin’deki demografik yapının nitelik ve niceliğini değiştirmekteydi. Nitekim 1921’de imzalanan Kars Antlaşması’na göre Ermenistan’daki Müslüman ahalinin Türkiye’ye göç etmesine müsaade edilmişti. Bu süreçte Ermeni idaresinden memnun olmayan Müslüman ahali akın akın sınır vilayetlere göç etmekteydi (Ural, Arslan, 2016: s.511). Ermenistan coğrafyasından göç eden Müslüman ahalinin yerleştirildiği bölgelerden biri de İğdır coğrafyası idi. Kars Antlaşması 1921’de imzalanmasına rağmen Ermenistan’dan İğdır’a devam eden göç süreci kabileler halinde 1926 yılında dahi gerçekleşmeye devam etmekteydi (BCA.36009-142286).

Ermenistan coğrafyasından sınır vilayetlere gelen muhacirlerin karşılaştığı en büyük problemlerin başında ise barınma ve yiyecek sıkıntısı gelmekteydi. Müslüman muhacirlerin eşya ve hayvanları ile birlikte Türkiye’ye göç etmelerine izin verilmekte ancak yolda karşılaşılan olumsuz koşullar, yerleştirildikleri bölgeye aşına olamamaları entegrasyon sürecini uzatmaktaydı. Bu nedenle tarıma elverişli İğdır Ovası’nda tarım yapılmasını desteklemek için muhacirlere merkezi bütçeden ayrılan ödenekler tahsis edilmekteydi (BCA.272-0-0-12/41-46-19). Muhacir göçünün ardından bölgede artan salgın hastalıklar, hayvan hastalıkları merkezi idareye rapor edilmekte, gereken tedbirler alınmaya çalışılmaktaydı. Gelen muhacirler, hayvan hastalıklarını İğdır bölgesine taşımamak için yük hayvanları dışındaki hayvanlarını satarak nakde çevirmekteydi (BCA.571/36009-142286-24).

Sovyetler Birliği ile yapılan ticaret İğdır’ın kalkınması ve gelişmesi açısından çok önemli idi. İğdır Ovası’nın pamuk ve pirinç üretiminin yanı sıra yükseltinin fazla olduğu bölgelerde arpa ve buğday önemli gelir kaynağı arasında yer almaktaydı. Nitekim Cumhuriyet Halk Fırkası Müfettişi Esat Bey’in 1926’da hazırladığı raporda pamuk üretimini İğdır’ın geleceğini şekillendirecek stratejik bir ürün olarak kaydetmekteydi (Özkal, 2022: s.61). Sovyetlerden alınan pamuk tohumları Trabzon’dan İğdır’a sevk edilmekte, pamuk tarımının teşviki için çiftçiye dağıtılmaktaydı (BCA.30-18-1-1/13-28-9). Yine benzer şekilde 1924’te İğdır’a en yakın Moskova Pamuk Şirketi’nin Erivan Şubesi üzerinden pamuk tohumu satın alınması planlanmaktaydı (BCA.571/305801-1412017-86).

Serdarabat Barajı’nın inşa edilmesi, İğdır Ovası’nın sulanmasında kullanılması ve çiftçinin desteklenmesi planlanmaktaydı (BCA.571/34812-137261-2). 1927’de Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında ticaret anlaşması imzalandı. Bu anlaşmanın protokollerinden biri de sınır

hattındaki su haklarının yeniden düzenlenmesini içermekteydi. Protokolde Aras Nehri üzerinde ulaşım yapılması, suyun tarımda kullanılması ve hayvanların suyu tüketebilmesine olanak tanınması gibi meselelerin karşılıklı yarar çerçevesinde düzenlenmesini kapsamaktaydı (Benhür, 2008: s.137).

Sovyet Rusya ve Türkiye arasındaki protokole göre Serdarabat Barajı, Kara Kale Köprüsü'nden nehrin kaynağına doğru uzanacak şekilde "1400 metre uzunluğunda ve 800 metre genişliğinde" olacak şekilde tasarlandı (Başkaya, 2012: s.759). Bir taraftanda 1930 yılından itibaren İğdır'da şube açan Ziraat Bankası aracılığı ile çiftçilere ekonomik destek sağlanması hedeflenmekteydi (Altan, 2020: s.637). Ancak Serdarabat Barajı'nın 1930 yılında faaliyete geçirilmesine rağmen Başvekil İsmet Paşa'nın 1935'deki Doğu Gezisi'nde üzerinde ısrarla durduğu asıl mesele, suyun barajdan alınarak ovaya dağıtılmasında kullanılacak kanal hatlarının olmamasıydı. Başvekil, raporunda; Rus tarafının suyu gayet verimli kullandığını ve kanallar vasıtası ile gereken verimi elde ettiğini vurgulamaktaydı. Başvekil, Sovyetlerden alınacak demir ve çimento ile Türk tarafı içinde baraj kapakları inşa edilebileceğini, ücretinde gerekirse dönüm başı sulama ücreti karşılığında halktan alınabileceğini aktarmaktaydı (Başkaya, 2012: s.761). Ancak sulama kanallarının tam anlamı ile inşası uzun yılları bulacaktı (BCA.571/35765-140814-37).

Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında ticari faaliyetin yürütüldüğü Markara Köprüsü İğdır'ın refahı açısından önemli bir gelir kapısı idi. İğdır'ın kuzeyinde bir saatlik mesafede bulunan Markara Köprüsü'nden önemli miktarda vergi geliri elde edilmekteydi (BCA. 571/35801-141221-1). Erivan ile İğdır arasına telgraf hattı kurularak iki sınırdaş ülke arasındaki iletişim İğdır'dan yapılmıyordu (BCA.571/35800-141301-27). İğdır Ovası'nda yetiştirilen pamuk, Sovyetler Birliği'ne ihraç edilmekteydi. Nitekim 1928 yılında İğdır pamuğunun ihracı sırasında tespit edilen "Kızıl Kurt Hastalığı" nedeniyle Sovyet ve Türk uzmanlar bölgedeki ürünleri inceleyerek gereken bilgiler, rapor etmekteydi (BCA. 571/305801-141217-9).

İğdır pamuğu karayolu vasıtası ile en yakın demiryolu ağlarına ulaştırılmakta, Sovyet toprakları üzerinden Batum'a sevk edilerek ihraç edilmekteydi (BCA.571/35986-141977-317). Gümrükten geçerek Ermeni kökenli Sovyet vatandaşları ve yerel Ermeni Hükümeti gereken ihtiyaçlarını İğdır'dan karşılamaktaydı. İğdır'dan pamuk ve çeşitli miktarda hububat ihraç edilirken, karşılığında gazyağı gibi yakıt ihtiyacını karşılayacak ürünler temin edilmekteydi (BCA. 571/35986-141976-94).

İğdır coğrafyasının sınırlarını çizen Gümrü Anlaşması'nın imzalandığı 1920 yılından 1935'e kadar geçen süre zarfında İğdır ve çevresinde muhacirler sorunu, sınır kontrolü, asayiş problemlerinin yanı sıra içme suyu ve sıtma hastalığı da önemli sosyal sorunların başında gelmekteydi. 1930'da Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Refik (Saydam) Beyin Başvekâlete gönderdiği yazıda Erkânıharbiye Reisi Müşir Fevzi Paşa'dan kendisine gelen talebi incelendiğini İğdır'da sıtma hastalığının ileri dereceye ulaştığını belirtmekteydi. Ancak gereken müdahalenin yapılabilmesinin, İğdır'ın uzak mesafesinden dolayı mümkün olmadığını belirtmekteydi (BCA. 30-10-0-0/177-220-17).

1935 yılında Nafia Vekâleti'ne gönderilen raporda ise yıllardır İğdır'ın içme suyunun Aras Nehri'nden açılan küçük arklardan temin edildiği, içme suyunun pis ve kullanılamaz olduğu belirtilmekteydi. Basit usuller ile sudaki kum ve taşın arındırıldığını, bununda salgın hastalıklara yol açtığı ifade edilmekteydi. İçme suyunun İğdır Kaza merkezine yaklaşık on kilometre mesafede bulunan "Orkof Menbai'ndan" (Suveren) temin edilmesi önerilmekteydi. İğdır Kazasına on kilometre uzaklıkta bulunan kaynağından alınacak suyun taşınması için boruların Rusya'dan temin edilebileceği belirtilmekteydi (BCA. 30-10-0-0/157-106-13/163; Ek-1).

Cumhuriyet Türkiye'si'nin onuncu yılının ardından askeri mücadele ve harcamaların yerini daha çok sosyal meseleler almıştı. Nitekim İğdır'da da özellikle göçten kaynaklı sorunlar büyük ölçüde azalmış, İğdır Kazası'ndaki yerleşim problemleri çözülmüştü. 1936'da kayda alınan raporda İğdır merkezde toplam "326 evde ikamet eden 1639 nüfusun bulunduğu, kasabadaki muhacirlere 134 ev, 48 ev yeri, 10 dükkân, 8 dükkân yeri ile 13.503 dekar arazi" verildiği belirtilmekteydi. İğdır'a bağlı köylerde ise "623 evde ikamet eden 3.473 nüfusa 573 ev, 58 ev yeri, 27 dükkân ile 33.523 dekar arazinin" tapulaştırıldığı ifade edilmekteydi. Bu çalışmalarından Mülkiye Müfettişi Sabit Bey'in takdir edilmesi gerektiği vurgulanmaktaydı (BCA. 30-10-0-0/70-463-10).

Cumhuriyet Türkiye'si'nin en önemli kurumlarından biri de Halkevleri idi. Milli ilkelere bağlı ulus devlet kimliğine uygun şekilde toplumun bilinçlendirilmesinde Halkevleri önemli bir rol üstlendi (Demircioğlu, 2015: s.30). 1934 yılında açılan İğdır Halkevi de dil ve edebiyat, güzel sanatlar, spor, sosyal yardım, halk dershaneleri, kütüphane, köycülük, tarih gibi alanlarda toplumun gelişmesi için çaba harcamaktaydı. "400" adetten fazla kitabın bulunduğu kütüphane inşa edilerek okuma yazma seferberliğine katkıda bulunuldu. İzci grupları ve atlı birlikler kurularak spor alışkanlığı oluşturulmaya çalışıldı (Tunç, 1918: s. 44).

4.İğdır'da Toplumsal Düzenin Denetimi

Cumhuriyetin ilk yıllarında İğdır'daki en büyük problemlerin başında sınır güvenliği ve asayiş sorunları gelmekteydi. Aralık 1920'de imzalanan Gümrü Anlaşması ile sınırların belirlenmiş olmasına karşın sınır hattındaki krokilerin tam olarak tespiti yapılamamıştı. Zira Milli Mücadele süreci birçok cephede devam etmekteydi. Ancak 1925 yılında sınır hattının belirlenmesi için görüşmelerin yapılacağı Markara Köprüsü yakınlarına "Şark Tahdid-i Hudut Komisyonu Merkezi" kurulabilmişti (BCA.34635-136482-3). Bu süreçte merkezi idare ile İğdır'daki idari ve askeri makamlar arasında yapılan yazışmalarda "İğdır'ın müstesna vaziyeti ve stratejik öneminden" bahsedilmekteydi. Özellikle Sovyetler Birliği'ne bağlı Ermenistan Hükümeti'nin Ağrı Dağı'nı hükümet armasında kullanmak istediği, dolayısıyla bölgenin hassas ve titiz bir şekilde kontrol edilmesi gerektiğinin altı çizilmekteydi (BCA.34635-136484-6).

Sınır hattın kontrolü Aras Nehri'nin konumu ve Ağrı Dağı'nın sarp kesimlerinde oldukça zordu. Bölgede yaygın küçükbaş hayvan sürülerinin otlak alanlarını genişletmek isteyen köylülerin yaz ve sonbahar aylarında sınır ihlalleri yaptığı kayıt altına alınmaktaydı. Nitekim 1931 yılında Dâhiliye Vekâletine gönderilen raporda, Rus birlikleri tarafından Aralık ilçesi Tazeköy mevkiinde bir Türk çobanının sınırda öldürüldüğü bildirilmekteydi (BCA. 30-10-0-0/248-676-10). Konargöçer şekilde ikamet eden aşiretler ve birtakım çeteler sınır ihlali yapmakta, Ermenistan coğrafyasında yer alan köylere saldırmaktaydı. Örneğin 1923 yılında İğdır sınır hattında göçebe vaziyette ikamet eden "7 bin" nüfuslu Celali Aşireti'nin sık sık sınır ihlali yaptığı, aşiretin sınır hattından daha uzak bölgelerde ikamet ettirilmesinin uygun olacağı rapor edilmekteydi (BCA.30-18-1-1/6-46-3). Yine 1926'da İğdır sınır boylarında faaliyet yürüten bir çetenin Ermenistan sınırını geçerek gasp ve kaçakçılık yaptığı ve ardından Türkiye'ye geri döndükleri belirtilmekteydi (BCA.571/34503/135449/3). Diplomatik yazışmalara yansıyan bir başka raporda da 1926'da Ermenistan coğrafyasında faaliyet gösteren bir çetenin İğdır'ın sınır köylerine saldırdığı, hayvan ve eşya gasp ettikleri belirtilmekteydi. Türk tarafı "Miroğlu Hasan, Ali Oğlu Hamid, Hasan Oğlu Hamid, Ali Oğlu Paşa, Koto Oğlu Paşa, Ahmet Oğlu Nebi'nin" tazminat isteklerinin karşılanması talep edilmekteydi (BCA. 571/34503-135449-36).

İğdır ve çevresindeki asayiş sorunları diplomatik krize davetiye çıkarmakta, sınır karakollarının işini zorlaştırmaktaydı. Örneğin 1923 yılında Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin, Türk Hariciye Nezaretine verdiği notada İğdır bölgesinden gelen bir grup çetenin "Talin Köyünü"

yağmaladıkları ve çeşitli cinayetler işlediklerini belirterek gereken zararın karşılanması için tazminat talep etmekteydi (BCA. 571/34440). Yine 1923 yılında Iğdır coğrafyasından sınırı geçen, bir çetenin Sovyet hâkimiyetindeki “Arpagöl” mevkiine baskın yaptığı ve bir Sovyet askerini öldürdüğü, bu nedenle tazminat talep edildiği kaydedilmekteydi (BCA. 571/34440-135541-14).

Iğdır’ın hem Ermenistan coğrafyasına hem de İran sınır hattına yakın olması Aras Nehri’nin çizdiği sınırın kontrolünü güçleştirmekteydi. Ağrı Dağı’nın yüksek, sarp ve kayalık kesimlerinde çetelerin rahatça barınabilecekleri mağaralar olması askeri birliklerin eşkıya takibini ve İran sınır hattını kontrol etmesini zorlaştırmaktaydı. Özellikle sınır boyunca uzanan yolların güvenliğini sağlamak kolay değildi. Örneğin 1929 yılına ait bir raporda altı yolcunun soyulduğu, soygunu yapan eşkıyalardan iki kişinin yakalandığı kayda geçirilmişti (BCA.30-10-0-0/127-913-30).

Ağrı Dağı ve çevresinde asayişin sağlanamaması uzun sürecek bölgesel bir sorunun kaynağı niteliğindedir. Zira 1926 ile 1930 yılları arasında devam eden Ağrı İsyanlarının etkileri Iğdır’ın kırsal kesimlerinde de yansımaktaydı. Türkiye, İran ve Ermenistan’ın kesiştiği noktada bulunan Ağrı Dağı ve Iğdır coğrafyası kırsalındaki göçebe nüfusun devlet idaresi tarafından zorunlu ikamete tabi tutulması veya kontrol altına alınması kısa sürede mümkün değildi. Ancak uzun soluklu askeri mücadelenin sonunda toplumsal denetim mümkün olacaktı. Nitekim askeri ve mülki kaynakların yaptığı yazışmalarda Iğdır’ın Ağrı İsyanlarına müdahale edilen merkezlerden biri olduğu ve askeri birliklerin iâşe ve barınma ihtiyaçları için kullanılacak çoğu envanterin Iğdır’dan satın alınmasının uygun olacağı belirtilmekteydi (BCA.30-18-1-2-/9-16-7).

Sonuç

Iğdır coğrafyası yüzyıllar boyunca Anadolu’nun Güney Kafkasya’ya açılan kapısı konumunda olmuş ve bu nedenle de birçok kavim ve ordu bu bölgede hâkimiyet kurmak istemiştir. Son iki yüzyılda Türk, Rus ve İran imparatorluklarının mücadele sahası olan Iğdır, Cumhuriyet Türkiye’sinin temellerinin atıldığı süreçte de Rus, Türk ve Ermeni kavimlerinin yanı sıra İngilizlerin de bölgede etkin olduğu bir mücadele sürecinden geçmiştir. Nitekim Rusların yaklaşık doksan yıldır hâkimiyet kurduğu Iğdır coğrafyası, Birinci Dünya Savaşı’nın sonuna doğru 1917 Bolşevik Devrimi’nin ardından bölgeden çekilmesi, Iğdır ve çevresindeki kargaşayı daha da artmıştır. Bir taraftan Rus Ordusu’nun bölgeden çekilmesini fırsat bilen Ermeni çeteleri Müslüman ahaliyi sürgün ve katliama tabi tutarak etnik temizlik yapmaya çalışırken bir taraftan da bölgede hâkimiyet kurmak istemiştir.

Aralık 1917 Erzincan Mütarekesi’nin ardından bölgeden çekilen Rus Ordusu’nun bıraktığı boşluğu Osmanlı ordusu doldurmaya çalıştı. Ancak İngilizlerin Osmanlı ordusunu dağıtma girişimi bölgenin kaderini tekrar Ermeni çetelerinin eline bırakmış oldu. 1917 Aralık ayından 1920 Aralık ayına kadar devam eden süreçte Müslüman ahali büyük sıkıntılar ile karşı karşıya kaldı. Gümrü Anlaşması’nın ardından bölgedeki sınırlar kâğıt üzerinde tespit edilmiş olmasına rağmen 1925 yılına kadar sınır güvenliği, asayiş gibi konularda kesin bir otorite kurulamadı. Bir yandan da sınırın karşı tarafında kalan Müslüman ahali Iğdır ve çevresine göç etmeye başladı. 1923 yılında Cumhuriyetin ilanının ardından yeni kurulan sosyal kurumlar Iğdır’da nüfusun iskânı, salgın hastalıklar ile mücadele, şehrin imarı, temiz içme suyu, Iğdır Ovasının ekimi, dikimi ve sulanması gibi birçok konuda ilerleme kaydetmeye çalıştı.

Cumhuriyetin 10. yılının ardından Iğdır Kazası’nın imarı, nüfusu, yerleşim düzeni, üretimi önemli aşamalar kaydetti. Markara Köprüsü üzerinden yapılan ticaret, Ziraat Bankası şubesinin açılarak

çiftçiye kredi desteği sağlanması, sosyal düzenin tertibi, önemli ölçüde ekonomik ve sosyal refahın kapılarını araladı. Ancak kırsalda yarı göçebe hayat süren, küçükbaş hayvancılık ile uğraşan nüfusun kontrolü ve denetimi gibi konularda zaman zaman yerel idare yetersiz kaldı. Zira sınırın önemli bir kısmını oluşturan Aras Nehri'nin seviyesinin düştüğü yaz aylarında yapılan kaçak geçişler, sınırın her iki tarafında da gerçekleşen karşılıklı çete soygunları bölgedeki refah ve huzuru sarsan en önemli sosyal etkenlerin başında gelmekteydi.

Ağrı Dağı'nın sarp kayalıkları eşkiya takibini zorlaştırmakta, birtakım soygun ve cinayet vakalarının önünde engel teşkil etmekteydi. Neticede Cumhuriyet Türkiye'si'nin gelişim sürecine paralel olarak İğdir coğrafyasındaki toplumun ilerleme kaydetmesi sağlandı. 1930'lu yıllardan sonra kurulan halkevleri ve halkodaları toplumun bilinçlenmesinin önündeki en büyük umut ışığı oldu ve Cumhuriyet vatandaşı yetiştirilmesi için büyük adımların atılmasını sağladı.

Kaynakça

Arşivler

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi (BOA)

Telif Eserler

- Atnur, İ. E. (2001) Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921), Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Atlı, C. (2014). Kars'ta Siyasi Hayat, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Alake, M. (2011). İlk Dönem Cumhuriyet Türkiye'si Ulus İnşası Sürecinde Milliyetçilik ve Sivil-Etnik İnkilemine Dair Teorik Tartışmalar. Gazi Akademik Bakış, 5(9), 1-30.
- Altan, S. (2020). Cumhuriyet Dönemi Kentsel Kalkınma Çalışmaları: İğdir Örneği (1925-1955). Tarih Araştırmaları Dergisi, 39(67), 625-644.
- Akandere, O. (2021). Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'nın Sağ Cenah Teftiş Seyahati (13-26 Mayıs 1922). BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi, 3(1), 57-69.
- Attar, Aygün. Ulus Devlete Geçiş Süreci Ve Türkiye Cumhuriyetinin Üniter Yapısı. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 20, sy. 60 (Kasım 2004): 643-58.
- Baş, H. (2022). Birinci Dünya Savaşında Irak-İran Cephesi İaşe ve Sağlık Hizmetleri. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Baş, H. (2022). Bir Sınır Kent İğdir'in Osmanlı Devleti İçin Önemi (1828-1914). *Doğal ve Beşeri Bilimler Açısından İğdir-I*, ed. T. Aydın, Astana Yayınları, 49-76.
- Bal, H. (2012). Brest-Litovsk Antlaşması'ndan Sonra Türkiye ve Ermeniler. Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları(5), 25-51.
- Başkaya, M. (2014), Cumhuriyetin ilk yıllarında İğdir'da Pamuk Ziraatı ve Serdarabat Barajı Meselesi, I. Uluslararası İğdir Sempozyumu, Sosyal Bilimler Bildiri Kitabı, ed. C. Atlı, Salkımsöğüt Yayınevi, 748-771.
- Bozkurt, B. (2021). Erken Cumhuriyet Dönemi Demiryollarının Millileştirilmesi: Anadolu Demiryolları ve Mersin- Tarsus- Adana Hattının Satın Alınması. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi(71), 679-702.
- Benhür Ç. (2008). Stalin Dönemi Türk -Rus İlişkileri (1924-1953), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi.

- Demirci, H. (2017). 24 Temmuz 1923 Tarihli Lozan (Lausanne) Barış Andlaşması'nın Türk ve Dünya Tarihi Açısından Yeri ve Önemi. *Anasay(2)*, 247-263.
- Demirci, H. (2018). Arşiv Belgelerine Göre İğdır ve Civarındaki Müslüman Türklere Ermeniler Tarafından Yapılan Mezalim (1919-1920). *Kültür ve Tarih Bağlamında İğdır Uluslararası Sempozyumu*, 635-656.
- Demiraslan, T. Bolat, B.S. (2014). 1923 Seçimleri ve Basın. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(36), 140-165.
- Dayı, S. E. (2010). 1918-1920 Yılları Arasında İğdır ve Çevresindeki Siyasi Gelişmeler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi(5)*.
- Demircioğlu, A. (2015). İğdır Halkevi'nin Açılması ve Faaliyetleri, *Atatürk Dergisi* 4(2), 28-50.
- Erden, Ö. (2015). Türk- Ermeni İlişkileri Sürecinde Gümrü Müzakereleri (26 Kasım – 2 Aralık 1920). *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(3), 93-115.
- Ekici, Y. (2017). Türk Demokrasi Hayatında Cumhuriyet Halk Fırkası. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(2), 249-360.
- Çelebi, E. (2019). Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti (Kuruluşu, Teşkilat Yapısı Ve Faaliyetleri. *Hiper Yayın*.
- Çetinkaya, S. B. (2022). Bir Devlet Tipi Olarak Patrimonyal ve Neopatrimonyal Devlet Kavramlarının İmkânı. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 11(21), 1-18.
- Gözcü, Alev. "I. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin Gündelik Hayatından Kesitler". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 16, Sy. 32 (Ağustos 2016): 133-67.
- Gökdemir, A. E. (1998). Cenûbi Garb-i Kafkas Hükümeti, *Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları*.
- Güneş, M. (2018). Varlık ve Meşruiyet Kaynağı Olarak Din ve İnançın Devlet ve Toplum İçindeki Yeri: Osmanlı Devleti Örneği. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6(13), 343-361.
- Kansu, A. (2023). 1908 Devrimi. *İletişim Yayınları*.
- Kayıran, M. ve Saygın, S. (2019). İzmir İktisat Kongresi. *Türk Dünyası Uygulama Ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 3(5), 27-70.
- Karal, S.A. ve Uluğtekin, M., (2002). Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a. *TDV. Yayınları*.
- Kaştan, Y. (2010). Cumhuriyet Döneminde Nüfus Hareketlerinin Fonksiyonu. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 65-76.
- Köse, M.(2010). 1927 Nüfus Sayımı ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Afyon Kocatepe Üniversitesi*.
- Memmedli, M. Akgüller, H. "Brest Litovsk Barış Antlaşması'nın Siyasi Sonuçları (Sovyet Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu Açısından)". *Belgi Dergisi* 2, sy. 20 (Temmuz 2020): 2713-34.
- Tekir, S. (2019), Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin Kuruluşu ve Erken Cumhuriyet Dönemindeki Faaliyetleri (1920-1930). *Belgi Dergisi*, 2(18), 1301-1326.
- Türk İstiklal Harbi-III, (1995). *Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları*.
- Özbek, N. (2016). Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet. *İletişim Yayınları*.
- Özel Özcan, M. S. (2019). Westphalian Devletler Sistemi ve Modernleşmenin Geleneksel Dünyanın Büyük Güçleri Olan İmparatorluklara Etkisi. *Ekonomi İşletme Siyaset Ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5(1), 49-62.
- Özkal, İ. (2022). İğdır'da Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Hayat (1923-1970), *Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları*.

- Şimşek, O. (2018). İğdir İlinin Nüfus Özellikleri. Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 5(14), 180-210.
- Tunç, B. (2018). İğdir Halkevi ve Faaliyetleri. Akademik Tarih Ve Düşünce Dergisi, 5(16), 36-51.
- Ural, S. (2011). Kurtuluştan Mondros Mütarekesi’ne Elviye-i Selâse’de Yaşanan Sorunlar, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 47, 647-676.
- Ural, S. (2011). “Kafkasya Güç Mücadelesinde İngiltere’nin Ermenistan Politikası”, *I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti-Azerbaycan İlişkileri ve Kafkas İslam Ordusu Uluslararası Sempozyumu*, 2021, 543-580.
- Ural, S. ve Arslan, N. (2016). Atatürk Dönemi İğdir’da Nüfus Sayımları (1923-1938), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2018, 503-529.
- Sadıgov, R. (2020). Birinci Dünya Savaşı’nda Erzurum’un İşgali: Rus Basını ve Literatürüne Göre İşgalin Rusya’da ve Dünyada Yankılanması. *Osmanlı Araştırmaları*, 55(55), 218-318.
- Sarıkaya, M. (2010). Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Bir Sosyal Hizmet Kurumu: Türkiye Himaye-İ Etfal Cemiyeti. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14(34), 321-338.
- Yıldırım, İsmail. “Cumhuriyet Dönemi Demiryolu İnşaatlarının Mali Kaynakları Ve İlk İç Borçlanmalar (1923-1950)”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 15, sy. 44 (Temmuz 2021): 603-26.
- Yeşilot, O. (2010). Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14(36), 187-199.
- Zaferden Saadete Ulaşmak İçin Etrafında Toplanacağımız Umdeler. *Hâkimiyet-i Milliye*, 9 Nisan 1920.

Çalışma Beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

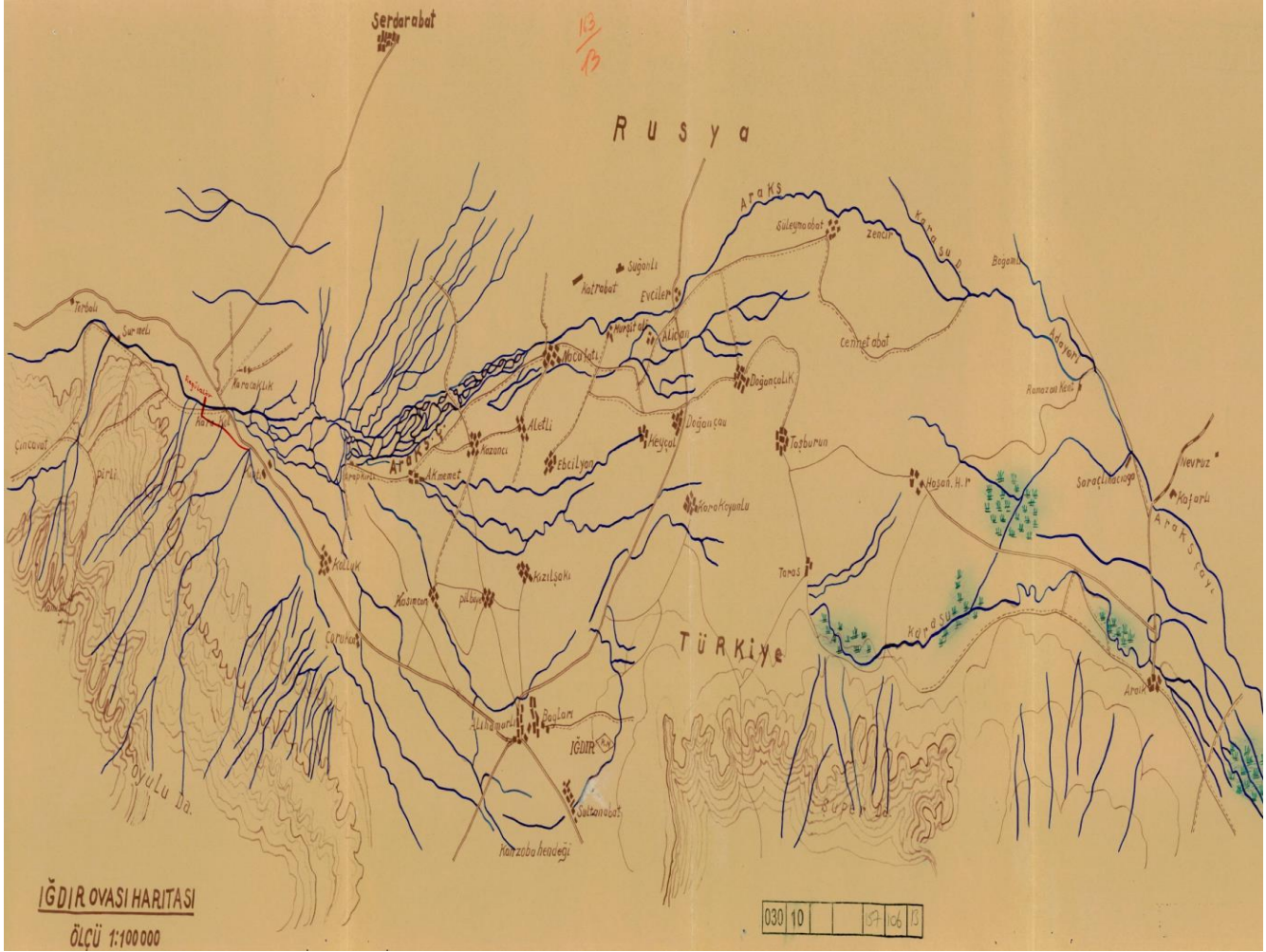
Destek ve Teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

EKLER

Ek-1 1935 Yılında Hazırlanan İğdir Ovası Haritası

(BCA. 30-10-0-0/157-106-13/16)

Yazar/Author
Gülçin Güler ÖZTEKİN*

Makale Adı/Article Name

The Effects of Social Anxiety on Subjective Well-Being among Adolescents: The Mediating Roles of Mindfulness and Loneliness

Ergenlerde Sosyal Kaygının Öznel İyi Oluş Üzerindeki Etkileri: Bilinçli Farkındalık ve Yalnızlığın Aracı Rollerini

ÖZ

Ergenlik, çeşitli geçişlerin ve değişimlerin yaşandığı önemli bir dönemdir. Sosyal kaygıyı deneyimlemek ergenler arasında gittikçe yaygın hale gelen bir olgudur ve onların iyi oluşlarını ve zihinsel sağlıklarını etkiler. Ergenlerin öznel iyi oluşlarını artırmak için sosyal kaygı ile ilgili faktörlere dikkat etmek ve bunları anlamak gerekir. Bu çalışmanın amacı ergenlerde sosyal kaygı ile öznel iyi oluş arasındaki ilişkide bilinçli farkındalık ve yalnızlığın aracı rollerini incelemektir. Verilerin toplanmasında Ergenler için Sosyal Kaygı Ölçeği, Bilinçli Farkındalık Ölçeği Ergen Formu, UCLA Yalnızlık Ölçeği Kısa Formu, Ergen Öznel İyi Oluş Ölçeği ve Genel Bilgi Formu kullanılmıştır. Araştırmaya 543 Türk ergen (%53.6 kadın) katılmıştır. Katılımcıların yaş aralığı 15 ile 18 arasında olup yaş ortalaması 16.45'tir (SS=1.10). Sonuçlar, sosyal kaygının bilinçli farkındalık ve öznel iyi oluş ile negatif, yalnızlıkla pozitif ilişkili olduğunu göstermiştir. Sosyal kaygının, bilinçli farkındalık ve yalnızlık yoluyla öznel iyi oluş üzerinde dolaylı bir etkisi olduğu belirlenmiştir. Bilinçli farkındalık, sosyal kaygının öznel iyi oluş üzerindeki olumsuz etkilerini azaltırken, yalnızlık bu ilişkiyi daha da kötüleştirmiştir. Bu sonuçlar, yüksek düzeyde sosyal kaygıya sahip ergenlerin daha düşük bilinçli farkındalığa ve daha yüksek yalnızlığa sahip olduklarını ve bunun da daha az öznel iyi oluşa yol açtığını göstermiştir. Mevcut çalışmanın bulguları, bilinçli farkındalık ve yalnızlık temelli müdahalelerle bu durumun düzeltilebileceğini önermektedir.

Anahtar Kelimeler: sosyal kaygı, bilinçli farkındalık, yalnızlık, öznel iyi oluş, ergen

ABSTRACT

Adolescence is an important period characterized by various transitions and changes. Experiencing social anxiety is a growing phenomenon among adolescents and affects their well-being and mental health. It is necessary to pay attention and understand the factors related to social anxiety to improve the subjective well-being of adolescents. The current study aimed to examine the mediating roles of mindfulness and loneliness in the association between social anxiety and subjective well-being among adolescents. Social Anxiety Scale for Adolescents, Mindful Attention Awareness Scale Adolescent Form, UCLA Loneliness Scale Short Form, Adolescent Subjective Well Being Scale and General Information Form were used to collect data. 543 Turkish adolescents (53.6% female) participated in the study. The age range of the participants was 15 to 18 years, with a mean age of 16.45 years (SD=1.10). The results demonstrated that social anxiety was negatively associated with mindfulness and subjective well-being, and positively associated with loneliness. It has been determined that social anxiety had an indirect effect on subjective well-being through mindfulness and loneliness. Mindfulness mitigated the adverse impacts of social anxiety on subjective well-being whereas loneliness exacerbated this association. These results have shown that adolescents with high levels of social anxiety have lower mindfulness and higher loneliness, which in turn lead to less subjective well-being. The findings of the current study suggest that this situation may be ameliorable with mindfulness-based and loneliness-based interventions.

Keywords: social anxiety, mindfulness, loneliness, subjective well-being, adolescent

Introduction

Adolescence is an important period characterized by various transitions and changes. Biological changes during this transition period affect the development of adolescents in various areas such as psychological, social, sexual and emotional (Costello et al., 2011). Imaginary audience, personal fable and adolescent egocentrism are the general features encountered in this period. Interpersonal relationships and social support are of great importance in adolescents' ability to cope with these temporary characteristics and in their successful transition to adulthood (Vartanian, 1997). The need for social acceptance and social connectedness begins to emerge during adolescence and becomes widespread throughout adult life (Lee & Robbins, 1995). Therefore, it is considered a critical period for the social development of the individual. However, adolescence is also a period that needs attention in terms of the onset of social anxiety. One factor contributing to social anxiety sensitivity may be some unique maturational changes or cognitive risk factors such as biases in adolescence (Haller et al., 2015). Supporting the psychological and mental health of adolescents is necessary to adopt the consequences of these changes.

Social anxiety is a rapidly growing phenomenon among adolescents. Social anxiety refers to experiencing abnormal fear and avoidance of interaction in social or performance situations where the individual is worried about being evaluated or scrutinized by others (APA, 2013). Gilbert (2001) noted that the appropriate level of social anxiety is adaptive in the evolutionary perspective. This prompts individuals to pay more attention to their presentation and reflection on their behaviors. This cautiousness allows individuals to adapt to environment to develop or maintain social desirability and avoid ostracism. On the other hand, high levels of social anxiety may lead to social anxiety disorder, a common, usually chronic and serious psychiatric illness that can disrupt many aspects of daily life (Schneier et al., 2002).

In the literature, social anxiety was positively associated with mobile phone addiction (Ran et al., 2022), problematic social media use (O'Day & Heimberg, 2021), cannabis use (Single et al., 2022), fear of negative evaluation (Fredrick & Luebke, 2022), bullying victimization (Wu et al., 2021), suicidality (Buckner et al., 2017), and negatively associated with social cognition (Alvi et al., 2020), self-esteem, interpersonal trust (He, 2022), social support and subjective quality of life (Yang & Lu, 2022). These studies have shown that social anxiety affects the psychosocial well-being of individuals. In addition, Jefferies and Ungar (2020) study, conducted in seven countries, found that the global prevalence of social anxiety is higher than previously reported. Unfortunately, 36% of respondents met the threshold criteria for social anxiety disorder. The prevalence of social anxiety disorder among children and adolescents in Türkiye was determined as 3.9% (Demir et al., 2013). These studies reveal that social anxiety is a worldwide concern and the participants have experienced significant disruptions in functioning and well-being.

Subjective well-being, including life satisfaction, happiness, and positive affect, can be defined as the individual's feeling and thinking of life as desirable rather than how others see it (Diener, 2009). This definition underlines the two dimensions of subjective well-being. The emotional/affective dimension refers to the emotional aspect, and the evaluative/cognitive dimension refers to the evaluative aspect. The predominance of positive feeling over negative feeling and the assessment of individual's life in preponderantly positive terms lead to higher subjective well-being (Das et al., 2020). Hedonic and eudemonic well-being, two different ethical frameworks about what a good life entails, have shed light on many studies on subjective well-being (Vanhoutte & Nazroo, 2014). The hedonic view on well-being, consisting of evaluative and

emotional aspects, aims to minimize pain and maximize pleasurable experiences to achieve a high level of well-being (Diener, 1984). The eudemonic well-being encompasses positive functioning and personal expression (Ryff & Keyes, 1995). Diener (2009) emphasizes that the hedonic well-being reflects an individual's own sense of well-being, rather than an external assessment of whether the person is living a desirable or purposeful life, such as eudemonic well-being. In this study, we focused on the hedonic well-being - the subjective judgment of the well-being.

The expanding literature has shown that the potential resources of individuals such as compassion, forgiveness (Roxas et al., 2019), spirituality, religiosity (Villani et al., 2019), optimism, dispositional hope (Genç & Arslan, 2021), cognitive and emotional hope (Pleeging et al., 2021) promote subjective well-being. However, there is an inverse relationship between subjective well-being and psychological distress (Arslan & Yıldırım, 2021), and addictions (Wu et al., 2023). Although subjective well-being has a role in preventing psychopathology (Gargiulo & Stokes, 2009) and is associated with better psychological health (Diener et al., 2017; Yıldırım & Arslan, 2022), previous studies have shown that social anxiety contributes to decreased subjective well-being (Ye et al., 2021). Social anxiety may lead to maladaptive outcomes such as negative emotions and psychosocial adjustment problems which in turn may reduce the subjective well-being of individuals. For example, individuals with high social anxiety experienced fear of evaluation and reported poor quality of life (Dryman et al., 2016). Belmans et al. (2019) determined that social anxiety symptoms are comorbid with depressive symptoms, which may lead to more severe future mental disorder symptoms such as social anxiety disorders and low well-being. Based on these findings, we can infer the adverse effects of social anxiety on well-being.

1. Mediating roles of mindfulness and loneliness

Mindfulness is defined as the awareness that arises from consciously attending in an open way to whatever is occurring in the present moment (Shapiro, 2009). Shapiro et al. (2006) suggests that the three axioms (intention-I, attention-A, attitude-A) are the fundamental components of mindfulness. It is assumed that most of the difference in transformations observed in mindfulness practices is directly or indirectly explained by these axioms. The IAA model suggests that intentionally participating without judgment results in a remarkable shift in perspective, and re-perceiving reduces psychological symptoms.

Many researchers integrate mindfulness-based programs into their studies to promote the well-being and subsequently mental health of individuals. Empirical evidences have shown that mindfulness develops positive psychological resources (Gilbert et al., 2017), enhances positive emotional experiences (Aldahadha, 2023), supports self-regulatory behaviors (Bockmann & Yu, 2023), reduces social anxiety and psychological distress (Liu et al., 2021; Ünlü Kaynakçı & Yerin Güneri, 2023), and improves mental health as well as well-being (Alrashdi et al., 2023). A recent systematic review has also provided evidence that the mindfulness training provided improvements in the psychological distress symptoms and psychological well-being (da Silva et al., 2023). In addition, mindfulness had a mediating role in the association between psychological problems and well-being. Mindfulness mediated the relationship between perceived stress and quality of life (Dehghan et al., 2020), psychological distress and social support (Wilson et al., 2022), neuroticism and life satisfaction (Alinasab, 2017). On the other hand, the components in the IAA model function simultaneously and interact with each other. Attention is required for attitude formation. A non-judgmental attitude influences how one pays attention to the moment.

Intention helps activate attention and attitude (Shapiro et al., 2006). Mindfulness practices allow for mental space and flexibility. This gives time to think about problems such as experiencing social anxiety. Mindfulness increases balance for emotions, which can reduce the impact of these negative experiences and increase well-being (Kabat-Zinn & Hanh, 2009). These studies and theoretical background show us that mindfulness might reduce the negative effects of social anxiety and boost subjective well-being.

Loneliness can be defined as an unpleasant psychological experience that occurs with discrepancies between expected and actual social relationships (Smoyak, 1984). Loneliness has a relationship with perceived social isolation rather than objective social isolation. Individuals may live relatively solitary lives and not perceive themselves as lonely, or they may experience active social lives and still perceive themselves as lonely (Hawkley & Cacioppo, 2010). A systematic review has shown that the prevalence of loneliness ranged from 9.2% to 14.4% among adolescents (Surkalim et al., 2022). Nasaescu et al. (2020) found that over the years, there has been an increase in antisocial behaviors and loneliness in this vulnerable population. Loneliness lead to negative consequences such as poor sleep quality (Deng et al., 2023), suicidal ideation (Aran et al., 2023), low subjective well-being (Karagöz & Ramkissoon, 2023), and mental health problems (Hards et al., 2022). Eres et al. (2021) found that social anxiety predicted higher loneliness which is likely to affect the subjective well-being of individuals (Çiçek, 2021). Loneliness had a mediating effect in the relationship between social anxiety and life satisfaction (Wang & Yao, 2020), shyness and subjective well-being (Tekin, 2017), and depression and quality of life (Zafar et al., 2021). Social anxiety might lead individuals into a spiral of withdrawal where the possibility of normal social interactions becomes more challenging and subsequently results in loneliness and low well-being (Yen et al., 2012).

2. Present Study

The previous literature mentioned above have shown that social anxiety has detrimental effects on subjective well-being. Despite the adverse consequences associated with social anxiety, there is a dearth of research examining the mechanism between social anxiety and subjective well-being in Turkish adolescents (Dilmaç & Baş, 2019). If researchers can identify variables that play a mediating role, it will be possible to explain the mechanisms underlying this relationship in more detail. We suppose that mindfulness and loneliness may be possible parallel mediators in this association. Additionally, there are studies investigating the relationships between study variables separately. However, there is no study addressing the mediating roles of mindfulness and loneliness in the effect of social anxiety on subjective well-being among adolescents. To address this gap, in the current study, we aimed to examine the following hypotheses: (I) social anxiety would positively predict loneliness, and negatively predict mindfulness and subjective well-being, (II) mindfulness and loneliness would positively and negatively associate with subjective well-being, respectively and (III) mindfulness and loneliness would have mediating roles in the relationship between social anxiety and subjective well-being. The proposed model of this study is presented in Figure 1.

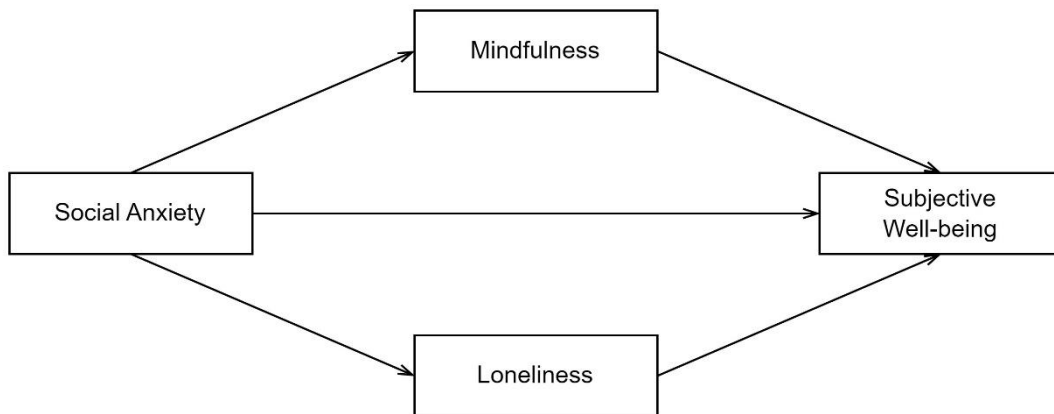

Figure 1. The proposed parallel mediation model

Method

1. Study Design

This research was designed as a cross-sectional study investigating the mediating roles of mindfulness and loneliness in the association between social anxiety and subjective well-being among adolescents. Cross-sectional studies enable researchers to investigate the relationships, differences, or similarities between variables during the period in which the research is conducted without the need for any intervention (Howitt & Cramer, 2020).

2. Participants

The study sample of the research consisted of adolescents between the ages of 15-18 in Agri, Türkiye. G*Power software version 3.1.9.7 was used to determine the required sample size of this study. A priori power analysis calculated that a sample of 348 participants was required for a small effect size ($f^2 = 0.05$) at an alpha of 0.05 to achieve a power of 0.95 (Cohen, 2013). In this study, data were collected from 543 Turkish adolescents. When sufficient participants were reached, the power analysis was repeated as a post hoc procedure with the same criteria, and the power of the sample size ($1-\beta$ error probe) was calculated as 0.99. This value shows that the sample has sufficient power. The age range of the participants was 15 to 18 years, with a mean age of 16.45 years ($SD=1.10$). 291 (53.6%) of the participants were female and 252 (46.4%) were male. 122 (27.3%) were 9th grade students, 173 (38.7%) were 10th grade students, 81 (18.1%) were 11th grade students and 71 (15.9%) were 12th grade students.

3. Measures

3.1. Sociodemographic Form

The form including demographic features such as gender, age and grade level was prepared by the researcher.

3.2. Social Anxiety Scale for Adolescents: La Greca et al. (1988) developed the social anxiety scale for children and the scale was adopted by La Greca and Lopez (1998) for adolescents. The adolescents form was adapted into Turkish by Aydın and Tekinsav Sütçü (2007). The 18-item scale consists of three subscales: “fear of negative evaluation”, “general social avoidance and distress”, and “social avoidance and distress in new situations”. Each item is rated

on a 5-point Likert-type scale ranging from 1=never to 5=always. Example items are “I think others are making fun of me” and “It's hard to ask others to do things with me”. Higher scores indicate higher social anxiety. Cronbach's alpha coefficient was calculated as .88. In this study, the confirmatory factor analysis results were: CMIN: 285.46, df: 132, CFI: 0.97, TLI: 0.97, RMSEA: 0.04, SRMR: 0.02, p: 0.00. The Cronbach alpha coefficient was .95.

3.3. Mindful Attention Awareness Scale Adolescent Form: The scale was developed by Brown et al. (2011) and adapted into Turkish by Turan (2020). The scale is one-dimensional scale with 14 items. Each item is scored on a 6-point Likert-type scale ranging from 1=almost always to 6=almost never. Example items are “I perform tasks automatically without being aware of what I am doing” and “I do activities in a hurry, without really paying attention to them”. Higher scores show higher mindfulness. Cronbach's alpha coefficient was found to be .78. In this study, the confirmatory factor analysis results were: CMIN: 155.40, df: 77, CFI: 0.98, TLI: 0.98, RMSEA: 0.04, SRMR: 0.02, p: 0.00. The Cronbach alpha coefficient was .95.

3.4. UCLA Loneliness Scale Short Form: The scale was developed by Hays and DiMatteo (1987) and adapted to the Turkish culture by Yıldız and Duy (2014). The scale is seven-item unidimensional assessment tool. Each item is measured on a 4-point Likert-type scale ranging from 1=never to 4=always. An example item is “I don't have any friends”. Increasing scores indicate an increase in the level of loneliness. Cronbach's alpha coefficient was calculated as .74. In this study, the confirmatory factor analysis results were: CMIN: 41.48, df: 14, CFI: 0.97, TLI: 0.96, RMSEA: 0.06, SRMR: 0.02, p: 0.00. The Cronbach alpha coefficient was .83.

3.5. Adolescent Subjective Well Being Scale: The scale was developed by Eryilmaz (2009) for adolescents. The 15-item scale consists of four subscales: “satisfaction with family relationships”, “satisfaction with significant others relationships”, “life satisfaction”, and “positive feelings”. Each item is rated on a 4-point Likert-type scale ranging from 1= strongly disagree to 4= totally agree. Example items are “My family supports me” and “I am tolerant towards people”. High scores show high subjective well-being of the adolescents. Cronbach's alpha coefficient was found to be .86. In this study, the confirmatory factor analysis results were: CMIN: 192.87, df: 84, CFI: 0.97, TLI: 0.96, RMSEA: 0.04, SRMR: 0.02, p: 0.00. The Cronbach alpha coefficient was .93.

4. Procedure

Data was collected between May 1 and June 15, 2023 using structured online Google Forms. We created an online questionnaire. The "limit participant to 1 response" setting was enabled to prevent the same participants from submitting multiple responses. To ensure that items were not left blank, the "required" setting was activated for each item. Participants were invited to participate in the study via social media and were given detailed information about the aim of the study, their right to withdraw from the survey during or after participation, and the anonymity and confidentiality of their personal information. We obtained informed consent from parents and adolescents who were willing to continue through the first page of the online questionnaire. This study was conducted in accordance with the Helsinki Declaration. The ethics committee of Agri Ibrahim Cecen University approved this study (Ethic Code: 69653). It took an average of 20 minutes to fill out the scales.

5. Data Analysis

Preliminary analyses were performed including mean, standard deviation, Cronbach's alpha and Pearson correlation coefficients for the study variables. Normality assumption was tested by skewness and kurtosis scores. According to Tabachnick et al. (2013), kurtosis and skewness

coefficients are considered normal distribution if they are between +1.5 and -1.5. Mediation analysis (model 4) was performed using PROCESS macro v4.2 with SPSS 27 (Hayes, 2017). For mediation analysis, we used 10,000 bootstraps to examine the indirect effects of the mediators. Hayes (2017) stated that if there is no zero in the confidence intervals, the indirect effect is statistically significant. Statistical significance was accepted as $p < 0.01$.

Results

Means, standard deviations, skewness and kurtosis values, and correlations between variables are presented in Table 1. It was determined that the participants' social anxiety (54.30 ± 19.04), mindfulness (48.43 ± 18.70) and loneliness (17.11 ± 5.05) mean scores were at a medium level, as they were close to the average scores that could be obtained from the scale, and their subjective well-being (39.38 ± 11.10) mean scores were high. Preliminary analysis showed that skewness values ranged between -0.10 and 0.11 , and kurtosis values ranged between -0.82 and -0.92 . These values indicated that none of the variables violated the normality assumption. Correlation analysis showed that social anxiety had significant negative correlations with mindfulness ($r = -.78$, $p < .001$) and subjective well-being ($r = -.68$, $p < .001$) as well as a significant positive correlation with loneliness ($r = .50$, $p < .001$). Mindfulness had a significant negative correlation with loneliness ($r = -.45$, $p < .001$) and a significant positive correlation with subjective well-being ($r = .74$, $p < .001$). Loneliness had a significant negative correlation with subjective well-being ($r = -.52$, $p < .001$). In correlational studies, Cohen (2013) stated that there is a weak relationship between $.10$ and $.29$, a moderate relationship between $.30$ and $.49$, and a strong relationship between $.50$ and 1.00 . Correlation analysis results showed a weak relationship between loneliness and social anxiety, but a strong relationship between other variables.

Table 1. The results of the descriptive statistics and Pearson Momentler Correlation analyses

Variables	M	SD	Skewness	Kurtosis	Correlation			
					1	2	3	4
1. Social Anxiety	54.30	19.04	-.09	-.92	-			
2. Mindfulness	48.43	18.70	.11	-.90	-.78**	-		
3. Loneliness	17.11	5.05	.01	-.84	.50**	-.45**	-	
4. Subjective Well-being	39.38	11.10	-.10	-.82	-.68**	.74**	-.52**	-

Notes: M = mean, SD = standard deviations, ** $p < 0.001$.

A parallel mediation analysis was performed with a bootstrapping resampling procedure to explain how mindfulness and loneliness contributed to the relationship between social anxiety and subjective well-being (see Fig. 2). The results showed that social anxiety was a significant predictor of mindfulness ($\beta = -0.76$, $p < 0.001$), loneliness ($\beta = 0.13$, $p < 0.001$), and subjective well-being ($\beta = -0.12$, $p < 0.001$). Social anxiety explained 60% of the variance in mindfulness and 25% of the variance in loneliness. Subjective well-being was significantly predicted by mindfulness ($\beta = 0.29$, $p < 0.001$) and loneliness ($\beta = -.43$, $p < 0.001$). Social anxiety, mindfulness and loneliness significantly predicted subjective well-being by explaining 60% of the variance in subjective well-being, as shown in Table 2. Social anxiety had indirect effects on subjective well-being through mindfulness (effect = -0.22 , $[-0.27, -0.17]$) and loneliness (effect = -0.06 , $[-0.08, -0.03]$), as presented in Table 3. In mediation analyses, partial mediation can be mentioned if the direct relationship between the dependent variable and the independent variable decreases significantly when the mediator is included in the model. These findings indicate that mindfulness

and loneliness partially mediated the link between social anxiety and subjective well-being. All these results show that all three hypotheses of the study were confirmed.

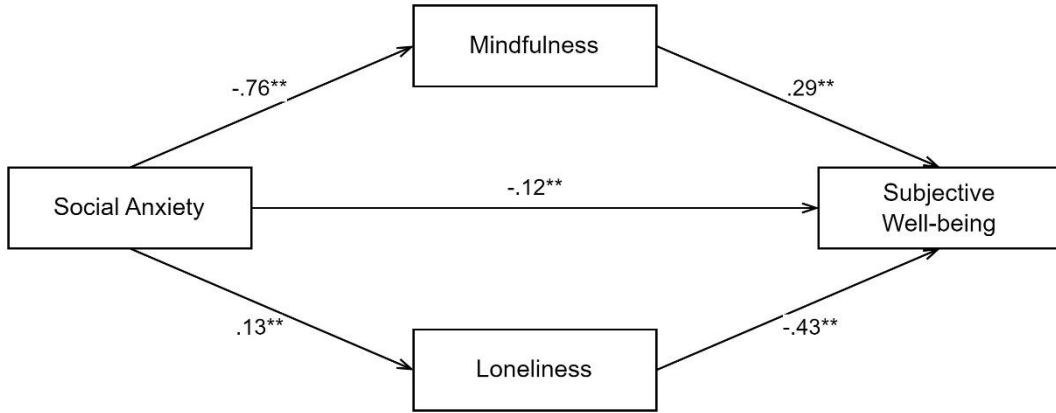

Figure 2. Structural model regarding the associations between the variables

Table 2. The results of the parallel mediation analysis.

Antecedent		Consequent													
		M ₁ (Mindfulness)				M ₂ (Loneliness)				Y ₁ (Subjective well-being)					
		Coeff.	SE	t	p	Coeff.	SE	t	p	Coeff.	SE	t	p		
X (Social anxiety)	a ₁	-.76	.02	-29.01	.00	a ₂	.13	.01	13.43	.00	c'	-.12	.02	-4.54	.00
M ₁ (Mindfulness)		-	-	-	-	-	-	-	-	-	b ₁	.29	.02	11.36	.00
M ₂ (Loneliness)		-	-	-	-	-	-	-	-	-	b ₂	-.43	.06	-6.27	.00
Constant	i _{M1}	90.04	1.51	59.26	.00	i _{M2}	9.90	.56	17.42	.00	i _y	39.03	2.64	14.73	.00
		R ² = .60				R ² = .25				R ² = .60					
		F = 842.15; p < .001				F = 180.38; p < .001				F = 278.14; p < .001					

Notes: X = independent variable, M = mediator variable, Y = dependent variable, Coeff. = unstandardized coefficient, SE = standard error.

Table 3. Total, direct, and indirect effects.

Path	Effect	SE	BootLLCI	BootULCI
Total effect	-.40	.01	-.43	-.46
Direct effect	-.11	.02	-.16	-.06
Total indirect effect	-.28	.02	-.33	-.23
Social anxiety->Mindfulness->Subjective well-being	-.22	.02	-.27	-.17
Social anxiety->Loneliness->Subjective well-being	-.06	.01	-.08	-.03

Note. SE = standard error, LLCI = lower level of the 95% confidence interval, ULCI = upper level of the 95% confidence interval.

Discussion

To our best knowledge, this study is first to investigate the mediating roles of mindfulness and loneliness in the relationship between social anxiety and subjective well-being among Turkish adolescents. Social anxiety is a type of anxiety that arises from anticipated or actual interpersonal assessment in real or imagined social situations (Schlenker & Leary, 1982) and has harmful consequences for individuals and societies. Subjective well-being indicates healthy psychological development and good mental health, and studies have proven that subjective well-being is an essential factor in assessing an individual's mental well-being (Lucas & Diener, 2008). There is a crucial need to figure out mitigating factors to provide effective prevention and interventions to reduce social anxiety and improve adolescent mental health. To this end, the current study investigated the mediating roles of mindfulness and loneliness in the relationship between social anxiety and subjective well-being.

The findings of this study showed that social anxiety predicted mindfulness, loneliness and subjective well-being which confirmed our first hypothesis. Adolescents with high social anxiety reported high loneliness, poor mindfulness, and subjective well-being. Similar to our results, Fernandez et al. (2018) found that psychopathology factors such as depression, anxiety, social anxiety, and dissocial behaviors predicted low subjective well-being in adolescents. A study showed that the subjective well-being levels of socially anxious students were lower than those who did not experience social anxiety in Türkiye (Öztürk & Mutlu, 2010). Rasmussen and Pidgeon (2011) found the predictor role of mindfulness regarding the positive benefits of mindfulness such as a heightened awareness. Additionally, O'Day et al. (2021) reported that individuals with social anxiety had a higher risk of loneliness. Cognitive risk factors associated with social anxiety, such as interpretation biases that are likely to emerge during adolescence period, may lead to a more complex understanding of social situations and interactions, and this causes the withdrawal from the society (Haller et al., 2015). These findings indicate that individuals with dysfunctional social anxiety suffer from loneliness and have less mindful and subjective well-being.

The present study found that mindfulness had a positive effect on subjective well-being, but loneliness had a negative effect. More mindful and less loneliness adolescents indicated high subjective-well-being. The positive impact of mindfulness on well-being was consistent with the results of the Lan et al. (2014) study confirming that mindfulness relieved participants' depression, anxiety and stress, and generated higher subjective well-being. Mindfulness also enhance individuals' attention and awareness of their present experiences which lead to positive psychological outcomes (Rehman et al., 2023). In addition, interpersonal relationships are one of the determinants of well-being. Positive relationships promote psychological well-being, and loneliness may pose a risk to adolescent's well-being (Corsano et al., 2006).

Further, mindfulness mediated the association between social anxiety and subjective well-being among Turkish adolescents. Socially anxious participants scored low levels of mindfulness, which in turn low levels of subjective well-being. This suggests that there is a relationship between social anxiety and poor subjective well-being due to decreased mindfulness. We can infer from this finding that mindfulness acted as a mediator in the link between mental health problems and well-being. This idea has also been confirmed in several studies. For example, Dehghan et al. (2020) found that mindfulness buffered the adverse effect of stress on quality of life. Huang et al. (2021) study highlighting the importance of mindfulness interventions in

buffering the adverse life circumstances, found that the effects of negative life experiences on psychological well-being was mitigated by mindfulness. The current study suggests that the subjective well-being of adolescents with social anxiety may increase as they become more mindful.

The current study also found that loneliness acted as a mediator in the association between social anxiety and subjective well-being. Adolescents with social anxiety experienced high loneliness, which in turn low well-being. This finding is consistent with the results of Maričić and Štambuk (2015) who determined the mediating role of loneliness in the link between social anxiety and subjective well-being among young adults. The researchers suggest that some individuals with social anxiety may experience behavioral avoidance in social situations which has detrimental effects in daily life functioning and leads to loneliness. This causes poor social relationships and subjective well-being in individuals. In addition, children with social anxiety reported high levels of loneliness, leading to low life satisfaction (Wang & Yao, 2020). Shyness, one of the variables that predicts social anxiety and subjective well-being were mediated by loneliness (Poole et al., 2017; Tekin, 2017). These studies show that socially anxious individuals were dissatisfied with the quality of their social functioning and the evaluation of feelings and thoughts regarding their life domains.

Given the literature supporting that high levels of mindfulness and low levels of loneliness are the key features for better mental health and well-being, which might reduce the adverse effects of social anxiety on subjective well-being and play a mitigating role in this relationship. This study results highlight the importance of mindfulness and reducing individuals' experience of loneliness in preventing or reducing the psychosocial challenges of social anxiety.

Türkiye is mostly a collectivist culture (Fikret Pasa et al., 2001). Heinrichs et al. (2006) stated that in collectivist cultures, harmony within the group is prioritized and the improvement of the larger social group is considered more important than individual gain. In addition, more overt social norms are likely to exist in collectivist countries to maintain social harmony. This may be why individuals in collectivist countries are more socially anxious than in individualistic countries (Heinrichs et al., 2006). The current study and previous studies with Turkish adolescents confirmed this premise. For example, studies showed that fear of social exclusion was associated with social anxiety which predicted loneliness and poor mental health in this vulnerable group (Erözkan, 2009; Yakup & Çelik, 2020).

Although the results showed that mindfulness and loneliness are mechanisms to consider that may contribute to a better understanding of the link between social anxiety and subjective well-being, the study has some limitations. The first limitation is that the data are cross-sectional data that do not ascertain causal interpretation between the variables. Different methodological approaches can be applied in future research, such as longitudinal research, which provides additional information on the relationships between these variables. Second limitation is that the sample of the study consisted of adolescents. This suggests that the results can only be generalized to the target population. Researchers should examine these variables with diverse populations (young adults, older adults, college students, etc.) and cultures. Finally, the data of the study were collected through self-report measures and may lead to biases.

In conclusion, this study highlights mindfulness and loneliness as key points of intervention for adolescents experiencing social anxiety. Social anxiety and loneliness are negatively associated with mindfulness and subjective well-being whereas mindfulness is positively associated with

subjective well-being. More importantly, the mediation analysis discovered the mediating effects of mindfulness and loneliness in the links from social anxiety to subjective well-being. The findings of the current study provide evidence that social anxiety is a risk factor among adolescents due to lack of conscious and social relationships. Mental health professionals should integrate healthy social relationships rather than social isolation into their practices to reduce the adverse impact of social anxiety and promote the subjective well-being of adolescents.

References

- Aldahadha, B. (2023). Self-disclosure, mindfulness, and their relationships with happiness and well-being. *Middle East Current Psychiatry*, 30(1), 7. <https://doi.org/10.1186/s43045-023-00278-5>
- Alinasab, S. (2017). Relationship between extraversion/neuroticism and mental well-being: The mediating role of mindfulness. *11(1)*, 1-12. <https://doi.org/10.29252/rph.11.1.1>
- Alrashdi, D. H., Chen, K. K., Meyer, C., & Gould, R. L. (2023). A Systematic Review and Meta-analysis of Online Mindfulness-Based Interventions for University Students: An Examination of Psychological Distress and Well-being, and Attrition Rates. *Journal of Technology in Behavioral Science*, 1-13. <https://doi.org/10.1007/s41347-023-00321-6>
- Alvi, T., Kouros, C. D., Lee, J., Fulford, D., & Tabak, B. A. (2020). Social anxiety is negatively associated with theory of mind and empathic accuracy. *Journal of abnormal psychology*, 129(1), 108. <https://doi.org/10.1037/abn0000493>
- APA, A. P. A. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders: DSM-5* (Vol. 5). American psychiatric association Washington, DC.
- Aran, N., Card, K. G., Lee, K., & Hogg, R. S. (2023). Patterns of suicide and suicidal ideation in relation to social isolation and loneliness in newcomer populations: a review. *Journal of immigrant and minority health*, 25(2), 415-426. <https://doi.org/10.1007/s10903-022-01422-9>
- Arslan, G., & Yıldırım, M. (2021). Meaning-based coping and spirituality during the COVID-19 pandemic: mediating effects on subjective well-being. *Frontiers in psychology*, 12, 646572. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.646572>
- Aydın, A., & Tekinsav Sütçü, S. (2007). Ergenler İçin Sosyal Kaygı Ölçeğinin (ESKÖ) Geçerlik ve Güvenirliğin İncelenmesi.
- Belmans, E., Bastin, M., Raes, F., & Bijttebier, P. (2019). Temporal associations between social anxiety and depressive symptoms and the role of interpersonal stress in adolescents. *Depression and anxiety*, 36(10), 960-967. <https://doi.org/10.1002/da.22939>
- Bockmann, J. O., & Yu, S. Y. (2023). Using mindfulness-based interventions to support self-regulation in young children: A review of the literature. *Early childhood education journal*, 51(4), 693-703. <https://doi.org/10.1007/s10643-022-01333-2>
- Brown, K. W., West, A. M., Loverich, T. M., & Biegel, G. M. (2011). Assessing adolescent mindfulness: validation of an adapted Mindful Attention Awareness Scale in adolescent normative and psychiatric populations. *Psychological assessment*, 23(4), 1023. <https://doi.org/10.1037/a0021338>
- Buckner, J. D., Lemke, A. W., Jeffries, E. R., & Shah, S. M. (2017). Social anxiety and suicidal ideation: Test of the utility of the interpersonal-psychological theory of suicide. *Journal of anxiety disorders*, 45, 60-63. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2016.11.010>
- Cohen, J. (2013). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. Routledge.
- Corsano, P., Majorano, M., & Champretavy, L. (2006). Psychological well-being in adolescence: the contribution of interpersonal relations and experience of being alone. *Adolescence*, 41(162).
- Costello, E. J., Copeland, W., & Angold, A. (2011). Trends in psychopathology across the adolescent years: what changes when children become adolescents, and when adolescents

- become adults? *Journal of child psychology and psychiatry*, 52(10), 1015-1025. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2011.02446.x>
- Çiçek, I. (2021). Mediating Role of Self-Esteem in the Association between Loneliness and Psychological and Subjective Well-Being in University Students. *International Journal of Contemporary Educational Research*, 8(2), 83-97.
- da Silva, C. C. G., Bolognani, C. V., Amorim, F. F., & Imoto, A. M. (2023). Effectiveness of training programs based on mindfulness in reducing psychological distress and promoting well-being in medical students: a systematic review and meta-analysis. *Systematic Reviews*, 12(1), 1-28. <https://doi.org/10.1186/s13643-023-02244-y>
- Das, K. V., Jones-Harrell, C., Fan, Y., Ramaswami, A., Orlove, B., & Botchwey, N. (2020). Understanding subjective well-being: perspectives from psychology and public health. *Public Health Reviews*, 41(1), 1-32. <https://doi.org/10.1186/s40985-020-00142-5>
- Dehghan, M., Jazinizade, M., Malakoutikhah, A., Madadimahani, A., Iranmanesh, M. H., Oghabian, S., Mohammadshahi, F., Janfaza, F., & Zakeri, M. A. (2020). Stress and quality of life of patients with cancer: the mediating role of mindfulness. *Journal of Oncology*, 2020. <https://doi.org/10.1155/2020/3289521>
- Demir, T., Karacetin, G., Demir, D. E., & Uysal, O. (2013). Prevalence and some psychosocial characteristics of social anxiety disorder in an urban population of Turkish children and adolescents. *European Psychiatry*, 28(1), 64-69. <https://doi.org/10.1016/j.eurpsy.2011.12.003>
- Deng, M., Qian, M., Lv, J., Guo, C., & Yu, M. (2023). The association between loneliness and sleep quality among older adults: A systematic review and meta-analysis. *Geriatric Nursing*, 49, 94-100. <https://doi.org/10.1016/j.gerinurse.2022.11.013>
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological bulletin*, 95(3), 542. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.95.3.542>
- Diener, E. (2009). *The science of well-being: The collected works of Ed Diener* (Vol. 37). Springer.
- Diener, E., Pressman, S. D., Hunter, J., & Delgado-Chase, D. (2017). If, why, and when subjective well-being influences health, and future needed research. *Applied Psychology: Health and Well-Being*, 9(2), 133-167. <https://doi.org/10.1111/aphw.12090>
- Dilmaç, B., & Baş, A. (2019). Ergenlerin sahip oldukları değerler, öznel iyi oluşları ve sosyal kaygıları arasındaki yordayıcı ilişki. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(4), 3685-3697. <https://doi.org/10.33206/mjss.546820>
- Dryman, M. T., Gardner, S., Weeks, J. W., & Heimberg, R. G. (2016). Social anxiety disorder and quality of life: How fears of negative and positive evaluation relate to specific domains of life satisfaction. *Journal of anxiety disorders*, 38, 1-8. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2015.12.003>
- Eres, R., Lim, M. H., Lanham, S., Jillard, C., & Bates, G. (2021). Loneliness and emotion regulation: Implications of having social anxiety disorder. *Australian Journal of Psychology*, 73(1), 46-56. <https://doi.org/10.1080/00049530.2021.1904498>
- Erözkan, A. (2009). Ergenlerde yalnızlığın yordayıcıları. *İlköğretim Online*, 8(3), 1-11.
- Eryılmaz, A. (2009). Ergen öznel iyi oluş ölçeğinin geliştirilmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(4), 975-989.
- Fernandez, M. E., Damme, L. V., Pauw, S. D., Costa-Ball, D., Daset, L., & Vanderplasschen, W. (2018). The moderating role of age and gender differences in the relation between subjective well-being, psychopathology and substance use in Uruguayan adolescents. *Revista Latinoamericana de Psicopatologia Fundamental*, 21, 486-510. <https://doi.org/10.1590/1415-4714.2018v21n3p486.5>
- Fikret Pasa, S., Kabasakal, H., & Bodur, M. (2001). Society, organisations, and leadership in Turkey. *Applied Psychology*, 50(4), 559-589. <https://doi.org/10.1111/1464-0597.00073>
- Fredrick, J. W., & Luebbe, A. M. (2022). Prospective associations between fears of negative evaluation, fears of positive evaluation, and social anxiety symptoms in adolescence.

- Child Psychiatry & Human Development*, 1-11. <https://doi.org/10.1007/s10578-022-01396-7>
- Gargiulo, R. A., & Stokes, M. A. (2009). Subjective well-being as an indicator for clinical depression. *Social indicators research*, 92, 517-527. <https://doi.org/10.1007/s11205-008-9301-0>
- Genç, E., & Arslan, G. (2021). Optimism and dispositional hope to promote college students' subjective well-being in the context of the COVID-19 pandemic. *Journal of Positive School Psychology*, 5(2), 87-96. <https://doi.org/10.47602/jpsp.v5i2.255>
- Gilbert, E. K., Foulk, T. A., & Bono, J. E. (2017). Building positive psychological resources: The effects of mindfulness, work breaks, and positive reflection. *The handbook of stress and health: A guide to research and practice*, 538-552. <https://doi.org/10.1002/9781118993811.ch33>
- Gilbert, P. (2001). Evolution and social anxiety: The role of attraction, social competition, and social hierarchies. *Psychiatric Clinics*, 24(4), 723-751. [https://doi.org/10.1016/S0193-953X\(05\)70260-4](https://doi.org/10.1016/S0193-953X(05)70260-4)
- Haller, S. P., Kadosh, K. C., Scerif, G., & Lau, J. Y. (2015). Social anxiety disorder in adolescence: How developmental cognitive neuroscience findings may shape understanding and interventions for psychopathology. *Developmental cognitive neuroscience*, 13, 11-20. <https://doi.org/10.1016/j.dcn.2015.02.002>
- Hards, E., Loades, M. E., Higson-Sweeney, N., Shafran, R., Serafimova, T., Brigden, A., Reynolds, S., Crawley, E., Chatburn, E., & Linney, C. (2022). Loneliness and mental health in children and adolescents with pre-existing mental health problems: A rapid systematic review. *British Journal of Clinical Psychology*, 61(2), 313-334. <https://doi.org/10.1111/bjc.12331>
- Hawkley, L. C., & Cacioppo, J. T. (2010). Loneliness matters: A theoretical and empirical review of consequences and mechanisms. *Annals of behavioral medicine*, 40(2), 218-227. <https://doi.org/10.1007/s12160-010-9210-8>
- Hayes, A. F. (2017). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach*. Guilford publications.
- Hays, R. D., & DiMatteo, M. R. (1987). A short-form measure of loneliness. *Journal of personality assessment*, 51(1), 69-81. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa5101_6
- He, X. (2022). Relationship between self-esteem, interpersonal trust, and social anxiety of college students. *Occupational Therapy International*, 2022. <https://doi.org/10.1155/2022/8088754>
- Heinrichs, N., Rapee, R. M., Alden, L. A., Bögels, S., Hofmann, S. G., Oh, K. J., & Sakano, Y. (2006). Cultural differences in perceived social norms and social anxiety. *Behaviour research and therapy*, 44(8), 1187-1197. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2005.09.006>
- Howitt, D., & Cramer, D. (2020). *Research methods in psychology*. Pearson.
- Huang, C.-C., Tan, Y., Cheung, S. P., & Hu, H. (2021). Adverse childhood experiences and psychological well-being in Chinese college students: mediation effect of mindfulness. *International journal of environmental research and public health*, 18(4), 1636. <https://doi.org/10.3390/ijerph18041636>
- Jefferies, P., & Ungar, M. (2020). Social anxiety in young people: A prevalence study in seven countries. *PloS one*, 15(9), e0239133. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0239133>
- Kabat-Zinn, J., & Hanh, T. N. (2009). *Full catastrophe living: Using the wisdom of your body and mind to face stress, pain, and illness*. Delta.
- Karagöz, D., & Ramkissoon, H. (2023). Loneliness, travel nostalgia, subjective well-being and prevention regulatory focus: A moderated mediation model analysis. *Current Issues in Tourism*, 1-17. <https://doi.org/10.1080/13683500.2023.2175201>
- La Greca, A. M., Dandes, S. K., Wick, P., Shaw, K., & Stone, W. L. (1988). Development of the Social Anxiety Scale for Children: Reliability and concurrent validity. *Journal of Clinical Child Psychology*, 17(1), 84-91. https://doi.org/10.1207/s15374424jccp1701_11

- La Greca, A. M., & Lopez, N. (1998). Social anxiety among adolescents: Linkages with peer relations and friendships. *Journal of abnormal child psychology*, 26, 83-94. <https://doi.org/10.1023/A:1022684520514>
- Lan, H. K., Subramanian, P., Rahmat, N., & Kar, P. C. (2014). The effects of mindfulness training program on reducing stress and promoting well-being among nurses in critical care units. *Australian Journal of Advanced Nursing, The*, 31(3), 22-31.
- Lee, R. M., & Robbins, S. B. (1995). Measuring belongingness: The social connectedness and the social assurance scales. *Journal of counseling psychology*, 42(2), 232. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.42.2.232>
- Liu, X., Yi, P., Ma, L., Liu, W., Deng, W., Yang, X., Liang, M., Luo, J., Li, N., & Li, X. (2021). Mindfulness-based interventions for social anxiety disorder: A systematic review and meta-analysis. *Psychiatry research*, 300, 113935. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2021.113935>
- Lucas, R. E., & Diener, E. (2008). Subjective well-being. *Handbook of emotions*, 471484.
- Maričić, A., & Štambuk, M. (2015). The role of loneliness in the relationship between social anxiety and subjective well-being: using the Social Phobia Inventory (SPIN) as a measure. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 24(3), 407-426. <https://doi.org/10.5559/di.24.3.05>
- Nasaescu, E., Zych, I., Ortega-Ruiz, R., Farrington, D. P., & Llorent, V. J. (2020). Longitudinal patterns of antisocial behaviors in early adolescence: A latent class and latent transition analysis. *European Journal of Psychology Applied to Legal Context*, 12(2), 85-92. <https://doi.org/10.5093/ejpalc2020a10>
- O'Day, E. B., Butler, R. M., Morrison, A. S., Goldin, P. R., Gross, J. J., & Heimberg, R. G. (2021). Reductions in social anxiety during treatment predict lower levels of loneliness during follow-up among individuals with social anxiety disorder. *Journal of anxiety disorders*, 78, 102362. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2021.102362>
- O'Day, E. B., & Heimberg, R. G. (2021). Social media use, social anxiety, and loneliness: A systematic review. *Computers in Human Behavior Reports*, 3, 100070. <https://doi.org/10.1016/j.chbr.2021.100070>
- Öztürk, A., & Mutlu, T. (2010). The relationship between attachment style, subjective well-being, happiness and social anxiety among university students'. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 9, 1772-1776. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2010.12.398>
- Pleeging, E., Burger, M., & van Exel, J. (2021). The relations between hope and subjective well-being: A literature overview and empirical analysis. *Applied Research in Quality of Life*, 16, 1019-1041. <https://doi.org/10.1007/s11482-019-09802-4>
- Poole, K. L., Van Lieshout, R. J., & Schmidt, L. A. (2017). Exploring relations between shyness and social anxiety disorder: The role of sociability. *Personality and Individual Differences*, 110, 55-59. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.01.020>
- Ran, G., Li, J., Zhang, Q., & Niu, X. (2022). The association between social anxiety and mobile phone addiction: A three-level meta-analysis. *Computers in Human Behavior*, 130, 107198. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2022.107198>
- Rasmussen, M. K., & Pidgeon, A. M. (2011). The direct and indirect benefits of dispositional mindfulness on self-esteem and social anxiety. *Anxiety, Stress, & Coping*, 24(2), 227-233. <https://doi.org/10.1080/10615806.2010.515681>
- Rehman, A. U., You, X., Wang, Z., & Kong, F. (2023). The link between mindfulness and psychological well-being among university students: The mediating role of social connectedness and self-esteem. *Current Psychology*, 42(14), 11772-11781. <https://doi.org/10.1007/s12144-021-02428-6>
- Roxas, M. M., David, A. P., & Aruta, J. J. B. R. (2019). Compassion, forgiveness and subjective well-being among Filipino counseling professionals. *International Journal for the Advancement of Counselling*, 41, 272-283. <https://doi.org/10.1007/s10447-019-09374-w>

- Ryff, C. D., & Keyes, C. L. M. (1995). The structure of psychological well-being revisited. *Journal of personality and social psychology*, 69(4), 719. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.69.4.719>
- Schlenker, B. R., & Leary, M. R. (1982). Social anxiety and self-presentation: A conceptualization model. *Psychological bulletin*, 92(3), 641. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.92.3.641>
- Schneier, F. R., Blanco, C., Antia, S. X., & Liebowitz, M. R. (2002). The social anxiety spectrum. *Psychiatric Clinics*, 25(4), 757-774. [https://doi.org/10.1016/S0193-953X\(02\)00018-7](https://doi.org/10.1016/S0193-953X(02)00018-7)
- Shapiro, S. L. (2009). The integration of mindfulness and psychology. *Journal of clinical psychology*, 65(6), 555-560. <https://doi.org/10.1002/jclp.20602>
- Shapiro, S. L., Carlson, L. E., Astin, J. A., & Freedman, B. (2006). Mechanisms of mindfulness. *Journal of clinical psychology*, 62(3), 373-386. <https://doi.org/10.1002/jclp.20237>
- Single, A., Bilevicius, E., Ho, V., Theule, J., Buckner, J. D., Mota, N., & Keough, M. T. (2022). Cannabis use and social anxiety in young adulthood: A meta-analysis. *Addictive behaviors*, 129, 107275. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2022.107275>
- Smoyak, S. A. (1984). Loneliness: a sourcebook of current theory, research and therapy. In (Vol. 22, pp. 40-41): SLACK Incorporated Thorofare, NJ.
- Surkalim, D. L., Luo, M., Eres, R., Gebel, K., van Buskirk, J., Bauman, A., & Ding, D. (2022). The prevalence of loneliness across 113 countries: systematic review and meta-analysis. *Bmj*, 376. <https://doi.org/10.1136/bmj-2021-067068>
- Tabachnick, B. G., Fidell, L. S., & Ullman, J. B. (2013). *Using multivariate statistics* (Vol. 6). Pearson Boston, MA.
- Tekin, E. G. (2017). Shyness and subjective well-being: the mediating role of loneliness. *Ceskoslovenska Psychologie*, 61(4).
- Turan, M. E. (2020). Bilinçli Farkındalık Ölçeği Ergen Formu'nun geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *OPUS International Journal of Society Researches*, 16(Eğitim ve Toplum Özel sayısı), 5608-5625. <https://doi.org/10.26466/opus.683364>
- Ünlü Kaynakçı, F. Z., & Yerin Güneri, O. (2023). Psychological distress among university students: the role of mindfulness, decentering, reappraisal and emotion regulation. *Current Psychology*, 42(17), 14823-14833. <https://doi.org/10.1007/s12144-021-02682-8>
- Vanhoutte, B., & Nazroo, J. (2014). Cognitive, affective and eudemonic well-being in later life: Measurement equivalence over gender and life stage. *Sociological research online*, 19(2), 1-14. <https://doi.org/10.5153/sro.3241>
- Vartanian, L. R. (1997). Separation-individuation, social support, and adolescent egocentrism: An exploratory study. *The Journal of Early Adolescence*, 17(3), 245-270. <https://doi.org/10.1177/0272431697017003001>
- Villani, D., Sorgente, A., Iannello, P., & Antonietti, A. (2019). The role of spirituality and religiosity in subjective well-being of individuals with different religious status. *Frontiers in psychology*, 10, 1525. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01525>
- Wang, L., & Yao, J. (2020). Life satisfaction and social anxiety among left-behind children in rural China: The mediating role of loneliness. *Journal of Community Psychology*, 48(2), 258-266. <https://doi.org/10.1002/jcop.22252>
- Wilson, J. M., Colebaugh, C. A., Flowers, K. M., Meints, S. M., Edwards, R. R., & Schreiber, K. L. (2022). Social support and psychological distress among chronic pain patients: The mediating role of mindfulness. *Personality and Individual Differences*, 190, 111551. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2022.111551>
- Wu, B., Liu, T., & Tian, B. (2023). How does social media use impact subjective well-being? Examining the suppressing role of Internet addiction and the moderating effect of digital skills. *Frontiers in Psychology*, 14, 1108692. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1108692>
- Wu, X., Qi, J., & Zhen, R. (2021). Bullying victimization and adolescents' social anxiety: Roles of shame and self-esteem. *Child Indicators Research*, 14, 769-781. <https://doi.org/10.1007/s12187-020-09777-x>

- Yakup, I., & Çelik, E. (2020). Ergenlerde psikolojik sağlamlığın sosyal dışlanma, sosyal kaygı, cinsiyet ve sınıf düzeyi açısından incelenmesi. *OPUS International Journal of Society Researches*, *16*(27), 174-209. <https://doi.org/10.26466/opus.642037>
- Yang, Y., & Lu, X. (2022). Social anxiety and subjective quality of life among Chinese left-behind children: The mediating role of social support. *Frontiers in Psychology*, *13*, 836461. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.836461>
- Ye, B., Li, L., Wang, P., Wang, R., Liu, M., Wang, X., & Yang, Q. (2021). Social anxiety and subjective well-being among Chinese college students: A moderated mediation model. *Personality and Individual Differences*, *175*, 110680. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2021.110680>
- Yen, J.-Y., Yen, C.-F., Chen, C.-S., Wang, P.-W., Chang, Y.-H., & Ko, C.-H. (2012). Social anxiety in online and real-life interaction and their associated factors. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, *15*(1), 7-12. <https://doi.org/10.1089/cyber.2011.0015>
- Yıldırım, M., & Arslan, G. (2022). Exploring the associations between resilience, dispositional hope, preventive behaviours, subjective well-being, and psychological health among adults during early stage of COVID-19. *Current psychology*, *41*(8), 5712-5722. <https://doi.org/10.1007/s12144-020-01177-2>
- Yıldız, M. A., & Duy, B. (2014). Adaptation of the short-form of the UCLA loneliness scale (ULS-8) to Turkish for the adolescents. <https://doi.org/10.5350/DAJPN2014270302>
- Zafar, J., Malik, N. I., Atta, M., Makhdoom, I. F., Ullah, I., & Manzar, M. D. (2021). Loneliness may mediate the relationship between depression and the quality of life among elderly with mild cognitive impairment. *Psychogeriatrics*, *21*(5), 805-812. <https://doi.org/10.1111/psyg.12749>

Financial disclosures

The author declared that this study did not receive any financial support.

Acknowledgements

The author have nothing to acknowledge of any persons, grants, funds, institutions.

Yazar/Author

Alper PERÇİN* Berkay Eren PEHLIVANOĞLU** Ramazan Cihad YILMAZ***

Makale Başlığı/Article Name

Academic Development of Physiotherapy and Rehabilitation Students in Post-Earthquake Hybrid Education****

Deprem Sonrası Hibrit Eğitimde Fizyoterapi ve Rehabilitasyon Öğrencilerinin Akademik Gelişimi

ÖZ

Kahramanmaraş'ta 6 Şubat (2023) tarihinde meydana gelen yıkıcı deprem, hayatın tüm alanlarında derin izler bıraktığı gibi eğitim hayatının da ciddi şekilde etkilenmesine neden olmuştur. Deprem sonrası eğitim hayatının aksamaması için üniversiteler önemli ölçüde hibrit eğitime geçiş yapmıştır. Bu çalışmada, hibrit eğitimin fizyoterapi ve rehabilitasyon öğrencileri üzerindeki akademik gelişim açısından etkilerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu çalışmaya Iğdır Üniversitesi Fizyoterapi ve Rehabilitasyon Bölümü'nden toplam 156 öğrenci dâhil edildi. Sorular Google Formlar kullanılarak cevaplandı. Elde edilen sonuçların frekansları ve yüzdeleri hesaplandı. Bu süreçte öğrencilerin %14'ü yabancı dil kursuna katılmış, %22'si staj için gözlem yapmış, %36'sı mesleki gelişim kurslarına katılmış, %60'ı lisansüstü programları araştırmış, %62'si çevrimiçi lisans derslerine katılmış, %85'i yüz yüze lisans derslerine gönüllü olarak katılmıştır. Bunların yanında öğrencilerin %49'unun fizyoterapi alanını keşfetmeye yöneldiği, %67'sinin fizyoterapistlik mesleği hakkında olumlu fikir değişikliğine sahip olduğu, %57'sinin akademisyenler ile iletişime geçebildiği, %20'sinin online sempozyum ve kongreye katıldığı, %44'ünün düzenli egzersiz yaptığı ve %63'ünün hibrit eğitimde online derslerin bir bölümünde kas-iskelet ağrısı yaşadığı tespit edilmiştir. Ayrıca öğrencilerin bu süreçte %80'inin uzaktan eğitim süreci ile ilgili endişe duyduğu görülmüştür. Sonuçlar, hibrit eğitim alan öğrencilerin eğitim sürecine ilişkin kaygılarını da içeren olumsuz durumlarla karşılaştığını gösterse de, bu eğitim sürecinin öğrencilerin akademik gelişim açısından çeşitli fırsatlar sunduğunu da gözler önüne sermiştir.

Anahtar Kelimeler: Uzaktan Eğitim, Deprem, Sağlık Eğitimi, Sağlık Meslekleri Öğrencileri.

ABSTRACT

The devastating earthquake that occurred in the Kahramanmaraş on February 6 (2023) left deep traces in all areas of life and had a serious impact on educational life. In order to prevent the disruption of educational life after the earthquake, universities have made a significant transition to hybrid education. This study aimed to evaluate the effects of hybrid education on physiotherapy and rehabilitation students' academic development. A total of 156 students from Iğdır University, Department of Physiotherapy and Rehabilitation were included in this study. The questions were answered using Google Forms. The frequencies and percentages of the results obtained were calculated. In this process, 14% of the students attended a foreign language course, 22% made observations for internship, 36% attended professional development courses, 60% researched postgraduate programmes, 62% attended online undergraduate courses, 85% voluntarily attended face-to-face undergraduate courses. In addition, it was found that 49% of the students were inclined to explore the field of physiotherapy, 67% had a positive change of opinion about the physiotherapy profession, 57% could communicate with their academic lecturers, 20% participated in online symposia and congresses, 44% exercised regularly and 63% experienced musculoskeletal pain in part of the online courses in hybrid education. It was also found that 80% of students were concerned about the distance learning process. Although the results show that students receiving hybrid education encounter negative situations, including their concerns about the educational process, it has also been shown that this educational process offers various opportunities for students' academic development.

Keywords: Distance Learning, Earthquake, Health Education, Health Occupations Students.

* Dr. Öğr. Üyesi, Avrasya Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi/Fizyoterapi ve Rehabilitasyon Bölümü, alperpercin@yahoo.com

** Dr. Öğr. Üyesi, Bahçeşehir Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi/Fizyoterapi ve Rehabilitasyon Bölümü, fzt.berkayerenpehlivanoglu@gmail.com

*** Öğr. Gör. Dr., Iğdır Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi/Fizyoterapi ve Rehabilitasyon Bölümü, fzt.yilmaz.cihad@gmail.com

**** Bu makale için Iğdır Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'nun 16.06.2023 tarih ve 2023/12 sayılı kararı uyarınca Etik Kurul onayı alınmıştır.

Introduction

Online or distance learning methods have partially started in higher education institutions with the development of technology, but pandemics, earthquakes and environmental disasters have accelerated this process (Ødegaard et al., 2021). In particular, the completion of technological studies related to the distance learning process by universities has supported this situation. This process has been tried both internally with computers and smartphones owned by students. Some studies have been conducted on students and academics in the distance education process, looking at both musculoskeletal health and psychological factors (Camargo et al., 2020; Salameh et al., 2022). These studies have identified musculoskeletal and psychological deformities and proposed alternative solutions. When examining the distance learning process, reasons such as access to internet infrastructure or technical equipment and social isolation are seen as disadvantages, while easy access from home is considered an advantage (Bączek et al., 2021).

The high intensity earthquakes in the Southeast Anatolia on 6 February caused some changes in the educational process in Turkey (Dal Zilio et al., 2023). After the earthquake, distance education was started in universities. Subsequently, theoretical courses were started to be taught through online distance method and applied courses were started to be taught face-to-face (Ozer, 2023). Later, due to the large area affected by the earthquake, some students attended distance education while others attended face-to-face classes (Elhaty & Elhadary, 2023). This form of education is known as hybrid education. Hybrid education, which is based on the combination of traditional face-to-face and online teaching-learning models, has become popular with the development of technology (Kazu & Yalcin, 2022). The learning environment depends on whether the learners are physically present and therefore attend the class face-to-face or remotely, and whether the environment is the same for all learners or hybrid (Raes et al., 2020).

The advantage of hybrid education is that theoretical courses are taught remotely, and practical courses are taught face-to-face, and this situation seems to work both in terms of time and cost table. However, this variable process has had some effects on the students. It seems likely that this situation will change students' perspectives on the department they are studying and the profession they will represent in the future. In particular, the perspective of students studying applied health sciences through distance learning differs from that of students studying basic sciences (Singh et al., 2021). As physiotherapy and rehabilitation is a department that requires palpation, inspection, and manual assessment skills, among other health departments, other studies have been conducted on the views of students in this field on distance education (Etoom et al., 2023; Şavkın et al., 2021).

Various studies were found in the national database that examined physiotherapy and rehabilitation students' perspectives on distance learning and learning processes during the Covid-19 pandemic, but the fact that the results were controversial which highlighted the need for this study. Bezin et al. (2023) investigated the perspective of physiotherapy and rehabilitation students in the hybrid education model on the learning process, and the study was carried out using a questionnaire consisting of twenty-eight questions. As a result of the study, it was found that the frequent repetitions they made with the videos recorded during the distance learning period created permanence in learning and that the lack of obligation to attend classes had a facilitating effect on the learning process. Yılmaz et al. (2020) investigated the learning attitudes of distance education students in department of physiotherapy and rehabilitation during the Covid-19 pandemic, 87% of the students found the efficiency of distance education low for

applied courses and 78% for theoretical courses. 90% of students preferred face-to-face and 9% preferred distance learning.

The aim of this study was to identify the educational process and professional development perspectives of physiotherapy and rehabilitation students who received hybrid education after the earthquake.

This study provides answers to the following questions:

1. What are the students' perceptions of hybrid training in a health education programme requiring palpation and manual skills?
2. Are students able to change their learning habits positively during the hybrid education period?

1. Materials and Methods

1.1. Study design

This descriptive, single-centre study was conducted at Iğdir University Faculty of Health Sciences, Department of Physiotherapy and Rehabilitation on July 2023 according to the Declaration of Helsinki. Informed consent was obtained from the participants of the study.

1.2. Participants

A total of 156 students were recruited for this study. Inclusion criteria were being aged 18 years and older. The participants included were first- and second-year students studying in the Department of Physiotherapy and Rehabilitation.

1.3. Data collection and analysis

The study was completed by establishing a connection through Google Forms. The questionnaire asked about demographic information, frequency, and type of participation in the courses, the effect of hybrid education from a professional perspective and whether the participants involved in activities that would contribute to their personal development in this study. The questionnaire created by the authors consisted of nineteen questions in total. The prepared questions were checked for scope, content and language by a total of five experts, three of whom were researchers and the other two were physiotherapist academics. The introductory part of the questionnaire provided information about the title, content and research of the study, as well as information about the confidentiality of the answers and the right to withdraw. All questions in the questionnaire were multiple choice. The questionnaire and invitation were sent by e-mail to all students in the Department of Physiotherapy and Rehabilitation. The survey continued for fifteen days to ensure maximum participation.

1.4. Statistical analysis

The Statistical Package for the Social Sciences (version 28.0.1 MAC) program was used for the responses of the participants, which were calculated as percentages. The data obtained from the survey were interpreted by stating the number (n) and percentage frequency distributions (%). Researchers contributed equally to the article from beginning to end.

2. Results

The demographic data of the participants are shown in Table 1.

Table 1. Demographic Data of the Participants

Variable	Levels	n (%)
Gender	Male	32 (21%)
	Female	124 (79%)
Age (years)	18-25	144 (92%)
	25-32	10 (7%)
	33+	2 (1%)
Academic Year	1st year	68 (44%)
	2nd year	88 (56%)
Mode of participation in the education	Online	112 (72%)
	Face to face education	4 (3%)
	Theoretical courses online practice courses face to face	32 (20%)
	Not participated	8 (5%)
Duration of participation in education	Participated 14 weeks	30 (19%)
	More than 7 weeks	98 (63%)
	Less than 7 weeks	28 (18%)

Note. n: Number of participants

Almost a quarter of the participants in our study were male (21%), while more than three quarters were female (79%). Most of the participants were in the 18-25 years age group (92%). When comparing the academic years of the participants, second year students were more likely to participate (56%). In the context of hybrid education, most participants attended the courses via distance learning (72%), while participation in both theoretical and practical courses remained lower (20%). An analysis of participants' attendance showed that more than half of the participants (63%) only attended the courses for more than 7 weeks.

Table 2 shows the participants' academic approaches and their perceptions of this process.

Table 2. Students' academic approaches

Questions	Yes- n(%)	No- n(%)
Have you attend a foreign language course during the hybrid training?	22 (14%)	134 (86%)
Have you participated in any professional internship or observation during the hybrid training?	34 (22%)	122 (78%)
Have you researched any professional development courses during the hybrid training?	54 (35%)	102 (65%)
Have you researched postgraduate education programmes during hybrid education?	94 (60%)	62 (40%)
Do you think that online courses make an academic contribution to you?	98 (63%)	58 (37%)
Do you think that face-to-face courses make an academic contribution to you?	132 (85%)	24 (15%)
Have you worried about your educational life during hybrid education?	124 (80%)	32 (20%)
During the hybrid training period, did you think about which area of physiotherapy you will work in the future (sports physiotherapy, neurological physiotherapy, etc.)?	76 (49%)	80 (51%)
Have your thoughts about the profession of physiotherapist changed positively during the hybrid education?	106 (68%)	50 (32%)

Were you able to communicate with the academics who taught you during hybrid education?	90 (57%)	66 (42%)
Were you able to participate in any online symposia or congresses during the hybrid training?	32 (20%)	124(80%)
Did you exercise regularly to maintain physical well-being during hybrid training?	68 (44%)	88 (56%)
Did you experience musculoskeletal pain during the online part of the hybrid training?	98 (63%)	58 (37%)

n: Number of participants

Most of the participants did not attend a foreign language course for personal development during this period (86%). When asked whether the participants had participated as observers in a clinical setting or rehabilitation centre, it was found that most of them had not participated in an observation placement (78%). More than half of the participants (65%) answered no when asked if they had researched continuing education courses. During this period, interest in Masters and Doctoral education increased (60%). In terms of how the courses were delivered, both online courses (63%) and face-to-face courses (85%) contributed to academic development. When participants first encountered distance learning, most of them were concerned about these processes (80%). In this process, almost half of the students decided which field of physiotherapy (sports physiotherapy, neurological physiotherapy, or pediatric physiotherapy) they wanted to work in in the future (49%), while the other half stated that they had not decided which field they wanted to work in (51%). Regarding the profession of physical therapists, it was found that many participants' views of the profession had changed in a positive way during this period (68%). Most participants indicated that they were able to communicate with the academician in charge of the course and their academic advisors during this period (57%). Most participants indicated that they did not attend any lectures, symposia or congresses during this term (80%). Finally, more than half of the participants (56%) did not participate in any sports or sports competitions during this academic year and the majority (63%) experienced musculoskeletal pain during this period.

The change in the academic grade point average (GPA) of the participants included in the study during the period of hybrid education is shown in Table-3.

Table 3. Change in the academic grade point average (GPA).

Variable	Changing	n (%)
GPA	Ascent	54 (35%)
	Unchanged	50 (32%)
	Descent	52 (33%)

Note. n: Number of participants

The GPA increased for 35% of the students, remained unchanged for 32% of the students and decreased for 33% of the students.

3. Discussion

The fact that physiotherapy education involves clinical applications raises the possibility that some students may not be proficient if the education is delivered online.

Lorenzo-Lledo et al. (2021) reported that university students who received hybrid education related to the COVID-19 pandemic experienced numerous difficulties in adapting to the hybrid teaching model. In this sense, decreases in motivation, feelings of loneliness, technical connection problems and less interaction with teaching staff and other students were emphasized in this study,

and as a result, the level of satisfaction with the education received was also revealed to be moderate (Lorenzo-Lledó et al., 2021).

Wut et al. (2022) investigated the readiness of university students to learn both face-to-face and online during the pandemic. The lectures were conducted in a hybrid manner where the two groups of students were treated the same. The results show that the intention to participate in the classroom environment is related to readiness and perceived control. Such an intention is also the same regardless of the learning mode. Perceived behavioral control is a partial mediator between students' readiness and intention to participate in class (Wut et al., 2022). Erliza and Septianingsih (2022) investigated undergraduate students' perceptions of the hybrid learning system in the pandemic era. The participants were 45 undergraduate students in the English department at Malang State University. The results of the study revealed that undergraduate students had positive perceptions of hybrid learning from pedagogical, social and technical perspectives (Erliza & Septianingsih, 2022).

Li et al. (2021) investigated how hybrid learning has impacted performing arts education at the Hong Kong Academy of Performing Arts during the COVID-19 pandemic. The survey results from both educators and students show positive evidence of the validity of using a hybrid education method (Li et al., 2021). Van der Rijst et al. (2023) investigated the effects of hybrid education, and measured student engagement and motivation through questionnaires. As a result, both campus and online students who attended classes with intense motivation showed greater class participation and more class interaction than did students with less motivation (Van der Rijst et al., 2023).

Rossetini et al. (2021) assessed student performance and satisfaction in an online course during the epidemic, and no difference was found between face-to-face and online education in terms of course satisfaction. In the same study, a statistically significant difference in favour of online teaching was found when students' performance after the course was assessed (Rossetini et al., 2021). Although Dario and Simic (2021) found many advantages in that they listed the advantages and disadvantages of physiotherapy education delivered through online education, they also focused on many disadvantages of this situation. Bampton et al. (2022) reported that physiotherapy education requires time to prepare effective online content and that face-to-face education is essential in some areas of physiotherapy. They suggested that delivering future physiotherapy education in a hybrid way would be the most effective method (Bampton et al., 2022).

Elemam et al. (2023) investigated the effects of hybrid and face-to-face education on course perception and examination performance in endodontic students. As a result of the study, no significant difference was found between the GPAs and course perceptions of the students who participated in face-to-face and hybrid education (Elemam et al., 2023). Similarly, the percentages of students whose GPAs decreased, remained the same and increased were found to be similar in our study.

Gagnon et al. (2020) stated that curriculum development using distance or hybrid education in the Department of Physical Therapy and Rehabilitation should include not only the delivery of presentations designed to be taught face-to-face to students. They also argued that deep and meaningful learning, connections with new information and clinical reasoning skills should be provided (Gagnon et al., 2020). Therefore, it is important to understand what this group of students think about hybrid education and to develop a roadmap accordingly. It is important to develop the ability to think in more than one dimension in a professional classroom where

palpation and manual techniques are at the forefront. One of the forms of hybrid education is the technique of watching lectures online beforehand and then practicing face-to-face. This technique is referred to as the flipped classroom model (Ozdamli & Asiksoy, 2016). Boucher et al. (2013) applied the flipped classroom model to physiotherapy students, a satisfaction questionnaire was administered to the students regarding the course outcomes and positive feedback was received as a result.

The incorporation of online education into the physiotherapy profession has also occurred worldwide during the COVID-19 pandemic. We believe that most studies on this topic will follow the same direction as online applications during the pandemic period. Most of the studies examining different headings show that students and professionals have positive concerns about online education as well as about different headings (Phadke et al., 2021; Evans et al., 2014; Alexander et al., 2019). However, several studies have shown that online training can be incorporated into physiotherapy departments to meet the challenges of the modern era, and the hybrid training model removes most of the question marks.

4. Conclusion

Situations that affect students directly, such as earthquakes and pandemics, may require immediate changes in training. To minimize the impact of the disaster experienced, one of the first steps is to adapt technological resources to the classical education model to continue education and training activities. At the end of the process, some of the students can adapt to online education and continue the self-learning model required by the studentship, while others cannot fully manage the process. This situation may be caused by the psychological state of the students and is related to various factors. For this reason, our determination as authors is to give students every opportunity to be as actively involved in the process as possible, to encourage educational activities by following students individually, and to receive the support of educational institutions to provide the necessary psychological support to students.

5. Strengths and limitations

Students are among the individuals most affected by natural disasters today. With the development of technology, hybrid education has become important for minimizing the effects of natural disasters. In this sense, it has become important to understand students' perspectives on hybrid education. The fact that this research was conducted especially on physiotherapy and rehabilitation students who have many practical courses is a strength of the research. In this study, a questionnaire was used to determine the opinions of the students and qualitative analysis may be necessary to better understand the students' opinions. This situation meant that the students' ideas emerged within a certain framework and were seen as a limitation.

References

- Alexander, J., McLachlan, S., Barcellona, M., & Sackley, C. (2019). Technology-enhanced learning in physiotherapy education: Student satisfaction and knowledge acquisition of entry-level students in the United Kingdom. *Research in Learning Technology*, 27. <https://doi.org/10.25304/rlt.v27.2073>
- Bączek, M., Zagańczyk-Bączek, M., Szpringer, M., Jaroszyński, A., & Wozakowska-Kapłon, B. (2021). Students' perception of online learning during the COVID-19 pandemic: A survey study of Polish medical students. *Medicine (Baltimore)*, 100(7):e24821. doi:10.1097/MD.00000000000024821

- Bampton, J., Tang, C., McKay, M.J., Paul, S.S., Allen, N.E., Darwell, C., Frawley, J., Dennis, S. (2022). Teaching physiotherapy during the initial stages of the covid-19 pandemic: What did we learn? *In Education Sciences*, 12(4): 414. <https://doi.org/10.3390/educsci12060414>
- Bezgin, S., Uzun, A.K., Elbasan, B. Hibrit eğitim modelinde eğitim ve öğretime devam fizyoterapi ve rehabilitasyon bölümü öğrencilerinde öğrenme sürecini etkileyen faktörlerin öğrenci bakış açısı ile değerlendirilmesi. *Anatolian Clin.* 2023;28(3):337-46. <https://doi.org/10.21673/anadoluklin.1120964>
- Boucher, B., Robertson, E., Wainner, R., Sanders, B. (2013). "Flipping" Texas State University's physical therapist musculoskeletal curriculum: Implementation of a hybrid learning model. *Journal of Physical Therapy Education*, 27(3), 72-77. <http://dx.doi.org/10.1097/00001416-201307000-00010>
- Camargo, C. P., Tempiski, P. Z., Busnardo, F. F., Martins, M. A., & Gemperli, R. (2020). Online learning and COVID-19: a meta-synthesis analysis. *Clinics*, 75, e2286. <https://doi.org/10.6061/clinics/2020/e2286>
- Dal Zilio, L., Ampuero, J.P. (2023). Earthquake doublet in Turkey and Syria. *Communications Earth & Environment*, 4(1), 71. Doi: 10.1038/s43247-023-00747-z.
- Dario, A., Simic, M. (2021). Innovative physiotherapy clinical education in response to the COVID-19 pandemic with a clinical research placement model. *J Physiother*, 67(4):235-237. doi:10.1016/j.jphys.2021.08.008
- Elemam, R., Elsewify, T., Eid, B. (2023). Effect of post-COVID face-to-face learning mode on endodontic students' satisfaction and exam performance compared to hybrid learning mode during the pandemic; a single-centre retrospective study. <http://dx.doi.org/10.21203/rs.3.rs-2820112/v1>
- Elhaty, I. A., & Elhadary, T. (2023). Online education in Turkish universities after the earthquake: the pros and cons. *Journal of Survey in Fisheries Sciences*, 10(4), 330-340.
- Erliza, S., & Septianingsih, P. A. (2022). 'Undergraduate Students' perception of hybrid learning: voices from english language education students in pandemic era. *Journal of English Language Teaching and Linguistics*, 7(1), 231-243. DOI: 10.21462/jeltl.v7i1.782
- Etoom, M., Aldaher, K.N., Abdelhaq, A.A., Alawneh, A., Alghwiri, A.A. (2023). Distance learning in physiotherapy education during the COVID-19 pandemic: students' satisfaction, perceived quality, and potential predictors of satisfaction. *Physiother Theory Pract*, 39(7):1513-1518. doi:10.1080/09593985.2022.2042438
- Evans, C., Yeung, E., Markoulakis, R., Guilcher, S. (2014). An online community of practice to support evidence-based physiotherapy practice in manual therapy. *J Contin Educ Health Prof*, 34(4):215-223. doi:10.1002/chp.21253
- Gagnon, K., Young, B., Bachman, T., Longbottom, T., Severin, R., Walker, M.J. (2020). Doctor of physical therapy education in a hybrid learning environment: reimagining the possibilities and navigating a "New Normal". *Phys Ther*, 100(8):1268-1277. doi:10.1093/ptj/pzaa096
- Kazu, I. Y., & Yalçın, C. K. (2022). Investigation of the Effectiveness of Hybrid Learning on Academic Achievement: A Meta-Analysis Study. *International Journal of Progressive Education*, 18(1), 249-265. <https://doi.org/10.29329/ijpe.2022.426.14>

- Li, Q., Li, Z., & Han, J. (2021). A hybrid learning pedagogy for surmounting the challenges of the COVID-19 pandemic in the performing arts education. *Education and Information Technologies*, 26(6), 7635-7655. doi:10.1007/s10639-021-10612-1
- Lorenzo-Lledó, A., Lledó, A., Gilabert-Cerdá, A., & Lorenzo, G. (2021). The pedagogical model of hybrid teaching: Difficulties of university students in the context of COVID-19. *European Journal of Investigation in Health, Psychology and Education*, 11(4), 1320-1332. doi:10.3390/ejihpe11040096
- Ødegaard, N. B., Myrhaug, H. T., Dahl-Michelsen, T., & Røe, Y. (2021). Digital learning designs in physiotherapy education: a systematic review and meta-analysis. *BMC Medical Education*, 21, 1-18. doi:10.1186/s12909-020-02483-w
- Ozdamli, F., & Asiksoy, G. (2016). Flipped classroom approach. *World Journal on Educational Technology: Current Issues*, 8(2), 98-105. <https://doi.org/10.18844/wjet.v8i2.640>
- Özer, M. (2023). Education Policy Actions by the Ministry of National Education after the Earthquake Disaster on February 6, 2023 in Türkiye. *Bartın University Journal of Faculty of Education*, 12(2). <https://doi.org/10.14686/buefad.1261101>
- Phadke, S.D., Hakim, S.K., Tilak, P. (2021). Moving to online: The transition seen in physiotherapy education during Covid 19 pandemic. *Turkish Journal of Physiotherapy and Rehabilitation*, 32(3), 6683-6687.
- Raes, A., Vanneste, P., Pieters, M., Windey, I., Van Den Noortgate, W., & Depaeppe, F. (2020). Learning and instruction in the hybrid virtual classroom: An investigation of students' engagement and the effect of quizzes. *Computers & Education*, 143, 103682. <http://dx.doi.org/10.1016/j.compedu.2019.103682>
- Rossetini, G., Geri, T., Turolla, A., Viceconti, A., Scumà, C., Mirandola, M., ... & Palese, A. (2021). Online teaching in physiotherapy education during COVID-19 pandemic in Italy: a retrospective case-control study on students' satisfaction and performance. *BMC Medical Education*, 21(1), 1-7. doi:10.1186/s12909-021-02896-1
- Salameh, M. A., Boyajian, S. D., Odeh, H. N., Amaireh, E. A., Funjan, K. I., & Al-Shatanawi, T. N. (2022). Increased incidence of musculoskeletal pain in medical students during distance learning necessitated by the COVID-19 pandemic. *Clinical anatomy (New York, N.Y.)*, 35(4), 529-536. <https://doi.org/10.1002/ca.23851>
- Singh, H. K., Joshi, A., Malepati, R. N., Najeeb, S., Balakrishna, P., Pannerselvam, N. K., ... & Ganne, P. (2021). A survey of E-learning methods in nursing and medical education during COVID-19 pandemic in India. *Nurse education today*, 99, 104796. doi:10.1016/j.nedt.2021.104796
- Savkin, R., Bayrak, G., & Buker, N. (2021). Distance learning in the COVID-19 pandemic: acceptance and attitudes of physical therapy and rehabilitation students in Turkey. *Rural and remote health*, 21(4), 1-8. doi:10.22605/RRH6366
- Van der Rijst, R., Guo, P., & Admiraal, W. (2023). Student engagement in hybrid approaches to teaching in higher education. *Revista de Investigación Educativa*, 41(2), 315-336. 10.6018/rie.562521.
- Wut, T. M., Xu, J., Lee, S. W., & Lee, D. (2022). University student readiness and its effect on intention to participate in the flipped classroom setting of hybrid learning. *Education Sciences*, 12(7), 442. <https://doi.org/10.3390/educsci12070442>

Yılmaz, N. A. (2020). Yükseköğretim Kurumlarında COVID-19 Pandemisi Sürecinde Uygulanan Uzaktan Eğitim Durumu Hakkında Öğrencilerin Tutumlarının Araştırılması: Fizyoterapi ve Rehabilitasyon Bölümü Örneği. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi, 3(1), 15-20.

Financial disclosures

The authors declared that this study did not receive any financial support.

Conflict of Interest

The authors declare that they have no competing interest.

Ethics Approval

The ethics approval was obtained by Iğdir University Scientific Research and Publication Ethics Committee with decision number 2023/11 on 16 June 2023.

Acknowledgements

The authors have nothing to acknowledge of any persons, grants, funds, institutions.

Yazar/Author
Gülbin FIRAT ONAT*

Makale Adı/Article Name

Erken Cumhuriyet Döneminde Taşranın Denetimi: Ahval-i Umumiye Raporlarından Örnekler (1928-1930)

Control of The Provinces in The Early Republican Era: Examples from Ahval-i Umumiye Reports (1928-1930)

ÖZ

Bu çalışmada, 1928-1930 yılları arasında İdare Dergisi'nde yayımlanan Ahval-i Umumiye raporları ele alınmaktadır. Bu raporlar vilayetlerin sağlık, eğitim, asayiş, imar ve sosyal durumları ile ilgili kapsamlı bilgiler ve gözlemler içermektedir. İnceledikleri bölgelerle ilgili önemli tarihsel veriler barındıran bu raporlar aynı zamanda devletin bürokratik işleyişini göstermesi açısından da son derece önemlidir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında reformlarının tüm ülkede yaygınlaşmasını sağlamak amacıyla merkezin taşraya nüfuz etmesini kolaylaştıracak toplumsal ve kurumsal düzeyde bir siyasi rejim inşası öne çıkmıştır. Bu dönemde yönetici elit, devletin bürokratik ve siyasi alanda karşılaştığı sorunların çözümünde çeşitli teftiş ve raporlama sistemlerinden faydalanmıştır. Bu çalışmada, 1928 ve 1930 tarihleri arasında İdare Dergisi'nde yayımlanan Sivas, Gaziantep, Isparta, Zonguldak, İzmir ve Adana Ahvali Umumiye raporları incelenecek ve bu raporlar devletin merkezleşme politikaları bağlamında tartışılacaktır. Bu raporların içerik ve işleyişleri hakkında bilgi verilecektir. Ayrıca, 1920'ler ve 1930'lardaki siyasi konsolidasyon ve devlet kurma çabalarıyla bağlantılı olarak, bürokratik elitin teftiş, bilgi toplama ve raporlama sistemlerini neden tercih ettiği tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahval-i Umumiye Raporları, Erken Cumhuriyet Dönemi, Teftiş, Rapor.

ABSTRACT

This study analyses the Ahval-i Umumiye reports published in the İdare Magazine between 1928 and 1930. The reports give extensive information and observations on health, education, public order, zoning and social conditions in the provinces. They contain important historical data on the regions they analyse and are also significant in demonstrating the bureaucratic functioning of the state. During the early years of the Republic, the ruling elite focused on constructing a political regime that would enable the centre to penetrate the provinces and implement reforms throughout the country. To address the bureaucratic and political challenges of the state, various inspection and reporting systems were employed. This study examines the Sivas, Gaziantep, Isparta, Zonguldak, İzmir and Adana Ahvali Umumiye reports published in the İdare Magazine between 1928 and 1930 and these reports will be discussed in the context of the state's centralisation policies. The first section provides information on the content and function of these reports. Furthermore, in connection with the political consolidation and state-building efforts in the 1920s and 1930s, the bureaucratic elite's preference for inspection, information gathering and reporting systems will be discussed.

Keywords: Ahval-i Umumiye Reports, Early Republican Era, Inspection, Reports.

Extended Abstract

Following the establishment of the Republic, a new political regime encountered several challenges. One of the most significant obstacles was the state's endeavor to construct a new political regime at both the social and institutional levels. At the institutional level, it was due to the incomplete development of the instruments needed to create a new bureaucratic system. At the social level, there were hindrances to the adoption of reforms, particularly in the provinces. The reporting system has been proposed as a solution to the problems encountered at these two levels. Its purpose is to enable the state to understand the reasons that made the construction of the new regime difficult. During the Single Party period, the state developed a practice of reporting on the education, political tendencies, and public order situation of the people. During this period, the bureaucratic elite aimed to control the work of the local party organization and measure the participation and reaction of the local population. This was done to ensure surveillance and control. The state also assumed that it could bridge the distance between itself and the provinces by obtaining necessary information about the region. The reporting system was created because of these factors. The Ahval-i Umumiye reports, which are the subject of this study, recorded information about the local population, including their spoken languages, ethnic identities, education, culture, and political tendencies. The reports were used by the state to control, record, and govern the population, but this created a one-sided relationship, and efforts to address the shortcomings identified in the reports eventually led to a dialogue with society. The identification of flaws in the legitimacy of the Republican regime through institutional tools suggests the state's desire to establish governance based on the 'production of consent'. Reports provided information about the locality and served as an internal control mechanism for the center. In the 1920s and 1930s, Kemalist elites established a procedural, legal, and institutional basis for interrelated systems of inspection, information gathering, and reporting. The reports produced by these systems are important as they demonstrate the bureaucratic functioning of the state and contain valuable historical data.

The purpose of the introduction of an inspection and reporting system has been the monitoring of the functioning of the administration, the identification of public opinion and needs, and the legitimacy of the government in the eyes of the public. The aim was to monitor the functioning of the administration, identify public opinion and needs, and ensure the legitimacy of the government in the eyes of the public. The reports would provide Ankara with the information it would like to know about the provinces. They may be able to provide data on the social, economic, demographic, cultural, ethnic, linguistic, and ideological tendencies of the region that Ankara has found difficult to obtain. As previously noted, the inspection and reporting system served not only as a means of demonstrating the state's ability to penetrate all areas, The reports would provide Ankara with the information it would like to know about the provinces but also as an attempt to establish absolute power that the state was unable to provide. The Ahval-i Umumiye reports, which are the subject of this study, were first published in the İdare Magazine by the Ministry of Interior in 1928. The articles in the İdare Magazine cover legislations and administrative systems of various countries. This study examines the Ahval-i Umumiye reports published in the İdare Magazine between 1928 and 1930, specifically those from Sivas, Gaziantep, Isparta, Zonguldak, İzmir, and Adana. The report will provide an overview of their content and functioning, as well as their context, with examples from the published reports. The Ahval-i Umumiye reports may be viewed as reflecting the perspective of the bureaucratic elite, rather than presenting an entirely unbiased view of the region they cover based on data. It is worth noting that the reports do highlight the shortcomings and problems that are perceived by the state in the provinces and the solutions that it is trying to find. On the other hand, it is important to have correspondence regarding the content and functioning of the reports to demonstrate the internal control mechanism of the newly established regime. This study aims to gain an understanding of the state's desire to penetrate society through the practice of recording and reporting via the Ahval-i Umumiye reports. Therefore, it is recommended to take into account the information recorded by the state in the Ahval-i Umumiye reports. These reports can provide valuable insights and facilitate further studies to address the areas that this study has left incomplete or unaddressed.

Giriş

Tek Parti döneminde devlet, halkın eğitim, siyasi eğilimlerini ve asayiş durumunu raporlayan bir pratik geliştirmiştir. Bunun en önemli nedeni bu dönemde bürokratik elitin yerel parti örgütünün çalışmalarını kontrol etmek ve yerel halkın bu çalışmalara olan katılımını ve tepkisini ölçmek, dolayısıyla gözetim ve kontrol sağlamak istemesidir. Aynı zamanda bu raporlar devletin yeni rejimi taşrada “yerleştirme” işlevini yerine getiriyordu (Çağlayan, 2018: 11). Bu rapor sisteminin oluşturulmasında önemli bir diğer etken ise devletin taşra ile arasındaki mesafeyi bölge hakkında gerekli bilgiyi edinerek kapatacağını varsaymasıydı. Yılmaz (2013), Umumi Müfettişlikler aracılığı ile devletin yerelde inşa sürecine odaklandığı çalışmada Tek Parti dönemi ile ilgili yapılmış çalışmaların genel olarak “tek yönlü despotik bir iktidar ilişkisi” bağlamında ele alındığını ifade etmiştir. Genç Yılmaz, Michael Mann’ın altyapısal iktidar¹ kavramsallaştırması bağlamında ele aldığı çalışmada Erken Cumhuriyet Döneminde iktidarın taşraya yöneldiğini ve toplumsal alan ile bir diyalog kurduğunu vurgulamıştır. Konuşulan diller, etnik kimlikler, eğitim, kültür, siyasi eğilimler gibi yerel halk hakkında her şey kayda alınmıştır. Özellikle bu dönemde etkin olan devletin raporlama pratiği devlet ile toplum arasında bir ilişkisellik yaratmıştır (Genç Yılmaz, 2013: 50). Dolayısıyla Cumhuriyet dönemi rejiminin sosyal ve politik aktörlerin taleplerinden etkilenmiş olduğu ve aslında yukarıdan empoze edilen bir dizi eylemin yanı sıra, farklı gruplarla müzakere edilerek inşa edildiği anlaşılacaktır (Akın, 2007: 436-437). Bu bağlamda 1930’larda oluşturulan “Dilek Sistemi” buna bir örnek olarak verilebilir. Dilek Sistemi CHP’nin yerel parti örgütlerinin sorun ve isteklerini aşağıdan yukarıya doğru dile getirebildikleri işlevsel bir sistemi öngörüyordu (Mutlu, 2013: 74). Raporlar ise, bürokratik elit tarafından yukarıdan aşağı doğru oluşturulan bir işleve sahiptir. Ancak yine de hem dilek sistemi hem de raporlar Tek Parti döneminde devlet ve toplum arasındaki ilişkiyi anlayabilmek için önemli bir kaynaktır çünkü her iki sistemde hem devletin hem de halkın birbiri ile nasıl bir ilişki kurduğunu göstermektedir (Lamprou, 2022: 117). Bu çalışmanın konusunu oluşturan raporlar ise devletin denetleme, bilme, kaydetme ve dolayısıyla “yönetme” arzusunun bir aracı olduğu gibi bu sadece tek taraflı bir ilişki yaratmamış, kaydedilen bilgiler ve tespit edilen eksikliklerin giderilmesine yönelik çalışmalar bir süre sonra toplumla kurulan bir diyaloga neden olmuştur. Bu anlamda Cumhuriyet rejiminin toplum nezdinde meşruiyetinin aksayan yanlarının çeşitli kurumsal araçlarla tespit edilmesi bir yandan da devletin “rıza üretimine” dayanan bir yönetim biçimi kurmasını da arzuladığını işaret etmektedir. Bu raporlar, merkezin yerel hakkında bilgi edinmesini sağladığı gibi bir iç denetim mekanizması olarak da önemli bir işlev görmüştür. Rejiminin 1920’ler ve 1930’lardaki siyasi konsolidasyon ve devlet kurma çabalarıyla bağlantılı olarak, Kemalist seçkinler birbiriyle ilişkili teftiş, bilgi toplama ve raporlama sistemleri için usule ilişkin, yasal ve kurumsal bir temel oluşturmuştur. Dolayısıyla bu türden raporlar devletin bürokratik işleyişini göstermesi ve içerdikleri bilgilerin önemli bir tarihsel veri olması açısından önemlidir denilebilir (Metinsoy, 2011: 704).

Burada sorulması gereken önemli sorulardan biri teftiş ve raporlama sisteminin neden tercih edildiğidir. Şöyle denilebilir ki en temel amacı idari yapının işleyişini kontrol etmek, kamuoyunu

¹ Michael Mann, devlet ile ilgili analizlerin devletin kurumsal yapısına “neye benzediğine” ve işlevsel yapısına “nasıl işlediğine” odaklandığını belirtir. Mann, bu bağlamda devleti despotik iktidar ve altyapısal iktidar bağlamında ele almaktadır. Despotik iktidar; devleti yöneten elitlerin sivil toplumla müzakere etmeksizin kurumsallaştırdığı eylemlerden oluşmaktadır. Altyapısal iktidar ise; devlet elitlerinin sivil toplumla müzakere ederek devletin sınırları içerisinde siyasi kararları lojistik olarak uygulama kapasitesi anlamına gelmektedir. Bkz. Mann, M. (1984). “The Autonomous Power of the State: Its Origins, Mechanisms and Results”, *European Journal of Sociology / Archives Européennes De Sociologie*, 25(2), 188-189.

tanımak, ihtiyaçlarını oluşturmak, dolayısıyla halk nezdinde iktidarın meşruiyetini sağlamak ve başarılı bir yönetim kurmak amacıyla tercih edilmiştir (Metinsoy, 2010: 115). Bu raporlar Ankara'nın taşra hakkında bilmek istediklerini verecektir. Belki de elde etmekte zorlandığı bölgenin sosyal, ekonomik, demografik, kültürel, etnik, dilsel ve ideolojik eğilimleri hakkında verileri sağlayacaktır. Daha önce ifade edildiği şekilde, teftiş ve raporlama sistemi sadece devletin her yere nüfuz etme kapasitesini ortaya koyan bir iktidar tekniği değil, devletin sağlayamadığı mutlak iktidarı kurmaya yönelik bir çaba olduğu söylenebilir. Öte yandan, yerel bürokrasinin sürekli olarak denetlenmesini de sağlayacak “çifte bir fonksiyona” sahiptir. Özetle, teftiş ve raporlama sistemi bir sosyal mühendislik projesi ya da devletin despotik iktidarını sağlamlaştırmak için kullandığı bir araç olduğu gibi, aynı zamanda altyapısal iktidar teknikleri ile her yere nüfuz etmeye çalışan bir devletin çeşitli olaylara verdiği bir cevaptır (Metinsoy, 2006: 111). Tabii bununla beraber bu dönemde gerçekleşen çeşitli olaylar bürokratik eliti “bilgi toplamaya” yöneltmiştir. Laikleştirici reformlara verilen tepki, 1929 Büyük Buhran ile birlikte devletin korumacı bir ekonomi politikası benimsemesi, 1927, 1928 ve 1935'te gerçekleşen tarımsal kuraklıklar ve çok sayıda ayaklanma ve Kürt aşiretlerinin isyanları da dâhil olmak üzere bu dönemde ortaya çıkan çeşitli olaylar devleti bir meşruiyet krizine sürüklemiş ve halk ile bürokrasinin denetlenmesi mecburiyeti ortaya çıkmıştır (Metinsoy, 2011: 705-706). Sonuç olarak, yaşanan bu krizler bürokratik elitin halk ile bir diyalog kurmasına yol açmış ve bu sürecin bir kısmını da teftiş ve raporlama sistemi oluşturmuştur.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan Ahval-i Umumiye raporları, İçişleri Bakanlığı tarafından ilk kez 1928 yılında çıkarılan İdare Dergisi'nde² yayımlanmıştır İdare Dergisi'nin bir kısmı mevzuatlarla ilgili diğer kısmı farklı ülkelerin idare sistemlerini ele aldıkları yazılardan oluşmaktadır (Dik, 2019: 19-20). Dergide bürokratlar tarafından kaleme alınan yazılarda “merkeziyetçi bir yönetim sistemi”nin gereklilikleri ve Cumhuriyet reformlarının tüm ülkede yayımlanmasının yolları anlatılmakta, merkezin taşraya nüfuz etmesini sağlayacak bir siyasi rejim inşası göze çarpmaktadır. Bu dönemde kurucu kadro, devletin bürokratik ve siyasi alanda karşılaştığı sorunların çözümünde ve devlet ile toplum arasında kurulan ilişkiyi “düzenlemek” adına raporlardan faydalanmıştır. Dolayısıyla İdare Dergisi'nde yayımlanan Ahvali Umumiye raporları bu anlamda önemli bir işlevi yerine getirmektedir (Yıldırım, 2021: 89). Bu raporların bazı örnekleri İdare Dergisi'nde yayımlanmıştır. Bu çalışmada, 1928 ve 1930 tarihleri arasında İdare Dergisi'nde yayımlanan Sivas, Gaziantep, Isparta, Zonguldak, İzmir ve Adana'ya ait Ahval-i Umumiye raporları ele alınacaktır. Öncelikle bu raporların içerik ve işleyişleri hakkında bilgi verilecek ve daha sonra yayımlanan raporlardan örneklerle yukarıda ifade edilen bağlamda ele alınacaktır.

1. Ahvali Umumiye Raporları: İçerik ve İşleyiş

2 Temmuz 1928 tarihli İdare Dergisi'nin 4. sayısında “Ahvâl-i Umûmiyye Raporları Hakkında” başlıklı bir yazıda ilk kez raporların içeriğine ilişkin bilgi verilmiş ve 20 madde halinde raporların hangi konuları içermesi gerektiği izah edilmiştir. Buna göre, vilayetlerin asayiş, eğitim, bayındırlık, iktisadi durumları, sağlık ile halkın cumhuriyet rejimine ilişkin “ahval-i ruhiyyesini”,

² 1928 ve 1944 yılları arasında kesintisiz olarak yayımlanmıştır. 1943 yılında yayın hayatına ara verilmiş ve 1944 yılında tekrar yayınlanmaya devam etmiştir. 1928-1942 yılları arasında İdare Mecmuası, 1944 yılından itibaren İdare Dergisi ve 1963 yılında ise Türk İdare Dergisi adı kullanılmıştır. Bu çalışmada İdare Dergisi adı kullanılacaktır. Dergi hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Türk İdare Dergisi'nin 90 Yılı 1928-2018. (2019). Selim Çapar, Erkan Tural (Ed.). Ankara: TİAV.

siyasi eğilimleri ile ilgili bilgiler verilmesi istenmiş ve maddeler halinde raporların içeriği detaylandırılmıştır (1928: 29-35). Öncelikle raporlarda, vilayetlerde işlenen suçların türü, miktarı ve önceki yıla göre suçların artışıyla ilgili bilgi talep edilmiştir. Aynı şekilde vilayetlerin ekonomik durumu, geçim kaynakları, yaygın görülen hastalıkların tedavisinin yeterli ölçüde yapılıp yapılmadığının incelenmesinin elzem olduğu vurgulanmıştır. Eğitim ile ilgili vilayetlerin genel durumu, zorunlu eğitim dâhilinde kaç çocuğun kayıtlı olduğu, okulların sayısı ve okuma yazma oranları raporda yer alması gereken bilgiler arasındadır. Ayrıca vilayetlerde hastane, kütüphane gibi kamu binalarının durumu ve sayısının bildirilmesinin ve yanı sıra, vilayetlerin sosyal durumu hakkında bilgi istenmiş, yoksulluk, işsizlik durumu ile ilgili verilerin raporlara işlenmesi talep edilmiştir:

“Vilâyetin içtimâi vaiyeti nedir. Servet halk arasında ne sûretle inkisâm etmiştir. Fakr u zarûretin derecesi ve esbâbı nedir. Memleketde mevcûd işsizlerin miktârı nedir. Bunlara iş bulmak için ne gibi teşebbüsât yapılmıştır. Memleketde mütegalibe var mıdır? Varsa bunlardan ne gibi zararlar görülmektedir. İzâlesi neye mütevakıftır. Halk arasında ef’al-i zemîmeden hangileri münteşirdir. İftirâ ve tezvîr var mıdır? Ref’i neye mütevakıftır.” (Ahvâl-i Umûmiyye Raporları Hakkında, 1928: 4).

Nüfus, eğitim, sağlık, ekonomi gibi alanlarda devletin kayıt altına almak istediği verilerin yanı sıra raporlarda özellikle halkın, Cumhuriyet rejimine ilişkin duygu ve düşünceleri öğrenmek istenilmiştir: “Halkın ahvâl-i rûhiyye ve temâyülât-ı siyâsiyyesi ne merkezdedir, devlet teşkilâtı ihtiyâc-ı halkı tatmîn ediyor mu, cumhûriyet esâsâtı memlekette ne gibi inkılâbât husûle getirmiştir, kânûnların tatbîkâtında müşkilâta tesâdüf ediliyor mu, ediliyorsa sebebi nedir.” Aynı şekilde inançlara ilişkin gözlemlere yer verilmesi beklenmiştir: “Memlekette bâtil itikâdlar hâlâ mevcûd mudur bunların tamamıyla izâlesi için neler yapılıyor.” Buna benzer şekilde devlet ve halk arasındaki ilişkinin ne durumda olduğu raporda belirtilmesi gereken hususlardandır: “Vilâyetin idâre teşkilâtı ihtiyâcât-ı hâzırâyı tatmîne kâfi midir? Halk ile hükûmet arasında münâsebât ne merkezdedir. Halka telkîn-i itimat ediliyor mu, halkda mevcûd i’timâdın tezyîdi için neler yapılmak lâzımdır.” (Ahvâl-i Umûmiyye Raporları Hakkında, 1928: 29-31).

Yukarıda sözü edilen içeriğe göre oluşturulan bu raporlar, iki nüsha halinde üç ayda bir kaymakamalar tarafından vilayetlere gönderilecek ve İdare Dergisi’nde yayımlanacaktır. Gönderilen raporlar dikkatle incelenecek ve gerekli durumlarda raporlarda eğer bir eksiklik tespit edilmişse buna müdahale edilecektir (Dik, 2019: 25). 2 Temmuz 1928 tarihli 6213 sayılı Hülâsa’da, raporların yılda iki kez olmak üzere Temmuz ve Ocak aylarının ilk haftasında gönderilmesi kararlaştırılmıştır (1929: 2010). 6 Mart 1930 tarihli 1330 sayılı Hülâsa’da ise, raporların vaktinde gönderilmediği içeriklerinin “Vilâyetin inzibatî, Sıhî, İktisadî, İlmî ve İçtimaî, umranî teşebbüsât ve vaz’iyetine ve icraatına müteallik olan kısımların ayrı ayrı kâğıtlara ve kâğıdın bir tarafına yazılması” konusunda aksaklıklar yaşandığı ifade edilmiş (1930: 403) ve yine bir süre sonra 2963 nolu Hülâsa’da raporların içeriklerinin zayıf olduğu konusunda uyarı yapılmıştır:

“9 Temmuz «928» tarihli ve «3600» sayılı tamime tevfiikan gönderilmekte olan umumî ahval raporlarının bahusus kazalara taallûk eden kısımlarının rapor tanziminden maksut gayeyi temin edemeyecek derecede basit olduğu gelen raporların tetkikinden anlaşılmaktadır. Bu suretle memleket ahvali hakkında merkeze verilen malûmat nakıs kalmaktadır” (193: 1569).

Bu raporların idarecilerin “İdarî bilgileri ve görgüleri derecelerinin de bir delili olması itibarıyla” önemli olduğu vurgulanmış ve “kaymakamların halkın ruhunu, memleketin ihtiyaçlarını anlamaları” açısından var ve olan sorunlara gerekli çözümleri bulmaları için yardımcı olacağı

ifade edilmiştir (Hülâsa: Ahvali Umumiye Raporları H. No 2963, 1931: 1570). 1937 yılında ise, vilayet ve kazaların genel durumları ile ilgili daha itinalı bir kayıt sistemine geçilmiş ve raporlar “İdare Mecmuası şekil ve hacminde” iki nüsha bilgi talep edilmiştir (Vilayet ve Kazaların Tabii ve Genel Durumları Hakkında, 1937: 851). İdare Dergisi 29 Ekim 1938 tarihli 127. Sayısında Cumhuriyet’in 15. Yıldönümü nedeniyle özel bir yayımlanmıştır. Bu sayıda “Vilayetlerin Umumi İşleri” başlığı altında yer alan “Umumi Ahval Hakkında” adlı yazıda 1926 yılında “yurdun bütünlüğü için gereken tedbirleri almak” maksadıyla Ahvali Umumiye raporlarının yazılmaya başlandığı belirtilmiş ve raporların incelenmesi için bir raporlar masası ayrıldığı ve büyük bir özen gösterildiği ifade edilmiştir:

926 senesinde vekâletimizin vilâyetlerin umumî vaziyetlerini anlıyarak yurdun bütünlüğü için gereken tedbirleri almak üzere her vilâyet ve kazanın umumî ahval raporu yazması usulü kabul edilmiş ve bu usule göre her sene kaza ve vilâyetlerden gelmekte olan umumî ahval raporları tetkik edilmekte bulunmuştur. 937 senesinden itibaren bu işe daha çok ehemmiyet verilerek umum müdürlükte müstakillen umumî ahval, devir ve teftiş, çalışma raporlarıyla meşgul olmak üzere bir raporlar masası ayrılmıştır. Umum müdürlüğümüze her sene asgarî 2000 rapor gelmekte ve bunlar lâyük oldukları çabukluk ve ehemmiyetle tetkik edilerek gereken muameleler yapılmaktadır (1938: 322).

1939 yılında derginin 130. Sayısında Dâhiliye Vekâleti Merkez Teşkilat ve Vazifeleri hakkındaki kanunlarda değişiklik yapılmasına dair kanun ile ilgili yazıda Ahval-i Umumiye raporlarının işleyişi ile ilgili bilgiler verilmiştir. Vilâyetlerin teşkilât ve intihap, neşriyat ve kütüphane işlerine ait vazifelerle ve umumî ile hususî ahvaline ait raporların, umumî müfettişlik raporlarının incelenmesi ve bu raporlara ait işlemlerden ikinci şubenin sorumlu olduğu belirtilmiştir (1939: 53). 1939 ve 1941 yıllarında İdare Dergisi’nde yayımlanan çeşitli hülasalardan raporların içeriklerinde eksikler bulunduğu ve geç gönderildiği anlaşılmaktadır. Vilayetlerin iktisadi, altyapı, eğitim, sağlık ve asayiş gibi konularda detaylı bilgiler içeren Ahval-i Umumiye raporlarının bazı örnekleri 1929 yılından itibaren İdare Dergisi’nde yayımlanmaya başlanmıştır.

2. Ahval-i Umumiye Raporlarından Örnekler: Sivas, Gaziantep, Isparta, Zonguldak, İzmir ve Adana

29 Ocak 1929 yılında İdare Dergisi’nde ilk yayımlanan Ahval-i Umumiye Raporu Sivas vilâyetinin 1928 senesine ait hülâsa-i icraat raporudur. Sivas valisi tarafından hazırlanan raporda vilayetin sık sık teftiş edilerek halk tarafından şikâyet edilen memurlar hakkında gerekli işlemlerin yapıldığı ifade edilmiştir (Sivas Valisi Süleyman, 1929: 227). Ayrıca vilayetin eğitim, sağlık ve iktisadi durumuna ilişkin tespitler yer almıştır. Eğitim ile ilgili yeni açılan okullar hakkında bilgi verilmiş, bu okullara kaydolan öğrencilerin sayısı verilmiştir: “Kanunun neşrinden mukaddem açılan kurslara bütün memurlar devam ettirilmiş ve yeni harflerimizi bellemeyen kalmamıştır. Vilâyette 7230 millet mektebi açılmış ve bu mektepler mevcudu (2421) i kadın (7730)u erkek olmak üzere (10151) dir.” Toplumsal hayata ilişkin gözlemlerde “eski an’aneyeye çok sadık olan” Sivas’ın Cumhuriyet ile bağını kuvvetlendirecek bir takım hamlelerde bulunduğundan söz edilmiştir. Mesela “bu muhitte tesettüre bir nihayet vermek” amacıyla Sivas’ta bir balo verildiği ifade edilmiştir (1929: 230-233). “Pek çıplak olan Sivas’ın” ağaçlandırılması gerektiği düşünülmüş ve fidanların ekildiği bilgisi verilmiştir (1929: 232).

İdare Dergisi’nin 12. Sayısında yayımlanan Gaziantep Vilayetinin 1928 yılı Ahval-i Umumiye raporunun vurgusu ise daha çok etnik kimlikler üzerinedir. Vilayette çoğunlukla Türklerin bulunduğunu ve nüfusun bir kısmının Kürt ve Araplardan oluştuğu ifade edilmiştir. Gaziantep’in kuzeyine doğru insanların “cevval, zeki ve çalışkan” olduğu ve “Mertlik ve alicenaplık

misafirperverlik gibi Türklüğe has meziyetler” taşıdıkları ifade edilmiştir. Raporunda gayrı Türkler ise şöyle tanımlanmıştır:

“Gayrı Türkler kemiyet ve keyfiyet itibariyle nüfusu umumiye arasında bir kıymeti içtimaiye ve siyasiyeyi haiz değildirler, Bunların ekserisi seyyar aşiret halinde dem gûzar olduklarından hayatlarında tabiiilik, istikrar yoktur. Bundan dolayı seciye ve ahlâklarında bir nevi kararsızlık, seyyaliyet velhasıl hüviyetsizlik vardır, kabili temsil ve temdindirler” (1929: 369).

Halkın cumhuriyet rejimine ilişkin “ahval-i ruhiyyesini” ile ilgili gözlemler yer almaktadır:

“Mutlakiyet, meşrutiyet ve cumhuriyet devirlerini görmüş olan halk, icraatı ümran perveranenin gittikçe inkişaf eden manzarası önünde fevkalade memnundur, halk, bu suretle cumhuriyetin feyzkâr kudretiyle eski idarelerin atalet ve akametini hissi selimiyle mukayese ediyor. Cumhuriyeti candan sevmeye başlıyor” (1929: 398).

Raporun büyük bir kısmı Gaziantep’in tarihine ayrılmıştır. Eski medeniyetlerden başlayarak, Cumhuriyet’in kuruluşuna dek detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Ayrıca vilayetin geçim kaynakları ile ilgili çeşitli başlıklar altında bilgiler verilmiş, ithalat ve ihracat miktarını gösteren cetveller eklenmiştir. Sadece iktisadi duruma ilişkin veriler değil, vilayette kaç öğrencinin eğitim aldığı, okul miktarı, öğretmen sayısı ve benzeri veriler cetvellerle raporda bulunmaktadır. Raporunda, vilayetin bayındırlık alanında üç yıldan beri birinci olduğu ifade edilmiş ve buna benzer başka alanlardaki başarısının genel bir istatistik ile gösterilmesi istenmiştir. Denilebilir ki yerel yönetimlerde “rekabet” ortamının yaratılmasının mühim olduğu vurgulanmıştır:

“Bilhassa son zamanlarda Dâhiliye ve Nafia vekâletleriyle Erkânı harbiye umumiye riyasetinin, birinci müfettişi umumiliğin ve yedinci kol ordu kumandanlığının takdîrîkâr telgrafları şayanı kayıttır. Altmış üç vilâyet arasında yol faaliyet ve muvaffakiyet derecelerini gösteren umumi bir istatistik ve bir grafik yapılarak tamim ve takip edilirse valiler rekabet ve müsabakaya sevk ve icbar edilmiş olur” (1929: 397).

İdare Dergisi’nin 16. Sayısında yayımlanan Isparta Vilayetinin 1928 yılı Ahvali Umumiye raporunda, asayiş başlığı altında vilayette vuku bulan suçların en çok darp, yaralama, hırsızlık ve fuhuş olduğu kaydedilmiştir:

“Bunların men’i vukui için kemiyeten gayri kâfi görülen polis ve jandarma mahalle ve köy bekçilerde takviye ve devriyeler tertip edilmekte ve fuhuş ile alude kadınların bu tarzı hareketleri pek de yoksulluktan değilse de yine bir tedbiri ihtiyatı olmak üzere bazı halı şirketlerine imalâthanelerinin atelye haline ifrağıle hükümetin sevk edeceği böyle kadınların günde sekiz saat miktarından ve ücreti muayyene mukabilinde buralarda çalıştırılmalarına teşebbüs edilmiş ve derdesti intaç bulunmuş olduğundan zabitenin daimî murakabesi altında bulunacak bu kadınların kazanç dolayısıyla düştükleri felâketten kurtulmaları ve bu yüzden tahaddüs eden vekayii önünün alınması memul addedilmektedir. Şekavet katiyen yoktur” (Isparta Valisi Ekrem, 1929: 949).

Cumhuriyet inkılaplarının vilayette kabullenildiği ve “daima suhulet ve mülâyemetle karşılandığı” ifade edilmiştir. Raporun diğer kısımlarında vilayetin iktisadi ve sağlık durumu ile ilgili bilgiler verilmiştir. Halk ve hükümet arasındaki “münasebat pek ziyade samimi ve ciddi” olduğu ve yeni açılan okullara olan ilginin epey yüksek olduğu vurgulanmıştır:

“Yeni Türk harflerinin halk dersanelerinde öğrenilmesine karşı halkın gösterdiği rağbet ve bilhassa millet mekteplerine karşı gösterilen şevki rağbet bu hususta herkese müspet bir kanaat verecek derecede parlak ve kıymetlidir. Hele hanımların millet mekteplerine tevacümü hissi iftiharla görülecek bir manzaradır” (Isparta Valisi Ekrem, 1929: 951).

Raporunda “İdarî Teşkilât ve Halkın Hükümetle Münasebatı” başlığı altında idari teşkilatının gelişmesinin gerekli olduğu belirtilmiştir. Böylece “Cumhuriyetin muhtelif feyzlerinden

istifadeye muhtaç” halkın devlet ile olan ilişkisinin daha “samimi ve ciddi” olacağı ifade edilmiştir (1929: 952).

İdare Dergisi'nin 17. Sayısında yayımlanan Zonguldak Vilayetinin 1928 yılı Ahval-i Umumiye raporunda asayişin sağlanamadığı kaydedilmiş ve daha çok bu yönde bilgi vermiştir:

“1-Vilâyet dâhilinde halen asayiş-ahval mevcut değildir. 2 - Mayıs, Haziran ve Temmuz 1928 ayları zarfında vilâyet dâhilinde (340) cürüm vukua gelmiş olup bu miktarla geçen senenin aynı ayları zarfındaki ceraim adedi arasında şayanı nazar bir fark yoktur. En çok irtikâp olunan cürümler; adi sirkat, darp ve cerh kız kaçırmak ve serhoşluktur. 3 - Cürümlerin men'i vukuu için Jandarma karakolları arasında telâki devriyeleri ve kasabalarda gece devriyeleri faaliyette bulunmakta ise de bu faaliyet ancak karakolların müsaadesi nisbetindedir” (Vali Akif, 1929: 1056).

Raporda Cumhuriyet'in “eski ve batıl itikatları yıkmış teceddüt ve terakkiye yol” açmış olduğu belirtilmiştir. Yeni kanunların uygulanmasında karşılaşılan sorunlar olmadığı belirtilmiş, ancak okuryazarlık oranının düşük olması sebebiyle Köy kanunu gibi bazı kanunların uygulanmasında zorluklar yaşandığı ifade edilmiştir. Yine raporda belirtilen hususlardan biri de vilayetin idare teşkilatının yetersiz olduğu ve bu konuda kadroların düzenlenmesinin önemli olduğu bilgisi verilmiştir (1929: 1056-1057).

1930 yılında İdare Dergisi'nin 23. Sayısında yayımlanan “Muhtelif Vilâyetlerin Ahval-i Umumiye Raporlarından Bazı Parçalar” başlıklı yazıda İzmir'in Ahval-i Umumiye Raporu yer almıştır. Rapordan yayımlanan kısımlar çoğunlukla eğitim ile ilgilidir. Açılan okullar ile ilgili bilgiler verilmiş ve bu okullarda çalışan öğretmenlerin durumlarına ilişkin tespitler yapılmıştır. Öğretmen sayısının az oluşu ve istifa eden öğretmenlerin sayısının artması başlıca tespit edilen sorunlar arasındadır. Ayrıca “Maarif muallimleri arasında liyakati kâfi görülmiyenler tasfiye” edilmesi başka sorunlardan biridir (1930: 289).

“Bu sahadaki mesaimiz dahi geçen devreden daha kuvvetli ve feyizli bir haldedir. Yalnız bu sene Meclisi Umumi daha az para verdiği cihetle daha geniş davranamadık. Buna dair mukayeseli bir liste rapora bağlıdır. Gerek devam işi gerek tedris işleri ehemmiyetle takip olunmaktadır. Ve mevsimlerin ve arızaların verdiği boşluklar mütemadiyen irşat ve tamim ile kapatmağa çalışılmaktadır. Millet mekteplerine bu sene Meclisi Umuminin daha fazla yardımı rica edilecektir. Büyük Fabrikalardan dahi Muallim tahsisatı alındığı gibi amelenin dersanelerine devamı için fabrikatörler tarafından amele üzerine tesir ve icbar ettirilmiştir. Bu seneki meşhudatımla daha ziyade anladımki İzmir Şehrindeki orta ve Lise derecesindeki mekteplerde Kız ve Erkek Muallim mektepleri miadına memleketin okumak aşkıyla hücum eden çocuklarına yüzde beş nisbetinde bile cevap verememektedir” (1930: 289).

Köylerde 113 okuma odasının açıldığı bilgisi verilmiş ve okullara devam eden ancak beslenme ile ilgili sıkıntı çeken yoksul öğrencilerin varlığından söz edilmiştir. Bu konu ile ilgili “Mektep çocuklarına yardım cemiyeti” kurulmuş ve bu cemiyet “kâfi derecede gıda alamıyan fakir çocuklarımızın sıcak yemek yemelerini temine” çalıştığı vurgulanmıştır. Cemiyet yaklaşık 200 çocuğa beslenme desteği sunmuş ve raporda belirtildiği üzere bu sayının 1930 yılında 500'e çıkmıştır. “Köylülerin mektep ihtiyacı ve tahsil” ile olan ilgisinin çok olduğu ifade edilmiş ancak bu ilgili karşılayacak okulların yeterli olması belirtilmiştir. Özellikle Ödemiş ve Bergama'da okul ihtiyacının elzem olduğunun altı çizilmiştir (1930: 290-291).

Adana'nın ahval-i umumiye raporunda, asayişin sorunlu olduğu ve 1928 yılında temmuz ayından aralık ayına kadar 817 adli suçun kaydedildiği ve 1929 yılında aynı aylar içinde 911 suçun işlendiği kaydedilmiştir. Halkın cumhuriyet rejimine ilişkin hissiyatı ise şu şekilde açıklanmıştır:

“Halkın ahvali ruhiye ve temayülâtı siyasiyesi asarı fiiliye ve nafiasını her gün birer suretle görmekte olduğu Cumhuriyet Rejimine sadakat ve merbutiyet şeklinde tecelli etmektedir. Nahiyelerde henüz teşekkül etmiyen Adli teşkilât istisna edilirse Devletin diğer teşkilâtı halkın ihtiyacını tatmin ediyor.

Cumhuriyet esasatı memlekette mühim inkılâbat husule getirmiştir. Asırlardan beri istibdadın zulmü altında inleyen hakaiki diniyeden bihaber cahil Hocaların yanlış telkinatı ile uyuşuk bir hale gelen Millet İnkılâbın yırttığı gaflet perdesinin arkasında pişi istifadelerine geniş bir sahanın açıldığını görmeğe başlamış ve her an mütezayit bir faaliyetle şahsî menfaatlarının ve dolayısı ile memleketin menafii umumiyesinin te'minine hasrı mesai eylemekte”(Adana Valisi Vehbi, 1930: 467).

Ahval-i Umumiye raporlarında ayrıca devletin halk ile ilgili gözlemlerine de rastlanmaktadır. Mesela Adana raporunda Adana yaşayan halkın “tarzı hayatları itibarile hırsızlığa çok” müsait olduğu vurgulanmış ve “ekseriya eşkiyaya yataklık etmekten ve onlarla teşriki mesaiden” çekinmedikleri belirtilmiştir. Vilayette iki yüz bin kadar Karakoyunlu, Aydınli, Tekeli, Şihli ve Hayta aşiretlerinin bulunduğunu ve yazın Niğde, Kayseri ve Sivas yaylalarına gittiikleri, hayvancılık yaptıkları ancak bu aşiretlerin ilk ve son baharda gittikleri yerlerde “mezruatı çiğneyüp tahrip” ettikleri dile getirilmiştir. Bunun çözümünün ise “medenî bir hayata mazhar olmaları” açısından bir engel oluşturan göçebeliğin engellenmesi ve bu aşiretlerin bir an önce “iskân edilmeleri” gerektiği ifade edilmiştir (1930: 468).

Ahval-i Umumiye raporlarının bazı bölümleri CHP genel sekreterliği ya da İskân müdürlüğü gibi ilgili kurumlara gönderildiği görülmekte ve raporların aynı zamanda bir iç denetim mekanizması olarak işlev gördüğüne de işaret etmektedir. Örneğin 1929 tarihli Afyon vilayetinin Ahval-i Umumiye raporu İskân Müdüriyetine gönderilmiştir. Aydın Valisi H. Hüsnü Bey'in Aydın vilayetindeki Yörükler hakkında gözlemlerini içeren raporda “Vilayet dâhilinde hayvancılık ile müştakil olan Yörüklerin büyük bir kısmı bütün bir seneyi hayvanları ile beraber meralar civarında haymenişin ve seyyar olarak geçirmektedirler. Bunlar sicilde müsecceldirler.” Raporun devamında Yörüklerin bir ıssız bir sahil bölgesinde iskân etmeleri önerilmiş ve eğer kendilerine bir ödeme planı hazırlanıp arazi verilirse “köy teşkiline taraftar oldukları” bildirilmiştir (BCA, 272-0-0-12/62-181-7. 16.04.1929). Aynı şekilde 1942 tarihli Balıkesir vilayetinin Ahvali Umumiye raporunda CHP faaliyetlerine ilişkin bilgilere yer verilmiştir: “İdare Heyeti her hafta pazartesi günleri muntazaman toplanarak muhtelif parti işleri üzerinde icap eden kararlar verilmiştir”. Raporda yer alan CHP'nin Balıkesir vilayetindeki faaliyetleri ile ilgili bilgiler genel sekreterliğe sunulmuştur (BCA, 490-1-0-0 /604-91-6,17.03.1943).

Yukarıda incelenen Ahval-i Umumiye raporlarının büyük bir kısmı ele aldıkları dönem ile ilgili önemli veriler barındırmaktadır. Söz gelimi, raporlarda sözü edilen bulaşıcı hastalıklar, iktisadi durum ile ilgili kaydedilen sayısal veriler ya da asayişle ilgili bilgiler dönemin toplumsal tarihi açısından oldukça önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra, kaymakamlar tarafından yazılan bu raporlarda yer alan gözlemler, merkezin taşrayı nasıl gördüğünü de ortaya koymaktadır. Elbette raporlarda kaydedilen bilgi ve gözlemlerin tarafsız olmadığı bürokratik elitin bakış açısını yansıttığı unutulmamalıdır ancak yine de raporların vilayetlere ilişkin önemli veriler barındırdığı ve bu verilerin özellikle tarih çalışmaları açısından son derece önemli olduğu açıktır.

3. Ahval-i Umumiyyeden, İdari Coğrafyaya

Ahvali Umumiye raporları İdare Dergisi'nde yayımlanmaya devam ederken 7 Kasım 1931 tarihli 297 nolu bir Hülasa'da raporlara benzer bir içeriğe sahip İdari Coğrafya yazılarının yayımlanması kararlaştırılmıştır:

“Vekâletçe vilâyetler hakkında tabii, ziraî, idarî, sıhhi, sınaî, iktisadî, içtimaî ve tarihî malûmatı ihtiva etmek üzere bir «idare coğrafyası» neşri düşünülmektedir. Gerçi ahvali umumiye raporlarında ve eski salnamelerde vilâyetlerin umumî ahvali hakkında hayli müfit malûmat mevcut ise de bunlar müteferrik olmakla beraber ihtiva ettikleri malûmat itibarile de pek eski olduğundan böyle bir mecellenin yeniden vücade getirilmesi mühim bir boşluğu dolduracağı için faydalı görülmüştür” (1931: 1444).

İdari Coğrafya yazıları toplam 59 başlık altında vilayetlerin tabiî, ziraî, idarî, sıhhî, sınaî, iktisadî, içtimaî ve tarihî malûmatı durumlarını ile ilgili bilgi verilmesi beklenmektedir. Derginin 170. sayısında kaymakamlar tarafından hazırlanacak bir idari coğrafyanın her sayıda bulundurulacağı ifade edilmiştir (Uran, 1944: 4). Dergide yer alan İdari Coğrafya yazıları söz konusu bölgelerin Ahval-i Umumiye raporlarında yer alan detaylı bilgilerin benzerlerini içerdiği görülmektedir. 1944 yılından itibaren İdare Dergisi'nde yayımlanan İdari Coğrafya yazıları yaklaşık 150 yerleşim yeri³ ile ilgili önemli veriler barındırmaktadır (Karasu, 2019: 146). A. Kemal Varınca tarafından kaleme alınan "İdari Coğrafya Nedir?" başlıklı yazıda, İdari coğrafya "Hemen her memlekette, idare edenlerle, edilenlerin hal ve niteliklerini, karşılıklı organizasyonlarını, idarenin altında ve üstünde bulunanlar arasındaki ilgi ve bağıntılarını gösteren bilim" olarak tanımlanmaktadır (Varınca, 1947: 168). Bu konuda yapılan çalışmalarla ilgili bilgi vermekte ve aslında Ahval-i Umumiye raporlarında yer alan verilerin idare coğrafya yazıları için bir ön çalışma olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin 1945 tarihinde dergide yayımlanan Ahlat ilçesinin idari coğrafyası ile ilgili yazıda ilçenin sadece eğitim, bayındırlık, sağlık ve ekonomik durumu ile ilgili bilgiler verilmemiş, sosyal durumuna ilişkin gözlemler de paylaşılmıştır:

"Kasabada erkekler külot veya uzun pantolon giyerler. Köylerde çok defa kendi dokudukları açık renkte uzun pantolon görülür. Kadınlar kasabada entari veya çarşaf, köylerde ise birkaç etek kullanırlar. Düğünlerde davul adeti pek görülmez. Gelin at veya kağnı ile götürülür. Gelin alayında erkeklerin at oyunları yapması âdettir. Davul olursa buralara has oyunları severler. Saz bilmezler. Tatil ve boş günlerde otururlar. Av, pehlivan güreşi gibi sportif eğlencelere merakları yoktur. Bazı köyler misafir ağırlamasını severlerse de hiç misafir istemiyen köyler de vardır" (Metin, 1945: 196).

Söz konusu yazıda sadece bu gözlemler bulunmamakta, Ahlat ilçesinin tarihçesi, coğrafyası, idari ve nüfus durumu gibi bilgiler içermektedir. Bu yazılar özellikle içerdiği detaylı veriler nedeniyle tarih çalışmaları için önemli bir kaynak niteliğindedir. Ayrıca tıpkı Ahval-i Umumiye raporları gibi kurumsal bir hafıza oluşturma ve devletin merkeziyetçiliği oluşturma pratiklerini ayrıntılı bir biçimde ortaya koymaktadır. Bir süre sonra İdare Dergisi'nde Ahval-i Umumiye raporları yerine İdare Coğrafya yazıları yer almış ve benzer bir işlevi yerine getirdiği görülmüştür.

Sonuç

Bu çalışma, İdare Dergisi'nde yayımlanmış Ahval-i Umumiye raporlarından örneklerle, Erken Cumhuriyet Dönemi boyunca bürokratik elitin farklı kurumlar aracılığı ile geliştirdiği teftiş ve raporlama sistemini ele almaktadır. Bu raporlama pratiğine devletin ihtiyaç duymasının en temel sebebi hem merkezin taşra üzerinde bir denetim sağlama hem de devletin kendi içinde bir kontrol mekanizması kurma isteği olarak açıklanabilir. Denetimi yapılan bölgelerde tespit edilen eksiklikler ve devletin bu eksiklikleri giderme amacıyla bir sistem kurmasına yol açmıştır. Bu çalışmanın konusunu oluşturan Ahval-i Umumiye raporları yukarıda sözü edilen bağlamda devletin denetleme ve gözetlemeye yönelik politikalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu raporlar, vilayetlerin imar, sağlık, ekonomi, eğitim ve benzeri durumları hakkında önemli veriler barındırmaktadır. Bir idari pratik olarak raporlama sistemi, kurumların işleyişini denetleme imkanı sağlamakla beraber aynı zamanda toplumun gündelik hayatına ilişkin çeşitli gözlemleri de içermektedir. 1928 ve 1930 tarihleri arasında İdare Dergisi'nde yayımlanan Sivas, Gaziantep, Isparta, Zonguldak, İzmir ve Adana Ahval-i Umumiye raporlarında farklı konuların öne plana çıktığı görülmektedir. Söz gelimi, bir raporda asayiş ile ilgili meseleler ön plana çıkarken, bir başka raporda ise Cumhuriyet rejiminin benimsenmesi ilgili gözlemler aktarılmıştır. Aynı şekilde,

³ Özşen'in hazırladığı İdare Dergisi'nin 1928 ve 1988 yıllarını kapsayan fihrist çalışmasında İdari Coğrafya yazıları ile ilgili bilgilere ulaşılabilir. Bknz. Özşen, T. (1988). Türk İdare Dergisi(1928-1988). Ankara: T. C. İçişleri Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı.

bazı raporlar vilayetin iktisadi durumu ile verilerden oluşmaktayken, diğerleri daha çok toplumsal gözlemlere dayanmaktadır. Ahval-i Umumiye raporları ele aldıkları bölgeler ile ilgili önemli veriler içeren belgeler olmasının yanı sıra kimi zaman tespit edilen eksiklikler ve bunların ifade edilmiş şekli bürokratik elitin taşraya olan bakış açısını da yansıtmaktadır. Örneğin 1928 tarihli Gaziantep Ahval-i Umumiye raporunda “gayrı Türkler” in toplumsal ve siyasi değerlere haiz olmadığı ancak yine de “medenileştirme”ye açık oldukları ifade edilmiştir. Bölgeye dair iktisadi, sağlık ve eğitim ile yapılan değerlendirmelerinin yanı sıra bu raporlarda devletin modern bir ulus yaratmaya çalışırken kimin medenileştirilmesi gerektiğini ortaya koyan gözlemlere de rastlanmaktadır. Dolayısıyla bu raporlar sadece verilerden ibaret bir takım bilgileri aktaran belgeler değil, aynı zamanda Erken Cumhuriyet döneminin devlet ve toplum ilişkileri ile ilgili önemli ipuçları da barındırmaktadır. Benzer şekilde Zonguldak ve Isparta Ahval-i Umumiye raporlarında en çok vurgu bu yıllarda karşılaşılan önemli sorunların başında gelen asayiş ile ilgilidir ve bunun çözümü için bir sıkı bir kontrolün olması tavsiye edilmektedir. Bu raporların önemle üzerinde durduğu bir diğer mesele ise halk tarafından Cumhuriyet dönemi reformlarının nasıl karşılandığıdır. Sivas Ahval-i Umumiye raporunda halkın Cumhuriyet ile bağımlı güçlendirmek amacıyla bir balo düzenlendiği ifade edilmiştir. Ancak Zonguldak özelinde belirtildiği gibi idari teşkilatın yetersiz olduğu yerlerde halkın devlet ile olan ilişkisinin olumsuz yönde etkilendiği bilgisi verilmiştir. Belki şöyle ifade edilebilir bu raporlar Cumhuriyet’in ilk yıllarında devletin karşılaştığı bir takım sorunları ortaya koymakla beraber, bu dönemde rejimin tahayyül ettiği toplumu yaratmaya yönelik girişimlerinin izlerini de içermektedir. Öte yandan raporların içerik ve işleyişlerine ilişkin yapılan yazışmalar da yeni kurulan rejimin iç denetim mekanizmasını göstermesi açısından önemlidir. Bu çalışma bu noktadan hareketle, Ahval-i Umumiye raporları üzerinden devletin kaydetme, raporlama pratiği ile topluma nüfuz etme isteğinin neye işaret ettiğini anlamaya çalışmaktadır. Dolayısıyla Ahval-i Umumiye raporlarında devletin kaydettiği bilgileri bu bağlamda ele almak gerekiyor. İçerdiği bilgiler açısından önemli bir kaynak olan Ahval-i Umumiye raporları, bu çalışmanın eksik bıraktığı, ele almadığı alanları değerlendirecek farklı çalışmalara yol açabilir.

Kaynakça

- Ahvâl-i Umûmiyye Raporları Hakkında. (1928). *İdare Mecmuası*, 4, 29-35.
- Ahvali Umumiye Raporları: Gazi Antep Vilâyetinin 928 Senesine Ait Raporu.* (1929). *İdare Mecmuası*, 12, 367-402.
- Adana Valisi Vehbi.(1930). Ahvali Umumiye Raporları: Adana. *İdare Mecmuası*, 24, 467-475.
- Akın, Y. (2007). Reconsidering State, Party, and Society in Early Republican Turkey: Politics of Petitioning. *International Journal of Middle East Studies*, C. 39, S. 3, 435-457.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490-1-0-0 /604-91-6,17.03.1943.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 272-0-0-12/62-181-7,16.04.1929.
- Çağlayan, E. (2018). Chp İntihab ve Teftiş Bölgesi Raporlarına Göre II. Dünya Savaşı Yıllarında Elâzığ. *İçtimaiyat*, 2 (2), 10-29.
- Dâhiliye Vekâleti Merkez Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında 1624, 3314 ve 3406 Sayılı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. (1939). *İdare Mecmuası*, 130, 50-53.

- Dik, E. (2019). Türk İdare Dergisinin Kuruluş Yılları (1928-1942), Selim Çapar, Erkan Tural (Ed.). *Türk İdare Dergisi'nin 90 Yılı 1928-2018* (ss. 19-61). Ankara: TİAV.
- Genç Yılmaz, A. (2013). Devlet Kapasitesi Ve Umumi Müfettişlikler Altyapısal İktidarın Yerelde İnşası. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 1 (1) , 43-65.
- Hülâsa: Badema Ahvali Umumiye Raporlarının Altı Ayda Bir Gönderilmesine Dair. (1929). *İdare Mecmuası*, 18, 2010.
- Hülâsa: Ahvali Umumiye Raporları H. No 1337. (1930). *İdare Mecmuası*, 24, 403.
- Hülâsa: Ahvali Umumiye Raporları H. No 2963. (1931). *İdare Mecmuası*, 45, 1569-1570.
- Hülâsa: İdare Coğrafyesi Hakkında No 297. (1931). *İdare Mecmuası*, 44, 1444-1448.
- Isparta Valisi Ekrem. (1929). Ahvali Umumiye Raporları: İsparta. *İdare Mecmuası*, 16, 949-963.
- Karasu, Koray (2019). Yönetim Bilimi Alanyazını ve Devletin Kamusallaşması Bağlamında Türk İdare Dergisi'nin İlk 45 Yılı (1928-1972), Selim Çapar, Erkan Tural (Ed.). *Türk İdare Dergisi'nin 90 Yılı 1928-2018* (ss. 113-159). Ankara: TİAV.
- Lamprou, A. (2022). Tek-Parti Türkiye'sinde 1939 Seçimleri ve Devlet-toplum İlişkileri: Şikâyet ve Dilek Vasıtasıyla Siyaset Yapmak, Alexandros Lamprou, Sevgi Adak (Ed.). *Tek-Parti Dönemini Yeniden Düşünmek: Kemalizm, Otoriterlik, Devlet ve Toplum* (ss. 93-128). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Mann, M. (1984). The Autonomous Power of The State: Its Origins, Mechanisms and Results. *European Journal of Sociology / Archives Européennes De Sociologie*, 25(2), 185-213.
- Metin, H. (1945). "İdari Coğrafya: Ahlat İlçesi". *İdare Dergisi*, 175, 196-210.
- Metinsoy, M. (2006), Erken Cumhuriyet Döneminde Mebusların "İntihab Bölgesi" ve "Teftiş Bölgesi" Raporları, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 3, 103-169.
- _____ (2010), Kemalizmin Taşrası, *Toplum ve Bilim*, 118, 124- 164.
- _____ (2011). Fragile Hegemony, Flexible Authoritarianism, and Governing from Below: Politicians Reports in Early Republican Turkey. *International Journal of Middle East Studies*, C. 43, S. .4, 699-719.
- Muhtelif Vilâyetlerin Ahvali Umumiye Raporlarından Bazı Parçalar. (1930). *İdare Mecmuası*, 23, 287-291.
- Muhtelif Vilayetlerin Ahvali Umumiye Raporlarından Bazı Parçalar: İzmir. (1930). *İdare Mecmuası*, 289-291.
- Mutlu, S. (2013). "Tek Parti Döneminde Parti Devlet Bütünleşmesine Bir Örnek: Dilek Sistemi". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 29(86), 53-102.
- Özşen, T. (1988). *Türk İdare Dergisi(1928-1988)*. Ankara: T. C. İçişleri Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı.
- Sivas Valisi Süleyman. (1929). Ahvali Umumiye Raporları. Sivas Vilayetinin 928 Senesine Ait Hülâsai İcraat Raporu. *İdare Mecmuası*, 11, 227-233.
- Umumi Ahval Hakkında. (1938). *İdare Mecmuası*, 113, 322.
- Uran, H. (1944). "Arkadaşlarıma". *İdare Mecmuası*, 170, 3-4.
- Varınca, A.K. (1947). "İdari Coğrafya Nedir?". *İdare Dergisi*, 188, 166-173.
- Vali Akif. (1929). Ahvali Umumiye Raporları: Zonguldak. *İdare Mecmuası*, 17, 1056-1064.

Vilayet ve Kazaların Tabii ve Genel Durumları Hakkında. (1937). *İdare Mecmuası*, 113, 851-854.

Yıldırım, G. E. (2021). “Türkiye’de Merkezîyetçi Yönetimin Kuruluşunda Fikri Temeller: İdare Mecmuası Deneyimi”. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 9 (1) , 76-104.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

EK -1

1927 Gaziantep İhracat Miktarını Gösteren Cetvel

1928 Yılı Gaziantep Vilâyetinin Ahvali Umumiyesi Hakkında Rapor.

1927 senesi zarfındaki ihracat miktarını gösterir cetvel

Ecnas	Türkiye dahiline ihracat Lira	Memaliki ecnebiyeye ihracat Lira	Yekun ihracat		
			Lira	Kilo	Adet
Fıstık içi	14,206	266,516	280,722	148,355	
Beyaz kabuklu fıstık	79,984	459,315	539,299	547,396	
Kırmızı kabuklu fıstık	1,113	29,249	30,362	46,192	
Antep pekmezi	197,988	31,144	149,132	620,436	
Kuru üzünler	191,952	17,676	209,628	1,329,477	
Kuru incir	11,191	8,553	22,744	202,986	
Sünek , pestil , helva , ve emsali	21,429	5,645	27,074	130,604	
Hayvani ve nebati yağlar	116,226	5,874	122,100	154,507	
Ham ve mamul deriler ve پوستeki	112,535	88,388	205,923	138,807	
Haffafiye	37,220	0	37,220	25,200	
Yapığı ve kıl	3,960	68,726	72,686	109,006	
Antep kilimi ve çadır	184,832	7,956	192,788	123,594	
Canlı hayvanat	16,134	1,353,046	1,369,180		146137
Hasan keyif tütünü	0	90,570	90,570	185,851	
Sabun	361,441	0	364,441	626,556	
Yerli müskirat	157,000	0	157,000	107,000	
Yerli mensucat	308,826	3,579	312,405	154,502	
Mevaddı muhtelife	72,596	131,324	203,920	1,015,187	
İthalat emtiasından civar kazalara ihracat	980,344	0	980,344	804,556	
Yekün ihracat	2,788,336	2,576,948	5,356,314		

EK-2

1929 Aydın Vilayeti Ahval-i Umumiye Raporu

DAHİLİYE VEKÂLETİ İskân Müdüriyeti 16/4/29
Vilayetler idaresi umum Umumiyesine Hulâsa
müdürlüğü

SAYI 2693 Ahvali umumiye raporunun leffile .

DEVLET ARŞİVLER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Aydın vilâyetinden alınan 10/4/29 tarih ve $\frac{461}{79}$ sayılı ahvali umumiye raporunun dairesi aliyelerine taalluk eden kısmı leffen takdim kılını efendim.

V.İ.U.M.
Galy

A. M.

16/4/29				İskân U. M.	
Varide No.	tarih	gideceği şube	şube No.		
5107	18/4	M.İ.C.	305		
272		12	62	181	7

Ka. K.
21
-2- melik

Yazar/Author

Eray Coşar* Serkan KÜNÜ**

Makale Adı/Article Name

Yönetişim ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama***

The Relationship between Governance and Economic Growth: An Application on OECD Countries

ÖZ

Ekonomik büyüme ülkeler için temel bir hedef olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte ülkelerin ekonomik büyüme seviyeleri önemli farklılıklar gösterebilmektedir. Bu farklılık, ülkenin yönetişimi de dahil olmak üzere bir dizi faktörden kaynaklanabilmektedir. Ülkelerin sürdürülebilir ve kapsayıcı bir kalkınma hedeflediği bu dönemde, yönetişim yapılarının ekonomik sonuçlar üzerindeki etkilerinin anlaşılması önem arz etmektedir. Yönetişim göstergelerinin sosyal ve ekonomik hayat üzerindeki etkisinin öneminden hareketle ortaya çıkan bu çalışmada, yönetişim göstergelerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. Yönetişim göstergelerini temsilen hükümetin etkinliği, yolsuzluğun kontrolü, politik istikrar ve şiddetin -terörizmin yokluğu, düzenleyici kalite, hukukun üstünlüğü, ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik değişkenlerinin kullanıldığı çalışmada her bir göstergenin etkisi ayrı ayrı araştırılmıştır. Çalışma 2002 - 2020 yılları kapsamındaki veriler ile 38 OECD üyesi ülke için panel veri yöntemleri ile yürütülmüştür. Çalışma sonucunda yönetişim göstergelerinin büyüme üzerinde önemli ölçüde etkili olduğu görülmüştür. Değişkenler bazında incelendiğinde ise büyüme üzerinde etkisi en yüksek olan yönetişim göstergesinin hukukun üstünlüğü olduğu tespit edilmiştir. Politik istikrar ve şiddetin - terörizmin yokluğu ile ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik göstergelerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin ise istatistiki olarak anlamsız olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Yönetişim, Ekonomik Büyüme, Kurumsal Ekonomi, Driscoll-Kraay Tahmincisi

ABSTRACT

Economic growth stands out as a fundamental goal for countries. However, the level of economic growth among countries can vary significantly. This variation can be caused by a number of factors, including a country's governance. At a time when countries are striving for sustainable and inclusive development, it is important to understand the impact of governance structures on economic outcomes. Given the importance of the impact of governance indicators on social and economic life, this study examines the impact of governance indicators on economic growth. The variables used to represent governance indicators are government effectiveness, control of corruption, political stability and absence of violence and terrorism, regulatory quality, rule of law, voice and accountability. The study is conducted using panel data methods for 38 OECD member countries with data covering the years 2002-2020. The results of the study show that governance indicators have a significant impact on growth. When the analysis is carried out on the basis of the variables, it is found that the governance indicator with the highest impact on growth is the rule of law. The effects of political stability and absence of violence and terrorism, voice and accountability indicators on economic growth are statistically insignificant.

Keywords: Governance, Economic Growth, Institutional Economics, Driscoll-Kraay Estimator

* Araştırmacı, eraycosar076@gmail.com,

** Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi, serkan.kunu@igdir.edu.tr,

*** Bu makale "Yönetişim ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama" isimli tezden türetilmiştir.

Extended Abstract

The imperative of economic growth as a quintessential goal for sovereign states is universally acknowledged, serving not only as a catalyst for elevating living standards but also for augmenting national fiscal capacities. This enhancement of fiscal space, in turn, enables governments to allocate increased resources towards pivotal sectors such as health care, educational services, and infrastructure development. However, the variance observed in economic growth trajectories across nations can frequently be ascribed to the differential quality of governance that prevails within these jurisdictions. It has become increasingly evident that efficacious governance mechanisms play a crucial role in expediting economic development by instilling stability, curtailing corruption, and creating a nurturing environment for investment activities. Such observations underscore the exigency of conducting a meticulous examination of governance indicators, with the aim of elucidating their profound implications on economic outcomes. This scholarly endeavor establishes a robust analytical framework for dissecting the complex dynamics through which governance structures exert influence on economic growth and developmental pathways.

The focal point of the present investigation is to elucidate the impact exerted by governance indicators on economic growth, utilizing an expansive dataset encompassing 38 OECD countries over the period from 2002 to 2020. The variables scrutinized within this study encompass a broad spectrum of governance dimensions, including but not limited to, the political stability, control of corruption, regulatory quality, voice and accountability, and the rule of law. Each of these indicators encapsulates a unique facet of governance, thereby influencing economic activities, investment decisions, and productivity levels in diverse manners. Predominantly, the data for these indicators are procured from the World Bank's Worldwide Governance Indicators (WGI) project, renowned for its exhaustive and meticulous coverage of governance metrics on a global scale. The principal objective of this inquiry is to dissect the multifarious ways in which different governance dimensions impact economic performance across developed economies, thereby offering nuanced insights conducive to policy formulation aimed at engendering sustainable growth.

Addressing the methodological nuances of this analysis, the Driscoll-Kraay estimator has been employed to adeptly navigate the complexities associated with cross-sectional dependence, autocorrelation, and heteroskedasticity prevalent within the dataset. This estimator is particularly esteemed for its robustness in managing autocorrelation and for generating consistent standard errors in the presence of cross-sectional dependence, attributes that are indispensable for drawing precise inferences in studies concentrated on economic growth.

The selection of OECD countries as the focus of this study, alongside the comprehensive study period, has been strategically undertaken to encapsulate a diverse array of governance practices and their subsequent impacts on economic growth across developed economies. This deliberate methodological choice ensures that the analysis remains comprehensive, facilitating the derivation of findings that are both relevant and insightful.

The culmination of this scholarly investigation reveals that governance indicators significantly impact economic growth, with the rule of law emerging as the paramount governance dimension influencing economic expansion. This pivotal finding accentuates the indispensable role of legal frameworks in bolstering property rights, ensuring contract enforcement, and mitigating corruption, thereby laying a fertile groundwork for economic activities. Conversely, indicators such as political stability and voice and accountability, while integral to the governance fabric, did not exhibit a statistically significant direct impact on economic growth within this analysis. This observation suggests a more intricate and nuanced interplay between these governance dimensions and economic performance, highlighting the complexity of the governance-economic growth nexus.

The implications of these findings are profound for policymakers and governance strategists, underscoring the critical necessity of enhancing legal systems and regulatory quality. By prioritizing these areas, it is

posited that a stable and predictable business environment can be fostered, conducive to reducing transaction costs, promoting investments, and stimulating innovation. Hence, it is recommended that efforts to strengthen the rule of law, enhance transparency, and improve government effectiveness be prioritized as strategic levers for economic development.

Looking towards future research avenues, there exists a compelling imperative to broaden the scope of inquiry into the impact of institutional factors on economic growth. By incorporating diverse contexts, variables, and methodological approaches, it is anticipated that a richer theoretical and empirical understanding of the dynamic interplay between governance and economic growth can be achieved. Such scholarly endeavors will not only deepen our comprehension of the mechanisms through which governance influences economic outcomes but will also proffer actionable insights for policymakers endeavoring to cultivate environments conducive to sustained economic advancement. This expanded inquiry could encompass an examination of the effects of digital governance and the integration of technology in public administration, exploring how these modern dimensions of governance can further influence economic growth patterns and societal well-being.

Giriş

Yönetişim, siyasi, ekonomik ve yasal sistemler de dahil olmak üzere bir ülkenin yönetilme biçimini ifade etmekte; hükümetler, özel sektör kuruluşları, sivil toplum örgütleri ve vatandaşlar gibi çeşitli paydaşlar arasındaki etkileşimleri yöneten mekanizmaları, süreçleri ve kurumları kapsamaktadır. İyi yönetim hukukun üstünlüğü, şeffaflık, hesap verebilirlik, siyasi istikrar, etkili kamu kurumları, mülkiyet haklarının korunması, yolsuzluğun olmaması ve katılımçılık gibi faktörler ile ifade edilebilirken, kötü yönetim ise yolsuzluk, şeffaflık eksikliği ve zayıf kurumlar gibi faktörler ile karakterize edilebilmektedir.

Ülkeler arası ekonomik büyüme farklılıklarının analizinde, yönetim faktörlerinin rolü kritik bir önem taşımaktadır. Etkin yönetim, işletmeler için stabil ve öngörülebilir bir çerçeve sağlayarak, yatırım ve ekonomik aktivitelerin canlanmasına önyak olabilmektedir. Aynı zamanda, ekonomik kaynakların verimli alanlara yönlendirilmesini engelleyebilecek yolsuzluk olaylarını minimize edebilmekte, böylece ekonomik büyümeyi destekleyici bir iklim yaratabilmektedir. İyi yönetişimin sağlanması, eğitim ve sağlık hizmetlerinin kalitesini artırarak, iş gücü piyasasında daha nitelikli ve sağlıklı bireylerin oluşmasına katkıda bulunabilmektedir. Bu bağlamda, iyi yönetim unsurları, ekonomik faaliyetleri ve yenilikçiliği teşvik eden, ve dolayısıyla ekonomik büyümeyi hızlandıran uygun bir ortamın oluşturulmasında temel bir rol üstlenmektedir. Ekonomik büyüme ile yönetim arasındaki ilişki Kurumsal İktisat teorisinin görüşleri perspektifinde açıklanabilmektedir. Kurumsal iktisat, ekonomik olayları ve süreçleri anlamak için kurumların rolünü vurgulayan bir ekonomi dalıdır. Kurallar, normlar, kurumsal yapılar ve kurumların işleyişi gibi unsurların ekonomik karar alma süreçlerini, kaynak tahsisi ve ekonomik büyümeyi nasıl etkilediğini incelemektedir. Yönetişim ise, kurumların yönetme ve yönetilmeye ilişkin yapısı, politika oluşturma mekanizmaları, hesap verebilirlik, şeffaflık, yolsuzlukla mücadele gibi unsurları kapsayan geniş bir kavramdır. Yönetişim, kurumsal iktisadın odaklandığı kurumların işleyişini ve etkinliğini değerlendirmek için kullanılan bir ölçüt olarak da karşımıza çıkmaktadır. İyi yönetim, hukukun üstünlüğü, şeffaflık, hesap verebilirlik gibi özelliklerin sağlandığı bir kurumsal çerçeveyi ifade etmektedir. Çalışmada yönetim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki araştırılmış, 38 OECD üyesi ülkeye ait 2002 – 2020 yılları kapsamındaki veriler kullanılarak, farklı yönetim göstergelerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri incelenmiştir. Panel veri analizi yöntemiyle gerçekleştirilen analizde, her bir yönetim göstergesinin ekonomik

büyümeye olan etkisi ayrıntılı olarak ele alınmış ve söz konusu etkilerin değişkenlere bağlı olarak gösterebileceği farklılıklar değerlendirilmiştir. Çalışma üç başlık altında organize edilmiştir. “Kurumsal İktisat Perspektifinden İyi Yönetişim ve Ekonomik Büyüme” başlığında yönetim ve ekonomik büyüme ilişkisi kurumsal iktisadi görüşler bağlamında ele alınmıştır. Literatür özetinde, yönetim boyutlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştıran mevcut çalışmalar kapsamlı bir şekilde gözden geçirilmiştir. Ekonometrik uygulama başlığında yönetim göstergeleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki ampirik olarak incelenmiştir. Çalışmanın son bölümünde elde edilen bulguların değerlendirildiği sonuç ve değerlendirme kısmı yer almaktadır.

1. Kurumsal İktisat Perspektifinden İyi Yönetişim ve Ekonomik Büyüme

Kurumsal iktisat çerçevesinde, kurumların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, ekonomik birimlerin kararlarını ve davranışlarını etkileyen çeşitli yapısal faktörler aracılığıyla ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, kurumlar, eğitim seviyesi, tasarruf ve yatırım kararları gibi temel faktörlerin yanı sıra, yeni teknolojilerin geliştirilmesi ve benimsenmesi süreçlerini de etkileyerek ekonomik büyümenin yönlendirilmesinde kritik bir işlev görmektedirler (Acemoğlu ve Robinson, 2012: 42). Bu bakış açısıyla uyumlu olarak, ekonomik büyümeyi teşvik eden kurumsal çerçevelerin oluşturulması, tasarruf düzeylerinin ve yatırımların artmasına, bu doğrultuda ekonomik aktörler tarafından araştırma ve geliştirmeye daha fazla zaman ve kaynak tahsis edilmesine yol açmaktadır. Sonuç olarak, bu süreç ülke ekonomisinde bir geçiş aşamasına geçmekte ve büyümenin hızlanmasını kolaylaştırmaktadır. Kurumsal iktisatçılar teşvik sistemi yaklaşımını ortaya koyarak ekonomik büyüme alanına önemli katkılarda bulunmuşlar ve büyüme literatürüne yeni bir bakış açısı kazandırmışlardır (İnal, 2014: 27).

Kurumsal bakış açısına göre, kurumların ekonomik performans üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkileri olabilir. Tarihsel olarak var olan tüm kurumların ekonomik kalkınmaya katkıda bulunması gerekmemektedir. Bunun ışığında, kurumsal ekonomistler kurumları kolaylaştırıcı ve engelleyici olmak üzere iki kategoride sınıflandırmaktadır. Kolaylaştırıcı kurumlar, bireyleri tercihleri ve yetenekleri doğrultusunda ekonomik sisteme aktif olarak katılmaya teşvik eden kurumlardır. Kolaylaştırıcı kurumların oluşturulması için özel mülkiyet haklarını koruyan yasal bir çerçeve, tarafsız ve bağımsız bir yargı sistemi ve tüm ekonomik aktörlerin adil mübadele ve sözleşmeye dayalı anlaşmalar yapmasını sağlayan kamu hizmetlerine sahip olmak çok önemlidir (Acemoğlu ve Robinson, 2012: 74-76). Güvenli mülkiyet hakları, özerk bir yargı, destekleyici kamu hizmetleri ve özgürlüğün korunması gibi bu temel unsurlar, düzeni sağlamak için güç kullanma konusunda meşru bir tekele sahip olan kurumsal bir varlık olarak devlete bağlıdır.

Diğer yandan, toplumsal dayanışmayı baltalayan ve zenginlik ile iktidarı az sayıda kişinin kontrolü altında toplayarak ekonomik ve sosyal açıdan istikrarsız bir çevre yaratan engelleyici kurumlar bulunmaktadır. Bu tür yapıların egemen olduğu ekonomik sistemler, kısa süreliğine hızlı ekonomik gelişim gösterebilir; fakat, özellikle Sovyetler Birliği'nin örneğinde olduğu gibi, engelleyici yapıların uzun vadeli etkilerinin çöküşe neden olabileceği tarihsel olarak kanıtlanmıştır (Acemoglu ve Robinson, 2012: 42).

Günümüzde, kurumsal ekonomistlerin yanı sıra, ekonomi teorisyenleri de kurumsal değişkenlerin ekonomik performans üzerindeki belirleyici rolünü tanımaktadır. Ekonomik büyüme ile kurumsal dinamikler arasındaki bağlantıyı ele alan çalışmaları değerlendirildiğinde; mülkiyet haklarının korunması, yolsuzlukla mücadele, hukukun üstünlüğünün sağlanması ve politik istikrarın önemi gibi temaların öne çıktığı gözlemlenmektedir.

Mülkiyet Haklarının Korunması ve Ekonomik Büyüme: Mülkiyet haklarının tanımı ve önemi, toplumun adetleri, gelenekleri ve hukuki düzenlemeleri tarafından belirlenmektedir (Alchian, 1965: 817). Bu haklar, yolsuzluk, hukukun üstünlüğü, politik istikrar ve idari yapıların etkinliği gibi diğer önemli kurumsal öğelerle derin bir bağlantı içindedir. Mülkiyet haklarının etkin bir şekilde korunması, yatırımların ve bu yatırımların potansiyel getirilerinin keyfi engellere maruz kalmadan korunmasını sağlamaktadır. Mülkiyet hakları, bireysel, kurumsal ve uluslararası düzeylerde ele alınabilir. Bireysel düzeyde, mülkiyet hakları özellikle fikri mülkiyetin korunmasıyla ilişkili iken, kurumsal ve uluslararası düzeyde karlılık ve yatırımların göz önünde bulundurulduğu bir perspektifle değerlendirilmektedir.

Mülkiyet haklarının ekonomik gelişme üzerindeki rolü, ekonomik aktörlerin ürettikleri veya yaptıkları yatırımlardan elde ettikleri kazançları tam olarak yönetememeleri halinde, sermaye birikimi ve yenilikçilik motivasyonunun azalması prensibine dayanmaktadır. Mülkiyet haklarının korunması konusunda duyulan güvenin azalması hem fiziksel hem de beşerî yatırımların azalmasına ve dolayısıyla büyüme ivmesinin düşmesine yol açmaktadır (Rodrik, 2007: 156).

Yolsuzluk, Bürokratik Kalite ve Ekonomik Büyüme: Özel mülkiyet kavramının ortaya çıkmasıyla birlikte, özel mülkiyetin korunma ihtiyacı gündeme gelmiş ve meşru mülkiyeti korumak için devlet kurumunun oluşmasının önü açılmıştır. Ancak, bu oluşum aynı zamanda yolsuzluk sorununu da beraberinde getirmiştir. Yolsuzluk temel olarak Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından kamu görevlilerinin yetkilerinin kötüye kullanılması, kayırmacılık, rüşvet ve zimmet gibi eylemlerle özel çıkarlar doğrultusunda yapılan suistimal olarak tanımlanmaktadır (UNDP, 2008: 7). Ekonomik çalışmalarda, ekonomik büyümeyi desteklediği iddia edilen yolsuzluk görüşlerine rağmen, Kurumsal İktisadi teori yolsuzluğun ekonomik ilerlemenin önünde ciddi bir engel teşkil ettiğini vurgulamaktadır.

Yolsuzluğun ekonomik büyümeye katkı sağladığı tezi, esas olarak iki temel sürece dayanmaktadır. "Hızlı para" adı verilen ilk süreç, yolsuzluk faaliyetlerinin ekonomik aktörlere bürokratik sınırlamaları aşma ve işlemlerini daha verimli bir şekilde yürütme imkanı tanıdığını iddia etmektedir. Bu, ekonomik işlemlerin genişlemesine ve hız kazanmasına, dolayısıyla ekonomik büyümenin pozitif yönde etkilenmesine olanak sağlayabilmektedir. İkinci süreç ise rüşvetin dinamiklerine işaret etmektedir. Bu görüş açısından, rüşvet verme potansiyeli olan kamu görevlilerinin yolsuzluk yapması, onların ekonomi içinde daha verimli çalışmalarına ve böylece genel ekonomik verimliliğin artmasına neden olabilmektedir. Bu bağlamda, yolsuzluğun ekonomik büyümeyi teşvik edebileceği sonucuna varılabilir (Mauro, 1995: 681). Yolsuzluğun ekonomik büyümeye zarar verdiğini öne süren, aralarında Kurumsal İktisatçıların da bulunduğu düşünürler, yolsuzluğun yaygın ve bürokrasinin işlevsiz olduğu ekonomilerde, yolsuzluğun ekonomik büyümeyi hem doğrudan hem de dolaylı yollarla olumsuz etkilediğini savunmuşlardır. Bu perspektife göre, yolsuzluğun büyüme üzerindeki olumsuz etkileri, çeşitli mekanizmalar vasıtasıyla kendini göstermektedir. Yolsuzluk, bürokrasi kalitesi ile doğrudan ilişkili olduğundan, yolsuzlukla ilgili tanımlanan bu aktarım mekanizmaları, özellikle bürokrasi kalitesinin zayıf olduğu durumlarda, dolaylı yollardan da etkili olabilmektedir. Söz konusu aktarım mekanizmaları, şu şekilde özetlenebilir (Mauro, 1995: 681; 1997: 6-7; Tanzi ve Davoodi, 1998: 42; Collier, 2002: 1-2): Ekonomik sistemlerde, etkin ve dürüst olmayan bürokratik yapıların varlığı, gerekli izinlerin ve lisansların verilmesinde gecikmelere neden olabilir. Bu durum, yatırımların zamanında gerçekleştirilememesine, teknolojik ilerlemenin yavaşlamasına, ekipman temininde aksaklıklara ve sonuç olarak üretkenliğin azalmasına yol açabilmektedir. Ekonomilerde yaygın olarak görülen yolsuzluk durumunda, iktisadi birimler, rüşvet gibi unsurları

vergi benzeri bir maliyet olarak algılama eğilimindedir. Bu durum, yatırımların beklenen getirisinin düşmesine ve yatırım yapma isteğinin azalmasına yol açarak ekonomik büyümenin azalmasına neden olabilmektedir. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yolsuzluğun varlığı, yurt dışı kaynaklı yardımlar ve para akımlarının verimli alanlarda kullanılmamasına yol açmaktadır. Bu durum ise kaynağı sağlayan tarafın para akımını kısıtlama kararı almasına neden olabilmektedir. Söz konusu husus özellikle iyi yönetim prensipleriyle bağlantılı olarak son dönemde sıkça gündeme gelmektedir. Yolsuzluğun vergi kaçakçılığı gibi vergiye ilişkin faaliyetlerde veya uygunsuz vergi muafiyetleri ve vergi afları gibi etkin bir bürokrasinin olmadığı durumlarda gerçekleşmesi, vergi gelirlerinde azalmaya neden olabilmekte ve bu da bütçe dengesi ve kaynak dağılımında etkinliğin bozulmasına yol açarak büyümeyi olumsuz etkileyebilmektedir. Ayrıca, vergi gelirinin yetersiz olmasına bağlı olarak kaynak ihtiyacının artması halinde, yetkililerin piyasa faiz oranlarından daha düşük oranlarda borçlanma yoluna gitmeleri ve hukuki sınırlamaları ihlal etmeleri finansal yapıda bozulmaya neden olabilmektedir. Ekonomilerde, etkin bir bürokratik sistemin olmadığı ve yaygın yolsuzluğun yaşandığı durumlarda, kamu sektörünün gerçekleştirdiği ihaleler, yatırımlar, projeler ve hizmetlerin sayısı artabilmektedir. Söz konusu uygulamalar neticesinde kamu harcamalarının GSYİH içindeki payı artarken, yatırımların verimliliği azalabilmekte ve verimli sektörlere yapılan harcamaların miktarı düşebilmektedir.

Hukukun Üstünlüğü ve Ekonomik Büyüme: Hukukun üstünlüğü, kanunlar uygulanırken tüm fertlere eşit ve adil şekilde davranılması, yürütmenin hukuki açıdan denetlenebilir olması; toplumsal düzenin sağlanmasına yönelik kanunların anayasaya uygun olması; toplumsal düzeni sağlamak için yürütülecek olan faaliyetlerde belirli olan kanunların uygulanması ve kanun uygulamalarında farklı koşullara göre değişiklik yapılmaması; toplumsal düzeni sağlamak için yürütülecek olan faaliyetlerde kanun önceden belirlenmemiş ise, kanunların belirli kurallara uygun şekilde çıkarılması gibi temel hususlar çerçevesinde ele alınmaktadır.

Toplumsal düzenin sağlanmasında önemli bir rol oynayan hukukun üstünlüğü olgusu, ekonomik yapıyı da büyük ölçüde etkileyen bir yapıya sahiptir. Hukukun üstünlüğünün ekonomik büyümeyi bireysel güvenlik, mülkiyet ve sözleşmeler, hükümet denetimi ile yolsuzluk ve özel suçun kontrolü olmak üzere dört farklı kanal üzerinden etkilediği öne sürülmektedir (Haggard ve Tiede, 2011: s. 673-675). Ekonomik büyüme, kalkınma ve istikrar açısından, hukukun üstünlüğü ile ilgili kurumsal göstergelerin analiz edilmesi önemlidir. Ancak hukukun üstünlüğü ele alınırken öncelikli olarak, bireysel güvenlik sağlanmalıdır çünkü güvende hissetmeyen bireyler, mülkiyetin korunması ve sözleşmelerin uygulanması gibi hususların ekonomik ilişkiler üzerinde etkisi olmayacaktır. Mülkiyet hakları ve sözleşmelerin uygulanması gibi konuların, hukuk ile ekonomi arasındaki temel bağlantıyı oluşturduğu söylenebilir. Ancak, bu konulara geçmeden önce, daha önce de ifade edildiği gibi, bireysel güvenliğin sağlanması gerekmektedir. Mülkiyet haklarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, bireysel güvenlik ile doğrudan ilişkilidir. Ancak, burada güvenlikten kasıt bireylerin fiziksel veya psikolojik şiddetten korunmasından ziyade bireylerin haklarının diğer bireyler ve devlet tarafından korunduğu bir ortamı ifade etmektedir. Bireyler, mülkiyetlerine dayanan haklarının güvende olmadığı ve korunmadığı durumlarda yatırım yapma ve ticaret ilişkilerine girmek istemeyeceklerdir.

Genel olarak değerlendirildiğinde eğer yargı bağımsızlığı tam anlamıyla sağlanamaz, bütçe kontrolleri gerçekleştirilemez ve idari takdir yetkisi sınırları belirsiz kalırsa, hukukun üstünlüğü, mülkiyet hakları ve sözleşmelerin güvenliği kavramları etkisiz hale gelecektir. Bu durum, işlem maliyetlerini artırarak yatırımları azaltacak ve ekonomik büyümeyi yavaşlatacaktır. Bu nedenle, ülkenin hukuk sistemi, hükümetin yolsuzluk yoluyla ve bireylerin kişisel suçlar yoluyla

gerçekleştirebilecekleri potansiyel eylemlere karşı kısıtlayıcı bir rol oynamalıdır. Bu sayede işlem maliyetleri azaltılabilir ve mülkiyetin korunması sağlanabilir (Dobler, 2011: 71-72; Haggard ve Tiede, 2011: 675-676). Diğer taraftan hükümetin etkin bir şekilde sınırlandırılmasıyla birlikte, yargı bağımsızlığının tam anlamıyla sağlanması ve güçlerin ayrılığının garanti altına alınması, hukukun üstünlüğünün sosyal ve ekonomik alanlarda daha da güçlendirilmesine katkı sağlayacaktır. Bu durum, yatırımların fiziksel ve beşerî sermayeye yönlendirilmesini teşvik edecek ve söz konusu yatırımların getirileri artış gösterecektir. Bunun yanı sıra, etkili bir şekilde uygulanan kurallar, ekonomik ve siyasi sisteme olan güveni artırarak, yerel ve küresel iş hacminin genişlemesine ve ekonomik büyümenin hızlanmasına zemin hazırlayacaktır (İnal, 2014: 28).

Politik İstikrarsızlık ve Ekonomik Büyüme: Politik istikrarsızlık hükümet düzeyinde istikrarsızlık ve toplumun hoşnutsuzluğu ve politik şiddet çerçevesinde olmak üzere iki biçimde meydana gelmektedir. Hükümet düzeyindeki politik istikrarsızlık, hükümetin istikrarı sağlayamamasından ötürü anayasal veya anayasaya aykırı (darbe vb.) yöntemler kullanarak halihazırdaki durumunu koruma eğilimini ifade etmektedir. Toplumun hoşnutsuzluğu ve politik şiddet kapsamındaki politik istikrarsızlık ise, bireylerin yaşadıkları ortamdaki istikrarı güven ve huzur çerçevesinde ele almaktadır (Alesina ve Perotti, 1996: 1205-1206).

Ekonomik büyümenin politik istikrar bağlamında incelenmesi, toplumsal düzeyde artan politik istikrarsızlık durumlarının, politikalar üzerindeki belirsizliği artıracak ve zaman zaman mülkiyet haklarının korunmasında ihlallere yol açabileceği görüşünü ortaya koymaktadır. Politika belirsizliğinin yükselmesi ve mülkiyet hakları ihlali riskinin artması, riskten kaçınma eğiliminde olan ekonomik aktörlerin yatırım kararlarını ertelemelerine veya daha istikrarlı ekonomilere yönelmelerine sebep olmakta, bu durum ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etki yaratmaktadır. Ekonomi, düşük büyüme oranları ile karşı karşıya kaldığında, politik istikrarsızlığa neden olabileceği ülke deneyimleri tarafından gösterilmiştir. Dolayısıyla, ekonomik istikrarın politik istikrarsızlık üzerindeki etkisi formel ve informel olmak üzere iki yönde ortaya çıkmaktadır. Formel süreç açısından, demokratik endüstrileşmiş ekonomilerde, mevcut yönetimin yeniden seçilme olasılığı genellikle seçimlerden önceki büyüme oranına bağlıdır. Ekonomik istikrarın bozulması durumunda büyüme azalacak ve mevcut yönetim yeterli destek alamayacak, bu da sık sık hükümet değişikliklerine yol açacaktır. İformel süreç ise toplumsal memnuniyetsizlik aracılığıyla politik istikrarı etkilemektedir. Ekonomik büyümedeki düşüş, toplumsal hoşnutsuzluğu artıracak ve hükümete karşı grupların oluşmasına yol açacaktır. Bu durumda, toplumsal homojenlik bozulacak ve hükümetin anayasaya aykırı yollarla değiştirilmesi ve dolayısıyla politik istikrarın bozulması mümkün olacaktır. Ekonomik büyüme ve politik istikrarsızlık arasındaki geri besleme süreci, ekonomik krizlerden çıkışı zorlaştıracaktır. Ayrıca, büyüme ve politik istikrarsızlık arasındaki bu nedensellik, politik istikrarsızlığın kalıcı hale gelmesine neden olacaktır (Alesina ve Perotti, 1996: 1205-1206; Alesina ve diğ., 1996: 191-192).

2. Literatür Özeti

Yönetişim göstergeleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, sürdürülebilir ekonomik kalkınmaya katkıda bulunan faktörlere odaklanılarak ilgili literatürde sıklıkla araştırılmıştır. En yaygın olarak kullanılan yönetim göstergeleri setlerinden biri, Dünya Bankası tarafından geliştirilen Dünya Yönetişim Göstergeleri'dir (World Governance Indicators – WGI). Bu göstergeler yolsuzluğun kontrolü, hükümetin etkinliği, politik istikrar ve şiddetin – terörizmin yokluğu, düzenleyici kalite, hukukun üstünlüğü, ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik olmak üzere yönetişimin altı boyutundan oluşmaktadır. Bu boyutlar vatandaşlar, uzmanlar ve şirket

yöneticileriyle yapılan anketler dahil olmak üzere çeşitli veri kaynaklarına dayanmaktadır. Göstergeler bazında ele alındığında, yolsuzluk / yolsuzluğun kontrolü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki ekseninde incelenen çalışmalar, yolsuzluğun ve yolsuzluğun kontrolünün ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğuna dair kanıtlar sunmaktadır. yolsuzluk ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ilk inceleyen çalışmalardan biri olan Leff (1964), Hindistan'ın sömürge yönetimindeki yolsuzluğun, bürokratik bürokrasiyi azaltarak ve özel yatırımı teşvik ederek ekonomik büyümeyi kolaylaştırdığını savunmuştur. Ancak zaman içerisinde geliştirilen çalışmalar yolsuzluğun ekonomik büyüme üzerinde yatırımların azalması ve artan belirsizlik gibi olumsuz etkilerini vurgulamaya başlamışlardır. Mauro (1995), yolsuzluk düzeyindeki artışın yatırımları azalttığını, yatırımlardaki azalışın ise ekonomik büyümeyi azalttığını ortaya koymuştur. Gyimah-Brempong (2002), yolsuzluğun ekonomik büyümeyi hem doğrudan hem de fiziksel sermayeye yapılan yatırımın azalması yoluyla dolaylı olarak azalttığı tespit edilmiştir. Firman ve Munim (2022) yolsuzluğun ekonomik büyüme üzerinde negatif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte literatürde yolsuzluğun ekonomik büyümeyi artırdığı veya yolsuzluktaki artışın ekonomik büyümeyi belirli bir düzeye kadar artırdığı, bir noktadan sonra ekonomik büyümeyi azalttığı sonucuna ulaşan çalışmalar da mevcuttur (Huang, 2012; Kesar ve Jena, 2022). Siyasi istikrar ve terörizmin yokluğu ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki ekseninde incelenen çalışmalar, söz konusu faktörlerin ekonomik büyümeyi teşvik etmek için önemli faktörler olduğunu, siyasi istikrarsızlık, şiddet ve terörizmin ise ekonomik kalkınmayı baltalayabileceğini göstermektedir. Barro (1991), politik istikrar ve beşerî sermayenin büyüme üzerinde pozitif yönde etkili olduğunu göstermiş; Devereux ve Wen (1998), Asteriou ve Price (2001) ve Jong-A-Pin (2009) tarafından yürütülen çalışmalarda politik istikrarsızlık düzeyinin artmasının büyümeyi olumsuz yönde etkilediği görülmüştür. Hukukun üstünlüğü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki ekseninde incelenen çalışmalarda hukukun üstünlüğünün büyüme üzerindeki etkisinin genel olarak pozitif yönlü olduğu tespit edilmiştir (La Porta vd. 1997; Matsuo, 2005; Butkiewicz ve Yanikkaya, 2006). Tüm göstergelerin birlikte ele alındığı veya tek bir değişken haline getirilerek incelendiği çalışmalarda ise genel olarak yönetim göstergelerinin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Scully, 1988; Yapraklı, 2008; Gani, 2011; Valeriani ve Peluso, 2011; Han ve diğ., 2014; Nawaz, 2015; Asghar ve diğ., 2015; Bayar, 2016; Kacho ve Dahmardeh, 2017; Azam, 2021; Tran ve diğ., 2021; Beyene, 2022). Bunun dışında siyasi kurumlar (Fedderke, 2001), düzenleyici kalite ve hukukun üstünlüğü (Gani, 2011; Bayar, 2016) ile ekonomik büyüme arasında istatitiki olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Çalışmalar değerlendirildiğinde, genel olarak kullanılan kurumsal kalite göstergelerinin ekonomik büyüme üzerinde olumlu yönde katkıları olduğu görülmektedir. Elde edilen bulgular kullanılan yöntem, analize dahil edilen ülke / ülkeler ve zaman aralıkları doğrultusunda değişkenlik göstermektedir.

3. Ekonometrik Uygulama

Çalışmanın bu bölümünde Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) üyesi 38 ülke için 2002-2020 dönemi verileri kullanılarak yönetim göstergelerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi panel veri analizi yöntemiyle analiz edilecektir.

Veri Seti, Değişkenler ve Model

Çalışma OECD üyesi 38 ülkeyi kapsamaktadır ve çalışmada söz konusu ülkelere ait 2002 – 2020 dönemi kapsamındaki veriler kullanılmıştır. Analize dahil edilen ülkeler ülkeler Tablo 1.'de yer almaktadır.

Almanya	Fransa	Kanada	Polonya
Amerika	Hollanda	Kolombiya	Portekiz
Avustralya	İrlanda	Kore	Slovak
Avusturya	İspanya	Kosta	Slovenya
Belçika	İsrail	Letonya	Şili
Birleşik	İsveç	Litvanya	Türkiye
Çek	İsviçre	Lüksemburg	Yeni
Danimarka	İtalya	Macaristan	Yunanistan
Estonya	İzlanda	Meksika	
Finlandiya	Japonya	Norveç	

Tablo 1. Analizde Kullanılan Ülkeler

Çalışmada ekonomik büyümeyi temsilen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) kullanılmış; yolsuzluğun kontrolü, hükümetin etkinliği, politik istikrar ve şiddetin -terörizmin yokluğu, düzenleyici kalite, hukukun üstünlüğü, ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik olamk üzere yönetim değişkenlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. Ayrıca sermayeyi temsilen Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu, emeği temsilen toplam işgücü ve 2008 krizini temsilen oluşturulan kukla değişken açıklayıcı değişkenler olarak tahminlere eklenmiştir. Analizde kullanılan değişkenlere ilişkin açıklamalar ve elde edildikleri kaynaklar Tablo 2.'de yer almaktadır.

Değişkenler	Açıklama	Kaynak
lgdp	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (Sabit Fiyatlarla, ABD Doları)	Dünya Bankası Dünya Kalkınma Göstergeleri
lgfcf	Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu % GSYH	Dünya Bankası Dünya Kalkınma Göstergeleri
llabf	Toplam İşgücü	Dünya Bankası Dünya Kalkınma Göstergeleri
lcorr	Yolsuzluğun Kontrolü	Dünya Bankası Küresel Yönetişim Göstergeleri
lgovef	Hükümetin Etkinliği	Dünya Bankası Küresel Yönetişim Göstergeleri
lpolst	Politik İstikrar ve Şiddetin - Terörizmin Yokluğu	Dünya Bankası Küresel Yönetişim Göstergeleri
lregq	Düzenleyici Kalite	Dünya Bankası Küresel Yönetişim Göstergeleri
llaw	Hukukun Üstünlüğü	Dünya Bankası Küresel Yönetişim Göstergeleri
lvoice	İfade Özgürlüğü ve Hesap Verebilirlik	Dünya Bankası Küresel Yönetişim Göstergeleri
Dummy08	2008 Krizi'ni temsilen oluşturulan kukla değişken (2008 yılında "1", kalan yıllarda "0" değerini almaktadır.)	Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2. Analizde Kullanılan Değişkenler ve Kaynakları

Analizde kullanılan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 3'te yer almaktadır.

Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
lgdp	722	10.211	0.714	8.294	11.629
lgfcf	722	3.098	0.182	2.358	3.981
llabf	722	15.648	1.488	12.050	18.929
lcorr	722	4.376	0.242	2.905	4.605
lgovef	722	4.419	0.165	3.696	4.605
lpolst	722	4.132	0.600	0.005	4.605
lregq	722	4.434	0.141	3.949	4.605
llaw	722	4.393	0.241	3.292	4.605
lvoice	722	4.404	0.220	3.164	4.605

Tablo 3. Tanımlayıcı İstatistikler

Tabloda değişkenlere ilişkin gözlem sayısı, ortalama, standart sapma, minimum ve maksimum değerler gibi sonuçlar yer almaktadır. Analizde her bir değişken için kullanılan 722 gözlem bulunmaktadır.

Analizde kullanılan modellere ilişkin denklemler aşağıdaki gibidir:

$$lgdp_{it} = a_1lgfcf_{it} + a_2llabf_{it} + a_3lcorr_{it} + a_4dummy_{08it} + e_{it} \quad (1)$$

$$lgdp_{it} = \beta_1lgfcf_{it} + \beta_2llabf_{it} + \beta_3lgovef_{it} + \beta_4dummy_{08it} + e_{it} \quad (2)$$

$$lgdp_{it} = \gamma_1lgfcf_{it} + \gamma_2llabf_{it} + \gamma_3lpolst_{it} + \gamma_4dummy_{08it} + e_{it} \quad (3)$$

$$lgdp_{it} = \delta_1lgfcf_{it} + \delta_2llabf_{it} + \delta_3lregq_{it} + \delta_4dummy_{08it} + e_{it} \quad (4)$$

$$lgdp_{it} = \theta_1lgfcf_{it} + \theta_2llabf_{it} + \theta_3llaw_{it} + \theta_4dummy_{08it} + e_{it} \quad (5)$$

$$lgdp_{it} = \vartheta_1lgfcf_{it} + \vartheta_2llabf_{it} + \vartheta_3lvoice_{it} + \vartheta_4dummy_{08it} + e_{it} \quad (6)$$

Denklemlerde; i birim t zaman boyutu olmak üzere, $lgdp_{it}$, GSYİH'yi; $lgfcf_{it}$ sabit sermaye oluşumunu; $llabfor_{it}$, toplam işgücünü, $lcorr_{it}$, yolsuzluğun kontrolünü; $lgovef_{it}$, hükümetin etkinliğini; $lpolst_{it}$, politik istikrar ve şiddetin -terörizmin yokluğunu; $lregq_{it}$, düzenleyici kaliteyi; $llaw_{it}$, hukukun üstünlüğünü; $lvoice_{it}$, ifade özgürlüğü ve hesap verebilirliği, $dummy_{08it}$, 2008 Krizi'ni temsilen oluşturulan kukla değişkeni; e_{it} , hata terimini ifade etmektedir. Tüm değişkenler doğal logaritmaları alınarak modellere dahil edilmiştir.

3.1. Uygulama Sonuçları

Çalışmanın bu bölümünde 38 OECD ülkesinden, 2002 – 2020 dönemi kapsamında elde edilen veriler kullanılarak kurumsal göstergelerin büyüme üzerindeki etkileri incelenecektir. Çalışmada öncelikli klasik, sabit ve rassal etkiler modellerinden hangisinin seçileceğine F, LM ve Hausman testleri ile karar verilmiş ve elde edilen modeller üzerinde temel varsayım testleri yapılmıştır. Bu testler sonucunda temel varsayımdan sapmaları gidermek amacıyla modeller Driscoll Kraay Dirençli Standart Hatalar tahmincisi tahmincisiyle tekrar tahmin edilmiştir.

F ve LM testlerinde, boş hipotez birim ve/veya zaman etkilerinin yokluğu varsayımı üzerine kurulurken, alternatif hipotez bu etkilerin varlığını varsaymaktadır. Her iki testte de boş

hipotezlerin reddedilmesi, modellerde en az bir etkinin varlığına işaret etmektedir ve klasik modelin uygulanabilir olmadığını göstermektedir. Birim ve zaman etkilerinin sabit mi yoksa tesadüfi mi olduğuna dair karar, k serbestlik dereceli ki-kare (χ^2) dağılımına uyan Hausman testi ile belirlenmektedir (Baltagi, 2008). Hausman testinde, boş hipotez hata terimi ile bağımsız değişkenler arasında korelasyon olmadığını varsayarken, alternatif hipotez böyle bir korelasyonun varlığını ileri sürer. Boş hipotez reddedilemediğinde, tesadüfi etkiler modelinin uygun olduğu sonucuna varılır (Tatoğlu Yerdelen, 2012). Ek 1'de F, LM ve Hausman testlerinin sonuçları sunulmaktadır. Tabloda yer alan verilere göre F ve LM testlerinden elde edilen sonuçlar klasik modelin uygun olmadığını göstermektedir. Hausman testinin sonucu rassal etkiler modelinin tutarsız, sabit etkiler modelinin ise uygun olduğunu ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, temel varsayımlardan sapmaları tespit etmek amacıyla, her model denklemi için oluşturulan sabit etkiler modellerine heteroskedastisite, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı testleri uygulanmıştır. Modellere uygulanan temel varsayım testi sonuçları Ek 2'de yer almaktadır. Temel varsayım testleri sonuçlarına göre kurulan her bir modelde değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılık problemlerinin mevcut olduğu görülmüştür. Söz konusu varsayımdan sapmaları gidermek amacıyla sabit etkiler modelleri, Driscoll – Kraay Standart Hatalar Sabit Etkiler tahmincisi yardımıyla tekrar tahmin edilmiştir. Her bir model için gerçekleştirilen tahmin sonuçları Tablo 4, Tablo 5, Tablo 6, Tablo 7, Tablo 8 ve Tablo 9'da sunulmaktadır.

Değişkenler	Katsayı	Drisc/Kraay St. Hata	Olasılık Değeri
lgfcf	0.081	0.053	0.140
llabf	0.929***	0.063	0.000
lcorr	0.226***	0.067	0.003
dummy08	-0.039**	0.016	0.028
Sabit	-5.563***	1.103	0.000

Tablo 4. Model 1. Driscoll-Kraay Sabit Etkiler Tahmin Sonuçları

Not: *** ve **, sırasıyla %1 ve %5 önem seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 4'te yolsuzluğun kontrolünün büyüme üzerindeki etkisinin incelendiği Model 1 sonuçları yer almaktadır. Elde edilen sonuçlar modele açıklayıcı değişken olarak dahil edilen işgücü değişkeninin büyümeyi pozitif, 2008 Krizini temsilen modele eklenen kukla değişkenin beklendiği gibi büyümeyi negatif ve istatistik olarak anlamlı şekilde etkilediği göstermektedir. Yolsuzluğun kontrolü değişkeninin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif ve istatistik olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Buna göre yolsuzluğun kontrolündeki %1'lik artış ekonomik büyüme üzerinde %0.226 artışa yol açmaktadır. Elde edilen bu sonuç yolsuzluğun kontrolündeki artışın ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkiler oluşturabileceğini göstermektedir.

Değişkenler	Katsayı	Drisc/Kraay St. Hata	Olasılık Değeri
lgfcf	0.082	0.052	0.135
llabf	0.902***	0.069	0.000
lgovef	0.549***	0.098	0.000
dummy08	-0.034**	0.017	0.058
Sabit	-6.577***	1.361	0.000

Tablo 5. Model 2. Driscoll-Kraay Sabit Etkiler Tahmin Sonuçları

Not: *** ve **, sırasıyla %1 ve %5 önem seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 5'te hükümetin etkinliğinin büyüme üzerindeki etkisinin incelendiği Model 2 sonuçları yer almaktadır. Elde edilen sonuçlar modele açıklayıcı değişken olarak dahil edilen işgücü

değişkeninin büyümeyi pozitif, 2008 Krizini temsilen modele eklenen kukla değişkenin beklendiği gibi büyümeyi negatif ve istatistiki olarak anlamlı şekilde etkilediği göstermektedir. Hükümetin etkinliği değişkeninin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif ve istatistiki olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Buna göre hükümetin etkinliğindeki %1'lik artış ekonomik büyüme üzerinde %0.549 artışa yol açmaktadır. Elde edilen bu sonuç hükümetin etkinliğindeki artışın ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkiler oluşturabileceğini göstermektedir.

Değişkenler	Katsayı	Drisc/Kraay St. Hata	Olasılık Değeri
lgfcf	0.106**	0.047	0.037
llabf	0.852***	0.053	0.000
lpolst	0.002	0.018	0.924
dummy08	-0.036**	0.017	0.052
Sabit	-3.459***	0.748	0.000

Tablo 6. Model 3. Driscoll-Kraay Sabit Etkiler Tahmin Sonuçları

Not: *** ve **, sırasıyla %1 ve %5 önem seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 6'da politik istikrarın büyüme üzerindeki etkisinin incelendiği Model 3 sonuçları yer almaktadır. Elde edilen sonuçlar modele açıklayıcı değişken olarak dahil edilen işgücü ve sermaye değişkenlerinin büyümeyi pozitif, 2008 Krizini temsilen modele eklenen kukla değişkenin beklendiği gibi büyümeyi negatif ve istatistiki olarak anlamlı şekilde etkilediği göstermektedir. Politik istikrar değişkeni ile ekonomik büyüme arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Değişkenler	Katsayı	Drisc/Kraay St. Hata	Olasılık Değeri
lgfcf	0.051	0.067	0.452
llabf	0.829***	0.054	0.000
lregq	0.514***	0.145	0.002
dummy08	-0.037**	0.017	0.039
Sabit	-5.191***	1.142	0.000

Tablo 7. Model 4. Driscoll-Kraay Sabit Etkiler Tahmin Sonuçları

Not: *** ve **, sırasıyla %1 ve %5 önem seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 7'de düzenleyici kalitenin büyüme üzerindeki etkisinin incelendiği Model 4 sonuçları yer almaktadır. Elde edilen sonuçlar modele açıklayıcı değişken olarak dahil edilen işgücü değişkeninin büyümeyi pozitif, 2008 Krizini temsilen modele eklenen kukla değişkenin beklendiği gibi büyümeyi negatif ve istatistiki olarak anlamlı şekilde etkilediği göstermektedir. Düzenleyici kalite değişkeninin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif ve istatistiki olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Buna göre düzenleyici kalitedeki %1'lik artış ekonomik büyüme üzerinde %0.514 artışa yol açmaktadır. Elde edilen bu sonuç düzenleyici kalitedeki artışın ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkiler oluşturabileceğini göstermektedir.

Değişkenler	Katsayı	St. Hata	Olasılık Değeri
lgfcf	0.070	0.056	0.229
llabf	0.922***	0.072	0.000
llaw	0.591***	0.125	0.000
dummy08	-0.038**	0.016	0.027
Sabit	-7.037***	1.430	0.000

Tablo 8. Model 5. Driscoll-Kraay Sabit Etkiler Tahmin Sonuçları

Not: *** ve **, sırasıyla %1 ve %5 önem seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 8’de hukukun üstünlüğünün büyüme üzerindeki etkisinin incelendiği Model 5 sonuçları yer almaktadır. Elde edilen sonuçlar modele açıklayıcı değişken olarak dahil edilen işgücü değişkeninin büyümeyi pozitif, 2008 Krizini temsilen modele eklenen kukla değişkenin beklendiği gibi büyümeyi negatif ve istatistiki olarak anlamlı şekilde etkilediği göstermektedir. Hukukun üstünlüğü değişkeninin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif ve istatistiki olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Buna göre düzenleyici kalitedeki %1’lik artış ekonomik büyüme üzerinde %0.591 artışa yol açmaktadır. Elde edilen bu sonuç hukukun üstünlüğündeki artışın ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkiler oluşturabileceğini göstermektedir.

Değişkenler	Katsayı	St. Hata	Olasılık Değeri
lgfcf	0.108**	0.047	0.034
llabf	0.845***	0.057	0.000
lvoice	-0.035	0.066	0.604
dummy08	-0.036**	0.017	0.048
Sabit	-3.191***	0.935	0.003

Tablo 9. Model 6. Driscoll-Kraay Sabit Etkiler Tahmin Sonuçları

Not: *** ve **, sırasıyla %1 ve %5 önem seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 9’da ifade özgürlüğü ve hesap verebilirliğin büyüme üzerindeki etkisinin incelendiği Model 6 sonuçları yer almaktadır. Elde edilen sonuçlar modele açıklayıcı değişken olarak dahil edilen işgücü ve sermaye değişkenlerinin büyümeyi pozitif, 2008 Krizini temsilen modele eklenen kukla değişkenin beklendiği gibi büyümeyi negatif ve istatistiki olarak anlamlı şekilde etkilediği göstermektedir. İfade özgürlüğü ve hesap verebilirlik değişkeni ile ekonomik büyüme arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Sonuç

Ekonomik büyüme teorisi için zaman içinde geliştirilen hipotezler arasında birtakım görüş ayrılıkları ortaya çıkmış, söz konusu görüş ayrılıkları büyümenin sağlanmasına yönelik uygulanacak politikalarda da farklı görüşler öne sürülmesine yol açmıştır. Ekonomik büyüme konusunda Neo-klasik büyüme teorisi ve kurumsal iktisat olmak üzere iki ana düşünce ekolu bulunmaktadır. Neo-klasik büyüme teorisi, ekonomik büyümenin sermaye birikimi, teknolojik ilerleme ve nüfus artışı gibi faktörler tarafından yönlendirildiğini savunmaktadır. Öte yandan kurumsal iktisat, ekonomik büyümenin bir ülkenin hukuk sistemi, siyasi sistemi ve sosyal normları gibi kurumlarından da etkilendiğini öne sürmektedir.

Neo-klasik büyüme teorisi uzun yıllar boyunca ekonomik büyüme alanında hâkim paradigma olmuştur. Ancak son yıllarda, kurumsal faktörlerin de ekonomik büyümede önemli bir rol oynadığını gösteren kanıtlar giderek artmaktadır. Çalışmalarda güçlü kurumlara sahip ülkelerin daha yüksek ekonomik büyüme oranlarına sahip olma eğiliminde olduğu öne çıkmaktadır. Bu durum kurumsal ekonomiye olan ilginin canlanmasına yol açmıştır. Kurumsal ekonomik görüşe göre ülkelerde uygulanacak politikalar ülkelerin kurumsal yapılarına bağlı olarak farklı sonuçlara yol açabilmektedir. Ekonomik büyüme açısından kurumsal yaklaşım, ekonomi politikalarının etkinliğinin bir ülkenin hükümetin siyasi istikrarı, mülkiyet haklarının korunması, yolsuzluk seviyesi ve hukuk sisteminin işleyişi gibi unsurları içeren kurumsal ortamına bağlı olduğunu savunmaktadır. Bu görüşe göre eğer kurumsal ortam zayıfsa, ekonomi politikalarının etkili olma olasılığı daha düşüktür. Çünkü zayıf kurumsal ortam, bireylerin ve işletmelerin yatırım yapması ve büyümesi için caydırıcı unsurlar yaratabilir. Bu nedenle kurumsal yaklaşım, politika

yapıcıların ekonomik büyümeyi teşvik etmek için güçlü bir kurumsal ortam yaratmaya odaklanmaları gerektiğini öne sürmektedir.

Bu çalışma, kurumların sosyal ve ekonomik hayat üzerindeki etkisinin öneminden hareketle ortaya çıkmıştır. Çalışmada kurumsal faktörler çerçevesinde ele alınan yönetim göstergelerinin ekonomik büyümeyi ne ölçüde etkilediği ve söz konusu etkinin belirli kurumsal değişkene bağlı olarak değişip değişmediği incelemeye tabi tutulmuştur. Bu amaç doğrultusunda OECD üyesi 38 ülkede 2002 – 2020 dönemi kapsamında yönetim göstergelerinin büyüme üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Çalışmada ekonomik büyümeyi temsilen GSYİH kullanılmış; yolsuzluğun kontrolü, hükümetin etkinliği, politik istikrar ve şiddetin -terörizmin yokluğu, düzenleyici kalite, hukukun üstünlüğü, ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik olmak üzere yönetim göstergelerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. Ayrıca açıklayıcı değişkenler olarak sermaye ve emek göstergeleri ile 2008 krizini temsilen oluşturulan kukla değişken modellere dahil edilmiştir. Analiz panel veri yöntemleri ile yürütülmüş, her bir göstergenin etkisinin ayrı ayrı incelenebilmesi için altı farklı model kurulmuştur. Öncelikle bazı ön testler yapılarak sabit etkiler modelinin geçerli olduğuna karar verilmiş, ardından tespit edilen modeller üzerinde temel varsayım testleri yapılmıştır. Bu testler sonucunda temel varsayımdan sapmaları gidermek amacıyla modeller Driscoll Kraay Dirençli Standart Hatalar Sabit Etkiler tahmincisi tahmincisiyle tekrar tahmin edilmiştir. Elde edilen bulgular açıklayıcı değişkenler açısından incelendiğinde tüm modellerde genel olarak işgücü değişkeninin büyümeyi pozitif, 2008 Krizini temsilen modele eklenen kukla değişkenin beklendiği gibi büyümeyi negatif ve istatistiki olarak anlamlı şekilde etkilediği göstermiştir. Sonuçlar yönetim göstergeleri açısından incelendiğinde ise;

- Yolsuzluğun kontrolü değişkeninin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif ve istatistiki olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Buna göre yolsuzluğun kontrolündeki %1'lik artış ekonomik büyüme üzerinde %0.226 artışa yol açmaktadır.
- Hükümetin etkinliği değişkeninin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif ve istatistiki olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Buna göre hükümetin etkinliğindeki %1'lik artış ekonomik büyüme üzerinde %0.549 artışa yol açmaktadır.
- Düzenleyici kalite değişkeninin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif ve istatistiki olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Buna göre düzenleyici kalitedeki %1'lik artış ekonomik büyüme üzerinde %0.514 artışa yol açmaktadır.
- Hukukun üstünlüğü değişkeninin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif ve istatistiki olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Buna göre düzenleyici kalitedeki %1'lik artış ekonomik büyüme üzerinde %0.591 artışa yol açmaktadır.
- Politik istikrar değişkeni ve ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik değişkeni ile ekonomik büyüme arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Sonuçlar katsayı itibarıyla büyüme üzerinde en yüksek etkili olan değişkenin hukukun üstünlüğü olduğunu göstermiştir. Hukukun üstünlüğünü sırasıyla hükümetin etkinliği ve düzenleyici kalite değişkenleri izlemiş, son sırada yolsuzluğun kontrolü değişkeni yer almıştır. Politik istikrar ile ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik göstergelerinin ele alınan dönem ve ülke grubu kapsamında ekonomik büyüme üzerinde istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunmadığı görülmüştür. İstatistiki olarak anlamsız ilişki görülen sonuçlar Fedderke (2001) ve Huang ve Ho (2017) çalışmaları ile örtüşmektedir.

Çalışma sonucunda elde edilen bulguların genel olarak literatürde yer alan çalışmalarla örtüştüğü, kurumsal göstergelerin genel olarak büyüme üzerinde destekleyici bir rol oynayabileceği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla yönetimi temsilen kullanılan kurumsal göstergelerdeki iyileşme

yatırımları ve yeniliği teşvik edebilecek istikrarlı ve öngörülebilir bir ortam sağlayabilecektir. Diğer taraftan kurumsal göstergelerdeki iyileşme işlem maliyetlerinin düşürülmesine yardımcı olabilecek, anlaşmazlıkların çözülmesi, sözleşmelerin uygulanması ve mülkiyet haklarının korunmasını sağlayabilecektir. Böylece söz konusu faaliyetler için harcanması gereken zaman ve masrafları azaltarak diğer üretken faaliyetler için kaynak ayrılmasına yol açabilecektir. Ayrıca bu iyileşme hukukun üstünlüğünü güçlendirerek yolsuzluğu ve belirsizliği azaltabilecek, böylece ekonomik faaliyetler için daha elverişli bir ortam oluşabilecek ve büyümede artış sağlanabilecektir. Buradan hareketle politika yapımcılar tarafından yasaların adil ve tarafsız olması ve tutarlı bir şekilde uygulanmasını sağlamaya yönelik tedbirler uygulanarak hukukun üstünlüğü güçlendirilebilir. Şeffaflık ve hesap verebilirlik mekanizmalarının güçlendirilmesi ve yargı bağımsızlığının artırılması gibi yolsuzlukla mücadele tedbirleri uygulanabilir. İktidarın barışçıl bir şekilde el değiştirmesini sağlamak, farklı siyasi aktörler arasında uzlaşma oluşturmak ve çatışmaları barışçıl bir şekilde çözmek gibi tedbirlerle siyasi istikrar teşvik edilebilir. Kamu sektörü tarafından sağlanan kamu hizmetlerinin kalitesinin artırılması ve siyasi baskılardan korunması, buna bağlı olarak halkın hükümete olan güveninin artırılmasına yönelik uygulamalar ile hükümetin etkinliği artırılabilir.

Çalışma, kurumsal faktörlerin ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkiye sahip olabileceğini ortaya koymuştur. Ancak kurumsal göstergeleri kullanan çalışmaların bulguları döneme, ülkelere, değişkenlere ve kullanılan yöntemlere bağlı olarak değişmektedir (Butkiewicz ve Yanikkaya, 2006). Bu nedenle, kurumsal faktörlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisine ilişkin farklı değişkenler kullanarak farklı dönemler ve birimler kapsamında çalışmaların yürütülmesinin teorik ve ampirik bir anlayış geliştirilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2012). *Why nations fail: The origins of power, prosperity, and poverty*. Profile Books.
- Alesina, A., & Perotti, R. (1996). Income distribution, political instability, and investment. *European Economic Review*, 40(6), 1203-1228.
- Alesina, A., Özler, S., Roubini, N., & Swagel, P. (1996). Political instability and economic growth. *Journal of Economic Growth*, 1(2), 189-211.
- Asghar, N., Qureshi, D. S., & Nadeem, M. (2015). Institutional quality and economic growth: Panel ARDL analysis for selected developing economies of Asia. *South Asian Studies*, 30(2), 381-404.
- Asteriou, D., & Price, S. (2001). Political instability and economic growth: UK time series evidence. *Scottish Journal of Political Economy*, 48(4), 383-399.
- Azam, M. (2022). Governance and economic growth: Evidence from 14 Latin America and Caribbean countries. *Journal of the Knowledge Economy*, 13(2), 1470-1495.
- Baltagi, B. (2008). *Econometric analysis of panel data*. John Wiley & Sons.
- Barro, R. J. (1991). A cross-country study of growth, saving, and government. In B. D. Bernheim & J. B. Shoven (Eds.), *National saving and economic performance* (pp. 271-304). University of Chicago Press.
- Bayar, Y. (2016). Public governance and economic growth in the transitional economies of the European Union. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 12(48), 5-18.

- Beyene, A. B. (2022). Governance quality and economic growth in Sub-Saharan Africa: The dynamic panel model. *Journal of Economic and Administrative Sciences*. Ahead of print, 1-15.
- Butkiewicz, J. L., & Yanikkaya, H. (2006). Institutional quality and economic growth: Maintenance of the rule of law or democratic institutions, or both?. *Economic Modelling*, 23(4), 648-661.
- Collier, M. W. (2002). Explaining Corruption: An Institutional Choice Approach. *Crime, Law and Social Change*, 38(1), 1-32.
- Devereux, M. B., & Wen, J.-F. (1998). Political instability, capital taxation, and growth. *European Economic Review*, 42(9), 1635-1651.
- Dobler, C. (2011). *The impact of formal and informal institutions on economic growth: A case study on the MENA region*. Peter Lang.
- Firman, F., & Munim, F. (2022). Corruption and economic growth in ASEAN-5 countries. *Jurnal Ekonomi Pembangunan*, 20(1), 25-38.
- Gani, A. (2011). Governance and growth in developing countries. *Journal of Economic Issues*, 45(1), 19-40.
- Gyimah-Brempong, K. (2002). Corruption, economic growth, and income inequality in Africa. *Economics of governance*, 3, 183-209.
- Haggard, S., & Tiede, L. (2011). The rule of law and economic growth: Where are we?. *World Development*, 39(5), 673-685.
- Han, X., Khan, H. A., & Zhuang, J. (2014). Do governance indicators explain development performance? A cross-country analysis. *Asian Development Bank Economics Working Paper Series*, (417).
- Huang, C. J. (2012). Corruption, economic growth, and income inequality: Evidence from ten countries in Asia. *International Journal of Economics and Management Engineering*, 6(6), 1141-1145.
- İnal, V. (2014). Az gittik uz gittik, bir arpa boyu yol gittik: İkinci kısım. *İktisat ve Toplum Dergisi*, (43), 21-29.
- Jong-A-Pin, R. (2009). On the measurement of political instability and its impact on economic growth. *European Journal of Political Economy*, 25(1), 15-29.
- Kacho, A. A., & Dahmardeh, N. (2017). The effects of financial development and institutional quality on economic growth with the dynamic panel data generalized moment method: Evidence from the Organization for Economical Cooperation and Development countries. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 7(3), 461-467.
- Kesar, A., & Jena, P. K. (2022). Corruption and economic growth: Empirical evidence from BRICS nations. In *Studies in International Economics and Finance: Essays in Honour of Prof. Bandi Kamaiah* (pp. 183-202). Springer Singapore.
- La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., Shleifer, A., & Vishny, R. W. (1997). Legal determinants of external finance. *The journal of finance*, 52(3), 1131-1150.
- Matsuo, H. (2005). The Rule of Law and Economic Development: A Cause or a Result?. In *The Role of Law in Development: Past, Present and Future*. CALE Books, 2.

- Mauro, P. (1995). Corruption and Growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 110(3), 681-712.
- Nawaz, S. (2015). Growth Effects of Institutions: A Disaggregated Analysis. *Economic Modelling*, 45, 118-126.
- Rodrik, D. (2007). *One Economics, Many Recipes: Globalization, Institutions, and Economic Growth*. Princeton University Press.
- Scully, G. W. (1988). The Institutional Framework and Economic Development. *Journal of Political Economy*, 96(3), 652-662.
- Tanzi, V., & Davoodi, H. (1998). Corruption, public investment, and growth. In *The Welfare State, Public Investment, and Growth: Selected Papers from the 53 rd Congress of the International Institute of Public Finance* (pp. 41-60). Springer Japan.
- Tatoğlu Yerdelen, F. (2012). *Panel Veri Ekonometrisi*. Beta Yayıncılık.
- Tran, O. K. T., Le, H. D., & Nguyen, A. H. V. (2021). Role of institutional quality in economic development: A case study of Asian countries. *Problems and Perspectives in Management*, 19(2), 357-369.
- UNDP. (2008). *Corruption and Development: A Primer*. United Nations Development Programme, Democratic Governance Group.
- Valeriani, E., & Peluso, S. (2011). The impact of institutional quality on economic growth and development: An empirical study. *Journal of Knowledge Management, Economics and Information Technology*, 1(6), 1-25.
- Yapraklı, S. (2008). Kurumsal Yapının Ekonomik Büyümeye Etkisi: Üst Orta Gelir Düzeyindeki Ülkeler Üzerine Bir Uygulama. *Ege Academic Review*, 8(1), 301-317.

Katkı oranı beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sunmuşlardır.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederler.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Ekler

Model 1			
Test	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Karar
F Testi	460.27	0.000	Birim ve/veya zaman etkisi var. Klasik model geçersiz.
LM Testi	4102.70	0.000	Birim ve/veya zaman etkisi var. Klasik model geçersiz.

Hausman Testi	244.06	0.000	Sabit Etkiler Modeli etkin.
Model 2			
Test	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Karar
F Testi	302.45	0.000	Birim ve/veya zaman etkisi var. Klasik model geçersiz.
LM Testi	3730.73	0.000	Birim ve/veya zaman etkisi var. Klasik model geçersiz.
Hausman Testi	274.43	0.000	Sabit Etkiler Modeli etkin.
Model 3			
Test	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Karar
F Testi	770.85	0.000	Birim ve/veya zaman etkisi var. Klasik model geçersiz.
LM Testi	5540.90	0.000	Birim ve/veya zaman etkisi var. Klasik model geçersiz.
Hausman Testi	160.10	0.000	Sabit Etkiler Modeli etkin.
Model 4			
Test	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Karar
F Testi	418.33	0.000	Birim ve/veya zaman etkisi var. Klasik model geçersiz.
LM Testi	4630.02	0.000	Birim ve/veya zaman etkisi var. Klasik model geçersiz.
Hausman Testi	206.59	0.000	Sabit Etkiler Modeli etkin.
Model 5			
Test	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Karar
F Testi	457.66	0.000	Birim ve/veya zaman etkisi var. Klasik model geçersiz.
LM Testi	4936.11	0.000	Birim ve/veya zaman etkisi var. Klasik model geçersiz.
Hausman Testi	267.92	0.000	Sabit Etkiler Modeli etkin.
Model 6			
Test	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Karar
F Testi	479.14	0.000	Birim ve/veya zaman etkisi var. Klasik model geçersiz.
LM Testi	4491.50	0.000	Birim ve/veya zaman etkisi var. Klasik model geçersiz.
Hausman Testi	192.81	0.000	Sabit Etkiler Modeli etkin.

Ek 1. F, LM ve Hausman Testi Sonuçları

Model 1			
Test	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Karar
Birimlerarası Korelasyon	27.762	0.000	Birimlerarası korelasyon bulunmaktadır.
Otokorelasyon	58.014	0.000	Otokorelasyon bulunmaktadır.
Değişen Varyans (Heteroskedasite)	44402.61	0.000	Değişen varyans bulunmaktadır.
Model 2			
Test	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Karar
Birimlerarası Korelasyon	30.762	0.000	Birimlerarası korelasyon bulunmaktadır.
Otokorelasyon	60.164	0.000	Otokorelasyon bulunmaktadır.
Değişen Varyans (Heteroskedasite)	92249.82	0.000	Değişen varyans bulunmaktadır.
Model 3			
Test	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Karar
Birimlerarası Korelasyon	28.488	0.000	Birimlerarası korelasyon bulunmaktadır.
Otokorelasyon	57.989	0.000	Otokorelasyon bulunmaktadır.
Değişen Varyans (Heteroskedasite)	65062.96	0.000	Değişen varyans bulunmaktadır.
Model 4			
Test	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Karar
Birimlerarası Korelasyon	23.370	0.000	Birimlerarası korelasyon bulunmaktadır.
Otokorelasyon	62.476	0.000	Otokorelasyon bulunmaktadır.
Değişen Varyans (Heteroskedasite)	39253.91	0.000	Değişen varyans bulunmaktadır.
Model 5			
Test	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Karar
Birimlerarası Korelasyon	26.926	0.000	Birimlerarası korelasyon bulunmaktadır.
Otokorelasyon	60.194	0.000	Otokorelasyon bulunmaktadır.
Değişen Varyans (Heteroskedasite)	28521.06	0.000	Değişen varyans bulunmaktadır.

Model 6			
Test	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Karar
Birimlerarası Korelasyon	28.821	0.000	Birimlerarası korelasyon bulunmaktadır.
Otokorelasyon	57.830	0.000	Otokorelasyon bulunmaktadır.
Değişen Varyans (Heteroskedasite)	58916.20	0.000	Değişen varyans bulunmaktadır.

Ek 2. Temel Varsayımlardan Sapmalar

Yazar/Author

Seyhat BAYRAK GEZDİM*

Makale Adı/Article Name

Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Çevresel Kalite Üzerindeki Etkisi: Heterojen Panel Tahmin Modellerinden Kanıtlar

The Impact of Information and Communication Technologies on Environmental Quality for Emerging Market Economies: Evidence from Heterogeneous Panel Estimations Models

ÖZ

İnsan ve toplumların sosyoekonomik gelişiminde önemli rol oynayan bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) çevresel kalite üzerinde de potansiyel etkileri mevcuttur. Bu çalışmada 1995-2018 yılları arasında yükselen piyasa ekonomilerinde BİT, enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve küreselleşmenin çevresel kalite üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkilerin araştırılması için yatay kesit ve eğitim heterojenliğine dayanıklı panel tahmin modelleri kullanılmıştır. Çevresel kalitenin bir göstergesi olarak kabul edilen CO₂ emisyonlarının ülkeler arasında farklılaşması nedeniyle ülkelerin emisyon düzeyleri veriye dayalı algoritma aracılığıyla sınıflandırılmıştır. Yapılan sınıflandırma çerçevesinde, yükselen piyasa ekonomilerinin iki alt kulüp altında toplandığı bulgusu elde edilmiştir. Kulüp 1 için BİT ve küreselleşmenin CO₂ emisyonlarının azaltılmasına yardımcı olduğu; buna karşın Kulüp 2 ve panelin tamamında ise çevresel bozulmalara neden olduğu sonucu elde edilmiştir. Bununla birlikte hem kulüpler hem de panelin tamamında ekonomik büyüme ve enerji tüketiminin emisyonları arttığı bulgusuna ulaşılmıştır. Panel nedensellik bulgularına göre, her bir alt kulüp ve panelin tamamında farklı nedensellik ilişkileri olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: BİT, Çevresel kalite, İçsel ülke sınıflandırması, Panel tahmin modelleri, Yükselen Piyasa Ekonomileri

ABSTRACT

Information and communication technologies (ICTs), which play a critical role in the socio-economic development of individuals and societies, also have potential impacts on environmental quality. This study examines the impact of ICT, energy consumption, economic growth, and globalization on the quality of the environment in emerging market economies between 1995 and 2018. The study has employed panel estimations techniques, which are robust for cross-sectional dependence and slope heterogeneity, to investigate the linkages between the variables. Since CO₂ emissions, which it has accepted as an indicator of environmental quality, differ between countries, it has been classified the emission levels of countries by using a data-based algorithm. The classification shows that emerging market economies fall into two sub-clubs. For Club 1, ICT and globalization help to reduce CO₂ emissions, while Club 2 and the whole panel have caused environmental degradation. In addition, economic growth and energy consumption increase emissions for both the clubs and the overall. According to the panel causality results, there are different causality relationships in each sub-clubs and the whole panel.

Keywords: ICT, Environmental quality, Endogenous country classification, Panel estimations techniques, Emerging market economies

Extended Abstract

In the digital age which we live in, the world is in a remarkable transformation. In recent years advances in science and technology have played an essential role in the improvement and practicability of information and communication technologies (ICTs). While the ICT sector is an indispensable part of the transition to a knowledge-based economy and society, it accepts as the driving force of change for a more equitable, inclusive, sustainable, and competitive economy and society. The ICT industry has affected the economy as a whole, with a sectoral perspective such as trade, foreign direct investment, manufacturing, industry, services, transport, education, and the health sector. In addition, its impact on environmental quality is among the topics frequently discussed in the current literature recently. Among researchers and environmentalists, questions arise about whether the utilization of ICT causes environmental degradation with intense energy consumption and emits toxicants or whether it reduces or not emissions with the usage of energy-efficient technologies. Looking at the studies in the literature, while some researchers accept ICT as a possible solution tool in the prevention of environmental degradation, others argue that ICT has a significant role in the deterioration of environmental quality.

Environmental degradation, which has a fundamental impact on the development and prosperity of countries, is becoming a global problem, and it is essential to reduce CO₂ emissions to prevent this problem. Identifying the factors that cause CO₂ emissions helps in the development of effective policies for the protection of the environment and human health.

This study has examined the impact of ICT, economic growth, energy consumption, and globalization on environmental quality in emerging economies between 1995 and 2018. CO₂ emission is considered an indicator of environmental quality. With the help of principal component analysis to reveal the net effect of the ICT industry on environmental quality, the ICT index composes using four different ICT indicators. Methodologically, firstly, emerging market economies with different emission levels are classified through the data algorithm of the club convergence approach. As a consequence of classification, it indicates that emerging market economies gather under two clubs. This study deduces cross-sectional dependence and slope heterogeneity in both the sub-clubs and the whole panel. To acquire efficient and reliable coefficient estimates, it uses panel unit root tests, cointegration tests, long-run parameter estimators, and panel causality tests that take account of cross-sectional dependence and slope heterogeneity. The findings of the panel unit root tests show that the interested variables are first-order integrated series. The existence of the long-run relationship between the variables has been examined with the help of the LM bootstrap cointegration test. After testing the cointegration, the long-run parameter estimations are obtained through the AMG and CCEMG estimators.

In the context of countries, which are in Club 1, it concludes that ICT and globalization are effective in reducing emissions. This finding indicates that ICT provides energy saving and efficiency with its substitution effect. Besides, with globalization, production is shifted from raw material-based production to a knowledge-based service industry; thus, economic development models, which are more efficient and less damaging to the environment, are supported. Also, the environmental quality is affected adversely by economic growth and energy consumption. This finding points out that countries need more energy to develop and that this energy comes from fossil fuels. According to the results of the causality analysis, they show unidirectional causal relationships from energy consumption to ICT, from ICT to emissions, and from emissions to energy consumption. This result indicates that there is a cyclical relationship between these variables. For Club 1, there is a bidirectional causality relationship between economic growth and CO₂ emissions. This result shows that increasing economic growth can lead to environmental degradation through increased emissions. On the other hand, there is a unidirectional causality relationship from globalization to economic growth and from economic growth to energy consumption; there is also a two-way causality relationship between globalization and energy consumption.

The study finds that ICT, economic growth, energy consumption, and globalization play a role in increasing emissions for both Club 2 and the whole panel. In both Club 2 and the panel sample, the increase in the use of ICT leads to more CO₂ emissions into the atmosphere. This finding indicates that the production, use, and disposal of ICT products cause to increase in energy demand. The increase in energy demand increases

energy consumption. This situation causes an increase in emissions and environmental degradation. Especially for the countries in Club 2, ICT does not play a role as a possible solution tool for solving environmental problems. According to causality results, there is a one-way causality from ICT to emissions and energy consumption to emissions besides a bidirectional relationship between ICT and energy consumption in Club 2. This finding shows that emissions are increasing both directly and indirectly through ICT. Nevertheless, while there is a one-way causality from economic growth to globalization and globalization to energy consumption, there is a bidirectional causality relationship between economic growth and energy consumption. There is unidirectional causality from ICT and other determinants of emission to CO₂ emission in the whole panel. This finding shows that ICT usage, economic growth, energy consumption, and globalization cause deterioration in environmental quality. On the other side, there is a one-way causality from economic growth to both globalization and ICT. This obtained finding indicates that economic growth is a significant factor in ICT usage and globalization. When evaluated in the general framework, it points out that the results differ in the perspective of both sub-clubs and the whole panel.

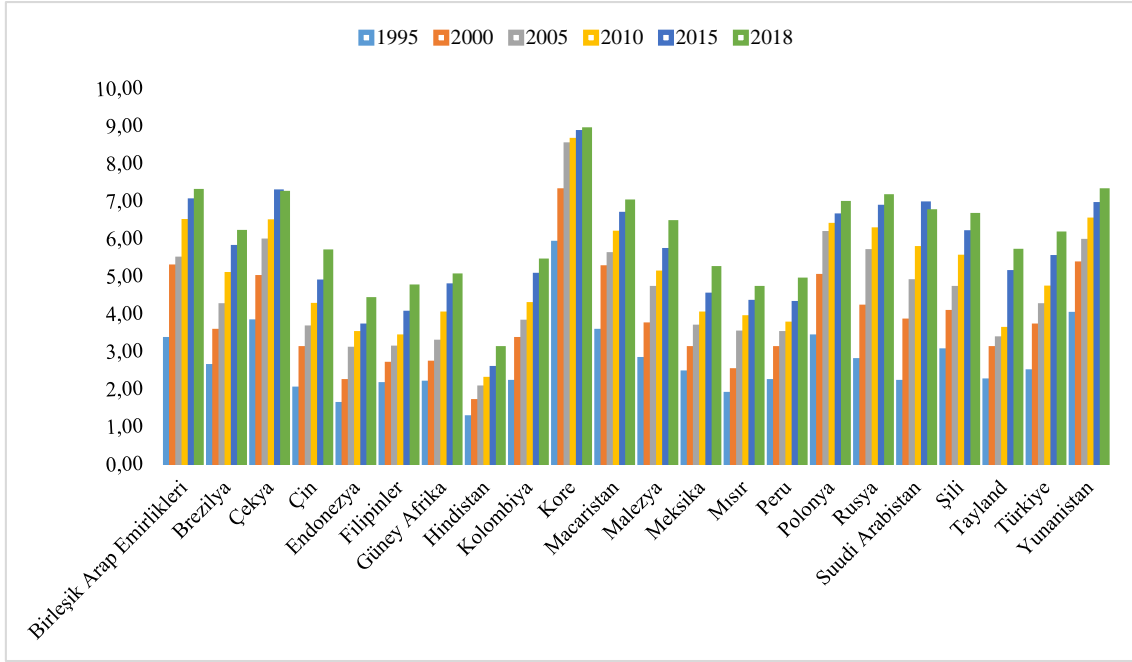
Giriş

Dünya genelinde hızlı nüfus artışı, sanayileşme, teknolojik ilerlemeler ve küreselleşmeyle birlikte ülkeler ekonomik faaliyetlerini genişletmeye yönelmişlerdir. Ekonomik büyüme, bir ülkenin gelişiminde tehdit oluşturmazken; sürdürülemeyen ekonomik kalkınma doğal kaynaklar üzerinde büyük bir baskı oluşturarak çevresel kalitenin bozulmasına neden olabilmektedir. Doğal kaynakların aşırı tüketimi küresel ölçekte atık ve kirlilik düzeyinin artmasında etkili olmakta bunun yanı sıra iklim değişikliği ve küresel ısınma sorunlarını da beraberinde getirmektedir. Bu sorunların ortaya çıkmasındaki en temel etmen, üretim ve tüketim için gereken enerjinin fosil yakıt tüketiminden elde edilmesidir (Ullah vd., 2018: 13938; Godil vd., 2020: 24190). Fosil yakıtların yaygın kullanılması atmosferde sera gazlarının yoğunluğunu arttırmakta ve sera gazı emisyonlarının yaklaşık %85'ini karbondioksit (CO₂) emisyonları oluşturmaktadır (Li & Yang, 2016: 1). Dolayısıyla artan karbon ve diğer sera gazları emisyonları deniz seviyesinin yükselmesi, hava koşullarının değişmesi, kuraklık, sağlık sorunları gibi dünyanın geleceği için ciddi tehditler yaratmakta (Usman vd., 2021: 1; He vd., 2021: 947) ve çevresel kalitenin bozulmasına neden olmaktadır.

Ülkelerin gelişimi ve refahı üzerinde önemli bir etkisi olan çevresel bozulmalar, küresel bir sorun haline gelmektedir. Bu sorunun önlenmesi amacıyla CO₂ emisyonlarının azaltılması önem arz etmektedir. Dolayısıyla yüksek CO₂ emisyonlarından sorumlu faktörlerin belirlenmesi, politika yapıcılarının çevrenin ve insan sağlığının korunmasına yönelik etkin politikalar geliştirmelerine yardımcı olacaktır. Literatürde yer alan çalışmalarda CO₂ emisyonlarının belirleyici faktörleri geniş çapta tartışılmaktadır. Bununla birlikte en kritik faktörler arasında ekonomik büyüme, yenilenebilir ve yenilenemez enerji kaynaklarının tüketimi, küreselleşme, doğrudan yabancı yatırımlar, şehirleşme düzeyi, uluslararası ticaret, sanayileşme, ticari açıklık, AR-GE, demokrasi, gelir eşitsizliği, finansal gelişim, uluslararası turizm, vb. yer almaktadır (Liu vd., 2020: 2). Bu faktörlerin yanı sıra bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) çevresel kalite üzerindeki etkisi de mevcut literatürde çok tartışılan bir konu haline gelmiştir.

Son yıllarda bilim ve teknoloji alanlarındaki ilerlemeler BİT'in gelişiminde ve uygulanabilirliğinde önemli bir paya sahiptir. İçinde bulunduğumuz dijital çağda BİT sektörü bilgi tabanlı ekonomi ve topluma geçişin vazgeçilmez bir parçası (Klimova vd., 2016: 224) olmakla birlikte daha eşitlikçi, kapsayıcı, sürdürülebilir ve rekabetçi bir ekonomi ve toplum yaratılmasında önemli rol oynamaktadır (Gouvea vd., 2018: 39). Bir ülkenin bilgi toplumu olma

yolunda kaydettiği ilerlemenin zaman içerisindeki değişimi Şekil 1’de verilmektedir. Küresel perspektifte değerlendirildiğinde BİT’lerin ekonomik büyümeye katkı sağladığı; aynı zamanda bilgi maliyetlerinin ve bilgi asimetrisinin azaltılmasına da yardımcı olduğu dikkat çekmektedir (Maji and Waziri, 2020: 39). Bunların yanı sıra özellikle gelişmekte olan ve yükselen ekonomilerde yoksulluğun azaltılmasına, üretkenlik ve enerji verimliliğinin artırılmasına, küresel ticaretin teşvik edilmesine ve ekonominin farklı sektörlerinin canlandırılmasına yönelik yapısal değişimleri de beraberinde getirmektedir (N’dri vd., 2021: 1). Küreselleşmenin gelişiminde de önemli bir paya sahip olan BİT, serbest piyasa nedeniyle rekabetin yanı sıra maliyet ve ekonomi ölçeğinin öneminin giderek artmasında büyük rol oynadığı dikkat çekmektedir (Latif, vd., 2018: 319). Dolayısıyla küreselleşme, serbest ticaret ve insan hareketliliği aracılığıyla ulusal engelleri kaldırarak ekonomik büyümenin daha etkin bir şekilde ivme kazanmasına destek olmaktadır. Bununla birlikte, küreselleşen dünyada ticaret ve yatırımın nispeten daha kolay olmasından ve ülkelerin teknoloji aracılığıyla entegre edilmesinden dolayı BİT sektörünün geliştirilmesi teşvik edilmektedir (Ulucak vd., 2020: 857).

Şekil 1. Yükselen Piyasa Ekonomilerinde BİT Gelişmişlik Endeksi

Şekil 1’deki her bir yükselen piyasa ekonomisinin BİT’e erişimi, BİT kullanımı ve becerilerini dikkate alarak oluşturulan BİT gelişmişlik endeksi verileri incelendiğinde, Kore’nin BİT gelişiminde üst sıralarda Hindistan’ın ise alt sıralarda yer aldığı görülmektedir. Bununla birlikte ele alınan zaman periyodu içerisinde diğer yükselen piyasa ekonomilerinde de BİT’te sürekli bir artış gözlemlendiği izlenmektedir.

BİT’in ekonomik ve toplumsal gelişime ait olumlu yanları olmasına rağmen çevresel kalite üzerindeki etkisine yönelik bulguların net ve yeterli olmaması tartışmaya açık bir konu olduğuna işaret etmektedir (Ulucak vd., 2020: 858). BİT’in çevre üzerinde kullanım etkisi, ikame etkisi ve maliyet etkisi olmak üzere üç farklı etkisi mevcuttur (N’dri vd., 2021: 3; Shabani ve Shahnazi, 2019: 1065). *Kullanım etkisi* çerçevesinde BİT cihazlarının üretimi, işlenmesi, dağıtımı ve

kurulumu enerji tüketimini ve e-atık üretimini artırmakta ve bunun sonucunda atmosfere CO₂ emisyon salınımına neden olabilmektedir (Higón vd., 2017: 85). BİT kullanımına bağlı küresel enerji tüketimi 2007 yılında %3 iken; bu oran 2012 yılında %4.7'ye yükselmiştir. Son yıllarda ise ivme kazanarak %7'ye yükselmesiyle dikkat çekmektedir (Usman vd., 2021: 1). Bununla birlikte dünya genelinde BİT kaynaklı CO₂ salınımı, toplam CO₂ salınımının %2'sini oluştururken; artan ve yaygınlaşan BİT kullanımı ile bu rakamın ileriki yıllarda daha da artacağı öngörülmektedir (POST, 2008: 1). Geleneksel ürünler tarafından sağlanan hizmetlerin BİT hizmetleriyle yer değiştirmesini ifade eden *ikame etkisi* üretim süreçlerinin düzenlenmesi ile ilgilidir. Yani bu etki fiziksel ürünlerin sanal ürünlerle yer değiştirmesini ifade etmekte ve kaydılaştırmayı (*dematerialization*), karbonsuzlaştırmayı ve demobilizasyonu bünyesinde barındırmaktadır. Başka bir deyişle, ikame etkisi, yüksek karbonlu ürün ve aktivitelerin düşük karbonlu alternatifleriyle yer değiştirmesine olanak sağlamaktadır: mektup yerine e-posta, basılı kitap yerine e-kitap bunun yanı sıra e-bankacılık, e-ticaret işlemleri, sanal eğitim ve sanal toplantı gibi (Lahouel vd., 2021: 4). İkame etkisi sayesinde üretim verimliliği artırılırken; maddi malların kullanımı azaltılmaktadır. Bunun sonucunda daha temiz ve sürdürülebilir üretim süreçlerinin yaratılmasıyla CO₂ emisyon salınımının azaltılmasına ve çevresel kalite üzerinde pozitif etkinin oluşturulmasına yardımcı olabilmektedir. BİT'in gelişimiyle üretim giderek daha ucuz hale gelmekte ve fiyatlardaki düşüşler mal ve hizmetlere olan talebi artırmaktadır. Artan talebin neden olduğu *maliyet etkisi* enerji tüketimini ve beraberinde CO₂ emisyonunu artırmakta; bunun sonucunda çevresel bozulmalara yol açmaktadır. Bu etki özellikle tarım, sanayi, hizmetler ve ulaşım sektörlerinde görülmektedir (Shabani ve Shahnazi, 2019: 1065).

BİT'in çevresel kalite üzerindeki etkisinin incelendiği bu çalışmada mevcut literatüre aşağıda belirtilen açılardan katkı sağlaması beklenmektedir. (i) BİT'in çevresel kalite üzerindeki etkilerine yönelik çalışmalar incelendiğinde gelişmiş ülkelerin yanı sıra gelişmekte olan ülke ekonomileri kapsamında ASEAN, Sahra-altı Afrika gibi ülke gruplarının incelendiği; buna karşın, yükselen ekonomiler kapsamında ise BRICS ve Next-11 gibi ülke grupları üzerinde araştırmaların yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmada ise özel bir ülke grubu seçilmeksizin yükselen piyasa ekonomileri bağlamında BİT'in çevresel kalite üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. (ii) Yükselen piyasa ekonomilerinin ele alındığı örneklemde BİT - çevresel kalite ilişkisinde küreselleşme değişkeni modele dahil edilerek küreselleşmenin emisyon üzerindeki etkisi irdelenmektedir. (iii) İncelenen çalışmaların birçoğunda genellikle BİT, tek bir boyut (internet veya cep telefonu kullanımı) altında ele alınmaktadır. Tek bir boyutun ele alınması ile BİT'in diğer boyutları hakkında genelleme yapılması mümkün değildir. Dolayısıyla bu çalışmada tek bir boyut veya ayrı ayrı tüm boyutların ele alınması yerine temel bileşenler analizi yardımıyla BİT'in tüm alt göstergeleri dikkate alınarak BİT indeksi oluşturulmaktadır. Oluşturulan indeks aracılığıyla BİT'in çevresel kalite üzerindeki etkisi incelenmektedir. (iv) Çalışmada incelenen yükselen piyasa ekonomilerinin CO₂ düzeyleri birbirinden farklıdır. Farklı emisyon düzeylerine sahip ülkelerde BİT'in etkisinin net bir şekilde ortaya konulabilmesi için emisyon düzeylerine göre ülkelerin ayrıştırılması önem arz etmektedir. Bu bağlamda Phillips ve Sul (2007, 2009) tarafından geliştirilen veriye dayalı algoritma yardımıyla emisyon düzeyleri bakımından birbirine yakınsayan ülkeler alt kulüplere ayrılmaktadır. Bu çalışmada hem panelin tamamı hem de birbirine yakınsayan ülkelerin oluşturduğu alt kulüpler göz önünde bulundurulurken CO₂ emisyonunun belirleyicileri ve BİT'in çevresel kalite üzerindeki etkilerine yönelik bulgular tartışılmaktadır.

1. Literatür Taraması

BİT'in gelişimine yönelik yapılan yatırımların ekonomik ve toplumsal etkilerinin yanı sıra çevresel kalite üzerinde de önemli rol oynadığına yönelik çalışmalar mevcuttur. BİT'in çevresel kalite üzerindeki etkisi iki başlık altında incelenmiştir. Birinci grupta çevresel kalite üzerinde göstermiş olduğu olumlu etkisine, ikinci grupta ise olumsuz etkisine ait güncel çalışmalara yer verilmiştir.

BİT'in iklim değişikliği ve küresel ısınmanın azaltılmasındaki rolü iki yönlüdür. Birincisi, enerji verimliliğini artırma ve yenilenebilir enerji maliyetlerini azaltma yeteneği aracılığıyla sektörlerin emisyonlarının azaltılmasına yöneliktir. İkincisi ise ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisiyle genişleyen ekonomilerde emisyon azaltımında rol oynayabilecek fırsatlar yaratma potansiyeline sahip olmasıdır. Zhang ve Liu (2015) çalışmasında, STIRPAT modeli yardımıyla Çin'in farklı bölgelerinde iller düzeyinde BİT'in CO₂ emisyonları üzerindeki etkisini araştırmıştır. BİT endüstrisinin emisyonların azaltılmasında önemli bir payı olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Özellikle Çin'in merkez bölgesinde BİT'in emisyonların azaltmadaki etkisinin doğu bölgesine göre daha yüksek olduğu; buna karşın batı bölgesinde ise önemli bir etkisinin olmadığı sonucuna varılmıştır. Al-Mulali vd. (2015), 2000-2013 dönemleri arasında gelişmiş ve gelişmekte olan 77 ülke örnekleminin ele alındığı çalışmada BİT'in göstergesi olarak modele dahil edilen internet kullanımının gelişmiş ülkelerde emisyonlar üzerinde negatif etkisi olmasına rağmen gelişmekte olan ülkelerde emisyonun azaltılmasında önemli bir rolü olmadığı bulgusu elde edilmiştir. Benzer şekilde Higón vd. (2017), çevresel Kuznets eğrisi (ÇKE) hipotezi çerçevesinde küresel ölçekte BİT'in CO₂ emisyonları üzerindeki etkisini 26 gelişmiş ve 116 gelişmekte olan ülke verisiyle incelemiştir. Gelişmişlik düzeyi bakımından her iki grupta da BİT eşik düzeyine ulaştığında emisyonların azaltılmasında önemli rol üstlendiği bulgusu elde edilmiştir. Asongu (2018), 44 Sahra-altı Afrika ülkesinde küreselleşme perspektifinde BİT'in emisyonlar üzerindeki etkisini genelleştirilmiş momentler yöntemiyle incelemiştir. BİT göstergesi olarak internet kullanımı ve cep telefonu abonelikleri ele alınmıştır. CO₂ emisyonlarının artmasına neden olabilecek küreselleşme faaliyetleriyle ilgili maliyet ve kısıtlamaların BİT aracılığıyla indirgenerek çevresel bozulmalar üzerindeki olumsuz etkilerin azaltılabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, BİT ekipmanlarının bilgi paylaşım mekanizması görevi üstlenerek küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan bilgi asimetrisinin azaltılmasında önemli rol oynadığı bulgusu elde edilmiştir. Majeed (2018), gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere ilişkin bir panel veri setinin ele alındığı çalışmada, gelişmiş ülkelerde BİT'in çevresel bozulmaları azalttığı; gelişmekte olan ülkelere ise ya çevreye zarar verdiği ya da etkisinin önemsiz olduğu sonucunu elde etmiştir. Danish (2019), Kuşak ve Yol ülkeleri perspektifinde BİT ve BİT'in ticaret ile etkileşim etkisinin emisyon salınımını negatif yönde etkilediği bulgusuna ulaşmıştır. BİT'in emisyonların azaltılmasında sadece doğrudan değil, aynı zamanda ticaret ve doğrudan yabancı yatırımlar aracılığıyla dolaylı bir rol üstlendiğini belirtmiştir. Danish vd. (2019), BİT'in CO₂ emisyonları üzerindeki uzun ve kısa dönemli ilişkileri dinamik en küçük kareler (DOLS), tamamen değiştirilmiş en küçük kareler (FMOLS) ve Driscoll-Kraay panel tahmin yöntemleri aracılığıyla incelemiştir. Küresel ölçek bağlamında yüksek ve orta gelirli ülkelerde BİT emisyonların azaltılmasında etkili iken; düşük gelirli ülkelerde ise emisyonun artmasında etkili olduğu bulgusu elde edilmiştir. Bununla birlikte tüm gelir gruplarında enerji tüketiminin emisyonların artmasında önemli bir paya sahip olduğu bulunmuştur. BİT aracılığıyla yüksek ve orta gelirli ülkelerde ÇKE hipotezinin geçerli olduğu ve dolayısıyla ülkelerin çevresel sürdürülebilirlik düzeyine ulaştığını; buna karşın düşük gelirli ülkelerde ise ÇKE hipotezinin

geçerli olmadığı sonucu elde edilmiştir. Benzer şekilde, ÇKE hipotezi çerçevesinde Faisal vd. (2020) hızlı gelişen ülke ekonomilerinde BİT ile CO₂ arasında ters U şeklinde ilişki olduğunu; Ulucak vd. (2020) BRICS ülkelerinde küreselleşme emisyonlarının artmasında etkili iken BİT aracılığıyla emisyonların azaltılarak çevresel kalitenin desteklendiğini; Ahmed ve Le (2021) ASEAN ülkelerinde BİT ve ticaretin küreselleşmesinin emisyonların azaltılmasında ve çevresel kalitenin iyileştirilmesinde etkili olduğunu savunmuştur. Dolayısıyla BİT kullanımının çevre kirliliğini azaltmadaki rolü desteklenmiştir. Shabani ve Shahnazi (2019) BİT'in İran ekonomisinin farklı sektörleri üzerindeki etkisinin incelediği çalışmada hizmet ve ulaşım sektörlerinde BİT'in emisyonları azalttığı; sanayi sektöründe ise emisyonları arttırdığı sonucuna ulaşmıştır. Godil vd. (2020), 1995-2018 dönemlerine ait çeyrek yıllık verilerle Pakistan için BİT, gelir, kurumsal kalite ve finansal gelişimin emisyon üzerindeki etkileri kantil otoresif dağıtılmış gecikmeli model (QARDL) kullanılarak araştırmıştır. Ülkenin emisyon düzeyi düşük iken gelir ve kurumsal kalitenin emisyonlar üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı; yüksek emisyon düzeyinde ise emisyonların artmasında etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Finansal gelişimin bütün kantillerde, BİT'in ise düşük ve yüksek kantillerde emisyonun azaltılmasında rol oynadığı vurgulanmıştır. Chien vd. (2021) BRICS ülkelerinde sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin ortaya konulmasına yönelik ÇKE hipotezi kapsamında BİT ve diğer emisyon belirleyicilerinin emisyon üzerindeki etkisini momentler kantil regresyon yöntemi ile incelemiştir. Gelir ve enerji tüketimindeki artışın emisyonların artmasında etkili olduğu; BİT kullanımının ise düşük ve orta kantillerde çevresel bozulmalar üzerinde negatif bir etkisi olduğu bulunmuştur. Bu bulgu BİT'in enerji verimliliği teknolojileri aracılığıyla düşük ve orta emisyon düzeylerinde emisyonu azalttığına vurgu yapılmıştır. Haldar ve Sethi (2022) çalışmasında 2000-2018 dönemleri arasında 16 yükselen piyasa ekonomisini ele almıştır. BİT'in çevresel kalite üzerindeki doğrudan etkisinin yanı sıra ticari açıklık, inovasyon, yenilenebilir enerji ve finansal gelişim aracılığıyla dolaylı etkilerini incelemiştir. BİT kapsamında ele alınan internet kullanımı ve mobil hücresel kullanım artışının yanı sıra artan yenilenebilir enerji tüketimi ve ticaretin emisyonu azalttığı bulgusu elde edilmiştir.

BİT'in daha erişilebilir ve uygun fiyatlı hale gelmesiyle kullanımı giderek artmaktadır. Dolayısıyla artan BİT kullanımı daha fazla enerji tüketimine yol açmakta ve bu durum emisyonların artmasına neden olabilmektedir. Lee ve Brahmasrene (2014), 1991-2009 yıllık verilerle 9 Güneydoğu Asya ülkesi için BİT, ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonları arasında uzun dönemli ilişkinin geçerli olup olmadığını araştırmıştır. FMOLS tahminlerine göre, BİT'in yalnızca ekonomik büyümeyi desteklemekle kalmayıp; aynı zamanda emisyonlar üzerinde de istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu sonucunu elde etmiştir. Benzer şekilde, Salahuddin vd. (2016) BİT'in OECD ülkelerinde hem ekonomik büyümeyi hem de emisyonları arttırdığını belirtmiştir. Çalışmada ayrıca BİT'in ticari açıklığı teşvik ettiği; buna karşın gelirin emisyonlar üzerinde önemli bir etkisi olmadığı vurgulanmıştır. Afzal ve Gow (2016), 1990-2014 yılları arasında Next-11 ülkeleri için BİT kullanımının elektrik tüketimi üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çalışmada farklı BİT göstergeleri kullanılarak artan BİT kullanımının elektrik tüketimini arttırdığı ve dolayısıyla artan enerji tüketiminin de emisyonların artmasına neden olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde Park vd. (2018) AB ülkeleri arasından seçilmiş 23 ülke verisi aracılığıyla BİT ve finansal gelişimin çevresel kalite üzerindeki etkisini panel ortalama grup, FMOLS ve DOLS tahmin yöntemleri yardımıyla incelemiştir. Finansal gelişim, ticari açıklık ve ekonomik büyümenin emisyonlar üzerinde negatif etki gösterdiği; BİT kullanımı ve elektrik tüketiminin ise emisyonların artmasına neden olduğu sonucuna varılmıştır. Elde edilen

bulgular doğrultusunda, örneklemedeki ülkelerin enerji verimli BİT araçlarına ihtiyaç duyulduğunun altı çizilmiştir. Danish vd. (2018) Next-11 ülkeleri için BİT, finansal gelişme, BİT ile finansal gelişmenin etkileşim etkisinin yanı sıra ekonomik büyümenin çevresel kaliteyi kötüleştirdiği; Haseeb vd. (2019) BRICS ülkeleri için BİT, küreselleşme ve elektrik tüketiminin çevresel bozulmalara neden olduğunu öne sürmüştür. Avom vd. (2020) Sahra-altı Afrika bölgesinin ele alındığı çalışmada BİT'in hem doğrudan hem de enerji tüketimi aracılığıyla dolaylı olarak emisyonları arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Raheem vd. (2020) 1990-2014 dönemi için G7 ülkeleri kapsamında BİT ve finansal gelişmenin hem CO2 emisyonları hem de ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmıştır. Uzun dönemde finansal gelişimin CO2 emisyonları üzerinde zayıf fakat artırıcı bir rol üstlendiği; bunun yanı sıra internet kullanımı ve mobil hücresel abonelikler yardımıyla BİT'in emisyonların artmasında önemli payı olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca bahsi geçen değişkenlerin büyüme üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı bulunmuştur. Su vd. (2021) sürdürülebilir kalkınma için BRICS ülkelerinde BİT'in emisyonlar üzerinde azaltıcı bir rol üstlenip üstlenmediğini ÇKE hipotezi çerçevesinde incelemiştir. BİT göstergesi olarak ele alınan sabit telefon ve geniş bant aboneliklerinin CO2 emisyonları üzerinde pozitif bir etkisi; mobil hücresel aboneliklerin ise negatif bir etkisi olduğu bulgusu elde edilmiştir. Charfeddine ve Kahia (2021) çevresel kalitenin göstergesi olarak CO2 emisyonlarını ele aldığı çalışmada BİT ve yenilenebilir enerji tüketiminin emisyonlar üzerindeki etkisini panel-VAR tekniği aracılığıyla incelemiştir. Çalışmada 1997-2019 dönemleri arasında MENA ülkeleri iki grup altında ele alınmıştır. Tahmin sonuçlarına göre, BİT göstergelerinin her iki grup için de çevresel kalite üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu sonucu elde edilmiştir. Yenilenebilir enerji kullanımının artmasının emisyonları azalttığı ve dolayısıyla çevresel kaliteyi iyileştirdiği vurgulanmıştır. Modelde yer alan diğer kontrol değişkenler çerçevesinde ise ticaret ve ekonomik büyümenin çevresel bozulmalara yol açabileceği ortaya konulmuştur. Usman vd. (2021) gelişmekte olan ve yükselen 9 Asya ekonomisi için BİT ve CO2 arasındaki simetrik ve asimetrik ilişkinin araştırıldığı çalışmada 9 ülkeden 6'sında BİT'in emisyonların artmasına neden olduğundan dolayı BİT endüstrisinin çevre dostu olmadığı sonucu elde edilmiştir. Alataş (2021), 1995-2016 dönemleri arasında farklı emisyon düzeylerine sahip 93 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerini yüksek, orta ve düşük emisyon salınımı yapan ülkeler şeklinde sınıflandırarak STIRPAT modeli çerçevesinde BİT'in emisyonlar üzerindeki etkisini araştırmıştır. BİT göstergeleri olarak internet kullanımı, mobil hücresel ve sabit telefon abonelikleri ele alınmıştır. Ülkeler farklı emisyon düzeylerine sahip olsalar dahi artan BİT kullanımının çevresel bozulmalara yol açtığı bulgusuna ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra yüksek ve orta düzeyde emisyon salınımı yapan ülkelere küreselleşmenin çevresel kaliteyi iyileştirdiği; buna karşın gelirdeki artışın tüm emisyon düzeylerinde CO2 emisyonlarını arttırdığı belirtilmiştir.

Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde, BİT'in çevresel kalite üzerindeki etkisi konusunda henüz bir fikir birliğine varılmadığı görülmektedir. Çalışmalarda seçilen ülke veya ülke grupları, zaman periyodunun farklılığı ve kullanılan ekonometrik teknikler gibi etmenlerden dolayı bulguların farklılaştığı dikkat çekmektedir.

2. Veri ve Metodoloji

2.1. Veri ve Model

Bu çalışmada 1995-2018 dönemi arasında yükselen piyasa ekonomilerinden¹ oluşan bir panel veri seti için BİT'in çevresel kalite üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çevresel kalitenin bir ölçüsü olarak CO₂ emisyonu kullanılmıştır. Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde çevresel kalite üzerinde en önemli etkiye sahip olan değişkenler arasında ekonomik büyüme, enerji tüketimi değişkenleri ilk sıralarda yer almaktadır (Fakher, vd. 2018: 448). Bunun yanı sıra küreselleşmenin de çevresel kalite üzerinde önemli etkilerinin olduğunu gösteren çok sayıda çalışma mevcuttur (Bilgili vd., 2020: 1089). Bu çalışmada BİT'in yanı sıra çevresel kalite üzerinde önemli etkilere sahip olan ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve küreselleşmenin CO₂ emisyonu üzerindeki etkilerini incelemek için aşağıdaki ekonometrik model tahmin edilmiştir:

$$CO_{2it} = \beta_0 + \beta_1 GDP_{it} + \beta_2 ICT_{it} + \beta_3 EC_{it} + \beta_4 GLOB_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

burada $i = 1, 2, \dots, N$ ve $t = 1, 2, \dots, T$ ülkeyi ve zaman dilimini ifade etmektedir. CO_{2it} , kişi başına düşen CO₂ emisyonunu, GDP_{it} ekonomik büyümenin göstergesi olarak kişi başına düşen GSYİH'yi, EC_{it} kişi başına düşen enerji tüketim miktarını, $GLOB_{it}$ küreselleşmeyi ve ICT_{it} bilgi ve iletişim teknolojilerini temsil etmektedir. Küreselleşmenin çevresel kalite üzerindeki etkisini kontrol etmek için ticari açıklık gibi tekil bir gösterge yerine; Dreher (2006) tarafından geliştirilen ve Gygli vd. (2019) tarafından revize edilen küreselleşme indeksi kullanılmıştır. Dünyadaki her bir ülkenin ekonomik, sosyal ve politik boyutlarını dikkate alarak oluşturulan KOF küreselleşme indeksi, literatürde küreselleşmenin bir göstergesi olarak tercih edilmektedir (Liu vd., 2020: 2; Ulucak vd., 2020: 860; Alataş, 2021: 5). Çalışmanın temel bağımsız değişkenlerinden biri olan bilgi ve iletişim teknolojileri dört alt bileşenden oluşmaktadır. Bunlar internet kullanıcıları yüzdesi, mobil hücresel abonelikler, sabit telefon abonelikleri ve sabit geniş bant abonelikleridir. Aynı yapının bileşenlerini temsil eden değişkenlerin aynı denklem içerisinde modellemeye dahil edilmesi durumunda, özellikle bu değişkenler arasında yüksek derecede korelasyon mevcutsa, çoklu doğrusal bağlantı sorunuyla karşı karşıya kalınabilir. Bu sorunu önlemek için temel bileşenler analizi yardımıyla BİT'in dört alt bileşeni kullanılarak BİT indeksi oluşturulmuştur. İndeks kullanmanın en temel avantajı, farklı BİT göstergelerinin orijinal veri kümesindeki özelliklerin çoğunu temsil eden tek bir bileşene indirgenmesine olanak sağlamasıdır. Çalışmada BİT ve küreselleşme indeksleri hariç bütün değişkenlerin logaritmik formları tahmin modelinde kullanılmıştır. Tablo 1'de ekonometrik tahminlerde kullanılan değişkenlerin tanımlamaları ve veri kaynakları belirtilmektedir.

Değişkenler	Tanım	Kaynak
CO ₂	Kişi başına düşen CO ₂ emisyonu (metrik ton)	Dünya Bankası
GDP	Kişi başına düşen GSYİH (2015 baz yılı, US\$ cinsinden)	Dünya Bankası
INTERNET	İnternet kullanan bireyler (nüfusun yüzdesi)	Dünya Bankası
MOBILE	Mobil hat aboneliği (100 kişi başına)	Dünya Bankası

¹ Gelişmekte olan ülkeler, MSCI'de listelenen ülkeler arasından 22 ülke verisi ele alınmaktadır. (Katar, Kuveyt ve Tayvan örneklem dönemine ait veri mevcudiyetinin eksikliği bakımından veri setine dahil edilmemiştir.) (Ayrıntılar için bakınız: <https://www.msci.com/our-solutions/indexes/market-classification>).

F_PHONE	Sabit hat aboneliği (100 kişi başına)	Dünya Bankası
F_BROAD	Sabit geniş bant internet aboneliği (100 kişi başına)	Dünya Bankası
EC	Kişi başına düşen birincil enerji tüketimi (kilowatt saat)	BP İstatistikleri
GLOB	Genel küreselleşme indeksi (indeks)	KOF
ICT _{index}	BİT indeksi	

Tablo 1. Değişkenlere Ait Tanımlamalar ve Veri Kaynakları

Temel bileşenler analizi (TBA), veri kümesinin boyutsallığının azaltılıp yorumlanabilirliğini arttıran aynı zamanda bilgi kaybını en aza indirgeyen istatistiksel bir tekniktir. Verilerdeki varyasyonun maksimum düzeyde tutularak birbiriyle ilişkisiz yeni değişkenlerin yaratılmasıyla gerçekleştirilmektedir. Değişkenler arasında doğrusal ilişkilerin olduğu ve standartlaştırılmış varyansın her bir bileşen tarafından ne dereceye kadar açıklandığını gösteren veri kovaryans matrisinin öz değerlerinin ayrıştırılması varsayımlarına dayanmaktadır. Bahsi geçen teknik literatürde BİT'e ait indeks oluşturulmasında uygun bir yöntem olarak kabul edilmektedir (Dabbous, 2018: 73; Khan vd., 2020: 36723; Akande vd. 2019: 587). Bu çalışmada TBA'nın uygulanmasına geçilmeden önce tekniğe ait varsayımların veri seti bakımından uygunluğu incelenmiştir. Buna yönelik önce değişkenler arasındaki doğrusal ilişki Pearson korelasyon katsayıları kullanılarak test edilmiş; daha sonra ana bileşenin tanımlanması için öz vektör ve öz değerlerin hesaplanarak değişken kümesine ait öz değeri birden büyük olan bileşen sayısı kadar veri indirgemesi yapılmıştır. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem uygunluk testi ve Bartlett'in küresellik testi yardımıyla elde edilen bulguların geçerliliği değerlendirilmiştir. KMO örneklem uygunluk testi, ele alınan verilerin TBA'ya uygun olup olmadığının yanı sıra değişkenler arasındaki ilişkilerin önemli olup olmadığını ölçmektedir. KMO örneklem uygunluk ölçüsü, 0 ile 1 arasında değer almakta ve bu değer uygunluğun derecesi hakkında bilgi vermektedir. KMO ölçüsüne göre, 0.50-0.59 arası zayıf; 0.60-0.69 arası orta; 0.70-0.79 arası iyi; 0.80-0.89 arası çok iyi ve 0.90-1 arası mükemmel uygunluk olarak kabul edilmektedir. Verilerin indirgemesinin uygunluğu ise Bartlett'in küresellik testi yardımıyla incelenmektedir (Ekinci-Hamamcı ve Şahinoğlu, 2020: 736-737). Tablo 2'de çalışmada kullanılan değişkenlere ait betimsel istatistikler ve korelasyon matrisi; Tablo 3'te ise dört BİT göstergesi için hesaplanan öz değerlere, KMO örneklem uygunluk ölçüsüne ve Bartlett'in küresellik testine ait bulgular verilmiştir.

<i>Değişkenler</i>	<i>Ort.</i>	<i>S.S.</i>	<i>Min.</i>	<i>Max.</i>
<i>lnCO₂</i>	1.447	0.894	-0.263	3.417
<i>lnGDP</i>	8.881	0.878	6.427	11.039
<i>lnEC</i>	9.899	0.927	8.026	12.209
<i>lnGLOB</i>	4.182	0.143	3.671	4.445
<i>Internet</i>	30.320	27.577	0.005	98.45
<i>Mobile</i>	70.185	53.593	0	212.64
<i>F_Phone</i>	19.416	13.308	1.243	60.249
<i>F_Broad</i>	8.585	9.773	0.0003	41.597

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	
<i>lnCO₂</i>	(1)	1							
<i>lnGDP</i>	(2)	0.8956	1						
<i>lnEC</i>	(3)	0.9761	0.9306	1					
<i>lnGLOB</i>	(4)	0.5022	0.3254	0.2325	1				
<i>Internet</i>	(5)	0.3222	0.3957	0.3146	0.7106	1			
<i>Mobile</i>	(6)	0.2948	0.3015	0.2790	0.6653	0.8483	1		
<i>F_Phone</i>	(7)	0.4442	0.5393	0.3871	0.5242	0.8391	0.7905	1	
<i>F_Broad</i>	(8)	0.2467	0.3589	0.2298	0.6189	0.8534	0.7307	0.8683	1

Tablo 2. Betimsel İstatistikler ve Korelasyon Matrisi

Tablo 2'deki değişkenlerin betimsel istatistikleri incelendiğinde, BİT'in dört göstergesi arasında yüksek dereceden korelasyon ilişkisi mevcuttur. Bahsi geçen dört göstergeyi ayrı ayrı modelleme sürecine dahil etmek yerine TBA yardımıyla bir bileşik indeks elde edilmesi yaklaşımına başvurulmuştur.

<i>Bileşenler</i>	<i>Özdeğer</i>	<i>Fark</i>	<i>Varyans</i>	<i>Kümülatif</i>	
<i>Bileşen 1</i>	2.65935	1.73447	0.7648	0.7648	
<i>Bileşen 2</i>	.924875	.608539	0.1312	0.8960	
<i>Bileşen 3</i>	.316336	.216894	0.0791	0.9651	
<i>Bileşen 4</i>	.099442	---	0.0249	1.0000	
<i>Değişkenler</i>	<i>Bileşen 1</i>	<i>Bileşen 2</i>	<i>Bileşen 3</i>	<i>Bileşen 4</i>	<i>Açıklanmayan</i>
<i>Internet</i>	0.5798	-0.1962	-0.1951	-0.7663	0
<i>Mobile</i>	0.4784	-0.5335	0.6068	0.3440	0
<i>F_Phone</i>	0.3500	0.8082	0.4696	-0.0617	0
<i>F_Broad</i>	0.5590	0.1540	-0.6109	0.5391	0
<i>Korelasyon matrisinin determinanı</i>					
Determinant					0.051
<i>Bartlett Küresellik testi</i>					
χ^2 (serbestlik derecesi=6)					1557.773
p- değeri					0.000
<i>Kaiser-Meyer-Olkin örneklem uygunluk ölçüsü</i>					
KMO					0.723

Tablo 3. Temel Bileşenler Analizi, KMO ve Bartlett Küresellik Testi Sonuçları

Tablo 3'te yer alan öz değer hesaplamaları sonucunda değişken kümesinin bir bileşene indirgendiği bulgusuna ulaşılmıştır. KMO örneklem uygunluk ölçüsünün değeri 0.723 olarak bulunmuş ve bu değer verilerin analiz için iyi uygunluk gösterdiği ortaya konulmuştur. Bartlett'in küresellik testi sonucuna göre, korelasyon matrisinin birim matrise eşit olduğunu ifade eden sıfır hipotezi %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmiş ve korelasyon matrisinin birim matristen farklı olduğu bulunmuştur. Elde edilen bulgular, TBA'nın değişken kümesinin indirgenmesi için uygun bir teknik olduğunu aynı zamanda güvenilir ve tutarlı sonuçlar ürettiğini göstermektedir.

2.2. Metodoloji

Çalışmanın ampirik adımları şu şekilde sıralanmaktadır: kulüp yakınsama yaklaşımıyla ülkelerin sınıflandırılması, yatay kesit bağımlılık testleri ve eğim katsayılarının homojenlik durumu, panel birim kök testleri, eşbütünleşme analizi, uzun dönem parametre tahminleri ve nedensellik ilişkisi.

2.2.1. Kulüp Yakınsama

Phillips ve Sul (2007) veriye dayalı algoritma aracılığıyla kümeleme yöntemini kullanarak ülkeleri veri matrisindeki benzerliklerine göre sınıflandıran ve her bir kulüp/grup içerisinde yakınsamanın geçerli olup olmadığını test eden kulüp yakınsama yaklaşımını önermektedir. Kulüp yakınsaması, ampirik büyüme literatüründe gelirdeki yakınsamayı test etmek için yaygın olarak kullanılan tekniklerden biridir (Du, 2017: 882). Beta, sigma ve stokastik yakınsama gibi diğer yakınsama yaklaşımlarından en temel farkı çoklu dengeler sağlamasıdır. Kulüp yakınsaması teknoloji, tercihler, politik sistem gibi benzer yapısal özelliklere ve koşullara sahip ülkelerin aynı kararlı duruma yakınsama eğilimi göstereceğini ifade etmektedir. (Morales-Lage vd., 2019: 2). Bu teknikte ülkeler arasındaki kararlı durum (steady-state) düzeyi önemli ölçüde farklılıklar gösterebileceğinden dolayı çalışmadaki kişi başına düşen CO₂ emisyon miktarı değişkeni bakımından benzer davranış eğilimi sergileyen ülke kulüpleri tanımlanmaktadır. Dolayısıyla ampirik analize bu yeni yaklaşım kullanılarak ülkelerin sınıflandırılmasıyla başlanmaktadır.

Kulüp yakınsama yaklaşımında ele alınan değişken zamanla değişen iki bileşene ayrıştırılmaktadır:

$$y_{it} = \delta_{it}\mu_t \quad (2)$$

burada y_{it} kişi başına düşen CO₂ emisyonunun logaritmasını ifade etmektedir. μ_t paneldeki ülkeler arasındaki ortak faktördür ve y_{it} 'nin toplamsal ortak etkisini göstermektedir. δ_{it} ise kendine özgü bileşendir ve μ_t ortak faktör ile y_{it} 'nin sistematik kısmı arasındaki kendine özgü uzaklığı ölçen birim geçiş faktörlerini temsil etmektedir (Phillips & Sul, 2007: 1775). Yakınsama hipotezine göre her bir ülke için δ_{it} 'nin kısıtlı(sınırlı) bir δ_i değerine yakınsadığı ve δ_{it} ile δ_i arasındaki ortalama farkın $\alpha \geq 0$ ve $\delta_i = \delta$ için $1/(t^\alpha \log(t+1))$ oranında azalacağı varsayılmaktadır. Bu süreç, δ_{it} faktör yüklerinin yakınsak olup olmadığını test ederek yakınsamanın belirlenmesini sağlamaktadır (Ulucak ve Apergis, 2018: 24). Her bir serinin logaritmasının yatay kesit ortalamasına oranlanarak h_{it} geçiş yolu hesaplanmaktadır:

$$h_{it} = \frac{X_{it}}{N^{-1} \sum_{i=1}^N X_{it}} = \frac{\delta_{it}}{N^{-1} \sum_{i=1}^N \delta_{it}} \quad (3)$$

Denklem (3) kullanılarak yatay kesit varyasyon oranı (H_1/H_t) aşağıdaki gibi oluşturulmaktadır:

$$H_{it} = N^{-1} \sum_{i=1}^N (h_{it} - 1)^2 \quad (4)$$

Panelin ortak sınıra olan uzaklığını gösteren Denklem (4) aracılığıyla her bir yatay kesitin varyansı hesaplanmaktadır. Ele alınan panel veri setinde yakınsamanın varlığını ifade eden sıfır hipotezi $H_0: \delta_i = \delta_t$ and $\alpha \geq 0$ iken; alternatif hipotez $H_1: \delta_i \neq \delta_t$ and $\alpha < 0$ şekilde

kurulmaktadır. Denklem (5)'teki log-t regresyon modeli kullanılarak yukarıdaki hipotezler istatistiksel olarak test edilmektedir:

$$\log(H_1/H_t) - 2\log(\log t) = \alpha + \beta \log t + u_t, \quad \text{for } t = [\tau T], [\tau T] + 1, \dots, T\tau > 0 \quad (5)$$

burada τ örneklemden çıkarılan kısmı sembolize etmekte ve Monte Carlo simülasyonları sonuçlarına göre küçük örneklemler için $\tau = 0.3$, büyük örneklemler için $\tau = 0.2$ alınması önerilmektedir (Phillips & Sul, 2007: 1789; Phillips & Sul, 2009: 1168). Kalıntıların uzun dönemli varyansı için değişen varyans ve otokorelasyonun tutarlı tahmincisi kullanılarak standart hatalar hesaplanmaktadır. Yakınsama olduğunu ifade eden sıfır hipotezinin test edilmesi için %5 anlamlılık düzeyinde tek taraflı t testi kullanılmaktadır. Eğer $\hat{\beta}$ 'nin test istatistiği kritik değer olarak ele alınan -1,65'ten küçük ise nispi/koşullu yakınsamayı ifade eden sıfır hipotezi reddedilmektedir. Bu, paneldeki bütün ülkelerin tekil/eşsiz (unique) kararlı durum düzeyine sahip olmadığını; başka bir deyişle örneklemin tamamında yakınsama olmadığını ifade etmektedir. Panelin tamamında yakınsama olmadığı takdirde kümeleme yöntemi yardımıyla alt gruplar/kulüpler içerisinde yakınsamanın incelenmesi önerilmektedir. (Phillips ve Sul, 2007: 1794). Alt gruplar/kulüpler belirlenmesinin ardından Phillips ve Sul (2009) tarafından geliştirilen beş aşamalı veriye dayalı kümeleme algoritması yardımıyla başlangıç kulüplerin birleşip yeni kulüpler oluşturup oluşturmadıkları incelenmektedir.

2.2.2. Yatay Kesit Bağımlılığı ve Eğim Heterojenliği

Model tahmininde yatay kesit bağımlılığının göz ardı edilmesi tahminde etkinlik kaybına neden olabilmekte ve hatalı sonuçlara yol açabilmektedir. Bu bağlamda, ülkeler ekonomik durumları ve karbon emisyon seviyeleri bakımından farklı özelliklere sahip olduğundan dolayı yatay kesit bağımlılığının olup olmadığını araştırılması oldukça önemlidir. Bu çalışmada yatay kesit bağımlılığının varlığının araştırılmasına yönelik Breusch ve Pagan (1980) LM testi, Pesaran (2004) CD testi ve Pesaran vd. (2008) tarafından geliştirilen LMadj testi kullanılmıştır. Yatay kesit heterojenliği varlığında, eğim katsayılarının homojen olduğunun varsayılması yanıltıcı tahminlere neden olabilmekte ve dolayısıyla katsayıların homojenliğinin sınanması önem arz etmektedir (Shahbaz et al., 2018, p:1483). Bu amaçla eğim katsayılarının homojenlik sınamaları için aşağıda verilen Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilmiş delta test istatistikleri kullanılmaktadır:

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}\tilde{\xi} - k}{\sqrt{2k}} \right) \quad (6)$$

$$\tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}\tilde{\xi} - E(\tilde{z}_{it})}{\sqrt{\text{var}(\tilde{z}_{it})}} \right) \quad (7)$$

Denklem (6) ve (7)'de verilen eşitliklerde $\tilde{\xi}$ genişletilen Swamy test istatistiğine, k bağımsız değişken sayısına ve N yatay kesit sayısına karşılık gelmektedir. $E(\tilde{z}_{it}) = k$ ve $\text{var}(\tilde{z}_{it}) = (2k(T - k - 1))/(T + 1)$ 'ye eşittir (Pesaran ve Yamagata, 2008: 57).

2.2.3. Panel Birim Kök Testleri

Eşbütünleşme ilişkisini test etmeden önce sahte regresyon sorunlarından kaçınmak amacıyla değişkenlerin birim kök özelliklerinin incelenmesi bir ön koşuldur. Serilerin durağanlığının araştırılmasında yatay kesit bağımlılığı ve eğim heterojenliğinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu çalışmada Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CADF ve CIPS ikinci nesil birim kök testleri kullanılmıştır. CADF testinin regresyon modeli Denklem (8)'de verilmektedir:

$$\Delta y_{i,t} = \alpha_i + \rho_i y_{i,t-1} + c_i \bar{y}_{t-1} + d_i \Delta \bar{y}_t + \varepsilon_{it} \quad (8)$$

burada $\bar{y}_{t-1} = N^{-1} \sum_{i=1}^N y_{i,t-1}$ ve $\Delta \bar{y}_t = N^{-1} \sum_{i=1}^N \Delta y_{i,t}$ 'ye eşittir. Standart ADF regresyon denkleminin bireysel serilerin ilk farkları ve gecikmeli yatay kesit ortalamalarıyla genişletilmesiyle elde edilmektedir (Pesaran, 2007: 269). Panele ait hesaplanan CADF testlerinin aritmetik ortalamasıyla CIPS test istatistiği aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır:

$$CIPS = N^{-1} \sum_{i=1}^N CADF_i \quad (9)$$

burada $CADF_i$ Denklem (8)'deki i 'inci yatay kesitine ait CADF test istatistiğine karşılık gelmektedir (Pesaran, 2007: 275).

2.2.4. Panel Eşbütünleşme Testi

Eşbütünleşme testleri, aynı dereceden entegre seriler olması durumunda uzun dönem ilişkinin varlığının incelenmesinde başvurulmaktadır. Bu çalışmada, değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisinin incelenmesine yönelik Westerlund ve Edgerton (2007) tarafından geliştirilen Lagrange çarpımı (LM) bootstrap eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Yatay kesit bağımlılığı ve eğim heterojenliğini dikkate alan LM bootstrap eşbütünleşme testi, küçük örneklerde de etkin sonuçların elde edilmesini sağlamaktadır (Westerlund ve Edgerton, 2007: 185). Test istatistiği aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır:

$$LM_N^+ = \frac{1}{NT^2} \sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T \hat{\omega}_i^{-2} S_{it}^2 \quad (10)$$

burada S_{it}^2 hata teriminin kısmi toplamını, $\hat{\omega}_i^{-2}$ hata terimlerinin uzun dönem varyanslarını temsil etmektedir. Testin sıfır hipotezi, tüm yatay kesitler için değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olduğunu ifade etmektedir (Westerlund ve Edgerton, 2007: 187).

2.2.5. Uzun Dönem Parametre Tahminleri

Geleneksel uzun dönemli panel tahmin modelleri, eğim heterojenliği ve yatay kesit bağımlılığını hesaba katmadığında sahte ve yanlış tahminler üretebilme durumuyla karşıya karşıyadır (Pesaran ve Smith, 1995: 102). Bu çalışmada, eğim heterojenliği ve yatay kesit bağımlılığı varlığında güvenilir ve etkin tahmin sonuçlarının elde edilmesi amacıyla genişletilmiş ortalama grup (AMG) ve ortak ilişkili etkiler ortalama grup (CCEMG) panel tahmincileri kullanılmıştır.

Pesaran (2006) tarafından öne sürülen ve Kapetanios vd. (2011) tarafından geliştirilen CCEMG tahmincisi, bağımsız değişkenler ve gözlemlenemeyen ortak etkilerin yatay kesit ortalamalarının doğrusal kombinasyonlarını kullanmaktadır (Pesaran 2006: 969, Kapetanios vd., 2011: 327). CCEMG tahmincisi aşağıdaki gibi tahmin edilmektedir:

$$y_{it} = \alpha_{1i} + \beta_i x_{it} + \varphi_i f_t + \delta_i \bar{y}_{it} + \theta_i \bar{x}_{it} + \varepsilon_{it} \quad (11)$$

burada y_{it} ve x_{it} bağımlı ve bağımsız değişkenler, β_i bağımsız değişkenin ülkeye özgü eğim katsayısı, f_t heterojenlik altında gözlemlenemeyen ortak faktör, α_i sabit terim ve ε_{it} hata terimini temsil etmektedir. Buna göre, her bireysel regresyon için CCEMG tahmincisi istatistikleri Denklem (11)'deki $\hat{\beta}_i$ 'nin ortalamasıyla aşağıda belirtildiği gibi hesaplanmaktadır (Kapetanios vd., 2011: 328):

$$\hat{\beta}_{CCEMG} = N^{-1} \sum_{i=1}^N \hat{\beta}_i \quad (12)$$

CCEMG tahmincisi, bağımsız değişkenler ve gözlemlenemeyen ortak etkilerin dışsal ve durağan olduğunu varsaymaktadır. Değişkenler ve ortak etkiler durağan ya da aynı dereceden eşbütünleşik olduğunda tutarlı sonuçlar elde edilmektedir (Kapetanios vd., 2011: 329).

Eberhardt ve Bond (2009) ile Eberhardt ve Teal (2010) tarafından geliştirilen AMG tahmincisi, yatay kesit bağımlılığı ve heterojenlik olması durumunda bireysel katsayılarla birlikte panelin geneline ait sonuç veren ve ortalama grup etkisini hesaplayan tahmincidir. Bu tahminci iki

aşamalı bir prosedür ile elde edilmektedir (Eberhardt ve Bond, 2009: 3; Eberhardt ve Teal, 2010: 6-7):

$$\begin{aligned} \text{AMG - aşama 1} \quad \Delta y_{i,t} &= \beta' \Delta x_{i,t} + \sum_{t=2}^T c_t \Delta D_t + \varepsilon_{i,t} \\ &\Rightarrow \hat{c}_t \equiv \hat{\mu}_t \end{aligned} \quad (13)$$

$$\begin{aligned} \text{AMG - aşama 2} \quad y_{i,t} &= \alpha_i + \beta_i' \Delta x_{i,t} + c_i t + d_i \hat{\mu}_t + \varepsilon_{i,t} \\ \hat{\beta}_{AMG} &= N^{-1} \sum_{i=1}^N \hat{\beta}_i \end{aligned} \quad (14)$$

burada Δ birinci fark operatörünü, c_t zaman kuklalarının katsayısını göstermekte ve ortak dinamik süreç olarak adlandırılmaktadır. İlk aşamada, $T-1$ yıllık kukla değişkenlerle ilk farkı alınmış EKK denklemi tahmin edilmekte ve yıllık kukla değişken katsayıları $\hat{\mu}_t$ olarak yeniden isimlendirilmektedir. İkinci aşamada, bu değişkenin yanı sıra doğrusal zaman trendini içeren model tahmin edilerek her bireysel regresyon için AMG tahmincisi istatistikleri elde edilmektedir. $\hat{\beta}_{AMG}$, AMG tahmincisi için ortalama grup tahmincisini göstermektedir. Denklem (14)'teki diğer parametreler Denklem (11)'de yer alan parametrelerle benzerdir (Eberhardt ve Bond, 2009: 3).

2.2.6. Panel Nedensellik Testi

Uzun dönemli parametre tahminleri değişkenler arasındaki ilişki hakkında bilgi sağlarken; ilişkinin yönü hakkında bilgi vermemektedir. Nedenselliğin yönünün ortaya konulması, politika yapıcılarının sürdürülebilir çevre ve ekonomik büyüme için ilgili politikaların uygulamaya konulmasında etkili olmaktadır. Bu çalışmada, çevresel kalite, BİT ve CO₂ emisyonunun belirleyicileri arasındaki nedensel ilişkinin tespit edilmesi amacıyla Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından geliştirilen panel nedensellik yaklaşımına başvurulmuştur. Standart Granger nedensellik yaklaşımından farklı olarak bu testte, tüm katsayıların yatay kesitler arasında değiştiği varsayılmaktadır. Buna ek olarak, Monte Carlo simülasyonu kullanılarak, testin yatay kesit bağımlılığı olduğunda bile sağlıklı sonuçlar ürettiği belirtilmektedir (Dumitrescu and Hurlin, 2012: 1451). Dumitrescu-Hurlin (DH) panel nedensellik testi iki değişkenli lineer heterojen modele dayandırılarak aşağıdaki şekilde yazılmaktadır:

$$y_{i,t} = \alpha_i + \sum_{k=1}^K \gamma_i^{(k)} y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^K \beta_i^{(k)} x_{i,t-k} + \varepsilon_{i,t} \quad (15)$$

burada $K \in N^*$ ve $\beta_i = (\beta_i^{(1)}, \dots, \beta_i^{(K)})'$ dir. α_i , $\gamma_i^{(k)}$ ve $\beta_i^{(k)}$ sırasıyla birim etkileri, otoregresif katsayıyı ve regresyonun eğim katsayısını göstermektedir. K gecikme derecelerinin panelin tüm kesit birimleri için aynı olduğu ve dengeli panelle tahmin yapıldığı varsayılmaktadır. Teste ait sıfır ve alternatif hipotez ise şu şekilde tanımlanmaktadır:

$$\begin{aligned} H_0: \beta_i &= 0 \quad \forall i = 1, 2, \dots, N \\ H_1: \begin{cases} \beta_i = 0 & \forall i = 1, 2, \dots, N_1 \\ \beta_i \neq 0 & \forall i = N_1 + 1, N_1 + 2, \dots, N \end{cases} \end{aligned}$$

Sıfır hipotezi tüm kesit birimleri için homojen Granger nedenselliğin olmadığını; alternatif hipotez ise en az bir birimde nedensel ilişkinin olduğunu belirtmektedir. DH panel nedensellik testinde W istatistiği ve Z istatistiği olmak üzere iki test istatistiği ile hesaplanmaktadır:

$$W_{N,T}^{HNC} = N^{-1} \sum_{i=1}^N W_{i,t} \quad (16)$$

$$Z_{N,T}^{HNC} = \frac{\frac{1}{\sqrt{N}} [\sum_{i=1}^N W_{i,t} - \sum_{i=1}^N E(W_{i,t})]}{\sqrt{N^{-1} \sum_{i=1}^N \text{Var}(W_{i,t})}} \quad (17)$$

burada $W_{i,t}$ yatay kesitler için Wald istatistiğini, $E(W_{i,t})$ ve $\text{Var}(W_{i,t})$ sırasıyla Wald test istatistiğinin beklenen değeri ve varyansını sembolize etmektedir. Bahsi geçen nedensellik

yaklaşımı hem $N > T$ hem de $T > N$ durumunda olan heterojen panellerde kullanılabilirdiğinden dolayı esnek özelliklere sahiptir (Dumitrescu and Hurlin, 2012: 1459).

3. Ampirik Bulgular

3.1. Kulüp Yakınsama Sonuçları

Küreselleşme süreciyle birlikte çevresel sorunlar uluslararası boyutlara ulaşmakta ve özellikle politika yapıcılar açısından emisyonların bölgeler arasındaki dağılımı ve zaman içindeki değişimi dikkat çeken konular arasında yer almaktadır. Çalışmanın örneklemini oluşturan yükselen piyasa ekonomileri farklı düzeylerde CO₂ emisyon seviyelerine sahiptir. Emisyon düzeyleri bakımından farklılık gösteren ülkelerin tek bir panel altında incelenmesi ele alınan değişkenlerin CO₂ emisyonu üzerindeki etkilerinin net bir şekilde ortaya konulabilmesinde sorun yaratabilmektedir. Bu sorunun ortadan kaldırılabilmesi için emisyon düzeyleri bakımından birbirine yakın ülkelerin alt kulüpler altında incelenmesi daha güvenilir parametre tahminlerinin elde edilebilmesini sağlamaktadır. Bu amaçla Phillips ve Sul (2007, 2009) tarafından önerilen kulüp yakınsama yaklaşımı aracılığıyla farklı düzeylerde karbon emisyon salınımı yapan yükselen piyasa ekonomilerinin birbirine yakınsayan alt kulüpler altında toplanıp toplanmadığı araştırılmış ve sonuçlar Tablo 4'te sunulmuştur.

		$\hat{\beta}$	$\log - t$
Panelin tamamı	Yükselen piyasa ekonomileri	-0.887	-95.763**
Başlangıç kulüpler			
Kulüp 1	Çin, Hindistan, Rusya, Malezya, Birleşik Arap Emirlikleri	0.932	9.018
Kulüp 2	Kore, Suudi Arabistan	-0.493	-1.029
Kulüp 3	Brezilya, Şili, Kolombiya, Çekya, Mısır, Yunanistan, Macaristan, Endonezya, Meksika, Peru, Filipinler, Polonya, Güney Afrika, Tayland, Türkiye	0.359	1.426
Birleştirme testi			
Kulüp 1 + Kulüp 2		-0.311	-0.676
Kulüp 2 + Kulüp 3		-1.115	-9.075**
Nihai kulüpler			
Kulüp 1	Çin, Hindistan, Kore, Malezya, Rusya, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri	-0.311	-0.676
Kulüp 2	Brezilya, Şili, Kolombiya, Çekya, Mısır, Yunanistan, Macaristan, Endonezya, Meksika, Peru, Filipinler, Polonya, Güney Afrika, Tayland, Türkiye	0.359	1.426

*Not: **, %5 anlamlılık düzeyinde yakınsamanın varlığını ifade eden sıfır hipotezinin reddedilmesini simgelemektedir.*

Tablo 4. Kişi Başına Düşen CO₂ Emisyonlarının Kulüp Yakınsama Sonuçları

Tablo 4'teki bulgular incelendiğinde, yükselen piyasa ekonomilerine ilişkin panelin tamamına ait *log-t* test istatistiği (-95.763), kritik tablo değerinden (-1.65) küçük olduğu için panelin tamamında yakınsama olduğunu ifade eden sıfır hipotezi reddedilmiştir. Bu bulgu, örnekleme ülkelerin aynı kararlı durum düzeyine sahip olmadığını ve farklı karar durum düzeylerinin tanımlanması gerektiğini ifade etmektedir. Panel içerisinde birbirine yakınsayan alt kulüplerin belirlenmesi amacıyla Phillips ve Sul (2007) tarafından geliştirilen kümeleme algoritması kullanılmış ve farklı emisyon düzeylerine sahip yükselen piyasa ekonomilerinin başlangıçta üç alt kulüp altında toplandığı bulgusu elde edilmiştir.

Kulüp yakınsama metodolojisinde elde edilen kulüp sayısının olması gerektiğinden fazla tahmin edilmesinin sorun yarattığı ve bu durumda mevcut kulüplerin diğer kulüplerle birleşip birleşmeyeceğinin araştırılması gerektiği vurgulanmaktadır (Phillips ve Sul, 2009: 1171). Bu amaçla, Phillips ve Sul (2009) algoritması yardımıyla yapılan birleştirme testi bulgularına göre, Kulüp 1 ve Kulüp 2'nin birbirine yakınsadığına ilişkin test istatistiği (-0.676) kritik tablo değerinden (-1.65) büyük olduğundan kulüpler arası yakınsamanın olduğunu ifade eden sıfır hipotezi reddedilememiş ve başlangıç kulüplerinden Kulüp 1 ve Kulüp 2'nin birbiriyle birleştiği sonucu elde edilmiştir. Buna karşın, Kulüp 2 ve Kulüp 3'ün birbirine yakınsadığına ilişkin test istatistiği (-9.075) kritik tablo değerinden küçük olduğu için yakınsamanın olduğunu ifade eden sıfır hipotezi reddedilmiştir. Elde edilen birleştirme testine ait sonuçlar incelendiğinde nihai kulüp sayısının ikiye indirildiği görülmüştür. Kulüp yakınsama yaklaşımı sonucunda elde edilen nihai kulüpler incelendiğinde, küresel CO₂ emisyon salımında öncü ülkeler ile orta sıralarda yer alan ülkelerin (Ritchie, 2019) sırasıyla in Kulüp 1 ve Kulüp 2 altında toplandığı bulgusuna ulaşılmıştır.

3.2. Yatay Kesit Bağımlılığı ve Eğim Heterojenliği Sonuçları

Ticari anlaşmalar, ortak sınır, aynı etnik köken veya kültür ve diğer sosyo-ekonomik etmenler nedeniyle ülkeler birbirleriyle ilişkili olabilir (Batoool vd., 2022: 35029; Li vd., 2021: 826). Kesitler arasındaki korelasyon ilişkisinin ihmal edilmesi yanlış ve tutarsız bulgular elde edilmesine neden olabilmektedir. Kulüp yakınsaması yaklaşımı ile kulüplerin belirlenmesinin ardından, aynı kümede gruplandırılmış ülkeler ve örneklemin tamamına ilişkin yatay kesit bağımlılığı ve eğim heterojenliğinin bulguları Tablo 5'te verilmiştir.

	Yatay kesit bağımlılığı testi			Eğim homojenliği testi	
	LM	CD	LM _{adj}	$\tilde{\Delta}$	$\tilde{\Delta}_{adj}$
<i>Kulüp 1</i>	27.845**	2.711**	9.009***	4.683***	5.048***
<i>Kulüp 2</i>	193.301***	3.597**	8.073***	12.295***	14.197***
<i>Panelin tamamı</i>	325.822***	5.559***	12.335***	16.440***	18.983***

Not: *** ve ** sırasıyla %1 ve %5 istatistiksel anlamlılık düzeylerini belirtmektedir.

Tablo 5. Yatay Kesit Bağımlılığı ve Eğim Homojenliği Testi Sonuçları

Tablo 5'te verilen Breusch-Pagan LM, Pesaran CD ve Pesaran LM_{adj} test bulguları doğrultusunda hem örneklemin tamamı hem de ülke kulüpleri için yatay kesit bağımsızlığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilmiştir. Bu bulgu, modelden elde edilen kalıntılar bakımından yatay kesit birimleri arasında güçlü bir bağımlılık olduğunu göstermektedir. Eğim katsayılarının homojen

olup olmadığına değerlendirilmesi için Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen $\tilde{\Delta}$ ve $\tilde{\Delta}_{adj}$ testleri kullanılmıştır. Tablodaki bulgular doğrultusunda eğim katsayılarının homojen olduğunu ifade eden sıfır hipotezi %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmiştir. Bu bulgu, değişkenler arasındaki nedensel ilişkilerin yanı sıra esneklik katsayı tahminlerinin hem belirlenen külelerde hem de panelin tamamında ülkeler arasında heterojen olduğunu göstermektedir.

3.3. Panel Birim Kök ve Eşbütünleşme Testleri Sonuçları

Yatay kesit bağımlılığı ve heterojenlik varlığında serilerin durağanlık durumlarının incelenmesine yönelik Pesaran (2007)'nin geliştirdiği CADF ve CIPS testleri kullanılmıştır. Çalışmada, olası gözlemlenemeyen etkilerin yakalanması amacıyla serilerin birim kök içerip içermediği sabit ve trendli modeller kullanılarak araştırılmış ve test bulguları Tablo 6'da verilmiştir.

Değişkenler	Düzy	CADF		CIPS		Karar
		Birinci fark	Düzy	Birinci fark	Düzy	
Kulüp 1						
<i>lnCO₂</i>	-1.212	-3.962 ^{***}	-0.992	-4.336 ^{***}		I(1)
<i>lnGDP</i>	-1.430	-2.765 ^{**}	-1.135	-2.678 ^{**}		I(1)
<i>ICT_{index}</i>	0.029	-2.820 ^{**}	0.620	-2.839 ^{***}		I(1)
<i>lnENC</i>	-0.057	-2.663 [*]	-0.063	-2.655 ^{**}		I(1)
<i>lnGLOB</i>	-0.572	-4.586 ^{***}	0.586	-6.588 ^{***}		I(1)
Kulüp 2						
<i>lnCO₂</i>	-1.171	-3.848 ^{***}	-1.063	-9.183 ^{***}		I(1)
<i>lnGDP</i>	0.247	-2.843 ^{**}	0.263	-2.851 ^{***}		I(1)
<i>ICT_{index}</i>	-0.903	-4.353 ^{***}	-0.353	-5.530 ^{***}		I(1)
<i>lnENC</i>	-1.527	-5.973 ^{***}	-1.663	-8.746 ^{***}		I(1)
<i>lnGLOB</i>	0.803	-3.657 ^{***}	0.657	-9.371 ^{***}		I(1)
Panelin tamamı						
<i>lnCO₂</i>	-1.792	-4.835 ^{***}	-1.637	-9.082 ^{***}		I(1)
<i>lnGDP</i>	-2.122	-3.243 ^{**}	-9.243	-5.155 ^{***}		I(1)
<i>ICT_{index}</i>	-0.850	-4.110 ^{***}	-1.110	-7.083 ^{***}		I(1)
<i>lnENC</i>	-1.122	-5.634 ^{***}	-1.634	-8.909 ^{***}		I(1)
<i>lnGLOB</i>	0.746	-3.756 ^{***}	0.756	-4.137 ^{***}		I(1)

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel anlamlılık düzeylerini belirtmektedir. CADF testine ait kritik değerler: %1 için (-2.882), %5 için (-2.721) ve %10 için (-2.634). CIPS testine ait kritik değerler: %1 için (-2.812), %5 için (-2.663) ve %10 için (-2.584).

Tablo 6. CADF ve CIPS Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Tablo 6’da elde edilen bulgular incelendiğinde, her iki kulüp ve panelin tamamında serilerin düzeyde durağan olmadığına ilişkin sıfır hipotezi reddedilememiştir. Serilerin birinci farkları alındığında ise serilerin durağan olduğu bulunmuştur. Birinci dereceden bütünleşik olan CO₂ emisyonu ile belirleyicileri arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığına ait bulgular Tablo 7’de sunulmuştur.

	<i>Kulüp 1</i>		<i>Kulüp 2</i>		<i>Panelin tamamı</i>	
	LM testi	p-değeri	LM testi	p-değeri	LM testi	p-değeri
LM_N^+	18.0674	0.846	23.097	0.654	44.987	0.498

Not: p-değeri bootstrap olasılık değerini göstermekte olup 1000 tekrarlı dağılıma göre elde edilmiştir.

Tablo 7. LM Bootstrap Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Tablo 7’de verilen eşbütünleşme testi bulguları hem yatay kesit bağımlılığı hem de eğim heterojenliği durumunda tutarlı ve güvenilir sonuçlar vermektedir. İlgili eşbütünleşme testi, test denkleminde değişen varyans ve otokorelasyona izin vermekte; bununla birlikte küçük örneklerde etkin sonuçlar üretmektedir. Ampirik bulgular sonucunda, her iki kulüp ve panelin tamamı için eşbütünleşme ilişkisinin varlığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilememiştir. Bu durum, çevresel kalitenin göstergesi olan CO₂ emisyonu ile BİT ve diğer belirleyiciler arasında uzun dönemli ilişki olduğuna işaret etmektedir.

3.4. Uzun Dönem Parametre Tahminleri ve Nedensellik Sonuçları

Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin geçerliliğinin tespitinin ardından, Denklem (1)’de verilen modele ilişkin panelin tamamı ve iki alt kulüp için uzun dönem esneklik katsayıları AMG ve CCEMG tahminicileri yardımıyla bulunmuştur. Sonuçlar Tablo 8’de verilmiştir.

Bağımlı değişken: $\ln CO_2$						
	<i>Kulüp 1</i>		<i>Kulüp 2</i>		<i>Panelin tamamı</i>	
	AMG	CCEMG	AMG	CCEMG	AMG	CCEMG
ICT_{index}	-0.0332**	-0.0116**	0.0946**	0.0776	0.1675***	0.1264***
$\ln GDP$	0.4822***	0.3639**	0.3193**	0.2548**	0.4704**	0.4277*
$\ln ENC$	0.8395***	0.7530***	0.8211***	0.7735***	0.8534***	0.8391***
$\ln GLOB$	-0.0094**	-0.0046***	0.1806**	0.1609***	0.2392*	0.1885*
Wald χ^2	115.893	198.465	143.084	156.987	226.098	287.442
	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)
RMSE	0.0182	0.0276	0.0223	0.0298	0.0161	0.0211

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel anlamlılık düzeylerini belirtmektedir. Wald χ^2 test istatistiklerinin olasılık değerleri parantez içinde gösterilmektedir.

Tablo 8. AMG ve CCEMG Tahmin Sonuçları

AMG tahmincisinden elde edilen bulgular incelendiğinde diğer değişkenler sabit tutulduğunda BİT kullanımını gösteren indekste meydana gelen bir değişim Kulüp 1 için CO₂ emisyonlarında yaklaşık olarak %0.03’lük azalışa neden olmaktadır. Artan BİT kullanımının emisyonların

azaltılmasına yönelik küçük bir etkisi olmasına rağmen, çevresel kalitenin iyileştirilmesi bağlamında olumlu rol üstlenmektedir. Dolayısıyla BİT kullanımının yaygın hale gelmesi ekonomilerdeki geleneksel ve verimsiz teknolojilerin yerlerini yeşil BİT'i içeren ileri teknolojilere bıraktığından bahsedilmektedir (N'dri vd., 2021: 9). Bu durum, BİT kapsamında akıllı şehirler, ulaşım sistemleri, elektrik şebekeleri ve endüstriyel süreçlere yönelik yapılan yatırımlar ile emisyonların azaltılmasının yanı sıra enerji verimli üretim ve tüketim kalıplarının oluşmasına katkı sağlamaktadır. Elde edilen bu bulgu, BİT'in ikame etkisiyle enerji tasarrufu ve enerji verimliliği sağladığına bunun yanı sıra BİT kullanımının ülkelerin sürdürülebilir kalkınmalarına katkıda bulunduğuna işaret etmektedir. Emisyonların azaltılmasına yönelik BİT'in üstlendiği bu rol Özcan ve Apergis (2018)'in yükselen piyasa ekonomileri için; Ulucak vd. (2020)'nin BRICS ülkeleri için; Danish vd. (2019)'nin farklı gelir düzeylerindeki ülkeler için; Zhang vd. (2022)'nin gelişmekte olan ülkeler için yapılan çalışmalarıyla örtüşmektedir. Buna karşın Kulüp 2 ve panelin tamamında ise BİT'deki değişim emisyonlar üzerinde yaklaşık olarak %0.095 ve %0.168'lik artışa yol açmaktadır. Bu durum BİT kullanımındaki artışın atmosfere daha fazla CO₂ emisyon salınımına neden olduğuna ve dolayısıyla çevresel kaliteyi bozduğuna işaret etmektedir. Bu bulgu, yükselen piyasa ekonomileri için BİT'lerin çevresel sorunlarla mücadele etmede olası bir çözüm aracı olarak ele alınamadığını göstermektedir. Elde edilen bulgular literatürde yer alan Lee ve Brahmastre (2014)'nin ASEAN ülkeleri için; Danish vd. (2018)'nin Next-11 ülkeleri için; Tsaurai ve Chimbo (2019)'nun yükselen piyasalar için; Altınöz vd. (2021)'nin 10 yükselen piyasa ekonomisi için yapılan çalışmalarıyla tutarlıdır. BİT'in çevresel kalite üzerinde olumsuz rol oynamasında enerji verimliliği olmayan çok sayıda BİT araç-gereç kullanımına bağlı yüksek enerji tüketiminden, ürün yaşam döngüsünün kısa olmasından ve e-atık uygulamalarından kaynaklı olduğu söylenebilir. BİT ürünlerinin üretimi, kullanımı ve elden çıkarılmasının enerji talebini arttırdığına ve bunun sonucunda emisyonların artmasına dolayısıyla çevresel bozulmaların ortaya çıktığına dikkat çekilmektedir (Majeed, 2018: 759; Bieser ve Hilty, 2018: 11). BİT'in emisyonlar üzerindeki etkisine ait AMG ve CCEMG sonuçlarının Kulüp 2 hariç birbiriyle paralel olduğu görülmektedir. Kulüp 2'ye ait CCEMG bulgusu incelendiğinde, BİT indeksinin çevresel bozulmalar üzerinde pozitif fakat istatistiksel olarak anlamsız bir etkisi olduğu bulunmuştur.

Özellikle Sanayi Devrimi'nden sonra ülkelerin ekonomik büyümelerinin vazgeçilmez bir kaynağı olan enerji, fosil yakıtlardan elde edilmektedir. Uzun dönem parametre tahminlerine göre, hem kulüpler hem de panelin tamamında ekonomik büyüme ve enerji tüketiminin emisyonlar üzerindeki etkisi pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Ekonomik büyümedeki %1'lik artış emisyonlar üzerinde yaklaşık olarak sırasıyla %0.48, %0.32 ve %0.47 artışa; bununla birlikte enerji tüketimindeki %1'lik değişim ise %0.84, %0.82 ve %0.85'lik artışa neden olmaktadır. AMG ve CCEMG tahminci bulgularının birbiriyle tutarlı olduğu görülmektedir. Bu bulgular, ekonomik büyüme ve enerji tüketiminin emisyonların artmasında önemli rol oynadığını gösteren Zhu vd. (2016)'nin ASEAN-5 ülkeleri için; Ito (2017)'nin 42 gelişmekte olan ülke ekonomisi için; Bhat (2018)'in BRICS ülkeleri için yapılan çalışmalarını desteklemektedir. Çalışmada ele alınan yükselen piyasa ekonomileri gelişimlerini sağlayabilme adına daha fazla enerjiye ihtiyaç duymakta; gelişimleri için gereken enerji üretimi verimsiz enerji kaynağı olarak kabul edilen fosil yakıtlar gibi temiz olmayan yenilemez enerji kaynaklarından karşılanmaktadır. Dolayısıyla ekonomik büyümedeki artışın daha fazla mal ve enerji tüketimine yol açtığına, bunun sonucunda ise çevresel kalitenin bozulmasının tetiklendiğine dikkat çekilmektedir. Bu nedenle ülkelerin yüksek enerji tüketim profillerinin ortaya konulmasında ekonomik boyutlarının, sanayileşme

yapılarının hem iç pazar hem de ihracat için yük taşımacılığına ait mesafelerinin yanı sıra elektrik üretmek için kömüre bağımlılığının dikkate alınması oldukça önemlidir (Leal et al., 2019: 13).

Küreselleşen ekonomik ortamla birlikte yüksek gelirli ülkeler üretim çıktılarını arttırmak için düşük ve orta gelirli ülkelere daha düşük ücretlerle işgücü istihdam edebilirler. Bunun yanı sıra, gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkelere enerji tasarrufu sağlayan ileri teknolojilere kolayca erişerek küreselleşmenin çevresel faydalarına ulaşabilirler. Son zamanlardaki önemli yapısal değişiklikler ve küreselleşme sadece ülke ekonomilerinin ekonomik performanslarında hayati rol oynamakla kalmayıp aynı zamanda ekonomik küreselleşme ve enerji tüketimi arasındaki ilişkinin doğasının da dönüşmesinde etkili olabilmektedir. Kulüp 1 için küreselleşmenin çevresel kalite üzerindeki etkisi incelendiğinde AMG ve CCEMG tahmincilerine göre küreselleşmede meydana gelen %1’lik değişim sırasıyla emisyonlar üzerinde yaklaşık olarak %0.0009 ve %0.0005’lik azalmaya neden olmaktadır. Küreselleşmenin emisyonlar üzerindeki etkisi negatif ve istatistiksel olarak anlamlı fakat oldukça düşüktür. Elde edilen bulgu, küreselleşmenin gelir etkisi, ölçek etkisi ve teknik etki yoluyla emisyonların azaltılmasında etkili olduğunu göstermektedir. Küreselleşmenin bir sonucu olarak ülkelerin üretimlerini hammadde bazlı üretim yerine bilgi tabanlı hizmet endüstrisine kaydırmaları hem çevreye daha az zarar veren hem de daha verimli ekonomik gelişme modellerinin benimsenmesine olanak sağlayabilir. Bu durum, daha temiz teknolojilerin benimsenmesi ve yayılmasını da teşvik edebilir. Küreselleşmenin çevresel kalite üzerindeki iyileştirici etkisi Shahbaz vd. (2017)’nin Çin için; Haseeb vd. (2019)’nin BRICS ülkelerinden Brezilya ve Çin için; Ahmed ve Le (2021)’nin ASEAN ülkeleri için yaptığı çalışmalarıyla örtüşmektedir. Buna karşın Kulüp 2’ye ait AMG ve CCEMG tahmin bulguları incelendiğinde, küreselleşmede meydana gelen %1’lik artış CO₂ emisyonlarında yaklaşık olarak %0.18 ve %0.16’lük; panelin tamamında ise %0.24 ve %0.19’lük artışa yol açmaktadır. Elde edilen bu bulgu, küreselleşmenin ticari engelleri azaltma ve ekonomik faaliyetleri kolaylaştırmadaki rolü sonucunda sera gazlarını arttırdığına ve dolayısıyla çevresel kalitenin bozulduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte, artan küreselleşmenin hem Kulüp 2 hem de panelin tamamındaki ülkelerin ekolojik yüklerine katkıda bulunduğunu göstermektedir. Bulgular, Ulucak vd. (2020)’nin BRICS ülkeleri için; Le and Öztürk (2020)’ün 47 yükselen ve gelişmekte olan ülke ekonomisi için; Xia vd. (2022)’nin 67 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomileri için yapılan çalışmalarıyla uyumludur. Uluslararası ticaretin genişlemesinde, mal ve hizmet üretim-tüketimine yönelik enerji-yoğun teknolojilerin kullanılmasında ve ulaşım hizmetlerin artmasında rol oynayan küreselleşme, ölçek etkisi aracılığıyla ekonomik faaliyetleri tetiklemektedir. Çevresel maliyetlerin ortaya çıkmasına neden bu faaliyetler çevresel bozulmaları da beraberinde getirmektedir. Özellikle yükselen piyasa ekonomilerinde küreselleşmenin ticari engelleri azaltarak ekonomik faaliyetleri kolaylaştırdığı bunun yanı sıra beraberinde getirdiği teknoloji ve yatırım transferlerinin çevre dostu olmadığı sonucuna varılabilir. Dolayısıyla küreselleşmenin ekonomik büyümeyi teşvik ettiği buna karşın çevre kalitesine de zarar verebileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Değişkenler arasındaki nedensel ilişkinin yönünün belirlenmesinde DH panel nedensellik testi kullanılmış ve bulgular Tablo 9’da sunulmuştur. Nedensellik testinin sonuçlarının kulüpler ve panelin tamamında farklılaştığı dikkat çekmektedir.

Nedensellik ilişkisi	Kulüp 1		Kulüp 2		Panelin tamamı	
	W-stat	Prob.	W-stat	Prob.	W-stat	Prob.
CO ₂ ⇌ EG	9.3525***	0.007	10.6176***	0.001	2.5251	0.432

$EG \Rightarrow CO_2$	12.9029***	0.000	8.2835**	0.017	8.2927***	0.000
$CO_2 \Rightarrow ICT$	2.4215	0.443	1.8416	0.665	1.9725	0.665
$ICT \Rightarrow CO_2$	4.9878**	0.039	5.6567**	0.044	4.8372**	0.024
$CO_2 \Rightarrow EC$	6.2469*	0.075	3.2038	0.885	3.3724	0.369
$EC \Rightarrow CO_2$	4.9566	0.109	6.0094*	0.062	7.3428**	0.016
$CO_2 \Rightarrow GLOB$	1.5829	0.776	3.3610	0.116	3.7672	0.807
$GLOB \Rightarrow CO_2$	1.8414	0.834	2.9670	0.244	9.6050***	0.001
$EG \Rightarrow ICT$	5.1380**	0.032	5.1842	0.131	14.5743***	0.000
$ICT \Rightarrow EG$	3.4088	0.334	7.1399**	0.028	6.2360	0.112
$EG \Rightarrow EC$	5.1555*	0.072	7.7491**	0.039	1.876	0.438
$EC \Rightarrow EG$	3.0264	0.427	7.5736*	0.066	3.6587	0.142
$EG \Rightarrow GLOB$	1.1646	0.764	9.9960**	0.022	5.2631*	0.067
$GLOB \Rightarrow EG$	9.6619***	0.003	3.1131	0.339	4.0150	0.554
$ICT \Rightarrow EC$	3.3945	0.334	8.1266**	0.036	10.3961***	0.000
$EC \Rightarrow ICT$	8.9166**	0.022	8.6969**	0.028	3.1050	0.871
$ICT \Rightarrow GLOB$	3.4239	0.492	2.4315	0.885	8.8522**	0.043
$GLOB \Rightarrow ICT$	5.4098*	0.088	7.0544*	0.076	6.9413	0.029
$EC \Rightarrow GLOB$	5.3891**	0.013	2.9498	0.753	5.5316	0.165
$GLOB \Rightarrow EC$	4.9391*	0.091	8.1918***	0.003	4.3594	0.661

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel anlamlılık düzeylerini belirtmektedir. prob., olasılık değerini göstermektedir.

Table 9. DH Panel Nedensellik Testi Sonuçları

Tablo 9'a ait bulgular incelendiğinde Kulüp 1 için ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonları arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur. Bu bulgu ekonomik büyümedeki artışın emisyonları artırarak çevresel bozulmaların ortaya çıkmasına neden olabileceğini göstermektedir. Çevresel kalitenin bozulması insan sağlığının olumsuz yönde etkilenmesine, ekonomide negatif dışsallıkların ortaya çıkmasına ve dolayısıyla uzun dönemde üretkenliğin azalmasına yol açabilmektedir. Bununla birlikte enerji tüketiminden BİT'e, BİT'ten emisyonlara ve emisyonlardan enerji tüketimine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Bu bulgu, enerji tüketimi, BİT ve emisyonlar arasında bir döngüsel bir ilişki olduğuna işaret etmektedir. Yani, artan enerji tüketimi olası BİT kullanımını artıracak ve bu da emisyonların azaltılmasını sağlayacaktır. Diğer taraftan, küreselleşmeden ekonomik büyümeye ve ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru tek yönlü; küreselleşme ve enerji tüketimi arasında ise iki yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur. Küreselleşmeyle birlikte artan ticari serbestleşme ve sermaye akışı ekonomik faaliyetleri arttırmakta ve bu durum enerji tüketiminin artmasını teşvik etmektedir.

Bunun sonucunda ise küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi çevresel sorunlarla mücadele etmek zorunda kalınmaktadır.

Kulüp 2'ye ait bulgular incelendiğinde, ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi; enerji tüketiminden emisyonlara doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur. Enerji, sadece insan yaşamının sürdürülmesinde değil; aynı zamanda ekonomik faaliyetlerin yürütülmesinde de gerekli ve önemli bir faktördür. Dolayısıyla bu kümedeki ülkelerin büyümeleri için enerjiye bağımlı oldukları, büyüyen ekonomileriyle birlikte enerji tüketimlerinin de arttığı söylenebilir. Büyüme için ihtiyaç duyulan enerjinin temiz olmayan enerji kaynaklarından sağlanması da emisyonların artmasına ve çevresel kalitenin kötüleşmesine neden olabilmektedir. Ekonomik büyümeden küreselleşmeye, küreselleşmeden enerji tüketimine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Ekonomik büyüme sürecinde ülkeler küresel piyasalarla entegrasyon halindedir. Küreselleşme ölçek etkisi aracılığıyla pazarlara kolayca erişim imkânı sunmakta ve bunun sonucunda üretim düzeyindeki kademeli artış dolaylı olarak enerji tüketimini arttırmaktadır. Bunun yanı sıra, BİT'ten ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi ise BİT'in gelir etkisine karşılık gelmektedir. BİT araçlarının yoğun kullanımı ekonomik büyüme üzerinde olumlu etki göstermekte ve dolayısıyla enerji tüketimi üzerinde de etkisi olmaktadır. BİT'ten CO₂ emisyonlarına doğru tek yönlü; BİT ile enerji tüketimi arasında ise iki yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Bu durum, BİT'in emisyonlar üzerinde hem doğrudan hem de dolaylı etkisi olduğunu; artan BİT kullanımının enerji talebini artırdığını ve enerji tüketiminin de emisyonların artmasına neden olduğunu göstermektedir.

Panelin tamamına ait nedensellik sonuçlarına göre, BİT ve emisyonun diğer belirleyicilerinden CO₂ emisyonlarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur. Artan BİT kullanımının yanı sıra ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve küreselleşmenin çevresel kalitenin bozulmasına neden olduğu söylenebilir. BİT'ten enerji tüketimi ve küreselleşmeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Bu durum, BİT araçları kullanımının enerji tüketimini artırdığına işaret etmektedir. Bununla birlikte, büyümeden küreselleşme ve BİT'e doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur. Elde edilen bu bulgu, ekonomik büyümenin hem BİT kullanımı hem de küreselleşme için önemli bir aktör olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Son yıllarda yaşanan teknolojik gelişmelerle birlikte dünya büyük bir dönüşümün içerisinde. Dünyanın dönüşümünde önemli bir rol üstlenen BİT endüstrisi ticaret, doğrudan yabancı yatırımlar, imalat, sanayi, hizmet, ulaşım, eğitim, sağlık sektörü gibi sektörel perspektifle birlikte ekonomiyi bir bütün olarak etkilemektedir. Bunun yanı sıra BİT'in çevresel kalite üzerindeki etkisi de son zamanlarda literatürde sıklıkla tartışılan konular arasında yer almaktadır. Araştırmacılar ve çevre bilimciler arasında BİT kullanımının yoğun enerji tüketimi ve toksik maddeler yaymasıyla çevresel bozulmalara neden olup olmadığı veya enerji verimli teknolojilerin kullanımıyla emisyonları azaltıp azaltmadığı tartışmaları mevcuttur. Dolayısıyla BİT endüstrisinin sadece ülkelerin sosyo-ekonomik gelişimleri üzerinde değil, aynı zamanda çevresel kalite üzerinde de etkisinin olduğu aşikardır. Literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde bazı araştırmacılar BİT'in çevresel bozulmaların önlenmesinde olası bir çözüm aracı olduğunu düşünürken; bazıları ise çevresel kalitenin bozulmasına neden olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle, BİT'in çevresel kalite üzerindeki etkisine yönelik net bir fikir birliğine varılamamıştır.

Bu çalışmada, 1995-2018 dönemleri arasında yükselen piyasa ekonomilerinde BİT'in yanı sıra ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve küreselleşmenin çevresel kalite üzerindeki etkisi araştırılmıştır. BİT endüstrisinin çevresel kalite üzerindeki etkisinin ortaya konulabilmesine yönelik TBA yardımıyla dört farklı BİT göstergesi kullanılarak BİT indeksi oluşturulmuştur. Metodolojik olarak öncelikle farklı emisyon düzeylerine sahip yükselen piyasa ekonomileri kulüp yakınsama yaklaşımına ait veri algoritması aracılığıyla sınıflandırılmıştır. Yapılan sınıflandırma sonucunda yükselen piyasa ekonomileri iki kulüp altında toplanmıştır. Hem kulüpler hem de panelin tamamında yatay kesit bağımlılığı ve eğitim katsayılarının heterojenliğini dikkate alan birim kök, eşbütünleşme testleri ve uzun dönem parametre tahmincileri kullanılmıştır. Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik testi aracılığıyla değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir.

Kulüp 1'de yer alan ülkeler için BİT'in emisyonları azalttığı bulgusu elde edilmiştir. İkame etkisiyle verimsiz ve geleneksel teknolojilerin yerlerini yeşil BİT'leri içeren ileri teknolojilere bıraktığı, yeşil BİT kullanımının ise çevresel kalitenin iyileştirilmesinde ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Küresel e-Sürdürülebilirlik Girişimi'nin (GeSI) #SMARTer2030 raporunda da BİT aracılığıyla, küresel CO₂ emisyonları 2015 yılı seviyelerinde tutularak 2030 yılına kadar emisyonların %20'sini azaltma potansiyeline sahip olduğu vurgulanmaktadır (GeSI, 2015: 8). Bunun yanı sıra emisyonların azaltılmasında küreselleşmenin de etkili olduğu fakat etkisinin oldukça düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Küreselleşme aracılığıyla gelişmiş ülkelerdeki çevresel olarak verimli teknolojiler, bilgi ve çevresel yönetim uygulamalarının gelişmekte olan ülkelere doğru transferleri ve yayılımı sağlanmaktadır. Dolayısıyla ülkelerin endüstriyel yapılarının daha gelişmiş ve temiz teknolojilere dönüştürülmesi çevresel kalitenin artmasında önemli rol oynamaktadır. Buna karşın enerji tüketimi ve ekonomik büyümenin ise CO₂ emisyonları üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu; her iki faktörün de emisyon seviyelerini arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Nedensellik bulguları incelendiğinde enerji tüketiminden BİT'e, BİT'ten emisyonlara ve emisyonlardan enerji tüketimine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Artan enerji tüketiminin BİT kullanımını arttırdığı ve dolayısıyla artan BİT kullanımının da emisyonların azaltılmasında rol oynadığı bulgusu elde edilmiştir. Kulüp 1'de yer alan ülkelerin emisyonlarının azaltılması ve sürdürülebilir kalkınmanın artırılmasına ilişkin politika yapıcılarına mevcut yeşil BİT teknoloji uygulamalarının desteklenmesi ve BİT alt yapısına ait yatırımların artırılarak dijitalleşmenin teşvik edilmesi önerilebilir.

Kulüp 2'de yer alan ülkeler ve panelin tamamına ait uzun dönem parametre tahminlerinin birbirine paralel olduğu görülmektedir. BİT'in yanı sıra diğer unsurlar da emisyonları artırarak çevresel kalite üzerinde olumsuz rol oynamaktadır. Kulüp 2'ye ait nedensellik bulguları incelendiğinde BİT'ten CO₂ emisyonlarına doğru tek yönlü; BİT ile enerji tüketimi arasında ise iki yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur. Bunun yanı sıra enerji tüketimi ile büyüme, büyüme ile emisyonlar arasında da iki yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur. Bu kulübe ait olan ülkelere BİT kullanımının hem doğrudan hem de dolaylı olarak emisyonları arttırdığı dikkat çekmektedir. Dolayısıyla enerji tüketim kalıplarının yenilenebilir enerjilerle, geleneksel ve verimsiz teknolojilerin yeşil BİT'i içeren ileri teknolojilerle yer değiştirilmesinin teşvik edilmesi emisyonların azaltılmasına yönelik atılacak adımlar arasında yer almaktadır. Bu bağlamda çevrimiçi alışveriş, e-konferans kültürünün geliştirilmesi ve dijital ekonominin hayata geçirilmesi sağlanmalı; özellikle fosil yakıttan kaynaklı enerji kullanımını en aza indirilmesine yönelik politikalar benimsenmelidir. Ayrıca, insan sağlığı ve çevresini tehdit edebilecek e-atıklara yönelik

karbon fiyatlandırma uygulamasıyla atıkların kontrolü sağlanmalıdır. Panelin tamamına ait nedensellik bulguları incelendiğinde ise BİT ve emisyonun diğer belirleyicilerinden CO₂ emisyonlarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur. Enerji, ulaşım, inşaat, tarım gibi sera gazı salımının yoğun olduğu sektörlerde yeşil BİT uygulamalarının desteklenmesi teşvik edilmelidir. Bununla birlikte kirli endüstrilere yüksek vergiler konularak temiz enerji kökenli teknolojilerin kullanılması sağlanmalıdır. Dolayısıyla bu uygulamaların hayata geçirilmesi enerji verimliliğini artırarak kirliliğin azaltılmasında ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında önemli rol oynayacaktır.

Genel olarak bakıldığında elde edilen bulguların alt kulüpler ve panelin tamamında farklılıklar gösterdiği dikkat çekmektedir. Dolayısıyla örneklemin tamamı yerine alt kulüpler perspektifinde değerlendirilme yapılmasının sağlıklı ve güvenilir bulgular elde edilmesine katkı sağladığı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Afzal, M. N. I. ve Gow, J. (2016). Electricity consumption and information and communication technology in the next eleven emerging economies. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 6(3), 381-388.
- Ahmed, Z. ve Le, H.P. (2021). Linking information communication technology, trade globalization index, and CO₂ emissions: Evidence from advanced panel techniques. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 8770–8781.
- Akande, A., Cabral, P. ve Casteleyn, S. (2019). Assessing the gap between technology and the environmental sustainability of European cities. *Information Systems Frontiers*, 21, 581–604.
- Alataş, S. (2021). The role of information and communication technologies for environmental sustainability: evidence from a large panel data analysis. *Journal of Environmental Management*, 293: 112889, 1-13.
- Al-Mulali, U., Sheau-Ting, L. ve Öztürk, İ. (2015). The global move toward Internet shopping and its influence on pollution: An empirical analysis. *Environmental Science and Pollution Research*, 22, 9717–9727.
- Altınöz, B., Vasbieva, D. ve Kalugina, O. (2021). The effect of information and communication technologies and total factor productivity on CO₂ emissions in top 10 emerging market economies. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 63784–63793.
- Asongu, S. A. (2018). ICT, openness and CO₂ emissions in Africa. *Environmental Science and Pollution Research*, 25, 9351–9359.
- Avom, D., Nkengfack, H., Fotio H.K. ve Totouom, A. (2020). ICT and environmental quality in Sub-Saharan Africa: Effects and transmission channels. *Technological Forecasting & Social Change*, 155:120028, 1-12.
- Batool, Z., Raza, S. M. F., Ali, S. ve Ul Abidin, S. Z. (2020). ICT, renewable energy, financial development, and CO₂ emissions in developing countries of East and South Asia. *Environmental Science and Pollution Research*, 29, 35025–35035.
- Bhat, J. A. (2018). Renewable and non-renewable energy consumption—impact on economic growth and CO₂ emissions in five emerging market economies. *Environmental Science and Pollution Research*, 25, 35515–35530.

- Bieser, J. C. T., Hilty, L. M. (2018). Assessing indirect environmental effects of information and communication technology (ICT): A systematic literature review. *Sustainability*, 10(8), 1-19.
- Bilgili, F., Ulucak, R., Koçak, E. ve İlkay, S.Ç. (2020). Does globalization matter for environmental sustainability? Empirical investigation for Turkey by Markov regime switching models. *Environmental Science and Pollution Research*, 27, 1087–1100.
- Breusch, T. ve Pagan, A. (1980). The LM test and its application to model specification in econometrics. *Review of Economic Studies*, 47(1), 239–253.
- Charfeddine, L. ve Kahia, M. (2021). Do information and communication technology and renewable energy use matter for carbon dioxide emissions reduction? Evidence from the Middle East and North Africa region. *Journal of Cleaner Production*, 327: 129410, 1-17.
- Chien, F., Anwar, A., Hsu, C.-C., Sharif, A., Razzaq, A. ve Sinha, A. (2021). The role of information and communication technology in encountering environmental degradation: Proposing an SDG framework for the BRICS countries. *Technology in Society*, 65, 101587, 1-10.
- Dabbous, A. (2018). The Impact of information and communication technology and financial development on energy consumption: A dynamic heterogeneous panel analysis for MENA countries. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 8(4), 70-76.
- Danish, Khan, N., Baloch, M.A., Saud, S. ve Fatima, T. (2018). The effect of ICT on CO₂ emissions in emerging economies: Does the level of income matters. *Environmental Science and Pollution Research*, 25, 22850–22860.
- Danish (2019). Effects of information and communication technology real income, and CO₂ emissions: The experience of countries along Belt and Road. *Telematics and Informatics*, 45: 101300, 1-10.
- Danish, Zhang, J., Wang, B. ve Latif, Z. (2019). Towards cross-regional sustainable development: The nexus between information and communication technology, energy consumption, and CO₂ emissions. *Sustainable Development*, 27(5), 1-11.
- Dreher, A. (2006). Does globalization affect growth? Evidence from a new index of globalization. *Applied Economics*, 38(10), 1091–1110.
- Du, K. (2017). Econometric convergence test and club clustering using Stata. *The Stata Journal*, 17(4), 882–900.
- Dumitrescu, E.-I. ve Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460.
- Eberhardt, M. ve Bond, S. (October, 2009). *Cross-section dependence in nonstationary panel models: a novel estimator*. (MPRA Working Paper No: 17692). <https://library.unimelb.edu.au/recite/referencing-styles/apa7/working-papers>
- Eberhardt, M. ve Teal, F. (November, 2010). *Productivity analysis in global manufacturing production*. (University of Oxford Number 515). <https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:f9d91b40-d8b7-402d-95eb-75a9cbdc000>
- Ekinci-Hamamcı, E. D. ve Şahinoğlu, T. (2020). Temel bileşenler analiziyle yükselen piyasa ekonomilerinin makroekonomik performansı. *Journal of Yasar University*, 15(60), 728-745.

- Faisal, F., Azizullah, Tursoy, T. ve Pervaiz, R. (2020). Does ICT lessen CO₂ emissions for fast-emerging economies? An application of the heterogeneous panel estimations. *Environmental Science and Pollution Research*, 27, 10778–10789.
- Fakher, H. A., Ahmadian, M., Abedi, Z. ve Shaygani, B. (2018). Bayesian econometrics approach in determining of effecting factors on pollution in developing countries (based on Environmental Performance Index). *Pollution*, 4(3), 447-457.
- GeSI. (2015). #SMARTer2030 - ICT Solutions for 21st Century Challenges. https://smarter2030.gesi.org/downloads/Full_report.pdf
- Godil, D. I., Sharif, A., Agha, H. ve Jermisittiparsert, K. (2020). The dynamic nonlinear influence of ICT, financial development, and institutional quality on CO₂ emission in Pakistan: New insights from QARDL approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 27, 24190–24200.
- Gouvea, R., Kapelianis, D. ve Kassicieh, S. (2018). Assessing the nexus of sustainability and information & communications technology. *Technological Forecasting & Social Change*, 130, 39–44.
- Gygli, S., Haelg, F., Potrafke, N. ve Sturm, J.-E. (2019). The KOF globalisation index – revisited. *The Review of International Organizations*, 14, 543–574.
- Haldar, A. ve Sethi, N. (2022). Environmental effects of information and communication technology-exploring the roles of renewable energy, innovation, trade and financial development. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 153: 111754, 1-14.
- Haseeb, A., Xia, E., Saud, S., Ahmad, A. ve Khurshid, H. (2019). Does information and communication technologies improve environmental quality in the era of globalization? An empirical analysis. *Environmental Science and Pollution Research*, 26, 8594–8608.
- He, X., Adebayo, T. S., Kirikkaleli, D. ve Umar, M. (2021). Consumption-based carbon emissions in Mexico: An analysis using the dual adjustment approach. *Sustainable Production and Consumption*, 27, 947–957.
- Higón, D. A., Gholami, R. ve Shirazi, F. (2017). ICT and environmental sustainability: A global perspective. *Telematics and Informatics*, 34(4), 85–95.
- Ito, K. (2017). CO₂ emissions, renewable and non-renewable energy consumption, and economic growth: Evidence from panel data for developing countries. *International Economics*, 151, 1-6.
- Kapetanios, G., Pesaran, M. H. ve Yamagata, T. (2011). Panels with non-stationary multifactor error structures. *Journal of Econometrics*, 160(2), 326-348.
- Khan, F. N., Sana, A. ve Arif, U. (2020). Information and communication technology (ICT) and environmental sustainability: a panel data analysis. *Environmental Science and Pollution Research*, 27, 36718–36731.
- Klimova, A., Rondeau, E., Andersson, K., Porras, J., Rybin, A. ve Zaslavsky, A. (2016). An international Master's program in green ICT as a contribution to sustainable development. *Journal of Cleaner Production*, 135, 223-239.
- Lahouel, B. B., Taleb, L., Zaied, Y.B. ve Managi, S. (2021). Does ICT change the relationship between total factor productivity and CO₂ emissions? Evidence based on a nonlinear model. *Energy Economics*, 101: 105406: 1-15.
- Latif, Z., Mengke, Y., Danish, Latif, S., Ximeia, L., Pathana, Z.H. ... Jianqiu, Z. (2018). The dynamics of ICT, foreign direct investment, globalization and economic growth: Panel

- estimation robust to heterogeneity and cross-sectional dependence. *Telematics and Informatics*, 35(2), 318–328.
- Leal, P. A., Marques A. C. ve Fuinhas, J. A. (2019). Decoupling economic growth from GHG emissions: Decomposition analysis by sectoral factors for Australia. *Economic Analysis and Policy*, 62, 12-26.
- Le, H. P. ve Öztürk, İ. (2020). The impacts of globalization, financial development, government expenditures, and institutional quality on CO₂ emissions in the presence of environmental Kuznets curve. *Environmental Science and Pollution Research*, 27, 22680–22697.
- Lee, J. W. ve Brahmaşrene, T. (2014). ICT, CO₂ emissions and economic growth: Evidence from a panel of ASEAN. *Global Economic Review*, 43(2), 93-109.
- Li, D. ve Yang, D. (2016). Does non-fossil energy usage lower CO₂ emissions? Empirical evidence from China. *Sustainability*, 8(9), 1-11.
- Li, K., Hu, E., Xu, C., Musah, M., Kong, Y., Mensah, I.A. ... Su, Y. (2021). A heterogeneous analysis of the nexus between energy consumption, economic growth and carbon emissions: Evidence from the Group of Twenty (G20) countries. *Energy Exploration & Exploitation*, 39(3), 815–837.
- Liu, M., Ren, X. Cheng, C. ve Wang, Z. (2020). The role of globalization in CO₂ emissions: A semi-parametric panel data analysis for G7. *Science of the Total Environment*, 718: 137379, 1-10.
- Majeed, M. T. (2018). Information and communication technology (ICT) and environmental sustainability in developed and developing countries. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences*, 12(3), 758-783.
- Maji, I. K. ve Waziri, S. I. (2020). Improving ICT and renewable energy for environmental sustainability in sub-Saharan Africa. *Journal of Research in Emerging Markets*, 2(3), 82-90.
- Morales-Lage, R., Bengochea-Morancho, A., Camarero M. ve Martínez-Zarzoso, I. (2019). Club convergence of sectoral CO₂ emissions in the European Union. *Energy Policy*, 135: 111019, 1-13.
- N'dri, L. M., Islam, M. ve Kakinaka, M. (2021). ICT and environmental sustainability: Any differences in developing countries?. *Journal of Cleaner Production*, 297: 126642, 1-15.
- Özcan, B. ve Apergis, N. (2018). The impact of internet use on air pollution: Evidence from emerging countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 25, 4174–4189.
- Park, Y., Meng, F. ve Baloch, M. A. (2018). The effect of ICT, financial development, growth, and trade openness on CO₂ emissions: an empirical analysis. *Environmental Science and Pollution Research*, 25, 30708–30719.
- Pesaran, M. H. ve Smith, R. (1995). Estimating long-run relationships from dynamic heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, 68(1), 79-113.
- Pesaran, M. H. (August, 2004). *General Diagnostic tests for cross-section dependence in panels*. (IZA Discussion Paper No: 1240). <https://docs.iza.org/dp1240.pdf>
- Pesaran, M. H. (2006). Estimation and inference in large heterogeneous panels with a multifactor error structure. *Econometrica*, 74(4), 967–1012.
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265–312.

- Pesaran, M. H., Ullah, A. ve Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *The Econometrics Journal*, 11(1), 105-127.
- Pesaran, M. H. ve Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50–93.
- Phillips, P. C. B. ve Sul D. (2007). Transition modeling and econometric convergence tests. *Econometrica*, 75(6), 1771–1855.
- Phillips, P. C. B. ve Sul D. (2009). Economic transition and growth. *Journal of Applied Econometrics*, 24(7), 1153–1185.
- POST - Parliamentary Office of Science and Technology. (December, 2008). *ICT and CO₂ Emissions*. (Postnote Number: 319). <https://post.parliament.uk/research-briefings/post-pn-319/>
- Raheem, I. D., Tiwari, A. K. ve Balsalobre-Lorente, D. (2020). The role of ICT and financial development in CO₂ emissions and economic growth. *Environmental Science and Pollution Research*, 27, 1912–1922.
- Ritchie, H. (2019). Who has contributed most to global CO₂ emissions?. <https://ourworldindata.org/contributed-most-global-co2> adresinden 10.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- Salahuddin, M., Alam, K. ve Öztürk, İ. (2016). The effects of Internet usage and economic growth on CO₂ emissions in OECD countries: A panel investigation. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 62, 1226-1235.
- Shabani, Z. D. ve Shahnazi, R. (2019). Energy consumption, carbon dioxide emissions, information and communications technology, and gross domestic product in Iranian economic sectors: A panel causality analysis. *Energy*, 169, 1064-1078.
- Shahbaz, M., Khan, S., Ali, A. ve Bhattacharya, M. (2017). The impact of globalization on CO₂ emissions in China. *The Singapore Economic Review*, 62(3), 929–957.
- Shahbaz, M., Shahzad, S. J. H., Mahalik, M. K. ve Sadorsky, P. (2018). How strong is the causal relationship between globalization and energy consumption in developed economies? A country-specific time-series and panel analysis. *Applied Economics*, 50(13), 1479-1494.
- Su, C.-W., Xie, Y., Shahab, S., Faisal, C. M. N., Hafeez, M. ve Qamri, G. M. (2021). Towards achieving sustainable development: Role of technology innovation, technology adoption and CO₂ emission for BRICS. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(277), 1-13.
- Tsaurai, K. ve Chimbo, B. (2019). The impact of information and communication technology on carbon emissions in emerging markets. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 9(4), 320-326.
- Ullah, A., Khan, D., Khan, I. ve Zheng, S. (2018). Does agricultural ecosystem cause environmental pollution in Pakistan? Promise and menace. *Environmental Science and Pollution Research*, 25, 13938–13955.
- Ulucak, R ve Apergis, N. (2018). Does convergence really matter for the environment? An application based on club convergence and on the ecological footprint concept for the EU countries. *Environmental Science & Policy*, 80, 21-27.
- Ulucak, R., Danish ve Khan, S. U-D. (2020). Does information and communication technology affect CO₂ mitigation under the pathway of sustainable development during the mode of globalization?. *Sustainable Development*, 28(4), 857-867.

- Usman, A., Ozturk, I., Ullah, S. ve Hassan, A. (2021). Does ICT have symmetric or asymmetric effects on CO₂ emissions? Evidence from selected Asian economies. *Technology in Society*, 67:101692, 1-9.
- Westerlund, J. ve Edgerton, D. L. (2007). A panel bootstrap cointegration test. *Economic Letters*, 97(3), 185-190.
- Xia, W., Apergis, N., Bashir, M. F., Ghosh, S., Doğan, B. ve Shahzad, U. (2022). Investigating the role of globalization, and energy consumption for environmental externalities: Empirical evidence from developed and developing economies. *Renewable Energy*, 183, 219-228.
- Zhang, C. ve Liu, C. (2015). The impact of ICT industry on CO₂ emissions: A regional analysis in China. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 44, 12–19.
- Zhang, C., Khan, I., Dagar, V., Saeed, A. ve Zafar, M. W. (2022). Environmental impact of information and communication technology: Unveiling the role of education in developing countries. *Technological Forecasting and Social Change*, 178: 121570, 1-11.
- Zhu, H., Duan, L., Guo, Y. ve Yu, K. (2016). The effects of FDI, economic growth and energy consumption on carbon emissions in ASEAN-5: Evidence from panel quantile regression. *Economic Modelling*, 58, 237-248.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author
Yunus Emre GÜR*

Makale Adı/Article Name

Consumer Price Index Forecasting in Turkey: A Comparison of Deep Learning and Machine Learning Approaches

Türkiye’de Tüketici Fiyat Endeksi Tahmini: Derin Öğrenme ve Makine Öğrenme Yaklaşımlarının Karşılaştırılması

ABSTRACT

This study aims to investigate the effectiveness of deep learning and machine learning algorithms on consumer price index (CPI) forecasting using monthly consumer price index data and 5 independent variables (employment rate, average dollar rate, producer price index, Brent oil prices, and consumer loan interest rate) for the period January 2005–June 2023. To this end, different deep learning and machine learning models such as Long and Short Term Memory (LSTM), Gated Recurrent Unit (GRU), Random Forest, Artificial Neural Network, and K-Nearest Neighbors are used for CPI forecasting, and their forecasting performance is evaluated with RMSE, MSE, MAE, MAPE, and R^2 error statistics. The results show that the GRU model outperforms the LSTM, Random Forest, Neural Network, and K-Nearest Neighbors models. The GRU model outperformed the other four models in RMSE, MSE, MAE, MAPE, and R^2 values.

In addition, in CPI forecasting, it was observed that the GRU deep learning model can be used effectively in the inflation domain. These results provide an effective way to forecast CPI, which is an important component of economic forecasting and inflation management. Moreover, the SHAP (Shapley Additive Explanations) analysis applied for the training and testing phases of the GRU model clarified the contribution of each feature in the GRU model’s forecasts and allowed us to understand the effects of variables on the model’s forecasting ability. This analysis helped to better understand the success of the GRU model and the economic dynamics underlying the forecasts. This study demonstrates the applicability of the GRU deep learning model in economics and finance and provides a valuable tool for economic and financial decision-makers.

Keywords: Inflation Forecasting, Deep Learning, Machine Learning and Gated Recurrent Unit

ÖZ

Bu çalışma, 2005 Ocak – 2023 Haziran dönemine ait aylık tüketici fiyat endeksi verileri ve 5 adet bağımsız değişken (İşsizlik Oranı, Ortalama Dolar Kuru, Üretici Fiyat Endeksi, Brent Petrol Fiyatları, İhtiyaç Kredisi Faiz Oranı) verilerini kullanarak derin öğrenme ve makine öğrenme algoritmalarının Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) tahmini üzerindeki etkinliğini araştırmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, TÜFE tahmini için Uzun ve Kısa Süreli Bellek (LSTM), Geçitli Tekrarlayan Birim (GRU), Rastgele Orman, Yapay Sinir Ağı ve K-En Yakın Komşular gibi farklı derin öğrenme ve makine öğrenme modelleri kullanılmış ve tahmin performansları RMSE, MSE, MAE, MAPE ve R^2 hata istatistikleri ile değerlendirilmiştir.

Sonuçlar, GRU modelinin LSTM, Rastgele Orman, Yapay Sinir Ağı ve K-En Yakın Komşular modellerine kıyasla daha başarılı olduğunu göstermiştir. GRU modeli, diğer dört modele göre RMSE, MSE, MAE, MAPE ve R^2 değerlerinde daha iyi performans göstermiştir. Ek olarak, TÜFE tahmininde, enflasyon alanında GRU derin öğrenme modelinin etkin bir şekilde kullanılabileceği gözlemlenmiştir. Bu sonuçlar, ekonomik tahminlerin ve enflasyonun yönetilmesinin önemli bir bileşeni olan TÜFE tahmininde etkili bir yol sunmaktadır. Ayrıca, GRU modelinin eğitim ve test aşamaları için uygulanan SHAP (Shapley Additive exPlanations) analizi, GRU model tahminlerindeki her bir özelliğin katkısını açıklığa kavuşturmuş ve modelin tahmin yeteneği üzerindeki değişkenlerin etkilerini anlamaya olanak sağlamıştır. Bu analiz, GRU modelinin başarısını ve tahminlerin altında yatan ekonomik dinamikleri daha iyi anlamaya yardımcı olmuştur. Bu çalışma, GRU derin öğrenme modelinin ekonomi ve finans alanında uygulanabilirliğini göstermektedir ve ekonomik ve finansal karar vericiler için değerli bir araç sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tüketici Fiyat Endeksi Tahmini, Derin Öğrenme, Makine Öğrenimi ve Geçitli Tekrarlayan Birim

Introduction

Movements in the Producer and Consumer Price Indexes are significant indicators of the inflation rate in countries. These indexes could take a similar route over time or they might go in distinct directions. Policymakers can evaluate future inflation rates, the structure of inflation, and its origins by looking at how price indices have changed over time (Erdem and Yamak, 2014:1-2).

The consumer price index is a well-known metric associated with the concept of inflation that is supposed to reflect the price of consumers' completed goods. As such, the consumer price index is the most often utilized indicator in studies examining the link between inflation and consumer confidence. In the economics literature, inflation is a contentious topic, and its most notable short-term impact is frequently seen in expenditures. But whether or not spending increases or decreases depends on a number of variables, including consumer confidence in the market (Tunalı and Özkan, 2016: 55).

For all participants in the economy, inflation rates are one of the most important macroeconomic indicators. Because of this, economic decision-makers work hard to track and predict the inflation rate. Since economic decisions are based on predicted future changes as well as present events, effective inflation forecasting is crucial for making the right choices. The monetary and fiscal policies of governments and central banks are influenced by inflation expectations, which also decide how these institutions will affect the economy. Additionally, inflation predictions have an impact on a wide range of company actions, from contracts to investment and finance choices. Future inflation estimates that are accurate assist consumers, businesses, and governments in making better decisions and raising their chances of success. Efficiency and productivity consequently rise, which benefits the economy (Bayramoğlu and Öztürk, 2017: 761).

The Consumer Price Index (CPI) is affected by a number of economic factors. These factors include the unemployment rate, the average dollar exchange rate, the producer price index, Brent oil prices, and interest rates on personal loans. In particular, it has been noted that changes in Brent oil prices have a direct impact on the CPI. Studies have shown that fluctuations in oil prices can potentially have negative consequences for CPI (Jang and Beruvides, 2020). Moreover, when the pass-through effects of changes in global oil prices on the producer price index (PPI) and CPI are analysed, it is determined that demand shocks in the crude oil market make significant contributions to fluctuations in inflation (Sun et al., 2022). The relationship between oil prices and inflation is not limited to oil-importing countries. In the case of Asian countries, oil price shocks have significant effects on economic activity and price indices, especially in the short run and in local currencies (Cuñado and Gracia, 2005). In developing countries, the impact of oil price shocks on CPI differs depending on the source of these changes (Sakashita and Yoshizaki, 2016). However, the effect of the unemployment rate on CPI is an important research topic. The existing literature reveals that fluctuations in the unemployment rate have a significant effect on the CPI. In particular, a decrease in the unemployment rate generally leads to a downward trend in the CPI, while an increase in the unemployment rate is not expected to increase the CPI in a directly proportional manner (Saqib et al., 2023). This clearly shows the impact and importance of employment levels on consumer prices. In the context of the housing market, the interaction between the unemployment rate and the CPI is also noteworthy. It has been determined that changes in unemployment rates can affect housing markets and, consequently, have indirect effects on household consumption patterns (Bhat et al., 2021). It has been observed that fluctuations in the labour market can negatively affect consumer behaviour and thus the CPI, an

effect that points to broader economic fluctuations. In addition, the relationship between economic growth and unemployment and inflation has been analysed in depth. Research shows that economic growth may lead to a decrease in unemployment rates, which may have an impact on inflation rates (Soylu et al., 2018). These findings emphasise the complex relationships between macroeconomic variables and their aggregate effects on key economic indicators such as CPI.

Exchange rate changes, especially the US dollar, have a determining effect on the CPI. Volatility in the dollar exchange rate can have a multifaceted impact on the CPI. Existing literature has documented that exchange rate fluctuations have a direct impact on consumer prices by changing the costs of imported products. A study based on the case of Thailand revealed that various factors such as the exchange rate, fiscal and monetary policies, crude oil prices, and price levels in the US can have an impact on consumer prices (Hsing, 2020). Moreover, recent studies analysing the pass-through effect of the exchange rate on consumer prices have shown a decrease in the pass-through rates to domestic markets (Lin and Thompson, 2020). The relationship between the exchange rate and inflation has also been examined in different geographies. In an Egyptian study, a structural VAR model was used to determine the pass-through of the exchange rate to inflation, drawing attention to the effect of the exchange rate on import prices (Helmy et al., 2018). In the Turkish context, the relationship between exchange rate fluctuations, especially the US dollar, and the CPI and Producer Price Index (PPI) has been analysed in detail (Usupbeyli and Uçak, 2020). In short, the exchange rate, especially the dollar exchange rate, is a critical factor in the formation of consumer prices. Since exchange rate changes affect the costs of imported goods, they have a direct impact on CPI. Understanding the link between the dollar exchange rate and the CPI is vital for economists and policymakers to assess the course of inflation and make informed decisions about monetary and fiscal policies.

On the other hand, the Producer Price Index (PPI) has a critical impact on CPI. Changes in the PPI can affect the CPI through a number of mechanisms. Studies have indicated that fluctuations in the PPI may lead to adjustments in consumer prices in subsequent periods. In a European context, a study showed that if producers adjust their prices in response to changes in import prices, these changes can lead to significant changes in both producer and consumer prices (Schröder and Hüfner, 2002). This implies that there is a direct correlation between PPI changes and CPI changes. The pass-through effect of PPI on CPI has been analysed in different studies. These studies have documented that the PPI makes a significant contribution to fluctuations in the CPI and that these two indices are strongly interlinked (Gritli, 2021). Moreover, the pass-through of oil prices and its impact on domestic price inflation have been noted to have a significant impact on producer prices, especially in countries that are heavily dependent on oil imports (Sek, 2019). The long-term effects of the relationship between PPI and CPI have also been investigated in detail. These studies have revealed that the relationship between PPI and CPI is deeply significant and that PPI can significantly affect consumer prices in certain economic situations (Altunöz, 2022). These findings emphasise the importance of understanding how changes in producer prices are reflected in consumer prices and their impact on inflation. As a result, the impact of the Producer Price Index on the Consumer Price Index is of great importance. Changes in PPI can have both direct and indirect effects on consumer prices, underscoring the complex relationship between producer and consumer price dynamics in the economy.

Personal loan interest rates can have a significant impact on the CPI. Research has shown that fluctuations in retail loan interest rates can affect consumer prices in different ways. It has been

shown that changes in interest rates can have an impact on the CPI by affecting consumers' spending behaviour and habits (Gharaibeh and Farooq, 2022). At the same time, the analysis of the relationship between interest rates and loan default rates has highlighted how changes in interest rates can have behavioural effects on loan repayments and thus affect the overall economic structure, including the CPI (Serrano-Cinca et al., 2015). The impact of interest rate fluctuations on consumer credit decisions has also been analysed. The findings revealed that consumers are sensitive to changes in interest rates and how these changes affect the credit decisions of individuals with different income levels (Azam et al., 2012). Moreover, investigating the impact of interest rates on loan asset quality has highlighted the importance of interest rate movements in shaping the performance of loan portfolios (Kosztowniak, 2022). In addition, studies on the relationship between interest rates and loan restructuring during periods of economic difficulty have shown that interest rates, together with factors such as loan maturity extensions and payment delays, play a critical role in the success of loan restructuring efforts. These efforts can have significant effects on CPI and overall economic stability (Firdauza and Rahadian, 2022). Thus, the impact of retail loan interest rates on the CPI suggests that changes in interest rates can have broad economic consequences through their direct and indirect effects on consumer behaviour, loan repayment patterns, credit decisions, and loan asset quality.

In this paper, 222 months of Consumer Price Index (CPI) data covering the period between January 2005 and June 2023 are analysed using deep learning and machine learning algorithms. The main purpose of the analysis is to determine which algorithm can most accurately predict the CPI for the specified period. Firstly, a literature review is conducted to determine the factors affecting the CPI. As a result of the literature review, it was found that inflation has a strong correlation with variables such as the exchange rate, interest rates, unemployment rate, oil prices, and producer price index. In the study, the consumer price index is taken as the dependent variable. As independent variables, producer price index, average Brent oil prices, unemployment rate, average dollar exchange rate (in Turkish Lira), and consumer loan interest rates were selected. These variables cover data collected over a period of 18 years and six months. In this phase of the research, we compare the effectiveness of various machine learning (Random Forest, Artificial Neural Networks, and K-Nearest Neighbors) and RNN (Long and Short Term Memory, Recurrent Unit with Gate) models in CPI forecasting. The paper starts with a summary of the related literature, includes the methodology, data set used, and model comparisons, and finally concludes with the findings and their economic interpretation.

1. Literature Review

This is a review of several studies that classify and predict data using the Random Forest (RF), Artificial Neural Networks (ANN), K-Nearest Neighbors (KNN), Gated Recurrent Unit (GRU), and Long and Short Term Memory (LSTM) models.

Rodriguez-Vargas (2020) assessed the machine learning techniques' predictive capacity for Costa Rican inflation forecasting. The predictions were built using LSTM networks, random forests, and severe GBoost, which are the two k-nearest neighbor variations. These projections are assessed using standards from the literature on optimum forecasting and contrasted with the effectiveness of the Central Bank of Costa Rica's existing univariate inflation predictions. The best-performing predictions were found to be LSTM, univariate KNN, and partly random forests. Furthermore, a mixture of projections produced better outcomes than the average of the univariate forecasts, outperforming each individual forecast they included.

Işığışok et al. examined the capabilities of two distinct forecasting approaches for projecting future inflation using CPI data in their 2020 research. ANN and Box-Jenkins (ARIMA) models are used here to estimate 9-month inflation for the April–December 2019 period. The predictive abilities of the two methods are compared. For this, 207 data points from January 2002 to March 2019 are included in the CPI. The outcomes produced by the two methods are shown to be quite similar to one another.

Savitri et al.'s study from 2021 focused on inflation, particularly in developing nations like Indonesia. In this work, inflation rates were predicted and simulated using the LSTM forecasting approach. This method is an improvement on the Recurrent Neural Network (RNN) model that came before it. The outcomes showed that the best model contained five hidden layer nodes, used the Adam optimizer, and had a learning rate of 0.1. The forecasts indicated that Indonesia's inflation rate will only slightly increase by September 2022, still falling under the category of moderate inflation.

In order to anticipate inflation, Yang and Guo (2021) trained and examined variables from the consumer price index using the GRU model. Experimental findings using past data show that the GRU-RNN model can accurately predict China's inflation rate. This innovative strategy greatly outperformed certain well-known models in comparison, proving its efficacy.

Hatipoğlu et al. (2021) used k-nearest neighbor regression (kNNR) to estimate unemployment rates in Turkey. A fresh dataset of potential variables that could have an impact on the unemployment rate was produced specifically to this aim. The performance of the kNNR method was investigated using two different machine learning techniques: ridge regression and linear regression. kNNR approach (coefficient of determination (R^2) = 0.7498) was shown to outperform the comparative methods based on the data gathered from the experimental findings. According to the findings, the kNNR approach may be used in this industry.

Jamil (2022) created a hybrid model that incorporates ARIMA and LSTM methodologies for forecasting inflation, as opposed to separate models like ARIMA, LSTM, and PROPHET. The research evaluates the predictive ability of dependent and independent variables in predicting inflation in both established and developing nations using a range of measures, such as R^2 , RMSE, MAE, and MAPE. To evaluate the consequences of consumer-level price inflation, monthly consumer price index data are gathered. When utilizing 90% of the available data for training and 10% for testing, the proposed hybrid model consistently outperforms existing models in predicting inflation in both developed and developing nations.

Basher and Sadorsky (2022) addressed a number of unanswered issues. They examined how several business cycle indicators, including market volatility, inflation, and interest rates, impact estimates of Bitcoin prices and if their relative importance changes over time. They also investigated the possibility that the macroeconomic factors that are crucial for forecasting Bitcoin values also have an impact on gold price forecasts. To answer these problems, they combined machine learning classifiers based on trees with traditional logit econometric models. The research produced important results. First, as compared to logit models, random forests scored better in terms of properly predicting the direction in which Bitcoin and gold prices will move. Bagging and random forests produced forecasting accuracies of between 75% and 80% for a five-day prediction, and over 85% for projections spanning 10 to 20 days. Second, the most important factors for predicting the future directions of the prices of gold and bitcoin appeared as technical indications, which point to some degree of market inefficiency. The research also shown that

using Bitcoin as an alternative to gold may assist to diversify oil price volatility, which is essential for estimating the values of gold and bitcoin. This was one of the main takeaways from the study. Gold may be used as a method for diversification or as a hedge against inflation due to the fact that the value of gold has a higher influence on overall inflation than the value of bitcoin does.

Alkaff et al. (2022) proposed using RNN with gated GRU design to anticipate crime rates in Banjarmasin, accounting for the country's per capita income and inflation rate as factors. The research included statistics on inflation, the price of staple items in Banjarmasin City markets, and data from crimes reported to the Banjarmasin District Court. For evaluating the model, both RMSE and R-Square measurements were used. The study's findings, which included an RMSE value of 2.21 and a R^2 value of 0.84, demonstrated how effectively the GRU-RNN model worked.

In a research, Nakorji and Amuni (2022) underlined how crucial inflation forecasting is to attaining the global aim of price stability. The goal of this project is to anticipate Nigeria's inflation rate using machine learning techniques as an alternative to conventional approaches. Monthly data were acquired from the Central Bank Statistical Bulletin (2021). The research discovered that ridge regression and artificial neural networks had the greatest results in predicting inflation in Nigeria when compared to LASSO, elastic networks, and PLS. It also showed that the prime lending rate, maximum lending rate, food inflation, core inflation, and interbank rate are the main causes of inflation in Nigeria. In order to predict Nigeria's inflation rate, the research suggests using ridge regression and artificial neural network machine learning approaches.

In their research from 2023, Ganzagh et al. evaluated the ARDL, NARX, LSTM, and ARDL-D-LSTM models to see how well they could forecast Iran's monthly inflation rate over both the short and long terms. As part of the study, monthly inflation rates in Iran were calculated from 2005 to 2018, and the model's performance was evaluated using data from 2018 to 2020. Based on the results, for both short- and long-term forecasting horizons, the NARX model performs better than both the ARDL-D-LSTM hybrid model and the RMSE criterion.

In order to anticipate stock prices, Haryono et al. (2023) used the Transformer Encoder GRU (TEGRU) architecture. TEGRU includes a transformer encoder that transports time series data from multi-headed attention learning to the GRU layer for stock price computation. The prediction models were assessed using the accuracy mean absolute percentage error (AcMAPE), which is susceptible to the misclassification of changes in stock price. The results of the experiment demonstrated how sentiment indicators might affect stock issuers by enhancing the accuracy of the stock price forecast model. In five different feature scenarios, the TEGRU design fared better than competing transformer designs. It was also found that TEGRU had elements that decreased each stock issuer's financial risk.

With an emphasis on thorough forecast data gathering, Boaretto and Medeiros (2023) performed study to examine the efficacy of various forecasting methodologies in foretelling inflation. Using Brazil as a case study, they used conventional time series techniques, linear ML models, and non-linear ML models, taking into account various degrees of inflation granularity. The outcomes highlight the advantages of utilizing models in situations when there is a wealth of inflation data, especially in light of the COVID-19 epidemic. The use of the random forest model, which made use of both aggregate and specific inflation data, led to impressive medium- and long-term forecasting outcomes.

ARFIMA, GARCH, and GJR-GARCH models are only a few examples of the statistical modeling that has been the main focus of recent study on South African inflation, according to Kubheka (2023). He applies this idea to deep learning in this work and assesses model performance with measures including MSE, RMSE, RSMPE, MAE, and MAPE. He finds the model with the best degree of prediction accuracy using the Diebold-Mariano test. The study's conclusions indicate that cluster sampling-based LSTM models outperform the previously used ARFIMA-GARCH and ARFIMA-GJR-GARCH models.

2. Data and methodology

In this study, a total of 1332 data points, including the monthly average consumer price index (CPI), unemployment rate, dollar/Turkish lira exchange rate, producer price index (PPI), oil price, and consumer loan interest rates, covering 222 months from January 2005 to June 2023, are used. The data was acquired through the EVDS system of the Central Bank. Multiple variables, such as the unemployment rate, the USD to Turkish Lira exchange rate, the Producer Price Index (PPI), oil prices, and consumer loan interest rates, were employed to estimate the CPI. Table 1 displays a subset of the dataset that was used in this study.

Table 1. A Part of The Dataset Used In The Study

Date	Average General CPI	Unemployment Rate	Average USD (TL)	Average PPI	Average Brent Oil Prices	Personal Loan Interest Rate
2005-1	114.49	11.80	1.35	114.83	44.51	29.69
2005-2	114.51	11.90	1.31	114.81	45.48	26.22
2005-3	114.81	11.20	1.30	117.25	53.10	26.21
2005-4	115.63	10.40	1.35	119.62	51.88	25.13
2005-5	116.69	9.60	1.37	119.23	48.65	24.98
2005-6	116.81	9.60	1.35	119.64	54.35	24.90
2005-7	116.14	9.60	1.33	119.33	57.52	25.07
.....
.....
2022-12	1128.45	10.40	18.64	2021.19	81.00	30.23
2023-1	1203.48	10.30	18.76	2105.17	82.52	29.79
2023-2	1241.33	10.60	18.82	2138.04	82.59	29.88
2023-3	1269.75	10.30	18.97	2147.44	78.43	29.21
2023-4	1300.04	10.00	19.30	2164.94	84.74	33.04
2023-5	1300.6	8.80	19.68	2179.02	75.47	36.93
2023-6	1351.59	9.00	23.06	2320.72	74.84	41.46

Resource: evds2.tcmb.gov.tr

In addition, the correlation matrix showing the correlation of each variable in the dataset used in the study with other variables is shown in Table 2. When two variables have a positive correlation, there is a positive connection between them; when there is a negative correlation, there is a negative link. There is a perfect link between the variables when the correlation value is 1 or -1.

Table 2. The Correlation Matrix

	Average CPI	Unemployment Rate	Average USD (TL)	Average PPI	Average Brent Oil Prices	Personal Loan Interest Rate
Average CPI	1.000000	0.026788	0.991686	0.984358	0.038475	0.551966
Unemployment Rate	0.026788	1.000000	0.042192	-0.041148	-0.494708	0.032317
Average USD (TL)	0.991686	0.042192	1.000000	0.982769	0.022717	0.603090
Average PPI	0.984358	-0.041148	0.982769	1.000000	0.103561	0.591260
Average Brent Oil Prices	0.038475	-0.494708	0.022717	0.103561	1.000000	-0.067729
Personal Loan Interest Rate	0.551966	0.032317	0.603090	0.591260	-0.067729	1.000000

The findings of the correlation matrix show that there is a 0.026788 link between the "unemployment rate" and the CPI. The CPI and "unemployment rate" have a very weak positive association because of this value's lowness. There is a 0.991686 association between CPI and "USD". This demonstrates the very high positive correlation between "USD" and CPI. Conversely, there is a 0.984358 association between "PPI" and CPI. This number indicates that the CPI and "PPI" have a very strong positive association. The correlation between "Brent oil prices" and the CPI is 0.038475. This indicates that the CPI and "Brent oil prices" have a very slender positive association. Furthermore, there is a 0.551966 link between the "Personal Loan Interest Rate" and the CPI. This suggests that the "Personal Loan Interest Rate" and CPI have a somewhat favorable association. In conclusion, your data frame's correlation matrix displays the connections between its variables. A favorable association between two variables is shown by strong positive correlations, and a negative relationship is indicated by negative correlations. A link between two variables is extremely weak or nonexistent when the correlation is close to zero. An essential tool for comprehending the connection between variables is the correlation matrix.

In this study, Python software is used for consumer price index prediction. Accordingly, the first step is to import the necessary Python libraries. These libraries allow data processing, model building, and visualization of results. The libraries used are NumPy, Pandas, Matplotlib, Scikit-learn, and TensorFlow. The data set was loaded from an Excel file using Pandas. Also, "data.dropna()" was used to remove NaN values from the data set. Then, independent variables (X) and dependent variables (Y) are separated from the data frame. The data are normalized using min-max scaling. This converts each feature to a value between 0 and 1 and helps the model work better.

$$x_{scaled} = \frac{x - x_{min}}{x_{max} - x_{min}} \quad (1)$$

Following data normalization, training and test sets accounted for 80% and 20% of the total data set, respectively. This made it possible to assess the model's training performance using a different set of data. To divide the data set, a particular random seed (random_state) was used. The reason for using "random_state" is to ensure that the random splitting of the data set occurs in the same

way each time. This ensures repeatability. That is, by using the same "random_state" value, the same data split is obtained each time. This helps to maintain comparability of results when evaluating the performance of the model or testing hyperparameter settings. It is vital to make sure that the findings are similar by utilizing the same data split since the purpose of this research is to compare the performance of various models. This will help to more fairly evaluate which model performs better. Therefore, the "random state" value was set to 42 and applied to all models.

The training loss of all models used in the study was monitored throughout the training period, and graphs showing the results were shown. In this way, it was possible to observe how all models learned and how the loss decreased.

Predictions were then made on the test data of all trained models. The predictions were returned to the original scales before Min-Max scaling. Five different methodologies were used in the investigation: LSTM, GRU, RF, ANN, and KNN models. The performance of the models was assessed using estimated statistical indicators, such as coefficient of determination (R^2), mean absolute percentage error (MAPE), mean square error (MSE), and mean absolute error (MAE). Equations 2, 3, 4, 5, and 6 may be utilized to calculate these statistical data.

$$RMSE = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^N (y_i - \hat{y}_i)^2}{N}} \quad (2)$$

$$MSE = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N (y_i - \hat{y}_i)^2 \quad (3)$$

$$MAE = \frac{\sum_{i=1}^n |y_i - x_i|}{n} \quad (4)$$

$$MAPE = \frac{\sum_{t=1}^n \frac{u_t}{\bar{y}_t}}{n} * 100 \quad (5)$$

$$R^2 = 1 - \frac{\sum_i (y_i - \hat{y}_i)^2}{\sum_i (y_i - \mu)^2} \quad (6)$$

The findings were reported after the computation of the various error metrics developed before to quantify the discrepancy between the predicted and actual values. The projected and actual numbers were then shown on a graph. This made it possible to comprehend the models' performance better. Data preparation, model construction, training, prediction, and outcome assessment are all included in this process. The hyperparameters used in each of these stages are also detailed in the Results section. These hyperparameters include settings and optimizing algorithms that affect the performance of the models. In addition, the following sub-headings provide basic information about the models used in the study.

2.1. Long Short-Term Memory (LSTM)

It has been shown that the LSTM networks—which Hochreiter and Schmidhuber introduced in 1997—are more accurate than traditional neural network models. These networks, classified as recurrent neural networks, differ from conventional neural networks by incorporating a feedback loop between previous decisions and current actions. Due to the architectural design's ability to address the vanishing gradient problem in the update rule, they can handle long-term dependencies effectively (Rodríguez-Vargas, 2020). The structural diagram of the LSTM model is depicted below;

The LSTM method's forget gate is in charge of precisely throwing away the cell state from the preceding sequence. The time series' current input is represented by the symbol x_t , and its previous hidden state is represented by the symbol h_{t-1} . The activation function σ_g processes both of these values. This processing results in the output vector f_t , which is connected to the forget gate. This relationship is possible to expressed using Equation (7). In Equation 7; the bias coefficient represented as b_f , forget gates represented as W_f and U_f and activation function represent as σ_g .

$$f_t = \sigma_g (W_f x_t + U_f h_{t-1} + b_f) \quad (7)$$

In Equation 8 and 9; the current point in the time series input x_t and the hidden state h_{t-1} from the prior time frame are what generate the values of the coefficients i_t and C'_t within this gate. The computation of these coefficients makes use of the activation function. The weight coefficients are denoted by symbols such as W_i , U_i , W_c , and U_c , meanwhile the activation function is denoted by the initials σ_g and σ_c .

$$i_t = \sigma_g (W_i x_t + U_i h_{t-1} + b_i) \quad (8)$$

$$C'_t = \sigma_c (W_c x_t + U_c h_{t-1} + b_c) \quad (9)$$

In Equation 10, the cell state, denoted as C_t , goes through an update process where it is derived by adding the product of the output of the input gate, i_t , and the cell candidate data, C'_t , and multiplying the output of the forget gate, f_t , by the previous cell state, C_{t-1} . The calculation gives a description of the modified cellular state, C_t .

$$C_t = f_t \times C_{t-1} + i_t \times C'_t \quad (10)$$

Equation (11) shows how the output vector o_t is created by applying the activation function σ_g to the input vectors h_{t-1} and x_t . The bias coefficient, b_o , and the weight coefficients of the cell state, W_o and U_o , are connected to the input gate.

$$o_t = \sigma_g (W_o x_t + U_o h_{t-1} + b_o) \quad (11)$$

$$h_t = o_t \times \tan h (C_t) \quad (12)$$

After being created, the output value o_t is multiplied by the current sequential cell state C_t . Equation (12) shows how the output of the hidden layer is produced by the activation function \tanh .

2.2. Gated Recurrent Unit (GRU)

The Recurrent Neural Network (RNN) variation known as the GRU was first developed by Cho et al. (2014). Recurrent neural networks (RNNs) struggle to efficiently capture and process long-range input; this problem is solved by the introduction of a gating component. The update gate (z_t) and reset gate (r_t) are the only gates included in GRU, in contrast to LSTM, which has a more complex structure. The update gate, also known as the input gate in the context of a Gated Recurrent Unit (GRU), is essential in deciding the degree to which the input (x_t) and the previous output (h_{t-1}) should be transferred to the following cell. On the other hand, the reset gate serves the purpose of determining the degree to which the prior information should be disregarded. The present memory content facilitates the transmission of only pertinent information to the subsequent iteration, as dictated by the weight W (Gao et al., 2021). The primary operations of the Gated Recurrent Unit (GRU) are determined by the Equation 13 and 14.

Update Gate:

$$z_t = \sigma(W_z * [h_{t-1}, x_t]) \tag{13}$$

Reset Gate:

$$r_t = \sigma(W_r * [h_{t-1}, x_t]) \tag{14}$$

The Gated Recurrent Unit (GRU) unit's candidate status value is indicated as \tilde{h}_t computed as stated in Equation 15, and the final output status value is displayed as \tilde{h}_t calculated as given in Equation 16. These values are obtained after the gate has been reset and updated.

$$\tilde{h}_t = \tanh(W_{\tilde{h}_t} * ([r_t * h_{t-1}, x_t]) \tag{15}$$

$$h_t = (1-z_t) * h_{t-1} + z_t * \tilde{h}_t \tag{16}$$

2.3. Random Forest (RF)

In applications including both regression and classification problems, Breiman first unveiled the RF approach in 2001, showcasing its extraordinary efficacy and versatility. This approach, which combines many randomized decision trees and averages their predictions, has shown to be highly effective when there is a significant disparity between the number of variables and observations. Based on statistical learning theory, this method creates a large number of sample sets from the original training datasets by using Bootstrap randomized resampling. For each sample set, a decision tree model is constructed, and a voting mechanism is then employed to aggregate the decision tree outputs and predict classification outcomes (Xu et al., 2017). Figure 1 depicts the random forest algorithm's organizational structure.

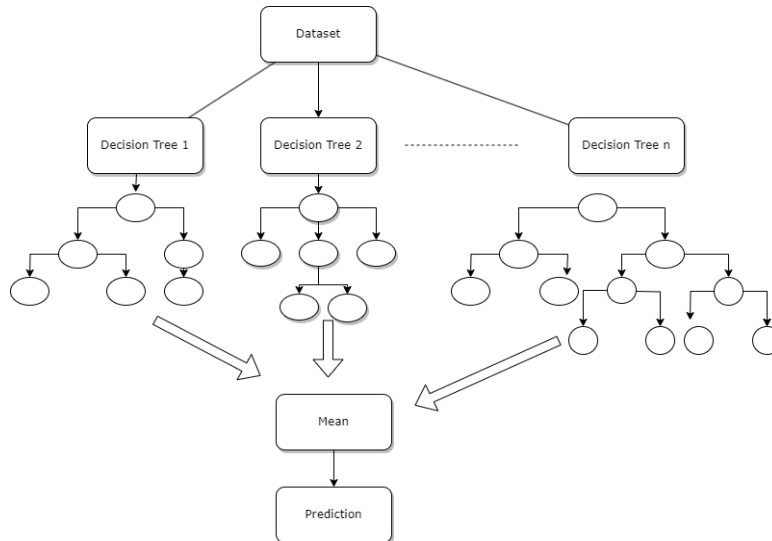

Figure 1: Random Forest Algorithm Structure

The Random Forest approach starts with the generation of training data, which is a process similar to that used in supervised learning. The remaining test data is retrieved using this model, which is built using the RF training data. As suggested by its name, the learning process entails a machine acquiring knowledge and abilities. This refers to the process of aiding the system's knowledge acquisition. The dataset that is given to the algorithm throughout this process and contains the variables required for the algorithm to build the model is referred to as the "training data." Data that are different from the "training data" and are not utilized to train the model are

referred to as "test data." The algorithm's performance is evaluated using the test data. The RF algorithm model uses this data, which is different from the training data. The results generated by each distinct tree are then examined (Sevgen & Aliefendioglu, 2020).

2.4. Artificial Neural Networks (ANN)

ANNs are extensions of mathematical abstractions that drew inspiration from neural networks in biology. With the introduction of reduced computing units by McCulloch and Pitts in 1943, neural networks—also referred to as connectionist models or parallel distributed processing—saw a surge in early attention. The fundamental building blocks of computers are neural network nodes, sometimes referred to as synthetic neurons. A transfer function is used to describe the nonlinear behavior of neurons in a simplified mathematical model of a neuron, whereas synaptic effects are represented by connection weights that modify the impact of matching input signals. The weighted aggregate of the input signals modified by the transfer function indicates when the neuron will fire. By modifying the weights in accordance with the chosen learning method, a synthetic neuron may learn (Abraham, 2005).

Figure 2 shows the modeling of a multilayered neural network and a typical artificial neuron. With reference to Figure 2, the output signal flow (O) of a neuron and the signal flow from inputs x_1, \dots, x_n are both shown by arrows and are thought to be unidirectional. The following connection yields the neuron output signal O :

$$O = f(\text{net}) = f\left(\sum_{j=1}^n w_j x_j\right) \quad (17)$$

If the function $f(\text{net})$ is called an activation (transfer) function and w_j is the weight vector. A scalar product of the weight and input vectors defines the variable net .

$$\text{net} = w^T x = w_1 x_1 + \dots + w_n x_n \quad (18)$$

When T is a matrix's transpose and, in the most basic scenario, the output value O is calculated as;

$$O = f(\text{net}) = \begin{cases} 1 & \text{if } w^T x \geq \theta \\ 0 & \text{otherwise} \end{cases} \quad (19)$$

where the node type is referred to as a linear threshold unit and θ is known as the threshold level.

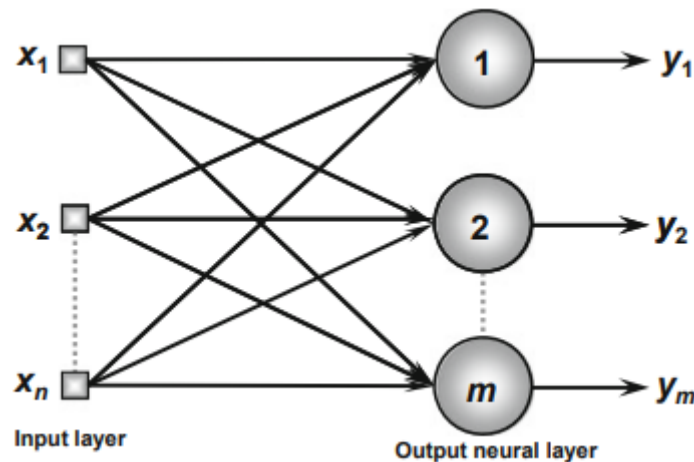

Figure 2: An illustration of a feedforward single-layer network

Resource: Da Silva et al. (2017)

Only one neural layer—which doubles as the output layer—and one input layer make up this neural network. Figure 2 depicts a basic layered feed-forward network including n inputs and m outputs. The flow of information in a neural network is characterized by a unidirectional movement, whereby data is sent from the input layer to the output layer. Figure 2 illustrates how the number of outputs in networks with this layout is always equal to the number of neurons. These networks are often used to linear filtering and pattern classification issues. As will be covered in the next sections, two of the primary network types that make up the feed-forward architecture are Perceptron and ADALINE. Both of these networks use learning algorithms throughout their training processes. The learning algorithm employed by the first network is based on the Hebb rule, while the second network utilizes the Delta rule.

2.5. K-Nearest neighbors (kNN)

The training datasets are represented by tree structures in the structure-based k-NN approach. Berchtold proposed a Voronoi cell-based method specifically for nearest neighbor searches. Branch-and-bound strategies serve as the foundation for index structures used in range queries. A seminal method, created by Roussopoulos, finds the k nearest neighbors in which an R-tree indexes the points using depth-first tree traversal. Throughout the traversal, a range of methods are used to arrange and trim elements in the tree's nodes (Dhanabal & Chandramathi, 2011).

Cheung and Fu (1998) simplified this approach without compromising its efficacy. Many modifications are made to branch-and-bound algorithms to better match nearest neighbor problems, especially when high-dimensional data is involved. There are several incremental approaches for similarity ranking that can rapidly find the $(k + 1)$ -st nearest neighbor once the k closest neighbors are found. For the objects that need to be visited, they take use of the global priority queue of an R-tree. Hjaltason and Samet (1999) specifically introduced an incremental nearest neighbor method that makes use of a priority queue of the R+-tree elements that need to be visited. They show that such a best-first traversal is optimal for a given R-tree. Henrich (1994) introduced a method that is somewhat similar and utilizes two priority queues. For high-dimensional data, multi-step nearest neighbor query processing methods are often used.

Nearest neighbor search is one of the core problems in computational geometry, non-parametric statistics, and machine learning. An exhaustive search requires quadratic effort for every N points; however, several fast methods may reduce the complexity in both exact and approximation searches. The common kernel (kNN kernel) in all these techniques accurately solves a lot of small-size issues via exhaustive search (Yu et al., 2015).

Applications ranging from cross-validation studies in supervised learning to nearest-neighbor graph creation for manifold learning and hierarchical clustering are just a few of the broad range of uses for it. Since the all-nearest-neighbor issue needs $O(N^2)$ distance evaluations, it becomes prohibitively costly for extremely big N . Regular spatial decompositions such as quadtrees, octrees, or KD-trees may solve the kNN issue in low dimensions (say $d < 10$) by employing $O(N)$ distance assessments. However, it is known that treebased algorithms ultimately have quadratic complexity in larger dimensions. We have to give up on accurate searches and settle for approximate searches in order to get around this issue. The most advanced techniques for solving the kNN issue in large dimensions use randomization techniques like hashing or tree-based techniques. These approximation search strategies all boil down to the same thing. X of size N is divided into N/m groups of size $m \times n$ (containing m query points and n reference points—both from X) and N/m exact search kNN problems are solved for the m query points in each group,

where $n = O(m)$ is dependent on the specifics of the approximation search strategy. The kNN kernel exactly looks for the k nearest points among n reference points when m query points are selected from X . The kNN kernel is used by both the approximation search algorithms and the lower-dimensional exact search methods.

2.6. Shapley Additive Explanations (SHAP) Method

The SHAP (Shapley Additive Explanations) method is a technique used in machine learning to explain the predictions of complex models. It provides a way to attribute the prediction result to different features in the input data. SHAP values represent the contribution of each feature value to the prediction of a particular instance (Khan, 2024). This method is particularly useful for understanding the importance of different features in predictions, regardless of the complexity of the underlying machine learning model (Rodríguez-Pérez and Bajorath, 2020). In the context of multivariate time series forecasting, SHAP can be applied to provide insight into how each variable in the time series contributes to the overall forecast. By using SHAP in multivariate time series forecasting, researchers can better understand the impact of each variable on the predicted outcomes (Li et al., 2021). This allows for both local and global interpretation of the model, enabling analysts to not only explain individual predictions but also understand the overall behaviour of the model with respect to all input variables (Lee et al., 2022).

SHAP is an additive method that can be applied after model building and is a versatile tool for interpreting the results of various machine learning models (Kitani and Iwata, 2023). By helping to identify and prioritise features that significantly influence the predictions made by the model, it can help to identify the key factors driving the predicted outcomes (Rodríguez-Pérez and Bajorath, 2020). Furthermore, SHAP values can be used to represent the relative importance of different factors, providing a clear understanding of the impact of each variable on the predicted outcomes. In summary, the SHAP method is a valuable tool in machine learning interpretability and allows complex model predictions to be explained by attributing them to specific input characteristics. In the context of multivariate time series forecasting, SHAP can be used to understand the contribution of each variable to the predicted results, providing both local and global insights into model behaviour. In this study, the SHAP method is applied to interpret the results of the GRU model, which shows the best CPI forecast performance.

Findings of the Study

In this study, LSTM, GRU, RF, ANN, and kNN models are used to predict the Consumer Price Index (CPI). Many independent variables, such as unemployment rate, dollar/Turkish lira exchange rate, producer price index (PPI), oil price, and consumer loan interest rates, are used in the models.

The MinMaxScaler approach was used in the research to standardize the dependent variable and independent variables on the dataset using Python software. The data set was then split into test (20%) and training (80%) groups. Then, each model was guaranteed to utilize the same data split by using the "random state" command. This made it possible for the outcomes to be comparable and reproducible. In this sense, the models' predictions on the test data set also perform comparably. 42 was chosen as the random state rate.

The LSTM model was developed first, after the data set was prepared to assess the models' prediction capabilities. The LSTM model contains 50 neurons and is composed of a single layer. There is just one unit in the output layer. The model used the Adam optimization process and was

built using mean squared error (MSE). On the other hand, the activation function used was "ReLU". A dropout rate of 0.2 was applied, and the learning rate was set at 0.001. A hyperparameter called learning rate is used when deep learning and machine learning models are being trained. The amount of weight update that occurs during a model's training is determined by its learning rate. More precisely, the learning rate—which is established at every learning step—determines how much the weights are altered. Dropout makes it possible to train the model more effectively. Because of the improved generalization and less overfitting, it may need less data in this approach. The purpose of these settings was to avoid overfitting.

Following its creation, the LSTM model underwent 100 epochs of training on the training set. Every epoch's training loss was noted. The training loss at the conclusion of each epoch was monitored using the variable "history". On a graph, the training loss values that were noted throughout the training process were shown. Figure 3 displays the graph of the LSTM model's training loss values.

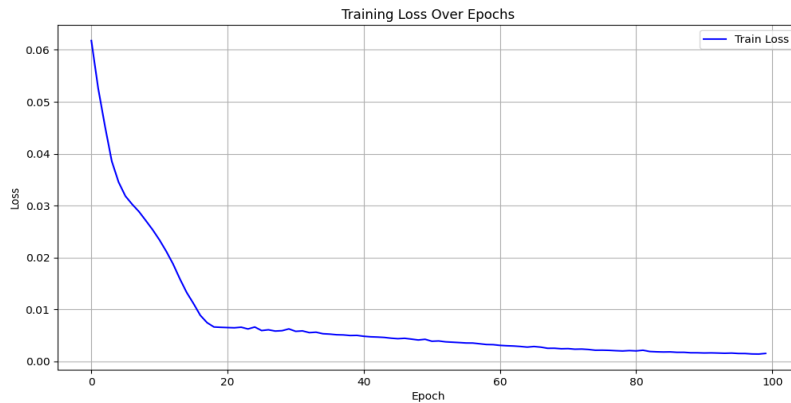

Figure 3. Loss Values of The LSTM Model During Training

Upon analysis of Figure 3, the loss value from the first epoch onwards is 0.0618. The training loss began to decrease with each new epoch. This demonstrates that the model has a superior understanding of the data and that its predictions are more accurate than the actual values. The loss value of 0.0016 in the final epoch (100/100) shows that the model is well-suited to the training set. These outcomes are used to track the model's training performance. A reduced training loss suggests that the model provides a better fit to the training set. This does not imply, however, that the model operates effectively on data from the actual world. As such, an independent assessment of its performance using test data is necessary. These findings demonstrate that the model is effectively trained and progressively lowers its loss on training data. However, in order to assess the model's capacity for generalization, test data performance should also be taken into account.

After evaluating the training performance of the LSTM model using the trained model, predictions were made based on the training and test data. The scales for these predictions were then set to their initial values. Table 3 shows the results of calculations using RMSE, MSE, MAE, MAPE, and R^2 to determine the errors between predicted and actual values on the training and test data.

Table 3. Error Calculations of LSTM Model Predictions on Training and Test Data

LSTM Model	Training	Test
RMSE	29.3146	26.6693

MSE	859.3471	711.2542
MAE	19.1467	18.8214
MAPE	0.0677	0.0688
R^2	0.9872	0.9882

With regard to predicting the consumer price index, these findings demonstrate how well the LSTM model performs. Since R^2 is high and error measurements like RMSE and MAE are low, the model's predictions are not too far off from the real data. On the test data, a graph displays the actual and anticipated CPI values of the model. Figure 4 represents this graph.

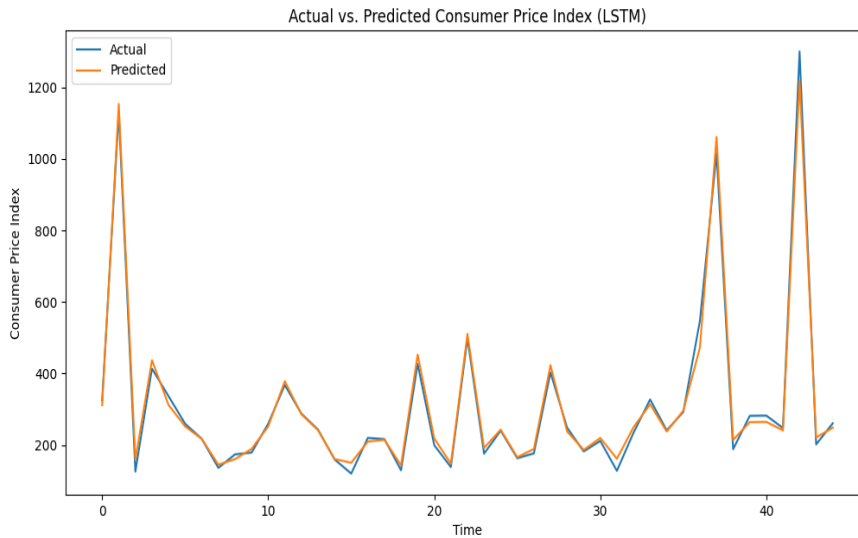

Figure 4. The Actual and Predicted CPI Values of The LSTM model on The Test Data

However, after the prediction process with the LSTM model, the prediction process was performed with the GRU model, which is the second deep learning method. While creating the GRU model, the Python programming language and "tensorflow" were used. The model consists of a single layer of 50 units and is defined by the ReLU activation function. Next, a thick coating was put on top. This was used to provide the model's results. The Adam optimization technique was used to train the GRU model on the training set and update the weight values. The model was trained for 100 epochs with a batch size of 32 during the training phase. Furthermore, the model's training loss processes were tracked and its performance was assessed using test and training datasets. A 0.2 dropout rate and a 0.001 learning rate were used. The same hyperparameters, together with the identical settings for the epoch and batch size, were utilized to compare the performance of the LSTM and GRU models. This would allow for a comparison of the models' performances.

Following its creation, the GRU model underwent 100 epochs of training on the training set. Every epoch's training loss was noted. The "History" variable was used to monitor the training loss at the conclusion of each epoch. On a graph, the training loss values that were noted throughout the training process were shown. Figure 5 displays the training loss values of the GRU model on a graph.

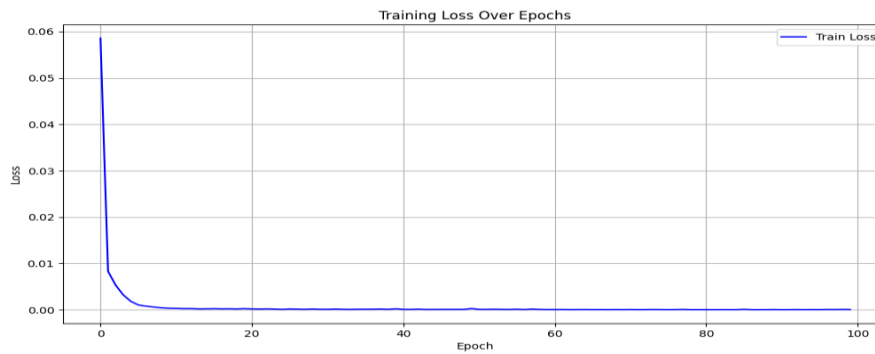

Figure 5. Loss Values of The GRU Model During Training

The loss value beginning in the first period is 0.0586 when Figure 5 is examined. The training loss began to decrease with each new epoch. This demonstrates that the model has a superior understanding of the data and that its predictions are more accurate than the actual values. In the most recent era (100/100), the loss value was 0.0001. This demonstrates that, using the training data, the model generates very accurate predictions. Furthermore, the developers see that at the conclusion of every epoch, the training loss consistently declines, suggesting that the model has a high capacity for learning. But by the time the training phase is over, the model has adjusted to the data and achieved a very low error rate, suggesting that it might make accurate predictions in the future.

After evaluating the training performance of the GRU model, predictions were generated using the trained model based on training and test data. Then, the scales for these predictions were set to their initial values. Table 4 shows the results of calculations using RMSE, MSE, MAE, MAPE, and R^2 to determine the errors between predicted and actual values on the training and test data.

Table 4. Error Calculations of GRU Model Predictions on Test Data

GRU Model	Training	Test
RMSE	20.5306	13.1784
MSE	221.5074	173.6715
MAE	11.7539	6.1201
MAPE	0.0404	0.0157
R^2	0.9937	0.9971

Upon examination of Table 4, the RMSE value of 13.1784 suggests that, on average, the model's predictions on the test data differ by 13.18 units from the actual values. This suggests that overall, the model operates well. With an average squared error of 173.67 units on the test data, the model has an MSE value of 173.6715. Since the MSE increases the size of the mistakes, it offers information that is comparable to that of the RMSE. On the test data, however, the model's average absolute error is 6.12 units, according to the MAE value of 6.1201. The model's predictions are often within a reasonable range of their real values when the MAE value is low. The model's predictions often differ by 1.57% from the real values, as shown by the MAPE value of 0.0157. The model's predictions often have a small percentage error margin when the MAPE value is low. A statistical indicator of how well the model fits and explains the data is the R^2 value. With a score of 0.9971, the model accounts for 99.71% of the variation in the data,

indicating a good fit. A high R^2 score suggests that the model provides a good explanation for the data and that its predictions may be trusted. These findings demonstrate, in summary, that the GRU model operates rather effectively on the test data. High R^2 values and low RMSE, MSE, MAE, and MAPE values show that the model has been properly trained and that the predictions are quite close to the actual data. A graph displays the model's actual and anticipated CPI values for the test data. In Figure 6, this graph is shown.

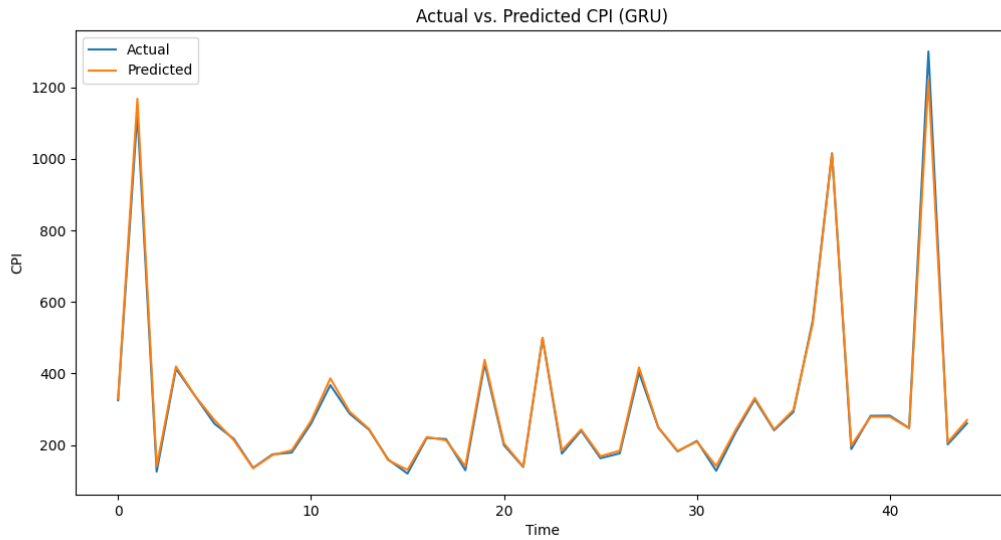

Figure 6. The Actual and Predicted CPI Values of The GRU model on The Test Data

Using the same training and test data, machine learning techniques were assessed for performance after the prediction procedures were carried out using LSTM and GRU deep learning models. ANN, RF, and KNN models were included into the research in this field.

However, unlike the LSTM and GRU deep learning models, this model used a single layer of 50 units, specified using the ReLU activation function, prior to constructing the ANN model for the prediction process. Next, a thick coating is applied. The model was output using this. The Adam optimization approach was used to train the ANN model on the training set of data in order to update the weight values. The chunk size was set at 32 and the model was trained for 100 epochs throughout the training procedure. Furthermore, the model's training loss processes were tracked and its performance was assessed using test and training datasets. The epoch value was set to 100, the dropout rate was set to 0.2, and the learning rate was set to 0.001. To facilitate comparison, the hyperparameter values, methods, and functions used in this model are the same as those found in deep learning models. This makes it feasible to compare how well machine learning and deep learning models perform using training and test data.

The ANN model was trained on the training set for 100 epochs after it was created. The training loss for each period was noted. At the end of each epoch, the training loss was tracked using the "History" variable. The training loss values that were observed during the training procedure were shown on a graph. The training loss values graph for the ANN model is shown in Figure 7.

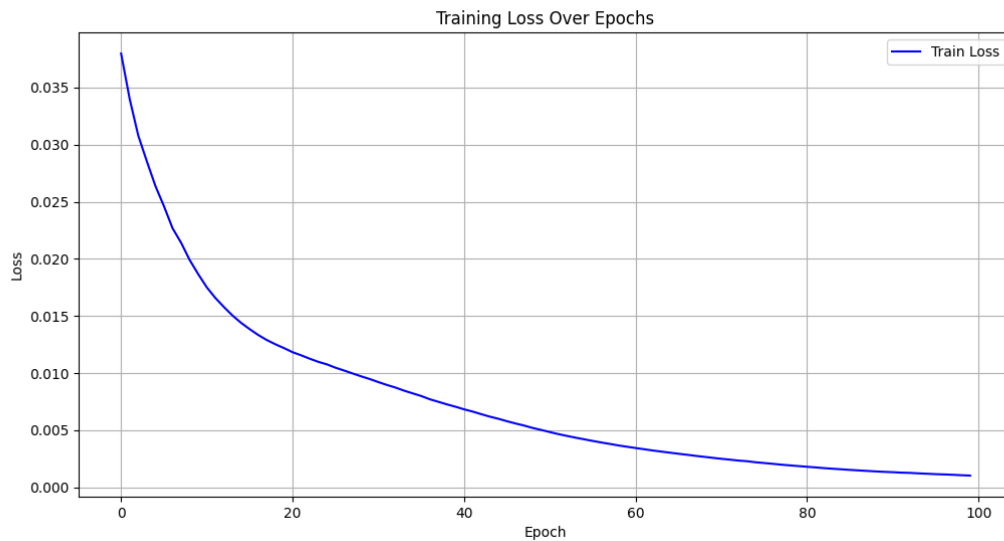

Figure 7. Loss Values of The ANN Model During Training

The ANN model's training procedure and the loss values that were attained after training are shown in Figure 7. There were 100 epochs in the training procedure. Every epoch symbolizes the process of refining the model's prediction power and adjusting it to the data. The image illustrates how the model has a large initial error rate during training, but that error rate quickly drops as training progresses. A reduced training error suggests that the model begins to have a deeper understanding of the data and improves its prediction accuracy.

After the training performance of the ANN model was evaluated, the trained model was used to make predictions on the training and test data. Then, the scales for these predictions were set to their initial values. Table 5 shows the results of calculations using RMSE, MSE, MAE, MAPE and R^2 to determine the errors between predicted and actual values on the training and test data.

Table 5. Error Calculations of ANN Model Predictions on Training and Test Data

ANN Model	Training	Test
RMSE	46.7935	37.8692
MSE	2189.6387	1434.0799
MAE	39.4928	33.2364
MAPE	0.1900	0.1441
R^2	0.9674	0.9762

From the analysis of the prediction performance of the ANN model on the training and test data in Table 5, it is clearly seen that the model works quite well. The MAPE number shows a very small error percentage, while the RMSE, MSE, and MAE values are also quite low. Also, the high R^2 value indicates that the model does a good job of explaining the data. The model performs well on the test data set. The graph in Figure 8 shows the actual and expected CPI values of the ANN model based on the test data.

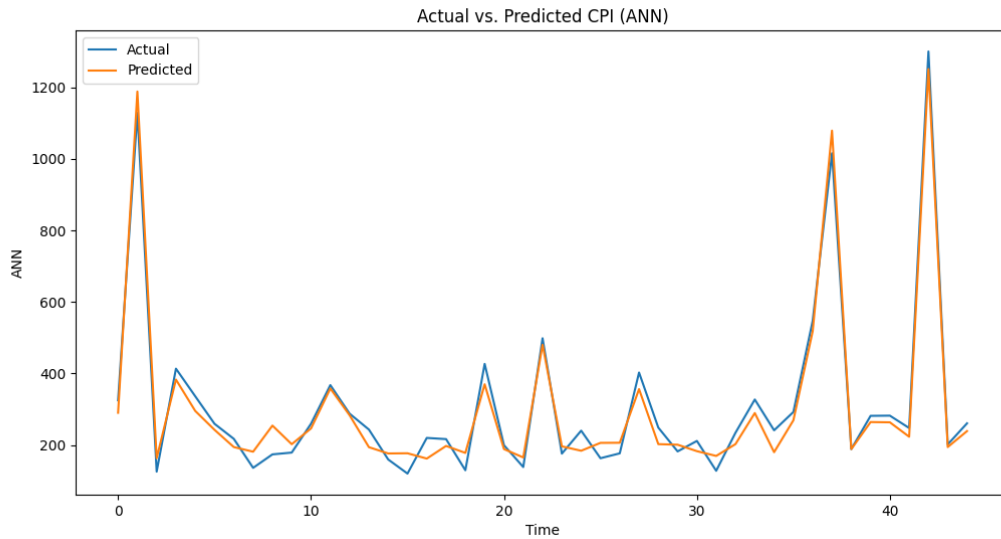

Figure 8. The Actual and Predicted CPI Values of The ANN model on The Test Data

However, the Python program "RandomForestRegressor" was used to generate the Random Forest (RF) regression model. Several different decision trees were used to generate this ensemble model. Because they were trained on a randomly chosen portion of the data, these trees vary from one another. By doing this, the model's variance is decreased and its prediction accuracy is improved.

Multiple decision trees are combined into an ensemble algorithm, which is what the Random Forest model really is. Using decision trees as the foundational algorithm. These trees are tree structures that carry out regression analysis or categorize data based on the values of independent variables. After each tree has made a forecast by deciding what to do based on the data, the trees are joined. Since each tree is trained using a randomly chosen subset of data, each one is unique thanks to the Random Forest method. In conclusion, Random Forest essentially mixes many trees with the ensemble approach and the Decision Tree algorithm. As a result, the model is able to provide more accurate and consistent forecasts. The hyperparameter "n_estimators" is used in this model. The number of decision trees the model produces is determined by this hyperparameter. In general, a model becomes more stable and resilient with more trees. On the other hand, an excessive number of trees may lengthen the model's training period. This parameter's value in this model is 100. The epoch value was set to 100 in other models. The preferred value in this model was the same as in the other prediction models. Additionally, this model, like the other prediction models, makes use of the "random_state" hyperparameter. This is a randomness-related hyperparameter. When using the same dataset and hyperparameters, it is utilized to get consistent results. Repeatability is ensured by using a specified number. Additionally, "max_depth=10" is the maximum depth of the trees, and "min_samples_leaf=2" is the lowest number of leaf samples required. The maximum depth of any decision tree is determined by the variable

"max_depth". The intricacy of the data determines the depth of the trees. In general, deeper trees are able to capture more intricate interactions. Conversely, "min_samples_leaf" establishes the bare minimum of leaf samples. This limits the maximum size of a leaf. Reduced values raise the possibility of overfitting but may result in more complicated models.

Following its creation, the Random Forest model was trained on a training set consisting of 100 trees. Table 6 displays the training outcomes' performance.

Table 6. Error Calculations of RF Model Predictions on Training Data

RF	
RMSE	31.4479
MSE	988.9718
MAE	6.3359
MAPE	0.0377
R²	0.9955

The RF model works rather well on the training data, according to these findings on the training data analysis of the information in Table 6. To put it another way, the model has a low error rate when predicting the training set. These findings do not, however, show how successfully the model is applied to actual data. Thus, the way it performs on test data has more significance. The actual and predicted CPI values of the RF model on the training set of data are shown on the graph in Figure 9.

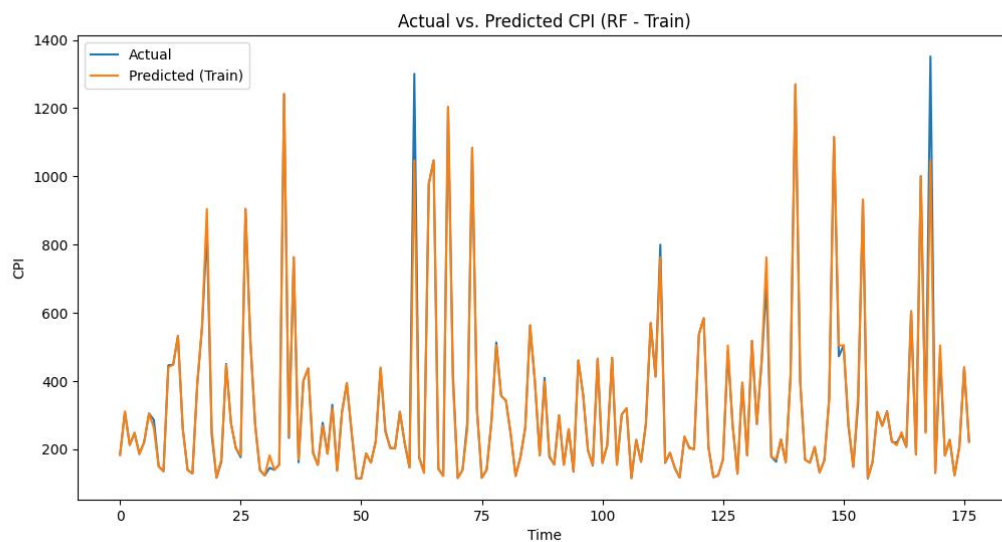

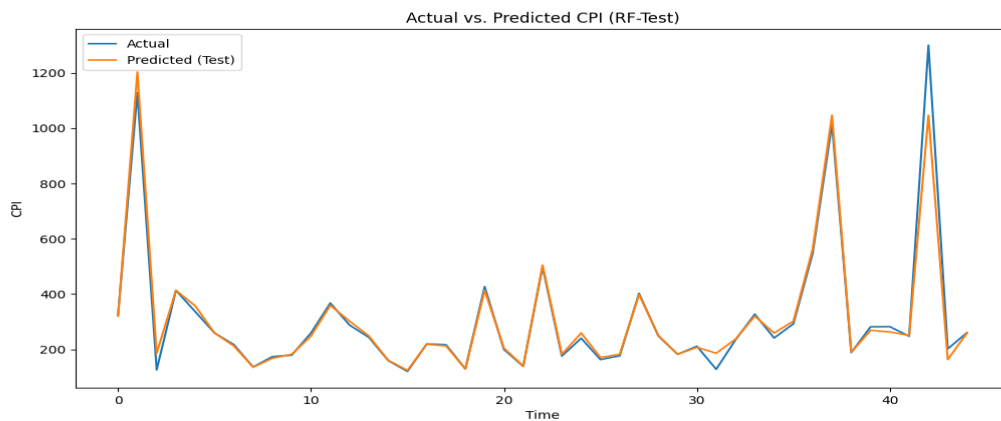
Figure 9. The Actual and Predicted CPI Values of The RF model on The Training Data

Following the RF model's training, predictions were produced using the model's training on test data. Then, the scales for these forecasts were adjusted to their initial values. Table 7 displays the results of the calculations made using RMSE, MSE, MAE, MAPE, and R² to determine the errors between the anticipated and actual values on the test data.

Table 7. Error Calculations of RF Model Predictions on Test Data

RF	
RMSE	42.7597
MSE	1828.3920
MAE	17.1808
MAPE	0.0532
R²	0.9696

The Random Forest (RF) model's performance was assessed using the error calculations shown in Table 6 for the test set of data. The degree to which the forecasts differ from the actual values is shown by the RMSE. Better model performance is shown by a lower RMSE. In this instance, it was discovered that the RF model's RMSE was 42.7597. This figure shows that there is an average 42.76 unit inaccuracy in the CPI estimates using the test data. Consequently, this score suggests that the model's test performance is subpar or unacceptable. The mean squared of the predictions' deviations from the actual values is provided by the Mean Squared Error (MSE). Better model performance is indicated by a lower MSE. The RF model's mean square error is 1828.3920. This shows that the test data's mean squared error for the model is 1828.39 units. The mean absolute deviation (MAE) of the predicted values from their actual values is shown. A low MAE denotes a well-performing model. 17.1808 is the RF model's MAE. This shows that the model's average absolute error on the test set of data is 17.18 units. The MAPE function determines the mean percentage difference between the predicted and actual values. A model with a lower MAPE performs better. The RF model's MAPE was found to be 0.0532. This shows that the model's average absolute percentage error on the test set of data is 5.32%. R² value represents the model's fit. The model fits better when the values are closer to 1, which ranges from 0 to 1. The RF model's R² value is 0.9696. This suggests that the majority of the independent variables can be well explained by the model in relation to the dependent variable. In conclusion, it can be concluded that the RF model performs rather well in tests based on the provided error computations. A graph displays the RF model's actual and anticipated CPI values for the test data. In Figure 10, this graph is shown.

Figure 10. The Actual and Predicted CPI Values of The RF model on The Test Data

Using the Python program "KNeighborsRegressor," the kNN regression model—the final machine learning model used in this work for CPI prediction—was developed. The k-NN

technique is used by this model to determine the link between dependent and independent variables. The number of neighbors to be employed in the k-NN method is determined by the parameter "n_neighbors" (Number of Neighbors). N_neighbors in this model equals 5. This implies that each forecast will make use of the five closest neighbors. On the other hand, the weighting of the neighbors in the forecast is determined by the "weights" parameter. Uniform and distance are two popular options. While distance weights are inversely proportional to neighbor distance, uniform assigns the same weight to each neighbor. Weights in the model are "uniform," meaning that every neighbor has the same weight. When determining the distance between neighbors, the distance metric to be used is specified via the option "metric (distance metric)". One may employ a variety of metrics, including Minkowski, Manhattan, and Euclidean distances. Since the metric in this paradigm is "euclidean," Euclidean distance is used.

Following the creation of the KNN model, the training set (X_train and y_train) was used to train the k-NN model. Table 8 displays the performance of the training outcomes.

Table 8. Error Calculations of kNN Model Predictions on Training Data

	kNN
RMSE	128.4507
MSE	16499.5922
MAE	54.8671
MAPE	0.1061
R²	0.7548

The k-NN model's performance on the training set of data is assessed by the findings in Table 8. Models with low error values, such RMSE and MAE, are well-trained. R² and MAPE scores also show how predictive the model is. Reducing these error numbers could be preferable for the model to function better. The actual and predicted CPI values of the kNN model on the training set are shown in the graph in Figure 11.

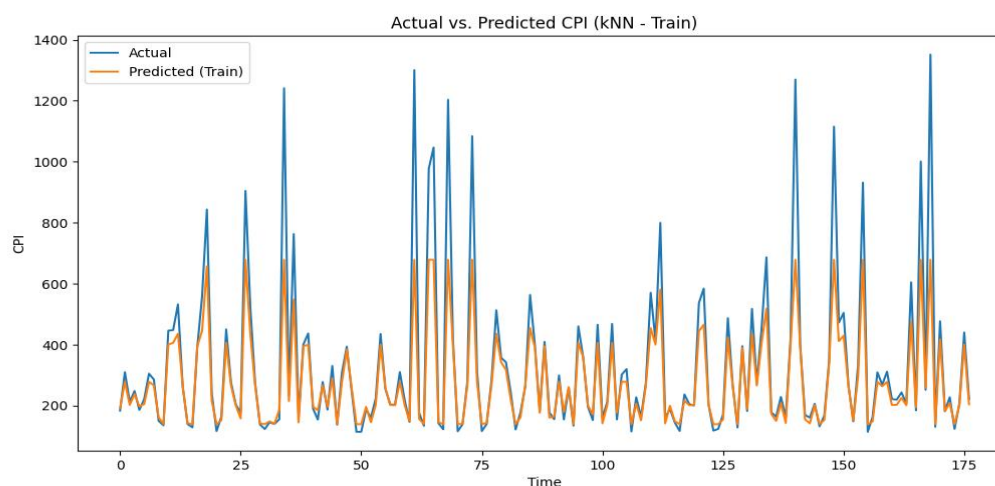

Figure 11. The Actual and Predicted CPI Values of The kNN model on The Training Data

Predictions were produced using the trained model on the test data after the training of the kNN model. Then, the scales for these forecasts were adjusted to their initial values. Table 9 displays

the results of the calculations made using RMSE, MSE, MAE, MAPE, and R^2 to determine the errors between the anticipated and actual values on the test data.

Table 9. Error Calculations of kNN Model Predictions on Test Data

kNN	
RMSE	127.2801
MSE	16200.2484
MAE	47.5299
MAPE	0.0884
R^2	0.7314

The error calculations of the k-Nearest Neighbors (kNN) model's predictions on the test data are shown in Table 9. The value of the RMSE is reported as 127.2801. This figure shows that on the test data, the kNN model produces an average error of 127.2801 units. There is a 16200.2484 MSE value. This number shows that there is an average error of 16200.2484 units squared between the actual values and the predictions of the kNN model. There is a 47.5299 MAE value. This is the mean of the absolute deviations between the kNN model's predicted values and actual values. The value of MAPE is reported as 0.0884. This figure shows that, on average, there is a 0.0884% percentage error rate between the actual values and the predictions made by the kNN model. The value of R^2 is shown as 0.7314. The model's ability to explain the variation in the test data is shown by the R^2 value. The model performs better the closer the value gets to 1. With a coefficient of 0.7314, the test data's variance is around 73.14% explained by the model. Given that the model accounts for 73.14 percent of the variation in the test data, the R^2 value suggests that the model has adequate explanatory power. In contrast to other error measures, it still contains some error, hence it may need to be improved. A graph displays the actual and anticipated CPI values of the kNN model based on the test data. In Figure 12, this graph is shown.

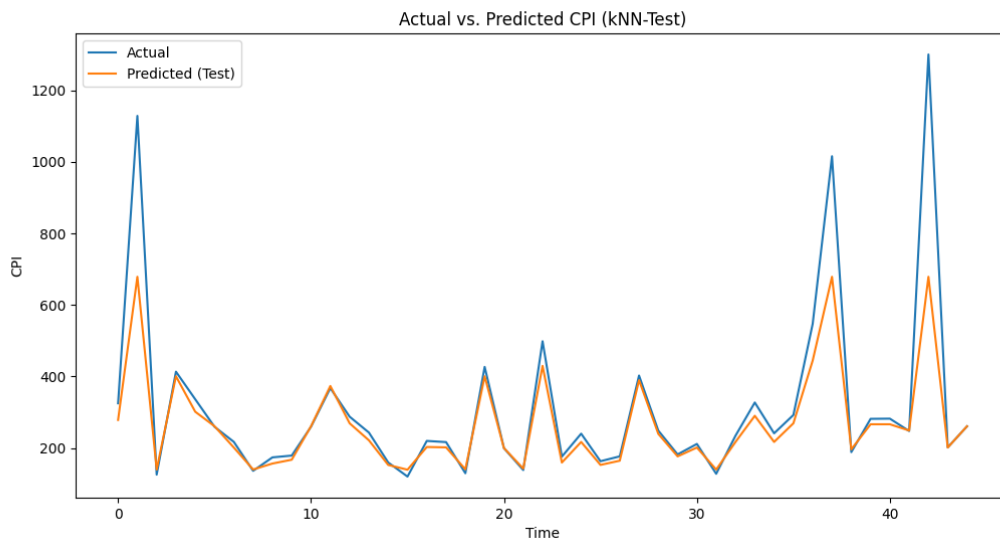

Figure 12. The Actual and Predicted CPI Values of The kNN model on The Test Data

In summary, Table 10 presents a summary of the test findings for all forecasting models utilized in this study.

Table 10. Error Calculations of All Models Predictions on Test Data

	LSTM	GRU	RF	ANN	KNN
RMSE	26.6693	13.1784	42.7597	37.8692	127.2801
MSE	711.2542	173.6715	1828.3920	1434.0799	16200.2484
MAE	18.8214	6.1201	17.1808	33.2364	47.5299
MAPE	0.0688	0.0157	0.0532	0.1441	0.0884
R²	0.9882	0.9971	0.9696	0.9762	0.7314

The error estimates of the predictions produced by five different models on the test data are shown in Table 10's findings. From various angles, each error measure aids in assessing a model's performance. With respect to this data, the GRU model (13.1784) has the lowest RMSE value. The model with the greatest error and RMSE value is kNN (127.2801). This indicates that the GRU model's predictions on the test data are, on average, more accurate than those of the other models.

Nonetheless, GRU (173.6715) is the model with the lowest MSE value. kNN (16200.2484) is the model with the greatest error and MSE value. Once again, it is evident that the GRU model's predictions have lower mean square error than those of the other models.

Conversely, GRU (6.1201) is the model with the lowest MAE value. kNN (47.5299) is the model with the greatest absolute error value and MAE value. The GRU model demonstrates that, in absolute terms, the predictions are more in line with the actual results.

Furthermore, GRU (0.0157) is the model with the lowest MAPE value. The MAPE value (0.0884) of the kNN model is the highest. It is evident that the GRU model's predictions have a less % error rate.

Lastly, GRU (0.9971) has the highest R² value of all the models, meaning it can account for almost 99.71% of the variation in the test data. The kNN model has the lowest R² value (0.7314).

These findings demonstrate that when all error indicators are taken into account, the GRU model performs the best on the test data. The predictions are more likely to match the real values when the GRU model with the lowest RMSE, MSE, MAE, and MAPE values is used. The model that most effectively describes the variation in the data is the GRU model with the greatest R² value. Not to mention, the LSTM model works wonderfully. In comparison to other models, the values of RMSE and MAPE are very low. In general, ANN (artificial neural network) and RF (random forest) models also perform well, although not as well as LSTM and GRU models. Among all the error measures, the kNN model performs the worst. The values of RMSE and MAE in particular are rather high.

Consequently, it seems that the GRU model performs the best on the test data. As a result, the deep learning model GRU may be regarded as this study's most successful model. While deep learning models (GRU and LSTM) outperform machine learning models (RF and ANN), the former two also perform well. It seems that KNN is a less appropriate model for this specific dataset.

In order to interpret the results of the GRU model, which performed best in both the training and testing phases, the Shapley additive annotation (SHAP) method was applied. The SHAP method shows that each feature is assigned a relevance value by SHAP for a given prediction. In particular, a positive SHAP value means that the input has a positive impact on the output, while

a negative SHAP value means that the input has a negative impact on the output (Nguyen et al., 2023). As shown in Figure 13, the SHAP values for the GRU model are obtained by ranking the features according to the sum of the magnitudes of the SHAP values during both the training and testing phases when applying the SHAP values to indicate the distribution of the effects of each feature on the output of the technique. The color represents the value of the feature (high red or low blue).

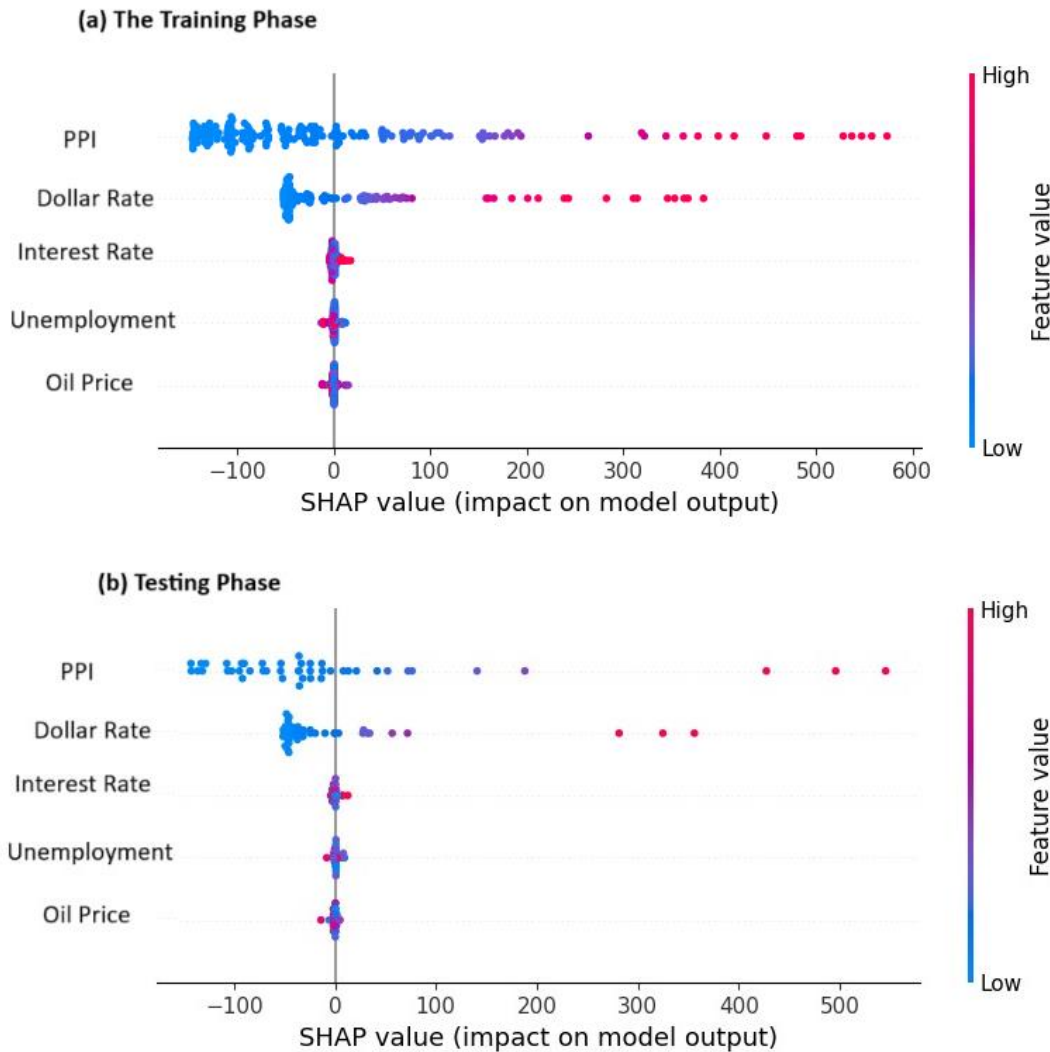

Figure 13. Feature Importance Based on the GRU Model for (a) the Training Phase and (b) the Testing Phase.

When the SHAP values of the training phase of the GRU forecasting model are analyzed, the blue and red dots of the PPI values have a wide distribution, indicating that these values have different effects from low to high. The wide range of SHAP values indicates that the PPI has a significant impact on the GRU model output. On the other hand, the blue dots, which indicate that the dollar exchange rate generally positively affects the GRU model output, have a more concentrated distribution at low values. However, the presence of red dots indicates that high values of the dollar exchange rate can also have significant effects. In the case of interest rates, SHAP values have less variance and generally do not increase from low to high interest rates. This suggests that interest rates have a generally low impact on the model output. The SHAP values for the

unemployment rate show a broad distribution, and the equal distribution of blue and red dots indicates that the model treats the unemployment rate variable in a neutral way. Oil prices seem to have a slight negative impact on the model output, but both low and high values can have an impact on the model output.

However, an analysis of the SHAP values for the testing phase of the model shows that, similar to the training phase, PPI values have a low to high impact but a lower variance in the testing phase. Although the dollar exchange rate generally affects the model output positively, its effect is concentrated in a slightly narrower range than in the training phase. Interest rates have a small effect, as in the training phase, and this effect does not increase from low to high interest rates. The impact of the unemployment rate shows a similar distribution to the education phase, but both low and high values can have significant effects. Oil prices have a negative impact on model output, which may imply that higher oil prices reduce model output in some cases. As we saw in the training phase, the SHAP values of oil prices show an impact at both low and high values. This suggests that oil prices are an important feature for the model and can play a decisive role in output.

Overall, the plots of both stages show the consistency of the model in the learning process and the impact of the features. It also allows us to understand how well the model generalizes with new data and which features the model is more sensitive to. The SHAP values also reveal which features affect the model output the most and in which value ranges these features are more effective, which increases the explainability of the model and can be used to make better decisions.

Conclusion and Discussion

The performance of several deep learning and machine learning models is analyzed and compared in this research with an emphasis on CPI (consumer price index) predictions. The results highlight the study's significance and uniqueness. The results demonstrate that, when compared to other models, the deep learning model GRU performs the best. This suggests that CPI prediction may benefit greatly from the use of deep learning techniques. However, it is vital to pay attention to a few key areas in order to comprehend how this research varies from previous studies in the literature.

Although many previous studies have tackled generic inflation forecasting, this work concentrates on CPI forecasting from a theoretical standpoint. This indicates a theoretical difference in the research. Furthermore, a method that hasn't been used in certain research has been adopted: the usage of deep learning models (LSTM and GRU). The findings have important practical ramifications. This research offers a useful methodology for CPI forecasting, particularly for financial firms, central banks, and economic experts. Forecasts with greater accuracy are crucial for investment choices and economic policies. It's important to consider some of the study's shortcomings. For example, more research may be conducted on data constraints and model hyperparameter optimization. Furthermore, including economic variables outside the CPI estimate might represent a new field of study.

In the literature, comparable research are contrasted with the findings of this investigation. Rodriguez-Vargas (2020) forecasted inflation in Costa Rica using K-nearest neighbor, random forests, and LSTM. LSTM and KNN produced the greatest outcomes for him. The performance of the LSTM model in this investigation is comparable to the findings reported in the literature.

That being said, the kNN model's performance cannot be stated to be the same. However, Işığışık et al. (2020) used CPI data to evaluate the ARIMA and ANN (artificial neural networks) approaches for future inflation estimates. It was shown in the research that the two approaches produced comparable outcomes. Similar outcomes are also seen in this study's performance of the ANN model. The LSTM model was used by Savitri et al. (2021) to predict inflation in emerging nations. They demonstrated how well the LSTM model predicts inflation. This study's LSTM model has achieved comparable results.

However, this research concentrates on a relatively narrow subject, namely CPI (consumer price index) forecasting, while several of the studies in the literature review part address generic inflation forecasting. The research differs conceptually from the others because of this. Furthermore, deep learning models like GRU (gated recurrent unit) and LSTM (long short-term memory) are included in this research. This research differs from several others since it includes deep learning models in addition to the more conventional machine learning or statistical models used in some other studies. Additionally, the findings of this research indicate a reduced mistake rate using the MAPE (mean absolute percentage error) metric, but the kNN model exhibits a larger error rate compared to previous studies. This also demonstrated a distinction.

It can provide some recommendations for further investigation. Studies may be carried out, in particular, using bigger data sets and other economic indicators. A comparative analysis of several deep learning architectures might potentially be intriguing. Lastly, research in this area may benefit from studies looking at how the model's outputs might be used to economic decision-making procedures. The usefulness of deep learning models in CPI forecasting is shown in this work, which adds to the body of knowledge. Future research may be motivated by the findings, which provide economic researchers and decision-makers a valuable foundation.

In terms of prediction accuracy, the results show that the GRU model performs better than the LSTM, RF, ANN, and KNN algorithms. It has been noted that it produces results. The study's conclusions will be very helpful to investors and decision-makers as they will enable them to increase the precision of their inflation projections. Future research may benefit from include factors like foreign currency reserves, the monetary policy of the central bank, and commodity prices (such those of wheat and gold) in contrast to the ones employed in this particular study. The study findings may also be compared using other time series, deep learning, and machine learning techniques.

The SHAP analysis conducted in this study provides guidance in understanding the economic dynamics behind the GRU model forecasts. Looking at the SHAP values, we can say that the factors that the GRU model takes into account most in economic forecasts are PPI and the dollar exchange rate. This information can be used to prioritize macroeconomic policy development and identify vulnerabilities to economic fluctuations. For example, if the PPI has a high positive impact, it may be important to develop policies to counter changes in producer prices and maintain price stability. Similarly, the magnitude of the impact of the dollar exchange rate on model output emphasizes the importance of foreign exchange policies and international trade on the economic outlook. If the dollar exchange rate is characterized by high SHAP values, the impact of exchange rate fluctuations on economic performance can be monitored particularly carefully, and macroeconomic measures can be taken in this area. In addition, the consistency between the specifications in the testing phase, which shows how well the model generalizes and applies what it has learned in the training phase, indicates that the model produces reliable results with external

data sets as well. This supports policymakers' decisions based on real-world data and helps them forecast future economic conditions based on the model's predictions. SHAP values also allow for a more detailed examination of the relationships between economic indicators. For example, consider the interaction between the unemployment rate and interest rates. Such analysis allows policymakers to better assess the potential consequences of economic policy interventions and understand complex economic relationships. Overall, SHAP analysis is a powerful tool for understanding the contribution of features in GRU model forecasts, and this information enriches the economic forecasting and policymaking processes. A detailed analysis of the factors contributing to model outputs can help improve economic strategies and policies, providing insights needed to make more informed decisions.

Relating the results of the analysis to Turkey's current economic situation will increase the practical applicability and meaning of the study. Covering the period from January 2005 to June 2023, the analysis also includes various economic events and policy changes that the Turkish economy was exposed to during this period. During this period, important developments such as the global financial crisis, fluctuations in exchange rates, increases in energy prices, and the decisions taken by policymakers regarding the economy. It is important to evaluate the effects of these events and changes on the independent variables analysed in this study and, thus, how they affect the CPI. The global financial crisis of 2008–2009 had a significant impact on the Turkish economy. The sharp increases in exchange rates during the crisis period increased import costs, which directly put upward pressure on the CPI. This process shows that the GRU model is sensitive to exchange rate changes, and the importance of CPI forecasts increases during crisis periods. On the other hand, the rise in Brent oil prices increased energy costs throughout the analysis period. The increase in energy prices led to an increase in CPI by raising both direct consumer energy prices and general production costs. This situation emphasises the importance of taking into account the impact of energy prices on CPI and fluctuations in energy prices in forecasts. In addition, changes in interest rates and other monetary policy decisions of the Central Bank of the Republic of Turkey affected consumer loan interest rates and thus consumer expenditures from time to time. While increases in interest rates may have a downward impact on CPI by limiting consumer spending, decreases in interest rates may increase inflationary pressures by stimulating consumption. The timing and effects of policy changes are important factors to be considered in macroeconomic forecasts.

The ability of deep learning models to better understand and forecast macroeconomic data that changes due to economic events and policy changes explains why these models are preferred for forecasting critical economic indicators such as CPI. In particular, advanced artificial intelligence techniques such as the GRU model can effectively model the complexity of economic data and their changes over time. In this context, in economic modelling and forecasting, it is of great importance to understand not only mathematical accuracy but also how economic events and policies are reflected in the models. Relating the results of the analyses to Turkey's current and past economic situation shows that this study not only makes a theoretical contribution but also provides valuable insights for practitioners and policymakers. Such an approach allows the model to be used as an analytical tool that reflects economic realities and contributes to the shaping of economic policies, rather than being merely a technical tool. In conclusion, in the process of developing and applying macroeconomic forecasting models, model selection and the evaluation of forecasting results in the economic context allow for a greater impact of the studies in both scientific and applied fields. Therefore, in future studies, continuously evaluating and analysing

the performance of deep learning models and other forecasting techniques on economic data in the light of current economic conditions and policy changes will improve the accuracy of economic forecasts and contribute to shaping economic policies more effectively.

References

- Abraham, A. (2005). Artificial neural networks. Handbook of Measuring System Design, edited by Peter H. Sydenham and Richard Thorn, John Wiley & Sons, Ltd. ISBN: 0-470-02143-8.
- Alkaff, M., Mustamin, N. F., & Firdaus, G. A. A. (2022). Prediction of crime rate in Banjarmasin City using RNN-GRU model. *International Journal of Intelligent Systems and Applications in Engineering*, 10(3), 01-09.
- Altunöz, U. (2022). The nonlinear and asymmetric pass-through effect of crude oil prices on inflation. *OPEC Energy Review*, 46(1), 31-46. <https://doi.org/10.1111/opec.12221>
- Azam, R., Muhammad, D., & Akbar, S. S. (2012). The significance of socioeconomic factors on personal loan decision (a study of consumer banking in local private banks in Pakistan). *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2167960>
- Basher, S. A. & Sadorsky, P. (2022). Forecasting Bitcoin price direction with random forests: How important are interest rates, inflation, and market volatility?. *Machine Learning with Applications*, 9, 100355.
- Bayramoğlu, A. T. & Öztürk, Z. (2017). Inflation forecasting with ARIMA and gray system models. *Journal of Human and Social Sciences Research*, 6(2), 760-776.
- Bhat, M. R., Jiao, J., & Azimian, A. (2021). The impact of COVID-19 on home value in major Texas cities. *International Journal of Housing Markets and Analysis*, 16(3), 616-627. <https://doi.org/10.1108/ijhma-05-2021-0058>
- Boaretto, G. & Medeiros, M. C. (2023). Forecasting inflation using disaggregates and machine learning. *arXiv preprint arXiv:2308.11173*.
- Breiman, L. (2001). Random forests. *Machine learning*, 45, 5-32.
- Cheung, K. L. & Fu, A.W. C. (1998), Enhanced nearest neighbor search on the R-tree. *ACM SIGMOD Record* 27(3), 16– 21.
- Cho, K., Van Merriënboer, B., Gulcehre, C., Bahdanau, D., Bougares, F., Schwenk, H. & Bengio, Y. (2014). Learning Phrase Representations using RNN Encoder–Decoder for Statistical Machine Translation, *arXiv preprint arXiv:1406.1078*, <https://doi.org/10.48550/arXiv.1406.1078>.
- Cuñado, J. & Gracia, F. P. d. (2005). Oil prices, economic activity and inflation: evidence for some Asian countries. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 45(1), 65-83. <https://doi.org/10.1016/j.qref.2004.02.003>
- Da Silva, I. N., Hernane Spatti, D., Andrade Flauzino, R., Liboni, L. H. B., dos Reis Alves, S. F., da Silva, I. N., ... & dos Reis Alves, S. F. (2017). Artificial neural network architectures and training processes (pp. 21-28). Springer International Publishing.
- Dhanabal, S., & Chandramathi, S. J. I. J. C. A. (2011). A review of various k-nearest neighbor query processing techniques. *International Journal of Computer Applications*, 31(7), 14-22.

- Erdem, H. F. & Yamak, R. (2014). The degree of pass-through between the producer price index and the consumer price index. *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 14(4), 1-13.
- Firdauza, D. N. & Rahadian, Y. (2022). Determining factors of financial performance recovery in bri during the covid-19 pandemic. *Economics Development Analysis Journal*, 11(1), 49-60. <https://doi.org/10.15294/edaj.v11i1.52990>
- Ganzagh, H. A., Samimi, A. J., Elmi, Z. M. & Tehranchian, A. M. (2023). Comparing Inflation Forecasting Models in Iran: New Evidences from ARDL-D-LSTM Model. *Iranian Journal of Economic Research*, 27(93), 149-176.
- Gao, Y., Wang, R. & Zhou, E. (2021). Stock Prediction Based on Optimized LSTM and GRU Models. *Scientific Programming*, 2021. <https://doi.org/10.1155/2021/4055281>
- Gharaibeh, A. M. O. & Farooq, M. O. (2022). Determinants of bank lending rates: empirical evidence from conventional retail banks in bahrain. *Banks and Bank Systems*, 17(4), 140-153. [https://doi.org/10.21511/bbs.17\(4\).2022.12](https://doi.org/10.21511/bbs.17(4).2022.12)
- Gritli, M. I. (2021). Price inflation and exchange rate pass-through in tunisia. *African Development Review*, 33(4), 715-728. <https://doi.org/10.1111/1467-8268.12599>
- Haryono, A. T., Sarno, R. & Sungkono, K. R. (2023). Transformer-Gated Recurrent Unit Method for Predicting Stock Price based on News Sentiments and Technical Indicators. *IEEE Access*.
- Hatipoğlu, Ş., Belgrat, M. A., Degirmenci, A., & Karal, Ö. (2021). Prediction of Unemployment Rates in Turkey by k-Nearest Neighbor Regression Analysis. In 2021 Innovations in Intelligent Systems and Applications Conference (ASYU) (pp. 1-5). IEEE.
- Helmy, O., Fayed, M. M. S., & Hussien, K. (2018). Exchange rate pass-through to inflation in egypt: a structural var approach. *Review of Economics and Political Science*, 3(2), 2-19. <https://doi.org/10.1108/rep-07-2018-001>
- Henrich, A. (1994). A distance scan algorithm for spatial access structures. In: *Proceedings of the Second ACM Workshop on Geographic Information Systems*, pp. 136– 143.
- Hjaltason, G.R., & Samet, H. (1999). Distance browsing in spatial databases. *ACM Trans. Database Sys.* 24(2), 265–318.
- Hsing, Y. (2020). A simultaneous-equation model of estimating the response of the consumer price to exchange rate movements in thailand. *Business and Economic Research*, 10(1), 284. <https://doi.org/10.5296/ber.v10i1.16406>
- Işığçok, E., Öz, R., & Tarkun, S. (2020). Forecasting and technical comparison of inflation in Turkey with box-jenkins (ARIMA) models and the artificial neural network. *International Journal of Energy Optimization and Engineering (IJEQE)*, 9(4), 84-103.
- Jang, P. Y. & Beruvides, M. G. (2020). Time-varying influences of oil-producing countries on global oil price. *Energies*, 13(6), 1404. <https://doi.org/10.3390/en13061404>
- Jamil, H. (2022). Inflation forecasting using hybrid ARIMA-LSTM model (Doctoral dissertation, Laurentian University of Sudbury).
- Khan, A., Kandel, J., Tayara, H., & Chong, K. T. (2024). Predicting the bandgap and efficiency of perovskite solar cells using machine learning methods. *Molecular Informatics*, 43(2). <https://doi.org/10.1002/minf.202300217>

- Kubheka, S. (2023). South African inflation modelling using bootstrapped long short-term memory methods. *SN Business & Economics*, 3(7), 110.
- Kitani, R. & Iwata, S. (2023). Verification of interpretability of phase-resolved partial discharge using a cnn with shap. *IEEE Access*, 11, 4752-4762. <https://doi.org/10.1109/access.2023.3236315>
- Kosztowniak, A. (2022). Credit policy of commercial banks in eu and the asset quality of non-financial corporate loan portfolio in 2009-2021. *European Research Studies Journal*, XXV(Issue 1), 563-582. <https://doi.org/10.35808/ersj/2871>
- Lee, K., Ayyasamy, M. V., Ji, Y., & Balachandran, P. V. (2022). A comparison of explainable artificial intelligence methods in the phase classification of multi-principal element alloys. *Scientific Reports*, 12(1). <https://doi.org/10.1038/s41598-022-15618-4>
- Li, S., Huang, H., & Lu, W. (2021). A neural networks based method for multivariate time-series forecasting. *IEEE Access*, 9, 63915-63924. <https://doi.org/10.1109/access.2021.3075063>
- Lin, Y. & Thompson, H. (2020). Exchange rate pass-through to consumer prices: the increasing role of energy prices. *Open Economies Review*, 32(2), 395-415. <https://doi.org/10.1007/s11079-020-09601-7>
- Nguyen, T. T., Nguyen, H. G., Lee, J. Y., Wang, Y. L., & Tsai, C. S. (2023). The consumer price index prediction using machine learning approaches: Evidence from the United States. *Heliyon*, 9(10).
- Öniş, Z. & Özmucur, S. (1987), Inflation in Turkey, Istanbul: ITO Publication No: 1987-5.
- Rodríguez-Vargas, A. (2020). Forecasting Costa Rican inflation with machine learning methods. *Latin American Journal of Central Banking*, 1(1-4), 100012. <https://doi.org/10.1016/j.latecb.2020.100012>.
- Rodríguez-Pérez, R. & Bajorath, J. (2020). Interpretation of machine learning models using shapley values: application to compound potency and multi-target activity predictions. *Journal of Computer-Aided Molecular Design*, 34(10), 1013-1026. <https://doi.org/10.1007/s10822-020-00314-0>
- Sakashita, Y. & Yoshizaki, Y. (2016). The effects of oil price shocks on iip and cpi in emerging countries. *Economies*, 4(4), 20. <https://doi.org/10.3390/economies4040020>
- Savitri, F. F., Siregar, R. F., Harianto, F. Y. & Napitupulu, H. (2021). Forecasting Inflation in Indonesia using Long Short Term Memory. *In 2021 International Conference on Artificial Intelligence and Big Data Analytics* (pp. 43-49). IEEE.
- Saqib, A., Yasmin, F., & Hussain, I. (2023). Does the crime rate respond symmetrically or asymmetrically to changes in governance quality and macroeconomic variables? the application of linear and non-linear ardl. *International Journal of Social Economics*, 50(12), 1756-1776. <https://doi.org/10.1108/ijse-09-2022-0625>
- Schröder, M. and Hüfner, F. (2002). Exchange rate pass-through to consumer prices: a european perspective. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.304939>
- Sek, S. K. (2019). Effect of oil price pass-through on domestic price inflation: evidence from nonlinear ardl models. *Panoeconomicus*, 66(1), 69-91. <https://doi.org/10.2298/pan160511021s>

- Serrano-Cinca, C., Nieto, B. G., & López-Palacios, L. (2015). Determinants of default in p2p lending. *Plos One*, 10(10), e0139427. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0139427>
- Sevgen, S. C. & Aliefendioğlu, Y. (2020). Mass Appraisal With A Machine Learning Algorithm: Random Forest Regression. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 13(3), 301-311.
- Soylu, Ö. B., Çakmak, İ., & Okur, F. (2018). Economic growth and unemployment issue: panel data analysis in eastern european countries. *Journal of International Studies*, 11(1), 93-107. <https://doi.org/10.14254/2071-8330.2018/11-1/7>
- Sun, Q., Wang, Z., & Jia, N. (2022). Revisiting the dynamic response of chinese price level to crude oil price shocks based on a network analysis method. *Entropy*, 24(7), 944. <https://doi.org/10.3390/e24070944>
- The Central Bank of the Republic of Turkey, <https://evds2.tcmb.gov.tr/> Access Date: 04.07.2023
- Tunalı, H. & Özkan, İ. (2016). An Empirical Analysis of the Relationship between Consumer Confidence Index and Consumer Price Index in Turkey. *Journal of Economic Policy Researches*, 3(2), 54-67.
- Usupbeyli, A. and Uçak, S. (2020). The effects of exchange rates on cpi and ppi. *Business and Economics Research Journal*, 11(2), 323-334. <https://doi.org/10.20409/berj.2020.252>
- Xu, W., Zhang, J., Zhang, Q. & Wei, X. (2017). Risk prediction of type II diabetes based on random forest model. *Proceedings of the 3rd IEEE International Conference on Advances in Electrical and Electronics, Information, Communication and Bio-Informatics, AEEICB 2017*, 382–386. <https://doi.org/10.1109/AEEICB.2017.7972337>
- Yang, C. & Guo, S. (2021). Inflation prediction method based on deep learning. *Computational Intelligence and Neuroscience*, 2021.
- Yu, C. D., Huang, J., Austin, W., Xiao, B., & Biros, G. (2015). Performance optimization for the k-nearest neighbors kernel on x86 architectures. In *Proceedings of the International Conference for High Performance Computing, Networking, Storage and Analysis* (pp. 1-12).

Financial disclosures

The author declared that this study did not receive any financial support.

Acknowledgements

The author have nothing to acknowledge of any persons, grants, funds, institutions.

Yazar/Author

Hüsne DEMİREL* Ayşe Nur PEKASIL*

Makale Adı/Article Name

Toplumsal Cinsiyet Algısı ve Cinsiyetçi Kelime Kullanma Sıklığının Sosyodemografik Değişkenler ve Yaşam Tarzları Açısından İncelenmesi: Ankara Örneği**

Investigation of Gender Perception and Frequency of Using Sexist Words in Terms of Sociodemographic Variables, and Lifestyles: Ankara Province

ÖZ

Çalışmanın amacı, Ankara ilinin merkez ilçelerinde yaşayan bireylerin toplumsal cinsiyet algılarının ve cinsiyetçi kelimeleri kullanma düzeylerinin sosyodemografik değişkenler ile geleneksel ve modern yaşam tarzları açısından incelenmesidir. Araştırmanın örneklemini Ankara ilinin merkez ilçelerinde ikamet eden 20-65 yaş aralığında 600 bireydir. Veriler anket formu ve toplumsal cinsiyet algısı ölçeğiyle toplanmıştır. Katılımcıların %57.2'si kadın, yaşları 28.16±9.97, %44.5'i üniversitede öğrenci, %34.0'ü üniversite mezunu, %15'i lise mezunu, %57.7'si çalışmamakta, %77.2'si bekâr ve %70.2'si modern yaşam tarzını benimsemektedir. Katılımcıların cinsiyetçi kelimeleri kullanma düzeyi puan ortalamaları 77.03 ve toplumsal cinsiyet algısı puan ortalamaları 100.95'tir. Erkekler cinsiyetçi kelimeleri daha fazla kullanmakta ve toplumsal cinsiyet algısı puanları kadınlardan düşüktür. Yaş ve toplumsal cinsiyet algısı arasında negatif, yaş ve cinsiyetçi kelime kullanma düzeyi arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. Eğitim düzeyi arttıkça bireylerin cinsiyetçi kelimeleri kullanma düzeyleri azalmakta ve toplumsal cinsiyet algıları artmaktadır. Geleneksel yaşam tarzını benimseyenler cinsiyetçi kelimeleri modern yaşam tarzını benimseyenlerden daha fazla kullanmaktadırlar. Sonuç olarak bireylerin toplumsal cinsiyet algılarıyla cinsiyetçi kelimeleri kullanma sıklıkları sosyodemografik özellikler ve yaşam tarzına göre değişmektedir. Farklı il ve ilçeleri örneklem alan daha fazla araştırma yapılması, bireylerin toplumsal cinsiyet algılarının ve cinsiyetçi kelimeleri kullanma sıklıklarının farklı sosyodemografik özellikler ve yaşam tarzlarına göre belirlenmesi, ihtiyaçların ortaya konulması ve uygulamaların bu ihtiyaçlara yönelik planlanması önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Cinsiyetçi kelimeler, toplumsal cinsiyet algısı, yaşam tarzı

ABSTRACT

The study aims to investigate the gender perceptions and levels of using sexist words of individuals living in the central districts of Ankara in terms of sociodemographic variables and traditional and modern lifestyles. The study sample is 600 individuals between the ages of 20 and 65 residing in the central districts of Ankara province. Data were collected with a questionnaire form and gender perception scale. 57.2% of the participants were female, aged 28.16±9.97, 44.5% were university students, 34.0% were university graduates, 15% were high school graduates, 57.7% were not working, 77.2% were single, and 70.2% adopted a modern lifestyle. The mean score for the level of using sexist words is 77.03, and the mean score for gender perception is 100.95. Men use sexist words more, and their gender perception scores are lower than women. A negative correlation was found between age and gender perception, and a positive correlation was found between age and level of sexist word use. As the level of education increases, the level of using sexist words decreases, and gender perception increases. Those who adopt traditional lifestyles use sexist words more than those who adopt modern lifestyles. As a result, individuals' gender perceptions and frequency of using sexist words vary according to sociodemographic characteristics and lifestyle. It is essential to conduct more research in different regions to group individuals' gender perceptions and determining frequency of using sexist words according to other sociodemographic characteristics and lifestyles, to reveal the needs specific to the groups, and to plan the practices according to these needs.

Keywords: Sexist words, gender perception, lifestyle

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi/Sosyal Hizmet Bölümü, husnedem@gazi.edu.tr

* Arş. Gör., Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi/Sosyal Hizmet Bölümü, aysenurpekasil@gazi.edu.tr

** Bu makalenin etik onayı Gazi Üniversitesi Etik Komisyonundan 13.09.2022 tarihli 15 numaralı karar uyarınca alınmıştır.

Extended Abstract

One of the 17 main goals of the Sustainable Development Agenda is to ensure gender equality. Under this primary goal, there are sub-goals such as ensuring gender and opportunity equality for women and girls and ensuring legal regulations and policies at the national level (United Nations, 2023). However, according to the World Economic Forum's Global Gender Gap Report (2023), which measures the change in gender inequality in 146 countries, the pace of progress in eliminating gender inequality in the world has slowed considerably due to various crises. It is reported that if the progress towards eliminating gender inequality in the world continues at the current pace, this gap can only be closed in 131 years. These results strikingly reveal the inequality between men and women in the world. There is a dynamic relationship between gender roles, gender inequalities, gender perception, frequency of using sexist words, and lifestyles that mutually feed each other. The sociocultural context of the individual determines what, where, and how the individual does things while also shaping the group's lifestyle. The group's lifestyle, in turn, determines the gender perception, which expresses the group's perspectives on gender roles, expectations, and behaviors, as well as the frequency of using sexist words. Within the framework of belonging to the group, the existing gender perception is reinforced by supporting behaviors consistent with the group's gender perception. Therefore, adopted gender roles, characteristics attributed to genders, social values, and attitudes towards gender inequalities constitute the main components of individuals' gender perceptions and the frequency of using sexist words. This situation requires more research on gender perception and use of sexist words, grouping individuals' gender perception and frequency of use of sexist words according to different sociodemographic characteristics and lifestyles, identifying the needs of these groups, and planning practices according to these needs. In line with this necessity, this study aims to examine the gender perceptions and the levels of sexist words of individuals living in the central districts of Ankara province in terms of various sociodemographic variables (gender, age, employment status, education level) and traditional and modern lifestyles.

The research was conducted with a quantitative research method. The population of the research consists of individuals between the ages of 20-65 residing in the central districts of Ankara (Çankaya, Keçiören, Yenimahalle, Mamak, Etimesgut, Sincan, Altındağ, Pursaklar and Gölbaşı). Data were collected from 600 individuals living in these districts and volunteering to participate in the study. The questionnaire form prepared by the researchers and the gender perception scale were used to collect the study data. The questionnaire form consists of two parts: sociodemographic information and frequency of sexist words. The gender perception scale was developed by Altınova and Duyan (2013). SPSS 24.0 program was utilized or statistical analyses of the data.

More than half of the individuals who participated in the study were women (57.2%) with an average age of 28.16 ± 9.97 years, 44.5% were university students, 34.0% were university graduates, and 15% were high school graduates. It was found that 57.7% of the individuals were not working in an income-generating job, and 77.2% were single. 70.2% of the participants stated that they adopted a modern lifestyle, and 29.8% a traditional lifestyle. The mean score of the participants' level of using sexist words was 77.03, and it was found that they used these words at a medium level. The mean score of gender perception was found to be 100.95. However, it was determined that men used sexist words more than women, and their gender perception scores were lower than women. In addition, a significant negative relationship was found between age and gender perception scores, while a significant positive relationship was found between age and the level of sexist word use. It was found that as the level of education increases, the level of using sexist words decreases, and individuals have a more egalitarian attitude in gender perception. According to the employment status of the participants, it was found that the employees used sexist words more than the non-employees, and the difference between the groups was statistically significant. In addition, it was determined that the gender perception scores of the non-employees were higher than the employees, and the difference between the groups was significant. Finally, it was found that the level of use of sexist words by those who adopt traditional lifestyles is higher than that of those who adopt modern lifestyles, and at the

same time, the gender perception of those who adopt traditional lifestyles is lower than that of those who adopt modern lifestyle.

As a result, individuals' gender perceptions and frequency of using sexist words vary according to sociodemographic characteristics and lifestyle. In line with this result, it is essential to conduct more research on gender perception and the use of sexist words in different regions to group individuals' gender perceptions and the frequency of using sexist words according to different sociodemographic characteristics and lifestyles to identify the needs of these groups and to plan practices according to these needs. In today's conditions, where developments have taken place in many fields, not being able to bring the perception of gender to a more egalitarian position, not being able to reduce the use of sexist words, and therefore not being able to fully ensure gender equality indicates that the existing social structures are formed and maintained unequally. At this point, it is essential for individuals to have a more egalitarian perception of gender and to use sexist words less in order to reduce and eliminate the injustices and inequalities that women face both in public and private spheres. Additionally, this shift in language and perception is crucial to reshaping existing social structures. Gender awareness activities should be disseminated at the community level, and activities should be localized according to the group and region, taking into account the sociodemographic characteristics and lifestyles of the society. Considering the significant differences between genders, men should participate more in gender awareness activities. In order to increase this participation, firstly, it is necessary to determine what the obstacles to men's participation are and what motivations can be used to encourage them to participate.

Giriş

Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinde 17 küresel hedeften biri toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması olup diğer 16 hedeften 10'unun alt hedeflerinde de doğrudan yer almaktadır. Bu temel hedef altında kadınlar ve kız çocukları özelinde cinsiyet ve fırsat eşitliğinin temini, kadın ve kız çocuklarının her düzeyde güçlenmeleri için sağlam politika ve yasal olarak uygulanabilir mevzuatın kabul edilmesi gibi alt hedefler yer almaktadır (Birleşmiş Milletler, 2023). Ancak buna rağmen Dünya Ekonomik Forumu'nun 146 ülkede cinsiyet eşitsizliğinin değişimini ölçtüğü 2023 yılı Küresel Cinsiyet Farkı Raporu'na göre, küresel cinsiyet farkı puanının 2006 yılında bu yana %4,1 puan ilerleyerek %68,4'e ulaştığı ve henüz hiçbir ülkede tam cinsiyet eşitliğinin sağlanmadığı raporlanmıştır. Ayrıca dünyada cinsiyet eşitsizliğini gidermek için sağlanan ilerleme hızının yaşanan krizler nedeniyle yavaşladığı ve cinsiyet eşitsizliğinin giderilmesine yönelik ilerlemenin mevcut hızda devam etmesi durumunda farkın ancak 131 yıl içinde kapanabileceğine de dikkat çekilmiştir. Raporda Türkiye 129. sırada yer almaktadır ve Türkiye için bu farkın 167 yılda kapanabileceği ön görülmektedir. Bu sonuçlar uluslararası ve ulusal düzeyde ekonomik katılım-fırsatlar, eğitim kazanımı, siyasi yetkilendirme ve sağlık boyutlarında kadın ve erkek arasındaki eşitsizliği çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır. Ulusal düzeyde bu soruna çözüm üretmek ve mevcut cinsiyet farkını kapatmak açısından On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028) çerçevesinde kadınların, başta eğitim ve istihdam olmak üzere hayatın tüm alanlarındaki fırsatlardan eşit yararlanmalarının, her türlü şiddet ve ayrımcılıktan uzak şekilde yaşamalarının ve her alanda katılımlarının artırılmasının sağlanmasının amaçlandığı görülmektedir. Bu temel amaçla eğitim, istihdam, karar alma süreçleri, medyada kadına yönelik olumlu tutum ve davranış oluşturma ve kadını olumsuz gösterecek her türlü girişimle mücadeleye ilişkin politika ve tedbirler vurgulanmıştır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023). Dolayısıyla bu eşitsizliklerin giderilebilmesi için uluslararası ve ulusal düzeyde düzenlemelerin önemi açıktır. Bu düzenlemelerin kalıcı ve sürdürülebilir olması açısından mikro, mezo ve makro düzeylerde toplumsal cinsiyet bakış açısının benimsenmesi gerekmektedir.

Toplumsal cinsiyet kavramıyla cinsiyetin sosyal sınıf, ataerkillik ve üretim biçimleriyle bağlantılı toplumsal inşasına, anlamına ve bu anlama yüklenen rollere atıf yapılmaktadır (Marshall, 1999; Savcı, 1999; Fulcher ve Scott 2007; Buz, 2009; Ridgeway 2011). Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet terimlerini ayıran ilk araştırmacılardan Anne Oakley (1985) cinsiyeti cinsel organlarda gözle görülür fark ve üreme işlevindeki farkları ifade eden kelime olarak; toplumsal cinsiyeti ise eril ve dişil sosyal sınıflandırmaya atıfta bulunan kültür meselesi olarak ele almıştır. Bu tanımlarla Oakley bireylerin erkeklik (*masculinity*) veya kadınlık (*femininity*) sergileme durumlarının cinsiyetlerine göre belirlenmediğine, toplum tarafından erkeklerin kadınlardan daha fazla “erkeklik” veya kadınların erkeklerden daha fazla “kadınlık” sergilemeleri beklendiğine işaret etmektedir. Bu minvalde toplumsal cinsiyet çalışmalarının önemli isimlerinden Connell (2005) ise toplumsal cinsiyet kavramıyla bireylerin sosyal, kültürel, ekonomik ve politik bağlamlarında güç dinamikleriyle şekillenen ve devam ettirilen rollerin ifade edildiğini vurgulamıştır. Başka bir ifadeyle biyolojik farklılıklara atıf yaparak kadını ve erkeği belirlenmiş kimliklere hapseden, ideal kadın ve erkek kalıplarını belirleyerek bireylerin hayatlarını biçimlendiren ve sosyalizasyon süreciyle üretilen roller toplumsal cinsiyet olarak adlandırılmaktadır (Scott, 2007).

Toplumsal cinsiyet rolleri toplumsallaşma sürecinde üretilip içselleştirilerek pekiştirilmektedir (Bhasin, 2000; Ersöz, 2016). Bu bağlamda Eagly (1987) tarafından ileri sürülen sosyal rol teorisinin ana odağı, erkeklerin ve kadınların davranışlarında görülen farklılıkların erkekleri ve kadınları işgal eden sosyal rollerin bir sonucu olduğudur (Wood ve Eagly, 2012). Ayrıca bu teori perspektifinden erkek ve kadınların geleneksel sosyal rollerinin, her iki cinsiyet için de erkeklik ve kadınlık kalıp yargılarını oluşturduğu çıkarılabilir (Rudman ve Glick 2008). Kalıp yargılar toplumsal gruplara yönelik bilgileri, inançları ve beklentileri içermekte ve böylece gruplar arasında algısal filtreler oluşturmaktadır. Bu filtreler mevcut kalıp yargılarla şekillenen düşünce ve eylemleri kabul etmekte, pekiştirmekte, devamlılığını sağlamakta ve kadınlara veya erkeklerle yönelik ayrımcı tutum ve davranışların oluşmasında önemli bir unsur olmaktadır (Altınova ve Duyan, 2013). Bu filtrelerden biri olan toplumsal cinsiyet algısı da bireylerin ve toplumların toplumsal cinsiyet rollerine, beklentilerine ve davranışlarına ilişkin görüşlerini ifade eder. Bu nedenle kadın ve erkeklerin toplumsal hayata katılım oranları, temsilleri ve görünürlükleri yaşanan toplumda geçerli olan toplumsal cinsiyet algısından etkilenir (Öngen ve Aytacı, 2013). Bununla birlikte bireyler mevcut durumları tanımlarken, sınıflandırırken ve yorumlarken zihinsel kategorilerini dille ifade ederler. Dolayısıyla duygu, düşünce ve eylemlerin toplumsallaşmasında kilit nokta olan dilin bireylerin ve toplumların düşüncelerini yönlendirebileceği ve hatta kontrol altına alabileceği düşünülmektedir (Ulusoy ve Çetinkaya, 2021). Tamda bu noktada toplumsal cinsiyet kavramı ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği bağlamında dil kritik bir öneme sahiptir. Dile yerleşmiş olan kelimeler ve kelime öbekleri bir toplumun toplumsal cinsiyet eşitliğine verdiği değer açısından önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır (Onar ve Uçurum, 2022). Dil, var olan cinsiyetçi ifadelerin devamlılığında veya yeniden üretilmesinde rol oynayarak toplumsal cinsiyet algısının şekillenmesinde ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin oluşmasında mühim bir rol oynamaktadır (Menegatti ve Rubini, 2017).

Toplumsal cinsiyet algısını etkileyen önemli unsurlardan biri de yaşam tarzıdır. Sobel’in (1981) ifade ettiği üzere sosyoloji literatüründe yaşam tarzı (*lifestyle*) kavramına ilgi Marx’a kadar uzanmaktadır. Marx yaşam tarzı kavramını üretim sürecinde bireyin nesnel konumu tarafından belirlenen ve kritik yaşam deneyimlerini belirleyen olgu olarak ele almıştır. Sonrasında Weber sınıf, statü ve güç kavramlarını tartışırken yaşam tarzı kavramını ortaya atmıştır. Weber statünün ayırt edici bir özelliğinin statü onuru (*stotus honor*) olduğunu ifade ederek bir gruba ait olmayı

isteyen bireylerden belirli bir yaşam biçimi beklenebileceğine vurgu yapmıştır (Cockerham vd., 1993). Bu durumda yaşam tarzı, bireyin yaşadığı toplumun bir mensubu olması açısından önemlidir (Sobel, 1981). Bu noktada Chaney'e (1999) göre yaşam tarzı ile insanları birbirlerinden farklı kılan davranış kalıplarına işaret etmektedir ve insanların gündelik yaşamda neyi, nasıl ve nerede yaptıklarına gönderme yapmaktadır (Akt. Baloğlu, 2019).

Bu tanımlar ve açıklamalar toplumsal cinsiyet rolleri, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, toplumsal cinsiyet algısı, cinsiyetçi kelimeleri kullanma sıklığı ve yaşam tarzları arasında karşılıklı birbirini besleyen ilişkinin derinlemesine analiz edilebilmesi için önemli bir zemin sağlamaktadır. Nitekim bireyin sosyokültürel bağlamı bireyin neyi, nerede, nasıl yapacağını belirlerken grubun yaşam tarzını da şekillendirmektedir. Grubun yaşam tarzı ise grubun toplumsal cinsiyet rollerine, beklentilerine ve davranışlarına ilişkin görüşlerini ifade eden toplumsal cinsiyet algısını ve cinsiyetçi kelimeleri kullanma sıklığını belirlemektedir. Gruba mensubiyet çerçevesinde grubun toplumsal cinsiyet algısıyla tutarlı davranışlar desteklenerek mevcut toplumsal cinsiyet algısı pekiştirilmektedir. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet algısının oluşmasında toplumsal yapıyı oluşturan öğelerin belirleyici olduğu görülmektedir.

Dolayısıyla benimsenen toplumsal cinsiyet rolleri, cinsiyetlere atfedilen özellikler ve toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri karşısında sergilenen tutumlar bireylerin toplumsal cinsiyet algıları ve cinsiyetçi kelimeleri kullanma sıklıklarının temel bileşenlerini oluşturmaktadır. Bu durum toplumsal cinsiyet algısına ve cinsiyetçi kelimeleri kullanmaya ilişkin daha fazla araştırma yapılmasını, araştırmalarda bireylerin toplumsal cinsiyet algılarının ve cinsiyetçi kelimeleri kullanma sıklıklarının farklı sosyodemografik özellikler ve yaşam tarzlarına göre belirlenmesini gerektirmektedir. Bu gereklilik doğrultusunda çalışmanın amacı, Ankara ilinin merkez ilçelerinde yaşayan bireylerin toplumsal cinsiyet algılarının ve cinsiyetçi kelimeleri kullanma düzeylerinin çeşitli sosyodemografik değişkenler (cinsiyet, yaş, çalışma durumu, eğitim düzeyi) ile geleneksel ve modern yaşam tarzları açısından incelenmesidir. Bu bağlamda çalışmada aşağıdaki araştırma soruları ele alınmıştır.

1. Bireylerin cinsiyetçi kelimeleri kullanma ve toplumsal cinsiyet algısı ne düzeydedir?
2. Bireylerin biyolojik cinsiyeti, yaşı, eğitim düzeyi, çalışma durumuna göre cinsiyetçi kelime öbeklerini kullanma düzeyleri ve toplumsal cinsiyet algısı puanlarında farklılaşma var mıdır?
3. Bireylerin geleneksel ve modern yaşam tarzlarına göre cinsiyetçi kelimeleri kullanma düzeylerinde ve toplumsal cinsiyet algısında farklılaşma var mıdır?

1. Yöntem

Araştırmanın yöntemi nicel araştırma tasarımlarından genel tarama modelidir. Genel tarama modeli evren hakkında genel bir yargıya varmak amacı ile evrenin tamamı veya belirlenen bir örneklem üzerinden yapılan tarama düzenlemeleridir (Karasar, 2015).

1.1. Çalışma Gurubu

Araştırmanın evrenini Ankara ilinin merkez ilçelerinde (Çankaya, Keçiören, Yenimahalle, Mamak, Etimesgut, Sincan, Altındağ, Pursaklar ve Gölbaşı) ikamet eden 20-65 yaş aralığında bireyler oluşturmaktadır. Çalışma grubunun belirlenmesinde olasılıklı olmayan örnekleme tekniklerinden amaçlı örnekleme tercih edilmiştir. Amaçlı örnekleme yönteminde araştırmanın sorusuna uygun olduğu düşünülen belirli özellikleri taşıyan katılımcılar seçilmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2018). Bu noktada Ankara'nın nüfus açısından Türkiye'nin ikinci büyük şehri olması, sosyodemografik açıdan pek çok nüfus grubunu barındırması ve araştırmacıların Ankara ilinde

ikamet etmeleri sebepleriyle Ankara ilinin merkez ilçeleri seçilmiştir. Veriler bu ilçelerde yaşayan ve çalışmaya katılmaya gönüllü olan 600 bireyden toplanmıştır. Örneklem büyüklüğüne karar verirken 0.95 ve 0.99 güven düzeylerinde “süreksiz değişkenlerde farklı sapma miktarları için uygun örneklem büyüklüğü” için hazırlanan tablodan yararlanılmıştır (Büyüköztürk vd., 2020). Tahmini evren büyüklüğüne göre 0.05 sapma miktarı için 0.5 anlamlılık düzeyinde 384 bireyin, 0.1 anlamlılık düzeyinde ise 665 bireyin örneklem büyüklüğü için yeterli görülmektedir. Bu doğrultuda örneklem büyüklüğü n=600 olarak belirlenmiştir.

1.2. Veri Toplama Araçları

Çalışmanın verilerinin toplanmasında araştırmacılar tarafından hazırlanan anket formu ve toplumsal cinsiyet algısı ölçeği kullanılmıştır.

1.2.1. Anket Formu

Araştırmacılar tarafından oluşturulan anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde sosyodemografik bilgiler yer almaktadır. Bu bölümde araştırmaya katılan bireylerin kişisel bilgilerine (yaş, biyolojik cinsiyet, eğitim düzeyi, çalışma durumu, medeni durumu) ilişkin sorulara yer verilmiştir. Ayrıca bireylere geleneksel veya modern yaşam tarzlarından hangisini genel yaşamda daha çok benimsedikleri sorulmuştur. İkinci bölümünde araştırmacılar tarafından belirlenen 30 cinsiyetçi kelime öbeğinin¹ kullanım sıklığı yer almaktadır. Bu kelime öbekleri; bilim adamı, hanım hanımcık, sözünün eri, er meydanı, at gibi kadın, erkek Fatma, adam akıllı, delikanlı, ay dede, adamına göre, işinin eri, erkek sözü, erkeklik sende kalsın, kızlık soyadı, kız başına, adam olacak çocuk, kız almak, Allah baba, kalıbının adamı, kadın cinayeti, bayan yanı, erkeklğine yedirememek, baba evi, adamın dibi, adamsan, karı, insanoğlu, kız tavlasi, devlet adamı ve kadın kısmı'dır. Kullanım sıklığının belirlenmesinde 5'li Likert kullanılmıştır. Seçenekler Hiçbir zaman (1), Nadiren (2), Bazen (3), Oldukça Sık (4) ve Her Zamandan (5) oluşmaktadır ve bu şekilde puanlandırılmıştır. Cinsiyetçi kelime öbeklerinden alınacak minimum puan 30 maksimum puan 150'dir. Puanın yüksek olması, bireylerin cinsiyetçi kelime öbeklerini kullanma sıklıklarının fazla olduğu anlamına gelmektedir. 30-70 arası düşük, 70.1-110 orta, 110.1-150 yüksek düzeyde bu kelimelerin kullanıldığı anlamına gelmektedir. Toplumsal cinsiyetçi kelime öbeklerinin alpha güvenilirlik kat sayısı .95 olarak bulunmuştur.

1.2.2. Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği

Ölçek bireylerin toplumsal cinsiyet algılarını değerlendirmek için Altınova ve Duyan (2013) tarafından geliştirilmiştir. 5'li Likert tipinde olan ölçek 25 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı 0,872'dir. Geçerlik analizin de ölçeğin tek boyuttan oluştuğu ve yapı geçerliğini sağladığı görülmektedir. Ölçekte, katılımcıların toplumsal cinsiyet algısına yönelik cümlelere katılım düzeyi kesinlikle katılmıyorum=1, kısmen katılmıyorum=2, kararsızım=3, kısmen katılıyorum=4, kesinlikle katılıyorum=5 puan alacak şekilde puanlanmaktadır. Maddelerin 10'u olumlu, 15'i olumsuz olarak yazılan ölçekte 2, 4, 6, 9, 10,12, 15, 16, 17,18, 19, 20, 21, 24 ve 25. maddeler olumsuz olup tersten hesaplanmaktadır. Buna göre ölçekten alınabilecek en yüksek puan=125, en düşük puan= 25 olup; Puanın yüksek olması toplumsal cinsiyet eşitliğini ortaya koyarken, puanın düşük olması toplumsal cinsiyet eşitsizliğine işaret etmektedir. Toplumsal cinsiyet algısı ölçeğinin Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı .94 bulunmuştur.

¹ Toplumsal cinsiyetçi kelime öbekleri eşit sözlük ve eşit hayat sözlüğü kullanılarak belirlenmiştir.
<http://esitsozluk.com/> , <https://www.zorlu.com.tr/akillihayat2030/esit-sozluk>

1.3. Verilerin Değerlendirilmesi

Araştırmanın verilerinin istatistiksel çözümlenmeleri için SPSS 24.0 programı kullanılmıştır. Amaçların test edilmesi için parametrik testlerden t-esti, ANOVA ve Korelasyon Analizi kullanılmıştır. Parametrik testlerin kullanılabilmesi için gerekli olan normallik varsayımları Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testleriyle incelenmiştir.

2. Bulgular

Araştırmaya katılan bireylerin demografik özellikleri Tablo 1’de verilmiştir. Bireylerin yarısından çoğu kadın (%57.2) ortalama 28.16 ± 9.97 yaşında, %44.5’i üniversitede öğrenci, %34.0’ise üniversite mezunu iken %15’i lise mezunudur. Bireylerin %57.7’sinin gelir getiren bir işte çalışmadığı, %77.2’sinin bekâr olduğu bulunmuştur. Bireylerin %70.2’si modern yaşam tarzını %29.8’i ise geleneksel yaşam tarzını benimsediğini ifade etmiştir.

	Sayı	%
Cinsiyet		
Kadın	343	57.2
Erkek	257	42.8
Eğitim Düzeyi		
Okur-yazar değil	3	0.5
Okur-yazar	1	0.2
İlkokul mezunu	15	2.5
Ortaokul mezunu	20	3.3
Lise mezunu	90	15.0
Üniversite mezunu	204	34.0
Üniversitede öğrenci	267	44.5
Çalışma Durumu		
Çalışıyor	254	42.3
Çalışmıyor	346	57.7
Medeni Durumu		
Evli	109	18.2
Bekâr	463	77.2
Dul	28	4.6
Bireyin Benimsediği Yaşam Tarzı		
Geleneksel	179	29.8
Modern	421	70.2

Tablo 1. Bireylerin Demografik Özellikleri

Bireylerin toplumsal cinsiyetçi kelimeleri kullanma düzeyleri ve toplumsal cinsiyet algısı ölçeğinin betimsel analizi Tablo 2’de verilmiştir. Bireylerin cinsiyetçi kelimeleri kullanma düzeyi puanı ortalaması 77.03 olup bu kelimeleri orta düzey kullandıkları bulunmuştur. Bireylerin toplumsal cinsiyet algısı puan ortalamasının ise 100.95 olduğu belirlenmiştir. Toplumsal cinsiyet algısı ölçeğinden 25-125 aralığında puan alınabilmektedir. Puan yükseldikçe bireyler daha eşitlikçi bir yaklaşım içindedirler.

	Alınabilecek Puanlar		Alınan Puanlar		\bar{X}	S
	Minimum	Maksimum	Minimum	Maksimum		
Cinsiyetçi kelimeleri kullanma düzeyleri	30	150	30	150	77.03	25.27
Toplumsal cinsiyet algısı ölçeği	25	125	31	125	100.95	19.89

Tablo 2. Bireylerin, Toplumsal Cinsiyetçi Kelimeleri Kullanma Düzeyleri, Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeğinin Betimsel Analizi

Bireylerin cinsiyetçi kelimeleri kullanma düzeyleri ve toplumsal cinsiyet algısı puanları bireylerin biyolojik cinsiyetlerine göre Tablo 3 karşılaştırılmış olup erkeklerin cinsiyetçi kelimeleri kadınlardan daha fazla kullandıkları ve ortalamalar arasındaki farkın istatistik açıdan önemli olduğu bulunmuştur ($p < 0.001$). Toplumsal cinsiyet algısında da kadınların erkeklerden daha eşitlikçi bir tutum içinde oldukları ve ortalamalar arasındaki farkın önemli olduğu belirlenmiştir ($p < 0.001$).

	N	\bar{X}	S	t	Sd	p
Toplumsal cinsiyetçi kelimeler						
Kadın	343	72.405	24.440	-5.290	598	.000
Erkek	257	83.194	25.108			
Toplumsal cinsiyet algısı						
Kadın	343	108.760	12.866	12.456	598	.000
Erkek	257	90.529	22.674			

Tablo 3. Bireylerin Toplumsal Cinsiyetçi Kelimeleri Kullanma Düzeyleri ve Toplumsal Cinsiyet Algısı Puanlarının Biyolojik Cinsiyete Göre Karşılaştırılması

Yaş ile toplumsal cinsiyet algısı ve toplumsal cinsiyetçi kelimeleri kullanma düzeyi arasındaki ilişki Tablo 4'de verilmiştir. Yaş ve toplumsal cinsiyet algısı puanları arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki ($r = -.203$; $p < 0.001$) bulunurken yaş ve cinsiyetçi kelime kullanma düzeyi arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki ($r = .119$; $p < 0.001$) bulunmuştur.

	N	R
Yaş		
Toplumsal Cinsiyet Algısı	600	-.203**
Yaş		
Toplumsal Cinsiyetçi Kelimeler Kullanma Düzeyi	600	.119**

** $p < .01$

Tablo 4. Bireylerin Yaş ve Toplumsal Cinsiyetçi Kelimeleri Kullanma Düzeyleri İle Toplumsal Cinsiyet Algısı Puanlarına İlişkin Korelasyon Matrisi

Bireylerin toplumsal cinsiyetçi kelimeleri kullanma düzeylerinde ve toplumsal cinsiyet algısında eğitim düzeyi etkilidir (Tablo 5). Eğitim düzeyi arttıkça bireylerin cinsiyetçi kelimeleri kullanma düzeylerinin azaldığı ve toplumsal cinsiyet algısında daha eşitlikçi bir tutum içinde oldukları bulunmuştur. Toplumsal cinsiyetçi kelimeleri kullanma düzeyinin eğitim düzeyine göre anlamlı bir farklılık yarattığı ($p < 0.01$) bu farklılığın ortaokul ve daha az eğitim düzeyine sahip olanlarla, lise, üniversitede öğrenci ve üniversite mezunları arasında olduğu bulunmuştur. Eğitim düzeyine göre toplumsal cinsiyet algısında ise 0.001 düzeyinde önemli bir farklılık olduğu ($p < 0.001$) ve bu farklılığı ortaokul ve altı, lise ve üniversitede öğrenci, üniversite mezunları arasında olduğu bulunmuştur.

	N	\bar{X}	S	F	P	Gruplar Arasındaki Fark
Toplumsal cinsiyetçi kelimeler						
Ortaokul ve altı	39	91.230	25.282	4.560	.004	1-2
Lise	90	77.288	24.011			1-3
Üniversitede öğrenci	267	75.689	25.500			1-4
Üniversite mezunu	204	75.951	24.877			
Toplumsal cinsiyet algısı						
Ortaokul ve altı	39	76.743	25.512			1-2
Lise	90	91.811	24.578	37.977	.000	1-3
Üniversitede öğrenci	267	106.003	14.130			1-4
Üniversite mezunu	204	103.00	18.223			2-3
						2-4

Tablo 5. Bireylerin Toplumsal Cinsiyetçi Kelimeleri Kullanma Düzeyleri ve Toplumsal Cinsiyet Algısı Puanlarının Eğitim Düzeylerine Göre Karşılaştırılması

Bireylerin çalışma durumlarına göre cinsiyetçi kelimeleri kullanma düzeyleri ve toplumsal cinsiyet algısı puanları incelendiğinde (Tablo 6) çalışanların cinsiyetçi kelimeleri çalışmayanlardan daha fazla kullandıkları ve gruplar arasındaki farkın istatistiki açıdan önemli olduğu bulunmuştur ($p<0.05$). Ayrıca çalışmayanların toplumsal cinsiyet algısı puanlarının çalışanlardan daha fazla olduğu gruplar arasındaki farkın önemli olduğu belirlenmiştir ($p<0.001$).

	N	X	S	T	Sd	P
Toplumsal cinsiyetçi kelimeler						
Çalışan	254	79.732	24.440	2.252	598	.025
Çalışmayan	346	75.043	25.108			
Toplumsal cinsiyet algısı						
Çalışan	254	95.704	22.935	-5.678	598	.000
Çalışmayan	346	104.803	16.316			

Tablo 6. Bireylerin Toplumsal Cinsiyetçi Kelimeleri Kullanma Düzeyleri ve Toplumsal Cinsiyet Algısı Puanlarının Çalışma Durumuna Göre Karşılaştırılması

Bireylerin geleneksel veya modern yaşam tarzlarının cinsiyetçi kelimeleri kullanma düzeyleri ile toplumsal cinsiyet algısındaki etkisi Tablo 7'de incelenmiştir. Geleneksel yaşam tarzını benimseyenler cinsiyetçi kelimeleri kullanma düzeylerinin modern yaşam tarzını benimseyenlerden daha fazla olduğu ve aynı zamanda geleneksel yaşam tarzını benimseyenlerin toplumsal cinsiyet algısının modern yaşam tarzını benimseyenlere göre daha eşitsiz olduğu görüldükçe gruplar arasındaki farkın .001 düzeyinde önemli olduğu saptanmıştır ($p<0.001$).

	N	\bar{X}	S	T	Sd	p
Toplumsal cinsiyetçi kelimeler						
Geleneksel	179	86.514	24.109	6.176	598	.000
Modern	421	72.995	24.706			
Toplumsal cinsiyet algısı						
Geleneksel	179	89.497	23.982	-9.915	598	.000
Modern	421	105.821	15.524			

Tablo 7. Bireylerin Cinsiyetçi Kelimeleri Kullanma Düzeyleri ve Toplumsal Cinsiyet Algısı Puanlarının Geleneksel veya Modern Yaşam Tarzına Göre Karşılaştırılması

3. Tartışma

Dünya nüfusunun önemli bir kısmını oluşturan kadınların; ekonomik katılım, eğitim kazanımı, siyasi yetkilendirme ve sağlıklı yaşam alanlarında toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine maruz kalmadan yetenek ve potansiyellerini gerçekleştirmesi sürdürülebilir kalkınmaya doğrudan etki etmektedir. Bunun sağlanmasının ön koşulu Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri 5.'de ifade edildiği üzere kadınlara ve kız çocuklarına yönelik her türlü ayrımcılığın her yerde sona erdirilmesidir (Birleşmiş Milletler, 2023). Bunun için ise mikro, mezo ve makro düzeyde toplumsal cinsiyet algısında daha eşitlikçi bir tutumun benimsenmesi elzemdir.

Ankara ilinin merkez ilçelerinde yaşayan bireylerin toplumsal cinsiyet algılarının ve cinsiyetçi kelimeleri kullanma düzeylerinin çeşitli sosyodemografik değişkenler (cinsiyet, yaş, çalışma durumu, eğitim düzeyi) ile geleneksel ve modern yaşam tarzları açısından incelenmesi amacıyla yapılan bu çalışmada, katılımcıların toplumsal cinsiyet algısı ölçeğinden aldıkları puan ortalaması 100.95 olarak saptanmıştır. Ölçekten alınabilecek en düşük (27) ve en yüksek (125) puan aralığı göz önüne alındığında saptanan bu puanın ortanın biraz üzerinde bir puan olması, katılımcıların toplumsal cinsiyet algıları açısından olumlu yani daha eşitlikçi bir algıya sahip olduklarına işaret etmektedir. Ancak ölçekten alınabilecek en yüksek puana kıyasla bir değerlendirme yapıldığında Türkiye'de toplumsal cinsiyet algısını değiştirmeye yönelik önemli girişimlerin olduğu ancak daha eşitlikçi bir tutuma doğru geliştirilebileceği çıkarılabilir. Nitekim bu bulgu literatürdeki benzer araştırmalarla tartışıldığında Mardin ilinde yapılan bir çalışmada toplumsal cinsiyet algısı ölçeğinden alınan puan ortalaması 79.34 olarak raporlanmıştır (Çifçi vd., 2022). Toplumsal cinsiyet algısı puan ortalamalarının il değişkenine göre farklılık göstermesi sosyokültürel özelliklerin toplumsal cinsiyet algısı üzerinde meydana getirdiği etkiye dikkat çekmektedir. Bununla birlikte İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi lisans öğrencileriyle yapılan bir çalışmada katılımcıların toplumsal cinsiyet algısı ölçeğinden aldıkları puan ortalaması 92.45 olarak bulunurken (Esen vd., 2017) Turan ve arkadaşlarının (2017) bir kamu üniversitesinde lisans öğrencileriyle yaptıkları çalışmada 92.17 puan olarak, Ünal ve arkadaşlarının (2017) Bartın üniversitesi lisans öğrencileriyle yaptıkları çalışmada ise 95.20 puan raporlanmıştır. Dolayısıyla çalışmalarda toplumsal cinsiyet algısı ölçeğinden alınan puanlar değerlendirildiğinde, üniversite öğrencilerinin katılımcı olduğu çalışmalarda puan ortalamalarının daha yüksek olması eğitim düzeyinin artmasıyla toplumsal cinsiyet algısının değişebileceğine işaret etmektedir.

Araştırma sonucunda kadınların ve erkeklerin toplumsal cinsiyet algılarının farklı olduğu ve bu farklılığın biyolojik cinsiyet açısından anlamlı ve kadınlar lehine olduğu bulunmuştur ($p < 0.001$). Yapılan başka çalışmalarda da cinsiyetin, toplumsal cinsiyet algısı üzerinde etkili olduğu kadınların erkeklerle kıyaslandığında daha eşitlikçi tutum ve rollere sahip oldukları ve erkeklerin daha geleneksel cinsiyet rollerine sahip oldukları bulunmuştur (Yılmaz vd., 2022; Çifçi vd., 2022; Özdemir vd., 2019; Alabaş vd., 2019; Altuntaş ve Altınova, 2015; Kahraman vd., 2014; Öngen ve Aytaç 2013; Vefikuluçay vd., 2009; Vefikuluçay vd., 2007). Yurtdışında üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet algısını belirlemeye yönelik yapılan çalışmalarda da erkeklerin toplumsal cinsiyet algısında geleneksel bakış açısını devam ettirirken, kadınların erkeklere göre daha eşitlikçi bir bakış açısına sahip oldukları raporlanmıştır (Zhang, 2006; Frieze vd., 2003; Burt ve Scott, 2002). Amerika'da yapılan bir çalışmada cinsiyet eşitliğine yönelik tutumların son 40 yıl içinde daha eşitlikçi olmasına rağmen yine de erkeklerin, daha az eğitilmiş bireylerin ve düşük sosyoekonomik yerlerde yaşayanların daha geleneksel toplumsal cinsiyet algısına sahip oldukları bulunmuştur (Scarborough vd., 2019). Erkeklerin kadınlara kıyasla toplumsal cinsiyet algı düzeylerinin daha düşük olması ve geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri ve kalıp yargılarına sahip

olmalarının bir nedeninin, bu kalıp yargıların erkeklerin kendi yararlarına olması ve bu durumun toplum tarafından pekiştiriliyor olmasıyla ilişkili olduğu çıkarılabilir. Ayrıca çalışmanın bir diğer bulgusu bu pekiştirmenin dile de yansıdığını ortaya koymaktadır zira erkekler cinsiyetçi kelimeleri kadınlardan daha fazla kullanmaktadır ve bu fark istatistik açıdan önemlidir ($p<0.001$). Benzer şekilde dilbilgisi açısından cinsiyetçi zamirlerin kullanıldığı dillerde yapılan çalışmalarda da erkeklerin kadınlara göre daha fazla erkeksi genel zamirler kullandıkları bulunmuştur (Rubin vd., 1994; Pauwels, 2003). Araştırmanın bu bulgusu On İkinci Kalkınma Planında (2024-2028) madde 729.4.'de dikkat çekildiği üzere toplumsal cinsiyet algısının şekillenmesinde ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin oluşmasında dilin ve medyanın hayati etkisini vurgulamaktadır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023).

Araştırmada katılımcıların yaş ve toplumsal cinsiyet algıları arasında negatif yönde bir ilişki bulunurken yaş ve cinsiyetçi kelime kullanma düzeyi arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p<0.01$). Benzer şekilde Tekin'in (2017) araştırmasında da bireylerin yaşları ilerledikçe toplumsal cinsiyet algılarının düştüğü bulunmuştur. Bu bulgulardan farklı olarak Alabaş ve arkadaşlarının (2019) araştırması ile Pesen ve arkadaşlarının (2016) araştırmasında yaş değişkenine göre toplumsal cinsiyet algısında anlamlı bir farklılık olmadığı raporlanmıştır. Yılmaz ve arkadaşlarının (2022) çalışmasında ise yaş değişkeni açısından her grubun toplumsal cinsiyet algısının olumlu olduğu ancak 60 yaş üstü ve 18-29 arası yaş grubunun daha olumlu algıya sahip oldukları bulunmuştur. Dolayısıyla araştırmanın bu bulgusuna ilişkin literatürde bir uzlaşma bulunmamaktadır.

Araştırmada bireylerin toplumsal cinsiyetçi kelimeleri kullanma düzeylerinde ve toplumsal cinsiyet algısında eğitim düzeyinin etkili olduğu ve eğitim düzeyi arttıkça bireylerin cinsiyetçi kelimeleri kullanma düzeylerinin azaldığı ve daha eşitlikçi bir tutum içinde oldukları bulunmuştur. Altuntaş ve Altınova'nın (2015) araştırmasında da üniversite mezunlarının ilkökul, ortaokul ve liseye göre toplumsal cinsiyet algısı düzeylerinin daha yüksek olduğu bulunmuştur. Benzer şekilde Çifçi ve arkadaşlarının (2022) araştırmasında da bireylerin ve ailelerin eğitim düzeyinin artmasının toplumsal cinsiyet algısını olumlu yönde etkilediği raporlanmıştır. Ancak bu bulgulardan farklı olarak Yılmaz ve arkadaşlarının (2022) yapmış oldukları çalışmada eğitim düzeyi açısından katılımcıların toplumsal cinsiyet algılarında bir fark bulunmamıştır. Bu araştırmalardan yola çıkarak eğitim düzeyinin yükselmesinin bireylere toplumsal cinsiyet rolleriyle ilgili çağdaş bir bakış açısı kazandırdığı ve toplumsal cinsiyet eşitliği açısından kadın lehine belirleyicisi olduğu çıkarılabilir. Giddens (1984) yapılanma kuramında toplumsal yapı ile bireyler arasında yinelenen ilişkiye vurgu yaparak sosyal yapıların bireyleri şekillendirdiğine bireylerinde sosyal yapıları şekillendirdiğine işaret eder. Bu sebeple eğitimde toplumsal cinsiyet eşitliği bakış açısının ana akımlaşması hem sürdürülebilir kalkınma hedeflerinde belirtildiği üzere 2030'a kadar eğitim alanındaki toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin ortadan kaldırılması hem de bireylerin toplumsal cinsiyete ilişkin farkındalık kazanmaları noktasında önemlidir.

Araştırmada çalışanların cinsiyetçi kelimeleri çalışmayanlardan daha fazla kullandıkları ve gruplar arasındaki farkın istatistiki açıdan önemli ($p<0.05$) olduğu ve çalışmayanların toplumsal cinsiyet algısı puanlarının çalışanlardan daha fazla olduğu gruplar arasındaki farkın önemli ($p<0.001$) olduğu bulunmuştur. Bu bulgular çalışmayanların toplumsal cinsiyet algısında daha eşitlikçi bir tutum içinde olduklarını ve çalışanların daha fazla toplumsal cinsiyetçi kelimeleri kullandıklarını göstermektedir. Bu bulgu şaşırtıcı olup çalışanların yaptığı işin statüsünün etkisi olabileceğini düşündürmektedir. Nitekim yapılan başka bir çalışmada bu bulgudan farklı olarak

bireylerin çalışma durumunun toplumsal cinsiyet algısını olumlu yönde etkilediği bulunmuştur (Çifçi vd., 2022).

Araştırmada geleneksel yaşam tarzını benimseyenlerin cinsiyetçi kelimeleri kullanma düzeylerinin modern yaşam tarzını benimseyenlerden daha fazla olduğu aynı zamanda geleneksel yaşam tarzını benimseyenlerin toplumsal cinsiyet algısının modern yaşam tarzını benimseyenlere göre daha düşük olduğu bulunmuştur ($p < 0.001$). Yaşam tarzı bireylerin birbirlerinden farklı olarak nitelenmesine sebep olan davranış kalıplarına işaret etmektedir ve gündelik yaşamda bireylerin neyi, nasıl ve nerede yaptıkları hakkında bilgi sağlamaktadır. Bu çalışmada geleneksel ve modern yaşam tarzı, bireylerin toplumsal yaşam ve gündelik hayatta toplumsal cinsiyet rolleri karşısında almış olduğu pozisyon olarak ele alınmıştır. Nitekim geleneksel yaşam tarzı geleneksel rolleri içerisinde barındırarak bireylerin toplumsal cinsiyet algılarını ve cinsiyetçi kelimeler kullanma düzeylerini etkilemektedir. Aile, çalışma, evlilik ve eğitim yaşamında kadın ve erkeğin daha eşitlikçi sorumlulukları paylaşması açısından modern yaşam tarzı kadın ve erkeğin rolleri arasındaki mesafeyi azaltarak bireylerin toplumsal cinsiyet algısı düzeylerinin artmasına zemin hazırlamaktadır. Geleneksel rollerin içselleştirildiği toplumlarda bireyler farkında olmadan cinsiyetçi tutum sergileyebilmektedir (Ridgeway, 1991; Ridgeway vd., 1998).

Sonuç

Uluslararası ve ulusal düzenlemelerde işaret edildiği üzere toplumsal cinsiyet eşitliği insan haklarının sağlanması ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşabilmek açısından önemlidir. Bu çalışmada sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin ve On İkinci Kalkınma Planı'nın kadın odaklı hedeflerinin tesis edilmesinde toplumsal cinsiyet algısının ve cinsiyetçi kelime kullanım sıklığının rolüne dikkat çekilmiştir.

Bulgular doğrultusunda sonuç olarak bireylerin toplumsal cinsiyet algılarıyla cinsiyetçi kelimeleri kullanma sıklıkları sosyodemografik özelliklerine ve yaşam tarzına göre değişmektedir. Bu sonuç doğrultusunda toplumsal cinsiyet algısına ve cinsiyetçi kelimeleri kullanmaya ilişkin farklı il ve ilçeleri de dahil ederek daha fazla araştırma yapılması, araştırmalarda bireylerin toplumsal cinsiyet algılarının ve cinsiyetçi kelimeleri kullanma sıklıklarının farklı sosyodemografik özellikler ve yaşam tarzlarına göre belirlenmesi, bu doğrultuda ihtiyaçların ortaya konulması ve uygulamaların bu ihtiyaçlara yönelik planlanması önemlidir.

Pek çok alanda gelişmelerin meydana geldiği günümüz koşullarında Küresel Cinsiyet Farkı Raporu'na göre hiçbir ülkede tam cinsiyet eşitliğinin sağlanamamıştır ve mevcut hızda gelişmelerin devam etmesi durumunda Türkiye için cinsiyetler arasındaki farkın ancak 167 yılda kapanabilecektir. Bu durum cinsiyetler arası farkın kapanması açısından daha fazla politika ve tedbiri gerektirmekle birlikte bireylerin toplumsal cinsiyete ilişkin algılarının, söylemlerinin, tutumlarının ve davranışlarının da daha eşitlikçi bir düzeye getirilmesini gerektirmektedir. Bireylerin daha eşitlikçi bir toplumsal cinsiyet algısına sahip olmaları ve cinsiyetçi kelimeleri daha az kullanmaları kadınların gerek kamusal alanda gerek özel alanda karşılaştıkları adaletsizliklerin, eşitsizliklerin azaltılması, ortadan kaldırılması aynı zamanda mevcut toplumsal yapıların yeniden şekillenmesi açısından elzemdir. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet farkındalık çalışmaları, toplum düzeyinde yaygınlaştırılmalı ve hedef topluluğun sosyodemografik-kültürel özelliklerine göre yerleştirilmelidir. Ayrıca cinsiyetler arasındaki anlamlı farklılıklar göz önüne alındığında erkeklerin toplumsal cinsiyet farkındalık çalışmalarına daha fazla katılımın sağlanması gerekmektedir. Bu katılımın artırılması için öncelikle erkeklerin katılımlarının önünde nelerin

engel oluşturduğunun ve katılıma teşvik edecek motivasyonların neler olabileceğinin belirlenmesi gerekmektedir.

Çalışmanın sınırlılıkları ilk olarak, örneklem dağılımında eğitim düzeyleri açısından bir eşitlik sağlanamamış olmasıdır. Bu sınırlılıkla çalışmanın %44.5'inin üniversite okuyan öğrencilerden oluşması sebebiyle çalışmayan grubun toplumsal cinsiyet algısı ve cinsiyetçi kelime kullanımları daha yüksek olduğu düşünülmektedir. İkinci olarak yaşam tarzı değişkenlerinin sadece geleneksel ve modern olarak alınması bireylerin tercih ettiği yaşam tarzı veya tarzları arasındaki akışkanlığı ve geçirgenliği tam olarak yansıtamamış olabilir.

Kaynakça

- Alabaş, R., Akyüz, H. İ. ve Kamer, S. T. (2019). Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Algılarının Belirlenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(44), 429-448.
- Altınova, H. H. ve Duyan, V. (2013). Toplumsal cinsiyet algısı ölçeğinin geçerlik güvenirlik çalışması. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 24(2), 9-22.
- Altuntaş, O. ve Altınova, H. H. (2015). Toplumsal cinsiyet algısı ile sosyo-ekonomik değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenmesi. *Journal of Turkish Studies*, 10(6).
- Baloğlu, U. (2019). Yaşam Biçimlerinin Televizyon Dizilerinde Yansıtılması: Bizimkiler Örneği. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(3), 2875-2897.
- Bhasin, K. (2000). *Understanding gender*. Kali for Women.
- Burt, K. B. ve Scott, J. (2002). Parent and adolescent gender role attitudes in 1990's great Britain. *Sex Roles*, 46((7/8)), 239-244.
- Buz, S. (2009). Feminist sosyal hizmet uygulaması. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 20(1), 53-65.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2016). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Cockerham, W. C., Abel, T. ve Lüschen, G. (1993). Max Weber, formal rationality, and health lifestyles. *The Sociological Quarterly*, 34(3), 413-428.
- Connell, R. (2005). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*. Ayrıntı Yayınları.
- Çifçi, S., Saka, G. ve Nurdagül Akın, A. (2022). Gender perception and affecting factors: Example of Mardin. *Turkish Journal of Public Health*, 20(1).
- Demirbilek, S. (2007). Cinsiyet ayrımcılığının sosyolojik açıdan incelenmesi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 44(511), 12-27.
- Ersöz, A. G. (2016). *Toplumsal cinsiyet sosyolojisi*. Anı Yayıncılık.
- Esen, E., Siyez, D. M., Soylu, Y. ve Demirgüz, G. (2017). Üniversite öğrencilerinde toplumsal cinsiyet algısının toplumsal cinsiyet rolü ve cinsiyet değişkenlerine göre incelenmesi. *E-International Journal of Educational Research*, 8(1).

- Frieze, I. H., Ferligoj, A., Kogovšek, T. ve Renner, T. (2003). Gender-role attitudes in university students in the United States, Slovenia, and Croatia. *Psychology of Women Quarterly*, 27(3), 256-261.
- Fulcher, J. ve Scott, J. (2007). *Sociology*. Oxford University Press.
- Giddens, A. (1984). *The constitution of society: Outline of the theory of structuration*. University of California Press.
- Gürbüz, Ş. ve Şahin, F. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Felsefe-Yöntem-Analiz*. (5. Baskı). Seçkin.
- Kahraman, L., Kahraman, A. B., Ozansoy, N., Akıllı, H., Kekillioğlu, A. ve Özcan, A. (2014). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet Algısı Araştırması. *Turkish Studies*, 9(2), 811-831.
- Karasar, N. (2015). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (O. Akınhay ve D. Kömürcü, Çev.). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Menegatti, M. ve Rubini, M. (2017). Gender bias and sexism in language. *In Oxford research encyclopedia of communication*.
- Oakley, A. (1985). *Sex, Gender and Society*. Gower Publishing Company Limited.
- Onar, S. ve Uçurum, B. (2022). Toplumsal cinsiyetçi söylemin günlük hayatta kullanılan dile yansımaları. *Electronic Turkish Studies*, 17(3), 473-488.
- Öngen, B. ve Aytaç, S. (2013). Üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları ve yaşam değerleri ilişkisi. *Istanbul Journal of Sociological Studies*(48), 1-18.
- Özdemir, L., Batga, B. ve Uçar, B. (2019). Öğrencilerin toplumsal cinsiyet algılarını etkileyen demografik niteliklerin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 10(24), 212-228.
- Pauwels, A. (2003). Linguistic sexism and feminist linguistic activism. J. Holmes, & M. Meyerhoff (Dü) içinde, *The handbook of language and gender* (s. 550-570). Malden: MA: Blackwell.
- Pesen, A., Kara, İ., Kale, M. ve Abbak, B. S. (2016). Üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet algısı ile çatışma ve şiddete ilişkin farkındalık düzeylerinin incelenmesi. *OPUS – Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 6(11), 325-340.
- Ridgeway, C. (2011). *Framed by gender: How gender inequality persists in the modern world*. Oxford University Press.
- Ridgeway, C. L. (1991). The social construction of status value: Gender and other nominal characteristics. *Social Forces*, 70(2), 367-386.
- Ridgeway, Cecilia L., Kathy J. Kuipers, Elizabeth Heger Boyle ve Dawn T. Robinson. 1998. How do status beliefs develop? The role of resources and interactional experience. (tarih yok). *American Sociological Review*, 63, 331-350.

- Rubin, D. L., Greene, K. ve Schneider, D. (1994). Adopting gender-inclusive language reforms: Diachronic and synchronic variation. *Journal of Language and Social Psychology*, 13, 91-114.
- Rudman, L. A. ve Glick, P. (2008). *The Social Psychology of Gender: How Power and Intimacy Shape Gender Relations*. The Guilford Press.
- Savcı, İ. (1999). Toplumsal cinsiyet ve teknoloji. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 54(1), 123-142.
- Scarborough, W. J., Ray , S. ve Risman, B. (2019). Attitudes And the Stalled Gender revolution: egalitarianism, traditionalism, and Ambivalence from 1977 through 2016. *Gender & Society*, 33(2), 173 –200. doi:<https://doi.org/10.1177/0891243218809604>
- Scott, J. (2007). *Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi*. (A. T. Kılıç, Çev.). Agora Yayınları.
- Sobel, M. E. (1981). *Lifestyle and Social Structure*. Academic Press.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2023). On İkinci Kalkınma Planı. <https://onikinciplan.sbb.gov.tr/on-ikinci-kalkinma-planı-türkiye-buyuk-millet-meclisince-onaylandı/> adresinden 18 Nisan 2024 tarihinde alınmıştır.
- Tekin, Ö. A. (2017). Turizm sektöründe toplumsal cinsiyet algısı: Beş yıldızlı otel çalışanları üzerine bir araştırma. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4(12), 669-684.
- Turan, Z., Aydın, Y. ve Toker, E. (2017). Kadın Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği Dersi” nin hemşirelik öğrencileri toplumsal cinsiyet algısına etkisinin incelenmesi. *Journal of Human Sciences*, 14(3), 2677-2687.
- Ulusoy, E. ve Çetinkaya, T. (2021). Ataerkinin dilsel pratiğinde cinsiyetçi kelimeler ve Tdk. *Atlas Journal*, 7(40), 1647-1661.
- United Nations. (2023, 11 03). *UN Environment Program* . UNEP and the Sustainable Development Goals: <https://www.unep.org/explore-topics/sustainable-development-goals> adresinden alındı
- Ünal, F., Tarhan , S. ve Köksal , Ç. E. (2017). Toplumsal cinsiyet algısını yordamada cinsiyet, sınıf, bölüm ve toplumsal cinsiyet oluşumunun rolü. *Bartın University Journal of Faculty of Education*, 6(1), 227-236.
- Vefikuluçay Yılmaz, D., Zeyneloğlu, S., Kocaöz, S., Kısa, S., Taşkın, L. ve Eroğlu, K. (2009). Üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin görüşleri. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(1), 775-792.
- Vefikuluçay, D., Zeyneloğlu, S., Eroğlu, K. ve Taşkın , L. (2007). Kafkas Üniversitesi son sınıf öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin bakış açıları. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 14(2), 26-38.
- Wood, W. ve Eagly, A. H. (2012). Biosocial construction of sex differences and similarities in behavior. M. Zanna, P. Devine , J. M. Olson, & A. Plant içinde, *Advances in Experimental Social Psychology* 46 (s. 55-123). Amsterdam: Elsevier.

- World Economic Forum . (2023). *Global Gender Gap Report* . Geneva: World Economic Forum.
- Yılmaz, Y., Gürkan, S., Akdeniz, E. T. ve Tınaz, S. N. (2022). Bireylerin toplumsal cinsiyet rollerinin ve algılarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(3), 1021-1032.
- Zhang, N. (2006). Gender role egalitarian attitudes among Chinese college students. *Sex Roles: A Journal of Research*, 55((7-8)), 545–553. doi:<https://doi.org/10.1007/s11199-006-9108-x>

Katkı oranı beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sunmuşlardır.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederler.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author
Rahman AYDIN*

Makale Adı/Article Name

Fiyatlar Genel Seviyesinin ve Faiz Politikalarının Finansal Piyasalar Üzerine Etkisi: RALS ADF Birim Kök Testi Yaklaşımı

The Effects of the General Level of Prices and Interest Rate Policies on Financial Markets: RALS ADF Unit Root Test Approach

Öz

Bu çalışmada 2007Q1-2023Q3 dönemleri arası Türkiye ekonomisinde fiyatlar genel seviyesi, FED faiz politikası ve finansal piyasalar arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Çalışmada FED faiz politika verisi, tüketici fiyat endeksi verisi ve hisse senedi fiyatları verisi kullanılmıştır. Ayrıca siyasi ve ekonomik belirsizliklerin finansal piyasalar üzerinde etkilerini araştırmak üzere ekonomik politika belirsizliği verisi çalışmaya dahil edilmiştir. Çalışmada değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere RALS-ADF birim kök testi, AARDL (Genişletilmiş ARDL) sınır testi ve Hatemi-J asimetrik nedensellik testleri kullanılmıştır. Genişletilmiş ARDL testinden elde edilen bulgulara göre uzun dönemde fiyatlar genel seviyesinin BIST100 üzerinde olumlu etkisi olduğu, kısa dönemde ise FED faiz politikasının BIST100 üzerinde olumlu etkisi olduğu tespit edilmiştir. Hatemi-J asimetrik nedensellik testinden elde edilen sonuçlara göre, fiyatlar genel seviyesini verisinde meydana gelen pozitif ve negatif şokların BIST100 üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu ancak pozitif şokların negatif şoklara göre daha etkili olduğu, ekonomik politika belirsizliği verisinde meydana gelen pozitif şokların ise BIST100 üzerinde olumlu etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Finansal Piyasalar, Fiyatlar Genel Seviyesi, Faiz, Ekonomik Politika Belirsizliği, Zaman Serisi Analizi

ABSTRACT

For the period 2007:Q1-2023:Q3, this study investigates the relationship between the general level of prices, FED interest rate policy, and financial markets in the Turkish economy. The study uses data on FED interest rate policy, general price level, and stock price. This study also includes economic policy uncertainty data to investigate the impact of political and economic uncertainty on financial markets. RALS-ADF unit root test, AARDL (Augmented ARDL) bounds examination and Hatemi-J asymmetric causality test are used to determine the relationship between the variables in the study. According to the findings obtained from the augmented ARDL test, it is determined that the general level of prices has a positive effect on BIST100 in the long run, and the FED interest rate policy has a positive effect on BIST100 in the short run. According to the results obtained from the Hatemi-J asymmetric causality test, positive and negative shocks in the general level of prices data have a significant effect on BIST100, but positive shocks are more effective than negative shocks, while positive shocks in the economic policy uncertainty data have a positive effect on BIST100.

Keywords: Financial Markets, General Level of Prices, Interest Rate, Economic Policy Uncertainty, Time Series Analysis

Extended Abstract

Financial markets, which are known as markets where financial instruments are bought and sold, are defined in the most general sense as instruments or organizations that bring together units with savings deficit and savings surplus (Kılıç, 2014. Quote: Aydın, 2016: 51). While savers in economies want to make the best use of their savings, individuals and institutions in need of funds want to obtain the funds they need at the most affordable cost according to market conditions. In this context, financial markets are known as the markets that bring both segments together under the most favorable conditions (Oshaibat and Mahali, 2016: 2). Assets traded in financial markets are analyzed under two different headings as primary and secondary markets. Primary markets are the markets where an asset is put on the market for the first time, in other words, where it is sold for the first time. Secondary markets, on the other hand, are markets where a previously traded asset is bought and sold again. For example, the issuance of stocks by a company or the issuance of bonds or bills by the Treasury are considered primary market transactions, while the re-trading of existing stocks or treasury papers in the market is referred to as secondary market transactions (Aydın, 2016: 51-54). The importance of financial markets is increasing due to the economic development process in developing countries (Oshaibat and Majali, 2016: 2). Therefore, it is important for market participants to identify external shocks that affect financial markets (Abou-Zaid, A.S., 2013: 178). One of the most important instruments used to stabilize financial markets is monetary policy. The ultimate objective of monetary policy is to affect macroeconomic indicators such as output, employment and inflation at the desired level. However, while monetary policy's impact on these indicators is indirect, its impact on financial markets can be direct or indirect. In fact, given the direct impact of monetary policy on financial markets, policymakers attempt to achieve economic objectives through policies that affect asset prices and returns. Therefore, the policy implemented for this purpose is referred to as the policy transmission mechanism (Bernanke and Kuttner, 2005:1).

With the impact of globalization in today's world, the economies of countries are becoming interdependent. So much so that political, economic, etc. negativities occurring in a global or regional political, economic, etc. have effects on the economies of countries. Developing countries are among the countries that are most affected by global or regional developments. Because developing countries need many factors to sustain their growth and development processes in a stable manner. Among these factors, foreign capital flows are also included in order to close savings deficits. Foreign capital flows are able to enter the markets of developing countries in different ways. One of these ways is financial markets. Thus, especially for developing countries, financial markets can be interpreted as a channel to compensate for savings deficits. In this context, the factors affecting the course of financial markets have been investigated by many studies in the literature. In these studies, many macroeconomic indicators that have effects on financial markets have been investigated. However, when the methods used in these studies are analyzed, it has been neglected to investigate whether the data used in the studies are normally distributed with the assumption that there are volatilities in the data belonging to financial markets. In this context, this study, which takes into account whether the data are normally distributed or not, follows the literature and investigates the effects of FED monetary policy decisions, general level of prices and global and political uncertainties on financial markets.

This study investigates the effects of FED monetary policy decisions, general level of prices and global and political developments on financial markets for Turkey for the period 2007Q1-2023Q3 using ADF and RALS-ADF unit root test, AARDL test and Hatemi-J asymmetric causality test. According to the ADF unit root test used in the study, all variables are stationary at the same level, but according to the RALS-ADF unit root test, the data are stationary at different levels. In the rest of the study, extended ARDL is used to determine the cointegrated relationship between the data and Hatemi-J asymmetric causality is used to investigate the asymmetric relationship. According to the findings obtained from the AARDL test, it is concluded that a one-unit change in general level of prices data in the long run increases the BIST100 index by 0.862 percent, while a one-unit increase in the interest rate in the short run increases the BIST100 index by 0.141 percent. In addition, the trend variable used in the model is statistically significant and its coefficient is negative. Accordingly, it is understood that economic or political shocks occurring globally,

regionally or in the country between the relevant periods of the research have negative effects on BIST100. According to the Hatemi-J asymmetric causality result, which is another method used in the study, positive and negative shocks in the general level of prices variable and positive shocks in the EPU variable have an impact on the BIST100. Within the scope of these results, policymakers should develop policies to protect investors against general level of prices and exchange rate volatility as well as economic and political adverse developments in order to attract foreign savings to financial markets. In addition, individuals and institutions are advised to diversify their portfolios to protect their savings against unforeseen shocks.

Giriş

Finansal araçların alınıp satıldığı piyasalar olarak bilinen finansal piyasalar, tasarruf açığı ile tasarruf fazlası olan birimlerin bir araya gelmesini sağlayan araçlar veya kuruluşlardan oluşan piyasalardır (Kılıç, 2014. Aktaran: Aydın, 2016:51). Ekonomilerde tasarruf edenler, tasarruflarını en iyi şekilde değerlendirmek isterken, fon ihtiyacı olan kişi ve kurumlar ise ihtiyacı olan fonları piyasa şartlarına göre en uygun maliyet ile elde etmek istemektedirler. Bu bağlamda finansal piyasalar her iki kesimi en uygun koşullarda bir araya getiren piyasalar olarak bilinmektedir (Oshaibat ve Mahali, 2016: 2). Finansal piyasalarda işlem gören varlıklar birinci ve ikinci piyasalar olarak iki farklı başlık altında incelenmektedir. Birincil piyasalar, bir varlığın ilk kez piyasaya sürüldüğü diğer bir ifade ile ilk kez satıldığı piyasa türüdür. İkinci piyasalar ise daha önce piyasada işlem görmüş bir varlığın tekrar alınıp satıldığı piyasa türüdür. Örneğin bir şirketin hisse senedi ihraç etmesi veya Hazine'nin bono veya tahvil ihraç etmesi birincil piyasa işlemleri olarak değerlendirilirken, piyasada var olan hisse senetlerinin veya hazine kağıtlarının tekrar alınıp satılması ise ikincil piyasa işlemleri olarak ifade edilmektedir (Aydın, 2016: 51-54).

Gelişmekte olan ülkelerde yaşanan ekonomik kalkınma sürecinden dolayı finansal piyasaların önemi artmaktadır (Oshaibat and Majali, 2016: 2). Bu nedenle finansal piyasalar üzerinde etkili olan dış şokları belirlemek piyasa katılımcıları için önem arz etmektedir (Abou-Zaid, A.S., 2013: 178). Finansal piyasalarda istikrarı sağlamak için kullanılan en önemli araçlardan biri para politikası uygulamalarıdır. Para politikası uygulamalarının nihai hedefi çıktı, istihdam ve enflasyon gibi makroekonomik göstergeleri istenilen düzeyde etkilemektir. Ancak para politikasının bu göstergeler üzerindeki etkisi dolaylı olurken, finansal piyasalar üzerindeki etkisi doğrudan olabilmektedir. Öyle ki para politikasının finansal piyasalar üzerine doğrudan etkisi dikkate alındığında, politika yapıcılar, varlık fiyatlarını ve getirilerini etkileyecek politikalar kanalı ile ekonomik hedeflere ulaşmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla para politikası ile varlık fiyatları arasındaki ilişki göz önüne alındığında, uygulanan politikanın nihai ekonomik hedeflere ulaşmak için politika aktarım mekanizması olduğu belirtilmektedir (Bernanke ve Kuttner, 2005: 1).

Finansal piyasalardan biri olan hisse senedi piyasaları gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde birçok araştırmacı tarafından takip edilmektedir. Çünkü hisse senedi piyasalarının performansı ile gayri safi yurtiçi hasıla, enflasyon, döviz kuru, kısa vadeli faiz oranları, mali denge, cari işlemler dengesi, sanayi üretim oranı vb. gibi makro ekonomik değişken arasında güçlü bir ilişki olduğu düşünülmektedir (Christopher vd., 2006). Dolayısıyla finans teorisinde hem enflasyonun hem de nominal faiz oranlarının hisse senedi fiyatlarını etkilediği bilinmektedir. Ancak bu iki değişkenin hisse senedi fiyatları üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmektedir (Apergis ve Eleftheriou, 2002: 232). Bu nedenle finansal piyasalar ile makro ekonomik göstergeler arasındaki ilişki merak konusu olmaktadır. Bu çalışmada finansal piyasalar ile fiyatlar genel seviyesi ve faiz oranı arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Çalışmada finansal piyasaları temsilen hisse senedi piyasası, faiz oranlarını temsilen FED faiz oranları ve son olarak

fiyatlar genel seviyesini temsilen tüketici fiyat endeksi kullanılmaktadır. Çalışmanın devamı şu şekilde planlanmaktadır. Birinci bölümde hisse senedi piyasası ile FED politika faiz kararları, İkinci bölümde hisse senedi piyasası ile fiyatlar genel seviyesini açıklayan teorik çerçeve tartışılmaktadır. Üçüncü bölümde literatür araştırmasına yer verilmektedir. Dördüncü bölümde finansal piyasalar ile fiyatlar genel seviyesi ve faiz oranı arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Beşinci bölümde ise elde edilen bulgular ışığında araştırma konusunun değerlendirilmesine ve sonuç kısmına yer verilmektedir.

1. FED Para Politikası Kararları ve Hisse Senedi Piyasası İlişkisi

Para politikası ve hisse senedi piyasası arasındaki ilişkiyi anlamak hem yatırımcılar hem de politika yapımcılar için önem arz etmektedir. Politika yapımcılar hisse senedi piyasasında yaşanan gelişmeleri dikkate alıp yatırımcıların borçlanma veya yatırım yapma kararlarını etkileyecek şekilde para politikası uygulamaktadırlar. Bu durum ise hisse senedi piyasasının para politikası üzerine etkileri olarak yorumlanmaktadır. (Laopodis, 2013: 381). Diğer taraftan para politikasının hisse senetleri piyasası üzerine etkileri literatürce tartışılmaktadır. Bu etkiyi açıklayan ilk teorik yaklaşımlardan biri Tobin'in q teorisi olarak bilinmektedir. Tobin'in q değeri, işletmelerin piyasa değerinin maliyete bölünmesi ile elde edilmektedir. Böylece elde edilen Tobin'in q değerinin yüksek olması durumunda, firmalar gerçekleştirmiş oldukları yeni yatırımların maliyetinden daha yüksek tutarda bir getiriye hisse senedi yolu ile elde etmektedir (Halaç ve Durak, 2013: 497). Bu bağlamda Tobin'in q teorisi, para politikası yolu ile hisse senedi fiyatlarının yatırımları etkileme sürecini açıklamaktadır. Öyle ki merkez bankaları tarafından gerçekleştirilen faiz oranları değişiklikleri finansal ve finansal olmayan varlıkların fiyatlarını etkilemektedir. Faiz oranlarında aşağı yönlü bir eylem gerçekleşmesi, faiz oranlarına dayalı yatırımları olumsuz etkilemektedir ve yatırımların karlılığını düşürmektedir. Ancak bu durum yatırımcıların hisse senetlerine ve gayrimenkullere olan ilgisini olumlu etkilemektedir. Diğer taraftan düşük faiz ortamının yarattığı uygun maliyetli krediler yolu ile tüketimi artırmaktadır. Bu durum işletmelerin gelecekteki karlarını olumlu etkileyerek hisse senedi piyasası üzerinde olumlu etki yaratmaktadır (Huang, vd. 2016: 231; Redo, 2018: 226; López, vd. 2023: 2).

2. Fiyatlar Genel Seviyesi ve Hisse Senedi Piyasası İlişkisi

Politika yapımcıları tarafından hedeflenen yıllık enflasyon oranında meydana gelen sapmalar birçok faktörü etkilemektedir. Bu faktörlerden birisi de varlık fiyatlarıdır (Ali, K. vd., 2023: 148). Enflasyonun varlık fiyatları üzerindeki etkisini inceleyen araştırmalar Fisher etkisi (1930) olarak bilinen hipoteze dayanmaktadır (Fisher, 1930; Albuiescu vd, 2017: 1974; Madadpour ve Asgari, 2019: 116; Tiwari vd., 2022: 4515-4516). Fisher hipotezine göre, reel faiz oranı beklenen enflasyondaki değişimlere karşı nötrdür. Çünkü reel faiz oranı ve enflasyon oranı toplamı nominal faiz oranlarını vermektedir ve uzun dönemde nominal faiz oranı beklenen enflasyon oranındaki değişikliklere tepki göstermektedir. Diğer bir ifade ile nominal faiz oranı, beklenen enflasyon oranındaki bir artış ile artmakta ancak reel faiz oranından etkilenmemektedir. Bu hipotezde reel faiz oranındaki değişimler, reel sektörde meydana gelen şoklardan kaynaklanabileceği savunulmaktadır (Şimşek ve Kadılar, 2006: 99; Madadpour ve Asgari, 2019: 116).

1970'lere kadar Fisher hipotezi temelinde incelenen enflasyon ve hisse senedi fiyatları ilişkisi 1970'lerden sonra farklı düşünceler çerçevesinde araştırılmıştır. Modigliani ve Cohn (1979) hisse senedi piyasasında yatırım yapanların, enflasyonun nominal nakit akışı üzerindeki etkilerini anlamada başarısız olduklarını belirtmektedirler. Çünkü yatırımcıların enflasyonist dönemlerde hisse senetleri fiyatlarının düşük değerleneceğine inandıklarını ifade etmektedirler (Modigliani

ve Cohn, 1979: 24, 32). Feldstein (1980) enflasyonun yapay sermaye kazançları sağladığını belirtmektedir. Enflasyonist dönemlerde firmaların daha yüksek vergi yükümlülükleri ile karşı karşıya olduğunu bunun ise hisse senetleri fiyatlarını olumsuz etkilediğini öne sürmektedir (Feldstein, 1980. Aktaran: Albuiescu vd. 2016: 1974). Fama (1981) reel hisse senedi getirileri ile enflasyon arasında arz ve talepte meydana gelen dengeden sapmalardan dolayı negatif yönlü bir ilişki olduğunu belirtmektedir (Fama, 1981: 583; Hess ve Lee, 1999: 1203). Hess ve Lee (1999), enflasyon ile hisse senedi fiyatları arasında var olan negatif ilişkiyi arz şokları yani reel çıktı şokları ile açıklamaktadır. Talep şoklarının ise parasal şoklardan dolayı olduğunu belirtilerek, talep şoklarının enflasyon ile hisse senedi getirileri arasında pozitif bir ilişki yatacağını savunmaktadır (Hess ve Lee, 1999: 1203). Boudoukh ve Richardson (1993) enflasyon ile hisse senetleri getirisi arasında kısa dönemde negatif bir ilişki olduğunu ancak uzun dönemde pozitif ve değişkenler arasında çok yönlü bir ilişki olabileceğini ifade etmektedir (Boudoukh ve Richardson, 1993: 1349).

Anlaşılabacağı üzere 1970'lerden sonra Fisher hipotezinin sonuçlarının tartışıldığı birçok çalışmanın literatürde yer aldığı görülmektedir. Öyle ki küreselleşme ile birlikte finansal piyasaların ülke ekonomileri için önemi artmaktadır. Özellikle tasarruf açığı veren gelişmekte olan ülke hükümetleri yürüttüğü ekonomik programlar ile hisse senedi piyasasını dolaylı yoldan etkilemektedir. Diğer taraftan yerli ve yabancı yatırımcılar döviz kuru ve enflasyon riskine karşı portföylerini korumak için yatırımlarını çeşitlendirmektedirler. Dolayısıyla hisse senedi fiyatı ile enflasyon arasındaki ilişki çeşitli paydaşların karar alma süreçlerinden doğrudan veya dolaylı bir şekilde etkilenmektedir (Tiwari, vd., 2022: 4516).

3. Literatür Araştırması

3.1. FED Faiz Oranları ile Hisse Senetleri Piyasası Arasındaki İlişki Üzerine Araştırma

Lehman Brother'in 2008 yılında iflas başvurusu ile başlayan ve devamında yaşanan finansal krizler merkez bankaların yürütmüş olduğu politika faizlerini etkilemiştir (Brunnermeier, 2009; Ruman, 2022). Özellikle 2008 finansal krizi sonrası FED'in hedef faiz politikası hisse senedi piyasaları üzerinde etkisi olmuştur. Bu nedenle FED'in faiz politikası ile hisse senedi piyasaları arasındaki ilişki literatürde sıklıkla araştırılan bir konu olmuştur (Jensen vd. 1996; Jensen ve Mercer, 1998; Crain ve Martin, 2003; Bernanke ve Kuttner, 2005; Kurov, 2010; Guo vd., 2011; Jiang, 2018). Kim ve Nguyen (2009) çalışmalarında, 1999-2006 yılları arası FED ve ECB (European Central Bank) hedef faiz oranları haberlerinin Asya-Pasifik on iki hisse senedi piyasası üzerine etkilerini araştırmışlardır. Elde edilen bulgulara göre FED ve ECB'den elde edilen haberlerin hisse senedi piyasaları üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca hem FED hem de ECB'nin hisse senedi piyasaları üzerine geçici ve kalıcı oynaklıklara neden olduğunu belirtmişlerdir. Benzer sonuca Kurov (2010) çalışmasında ulaşmıştır. Bunun yanı sıra Bernanke ve Kuttner (2005), FED para politikasının hisse senetleri riskliliği ve aşırı getiriler üzerine etkisinin olabileceğini savunmaktadır. Jiang (2018) FED faiz oranlarındaki düşüş veya parasal büyüklükteki artış gibi uygulanacak genişletici bir para politikasının ABD hisse senedi piyasası üzerinde olumlu etki yarattığını belirtmiştir. Ioannidis ve Kontonikas (2006) çalışmalarında para politikasının sadece mevcut hisse senetlerinin yanı sıra gelecekteki hisse senedi fiyatlarında artış beklentilerini etkilediğini vurgulamışlardır. Guo vd. (2011) FED fonlama oranları ve hazine tahvil getirileri ile hisse senedi piyasaları arasında ters oranlı bir ilişki olduğuna yönelik kanıtlar olduğunu tespit etmişlerdir.

Literatürde yer alan diğer çalışmalar bakıldığında, Ratanapakorn ve Sharma (2007) ABD hisse senedi piyasası ile makroekonomik göstergeler arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testi ile araştırmışlardır. Granger nedensellik testi sonucuna göre, FED faiz oranının hisse senedi piyasası üzerinde uzun dönemde etkisi olduğu, kısa dönemde ise etkisi olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca hisse senedi fiyatlarının uzun vadeli FED faiz oranı ile negatif ilişkili olduğunu belirlemişlerdir. Laopodis (2010) çalışmasında ABD’de hisse senedi piyasası ile FED faiz oranı arasındaki ilişkiyi VAR modeli yöntemi ile araştırmıştır. Elde edilen bulgulara göre para politikası kararlarının hisse senedi piyasası üzerinde asimetric ilişkiye neden olduğunu belirlemiştir. Stoica, vd. (2014) çalışmalarında Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti (Çekya), Macaristan, Letonya, Litvanya, Polonya ve Romanya için uluslararası faiz oranı şoklarının (ECB dikkate alınmıştır) borsa endeksi üzerine etkilerini araştırmışlardır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre uluslararası faiz oranı şoklarının Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya ve Romanya ülkelerinde hisse senedi piyasası üzerinde belirgin bir etkisi olduğu belirlenmiştir. Ndou, vd. (2017) çalışmalarında ABD faiz şoklarının Güney Afrika ülkesinde makroekonomik göstergeler üzerine etkilerini araştırmışlardır. ABD para politikasında normalleşme şoklarının Güney Afrika’da ekonomik büyümeyi, hisse senetleri fiyatlarını, ihracat büyümesini ve likidite büyümesini baskıladığını belirlemişlerdir. Diğer bir ifade ile ABD para politikasında beklenen normalleşme sürecinin Güney Afrika ekonomisini olumsuz etkilediğini tespit etmişlerdir. Cihangir (2018) çalışmasında faiz oranları ile hisse senetleri piyasası arasındaki ilişkiyi Brezilya, Rusya, Çin, Hindistan, Endonezya, Meksika ve Türkiye için Johansen eşbütünlük testi ve VECM modeli yardımı ile incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre faiz oranı ile hisse senedi piyasaları arasında eşbütünlük bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca uzun dönemde faiz oranı ile BIST, BVSP, JKSE ve MCX hisse senedi piyasaları arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir ilişki olduğunu belirlemiş, faiz oranı ile IPC, SENSEX ve SSE hisse senedi piyasaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit etmiştir.

Tursoy (2019) çalışmasında 2001:M1-2017:M4 dönemleri arası Türkiye’de hisse senedi fiyatları ile yurt içi faiz oranları arasındaki ilişkiyi ARDL sınır testi ve Johansen eş bütünlük testi ile incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre her iki değişken arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu belirlemiştir. Cahyana, vd. (2023) çalışmasında FED faiz oranı ile Endonezya borsası arasındaki ilişkiyi EKK yöntemi ile incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre FED faiz oranının kamu bankalarının hisse senetleri üzerine etkisinin kısmi olduğu, hisse senetlerinin tümü üzerine etkisinin ise güçlü olduğu sonucuna ulaşmıştır. Hütteroth (2023) çalışmasında FED ve ECB faiz oranı ile STOXX Europe 600 ve S&P 500 arasındaki ilişkiyi korelasyon analizi ile incelemiştir. Faiz oranlarının her iki hisse senedi piyasası üzerinde etkisi olduğunu tespit etmiştir. López, vd. (2023) çalışmalarında ABD sektörlerinde mevcut olan belirsizliğin hisse senedi getirileri üzerine ilişkisini Granger nedensellik analizi incelemişlerdir. Buna göre uzun vadeli FED faiz oranına ilişkin belirsizliğin ABD’de hisse senedi piyasası performansı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu belirlemişlerdir. Yonathan (2023) çalışmasında Endonezya için FED faiz oranı ile bankacılık sektörü hisse senetleri arasındaki ilişkiyi Path analizi ile araştırmıştır. FED faiz oranının yabancı yatırımcılar üzerine etkisi olmadığı ancak bankacılık sektörü hisse senedi fiyatları üzerine pozitif bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır.

3.2. FED Faiz Oranları ile Hisse Senetleri Piyasası Arasındaki İlişki Üzerine Araştırma

Literatürde enflasyon ile hisse senetleri fiyatları arasındaki ilişkinin Fisher (1930) hipotezi temelinde araştırıldığı bilinmektedir. Hipotezde nominal hisse senedi getirisi ile beklenen

enflasyon arasında pozitif bir ilişki olduğu savunulmaktadır (Madadpour ve Asgari, 2019: 117). Ancak 1970'lerden sonra Fisher hipotezini araştıran birçok çalışma literatürde yer almış ve hipotezin geçerliliği tartışma konusu olmuştur (Bodie 1976; Jaffe ve Mandelker 1976; Nelson 1976; Fama ve Schwert 1977; Albuiescu, vd. 2017). Azar (2013) çalışmasında 1950:M1-2011:M3 dönemleri arasında ABD için enflasyon belirsizliğinin hisse senedi fiyatları üzerine etkisini incelemişlerdir. Enflasyonun hisse senedi fiyatları üzerine etkili olduğu ancak diğer temel değişkenler regresyona dahil edildiğinde ne enflasyonun ne de belirsizliğinin hisse senedi fiyatları üzerinde güçlü bir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir. Tiwari vd. (2022) çalışmalarında 1800-2017 yılları arası ABD'de enflasyon ile hisse senedi getirilerini doğrusal ve doğrusal olmayan nedensellik testi ile araştırmışlardır. Elde edilen bulgulara göre hisse senetleri getirisi ile enflasyon arasında kısa dönemde zayıf ancak uzun dönemde güçlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ali vd. (2023) enflasyon ile sektörel hisse senedi piyasası arasındaki ilişkiyi Pearson korelasyon yöntemi ile araştırmışlardır. Çalışmadan elde ettikleri bulgulara göre çalışmaya konu olan endekslerin çoğunda anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir. Jeffrey ve Djazuli (2020) EKK yöntemi yardımı ile Endonezya için benzer bulgulara ulaşmışlardır.

Literatürde yer alan diğer çalışmalar ise şu şekilde özetlenmektedir. Spyran (2001) çalışmasında 1990:M1-1995:M2 dönemleri arası hisse senedi getirileri ile enflasyon arasındaki ilişkiyi Johansen eşbütünleşme testi ile incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre hisse senedi getirileri ile enflasyon arasında negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Albuiescu, vd. (2016) çalışmalarında enflasyon ile hisse senetleri fiyatları arasındaki ilişkiyi ABD için Gregory-Hansen eşbütünleşme testi yardımı ile incelemişlerdir. Elde ettikleri bulgulara göre her iki değişken arasında negatif bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Li vd. (2012) Granger nedensellik testi yöntemi ile Çin'de, Qamri vd. (2015) korelasyon analizi ile Pakistan'da ve Bhattacharjee ve Das (2023) ARDL sınır testi yöntemi ile Hindistan'da benzer sonuçlara ulaşmışlardır. Anari ve Koları (2001) çalışmalarında altı sanayi ülkesi üzerine (ABD, Kanada, İngiltere, Fransa, Almanya ve Japonya) enflasyon ile hisse senedi piyasası ilişkisini Johansen eşbütünleşme testi ile incelemişlerdir. Değişkenler arasında uzun dönemde pozitif ilişki olduğunu belirlemişlerdir. Ayrıca hisse senedi fiyatlarının enflasyondaki bir şoka başlangıçta negatif bir tepki verdiğini ancak uzun dönemde tepkinin pozitif olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Literatürde enflasyon ile hisse senetleri piyasası arasında pozitif ilişki olduğu belirten çalışmalarda yer almaktadır. Choudhry (2001) çalışmasında 1981:M1-1998:M6 dönemleri için Arjantin ve Şili, 1985:M1-1998:M6 dönemleri için Meksika ve Venezuela'da hisse senedi getirileri ile enflasyon arasındaki ilişkiyi EKK yöntemleri ile araştırmıştır. Elde edilen bulgulara göre hisse senedi getirileri ile enflasyon arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Amanda, vd. (2023), çalışmalarında ulaştırma sektörü için 2018-2020 dönemleri arası enflasyon, döviz kuru, faiz oranları ve hisse senetleri fiyatları ilişkisini Panel EKK yöntemi ile araştırmışlardır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre enflasyon ile hisse senedi fiyatları arasında pozitif bir ilişki olduğunu belirlemişlerdir. Hess ve Lee (1999) korelasyon ve etki-tepki analizleri ile ABD için, Wong ve Wu (2003) Panel EKK yöntemi ile sekiz Asya ve G7 ülkeleri için, Ryan (2006) EKK yöntemi kullanarak İrlanda için, Alagidede ve Panagiotidis (2012) kantil yöntemini kullanarak G-7 ülkeleri için ve Okorie vd. (2019) EKK yöntemi kullanarak Nijerya için benzer sonuçlara ulaşmışlardır.

Literatür araştırmasında enflasyon ile hisse senetleri fiyatları arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmaların bazılarının Fisher hipotezi ile uyumlu olduğu ancak bazı çalışmaların ise Fisher hipotezi ile uyumsuz olduğu görülmektedir. Bu kapsamda literatürde fikir birliği olmadığı

anlaşılmaktadır. Günümüz ekonomilerinde yaşanan enflasyon olgusu ile birlikte enflasyonun hisse senedi piyasası üzerine etkileri sıklıkla tartışılmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın yeni yöntemler yardımı ile fiyatlar genel seviyesi, hisse senedi ve faiz ilişkisini tartışarak literatüre katkı vermesi hedeflenmektedir. Literatürde yer alan çalışmaların büyük çoğunluğunda, verilerin test regresyon denklemlerine ait kalıntıların normal dağılıp dağılmadığına bakılmaksızın oluşturulan modeller ile konunun araştırıldığı görülmektedir. Bu çalışma da ise kullanılan verilere ait test regresyonundan elde edilen kalıntıların öncelikle normal dağılıp dağılmadığı dikkate alınmaktadır. Bu bağlamda da çalışmanın literatüre katkı vereceği düşünülmektedir. Çalışmanın devamında fiyatlar genel seviyesinin ve faiz oranlarının BIST100 üzerine etkilerini incelemek üzere kullanılan metodolojik yöntem ve elde edilen bulgular sunulmaktadır.

4. Metodoloji ve Bulgular

Çalışmada kullanılan verilerin birim kök içerip içermediğini araştırmak için ADF (1979) ve RALS-ADF (2008) birim kök testleri kullanılmaktadır. RALS yöntemi, klasik test regresyonlarından elde edilen kalıntılar ile genişletilen EKK yöntemi olarak bilinmektedir (Çiçen, 2020: 201). Böylece RALS-ADF yöntemi yardımı ile verilerin test regresyon kalıntılarının normal dağılmaması durumunda da tutarlı sonuçlar elde edilmektedir. Bu bağlamda çalışmada RALS-ADF yöntemi ile birim kök test araştırması yapılmaktadır ve devamında çalışmada kullanılan model AARDL ve Hatemi-J asimetrik nedensellik testleri ile araştırılmaktadır. Çalışmada fiyatlar genel seviyesinin (fgs) ve faiz oranlarının BIST100 üzerine etkilerini araştırmak amacı ile tercih edilen model Wongbangpo ve Sharma (2002), Tiwari vd. (2015), Tursoy (2019) ve Bhattacharjee ve Das (2022)'ın çalışmaları dikkate alınarak geliştirilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek üzere tercih edilen model aşağıda sunulmaktadır:

$$\ln BIST100_t = \alpha_0 + \beta_1 \ln fgs_t + \beta_2 \ln faiz_t + \beta_3 \ln epu_t + \varepsilon_t$$

Denklemden yer alan BIST100 değişkeni TCMB veri tabanından, fiyatlar genel seviyesi¹ ve faiz değişkeni IMF veri tabanından, ekonomik politika belirsizlik göstergesini temsilen modele dahil edilen epu değişkeni ise Economic Policy Uncertainty² veri tabanından elde edilmiştir. Çalışmada kullanılan veriler 2007:Q1-2023:Q3 dönemlerini³ kapsamaktadır. Çalışmada kullanılan veriler logaritmik dönüşümleri yapılarak modele eklenmiştir. Son olarak çalışmada test edilen hipotez aşağıda sunulmaktadır.

$$H_0: \beta_1 = \beta_2 = \beta_3 = 0$$

$$H_1: \beta_1 \neq \beta_2 \neq \beta_3 \neq 0$$

Bu hipoteze göre, bağımsız değişken olarak modelde yer alan fiyatlar genel seviyesi, faiz ve epu değişkeni BIST100'ü açıklayabiliyor ise H_0 hipotezi reddedilmektedir ve alternatif hipotez kabul edilmektedir.

4.1. ADF ve RALS-ADF Birim Kök Testi

Literatürde yer alan çalışmalara bakıldığında, ADF tipi birim kök testinin test regresyon kalıntılarının normal dağılıma uygunluk gösterdiği varsayıldığı görülmektedir. Serilerin test regresyon kalıntılarının normal dağılıma uygunluk sınavının yapılmaması ve normal dağılımının varsayılması, serilerden elde edilen sonuçları tartışmalı kılmaktadır. İhmal edilen bu

¹ IMF veri tabanında yer alan 2010 bazlı tüketici fiyat endeksi kullanılmıştır.

² <https://www.policyuncertainty.com/>

³ Başlangıç döneminin belirlenmesinde Mortgage krizi dikkate alınmıştır.

durum için Im ve Schmidt (2008) tarafından RALS-ADF birim kök testi geliştirilmiştir (Im ve Schmidt, 2008; Altuntaş, vd. 2022: 175; Küçük Kaplan, vd., 2023: 12).

ADF birim kök testinde değişkenlerin birim kök içerip içermediği gösteren sabitli ve sabitli-trendli test regresyonları (1) ve (2) numaralı eşitlikte verilmiştir.

$$\Delta Y_t = \alpha + \gamma Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \theta_i \Delta Y_{t-1} + \varepsilon_t \dots \dots \dots (1)$$

$$\Delta Y_t = \alpha + \vartheta t + \gamma Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \theta_i \Delta Y_{t-1} + \varepsilon_t \dots \dots \dots (2)$$

Denklem (1) ve (2)'de sırası ile klasik ADF sabitli ve sabitli-trendli model yer almaktadır. Denklemler de yer alan test regresyonlarına ait tahmin edilen kalıntıların ($\hat{\varepsilon}_t$) normal dağılıma uygunluk gösterdiği varsayılmaktadır. Dolayısıyla klasik ADF test regresyonundan elde edilen kalıntıların normal dağılıma uygunluk göstermediği durumda, kalıntılarla genişletilmiş değişkenler ile ifade edilen, \hat{w}_{2t} ve \hat{w}_{3t} terimleri elde edilmektedir. \hat{w}_{2t} ve \hat{w}_{3t} terimleri aşağıda yer alan denklemler yardımı ile hesaplanmaktadır (Im ve Schmidt, 2008: 223; Yılancı, vd., 2019: 4 ; Arama vd, 2022: 436):

$$E [(\varepsilon_t) \otimes x_t] = 0 \dots \dots \dots (3)$$

$$E = [(h(\varepsilon_t) - K) \otimes x_t] = 0 \dots \dots \dots (4)$$

$$\hat{w}_t = h(\hat{\varepsilon}_t) - \hat{K} - \hat{\varepsilon}_t \hat{D}_2 \dots \dots \dots (5)$$

$$\hat{w}_{2t} = \hat{\varepsilon}_t^2 - m_2 \dots \dots \dots (6)$$

$$\hat{w}_{3t} = \hat{\varepsilon}_t^3 - m_3 - 3m_2 \hat{\varepsilon}_t \dots \dots \dots (7)$$

$$m_j = \frac{1}{T} \sum_{t=1}^T \hat{\varepsilon}_t^j \dots \dots \dots (8)$$

$$\hat{K} = \frac{1}{N} \sum_{t=1}^T h(\hat{\varepsilon}_t), \hat{D}_2 = \frac{1}{N} \sum_{t=1}^T h(\hat{\varepsilon}_t) \text{ ve } h(\hat{\varepsilon}_t) = [\hat{\varepsilon}_t^2, \hat{\varepsilon}_t^3] \dots \dots \dots (9)$$

\hat{w}_{2t} ve \hat{w}_{3t} terimlerini elde etmek için ilk olarak kalıntılara, devamında denklem (6) ve (7)'de gösterildiği şekli ile kalıntıların karelerine ve son olarak kalıntıların küpüne ihtiyaç duyulmaktadır. Devamında denklem (8) yardımı ile ikinci ve üçüncü moment hesaplanmakta ve RALS yöntemi için gerekli olan \hat{w}_{2t} ve \hat{w}_{3t} terimleri elde edilmektedir. Böylece denklem (1) ve (2), normal dağılmadığı varsayımı altında (\hat{w}_t) terimi ile genişletilmesi durumunda RALS-ADF modeli elde edilmektedir (Arama vd, 2022: 436):

$$\Delta Y_t = \alpha + \gamma Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \theta_i \Delta Y_{t-1} + \beta_2 \hat{w}_{2t} + \beta_3 \hat{w}_{3t} + \mu_t \dots \dots \dots (10)$$

$$\Delta Y_t = \alpha + \vartheta t + \gamma Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \theta_i \Delta Y_{t-1} + \beta_2 \hat{w}_{2t} + \beta_3 \hat{w}_{3t} + \mu_t \dots \dots \dots (11)$$

Denklem (10) ve (11)'de RALS-ADF sabitli ve sabitli-trendli test regresyonu elde edilmektedir. Bu denklemlerde birim kökün varlığını ifade eden boş hipotez ve alternatif hipotez aşağıda sunulmaktadır (Aydın ve Turan, 2023: 78).

$$H_0 : \gamma = 0 \text{ (hataların normal dağılmaması bilgisi altında seriler birim köklüdür)}$$

$H_1 : \gamma < 0$ (hataların normal dağılmaması bilgisi altında seriler durağandır)

Yukarıda yer alan hipotezleri sınamak için test istatistiğine ihtiyaç duyulmaktadır. Test istatistiğini hesaplanması için öncelikle korelasyon değerinin hesaplanması gerekmektedir. ρ şeklinde ifade edilen korelasyon katsayısı, klasik ADF test regresyonundan elde edilen kalıntılar ile RALS-ADF test regresyonundan elde edilen kalıntılar arasındaki korelasyonu ifade etmektedir (Im ve Schmidt, 2008: 225-226; Yılancı, vd., 2019: 5).

$$\rho = \text{corr}(\hat{\varepsilon}_t, \hat{\mu}_t)$$

$$\tau_{RALS-ADF} \longrightarrow \rho \tau_{ADF} + \sqrt{1 + \rho^2} Z$$

Böylece hesaplanan $\tau_{RALS-ADF}$ istatistiği mutlak değerce ρ değere bağlı olarak belirlenen kritik değerlerden küçük ise H_0 hipotezinin reddedilemeyeceğini ve dolayısıyla serinin birim köklü olduğunu ifade etmektedir. Diğer varsayımın olan $\tau_{RALS-ADF}$ istatistiğinin mutlak değerce ρ değerine bağlı olarak belirlenen kritik değerden büyük olması durumunda H_0 hipotezinin reddedileceği ve serinin durağan bir süreç izleyeceği sonucuna ulaşılmaktadır.

4.2. Genişletilmiş ARDL ve Sınır Testi

Pesaran vd. (2001) geliştirdiği geleneksel ARDL ve sınır testi yaklaşımında, bağımlı değişkenin birinci farkında durağan olup bağımsız değişkenlerin ise farklı düzeylerde durağan olması durumunda tercih edilmektedir (Pesaran vd., 2001). Diğer bir ifade ile değişkenlerin I(2) düzeyinde durağan olmadığı, bağımlı değişkenin sadece I(1) düzeyinde durağan olduğu ve bağımsız değişkenlerin ise I(0) ve/veya I(1) düzeylerinde durağan olduğu bir süreçten bahsedilmektedir. Sam-McNown-Goh (2019) çalışmalarında geleneksel ARDL yönteminin bir türevi olarak genişletilmiş ARDL yöntemini literatüre kazandırmışlardır. Bu yöntemde değişkenlerin durağanlık mertebesine klasik ARDL yaklaşımda olduğu gibi I(2) düzeyinde durağan olmaması gerekmektedir. Ancak bağımlı değişken ile birlikte bağımsız değişkenler I(0) ile I(1) düzeyinde durağan olabilmektedir. Genişletilmiş ARDL modeli aşağıda sunulmaktadır (Sam, vd., 2019):

$$\Delta y_t = \sum_{i=1}^n \theta_{1i} \Delta y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \theta_{2i} \Delta x_{t-1} + \beta_1 y_{t-1} + \beta_2 x_{t-1} + \mu_t \dots \dots \dots (12)$$

$$\Delta y_t = \theta_0 + \sum_{i=1}^n \theta_{1i} \Delta y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \theta_{2i} \Delta x_{t-1} + \beta_1 y_{t-1} + \beta_2 x_{t-1} + \mu_t \dots \dots \dots (13)$$

$$\Delta y_t = \theta_0 + \sum_{i=1}^n \theta_{1i} \Delta y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \theta_{2i} \Delta x_{t-1} + \beta_1 y_{t-1} + \beta_2 x_{t-1} + \phi_1 trend + \mu_t \dots \dots \dots (14)$$

Denklem 12’de sabitsiz-trendsiz model, denklem 13’te sabitli model ve son olarak denklem 14’te sabitli ve trendli model sunulmaktadır. Denklemlerde yer alan y_t ve x_t değişkenleri sırası ile bağımlı ve bağımsız değişkenleri temsil etmektedir. $\theta_{(1,2)i}$ ve $\beta_{(1,2)}$ terimleri sırası ile kısa dönem ve uzun dönem katsayılarını ve ϕ sembolü trend teriminin katsayısını, n ve m terimleri optimal gecikme uzunluğunu ve μ_t terimi ise hata terimini ifade etmektedir.

Yukarıda yer alan denklemler EKK yöntemi ile tahmin edilmektedir. Devamında değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin varlığını sınamak amacı ile üç farklı test uygulanmaktadır. Bu testlerden birincisi (15) düzey değerlerde yer alan değişkenlerin (y_{t-1} , x_{t-1}) katsayılarına sıfır kısıtı getirilerek test edilmektedir. Bu test Pesaran (2001)’in çalışmasında ve klasik ARDL

modelinde kullanılmaktadır. İkinci testte ise, sadece bağımlı değişkenin düzey değerinde yer alan gecikmesi (y_{t-1}) test edilmektedir (16). Üçüncü testte ise bağımsız değişkenin düzey değerinde yer alan gecikmeli yapılarına ait katsayılara sıfır kısıtı getirilerek test edilmektedir (17). Söz konusu üç testin tamamında H_0 hipotezi değişkenler arasında eşbütünleşmenin varlığının olmadığını, alternatif hipotez ise değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığının olduğunu ifade etmektedir (Sam, vd., 2019):

$$H_0 = \beta_1 = \beta_2 = 0 \quad F_{\text{overall}} \text{ testi} \dots\dots\dots(15)$$

$$H_0 = \beta_1 = 0 \quad \longrightarrow \quad t_{DV} \text{ testi} \dots\dots\dots(16)$$

$$H_0 = \beta_2 = 0 \quad \longrightarrow \quad F_{IDV} \text{ testi} \dots\dots\dots(17)$$

Eşbütünleşmenin varlığını test etmek için hesaplanan F_{overall} testi için Pesaran vd. (2001), t_{DV} testi için Pesaran vd. (2001) ve F_{IDV} testi için Sam vd. (2019) çalışmalarında yer alan tablo kritik değerleri kullanılmaktadır. Eğer hesaplanan test istatistiği, tablo kritik değerinin üst sınırından büyük ise boş hipotezin reddedildiği, tablo kritik değerinin alt sınırdan küçük ise boş hipotezin reddedilemediği ve son olarak alt ve üst sınır bölgelerinin arasında ise eşbütünleşmenin varlığının tartışmalı olduğu anlaşılmaktadır (Sam, vd., 2019).

Son olarak ARDL modelinde iki farklı dejenere söz konusu olmaktadır (Çağlar, 2022: 920-921):

1. Gecikmeli bağımlı değişkenin anlamlı ancak gecikmeli bağımsız değişkenlerin anlamsız olduğu durumdur. Çözüm olarak Pesaran vd. (2001), sınır testine ek bir test olarak t-testini önermektedir.
2. Gecikmeli bağımsız değişkenlerin anlamlı olduğu durumda gecikmeli bağımlı değişkenin anlamsız olduğu durumdur. Çözüm olarak Pesaran vd. (2001), bağımlı değişkenin eşbütünleşme derecesinin birinci fark değeri olan $I(1)$ de olması gerektiğini belirtmektedir.

4.3. Hatemi-J (2012) Asimetrik Nedensellik Testi

Granger (1969)'ın çalışmasından günümüze kadar birçok nedensellik testi geliştirilmiştir. Bu testlerden birisi de Hatemi-J (2012)'nin geliştirmiş olduğu asimetrik nedensellik testidir. Bu nedensellik testinde, veriler arasında var olan ilişkinin, bugüne kadar uygulanan nedensellik analizlerinin elde ettiği sonuçlardan daha farklı olabileceği belirtilmektedir. Diğer bir ifade ile, Hatemi-J (2012) çalışmasında meydana gelen şokların etkilerinin aynı olmayacağı bu nedenle şokların pozitif ve negatif olarak ayrıştırılarak incelenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Hatemi-J (2012), şokların etkilerinin aynı olmadığını varsayarak geliştirmiş olduğu nedensellik testinin kullanabileceğini ileri sürdüğü gibi, verilerin normal dağılmadığı durumlarda da yine bu testin kullanılabileceğini belirtmektedir. Hatemi-J asimetrik nedensellik testinin denklemi aşağıda sunulmaktadır (Hatemi-J, 2012: 448-449; Mert ve Çağlar, 2019: 349-350):

$$y_{1t} = y_{1t-1} + \varepsilon_{1t} = y_{1,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i} = 1, \dots, T \dots\dots\dots(18)$$

$$y_{2t} = y_{2t-1} + \varepsilon_{2t} = y_{2,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i} = 1, \dots, T \dots\dots\dots(19)$$

Denklem 18 ve 19'da yer alan y_{1t} ve y_{2t} terimleri bağımlı değişkenlerini temsil ederken ayrıca nedensellik testi yönteminin başlangıç değerleridir. Bunun yanı sıra denklemde yer alan hata

terimlerini ε_{1i} ve ε_{2i} değişkenleri temsil etmektedir. Son olarak testin pozitif ve negatif değerleri aşağıda sunulduğu gibi ifade edilmektedir:

$$\varepsilon_{1i}^+ = \max(\varepsilon_{1i}, 0), \varepsilon_{1i}^- = \max(\varepsilon_{1i}, 0), \varepsilon_{2i}^+ = \max(\varepsilon_{2i}, 0), \varepsilon_{2i}^- = \max(\varepsilon_{2i}, 0)$$

$$\varepsilon_{1i} = \varepsilon_{1i}^+ + \varepsilon_{1i}^- \quad \varepsilon_{2i} = \varepsilon_{2i}^+ + \varepsilon_{2i}^-$$

(18) ve (19)'da yer alan denklemler, yukarıda yer alan bilgiler ile genişletildiğinde asimetrik nedensellik testi elde edilmektedir. Asimetrik nedensellik testi aşağıda sunulmaktadır (Hatemi-J, 2012: 448-449; Mert ve Çağlar, 2019: 349-350):

$$y_{1t} = y_{1t-1} + \varepsilon_{1t} = y_{1,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^- \dots \dots \dots (20)$$

$$y_{2t} = y_{2t-1} + \varepsilon_{2t} = y_{2,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^- \dots \dots \dots (21)$$

4.4. Ampirik Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle verilere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 1'de sunulmaktadır. Tanımlayıcı istatistiklerine bakıldığında, BIST100, faiz, epu ve fiyatlar genel seviyesi verilerinin ortalamalarının sırası ile 1981.86, 1.164, 23.144 ve 206.481 olduğu, ortanca değerinin ise sırası ile 1174.51, 0.125, 20.228 ve 145.693 olduğu görülmektedir. Verilerin standart sapmaları incelendiğinde, en düşük sapmanın 1.601 değeri ile faiz verisinde olduğu, en yüksek sapmanın ise 2634.131 değeri ile BIST100 verisinde olduğu görülmektedir. Epu ve fiyatlar genel seviyesi verilerine bakıldığında sapma değerinin sırası ile 8.822 ve 169.501 şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Verilerin standart sapmaları incelendiğinde BIST100 verisi dikkat çekmektedir. BIST100 verisi ile birlikte fiyatlar genel seviyesi ve epu değişkenlerinin ortalamadan uzak bir dağılıma sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda normallik testi sonuçları incelendiğinde Jarque-Bera test istatistiğinin olasılık değerinin 0.1'den küçük olduğu ve serilerin normal dağılmadığı anlaşılmaktadır. Son olarak verilerin çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmektedir. Verilerin pozitif ve sağa çarpık olduğu, tüm verilerde 3'ün üstünde basıklık değerlerinin olduğu ve verilerin normal dağılıma göre daha sivri bir dağılıma sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

	BIST100	faiz	EPU	fgs
Ortalama	1981.863	1.164179	23.14439	206.4809
Medyan	1174.510	0.125000	20.22800	145.6932
En Büyük Değer	15627.09	5.375000	55.68500	894.0938
En Küçük Değer	326.7400	0.125000	11.88900	76.59380
Standart Sapma	2634.131	1.600516	8.822375	169.5010
Çarpıklık	3.419683	1.515768	1.455218	2.280966
Basıklık	15.18811	4.075871	5.733817	7.949704
Jarque-Bera p-değeri	0.000***	0.000***	0.000***	0.000***
Gözlem Sayısı	67	67	67	67

Not: *** sembolü %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Çalışmanın devamında verilerin birim kök içerip içermediğini test etmek için ADF ve RALS-ADF birim kök testleri kullanılmaktadır. RALS-ADF birim kök testi, özellikle verilerin test regresyonlarında kalıntılarının normal dağılıma sahip olmaması durumunda kullanılmaktadır. Tablo 1'de yer alan veriler incelendiğinde verilerin tümünün normal dağılıma sahip olmadığı

anlaşılmaktadır. Bu nedenle çalışmada kullanılan verilerin birim kök içerip içermediğini araştırmak üzere RALS-ADF testi sonuçları dikkate alınmaktadır. RALS-ADF birim kök testi sonuçları incelendiğinde sabitli modelde BIST100, fiyatlar genel seviyesi ve epu değişkenleri düzey değerinde, faiz değişkeninin ise birinci farkında durağan olduğu; sabitli ve trendle model ise fiyatlar genel seviyesi ve epu değişkenlerinin düzey değerinde, BIST100 ve faiz değişkenleri ise birinci farkında durağan olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 2. ADF ve RALS-ADF Birim Kök Testi

Değişkenler	Jargue-Bera Testi	ρ değeri	t ist. değeri (%1 / %5 düzeyinde)	ADF Testi		RALS-ADF Testi	
				sabitli	sabitli ve trendli	sabitli	sabitli ve trendli
BIST100	132.1***	0.591	-3.279/-2.662	3.752***	-	3.552***	-
BIST100	1242.8***	0.368	-3.523/-2.881	-	2.599	-	2.291
Δ BIST100	376.3***	0.357	-3.506/-2.887	-	-2.941**	-	-3.255**
fgs	886.8***	0.298	-3.353/-2.732	6.262***	-	5.919***	-
fgs	1216.1***	0.234	-3.223/-2.564	-	4.233***	-	3.855***
faiz	512.1***	0.151	-3.217/-2.57	-2.127	-	-2.543	-
Δ faiz	492***	0.251	-3.353/-2.732	-4.095***	-	-4.462***	-
faiz	581***	0.17	-3.223/-2.564	-	-2.366	-	-2.772**
Δ faiz	575.7***	0.256	-3.375/-2.748	-	-4.645***	-	-
EPU	59.5***	0.728	-3.344/-2.732	-5.338***	-	-5.471***	-
EPU	59.3***	0.744	-3.832/-3.215	-	-5.406***	-	-5.531***

Not: ***, ** sembolleri sırası ile %1 ve %5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Çalışmada kullanılan verilerin farklı düzeylerde durağan olmaları nedeniyle, değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkiyi incelemek için, genişletilmiş ARDL yöntemi ve Toda-Yamamoto (1995) testi dikkate alınarak bootstrap'a dayalı olarak geliştirilen Hatemi-J asimetrik nedensellik testi kullanılmaktadır (Kırca ve Yıldız, 2020: 21; Soylu Yıldırım, 2022:171-172). Aşağıda yer alan Tablo 3'de genişletilmiş ARDL modelinin sonuçları sunulmaktadır.

Tablo 3. Genişletilmiş ARDL Modeli Tahmin Sonuçları (sabitli ve trendli model)

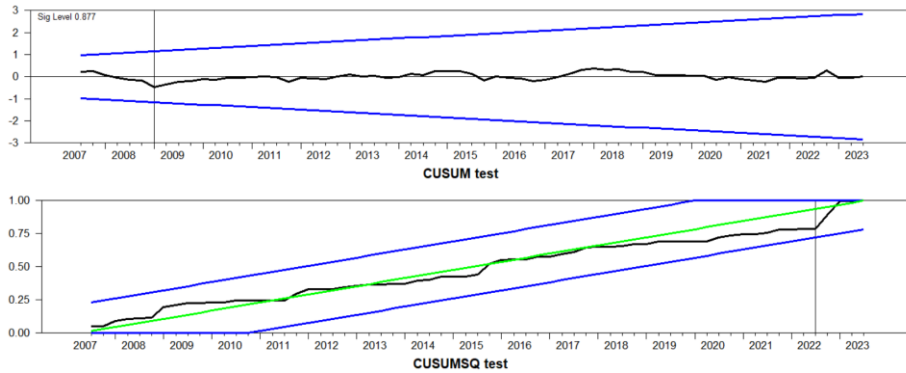
Bağımlı Değişken (BIST100)	Katsayı	Std. Hata	p-değeri	
Uzun Dönem Test Sonuçları				
faiz	-0.012	0.012	0.324	
epu	0.096	0.057	0.101	
fgs	0.862	0.149	0.000***	
Kısa Dönem Test Sonuçları				
faiz	0.141	0.029	0.001***	
epu	-0.011	0.052	0.833	
fgs	0.251	0.492	0.611	
trend	-0.004	0.001	0.002***	
sabit terim	-0.852	0.221	0.002***	
Eşbütünleşme Testleri / Hesaplanan İst. Değer				
	0.01	0.05	0.1	
	alt ve üst sınır	alt ve üst sınır	alt ve üst sınır	
F-overall / 9.331***	4.14	6.86	-	-
t-dv / -4.041*	-3.96	-4.73	-3.41	-4.16
F-idv / 12.329***	5.17	6.39	-	-
test istatistiği				
p-değeri				
Değişen Varyans, White	61.547		0.224	
Otokorelasyon, LM	2.371		0.123	
Nomallik, JB	1.415		0.492	
Ramsey-Reset	0.001		0.977	

Not: ***, **, * sembolleri sırası ile %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. dv: bağımlı değişkeni, idv: bağımsız değişkeni ifade etmektedir.

Çalışmada uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığını araştırmak üzere hesaplanan üç farklı test istatistiğinin anlamlı olduğu, veriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olmadığı şeklinde kurulan

boş hipotezin reddedildiği ve verilerin eşbütünlük olduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda AARDL modelinden elde edilen uzun dönemli sonuçlara bakıldığında fiyatlar genel seviyesi verisinin anlamlı ve katsayısının pozitif olduğu görülmektedir. Buna göre uzun dönemde fiyatlar genel seviyesi verisinde meydana gelen bir birimlik değişimin BIST100 indeksini yüzde 0.862 oranında artırdığı anlaşılmaktadır. Çalışmadan elde edilen kısa dönem sonuçlara bakıldığında faiz verisinin istatistiksel olarak anlamlı ve katsayısının pozitif olduğu belirlenmiştir. Böylece faiz oranında meydana gelen bir birimlik artışın BIST100 indeksini yüzde 0.141 oranında artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Modelde kullanılan trend değişkenine bakıldığında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir katsayıya sahip olduğu görülmektedir.

Genişletilmiş ARDL yöntemi diognastik test sonuçlarına bakıldığında, değişen varyans olasılık değerinin 0.224 ve otokorelasyon olasılık değerinin ise 0.123 olduğu görülmektedir. Dolayısıyla çalışmada değişen varyans ve otokorelasyon sorunun olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca modelden elde edilen Jarque-Bera olasılık değerinin 0.492 olduğu ve modelin normal dağılım varsayımını sağladığı belirlenmektedir. Ayrıca modelden elde edilen Ramsey RESET olasılık değerinin 0.977 olduğu ve model kurma hatasının olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Tablo 3'den elde edilen diognastik test sonuçlarının yanı sıra Şekil 1'den elde edilen CUSUM ve CUSUMQ analiz sonuçları ile birlikte çalışmada kullanılan genişletilmiş ARDL modelinden elde edilen sonuçların güvenilir olduğuna karar verilmiştir.

Şekil 1. Genişletilmiş ARDL Modeli için CUSUM ve CUSUMQ Testleri

Çalışmanın devamında, değişkenler arasındaki asimetric ilişkiyi araştırmak için Hatemi-J asimetric nedensellik testi kullanılmaktadır. Hatemi-J asimetric nedensellik testinde bağımlı değişken olarak BIST100 verisi üzerine faiz, epu ve fiyatlar genel seviyesi verilerinin pozitif ve negatif etkileri araştırılmaktadır. Bu amaçla faiz, epu ve fiyatlar genel seviyesi verilerinin pozitif ve negatif değerlerine ayrıştırılıp, BIST100 üzerine etkileri test edilmektedir. Elde edilen sonuçlara bakıldığında fiyatlar genel seviyesi değişkeninde meydana gelen pozitif ve negatif şoklar ve EPU değişkeninde meydana gelen pozitif şokların BIST100 üzerinde etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 4. Hatemi-J Asimetric Nedensellik Testi Sonuçları

Nedensellik Yönü	MWALD İst.	%1	%5	%10	Hipotez
fgs^+ → BIST100	27.05***	26.597	19.542	16.494	H_0 Red
fgs^- → BIST100	5.716***	4.331	0.653	0.215	H_0 Red
$faiz^+$ → BIST100	0.338	8.256	4.334	2.888	H_0 Reddedilemez
$faiz^-$ → BIST100	0.253	8.13	4.41	2.854	H_0 Reddedilemez
EPU^+ → BIST100	3.759*	7.125	4.001	2.77	H_0 Red
EPU^- → BIST100	0.009	7.396	4.111	2.774	H_0 Reddedilemez

Not: ***, * sembollerini sırası ile %1 ve %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. Eşbütünlük dereceleri, serilerin durağan oldukları düzeylere göre seçilmiştir. Gecikme uzunluğu 8 olarak belirlenmiş ve HJC bilgi kriteri kullanılmıştır.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Küreselleşmenin etkisi ile birlikte ülke ekonomileri birbirine bağımlı bir duruma gelmiştir. Öyle ki küresel veya bölgesel meydana gelen siyasi, ekonomik vb. gelişmelerden ülkelerin etkilendiği görülmektedir. Ancak küresel veya bölgesel gelişmelerden en çok gelişmekte olan ülkeler etkilenmektedir. Çünkü gelişmekte olan ülkeler, büyüme ve kalkınma süreçlerini istikrarlı bir şekilde sürdürebilmeleri için kendi mevcut kaynakları ile birlikte yurtdışı kaynaklara da ihtiyaç duymaktadırlar. Örneği tasarruf açığı yaşayan gelişmekte olan bir ülke için uluslararası sermaye piyasalarından sağlanacak fonlar, istikrarlı bir ekonomik büyüme ve gelişim için önem arz etmektedir. Bu amaç ile ülkeler ihtiyaç duydukları yabancı fonları farklı yöntemler ile transfer edebilmektedirler. Bu yöntemlerden biri de finansal piyasalardır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler için finansal piyasalar tasarruf açıklarını telafi etmek için kullanılmaktadır. Bu kapsamda finansal piyasaların seyrini etkileyen faktörler birçok çalışmada araştırma konusu olmuştur. Ancak bu çalışmaların bir çoğunda, finansal piyasaları temsilen kullanılan verilerin test regresyonlarına ait kalıntıların normal dağılmadığı varsayımının araştırılmadığı dikkat çekmektedir.

Bu amaçla Türkiye için 2007Q1-2023Q3 dönemleri arası FED para politikası kararlarının, fiyatlar genel seviyesinin ve küresel ve siyasi gelişmelerin finansal piyasalar üzerine etkileri ADF, RALS-ADF, genişletilmiş ARDL ve Hatemi-J asimetrik nedensellik testleri ile araştırılmıştır. Çalışmada kullanılan ADF birim kök testine göre tüm değişkenlerin aynı düzeyde durağan olduğu ancak RALS-ADF birim kök testine göre verilerin farklı düzeylerde durağan olduğu belirlenmiştir. Bu kapsamda verilerin normal dağılmadığı göz önüne alındığında, bu çalışmada RALS-ADF birim kök testi sonuçlarının dikkate alınmasına karar verilmiştir. Bu bağlamda farklı düzeylerde durağan olan veriler için eşbütünleşme ilişkisinin araştırıldığı genişletilmiş ARDL testi kullanılmıştır. Buna göre, uzun dönemde fiyatlar genel seviyesi verisinde meydana gelen bir birimlik artışın BIST100 indeksini yüzde 0.862 oranında pozitif etkilediği, kısa dönemde faiz oranında meydana gelen bir birimlik artışın BIST100 endeksini yüzde 0.141 oranında pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca modelde kullanılan trend değişkeni istatistiksel olarak anlamlı ve katsayısı negatif olduğu tespit edilmiştir. Buna göre araştırmanın yapıldığı ilgili dönemler arasında küresel ve bölgesel gelişmelerin BIST100 üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu çıkarımı yapılabilir. Bunun yanı sıra çalışmaya konu olan ülkede meydana gelen ekonomik veya siyasi şokların BIST100 üzerinde olumsuz etkiler yarattığına yönelik kanıtlar da elde edilebilir.

Son olarak çalışmada kullanılan diğer bir yöntem olan Hatemi-J asimetrik nedensellik testinden elde edilen bulgular incelendiğinde fiyatlar genel seviyesi verisinde meydana gelen pozitif ve negatif şokların ve EPU verisinde meydana gelen pozitif şokların BIST100 indeksi üzerinde etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar kapsamında politika yapıcılar, yurtdışı tasarrufların ülkenin finansal piyasasına olan ilgisi artırabilmesi için, yatırımcıları enflasyon ve kur oynaklığına karşı koruyacak politikalar geliştirmeleri gerekmektedir. Ayrıca gelişmekte olan ve tasarruf açığı yaşayan ülkeler bölgesel veya küresel boyutta meydana gelen gelişmelerden de etkilenmektedir. Bu nedenle politika yapıcıların bölgesel veya küresel boyutta var olan veya öngörülebilir gelişmeleri yakından takip etmesi ve gerekli ekonomik tedbirleri zamanında alması önem arz etmektedir. Çalışmanın sonucunda belirtilmesi gereken diğer bir husus ise kişi ve kurumlar tasarruflarını beklenmeyen finansal şoklara karşı koruyabilmeleri için portföylerini farklı yatırım araçları ile çeşitlendirmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Abou-Zaid, A. S. (2013). International stock markets response to the Federal Reserve policy actions: the case of emerging MENA markets, *International Journal of Financial Markets and Derivatives*, 3(2), 179-190.
- Akbay Arama, Z., Bekdaş, G., Işıkdag, Ü., Hepsağ, A., ve Yücel, M. (2022). The application of Residual Augmented Least Squares method to predict the consistency properties of special clayey soils, *Arabian Journal of Geosciences*, 15(5), 436. <https://doi.org/10.1007/s12517-022-09715-x>
- Al Oshaibat, S., ve Majali, A. (2016). The relationship between stock returns and each of inflation, interest rates, share liquidity and remittances of workers in the Amman stock Exchange, *Journal of Internet Banking and Commerce*, 21(2), 1.
- Alagidede, P., ve Panagiotidis, T. (2012). Stock returns and inflation: Evidence from quantile regressions, *Economics Letters*, 117(1), 283-286. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2012.04.043>
- Albulescu, C. T., Aubin, C., ve Goyeau, D. (2017). Stock prices, inflation and inflation uncertainty in the US: testing the long-run relationship considering Dow Jones sector indexes, *Applied Economics*, 49(18), 1794-1807. <https://doi.org/10.1080/00036846.2016.1226491>
- Ali, K., Malik, I. A., Chisti, K. A., ve Showkat, N. (2023). Inflation and Stock Market Returns: An Empirical Study of Sectoral Indices with Special Reference to India, *Economics and Business Quarterly Reviews*, 6(1). <https://DOI: 10.31014/aior.1992.06.01.493>
- Altuntaş, M., Kilic, E., Pazarcı, Ş., ve Alican, U. M. U. T. (2022). Borsa İstanbul Alt Endekslerinde Etkin Piyasa Hipotezinin Test Edilmesi: Fourier Kırılmalı ve Doğrusal Olmayan Birim Kök Testlerinden Kanıtlar, *Ekonomi Politika Ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 169-185.
- Amanda, S. T., Akhyar, C., ve Ilham, R. N. (2023). The Effect of Inflation, Exchange, Interest Rate on Stock Price in The Transportation Sub-Sector, 2018-2020, *Journal of Accounting Research, Utility Finance and Digital Assets*, 1(4), 342-352. <https://doi.org/10.54443/jaruda.v1i4.54>
- Anari, A., ve Kolari, J. (2001). Stock prices and inflation, *Journal of Financial Research*, 24(4), 587-602.
- Apergis, N., ve Eleftheriou, S. (2002). Interest rates, inflation, and stock prices: the case of the Athens Stock Exchange, *Journal of policy Modeling*, 24(3), 231-236. [https://doi.org/10.1016/S0161-8938\(02\)00105-9](https://doi.org/10.1016/S0161-8938(02)00105-9)
- Arouri, M., Tiwari, A., Billah Dar, A., Bhanja, N., ve Teulon, F. (2014). Stock returns and inflation in Pakistan, *IPAG Business School, WP*, 108. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2014.12.043>
- Aydın, M., ve Turan, Y. E. (2020). Türkiye'de Ekonomik Güven Büyüme Etkiliyor mu? RALS Birim Kök ve Eşbütünlük Yaklaşımı, *Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, (32), 69-83.
- Aydın, Y. (2016). Finansal Piyasalar. Ed. Aysel Gündoğdu. Finansal Piyasalar ve Kurumlar. Seçkin Yayıncılık. Ankara.
- Azar, S. A. (2013). The Spurious Relation Between Inflation Uncertainty and Stock Returns: Evidence from the U.S, *Review of Economics & Finance*, 3: 99-109.
- Bernanke, B. S., ve Kuttner, K. N. (2005). What explains the stock market's reaction to Federal Reserve policy?, *The Journal of finance*, 60(3), 1221-1257.
- Bhattacharjee, A., ve Das, J. (2023). Assessing the long-run and short-run effect of monetary variables on stock market in the presence of structural breaks: evidence from liberalized India, *IIM Ranchi journal of management studies*, 2(1), 70-81. <https://doi.org/10.1108/IRJMS-03-2022-0034>

- Bodie, Z. (1976). Common Stocks as a Hedge Against Inflation. *Journal of Finance*, 31: 459–470.
- Boudoukh, J., ve Richardson, M. (1993). Stock returns and inflation: A long-horizon perspective, *The American economic review*, 83(5), 1346-1355. <https://www.jstor.org/stable/2117566>
- Branson, W. H. (1981). Macroeconomic determinants of real exchange rates (No. w0801), *National Bureau of Economic Research*.
- Brunnermeier, M.K. (2009), *Deciphering the liquidity and credit crunch 2007-2008*, *The Journal of Economic Perspectives*, 23(1), <https://doi.org/10.1257/jep.23.1.77>
- Caggiano, G., Castelnuovo, E., ve Kima, R. (2020). The global effects of Covid-19-induced uncertainty, *Economics Letters*, 194, 109392. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2020.109392>
- Cahyana, Y., Salam, A. A., Fidayan, A., Garnia, E., ve Ruseka, F. D. (2023). The Influence of Changes in Effective Interest Rates, The Rupiah Exchange Rate And Bank Profitability On Movements in Stock Returns of Bumh Bank Listed on the Indonesian Stock Exchange for the 2015-2019 PERIOD, *Adpebi Science Series*, 1(1), 1-10. <https://doi.org/10.54099/icemat2023.v1i1.355>
- Choudhry, T. (2001). Inflation and rates of return on stocks: evidence from high inflation countries, *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 11(1), 75-96 [https://doi.org/10.1016/S1042-4431\(00\)00037-8](https://doi.org/10.1016/S1042-4431(00)00037-8)
- Christopher, G., Minsoo, L., HuaHwa, Y., ve Jun, Z. (2006), Macroeconomic variables and the stock market interactions: new Zealand evidence, *Journal of Investment Management and Financial Innovations*, 3(4), 89-101.
- Cihangir, Ç. K. (2018). The Effect of commodity volatility indexes and FED fund rates on the stock market indices of developing countries, *Muhasebe ve Finansman Dergisi (The Journal of Accounting and Finance) Forthcoming*.
- Craine, Roger, ve Martin, Vance. (2003). Monetary Policy Shocks and Security Market Responses, Manuscript, University of California at Berkeley.
- Çağlar, A. E. (2022). Türkiye'de çevresel Kuznets Eğrisi hipotezinin araştırılmasında çevresel patentlerin rolü: Genişletilmiş ARDL ile kanıtlar, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(4), 913-929.
- Çiçen, Y. B. (2020). Türkiye’de Politik Süreçlerin Kapsayıcılığı: Rals Birim Kök ve Eşbütünlük Yaklaşımı, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 12(2), 193-209.
- Dornbusch, R., & Fischer, S. (1980). Exchange rates and the current account. *The American Economic Review*, 70(5), 960-971.
- Efron, B. (1979). Computers and the theory of statistics: thinking the unthinkable. *SIAM review*, 21(4), 460-480.
- Fama, E. F. (1981). Stock returns, real activity, inflation, and money. *The American economic review*, 71(4), 545-565.
- Fama, E. F., and G. W. Schwert. 1977. “Asset Returns and Inflation.” *Journal of Financial Economics* 5: 115–146.
- Fisher, I. (1930). The theory of interest. *New York*, 43, 1-19.
- Frankel, J. A. (1992). Monetary and portfolio-balance models of exchange rate determination. In *International economic policies and their theoretical foundations* (pp. 793-832). Academic Press.
- Gavin, M. (1989). The stock market and exchange rate dynamics. *Journal of international money and finance*, 8(2), 181-200.
- Göksu, S. (2023). *İstanbul İktisat Dergisi*, 72(2), 847-875. <https://doi.org/10.26650/ISTJECON2022-1106208>

- Granger, C. W., Huangb, B. N., ve Yang, C. W. (2000). A bivariate causality between stock prices and exchange rates: evidence from recent Asianflu☆, *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 40(3), 337-354. [https://doi.org/10.1016/S1062-9769\(00\)00042-9](https://doi.org/10.1016/S1062-9769(00)00042-9)
- Guo, K., Zhou, W. X., Cheng, S. W., & Sornette, D. (2011). The US stock market leads the Federal funds rate and Treasury bond yields. *PLoS One*, 6(8), e22794. doi:10.1371/journal.pone.0022794
- Halaç, U., ve Durak, M. G. (2013). IMKB'de İşlem Gören İşletmeler için Para Politikası ve Sermaye Yapısı İlişkisi/The Relationship Between Monetary Policy and Capital Structure for Companies Traded in Istanbul Stock Exchange, *Ege Akademik Bakis*, 13(4), 497.
- Hatemi-j, A. (2012). Asymmetric causality tests with an application, *Empirical economics*, 43, 447-456. <https://doi.org/10.1007/s00181-011-0484-x>
- Hess, P. J., ve Lee, B. S. (1999). Stock returns and inflation with supply and demand disturbances, *The Review of Financial Studies*, 12(5), 1203-1218.
<https://evds2.tcmb.gov.tr/>
<https://www.imf.org/en/Data>
<https://www.policyuncertainty.com/>
- Huang, W., Mollick, A. V., ve Nguyen, K. H. (2016). US stock markets and the role of real interest rates, *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 59, 231-242. <https://doi.org/10.1016/j.qref.2015.07.006>
- Hütteroth, A. (2023). Central Bank COVID-19 Policy and Equities Market Sensitivity in Europe and the US, *International Journal of Applied Research in Management and Economics*, 6(2), 33-51.
- Im, K. S., ve Schmidt, P. (2008). More efficient estimation under non-normality when higher moments do not depend on the regressors, using residual augmented least squares, *Journal of Econometrics*, 144(1), 219-233. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2008.01.003>
- Ioannidis, C., ve Kontonikas, A. (2006). *Monetary policy and the stock market: some international evidence* (pp. 1-25), University of Glasgow, Department of Economics. Ioannidis, C., & Kontonikas, A. (2006). *Monetary policy and the stock market: some international evidence* (pp. 1-25). University of Glasgow, Department of Economics.
- Jaffe, J. F., ve G. Mandelker. 1976). The 'Fisher Effect' for Risky Assets: An Empirical Investigation, *Journal of Finance*, 31: 447-458. <https://doi.org/10.2307/2326616>
- Jefry, J., ve Djazuli, A. (2020). The Effect of Inflation, Interest Rates and Exchange Rates on Stock Prices of Manufacturing Companies in Basic and Chemical Industrial Sectors on the Indonesia Stock Exchange (IDX), *International Journal of Business, Management and Economics*, 1(1), 34-49.
- Jensen, Gerald R., Johnson, R. R., ve Mercer, Jeffrey M. (1996). Business Conditions, Monetary Policy, and Expected Security Returns, *Journal of Financial Economics*, 40, 213-37. [https://doi.org/10.1016/0304-405X\(96\)89537-7](https://doi.org/10.1016/0304-405X(96)89537-7)
- Jensen, Gerald R., ve Mercer, Jeffrey M. (1998). Monetary Policy and the Cross-Section of Expected Stock Returns. Manuscript, Northeastern Illinois University.
- Jiang, C. (2018). The asymmetric effects of monetary policy on stock market. *Quarterly Journal of Finance*, 8(03), 1850008. <https://doi.org/10.1142/S2010139218500027>
- Jorion, P. (1991). The pricing of exchange rate risk in the stock market. *Journal of financial and quantitative analysis*, 26(3), 363-376. <https://doi.org/10.2307/2331212>

- Karamti, C., ve Belhassine, O. (2022). COVID-19 pandemic waves and global financial markets: Evidence from wavelet coherence analysis, *Finance Research Letters*, 45, 102136. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2021.102136>
- Kılıç, Uğur Halan, (2014). KOBİ Sahipleri ve Finansçı Olmayan Yöneticiler için Finans, 2. Baskı, Sinemis, Ankara.
- Kırca, M., ve Yıldız, Ü. (2020). Türkiye İçin Kredi Risk Primi (Cds) Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Zamanla Değişen Nedensellik İlişkileri, *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 5(10), 17-24.
- Kim, S. J. (2009). The spillover effects of target interest rate news from the US Fed and the European Central Bank on the Asia-Pacific stock markets, *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 19(3), 415-431. <https://doi.org/10.1016/j.intfin.2008.12.001>
- Kula, V., ve Baykut, E. (2017). Borsa İstanbul Kurumsal Yönetim Endeksi (XKURY) İle Korku Endeksi (Chicago Board Options Exchange Volatility Index-VIX) Arasındaki İlişkinin Analizi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(2), 27-37.
- Kurov, A. (2010). Investor sentiment and the stock market's reaction to monetary policy, *Journal of Banking & Finance*, 34(1), 139-149.
- Küçük Kaplan, İ., Kılıç, E., Pazarıcı, Ş., ve Asım, K.A.R. (2023). G-8 Ülkelerinde Etkin Piyasa Hipotezinin Test Edilmesi: Fourier Kırımlı Birim Kök Testlerinden Yeni Kanıtlar, *Journal of Economic Policy Researches*, 10(1), 1-18. <https://doi.org/10.26650/JEPR1071070>
- Laopodis, N. T. (2010). Dynamic linkages between monetary policy and the stock market, *Review of Quantitative Finance and Accounting*, 35, 271-293. <https://doi.org/10.1007/s11156-009-0154-7>
- Laopodis, N. T. (2013). Monetary policy and stock market dynamics across monetary regimes, *Journal of International Money and Finance*, 33, 381-406. <https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2012.09.004>
- Li, S. F., Zhu, H. M., ve Yu, K. (2012). Oil prices and stock market in China: A sector analysis using panel cointegration with multiple breaks, *Energy Economics*, 34(6), 1951-1958. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2012.08.027>
- López, R., Sevillano, M. C., ve Jareño, F. (2023). Uncertainty and US stock market Dynamics, *Global Finance Journal*, 56, 100779. <https://doi.org/10.1016/j.gfj.2022.100779>
- Ma, C. K., ve Kao, G. W. (1990). On exchange rate changes and stock price reactions, *Journal of Business Finance & Accounting*, 17(3), 441-449. .
- Madadpour, S., ve Asgari, M. (2019). The puzzling relationship between stocks return and inflation: a review article, *International Review of Economics*, 66(2), 115-145. <https://doi.org/10.1007/s12232-019-00317-w>
- Mert, M., ve Çağlar, A. E. (2019). Eviews ve Gauss uygulamalı zaman serileri analizi. *Ankara: Detay Yayıncılık*, 183-213.
- Modigliani, F., ve Cohn, R. A. (1979). Inflation, rational valuation and the market. *Financial Analysts Journal*, 35(2), 24-44. <https://www.jstor.org/stable/4478223>
- Ndou, E., Gumata, N., ve Ncube, M. (2017). The Macroeconomic Effects of the Expected US Monetary Policy Normalisation Shock on the South African Economy. In: *Global Economic Uncertainties and Exchange Rate Shocks*. Palgrave Macmillan, Cham.
- Nelson, C. R. (1976). Inflation and Rates of Returns on Common Stocks, *Journal of Finance*, 31: 471-483. <https://doi.org/10.2307/2326618>

- Okorie, I. E., Akpanta, A. C., Ohakwe, J., Chikezie, D. C., Onyemachi, C. U., ve Ugwu, M. C. (2021). Modeling the relationships across Nigeria inflation, exchange rate, and stock market returns and further analysis, *Annals of Data Science*, 8, 295-329. <https://doi.org/10.1007/s40745-019-00206-7>
- Owens III, J. R. (2017). *The Federal Reserve's monetary policy effect on financial markets and investors* (Doctoral dissertation).
- Pan, M. S., Fok, R. C. W., ve Liu, Y. A. (2007). Dynamic linkages between exchange rates and stock prices: Evidence from East Asian markets, *International Review of Economics & Finance*, 16(4), 503-520. <https://doi.org/10.1016/j.iref.2005.09.003>
- Pesaran, M. H., Shin, Y., ve Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships, *Journal of applied econometrics*, 16(3), 289-326.
- Qamri, G. M., Haq, M. A. U., ve Akram, F. (2015). The impact of inflation on stock prices: Evidence from Pakistan, *Microeconomics and Macroeconomics*, 3(4), 83-88. <https://doi.org/10.5923/j.m2economics.20150304.01>
- Ratanapakorn, O., ve Sharma, S. C. (2007). Dynamic analysis between the US stock returns and the macroeconomic variables, *Applied Financial Economics*, 17(5), 369-377. <https://doi.org/10.1080/09603100600638944>
- Redo, M. (2018). The stock market channel in the monetary policy transmission process. *Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne*, 59, <https://doi.org/224-235>. 10.15804/athena.2018.59.14
- Ruman, A. M. (2022). Stock market implications of Fed's balance sheet size, *Journal of Economic Studies*, 49(2), 259-273. <https://doi.org/10.1108/JES-09-2020-0437>
- Ryan, G. (2006). Irish stock returns and inflation: a long span perspective, *Applied Financial Economics*, 16(9), 699-706. <https://doi.org/10.1080/09603100600691919>
- Sam, C. Y., McNown, R., ve Goh, S. K. (2019). An augmented autoregressive distributed lag bounds test for cointegration, *Economic Modelling*, 80, 130-141. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2018.11.001>
- Soylu Yıldırım, E., Demirtaş, C., & İlkkan Özgür, M. (2022). Ekonomik, finansal ve politik risk ile büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. *Journal of Economic Policy Researches*, 9(1), 165-186. <https://doi.org/10.26650/JEPR1016857>
- Spyrou, S. I. (2001). Stock returns and inflation: evidence from an emerging market. *Applied economics letters*, 8(7), 447-450. <https://doi.org/10.1080/13504850010003280>
- Stoica, O., Nucu, A. E., ve Diaconasu, D. E. (2014). Interest rates and stock prices: evidence from Central and Eastern European Markets, *Emerging markets finance and trade*, 50(sup4), 47-62. <https://doi.org/10.2753/REE1540-496X5004S403>
- Şimşek, M., ve Kadılar, C. (2006). Fisher etkisinin Türkiye verileri ile testi, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7(1), 99-111.
- Tai, C. S. (2007). Market integration and contagion: Evidence from Asian emerging stock and foreign exchange markets, *Emerging markets review*, 8(4), 264-283. <https://doi.org/10.1016/j.ememar.2006.09.011>
- Tiwari, A. K., Adewuyi, A. O., Awodumi, O. B., ve Roubaud, D. (2022). Relationship between stock returns and inflation: New evidence from the US using wavelet and causality methods, *International Journal of Finance & Economics*, 27(4), 4515-4540. <https://doi.org/10.1002/ijfe.2384>
- Tursoy, T. (2019). The interaction between stock prices and interest rates in Turkey: empirical evidence from ARDL bounds test cointegration, *Financial Innovation*, 5(1), 1-12. <https://doi.org/10.1186/s40854-019-0124-6>

- Wong, K. F., ve Wu, H. J. (2003). Testing Fisher hypothesis in long horizons for G7 and eight Asian countries, *Applied Economics Letters*, 10(14), 917-923. <https://doi.org/10.1080/1350485032000158645>
- Wongbangpo, P., ve Sharma, S. C. (2002). Stock market and macroeconomic fundamental dynamic interactions: ASEAN-5 countries, *Journal of asian Economics*, 13(1), 27-51. [https://doi.org/10.1016/S1049-0078\(01\)00111-7](https://doi.org/10.1016/S1049-0078(01)00111-7)
- Yang, S. Y., ve Doong, S. C. (2004). Price and volatility spillovers between stock prices and exchange rates: empirical evidence from the G-7 countries, *International Journal of Business and Economics*, 3(2), 139.
- Yilanci, V., Aydin, M., ve Aydin, M. (2019). Residual augmented fourier ADF unit root test. 1-15. https://mpra.ub.uni-muenchen.de/96797/1/MPRA_paper_96797.pdf
- Yonathan, R. (2023). The Effect of Profit Management and The FED's Interest Rates on Foreign Investment Behavior and its Impact on Stock Returns in the Banking Subsector on the IDX. *Jurnal Scientia*, 12(02), 2019-2035.
- Zhao, H. (2010). Dynamic relationship between exchange rate and stock price: Evidence from China. *Research in International Business and Finance*, 24(2), 103-112. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2009.09.001>
- Zhu, S., Liu, Q., Wang, Y., Wei, Y., ve Wei, G. (2019). Which fear index matters for predicting US stock market volatilities: Text-counts or option based measurement?, *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 536, 122567.

Çalışma Beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve Teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author

CebraİL AÇIK*

Makale Adı/Article Name

The effect of wooden toy differences on the perceptions of children with special education needs over time

Ahşap oyuncak farklılıklarının zaman sürecinde özel eğitim gereksinimli çocukların algılarına etkisi

ÖZ

Özel eğitime gereksinim duyan çocuklar, doğumdan sonraki süreçte normal gelişim gösteren çocuklardan farklı bazı özellikleri sahiptirler. Normal çocuklarla ortak özelliklerinden biri, onların da oyun oynamaya gereksinim duymalarıdır. Oyun, onların içsel enerjilerini boşaltmaları, deneyim kazanmaları ve genel olarak gelişimlerinin desteklenmesinde önemli bir role sahiptir. Çocukların tercihlerini etkileyecek birçok faktörün içinde en geniş pay genellikle, oyuncakın dış görünüşünü belirleyen özelliklere ait olmaktadır. Oyuncakların görünüş özelliklerini belirleyen en önemli kriter ise malzemedir. Zihinsel engellilerin, eğitilebilir engel grupları içinde en fazla sayıya sahip olması, oyuncakların bu hedef kitlede aynı zamanda eğitim materyali olarak da kullanılması ve zihinsel engel türüne yönelik akademik çalışmaların oldukça kısıtlı olması bu çalışmanın dinamiğini oluşturmuştur. Bu çalışmada eğitilebilir özel eğitim ihtiyacı olan çocukların farklı ahşap oyuncak tercihlerinin zaman içinde değişip değişmediği belirlenmeye çalışılmıştır. Gruplardaki kişi sayısı ile tekrar sayısı çarpılarak elde edilen verilerden bireylerin cinsiyet, yaş ve engel oranı farklılıkları ile ahşap oyuncak tercih sayıları arasında bir ilişki olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak kızlarda ahşap oyuncak tercihlerinin zaman içinde erkeklere göre daha fazla değiştiği, tercih sayısının hem yaş düzeyleri hem de engel oranları ile ters orantılı olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahşap oyuncak, oyuncak seçimi, zihinsel yetersizlikler

ABSTRACT

Children who need special education have some characteristics different from those with normal development in the postnatal period. One of the common features with normal children is that they also need to play. The game has an important role in draining their inner energies, gaining experience and supporting their development in general. Among the many factors that will affect children's preferences, the largest share generally belongs to the features that determine the appearance of the toy. The most important criterion that determines the appearance characteristics of toys is the material. The dynamics of this study are that the mentally handicapped have the highest number among the educable disability groups, toys are also used as educational materials in this target group, and academic studies on the type of intellectual disability are quite limited. In this study, it was tried to determine whether the different wooden toy preferences of children with educable special education needs changed over time. From the data obtained by multiplying the number of people in the groups with the number of repetitions, it was tried to determine whether there is a relationship between the gender, age and disability ratio differences of the individuals and the number of wooden toy preferences. As a result, it has been determined that wooden toy preferences have changed more in girls than boys over time, and the number of preferences is inversely proportional to both age levels and disability rates.

Keywords: Wooden toy, toy choice, intellectual disabilities

Introduction

Visual perception is of great importance in understanding mental development. Perception of the world occurs through the interaction of all senses. However, visual perception is the most effective and strongest among other perceptions. In visual perceptions, the individual organizes, classifies and generalizes the visual stimuli in a meaningful way in order to understand the information he receives with his sense of sight. Visual perception is not just the ability to see well. It takes place in the brain, not with the interpretation of the visual stimulus. Seeing the ball is a sensory action, but grasping and recognizing that it is a ball is a thinking process and the result of a series of mental processes (Akdemir, 2006).

Another point to consider when working with intellectual disabilities children is to attract attention and constantly change the stimulus. Because something interesting and new for that day may have lost its appeal for the next day. Changing stimuli can be used as a useful method to concentrate attention for a longer time (Çelik, 2009). It should be examined whether the material preferences used in the education methods of children with special education needs are random or not and the effect of the timeout tendency.

Children with intellectual disabilities are children who differ by two standard deviations from the average compared to their normally developing peers in terms of mental functions, and accordingly have deficiencies or limitations in conceptual, social and practical adaptation skills and need special education and support education services. Children with intellectual disabilities who need special education have some characteristics different from those with normal development after birth. One of the common features with normal children is that they also need to play. Play has an important role in discharging their inner energies, gaining experience and supporting their development in general (Özyürek & Akça, 2015).

Among the many factors that will affect children's preferences, the largest share generally belongs to the features that determine the appearance of the toy. The most important criteria that determine the appearance properties of game materials are material and color. During physical and mental development, children's opinions and understandings about color begin to emerge as their tastes and preferences become clear. The colors they want to be around reflect their inner world and reveal the psychological state of the child. Age is an important factor in color preference and color preference changes with age and maturity. There is no consistency in color preference in children before the age of three. Color is an element that should be emphasized in design because of its psychological effect on people. This effect is also very important in toys and space equipment that children will use (Elibol et al. 2006).

Wood is a natural and readily available material. Wood has been one of the basic raw materials used in toy making since ancient times. Wood is also an indispensable material in meeting many needs of human beings. One of the biggest reasons for this is that wood is a renewable and sustainable material. Due to the fact that it is produced from wood, which is a natural material, wood is also used as manufacturing and building materials, which have a great importance in all areas of life. Wood; It is among the most used materials in the toy industry, as it can be easily shaped, its chemical composition and anatomical structure, the advantage of its mechanical and physical properties, and it can be used in harmony with different materials (Onur and Öndoğan, 2020). PVC toys are extremely harmful to the environment. Low quality PVC is also harmful to baby's health. In particular, low-cost PVC Toys contain toxic chemicals that harm children in

larger than allowable quantities. All these factors indicate that PVC toys cause irreversible damage to the environment and human health (Biswas, 2021).

According to OECD (Economic Development and Cooperation Organization) - EU (European Union) and Turkey data, approximately 15% of the world's population consists of individuals with disabilities. In other words, there are 1 billion disabled people in the world. According to the Disabled and Elderly Statistics Bulletin in Turkey, the number of disabled people in 2021 is 2,511,950, of which 1,414,643 are men and 1,097,307 are women. 40.63% of the total disabled population is chronically ill, 17.07% is mental, 13.78% is orthopedic, 9.53% is vision, 7.97% is hearing, 7.57% is mental and emotional 1.49% language and speech and 1.96% other disabilities. (URL-1, 2022). According to the educable groups excluding chronic disease, the type of disability with the highest number of disabilities among the types of mental, orthopedic, speech and visual disabilities is the type of mental disability. On the other hand, it has been reported that 90% of the intellectual disabilities have mild mental retardation at the trainable level (Güller, 2014). Thus, since the most crowded group among disability types is mild intellectual disabilities, it can be said that it is the group that needs the most academic study.

In the literature, many studies on toys or wooden toys have been made. However, a very limited number of studies have been conducted on the toy preferences of children with disabilities. Beşirik and Türkmen (2021) examined the factors affecting the toy selection of children with physical disabilities. They determined that being physically disabled affects the toy selection of children and especially mothers. Özyürek and Akça (2015) examined the types of toys most and least owned by individuals and families affected by intellectual disability. They also stated that these children preferred cars and baby toys first. Patrizia et. al (2009) designed a robot to meet heterogeneous needs for autistic children, children with moderate intellectual disability and children with severe motor disabilities. In the experiments, they stated that the robot can be used for special training and guidance. Er and illik (2022) examined the relationships between the variables of disability type for children with intellectual disabilities and learning difficulties, the mother's right to choose when buying toys for the child, and the type of toy. Arai et. al (2017) created a toy model for disabled children with three-dimensional computer graphics. Experiments have confirmed that children with disabilities have significantly improved their spatial cognition. Deshpande and Ranavaade (2021) studied the importance of toy play in the education of the disabled.

In the literature, it has been determined that visual perceptions are more effective in the product perceptions of intellectual disabilities individuals. Toys are also used in many educational methods for the special education needs. Toys for educational material purposes are quite common. Research on the effects of visual features on humans, their use in education and treatment, and their use in the design of games and educational materials is increasing day by day. However, studies in this field have not focused enough on wood materials with sustainable, healthy, ecological and economic properties. On the other hand, one of the most distinctive features of individuals with intellectual disabilities is how their cognitive perception preferences tend to be affected by the statute of limitations.

The aim of this study is to investigate whether there is a relationship between the demographic characteristics of individuals and the continuity of their toy visual perceptions in the wooden toy concentration of educable special education needs children. Within the scope of the study, it is expected that the continuity of wooden toy preference in different visuals preferred by the child

can be used as a product design criterion. In addition, it is thought that it will contribute to determining the right education method in terms of increasing the concentration of play and education of children with the same characteristics.

Material

In this study, it was tried to determine whether the visual features of break change the perception of different toys in mentally retarded children. In terms of the reliability of the findings, it was tried not to choose the type of toy directly according to gender. For this, three different wooden toys were produced from pine wood. These toys are; The rammer is car toy, walking bird toy and basketball toy. The toys produced are shown in Figure 1.

Figure 1. Toys used in the study

1. Method

The research is in the descriptive survey model and aims to reflect a situation as it is. In the determination of the study group, the easily accessible sampling method was used, in which the sample consisted of participants that the researcher could easily reach.

The data on the age, gender and disability rates of the individuals were obtained from the reports of the classroom teachers. In accordance with the provisions of the Regulation on “Determination of Special Needs of Children”, which is carried out jointly by the Ministry of Labor and Social Services of the Republic of Turkey and the Ministry of Health and published in the Official Gazette, groups of persons with disabilities have been formed. According to these provisions, the cognitive disability rate of the individual was evaluated as “20-39% with special needs, 40-49% with mild special needs, 50-59% with moderate special needs.” Age groups of the individuals were determined according to their individual development levels, taking into account the distribution of the number of individuals in each age group. It was formed as 7-12 and 13-15 age groups. The experimental method was approved by the guidance and special education teachers who are experts at the school during the experimental design phase and the implementation phase of the experiment.

1.1 Participants

The study group consists of 58 mentally handicapped children studying at the 125th Year Special Education Vocational School Special Education Primary and Secondary School in Onikisubat, Kahramanmaraş, Turkey.

1.2 Data collecting

In the study, each toy was presented to the preference of individuals for a period of two weeks. The individual was first shown how to play with the toy. The individual was then allowed to play in the same way. In the next step, the following questions were asked respectively. When a reliable answer was received, the next question was not moved on.

1- Which of these toys is better?

2- Which of these toys would you like to have?

3- If these toys were sold in the market, which one would you buy?

At this stage, the individual's special education teacher was also present. This stage was carried out in a separate environment so that other individuals were not affected by the individual's response. The special education teacher helped the process go smoothly when needed.

The data consisting of the perceptions obtained from the questions asked to the individuals for the purpose and sub-objectives of the research were recorded in the computer environment. These toys were presented to individuals with special educational needs three times at two-week intervals. Three different repetition groups were formed: those who liked the same toy three times, those who liked the same toy twice, and those who liked a different toy each time. From the data obtained by multiplying the number of people in the groups with the number of repetitions, it was tried to determine whether there is a relationship between the differences in the perception of wooden toys of individuals, gender, age and disability ratio, and the effect of the timeout factor on the number of repetitions. In the analysis of the data, the frequency and percentage values were calculated in the excel program.

Results

In order to determine the relationship between the wooden toy preferences of children with intellectual disability and the timeout, the demographic characteristics of the individuals and the repetition data on their preferences for different toy types were investigated. The study group consisted of 58 individuals, 24 girls and 34 boys. Among these children, the intellectual disability rate of 15 people is 20-39%, the rate of mental disability of 23 people is 40-49%, and the rate of mental disability of 20 people is 50-59%. 29 individuals are in the 7-12 age group and 29 individuals are in the 13-15 age group. Three responses (repetitions) were received from each individual. A total of 174 data were obtained. In total data, three replicates were repeated 58 times, two replicates 55 times, and one choice 41 times. In Table 1 below, the demographic information of the study group and the number of option preference repetitions are given.

Table 1. Demographic information and toy preference numbers of individuals in the study group

Group		Three repeat	Two repeat	One repeat	Total
Gender	Girl	9	3	12	24
	Boy	13	13	8	34
Age	7-12	10	10	9	29
	13-15	9	8	12	29
Hurdle rate %	20-39	6	5	4	15
	40-49	6	9	8	23
	50-59	5	7	8	20
Total		58	55	61	174

The effect of gender characteristics on the continuity of individuals' wooden toy preference repetition was investigated. While 37% of girls repeated three choices, 38% of boys repeated three choices. While 13% of the girls repeated two choices, 38% of the boys repeated two choices. On the other hand, 50% of the girls made one choice, while 24% of the boys made one choice. The least difference in the color preference repetition of the gender characteristics of the individuals formed the preferences with three repetitions. Regardless of gender, 33% of the individuals preferred three repetitions, 32% preferred two repetitions, and 35% preferred one. Below, Figure 2.a shows the toy re-preference rates of girls, and Figure 2.b shows the toy re-preference rates of boys.

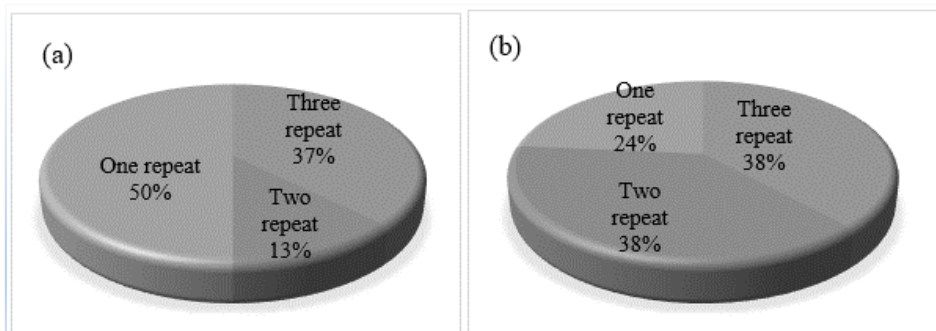

Figure 2. (a) re-prefering the toy by girls (b) re-prefering the toy by boys

The effect of 7-12 age groups and 13-15 age groups on individuals' wooden toy preference repetition was investigated. While 35% of the 7-12 age group repeated three choices, 38% of the 13-15 age group repeated three choices. While 34% of the 7-12 age group repeated two choices, 28% of the age group repeated two choices. On the other hand, 31% of the 7-12 age group made a single choice, while 41% of the 13-15 age group made a single choice. The least difference in the color preference repetition of the age characteristics of the individuals formed the preferences with three repetitions. Figure 3 below shows the ratios of the number of individuals in age groups and the number of repetitions of toy preference.

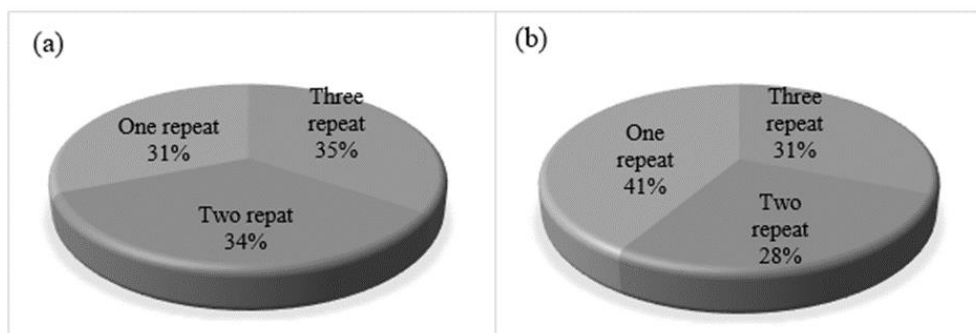

Figure 3. (a) 7-12 age toy re-preference rates (b) 12-15 age toy re-preference rates

The effects of 20-39%, 40-49% and 50-59% mental disability rates on individuals' repetition of different wooden toys were investigated. 40% of the 20-39% disability group, 34% of the 40-49% disability group, and 25% of the 50-59% disability group repeated three choices. 33% of the 20-39% disability group, 35% of the 40-49% disability group, and 35% of the 50-59% disability group repeated two choices. On the other hand, 27% of the 20-39% disability group, 31% of the 40-49% disability group and 40% of the 50-59% disability group made a single choice. The least difference in the color preference repetition of the disability characteristics of the individuals

formed the preferences with two repetitions. Figure 4 below shows the trend of disability ratios, number of individuals and toy preferences.

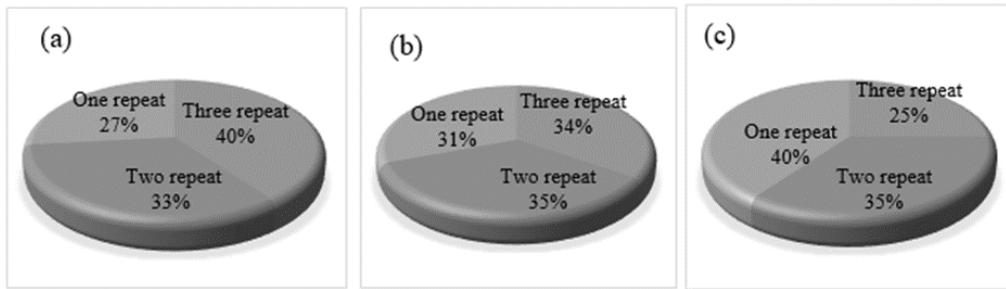

Figure 4. (a) 20-39% disability re-preference rates, (b) 40-49% disability re-preference rates, c) 50-59% disability re-preference rates

In order to determine the relationship between the wooden toy preferences of the children with intellectual disability and the timeout, the demographic characteristics of the individuals and the repetition data on the preferences of the wooden toy types in different visuals were investigated. From the findings obtained by multiplying the number of people in the groups and the number of repetitions, the relationship levels between the gender, age and disability ratio differences of the individuals and the effect of the timeout factor on their wooden toy preferences were tried to be determined. So the same material of intellectual disabilities children consciously? Or is it by chance? preferred to be determined. In the data obtained, 696 points for three repetitions, 440 points for two repetitions, and 248 points for one choice, a total of 1384 points were provided. Table 2 below shows the data of the study group.

Table 2. Repetition of toy preference data distributions of the study groups

Group		Three repeat%*2	Two repeat % *	One repeat % *	Total
Gender	Girl	111	26	50	187
	Boy	114	76	24	214
Age	7-12	105	68	31	204
	13-15	93	56	41	190
Hurdle rate %	20-39	120	66	27	213
	40-49	78	78	35	191
	50-59	75	70	40	185
Total		696	440	248	1384

According to the data in Table 2 above, 53% of the total 401 points in the gender group were boys and 47% were girls. In other words, with the statute of limitations, boys made a more stable choice than girls at a rate of 6% in choosing wooden toys. İnce et al. (2016) observed that the arithmetic mean of the visual discrimination time of intellectual disabilities female students was lower than that of male students. The visual discrimination time factor in the literature can be considered equivalent in terms of the effect of the timeout factor on visual perception in this study. In other words, it can be predicted that the individual with longer visual discrimination time will be less affected by the timeout. In terms of the gender variable in these two studies, the results overlap with each other. The reason for this can be interpreted as the fact that girls tend to make puberty earlier and their decisions tend to change very frequently, so they can make more different choices during the time period. As a matter of fact, Gülsoy and Memiş (2019) stated that the general visual perception averages of 8-year-old female students without disabilities are above the perception

scores of 8-year-old male students. On the other hand, Beşirik and Türkmen (2021), in their study to determine the factors affecting the toy selection of physically disabled children, stated that children's toy preferences are gender-specific. However, in the same study, it was explained that parents and teachers expressed a preference for toys not to be gender-specific.

Of the total 394 points in the age group, 48% were 13-15 years old and 52% were 7-12 years old. Repetition of wooden toy preferences affected the 13-15 age group by 4% more than the 7-12 age group. In other words, as the ages of the individuals increased, they made more different choices in the timeout. İnce et al. (2016) observed that the arithmetic mean of the visual discrimination time of students aged 6-9 with intellectual disabilities is higher than students aged 10-12. When it is predicted that the individual with longer visual discrimination time will be more affected by the statute of limitations, the results in the literature and the results of this study overlap with each other. In addition, Özyürek and Akça (2015) stated that gender and age factors are primarily effective in children's toy preference, and other factors such as the function of the toy, the child's siblings, friends, communication tools and parental attitudes come later.

In the disability rate group, 39% of the total 589 points consisted of 20-39% disability group, 33% 40-49% disability group, and 31% 50-59% disability group. In other words, the statute of limitations in choosing wooden toys caused the 50-59% disability group to make different choices 2% more than the 40-49% disability group. In addition, the statute of limitations in choosing wooden toys caused the disabled group 40-49% to make different choices 3% more than the disabled group 20-39%. In other words, as the disability rate of the individuals increased, they made more different choices in the repetition of wooden toys. Since preference repetition is a cognitive use of will, it can be said that this result is an expected result. Akdemir (2006) on the other hand, the effect of the completion time of the students with mental retardation on the development of visual perception of the tools-equipment and toys developed for the figure-ground relationship, visual matching, visual discrimination and space relations between objects; When examined in terms of age, gender and type of disability variables, it was stated that age and gender variables did not have a significant effect on the completion time of equipment and toys. In addition, in the variable of disability type, there was no significant difference between the completion time of the tools-tools and toys developed for the figure-ground relationship, visual discrimination and space relations between objects, while there was a significant difference between the completion time of the tools-to-equipment and the toy developed for the visual matching skill. Çelik (2009) also reported that the degree of randomness in the visual preferences of mentally disabled students was low, depending on their gender and disability. explained. Figure 5 below shows the rates of disability groups being affected by statute of limitations.

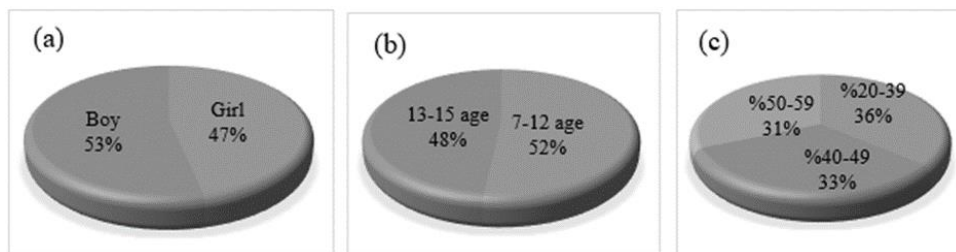

Figure 5. (a) Gender group ratios, (b) Age group ratios, (c) Disability level ratios

Conclusion

In this study, it was tried to determine whether the mentally retarded children made their choice of wooden toys in different visuals by chance during the break period or how they were affected

by the break time. In terms of wooden toy preference perception, girls were affected more than boys during the statute of limitations. In other words, more different perceptions emerged in girls. The statute of limitations factor caused children to make more different choices as their age and disability rate increased. The results obtained here can be evaluated in terms of the design and production criteria of wooden toys or course materials to be produced or used for mentally retarded children in the 7-15 age group. It is recommended that products for girls, products for children over 12 years of age and products to be produced or used for children with a disability level below 40% are selected from a wider range of images.

References

- Akdemir B.,(2006). *Evaluation of visual perception skills of mentally handicapped children aged 6-12*. Selcuk University Institute of Social Sciences, Department of Child Development and Home Management. Master Thesis. pp.113. <https://tez.yok.gov.tr>
- Arai, K., Ishigaki, T., & Oda, M., (2017). *Spatial comprehension exercise system with 3d cg of toy model for disabled children*. International Journal of Advanced Computer Science and Applications, Vol. 8, No. 4. Doi: www.ijacsa.thesai.org
- ASPB, (2022). Republic of Turkey Ministry of Family and Social Policies statistical bulletin https://www.aile.gov.tr/media/98625/eyhgm_istatistik_bulteni_ocak_2022.pdf
- Beşirik, S. A., & Türkmen, A. S., (2021). *Does Physical Disability Affect Children's Choice of Toys?* *Pediatr Pract Res* 2021; 9(3): 130-136. DOI: 10.21765/pprjournal.1036324
- Biswas, P., (2021). *Wooden toy of chennapatna, india: beauty of form & socio cultural reflection on the characterization of toy*. Shanlax International Journal of Arts, Science and Humanities, vol. 9, no. 2, pp. 21–25. DOI: <https://doi.org/10.34293/sijash.v9i2.4153>
- Çelik, A., (2009). *Priority Color preferences of mentally handicapped students in visual arts lesson*. Abant İzzet Baysal University Social Sciences Institute. Fine Arts Education Department. Master Thesis. pp.124. <https://tez.yok.gov.tr>
- Deshpande, A., & Ranavaade, V., (2021). *Importance of toy play in special education for young children: perspectives and approaches*. ISSN: 2237-0722 Vol. 11 No. 4. p:5218-5229. DOI:10.18137/cardiometry.2022.23.337343
- Elibol, C., Kılıç, Y., & Burdurlu, E., (2006). *Material use in preschool children's toys and color preferences of 4-6 years-old children*. Journal of Family and Society Year: 8 Volume: 3 Issue: 9.
- Güller, E., (2014). The effect of color in rehabilitation spaces. *Dokuz Eylül University Graduate School of Natural and Applied Sciences, Department of Architecture, Ph.D. Thesis* pp. 169. <https://tez.yok.gov.tr>
- Gülsoy, Y. & Demiroğlu Memiş, A. (2019). *Examination of visual perception levels of primary school students*. The Journal of International Education Science, 21 (6), 1-19. <https://doi.org/10.14582/DUZGEF.1808>
- İnce, H., Akdemir, B., Yıldırım Doğru, S. S., (2017). *Evaluation of visual perception skills in children with intellectual disabilities aged 6-12*. Journal of Dicle University Ziya Gökalp Faculty of Education. Issue 31, 687-704.

- Konuk Er, R., & İlik, Ş. (2022). *Play skill levels and toy preferences of disabled children according to their mothers*. Cypriot Journal of Educational Science. 17(2), 384-395
<https://doi.org/10.18844/cjes.v17i2.6821>
- Onur Ş., & Öndoğan E.N., (2020). *A study in modular wooden kids playhouse design and development*. TJFMD, 3 (2): 97-110.
- Özyürek, A. & Akça, F., (2015). *Examination of toy profiles of children with intellectual disabilities*. Bartın University Journal of Faculty of Education 4(2) p. 516–529. Doi: 10.14686/buefad.v4i2.5000142122
- Patrizia, M., Claudio, M., Leonardo, G., & Alessandro, P., (2009). *A robotic toy for children with special needs: from requirements to design*. 11th international conferanca on rehabilitation robotics, Kyoto, Japan. DOI:10.1109/ICORR.2009.5209500

Financial disclosures

The author declared that this study did not receive any financial support.

Acknowledgements

The author have nothing to acknowledge of any persons, grants, funds, institutions.

Yazar/Author

Ahmet YILDIZ*

Makale Adı/Article Name

Sağlık Sektöründe Dönüşümcü Liderlik Konusunda Yapılmış Çalışmaların Bibliyometrik Analizi

Bibliometric Analysis of Transformational Leadership Studies in the Healthcare Sector

ÖZ

Bu çalışmanın amacı dönüşümcü liderlik ile ilgili sağlık sektöründe yapılmış çalışmalarını bibliyometrik analiz ile değerlendirerek çalışmaların genel bir görünümünü ortaya koymaktır. Veriler Web of Science veri tabanından alınmıştır. Araştırmaya 2023 yılı sonuna kadar yayımlanmış tüm makaleler dahil edilmiştir. Elde edilen verilerin görselleştirilmesinde VOSviewer programından yararlanılmıştır. Web of Science veri tabanında bulunan istatistiklerin yanı sıra, veriler Excel'e aktarılarak tanımlayıcı istatistikler yapılmıştır. Dönüşümcü liderlik konusunda sağlık sektöründe 2023 yılı sonuna kadar 358 makale yayımlanmıştır. İlk makale 1992 yılında yayımlanmıştır. 2008 yılı sonrası yayımlanan makale sayısında (348) önemli bir artış olmuştur. En üretken ülke Amerika Birleşik Devletleri'dir. En fazla makale "Journal of Nursing Management" dergisinde yayımlanmıştır. En fazla hemşirelik alanında çalışma gerçekleştirilmiştir. En üretken yazar Kvist, T.'dir. En fazla atıf alan çalışma Avelio vd. (2004) tarafından yapılmıştır. İş tatmini, tükenmişlik ve işe bağlılık dönüşümcü liderlik ile beraber en fazla kullanılan değişkenler arasındadır. Sağlık sektöründe dönüşümcü liderlik konusuna giderek artan bir ilginin bulunduğu belirlenmiştir. Araştırmacılar sağlık sektöründe dönüşümcü liderlik konusundaki çalışmaların mevcut durumunu ve trendini dikkate alarak araştırmalarını planlayabilirler.

Anahtar Kelimeler: Dönüşümcü Liderlik, Sağlık Sektörü, Bibliyometrik Analiz

ABSTRACT

The aim of this study is to present a general view of the studies on transformational leadership in the health sector by evaluating them through bibliometric analysis. Data was obtained from the Web of Science database. All articles published until the end of 2023 were included in the study. The VOSviewer program was utilized for visualizing the obtained data. In addition to the statistics available in the Web of Science database, descriptive statistics were made by transferring the data to Excel. Until the end of 2023, 358 articles were published on transformational leadership in the healthcare sector. The first article was published in 1992. After 2008, there has been a significant increase in the number of articles published (It was found out that 348). The most productive country is the United States of America. The most articles were published in the "Journal of Nursing Management". Most studies were conducted in the field of nursing. The most prolific author is Kvist, T. The most cited study was conducted by Avelio et al. (2004). Job satisfaction, burnout and work engagement are among the most commonly used variables along with transformational leadership. It has been determined that there is a growing interest in transformational leadership in the healthcare sector. Researchers are advised to plan their studies by considering the current status and trends of transformational leadership studies in the healthcare sector.

Keywords: Transformational Leadership, Healthcare Sector, Bibliometric Analysis

Extended Abstract

Leadership literature has defined various leadership styles, but transformational leadership, in particular, has emerged as a prominent concept (Keskes et al., 2018: 272). Transformational leadership emphasizes the leader's ability to transform employees at both individual and collective levels. This leadership style has a positive impact on organizational development and innovation by expanding the interests of employees, increasing their commitment to the group mission (Nielsen et al., 2009: 1237). Transformational leaders can encourage employees to engage in innovative behaviors through visionary initiatives, supportive cultures, and intellectual stimulation, potentially enhancing the organization's competitive advantage (Afsar & Umrani, 2020: 405). It is argued that transformational leadership holds particular importance in the healthcare sector. Due to their close interaction with patients, healthcare workers are often the first to notice changes in patient health and can assess their needs most easily. Therefore, there is a need for leaders in the healthcare sector who encourage problem-solving and take responsibility. It is suggested that increased exposure to transformational leadership among employees is key to improving healthcare services (Nielsen et al., 2009: 1237).

This study aims to present a bibliometric analysis of studies conducted on transformational leadership in the healthcare sector, intending to provide a comprehensive overview of the scientific production in this field. While there are bibliometric analyses on studies related to transformational leadership in the literature, no bibliometric analysis studies specifically focused on transformational leadership in the healthcare sector have been identified. This study seeks to fill this gap in the literature. Additionally, by revealing the current state and trends of transformational leadership studies in the healthcare sector, this research may offer researchers a better understanding and management of leadership studies in the industry.

In this study, the bibliometric analysis of studies related to transformational leadership in the healthcare sector is aimed. Bibliometric analysis is increasingly used as a tool within the scientific community (Ellegaard, 2018: 181). The research was conducted over Web of Science (WoS) database. All studies published until the end of 2023 were included in the research. VOSviewer software was utilized for visualizing the obtained data. Descriptive statistics were conducted by transferring the data to Excel, in addition to statistics available in the WoS database.

The first article on transformational leadership in the healthcare sector was published in 1992. A total of 358 articles were published by the end of 2023. While only 15 articles were published until 2008, 343 articles have been published from 2008 onwards. The total number of citations to the published articles is 7848, with 66 articles receiving 20 or more citations. Articles by Avolio et al. (2004), Larrabee et al. (2003), Nielsen et al. (2008), and Stordeur et al. (2001) have received over 200 citations each. The 358 articles included in the research were written by a total of 201 researchers. There are 7 authors with 4 or more publications, and 30 authors with at least 3 publications. The most prolific author is Kvist T. One-fourth of the articles were written in the United States. Examining country rankings, the most productive countries, namely the United States, the United Kingdom, and China, were also found to have the most collaborations with other countries. The 358 articles included in the research were published in a total of 184 different journals. Nursing journals dominate the top three positions, with *Journal of Nursing Management* (8.9%), *Journal of Nursing Administration* (6.7%), and *Journal of Advanced Nursing* (3.4%) leading the way. A total of 800 different keywords were used in the articles covered by the research. Thirty-seven keywords used at least 5 times were included in the analysis. Transformational leadership (154 times) is the most frequently used keyword, followed by leadership (76 times), job satisfaction (31 times), nurses (34 times), nursing (27 times), healthcare services (19 times), management (16 times), job commitment (12 times), and burnout (12 times).

This study conducts a bibliometric analysis of academic studies on transformational leadership in the healthcare sector published from the past to the end of 2023 in the Web of Science. By doing so, the study aims to provide an overview of the trajectory of interest in transformational leadership in the healthcare sector, variables considered alongside transformational leadership, the most studied areas, the most prolific

authors, and the most cited works. In conclusion, this study provides a comprehensive view of academic studies on transformational leadership in the healthcare sector. The analysis reveals trends in the literature, helping to understand how interest in transformational leadership has evolved over time and which topics have gained prominence. This bibliometric analysis offers a thorough evaluation of the literature on transformational leadership in the healthcare sector, guiding future researchers in identifying new topics and focal points in this field.

Giriş

Organizasyonların başarısında belirleyici bir faktör olan liderlik, yöneticilerin ve denetleyicilerin astlarıyla kurduğu ilişki ve sergilediği davranışlar aracılığıyla örgütsel hedeflere ulaşma sürecinde kritik bir rol oynamaktadır (Saeed vd., 2014: 214). Liderlik, bir lider ile takipçileri arasında kurulan ilişki olarak tanımlanabilir ve liderler, farklı liderlik stillerini kullanarak çalışanlar üzerinde etki sağlayabilirler (Keskes vd., 2018: 271). Liderlik, bir grup içindeki dinamikleri yönlendirmek ve organizasyonun rekabet avantajını sürdürmesine yardımcı olmak için güçlü bir araçtır. Bu nedenle, liderlik kavramı genel olarak organizasyonların başarısında önemli bir belirleyici olarak kabul edilmektedir.

Liderlik literatüründe, bir dizi liderlik tarzı tanımlanmıştır, ancak dönüşümcü liderlik, özellikle öne çıkan bir kavram olmuştur (Keskes vd., 2018: 272). Dönüşümcü liderlik, liderin çalışanlarını bireysel ve kolektif düzeyde dönüştürme yeteneğine vurgu yapmaktadır. Bu liderlik tarzı, çalışanların çıkarlarını genişleterek, grup misyonuna olan bağlılıklarını artırarak örgütsel gelişim ve yenilik üzerinde olumlu bir etki sağlamaktadır (Nielsen vd., 2009: 1237). Dönüşümcü liderler, vizyoner girişimler, destekleyici kültürler ve entelektüel uyarım ile çalışanları yenilikçi davranışlara teşvik edebilir, bu da organizasyonun rekabet avantajını artırabilir (Afsar & Umrani, 2020: 405). Dönüşümcü liderlik, çalışanları eleştirel düşünmeye teşvik ederek, yenilikçi yaklaşımlar benimsemelerini sağlayarak ve kişisel potansiyellerini geliştirmelerine yardımcı olarak örgütsel bağlılığı etkilemektedir (Avolio vd., 2004: 953). Dönüşümcü liderliğin hiyerarşik otorite yapısına sahip organizasyonlarda çalışan performansını, güveni ve bağlılığı artırmada önemli bir rol oynadığı birçok liderlik bilimcisi tarafından kabul edilmektedir. Bu liderlik tarzının önemi, vizyon oluşturma ve çalışanlara aidiyet duygusu kazandırma süreci olarak anlaşılabilmesinden kaynaklanmaktadır. Dönüşümcü liderlik, organizasyonun destekleyici olduğunu algılayan çalışanlar arasında güçlü bir ilişki kurmaktadır ve örgüt üyeleri arasında bağlar oluşturarak misyon odaklı bir kültürü desteklemektedir (Choi vd., 2016: 3).

Dönüşümcü liderlerin sağlık sektöründe özel bir öneme sahip olduğu savunulmaktadır (Nielsen vd., 2009: 1237; Robbins & Davidhizar, 2020: 117-118; Wong & Cummings, 2007: 508). Sağlık çalışanları hastalarla yakın temas halinde olduklarından dolayı, hastaların sağlığındaki değişiklikleri ilk fark eden ve ihtiyaçlarını en kolay değerlendirebilen kişilerdir. Bu nedenle, problemleri çözmeye ve sorumluluk almaya teşvik eden liderlere sağlık sektöründe ihtiyaç vardır. Sağlık hizmetlerini iyileştirmenin anahtarı olarak, çalışanların dönüşümcü liderlikle daha fazla temas etmelerinin gerektiği iddia edilmektedir (Nielsen vd., 2009: 1237). Özellikle sağlık sektöründe, dönüşümcü liderlik, hastane yöneticileri ve sağlık profesyonelleri için kritik bir öneme sahiptir. Dönüşümcü liderler, hasta sonuçları üzerinde olumlu etkiler sağlayabilirler (Weng vd., 2015: 428-429). Sağlık liderleri, dönüşümcü liderlik vasıtasıyla çalışanlarına ilham vererek ve motivasyon sağlayarak destekleyici bir işyeri ortamı yaratabilirler (Masood & Afsar, 2017: 2). Bu destekleyici ortam, sağlık profesyonellerinin inovasyon ve optimal çözümleri arama

süreçlerinde etkin bir şekilde yer almalarını sağlamaktadır (Afsar & Umrani, 2020: 405). Dönüşümcü liderlik davranışı genellikle yüksek düzeyde çalışan memnuniyeti, örgütsel performans, çalışan katılımı ve çalışanların belirli bir hedefe ulaşmak için ekstra çaba harcamaya istekli olması ile ilişkilendirilir (Boamah, vd., 2018: 181). Öte yandan, dönüşümcü liderlik, sağlık sektöründe değişimleri başlatma ve yönetme konusunda etkili bir araç olarak öne çıkmaktadır (Wong & Cummings, 2007: 508).

Bibliyometrik analiz, bilimsel topluluk içinde giderek artan bir araç olarak kullanılmaktadır (Ellegaard, 2018: 181). Bibliyometrik analiz araştırmacılara genel bir bakış elde etme, bilgi boşluklarını belirleme ve araştırma için yeni fikirler üretme imkanı sağlamaktadır (Donthu vd., 2021: 285). Bibliyometrik yöntemler, yayınlanmış araştırmanın tanımlanması, değerlendirilmesi ve izlenmesi için nicel bir yaklaşım kullanılmaktadır. Bibliyometrik yöntemler, araştırmacıyı etkili çalışmalara yönlendirerek ve önyargı olmadan araştırma alanını haritalayarak literatür incelemelerine yardımcı olan kullanışlı bir araçtır. Bibliyometrik analiz, bibliyografik materyali nicel bir perspektiften inceleyen ve bilgileri dergiler, kurumlar ve ülkeler gibi değişkenlere göre sınıflandıran bir yöntemdir (Zupic & Cater, 2015: 430-431). Bibliyometrik analiz, bireylerin veya araştırmacı gruplarının, çalışmalarını ölçmek için makaleler, kitaplar ve diğer yayın türlerinin istatistiksel analizidir. Bu analiz, yayınların sayısı, yazarlar, alıntılar ve anahtar kelimeler gibi bibliyografik verilerin analizini içerir; bu sayede bilim ve teknolojinin çeşitli alanlarındaki gelişmeleri haritalamak mümkün olur. Bibliyometrik analiz, araştırmanın büyüme ve gelişimine dair içgörüler sunar, araştırma trendlerini ve yönelimlerini belirler, kavramlar arasındaki ilişkileri haritalar ve araştırma boşlukları ile potansiyel gelecekteki araştırma alanlarını belirlemede yardımcı olur. (Castillo-Vergara vd., 2023: 4; Saputro vd., 2023: 1104).

Bu çalışma, sağlık sektöründe dönüşümcü liderlik konusunda yapılmış olan çalışmaların bibliyometrik analizini sunarak, bu alandaki bilimsel üretimin genel bir panoramasını çıkarmayı amaçlamaktadır. Literatür incelendiğinde dönüşümcü liderlik konusunda yapılmış çalışmalara dair bibliyotmerik analizler bulunmasına karşın sağlık sektöründe dönüşümcü liderlik konusunda yapılmış bibliyometrik analiz çalışmalarına rastlanılmamıştır. Bu çalışma literatürdeki bu boşluğu doldurmayı sağlayacaktır. Ayrıca bu çalışma, sağlık sektöründeki dönüşümcü liderlik çalışmalarının mevcut durumunu ve eğilimlerini ortaya koymak suretiyle, araştırmacılara sektördeki liderlik çalışmalarını daha iyi anlama ve yönetme imkanı sunabilecektir.

1. Kavramsal Çerçeve

Dönüşümcü liderlik, liderlerin ideal bir rol model olması, yenilikçi çalışma davranışlarını teşvik etmesi, ilham verici motivasyon sağlaması, çalışanları kurumun paylaşılan vizyon ve hedeflerine ulaşmak için desteklemesi ve rehberlik etmesi süreci olarak tanımlanmaktadır (Afsar & Umrani, 2020: 405). Dönüşümcü liderlik, çalışanların liderlerine güven ve saygı duyduğu, kurumsal hedeflere ulaşmak için formel olarak beklenenden daha fazlasını yapmaya motive oldukları bir ilişkisel liderlik tarzıdır (Boamah, vd., 2018: 181).

Dönüşümcü liderlik kavramı ilk olarak Burns (1978) tarafından tanıtılmıştır; Burns, dönüşümcü lideri "takipçilerdeki potansiyel motifleri arayan ve onları kuruluşla tam olarak etkileşime girerek daha yüksek ihtiyaçları karşılamaya çalışan biri" olarak tanımlamıştır. Dönüşümcü liderlik aynı zamanda "motive etme ve ilham yoluyla entelektüel uyarımı teşvik etme yeteneği" olarak da tanımlanmıştır (Salas-Vallina vd. 2017: 320). Dönüşümcü liderliğin geleneksel kavramlaştırması, dört davranışsal boyutu içermektedir: İlham verici motivasyon, idealize edilmiş etki, entelektüel uyarım ve bireysel düşünce. İlham verici motivasyon, takipçilere çekici ve ilham verici bir

gelecek vizyonu ortaya koymayı içermektedir. İdealize edilmiş etki, karizmatik eylemler ile ilişkilidir. Dönüşümcü liderler, karizmatik liderler olarak kabul edilmektedir ve dönüşümcü liderler çalışanlara bir vizyon ve misyon sunmaktadırlar. Bu tür liderler, örgütün gerekli sonuçları elde etmesi için çalışanlardan gurur duyulmasını ve saygı ve güven kazanılmasını sağlamaya çalışırlar. Entelektüel uyarım, takipçilerden fikir almayı ve eski varsayımları sorgulamalarını ve sorunları yeni perspektiflerden analiz etmelerini istemeyi içermektedir. Entelektüel uyarım, çalışanların bağımsız problem çözme yeteneklerini teşvik etmektedir. Son olarak, bireysel düşünce, her takipçinin ihtiyaçlarına mentorluk, koçluk ve benzeri faaliyetlerle ilgilenmeyi içermektedir. (Bellé, 2014: 110; Cheng vd., 2016: 1202; Choi vd. 2016: 3). Bu bağlamda, Dönüşümcü lider, personelin çıkarlarını genişletebilen ve yükseltebilen, personeli örgütün misyonu ve değerlerine bağlamayı kolaylaştırabilen ve personeli kişisel çıkarlarının üzerine çıkarmaya yönlendirebilen bir liderdir (Lavoie-Tremblay vd., 2016: 583).

Bass'ın (1985) tanımlamasına göre, dönüştürücü liderlik, karizma, ilham, bireysel düşünce ve entelektüel uyarım olmak üzere dört faktörü içeren bir kavram olarak tanımlanmaktadır. Rafferty ve Griffin (2004) tarafından bu kavram gözden geçirilmiş ve beş boyutlu dönüşümcü liderlik tanımlanmıştır (Aktaran: Keskes vd., 2018: 273).

1. **Vizyona dayalı liderlik tarzı:** Lider, organizasyon değerleri etrafında idealize edilmiş bir gelecek resmi tanımlar. Lider, çalışanların arzulanan davranışları gerçekleştirmesini umarak hedeflenen bir gelecek belirler.
2. **İlham verici iletişim tarzı:** Lider, duygusal ifadelerle takipçilerin duygularını harekete geçirir ve motivasyonunu artırır.
3. **Destekleyici liderlik tarzı:** Lider, çalışanların endişelerini anlar ve bireysel ihtiyaçlarını dikkate alır. Çalışanların refahına duyarlılık gösterir ve dostça destekleyici bir çalışma ortamı oluşturur.
4. **Entelektüel uyarım tarzı ile liderlik:** Lider, çalışanların problemleri yeni yollarla düşünme yeteneklerini artırır, böylece problemleri kavramalarını ve sundukları çözümlerin kalitesini artırmalarını sağlar.
5. **Kişisel tanıma tarzı ile liderlik:** Lider, çalışanların çabalarını ve başarılarını açıkça değerlendirir ve över.

Dönüşümcü liderlik stili, geniş bir yelpazede konumlanır. Bu yelpazede bir uçta 'yüksek derecede dönüşümcü (transformational) bulunurken, diğer uçta 'yüksek ölçüde kaçınan' (laissez-faire) yer alır ve ortada etkileşimci (transactional) bulunur. Dönüşümcü liderlikte çalışanlar liderlerini genellikle 'karizmatik, vizyoner ve sadık' olarak algırlar. Dönüşümcü liderlik, genellikle astlarına yetki veren ve bu nedenle artan iş tatmini ile özerklik duygusuna yol açan bir 'yüksek etki' stili olarak bilinmektedir. Dönüşümcü liderlik ile yaygın olarak ilişkilendirilen başka bir terim de 'katılımcı liderlik'tir. Dönüşümcü liderler için diğer tanımlayıcı kavramlar arasında otantik, gerçek, güvenilir ve inandırıcı kavramları bulunmaktadır (Fischer, 2016: 2645). Dönüşümcü liderler, sadece mevcut ihtiyaçlara odaklanmak yerine gelecekteki ihtiyaçlara odaklanırlar (Saeed vd., 2014: 218). Dönüşümcü liderler, takipçilerinin düşüncelerini, hayal güçlerini, yaratıcılıklarını ve değerlerini zorlamak için entelektüel uyarımı kullanırlar. Bu, liderlerin takipçilerini geleneksel yöntemleri sorgulamaya ve sorunları çözmek ve iş yapmak için yeni ve yaratıcı yaklaşımları denemeye teşvik etmelerini içermektedir. Bu tür liderler, takipçilerini daha fazla sorumluluk almaya hazırlamak ve onları nihayetinde liderlere dönüştürmek için koçluk ve mentorluk üzerine odaklanırlar. Geri bildirim, cesaretlendirme ve destek kullanarak, bir takipçinin faaliyetleri gerçekleştirme kapasitesine olan inancının artması

beklenmektedir. Dönüşümcü liderler, dikkatlice dinleyerek ve takipçilerinin başarı ve büyüme için ihtiyaçlarına dikkat ederek, mentör veya koç olarak hareket ederler ve takipçilerini potansiyellerini geliştirmeleri için giderek daha fazla sorumluluk almaya teşvik ederler (Avolio vd., 2004: 954). Dönüşümcü liderler, takipçilerinin çıkarlarını genişleten ve yükselten, bireyleri grup amaç ve misyonuna bağlayan ve astlarına kendi çıkarlarından öteye geçme imkanı tanıyan liderlerdir (Nielsen & Munir, 2009: 314).

2. Araştırmanın Amacı ve Araştırma Soruları

Bu çalışmanın amacı dönüşümcü liderlik ile ilgili sağlık sektöründe yapılmış çalışmaların bibliyometrik analizini yapmaktır. Bu kapsamda araştırma soruları aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

- 1- Dönüşümcü liderlik ile ilgili sağlık sektöründe yapılmış çalışmalar ve bu çalışmalara yapılan atıflar yıllar içinde nasıl bir seyir izlemiştir?
- 2- Dönüşümcü liderlik ile ilgili sağlık sektöründe yapılmış hangi çalışmalara en çok atıf yapılmıştır?
- 3- Dönüşümcü liderlik ile ilgili sağlık sektöründe yapılmış çalışmalar en çok hangi ülkelerde yapılmıştır?
- 5- Dönüşümcü liderlik ile ilgili sağlık sektöründe en çok hangi yazarlar çalışma yapmıştır?
- 6- Dönüşümcü liderlik ile ilgili sağlık sektöründe yapılmış çalışmalarda en çok iş birliği yapan yazarlar hangileridir?
- 7- Dönüşümcü liderlik ile ilgili sağlık sektöründe yapılmış çalışmalarda en çok iş birliği yapan ülkeler hangileridir?
- 8- Dönüşümcü liderlik ile ilgili sağlık sektöründe yapılmış çalışmalar en çok hangi dergilerde yayımlanmıştır?
- 9- Dönüşümcü liderlik ile ilgili sağlık sektöründe yapılmış çalışmalar en çok hangi alanlarda yayımlanmıştır?
- 10- Dönüşümcü liderlik ile ilgili sağlık sektöründe yapılmış çalışmalarda en çok hangi anahtar kelimeler kullanılmıştır?

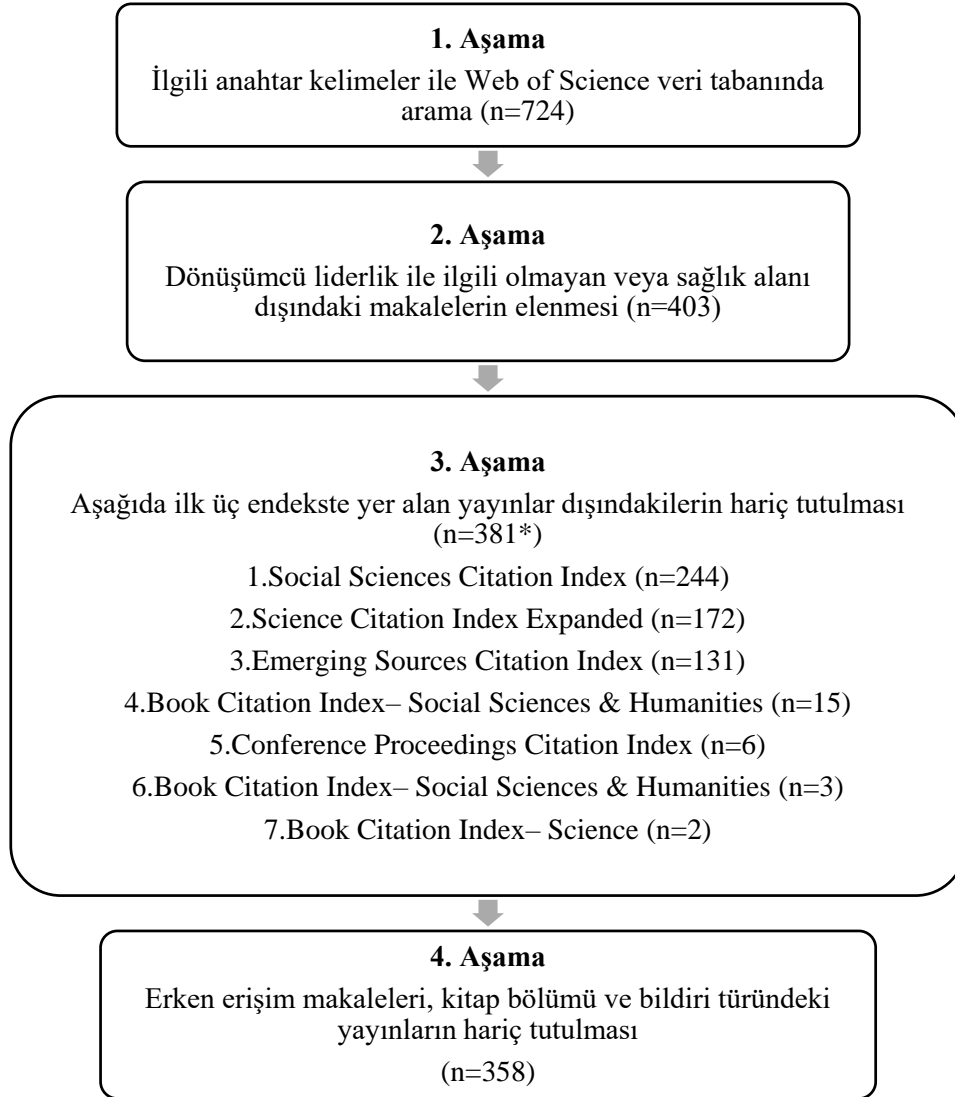
3. Yöntem

Bu araştırma, Web of Science (WoS) veri tabanında tarama yapılarak gerçekleştirilmiştir. Bibliyometrik analizlerde WoS veri tabanı kullanımı genel kabul görmüş bir uygulama haline gelmiştir (Ellegaard, 2018: 181). Web of Science veri tabanında tarama yapmak, bilimsel araştırmacılar için kritik bir adımdır çünkü bu platform, geniş bir akademik literatürü kapsayarak güvenilir ve nitelikli bilgiye erişimi sağlar. Bu veri tabanı, dünya genelindeki çeşitli disiplinlerden gelen çok sayıda bilimsel yayını içermektedir. WoS, atıf verileri ve indeksleme özellikleri sayesinde araştırmacılara, belirli bir konuda yapılan çalışmaların ne kadar etkili olduğunu ve hangi yayınların diğer araştırmacılar tarafından sıkça referans alındığını anlama imkanı sunmaktadır. Bu nedenle, bu veri tabanında tarama yapmak, bilimsel iletişimdeki önemli bağlantıları keşfetmek ve literatürde öne çıkan eğilimleri belirlemek adına önemli bir araçtır.

Araştırmada “transformational leadership” and “nurs” or “doctor” or “hospital” or “health management” or “health administration” or “health institution” or “healthcare worker” or “healthcare” or “health organization” or “health sector” anahtar kelimeleri ile başlık, özet ve

anahtar kelimeler alanları seçilerek tarama yapılmıştır. 2023 yılının sonuna kadar yayımlanmış tüm çalışmalar araştırmaya dahil edilmiştir. İletişim 724 çalışmaya ulaşılmıştır. Bu çalışmalardan dönüşümcü liderlik ile ilgili olmayan ya da sağlık alanı dışında yapılan çalışmalar elenmiştir. Yapılan elemelerden sonra elde kalan 403 çalışmadan Book Citation Index– Social Sciences & Humanities (n=15), Conference Proceedings Citation Index (n=6), Book Citation Index– Social Sciences & Humanities (n=3), Book Citation Index– Science (n=2) indekslerinde yer alan çalışmalar hariç tutulduktan sonra elde edilen çalışma sayısı 381'e düşmüştür. Bu çalışmalardan erken erişim makaleleri, kitap bölümleri ve bildiri türündeki yayınlar çıkarıldıktan sonra geriye kalan 358 makale araştırma kapsamında değerlendirilmiştir (Şekil 1). Araştırma kapsamına alınan 358 makalenin 334'ü (%93,3) araştırma makalesi, 24'ü (%6,7) derleme makalesidir. 244 makale Social Sciences Citation Index, 172 makale Science Citation Index Expanded ve 131 makale Emerging Sources Citation Index'lerinde yer almaktadır. Makalelerin büyük bir kısmı İngilizce (343 makale) dilinde yayımlanmıştır. 5 makale Almanca, 3'er makale İspanyolca ve Yunanca, 2 makale Portekizce ve 1'er makale Korece ve Rusça dillerinde yayımlanmıştır.

Elde edilen verilerin görselleştirilmesinde VOSviewer programından faydalanılmıştır. VOSviewer programı ile gerçekleştirilen birçok çalışma bulunmaktadır (Aydoğdu 2024; Artsın, 2020; Kaya, 2021; Yu vd., 2020). VOSviewer programı Van Eck & Waltman (2010: 523) tarafından geliştirilmiş ve kullanıma sunulmuştur. VOSviewer, bibliyometrik haritaların oluşturulması ve görüntülenmesi için geliştirilen bir programdır (Van Eck & Waltman 2010: 524). VOSviewer, ağ verilerine dayalı haritalar oluşturmak ve keşfetmek için kullanılan bir yazılım aracıdır. Başlıca akademik kayıtları analiz etmek için tasarlanmış olmasına rağmen, her türlü ağ verisi üzerinde kullanılabilir (örneğin, sosyal ağlar). VOSviewer, üç farklı temsil biçiminden biri olan ağ, örtü veya yoğunluk görselleştirmesi içinde, birlikte yazarlık, birlikte görülme, alıntı, bibliyografik bağlantı ve birlikte alıntı bağlantılarını keşfetmektedir (Arruda vd., 2022, s. 392). Bu çalışmada verilerin analizinde WoS veri tabanında bulunan istatistiklerin yanı sıra, veriler Excel'e aktarılarak tanımlayıcı istatistikler yapılmıştır.

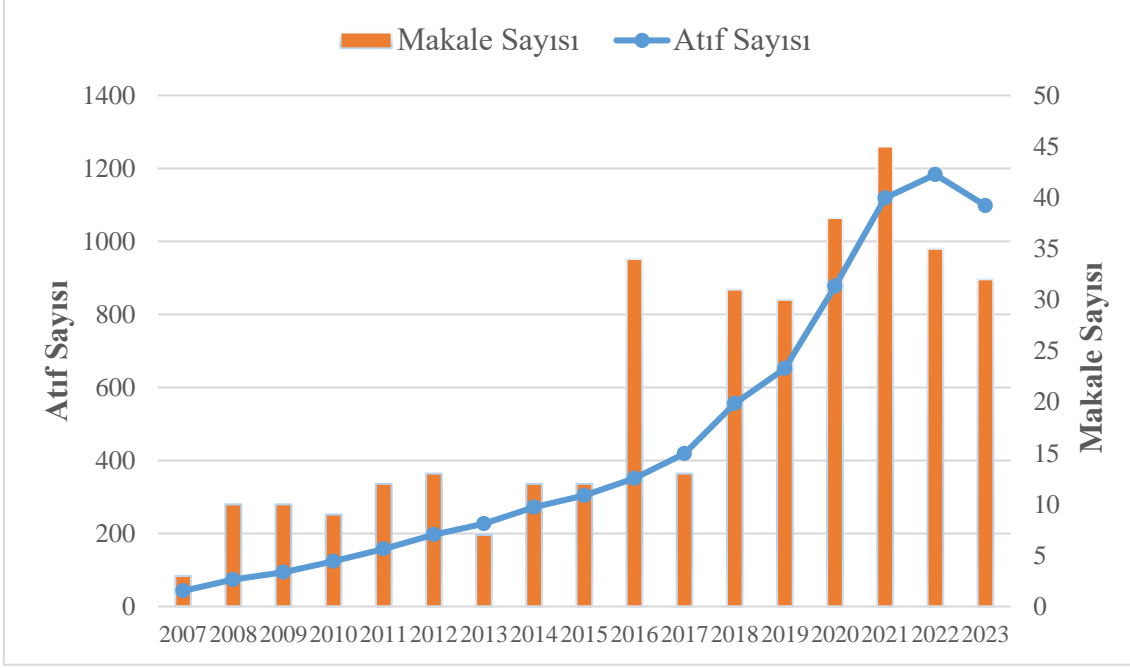

Şekil 1. Veri Toplama Şeması

4. Bulgular

4.1. Yayın ve Atıf Analizi

Sağlık sektöründe dönüşümcü liderlik konusunda ilk makale 1992 yılında yayımlanmıştır. 2023 yılında kadar yayımlanan toplam makale sayısı 358'dir. 2008 yılına kadar sadece 15 makale yayımlanırken 2008 yılı ve sonrasında 343 makale yayımlanmıştır. Yayımlanan makalelere yapılan toplam atıf sayısı 7848'dir. Atıf sayıları, yayımlanan makale sayısına benzer şekilde son 15 yılda artmıştır (Grafik 1).

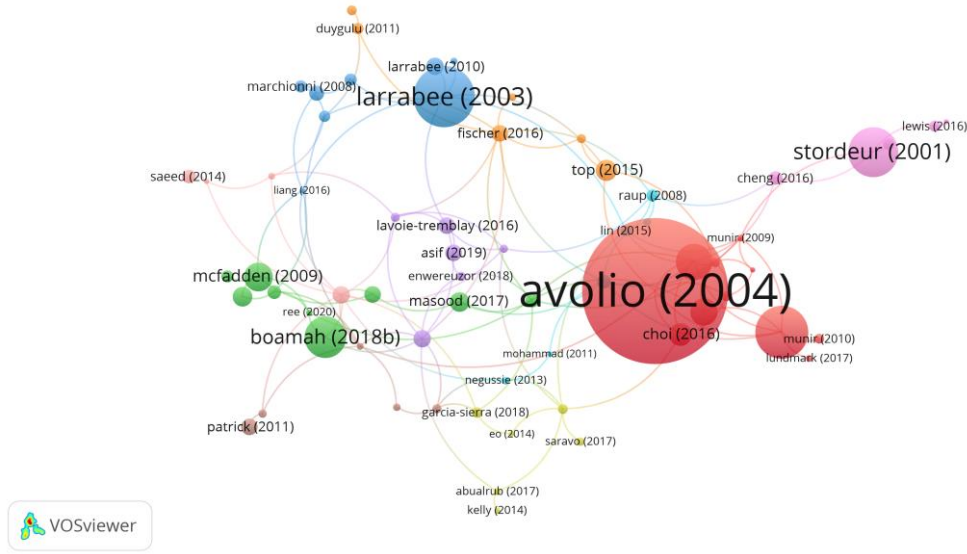
Grafik 1. Yıllara Göre Yayın ve Atıf Sayıları (2007-2023)

Tablo 1’de en çok atıf alan 10 makale yer almaktadır. En fazla atıf yapılan makale Avolio vd. (2004) tarafından yazılan “Journal of Organizational Behavior” dergisinde yayımlanan “Transformational leadership and organizational commitment: mediating role of psychological empowerment and moderating role of structural distance” başlıklı makaledir. Bu makaleye 784 atıf yapılmıştır. Atıf sayıları ile ilgili vosviewer ile yapılan analize en az 20 atıf yapılan makaleler dahil edilmiştir. Yapılan analizde 10 kümede toplam 123 bağlantının olduğu görülmüştür. 20 ve üstü atıf alan makale sayısı 66’dır. Avolio vd. (2004), Larrabee vd. (2003), Nielsen vd. (2008) ve Stordeer vd. (2001) tarafından yapılan makalelere 200’ün üzerinde atıf yapılmıştır (Tablo 1; Şekil 2).

Tablo 1. En Çok Atıf Yapılan 10 Makale

Makale Adı	Yazar(lar)	Dergi Adı	Yayın Yılı	Atıf Sayısı
Transformational leadership and organizational commitment: mediating role of psychological empowerment and moderating role of structural distance	B.J. Avolio vd.	Journal of Organizational Behavior	2004	784
Predicting registered nurse job satisfaction and intent to leave	J.H. Larrabee vd.	Journal of Nursing Administration	2003	299
The effects of transformational leadership on followers' perceived work characteristics and psychological well-being: A longitudinal study	K. Nielsen vd.	Work and Stress	2008	255

Leadership, organizational stress, and emotional exhaustion among hospital nursing staff	S. Stordeur vd.	Journal of Advanced Nursing	2001	238
Effect of transformational leadership on job satisfaction and patient safety outcomes	S.A. Boamah vd.	Nursing Outlook	2018	194
Leading to Make a Difference: A Field Experiment on the Performance Effects of Transformational Leadership, Perceived Social Impact, and Public Service Motivation	B. Nicola	Journal of Public Administration Research and Theory	2014	190
The mediating effects of team and self-efficacy on the relationship between transformational leadership, and job satisfaction and psychological well-being in healthcare professionals: A cross-sectional questionnaire survey	K. Nielsen vd.	International Journal of Nursing Studies	2009	168
The patient safety chain: Transformational leadership's effect on patient safety culture, initiatives, and outcomes	K.L. Fadden vd.	Journal of Operations Management	2009	129
How do transformational leaders influence followers' affective well-being? Exploring the mediating role of self-efficacy	K. Nielsen vd.	Work And Stress	2009	123
The Roles of System and Organizational Leadership in System-Wide Evidence-Based Intervention Sustainment: A Mixed-Method Study	G.A. Aarons vd.	Administration And Policy in Mental Health And Mental Health Services Research	2016	119

Şekil 2. 20 ve üstü Atıf Alan Makaleler

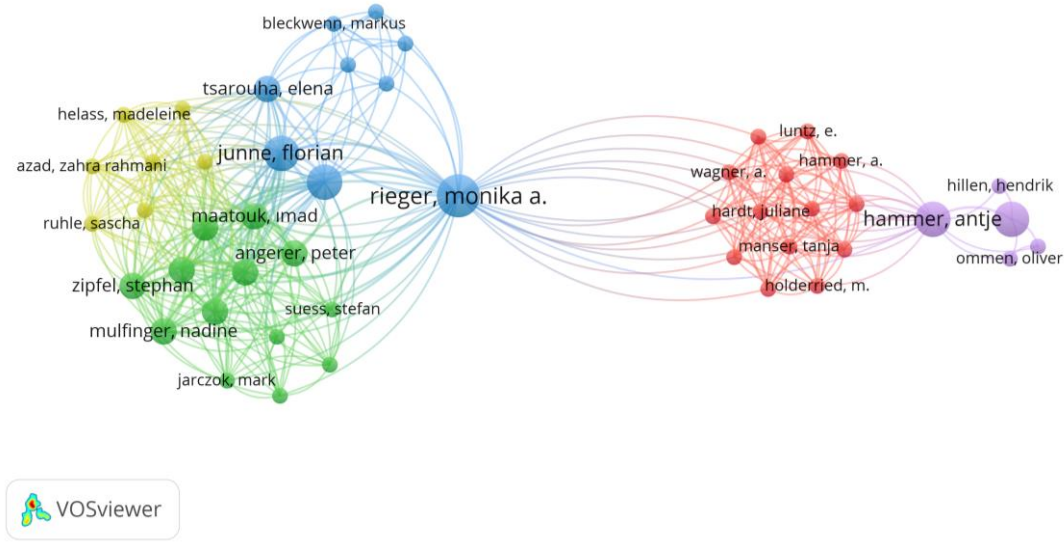
4.2. Ülke ve Yazar Analizi

Araştırma kapsamında ele alınan 358 makale toplam 201 araştırmacı tarafından yazılmıştır. 4 ve üzeri yayını bulunan yazar sayısı 7'dir. En az 3 yayını olan yazar sayısı ise 30'dur. En üretken yazar Kvist T.'dir. Her 4 makaleden 1'i Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) yazılmıştır. ABD'den sonra en fazla makalenin üretildiği ülkeler sırası ile İngiltere, Çin, Avustralya, Kanada ve Suudi Arabistan olarak sıralanmaktadır (Tablo 2). 10 ve üstü makalenin üretildiği ülkeler arasında Türkiye de bulunmaktadır.

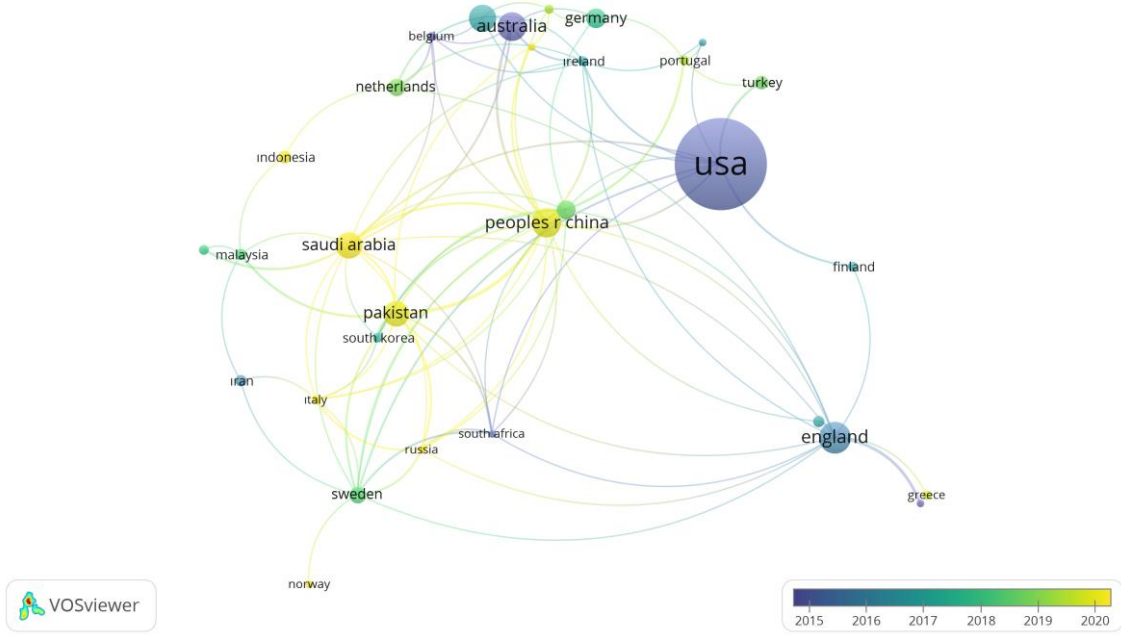
Tablo 2. En fazla Yayın Yapılan Ülkeler ve En Fazla Yayın Yapan Yazarlar

Ülke ^a	Sayı	Yüzde*	Yazar ^b	Sayı	Yüzde*
Amerika Birleşik Devletleri	91	25,4	Kvist, Tarja	5	1,4
İngiltere	25	7,0	Nielsen, Karina	5	1,4
Çin	24	6,7	Munir, Fehmidah	4	1,1
Avustralya	23	6,4	Hasson, Henna	4	1,1
Kanada	22	6,1	Rieger, Monika A.	4	1,1
Suudi Arabistan	21	5,9	Von Thiele Schwarz, Ulrica	4	1,1

Yazar işbirliklerine bakıldığında 5 kümede toplam 394 bağlantının olduğu görülmüştür. Analize en az 2 çalışması olan yazarlar dahil edilmiştir. Başka yazarlar ile en fazla işbirliği içinde olan yazarlar Monika A. Rieger (43 bağlantı), Florian Junne (28 bağlantı) ve Antje Hummer (19 bağlantı) olduğu görülmüştür (Şekil 3). Ülke işbirliklerine bakıldığında toplam 9 kümede 142 bağlantının olduğu belirlenmiştir. Analize en az 5 çalışmanın yapıldığı ülkeler dahil edilmiştir. En fazla işbirliği yapan ülkeler Çin (29 bağlantı), Pakistan (24 bağlantı), Suudi Arabistan (22 bağlantı), ABD (17 bağlantı) ve İngiltere (16 bağlantı) olarak sıralanmıştır (Şekil 4). Şekil 4 üzerinde gösterilen renkler son yıllarda hangi ülke işbirliklerinin daha fazla olduğunu göstermektedir. Buna göre Çin, Pakistan ve Suudi Arabistan'ın ağırlıklı olarak 2020 yılında; ABD, İngiltere ve Avustralya'nın ağırlıklı olarak 2015 yılında daha fazla işbirliği içinde olan ülkeler olduğu söylenebilir.

Şekil 3: Yazarların İş Birliği Ağı

Şekil 4: Ülkeler Arasında İş Birliği Ağı - Zaman Bilgisiyle Birlikte

4.3. Dergi ve Alan Kategorisi Analizi

Tablo 3'te makalelerin en çok yayımlandığı 10 dergi ve WoS tarafından makaleler için belirlenen 10 alan kategorisi gösterilmiştir. Araştırma kapsamına alınan 358 makale toplam 184 farklı dergide yayımlanmıştır. Makalelerin yayınladığı dergilere bakıldığında hemşirelik dergilerinin ilk 3 sırada olduğu görülmektedir. Bu dergiler Journal of Nursing Management (%8,9), Journal of Nursing Administration (%6,7) ve Journal of Advanced Nursing (%3,4) olarak sıralanmaktadır. Web of Science alan kategorilerine bakıldığında da 48 farklı alan kategorisi arasında hemşirelik

(%38,8) kategorisinin başı çektiği görülmektedir. Bunu sırası ile yönetim (%21,2) ve sağlık politika hizmetleri (%12,3) takip etmektedir (Tablo 3).

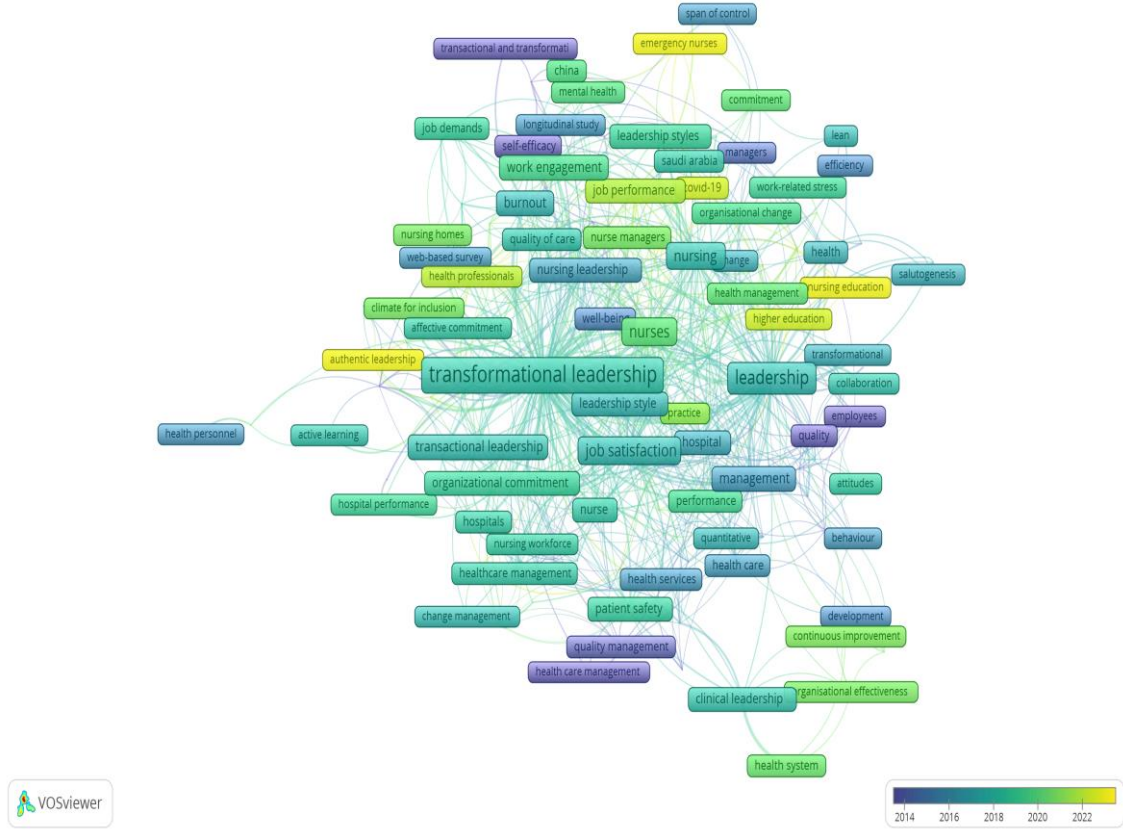
Tablo 3. En fazla Yayın Yapılan 10 Dergi ve Web of Science Alan Kategorileri

Dergi Adı	Sayı	Yüzde*	Web of Science Alan Kategorisi	Sayı	Yüzde*
Journal of Nursing Management	32	8,9	Hemşirelik	139	38,8
Journal of Nursing Administration	24	6,7	Yönetim	76	21,2
Journal of Advanced Nursing	12	3,4	Sağlık Politikaları Hizmetleri	44	12,3
Leadership in Health Services	12	3,4	Kamu Çevre İş Sağlığı	31	8,7
International Journal of Environmental Research And Public Health	10	2,8	Sağlık Bilimleri Hizmetleri	26	7,3
BMJ Leader	6	1,7	Genel Dahili Tıp	15	4,2
Nurse Leader	6	1,7	Uygulamalı Psikoloji	13	3,6
Archives of Hellenic Medicine	5	1,4	Çevre Bilimleri	11	3,1
BMC Health Services Research	5	1,4	Psikoloji	10	2,8
BMC Nursing	5	1,4	Eğitim Bilimleri	7	2,0

*Toplam 358 makale içinde yüzde

4.4. Terim Analizi

Araştırma kapsamında ele alınan makalelerde toplam 800 anahtar kelime kullanılmıştır. Analize en az 2 kez kullanılan kelimeler (162) dahil edilmiştir. Yapılan analiz neticesinde toplam 7 küme, 760 bağlantı ve 433 toplam bağlantı gücü belirlenmiştir. Dönüşümcü liderlik (154 kez) en fazla kullanılan anahtar kelimedir. Liderlik (76 kez), iş memnuniyeti (31 kez), hemşireler (34 kez), hemşirelik (27 kez), sağlık hizmetleri (19 kez), yönetim (16 kez), işe bağlılık (12 kez), tükenmişlik (12 kez) en fazla kullanılan anahtar kelimeler olarak sıralanmaktadır (Şekil 5).

Şekil 6. En çok kullanılan Anahtar Kelimeler - Zaman Bilgisiyle Birlikte

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada sağlık sektöründe dönüşümcü liderlik konusunda geçmişten 2023 yılı sonuna kadar yapılmış ve WoS'ta yayımlanmış akademik çalışmaların bibliyometrik analizi yapılmıştır. Bu sayede sağlık sektöründe dönüşümcü liderlik konusuna olan ilginin seyri, dönüşümcü liderlik ile beraber hangi değişkenlerin ele alındığı, en çok hangi alanlarda çalışma yapıldığı, en çok çalışma yapan yazarlar ve en çok atıf alan çalışmaların hangileri olduğu konusunda genel bir çerçeveye ortaya konmuştur.

Araştırmada, sağlık sektöründe dönüşümcü liderlik konusunda yapılmış ve WoS'ta yayımlanmış ilk makalenin 1992 yılında yayımlandığı görülmüştür. Tüm alanlar dikkate alındığında WoS'ta dönüşümcü liderlik konusunda ilk makalenin 1985 yılında yayımlandığı belirlenmiştir. Dönüşümcü liderlik kavramı ise daha eskilere dayanmaktadır. Dönüşümcü liderlik kavramı ilk olarak Burns tarafından 1970'lerin sonlarında tanımlanmıştır (Fischer, 2016: 2645; Salas-Vallina vd. 2017: 320). Bu araştırmada sağlık sektöründe dönüşümcü liderlik konusunda 2008 yılına kadar sadece 15 makale yayımlandığı 2008 yılı ve sonrasında ise 343 makalenin yayımlandığı belirlenmiştir. Buna göre sağlık sektöründe dönüşümcü liderlik konusunun daha yeni olduğu ve özellikle son 15 yılda yayımlanan makale sayısının arttığı söylenebilir.

Araştırmada en çok atıf alan çalışmanın (784 atıf) Avolio vd. (2004) tarafından yapılan "Transformational leadership and organizational commitment: mediating role of psychological

empowerment and moderating role of structural distance” başlıklı çalışma olduğu görülmüştür. Avolio vd. (2004: 951) tarafından yapılan çalışma hemşireler üzerinde yapılmış olup dönüşümcü liderliğin örgütsel bağlılığa etkisinde psikolojik güçlendirmenin aracılık rolü incelenmiştir. Atıf sayılarına genel olarak bakıldığında atıf sayılarının yapılan çalışma sayılarına paralel olarak 2000 yılının sonuna doğru arttığı ve 2021 yılında zirveye ulaştığı görülmüştür. Atıf sayıları 2022 ve 2023 yıllarında da ortalamanın üzerinde seyretmiştir. Son yıllarda makale sayılarındaki artışla beraber atıf sayısının artması dönüşümcü liderlik konusuna sağlık sektöründe ilginin devam ettiği şeklinde değerlendirilebilir.

Makalelerin yayınladığı dergilere bakıldığında hemşirelik dergilerinin ilk 3 sırada olduğu görülmüştür. WoS alan kategorilerine bakıldığında da 48 farklı alan kategorisi arasında hemşirelik (%38,8) kategorisinin başı çektiği görülmüştür. Aydoğdu (2024: 34) tarafından yapılan bir bibliyometrik analiz çalışmasında hemşirelikte dönüşümcü liderlik konusuna yoğun bir ilginin olduğu belirtilmiştir. Buna göre dönüşümcü liderlik konusunun hemşireler üzerinde daha fazla işlendiği söylenebilir. Bu bakımdan sağlık sektöründe diğer meslek grupları (örneğin doktorlar, sağlık yöneticileri vs.) üzerinde dönüşümcü liderlik konusunda daha fazla çalışmaya ihtiyaç olduğu belirtilebilir.

Yapılan terim analizinde dönüşümcü liderlik ile beraber çok sayıda farklı değişkenin incelendiği belirlenmiştir. İş memnuniyeti (Hussain & Khayat, 2021; Choi vd., 2016), tükenmişlik (Bosak vd., 2021) ve işe bağlılık (García-Sierra & Fernández-Castro, 2018) bu değişkenler arasındadır. Buna göre araştırmacıların yeni araştırma konularını bu değişkenleri dikkate alarak belirlemeleri önerilebilir.

Sonuç olarak, bu çalışma, sağlık sektöründe dönüşümcü liderlik konusundaki akademik çalışmaların genel bir görünümünü sağlamaktadır. Yapılan analiz, bu alandaki literatürün trendini ortaya koyarak, dönüşümcü liderlik konusuna olan ilginin zaman içinde nasıl değiştiğini ve hangi konuların öne çıktığını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu bibliyometrik analiz, sağlık sektöründeki dönüşümcü liderlik konusundaki literatürün kapsamlı bir değerlendirmesini sunmaktadır. Bu analiz, gelecekteki araştırmacılara bu alanda yeni konuları ve odak noktalarını belirlemede rehberlik edebilir.

Bu araştırmaya sadece WoS veri tabanında bulunan ve 2023 yılı sonuna kadar yayımlanmış çalışmalar dahil edilmiştir. WoS bibliyometrik araştırmalarda en çok kullanılan veri tabanı olmasına karşın bu veri tabanında yer almayan makaleler kapsam dışı kalmıştır. Gelecekte Scopus vb. veri tabanlarında bulunan makalelerin de yer aldığı daha kapsamlı bibliyometrik çalışmalar yapılabilir. Araştırmaya ayrıca sadece araştırma ve derleme makaleleri dahil edilmiştir. Kitap ve tezler hariç tutulmuştur. Bibliyometrik analizde araştırma yönteminden kaynaklanan (örneğin aramanın yapıldığı anahtar kelimeler) sınırlılıklar olabilir. Bu sınırlılıklar göz önünde bulundurularak konu ile ilgili nitel analiz içeren derinlemesine çalışmaların yapılması önerilir.

Kaynakça

- Afsar, B., & Umrani, W. A. (2020). Transformational leadership and innovative work behavior: The role of motivation to learn, task complexity and innovation climate. *European Journal of Innovation Management*, 23(3), 402-428.
- Arruda, H., Silva, E. R., Lessa, M., Proença Jr, D., & Bartholo, R. (2022). VOSviewer and bibliometrix. *Journal of the Medical Library Association: JMLA*, 110(3), 392.

- Artsın, M. (2020). Bir metin madenciliği uygulaması: Vosviewer. *Eskişehir Teknik Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi B-Teorik Bilimler*, 8(2), 344-354.
- Aydoğdu, A. L. F. (2024). Trends of publications on transformational leadership in nursing: a bibliometric analysis. *Leadership in Health Services*, 37(1), 34-52.
- Avolio, B. J., Zhu, W., Koh, W., & Bhatia, P. (2004). Transformational leadership and organizational commitment: Mediating role of psychological empowerment and moderating role of structural distance. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 25(8), 951-968.
- Bellé, N. (2014). Leading to make a difference: A field experiment on the performance effects of transformational leadership, perceived social impact, and public service motivation. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 24(1), 109-136.
- Boamah, S. A., Laschinger, H. K. S., Wong, C., & Clarke, S. (2018). Effect of transformational leadership on job satisfaction and patient safety outcomes. *Nursing Outlook*, 66(2), 180-189.
- Bosak, J., Kilroy, S., Chênevert, D., & Flood, P. C. (2021). Examining the role of transformational leadership and mission valence on burnout among hospital staff. *Journal of Organizational Effectiveness: People and Performance*, 8(2), 208-227.
- Castillo-Vergara, M., Muñoz-Cisterna, V., Geldes, C., Álvarez-Marín, A., & Soto-Marquez, M. (2023). Bibliometric Analysis of Computational and Mathematical Models of Innovation and Technology in Business. *Axioms*, 12(7), 631.
- Cheng, C., Bartram, T., Karimi, L., & Leggat, S. (2016). Transformational leadership and social identity as predictors of team climate, perceived quality of care, burnout and turnover intention among nurses. *Personnel Review*, 45(6), 1200-1216.
- Choi, S. L., Goh, C. F., Adam, M. B. H., & Tan, O. K. (2016). Transformational leadership, empowerment, and job satisfaction: the mediating role of employee empowerment. *Human Resources for Health*, 14, 1-14.
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285-296.
- Ellegaard, O. (2018). The application of bibliometric analysis: disciplinary and user aspects. *Scientometrics*, 116(1), 181-202.
- Fischer, S. A. (2016). Transformational leadership in nursing: a concept analysis. *Journal of Advanced Nursing*, 72(11), 2644-2653.
- García-Sierra, R., & Fernández-Castro, J. (2018). Relationships between leadership, structural empowerment, and engagement in nurses. *Journal of Advanced Nursing*, 74(12), 2809-2819.
- Hussain, M. K., & Khayat, R. A. M. (2021). The impact of transformational leadership on job satisfaction and organisational commitment among hospital staff: a systematic review. *Journal of Health Management*, 23(4), 614-630.
- Kaya, S. (2021). Hasta güvenliği kültürünün değerlendirilmesinde güvenlik tutumları anketi: Bibliyometrik bir analiz. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 24(4), 829-866.

- Keskes, I., Sallan, J. M., Simo, P., & Fernandez, V. (2018). Transformational leadership and organizational commitment: Mediating role of leader-member exchange. *Journal of Management Development*, 37(3), 271-284.
- Lavoie-Tremblay, M., Fernet, C., Lavigne, G. L., & Austin, S. (2016). Transformational and abusive leadership practices: impacts on novice nurses, quality of care and intention to leave. *Journal of Advanced Nursing*, 72(3), 582-592.
- Masood, M., & Afsar, B. (2017). Transformational leadership and innovative work behavior among nursing staff. *Nursing Inquiry*, 24(4), e12188.
- Nielsen, K., & Munir, F. (2009). How do transformational leaders influence followers' affective well-being? Exploring the mediating role of self-efficacy. *Work & Stress*, 23(4), 313-329.
- Nielsen, K., Yarker, J., Randall, R., & Munir, F. (2009). The mediating effects of team and self-efficacy on the relationship between transformational leadership, and job satisfaction and psychological well-being in healthcare professionals: A cross-sectional questionnaire survey. *International Journal of Nursing Studies*, 46(9), 1236-1244.
- Robbins, B., & Davidhizar, R. (2020). Transformational leadership in health care today. *The Health Care Manager*, 39(3), 117-121.
- Saeed, T., Almas, S., Anis-ul-Haq, M., & Niazi, G. S. K. (2014). Leadership styles: relationship with conflict management styles. *International Journal of Conflict Management*, 25(3), 214-225.
- Salas-Vallina, A., López-Cabrales, Á., Alegre, J., & Fernández, R. (2017). On the road to happiness at work (HAW) Transformational leadership and organizational learning capability as drivers of HAW in a healthcare context. *Personnel Review*, 46(2), 314-338.
- Saputro, D. R. S., Prasetyo, H., Wibowo, A., Khairina, F., Sidiq, K., & Wibowo, G. N. A. (2023). Bibliometric analysis of neural basis expansion analysis for interpretable time series (n-beats) for research trend mapping. *Barekeng: Jurnal Ilmu Matematika dan Terapan*, 17(2), 1105-1114.
- Van Eck, N., & Waltman, L. (2010). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *Scientometrics*, 84(2), 523-538.
- Weng, R. H., Huang, C. Y., Chen, L. M., & Chang, L. Y. (2015). Exploring the impact of transformational leadership on nurse innovation behaviour: A cross-sectional study. *Journal of Nursing Management*, 23(4), 427-439.
- Wong, C. A., & Cummings, G. G. (2007). The relationship between nursing leadership and patient outcomes: a systematic review. *Journal of Nursing Management*, 15(5), 508-521.
- Yu, Y., Li, Y., Zhang, Z., Gu, Z., Zhong, H., Zha, Q., ... & Chen, E. (2020). A bibliometric analysis using VOSviewer of publications on COVID-19. *Annals of Translational Medicine*, 8(13), 1-11.
- Zupic, I., & Čater, T. (2015). Bibliometric methods in management and organization. *Organizational Research Methods*, 18(3), 429-472.

Katkı oranı beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sunmuşlardır.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederler.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author

Güzin KIYIK KICIR*

Makale Adı/Article Name

Yönetsel Bir Fonksiyon Olarak Planlamanın Uzaktan Eğitim Kurumları Açısından Analizi

Analysis of Planning as a Management Function from Distance Education Institutions

ÖZ

Yönetim sürecinde başlangıç aşamasında yer alan planlama kavramı amaçlara ulaşılıp ulaşılmadığına dair bir referans noktası olarak kabul edilmektedir. Geleceği öngörüp, tasarlayabilmek için ihtiyaç duyulan planlama fonksiyonunun kişi ve kurumlar tarafından doğru anlaşılması ve konumlandırılması gerekir. Bu çalışmada yönetim için önemli olan planlama fonksiyonu, hem lisans hemde lisans üstü düzeyde programlara sahip olan uzaktan eğitim kurumlarındaki işleyişi açısından ele alınmaktadır. Çalışmanın temel amacı Türkiye’de uzaktan eğitim faaliyetleri yürüten kurumlarda yönetsel işleyişi anlayabilmek ve planlama fonksiyonunun nasıl gerçekleştirildiğini irdeleyebilmektir. Böylece hem yönetim hem de uzaktan eğitim alanını ilgilendiren sonuçlara ulaşılmıştır. Uzaktan eğitim kurumlarındaki üst düzey yöneticilerle yapılan görüşmeler ve doküman taramaları aracılığıyla veriler toplanmıştır. Elde edilen veriler araştırma kapsamında belirlenen temalar ve kodlar üzerinden betimsel analiz metodu ile incelenmektedir. Katılımcıların verdikleri yanıtlar sistematik şekilde alıntılara başvurarak düzenlenmiştir. Çalışmada Türkiye’deki uzaktan eğitim kurumlarında planlamaya en sık konu olan kararların operasyonel faaliyetler olduğu ortaya çıkmıştır. Kurumlarda stratejik planlama olarak adlandırılan uzun dönemli planlar yerine daha kısa ve orta dönemli planların tercih edildiği görülmektedir. Benimsenen vizyon ve misyon ifadelerine bakıldığında ise, benzer kelime ve içerikleri tercih etmesi nedeniyle kurumların eş biçimliliğe sahip oldukları dikkati çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yönetim, Planlama Fonksiyonu, Uzaktan Eğitim Kurumları

ABSTRACT

The planning concept, which is in the initial stage of the management process, is accepted as a reference point for whether or not the objectives are achieved. Planning functions need to be positioned correctly in order to prepare and design for the future. In this research, the planning function, which is important for management, is discussed in terms of its functioning in distance education institutions that have both undergraduate and postgraduate programs. The main purpose of the study is to understand the administrative functioning of institutions conducting distance education activities in Turkey and to examine how the planning function is carried out. Thus, results that concern both management and distance education fields have been achieved. Data was collected through interviews with senior managers in distance education institutions and document scanning. The data obtained is examined with the descriptive analysis method through the themes and codes determined within the scope of the research. The answers given by the participants were systematically organized by using quotations. Operational activities were found to be the decisions most frequently subject to planning in distance education institutions in Turkey according to the study.. It is seen that shorter and medium-term plans are preferred in institutions instead of long-term plans called strategic planning. When looking at the adopted vision and mission statements, it is noteworthy that the institutions have isomorphism as they prefer similar words and contents.

Keywords: Management, Planning Function, Distance Education Institutions

Extended Abstract

In a world characterized by pervasive uncertainties, the endeavor to shape the future is inherently arduous, compounded by the challenge of accurately predicting the events of the forthcoming day. Planning constitutes a vital managerial function aimed at effectuating organizational objectives, encompassing strategic decisions, risk assessment, visionary aspirations, fortitude, systematic inquiry, and progressive action. As in all institutions, the planning stage is the basic step of the management process in educational institutions. There are many educational institutions around the world with different approaches and processes. The ones given priority in this study are the institutions that implement the distance education system. When we look at world history, the phenomenon of distance education, which has been in our lives since the 1700s, became active in our country in the 1980s. Distance education activities, which started within Anadolu University, were carried out in a single institution for many years, and then new institutions were added to the process. The planning function is at the basis of distance education activities carried out at the faculty level, first by Anadolu University, and later by Istanbul, Erzurum and Ankara universities. Distance education institutions carry out planning activities in many steps, such as deciding on the departments to be opened, determining future curricula, and predicting the number of quotas. For the success of corporate functioning, it is important to think multi-dimensionally and approach carefully during the planning phase. Therefore, the main purpose of this study is to understand the administrative functioning of institutions that carry out distance education activities in our country and to examine how the planning function is carried out. In the article, structured interview technique and document scanning method were used as data collection methods. Transcripts of interviews with administrators from different distance education institutions and information obtained from institutional pages related to the research are compiled through themes and codes and analyzed descriptively.

This study endeavors to scrutinize the manner in which institutions engaged in distance education within Türkiye, undertake the planning function, thereby delineating the landscape of this domain. Data were collected through interviews conducted with senior executives representing various distance education establishments, followed by a descriptive analysis predicated upon discerned thematic patterns and codes. The thematic headings for investigation encompass plan topics, objectives, stakeholder influence, temporal spans pertinent to distance education plans, operational methodologies, planning modalities, and prospective prognostications pertaining to the distance education arena. Upon scrutiny of the research findings, it is evident that within distance education institutions in Türkiye, a predilection exists for shorter and medium-term planning paradigms over the strategic foresight entailed in long-term planning. In this context, strategic decisions need to come to the fore. Because the success of strategic decisions is also important for lower-level decisions. In this context, the steps of the strategic planning process can be applied more actively in distance education institutions. More systematic use of many techniques such as scenario analysis, Delphi technique, benefit-cost analysis, SWOT analysis is required. Developing methods for operational decisions that are most frequently subject to planning is another important step for the distance education field. Operational planning processes can be carried out by using problem solving, decision making and risk prediction methods more frequently. When looking at the mission and vision statements in the research; It has been observed that many distance education institutions have isomorphism, preferring close expressions. Although it is considered normal that institutions in the same sector tend to resemble each other due to legal obligations and competitive pressure, it is more correct for each institution to prepare its own future scenarios, since organizational conditions, opportunities and needs are different. In this context, receiving feedback from the application unit employees as well as the senior management in the process of determining the mission, vision and strategic goals is among the issues that will contribute to the system. More actively reflecting the feedback from learners, who are among the effective stakeholders outside the institution, into practice, as well as increasing stakeholder interaction by collaborating more with external stakeholders such as YÖK and accreditation institutions and carrying out joint projects, are considered among the important issues. In conclusion; It has been determined that distance education institutions in our country carefully implement the basic activities related to the planning function and take

successful steps. In order for these institutions to continue their success in the future, it is considered important to follow the trends in the world more closely, develop adaptation skills to environmental conditions and strengthen stakeholder relations.

Giriş

Yönetimi, kurum olmanın temeli olarak ifade eden Drucker (2006) bu bağlamda yönetsel fonksiyonların önemine vurgu yapmaktadır. Kavramı fonksiyonlar üzerinden ele alan bir başka bilim insanı Holt ise (1992: 3) örgüt kaynaklarını (insan, hammadde, finans, bilgi vb.) planlayan, organize eden ve kontrol eden süreci yönetim olarak tanımlamaktadır. Yönetim sürecinin ilk fonksiyonu olan planlamanın, zaman içinde yönetim disiplininin gelişimi, kurumların büyümesi ve sürekli değişen çevresel şartlarda faaliyet gösterme zorunlulukları nedeniyle önemi artmıştır (Massie, 1983). Geleceğin tasarlanması, kurum başarısının değerlendirilmesi, diğer yönetim fonksiyonlarının düzgün şekilde işleyebilmesi için planlama fonksiyonunu iyi anlamak ve doğru şekilde uygulamak gerekmektedir. Tüm kurumlarda olduğu gibi eğitim kurumlarında da planlama aşaması yönetim sürecinin temel adımı olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünyada farklı yaklaşım ve süreçlere sahip birçok eğitim kurumu mevcuttur. Dünya tarihine bakıldığında 1700'lü yıllardan bu yana hayatımızda var olan uzaktan eğitim olgusu, ülkemizde 1980'li yıllarla birlikte aktif olmuştur. Anadolu Üniversitesi bünyesinde başlayan uzaktan eğitim faaliyetleri uzun yıllar tek kurum üzerinde yürütülmüş ve sonrasında yeni kurumlar sürece eklenmiştir. İlk olarak Anadolu Üniversitesi, sonrasında İstanbul, Erzurum ve Ankara üniversiteleri tarafından fakülte düzeyinde yürütülen uzaktan eğitim faaliyetlerinin temelinde planlama fonksiyonu yer almaktadır. Uzaktan eğitim kurumları, açılacak bölümlerin karşılaştırılması, gelecekteki müfredatların belirlenmesi, kontenjan sayılarının ön görülmesi gibi birçok adımda planlama faaliyetleri gerçekleştirmektedir. Kurumsal işleyişin başarısı için planlama aşamasında çok boyutlu düşünülmesi ve dikkatli yaklaşılması önemlidir.

1. Planlama Fonksiyonu

İçinde bulunduğumuz risk ve belirsizliklerle dolu dünyada insanlar için olduğu kadar kurumlar içinde spontane yaşamak mümkün değildir. Atılacak adımların, verilecek kararların önceden öngörülmeye çalışılması, en iyi seçimler üzerinden geleceğin inşa edilmesi planlara bağlıdır. Koçel'e (2010) göre planlar içinde birçok kararı barındıran bir sonuçtur. Planlama ise bu kararların verildiği bir süreci kapsamaktadır. Yönetim kavramının başında yer alan planlama fonksiyonu, sonrasında yer alan örgütlenme, yürütme, koordinasyon ve denetim fonksiyonları ile iç içe giren bir sistematığe sahiptir (Koparal ve Özalp, 2013: 24). Birbiri üzerinde bu denli etkili fonksiyonlar, sonuçta ortaya çıkan kurum başarısı üzerinde de etki oluşturmaktadır. Hatta planlama, en başta yer alması nedeniyle diğer adımlar için temel niteliğinde olup, daha belirleyici etkilere sahip olabilmektedir.

Kavramın tanımına bakacak olursak; *planlama* bir anlamda ileriye görme ve öngörü oluşturmaktır. Kurumlar içerisindeki karar vericilerin gelecekte neyi ve nasıl elde edeceklerini belirlemelerine yardımcı olan bir süreci ifade eder (Kır, 2011: 21). Diğer bir ifade ile yapılacak işlerin önceden tasarlanması yani adımların uygulama sırasında değil, önceden karşılaştırılmasıdır (Tortop vd., 2007: 43). Planlama fonksiyonu; nereye, ne zaman, neden, hangi araç, yöntem ve kişiler aracılığı ile ulaşılabileceğinin belirlenmesi işlevidir (Çiğdem, 2007).

Planlama süreci sonunda ortaya çıkan planlar; süre, düzey, kapsam gibi çeşitli başlıklarda türlere ayrılmaktadır. En sık karşılaşılan sınıflandırma türlerinden biri olan süre açısından planlar; kısa, orta ve uzun vadeli olarak gruplandırılır. Kısa vadeli planlar; bir yıl veya daha az zaman periyodunu kapsayan, rutin işlerin koordineli şekilde ele alınmasını sağlayan planlardır (Van Fleet, 1991). 1-5 yıl arasında süreyi kapsayan orta vadeli planlar, üst ve orta kademe yöneticilerin birlikte karar aldığı, etkisi daha güçlü olan planları içermektedir. Uzun vadeli planlar ise; beş yıldan uzun zamanı kapsayan, belirsizliğin yüksek olduğu, ana politikalar ve hedeflerle ilgilenen, sadece bir bölümü değil işletmenin bütününe kapsayan kararları içeren planlardır (Yozgat, 1983).

Planlama kavramının içeriği ele alındığında birtakım özelliklerin öne çıktığı dikkati çekmektedir. Bu özellikleri Dinçer ve Fidan (1996) şu şekilde sıralamıştır:

- Planlama bilinçli bir seçim ve tercih etme sürecini içerir.
- Kapsamlı faaliyetler ve karar verme sürecinden oluşur.
- Geleceğe dönük bir faaliyettir.
- Kararlar toplamıdır.
- Belirli bir süreyi kapsar.

Planlama fonksiyonu kurumlar için adeta bir kılavuz görevi görmektedir. Zorlayıcı çevresel şartlar içerisinde varlığını koruyabilmek ve amaçlanan noktalara ulaşabilmek planlar sayesinde mümkündür. Yönetimin bu aşamasında yaşanan bir aksaklık, diğer fonksiyonlara da olumsuz yansırabilir. Bu süreçte; maliyetlerin artması, kaynak israfı, motivasyon kaybı ve kurumsal imajın zedelenmesi gibi sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Planlama başarıyla uygulandığında ise kurumlara büyük katkılar sağladığı bilinmektedir. Tortop ve arkadaşları (2007) bu faydalara şu şekilde değinmiştir:

- Planlama iş süreçlerini basitleştirir, insanlara yol haritası sunar.
- İş birliği ve koordinasyonu sağlar.
- Kaynakların etkili ve verimli kullanımına destek sunar.
- Faaliyetlerde kişisel uygulamaların yerine standartlar getirir.
- Sistem oluşturur ve bu sistemin kişiye göre değişmeden işlenmesini sağlar.
- Çalışanlara özellikle hazırlık aşamasında kararlara katılım imkânı sunar.

Planlama kurumlarda uygulanırken çeşitli yol ve araçlardan faydalanılmaktadır. Süreç olarak değerlendirildiğinde bir dizi aşama söz konusudur. Fonksiyonun işleyişini sağlayan temel adımlar arasında öncelikle misyon ve vizyonun belirlenmesi işlemi yer alır. Sonrasında amaç ve hedeflerini belirleyen kurumlar, amaçlara ulaştıracak yolları ve alternatif adımları da belirlemektedir. En sonunda ise kararlara ulaştıran seçimlerin yapılması gerekir (Koçel, 2010).

2. Uzaktan Eğitim Kavramı

Tarih boyunca keşfetme, öğrenme, araştırma ve yeni bilgilere ulaşma amacıyla olan insan, bu bilgileri aktarma ve başkalarıyla paylaşmaya çalışmıştır. Diğer bir ifade ile öğrenen ve öğrendiklerini aktarma çabasında olan insan için eğitim konusu, her zaman önemini korumaktadır. Yazının bulunması, matbaanın icadı, telgraf, telefon gibi buluşlar, radyo ve televizyon teknolojilerinin dünya tarihinde yerini almasıyla birlikte eğitim de farklı bir boyut kazanarak, uzaktan eğitim kavramını hayatlarımıza dahil etmiştir. En eski metotlardan, en yeni teknolojilere kadar bütün bu gelişmeler uzaktan eğitimin ilerlemesine katkı sağlamaktadır.

Literatüre bakıldığında uzaktan eğitim kavramı; öğrenen ile öğretenin birbirinden ayrı olduğu ortamlarda teknoloji aracılığıyla iletişimi sağlayan, taraflar için zaman ve mekandan bağımsız karşılıklı içerik aktarımı imkanı sunan bir eğitim sistemi olarak tanımlanır (Kidd ve Song, 2007). Fiziksel olarak öğrenenlerin sabit bir yerde bulunmalarını gerektirmeyen, öğretene ve öğrenenin güncel iletişim teknolojilerinden yararlanarak ders işlediği planlı bir eğitim modeli olarak kabul edilmektedir (Özyürek vd., 2016). Bozkurt'ta (2017) uzaktan eğitimi; öğrenen, öğretene ve öğrenme kaynakları arasındaki sınırlılıkları ortadan kaldıran, teknolojiyi pragmatist kullanabilen disiplinler arası bir alan olarak ifade etmiştir. Tanımlara bakıldığında eğitim için engellerin olmadığı bir dünyanın nasıl inşa edildiği anlaşılabilir.

Değişen teknolojiyle birlikte yaygınlaşan ve dünyanın pek çok ülkesinde aktif hale gelen uzaktan eğitim kavramının gelişim evrelerini Cabı ve Ersoy (2017) beş başlıkta sıralamıştır:

- Mektuplaşma evresi
- Radyo ve televizyon yayınları evresi
- Açık üniversite evresi
- Telekonferans evresi
- İnternet evresi

Uzaktan eğitim olgusunun gelişim sürecine bakıldığında, yazılı yöntemlerden, sesli iletişime, görüntü aktarımından, internet tabanlı teknolojilere kadar birçok metodun kendisinden sonrası için hazırlayıcı nitelikte olduğu görülmektedir. Rodriguez'de (2012) bu konuyla ilgili olarak uzaktan eğitimin gelişimini açıklayan dönem ve evrelerin birbirinden bağımsız olmadığını, her dönemin bir önceki dönemi de kapsayarak ilerlediğini ifade etmektedir.

Eş zamanlı ve ayrı zamanlı olarak gerçekleştirilebilen uzaktan eğitim, yeni iletişim teknolojileriyle birlikte etkileşim imkanına daha çok sahip olmaya başlamıştır. Ayrıca kaynaklar arasında bağlantı sağlaması nedeniyle daha kolay bütçe tasarımı ve iletim planlaması yapılmasına olanak sağlamaktadır (Özarslan, 2008). Birçok unsurdan beslenen uzaktan eğitim kavramının öne çıkan özelliklerini Moore ve Kearsley (2012) şu şekilde belirtmiştir:

- Öğrenme ve eğitime erişim konusunda eşitlik sağlama
- İnsan kaynağı becerilerini yenileme ve güncelleştirme fırsatı sunma
- Eğitim kaynaklarını uygun maliyetle kullanma
- Eğitimsel yapıları nitelik olarak destekleme
- Eğitim sistemini kapasite olarak artırma
- Yaş grupları arasındaki eşitsizliği dengeleme
- Eğitim içeriklerini özel öğrenen gruplarına ulaştırma
- Öncelikli gruplara çok çabuk eğitim sağlama
- Yeni içeriklerle eğitimin kapasitesini genişletme
- İş ve aile yaşamı döngüsüne eğitimi dahil etme
- Eğitim deneyimine uluslararası bir boyut ekleme

18. yüzyıl İngiltere'sinde mektuplarla başlayan uzaktan eğitim serüveni, kısa zamanda Fransa'dan, Almanya'ya, Avusturya'dan Amerika'ya pek çok ülkeye yayılmıştır. Dünyada hızla yaygınlaşan bu eğitim modelinin Türkiye'deki ilk uygulamaları arasında, 1927-1934 yılları arasında yabancı dil öğretimine yönelik hazırlanan eğitici radyo programları yer almaktadır. 1961 Anayasasında radyo ve televizyonun eğitim amaçlı kullanımına ilişkin ilk yasal düzenlemeler getirilmiş ve bu konunun devletin temel görevlerinden biri olduğu vurgulanmıştır (Şahin, 2020).

1980'lere gelindiğinde dönemin en önemli adımı atılmış ve 2547 sayılı yasa ile Anadolu Üniversitesi bünyesinde Açıköğretim Fakültesi kurulmuştur (Gökçe, 2008). 1982 yılından bu yana Türkiye'de açık ve uzaktan eğitim faaliyetlerini yürüten Anadolu Üniversitesi bu anlamda köklü bir birikime ve kurumsallığa sahiptir. Ülkemizde zaman içinde uzaktan öğretimin kapsamı genişleyerek uzaktan eğitim faaliyetleri öne çıkmaya başlamıştır. Çünkü eğitim kavramı okulla sınırlı olmayan, hayat boyu devam eden bir olgudur (Metin ve Özcan, 2015). Böylece uzaktan eğitim kurumları tarafından kullanılan yöntemler, açılan programlar, bilginin aktarılma şekli ve öğrenen profili de değişmeye başlamıştır.

Türkiye'de günümüzde uzaktan eğitim faaliyetleri yürüten birçok üniversite vardır. Afyon Kocatepe, Malatya İnönü, Akdeniz, Beykent, Cumhuriyet, Gazi, Dicle, Gaziantep, Maltepe, Mersin, ODTÜ, Sakarya, Trakya, Ege bu üniversitelerden bazılarıdır (Balaban, 2012: 10-11, Kaçan ve Gelen, 2020: 6-7). Bu faaliyetleri fakülte düzeyinde yürüten üniversiteler ise Anadolu Üniversitesine ek olarak 2009 yılında faaliyet yürütmeye başlayan İstanbul Üniversitesi, 2010 yılında işlerlik kazanan Erzurum Atatürk Üniversitesi ve 2020'de aktif olan Ankara Üniversitesidir. Türkiye'de bu üniversitelere ek olarak Millî Eğitim Bakanlığına bağlı farklı kurum ve kuruluşlarda da uzaktan eğitim faaliyetleri sürdürülmektedir. Özellikle içinde bulunduğumuz çağda teknolojiye yaşanan baş döndürücü hızın ve 2020 yılında hayatlarımıza dahil olan pandemi sürecinin bu yayılımda etkisi büyük olmuştur.

3. Bulgular

Uzaktan eğitim kurumlarının yönetiminde planlama fonksiyonunu analiz etmeyi amaçlayan bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmaktadır. Veri toplama yöntemi olarak yarı yapılandırılmış görüşme ve kurumlara ait resmi web sayfaları üzerinden doküman tarama metoduna başvurulmuştur. Planlama fonksiyonunun işleyişini çözümlenmeyi amaçlayan görüşme soruları, iki farklı alan uzmanı ve bir sektör uzmanından görüş istenerek son haline getirilmiştir. Ülkemizdeki işleyişe odaklanılması nedeniyle araştırma kapsamında Türkiye'deki uzaktan eğitim kurumları yer almaktadır. Lisans ve lisans üstü programlara sahip açıköğretim fakülteleri düzeyinde faaliyet yürüten üniversitelerden 5 yönetici ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların 1'i kadın, 4'ü erkektir. Yönetimde görev alma süreleri açısından 5 yılı aşkın süre üst yönetimde görev alan 3 yönetici varken, 5 yılın altında yönetim deneyimine sahip 2 kişi vardır. Katılımcılara görüşme öncesinde araştırmaya ilişkin gerekli bilgiler verilmiş ve katılımlarına ilişkin onayları alınmıştır. Araştırma gizliliği ve katılımcı mahremiyetini korumak için kurum ve katılımcı isimleri kodlanarak bulgulara aktarılmaktadır. Görüşme kayıtları deşifre edildikten sonra veri analizinde betimsel analiz metoduna başvurulmuştur. Bu süreçte öncelikle analiz çerçevesi oluşturulmuş ve verilerin hangi temalar altında düzenleneceği belirlenmiştir. Temalar planlama fonksiyonunda öne çıkan unsurlar esas alınarak belirlendikten sonra metinler incelenir. Sonrasında ise düzenlenen verileri tanımlayıcı kodlar oluşturulmuş ve öne çıkan alıntılara çalışmada yer verilmiştir. Betimsel analiz sürecinin sonunda ise bulgular arasındaki ilişkiler açıklanmaya çalışılmaktadır. Araştırma güvenilirliği üçgenleme ve fikir birliği formülü ile sağlanmıştır. Üçgenleme, bulgular kapsamında elde edilen verilerin birden fazla kişi tarafından değerlendirilmesidir (Guion, 2002:2). Bu araştırma kapsamında iki farklı alan uzmanından destek alınmıştır. Miles ve Huberman'ın fikir birliği formülüne göre ise planlama fonksiyonunun işleyişini değerlendirmedeki ortalama güvenilirlik % 92 olarak hesaplanmıştır. Miles ve Huberman'a (1994: 278-280) göre bu oranın %70'in üzerinde olması, araştırma güvenilirliği için

yeterlidir. Planlama ile ilgili bu çalışmada bulgulara belirli bir perspektiften bakmayı sağlayan tema ve kod cetvelini Tablo 1’de görmek mümkündür.

Tablo 1. Araştırmanın Tema ve Kod Cetveli

Tema	Kod
Konu	Program planlama İçerik planlama Operasyonel planlama Bütçe Politika Olağan dışı iş planları
Amaç	Vizyon Misyon Stratejik planlama Hedefler
İşleyiş	Süreç İş akışı
Yöntem	Toplantı Yönerge B planı Pilot uygulama
Paydaş	Öğrenenler Çalışanlar Birim yöneticileri YÖK (Yükseköğretim Kurulu) Akreditasyon kurumları
Süre	Kısa vadeli Orta vadeli Uzun vadeli
Gelecek	İletişim teknolojileri Dünyadaki eğilimler Araştırma geliştirme Öğrenen odaklı yaklaşım Toplumsal katkı

Uzaktan eğitim kurumlarında yürütülen planlama faaliyetlerini analiz etmek amaçlı belirlenen tema başlıkları; konu, amaçlar, işleyiş, yöntem, paydaşlar, süre ve gelecek öngörülerini olarak belirlenmiştir. Hangi içeriklerde planlama yapıldığına odaklanan konu temasında kurumların öncelikleri ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır. Amaç teması; kurumların planlama sürecinde referans aldığı kavramları ele almaktadır. İşleyiş teması; uzaktan eğitim kurumlarında planlama faaliyetlerinin yürütülmesi sürecini ve uygulama detaylarını irdelemektedir. Diğer bir tema olan yöntem başlığında; planların hazırlanması ve uygulanmasında kullanılan kurumsal araçlar öne çıkarılmaya çalışılmaktadır. Paydaş teması; uzaktan eğitim kurumlarında planlama faaliyetlerini etkileyen ve bu faaliyetlerden etkilenenleri tespit etmeyi amaçlamaktadır. Süre temasında; planlamada tercih edilen zaman periyotları ele alınırken, gelecek temasında ise; uzaktan eğitim kurumlarının gelecek öngörülerini ve beklentilerine yer verilmektedir.

Konu Teması

Analiz kapsamında ele alınan ilk başlık uzaktan eğitim faaliyetleri ile ilgili planlama konularıdır. Program planlaması katılımcıların dile getirdiği konulardan ilkidir. Y1 kodlu görüşmeci “ön

lisans ve lisans programlarının açılmasında planlama yapılıyor.” ifadesiyle, Y5 kodlu görüşmeci “Programların planlanması bu süreçte yer almaktadır.” cümlesiyle buna vurgu yapmaktadır. Benzer şekilde Y4 kodlu görüşmecide “Bölüm kurulu toplantılarında yüksek lisans ve doktora programları ile ilgili kararlar alınır.” yanıtı ile program içeriklerinin planlamasını ifade etmiştir.

Öğrenenlere yönelik hizmetlerin planlaması uzaktan eğitim sürecinde planlama aşamasında dikkati çeken bir diğer başlıktır. Bu konuda Y3 kodlu katılımcı “Sunulan içeriğin değişimi planlanıyor.” ifadesini kullanarak bunu dile getirmiştir. Y5 kodlu katılımcı “Öncelikle çok geniş bir kitleye hitap ettiğimiz için öğrenciye yönelik hizmetlerin planlaması yapılıyor. Ders materyallerinin tasarımı, öğrenme etkinliklerinin düzenlenmesi, sınavlarla ilgili planların yapılması” cevabını vermiştir. Y4 kodlu katılımcıda “Açıköğretim’de planlamaya dahil olan konular çok fazla. Bu birim bazında ya da fonksiyonlar bazında düşünülebilir. Mesela kitap süreçleri soruların yazılması, ders materyallerinin üretilmesi ve gözden geçirilmesi süreçleri planlanıyor. Sınav organizasyonlarının planlanması yapılıyor.” ifadeleriyle konuya açıklık getirmektedir. Y1 kodlu görüşmeci ise benzer şekilde “öğrenme malzemelerinin geliştirilmesi planlanır. Ölçme değerlendirme sisteminin yapılması ve planlanması gerekir.” diyerek operasyonel konulardaki planlamanın önceliğini ifade etmektedir. Ayrıca “Bütün bunları ulusal ve uluslararası düşünmek gerek.” cümlesi ile planlanan konuların etki alanına vurgu yapmıştır.

Uzaktan eğitimde planlama sürecine konu olan diğer başlıklar arasında Y1 kodlu görüşmecinin belirttiği üzere “öğreten ve öğrenen destek hizmetleri”, Y4’ün ifade ettiği “performans değerlendirme, harcamalar, bütçe öngörülere, politikalar ve birim eylem planları” gibi başlıklar yer almaktadır.

Planlamaya dair konu başlıklarına ilişkin tema ile bağlantılı olarak Y2 kodlu katılımcı ise; uzaktan eğitimde “operasyonel işler çok fazla. Bu süreçler artık rutin ve otomatikleşmiş durumda. Sadece olağandışı işler olduğunda ve kurum büyük kitlelere hitap ettiği için kapsamlı planlar yapılıyor.” ifadesiyle konu başlıklarının plan hazırlığı ve içeriği ile olan etkileşimine vurgu yapmıştır.

Amaç Teması

Araştırmada öne çıkan ikinci tema planlama sürecinde referans alınan kavramlara odaklanan amaç temasıdır. Uzaktan eğitim kurumlarının amaçları ile planlama fonksiyonu arasındaki ilişkiyi irdeleyen cevapları incelediğimizde vizyon, misyon, stratejik plan ve hedef kavramlarının öne çıktığı görülmektedir. Araştırmaya destek sunan katılımcıların yanıtlarına geçmeden önce ülkemizdeki Açıköğretim fakültelerinin resmi web sayfalarında paylaştığı misyon ve vizyon ifadelerini incelemekte fayda vardır. Tablo 2’de kuruluş tarihi sıralamasına göre Açıköğretim Fakültesi olan kurumların misyon ve vizyon ifadelerini görmek mümkündür.

Tablo 2. Türkiye’de Uzaktan Eğitim Kurumlarındaki Misyon ve Vizyon İfadeleri

Üniversite	Misyon	Vizyon
Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi	Yaşam boyu öğrenme amacıyla, öğrenme teknolojilerinin sunduğu faydalanarak, yurtiçi ve yurtdışında belirli koşulları sağlayan herkese merkezi Açıköğretim sistemiyle yükseköğretim hizmeti sunmaktadır.	Küresel ölçekte yaşam boyu öğrenme hizmeti sunan en itibarlı açık ve uzaktan yükseköğretim kurumları arasında yer almaktadır.
Erzurum Atatürk Üniversitesi	“Hayatın Hizmetinde” Yaşam boyu öğrenimi vatandaşlarımıza yüksek teknolojiye dayalı	“Hep İleriye” Eğitim-öğretim kalitesiyle öncelikli ve tercih edilebilir,

Açıköğretim Fakültesi	tasarım ve inovasyon tekniklerini kullanarak uzaktan eğitim fırsatı sunmak ve nitelikli bireyler yetiştirmektir.	uluslararası standartlardaki eğitim ve öğretim metotları uygulayan öncü bir Açıköğretim fakültesi olmaktadır.
İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi	Dijital eğitim çağının gerekliliklerinin yerine getirilmesinde yükseköğretime öncülük etmek ve geliştirilmiş öğrenme yöntemlerini program ve projeleriyle organize ederek toplumun hayat boyu öğrenme ihtiyacını zaman, mekân ve erişim kısıtı olmadan karşılamak.	İstanbul Üniversitesi'nin tarihsel köken ve evrensel kimliğine uygun biçimde, açık ve uzaktan eğitim alanında geleceği şekillendiren ve dünya çapında referans gösterilen bir fakülte olmak.
Ankara Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi	Kendisinin ve mesleğinin toplumsal, eğitimsel gelişmedeki yerini, rolünü kavramış, mesleki yeterlik ve etik sorumluluk kazanmış; uzaktan eğitim teknolojilerini etkili ve sürekli gelişimini sağlamak amacıyla kullanan, e-öğrenmeyi bir yaşam biçimi haline getirmiş, bilimsel düşünme ve çalışma biçimini benimsemiş mezunlar vermek. <ul style="list-style-type: none"> • Öğrenenlerin eğitimsel ve teknik sorunları tartışabilecekleri, çözümler üretebilecekleri ve kendilerini özgürce ifade edebilecekleri elektronik öğrenme ortamları sunmak, • Akademik çalışmalarını yürütebilmesi ve bilgi paylaşabilmesi için, üretkenliği ve teknolojik anlamda yenilikçi düşüncüyü destekleyen öğretim ortamları oluşturmak ve bunu sürekli kılabilecek hayat boyu öğrenme ve e-Öğrenme kültürünü yerleştirmek, • Öğrenenlerin, araştırma süreçlerini, bilgiye erişimini, iletişim ve etkileşimini kolaylaştıran teknolojik ortamları oluşturmak ve 7/24 erişilebilir kılmak, • Öğrenme ve değerlendirme süreçlerini planlamak ve yönetmek, • Sürece ilişkin araştırmalar ve öğrenme analitikleri yardımı ile sürekli güncellenen bir yapı oluşturmak ve sürdürmek. 	Çağın gerektirdiği bilgi ve iletişim teknolojileri kullanarak, kuramsal ve uygulamalı eğitim süreçlerini destekleyerek bilginin paylaşılmasına katkı sağlamak, bireylere eğitim için fırsat eşitliği sunmak, eğitimde fırsat eşitliğini sağlamaya yönelik yaklaşım ve çözüm önerileri geliştirmek ve bu yönde politikaların belirlenmesinde öncü olmak

Üniversitelerin Açıköğretim fakültelerine ait misyon ifadelerine bakıldığında, “yaşam boyu öğrenme, hayat boyu öğrenme, e-öğrenmeyi yaşam biçimi haline getirme” ifadeleriyle, eğitimin hayat geneline yansıyan bir eyleme dönüştürülmesinin amaç edinildiği ve bu kurumların uzaktan eğitim aracılığıyla öğrenenleri bu amaca ulaştırmayı misyon olarak belirlediği dikkati çekmektedir. Misyon cümlelerindeki ortak bir vurguda teknoloji kullanımınıdır. “Öğrenme teknolojileri, yüksek teknoloji, dijital eğitim, etkileşimli teknolojik ortamlar” bu vurguyu kuvvetlendiren ifadeler arasındadır.

Uzaktan eğitim alanında geleceğin resmini öngörmeye çalışan vizyon ifadelerine bakıldığında, Türkiye’deki Açıköğretim fakültelerinin ulusal hedeflerin ötesinde kelimeler tercih ettikleri görülmüştür. “Küresel ölçekte, uluslararası standartlara sahip, dünya çapında” ifadeleri bu hedefi

desteklemektedir. Vizyon cümleleri içindeki; “en itibarlı, öncü olma ve hep ileriye gitme” sözcükleri de bu vurguyu güçlendiren diğer yanıtlar arasındadır. Vizyon anlamında küresellik amacından uzaklaşan son fakültede eğitim için fırsat eşitliği sağlama konusuna odaklanılmış ve bu konuda öncü olma hedefi ile vizyon cümlesi oluşturulmuştur.

Türkiye’deki uzaktan eğitim kurumlarının vizyon ve misyon ifadeleri dışındaki stratejik hedef ve amaçlarına bakıldığında; katılımcıların verdikleri yanıtlarda eğitim odaklılık ön plana çıkmaktadır. Y1 “Doğru bilgiyi herkese ulaştırabilmek. İletişim teknolojilerini öğrenenlerin hizmetine sunmak. Bütün bu hizmetleri öğrenenlere maliyeti uygun şekilde ulaştırmak.” ifadesi ile bunu vurgulamıştır. Y2 “biz eğitim odaklıyız. Yerelden evrensel bakış açısıyla.” diyerek, Y3 “Temel hedef gelen öğrenciye nitelikli bir eğitim vermek” cevabı ile, Y4 “Eğitim öğretim ön plana çıkıyor genelde.” ifadesini kullanarak, Y5 ise “eğitime erişimi olmayan kitlelere ulaşmak ya da daha önce hedefleyip de istediği eğitimi alamayanlara fırsat sunmak” yanıtı ile eğitim önceliğinin altını çizmiştir.

Hedef ve amaçlar başlığı altında misyon ve vizyondan destek alarak Y4 kodlu katılımcı “yaşam boyu öğrenme ihtiyaçlarının karşılanması” ifadesine vurgu yapmıştır. Ayrıca uluslararasılaşma hedefine değinmiştir. Y2 kodlu katılımcı, üniversitelerin üç amacı olduğunu belirtip, uzaktan eğitim için “eğitim öğretim, araştırma geliştirme ve toplumsal katkı” kavramlarına yanıtında yer vermiştir. Y5 ise “Dünyada farklı coğrafyalarda, farklı hedefler söz konusu. Üniversite önlerinde yığılan genç nüfusun eğitime yönlendirilmesi bunlardan biri. Özellikle kalabalık Asya ülkelerinde bu şekilde bir politika izleniyor. Avrupa ülkelerinde daha çok yaşam boyu eğitimi desteklemek ön planda. Ülkemizde ise her ikisinin amaç olduğunu düşünüyorum.” ifadesini kullanarak uzaktan eğitimde hedeflerin içinde bulunulan coğrafyaya göre değişebildiğini dile getirmiştir.

Katılımcıların uzaktan eğitime yönelik amaçların belirlenmesi sürecinde ortak verdiği cevaplardan biri de fakültelerin amaçları üzerinde stratejik planların belirleyici olmasıdır. Y2’nin “YÖKAK kalite programları etkisiyle üst yönetimin kendi tarzını yansıtan dört yıllık üniversite stratejik planları, Açıköğretim etkisinde belirlenir.” yanıtı, Y3’ün “Üniversite stratejik planları Açıköğretim fakültesindeki vizyon, misyon ve hedeflerle etkileşimlidir.” ifadesi bu görüşü destekleyen yanıtlar arasındadır. Stratejik planlarla ilgili önemli bir bulguda Y2 kodlu katılımcının “Aslında çok büyük veriler var ama biz zaman anlamında genellikle planlarla iş yapamıyoruz. Stratejik planlar yasalar gerektirdiği için hazırlanıyor ve bu doğrultuda kalıyor.” yanıtı ile konuya açıklık getirmiştir.

İşleyiş Teması

Türkiye’de uzaktan eğitim kurumlarındaki planlama süreçlerinin işleyişine bakıldığında, farklı kurumlardan farklı yöneticilerin benzer yanıtlar verdikleri görülmüştür. Planlama üzerinde etkili olan üst kurumlara dair Y1 kodlu görüşmeci “YÖK belirleyicidir. YÖK’ten olur alınarak planlar belirleniyor. Ayrıca hem ulusal, hem de uluslararası akreditasyon kurumları planlamada önemli.” ifadesini kullanarak açıklama yapmıştır. Uzaktan eğitim kurumlarının kendi içlerindeki planlama işleyişi konusunda Y4 kodlu katılımcı “en temelde stratejik plan referans alınır.” cümlesi ile öncelikli adımın stratejik planlar olduğuna dikkati çekmiştir. İşleyişle ilgili olarak Y1’in “Planlama işin çekirdeğinde başlıyor. Gerekli araştırmalar yapıp, işin uzmanlarına ulaşarak adım adım ilerleniyor. Bu noktada yönetim anahtar kavramdır.” yanıtı konuya açıklık getirmektedir. Y3 “planlama süreçlerinde birden fazla birim ve yönetici devreye giriyor.” cevabını vermiştir. Y5 ise, “Üst yönetimin yani rektörlüğün belirlediği politikalar çerçevesinde ilerleniyor. İlgili dekan

için bu süreç daha aktif işliyor. Dekan yardımcıları ve birim yöneticileriyle beraber planlar oluşturuluyor. Rektörlük, dekanlık ve ilgili birimler aracılığıyla strateji ve politikalar belirleniyor.” ifadesi ile planlama süreçlerine açıklık getirmektedir. Y4’te benzer şekilde “Fakülte yönetimleri rektörlüğe planlama süreçlerini iletir.”, “Uzaktan eğitim faaliyetleriyle ilgili her birimin ayrı ayrı planlama süreçleri vardır.” cümleleri ile yönetsel akışı ifade etmektedir.

Ülkemizde pandemi süreci ile birlikte var olan programlarını (ön lisans, lisans ve lisans üstü) uzaktan eğitim sistemi aracılığıyla öğrencilerine ulaştıran çok sayıda üniversite olmuştur. Ancak bunu Açıköğretim faaliyetleri başlığı altında ve fakülte düzeyinde gerçekleştiren kurum sayısı azdır. Farklı Açıköğretim kurumlarından yöneticilerle yapılan bu çalışmada, planlama fonksiyonunun işleyişi açısından kurumlar arası farklılıklar dikkati çekerken, etkilenme hatta birbirini örnek almanın söz konusu olduğu da görülmüştür. Bu konu ile bağlantılı olarak, Y4 kodlu katılımcı “Yapılanmamız diğer üniversitelere tam benzemiyor biraz farklı. Ama mesela diğer kurumlardan hocalarımızla bir arada olduğumuz toplantılarda benim edindiğim izlenim, kurumların birbirini takip edip örnek aldığı. Neyi karar verdiler. Neyi değiştirdiler. Hangi alanda program açtılar gibi. Bu benim hala devam ettiğine inandığım bir etkileşim. Mevzuat benzerliklerinde dahi bunu görmek mümkün” ifadelerini kullanmıştır. Y1 “Diğer kurumların iç işleyişinde belli adımlar benzerde olsa mutlaka değişimler vardır.” yanıtını vermiştir. Y3 “Öncelikleri farklı olduğu için üniversitelerin uzaktan eğitim konusundaki planlama süreçlerinde değişiklikler olduğunu düşünüyorum.” ifadesini kullanırken, Y5 “Bizde sisteme bağlı birim ve departmanlar diğer kurumlara göre farklı. Buda hiyerarşik yapımızı farklılaştırıyor. O nedenle planlama faaliyetleri açısından benzerlikler olsa da işleyişte uygulama farklılıklarımız olduğu düşüncesindeyim.” ifadesi ile konuya açıklık getirmiştir.

Yöntem Teması

Uzaktan eğitim kurumlarının planlama sürecinde kullandıkları yöntemlere bakıldığında, toplantıların önemli bir başlık olduğu görülmektedir. Y1 bu konuda “Deneyimli insanlar ve uzmanlarla arama toplantıları yapılır.”, “Yüz yüze ya da uzaktan eğitimin ruhuna uygun şekilde senkron-asenkron çevrimiçi ortamlarda toplantılar yapıyoruz.” ifadelerini kullanırken, Y5 “Üniversite yönetim kurulu, üniversite senatosu, fakülte yönetim kurulu ve koordinasyon toplantılarıyla planlar netleştiriliyor. Tüm paydaşların katılımı, görüş ve önerileri doğrultusunda kararlar belirleniyor.” cümleleri farklı adlar altında toplantıların önemine vurgu yapmaktadır. Y3 kodlu katılımcı “Toplantılar yapılıyor. Yönerge, yasa ve düzenlemeler hem idari, hem de mali anlamda belirleyici.” ifadesi ile planlama sürecinde dikkate alınan yöntemlere açıklık getirmektedir. Y4 “Üniversitenin stratejik plan komisyonu planlama süreçlerinde etkili” ifadesi ile komisyonların planlama konusundaki etkisine vurgu yapmaktadır. Ayrıca “Kurumsal bilgi sistemleri ve haberleşme uygulamaları planlama süreçlerindeki aktif iletişim için önemlidir.”, “Birimlerin kendi içlerinde düzenli toplantıları oluyor.” ifadeleriyle planlama sürecinde kullanılan yöntemlere vurgu yapmaktadır. Yöntem olarak önemli görülen bir diğer konuda B planlarıdır. Bu konuda Y1 ve Y5 “Mutlaka B planları yapılıyor.” cevabını vermiş hatta Y5 “Hangi süreçte, hangi riskler var, risk planları her yıl hazırlanıyor tüm birimler tarafından güncelleniyor. Olası risklerde nasıl bir yol izleneceği önceden kestirilmiş durumda.” ifadesini kullanmıştır. Y2 kodlu katılımcı ise; planlama yöntemleri konusunda “Özellikle sınav uygulamaları gibi teknik alt yapı gerektiren konularda pilot uygulamalara başvuruluyor.”, “İşleyişle ilgili sorunlarda çalışanlara fikir soruluyor. Öğrenenlerden uzun yıllar anketler toplandı. Diğer fakültelerin yöneticilerine soruluyor. Alan uzmanlarından görüş almıyor.” yanıtını vermiştir.

Paydaş Teması

Uzaktan eğitim kurumlarının planlama fonksiyonunu gerçekleştirirken etkilendikleri paydaşlar da önemli bir konudur. Araştırmada tüm katılımcıların yanıtlarında yer verdikleri YÖK, yüksek öğretimdeki tüm kurumlarda olduğu gibi uzaktan eğitim kurumları içinde önemli bir aktör olarak kabul edilmektedir. Y2 kodlu katılımcı “Bizim en önemli paydaşımız YÖK. YÖK’ün aldığı bazı kararlar var. Mesela her programı açamıyorsunuz.” ifadesi, Y1’in “YÖK bir sürü başlıkta uzaktan eğitim kurumları üzerinde etkili” cevabı, Y3’ün “Sunulan içeriğin değişimi de YÖK etkisinde planlanıyor.”, “Strateji bizden çıkıyor. Sonrasında YÖK’ün kararları dikkate alınıyor” ifadeleri bu bulguyu güçlendiren yanıtlar arasında yer almaktadır. Dış paydaşlar içerisinde YÖKAK’ta etkili görülmektedir. Y4’ün “YÖKAK’a bazı raporlar hazırlandı ve gönderildi. Planlama süreçlerine bu raporların yansıtıldığı görüldü.” ifadesi ve Y2’nin “vizyon misyon bağlamındaki çalışmalar YÖKAK kalite programları çerçevesinde yapılıyor.” ifadesi bu paydaşın etkisine vurgu yapmaktadır.

YÖK ve YÖKAK dışında etkili olan aktörler arasında Y3’ün belirttiği “Öğrenenler ve akreditasyon kurumları” önemli paydaşlar arasında sayılabilir. Y1 bu tema ile ilgili “öğrenenler, editörler ve akreditasyon kurumları” ifadesini kullanmıştır. Y5 uzaktan eğitim kurumları adına “işbirliği içinde olunan protokol imzalanan kurumları”, “birim yöneticileri ile yapılan toplantılarda alınan geri dönüşleri” paydaş etkileşimine örnek vermiştir. Y4 ise “Öğrencilerden gelen istek ve itirazların dikkate alındığını biliyorum. Mezun tarafındaki geri bildirim zayıf ama öğrenci anketlerindeki geri bildirimler işleniyor. Akademik personele uygulanan memnuniyet anketleri var.” ifadeleriyle planlamadaki öğrenen ve öğretene katkısına vurgu yapmaktadır.

Süre Teması

Uzaktan eğitim kurumlarında planlama fonksiyonu analiz edilirken dikkate alınan bir diğer tema süredir. Ülkemizdeki kurum yöneticileriyle yapılan görüşmelerde 10-15 yıllık plan vadeleri kullanılmadığı, onun yerine kısa ve orta vadeye yakın periyotların plan süreleri için belirleyici olduğu görülmüştür. Y1’in “2-3 yıllık önümüzü görmeliyiz.” ve Y2’nin “Genelde yıllar bazında planlara bakılıyor.” ifadeleri konuya açıklık getiren yanıtlar arasındadır. Benzer şekilde Y3’ün “Genelde bir sonraki dönemin eğitim öğretim dönemi plan vadesi kabul ediliyor. Kayıt tarihi, sınav tarihi, akademik takvim buna göre planlanıyor. Stratejik planda daha uzun vadeli dört yıllık planlama yapılıyor.” yanıtı, Y4’ün “plan süreleri yapılan işe göre çok değişir. Mesela bizde her şeyin bir takvimi olur. 1 yılda olabilir. Gecikmiş bir işe 2-3 aylık sürelerde olabiliyor. Stratejik planlar ise 2 ya da 3 yıldan daha uzun dönemleri kapsar.” cevabı plan sürelerinin uygulama örneklerine dair fikir vermektedir. Son olarak Y5 kodlu katılımcı ise “Uzun vadeli planlar üst yönetimler tarafından belirlenen dört yıllık stratejik planlar oluyor. Kısa vadeli 6 ay ile 1 yıl arası olabilmekte. Bizim görev aldığımız birimde yaptığımız iş gereği daha kısa süreli 3-4 aylık planlarda hazırlanabiliyor.” ifadesi ile uygulamada karşılaşılan plan sürelerine açıklık getirmiştir. Tablo 3’te süre ve düzey açısından ülkemizdeki uzaktan eğitim kurumlarında görülen plan türlerini gruplandırılmış şekilde görmek mümkündür.

Tablo 3. Uzaktan Eğitim Kurumlarındaki Plan Türleri

SÜRE	TEORİ	UYGULAMA	DÜZEY	TEORİ	UYGULAMA
Kısa vade	1 yıldan az	2-3 ay	Operasyonel	Rutin alt düzey iş kararları	Sıklıkla görülür

Orta vadeli	1-5 yıl arası	1 yıl	Taktik	Orta düzey	Belli süreçlerde
Uzun vadeli	5 yıldan fazla	4 yıl	Stratejik	Olağan dışı üst düzey kararlar	Nadiren görülür

Teoride olması gereken ve uygulamada görülen durumları karşılaştırmalı veren Tablo 3'e bakıldığında Türkiye'de uzaktan eğitim faaliyetlerine ilişkin kararlar alınırken 10-15 yıllık sürelerle hareket edilmediği, daha kısa vadeli adımlarla ilerlendiği görülmektedir. Ayrıca rutin işlerin planlama da ön plana çıktığı, olağan dışı kararların planlarda daha az görüldüğü dikkati çekmektedir. Uzun vade denildiğinde ise üniversite stratejik planlarından bahsedildiği anlaşılmaktadır.

Gelecek Teması

Uzaktan eğitim kurumlarındaki planlama fonksiyonunu irdeleyen bu çalışmada ele alınan son tema; kurumların gelecek öngörülerini ele almaktadır. Planlama fonksiyonu geleceği tasarlamayı amaçladığı için bu öngörülerde oldukça değerlidir. Araştırmaya destek veren kurum yöneticilerinden Y5, uzaktan eğitimde gelecekle ilgili düşüncelerini “Daha fazla öğrenen odaklı bir yaklaşım sergilenmeli. Öğrenen beklentileri dikkate alınmalı. Onların paydaş olarak süreçte daha aktif yer alması, hazırlanacak ürün ve hizmetlerin şekillendiricisi olması sağlanmalı.” diyerek ifade etmiştir. Y3 kodlu katılımcı da “Geleceği tasarlayabilmek ve bu sistemin etkinliğini artırabilmek amaçlı öğrencinin analizi iyi yapılmalı. Kimler geliyor, bizden ne bekliyor, ona ne verebiliriz soruları yanıtlanmalı.” ifadesi ile öğrenen konusuna vurgu yapmaktadır. Y4 “Araştırma geliştirme faaliyetleriyle, bu alandaki eğilimlerin neler olduğunun görülmesi çok önemlidir.” cümlesini kullanıp, “Toplumsal katkı konusuna ağırlık verilmeli.” ifadesine değinip, “Daha farklı coğrafyalarda biraz daha uluslararasılaşma hedeflenmeli.” cevabını vererek uzaktan eğitim kurumlarının araştırma, topluma katkı ve ülke dışı pazarlara yönelim potansiyelini açıklamaktadır. Y1 “Gelecekte kişisel öğrenme ağları artacak. İnsanları bu ağlara yönlendirmek gerekecek. İleride bu sistem içerisinde Metaverse’ü göreceğiz. Üç boyutlu iletişim teknolojilerini göreceğiz. Kitlesele açık çevrim içi dersler olacak. Okul ve diploma dışındaki öğrenme talebini karşılayacak hizmetler artacak. Bunlara yatırım yapmalıyız. Özellikle teknolojide uzun vadeli planlar yapılmalı. Reaktif değil, proaktif olunmalı.” ifadeleri ile gelecek öngörülerine ilişkin yanıt vermiştir. Y2 kodlu katılımcı ise; “Tüm dünyada gidişat meslek ve eğitimin iç içe geçmesine doğru kayıyor. Eğitim süreleri kısalıp, doğrudan meslek kazandırmaya odaklanılıyor. Üniversiteler bir taraftan meslek, diğer taraftan 21. yy yetenekleri kazandıracak. Bu nedenle geleceğin meslekleriyle ilgili öngörü çalışmaları ve ihtiyaç analizleri yapılması gerekli. Dünyada neler olup, bittiğini görüp, kendi yapımıza özgü ve dünyaya örnek olacak şekilde plan yapmalıyız. Sonrasında ise bunu tüm paydaşlarla paylaşıp, birlikte hareket etmek önemli.” yanıtı ile uzaktan eğitimi bekleyen geleceği ve planlamanın nasıl işleme gerektiğine dair görüşlerini paylaşmıştır.

4. Tartışma

Yönetsele hiyerarşi içerisindeki temel adım olan planlama fonksiyonunu uzaktan eğitim kurumları üzerinde analiz etmeyi amaçlayan bu çalışmada belirlenen temalar üzerinden değerlendirmeler yapılmaktadır. Planlama fonksiyonu ilk olarak konu başlıkları açısından ele alınmıştır. Açılacak ön lisans, lisans, lisans üstü programların planlanması gelecekle ilgili kararlar alınan ve kurumların ortak verdiği cevaplardan ilkidir. Program planlama kavramı bu kadar sık ve önemle üzerinde durulan bir konu olması nedeniyle ön araştırma, analiz ve program geliştirme çalışmalarına ağırlık verilmesi gereken bir nitelikte görülmektedir. Gelecekte ortaya çıkacak ya

da modası geçecek meslekler, paydaş ihtiyaçları, trend öngörülerini ile program planlaması yapıp, bölümler yapılandırılabilir. Ülkemizdeki uzaktan eğitim kurumlarında çalışan yöneticilerin planlama konuları içerisinde değindiği diğer başlıklar arasında öğrenenlere içerik üretimi, ders materyali tasarımı, ölçme değerlendirme hazırlıkları, sınav organizasyonları gibi konular yer almaktadır. Bu yanıtlar rutin işlerin ve operasyonel faaliyetlerin planlama konularındaki ağırlığına dikkati çekmektedir. Bu alanda birbirine benzer işlerin üretimi yerine özgünlük boyutunun ön plana çıkarılması ve her kurumun kendi şartlarına, hedef kitlesine, teknik imkanlarına ve insan potansiyeline göre gelecekle ilgili içerik planlamasına gitmesi önemlidir. İçeriklerin yetersizliği ve güncellenmemesi uzaktan eğitim için tehdit olarak görülen temel konular arasındadır (Özköse vd., 2013). Ozan'da (2022) öğrenen, öğretenden ve kaynaklar arasında bağlantının düzgün kurularak, öğretim tasarımı ilkeleri ve eğitim kuramlarının desteğiyle öğrenme programlarının organize edilmesi gerekliliğine ve uzaktan eğitimde içerik zenginliği oluşturmanın önemine vurgu yapmaktadır.

Planlamaya konu olan bütçe, performans, harcamalar, birim eylem planları gibi başlıklar genellikle yıllık düzenlenen, daha üst düzey kararları içeren konular arasındadır. Bu konu başlıkları; devletin, kalite kuruluşlarının ve akreditasyon kurumlarının gerektirdiği şartlar üzerinden şekillenen planlardan olması nedeniyle kurumlara düşen kendilerine en uygun kriterler ve öncelikler üzerinden planlama fonksiyonunu gerçekleştirmeleridir. Her kurumun bütçesi aynı olamayacağı gibi performans hedefleri de aynı değildir. Faaliyet birimleri, harcama kalemleri, kurum büyüklüğü, geçmişi, yönetim tarzı planlama adımları üzerinde etkili olan ve dikkate alınması gereken unsurlardandır. Özkalp'in de (2001), belirttiği gibi kurumlarda her zaman geçerli olabilen bir yaklaşım geliştirmek ya da her kuruma uyan tek bir çözüm bulmak mümkün değildir. Dolayısıyla örgütlerin karşılaşılan duruma ve içinde bulunulan koşullara göre farklı yaklaşım tarzları geliştirip, uygulayan bir anlayışa sahip olması gerekmektedir. Böylece uzaktan eğitim kurumları da durumsallık yaklaşımı ile bütçe, birim eylem planları gibi üst düzey kararlarda daha aktif yönetsel adımlar atabilir.

Yönetimin ilk adımı olan planlama fonksiyonu için önemli bir diğer başlık amaçlardır. Amaçların ortaya konulmasında öncelikli olan kavramlardan; misyon, vizyon, hedef ve stratejilere bakıldığında, ülkemizdeki uzaktan eğitim kurumlarının ortak kelimeler tercih ettikleri tespit edilmiştir. Eş anlamlı kelime kullanımının olduğu misyon ve vizyon cümlelerinde kısa ya da uzun fark etmeksizin yakın anlamlı ifadeler benimsenmiştir. Misyonda "yaşam boyu öğrenme, hayat boyu öğrenme, e-öğrenmeyi yaşam biçimi haline getirme" kelimeleri bu benzerliği göstermektedir. "Öğrenme teknolojileri, yüksek teknoloji, dijital eğitim" kavramları da teknoloji boyutundaki benzer ifadelerdir. Vizyon cümleleri "küresellik, uluslararası standartlara sahip olma, dünya çapında" kelimelerinin kullanımıyla yakın anlam kazanırken, "öncü olma, itibar, ileriye gitme" ifadeleriyle ortak amaca vurgu yapmaktadır. Kurumların resmi misyon ve vizyon ifadelerinin dışında katılımcıların verdikleri yanıtlara bakıldığında; eğitim odaklılık, fırsat eşitliği, kalite, ileri teknoloji, yerelden evrensele bakış açısı, toplumsal katkı, yaşam boyu öğrenme kavramlarının resmi ifadelerde olduğu gibi öne çıktığı görülmüştür. Bu bağlamda ülkemizdeki uzaktan eğitim kurumlarının amaç benzerliği ve gelecek hedefleri açısından birbirlerine yakın olduğu ifade edilebilir. Stratejik hedefler içinde bu etki söz konusudur. YÖK ve Üniversite etkisinde belirlenen stratejik planların farklı Açıköğretim fakülteleri için benzer şablonlar ve içerik şartlarına sahip olduğu dikkati çekmektedir. Bu bağlamda kurumların temel hedeflerini belirleyen kavramlar açısından kurumlar arası örnek alma (benchmarking) söz konusudur. Bu konu

makro düzeyde işlendiğinde örgütlerin yapı ve davranışlarının birbirine doğru yaklaşması eş biçimlilik (isomorphism) olarak tanımlanabilir. Kurumların ayakta kalabilme iç güdüsüyle başarılı olan örnek alma ya da yasal zorunluklara uyma gerekçeleriyle, bir süre sonra örgütler arası benzeşme yaşadığı görülmektedir (Di Maggio ve Powell, 1983). Ancak ülkemizdeki uzaktan eğitim kurumlarının büyüklüğü, geçmişi, imkan ve olanakları aynı değilken, bu derece benzer amaçların benimsenmesi kurumların özgünlüğünü, maliyet riskini ve ortaya çıkacak ürün ve hizmet kalitesini etkileyecek sorunları da beraberinde getirebilir. Demir ve Yılmaz da (2010) özgünlük sağlama konusunda stratejik planlama sürecinin başlangıcında yer alan ve kurumların kendisine ayna tuttuğu durum analizlerine vurgu yapmaktadır. Ülkemizdeki uzaktan eğitim kurumlarının da öncelikle kendilerine ait durum analizleri yapması, sonrasında misyon, vizyon ve hedeflerini belirlemesi gereklidir. Durum analizlerinde kurum tarihi, yasal yükümlülükler, mevzuat analizi, faaliyet alanları, maddi olanaklar, paydaş analizi, kurum içi değerlendirme ve çevre analizi gibi esaslar değerlendirilmektedir (Gözlükaya, 2007: 42-43). Tüm bu analizlerden yola çıkarak misyon, vizyon ve stratejik öngörülerini belirleyebilen kurumlar, rakiplerinden farklı olan yanlarını öne çıkarabilir. Hatta bir sonraki aşamada kendine özgü bir “Mavi Okyanus Stratejisi” geliştirme imkanı elde edebilir. Bu durum uzaktan eğitim kurumlarının pazar payı, kurumsal başarı ve marka itibarı konularında güçlenmesine katkı sağlayabilir. Ayrıca uzaktan eğitim kurumlarında üniversite yönetimleri ve yüksek öğretim kurumlarının hedefleri doğrultusunda belirlenen misyon, vizyon ve stratejik hedeflerin çalışanlarla birlikte belirlenmesi de, benimsenme ve sahip çıkma anlamında önemlidir. Acar’da (2007: 43) bu konuda üst yönetimler tarafından oluşturulan ve çalışanlara dayatılan stratejik ifadelerin başarısının daha az olduğuna ve alt seviyedeki ilgili birim yöneticileri ve ilgili personelden gelen bildirimlerle uyumlu şekilde kavram geliştirmenin önemine değinmektedir.

Uzaktan eğitim kurumlarının planlama fonksiyonu kapsamındaki işleyişleri ele alındığında üniversite yönetimlerinin etkisi bir kez daha ortaya çıkmıştır. Rektörlük, fakülte yönetimi, ilgili birim yöneticilerinin akışta yer aldığı ve plan onaylarının üst kurum YÖK tarafından verildiği yapıya katılımcılar dikkati çekmektedir. Teoride ihtiyaç analizleri, arama toplantıları, hedef kitle beklentileri önceliği ifade edilse de, planlama süreçlerindeki ön çalışmaların daha az yapıldığı ve daha hızlı karar alındığı katılımcılar tarafından belirtilmiştir. Tıpkı amaçlarda olduğu gibi işleyişte de uzaktan eğitim kurumlarının faaliyet süreçleri ve yasal mevzuatlar açısından birbirine benzeme eğilimi ortaya çıkmıştır. Araştırma kapsamında tespit edilen bu eğilime rağmen, kurumların kendine has nitelikleri nedeniyle uygulama farklılıkları olduğu da dikkati çekmektedir. Ülkemizdeki uzaktan eğitim kurumlarının bazıları daha sistematik ve kapsamlı işleyişlerle planlama fonksiyonunu yürütürken, bazıları daha yalın iş süreçleri benimsemektedir. Burada önemli olan kurumsal şartlar ve ihtiyaçlardır. Hiyerarşik yapı, liderlik tarzları, kullanılan bilgi sistemleri, hatta örgüt kültürü dahi bu işleyişin şekillenmesinde belirleyici olabilir. Planlama işleyişinin başarılı olması için karar alma, bilgi ve emir akışları kadar amaca ulaştıracak faaliyet adımlarının önceden belirlenmesi, sürecin izlenmesi ve performans ölçümleri de önemlidir. Ülkemizde faaliyet adımları ve projeler üzerinden çalışmayı başaran uzaktan eğitim kurumlarında genel olarak yeterliliği düşük olan konular ise; süreç izleme, geri bildirim ve performansların değerlendirilmesi adımları olarak dikkati çekmektedir. Öztop’ta (2007: 70) bu konuda hızlı değişimlerin yaşandığı çevrelerde her şey planlandığı gibi gitmediği için planlarla ilgili beklenmedik durumlar ortaya çıkabileceğine işaret edip, gerektiğinde değişiklik ve düzeltme yapabilmek için sürekli bir izleme, değerlendirme ve performans ölçümü aşamasının gerekliliğini ifade etmiştir.

Uzaktan eğitim kurumlarının planlama yaparken başvurdukları yöntemler dikkate alındığında, kurum yöneticilerinin ortak verdikleri yanıtlar arasında yüz yüze ya da çevrim içi toplantılar en başta yer almaktadır. Plan yaparken dikkate alınan çerçeve belirleyici yönerge ve yasalar, sıklıkla değinilen diğer kavramlar arasında olmuştur. Kurumsal bilgi sistemleri ve haberleşme ağlarının planlama süreçlerindeki iletişim yapısının temelini oluşturduğunu ifade eden katılımcıların bazıları risk planları ve B planlarına değinirken bazıları ise pilot çalışmalara başvurduklarını ifade etmiştir. Uzaktan eğitim büyük bir mecradır. Çok değişkenli bu eğitim sisteminde planlama yapılırken, arama toplantısı, paydaş katılımı, senaryo analizleri, Delphi tekniği, simülasyon çalışmaları, fayda-maliyet analizleri, kritik yol ve seçenekli değerlendirme gibi planlama tekniklerine de başvurulabilir. Kalite çemberleri, beyin fırtınaları gibi metotlarla katılım artırılabilir. Ayrıca program ve insan kaynağı planlama konusundaki iş analizi ve iş geliştirme teknikleri de uzaktan eğitim kurumlarının aktif olması gereken yöntemler arasında değerlendirilmektedir. Planlama konusunda hem kurumları, hem de çevreyi iyi irdeleyen analiz yöntemlerinden bir diğeri SWOT analizidir. Bu analizi, kurum başarısı üzerinde kilit role sahip olarak değerlendiren Şahin (2006: 41), stratejik kararlar alınırken kurum ve çevresiyle ilgili faktörleri belirleme ve rekabet üstünlüğü sağlayacak alternatifleri ortaya koyma konusunda yöntemi önemli görmektedir.

Ülkemizdeki uzaktan eğitim kurumlarında planlama fonksiyonu gerçekleştirilirken önemsenen paydaşlardan ilki YÖK'tür. Yüksek öğretim için belirleyici olan YÖK, gerek açılacak programların olurunun alınmasında, gerek yasal sınırlar ve çerçevelerin takibinde etkili görülmektedir. Bu nedenle YÖK ile ilişkilerin güçlendirilmesi için çaba gösterilmesi gerekir. İmzalanacak protokoller, toplantılar, buluşmalarla ortak ve etkileşimli çalışma ortamları artırılabilir. Araştırmaya destek veren katılımcılar YÖK'ün haricinde dış paydaşlar açısından öğrenenler, akreditasyon kurumları, mezunlar ve protokol imzalanıp işbirliği yapılan dış kurumlardan söz etmiştir. Kurum yöneticileri paydaş görüşleri düzeyinde özellikle öğrenen anketlerinden bahsetmektedir. Katılımcılar iç paydaşlar konusunda ise birim yöneticileri, çalışanlar, editörler ve alan uzmanlarının önemine değinmektedir. Tüm bu paydaşlar uzaktan eğitim kurumlarının geleceği belirlenirken etkili görülen aktörler arasındadır. Sonuç olarak ifade edilebilir ki; ülkemizde uzaktan eğitim kurumlarının paydaş dönüşleri alma çabası vardır. Bunları uygulamaya kazandırma konusunda ise iyileştirmeler yapılabilir. Paydaşlardan gelen geri dönüşler uygulamaya yansıtılarak, sistemin daha aktif çalışması, planlama hatalarının düzeltilmesi ve kurumların daha iyiye ulaşabilmesi sağlanabilir. Öğrenenlerin memnuniyet anketleri, öğrenenlerin performanslarına ilişkin rapor ve bildirimler, sistemin ve üretilen içeriklerin etkinliğini gösteren sayısal istatistiklerin daha kapsamlı incelenmesi, ilgili kişi ve birimlere daha aktif iletilmesi gerekmektedir. Benzer şekilde akreditasyon ve kalite kurumlarından alınan raporlar içinde uygulamaya yansıtma önemlidir. Bunlara ek olarak kullanılan bilgi sistemlerinin entegre çalışması da paydaşlar arasındaki etkileşimi ve bağı kuvvetlendirebilir. Canbaz ve Yıldız'da (2014) bu bağlamda bütünleşik bilgi sistemlerinin planlama fonksiyonu üzerinde karar alma, stratejik planlamadaki faaliyetleri takip etme, problem çözüme, üretim maliyetlerini yönetme, finansal ve kurumsal etkinliği sağlama boyutları üzerinde anlamlı etkileri olduğunu ifade etmektedir.

Uzaktan eğitim kurumlarında geçerli olan plan sürelerine bakıldığında, uzun vadeli planların diğelerine göre daha az olduğu, hatta orta vadeli planların uzun vadeli gibi ifade edilebildiği dikkati çekmiştir. Operasyonel süreçleri ilgilendiren planlarda acil işler için 2-3 aylık takvimlerle

hareket edilirken, eğitim-öğretim dönemini kapsayan faaliyetlerde 6 aylık ya da 1 yıllık vadelerin daha sık kullanıldığı görülmektedir. 10-15 yıllık planlamaya gidilmediği, uzun vade denildiğinde 3 ile 4 yıllık stratejik planlardan bahsedildiği ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda olağan dışı kararları içeren planların uygulama azlığı dikkati çekerken, daha operasyonel ve orta vadeli kararları içeren planların yoğunluğu tespit edilmiştir. Operasyonel planlar sıklıkla kullanıldığı için tüm uzaktan eğitim kurumlarının bu seviyedeki karar verme ve planlama becerilerini artırması önemlidir. Planlama fonksiyonunun daha aktif uygulanabilmesi ve bu alandaki geleceğin etkin şekilde inşa edilebilmesi için operasyonel ve taktik planlardaki başarı kadar stratejik yani 10 yıl ve üzeri süreleri kapsayan planların da sayısı ve başarısının artması gereklidir. Bu bulguyu destekleyen bir başka çalışma Türkiye’de faaliyet gösteren 128 devlet üniversitesi üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmada stratejik planların kurumlar tarafından bir prosedür olarak görüldüğü ayrıca stratejik yönetim bilincinin henüz tam olarak yerleşmediği ortaya çıkmıştır (Bahar, 2020). Bir başka araştırmacı Öztop ise (2007: 33) bu konuda kamu ve özel fark etmeksizin tüm örgütlerin vizyon sahibi, değişiklikleri zamanında görebilen, hızla cevap verebilen ve bunu uygulayan stratejilere gereksinim duyduğunu dile getirmektedir. Ayrıca stratejik planlamanın önem kazanmasındaki temel faktörleri; değişimin evrensel bir nitelik kazanması, teknolojiye yaşanan hızlı değişimler ve rekabetin artması gibi nedenlere bağlayarak uzaktan eğitim alanını da kapsayan unsurlara değinmiştir.

Uzaktan eğitimin geleceği nasıl olmalı ve planlama süreçleri ne şekilde inşa edilmeli başlığında, paydaşlarla etkileşim, özellikle de öğrenen odaklı olmanın önemi ortaya çıkmıştır. Uzaktan eğitim kitlesel bir hizmet anlayışına sahip olsa da günümüzün bireysel beklenti ve ihtiyaçları doğrultusunda kişisel öğrenme ağlarına daha çok odaklanması gerekmektedir. Sistemi etkileyen paydaşlara ait anket ve görüşlere daha sık yer verilmesi önemlidir. İşverenler, mezunlar gibi aktif olarak ulaşılamayan paydaşlardan dönüşler alınması planlama boyutuna değer katacak unsurlar arasındadır. Ülke içinde yeni rekabet stratejileri belirlenmelidir. Ulusal faaliyetlerin ötesine geçilmesi ülke dışında yeni hedef kitle ve pazarlara ulaşılması gerekmektedir. Örneğin; ülkemizde uzaktan eğitim hizmeti veren kurumların az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kendine hedef kitle oluşturması mümkün olabilir. Veri tabanı ve insan kaynağına sahip olan uzaktan eğitim kurumlarının dünyaya açılabilmesi için ileri teknolojiye de proaktif olarak yatırım yapılması önemlidir. Derslerin, materyallerin olduğu kadar, staj ve sınavların hatta mezuniyetlerin elektronik ortamda, bir adım öteye geçerse sanal gerçeklik içeren dünyalara taşınabilmesi geleceğin uzaktan eğitim vizyonunda yer alabilir. Bu konuda Özköse ve arkadaşları da (2013), uzaktan eğitimde gelişen teknolojiye ayak uydurmanın önemine değinerek bu başarılmazsa programların zarar göreceğine ve bu yüzden sistemlerin güncellenmesi, teknolojinin gerisinde kalmayarak yeni adımlar atılması, alt yapıya önem verilmesi gerektiğine değinmiştir.

Planlama fonksiyonuna ilişkin dikkatli ve başarılı uygulamalar gerçekleştiren ülkemizdeki uzaktan eğitim kurumlarının bundan sonrasında kendi geleceklerini doğru şekilde inşa etmeye devam edebilmesi için ihtiyaç ve beklentileri daha iyi tespit edebilmesi, değişen dünyanın nereye gittiğini iyi görebilmesi önemlidir. Bu bağlamda planlama analizlerine daha sistematik yer verilmesi, paydaş dönüşleri ve ARGE çalışmalarına daha çok başvurulması gereklidir. Sektör içinde yer alan kurumların aynı formülleri benimsemesi yerine kendine özgü yol haritaları çizebilmesi de uzaktan eğitim sistemi adına destekleyici olarak değerlendirilen konulardandır.

Sonuç

Belirsizliklerle dolu bir dünyada yarını öngörmek bile zorken geleceği inşa etmenin kolay olmadığı bir gerçektir. Planlama; kurumlar için bu işlevi gerçekleştirmeye çalışan, içeriğinde kararların, risklerin, hayallerin, cesaretin, araştırmanın, adımların olduğu bir yönetim fonksiyonudur. Ülkemizde uzaktan eğitim alanında faaliyet gösteren kurumların planlama fonksiyonunu nasıl gerçekleştirdiğini analiz etmeye çalışan bu çalışmada, alana dair durum tespitleri yapılmıştır. Farklı uzaktan eğitim kurumlarında görev alan üst düzey yöneticilerle yapılan görüşmelerle veriler toplanmış ve belirlenen tema ve kodlar üzerinden betimsel analiz sonuçları ortaya konulmuştur. Plan konuları, amaçlar, paydaşların etkisi, uzaktan eğitim için geçerli olan plan süreleri, işleyiş tarzı, planlama yöntemleri ve uzaktan eğitim alanına ilişkin gelecek öngörülerini araştırma için belirlenen tema başlıklarıdır. Araştırma bulguları incelendiğinde; ülkemizdeki uzaktan eğitim kurumlarında stratejik planlama olarak adlandırılan uzun dönemli planlar yerine daha kısa ve orta dönemli planların tercih edildiği görülmüştür. Bu bağlamda stratejik kararların öne çıkması gerekmektedir. Çünkü stratejik kararların başarısı alt düzey kararlar içinde önem arz eder. Bu bağlamda stratejik planlama sürecinin adımları uzaktan eğitim kurumlarında daha aktif uygulanabilir. Senaryo analizi, delphi tekniği, fayda-maliyet analizi, SWOT analizleri gibi birçok tekniğin daha sistematik kullanımı gerekmektedir. Planlamaya en sık konu olan operasyonel kararlar için uygulanan yöntemlerin geliştirilmesi uzaktan eğitim alanı için önemli bir diğer adımdır. Sorun çözme, karar alma, risk öngörme yöntemleri daha sık kullanılarak operasyonel planlama süreçleri gerçekleştirilebilir. Araştırmada misyon, vizyon ifadelerine bakıldığında; uzaktan eğitim kurumlarının birçoğunun yakın ifadeler tercih ederek, eş biçimliliğe sahip olduğu görülmüştür. Yasal zorunluluklar ve rekabet baskısı nedeniyle aynı sektörde yer alan kurumların benzeme eğilimi normal kabul edilse de örgütsel şartlar, imkan ve ihtiyaçlar farklı olduğu için her bir kurumun kendine özgü gelecek senaryoları hazırlaması daha doğrudur. Bu bağlamda misyon, vizyon, stratejik hedeflerin belirlenmesi sürecinde üst yönetim kadar uygulama birimi çalışanlarından da dönüşler alınması sisteme katkı sağlayacak konular arasındadır. Kurum dışı etkili paydaşlar arasında görülen öğrenenlerden gelen geri dönüşlerin uygulamaya daha aktif yansıtılması aynı zamanda YÖK ve akreditasyon kurumları gibi dış paydaşlarla daha çok iş birliği yapıp ortak projeler gerçekleştirerek paydaş etkileşiminin artırılması da önemli konular arasında değerlendirilmektedir. Sonuç olarak; ülkemizde uzaktan eğitim kurumlarının planlama fonksiyonu ile ilgili temel faaliyetleri dikkatli uyguladığı ve başarılı adımlar attıkları tespit edilmiştir. Gelecekte bu kurumların başarısını devam ettirebilmeleri için ise, dünyadaki eğilimlerin daha yakından takibi, çevresel şartlara adaptasyon becerilerinin geliştirilmesi ve paydaş ilişkilerinin daha fazla güçlendirilmesi önemli görülmektedir.

Kaynakça

- Acar, E. (2007). *Yarı resmi bir örgütte stratejik planlama uygulaması: Aydın Ticaret Odası örneği* [Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi]. Adnan Menderes Üniversitesi.
- Anadolu Üniversitesi Web Sayfası. (2023). Açıköğretim Misyon ve Vizyonu. <https://aoskalite.anadolu.edu.tr/hakkimizda/misyon-ve-vizyon> adresinden 10.09.2023 tarihinde alınmıştır.
- Ankara Üniversitesi Resmi Web Sayfası. (2023). Vizyon ve Misyon. <https://ankuzef.ankara.edu.tr/hakkimizda/14-ankuzef/26-vizyon-ve-misyon> adresinden 11.09.2023 tarihinde alınmıştır.

- Bahar E. (2020). Örgüt kültürü analizi: Üniversite stratejik planlarına yönelik bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi, Journal of Business Research-Turk*, 12(2), 2017-2030.
- Balaban, E. (2012). *Dünyada ve Türkiye’de uzaktan eğitim ve bir proje önerisi*. İstanbul: Işık Üniversitesi. https://erdalbalaban.com/wpcontent/uploads/2012/12/UE_UzaktanE%C4%9Fitim_EB.pdf adresinden 20.09.2023 tarihinde alınmıştır.
- Bozkurt, A. (2017). Türkiye’de uzaktan eğitimin dünü, bugünü ve yarını. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 85-124.
- Cabı, E., & Ersoy, H. (2017). Yükseköğretimde uzaktan eğitim uygulamalarının incelenmesi: Türkiye örneği. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 419-429.
- Canbaz S., & Yıldız E. (2014). İşletmelerde stratejik planlama ve karar alma sürecinde yönetim bilgi sistemlerine ilişkin bir araştırma. *Akademik Bakış Dergisi*, 44(1).
- Çiğdem, T. (2007). *Kamu kurumlarında stratejik planlama* [Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi]. İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Demir C., & Yılmaz M.K. (2010). Stratejik planlama süreci ve örgütler açısından önemi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), 69-88.
- Di Maggio, P. J. & Powell, W. W. (1983). The iron cage revisited: Institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields. *American Sociological Review*, 48(2), 147-160.
- Dinçer, Ö. & Fidan, Y. (1996). *İşletme yönetimi*. Beta.
- Drucker, P. F. (2006). *The practice of management*. Harper Collins.
- Erzurum Atatürk Üniversitesi Web Sayfası. (2023). Açıköğretim Fakültesi Hakkımızda. <https://ataaof.edu.tr/s/hakkimizda> adresinden 11.09.2023 tarihinde alınmıştır.
- Gökçe, A. T. (2008). Küreselleşme sürecinde uzaktan eğitim. *D.Ü. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1-12.
- Gözlükaya, T. (2007). *Yerel yönetimler ve stratejik planlama: Modeller ve uygulama örnekleri* (Yayın No. 214881) [Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi]. <file:///C:/Users/user/Downloads/214881.pdf>.
- Guion, R. M. (2002). Validity and reliability. In S. G. Rogelberg (Ed.), *Handbook of research methods in industrial and organizational psychology*. Blackwell.
- Holt, D.H. (1993). *Management: Principles and practices*. Prentice Hall.
- İstanbul Üniversitesi Resmi Web Sayfası. (2023). Misyon, Vizyon, Temel Değerler. <https://auzef.istanbul.edu.tr/tr/content/fakultemiz/misyon---vizyon---temel-degerler> adresinden 11.09.2023 tarihinde alınmıştır.
- Kaçan A. & Gelen İ. (2020). Türkiye’deki uzaktan eğitim programlarına bir bakış. *Uluslararası Eğitim Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 6(1), 1-2.
- Kır, A. (2011). *Otel yönetiminde mimari yapının yeri ve önemi* [Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi]. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kidd T.T. & Song, H. (2007). A Case study of the adult learner’s perception of instructional quality. In Y. Inoue (Ed.), *Web based online courses*. Information Science.
- Koçel T. (2010). *İşletme yöneticiliği*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Koparal, C., & Özalp, İ. (Ed). (2013). *Yönetim ve organizasyon*. Anadolu Üniversitesi.
- Massie, J. L. (1983). *Essentials of management*. Ş.an Özalp (Çev.). Bayteş.
- Metin M. & Özcan A. (2015). Eğitim bilimine giriş. M. Metin, T. Aytaç (Ed.), *Eğitimle ilgili temel kavramlar*. Pegem Akademi.
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded source book* (2nd Ed). Thousand Oaks, CA: Sage.

- Moore, M. & Kearsley, G. (2012). *Distance education: A Systems view of online learning* (Third Edition). Belmont, CA: Wadsworth.
- Ozan, Ö. (2022). Uzaktan Eğitimin Tanımı. http://www.ozlemozan.info/index.php?option=com_content&view=article&id=1227:uzaktan-eitimin-tanm-&catid=108:uzaktan-eitim-&Itemid=291 adresinden 20.10.2023 tarihinde alınmıştır.
- Özarlan, Y. (2008). Uzaktan eğitim uygulamaları için açık kaynak kodlu öğrenme yönetim sistemleri. *Ankara: inet-tr'08- XIII. Türkiye'de İnternet Konferansı Bildirileri Kitabı*. (ss.55-60).
- Özkalp, E. (2001). *Örgütsel davranış*. Eskişehir: A. Ü. İşletme Fak. Yayını.
- Özköse H., Arı S. & Çakır Ö. (2013). Uzaktan eğitim süreci için SWOT analizi. *Middle Eastern & African Journal of Educational Research*, 5(41).
- Öztop, S. (2007). *Stratejik planlamanın belediyelere uygulanması* [Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi]. Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özyürek, A., Begde, Z., Yavuz, N. & Özkan, İ. (2016). Uzaktan eğitim uygulamasının öğrenci bakış açısına göre değerlendirmesi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 592-605.
- Rodriguez, C. O. (2012). MOOCs and the AI-Stanford Like Courses: Two Successful and Distinct Course Formats for Massive Open Online Courses. *European Journal of Open, Distance and E-Learning*. <http://www.eurodl.org/materials/contrib/2012/Rodriguez.pdf> adresinden 24.11.2023 tarihinde alınmıştır.
- Şahin, A. (2006). *Kilim işletmelerinde SWOT analizi, Uşak ve Eşme uygulaması* (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi). Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Şahin D. Ö. (2020). Açık ve uzaktan öğrenmede radyonun yeri. G. Kıyık Kıcıır (Ed.), "Dünyayı sınıfa getirmek" *Radyonun eğitim işlevi ve Türkiye'de eğitsel radyo programları*. Pegem Akademi.
- Tortop, N. İsbir, E. G., Aykaç, B. Yayman, H. & Özer, M. A. (2007). *Yönetim bilimi*. Ankara: Yargı.
- Van Fleet D. D. (1991). *Contemporary management*. Houghton Mifflin Company.
- Yozgat O. (1983). *İşletme yönetimi*. İstanbul: Meter Matbaa.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author

Gürkan KANAT* Mesut ORUÇ**

Makale Adı/Article Name

**Polis Teşkilatının Uluslararası Güvenlik Açısından Önemi:
Türkiye Özelinde Bir Araştırma**

*The Importance of Police Organizations in Terms of International
Security: A Research Specific to Türkiye*

ÖZ

Türkiye; tarih boyunca farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış, jeopolitik konumu nedeniyle birçok uygarlığın kesişim noktasında yer almış, kültürel ve ticari açıdan her zaman önemli bir bölge olmuştur. Son yıllarda dünya genelinde yaşanan terör saldırıları ve giderek daha da belirginleşen farklı kategorilerdeki güvenlik tehditleri, Türkiye'nin güvenliği konusunda tehdit ve riskleri de beraberinde getirmektedir. Türk Polis Teşkilatı bu tehditlerle mücadele etmek için ülkenin iç güvenliğinin ve uluslararası güvenliğinin sağlanması açısından hayati bir öneme sahiptir. Özellikle uluslararası iş birliği ve insan haklarına saygı gibi konularda gösterdiği çaba, Türkiye'nin uluslararası güvenlik ve istikrarın sağlanması açısından önemli bir ortak olarak konumunu güçlendirmektedir. Bu bilgiler ışığında bu çalışmada Türk Polis Teşkilatı'nın uluslararası güvenlik açısından taşıdığı önem Türkiye özelinde ele alınarak değerlendirilmiştir. Küreselleşme ve artan uluslararası iş birliği, devletlerin güvenlik politikalarında polis teşkilatlarının rolünü daha da kritik hale getirmiştir. Türkiye; jeopolitik konumu ve bölgesel dinamikleri nedeniyle polis teşkilatının uluslararası güvenlikteki rolünü optimize etmek zorunda olan bir ülkedir. Bu bağlamda çalışmanın tamamlanmasına yönelik olarak yapılmış olan araştırmada nitel veri toplama yöntemlerinden biri olan gözleme ve analize dayalı bir araştırma yapılmıştır. Çalışmanın konusu ile ilgili olan olayların ve olguların bütüncül bir şekilde incelenmesine yönelik süreç, çalışmanın konusu ile ilgili kitap, makale ve dergi yayınlarının irdelemesi ile tamamlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Polis Teşkilatı, Uluslararası Güvenlik, Uluslararası İş Birliği, Organize Suçlar, Terörizm.

ABSTRACT

Türkiye; It has hosted different civilizations throughout history, has been at the intersection of many civilizations due to its geopolitical location, and has always been an important region in terms of culture and trade. Terrorist attacks around the world in recent years and increasingly evident security threats in different categories bring threats and risks to Türkiye's security. The Turkish Police Department has a vital importance in ensuring the internal security and international security of the country in order to combat these threats. Türkiye's efforts, especially on issues such as international cooperation and respect for human rights, strengthen its position as an important partner in ensuring international security and stability. In the light of this information, in this study, the importance of the Turkish Police Organization in terms of international security has been evaluated specifically for Türkiye. Globalization and increasing international cooperation have made the role of police organizations in the security policies of states even more critical. Türkiye; It is a country that has to optimize the role of its police force in international security due to its geopolitical location and regional dynamics. In this context, the research conducted to complete the study was based on observation and analysis, which is one of the qualitative data collection methods. The process of examining the events and facts related to the subject of the study in a holistic manner was completed by examining books, articles and journal publications related to the subject of the study.

Keywords: Turkish Police Organization, International Security, International Cooperation, Organized Crime, Terrorism.

* Doktorant, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, gurkankanat35@hotmail.com

** Öğr. Gör., Iğdır Üniversitesi, Iğdır Meslek Yüksekokulu, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, mesutoruc0476@gmail.com

Extended Abstract

Türkiye; It has hosted different civilizations throughout its history, has been at the intersection of many civilizations throughout history due to its geopolitical location, and has been an important region in terms of culture and trade. Türkiye; While it is a strategic country that has served as a bridge between Asia and Europe, it is also a critical country in terms of international security. Terrorist attacks and other security threats around the world in recent years pose a significant risk to Türkiye's security. To combat these threats, the Turkish Police Organization is of vital importance for the country's internal security and international security. Turkish Police Organization is one of the oldest police organizations in the world and was founded in 1845 and is one of the security institutions that play an important role for Türkiye's security. It contributes to the international security of the country by intervening in events both domestically and abroad. Turkish Police Organization, one of Türkiye's most important organizations in ensuring the rule of law and security; It performs duties such as ensuring the security of the society, preventing crimes, catching criminals and ensuring their prosecution. In addition, the Turkish Police Organization works to protect the lives, rights and freedoms of citizens. Therefore, the presence of the Turkish Police Organization is very important for Türkiye's security and prosperity in the international arena.

The importance and functions of the Turkish Police Organization in terms of international security are quite extensive. Because international security; It is extremely important for world peace and stability. International security provides the conditions for peace and cooperation between countries and helps prevent conflicts, terrorism, wars and other security threats. The aim of the Turkish Police Organization since its establishment is; to ensure the internal security of the country and to protect the security of the public. However, as international security threats have increased today, the functions of the Turkish Police Organization have been expanded. Organization; It cooperates with international organizations to combat cybercrime, terrorism, drug trafficking, human trafficking, migrant smuggling and other international crimes. The Turkish Police Force actively cooperates with Interpol, Europol, the American Police Department (FBI) and other international security organizations at the international level, helping to prevent cross-border terrorist acts, catch criminals and fight against international security threats. When evaluated in this context, the importance of the Turkish Police Force in terms of international security is of great importance not only for Türkiye but also for many countries around the world.

International security is a concept related to the preservation of relations between countries in terms of peace, stability and security. While this concept includes the efforts of states to ensure and protect their security, it also requires cooperation and solution-oriented approaches at regional and global levels. There are many factors that affect international security. These include threats such as terrorism, cyber attacks, wars, ethnic conflicts, arms proliferation, human trafficking, drug trafficking and climate change. While these threats directly affect the security of countries, they can also threaten global stability. When approached from a different perspective, international security goes beyond the unilateral efforts of states. The international community needs to cooperate to ensure security. This cooperation can take place through international organizations, regional organizations and international agreements. Many countries contribute to international security through their memberships and agreements with international organizations, while also seeking common solutions to address security challenges. Another important factor is diplomacy and negotiations. Efforts to maintain international security are often accomplished through diplomatic relations and negotiations. This means finding peaceful solutions to conflicts, resolving disputes and ensuring dialogue and cooperation between parties. Keeping diplomatic channels open and building trust also play an important role in maintaining international security. International security is also based on international law. International law is a framework that regulates and limits the behavior of states. This framework includes principles such as prohibition of aggression, respect for human rights, arms control, and punishment of war crimes. Compliance with international law increases trust and stability among countries and is considered a fundamental element of international security.

The Turkish Police Department plays an important role in the field of international security and contributes to the security of the international community. In this study, the organization's activities and achievements in issues such as the fight against terrorism, border security, the fight against crime and international

cooperation were examined in detail. The Turkish Police Organization plays an active role in the fight against terrorism. Thanks to anti-terrorism units and international cooperation activities, important steps have been taken in the fight against terrorism. The Organization's successes in the fight against terrorism make a significant contribution to international security. However, as long as the global terrorist threat continues, the necessity of greater cooperation and coordination should be emphasized. Border security is vital to international security. The Turkish Police Department has achieved significant success with its border police units and border security activities. Effective border controls are an important factor in combating cross-border crimes such as illegal immigration, drug smuggling and human trafficking. The Organization's international cross-border cooperation and operations make an important contribution to international security in terms of border security. Fighting crime is an indispensable requirement for international security. The Turkish Police Organization plays an active role in fighting crime at the international level. International cooperation and operations in areas such as organized crime, drug trafficking, human trafficking and cybercrime have brought significant success in the fight against crime. The Agency's relations with international police organizations and its achievements in the fight against crime play an important role in protecting and strengthening international security. The Turkish Police Department attaches importance to international cooperation and constantly follows training and technological developments in order to play an active role in international security. Training police officers in accordance with international security standards, use of technological innovations and strengthening the international cooperation network contribute to the international security efforts of the organization.

As a result, the Turkish Police Organization, which emerges as an important actor in the field of international security; It makes a significant contribution to international security with its work carried out in areas such as combating terrorism, border security and fighting crime. The international cooperation activities of the Organization are of great importance for a more effective fight against security threats. However, more efforts are needed to combat the constantly changing security environment and new threats. In order to further strengthen the role of the Turkish Police Force in international security, it is important to develop mechanisms that will enable continuous training, technological innovations and international cooperation.

Giriş

Tarihsel süreç içerisinde güvenlik unsuru insanın doğal, doğuştan gelen ve temel ihtiyaçlarından birisi olmuştur. Bir bireyin ya da topluluğun güvenliğinin sağlanmasını ve yerine getirilmesini gerektirecek kadar büyümüştür. Bu süreç içerisinde güvenlik ihtiyacını karşılamak için çeşitli yaklaşımlar ve yöntemler denenmiştir. Güvenlik ihtiyacı zaman, koşullar ve fırsatlarla birlikte gelişmiş ve güncellenmiştir. Yani beslenme, barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılamaya çalışan toplumlar tasarruflarını korumak amacı ile gerekli önlemleri almışlardır. Güvenlik kavramı zamanla çeşitlenmiş olup hem iç hem de dış tehditlere karşı savunma mekanizmaları geliştirilip uygulamaya konmuştur. Dış tehditlere karşı güvenlik ihtiyacı tek bir birim üzerinden karşılanıyorsa iç tehdit ihtiyacı da çeşitli oluşum ve birimler aracılığıyla karşılanmaktadır (Aydın, 2015). Toplumlar ve devletler güvenlik ihtiyaçlarını karşılamak, sosyal ve ekonomik durumunun devamlılığını sağlamak için kurumsal bir kimlik oluşturmuştur. Bu kurumları devlet çatısı altında kurmuş olup zaman içerisinde gelişim göstermiştir (Akkaya, 2013).

Silahlanmanın hız kazandığı günümüzde uluslararası güvenlik kavramı ise artık sadece silahlanma ve güç politikaları kavramlarıyla açıklanamayacak bir boyut kazanmıştır. Uluslararası güvenlik; savaş, silahlı çatışma ve güç kullanımının yanı sıra siyasi, sosyal, ekonomik, enerji, çevre, sağlık, etnik çatışmalar, siber saldırılar, su kaynakları sorunları, yoksulluk ile mülteci ve göç konuları da ele alınmaktadır. Bu bağlamda uluslararası güvenlik, devletlerin ve uluslararası kuruluşların karşılıklı koruma ve güvenliği sağlamak amacıyla aldıkları önlemlerden oluşmaktadır (Sandıklı, 2011). Alınan bahse konu önlemler uluslararası güvenliğin günümüzde küreselleşme, terörizm, siber suçlar, organize suç örgütleri ve sınır ötesi suçlar gibi karmaşık

tehditler ile karşı karşıya kaldığı izlenimini yaratmaktadır. Bu tehditler devletler arasındaki sınırları aşarak küresel düzeyde etkiler yaratmakta ve insanların güvenliğini tehdit etmektedir.

Türkiye'nin uluslararası alanda güvenliğinin sağlanmasında rol alan kurumlarından olan Türk Polis Teşkilatı'nın rolü, Türkiye'nin jeopolitik önemi ve karşı karşıya kalmış olduğu güvenlik tehditleri ile doğrudan bağlantılıdır. Bu rol, ulusal sınırları aşan iş birliklerini ve stratejileri kapsamakta olup ulusal güvenliğin sağlanmasında da kritik bir öneme sahiptir.

Polis teşkilatları, ulusal hükümetlerin ve ülkelerin aynası konumunda olup aynı zamanda görünen yüzüdür ve bir bakıma da kamuoyuna ve dış dünyaya sunumudur (Fındıklı, 2011). Türk Polis Teşkilatı, İçişleri Bakanlığına bağlı Emniyet Genel Müdürlüğü adı altında Türkiye geneli ekinde örgütlü ve kurumsal bir yapıya sahiptir. Polisin bulunmadığı yerlerde güvenlik konulu işlemler jandarma birlikleri tarafından yerine getirilmektedir (Bilgiç, 2005). Türkiye'nin stratejik konumu ve çevresindeki bölgesel istikrarsızlık nedeniyle iç güvenliğin sağlanması, suçla mücadele, terörle mücadele, sınır güvenliği ve toplumsal olaylara müdahale gibi bir dizi önemli görevleri yerine getiren Türk Polis Teşkilatı; uluslararası güvenlik, barış, istikrar, insan güvenliği, ekonomik gelişme, sosyal istikrar ve uluslararası iş birliği için kritik bir öneme sahiptir. Ülkelerin birlikte çalışarak tehditlere karşı koyması toplumların güvenliğini ve refahını artırırken küresel düzeyde barışı ve istikrarı da teşvik etmektedir. Bu bilgiler ışığında çalışmanın amacı; Türk Polis Teşkilatı'nın uluslararası güvenlik eksenindeki rolünü ve katkılarını analiz ederek teşkilatın terörizmle mücadele, sınır güvenliği, suçla mücadele ve uluslararası iş birliği gibi konulardaki faaliyetlerini ve başarılarını örneklendirip, teşkilatın uluslararası güvenlik alanındaki faaliyetlerini ortaya koymaktır. Bu çalışma ile birlikte Türkiye'nin uluslararası arenadaki güvenlik politikalarına polis teşkilatının nasıl katkı sağladığı ve bu katkıların önemi vurgulanarak politika belirleyicileri ve karar alıcıları bilgilendirilmesi hedeflenmiş olup Türk Polis Teşkilatı'nın etkinliğini ve profesyonelliği vurgulayarak ülkenin diplomasi ve dış ilişkiler alanındaki stratejilerine katkıda bulunması amaçlanmıştır. Ek olarak bu çalışmada Türk Polis Teşkilatı'nın uluslararası alandaki faaliyetleri ve katkıları hakkında kapsamlı bilgiler sunularak bu konudaki mevcut literatürdeki bilgi boşluğunun dolurulması önem arz etmektedir. Özellikle Türkiye'nin uluslararası güvenlik çerçevesinde nasıl bir rol oynadığını detaylandırmak, akademik ve politika yapıcı çevreler için değerli olabilir. Türk Polis Teşkilatı'nın uluslararası güvenlik operasyonlarındaki rolünün de analiz edildiği bu çalışma Türkiye'nin bu alandaki politikalarının daha etkin şekilde şekillendirilmesine katkıda bulunacaktır. Bu tür analizler politika yapımcıların daha bilinçli kararlar almasına yardımcı olabilir. Ayrıca uluslararası iş birliklerinin güçlendirmesi açısından Türkiye'nin uluslararası platformlarda nasıl bir rol oynadığı ve diğer ülkelerle olan iş birliklerinin niteliği ortaya konularak iş birliklerinin ilerleyen süreç içerisinde nasıl daha fazla güçlendirilebileceği üzerinde önerilerde bulunulmuştur.

1. Uluslararası İlişkilerde Güvenlik

Etimolojik olarak güvenlik kelimesi Latince "*securus*" kelimesinden türetilmiştir ve günümüzde İngilizcede "*security*" olarak kullanılmaktadır. Bu kavram varlığın rahatlık seviyesinin değişmesini ifade etmek ile birlikte negatiften pozitif ve pozitiften negatife doğru ivmelenme anlamını da barındırmaktadır. Güvenlik kavramı insanların ve devletlerin güvenliğini sağlamak amacıyla kullanılan bir terimdir. Bu bağlamda güvenlik, bir şeyin güvence altına alınması anlamını taşıyarak hem devletlerin hem de bireylerin güvenliğini sağlama çabalarıyla ilişkilendirilir. Toplumun refahı ve istikrarı için önemli bir role sahip olan bu kavramda güvenlik alanında ortaya çıkan memnuniyetsizlik bir uyarı niteliği taşır. Bu memnuniyetsizlik güvenlikten sorumlu olan zümre, topluluk, yönetenler veya devlete yönelik bir uyarıdır. Güvenlikle ilgili kaygılar, risklerin ve tehditlerin arttığı durumlarda ortaya çıkar (McSwyeeny, 1999). Bu bakış açısı ile yaklaşıldığında güvenlik, insanların ve devletlerin varlığını koruma ve güvende hissetme ihtiyacından doğan bir kavramdır. Bu nedenle güvenlik, toplumun temel gereksinimlerinden biridir. Güvenlik konusu toplumun genel dikkatini çeken ve sıklıkla tartışılan bir konudur. Güvenlikten sorumlu olan kurumlar ve liderler bu konuda önlem almak ve toplumun güvenliğini sağlamak için çeşitli politika ve stratejiler geliştirirler. Günümüzde dahi bireyin mi yoksa ulusun

mu güvenlik odaklı olması gerektiği üzerine tartışmalar devam etmektedir. Ancak çoğunluğun uzlaştığı bir nokta güvenliğin temel olarak ulusal boyutta ele alınmasıdır. Ulusal güvenliğin temelinde devletlerin askeri tedbirlerle kendi güvenliklerini sağlama yeteneklerini geliştirmesi yatar. Bu noktada günümüzdeki güvenlik algısı bu yetenekler üzerine eklenmektedir. Bireylerin kendi güvende hissettiği bir konumda herhangi bir korku ve güvensizlik hissine kapılmadıkları sürece devlete olan bağlılıkları artar ve böylece devletin kendi vatandaşlarıyla ilişkisi daha verimli hale gelir. Güvenlik kavramı literatürde ulusal, insani, toplumsal ve kamu güvenliği şeklinde birçok anlamda kullanılmaktadır. Ancak devletler arasında bu kavram daha çok “ulusal güvenlik” veya “kamu güvenliği” terimleriyle özdeşleşmiştir (Özdemir, 2016).

Güvenlik kavramının insanlık tarihine köklü bir şekilde yerleşmiş olmasına rağmen kavramın akademik yönü bu alanda oldukça yeni bir olgu olmaya devam etmektedir. Uluslararası ilişkilerin önemli bir alanı olan güvenlikle ilgili çalışmalar İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlamış olmasına rağmen ilk araştırmalarda kavram oldukça sınırlı bir çerçevede ele alınmıştır. Güvenliğin askeri boyutu öncelikli olarak vurgulanmış ve uluslararası ilişkilerde geleneksel olan gerçekçi yaklaşım çerçevesinde değerlendirmeler yapılmıştır (Yılmaz, 2007). Güvenlik hem öznel hem de nesnel unsurlardan oluşur ve güvensizliği tetikleyen tehdit, bir yönüyle gerçek olaylardan kaynaklanırken diğer yönüyle algılara dayanır. Konstrüktivizmin, realizm ve idealizm gibi teorilere kıyasla uluslararası ilişkilerde daha yeni bir yaklaşım olduğu düşünüldüğünde bu algıları belirleyen durumlar devletlerin tarihî ve kültürel mirasları tarafından şekillendirilen kimlikleri olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla güç ve çıkar kavramlarının sabit ve nesnel bir tanımını yapmak mümkün değildir. Çünkü bu kavramların tanımı devletlerin sahip olduğu kimliklere bağlı olarak değişmektedir ve devletler ulusal çıkarlarını belirlemeden önce bir kimlik oluşturmak zorundadır (Wendt, 2003).

Uluslararası güvenlik; tarihsel olarak büyük ölçüde askeri açıdan tanımlanan ulusal güvenlik kavramıyla ilişkilendirilmiştir. Bu yaklaşım devletlerin kendilerine yönelik tehditlerle başa çıkmak için askeri imkân ve kabiliyetlerini geliştirmesi üzerine odaklanmıştır. Ancak son zamanlarda bu güvenlik anlayışı eleştirilmiş ve uluslararası ilişkiler uzmanları ulusal güvenlik anlayışını daha geniş kapsamlı bir şekilde genişletmeyi önermişlerdir. Barry Buzan (1983: 214) güvenliği siyasi, ekonomik, sosyal, çevresel ve askeri boyutlarıyla birlikte ele alarak daha geniş bir uluslararası çerçevede tanımlamıştır. Bu yaklaşım devletlerin sadece kendi güvenlik çıkarlarına odaklanmak yerine komşu ülkelerin güvenlik çıkarlarını da dikkate almalarını önermektedir. Bu durum devletlerin daha iş birlikçi bir şekilde hareket etmelerini ve güvenlik politikalarını genişletmelerini gerektirir. Buzan’ın çalışmaları ulusal ve uluslararası güvenlik kaygılarının birbirleriyle uyumlu olup olamayacağı ve devletlerin iş birliği yapma yeteneklerini sorgulayan tartışmalara yol açmıştır. Bu tartışmalar güvenlik kavramının genişletilmesinin uluslararası ilişkilerde nasıl bir rol oynayabileceği konusunda düşündürücüdür.

Güvenlik kavramı ve kavramın değişen şartlara göre yeniden tanımlanabilen çerçevesi tanımlanırken birçok değişkenin dikkate alınması gerekliliği herkes tarafından kabul edilen ve her dönemde geçerli olan bir tanımın ortaya çıkmasını engellemektedir (Özcan, 2011). Güvenlik; insan yaşamının temel bir gereksinimi olarak değerlendirilir. İnsanın doğumundan itibaren bireysel ve toplumsal düzeyde sürekli bir güvenlik arayışı içinde olduğu söylenebilir. Bu güvenlik arayışı birçok farklı düzlemde kendini gösterir ve her bir düzlemde farklı endişeleri beraberinde getirir. Bireysel düzeyde güvenlik bir insanın kendi canının ve sağlığının korunmasıyla ilgilidir. Kişi kendini fiziksel, duygusal ve zihinsel olarak güvende hissetmek ister. Bu durum tehlikelerden uzak durmak, kişisel sınırlarını korumak ve kendi refahını sağlamak anlamına gelir. Bireysel güvenlik insanların günlük yaşamlarında karşılaştıkları risklerden korunmalarını ve kendi haklarının korunmasını içerir. Aile ve toplum düzeyinde güvenlik, bireysel güvenliği aşan bir boyutta ele alınır. Toplum düzeyinde ise insanlar etkileşimde buldukları insanların güvenliğine önem verip toplumsal düzenin sürdürülmesi için çaba gösterir iken devlet düzeyinde güvenlik, bir ülkenin toprak bütünlüğünü, halkının güvenliğini ve devletin işleyişini korumakla ilgilidir. (Dedeoğlu, 2003). Uluslararası ortam anarşik bir yapıya sahip olduğundan asıl sorun ulusal güvenliğin sağlanmasıdır ve bu aşamada her ülke kendi güvenliğini sağlamakla yükümlüdür

(Ateş, 2009). Bu bağlamda değerlendirildiğinde güvenlik kavramı bir kişinin, topluluğun veya şeyin tehlikelerden uzak ve emniyette olması durumunu içermektedir. Güvenliğin objektif ve spesifik boyutu bu tanımlama ile ortaya çıkmaktadır. Objektif boyut ile kastedilen tehlikenin oluşmaması durumudur. Sübjektif boyut ise hiçbir tehlikenin olmadığına dair bireysel olarak güven ve huzur ortamının sağlanmasıdır (Karatepe, 1988).

Uluslararası ilişkiler alanında güvenlik kavramı devletler arasındaki ilişkilerin temel belirleyicilerinden biri olarak kabul edilmektedir. Uluslararası sistemin yapılanmasında önemli bir rol oynayan güvenlik, devletlerin politika ve stratejilerini şekillendirir. Bu kavram hangi düzeyde ele alınırsa alınsın son derece önemlidir. Çünkü güvenlik; temel bir değerdir ve bir kişinin sahip olduğu her şey kaybolabileceğinden insanlar güvenliği tehdit eden şeylerden kurtulmak için ellerinden geleni yaparlar (Morgan, 2006).

Geleneksel yaklaşımlar güvenlik kavramını barış ve güç kavramlarına odaklanarak ele almıştır. Realist ekol, güvenliği gücün bir uzantısı olarak görmektedir. Bu yaklaşıma göre devletlerin güvenliği sahip oldukları askeri, ekonomik ve politik güce dayanır. Realistler, uluslararası ilişkilerin bir güç savaşı olduğunu savunur ve devletlerin diğer devletlerin güvenliğini tehdit etme ihtimaline karşı tedbirler alması gerektiğini öne sürmektedirler. Devlet; realist ekol tarafından uluslararası ilişkilerde temel bir aktör olarak benimsenmiştir. Bu bağlamda uluslararası alanda güvenliğin sağlanmasında merkezi bir yapının bulunmaması uluslararası sistemlerin anarşik bir yapı arzettiğini öne sürülmektedir. (Arı, 2010). Uluslararası ilişkilerin temelindeki teorilerden biri olan ve sıklıkla birbirinin yerine kullanılan idealizm ya da liberalizm pek çok konuda olduğu gibi güvenlik tartışmalarında da gerçekçilikten farklılık göstermektedir. Realistlerin savaşın nedeni olarak insanların doğası gereği kötü ve bencil olduğu yönündeki temel argümanına liberaller insanların doğası gereği barışçıl olduğunu öne sürerek karşı çıkıyor. Dolayısıyla savaşlar kaçınılmaz bir gerçek değildir ve gerekli önlemlerin alınması durumunda savaşların önüne geçinilebilir (Çalış ve Özlük, 2007). Tarihsel süreç içerisinde artan sanayileşme, özgürlük yanlısı liberalizm ve sonunda emperyalizme dönüşen milliyetçilik anlayışı uluslararası iş birliği ortamının güvenlik odaklı oluşmasını engellemiştir. Böylece dünyanın sınırlı kaynaklarını paylaşma rekabeti berbaberinde hiçbir devletin mutlak güvenlik ortamında var olamayacağını göstermiştir (Sander, 2012). Bu durum uluslararası alanda devletlerin savunma politikalarını, askeri harcamalarını, sınırlarını koruma çabalarını belirleyen önemli bir etken olarak kabul edilen güvenlik olgusunun ekonomik, enerji ve çevresel kaynakların kontrolü üzerinde de etkili olduğunun göstergesidir.

Soğuk Savaş Dönemi'nde ise güvenlik kavramı genellikle devlet güvenliği ile özdeşleştirilmiştir. Bu dönemde güvenlik tartışmaları genellikle askeri güç, nükleer tehditler ve ideolojik çatışmalar etrafında yoğunlaşmıştır. Devletler, kendilerini askeri tehditlere karşı korumak için güçlü ordu ve silahlanma politikaları izlemişlerdir. Ancak Soğuk Savaş Dönemi'nin bitmesi ile bahse konu bu kavram genişlemiş ve çeşitlenmiştir. Farklı güvenlik tehditleri ortaya çıkmış ve bunlar arasında terörizm, siber saldırılar, çevre sorunları, enerji güvenliği ve insan güvenliği gibi konular yer almıştır. Bu dönemde güvenlik tartışmaları sadece devletler arası çatışmaları değil aynı zamanda sivil toplumu, insan haklarını ve çevre sorunlarını da kapsayacak şekilde genişlemiştir (Öke, 2001). Bu bağlamda değerlendirildiğinde uluslararası ilişkilerde güvenlik kavramı devletlerin politika ve stratejilerini belirleyen önemli bir faktördür. Güvenlik yaklaşımları, realist ve idealist bakış açılarıyla şekillenmiştir. Bu alanda yapılan güvenlik tanımlamaları devletlerin politikalarına rehberlik ederken aynı zamanda güç ve kaynakların dağıtımını etkileyen bir potansiyele sahiptir.

2. Türk Polis Teşkilatı'nın Güvenliğin Sağlanmasındaki Önemi

Polis kelimesi tarihsel süreç içerisinde farklı aşamalardan geçmiş olup Yunanca ve Latince kökenli bir kelime olarak günümüze kadar gelmiştir. Yunan dilinde; "*politeia*", Latince dilinde ise "*politia*" kelimesinden gelir. Başlangıçta yerler ve şehirler, eyaletlerin ve hükümetlerin şehirlerdeki faaliyetleri ve yönetim anlamına gelen bu kelime günümüzde güvenlik gücünü temsil eden bir kavram olarak kullanılmaktadır Polis terimi genel olarak üç farklı anlam içererek

"teşkilat", "görev" ve "personel" şeklinde kullanılmaktadır. Polis kavramı toplumsal alanda kamu düzeninin sağlanmasında önemli bir kurum olduğu genel kabul görmüş bir tanımlamadır (Aydın, 1996). Genel kabul gören tanım polisin öncelikle toplumsal düzeni koruyan bir kurum olduğudur. Başka bir ifadeyle polislik görevi yalnızca toplumu ve onun organlarını tehdit eden tehlikeleri ve düzensizlikleri önlemek amacıyla yerine getirilen bir hizmet, bir işlev değildir. Polislik görevi aynı zamanda bu yetkiyi kamu hizmetlerinin düzenli olarak sağlanması amacıyla da kullanır (Onar, 1966). Bütün toplumlarda polis insanların hayatlarını yaşanabilir bir şekilde sürdürebilmesi için çaba gösterir ve bu çabanın sonuçlanması için toplumsal hayat içerisinde güvenliğinin sağlanması gerekmektedir (Fairchild ve Dammer, 2001). Güvenlik, tehditlerden arınmış bir ortamı ifade etmektedir (Williams, 2013). Polisin sağladığı güvenlik hizmetinin amacı bireylerin can, mal ve değerlerinin korunmasıdır. Bireylerin herhangi bir tehlike ve tehlikeli bir durum ile karşı karşıya kalmaları veya kişilik haklarını özgürce kullanabilmeleri için polisin varlığı gereklidir (Goldstein, 2015). Polisin sorumlu olduğu iç güvenliğe yönelik tehdit algısı zamanla değişime uğramıştır. İnsanlığın ilk dönemlerinde güvenliğinin amacı yalnızca bireyin hayatına yönelik tehditler olarak ortaya çıkmıştır. Ancak yerleşik yaşamın yaygınlaşması ve bireylerin taşınır ve taşınmaz mal varlıklarının artmasıyla birlikte hayati tehlikesinin bulunmaması insanın güvende olması için yeterli olmamıştır. Bireyler canlarına ve mallarına yönelik herhangi bir tehdidin olmadığı bir ortamda kendilerini güvende hissetmeye başlamışlardır. Günümüz şartlarında artık güvenli bir çevreden bahsedebilmek için insanların değerlerine, can ve mallarına yönelik bir tehdidin olmaması gerektiği kabul edilmektedir (Cerrah, 2011).

Genel olarak polisin yukarıda sayılan görevleri kapsamında olan idari görevi ise kamu düzenine aykırı faaliyetleri önlemektir. İdari kolluk kuvvetlerinin amacı toplumun ekonomik düzenini bozan hareketleri önlemek ve toplumdaki düzeni sağlamaktır. Bu hukuki koruma tamamen idari makamların yetkisinde olduğundan idari kolluk olarak adlandırılmakta ve idari gücün bir unsuru ve aracı olmaktadır. Polis; kamu düzenini, kamu ve özel mülkiyetin emniyeti ile birlikte bütünlüğünü, bireylerin can ve malını korur. Kötülük ve suç meydana gelmeden önlenmesi, saldırıların durdurulması ve suça yol açan tehlikeli durumların ortadan kaldırılması polisin idari görevleri arasında yer almaktadır (Vural, 1970). Bu bağlamda polis, toplumda güvenliği veya huzuru sağlamaya çalışsa da güven ortamını zedeleyen suçlularla mücadelesini sürdürmektedir. Teşkilat olarak kendisine verilen görevleri yerine getirmek için birçok yöntem geliştirmiş olup bu yöntemleri uygulamaktadır. Güvenlik; kamu düzeni, huzur, devlet, kuvvet vb. anlamların kendisine yüklenmesi ile birlikte ulaşmak istediği misyonu yerine getirmeyi hedeflemektedir (Berger ve Luckmann, 1967).

Günümüzde modern devletlerde benzersiz bir kamu hizmeti olarak polis teşkilatlarının devletin en önemli işlevlerinden biri olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Polisin hukukla ilişkisi ve iş birliği aynı zamanda toplumsal barış, huzur ve güvenin oluşmasını da kendiliğinden teşvik etmektedir (Pitschas, 1999). Bu bilgi ışığında kamu düzeni ve halkın güvenliğinin sağlanması bağlamında Türk Polis Teşkilatı; kamu düzeninin korunması ve halkın güvenliğinin sağlanması konularında hayati bir role sahiptir. Suçla mücadele, asayişin sağlanması, suç işlenmeden önlemler alınması ve halkın güvenlik içinde yaşama hakkının korunması gibi esas görevler polis teşkilatının temel görevleri arasında yer almaktadır.

Polisin suçları önleme çalışmaları kapsamında yargısal görevlerini nasıl yerine getirdiği konusunda da hemen hemen aynı değerlendirmeler yapılabilir. Meydana gelen suçla ilgili olarak savcılık mevzuatı gereği gerekli tedbirleri uygulamak, meydana gelen suçun öğrenilmesi ve soruşturulmasının yanı sıra bu konuda hukuki yetkiyi kullanmak temel görevleri arasında bulunmaktadır (Derdiman, 1996). Bu nedenle suçların engellenmesi ve suç işleyenlerin adalet karşısına çıkarılması, güvenlik ve hukukun üstünlüğünün korunması açısından hayati öneme sahiptir.

Polis teşkilatı; terör saldırılarını önleme, terör örgütleriyle mücadele etme, istihbarat toplama ve operasyonlar düzenleme gibi görevleri yerine getirerek halkın güvenliğini ve toplumun istikrarını korumak için etkin bir rol oynar. Yapılan araştırmalarda terör vb. olaylara karşın vatandaşların

Türk Polis Teşkilatı'nın çalışmalarına duyarlı oldukları gözlemlenmiştir. Yakındaki evlerde terörist olduğundan şüphelenen vatandaşların % 89,5'i durumu hemen polise bildirdiklerini belirtilmektedir (Özgen, 1995).

Türk Polis Teşkilatı'nın ülkenin bütünlüğünü ve anayasal düzeni korumak gibi bazı siyasi işlevleri bulunmaktadır (Göksu vd, 2008). Türkiye'nin iç güvenliğini sağlama, suçlarla mücadele etme, kamu düzenini koruma ve halkın güvenliğini temin etme gibi önemli görevleri yerine getiren stratejik bir kurum olmakla beraber aynı zamanda halkın işini kolaylaştıran ve hizmetleri hızlı bir şekilde gerçekleşmesini sağlayan, kamuoyu tarafından kabul edilebilir araştırmalar yürüten, kamuoyunda kişiliğe saygıyı ve sosyal sorumluluğu geliştirmenin yanı sıra halka sunulan hizmetlerin ikna edilmesi ve gerekçelendirilmesi için fırsatlar sunan bir kurumdur (Tortop, 1986). Toplumla ilişkiler ve uluslararası iş birliği açısından değerlendirildiğinde ise toplumla yakın ilişkiler içinde çalışır. Türk Polis Teşkilatı içerisinde görev alan polis memurları toplumun bir parçası olarak güvenlik ve huzurun sağlanmasında etkili olabilmek için toplumla sürekli etkileşim halindedir. Uluslararası iş birliği alanında polis kuruluşlarıyla ilişkileri geliştirme konusunda da önemli bir rol oynamaktadır. Uluslararası suçlarla mücadele, terörizmle mücadele, sınır güvenliği ve göç kontrolleri gibi konularda uluslararası iş birliği kritik öneme sahiptir (Aksu, 1980).

Polis teşkilatı halkın haklarını korurken kendi yetkilerini de sınırlar ve keyfi uygulamalardan kaçınır. Hukuki süreçlere saygı duyar ve suçluların adil yargılanmasını sağlamak için iş birliği yapar. Polis teşkilatının bir diğer önemli değeri toplumla ilişkilerin güçlü olmasıdır. Bu nednele polisin suçla mücadeleye katılımını sağlamak için güvenlik sektöründeki halkın beklenti ve önceliklerini açıkça tanımlaması gerekmektedir (Darcan, 1999). Polis memurları toplumla aktif bir iletişim ve iş birliği içeresinde olmalıdır. Toplumun güvenini kazanmak için polis teşkilatı yerel halkın ihtiyaçlarını anlamak, onlara destek olmak ve onlarla güçlü bir bağ kurmak için çaba göstermelidir. Böylece toplum polise güven duyar, suçların önlenmesi ve suçluların yakalanması konusunda daha fazla destek sağlar.

2.1. Güvenlik Alanında Polis Eğitiminin Rolü: Avrupa ve Türkiye Perspektifi

Polislik alanında verilen eğitimler ülkeler arasında farklılık arz eden bir durumdur. Polis okullarında eğitim programlarının etkili bir şekilde uygulanması ve öğrencilerin daha iyi yetiştirilmesi için öncelikle eğitim verilmesi gerekmektedir. Polis okullarında idari kadro dışında ayrı eğitim kadrosu oluşturulmalıdır. Çünkü okul denilen sosyal sistemin en stratejik parçalarından biri de eğitimlerdir. Polislik eğitiminin alınmasında verilen pratik ve teorik alandaki eğitimler liderlik ve yöneticilik derslerini de içermektedir. Bahse konu alanda verilen eğitimler Türk Polis Teşkilatı içerisinde görev alan personellerin gelişimine önemli katkılar sağlamaktadır (Bursalıoğlu, 1994).

Modern polislik alanında gerçekleştirilen eğitimler dünya genelinde aktif polislik uygulamalarının izlenmesi, bilgi ve fikir alışverişi, akademik yayınların incelenmesi, teknolojinin kullanımı gibi unsurları içermektedir. Bu unsurlar polis eğitimini güncel ve etkili kılmak için önemlidir. Başarılı ve çağdaş bir polis eğitimi için kurumsal, teknik ve teknolojik yeterliliklerin yanı sıra uygun adayların seçimi de büyük önem taşımaktadır. Bireylerin kişilik ve psikolojik yapısı toplumda güç kullanımı gibi önemli yetkilere sahip olan polislik mesleğini icra etmelerinde belirleyici bir rol oynar. Bu nedenle Avustralya'da polis adaylarının akademik yeterliliklerini sağlamanın yanı sıra profesyonel uygunluk olarak adlandırılan kriterler arasında; sabıka kaydının temiz olması, herhangi bir sağlık probleminin bulunmaması, yapılacak olan sözlü mülakatta başarılı olunması, psikolojik ve fiziksel yeterliliğe sahip olunması gibi yer alan şartları sağlamanın beklenir (Green ve Woolston, 2016).

Temel polislik alanında gerçekleştirilen eğitimler adayların kendilerini teşkilatın bir unsuru olacak şekilde görmelerini ve bu durumu hissederek benimsemelerini sağlamayı amaçlar. Bu süreçte sadece bilgi ve beceri kazandırmakla kalmaz aynı zamanda öğretilen bilgi ve becerilerin ilgili yasalara uygun olarak nasıl uygulanacağını öğretmek için duygu ve psikotekniğin içerisinde girdiği süreçler de önem taşır. Polislik alanında verilen eğitim sadece güvenlikle ilgili geleneksel teorik ve uygulamalı bilgilerin pasif olarak öğretilmesinden ibaret değildir. Adaylara insanlarla

ve sorunlarla etkili bir şekilde başa çıkma, sorunları çözme ve analitik düşünme gibi beceriler de kazandırılır. Dünya genelinde polis eğitimleri genellikle sınıf içi ve saha çalışmalarını birleştiren modüler derslerden oluşur ve içerdikleri konulara göre çeşitli öğrenme yöntemlerini kapsar (Neyroud, 2011). Küreselleşme sayesinde güvenlik kaygılarını arttırması ve toplum içerisinde yer alan bielelerin güvenlik alanında karşılaşmış oldukları sorunlara ve engellere giderek daha fazla maruz kalması nedeniyle polis kuvvetlerine yönelik beklentilerde artmaktadır. Polisin temel görevi sadece mevcut görevlerini yerine getirmek değil aynı zamanda bunları demokratik bir ortamda yumuşak ve hoşgörülü bir şekilde yerine getirmektir (Stanislas, 2016).

Fransa'da güvenliği sağlamakla görevli iki ayrı kolluk kuvveti bulunmaktadır. Bunlar jandarma ve polistir. Jandarma kurumu genellikle kırsal bölgelerde ve sınır noktalarında aktifken polis şehirlerde ve illerde görev yapmaktadır. Fransa'da jandarma sıradan kanun uygulamaktan hava durumu verileri toplamaya kadar geniş bir yelpazede görevleri yerine getirir (Mawby, 1990).

Fransız Polis Teşkilatı Kıta Avrupası'ndaki en iyi örneklerden biridir. Kıta Avrupası ülkeleri ile karşılaştırıldığında İngiliz, Kanada ve Amerikan polis sistemleri farklılıklar gösterir ve polisin rolü konusunda farklılıklar vardır. Anglo-Sakson ülkelerinde polis daha çok suçla mücadele üzerine odaklanırken Kıta Avrupası modelinde polis daha çok idari ve toplumsal hizmetler sunar (Bayley, 1985). Amerika'daki eyaletler gibi Anglo-Sakson polis yapılanmasının bir örneği olan yerlerde polis, seçimle iş başına gelen yetkililer tarafından denetlenebilir. Bu durum polisin doğrudan halka karşı sorumlu olmadığı anlamına gelmez. Bahse konu ülkelerde polis genellikle parlamento aracılığıyla hesap verebilir (Loveday, 1999).

Türkiye'de ise polis eğitimi İçişleri Bakanlığı bünyesinde yürütülür ve Polis Akademisi tarafından koordine edilir. Polis Akademisi; polis memurlarının, yöneticilerinin ve amirlerinin yetiştirilmesi ve eğitimiyle ilgilenir. Türkiye'de polis eğitimi ön lisans ve lisansüstü düzeydeki eğitimler de dahil olmak üzere tek bir çatı altında yapılandırılmıştır (<https://www.egm.gov.tr/mesleki-egitim-hakkinda>. Er. Tar: 18.01.2024). Polis eğitimi dünya genelinde sınıf içi ve saha eğitimini birleştiren modüler bir yapıya sahiptir. Genel olarak birbinden farklı ülkelerde uygulanmakta olan modern polislik eğitiminde uygulama içeren eğitimlerin özel becerileri geliştirmek için tek bir ölçüt olmadığı, polis eğitiminin zamanla sivil üniversite ortamlarında gerçekleşmesi ve teorik derslerin de temel eğitimin önemli bir parçası olduğu görülmektedir.

3. Türk Polis Teşkilatı'nın Uluslararası Faaliyetleri

Uluslararası ilişkiler kapsamına polislik alanında yapılan çalışmaların araştırılması askeri alanda yapılan çalışmaların araştırmasına göre arka planda kaldığı söylenebilir fakat polisin uluslararası alanda artan rolü son zamanlarda literatürde dikkat çekmeye başlamıştır (Hunt, 2019). Uluslararası alanda polis teşkilatları arasındaki iş birliği, sınıraşan suçlarla mücadelede ve bölgeler arası güvenliğin sağlanmasında son derece önemli bir stratejik boşluğu doldurmaktadır. Avrupa Birliği (AB), Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ve Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN) gibi uluslararası örgütler, çeşitli suç türleriyle mücadele etmek ve güvenlik önlemlerini geliştirmek için polislik faaliyetlerinde iş birliği yapan önemli uluslararası kuruluşların başında gelmektedir (Temiz, 2021). Bu bağlamda değerlendirildiğinde Türk Polis Teşkilatı'nın uluslararası alanda göstermiş olduğu faaliyetler, teşkilatın uluslararası alandaki güvenliğin sağlanması konusundaki yerinin önemi hakkında önemli tespitleri beraberinde getirmektedir.

Türk Polis Teşkilatı ulusal sınırların ötesinde sınır güvenliğini sağlamak, yasa dışı göçü önlemek ve insan ticareti gibi uluslararası suçlarla mücadele etmek için uluslararası iş birliği yapmaktadır. Bu duruma Türk Polis Teşkilatı'nın uluslararası suçlar ile mücadele etme konusunda Suriye'de Zeytin Dalı Harekâtı ile birlikte terör ve güvenlik alanında vermiş olduğu sınavda ne denli başarılar elde ettiği örnek gösterilebilir. Türk Polis Teşkilatı'nın harekât bölgesinde kamu güvenliğinin sağlanmasında ve terörizmle mücadelede önemli bir unsur olması uluslararası alanda göstermiş olduğu faaliyetler arasında da gösterilebilir. Zeytin Dalı Harekâtı ile birlikte gerçekleştirilen operasyonlar sonrasında Türkiye sınırının 30-35 km güneyine ulaşmış olan güvenlik güçleri, bölgede etkili olan PYD/YPG'yi Fırat'ın batısında bulunan Türkiye sınırlarından

tamamen uzaklaştırılmıştır. Türkiye’de terör örgütü kategorisinde yer alan PYD-YPG'nin Fırat'ın batısındaki sözde "*kantonları*" birleştirmeyi amaçlayan planları bozulmuş ve bölgede oluşabilecek terör unsurlarının önü kesilmiştir. Yapılan hareket ile birlikte sınır il konumunda buluna Gaziantep ve Kilis'in tamamı, Hatay ilinin ise Afrin ile olan sınırın güvenlik açısından korunması sağlanmıştır (Demir, 2018).

Türk Polis Teşkilatı'nın görevi genel olarak ülke sınırları içerisinde yabancı diplomatların, konsolosluk çalışanlarının, uluslararası kuruluş temsilcilerinin ve özel statüye sahip diğer yabancı misyon mensuplarının korunması ve güvenliklerinin sağlanmasıdır. Bu sorumluluk diplomatların yabancı büyükelçilik, konsolosluk ve diğer Türk diplomatik misyonlarındaki kişisel güvenliği, ikametlerinin güvenliği, toplu taşıma gibi günlük faaliyetlerin güvenliğini de içermektedir. Türk Polis Teşkilatı'nın uluslararası alanda göstermiş olduğu faaliyetlerden bir başkası ise, diplomatik koruma görevini yerine getirmesidir. Diplomatik koruma, uluslararası hukuk kapsamındaki en eski devlet haklarından biridir. Diplomatik koruma aslında bir karineye dayanmaktadır. Bir yaralanma meydana gelmesi durumunda sanki zarar kişinin vatandaşı olduğu ülkede meydana gelmiş gibi ve sanki o vatandaşı olduğu ülkenin tazminat talebini kabul etme hakkı varmış gibi davranılır (Künzli, 2007).

Türkiye’de bulunan ve görev yapan yabancı diplomatların ve büyükelçiliklerin güvenliğini sağlayan eğitim ve iş birliği alanında gerçekleştirilen eylemler de Türk Polis Teşkilatı'nın uluslararası alanda göstermiş olduğu faaliyetlerden bir başkasıdır. Türk Polis Teşkilatı diğer ülkelerin polis teşkilatlarına eğitim ve teknik destek sağlama konusunda aktif bir rol oynamaktadır. Türk Polis Teşkilatı'nın eğitim kurumlarından olan Polis Akademisi Başkanlığı; uluslararası güvenlik ve iş birliği kapsamında başka ülkelerin kurumları ile ortak eğitim faaliyetleri düzenleyebilmektedir. Bu durum uluslararası iş birliğini güçlendirmeye ve diğer ülkelerin güvenlik kapasitesini artırmaya yönelik bir çaba içerisinde bulunduğu anlamını taşımaktadır (EGM, 2017). Türk Polis Teşkilatı uluslararası eğitim programları aracılığıyla bilgi ve deneyim paylaşımını teşvik eder ve bu bağlamda değerlendirildiğinde Interpol ve Europol ile karşılıklı olarak eğitim ve iş birliği alanındaki çalışmalar teşkilatın uluslararası faaliyetleri kapsamında önem arz eden bir durum olarak ortaya çıkmaktadır.

Türk Polis Teşkilatı'nın Interpol ile olan ilişkisi incelendiğinde ise Türkiye, Interpol'ün aktif bir üyesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye, 1923 yılında kurulan Uluslararası Kriminal Polis Teşkilatı olan Interpol'e uluslararası alanda suç ve suçlularla etkin bir şekilde mücadele etmek amacıyla kuruluşundan kısa bir süre sonra yani 1930 yılında üye olmuştur. Interpol suç ve suçlularla mücadele için kırmızı bülten çıkararak aranan kişilerin uluslararası alanda aranmasını ve yakalanmasını sağlamaktadır. Bir başka önemli kueum olan Europol ise Interpol gibi küresel değil, bölgesel bir organizasyondur. Europol'ün tüm üye ülkeleri aynı zamanda Interpol'ün de üyesi konumundadır (Akalin, 2016). Bu durum Türk Polis Teşkilatı'nın Interpol'ün tüm olanaklarına ve veri tabanlarına erişim hakkına sahip olduğu anlamını beraberinde getirmektedir. Türk polisi uluslararası suçlarla mücadelede bilgi paylaşımını kolaylaştırır ve Interpol aracılığıyla Türkiye’de işlenen suçlarla ilgili uluslararası düzeyde bilgi ve istihbarat paylaşabilir. Türk Polis Teşkilatı Interpol'ün operasyonlarına ve projelerine katılır ve bu katılım beraberinde uluslararası düzeyde suç örgütleriyle mücadele, kayıp kişilerin bulunması ve kaçakçılıkla mücadele gibi alanlarda iş birliği yapma fırsatını sunar.

Teşkilatın Europol ile iş birliği incelendiğine ise Europol ile iş birliği yapmak amacıyla bir iş birliği anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşma Europol ile Türk polisi arasında bilgi paylaşımını ve iş birliğini düzenlemektedir. Türk polisi Europol tarafından koordine edilen uluslararası operasyonlara katılır. Türkiye'nin Europol ile operasyonel iş birliği talebinin devam etmesi uluslararası suç ve suçlularla mücadelede Interpol aracılığıyla yapılan çalışma ve iş birliğinin yetersiz olduğu görüşünden kaynaklanmaktadır. Çünkü Türkiye'nin son dönemdeki en önemli güvenlik sorunu terördür. Ancak Interpol 1990'lı yıllara kadar terörle mücadeleyi görevlerinin arasında görmemiştir. Interpol son yıllarda terörle mücadele konusunda bazı girişimlerde bulunsa da henüz bu konuda beklenen seviyeye ulaşmış değildir (Akalin, 2016). Bu bağlamda Türk Polis Teşkilatı, Interpol ve Europol gibi uluslararası polis organizasyonları ile iş birliği yaparak

uluslararası suçlarla mücadelede daha etkili bir şekilde çalışmayı amaçlamaktadır. Bu iş birliği suçların sınır ötesi etkilerini ele almak ve uluslararası düzeyde güvenliği artırmak için önemli bir araçtır.

Türk Polis Teşkilatı, Birleşmiş Milletler (BM) ile birlikte polis misyon çalışmalarına da katılmıştır. BM Genel Sekreterliği tarafından Türkiye'ye gönderilen teklifler neticesinde yapılan teklifler teşkilat tarafından değerlendirilmiş ve yaklaşık 30 görevli BM koordinesi kapsamında gerçekleştirilen ve Bosna Hersek'te kurulu bulunan uluslararası alanda faaliyet gösteren polis gücüne (UNIPTF) katılım sağlamıştır (Çelik vd, 2013). Bu görev ile birlikte Türk Polis Teşkilatı BM alanındaki polis misyonlarına en fazla katkı sağlayan 10 ülke arasında yerini almıştır (Gruen, 2006). Yapılan bu görevlendirin kapsamı genel olarak güvenlik anlayışının ulusal sınırlarla sınırlı olmadığıdır. Küreselleşmenin bir sonucu olarak bir bölgedeki çatışmaların sınırları olmasa bile diğer ülkeleri de etkilediği bir gerçektir. Küreselleşen dünyada güvenlik kavramı yeniden çoğulcu bir anlayışa kavuşmakta, müdahaleler ortak bir güvenlik anlayışı çerçevesinde gerçekleşmektedir.

Bir ülkenin dış politikasına şekil veren önemli unsurlardan biri devlet başkanlarının ve bakanların inançları, değerleri ve anlayışlarıdır (Ripsman, 2016). Türkiye ile katar arasında gerçekleşen ikili ilişkiler, devletlerarası ilişkilerin dış politikada alanındaki çalışmaların belirlenmesinde nasıl etkili olduğuna bir örnektir. 2018 yılında Katarlı makamlarının Türkiye Dışişleri Bakanlığı'na gerçekleştirdiği resmi ziyarette Türk Polis Teşkilatı, Türkiye-Katar ikili güvenlik iş birliği çerçevesinde güvenlik personeli, araç ve teçhizatın yanı sıra bilgi ve deneyim paylaşımında bulunma kararı alınmıştır. Katarlı yetkililerin 2022 FIFA Dünya Kupası kapsamında kendi ülkelerinde uygulayacağı tedbir ve uygulamalarda teşkilatın bilgi ve deneyiminden faydalanmak istemeleri yönündeki talepleri Türkiye tarafından kabul edilmiş olup her türlü destek ve yardımın verileceği ifade edilmiştir. Türk Polis Teşkilatı personellerinin Katar'da gerçekleşmiş olan spor etkinliklerinde görevlendirilmesi, uluslararası spor etkinliklerinin güvenliğini sağlama amacını taşımaktadır (<https://polisdergis.pa.edu.tr/turk-polisi-dunya-kupasinda-gorev-alacak-1740-haber>. Er. Tar: 23.01.2024). Bu tür görevlendirmeler birkaç farklı anlam içerebilir. Bu farklı anlamlar; güvenliğin sağlanması, yoğun trafik akışının düzenlenmesi, oynanacak karşılaşmalar sırasında yaşanabilecek olaylara müdahale etme, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkileri güçlendirme ve spor güvenliği alanında iş birliğinin sağlanması şeklinde anlamlandırılabilir.

3.1. Türk Polis Teşkilatı'nın Uluslararası Güvenliğe Katkısı

Türkiye'nin jeopolitik olarak bulunduğu konum bölgenin stratejik, kültürel ve tarihi durumu nedeniyle neredeyse hiçbir ülkenin sahip olmadığı özel bir önemi ve bu önemle ilgili sorunları bulunmaktadır. Her şeyden önce bu bölge, tarih boyunca medeniyetlerin doğuşuna şahitlik etmiş olup çıkar çatışmalarının yaşandığı önemli bir konumda yer almıştır. Bölgenin güç merkezinde olması ile birlikte çıkar çatışmasına neden olan faktörlerin çok hızlı ve sıklıkla değişmesi, bölgenin önemi hakkında her ne kadar olumsuz bir imaj yaratıldığını düşündürse de farklı faktörlerin devreye girmesi ile birlikte öneminin daha da artmasını sağlamaktadır (Çufalı, 2006). Türkiye'nin jeopolitik konumu bu bağlamda ele alındığında Türk Polis Teşkilatı uluslararası güvenliğin sağlanmasında aktif bir rol oynamaktadır. Uluslararası alanda iş birliği yaparak terörizmle mücadele, sınır güvenliği, suçla mücadele ve diğer güvenlik tehditleriyle etkin bir şekilde mücadele etmektedir. Teşkilatın bahse konu suçlarla mücadele konusundaki faaliyetlerine değinildiğinde terörizmle mücadelede önemli bir aktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye, terörizmle mücadelede uluslararası toplumun önemli bir paydaşı olarak yer almaktadır. Terörizm şiddetten farklıdır. Basitçe şiddet, terör olmadan meydana gelebilir. Ancak terör, şiddet olmadan gerçekleşemez. Terörizm, bir grup topluluk arasında korku hissi meydana getirmeyi amaçlayan tek veya bir dizi koordine saldırıdır. Savaştan farklı olarak terör eylemi savaş prosedürüne tabi değildir. Örneğin, uygulaması her zaman ani olur ve hedefi belirli bir noktada veya bölgedeki rastgele ve sivillerdir. Terör korkuyla sonuçlanır ve korku ise toplumsal etkisi geniş bir şok meydana getirir (Temiz, 2020). Türk Polis Teşkilatı terör örgütlerine karşı etkili operasyonlar yürüterek hem ülke içindeki terör saldırılarını önlemekte hem de uluslararası

düzye terörizmle mücadeleye destek olmaktadır. Interpol ve diğer uluslararası polis örgütleriyle iş birliği yaparak terör örgütlerine karşı bilgi paylaşımı, ortak operasyonlar ve eğitim programları düzenlemektedir. Ayrıca Türk polisi sınır güvenliğinde önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye jeopolitik konumu nedeniyle birçok sınırı olan ülkelerden biridir. Polis; sınırları korumak ve yasadışı göç, uyuşturucu kaçakçılığı, insan kaçakçılığı ve diğer sınır ötesi suçlarla mücadele etmek için çok çalışıyor. Sınır polis birimleri sınır korumasını teknolojik yenilikleri kullanarak gerçekleştirmekte, sınır güvenliği ise uluslararası iş birliği kapsamında polis tarafından sağlanmaktadır. Ayrıca Türk örgütü suçla mücadelede uluslararası düzeyde aktif rol oynuyor. Organize suç örgütlerine karşı mücadelede, uluslararası operasyonlarda ve suçluların iadesi konusunda iş birliği yapar. Interpol ve diğer uluslararası kolluk kuvvetleriyle birlikte çalışarak suçluların izini sürmek, yakalamak ve kovuşturmak için ortak bir çaba göstermektedir. Bu, suçluların uluslararası kaçışını önler ve sınır ötesi suçlarla mücadeleyi güçlendirir. Son olarak Türk Polis Teşkilatı, uluslararası güvenliği sağlamak için diğer ülkelerle güvenlik alanında iş birliği yapmaktadır. Türkiye çeşitli ülkelerle polis eğitim programları, bilgi paylaşımı, ortak operasyonlar ve teknik yardımlar gibi alanlarda iş birliği yaparak uluslararası güvenlik iş birliğine katkıda bulunmaktadır (Güven, 2020). Bu iş birlikleri terörle mücadele, siber güvenlik, suç önleme, insan kaçakçılığıyla mücadele ve diğer güvenlik tehditlerine karşı ortak çözümler üretmeyi hedeflemektedir. Sonuç olarak Türk Polis Teşkilatı uluslararası güvenliğe katkıda bulunan önemli bir güvenlik kurumudur. Terörizmle mücadele, sınır güvenliği, suçla mücadele ve uluslararası güvenlik iş birliği gibi alanlarda etkin rol oynayarak uluslararası toplumun güvenliğine destek vermektedir.

Sonuç

Uluslararası güvenlik; ülkeler arasındaki ilişkilerin barış, istikrar ve güvenlik açısından korunmasıyla ilgili bir kavramdır. Bu kavram devletlerin güvenliklerini sağlama ve koruma çabalarını içerirken aynı zamanda bölgesel ve küresel düzeyde iş birliği ve çözüm odaklı yaklaşımlarıda gerektirmektedir. Uluslararası güvenliği etkileyen birçok faktör vardır. Bunlar arasında terörizm, siber saldırılar, savaşlar, etnik çatışmalar, silah yayılması, insan kaçakçılığı, uyuşturucu kaçakçılığı ve iklim değişikliği gibi tehditler yer almaktadır. Bu tehditler ülkelerin güvenliğini doğrudan etkilerken aynı zamanda küresel istikrarı da tehdit edebilir. Farklı bir bakış açısı ile yaklaşıldığında uluslararası güvenlik, devletlerin tek taraflı çabalarının ötesine geçer.

Bu çalışmada Türk Polis Teşkilatı'nın uluslararası güvenlik açısından önemi ve işlevleri irdelenmiş olup teşkilatın terörizmle mücadele, sınır güvenliği, suçla mücadele ve uluslararası iş birliği gibi konulardaki faaliyetlerini ve başarıları incelemiştir. Uluslararası güvenlik alanında Türk Polis Teşkilatı önemli bir rol oynamaktadır ve uluslararası toplumun güvenliğine katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda ele alındığında Türk Polis Teşkilatı'nın etkinliği, profesyonellik ve yetkinlik üzerine inşa edildiği görülmektedir. Bu değerler teşkilat içerisindeki görevli personellerin mesleki eğitimler alarak sürekli olarak güncel bilgi ve becerilerini geliştirmesine olanak sağlar. Personeller teknolojik gelişmeleri yakından takip eder ve bu teknolojileri kullanarak faaliyetlerini daha etkin bir şekilde yürüterek suçla mücadele stratejilerini sürekli gözden geçirir, yeni yöntemler ve yaklaşımlar geliştirir ve bu sayede toplumun değişen güvenlik ihtiyaçlarına cevap verebilir. Türk Polis Teşkilatı'nın başka bir önemli değeri uluslararası iş birliği yapma yeteneğidir. Güvenlik tehditleri genellikle sınırları aşar ve uluslararası boyutta mücadele gerektirir. Polis teşkilatı uluslararası polis örgütleriyle iş birliği yaparak bilgi paylaşımı yapar, ortak operasyonlar düzenler ve suçluların sınır ötesi kaçışlarını engellemeye çalışır. Bu şekilde uluslararası güvenlik, iş birliğine katkıda bulunur ve uluslararası toplumun güvenliğine destek verir. Türk Polis Teşkilatı'nın önemi ve değerleri ise genel anlamda toplumun güvenliği, hukukun üstünlüğü ve demokratik değerlere bağlılık, toplumla güçlü ilişkiler, profesyonellik ve yetkinlik, uluslararası iş birliği gibi unsurları yoğun olarak içerir. Polis teşkilatı toplumun güvenliğini sağlamak, suçlarla mücadele etmek ve halkın güvenini kazanmak için büyük bir çaba sarf etmektedir. Bu değerler doğrultusunda hareket eden polis teşkilatı toplumun güvenliği ve

refahının korunması ve sürdürülmesinde kritik bir role sahiptir. Bahse konu kritik görevlerin yerine getirilmesinde güvenlik odaklı alman eğitimlerin önemi inkar edilemez bir gerçekliktir.

Türk Polis Teşkilatı'nın uluslararası güvenlik alanında faaliyetlerde bulunduğu görevlerde daha etkili olabilmesi için sürekli eğitim ve kapasite geliştirme programlarına yatırım yapılması gerekmektedir. Bu tür programlar personelin uluslararası hukuk, yabancı dil becerileri ve uluslararası suçlarla mücadele konularında daha donanımlı hale gelmelerini sağlayabilir. Aynı zamanda polis teşkilatının uluslararası güvenlik alanında modern suçlarla mücadele edebilmesi için teknolojik altyapısının modernize edilmesi ve uluslararası standartlara uygun hale getirilmesi için özellikle gelişmiş teknolojilere ve inovasyona yatırım yapması önem arz etmektedir. Uluslararası alanda operasyon yürüten Türk Polis Teşkilatı'nın şeffaflık ve hesap verilebilirlik ilkelerini güçlendirerek uluslararası toplumda güven ve itibarını artırması uluslararası güvenlik alanındaki rolünün belirlenmesinde etkili olmaktadır. Uluslararası toplumun güvenliğini sağlamak için ise uluslararası alanda iş birliklerinin yapılması gerekmektedir. Bahse konu iş birlikleri uluslararası kuruluşlar, bölgesel örgütler ve uluslararası anlaşmalar yoluyla gerçekleştirilebilir. Birçok ülke uluslararası kuruluşlar ile olan üyelikleri ve anlaşmaları aracılığıyla uluslararası güvenliğe katkıda bulunurken aynı zamanda güvenlik sorunlarını ele alma konusunda ortak çözümler aramaktadır. Uluslararası güvenliği koruma çabaları genellikle diplomatik ilişkiler ve müzakereler yoluyla gerçekleştirilir. Bu durum çatışmalara barışçıl çözümler bulmak, anlaşmazlıkları çözmek ve taraflar arasında diyalog ve iş birliği sağlamak anlamına gelir. Diplomatik kanalların açık tutulması ve güven inşası da uluslararası güvenliğin korunmasında önemli bir role sahiptir. Uluslararası güvenlik aynı zamanda uluslararası hukuka dayanmaktadır. Uluslararası hukuk; devletlerin davranışlarını düzenleyen ve sınırlayan bir çerçevedir. Bu çerçeve saldırganlık yasağı, insan haklarına saygı, silah kontrolü, savaş suçlarının cezalandırılması gibi prensipleri içerir. Uluslararası hukuka uyum ülkeler arasında güveni ve istikrarı artırır ve uluslararası güvenliğin temel bir unsuru olarak kabul edilir.

Sonuç olarak uluslararası güvenlik alanında önemli bir aktör olarak karşımıza çıkan Türk Polis Teşkilatı insan haklarına saygı, hukukun üstünlüğü ve demokratik değerler gibi temel ilkelere bağlıdır. Bu değerler teşkilat içerisinde görev alan kişilerin görevlerini yerine getirirken adil, tarafsız ve yasalara uygun bir şekilde hareket etmelerini sağlamak ile birlikte terörle mücadele, sınır güvenliği ve suçla mücadele gibi alanlarda yürütülen çalışmaları sonucunda uluslararası güvenlik açısından da önemli katkılar sağlamaktadır. Polis teşkilatının önemi ve değerleri toplumun güvenliği ve refahı üzerinde derin etkilere sahiptir. Türk Polis Teşkilatı toplumun güvenliğini sağlama ve kamu düzenini koruma konusunda kritik bir role sahip olmak ile birlikte halkın can ve mal güvenliğini temin etmek, suçların önlenmesi, suçluların yakalanması ve adaletin sağlanması gibi görevleri yerine getirerek toplumun güvenliğinin sağlanmasında önemli bir rol üstlenmektedir. Uluslararası güvenlik sorunlarıyla mücadele etmek için diğer ülkeler ve uluslararası polis örgütleriyle iş birliği yaparak uluslararası güvenliği teşvik etmekte ve sürdürülebilir bir uluslararası düzenin oluşmasında pay sahibi olmaktadır.

Bu genel bilgiler ışığından ‘‘Polis Teşkilatının Uluslararası Güvenlik Açısından Önemi: Türkiye Özelinde Bir Araştırma’’ başlıklı çalışma ile Türkiye'nin uluslararası güvenlik politikalarını ve uygulamalarını geliştirmesi için somut önerilerde bulunulmuş olup Türk Polis Teşkilatı'nın daha etkin ve verimli çalışabilmesi için stratejik planlar geliştirmesi önerilmiştir. Aynı zamanda Türkiye'nin uluslararası güvenlik alanındaki iş birliklerinin ve ortaklıklarını güçlendirmesi, uluslararası güvenlik örgütleri ile daha sıkı ve etkin bir iş birliği içerisinde olmasına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

Akalın, M. (2016). Europol: Türkiye'nin Operasyonel İşbirliği Tartışması. *Türk İdare Dergisi*, 482: 11-31.

- Aksu, O.S. (1980). *Polisin Tarihçesi*, Ankara: *Polis Dergisi*, s.21.
- Akkaya, B. (2013). Geçmişten Günümüze Türk Polis Teşkilatı'nda Rütbelere. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 8, S. 5, s. 59-72.
- Arı, T. (2010). *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. Bursa: MKM Yayıncılık.
- Ateş, D. (2009). Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm/ Realizm Tartışması ve Disiplinin Özerkliği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, (10), 17, ss. 11-25.
- Aydın, A.H. (1996). *Polis Meslek Hukuku*. Ankara, Doğuş Matbaacılık.
- Aydın, R. (2015). *Belgelerden Hareketle Bir Restitüsyon Denemesi: Kayseri Karakolhaneler*. *Mediterranean Journal of Humanities*, C. 5, S. 2, s. 71-92.
- Bayley, D. (1985). *Patterns of Policing*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Berger, P. L. ve Luckmann, T. (1967). *The Social Construction of Reality*. New York: Doublday.
- Bilgiç, V.K. (2005). *Yönetim ve Güvenlik (Güncel Sorunlar ve Çözüm Önerileri)*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Bursalıoğlu, Z. (1994). *Okul Yönetiminde Yeni Yapı ve Davranış*. Ankara: Pegem Yayınları.
- Buzan, B. (1983). *People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations*. Harvester Books, Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Cerrah, İ. (2011). *Demokratik Toplumlarda İçgüvenlik*. Ankara: Polis Akademisi Yayınları.
- Çalış, Ş. ve Özlük, E. (2007). Uluslararası ilişkiler Tarihinin Yapısökümü: İdealizm-Realizm Tartışması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (17), s.s.230.
- Çelik A., Çetin H. C. ve Örs H. (2013). *Uluslararası Polis İşbirliği ve Türk Polis Teşkilatı*. Ankara: Polis Akademisi Yayınları.
- Çufalı, M. (2006). "21.Yüzyılda Türkiye" nin Bölgesel Sorunları ve Öneriler", Editör: İdris Bal, *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*. Ankaa: Ankara Global Araştırmalar Merkezi.
- Darcan, E. (2003). Kolluk Hizmetlerinde Kurumsal İşbirliği Ve Toplum Destekli Suç Önleme Yaklaşımları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Gazi Üniversitesi.
- Dedeoğlu B. (2003). *Uluslararası Güvenlik ve Strateji*, İstanbul: Derin Yayınları.
- Demir, E. (2018). *Afrin Tarihi ve Zeytin Dalı Harekâtı (Gün Gün Vak'alar)*. İstanbul: Flipper Yayınları.
- Derdiman, R.C. (1996). Kamu Yönetiminde Polis Halk İlişkisi ve İşbirliği. *Türk İdare Dergisi*, (412).
- Emniyet Genel Müdürlüğü, (2017). Polis Akademisi Başkanlığı, Hizmet İçi Eğitim Şube Müdürlüğü,
Faaliyet Raporu. http://www.sp.gov.tr/upload/xSPRapor/files/Tm2LI+egm_17_fp.pdf.
Er. Tar. 14.01.2024.
- Fairchild, E. ve Dammer, H. R. (2001). *Comparative Criminal Justice Systems (2nd Ed.)*. USA: Wadsworth/Thomson Learning.
- Fındıklı, R. (2011). *Hasılı Kelam (Sözün Özü)*. Ankara: Başkent Klise Matbaacılık.
- Goldstein, H. (2015). *Problem Odaklı Polislik. Altıntop, S. (Ed) içinde, Güvenlik ve Suçla Mücadele: Klasik ve Çağdaş Metinler*. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Göksu, T., Sözen, S. ve Çevik, H.H. (2008). "Türkiye", *Çevik, Hasan Hüseyin (Ed.), Karşılaştırmalı Polis Yönetimi içinde*. Ankara: Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı.

- Green, T. ve Woolston, R. (2016). “Avustralya’da Polis Eğitimi ve Öğretimi ile Polis-Üniversite İş birliği”, P. Stanislass ve diğerleri, (ed), Defne Orhun, (çev.), Polis Eğitimi ve Öğretiminde Uluslararası Perspektifle. Sweden: Raoul Wallenberg Institute.
- Gruen G.E. (2006). Türkiye’s Role in Peacekeeping Missions, American Foreign Policy Interests, *The Journal of the National Committee on American Foreign Policy*, Vol.28, No.6, 2006, p.435-449.
- Güven, M. (2020). Türk Polis Teşkilatı’nın Uluslararası Güvenliğe Katkıları. Ankara: *Emniyet Dergisi*.
- Hunt, C. T. (2019). To serve and protect. The Role of UN Police in Protecting Civilians. IPI Global Observatory. <https://theglobalobservatory.org/2019/09/to-serve-and-protect-the-role-of-un-police-protecting-civilians/>. Erişim Tarihi: 12 Ocak 2023).
- Karatepe, Ş. (1988). *İdare Hukuku*. Ankara: Anadolu Matbaacılık.
- Künzli, A.V. (II). (2007). “As If: The Legal Fiction in Diplomatic Protection”, *The European Journal of International Law*, Vol. 18, 2007, s. 37. (<http://www.ejil.org/article.php?article=220&issue=6>, Er. Tar: 20.01.2024).
- Loveday, B. (1999). “Government and Accountability of the Police”, R.I Mawby (Ed), *Policing Across the World: Issues for the Twenty-first Century*, London: UCL Press.
- Mawby, R. I. (1990). *Comparative Policing Issues*. London: Unwin Hyman Ltd.
- McSweeney B. (1999). *Identity and Interests: A Sociology of International Relations*. USA: Cambridge University Press, Port Chester, NY.
- Morgan, P. M. (2006). *International Security Problems and Solutions*. Washington ,DC: CQ Pres.
- Neyroud, P. (2011). *Review of Police Leadership and Training*. London: Home Office.
- Onar, S. S. (1966). *İdare Hukuku Umumi Esasları*. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.
- Oral, S. (2012). *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e (23. b.)*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Öke, M.K. (2001). *Küresel Toplum*. Ankara: Asam Yayınları.
- Özcan, A. B. (2011). Uluslararası Güvenlik Sorunları ve ABD'nin Güvenlik Stratejileri, *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 11(22), ss. 445-466.
- Özdemir, A. (2016). Kamu düzeni ve kamu güvenliği kavramlarına analitik bir yaklaşım, *International Journal of Legal Progress*, 2 (2), 78-115.
- Pitschas, R. (1999). *Neues' Polizeirecht, Speyerer Arbeitshefte Nr. 121*. Speyer: Baden-Württemberg.
- Ripsman, N. M. vd. (2016). *Neoclassical Realist Theory of International Relations*. Oxford University Press.
- Sandıklı, A. (2011). Uluslararası Güvenlik Yaklaşımlarındaki Değişim. <https://www.tuicakademi.org/uluslararasi-guvenlik-yaklasimlarindaki-degisim/adresinden> 10.01.2024 tarihinde alınmıştır.
- Stanislas, P. (2016). *Polis Eğitimi ve Öğretimi: Çerçeve ve Bağlam*, P. Stanislass ve diğerleri, (ed), Defne Orhun, (çev.), *Polis Eğitimi ve Öğretiminde Uluslararası Perspektifler*. Sweden: Raoul Wallenberg Institute.
- Temiz, S. (2020). *Güneydoğu Asya’da Terörizm: Endonezya’da Jamaah Islamiyyah (JI) Örgütü ve Faaliyetleri*, Ed. H. Acar, S. Yenal, *Siyasal Şiddet ve Radikalleşme Bağlamında Terör Örgütleri*. Ankara: Nobel Akademik.

Temiz, S. (2021). *ASEAN-Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği Siyasi Yapısı ve Gelişimi*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Tortop, N. (1986). *Halkla İlişkiler*. Ankar: Sevinç Matbası.

Wendt, A. (2003). *Social Theory of International Politics*. New York: Cambridge University Press.

Williams, P. D. (Ed.) (2013). *Security Studies: An introduction (2. Baskı)*. Newyork: Routledge Taylor & Francis Group.

Vural, M. Z. (1970). *Polis Görev ve Yetkileri*. İstanbul, Ulutaş Matbaası.

Yılmaz, S. (2007). Güçsüz Güç. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, (3), 5, 67-103.

İnternet Kaynakları

<https://polisdergisi.pa.edu.tr/turk-polisi-dunya-kupasinda-gorev-alacak-1740-haber> Er. Tar: 23.01.2024.

<https://www.egm.gov.tr/mesleki-egitim-hakkinda> Er. Tar: 18.01.2024.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author

Dilek TURAN EROĞLU* Ferihan AYAZ*
Hakan AYAZ*

Makale Adı/Article Name

İnternet Kullanımı Kaynaklı Sorunlara İlişkin Yayınlar Yönelik Bir İçerik Analizi

A Content Analysis of the Publications on the Problems Caused by Internet Use

ÖZ

Özellikle teknolojik gelişmelerin giderek daha da yaygınlık kazanması ekrana maruz kalma, problemleri internet kullanımı, dijital tükenmişlik, internet bağımlılığı, dijital stres/teknostres, uzaktan eğitim kaynaklı sorunlar gibi pek çok soruna zemin oluşturmaktadır. Bu çalışmada çeşitli veri tabanlarından elde edilen araştırmanın bağlamına en uygun olduğu düşünülen 100 çalışma (makale, kitap bölümü, tez vb.) nicel ve nitel içerik analizi teknikleri aracılığıyla irdelenmiştir. Çalışmanın sonucunda internet kaynaklı sorunların özellikle 2010'dan sonra daha fazla çalışmalarda konu edildiği ortaya çıkmıştır. Bu çalışmalarda ağırlıklı olarak ergenlerin ve öğrencilerin söz konusu sorunlara daha çok maruz kaldıklarına işaret edilmiştir. Ayrıca yalnızlık, depresyon, siber zorbalık gibi temaların söz konusu çalışmalarda sıklıkla ele alındığı ortaya çıkmıştır. Çalışmalarda veri toplama aracı olarak daha çok anket ve ölçeklerin kullanılması çalışmaların nicel yöntem ağırlıklı olduğunu ortaya çıkarmıştır. Araştırmaların sonuçları bağlamında ise özellikle sosyalleşme, farkındalık eksikliği gibi sorunlardan kaynaklı olarak internete ilişkin sorunlar yaşandığı vurgusunun sıklıkla ifade edildiği söylenebilir. Özetle internet kullanımı kaynaklı sorunların bilişsel ve psikolojik pek çok sorunu ortaya çıkardığı yapılan alanyazın incelemesinde ortaya konmuştur. Bu sorunların çözümünün daha fazla farkında olmakla, dijital alanda tedbirli, korunaklı ve yer yer kurallı olmakla mümkün olduğu bulgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İnternet, İnternet Bağımlılığı, Dijital Tükenmişlik, Ekrana Maruz Kalma, Teknostres

ABSTRACT

The increasing prevalence of technological developments paves the way for many problems such as screen exposure, problematic internet use, digital burnout, internet addiction, digital stress/techno-stress, and distance learning problems. In this study, 100 studies (articles, book chapters, theses, etc.) obtained from various databases that were thought to be most suitable for the context of the research were examined through quantitative and descriptive content analysis techniques. The study found that internet-related problems have been the subject of more studies, especially after 2010. Adolescents and students were more exposed to these problems. In addition, issues such as cyber bullying, loneliness, depression, etc. are often discussed in these studies. More questionnaires and scales are used as data collection tools in the studies and the studies are mostly quantitative in nature. There are problems related to the Internet, especially due to problems such as socialization and lack of awareness. In summary, the problems caused by Internet use reveal many cognitive and psychological problems. The solution to these problems is possible by being more aware, careful, protected, and occasionally regular in the digital field."

Keywords: Internet, Internet Addiction, Digital Burnout, Screen Exposure, Technostress

*Öğrt. Gör. Dr, Anadolu Üniversitesi Yabancı Diller Yüksek Okulu, dteroglu@anadolu.edu.tr

*Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, ferhanayaz@gantep.edu.tr

*Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, ayaz.au@gmail.com

Extended Abstract

Internet technologies, which are frequently used in daily life, have become more widespread after the 2000s and have brought along various problems. The general purpose of the study is to evaluate internet-related problems in the context of the literature. It is important to identify, understand, and elaborate on the issues that may cause more problems in the future. In line with this general purpose, answers to the following sub-objective questions were sought:

- What are the qualifications and dates of the studies?
- What are the data collection techniques and languages?
- What are the characteristics of the theses and the universities, institutes, and main disciplines in which they are prepared?
- What are the prominent concepts in the studies and what is the target audience?
- What are the main aims and results of the studies?

In this study, the problems arising from internet use were investigated by using various indexes and search engines and it was observed that the main themes of "problematic internet use", "digital burnout", "digital stress/technostress", "screen exposure", "internet addiction", "distance education" are the main themes that are pointed as problems in the literature.

In this study, the keywords mentioned above were searched from the YOK Thesis Search page, Google Scholar, ProQuest, Asos, and Sobiad indexes. The reason for not being able to search in different indexes was that some indexes had limits on accessing the article.

Due to time limitations, 100 studies (theses, articles, papers, books, book chapters) are analyzed. All of these studies were published after 2004. The reason for choosing 2004 is that Web 2.0 started to become widespread in this period. They were selected by purposive sampling method, and were analyzed by both quantitative and qualitative content analysis. Purposive sampling is a type of sampling that is not based on probability and generalisation to the universe is out of question. In this type of sampling, the most appropriate items for the study are included in the sample. Quantitative content analysis is an analysis technique that focuses on the numerical repetition of concepts and word groups. Qualitative content analysis is to create categories from the themes considered important in the text and to explain these categories with different definitions of social. As a result of the literature review on the problems caused by internet use, it was found appropriate to perform a qualitative analysis in addition to quantitative data in the context of the objectives of the research. This is because qualitative analysis provides more detail than quantitative content analysis.

Quantitative analysis was carried out in 10 main (type of research, year, data collection technique, language, type of theses, distribution to universities, institutes, main disciplines, prominent concepts and audience) and 71 sub-categories. Quantitative analysis was preferred to analyze superficial data that do not require detail, mostly for the colophons and prominent concepts of the studies. Quantitative analyses were coded by two independent coders and the percentage of inter-coder agreement was found to be 93%. Descriptive analysis was preferred to make detailed analyses for the purpose and conclusion sections of the studies.

According to the results of the study, the literature on internet use problems has gained new concepts such as 'sociotelism', 'networkless phobia' and 'nomophobia'. The fact that some terms expressing negativity such as loneliness, depression, and cyberbullying are frequently included in these studies provides data on the nature of the problems that may arise. The studies mainly focus on adolescents and children. While themes such as problematic internet use, internet addiction, and loneliness are associated with adolescents, it is observed that the problem of "screen exposure" is mostly associated with preschool children. It is observed that the problem of "digital burnout" is mostly addressed in the context of professions and adults. In addition, digital burnout is addressed in the literature about the distance education period, which has become widespread especially after the COVID-19 period, in the context of students, teachers, and health professionals.

The studies are predominantly of the nature that try to measure the impact level of the problems arising from the Internet on a specific target group through various scales and questionnaires. When the results of the studies are evaluated, in the context of minimizing the problems arising from the Internet, especially the emphasis on socialization and time restriction, protective parenting, and awareness come to the fore.

In summary, it has been revealed that the problems caused by internet use reveal many cognitive and psychological problems. The solution to these problems is possible by being more aware, being cautious, sheltered, and occasionally ruleful in the digital field.

Giriş

We Are Social (2023) verilerine göre dünyada 5,16 milyar internet kullanıcısı bulunmaktadır. Bu oran dünya nüfusunun %64,4'üne tekabül etmektedir. Türkiye'de internet kullanım oranları TÜİK verilerine göre 16-74 yaş arası kişilerde 2022'de %85 dolaylarındadır. 2023 verilerine göre ise %87,1'e çıkmıştır. Erkeklerin %90,9'u, kadınların ise %83,3'ü internet kullanmaktadır (TÜİK, 2023). İnternet kullanımı yaygınlaştıkça internet kullanımından kaynaklanan sorunların da giderek arttığı alanyazında sıklıkla dile getirilmektedir.

İnternet kullanımı çağımızın vazgeçilmezi olarak yerini almış, milyonlarca kişinin birbirleriyle iletişimini sağlaması bakımından işlevsellik kazanmıştır. Günlük hayatta sıklıkla kullanılan internet teknolojileri 2000'li yıllardan sonra daha da yaygınlaşmış ve çeşitli sorunları beraberinde getirmiştir. Bu sorunlar alanyazında her sene bir öncekinden daha fazla tartışılır hale gelmektedir. Bu çalışmada internet kullanımından kaynaklanan sorunlar çeşitli indeksler ve arama motorları kullanılarak araştırılmış ve “problemlili internet kullanımı”, “dijital tükenmişlik”, “dijital stres/teknostres”, “ekrana maruz kalma”, “internet bağımlılığı”, “uzaktan eğitim” ana temalarının alanyazında bu sorunlara işaret eden ana temalar olduğu gözlenmiştir. Bu ana temalarla bire bir örtüşen 100 kaynak (tez, makale, bildiri, kitap, kitap bölümü) çerçevesinde internet kullanımı kaynaklı sorunlar analiz edilmiştir. Söz konusu çalışmaların içerik analizine dahil edilme nedeni konu olarak doğrudan internet kullanımından kaynaklanan sorunlara odaklanmalarıdır. Çeşitli indekslerden yapılan aramalar sonucunda 1000'den fazla çalışmaya erişilmiş ve bunlar arasında araştırmanın amacına en yakın olduğu tespit edilen 100 çalışma araştırma kapsamına alınmıştır. Çalışmaların amaçları ve ulaştığı sonuçlar eşliğinde bir tartışma gerçekleştirilmiş, böylelikle internetin insanlar için ortaya çıkardığı ve çıkarabileceği sorunların somutlaştırılması hedeflenmiştir.

1. Alanyazın Taraması

Bu ana başlık altında “problemlili internet kullanımı”, “dijital tükenmişlik”, “dijital stres/teknostres”, “ekrana maruz kalma”, “internet bağımlılığı” ve “uzaktan eğitim kaynaklı sorunlar” ayrı başlıklar altında değerlendirilmiştir.

İnternet kullanımı kaynaklı sorunlar alanyazın bağlamında değerlendirildiğinde erişilen yüzlerce kaynağın anahtar kelimeleri tek tek incelenmiş ve bunun sonrasında en çok dile getirilen, en çok öne çıkan kavramların alanyazının ara başlıkları şeklinde kullanılması uygun bulunmuştur.

1.1. Problemlili İnternet Kullanımı

Problemlili internet kullanımı (PİK) İngilizce'de “problematic internet usage” (PIU) şeklinde ifade edilmekte ve giderek üzerinde daha çok çalışma yapılan bir alan haline gelmektedir. Problemlili internet kullanımı, internette geçirilen zaman olgusu bağlamında ele alındığında 5 saat ve üzeri sürenin problemlili internet kullanımına sebebiyet vereceği vurgulanmaktadır (Ünver ve Koç, 2017, s. 120). Problemlili internet kullanımı; kullanıcıların internet kullanımları nedeniyle hem aile

hem iş gibi yaşamlarının önemli parçası olan ortamlarda bozulmalar ile internet kullanımını yönetememeleri neticesinde ortaya çıkan kompulsif davranışların eşlik ettiği olumsuz bir durumdur (Kim ve Davis, 2009).

Psikolog Young (1996; akt. Aboujaoude, 2010, s. 85) problemlili internet kullanımıyla ilgili ayrıntılı bir vaka raporu yayımlayan ilk kişidir. Young, bir danışanında problemlili internet kullanımı ile ilgili şu verilere ulaşmıştır: Danışan; kendisini ev hayatından memnun, önceden ne bağımlılık ne de psikiyatrik açıdan herhangi bir geçmişi olmayan ve teknolojiye uzak 43 yaşında bir ev hanımı olarak ifade etmekteyken daha sonraları haftada 60 saat çevrimiçi olmaya başlayan ve bilgisayar karşısında heyecanlı hissettiğini ve oturumu kapattığında ise kendisini depresif, endişeli ve sınırlı bir kişiliğe dönüştüğünü ifade etmektedir.

Problemlili internet kullanımına bağlı olarak ortaya çıkan olumsuz sonuçlar genel itibariyle internette geçirilen süre ile ilgilidir. Oktan'a (2015, s. 282) göre uzun süreli internet kullanımının bazı olumsuz sonuçları bulunmakta; bu sonuçlar arasında yalnızlık ve depresyonun yanı sıra hem sosyal hem de yakın çevre ilişkilerinde zayıflamayla birlikte ortaya çıkan sosyal çevreden kopma gibi sorunlar yer almaktadır.

Problemlili internet kullanımına ilişkin çalışmalar alanyazında benzer temalar etrafında şekillenmektedir. Söz konusu kavram sosyal kaygı ve yalnızlık ile ilişkisi, kişilerarası ilişkilerle ilgili bilişsel süreçler, olumsuz çocukluk çağı yaşantıları, ergenlerin psikolojik ihtiyaçları, akran ilişkileri, ebeveynlerle ilişkiler, problem çözme becerileri gibi farklı pek çok tema ile ilişkili olarak irdelenmiştir (Böçkün, 2021; Dursun, 2022; Erdem, 2019; Say ve Batıgün, 2016; Şahan, 2017; Yay, 2019; Zorbaz, 2013).

Wright vd.'nin (2021) çalışması problemlili internet kullanımının nedenleri, sonuçları ve gelecekteki öngörülerine ilişkin toparlayıcı bir alanyazın çalışmasıdır. Tomaszek ve Muhacka-Cymerman (2020), okul öğrencilerinin tükenmişliğinde problemlili internet kullanımının rolü ile ilişkili bir çalışma yapmışlardır. Machimbarrena vd. (2019) aynı şekilde ergenlerin problemlili internet kullanımı süreçlerini ele almıştır. Yaygır (2018), problemlili internet kullanımını internet bağımlılığı, depresyon ve benlik saygısı ile ilişkili olarak ele almıştır.

Özetle problemlili internet kullanımı çalışmalarının ağırlıklı olarak ergenler ve öğrenciler üzerinde durduğu tespit edilmiştir. İlgili çalışmalar özellikle psikolojik süreçlerle ilişkili bulgular ortaya koymaktadır.

1.2. Dijital Tükenmişlik

Amerika Savunma Bölümü'ne bağlı darpa özel bir ağ kurmak için 1968 yılında özel bir firma ile paket anahtarlamalı cihaz yapımı amacıyla anlaşma imzalamış ve bu anlaşma bir arayüz ve ona bağlı bilgisayarlardan oluşan WAN (Geniş Alan Ağı) sistemini ortaya çıkarmıştır. Bu sistem internetin ilk halidir ve ARPANET olarak adlandırılmıştır (Başaran, 2006, s.14). Daha sonra çeşitli teknolojik eklemlenmelerle gelişen internetin askeri alandan çıkıp kamusal alana yayılmasıyla birlikte internet kullanım oranlarında ciddi artışlar yaşanmış; 2000'li yıllara gelindiğinde ise bu kullanım oranları oldukça yüksek seviyelere gelmiştir (Abdüsselam vd., 2015, s. 265). İnternet kullanımının yaygın hale gelmesi hem teknolojik araçların çeşitlenmesinde hem de toplumlarda önemli dönüşümlerin yaşanmasına neden olmuştur. Tükenmişlik olgusu bu gelişmelerden etkilenen önemli kavramlardan biridir.

Tükenmişlik kavramı, iş yaşamının beraberinde getirmiş olduğu strese bağlı olarak ortaya çıkan kişinin kendisini yorgun, yetersiz, duyarsız, tükenmiş hissettiği ve fiziksel açıdan da rahatsızlık duyduğu durum olarak tanımlanmaktadır (Maslach, Jackson ve Leiter, 1997, s. 195).

Tükenmişlik; duygusal tükenme, duyarsızlaşma (genellikle sinizm olarak anılır) ve genellikle kişisel başarının azalması olarak adlandırılan artan yetersizlik duygularının üç temel boyutuyla tanımlanır (Dall'Ora, vd., 2020, s. 2).

Duygusal tükenme, aşırı genişleme ve kişinin duygusal kaynaklarının tükenmiş olma hislerini ifade eder. Duyarsızlaşma veya sinizm ise iş arkadaşları, hastalar veya müşteriler de dahil olmak üzere diğer insanlara karşı olumsuz, alaycı ve tarafsız bir tepki ile karakterize edilir (Zis, vd., 2021, s. 1).

Teknolojinin sosyal ilişkiler, bilişsel yapı, davranış, duygular ve psikolojik sağlık üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Kıskançlık, yalnızlık, depresyon, düşük benlik saygısı, bağımlılık vb. gibi olumsuz durumlar bireyler üzerinde oluşabilecek olumsuz etkilere örnek olarak verilebilir (Erten ve Özdemir, 2020, s. 670). Özetle dijital tükenmişlik geleneksel tükenmişliğin dijital teknolojiler aracılığıyla uzun süreli ve aşırı kullanımı neticesinde ortaya çıkan durum olmakla birlikte çevrimiçi olma, sürekli günceli takip etme, reklam, haber ve sosyal medya gibi unsurlarına maruz kalma gibi durumlar dijital tükenmişliğe neden olan öğelerdir (Yiğit, Topçu ve Bayar, 2002, s. 1861).

Dijital tükenmişliğe ilişkin yayınlar ağırlıklı olarak meslek gruplarının dijital tükenmişlik düzeylerine ilişkindir (Akbaş ve Çarıkçı, 2022; Bozkurt, 2022; Durmuş vd., 2022; Kaynarınar, 2022; Wroclawski vd., 2021; Zis vd., 2021). Yiğit vd. (2022) ise teknostresin dijital tükenmişliğe etkisinde bilişsel önyargıların rolü üzerinde durmuştur. Özellikle Covid-19 döneminde öğrencilerin ve öğretmenlerin yaşadıkları dijital tükenmişlik sorunları çalışmalarda sıklıkla ele alınmıştır (Garcia, 2022; Kumpikaite-Valiüniene, 2021; Sharma vd., 2020).

Özetle dijital tükenmişliğe ilişkin çalışmalar daha çok mesleklere ilişkindir. Covid-19 döneminin hem öğrenciler hem öğretmenler hem de sağlık çalışanları için tükenmişliğe neden olduğu alanyazında sıklıkla işlenmiştir.

1.3. Dijital Stres/Teknostres

Teknostres, her gün bilgisayar teknolojisi ile çalışmanın neden olduğu stres veya psikosomatik hastalık olarak tanımlanmaktadır. Kavram ilk olarak 1984'te psikolog CriagBrod tarafından kullanılmış olup Brod kavramı bireylerin teknolojiyle etkileşime girdiklerinde kişilerin yaşadığı psikolojik bir bozukluk olarak tanımlanmıştır. Teknostres, "teknolojinin doğrudan veya dolaylı olarak insan tutumları, düşünceleri, davranışları ve psikolojisi üzerindeki herhangi bir olumsuz etkisi" olarak tanımlanmaktadır (Tacy, 2016, s. 2-3).

Teknostres kavramı, devamlı gelişim gösteren dijital teknolojiler karşısında bireylerin bu teknolojileri yetkin bir şekilde kullanabilme edimlerini neticesinde fiziksel, sosyal ve bilişsel açıdan yaşadıkları olumsuz durumlardan ortaya çıkmaktadır. Teknostres ile ilgili çeşitli sınıflandırmalar bulunmakla birlikte tekno-aşırı yükleme, tekno-istila, tekno-karmaşıklık, tekno-güvensizlik ve tekno-belirsizlik olmak üzere beş kategoriden meydana gelen genel kabul görmüş bir sınıflandırma bulunmaktadır (Kopuz ve Aydın, 2020, 251).

- **Tekno – aşırı yükleme:** Kavram kullanıcıların daha fazla ve hızlı çalışmaya zorlandıkları durumları ifade etmektedir. Mobil teknolojilerin uygulamaları eş zamanlı şekilde kullanmaya olanak sağlamasıyla birlikte bu durum çoklu görev aşırı bilgi yüklemesi gibi durumları beraberinde getirdiğinden çalışanlar üzerinde gerginliğe neden olmakta ve iş akışının kesintiye uğramasına, dikkatin dağılmasına sebebiyet vermektedir (Erer, 2021, s. 82).

- **Tekno –istila:** "Tekno-istila", kullanıcılara potansiyel olarak ulaşılabilen, sürekli "bağlı" olma ihtiyacı olan ve kişisel iletişimin bulanıklaştığı işgalci durumları tanımlar (Taraftar, vd., 2007, s. 315). Çalışanların çalışma hayatını mesai saatleri dışına taşıması ile devamlı bağlantıda olunması neticesinde çalışanlar üzerinde oluşan gerginlik olarak ifade edilmektedir (Khan, Jamil ve Bakhsh, 2020, s. 316).
- **Tekno –karmaşıklık:** Kavram, bilgi iletişim teknolojilerinin kullanıcıların kendilerini yetersiz hissetmelerine neden olduğunu ve onları bilgi iletişim teknolojilerinin çeşitli yönlerini öğrenmek ve anlamak için zaman ve çaba harcamaya zorladığını ifade etmektedir (Taraftar, vd., 2007, s. 315). Çalışanların devamlı olarak güncellenen yazılım, donanım ve uygulamalar karşısında kendilerini yetersiz hissetmesi olarak tanımlanmaktadır (Erer, 2021, s. 82).
- **Tekno –güvensizlik:** Yeterli bilgi ve işlem kabiliyetine sahip olamayan ve yeni teknolojik beceriler öğrenemeyen çalışanlar, kendilerini sürekli yeni teknolojik becerilerle güncelleme eğiliminde olduklarından baskı altında kalmakta ve bu teknolojileri daha iyi anlayan yetenekli kişilerle değiştirilme korkusu yaşamaktadırlar (Khan, Jamil ve Bakhsh, 2020, s. 316).
- **Tekno – belirsizlik:** Kullanıcıların sürekli değişen dijital teknolojiler karşısında kendilerini belirsiz görmesini ifade etmektedir (Yener, 2018, s. 89). Sürekli değişim yaşayan dijital teknolojilerin hızla güncelliğini yitirmesi endişe ve hayal kırıklığına neden olabilmektedir (Kopuz ve Aydın, 2020, s. 252).

Teknostrese ilişkin çalışmaların aynı zamanda “dijital stres” ile de ilişkili olduğu gözlenmektedir. Yiğit vd. (2022) teknostresi dijital tükenmişlik ile ilişkilendirirken, Can (2022) teknostresi bankacılık bağlamında değerlendirmiştir. Teknostresin yanında dijital stres konusu da araştırmalara sıklıkla konu edilmiştir. Bu araştırmalar alanyazında kavramı tanımlamak, ergenlerin, üniversite öğrencilerinin, yetişkinlerin dijital stres düzeyini ölçmeye dayalı çeşitli çalışmalardır (Özyılmaz, 2021; Reinecke vd., 2017; Weinstein ve Selman, 2016; Yazıcı ve Koçer, 2014). Tüm bu çalışmaların odak noktasında stresin çeşitli yaş gruplarındaki etkisine değinilmektedir.

1.4. Ekran Maruz Kalma

Ekran maruz kalma konusuyla ilgili yapılan çalışmaların çoğunun çocuklar ve gençler üzerinde yapıldığı; çalışmaların genel olarak ekrana fazla maruz kalmanın çocuklar ve gençler üzerinde olumsuz etkilerini ortaya koymak amacıyla yapıldığı görülmektedir. Asqarova ve Zengin’e (2022, s. 140) göre ufak yaşlarda mobil cihazların kullanımı artmakta ve bu bağlamda çocukların ekrana maruz kalma süreleri doğal olarak artmaktadır. Ekran maruz kalma süreleri arttıkça çocuklarda dikkat eksikliğinden konuşma bozukluklarına, duyuşsal motor bozukluklardan duyuşsal ve davranışsal bozukluklara kadar birçok olumsuz durum ortaya çıkmaktadır.

Ekran maruz kalma ekran başında geçirilen süreye karşılık gelmektedir. Son dönemde çocukların ekranla ilk kez tanışma yaşı günden güne düşmekte, çocukların birçoğu konuşma beceresi kazanmadan dijital teknolojileri kullanma becerisi kazanmaktadır. Bu teknolojiler çocukların ilk bebek bakıcıları olarak da ifade edilmektedir (Yasacı ve Mustafaoğlu, 2020, s. 12).

Ekran maruziyetinin olumsuz etkileri üzerine yapılan çalışmalar; ekrana maruz kalmanın çocuklarda dikkat süresi, bilişsel yetenek ve akademik performans üzerinde zararlı etkileri olabileceğini öne sürmektedir. Sosyal etkileşim yoluyla öğrenmeye kıyasla ekranlar kullanıldığında öğrenme süreçlerinin verimsiz olduğu; bebeklerin dil edinimi üzerine yapılan

araştırmalar ise bebeklerin yeni bilgiler öğrenme yeteneğinin sosyal etkileşimin ekranlara kıyasla önemli ölçüde yüksek olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır (Zivan, vd., 2019, s. 47).

Ekran maruz kalmayı merkeze alan çalışmalarda dil gelişimi gecikmiş çocuklarda ekran maruziyeti, Covid 19 döneminde ekrana maruz kalma ve çocukların uyku problemleriyle ilişkisi, fiziksel aktiviteler ve ekran, ekran süresinin boyun hareketleri, ağrı düzeyi, yaşam kalitesi ve duygu durumu ile ilişkisi gibi temalar ön plana çıkmaktadır (Karakoç ve Keşim, 2023; Keskindemirci ve Gökçay, 2020; Molu vd., 2022; Schmidt vd., 2020).

1.5. İnternet Bağımlılığı

İnternet bağımlılığı oyun, sosyal medya, mobil cihaz bağımlılığı gibi bağımlılık türleriyle ele alınmaktadır (Savcı ve Aysan, 2017, s. 203). Ancak bu alanda genişlemeye başlamış ve bu bağımlılık türleri internet bağımlılığı alt başlığı altında değil, farklı başlıklar halinde, daha bağımsız konular olarak ele alınmaya başlamıştır. İnternet bağımlılığı; çevrimiçi bağımlılık, sayısal bağımlılık, sorunlu ve kompulsif internet kullanımı, sanal bağımlılık gibi farklı isimlendirmelerle anılmaktadır (Batu ve Kalaman, 2016, s. 879).

İnternet bağımlılığı genelde olumsuz çerçevede ele alınarak aşırı kullanma, kullanma isteğinin kontrol edilememesi, internetsiz geçen zamanın anlam ifade etmemesi, internete bağlanamayınca öfkeli, mutsuz ve saldırgan tavırlar sergilenmesi, internet yüzünden gündelik hayat ilişkilerinin artan şekilde bozulmaya başlaması olarak tanımlanmaktadır (Young, 2004, s. 403).

Alanyazında kullanıcıların internet bağımlısı olup olmadığıyla ilgili yapılan çalışmalara göre internet bağımlılığı hem davranışçı hem de dürtüsel yönleri sahiptir. Özünde duygusal ve bireysel sorunlarla gündelik hayattaki sorumluluk ve kimlikten uzaklaşma yer almakta; internet kullanımından elde edilen doyum oranında artma oldukça bağımlılık oranında artmalar yaşanmaktadır (Kahraman, 2023, s. 20). Young, bireylerin internet bağımlısı olup olmadıklarıyla ilgili 8 maddelik bir yapı ortaya koymuştur. Bu yapıdan 5'i bireyin internet bağımlısı olup olmadığını tespiti için yeterlidir (Young, 1998, s. 238).

İnternet bağımlılığına ilişkin çalışmalar problemler internet kullanımı, depresyon, benlik saygısı, yenilik arama, risk alma davranışı, duyguları ifade etme, yalnızlık algısı, sosyal beceriler gibi temalarla ilişkili olarak alanyazında işlenmiştir (Ceyhan, 2011; Çorak, 2019; Dursun, 2022; Karaca, 2019; Sevinç, 2019; Yaygır, 2018; Yılmaz, 2013). Söz konusu çalışmaların özellikle bireyin psikolojisiyle ve sağlığı ile ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

1.6. Uzaktan Eğitim Kaynaklı Problemler

İncelenen çalışmalarda son yıllarda Covid 19 ve depremin etkisiyle uzaktan eğitim kaynaklı problemlerin de internet kaynaklı sorunlar arasında yerini aldığı ve bu alanda giderek daha fazla araştırma yapıldığı bulgulanmıştır. Bundan hareketle uzaktan eğitimle ilgili problemler, diğer başlıklar gibi internet kaynaklı sorunlar arasında ayrı bir başlık halinde değerlendirilmeye uygun bulunmuştur.

Yeni iletişim teknolojilerinin gündelik hayat pratiklerinin yanı sıra eğitim alanında da önemli etkileri bulunmaktadır. Yüz yüze eğitimin yapılamadığı durumlarda uzaktan eğitim eğitim-öğretimin aksamaması adına önemli işlevleri yerine getirmektedir. Uzaktan eğitimin olumlu yanlarının yanında birçok olumsuz durum da söz konusu olabilmektedir. Etkileşimli bir iletişime olanak sağlayan yeni iletişim teknolojileri geleneksel medyadan farklı olarak birçok özelliği bünyesinde barındırmaktadır.

Yeni iletişim teknolojilerinin ortaya koymuş olduğu 3 önemli özellik: Etkileşim, kitlesizleştirme ve eşzamanlılık olgularıdır. Yeni iletişim teknolojilerinin en önemli karakteristik özelliklerinden

biri olan etkileşim Geray'a (2003, s. 18) göre var olan tek taraflı iletişimin çift yönlü bir iletişime dönüşmesi, diğer bir ifade ile yeri geldiği zaman kaynağın alıcı, alıcının kaynak pozisyonuna gelebilmesidir.

Kitlesizleştirme olgusu yeni iletişim teknolojilerinin sahip olduğu diğer önemli karakteristik özelliklerinden birini oluşturmaktadır. Kılıç'a (2019, s. 231) göre kitlesizleştirme; dijital teknolojiler vasıtasıyla üretilen içeriğin kitlelere ulaştırılmasının yanı sıra bireysel anlamda üretilen içeriklere ulaşılması anlamına gelmektedir; ayrıca bireyler kitlesizleştirmeyle birlikte farklı içeriklere ulaşım imkanı elde edebilmektedir.

Yeni iletişim teknolojileriyle iletişim artık belirli bir zamana bağlı olmaksızın gerçekleşebilmekte, bireyler anlık mesajlaşmanın yanı sıra istedikleri zaman mesaj alıp gönderebilmektedir. Bu durum, yeni iletişim teknolojilerinin eşzamansızlık özelliğini oluşturmaktadır (Yolcu, 2016 s. 23).

Yeni iletişim teknolojileriyle birlikte ele alınabilecek diğer önemli bir kavram ise sosyal paylaşım ağlarıdır. Sosyal paylaşım ağlarında iletişim; metinlerle, görsellerle ve ses dosyaları aracılığıyla sağlanmakta ve her yaşta kullanıcı bahsedilen bu olgular sayesinde birbirleriyle iletişim kurabilmektedir (Kırık, 2017, s. 241).

Uzaktan eğitim; yeni iletişim teknolojileri aracılığıyla ders işleyişinin yürütülmesi adına hem öğrencilerin hem de öğretmenlerin yararlandığı aktif kullanıma dayalı bir öğretim yöntemidir. Diğer bir ifadeyle öğretmenlerin ve öğrencilerin farklı mekânlardan yürütmüş olduğu, öğretim programına uygun materyallerin kullanıldığı bağımsız bir eğitim yöntemidir (Özdoğan ve Berkant, 2020, s. 15).

Uzaktan eğitim ile ilgili değerlendirmelerin küresel ölçekte yaşanan Covid-19 pandemisi ile birlikte tekrar gündeme geldiği söylenebilir. Pandemi döneminde öğrencilerin yaşayabileceği dönem uzatma ve mezun olamama gibi olumsuz durumların yanında etkili bir eğitim-öğretim sürecinin devam edilebilmesi adına uzaktan eğitim çok acil bir şekilde yürürlüğe sokulmuştur (Peker ve Ayhanöz, 2022, s. 20).

Küresel ölçekte 172 ülkede yaklaşık 1 milyar 650 milyon öğrenci yaşanan pandemi sürecinden olumsuz etkilenerek eğitim-öğretim kurumları kapanmak zorunda kalmış ve eğitim-öğretimin yürütülmesinde uzaktan eğitim sistemine geçilmiştir (Balaman ve Tiryaki, 2021, s. 55).

Elitaş'a (2017, s. 95) göre uzaktan eğitimin genel anlamda olumsuz etkilerinden biri de teknoloji bağımlılığını ortaya çıkarabilmesidir. Uzaktan eğitim kaynaklı sorunların özellikle Covid-19 döneminde giderek yaygınlaşmasıyla ilgili yapılan çalışmalar özellikle 2020'den sonra alanyazında yerini almıştır (Baltacı vd. 2021; Bozkurt, 2022; Durmuş vd., 2022; Kumpikaite-Valiüniene, 2021; Sidekli vd. 2022; Şirin vd., 2021; Zis vd., 2021). Bu çalışmalar aynı zamanda uzaktan eğitim ve dijital tükenmişlik ilişkisine de yer yer değinmişlerdir.

2. Yöntem

Çalışmanın genel amacı internet kaynaklı sorunların (problemler, internet kullanımı, dijital tükenmişlik, dijital stres/teknostres, ekrana maruz kalma, internet bağımlılığı, uzaktan eğitim kaynaklı problemler) alanyazın bağlamında değerlendirilmesidir. İnternet kaynaklı sorunların ortaya konulması ileride daha çok problem oluşturabilecek konuların tespiti, anlaşılması ve detaylandırılması bağlamında önemlidir. Bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki alt amaç sorunlarına yanıt aranmıştır:

- Araştırmaların nitelikleri ve tarihleri nedir?
- Veri toplama teknikleri ve dilleri nedir?

- Tez nitelikleri ve hazırlandıkları üniversiteler, enstitüler ve ana bilim dalları nelerdir?
- Araştırmalarda öne çıkan kavramlar nelerdir ve hedef alınan kitle nedir?
- Araştırmaların başlıca amaçları ve sonuçları nelerdir?

Bu çalışmada “dijital tükenmişlik”, “dijital stres”, “ekrana maruz kalma”, “problemlerli internet kullanımı”, “internet bağımlılığı” anahtar kelimeleri kullanılarak YÖK Tez Tarama sayfası, Google Scholar, ProQuest, Asos, Sobiad indekslerinden arama yapılmıştır. Farklı indekslerde arama yapılamamasının nedeni bazı indekslerin makaleye ulaşmak konusunda sınırlarının olmasından kaynaklanmıştır. YÖK Tez Tarama sayfasında “gelişmiş tarama” sekmesinde aranacak alan” kısmına “tümü” yazılarak yıl sınırlaması olmaksızın arama gerçekleştirildiğinde aranacak kelimeler bölümüne “problemlerli internet kullanımı” yazıldığında 182 tez, “dijital tükenmişlik” için 5, “dijital stres” için kelimeler bitişik yazılınca hiç tez yokken “ve” seçeneği ile kelimeler ayrılarak toplam 127 tez, “ekrana maruz kalma” için 9 tez, “internet bağımlılığı” için 902 teze ulaşılmıştır. Google Scholar’da “problemlerli internet kullanımı” yazıldığında 22 bin 400, “dijital tükenmişlik” için 3110, “dijital stres” için 24.000, “ekrana maruz kalma” için 10 bin 100, “internet bağımlılığı” için 45.100 sonuç arasından pdf olarak ulaşılabilir 2004 yılı sonrası yayınlar değerlendirilmiştir. Asos indeksinde “problemlerli internet kullanımı” için 14 makale, “dijital tükenmişlik” için 0, “dijital stres” için 1 makale, “ekrana maruz kalma” için 0, “internet bağımlılığı” için 100 makaleye ulaşılmıştır. Sobiad indeksinde “problemlerli internet kullanımı” için 2914 makale, “dijital tükenmişlik” için 25, “dijital stres” için 30 makale, “ekrana maruz kalma” için 123, “internet bağımlılığı” için 7085 makaleye ulaşılmıştır. ProQuest indeksinde “problemlerli internet kullanımı” için 270 makale, “dijital tükenmişlik” için 91, “dijital stres” için 422 makale, “ekrana maruz kalma” için 26, “internet bağımlılığı” için 958 makaleye ulaşılmıştır.

	Problemlerli internet kullanımı	Dijital tükenmişlik	Dijital stres	Ekran maruz kalma	İnternet bağımlılığı
YÖK Tez Tarama	182	5	127	9	902
Google Scholar	22.400	3110	24.000	10.100	45.100
ASOS	14	0	1	0	100
SOBIAD	2914	25	30	123	7085
ProQuest	270	91	422	26	958

Tablo 1. Araştırmaya Konu Edilen Anahtar Kelimelerin Konu Bazında Dağılımı

Tüm bu çalışmalar arasından zaman sınırlılıkları nedeniyle çalışmanın amacına en uygun olan, doğrudan internet kullanımdan kaynaklanan ve en güncel sorunlara işaret eden 100 çalışma (tez, makale, bildiri, kitap, kitap bölümü) amaçsal örneklem alma metoduyla seçilmiş, söz konusu çalışmalar hem nicel hem de nitel içerik analizi ile analiz edilmiştir. Çalışmada 2004 yılı sonrası araştırmaların incelenmesi sınırlılık olarak belirlenmiştir. Bunun nedeni ilk kez 2004 yılında O’reilly Media tarafından ortaya konan ve daha önceki Web 1.0 teknolojisinden farklı bir dönüm noktası sayılan Web 2.0 teknolojisinin bu yıl ortaya çıkması ve böylelikle kullanıcının hem içerik yaratan hem de içeriği paylaşan bir profile dönüşmesinin sağlanmasıdır (Solomon ve Schrumm, 2007, s. 12). Web 2.0 teknolojisi bireylerin karşılıklı iletişimini etkileşim özelliği nedeniyle oldukça üst boyuta taşımış ve internet kaynaklı sorunların giderek artmasını sağlayan, bireyleri etkileşime çeken wikiler, bloglar, sosyal ağlar, içerik paylaşım ağları gündelik hayatın parçası haline gelmiş, bilimsel çalışmalar da buna paralel olarak 2004 yılından sonra derinleşmeye

başlamıştır (Kahraman, 2013, s. 19). 2004-2016 yılları arasında son derece etkili olan Web 2.0 birey merkezli, okunabilir/yazılabilir web, etkileşime açıklık, çift taraflı iletişim, bloglar ve sosyal sitelerle iletişimin yolunu açmış, bu da internet kaynaklı sorunlar için zemin oluşturmuştur (Erümit ve Keleş, 2018, s. 12). Amaçsal örneklem olasılığa dayanmayan, evrene genellenen söz konusu olmadığı bir örneklem türüdür. Bu örneklem türünde çalışmanın amacına en uygun öğeler örnekleme dahil edilir (Büyüköztürk vd., 2016). Nicel içerik analizi kavram ve kelime gruplarının sayısal olarak tekrarına odaklanan bir inceleme tekniğidir (Gül ve Nizam, 2021, s. 182). Nitel içerik analizi ise metinde önemli görülen temalardan kategoriler oluşturmak ve sosyal gerçekliğin farklı tanımlamalarıyla bu kategorileri açıklamaktır (Gül ve Nizam, 2021, s. 185). İnternet kullanımı kaynaklı sorunlara ilişkin yapılan alanyazın taraması sonucunda araştırmaların amaçları bağlamında nicel verilere ek olarak nitel bir analiz gerçekleştirmek uygun bulunmuştur. Bunun nedeni nitel analizin nicel içerik analizine oranla daha fazla detay sunmasıdır.

Nicel analiz 10 ana (araştırmaların türü, yılı, veri toplama tekniği, dili, tezlerin türü, üniversitelere dağılımı, enstitüler, ana bilim dalları, öne çıkan kavramlar ve kitle) ve 71 yan kategoride gerçekleşmiş, her bir ana kategori altındaki “diğer” kategorileri tek bir yan kategori olarak hesaplamıştır. Bu yöntem çalışmaların künyelerine, öne çıkan kavramlarına yönelik, detay istemeyen yüzeysel verileri analiz etmek için tercih edilmiştir. Ana ve yan kategorilerin tamamı çalışmanın sonundaki kodlama cetvelinde yer almaktadır (EK-1) Nicel analizler birbirinden bağımsız iki farklı kodlayıcı tarafından kodlanmış ve kodlayıcılar arası uyum yüzdesi %93 olarak bulunmuştur. Betimsel analiz ise çalışmaların amaç ve sonuç bölümlerine yönelik olarak detaylı analizler yapmanın mümkün hale gelmesi bakımından tercih edilmiştir.

3. Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde yer alan araştırmaların türü ve yılı, veri toplama tekniği ve dili, tezlerin nitelikleri ve üniversiteleri, enstitüler ve ana bilim dalları, öne çıkan kavramlar, araştırmanın odağındaki kitleye ilişkin bulgular nicel, araştırmaların amaçlarına ve sonuçlarına ilişkin bulgular ise nitel içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir.

3.1. Araştırmaların Türü ve Yılı

Bu başlık altında araştırmanın türü ve yılına ilişkin analizlere yer verilmiştir.

Araştırmanın türü	Frekans
Uluslararası makale	52
Tez	27
Ulusal makale	14
Kitap bölümü	3
Bildiri	3
Kitap	1
Toplam	100

Tablo 2. Araştırmaların Türü

Analiz edilen çalışmaların yarısından fazlası uluslararası makaledir (f=52) Onu tezler (f=27) ve ulusal makaleler (f=14) izlemektedir. Kitap bölümü, bildiri ve kitapların sayısı görece daha azdır.

Araştırmanın yılı	Frekans
2022	32
2021	13
2019	13
2018	9
2020	6
2023	5

2017	5
2016	4
2014	3
2015	2
2013	2
2011	2
Diğer (2004, 2010, 2008, 2012)	4
Toplam	100

Tablo 3. Araştırmaların Yılı

Analize tabi tutulan çalışmaların yılları ağırlıklı olarak 2018-2023 yılları aralığındadır (f=78). Dolayısıyla arama motorlarında anahtar kelimelerin ilk ulaştığı eserlerin genellikle güncel olması özellikle son 5 yılda dijital teknolojilere yönelik konuların daha fazla işlenmeye başladığını da ortaya koymaktadır. 2022 yılının en fazla araştırma yapılan yıl olması dijital teknolojilerin artık daha fazla araştırmalara konu edildiğinin bir göstergesidir. Çalışma 2023 yılının Nisan ayında tamamlandığı için 2023 yılı, henüz tamamlanmamıştır. Bu nedenle bu yıla ilişkin yorum yapmak söz konusu değildir.

3.2. Araştırmaların Veri Toplama Tekniği, Dili

Bu başlık altında araştırmalarda kullanılan veri toplama tekniklerine ve diline ilişkin analizlere yer verilmiştir.

Veri toplama tekniği	Frekans
Ölçek	53
Anket	24
Alanyazın taraması	13
Deney	4
Görüşme	2
İçerik analizi	2
Film projesi	1
Meta analiz	1
Toplam	100

Tablo 4. Veri Toplama Tekniği

Tablo 3'e göre araştırmalarda en çok kullanılan veri toplama tekniği "ölçek"tir (f=53). Onu "anket" izlemektedir (f=24). Alanyazın taramaları sonra gelmektedir (f=13). "Deney", "görüşme", "içerik analizi", "film projesi" ve "meta analiz" görece daha az kullanılan veri toplama teknikleridir.

Dil	Frekans
İngilizce	55
Türkçe	43
Diğer (İspanyolca ve Endonezce)	2
Toplam	100

Tablo 5. Araştırmaların Dili

Tablo 4'e göre araştırmaların yarısından fazlası (f=55) İngilizce'dir. Alanda daha çok uluslararası makalelere ulaşıldığı için, genellikle bu makalelerde İngilizce tercih edildiği ortaya çıkmaktadır. YÖK Tez Tarama sitesinde yer alan tezlerin ağırlıklı olarak Türkçe olarak yazılması nedeniyle 24 Türkçe tez çalışması olduğu tespit edilmiştir. 3 tez çalışması ise İngilizce'dir. Türkçe yazılan tüm makaleler ulusal kabul edilmiştir. Dolayısıyla 14 makale, 24 tez, 1 kitap bölümü, 3 bildiri ve 1 kitap olmak üzere toplamda 43 Türkçe yayın tespit edilmiştir. İngilizce 50 adet uluslararası

makale, 3 tez, 2 kitap bölümü, İspanyolca ve Endonezce birer adet uluslararası makale incelenmiştir.

3.3. Tezlerin Türü ve Üniversitelere Göre Dağılımı

Bu başlık altında incelenen tezlerin türü ve üniversitelere göre dağılımına ilişkin bulgular yer almaktadır.

Tez türü	Frekans	Yüzde
Yüksek lisans	19	70,4
Doktora	7	25,9
Tıpta uzmanlık	1	3,7
Toplam	27	100

Tablo 6. Tez Türü

Tablo 5'e göre incelenen 27 tezin yüzde 70,4'ü (f=19) yüksek lisans tezidir. Onu 7 doktora, 1 tıpta uzmanlık tezi izlemektedir. Bu durum internete ilişkin kapsamlı çalışmaların daha çok yüksek lisans düzeyinde kaldığını, bu alandaki doktora tezlerine ihtiyaç olduğu izlenimi oluşturmaktadır.

Tezlerin üniversitelere dağılımı çeşitlilik göstermektedir. Ağırlıklı olarak bir üniversitenin sözcüğü olmadığı, birçok farklı üniversiteden çeşitli araştırmacıların internet kullanımı kaynaklı sorunları işleyen tezler ürettiği ortaya çıkmıştır. Bu üniversiteler şu şekildedir: Nişantaşı (f=2), Hacettepe (f=2), İstanbul Gelişim (f=2), Anadolu (f=2). Diğer üniversitelerin her birinden birer tez araştırmaya dahil olmuştur. Bunlar şu şekildedir: Sivas Cumhuriyet, Marmara, Kadir Has, Alliant International University, Ege, Beykoz, Pamukkale, Atatürk, Sağlık Bilimleri, Kırıkkale, Munzur, Boğaziçi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf, Yakındoğu, İstanbul Kent, İstanbul Sabahattin Zaim, Hasan Kalyoncu, Alabama ve Bilkent.

Yapılan 7 doktora tezinin üniversitelere dağılımı şu şekildedir: Her birinden birer doktora tezi olmak üzere, Bilkent, Boğaziçi, Anadolu, Hacettepe, Atatürk, Beykoz ve Alliant International University.

3.4. Enstitü ve Ana Bilim Dalı

Bu başlık altında incelenen tezlerin dahil olduğu enstitüler ve ana bilim dalları yer almaktadır.

Enstitü	Frekans	Yüzde
Sosyal bilimler	10	37
Lisansüstü eğitim/Lisansüstü programlar	6	22,3
Eğitim Bilimleri	5	18,5
Sağlık Bilimleri	3	11,1
Bilim ve Mühendislik	1	3,7
Ankara Sağlık Uygulama ve Araştırma Merkezi	1	3,7
Belirtilmemiş	1	3,7
Toplam	27	100

Tablo 7. Enstitü

Tablo 6'ya göre tezlerin birçok farklı enstitü bünyesinde yer almaktadır. İlk sırada “sosyal bilimler enstitüsü” gelse de “lisansüstü eğitim/lisansüstü programlar”, “eğitim bilimleri”, “sağlık bilimleri” ve daha birçok farklı kurum ve enstitü bünyesinde dijital teknolojilerin olumsuz etkilerine yönelik tez çalışmaları yapılabilmektedir.

Anabilim Dalı	Frekans	Yüzde
Psikoloji/Klinik psikoloji	12	44,45

Eğitim Programları ve Öğretim/Eğitim Bilimleri	4	14,81
Sinema ve TV Anabilim Dalı	2	7,4
Diğer	9	33,34
Toplam	27	100

Tablo 8. Anabilim Dalı

Tablo 7'ye göre internet kullanımı kaynaklı sorunların en çok işlendiği ana bilim dalı “psikoloji/klinik psikoloji” ana bilim dalıdır (f=12; %44,45). Onu “eğitim programları ve öğretim/eğitim bilimleri” ve “sinema” izlemektedir.

Diğer kategorisinde yer alan anabilim dalları her birinden birer kod olmak üzere şu şekildedir: Okul öncesi öğretmenliği, iletişim tasarımı ve yönetimi, psikiyatri, sporda psiko-sosyal alanlar, halkla ilişkiler ve tanıtım, çocuk sağlığı ve hastalıkları, beden eğitimi ve spor, işletme, bilgisayar mühendisliği.

3.5. Öne Çıkan Kavramlar, Araştırmanın Odağındaki Kitle

Bu başlık altında incelenen tezlerde öne çıkan kavramlar ve araştırmaların odaklandıkları kitleye ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Söz konusu kavramlar kategorilere ayrılırken, çalışmaların anahtar kelimeleri gözden geçirilerek bir kodlama cetveli hazırlanmış ve bu doğrultuda SPSS üzerinden nicel kodlamalar yaparak bu bulguya ulaşılmıştır.

Öne çıkan kavramlar	Frekans	Yüzde
Problemlerli internet kullanımı	49	16
Teknoloji/Dijital teknoloji	41	13,5
Dijital bağımlılık/İnternet bağımlılığı	35	11,5
Dijital tükenmişlik	27	8,9
Stres/Dijital stres/Teknostres	21	6,9
Covid 19 dönemi	11	3,6
Ekrana maruz kalma	9	2,9
Online eğitim	9	2,9
Yalnızlık	8	2,6
Dijital depresyon	8	2,6
Akıllı telefon kullanımı	7	2,2
Sosyal medya/Sosyal medya bağımlılığı	7	2,2
Dijital oyun bağımlılığı	5	1,6
Sosyal kaygı	4	1,3
Ebeveyn medya aracılığı	4	1,3
Yaşam memnuniyeti/Yaşam kalitesi	4	1,3
Siber zorbalık	3	0,99
Serbest zaman	3	0,99
Nomofobi	3	0,99
Örgütsel bağlılık	3	0,99
Dijital yeterlilik	3	0,99
Dijital yaşlanma	3	0,99
Dijital yoksunluk	3	0,99
Diğer	36	11,77
Toplam	303	100

Tablo 9. Öne Çıkan Kavramlar

Tablo 8 internet kullanımı kaynaklı sorunlar bağlamında değerlendirilen çalışmalarda en çok ön plana çıkan kavramlara işaret etmektedir. “Problemlerli internet kullanımı” en fazla karşılaşılan

kavramdır (f=49; %16). Onu “teknoloji/dijital teknoloji” (f=41), “dijital bağımlılık/internet bağımlılığı” (f=35), “dijital tükenmişlik” (f=27), “stres/dijital stres/teknostres” (f=21) izlemektedir. Özellikle Covid 19 döneminde internetten online eğitimin devam etmesi ve bunun yaşattığı sorunlar nedeniyle “Covid 19 dönemi” (f=11), “ekrana maruz kalma” (f=9), “online eğitim” (f=9) gibi kavramlar da internet kullanımı kaynaklı sorunlar, alanyazın bağlamında araştırılırken sıklıkla rastlanan temalar olarak yerini almıştır.

Diğer kategorisinde yer alan kavramlar şunlardır: Akıl sağlığı (f=2), “netlessfobi” (f=2), “duygu düzenleme” (f=2), “sosyal kaçınma” (f=2), “psikolojik iyi oluş” (f=2), “uyku sorunları” (f=2). Sadece 1 kez kodlanan kavramlar ise şu şekildedir: Akademik tükenmişlik, bilişsel önyargılar, iş performansı, mesleki tükenmişlik, sosyotelizm, çalışan yönetimi, dijital yerli, dijital göçmen, zorbalık, olumsuz çocukluk çağı yaşantıları, sosyal beceriler, duyguları ifade etme, risk alma, dil gelişimi, dijital ebeveynlik, çocuk gelişimi ve sağlığı, psikolojik ihtiyaçlar, davranışsal problemler, sağlık davranışı, öğrenme stratejileri, dikkat eksikliği ve hiperaktivite, psikosomatik semptomlar, olumlu internet kullanımı, bilişsel esneklik.

Kitle	Frekans
Ergenler	39
Üniversite öğrencileri	24
Yetişkinler (Genel)	13
Öğretmenler	7
Okul öncesi çocuklar	5
Anne babalar (Ebeveynler)	4
Diğer	8
Toplam	100

Tablo 10. Araştırmaların Odaklandıkları Kitle

Tablo 9’a göre internet kullanımı kaynaklı sorunları konu alan araştırmaların ağırlıklı olarak odağında yer alan kitle “ergenler”dir (f=39). Onu “üniversite öğrencileri” (f=24) ve “yetişkinler (genel)” (f=13) izlemektedir. “Öğretmenler”, “okul öncesi çocuklar” ve “anne babalar/ebeveynler” sonraki sırada gelmektedir.

Diğer kategorisinde bulunan kodlamalar şu şekildedir: Muhasebeciler (f=2), “akademisyenler” (f=2), “bankacılar” (f=2), “özel sektör çalışanları” (f=1), “diş hekimleri” (f=1).

3.6. Araştırmaların Amaçları

Araştırmaların amaçlarına değinilirken en çok öne çıkan kavramlardan hareketle, en çok işlenen kavramlara değinen çalışmaların amaçlarını irdelemek araştırmanın amacı açısından uygun görülmüştür. Bunlar “problemlerli internet kullanımı”, “teknoloji/dijital teknoloji”, “dijital bağımlılık/internet bağımlılığı”, “dijital tükenmişlik”, “stres/dijital stres/teknostres”, “Covid 19 dönemi” ve “ekrana maruz kalma”dır.

Problemlerli internet kullanımına işaret eden çalışmaların (f=49) amaçları değerlendirildiğinde özellikle ergenlerin ve üniversite öğrencilerinin problemlerli internet kullanımının nedenlerinin irdelendiği tespit edilmiştir. Problemlerli internet kullanımının sosyal kaygı, yalnızlık, sosyal ilişkiler, olumsuz çocukluk yaşantıları, internet bağımlılığı, depresyon, akran ilişkileri, sosyal beceriler, öfke durumları, problem çözme becerileri, duyguları ifade etme ve düşünme ihtiyacı, psikolojik iyi oluş, yenilik arama ve risk alma, yaşam memnuniyeti/kalitesi, motivasyon, akademik başarı, nomofobi, negatif düşünceler, uyku kalitesi, obsesyon gibi pek çok alt faktörle ilişkisine yönelik çalışmalar ağırlıklıdır. Bunların yanında öğrencilerin dijital tükenmişlik düzeyi ve problemlerli internet kullanımı arasındaki ilişkiyi ortaya koymak, Covid 19’a bağlı gelişen teknoloji kullanım stresinin problemlerli internet kullanımı ile ilişkisine değinmek, ekranın çocuk

davranış problemlerine etkisinde ebeveyn medya aracılığının etkisini belirlemek, lise öğrencilerinin bilişsel esneklik düzeylerine göre problemleri internet kullanımlarının incelenmesi gibi amaçlar da bulunmaktadır.

“Teknoloji/dijital teknoloji” kavramlarına işaret eden çalışmalar (f=41) dijital teknolojinin mesleğe etkilerine değinmek, Covid 19’a bağlı gelişen teknoloji kullanım stresinin problemleri internet kullanımı ile ilişkisine değinmek, okul öncesi öğretmenlerine yönelik dijital yeterlilikler ölçeğinin Türkçeye uyarlanması, gençlerin iyi olma hallerinde dijital teknolojinin rolünü belirlemek, üniversite personelinin dijital stres düzeyini belirlemek, dijital stres ve çalışma ilişkisinin ortaya konması, ergenlerin dijital stresle nasıl baş ettiklerini ortaya koymak, 0-5 yaş arası çocuklarda dijital ekran maruziyetinin sosyodemografik veriler ve anne depresyon durumu ilişkisini ortaya koymak, serbest zaman davranışlarının kuşaklar arası farklılıklar açısından irdelenmesi, ekrana maruz kalmanın çocukların iyilik hali üzerindeki etkisini belirlemek gibi pek çok farklı amaçlarla hazırlanan çalışmalardır. Bu çalışmalarda “dijital stres”, “ekrana maruz kalma”, “problemleri internet kullanımı” anahtar kelimelerinin yer aldığı tespit edilmiştir.

“Dijital bağımlılık ve internet bağımlılığı”nı öne çıkaran çalışmaların (f=35) ağırlıklı olarak problemleri internet kullanımına ilişkin çalışmalar olduğu söylenebilir. Bu çalışmalardan sadece 3 tanesi problemleri internet kullanımı ifadesini barındırmamaktadır. Bunların amaçları ise üniversite öğrencilerinde internet bağımlılığı ile duyguları ifade etme ve düşünme ihtiyacı arasındaki ilişkiyi incelemek, internet bağımlılığının yenilik arama ve risk alma davranışı ile ilişkisini ortaya koymak, internet bağımlılığı ve depresyon ilişkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla benzer temaları işledikleri gözlenmektedir.

İncelenen 100 araştırmanın 11’i doğrudan dijital tükenmişliğin çeşitli meslek gruplarına etkilerine odaklanmaktadır. Bu meslek grupları arasında öğretmenler, bankacılar, muhasebeciler, akademisyenler, tıp öğrencileri dile getirilmektedir. Dijital tükenmişliğe ilişkin çalışmaların (f=27) üçü üniversite öğrencilerinin dijital tükenmişlik düzeyi ile algılanan stres seviyeleri arasındaki ilişkinin belirlenmesini amaçlarken, 2’si Covid 19’a bağlı gelişen teknoloji kullanım stresine bağlı olarak dijital tükenmişlik kavramına işaret etmiştir. Dijital tükenmişlikle ilgili diğer çalışmalar ölçek geliştirmek, öğrencilerin dijital tükenmişlik düzeyi ve problemleri internet kullanımı arasındaki ilişkiyi ortaya koymak, dijital tükenmişliğin örgütsel bağlılıkla ilişkisini ele almak, dijital depresyon ve dijital tükenmişlik kavramı arasındaki ilişkiyi ortaya koymak, sosyotizm davranışı ile dijital tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkiyi açıklamak, dijital tükenmişliği bir filmde anlatmak, dijital tükenmişliğin saptanmasına ilişkin bir model geliştirmek, gençlerin iyi olma hallerinde dijital teknolojinin rolünü belirlemek amaçlarıyla hazırlanmıştır.

“Stres, dijital stres ve teknostres” kavramlarının yer aldığı çalışmaların (f=21) 6’sının amacı dijital tükenmişliğin mesleğe etkilerine değinmektir. “Üniversite öğrencilerinin dijital tükenmişlik düzeyi ile algılanan stres seviyeleri ilişkisini belirlemek”, “dijital depresyon kavramını açıklamak”, “Covid 19’a bağlı gelişen teknoloji kullanım stresine bağlı olarak dijital tükenmişlik” kavramını açıklamak, “dijital yerli ve göçmen tüketici grupların online satın alma davranışlarındaki farklılıkları incelemek”, “Suriyeli çocukların dijital oyun bağımlılığı ile travma sonrası stres bozukluğu arasındaki ilişkiyi incelemek”, “e-spor oynama durumlarına göre dijital oyun bağımlılığı düzeylerine bakmak”, “0-5 yaş arası çocuklarda dijital ekran maruziyetinin sosyodemografik veriler ve anne depresyon durumu ilişkisini ortaya koymak” bu çalışmaların diğer amaçlar arasında yer almaktadır.

“Covid 19 dönemi” ana temasını işleyen 11 çalışmanın 6’sı dijital tükenmişliğin çeşitli mesleklere etkilerini belirlemeyi, Covid 19 dönemindeki online eğitimin çalışanlarda ortaya çıkardığı

sorunlara odaklanmıştır. Bu çalışmalardan biri üniversite öğrencilerinin Covid 19 döneminde dijital tükenmişlik düzeyi ile algılanan stres seviyeleri arasındaki ilişkiyi belirlemeye çalışırken, bir diğeri Covid 19'a bağlı gelişen teknoloji kullanım stresine bağlı dijital tükenmişliği açıklamak amacıyla. Bunların dışında Covid 19 pandemisi sırasında dijital ekrana maruz kalma ve mizacın çocukların uyku sorunlarına etkisi, fiziksel aktivite ve ekran kullanım süresinin Covid 19 öncesi ve sonrası nasıl farklılaştığı, üniversite öğrencilerinin sıkılma ve stresle baş etme yöntemlerinin problemlili internet kullanımı ile ilişkisinin Covid 19 dönemi itibarıyla belirlenmesini sağlamak diğer alt amaçlardır.

“Ekran maruz kalma” kavramını işleyen çalışmaların (f=9) özellikle 0-5 yaş arasında dijital ekran maruziyetine ve bunun farklı faktörlerle ilişkisine yönelik çalışmalar olduğu söylenebilir. Bunun yanında “Covid 19'a bağlı gelişen teknoloji kullanım stresine bağlı dijital tükenmişliği açıklamak”, “ekran maruz kalmanın çocukların iyilik hali üzerindeki etkisini belirlemek”, “ekranın çocuk davranış problemlerine etkisinde ebeveyn medya aracılığının rolünü ortaya koymak”, “dil gelişimi gelişmiş olan çocuklarda ekran maruziyetini ortaya koymak”, “Covid 19 pandemisi sırasında dijital ekrana maruz kalma ve mizacın çocukların uyku sorunlarına etkisini ortaya koymak”, “Covid 19 döneminde fiziksel aktivite ve ekran kullanım süresi durumlarını belirlemek”, “üniversite öğrencilerinde ekran süresinin boyun hareketleri, ağrı düzeyi, yaşam kalitesi ve duygu durumu üzerindeki etkisini belirlemek” amaçları söz konusudur.

Özetle çalışmaların internet kullanımı kaynaklı sorunları “problemlili internet kullanımı”, “teknoloji/dijital teknoloji”, “dijital bağımlılık/internet bağımlılığı”, “dijital tükenmişlik”, “stres/dijital stres/teknostres”, “Covid 19 dönemi” ve “ekran maruz kalma” kavramları çerçevesinde incelerken alanyazında kimi zaman birbirleriyle iç içe geçmiş bir şekilde çeşitli sorunlarla ilişkilendirdikleri söylenebilir. Depresyon, uyku bozuklukları, hiperaktivite, psikiyatrik ya da psikolojik sorunlar, kaygı bozuklukları, sosyal kaçınma davranışı, nomofobi, netlessfobi, oyun bağımlılığı, siber zorbalık gibi birçok sorunun anlaşılmasına yönelik amaçlar söz konusudur.

3.7. Araştırmaların Sonuçları

Araştırmaların sonuçları gözden geçirildiğinde ağırlıklı olarak internetin olumsuz kullanımı sonucunda oluşabilecek sorunlar karşısında önlem alınması gerektiği uyarısı tespit edilmiştir (f=6). Özellikle problemlili internet kullanımının olumsuz etkilerine ilişkin sonuçların vurgulandığı söylenebilir. Cesaretsizlik, öz değer az olması, kaçınma, kaygı, nomofobi, obsesif kompulsif bozukluğun problemlili internet kullanımında etkili olduğu tespit edilmiştir (f=6). Problemlili internet kullanımı yalnızlıkla, ait olma ihtiyacı ile ve düşük fiziksel aktiviteyle ilintili bulunmuştur (f=4). Problemlili internet kullanımının yaşam memnuniyeti ve sağlıklı yaşam kalitesini olumsuz etkilediğini bulgulayan çalışmalar da söz konusudur (f=3). Problemlili internet kullanımının klinik olarak önemli sendromlara neden olduğu sonucu bulgulanmıştır (f=2).

Problemlili internet kullanımına ilişkin olarak ifade edilen diğer önemli çalışma sonuçları şu şekildedir: Öğrencilerin bilişsel esneklik düzeyleri arttıkça problemlili internet kullanımları ve toplam internet bağımlılıkları azalmaktadır. Obsesif kompulsif gençler, kaygılarını ortadan kaldırmanın bir yolu olarak aşırı internet kullanıcıları olabilmektedir. Üniversite öğrencilerinin internet kullanımının fazlalığının nedeni interneti duygularını düzenlemek için kullanmaları ve internet kullanımını kısıtlamakta sorun yaşamaktadırlar. Can sıkıntısının sorunlu internet kullanımı ile anlamlı ilişkisi söz konusudur. Bireyler genellikle internet kullanımlarının günlük aktivitelerinin kalitesini bozduğunu düşünmektedir.

Problemlili internet kullanımının cinsiyete göre farklılaşmasını konu edinen çalışmalardan cinsiyet yönünde çelişkili sonuçlara ulaşılmıştır. Bir çalışmaya göre kız öğrencilerde, sigara içenlerde, uyku problemi olanlarda daha yüksek PİK düzeyi söz konusuysen başka bir çalışmada erkeklerin kadınlardan, bilim öğrencilerinin, tıp ve sosyal bilim öğrencilerinden, tablet/telefon kullananların bilgisayar kullananlardan daha yüksek problemlili internet kullanımı seviyesine sahip olduğu bulunmuştur.

Problemlili internet kullanımı uyku kalitesi, depresyon ve dürtüsellikle ilişkilidir. Problemlili internet kullanımı ergenlerin psikiyatrik sorunlar yaşamasına neden olabilmektedir. Algılanan sosyal desteğin artması problemlili internet kullanım seviyesini düşürmektedir. Dijital Yaşam Farkındalığı Sorumluluk Programı'nın test edildiği bir çalışmada söz konusu programın olumlu internet kullanımını sağlamada başarılı olduğu, problemlili internet kullanımı yüksek bireylerin düşük düzeyde yaşam memnuniyeti olduğu, psikolojik ihtiyaçların karşılanması PİK seviyesini düşürdüğü tespit edilmiştir.

Çalışmalarda ekrana maruz kalmaya ilişkin önemli sonuçlara da ulaşılmıştır. Gençlerde ekrana maruz kalma sorununun artmasının kas, iskelet sistemi sorunlarına, depresyona ve yaşam kalitesinde düşüşe neden olduğu tespit edilmiştir. Çocukların ve ergenlerin fiziksel aktivite düzeylerinin artmasının ekrana maruz kalma düzeyini düşüreceği, ekrana maruz kalmanın dil gelişimini olumsuz etkilediği, ebeveynlerin kontrolsüz olarak ekran başına çocuklarını bırakmalarının sorunlara yol açabileceği, ebeveynlerin aktif sınırlayıcı medya aracılığının koruyucu bir faktör olduğu, anne babaların eğitim seviyelerinden bağımsız olarak çocukların okul öncesi dönemde dijital ekranla tanışmalarının giderek arttığı raporlanmıştır.

Dijital tükenmişliğin yaşa, cinsiyete ve gelire göre değişiklik gösterebildiği ifade edilmiştir. Bir çalışma sadece dijital tükenmişlik ölçeği geliştirmeyi amaçlamış ve çalışmanın sonunda ölçeğin son hali paylaşılmıştır. Akademisyenlerin dijital tükenmişlik düzeyi ile bilişsel önyargılarının birbiriyle ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Liselerde internet bağımlılığının artmasının tükenmişlik seviyesini de arttırdığı ifade edilmiştir. Dijital yeterliliğin artmasının örgütsel bağlılığı arttırdığı, ancak dijital tükenmişlik düzeyini de yükselttiği tespit edilmiştir. Öğretmenlerin dijital yönelimlerinin artması dijital tükenmişlik düzeylerinin artmasını beraberinde getirmektedir. Öğrencilerin dijital tükenmişlik düzeyleri arttıkça algıladıkları stres düzeyleri artmaktadır. Sosyotelizm davranışı dijital tükenmişlik düzeyini arttırmaktadır. Sosyal medya kullanımı ve video izleme seviyesinin artması dijital tükenmişlik üzerinde etkili bulunmuştur. Öğretmenlerin dijital tükenmişlik, dijital yaşlanma ve duygusal tükenmişlik seviyelerinin internet kullanımındaki artışa paralel olarak arttığı tespit edilmiştir. Bir çalışma üniversite öğrencilerinin nomofobi ve netlessfobiye orta seviyede bağımlı olduklarını ortaya koymuştur. Teknostresin tükenmişlik seviyesini arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Covid-19 döneminin dijital tükenmişliği, dijital stresi, problemlili internet kullanımı ve internet bağımlılığını arttırdığına yönelik bulgular raporlanmıştır. Dolayısıyla internet kaynaklı sorunlar, alanyazın bağlamında değerlendirildiğinde özellikle Covid 19 dönemine işaret eden çalışmaların da ön plana çıktığı söylenebilir.

Sonuç

İnternet kullanımı kaynaklı sorunlar bağlamında yapılan içerik analizi çalışmasında “problemlili internet kullanımı”, “dijital tükenmişlik”, “teknostres/dijital stres”, “ekrana maruz kalma”,

“internet bağımlılığı”, “uzaktan eğitime bağlı sorunlar” gibi temaların ön plana çıktığı tespit edilmiştir.

Söz konusu alanda 2004’ten başlamak üzere özellikle 2018’den sonra çalışmaların arttığı gözlenmektedir. Bu durum internetin giderek yayılmasının ve dolayısıyla internet kullanımından kaynaklanan sorunların arttığı sonucunu beraberinde getirmektedir. 2004 yılı Web 2.0 teknolojisinin gündelik hayata dahil olduğu bir tarih olduğu ve bu noktada dönüm noktası olması nedeniyle önemlidir. Bu tarihten sonra internetin insanlar için çekiciliğini artıran etkileşim ve çift taraflı iletişim özelliğinin ön plana çıkması belirleyicidir (Erümit ve Keleş, 2018; Kahraman, 2013; Solomon, G ve Schrumm, L., 2007).

Türkiye’de yazılan tezler değerlendirildiğinde özellikle yüksek lisans tezlerinin ağırlık kazandığı tespit edilmiştir. İnternetin yaygınlaşmasının etkisiyle doktora tezlerinin artabileceği yorumu yapılabilmektedir. Tezler pek çok farklı üniversite bünyesinde hazırlanmışlardır. Hem özel hem de devlet üniversitelerinin internet kaynaklı sorunları giderek daha fazla önemsendiği yorumu yapılabilir. Tezler ağırlıklı olarak sosyal bilimler, lisansüstü programlar ve eğitim enstitüleri bünyesinde olsa da sağlık bilimleri enstitüsünde de kendilerine yer bulabilmektedirler. Özellikle psikoloji ve klinik psikoloji anabilim dalı odaklı olan tez çalışmalarının olması internetten kaynaklanan sorunların da daha çok psikoloji/psikiyatri gibi alanlara ilişkin sorunlar oluşturduğu savını desteklemektedir. Aynı zamanda konunun eğitimle ilişkisinden dolayı eğitim bilimleri anabilim dalında hazırlanan tezlerde de işlendiği gözlenmektedir.

Söz konusu alanda İngilizce kaynakların sayısı artmaktadır. Dolayısıyla uluslararası alanyazında konu giderek daha çok önemsenmektedir. Araştırmalarda daha çok ölçek ve anketlerin veri toplama araçları olarak kullanılması, özellikle nicel bakış açısına hâkim olan araştırmacıların konuyu daha çok önemsendiği sonucunu beraberinde getirmektedir.

Öne çıkan kavramlar bağlamında değerlendirildiğinde internet kullanım sorunlarına ilişkin alanyazının “sosyotelizm”, “netlessfobi”, “nomofobi” gibi yeni kavramları alanyazına kazandırdığı söylenebilir. Yalnızlık, depresyon, siber zorbalık gibi olumsuzluk ifade eden kimi terimlerin de bu çalışmalarda sıklıkla yer alması ortaya çıkan sorunların niteliğine ilişkin veriler sunmaktadır. Çalışmalarda ağırlıklı olarak odak noktadaki kitle ergenler ve çocuklardır. Problemler internet kullanımı, internet bağımlılığı, yalnızlık gibi temalar, özellikle ergenlerle ilişkilendirilirken, “ekrana maruz kalma” sorununun daha çok okul öncesi çocuklarla ilişkilendirildiği gözlenmektedir. “Dijital tükenmişlik” sorununun ise daha çok meslekler ve yetişkinler bağlamında ele alındığı gözlenmektedir.

Araştırmaların amaçları bağlamında değerlendirildiğinde çalışmaların ağırlıklı olarak internetten kaynaklanan sorunların belirli bir hedef kitledeki etki düzeyini çeşitli ölçeklerle, anketlerle ölçmeye çalışan niteliktedir. Araştırmaların amaçları değerlendirildiğinde çocukların ve ergenlerin problemleri olan sosyal kaygı, yalnızlık, sosyal ilişkiler, bağımlılıklar, depresyon gibi psikolojik ya da bedensel sorunları ölçen çalışmaların ağırlık kazandığı söylenebilir. Öfke, problem çözme becerileri, uyku, obsesyon gibi durumları betimlemek araştırmalarda ön plana çıkmaktadır. (Örn. Böçkün, 2021; Çorak, 2019; Dursun, 2022; Erdem, 2019; Kahraman, 2023; Karakoç ve Keşim, 2023; Yaygır, 2018; Zorbaz, 2013). Özellikle Covid 19 gibi uzaktan eğitim sürecine zemin hazırlayan uygulamalar ya da çeşitli mesleklerin uzaktan çalışma ile ilişkisi bağlamındaki çalışmalar da zoraki internet bağımlılıklarının sonuçlarını tespit amacıyla ön plana çıkmıştır (Örn. Peker ve Ayhanöz, 2022; Özdoğan ve Berkant, 2020; Kaynarınar, 2022; Balaman ve Tiryaki, 2021; Akbaş ve Çarıkçı, 2022). Araştırmaların sonuçları değerlendirildiğinde ise internetten kaynaklanan sorunları en aza indirme bağlamında özellikle sosyalleşmeye ve zaman

kısıtlamasına dayalı, koruyucu ebeveynliğe, bilinçliliğe dayalı vurgular ön plana çıkmaktadır. Araştırmaların sonuçları problemleri ortaya koyar niteliktedir ve amaçlarla bağlantılı sonuçları göz önüne sermekte, ağırlıklı olarak önlem almaya yönelik uyarılar tespit edilmiştir.

Özetle çalışma, internet kullanımı kaynaklı sorunların özellikle bilişsel ve psikolojik pek çok sorunu ortaya çıkardığını göstermiştir, bu sorunların çözümü için gerekli olan her şey sorunun nedenleriyle birlikte irdelenmelidir. Kontrollü ve bilinçli yaklaşımlar, farkındalık artırıcı çalışmalar internette pozitif olarak maksimum fayda ile yararlanılmasını beraberinde getirecektir.

Kaynakça

- Abdüsselam, M.S., Burnaz, E., Ayyıldız, H., Demir, İ.K. (2015). Web teknolojilerinin e-ticaret ortamlarında kullanımı ile ilgili içerik analizi: Türkiye'deki ilk 500 e-ticaret sitesi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10), 263-284.
- Aboujaoude, E. (2010), Problematic internet use: An overview. *World Psychiatry*, 9, 85-90. <https://doi.org/10.1002/j.2051-5545.2010.tb00278.x>
- Akbaş, A. ve Çarıkçı, O. (2022). Muhasebe meslek mensuplarında dijital tükenmişlik etkisi. *International Journal of Economics and Management Perspectives*, 6(2), 235-253. <http://dx.doi.org/10.29228/ijbemp.58178>
- Asqarova, S. ve Zengin, T.T. (2022). Ekran maruziyeti bulunan çocuklarda ergoterapinin duyuusal etkileri. *Pearson Journal of Social Sciences and Humanities*, 7(19), 140-145. <https://doi.org/10.46872/pj.543>
- Balaman, F. ve Tiryaki, S.H. (2021). Corona virüs (Covid-19) nedeniyle mecburi yürütülen uzaktan eğitim hakkında öğretmen görüşleri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 52-84. <https://doi.org/10.15869/itobiad.769798>
- Baltacı, Ö., Akbulut, Ö. F. ve Yılmaz, E. (2021). Problemliliği internet kullanımında güncel bir risk faktörü: Covid-19 pandemisi. *Uluslararası Psikolojik Danışma ve Rehberlik Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 97-121. <https://doi.org/10.47793/hp.872503>
- Başaran, F. (2006). Bir teknolojik yenilik olarak internetin tarihi: Ulusal yenilik sistemi, kamu politikaları ve standartlar. *Kültür Ve İletişim*, 9 (2)(18), 9-32.
- Batu, M. ve Kalaman, S. (2016). İnternet bağımlılığı ve medya kullanımı: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(47), 878-885. <https://doi.org/10.17719/jisr.2016.1434>
- Bozkurt, B. (2022). The relationship between teachers' emotional labor and digital burnout during the Covid-19 pandemic process. *International Online Journal of Educational Sciences*, 14(4), 977-988. <https://doi.org/10.15345/iojes.2022.04.006>
- Böçkün, B. (2021). *Problemliliği internet kullanımının metakognisyonlar, olumsuz çocukluk çağı yaşantıları, aleksitimi ve dürtüsellik ile ilişkisinin incelenmesi*. [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Kent Üniversitesi.
- Büyükköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel F. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi.

- Can, Ö. (2022). *Türk bankacılık sektöründeki dijitalleşme sonucunda çalışanlarda ortaya çıkan tekno-stres ve tükenmişlik sendromu arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yüksek lisans tezi]. Nişantaşı Üniversitesi.
- Ceyhan, A. (2011). Ergenlerin problemlili internet kullanım düzeylerinin yordayıcıları. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 18(2), 85-94. <https://doi.org/10.31461/ybpd.339074>
- Çorak, B. (2019). *8. Sınıf öğrencilerinde internet bağımlılığının yalnızlık algısı ve sosyal becerilerle ilişkisinin incelenmesi*. [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Gelişim Üniversitesi.
- Dall’Ora, C.; Ball, J.; Reinius, M.; Griffiths, P. (2020). Burnout in nursing: A theoretical review. *Human Resources for Health*, 18(41), 1-17. <https://doi.org/10.1186/s12960-020-00469-9>
- Durmuş S.Ç, Gülnar E, Özveren H. (2022). Determining digital burnout in nursing students: A descriptive research study. *NurseEducationToday*, 111(2022), 1-7. <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2022.105300>
- Dursun, A. (2022). Ergenlerin problemlili internet kullanımı ve psikolojik ihtiyaçlarına ilişkin görüşleri. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 12(2), 495-520. doi: 10.23863/kalem.2021.214.
- Elitaş, T. (2017). *Uzaktan eğitim lisans sürecinde yeni iletişim teknolojileri: Atatürk Üniversitesi uzaktan eğitim merkezi*. [Yayımlanmamış doktora tezi]Marmara Üniversitesi.
- Erdem, B. (2019). *Problemlili internet kullanımının sosyal kaygı ve yalnızlık ile ilişkisinin incelenmesi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Yakın Doğu Üniversitesi.
- Erer, B. (2021). Teknolojinin karanlık yüzü: Teknostres. *Management and Political Sciences Review*. 3(1), 80-90.
- Erten, P. ve Özdemir, O. (2020). The digital burnout scale development study. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(2), 668-683. doi: 10.17679/inuefd.597890
- Erümit S.F ve Keleş, E. (2018). İnternetin gelişimi: Dünü, bugünü ve yarını. E. Keleş (Ed.). *İnternet ve ağ toplumu* (ss. 1-33). Pegem Akademi.
- Garcia, E. M. (2022). Digital competence, burnout and organizational commitment in private university educators in the context of COVID-19. *Apuntes Universitarios*, 12(3), 446-465.
- Geray, H. (2003). *İletişim ve teknoloji: Birlik düzeninde yeni medya politikaları*. Ütopya Yayınevi.
- Gül, S. S. ve Nizam, Ö. K. (2021). Sosyal bilimlerde söylem ve içerik analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 42, 181-198. <https://doi.org/10.30794/pausbed.803182>
- Kahraman, M. (2013). *Sosyal medya 101 2.0: Pazarlamacılar için sosyal medyaya giriş*. MediaCat Yayıncılık.
- Kahraman, N. (2023). *Sosyotelizm ile dijital tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi: Anadolu üniversitesi örneği*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Anadolu Üniversitesi.
- Karaca, M. B. (2019). *İnternet bağımlılığının, yenilik arama ve risk alma davranışı ile ilişkisinin incelenmesi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Hasan Kalyoncu Üniversitesi.
- Karadaş, T. (2020). *Kredi ve yurtlar kurumunda kalan kız öğrencilerin dijital temas alışkanlıklarının incelenmesi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.

- Karakoç, M. ve Keşim, D. A. (2023). Üniversite öğrencilerinde ekran süresinin boyun hareketleri, ağrı düzeyi, yaşam kalitesi ve duygu durumu üzerine etkisi. *Dicle Tıp Dergisi*, 50(1), 102-109. <https://doi.org/10.5798/dicletip.1267184>
- Kaynarıpınar, E. (2022). *Özel eğitim kurumlarında çalışan öğretmenlerin tükenmişlik düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi (Sivas ili örneği)*. [Yüksek Lisans Tezi]. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.
- Keskindemirci, G. ve Gökçay, G. (2020). Dil gelişimi gecikmiş olan çocuklarda ekran maruziyeti: Ön çalışma sonuçları. *İstanbul Tıp Fakültesi Dergisi*, 83(1), 30-34. <https://doi.org/10.26650/IUITFD.2019.0020>
- Khan, A. A., Jamil, A., & Bakhsh, K. (2020). Role of organizational environment in reducing the effect of techno-stress on work behavior of the university teachers. *Global Social Sciences Review*, 1, 313-321. doi:10.31703/gssr.2020(V-I).32
- Kılıç, N. (2019). Geleneksel medya ile yeni medyanın karşılaştırılması. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(36), 227-239. doi: 10.16990/SOBIDER.4923
- Kırık, A.M. (2017). Yeni medya aracılığıyla değişen iletişim süreci: Sosyal paylaşım ağlarında gençlerin konumu. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 5(1), 230-261. <https://doi.org/10.19145/gumuscomm.300815>
- Kim, H. K ve Davis, K. E. (2009). Toward a comprehensive theory of problematic internet use: Evaluating the role of self-esteem, anxiety, flow, and the self-rated importance of internet activities. *Computers in Human Behavior*, 25, 490-500. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2008.11.001>
- Kopuz, K. ve Aydın, G. (2020). Sağlık çalışanlarında teknostres: Bir özel hastane örneği. *Ekonomi, İşletme Maliye Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 249-264. <https://doi.org/10.38009/ekimad.780928>
- Kumpikaite-Valiüniene, V., Aslan, I., Duobiene, J., Glinska, E. ve Anandkumar, V. (2021). Influence of digital competence on perceived stress, burnout and well-being among students studying online during the Covid-19 lockdown: A 4-country perspective. *Psychology Research and Behavior Management*, 14, 1483-1498. doi: 10.2147/PRBM.S325092.
- Machimbarrena, J. M., Gonzales-Cabrera J., Ortega-Baron, J., Beranuy-Fargues, M., Alvarez-Bardon, A. ve Tejero, B. (2019). Profiles of problematic internet use and its impact on adolescents' health-related quality of life. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16 (3877), 1-17. DOI: 10.3390/ijerph16203877
- Maslach, C., Jackson, S. E. and Leiter, M. P. (1997). Maslach burnout inventory. C. P. Zalaquett ve R. J. Wood (Ed.), *Evaluating stress: A book of resources* (s. 191-218). Scarecrow Education.
- Molu, B., Baş, M. T. ve Özpulat, F. (2022). The effect of digital screen exposure and temperament on sleep problems in children during the Covid-19 pandemic: Rural area in Turkey. *Journal of Turkish Sleep Medicine*, 9, 157-164. doi: 10.4274/jtsm.galenos.2022.30306
- Oktan, V. (2015). Üniversite öğrencilerinde problemlerli internet kullanımı, yalnızlık ve algılanan sosyal destek. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23(1), 281-292.

- Özdoğan, A.Ç. ve Berkant, H.G. (2020). Covid-19 pandemi dönemindeki uzaktan eğitime ilişkin paydaş görüşlerinin incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 49(1), 13-43. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.788118>
- Özyılmaz, A. F. (2021). Bilgi çağında madalyonun diğer yüzü: Dijital stres. *Meyad Akademi*, (2(2)), 163-171.
- Peker, A.K. ve Ayhanöz, G.S. (2022). Covid-19 pandemi dönemi uzaktan eğitim sürecinde matematik dersine ilişkin veli görüşlerinin incelenmesi. *Kapadokya Eğitim Dergisi*, 3(1), 18-32.
- Reinecke, L., Aufenanger, S., Beutel, M. E., Dreier, M., Quiring, O., Stark, B., Wölfling, K., & Müller, K. W. (2017). Digital stres over the life span: The effects of communication load and internet multitasking on perceived stres and psychological health impairments in a German probability sample. *Media Psychology*, 20(1), 90–115. <https://doi.org/10.1080/15213269.2015.1121832>
- Savcı, M. ve Aysan, F. (2017). Teknolojik bağımlılıklar ve sosyal bağıllık: İnternet bağımlılığı, sosyal medya bağımlılığı, dijital oyun bağımlılığı ve akıllı telefon bağımlılığının sosyal bağıllığı yordayıcı etkisi. *Dusunen Adam The Journal of Psychiatry and Neurological Sciences*, 30, 202-216. doi: 10.5350/DAJPN2017300304
- Say, G. ve Batıgün, A. D. (2016). Problemlı internet kullanımı ile ebeveyn-ergen ilişki niteliğı, yalnızlık, öfke ve problem çözme becerileri arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *The Journal of Psychiatry and Neurological Sciences*, 29: 324-334. DOI: 10.5350/DAJPN2016290404
- Schmidt S.C.E., Anedda B., Burchartz A, Eichsteller A., Kolb S., Nigg C., Niessner C., Oriwol D., Worth A., Woll A. (2020). Physical activity and screen time of children and adolescents before and during the COVID-19 lockdown in Germany: A natural experiment. *Scientific Reports*, 10(1), 21780. <https://doi.org/10.1038/s41598-020-78438-4>
- Sevinç, H. (2019). *Üniversite öğrencilerinde internet bağımlılığı ile duyguları ifade etme ve düşünme ihtiyacı arasındaki ilişki*. [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.
- Sharma M.K., Anand N., Ahuja S., Thakur P.C., Mondal I., Singh P, et al. (2020). Digital burnout: Covid-19 lock down mediates excessive technology use stress. *World SocPsychiatry*, 2, 171-172. doi: 10.4103/WSP.WSP_21_20
- Sidekli, S., Altintas, S., & Gocen Kabaran, G. (2022). The examination of teachers' digital burnout level. *International Technology and Education Journal*, 6(2), 82-93.
- Solomon, G ve Schrumm, L. (2007). *Web 2.0: New tools new schools*. International Society for Technology in Education.
- Şahan, M. & Eraslan Çapan, B. (2017). Ergenlerin problemlı internet kullanımında kişilerarası ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmaların ve sosyal kaygının rolü. *Ege Eğitim Dergisi*, 18 (2), 887-913. <https://doi.org/10.12984/eegeefd.336391>
- Şirin, T., Eraltı Şirin, Y. & Can, B. (2021). Beden eğitimi öğretmenlerinin dijital tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 7(42), 1236-1245. doi: 10.31589/JOSHAS.675
- Tacy, J. (2016). Technostress: A concept analysis. *Online Journal of Nursing Informatics*. 20(2), 1-12.

- Tarafdar, M., Tu, Q., Ragu-Nathan, B. S. and Ragu-Nathan, T. (2007). The impact of technostress on role stress and productivity. *Journal of Management Information Systems*, 24 (1), 301-328. <https://doi.org/10.2753/MIS0742-1222240109>
- Tomaszek, K. ve Muchacka-Cymerman, A. (2020). Examining the relationship between student school burnout and problematic internet use. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 20(2), 16-31. <https://doi.org/10.12738/jestp.2020.2.002>
- TÜİK (2023). Hane halkı bilişim teknolojileri (BT) kullanım araştırması 2023. [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2023-49407](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2023-49407)
- Ünver, H. ve Koç, Z. (2017). Siber zorbalık ile problemlili internet kullanımı ve riskli internet davranışı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 15 (2), 117-140.
- We Are Social (2023). We Are Social Dijital 2023 Raporunda Öne Çıkan Başlıklar. <https://omgiletisim.com/we-are-social-dijital-2023-global-ve-turkiye-raporu-yayinlandi/#:~:text=Tekil%20mobil%20kullan%C4%B1c%C4%B1lar%20ise%20ge%C3%A7ti%C4%9Fimiz,art%C4%B1k%20%C3%A7evrimi%C3%A7i%20oldu%C4%9Fu%20anlam%C4%B1na%20geliyor.>
- Weinstein, E. C. ve Selman, R. L. (2016). Digital stress: Adolescents' personal accounts. *New Media & Society*, 18(3), 391-409. <https://doi.org/10.1177/1461444814543989>
- Wright, M. F., Heiman, T. ve Olenik-Shemesh, D. (2021). Problematic internet use: Causes, consequences, and future directions. Michelle F. Wright ve Lawrence B. Schiamberg (Ed.) *Child and adolescent online risk exposure* (ss. 13-32). Academic Press.
- Wroclawski M. ve Heldwein F.L. (2021). Editorial comment: Digital physician burnout in the "new normal" workplace. *J Endourol*. 35(6), 885-887. Doi: 10.1089/end.2020.0631
- Yasacı, Z. ve Mustafaoğlu, R. (2020). Dijital teknoloji maruziyeti çocukların uyku düzenini etkiler mi? *Ankara Medical Journal*, 1, 11-22. Doi: 10.5505/amj.2020.04880
- Yay, M. (2019). *Dijital ebeveynlik*. Yeşilay Yayınları.
- Yaygır, C. (2018). *Üniversite öğrencilerinde internet bağımlılığı depresyon ve benlik saygısı arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Gelişim Üniversitesi.
- Yazıcı, T. ve Koçer, S. (2014, 16-17 Ekim). Üniversitelerde teknolojiye bağlı örgütsel stres: Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi üzerine bir inceleme. [Konferans sunumu]. *Dijital İletişim Etkisi Uluslararası Akademik Konferansı*, İstanbul. <https://avesis.kocaeli.edu.tr/yayin/569abada-a198-448c-a920-3d406bd953b6/universitelerde-teknolojiye-bagli-orgutsel-stres-kocaeli-universitesi-iletisim-fakultesi-uzerine-bir-inceleme>
- Yener, S. (2018). Teknostresin iş performansındaki etkisi: Tükenmişliğin aracı rolü. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), 85-101. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.403114>
- Yılmaz, M. F. (2013). *Üniversite öğrencilerinin psikolojik iyi oluşlarının problemlili internet kullanımı ve bazı demografik değişkenler açısından incelenmesi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Anadolu Üniversitesi.
- Yiğit, A. G., Topçu, T. & Bayar, H. T. (2022). Teknostresin dijital tükenmişliğe etkisinde bilişsel ön yargıların rolü. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(3), 1857-1883. <https://doi.org/10.30798/makuiibf.1034253>

- Yolcu, Ö. (2016). *Türk filmlerinin sosyal medya kullanımı: Sosyal medya ve sinema*. E-kitap.
- Young, K. S. (1998). Internet addiction: The emergence of a new clinical disorder. *Cyberpsychology and Behavior*, 1(3), 237-244. <https://doi.org/10.1089/cpb.1998.1.237>
- Young, S.K. (2004). Internet addiction: A new clinical phenomenon and its consequences. *American Behavioral Scientist*, 48(4), 402-415. Doi:10.1177/0002764204270278
- Zis, P.; Artemiadis, A.; Bargiotas, P.; Nteveros, A.; Hadjigeorgiou, G.M. (2021). Medical studies during the Covid-19 pandemic: The impact of digital learning on medical students' burnout and mental health. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 18, 349. doi: 10.3390/ijerph18010349
- Zivan, M., Bar, S., Jing, X., Hutton, J., Fara, R., Kraus, T.H. (2019). Screen-exposure and altered brain activation related to attention in preschool children: An EEG study. *Trends in Neuroscience and Education*, 17, 47-52. Doi: 10.1016/j.tine.2019.100117
- Zorbaz, O. (2013). *Lise öğrencilerinin problemleri internet kullanımının sosyal kaygı ve ekran ilişkileri açısından incelenmesi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sunmuşlardır.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederler.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

EK-1: KODLAMA CETVELİ

1. Araştırmaların Türü
 - 1.1. Uluslararası makale
 - 1.2. Tez
 - 1.3. Ulusal makale
 - 1.4. Kitap bölümü
 - 1.5. Bildiri
 - 1.6. Kitap
2. Yılı
 - 2.1. 2004
 - 2.2. 2008
 - 2.3. 2010
 - 2.4. 2011
 - 2.5. 2012
 - 2.6. 2013
 - 2.7. 2014
 - 2.8. 2015
 - 2.9. 2016
 - 2.10. 2017
 - 2.11. 2018
 - 2.12. 2019
 - 2.13. 2020

- 2.14. 2021
- 2.15. 2022
- 2.16. 2023
3. **Veri Toplama Tekniğı**
 - 3.1. Ölçek
 - 3.2. Anket
 - 3.3. Alanyazın taraması
 - 3.4. Deney
 - 3.5. Görüşme
 - 3.6. İçerik analizi
 - 3.7. Film projesi
 - 3.8. Meta analiz
4. **Dili**
 - 4.1. İngilizce
 - 4.2. Türkçe
 - 4.3. Diğer
5. **Tezlerin Türü**
 - 5.1. Yüksek lisans
 - 5.2. Doktora
 - 5.3. Tıpta uzmanlık
6. **Tezlerin Üniversitelere Dağılımı**
 - 6.1. Nişantaşı
 - 6.2. Hacettepe
 - 6.3. İstanbul Gelişim
 - 6.4. Anadolu
 - 6.5. Diğer
7. **Tezlerin Enstitülere Dağılımı**
 - 7.1. Sosyal bilimler
 - 7.2. Lisansüstü eğitim/Lisansüstü programlar
 - 7.3. Eğitim bilimleri
 - 7.4. Sağlık Bilimleri
 - 7.5. Belirtilmemiş
 - 7.6. Diğer
8. **Tezlerin Ana Bilim Dallarına Dağılımı**
 - 8.1. Psikoloji/Klinik psikoloji
 - 8.2. Eğitim programları ve öğretim/egitim bilimleri
 - 8.3. Sinema ve TV anabilim dalı
 - 8.4. Diğer
9. **Öne Çıkan Kavramlar**
 - 9.1. Problemlerli internet kullanımı
 - 9.2. Teknoloji/Dijital teknoloji
 - 9.3. Dijital bağımlılık/İnternet bağımlılığı
 - 9.4. Dijital tükenmişlik
 - 9.5. Stres/dijital stres/teknostres
 - 9.6. Covid19 dönemi
 - 9.7. Ekran maruz kalma
 - 9.8. Online eğitim
 - 9.9. Yalnızlık
 - 9.10. Dijital depresyon
 - 9.11. Akıllı telefon
 - 9.12. Sosyal medya/sosyal medya bağımlılığı
 - 9.13. Dijital oyun bağımlılığı
 - 9.14. Diğer
10. **Araştırmannın Odağındaki Kitle**
 - 10.1. Ergenler
 - 10.2. Üniversite öğrencileri

- 10.3.** Yetişkinler (Genel)
- 10.4.** Okul öncesi çocuklar
- 10.5.** Anne babalar (Ebeveynler)
- 10.6.** Diğer

Yazar/Author
Melis KARAKUŞ*

Makale Adı/Article Name

“Dijital Halkla İlişkiler” ve “Çevrimiçi Halkla İlişkiler” Kavramları Üzerine Bibliyometrik Bir Analiz

A Bibliometric Analysis of the Concepts of “Digital Public Relations” and “Online Public Relations”

ÖZ

İnternetin sunduğu geniş iletişim imkânları sayesinde halkla ilişkilerin yeniden şekillendiği bir yaklaşım olan dijital halkla ilişkiler veya çevrimiçi halkla ilişkiler, geleneksel halkla ilişkiler prensiplerini dijital medya ve teknolojiyle birleştirerek iletişim anlayışını genişletmektedir. Dijital halkla ilişkiler, dijital platformlar, sosyal medya, web siteleri, bloglar, e-posta gibi çevrimiçi iletişim araçlarını kullanarak hedef kitlelerle etkileşime geçmeyi ve iletişim sağlamayı amaçlayan bir iletişim stratejisini ifade etmektedir. Çalışmanın ana hedefi, dijital halkla ilişkiler ve çevrimiçi halkla ilişkiler kavramları üzerine yapılan araştırmaları incelemek ve bu kavramların zaman içindeki evrimini ve çalışmalarının özetini sunmaktır. Bu amaç doğrultusunda, iletişim alanında oldukça önemli ve nispeten yeni olan dijital halkla ilişkiler ve çevrimiçi halkla ilişkiler kavramlarına dair yapılan araştırmaların bibliyometrik analizi yapılmıştır. Bu analiz, dijital halkla ilişkiler ve çevrimiçi halkla ilişkiler alanındaki çalışmaların eğilimlerini, ilgi alanlarını ve araştırma eksikliklerini anlamaya yönelik bir çaba içermektedir. Bu kapsamda, Web of Science veri tabanında yapılan “dijital halkla ilişkiler ve “çevrimiçi halkla ilişkiler” anahtar kelimelerin taramasıyla ortaya çıkan 28 araştırma makalesi bibliyometrik yöntemle değerlendirilmiştir. Araştırmanın önemli sonuçlarından bazıları, dijital halkla ilişkiler ve çevrimiçi halkla ilişkiler konularında sınırlı sayıda çalışma olduğu ve çalışmaların iletişim (n=21) alanında yoğunlaştığıdır.

Anahtar Kelimeler: Halkla İlişkiler, Dijital Halkla İlişkiler, Çevrimiçi Halkla İlişkiler, Dijitalleşme.

ABSTRACT

Digital public relations or online public relations, which is an approach that reshapes public relations thanks to the wide communication opportunities offered by the internet, expands the understanding of communication by combining traditional public relations principles with digital media and technology. Digital public relations refers to a communication strategy that aims to interact and communicate with target audiences using online communication tools such as digital platforms, social media, websites, blogs, and e-mail. The main goal of the study is to examine the research on the concepts of digital public relations and online public relations and to present the evolution of these concepts over time and a summary of their studies. For this purpose, a bibliometric analysis of research on the concepts of digital public relations and online public relations, which are very important and relatively new in the field of communication, was conducted. This analysis includes an effort to understand the trends, interests, and research gaps of studies in the field of digital public relations and online public relations. In this context, 28 research articles that emerged by scanning the keywords "digital public relations and "online public relations" in the Web of Science database were evaluated with the bibliometric method. Some of the important results of the research are that there are a limited number of studies on digital public relations and online public relations and that the studies are concentrated in the field of communication (n = 21).

Keywords: Public Relations, Digital Public Relations, Online Public Relations, Digitalization.

* Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, melis.karakus@usak.edu.tr

Extended Abstract

In the 20th century, there were profound changes in the fundamental practices of life, shaping various fields such as production, politics, education, and lifestyle. Technology played a significant role in this transformative process, with communication and internet technology, in particular, taking a forefront position. The concepts of the internet and digitalization introduced a new communication environment facilitating access to information, enabling interaction-based communication, increasing engagement with target audiences, diversifying communication tools and platforms, and eliminating time and space constraints.

New communication technologies played a crucial role in steering public relations towards more dialogical and participatory communication rather than propagandistic approaches. The internet, often recognized for creating an extremely effective "global village" effect, provided instant access to information and global reach for online media through real-time updates, especially benefiting public relations professionals. While the activities conducted by public relations practitioners are fundamentally the same, preferences in this regard vary depending on each practitioner's cultural context and approach. Therefore, while some public relations practitioners prefer one-way communication, others adopt tactics that facilitate two-way communication.

Public relations is generally applied to influence target audiences and stakeholders, relying on support from media and its tools. All aspects of modern life are deeply influenced by the media, and technological innovations simultaneously impact the media. The early years of the 20th century witnessed a transformative period with digital media transforming communication channels, subsequently revolutionizing the definition and application areas of public relations. This transformation brought forth numerous advantages and disadvantages.

The internet enables the rapid dissemination of messages and the swift distribution of information, providing public relations professionals with faster communication possibilities to reach a broad audience quickly. However, the fast and constantly changing nature of the internet also presents challenges. Public relations professionals are obligated to continually monitor information flow and provide quick responses due to the constant flux of information. Additionally, hardware and software system issues and their incompatibility, inherent to internet and electronic communication, can be considered among the negative impacts of the internet on public relations.

The emergence of digital public relations or online public relations, shaped by the broad communication possibilities offered by the Internet, redefines the field of public relations. This approach integrates traditional principles with digital media and technology to expand communication strategies. The aim is to engage with target audiences using various online communication tools.

The purpose of this study is to examine research on digital public relations and online public relations, providing an overview of the evolution of these concepts over time. In this context, a bibliometric analysis of research in the field of digital public relations and online public relations within the communication domain has been conducted.

In this study, a bibliometric analysis of research articles on "digital public relations" and "online public relations" was conducted. Bibliometric analysis is a widely used method for exploring and analyzing large datasets. This analysis not only helps understand the evolution of a specific field but also sheds light on subfields within that area, making it an appropriate research method for this study.

Within the scope of the study, research on digital public relations and online public relations was obtained from the Web of Science database. On July 20, 2023, a search with the keywords "digital public relations" or "online public relations" was conducted on Web of Science with "all fields" selected, resulting in 45 studies. These studies were limited to research articles published in journals indexed in SSCI (n=19), ESCI (n=8), and SCI-Expanded (n=2), and 28 research articles were included for detailed analysis in this study. In terms of disciplines, the majority of the studies (21) were found to be in the field

of communication. The 28 studies were analyzed in detail with respect to authors, citation counts, journals, countries, institutions, and keywords.

The data obtained from the Web of Science database were visualized using the VOSviewer program, and network maps were created. These analyses were meaningfully presented with visuals illustrating trends in research areas, keyword distributions, author interactions, and institutions. Bibliometric measurements of the research articles examined through VOSviewer and the relationships between them could be visualized in a meaningful way.

The analysis is geared towards understanding the trends, areas of interest, and research gaps in studies related to digital public relations and online public relations. A bibliometric method was employed to evaluate 28 research articles selected through keyword searches in the Web of Science database. Some key findings of the study include:

There is a limited number of studies on digital public relations and online public relations.

The majority of the conducted research focuses on the communication field.

Articles are predominantly categorized under "communication" and "business," with fewer publications in areas such as "social issues."

The number of studies conducted by researchers in the United States is significantly higher compared to other countries. In contrast, there is a limited number of studies conducted in Turkey.

In conclusion, this study assesses the current state of research in digital public relations and online public relations and provides recommendations for future studies.

Giriş

Halkla ilişkilerin kurucusu olarak kabul edilen Bernays modern anlamıyla halkla ilişkilerin ilk kez 20. yüzyılın başlarında ortaya çıktığını savunmaktadır. Bernays'a göre, halkla ilişkilerin temelini, insanların toplum içinde yönlendirilmesi ve etkilenmesiyle ilgili olduğunu iddia etmektedir (Bernays, 1980:2), Grunig ise, halkla ilişkilerle ilgili olarak "simetrik" ve "asimetrik" iletişim modellerini öne sürmüştür. Simetrik iletişimde, kurumlar ve halk arasında karşılıklı anlayış ve iş birliği amaçlanırken, asimetrik iletişimde kurumların kendi çıkarlarını korumaya odaklandığı söylenmektedir (Grunig, 2001:12). İletişim, Grunig'in simetrik halkla ilişkiler anlayışının temelini oluşturmaktadır. İki yönlü simetrik iletişim bir diyaloga, yani iki taraf arasındaki etkileşime dayanmaktadır (Coombs, 2001:105). Tarihsel süreçte halkla ilişkiler, giderek tek taraflı bir süreçten iki taraflı bir sürece dönüşmüştür.

Tarihsel olarak incelenen halkla ilişkiler metinlerinin birçoğunda, kitle iletişim araçları aracılığıyla halkın bilgilendirilmesi ve kamu yararının sağlanması konularına odaklanıldığı görülmektedir. Halkla ilişkiler, tarihsel gelişim süreci içerisinde her iletişim aracını ve yöntemini benimseyerek kendi araç ve yöntemlerine entegre etmiştir (Rees, 2020: 19). Günümüzde, iletişim alanındaki en güçlü araçlar olan internet, yeni medya, sosyal medya ve kişisel medya gibi platformların, hızla halkla ilişkiler tarafından benimsendiği görülmektedir. Bu çağdaş iletişim araçları, ilişki kurma, ilişkiyi inşa etme ve sürdürme açısından halkla ilişkilere büyük bir ivme kazandırmıştır. Bu durum, halkla ilişkilerin evrimini desteklemekte ve iletişim yöntemlerini daha etkili ve etkileyici hale getirme konusundaki çabalarını yansıtmakta (Avcı, 2019: 333), iki taraflı bir iletişimi desteklemektedir. Özellikle sosyal medya ile birlikte insanlar ve kurumlar, dijital iletişim kapsamında farklı iletişim stratejileri geliştirebilmişlerdir (Güler, Balcı ve Şahin, 2022: 363).

Bu çalışma, internet ortamı ve araçlarının halkla ilişkilerde kullanılması sonucu ortaya çıkan ve yeni bir kavram olan dijital halkla ilişkiler ve çevrimiçi halkla ilişkilerin 2000’li yıllardan itibaren olan çalışmaları bibliyometrik analiz yöntemiyle incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, öncelikle geleneksel halkla ilişkiler kavramını açıklamış ve geleneksel halkla ilişkilerin dijitalleşme sürecine nasıl dâhil olduğunu ele almıştır. Uygulama bölümünde ise Web of Science veri tabanında "dijital halkla ilişkiler" ve "çevrimiçi halkla ilişkiler" anahtar kelimeleriyle gerçekleştirilen inceleme sonucunda elde edilen 28 araştırma makalesinin bibliyometrik analizi kavramlar dâhilinde incelenmiştir.

1. Halkla İlişkiler Kavramı Ve İşlevleri

Halkla ilişkiler, tanımını çevreleyen tartışmalarla özetlenen nispeten yeni bir disiplindir. Halkla ilişkiler uygulamaya dayalı bir konudur ve uygulama alanı genişledikçe tanımı da değişmekte ve genişlemektedir. Bu durum halkla ilişkilerin tam ve net bir tanımının yapılmasını zorlaştırmaktadır (Butterick, 2011: 6). Modern halkla ilişkiler teori ve pratiğinin disiplinler temellerini çevreleyen araştırmalar (Moss, Vercic ve Warnaby, 2003) halkla ilişkileri gün geçtikçe değiştirmeye devam etmektedir. Halkla ilişkiler, kendi içerisinde varsayımları, hedefleri ve yöntemleri olacak kadar gereken olgunluğa erişmiş bir disiplindir (Grunig, 2009). Halkla ilişkilerin modern kökenleri 19. yüzyılın sonlarındadır. Yine de halkla ilişkiler pratiği son 50 yılda ciddi bir çalışma altına girmiş ve pratiği tanımlamak için hem uygulayıcıları hem de akademisyenleri harekete geçirmiştir (Bowman, 2021). Araştırmaları, bulguları ve teorileri olan halkla ilişkiler, bugün geçmişte olduğundan çok farklı ve önemli bir konumda yer almaktadır (Botan ve Hazleton, 2006). Halkla ilişkiler araştırmaları, 1950’lerde ve 1960’larda kitle iletişim araştırmalarının bir dalı olarak başlamış, buna göre araştırmacılar halkla ilişkileri; hem günlük medya faaliyetleri hem de planlı halkı bilgilendirme kampanyaları yoluyla medyayı etkileme faaliyeti olarak değerlendirmişlerdir (Grunig, Grunig ve Dozier, 2006). 2020’lerde halkla ilişkiler bir olgunluk noktasına ulaşmıştır. Halkla ilişkilerin iletişim araçları ve uygulama alanı genişlemiş olmasına rağmen temelini hala iletişim, bilgi ve ikna oluşturmaktadır (Myers, 2021).

Halkla ilişkiler, hedef kitleleri bilgilendirmeye ve ikna etmeye çalışan tarafı temsil etmektedir. Bu nedenle, faaliyetleri tanıtımdan, paydaşlarla politik ilişkileri geliştirmeye kadar uzanmaktadır (Heath ve Toth, 2009). Halkla ilişkilerin bilgi, ikna ve bütünleştirme faaliyetlerini içeren geniş kapsamı (Bernays, 1980: 2), kurumlar ve taraflar arasındaki ilişkilerin anlaşılmasına odaklanmaktadır (Botan ve Taylor, 2004: 654). Halkla ilişkilerde amaç doğru bilginin iletilmesi ile beraber tüketicilerin veya hedef kitlenin ilgisini artırmaktır (Jakus, 2018). Halkla ilişkiler, bir kurumun veya bireyin hedef kitleleriyle etkileşim kurarak, olumlu bir imajın oluşturulması, sürdürülmesi ve geliştirilmesi sürecidir (Alward, 1990). Halkla ilişkilerde olumlu imaj sürdürme ve geliştirilmesinde ise medya ile ilişkileri esas alınmaktadır (Grasu, Tasente ve Sandu, 2014). Halkla ilişkilerde olumlu imaj geliştirme ve sürdürmede markalaşma, medya ilişkileri, yayımlar, halkla ilişkiler odaklı organizasyonlar, kamu çalışmaları ve sürdürülebilirlik gibi uygulamalardan yararlanılmaktadır (Zavattaro, 2010).

Halkla ilişkiler, uygun sonuçlara ulaşmak için uygun araçları kullanmakla ilgilidir. Halkla ilişkiler uygulamasının temel ilkeleri, medya ilişkileri, iletişim, kamuoyu ve iknadır (Myers, 2021). Kurumlar, halkla ilişkiler ve araçlarına pek çok sorunlu durumda ve yönetim fonksiyonu olarak başvurmaktadır. Halkla ilişkilerin genel olarak topluma, toplum içindeki kurumlara ve bireylere, finansal refah, güvenlik, sağlık, etkinlik, toplum hizmeti, itibar, kriz (Smith, 2014: 13-14) ve sivil farkındalık (Bivins, 1993: 126) gibi konularda katkı sağlayabileceği kabul

edilmektedir. Tüm bunlarla beraber, halkla ilişkilerin kurum ve hedef kitle ile arasındaki ilişkilerini sürdürdüğü çeşitli uygulama alanları bulunmaktadır. “Kriz yönetimi, sponsorluk, sosyal sorumluluk, kurumsal reklamcılık, lobcilik ve sosyal medya yönetimi” (Canöz ve Canöz, 2020) faaliyetleri bu uygulama alanlarını oluşturmaktadır.

2. Halkla İlişkilerin Dijitalleşme Süreci

21. yüzyılda, yaşamın temel pratiklerinde köklü değişiklikler yaşanmıştır. Üretim, politika, eğitim ve yaşam tarzı gibi birçok alan, farklı bir görünüm kazanmıştır. Bu değişimde ve yayılmasında teknolojinin büyük rolü olmuştur (Güler, 2021:1). Özellikle iletişim ve internet teknolojisi önemli bir rol oynamaktadır. İnternet ve dijitalleşme kavramı, bilgiye erişimin kolaylaştığı, etkileşim temelli iletişimin mümkün olduğu, hedef kitlelerle etkileşimin arttığı, iletişim araçlarının ve platformlarının çeşitlendiği, zaman ve mekân kısıtlamalarının ortadan kalktığı yeni bir iletişim ortamı sunmaktadır (Güllüpunar ve Güllüpunar, 2021:116). Yeni iletişim teknolojileri, halkla ilişkilerin diyalojik ve katılımcı iletişimini yeniden şekillendirerek onu propagandanı ayırıp çift yönlü iletişime doğru yönlendirmekte oldukça önemli bir rol üstlenmiştir. İnternet, insanlar üzerinde son derece etkili bir "küresel köy" etkisi oluşturmaktadır (Hiebert, 2005), bilgiye her an erişebilmesine ve anlık güncel kalınmasına olanak tanımakta, çevrimiçi medyanın küresel erişimi, onu özellikle halkla ilişkiler uygulayıcıları için yararlı kılmaktadır (Evans , Twomey ve Talan, 2011: 3). Halkla ilişkiler uygulayıcıları tarafından gerçekleştirilen etkinlikler veya uygulamalar temelde aynıdır, ancak bu konuda doğru seçim, her uygulayıcının kültürel ortamına ve yaklaşımına bağlı olarak farklılık göstermektedir. Bu nedenle, bazı halkla ilişkiler uygulayıcıları tek yönlü iletişimi kullanma eğiliminde olurken, bazıları iki yönlü iletişimi kolaylaştıran taktikleri tercih etmektedir.

Halkla ilişkiler genellikle hedef kitleleri ve paydaşları etkilemek için uygulanmaktadır (Bowman, 2021: 28), bunun için de medya ve araçlarından destek almaktadır. Modern yaşamın tüm yönleri, medyadan derinden etkilenmektedir (Rees, 1991) aynı zamanda teknolojik yenilikler de medyayı etkilemektedir. 21. yüzyılın ilk yıllarında dijital medyanın iletişim kanallarını dönüştürmesiyle köklü bir değişim dönemi yaşanmıştır. Bu dönüşüm halkla ilişkilerin tanımını ve uygulama alanlarını da dönüştürmüştür (Butterick, 2011). Bu dönüşümle birlikte birçok avantaj ve dezavantaj ortaya çıkmıştır.

İnternet, iletilerin hızlı bir şekilde yayılmasına ve bilgilerin hızlı bir şekilde dağıtılmasına olanak tanımakta, bu da halkla ilişkiler profesyonelleri için daha hızlı iletişim imkânları sunmaktadır. Bu imkânlar da, geniş bir kitleye hızlı bir şekilde ulaşmak için avantaj sağlamaktadır. Ancak, internetin hızlı ve sürekli değişen doğası aynı zamanda bazı zorluklar da ortaya çıkarmaktadır. Halkla ilişkiler profesyonellerinin, bilgi akışını sürekli olarak izleme ve hızlı yanıtlar verme zorunluluğu bulunmaktadır, çünkü bilgi akışı sürekli olarak değişmektedir (Evans, Twomey ve Talan, 2011: 3). Aynı zamanda internet ve elektronik iletişimin temel engellerinden biri olan donanım ve yazılım sistemi ve bunların uyumsuzluğu (Gregory, 2004) da internetin halkla ilişkiler üzerinde olumsuz etkileri arasında sayılabilmektedir.

2.1. Dijital Halkla İlişkiler

Halkla ilişkiler kuruluşların kitlelerle amaçlarına uygun hizmet edecek şekilde iletişim kurmasını sağlayan bir dizi çevrimiçi ve çevrimdışı tekniği içeren, iletişime stratejik bir yaklaşımla tanımlanan bir promosyon endüstrisi olarak görülmektedir (Lee, 2017). Çevrimiçi araçları içinde barındıran ve dijital ortamda varlık gösteren halkla ilişkilere araştırmacılar ve uygulayıcılar tarafından farklı terimler atfedilmiştir. Bunlar; dijital halkla ilişkiler (Gifford,

2010; Hebert, 2005; Hallahan, 2004) ve çevrimiçi halkla ilişkiler (Philips ve Young, 2009; Kitchen ve Panopoulos, 2010; Seo, Kim ve Yang, 2009) olarak karşımıza çıkmaktadır.

Günümüzde kurumlar, interneti kullanarak destek toplamak, eylemler düzenlemek ve özellikle yanlış bilgiye sahip hedef kitlelerle etkileşime girmek zorundadır. İnternetin gücü, hedef kitlelerin, grupların hızlı bir şekilde insanları harekete geçirmesine ve görüşlerini geniş kitlelere iletmelerine olanak tanımaktadır. Bu nedenle, kurumlar açısından internet üzerinden halkla ilişkiler uygulamaları halkla ilişkiler alanında büyüyen ve önemli bir konu haline gelmiştir (Gregory, 2004).

Kirat, internetin etkili bir halkla ilişkiler için, halkla ilişkiler uzmanlarının etkili ve rasyonel bir şekilde kullanması gereken önemli bir ortam olduğunu ve modern halkla ilişkiler uygulamalarına internet araçlarının entegrasyonunun başarı için gerekli olduğunu belirtmektedir (2007: 166). White ve Raman (1999: 416), internetin kuruluşlar için geleneksel eşik bekçilerinin olmadığı ve kitleyle doğrudan bağlantılar kurmak için etkili bir yol olduğunu söylemektedirler. Buna göre; dijital iletişim stratejilerinin kuruluşlar için sağladığı açık ve güvenilir iletişim kurmak, paydaşlarla sağlıklı iletişim ve bilgiyi desteklemek gibi çeşitli fırsatları bulunduğunu ifade etmektedir. Çünkü çevrimiçi veri tabanları, halkla ilişkilerde yönetimin karar verme sürecine katılımı için yeni bir yol sağlamaktadır (Porter, Sallot, Cameron ve Shamp, 2001). İnternet ve araçlarının halkla ilişkileri demokratikleştirdiğini ifade eden çalışmalar da bulunmaktadır (LaMarre ve Suzuki-Lambrecht, 2013: 363). Bunun yanı sıra, internet ve araçlarının diyalog temelli bir vaadi yeterince yerine getirmedeğini (McAllister-Spooner, 2009; Sommerfeldt, Kent ve Taylor, 2012) dolayısıyla dijital halkla ilişkilerin de diyalojik temelli olmadığını iddia eden görüşlere de rastlanmaktadır.

3. Yöntem

Bu çalışmada “dijital halkla ilişkiler” ve “çevrimiçi halkla ilişkiler” konulu araştırma makalelerinin bibliyometrik analizi yapılmıştır. Bibliyometrik analiz, büyük miktardaki bilimsel veriyi keşfetmek ve analiz etmek için yaygın kullanılan bir yöntemdir. Bu analiz, belirli bir alanın gelişimsel inceliklerini açıklarken, o alanda ortaya çıkan alt alanlara ışık tutulmasına olanak sağlamaktadır (Donthu, Kumar, Mukherjee, Pandey ve Lim, 2021: 286). Bibliyometrik analiz, temel ve etkili bir yöntemdir ve bir araştırma alanının ortaya çıkışını tespit etmektedir (Zhang, Chen, Wang ve Ordon, 2016: 1132). Bibliyometrik analiz, WoS veri tabanlarında yer alan akademik yayınların çıktılarını dayanarak belirli bir alandaki küresel araştırma eğilimlerini anlamaya yönelik bir araştırma yaklaşımı türüdür (Alsharif, Baharun ve Salleh, 2020: 2949; Balcı, Duğan ve Çavaş, 2023: 409). Bibliyometri, verilen bilimsel bilgiyle ilgili bir alanda en son durumu haritalamak için kullanılan bir araç görevi görmektedir (Tiryaki, 2023: 752). Bibliyometrik yöntemler, konuyla ilgili altta yatan bilimsel yapıyı, özelliklerini ve kalıplarını araştırmak için kullanılabilir (Mao, Zou, Chen, Du ve Zuo, 2015: 1825). Dolayısıyla dijitalleşme ile dönüşüme girdiği bir süreçte halkla ilişkilerdeki yenilikleri keşfetmek adına bibliyometrik analiz yöntemi bu çalışma için uygun bir araştırma yöntemi özelliği taşımaktadır.

3.1. Verilerin Toplanması

Bu çalışmada dijital halkla ilişkiler ve çevrimiçi halkla ilişkiler ile ilgili yapılan çalışmalar, WEB of Science veri tabanından elde edilmiştir. 20.07.2023 tarihinde, “digital public relations” veya “online public relations” anahtar sözcüğüyle WEB of Science’da “tüm alanlar” seçilerek yapılan aramada 45 çalışmaya ulaşılmıştır. Bu çalışmalar, SSCI (n=19), ESCI (n=8), SCI-Expanded (n=2) indekslerinde taranan dergilerde yer alan araştırma makaleleriyle sınırlandırılmış ve 28 araştırma makalesi çalışmada incelemeye dâhil edilmiştir. Disiplinler

açısından çalışmaların, büyük çoğunluğu iletişim (21) alanında olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yıllara göre en eski 2003 ve en yeni 2022 olmak üzere farklı disiplinlerden ulaşılan 28 çalışma yazarlar, atıf sayısı, dergi, ülke, kurum ve anahtar sözcük analizleri ile incelenmiştir.

3.2. Verilerin İşlenmesi ve Kullanılan Araçlar

WEB of Science veri tabanından alınan veriler, VOSviewer programı kullanılarak görselleştirilmiş ve ağ haritaları oluşturulmuş (van Eck ve Waltman, 2017: 523), VOSviewer aracılığıyla incelenen araştırma makalelerinin bibliyometrik ölçümleri ve aralarındaki ilişkiler anlamlı bir şekilde görselleştirilebilmektedir (van Eck ve Waltman, 2010: 1053). Bu analizler, araştırma alanlarındaki eğilimleri, anahtar kelimelerin dağılımını, yazarların etkileşimini ve kurumlarını gösteren görsellerle sunulmuştur.

4. Bulgular

Bu başlık altında çalışmada elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Çalışma Alanı (WoS)	N
İletişim	21
Sosyal Bilimler	4
Alan Çalışmaları	1
Bilgisayar Bilimi	1
Mühendislik	1
Toplam	28

Tablo 1. Dijital Halkla İlişkiler ve Çevrimiçi Halkla İlişkiler Konusunda Çalışma Yapılan Alanlar

Tablo 1’de incelenen çalışmaların WEB of Science veri tabanı çalışma alanlarına göre dağılımı yer almaktadır. Dijital halkla ilişkiler ve çevrimiçi halkla ilişkiler konulu araştırmalar ortak çalışma alanlarıyla birlikte 5 farklı bilim alanında çalışılmıştır. Bu çalışmalar incelendiğinde, dijital halkla ilişkiler ve çevrimiçi halkla ilişkiler araştırmaların en fazla (n=21) “iletişim” alanında yapıldığı görülmektedir. Bu durum, Dijital halkla ilişkiler ve çevrimiçi halkla ilişkiler konusundaki çalışmaların WEB of Science veri tabanına göre en fazla iletişim temel alanında ilgi gösterildiğini fakat buna rağmen yetersiz olduğu görülmektedir. Araştırma sayısının az olması kavramın literatürde nispeten çok yeni olmasından kaynaklandığı şeklinde açıklanabilir. İnternet, simetrik iki yönlü iletişimi sağlamak için kuruluşlar, kamuları ve pay sahipleri arasındaki güç dengesini değiştirmiş (Newsom, Truk ve Kruckeberg, 2013), internetin yaygınlaşması, halkla ilişkiler alanını da önemli ölçüde etkilemiştir (Heath ve Coombs, 2006). Geleneksel halkla ilişkiler uygulamalarının yanı sıra dijital halkla ilişkiler kavramı literatüre girmiş ve günümüzde bu alanda hızlı bir dönüşüm yaşanmaktadır.

Yıl	
2003	1
2004	1
2006	3
2007	1
2009	1
2010	1
2011	2
2012	2
2013	4
2016	3
2017	3
2018	1
2019	2
2020	1
2021	2
2022	1
Toplam	28

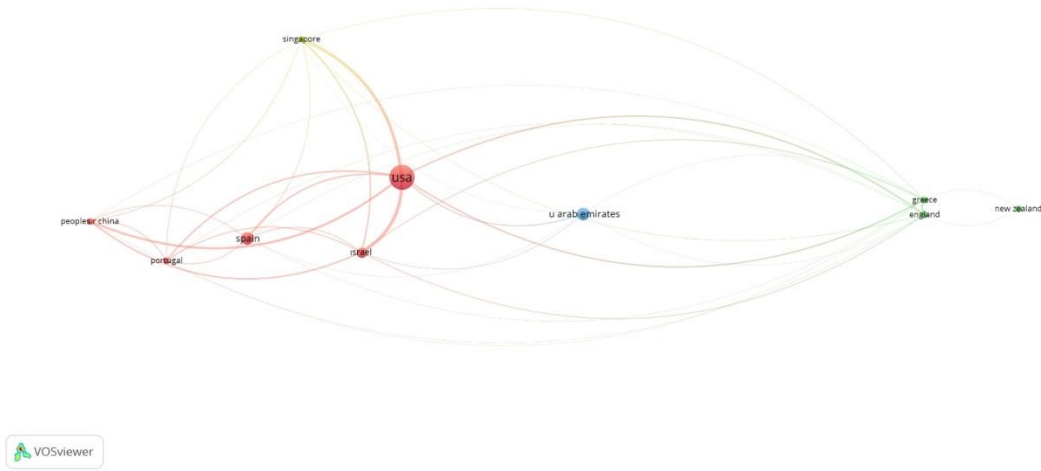
Tablo 2. Dijital Halkla İlişkiler ve Çevrimiçi Halkla İlişkiler Alanında Yapılan Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı

Tablo 2’de incelenen çalışmaların yıllar içerisinde dağılımı yer almaktadır. Tabloya bakıldığında dijital halkla ilişkiler ve çevrimiçi halkla ilişkiler alanında yapılan çalışmaların 2003 (n=1) yılından itibaren çalışmaya başlandığı görülmektedir. Bu alanda yapılan ilk çalışma “Public relations on the Internet on the examples of the metallurgical industry in Poland and in the world ” adlı çalışmadır. Çalışma iletişim disiplininde değil metalürji alanında yayınlanmıştır. Çalışmada, WWW'nin ve çevrimiçi pazarlamanın gelişiminin kısa bir tarihi özetlenmiştir. Bir tutundurma-karma aracı olarak halkla ilişkiler çalışmaları sunulmuştur. İnternet, temel bir iletişim aracı olarak nitelendirilmiş ayrıca çevrimiçi halkla ilişkilerin hedef grupları da belirlenmiştir (Kisolek, Budzik ve Kolmasiak, 2003). WEB of Science veri tabanında yer alan dergilerde dijital halkla ilişkiler ve çevrimiçi halkla ilişkiler alanındaki çalışmaların özellikle dijital iletişim araçlarının ve yeni iletişim teknolojilerinin toplumda daha fazla yer edindiği 2010’lu yıllardan itibaren artmaya başladığı görülmektedir.

4.1. Araştırmacıların Yer Aldığı Ülkeye Göre Çalışmaların Dağılımı

Çalışmada, dijital halkla ilişkiler ve çevrimiçi halkla ilişkiler konusunda en fazla makale yayımlanan ülkelerin dağılımı incelenmiştir. Harita oluşturulurken 15 ülkeden en az 1 yayını ve

en az 1 atfı bulunan ülkelerin haritası çıkarılmış ve 10 ülke haritada yer almıştır. Bu ülkeler içerisinde en fazla yayın yapan ülke 12 araştırma makalesi ile ABD'dir. Bu oran toplam makale sayısının %40'ına karşılık gelmektedir. Bu makalelere toplamda 439 atf yapılmıştır. ABD'de dijital halkla ilişkiler veya çevrimiçi halkla ilişkiler üzerine diğer ülkelere oranla daha fazla çalışma yapıldığı görülmektedir. Bunu 3 çalışma ve 9 atfı ile İspanya ve 3 çalışma ve 121 atfı ile Birleşik Arap Emirlikleri izlemektedir. Buna göre; İspanya ve Birleşik Arap Emirlikleri ülkelerinin çalışma sayıları aynı olmasına rağmen atf sayılarında büyük bir farklılık olduğu görülmektedir.

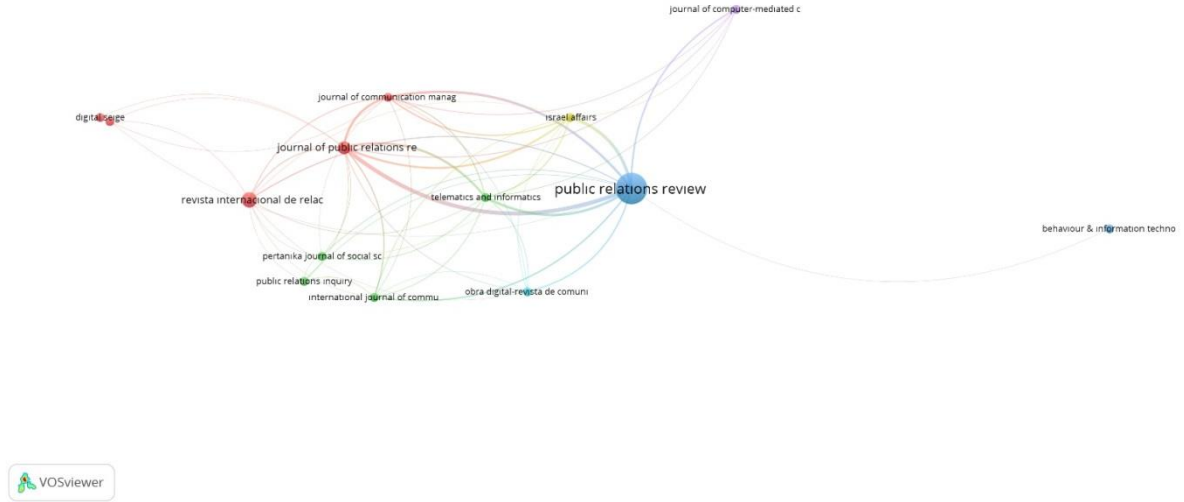

Grafik 1. Araştırmacıların Yer Aldığı Ülkeye Göre Çalışmaların Dağılım Ağı

4.2. Kurumların Atf Analizi

Aşağıda yer alan Grafik 2'de, dijital halkla ilişkiler veya çevrimiçi halkla ilişkiler konusundaki çalışmaları yayımlayan araştırmacıların yer aldıkları üniversiteler gösterilmektedir. Grafik oluşturulurken araştırmacıların yer aldığı 35 üniversite, grafiğin daha anlaşılır nitelikte olması için en az 1 yayın ve 1 atf ile sınırlandırılmıştır. Grafikteki ağda en az 1 yayını ve 1 atfı bulunan 28 üniversite yer almaktadır. Listenin ilk sırasında yer alan ABD'de bulunan Minnesota Üniversitesi bünyesindeki araştırmacılar 3 araştırma makalesi yayımlamış ve bu makalelere toplamda 47 atf yapılmıştır. Bu listede 2 yayını bulunan ABD'de yer alan ve özel bir üniversite olan Marquette Üniversite'si yayımlamış olduğu 2 yayınına toplamda 11 atf yapılmıştır. Yine ABD'de yer alan ve 2 yayını bulunan Florida Üniversitesi'ne ise toplamda 92 atf yapılmıştır. Sadece 1 yayını bulunan North Carolina Üniversite'sine ise toplamda 179 atf yapılmıştır. Birleşik Arap Emirlikleri'nde yer alan Zayed Üniversite'si bünyesinde çalışan araştırmacıların yayınladığı 1 yayına ise toplamda 103 atf yapılmıştır. Bu oranlar daha fazla çalışması bulunan diğer üniversitelere göre atf sayısı ile dikkat çekmektedir.

Research (n=2) dergileri makaleler yayımlamıştır. Journal of Computer-Mediated Communication dergisi ise (n=1) araştırma makalesi ile toplamda (n=179) atıf almıştır. Halkla ilişkilerin var oluşu ve dijitalleşmesi ile ilgili olarak iletişim, bilgisayar ve medya konuları ile oldukça ilişkilidir. Bu sebeple dijital halkla ilişkiler ile ilgili yayımlanacak makalelerin yalnızca halkla ilişkiler üzerine yoğunlaşmış dergilerde değil iletişim, medya, iletişim teknolojisi ile ilgili dergilerde de dijital halkla ilişkilere az sayıda da olsa yer verildiği görülmektedir.

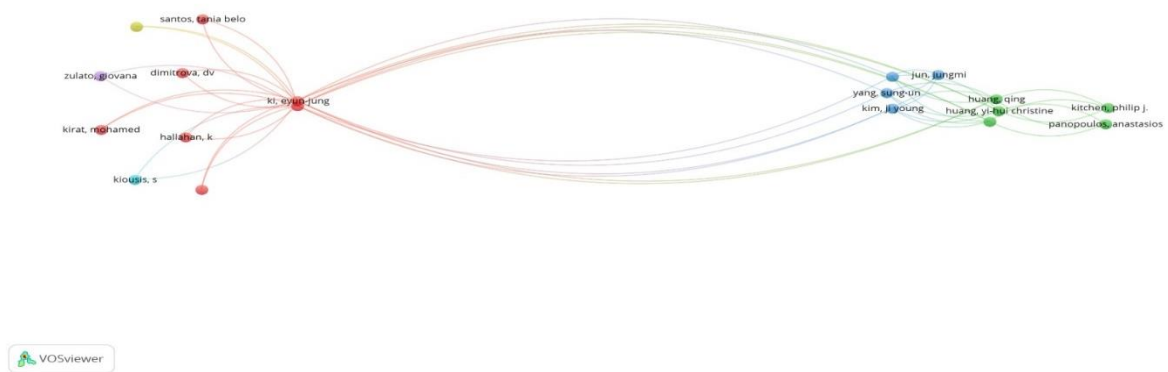

Grafik 4. En Çok Yayın Yayımlayan Dergilerin Dağılım Ağı

4.5. Yazarların Atıf Analizi

Aşağıda yer alan Grafik 5'te incelenen 28 makale içerisinde en fazla atıf alan yayınlar gösterilmektedir. İncelenen çalışmalar arasında en az 10 atıf yapılan 16 makale olduğu tespit edilmiştir. Bu makaleler arasında en fazla atıf (n=163) ise Tom Kelleher ve Barbara M. Miller (2013) tarafından yayımlanan “Organizational blogs and the human voice: Relational strategies and relational outcomes” isimli makaleye yapılmıştır. Çalışma, çevrimiçi halkla ilişkilere uygun ilişki bakımlarının operasyonel tanımlarını geliştirmekte ve test etmektedir. İkinci sırada (n=103) ise Ganga Dhanes ve Gaelle Duthler'in (2019) “Relationship management through social media influencers: Effects of followers' awareness of paid endorsement” isimli çalışma yer almaktadır. Çalışmada, dijital kanaat önderleri tarafından ücretli onayların farkındalığının takipçilerin bilişsel ikna bilgisi (reklam tanınma), tutumsal ikna bilgisi (influencer ile ilişkiler) ve davranışsal niyetler, özellikle eWOM niyeti ve satın alma niyeti üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamıştır.

Grafik 5. En Çok Atıf Alan Araştırmacıların Dağılım Ağı

incelemiştir. Araştırma kapsamında Web of Science veri tabanında taranan ve dijital halkla ilişkiler veya çevrimiçi halkla ilişkiler kavramlarını içeren 28 araştırma makalesi analiz edilmiştir. Bu araştırmalar SSCI, ESCI ve SCI- EXPANDED’te taranmaktadır.

Araştırmada yer alan makaleler en fazla “iletişim” ve “işletme” kategorisinde yer almaktadır. En az ise “sosyal konular” gibi alanlarda yayın yapıldığı belirlenmiştir. Bu açıdan daha sonra yapılacak çalışmalar için özellikle küresel ve toplumsal etkileri yüksek olan dijitalleşme ve halkla ilişkilerin toplumda yer edinmesini sağlayan toplumu ilgilendiren uygulamaları ve bunların ilişkisine odaklanılması gerekmektedir. Bu amaçla, dijitalleşmenin, halkla ilişkilere ve uygulamalarına dolayısıyla uygulamalarının toplumdaki yansımaları farklı açılardan ele alınmış ve değerlendirilmiş olacaktır.

Dijital halkla ilişkiler veya çevrimiçi halkla ilişkiler konularında yapılan araştırmalar en fazla (n=12) ABD’deki araştırmacılar tarafından yayımlanmıştır. Bu konuda Türkiye’ye bakıldığında ise dijital halkla ilişkiler ve çevrimiçi halkla ilişkiler alanında 1 çalışma yapıldığı görülmektedir. Emel Öztay (2021) tarafından yazılan “The Relationship Between Awareness And Behavioural Change In The Context Of The Issue Of Violence Against Women From The Perspective Of Digital Public Relations And Online Events” adlı araştırmanın amacı, dijital halkla ilişkiler, çevrimiçi etkinlikler ve farkındalık kavramları için geliştirilmiş bir ölçeği, kadın ve şiddet temalı 7 farklı Webinar'a katılan kişiler üzerinde uygulamak ve böylece dijital halkla ilişkiler kapsamında çevrimiçi etkinliklerin farkındalık boyutunda herhangi bir davranış değişikliği yaratma gücünü ortaya koymaktır.

Dijital halkla ilişkiler ve çevrimiçi halkla ilişkiler kavramları ile ilişkili araştırmaların; internetin günlük hayata yeni yeni girdiği ve kurumların e-posta ile tanıştıkları 2000’li yıllarda ortaya çıktığı görülmektedir. Bu araştırmaların dijital iletişim araçlarının kendini daha etkin bir biçimde gösterdiği 2010’lu yıllardan sonra arttığı görülse de dijital iletişim araçlarının günümüzde hem kurumlar hem de bireyler arasında oldukça yaygın kullanıldığı düşünüldüğünde çalışma sayıları sınırlı kalmıştır. Bu alandaki araştırma sayısının, dijital iletişim araçlarının etkinliğinin daha net bir şekilde anlaşıldığı 2010’lu yıllardan itibaren artmasına rağmen, hala sınırlıdır. Günümüzde, dijital iletişim araçlarının hem kurumlar hem de bireyler arasında yaygın olarak kullanılmasına rağmen, akademik alanda yapılan çalışmaların yetersizliği dikkat çekicidir. Bu durum, araştırmacıların bu alana gereken önemi vermediği veya bu alandaki potansiyelin tam olarak farkına varmadığı şeklinde yorumlanabilir. Bu bağlamda, dijital halkla ilişkiler ve çevrimiçi iletişim konularında daha fazla araştırma yapılması gerekliliği açıktır. Zira dijital iletişim araçlarının giderek artan önemi ve kullanımı, bu alanda derinlemesine araştırmaların yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Dijital iletişim araçlarının kullanımının her geçen gün arttığı, iletişimin zirve yaptığı günümüz dijital dünyasında, halkla ilişkilerin internet araç ve ortamlarını sıkça uygulama alanlarında kullandığı göz önüne alındığında bu konuda yapılacak çalışmalar da bu kullanımların sonuçlarını ortaya koymak için bir zorunluluk doğurmaktadır. Bu sebeple, yapılacak çalışmaların halkla ilişkilerin kurum içi ve kurum dışı uygulamalarının ve etkinliklerinin ayrı ayrı dijital medya ortamında değerlendirilmesi gerekmektedir.

Yapılan bibliyometrik analizle elde edilen bilgiler ışığında halkla ilişkilerin var oluşunu temsil eden medya ilişkileri ve halkla ilişkileri oluşturan kriz yönetimi, sponsorluk, sosyal sorumluluk, imaj, itibar yönetimi gibi uygulamalarına dijital halkla ilişkilerde incelenmediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar, sonraki dijital halkla ilişkiler ile ilgili yapılacak çalışmalar için bir yol haritası oluşturmaktadır.

Kaynakça

- Alsharif, A. H., Baharun, R., & Salleh, N. Z. (2020). Research Trends of Neuromarketing: A Bibliyometric Analysis. *Journal of Theoretical and Applied Information Technology*, 98(15), 2948-2962.
- Alward, R. R. (1990). Public Relations: Part I, A Skill for Nurses. *The Journal of Nursing Administration*, 20(10), 28-34.
- Avcı, K. (2019). Halkla İlişkilerde Online Çağ: Akaryakıt Dağıtım Şirketlerinin Sosyal Medya Kullanımları Üzerine Bir İnceleme. Ö. Selvi, & Z. Şentürk içinde, *Halkla İlişkiler ve Uygulama Alanları Yeni Eğilimler* (s. 333-352). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Avidar, R. (2011). Israeli public relations and the Internet. *Israel Affairs*, 17(3), 401-421,.
- Balcı, E. V., Duğan, Ö., & Çavaş, B. (2023). Twenty- Two Years of Science Communication Research: A Bibliometric Analysis. *Journal of Baltic Science Educations*, 22(3), 1-20.
- Bernays, E. L. (1980). *Public Relations*. Oklahoma: University of Oklahoma Press.
- Bivins, T. H. (1993). Public Relations, Professionalism, and the Public Interest. *Journal of Business Ethics*, 12(2), 114-126.
- Botan, C. H., & Taylor, M. (2004). Public Relations: State of the Field. *Journal of Communication*, 54(4), 645–661.
- Botan, C., & Hazleton, V. (2006). Public Relations in a New Age. C. Botan, & V. Hazleton içinde, *Public Relations Theory II* (s. 1-18). Manwah: Lawrance Erlbaum Associates.
- Bowman, S. (2021). What is Public Relations? A. Theaker içinde, *The Public Relations Handbook* (s. 3-24). New York: Routledge.
- Butterick, K. (2011). *Introducing Public Relations: Theory and Practice*. London: Sage Publications.
- Canöz, K., & Canöz, N. (2020). *Halkla İlişkiler*. Konya: Palet Yayınları.
- Coombs, W. T. (2001). Interpersonal Communication and Public Relations. R. L. Heath içinde, *Handbook of Public Relations* (s. 105-114). California: Sage Publications.
- Dhanesh, G. S., & Duthler, G. (2019). Relationship management through social media influencers: Effects of followers' awareness of paid endorsement. *Public Relations Review*, 45(3), 40-52.
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*(133), 285-295.
- Evans, A., Twomey, J., & Talan, S. (2011). Twitter as a Public Relations Tool. *Public Relations Journal*, 5(1), 1-20.
- Gifford, J. (2010). Digital public relations: e- marketing's big secret. *Continuing higher education review*(74), 62-72.

- Güler, Ş. (2021). E-İletişim: 21. Yüzyılda İletişimin Dijital Hatları. G. Şakir içinde, *Dijital İletişim Araştırmaları* (s. 1-20). Ankara: Nobel Bilimsel.
- Güler, Ş., Balcı, E. V., & Şahin, Y. (2022). Sosyal Medyada Çevrimiçi Benlik Sunumunun Özel İyi Oluş Üzerine Etkisi: Instagram Kullanıcıları Üzerine Bir Araştırma. *Erciyes İletişim Dergisi*, 9(1), 361-380.
- Güllüpunar, H., & Güllüpunar, M. D. (2021). Dijitalleşmenin Etkisinde Kurumsal İletişimden Kurumsal Olmayan "Kurumsal İletişime". Ş. Güler içinde, *Dijital İletişim Araştırmaları* (s. 105-130). Ankara: Nobel Bilimsel.
- Grasu, N., Tasente, T., & Sandu, M. (2014). Perception of Journalists on the Role of Public Relations. *Communicatio*, 8(2), 55-68.
- Gregory, A. (2004). Scope and structure of public relations: a technology driven view. *Public Relations Review*, 30(3), 245-254.
- Grunig, J. E. (2001). Two-Way Symmetrical Public Relations. R. L. Heath içinde, *Handbook of Public Relations* (s. 11-30). California: Sage Publications .
- Grunig, J. E., Grunig, L. A., & Dozier, D. M. (2006). The Excellence Theory. C. Botan, & V. Hazleton içinde, *Public Relations Theory II* (s. 19-54). Manwah: Lawrence Erlbaum Associates.
- Grunig, L. A. (2009). Toward the Philosophy of Public Relations . E. L. Toth, & R. L. Heath içinde, *Rhetorical and Critical Approaches to Public Relations II*. Manwah: Routledge.
- Hallahan, K. (2004). Protecting an organization's digital public relations assets. *Public Relations Review*(30), 255-268.
- Heath, R. L., & Coombs, W. T. (2006). *Today's Public Relations an Introduction*. London: Sage Publications .
- Heath, R. L., & Toth, E. L. (2009). Introduction. R. L. Heath, & E. L. Toth içinde, *Rhetorical and Critical Approaches to Public Relations II*. New York: Routledge.
- Hiebert, R. E. (2005). Commentary: New technologies, public relations and democracy. *Public Relations Review*, 31(1), 1-9.
- Holtz, S. (1999). *Public Relations on the Net: Winning Strategies to Inform and Influence the Media, the Investment Community, the Government, the Public, and More!* New York: AMACOM.
- Jakus, D. (2018). Visual communication in public relations campaigns. *Marketing of Scientific and Research Organizations*, 27(1), 25-36.
- Kelleher, T., & Miller, B. M. (2006). Organizational Blogs and the Human Voice: Relational Strategies and Relational Outcomes. *Journal of Computer-Mediated Communication*(11), 395-414.
- Kirat, M. (2007). Promoting online media relations: Public relations departments' use of Internet in the UAE. *Public Relations Review*(33), 166-174.

- Kisolek, A., Budzik, R., & Kolmasiak, C. (2003). Public relations on the Internet on the examples of the metallurgical industry in Poland and in the world. *Metalurgia*, 42(2), 117-121.
- Kitchen, P. J., & Panopoulos, A. (2010). Online public relations: The adoption process and innovation challenge, a Greek example. *Public Relations Review*(36), 222-229.
- LaMarre, H. L., & Suzuki-Lambrech, Y. (2013). Tweeting democracy? Examining Twitter as an online public relations strategy for congressional campaigns. *Public Relations Review*, 39(4), 360–368.
- Lee, E. (2017). Public relations, voice and recognition: A case study. *Media, Culture & Society*, 40(3), 317-332.
- Mao, G., Zou, H., Chen, G., Du, H., & Zuo, J. (2015). Past, current and future of biomass energy research: A bibliometric analysis. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*(52), 1823-1833.
- Matyek, J. G., Kaze, S. Y., Ohaji, K. M., & Etemnu, E. W. (2022). An Investigation Of Social Media As A Government Digital Public Relations Tool: The Nigerian Experience. *Journal of New Media and Mass Communication*, 8(1), 1-13.
- McAllister-Spooner, S. M. (2009). Fulfilling the dialogic promise: A ten-year reflective survey on dialogic Internet principles. *Public Relations Review*, 35(3), 320-322.
- Moss, D., Vercic, D., & Warnaby, G. (2003). *Perspectives on Public Relations Research*. New York: Routledge.
- Myers, C. (2021). *Public Relations History Theory, Practice and Profession*. New York: Routledge.
- Newsom, D., Truk, J. V., & Kruckeberg, D. (2013). *This is PR: The Realities of Public* (11 b.). Boston: Wadsworth.
- Önder, B. H. (2021). Digital Public Relations And The Transformation Of Identities. E. K. Doruk, S. Mengü, & E. Ulusoy içinde, *Digital Seige* (s. 247-264). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını.
- Petrovici, M. A. (2014). E-public relations: impact and efficiency a case study. *Prodecia- Social and Behavioral Sciences*(141), 79-84.
- Philips, D., & Young, P. (2009). *Online Public Relations A practical guide to developing an online strategy in the world of social media*. London: Kogan Page.
- Porter, L. V., Sallot, L. M., Cameron, G. T., & Shamp, S. (2001). New Technologies and Public Relations: Exploring Practitioners’ Use of Online Resources to Earn a Seat at the Management Table. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 78(1), 172–190.
- Rees, S. (2020). *Public Relations, Branding and Authenticity*. London: Routledge.
- Rees, T. (1991). Public Relations. *Plastic and Reconstructive Surgery*, 4(88), 696-698.
- Seo, H., Kim, J. Y., & Yang, S. U. (2009). Global activism and new media: A study of transnational NGOs’ online public relations. *Public Relations Review*(35), 123-126.
- Smith, R. (2014). *Public Relations the Basics*. London: Routledge.

- Sommerfeldt, E. J., Kent, M. L., & Taylor, M. (2012). Activist practitioner perspectives of website public relations: Why aren't activist websites fulfilling the dialogic promise? *Public Relations Review*(38), 303-312.
- Tiryaki, S. (2023). Riskler ve Olanaklar Arasında Dijital Ebeveynlik:Bibliyometrik Bir Analiz. *TRT Akademi*, 19(8), 746-765.
- Tozlu, E. (2021). The Relationship Between Awareness And Behavioural Change In The Context Of The Issue Of Violence Against Women From The Perspective Of Digital Public Relations And Online Events. *Journal of Education Culture and Society*, 12(2), 77-92.
- van Eck , N. J., & Waltman, L. (2010). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *Scientometrics*(84), 523-538.
- van Eck, N. J., & Waltman, L. (2017). Citation-based clustering of publications using CitNetExplorer and VOSviewer. *Scientometrics*(111), 1053-1070.
- White, C., & Raman, N. (1999). The World Wide Web as a Public Relations Medium: The Use of Research, Planning, and Evaluation in Web Site Development. *Public Relations Review*(25), 405-419.
- Zavattaro, S. M. (2010). Municipalities as Public Relations and Marketing Firms. *Administrative Theory & Praxis*, 32(2), 191-211.
- Zdonek, D. (2022). Web Data Scraping For Digital Public Relations 2 Analysis Based On The Example Of Companies 3 Installing Photovoltaic Systems. *Scientific Papers Of Silesian University Of Technology* (s. 365-380). Organization And Management Series.
- Zhang, X., Chen, H., Wang, W., & Ordon, P. (2016). What is the role of IT in innovation? A bibliometric analysis of research development in IT innovation. *Behaviour & Information Technology*, 35(12), 1130-1143.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır

Yazarlar/Authors

Canan AVCI* Fatma Çağlın AKILLIOĞLU** Melda KILIÇ***

Makale Başlığı/Article Title

Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Sorgulayıcı Öğretim Tanımlarının İncelenmesi****

Investigation of Preschool Preservice Teachers' Definitions of Inquiry Teaching

ÖZ

Bu araştırmada okul öncesi öğretmen adaylarının sorgulayıcı öğretim ile ilgili verilen eğitim ve uygulama deneyimleri sonucunda tanımlarında bir değişim olup olmadığı ve eğer varsa değişimin düzey olarak yönü ve içerik olarak anlamlı olup olmadığı incelenmiştir. Araştırmada karma desen benimsenip, söylem analizi ve içerik analizi yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Araştırmaya bir devlet üniversitesinde okul öncesi öğretmenliği lisans programında dördüncü sınıfta öğrenim gören 56 okul öncesi öğretmen adayı katılmıştır. Bulgular, okul öncesi öğretmen adaylarının sorgulayıcı öğretim tanımlarının düzeylerinde olumlu bir değişime işaret etmekte ve içerik bakımından bazı öğelere önem verildiğini göstermektedir. Eğitim ve uygulama sonrası gelişmiş düzeyde tanım yapan öğretmen adayı oranının %5,4'ten %60,7'ye yükseldiği gözlemlenmiştir. Tanımların içeriği incelendiğinde araştırma yapma, hipotez oluşturma ve test etme, veri toplama ve kanıtları değerlendirme öğelerinde anlamlı bir değişim gözlemlenirken, ön bilgi, soru sorma, verileri yorumlama, üst düzey düşünme ve iletişim öğelerinde anlamlı bir değişim gözlemlenmemiştir. Bulgular, alan yazın ve olası gerekçeler bağlamında öğretmen eğitimine etkileri açısından tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sorgulayıcı öğretim, Okul öncesi öğretmen adayları, Okul öncesi eğitim

ABSTRACT

This research examined the changes in preschool preservice teachers' definitions of inquiry teaching as a result of the training and practicum experience by focusing on the changes in the level of sophistication and content. A mixed design was adopted and discourse analysis and content analysis methods were used. The study sample consisted of 56 preservice teachers studying in the fourth year of the undergraduate program in the Department of Preschool Education at a state university. Positive changes at definition levels and different emphases in content were observed. The percentage of preservice teachers who produced advanced-level definitions after the training and practicum experience increased from 5.4% to 60.7%. Also, a significant change was observed in the elements of investigating, developing and testing hypotheses, collecting data, and evaluating evidence, while no significant change was observed in the elements of prior knowledge, asking questions, interpreting data, higher-order thinking, and communication. The findings were discussed in terms of their implications.

Keywords: Inquiry teaching, Preschool preservice teachers, Preschool education

* Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Temel Eğitim Bölümü, canan.avci@omu.edu.tr,

** Arş. Gör. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Temel Eğitim Bölümü, caglin@gmail.com,

*** Öğr. Gör. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Temel Eğitim Bölümü, kilicmelda@gmail.com,

**** Bu makale için Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 12/01/2022 tarihli ve 2022/03 sayılı toplantısında alınan kararla Etik Kurul onayı alınmıştır.

Extended Abstract

The studies revealed that the elements of inquiry teaching that are prominent in the literature are rarely included in the definitions of teachers and preservice teachers (Aulls et al., 2016; Capps and Crawford, 2013a; Capps et al., 2016; Chichekian et al., 2016; Crawford, 2012; Hollingsworth and Vandermaas-Peeler, 2017; Ozel and Luft, 2013; Roehrig and Luft, 2004). In the literature, it has been observed that teachers and preservice teachers often conceptualize inquiry teaching as simply asking questions, investigating, or doing hands-on activities (Capps et al., 2016; Crawford, 2007, 2012; Lee and Shea, 2016; Llewellyn, 2014; Plevyak, 2007). It is important to develop these simple definitions to include the essential elements emphasized in the literature. Studies have shown that it is possible to ensure this development with comprehensive training that is continuous, and enriched with practical experiences (Capps and Crawford, 2013b; Loucks-Horsley et al., 2003; Özer and Sarıbaş, 2023; Plevyak, 2007; Windschitl, 2003). However, it was observed that these studies were mostly aimed at secondary and high school science teachers and preservice teachers (Capps and Crawford, 2013b; Loucks-Horsley et al., 2003; Özer and Sarıbaş, 2023; Windschitl, 2003). However, there are limited studies on preschool teachers or preservice teachers (Plevyak, 2007).

In response to a recognized gap in the existing literature, this research focuses on the examination of preschool preservice teachers. The study aims to investigate the impact of a specific training and practicum intervention on the evolution of their conceptualizations of inquiry teaching. Our inquiry is two-fold: firstly, we seek to determine whether there is a discernible shift in the participants' definitions of inquiry teaching following the provided training and practicum experiences. Secondly, we aim to assess the significance of any observed changes in terms of content, as well as the direction of these changes concerning the participants' proficiency levels. Therefore, the following questions were aimed to be answered in this study:

1. Is there a difference between the preschool preservice teachers' initial and final definitions in terms of their inclusion of the essential elements of inquiry teaching?
2. What is the distribution of preschool preservice teachers' initial and final definitions of inquiry teaching in terms of their level of sophistication?
3. Is there a difference in terms of the frequency of the essential elements of inquiry teaching in preschool preservice teachers' initial and final definitions?

In the study, a mixed design was adopted. Discourse analysis and quantitative content analysis methods were used together. The study sample consisted of 56 preservice teachers studying in the fourth year of the undergraduate program in the Department of Preschool Education at a state university. Of the participants, 54 were female and two were male.

The findings showed that the preservice teachers' definitions changed after the given training and practicum experience in terms of the emphasis put on the different essential elements of inquiry teaching. Before the training, it was observed that most of the preservice teachers' definitions (73.2%) were at the level of undeveloped or simple, which was also observed in the literature. Only three of the preservice teachers (5.4%) were able to produce definitions at the advanced level before the training. 12 (21.4%) of the preservice teachers gave definitions without using essential elements of inquiry teaching. They considered inquiry teaching in a single dimension and paired it with child-centered teaching or doing hands-on activities. It was thought that these preservice teachers may have some misconceptions about inquiry teaching and confused it with the concept of constructivist teaching. After the training and practicum experience, it was observed that more than half of the preservice teachers (60.7%) produced advanced definitions. The number of preservice teachers who gave undeveloped definitions decreased to seven (12.5%), the number who produced simple definitions decreased to ten (17.9%), and the number who showed misconceptions decreased to five (8.9%). It is noteworthy that after the 13-week comprehensive training and practicum experience, these five preservice teachers still did not include any of the essential elements in their definitions of inquiry teaching.

The study also showed that there was an improvement in preservice teachers' conceptualization of inquiry teaching after the training and practicum experience, this improvement was reflected in their definitions and significant changes occurred in their definitions in terms of content. The changes observed in terms of content focused on the elements of investigating, developing and testing hypotheses, collecting data, and evaluating evidence. It was observed that some essential elements such as prior knowledge, asking questions, interpreting data, higher order thinking and communication did not show a significant change in terms of frequency of occurrence in preservice teachers' definitions. Considering that these unchanging elements require high-level skills and pedagogical competence that should be modeled by preservice teachers in the inquiry teaching process, this situation indicates that there may be a relationship between preservice teachers' definitions and their inquiry competencies. For successful inquiry teaching to take place, preservice teachers should be competent in inquiry and these skills should be developed in teacher education programs. Therefore, it is important to examine the relationship between preservice teachers' conceptualization of inquiry teaching, their awareness of the skills that play a role in the inquiry teaching process, and their level of possession of these skills. Moreover, it would be beneficial to investigate the effects of these variables to reveal how they mediate the preservice teachers' inquiry practices.

Giriş

Erken çocukluk dönemi öğrenme deneyimlerinin zenginleştirilmesinde sorgulayıcı öğretimin önemi ve etkililiği uzun yıllardır eğitim araştırmalarının konusu olmuştur (Eckhoff, 2017; Samarapungavan vd., 2008, 2011). Genellikle fen eğitimi alanına özgü olarak algılansa da sorgulayıcı yaklaşım tüm yaş grupları ve konu alanları için etkili bir öğretim ve öğrenme yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır (Barrow, 2006; National Research Council [NRC], 2012; National Science Teachers Association [NSTA], 2014; Trundle, 2010; Trundle ve Saçkes, 2021; Worth, 2010). Ulusal Araştırma Konseyi (NRC, 1996) sorgulayıcı öğretimi aşağıdaki şekilde tanımlamıştır:

...gözlem yapmayı, soru sormayı, halihazırda bilinenleri görmek için kitapları ve diğer bilgi kaynaklarını incelemeyi, araştırmaları planlamayı, deneysel kanıtlar ışığında halihazırda bilinenleri gözden geçirmeyi, veri toplamak, analiz etmek ve yorumlamak için araçlar kullanmayı, cevaplar, açıklamalar ve tahminler önermeyi ve sonuçları iletmeyi içeren çok yönlü bir faaliyet... Sorgulamanın, varsayımların tanımlanmasını, eleştirel ve mantıksal düşünmenin kullanılmasını ve alternatif açıklamaların dikkate alınmasını gerektirir. (s. 23)

Ancak sorgulamanın ne olduğu, sorgulayıcı öğretimin neleri içerdiği, konu alanları ve araştırma odakları değiştikçe değişiklik göstermektedir. Sonuç olarak bu durum alan yazında dikkate değer bir çeşitliliğe yol açmıştır (Abrams vd., 2007; Anderson, 2002). Bu çeşitlilik öğretmen ve öğretmen adaylarının sorgulayıcı öğretimi sınıf ortamına taşıırken kendi kavramsallaştırmalarına dayalı öznel tanımlar kullanmalarına ve uygulamalarında kendi yaklaşımlarını belirlemelerine neden olmaktadır (Abrams vd., 2007). Yeterli deneyime sahip olmayan öğretmen ve öğretmen adayları, genelde sorgulayıcı öğretim ile yapılandırmacı, uygulamalı, problem, proje temelli ya da öğrenci merkezli öğretim yaklaşımlarını kavramsal olarak ayırt edememekte ve birbiri yerine kullanabilmektedir (Anderson, 2002; Constantinou vd., 2018). Bu durum sınıf ortamında sorgulamanın ne olduğuna dair pek çok kavram yanılgısını ve uygulamada gözlemlenen tutarsızlıkları da beraberinde getirmektedir.

Sorgulama kavramının sınıf ortamında anlaşılandırılması sürecinde gözlemlenen muğlaklık araştırmacıları üç farklı kavramsal yaklaşıma yönlendirmiştir (Anderson, 2002; Minner vd.,

2010). Bu yaklaşımlardan ilki sorgulama süreci ve bilimsel süreç becerileri arasındaki benzerlikleri öne çıkararak bilim insanlarının bilgi üretmek ve doğrulamak için uyguladıkları çeşitli yöntemlere atıfta bulunan bilimsel sorgulamadır (scientific inquiry). İkincisi, öğrencilerin aktif öğrenme süreçlerine odaklanan sorgulayıcı öğrenme (inquiry learning); ve üçüncüsü de sorgulamaya ilişkin literatürün ana odağı olan ve sorgulamayı bir öğretim yöntemi olarak çeşitli şekillerde ele alan sorgulayıcı öğretimdir (inquiry teaching). Ancak, sorgulamanın tanımı ile ilgili bu farklı yaklaşımlara rağmen temel öğeleri konusunda alan yazında bir fikir birliği olduğu görülmektedir. Bu temel öğeler, özellikle sorgulayıcı öğretimde, öğrencilerin ön bilgilerinin dikkate alınması ve yeni bilgilerin bu ön bilgiler ile ilişki kurularak öğretilmesi (Andersson ve Gullberg, 2014; Sewell, 2002), sorgulama sürecinde öğrencilere soru sorma, araştırma planlama ve uygulama becerilerinin kazandırılması, mantıklı sonuçlara ulaşmaları ve bu sonuçları kanıt ve gözlemlerle desteklemeleri için fırsatlar sunulması ve öğrencilerin fikirlerini akranlarıyla paylaşmaya ve tartışmaya teşvik edilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Harlen, 2014; NRC, 2007, 2012; NSTA, 2004; Wolf ve Fraser, 2008).

Her ne kadar alan yazında yukarıda belirtilen sorgulayıcı öğretim öğelerinin okul öncesi dönem çocukları için gelişimsel uygunluğu tartışılrsa da sorgulama, bir düşünme şekli olarak ele alındığında (Dewey, 2022) bilgiye ulaşmanın gerekli olduğu her durum ve yaşta gözlemlenen bir süreçtir. Okul öncesi dönemde öğrenme, gözlem yapma, tahmin etme, değerlendirme ve kanıtları değerlendirmeyi içerir ve bir yetişkin tarafından bu süreçler desteklediği ve teşvik edildiğinde daha kalıcı bir öğrenme gerçekleşir (Hollingsworth ve Vandermaas-Peeler, 2017; Saçkes vd., 2012). Bu düşünceden hareketle okul öncesi dönemde uygulanan sorgulayıcı öğretim, belirlenen bir problemin çözümüne yönelik çocukların fikirleri ileri sürmelerini, bu fikirleri test etmelerini, bir sonuca varmalarını ve bu sayede analiz ve değerlendirme yapmalarını içeren bir süreç (Kabataş-Memiş ve Çakan-Akkaş, 2016) olarak kalıcı öğrenmeyi desteklemektedir. Sorgulayıcı öğretim sürecinde çocuklar, hipotezler oluşturup gözlem ve/veya deneyler yaparak bilgiler arasındaki bağlantıları ve nedensel ilişkileri derinlemesine keşfedebilir (Pedaste ve Sarapuu, 2006; Pedaste vd., 2015). Sorgulayıcı öğretimin okul öncesi eğitim düzeyinde bilimsel özellik kazanabilmesi için öğretmenin çocuğun ihtiyaç duyduğu desteği sağlaması büyük önem taşımaktadır. Öğretmenin iyi bir sorgulayıcı olması ve sorgulama sürecini çocuk için modellemesi önemlidir. Bu da ancak öğretmenin sorgulayıcı öğretimi tüm öğeleri ile anlayıp içselleştirmesi ile gerçekleşebilir (Gatt ve Buttigieg, 2018).

Yapılan çalışmalar alan yazında öne çıkan sorgulayıcı öğretim öğelerinin, öğretmen ve öğretmen adaylarının tanımlarında nadiren yer aldığı ortaya koymuştur (Aulls vd., 2016; Capps ve Crawford, 2013a; Capps vd., 2016; Chichekian vd., 2016; Crawford, 2012; Hollingsworth ve Vandermaas-Peeler, 2017; Ozel ve Luft, 2013; Roehrig ve Luft, 2004). Pek çok çalışmada sorgulayıcı öğretimin öğretmen ve öğretmen adayları tarafından genellikle soru sorma, araştırma yapma veya uygulamalı etkinlikler yapma olarak basitçe kavramsallaştırıldığı gözlemlenmiştir (Capps vd., 2016; Crawford, 2007, 2012; Lee ve Shea, 2016; Llewellyn, 2014; Plevyak, 2007). Bu basit tanımların alan yazında vurgulanan temel öğeleri içerecek şekilde geliştirilmesi önemlidir. Yapılan çalışmalar devamlılığı olan, uygulama deneyimleri ile zenginleştirilmiş, kapsamlı eğitimler ile bu gelişimin sağlanmasının mümkün olduğunu göstermiştir (Capps ve Crawford, 2013b; Loucks-Horsley vd., 2003; Özer ve Sarıbaş, 2023; Plevyak, 2007; Windschitl, 2003). Bu çalışmaların çoğunlukla ortaokul ve lise düzeyindeki fen bilimleri öğretmen ve öğretmen adaylarına yönelik olduğu gözlemlenmiştir (Capps ve Crawford, 2013b; Loucks-Horsley vd., 2003; Özer ve Sarıbaş, 2023; Windschitl, 2003). Ancak

okul öncesi kademesinde yer alan öğretmen ya da öğretmen adaylarına yönelik sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır (Plevyak, 2007). Buna ek olarak yapılan çalışmaların öğretmen veya öğretmen adaylarının tanımlarındaki değişime genel bir bakış açısıyla yaklaştıkları veya belirli düzeyler üzerinden değerlendirdikleri gözlemlenmiştir (Capps vd., 2016; Plevyak, 2007). Alan yazındaki ihtiyaç göz önünde bulundurularak bu çalışmada okul öncesi öğretmen adayları örneklenmiş ve sorgulayıcı öğretim ile ilgili verilen eğitim ve uygulama deneyimleri sonucunda sorgulayıcı öğretim tanımlarında bir değişim olup olmadığı ve eğer varsa değişimin düzey olarak yönü ve içerik olarak anlamlı olup olmadığı incelenmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada aşağıdaki sorulara yanıt bulunmaya çalışılmıştır:

1. Öğretmen adaylarının ilk ve son tanımlarında sorgulayıcı öğretimin temel öğelerine yer verme durumları açısından bir fark var mıdır?
2. Okul öncesi öğretmen adaylarının sorgulayıcı öğretim ilk ve son tanımları gelişmişlik düzeyi bakımından nasıl bir dağılım göstermiştir?
3. Sorgulayıcı öğretimin temel öğelerinin okul öncesi öğretmen adaylarının ilk ve son tanımlarında görülme sıklığı açısından bir fark var mıdır?

1. Yöntem

1.1. Araştırma Modeli

Bu araştırma, okul öncesi öğretmen adaylarının verilen sorgulayıcı öğretim eğitimi ve sağlanan uygulama deneyimi sonrasında sorgulayıcı öğretime ilişkin kavramsallaştırma düzeylerinde ve tanımlarının içeriğinde gözlemlenen değişimleri incelemeyi amaçlamıştır. Araştırmada karma desen benimsenmiş, söylem analizi ve içerik analizi yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Söylem analizi, anlamı ortaya çıkarmak için bir metin veya veri seti bütününde kullanılan dilin incelenmesidir. Söylem analizinin iki temel amacından bahsedilebilir. Bu temel amaçlardan ilki söylemin işlevinin incelenmesi, ikincisi ise söylemin tarihsel, sosyal, kültürel bağlamlarda anlamının nasıl inşa edildiğinin araştırılmasıdır (Gee, 2006). Ayrıca, söylem analizinde metin ya da metin parçaları anlam yönünden belli bir bağlam ve belli bir söylem gözetilerek kıyaslanabilir. Bu çalışmada öğretmen eğitimi bağlam ve söylemi temelinde öğretmen adaylarının yaptıkları tanımlar, bu tanımlarda gözlemlenen öğeler ve bu öğelerin alan yazın ile eşleşme durumları, söylem analizi yöntemi ile karşılaştırılarak incelenmiştir. Araştırmada kullanılan bir diğer yöntem olan içerik analizi ise yazılı, sözlü veya görsel iletişim mesajlarını analiz etme yöntemidir (Cole, 1988). İçerik analizi bir kodlama işlemi olarak düşünülebilir, çünkü ham veri standart bir forma dönüştürülür (Babbie ve Mouton, 2007). Bu nedenle öğretmen adaylarının tanımlarında gözlemlenen öğelerin işlenmesinde kullanılmıştır. Nicel içerik analizi verileri de istatistiksel McNemar testi ile incelenmiştir. Hem söylem analizi hem de içerik analizi yöntemleri genel olarak metin analizi yöntemi özelliği taşıdığından öğretmen adaylarının tanımlarından oluşan veri setinin nitel ve nicel yöntemlerin bir arada kullanılarak incelenmesini ve karma araştırma modelinin kullanılmasını (Büyüköztürk vd., 2018) mümkün kılmıştır.

1.2. Örneklem

Araştırmanın örneklemini bir devlet üniversitesinde Okul Öncesi Eğitimi Ana Bilim dalında lisans programında dördüncü sınıfta öğrenim gören 56 öğretmen adayından oluşmuştur. Uygun örnekleme yöntemi kullanılarak oluşturulan örneklemin 54'ü kadın ve ikisi erkektir. Üniversitenin Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan onay alındıktan sonra öğretmen adayları araştırma hakkında bilgilendirilip her bir katılımcıdan gönüllü onam

alınmıştır. Uygun örnekleme yöntemi, okul öncesi öğretmen adayları ile yapılan çalışmaların sınırlı olması ve bu araştırmanın keşfedici bir nitelik taşıması nedeniyle sınırlı kaynaklar ve erişim de göz önünde bulundurularak tercih edilmiştir. Uygun örnekleme hedef grupta kolay erişilebilirlik, coğrafi yakınlık, belirli bir zamanda hazır bulunma, duruma göre katılmaya istekli olma gibi belirli pratik ölçütleri karşılayanların çalışma için değerlendirildiği, olasılıklı olmayan bir örnekleme biçimidir (Etikan vd., 2016). Daha önce yapılmış olan sınırlı sayıda araştırma göz önünde bulundurularak güncel araştırmada okul öncesi öğretmen adayları ile ilgili bilgi edinmenin evrene genelleme yapmaktan daha öncelikli olduğu düşünüldüğü için uygun örnekleme yaklaşımı tercih edilmiştir.

1.3. Verilerin Toplanması

Araştırmada ilk olarak “Daha önce yaşadığınız öğrenme ve öğretme deneyimlerini göz önünde bulundurarak sorgulayıcı öğretimi ve sorgulayıcı öğretimin hangi özellikleri taşıması gerektiğini düşündüğünüzü açıklamanızı rica ediyoruz. Birden fazla tanım ya da özellik aklınıza geliyorsa lütfen tüm bu tanımları bizimle paylaşınız.” şeklinde yöneltilen yarı yapılandırılmış bir soru yardımı ile öğretmen adaylarından sorgulayıcı öğretim tanımlarını yazılı olarak paylaşımları istenmiştir. Daha sonra okul öncesi öğretmen adayları 13 hafta süren bir ders kapsamında sorgulayıcı öğretim ile ilgili alan yazındaki bilimsel çalışmalara dayalı olarak geliştirilen ve ilk beş haftada teoriye dayalı, son sekiz haftada mikro öğretim yöntemini kullanarak sorgulayıcı öğretimin nasıl uygulanması gerektiğini ele alan bir eğitime katılmışlardır. Öğretmen adaylarından eğitimin beşinci haftasının ardından Millî Eğitim Bakanlığı'nın (MEB) 2013 yılı programı doğrultusunda bir sorgulama etkinliği planlamaları ve 3-5 kişilik öğrenci grupları ile bu etkinlikleri öğretmenlik uygulaması kapsamında gerçekleştirmeleri istenmiştir. 13 haftalık eğitim ve yapılan uygulamanın sonunda yine aynı yarı yapılandırılmış soru kalıbı kullanılarak öğretmen adaylarından sorgulayıcı öğretim tanımlarını yazılı olarak tekrar paylaşmaları istenmiştir. Bu çalışmada tanım bilgisinin tek soru üzerinden ele alınması doğal süreç içinde öğretmen adaylarının söylemsel seçimlerine herhangi bir müdahalenin olmasını engellemek amacıyla gütmemektedir. Yine bu amaçla öğretmen adaylarının söylemsel seçimlerinin etkilenmemesi ve araştırmacı etkisini kontrol etmek için yazılı yolla veriler toplanmıştır (Fowler ve Mangione, 1990).

Araştırmada öğretmen adaylarının yazılı tanımları ham veri setini oluşturmuştur. Söylem analizinde Gee (2006)'nin kavramsal çerçevesi kullanılmış ve öğretmen adaylarının sorgulayıcı öğretim tanımlarında kullandıkları söylemin, önem, eylem, kimlik, ilişki ve bağlantılar açısından tematik dökümleri yapılmıştır. Söylem analizi, öğretmen adaylarının sorgulayıcı öğretim tanımlarında on farklı öğeyi vurguladığını ortaya koymuştur. Bu öğeler, alan yazında yer alan sorgulayıcı öğretim tanımlarında da gözlemlenmiştir (Harlen, 2014; Jirout ve Zimmerman, 2015). Öğretmen adaylarının tanımlarında yer alan sorgulayıcı öğretimin temel öğeleri, alan yazında desteklenen temel öğelerle eşleştirilerek on öğeyi içeren basit nicel analiz matrisi oluşturulmuştur. Söylem analizi sonucunda öğretmen adaylarının tanımlarında açığa çıkan öğeler ve alan yazında öne çıkan sorgulayıcı öğretim öğelerinin eşleştirilmesi yoluyla oluşturulan matris boyutları, Tablo 1'de tanımlardan alınan örneklerle verilmiştir.

Matris Boyutu	Örnek
Ön bilgi	“Bir durumu, bir olayı, bir nesneyi, bir canlıyı çocuklara çeşitli sorular yönelterek, çeşitli görseller göstererek çocukların o durumla ilgili merakını uyandırmak ve durumla ilgili başta neler bildiğini açığa çıkararak bildikleri ile bilmedikleri arasında

	bağlantılar kurarak yeni şeyler ortaya koymaktır.”
Soru sorma	“Bir konu/problem hakkında öğrencilere doğrudan bilgi vermek yerine ipuçları ve çeşitli sorular yardımıyla öğrencilerin bilgiye ulaşmasını sağlamaktır.”
Araştırma	“Sorgulayıcı öğretim, öğrencinin ilgi ve merakına göre seçilen bir konuda öğrencinin araştırma yapmasına fırsat tanıyarak yapılan bir öğretimdir.”
Hipotez oluşturma	“Sorgulayıcı öğretim, çocukların fikirlerini açığa çıkarmak, bir konu hakkında zihninde yer alanları öğrenmek, çocukların hipotezler üretmelerini sağlamaktır.”
Veri toplama	“...araştırmalar yapılması, verilerin toplanması, hipotezler oluşturulmasıdır.”
Üst düzey düşünme becerileri	“Öğrencinin eleştirel, analitik ve yaratıcı düşünme becerilerini geliştiren bir yöntemdir.”
Hipotez test etme	“Soru sormak, hipotez üretmek, hipotezleri test etmek, sonuca ulaşmaktır.”
Veri yorumlama	“Çocukların düşünceleri aldıktan sonra karşılaştırmalar yaparak ... çocuğa soru sorarak sorgulama sürecinde üretilen hipotezlerin toparlanması ve sonuçta elde edilen verilere bakılmasıdır.”
Kanıtları değerlendirme	“Sorgulayıcı öğretim, sorular dahilinde çocukların hipotez üretmelerini sağlamak, bu üretilen hipotezleri test edip, doğruluğu veya yanlışlığı kanısına kendilerinin varmasını sağlamaktır.”
İletişim	“Çocukların özgün açıklamalarını sunmalarına fırsat veren bir öğretim yöntemidir.”

Tablo 1. Matris Boyutları ve Tanım Örnekleri

Bu çalışmada ayrıca Tablo 1’de yer alan matris kullanılarak kavramsal içerik analizi modeli uygulanmıştır. Kavramsal içerik analizi ile öğretmen adaylarının tanımlarında belirli kavramların varlığı ve sıklığı belirlenmiştir. Diğer bir deyişle yapılan kavramsal içerik analizi ile matris boyutlarının içerikte kaç kez yer aldığı incelenmiştir (Krippendorff, 2018). Genel olarak kavramsal içerik analizinde açık verilere odaklanılmasına rağmen söylem analizi yolu ile üretilen matris, örtük verilerin de kullanımını mümkün hale getirmiştir. Örneğin, Tablo 1’de yer alan matris boyutlarından biri olan “ön bilgi” kavramı, öğretmen adaylarının tanımlarında açıkça ifade edildiğinde ya da bu kavramın alan yazında gözlemlenen tanımlarına yakın ifadeler örtük bir şekilde kullanıldığında öğretmen adayının bu matris boyutuna tanımında yer verdiği kabul edilmiştir ve kodlama bu şekilde yapılmıştır. Öğretmen adaylarının tanımları bu şekilde incelenerek söylem analizinin nitel yaklaşımına kavramsal içerik analizi ile nicel bir unsur eklenmiştir. Sonuç olarak Tablo 1’de yer alan matris kullanılarak öğretmen adaylarının ilk ve son tanımlarında sorgulayıcı öğretimin temel öğelerinin gözlemlenme frekans dağılımları tablolaştırılmıştır. Hem söylem analizi hem de içerik analizi sürecinde bu frekans tabloları asıl veri seti olarak kullanılmıştır.

1.4. Verilerin Analizi

Öğretmen adaylarının verilen eğitim öncesi ve uygulama sonrası yazılı olarak alınan sorgulayıcı öğretim tanımları nicelleştirilerek iki şekilde incelenmiştir. Bu veri analizi sürecinde Capps ve diğerlerinin (2016) çalışması örnek alınmış ve alan yazındaki okul öncesi düzeyinde gerçekleştirilen sorgulayıcı öğretim çalışmaları göz önünde bulundurulmuştur. Sorgulayıcı öğretim, okul öncesi eğitim düzeyinde tanımlanırken ön-bilgi, soru sorma, araştırma yapma, hipotez oluşturma, hipotez test etme, veri toplama, veri yorumlama, üst-düzyen düşünme becerileri, kanıtları değerlendirme ve iletişim temel öğeleri öne çıkmaktadır (Harlen, 2014;

Jirout ve Zimmerman, 2015). Öncelikle öğretmen adaylarının tanımlarında bu temel öğelerin yer alıp almadığı değerlendirilmiş ve daha sonra ilk ve son tanımlarındaki değişim, düzey ve içerik açısından incelenmiştir. Bu bağlamda öğretmen adaylarının tanımlarında sorgulamanın bu öğeleri hakkında detaylı bilgi sahibi olmaları bir ön koşul oluşturmamış, öğretmen adaylarının tanımlarında çalışmada ele alınan temel öğelerden bahsetmeleri kodlamada yeterli bir koşul olarak kabul edilmiştir.

Çalışmada ele alınan öğeler, alanyazındaki bulgulara (Andersson ve Gullberg, 2014; Capps vd., 2016; Jirout ve Zimmerman, 2015) göre gruplandırılarak öğretmen adaylarının eğitim öncesi ve uygulama sonrası sorgulayıcı öğretimi kavramsallaştırma düzeyleri belirlenmiştir. Düzeyler, gelişmiş, basit, gelişmemiş ve kavram yanılgısı olmak üzere dörde ayrılmıştır. Gelişmiş düzey, hipotez test etme, veri yorumlama, kanıtları değerlendirme ve iletişim (düşünce, yorum, gözlem, açıklama ve değerlendirmelerin akranlarla paylaşılması) temel öğelerini içermektedir. Bu öğeler, sorgulayıcı öğretimin üst düzey beceri ve bilgi gerektiren öğeleri olup (Jirout ve Zimmerman, 2015) alan yazında yer alan çalışmalarda öğretmen ya da öğretmen adaylarının tanımlarında nadiren gözlemlenmiştir (Capps ve Crawford, 2013a; Ozel ve Luft, 2013). Basit tanım düzeyi, hipotez oluşturma, veri toplama ve üst-düzye düşünme becerileri temel öğelerini içermektedir. Gelişmemiş düzey ise ön-bilgi, soru sorma ve araştırma yapma öğelerini kapsamaktadır. Yapılan çalışmalar öğretmen ya da öğretmen adaylarının tanımlarında yaygın olarak gelişmemiş veya basit düzeyde yer alan öğelere yer verdiklerini göstermiştir (Aulls vd., 2016; Capps ve Crawford, 2013a; Hollingsworth ve Vandermaas-Peeler, 2017; Ozel ve Luft, 2013; Plevyak, 2007). Kavram yanılgısı düzeyi ise tanımlarda hiçbir temel öğeye yer verilmeme durumunu ifade etmektedir. Bu çalışmada Capps ve diğerlerinin (2016) yaklaşımı benimsenerek öğretmen adaylarının bu öğelerden birine tanımında yer vermesinin kavramsallaştırma düzeyi hakkında yeterli bilgi sağladığı varsayılmıştır. Örnek olarak tanımında hipotez test etme öğesinden bahseden bir öğretmen adayının, test edilecek bir hipotezin geliştirilmesinden ve geliştirilen bir hipotezin problem durumunun oluşturulması yani soru sormanın gerçekleşmesi gerektiği konusunda bilgi sahibi olduğu varsayılmıştır. Bu durum, Capps ve diğerlerinin de belirttiği gibi araştırmanın önemli bir sınırlılığını göstermektedir, çünkü yapılan değerlendirmeler sadece öğretmen adaylarının yazılı ifadelerine dayanmaktadır. Bu nedenle çalışmada sadece tanımların düzeyindeki değil uygulama sonrası içeriğindeki değişimler de detaylı olarak değerlendirilmiş ve bu sınırlılık aynı veri setinin hem nitel hem de nicel olarak analiz edilmesi yolu ile ele alınmıştır. Öğretmen adaylarının tanımlarındaki içerik değişikliği değerlendirilerek değişimin hangi öğeler üzerine yoğunlaştığı incelenmiştir.

Öğretmen adaylarının tanımlarındaki içerik değişikliği değerlendirilirken örneklem büyüklüğü ve veri özellikleri göz önünde bulundurularak McNemar testi kullanılmıştır. McNemar testi bağımlı ya da aynı gruplarda sürekli değil ikili değişkenleri ele alır (Pembury Smith ve Ruxton, 2020). Bu çalışmada aynı öğretmen adaylarının eğitim öncesi ve uygulama sonrasındaki tanımlarında sorgulayıcı öğelerinin görülüp görülmemesi değerlendirilmiştir. Dolayısı ile McNemar testinin iki kategorili bir bağımlı değişkene (yani, ikili bir değişkene) ve iki ilgili gruba sahip bir bağımsız değişkene sahip olma varsayımları bu çalışmada karşılanmaktadır (Adedokun ve Burgess, 2012). Araştırmada ele alınan öğeler için 10 farklı McNemar testi yapılmıştır. Bu çalışmada birden fazla test yapıldığından, anlamlı bir fark olmadığı halde anlamlı bir fark bulma olasılığı artmıştır. Bu durum göz önünde bulundurularak Bonferroni düzeltmesi kullanılarak anlamlılık düzeyi ayarlanmış ve genel birinci tip hata oranı 0,05'te tutularak her bir test için 0,005 (0,05/10) gibi ihtiyatlı bir anlamlılık düzeyi kullanılmıştır.

Büyük p değerleri ve zayıf güç nedeniyle kesin teste yöneltilen eleştiriler göz önünde bulundurularak McNemar Testi'nin güvenilirliğini sağlamak için, ihtiyatlı bir yaklaşım seçilmiş ve anlamlı sonuçlar bulgularımızı doğrulayan asimptotik bir anlamlılık testi ile de sorgulanmıştır (Fagerland vd., 2013).

McNemar testi, bu araştırmada ele alınan her bir öge için eşleştirilmiş kodların 2x2 çapraz sınıflandırmasını üretmektedir. Öğretmen adaylarının tanımları, bir ögeyi içerip içermediğine göre kodlanmıştır ve 2x2'lik bir olasılık tablosu oluşturulmuştur. Tabloda yer alan hücrelerin içerikleri aşağıda sunulmuştur:

- Eğitimden önce ve uygulamadan sonra tanımlarında bu ögeden bahsetmeyen öğretmen adayları,
- Eğitimden önce tanımlarında bu ögeden bahsetmeyen ancak uygulamadan sonra bahseden öğretmen adayları,
- Eğitimden önce tanımlarında bu ögeden bahseden ancak uygulamadan sonra bahsetmeyen öğretmen adayları,
- Eğitimden önce ve uygulamadan sonra tanımlarında bu ögeden bahseden öğretmen adayları.

Sonuç olarak, veri analizinde öğretmen adaylarının tanımlarındaki değişim hem düzey hem de içerik olarak iki boyutta incelenmiştir. Düzeylerdeki değişim belirlenirken kategorik frekans analizi yapılmıştır. İçerikteki değişim incelenirken McNemar testi kullanılmıştır. McNemar testi her bir öge için ayrı tablolaştırılmıştır.

1.5. Geçerlilik ve Güvenirlilik

Söylem analize dayalı olarak oluşturulan içerik analizi matrisi, kodlama sürecini standardize etmede kullanılmıştır. Ayrıca, bu matris analiz birimlerinin, öğretmen adaylarının tanımlarına dayalı olması ve alan yazında görülen sorgulayıcı öğretim öğeleri ile karşılaştırılarak önceki araştırma sonuçları ile uyumunun gözetilmesi de geçerliği desteklemiştir. Güvenirliği sağlamak için araştırmacılar, bağımsız kodlayıcılar olarak aynı veri setini aynı kodlama talimatları uyarınca kodlanmışlardır. Söylem analizine dayalı analiz birimleri, kodlama sürecinden bağımsız olarak tanımlandığı ve kategorize edildiği için kodlayıcılar arasındaki farklılıklar kodlayıcıya özgü farklılıklar olarak değerlendirilmiştir. Kodlayıcılar arasındaki uyum, uzlaşma sayısı / uzlaşma sayısı + uzlaşmama sayısı şeklinde hesaplanmıştır (Patton, 2002) ve kodlayıcılar arasındaki uyum %86,6 olarak bulunmuştur.

2. Bulgular

2.1. Düzeylerdeki Değişime İlişkin Bulgular

Öğretmen adaylarının sorgulayıcı öğretim tanımlarının eğitim öncesi ve uygulama sonrası düzey açısından dağılımı Tablo 2'de sunulmuştur.

Sorgulayıcı öğretim tanımları	Sorgulayıcı öğretiminin temel öğeleri	İlk tanım	Son tanım
Gelişmiş tanım	Hipotez test etme Veri yorumlama Kanıtları değerlendirme İletişim	3 (%5,4)	34 (%60,7)
Basit tanım	Hipotez oluşturma Veri toplama Üst düzey düşünme becerileri	21 (%37,5)	10 (%17,9)

Gelişmemiş tanım	Ön bilgi	20 (%35,7)	7 (%12,5)
	Soru sorma		
	Araştırma		
Kavram yanılığısı	Yok	12 (%21,4)	5 (%8,9)

Tablo 2. Öğretmen Adaylarının İlk ve Son Tanımlarının Düzeylere Göre Dağılımı

Eğitim öncesindeki dağılım değerlendirildiğinde Tablo 2’de görüldüğü gibi öğretmen adaylarının çoğunun (%73,2) gelişmemiş veya basit tanım düzeylerinde tanımlar yaptığı gözlemlenmiştir. Öğretmen adaylarından yalnızca üçü (%5,4) eğitim öncesi gelişmiş düzeyde tanım yapabilmıştır. Öğretmen adaylarının 12’sinin (%21,4) sorgulayıcı öğretime ait öğeleri kullanmadan tanım yapması elde edilen verilerde dikkat çekici bir sonuç olarak karşımıza çıkmıştır. Bu 12 öğretmen adayının tanımlarında ortak olarak öne çıkan özelliğin, sorgulayıcı öğretimi, tek bir boyutta ele alıp çocuk merkezli eğitim veya uygulamalı etkinlikler yapma ile eşleştirmeleri olduğu gözlemlenmiştir. Bu öğretmen adaylarının sorgulayıcı öğretim ile ilgili bazı kavram yanılığaları olabileceği ve özellikle alan yazında sıklıkla bahsedilen yapılandırıcı öğretim ile sorgulayıcı öğretim kavramlarını karıştırmaları nedeniyle (Constantinou vd., 2018) bu şekilde tanımlar yaptıkları düşünülmüştür. Alan yazında da benzer bulgular gözlemlenmiştir (Capps vd., 2016; Hollingsworth ve Vandermaas-Peeler, 2017; Plevyak, 2007). Örneğin, Hollingsworth ve Vandermaas-Peeler (2017) 51 okul öncesi öğretmeni ile yaptıkları çalışmada öğretmenlerin %47’sinin sorgulama sürecinde yer alan bilimsel basamakları tanımlarında kullanmadığını bulmuştur. Sonuç olarak, öğretmen ve öğretmen adaylarının öznel tanımlarının, alan yazında ve öğretmen eğitimi programlarında desteklenen sorgulayıcı öğretim tanımlarından dikkate değer oranda farklılık gösterdiği gözlemlenmektedir.

Bu çalışmada verilen eğitim ve uygulama sonrasında öğretmen adaylarının yarısından fazlasının (%60,7) gelişmiş tanımlar yaptığı gözlemlenmiştir. Gelişmemiş tanım yapan öğretmen aday sayısı yediye (%12,5), basit tanım yapan öğretmen aday sayısı ona (%17,9) ve kavram yanılığısı gösteren öğretmen aday sayısı beşe (%8,9) düşmüştür. Verilen 13 haftalık kapsamlı eğitimin ve yapılan uygulamanın ardından bu beş öğretmen adayının sorgulayıcı öğretim tanımlarında hala temel öğelerden hiçbirine yer vermemeleri dikkat çekicidir.

2.2. İçerikteki Değişime İlişkin Bulgular

Öğretmen adaylarının eğitim öncesi ve uygulama sonrası tanımlarında sorgulayıcı öğretimin bir parçası olarak ön bilgi temel ögesine yer verme dağılımındaki değişim Tablo 3’te gösterilmiştir.

Ön bilgi ilk tanım	Yok	n	Ön bilgi son tanım		Toplam
			Yok	Var	
	Yok	n	38	3	41
		% ilk tanım	%92,7	%7,3	%100,0
		% son tanım	%76,0	%50,0	%73,2
	Var	n	12	3	15
		% ilk tanım	%80,0	%20,0	%100,0
		% son tanım	%24,0	%50,0	%26,8
Toplam		n	50	6	56
		% ilk tanım	%89,3	%10,7	%100,0
		% son tanım	%100,0	%100,0	%100,0
McNemar p					.035

Tablo 3. İlk ve Son Tanımlarda Ön Bilgi Ögesinin Yer Alma Durumundaki Değişim

Tablo 3'te görüldüğü gibi öğretmen adaylarının %26,8'i ilk tanımlarında çocukların ön bilgilerine vurgu yaparken bu oran ikinci tanımlarında %10,7'ye düşmüştür. Ancak McNemar testine göre bu anlamlı bir değişimi ifade etmemektedir. Çocukların ön bilgileri özellikle sorgulayıcı öğretimde öğrenme sürecinin şekillendirilmesinde ve yönlendirilmesinde (Andersson ve Gullberg, 2014; Ramanathan vd., 2022) ve kavram yanlışlarının giderilmesinde (Capps vd., 2016) önemli bir rol oynamaktadır. Ancak, öğretmen adaylarının çocukların ön bilgilerine tanımlarında yer vermemesi, yapılan müdahale sonrasında bile bu eğilimlerinde dikkate değer bir değişikliğin olmaması ve hatta uygulama sonrası bu ögenin görülmeye yüzdesindeki düşüş dikkat çekicidir.

Öğretmen adaylarının eğitim öncesi ve uygulama sonrası tanımlarında sorgulayıcı öğretimin bir parçası olarak soru sorma temel ögesine yer verme dağılımındaki değişim Tablo 4'te gösterilmiştir.

			Soru sorma son tanım		Toplam
			Yok	Var	
Soru sorma ilk tanım	Yok	n	12	19	31
		% ilk tanım	%38,7	%61,3	%100,0
		% son tanım	%48,0	%61,3	%55,4
	Var	n	13	12	25
		% ilk tanım	%52,0	%48,0	%100,0
		% son tanım	%52,0	%38,7	%44,6
Toplam	n	25	31	56	
	% ilk tanım	%44,6	%55,4	%100,0	
	% son tanım	%100,0	%100,0	%100,0	
McNemar <i>p</i>					.377

Tablo 4. İlk ve Son Tanımlarda Soru Sorma Ögesinin Yer Alma Durumundaki Değişim

Tablo 4'te görüldüğü gibi öğretmen adaylarının %44,6'sı ilk tanımlarında soru sormaya yer verirken bu oran ikinci tanımlarında %55,4'e çıkmıştır. Ancak McNemar testine göre bu değişim istatistiksel olarak anlamlı değildir. Soru sorma sorgulayıcı öğretimin en temel ögesidir. Sorgulayıcı öğretimde soru sorma, çocuğun merakını uyandırma, eleştirel düşünme ve problem çözme becerilerini geliştirme ve aktif katılımı sağlayıp çocukların öğrenme sürecini sahiplenmeleri açısından önem taşımaktadır (Gatt ve Buttigieg, 2018; Ramanathan vd., 2022). Ancak, müdahale sonrasında bile öğretmen adaylarının tanımlarında soru sormaya yüksek oranda yer vermedikleri gözlemlenmektedir.

Öğretmen adaylarının eğitim öncesi ve uygulama sonrası tanımlarında sorgulayıcı öğretimin bir parçası olarak araştırma yapma temel ögesine yer verme dağılımındaki değişim Tablo 5'te gösterilmiştir.

			Araştırma yapma son tanım		Toplam
			Yok	Var	
Araştırma yapma ilk tanım	Yok	n	28	24	52
		% ilk tanım	%53,8	%46,2	%100,0
		% son tanım	%93,3	%92,3	%92,9
	Var	n	2	2	4
		% ilk tanım	%50,0	%50,0	%100,0
		% son tanım	%6,7	%7,7	%7,1
Toplam	n	30	26	56	
	% ilk tanım	%53,6	%46,4	%100,0	
	% son tanım	%100,0	%100,0	%100,0	
McNemar <i>p</i>					.000*

Tablo 5. İlk ve Son Tanımlarda Araştırma Yapma Ögesinin Yer Alma Durumundaki Değişim

Tablo 5’te görüldüğü üzere öğretmen adaylarının %7,1’i ilk tanımlarında araştırma yapma ögesine yer verirken bu oran ikinci tanımlarında %46,4’e çıkmıştır. McNemar testine göre bu anlamlı bir değişimi ifade etmektedir ($p < .005$). Çocukların içinde yaşadıkları dünyayı keşfetmesini sağlayan, meraklarını uyandıran ve aktif katılımlarını sağlayan bir süreç olarak araştırma, sorgulayıcı öğretimde önemli bir yere sahiptir. Araştırma yapmak, çocukların yeni fikirleri keşfetmeye istekli olmasını, tahminler ve karşılaştırmalar yapmasını, sistematik ve organize şekilde bilgiye ulaşma çabası göstermesini ve çıkarım yapma gibi önemli bilişsel beceriler kazanmasını sağlar (Ramanathan vd., 2022; Mc Nerney ve Hall, 2017). Öğretmen adaylarının bazılarının tanımlarında araştırma yapma ögesine daha çok yer vermeleri, sorgulayıcı öğretim sürecini basitçe soru sorma ve gözlem yapma olarak tanımlamak yerine uygulama sürecini ve çocuklarda istenilen bilişsel gelişimi ele alarak kavramsallaştırmaya başladıklarını işaret etmektedir.

Öğretmen adaylarının eğitim öncesi ve uygulama sonrası tanımlarında sorgulayıcı öğretimin bir parçası olarak hipotez oluşturma temel ögesine yer verme dağılımındaki değişim Tablo 6’da gösterilmiştir.

			Hipotez oluşturma son tanım		Toplam
			Yok	Var	
Hipotez oluşturma ilk tanım	Yok	n	40	16	56
		% ilk tanım	%71,4	%28,6	%100,0
		% son tanım	%100,0	%100,0	%100,0
	Var	n	-	-	-
		% ilk tanım	-	-	-
		% son tanım	-	-	-
Toplam	n	40	16	56	
	% ilk tanım	%71,4	%28,6	%100,0	
	% son tanım	%100,0	%100,0	%100,0	
McNemar p					.000*

Tablo 6. İlk ve Son Tanımlarda Hipotez Oluşturma Ögesinin Yer Alma Durumundaki Değişim

Tablo 6’da görüldüğü gibi öğretmen adaylarının hiçbiri ilk tanımlarında hipotez oluşturmaya yer vermezken, ikinci tanımlarında %28,6’sı bu ögeye yer vermiştir. McNemar testine göre bu durum anlamlı bir değişimi ifade etmektedir ($p < .005$). Sorgulayıcı öğretim sürecinde hipotez geliştirme, bilimsel ve eleştirel düşüncenin gelişimini desteklemektedir. Bu süreçte öğretmenin test edilebilir hipotez geliştirmeyi modellemesi ve çocuklara derinlemesine düşünme fırsatları sağlaması önemlidir (Rönnebeck vd., 2016). Bunu yaparak öğretmen, çocuklar için anlamlı ve etkili bir sorgulama deneyimi sunabilir ve çocukta bilimsel süreç becerilerinin gelişimini destekleyebilir. Az sayıda da olsa bazı öğretmen adaylarının uygulama sonrası tanımlarında hipotez oluşturmaya yer vermeleri, çocuğun bilimsel süreç becerileri ile sorgulayıcı öğretim sürecinin amaçları arasında bir bağlantı kurmaya başladıklarına işaret etmektedir.

Öğretmen adaylarının eğitim öncesi ve uygulama sonrası tanımlarında sorgulayıcı öğretimin bir parçası olarak hipotez test etme temel ögesine yer verme dağılımındaki değişim Tablo 7’de gösterilmiştir.

			Hipotez test etme son tanım		Toplam
			Yok	Var	
Hipotez test etme ilk tanım	Yok	n	39	17	56
		% ilk tanım	%69,6	%30,4	%100,0
		% son tanım	%100,0	%100,0	%100,0

Var	n	-	-	-
	% ilk tanım	-	-	-
	% son tanım	-	-	-
Toplam	n	39	17	56
	% ilk tanım	%69,6	%30,4	%100,0
	% son tanım	%100,0	%100,0	%100,0
McNemar <i>p</i>				.000*

Tablo 7. İlk ve Son Tanımlarda Hipotez Test Etme Ögesinin Yer Alma Durumundaki Değişim

Tablo 7’de görüldüğü üzere öğretmen adaylarının hiçbiri ilk tanımlarında hipotezlerin test edilmesine yer vermezken, ikinci tanımlarında %30,4’ü bu kavrama yer vermiştir. McNemar testine göre bu durum anlamlı bir değişimi ifade etmektedir ($p < .005$). Sorgulayıcı öğretim, çocuklara hipotezlerinin geçerliliğini değerlendirme ve gerekirse onları revize etme fırsatı vererek öğrenme süreçlerini zenginleştirir (McNerney ve Hall, 2017). Hipotezleri test etme sürecinde çocuklar, yalnızca bilimsel bilgi ve becerilerini geliştirmekle kalmaz, aynı zamanda bir bilim insanı gibi davranarak problem çözme, mantıksal akıl yürütme ve eleştirel düşünme gibi üst düzey becerileri kullanma ve geliştirme fırsatı bulur (Dejonckheere vd., 2016; Windschitl, 2003). Sonuç olarak, bazı öğretmen adaylarının sorgulayıcı öğretim tanımlarında hipotezlerin test edilmesine yer vermesi, çocukların bilimsel süreç becerileri ile sorgulayıcı öğretim sürecinin amaçları arasında bir bağlantı kurmaya ek olarak, çocuklardan beklenen davranışları sorgulama sürecinin bir parçası olarak görmeye başladıklarını göstermektedir.

Öğretmen adaylarının eğitim öncesi ve uygulama sonrası tanımlarında sorgulayıcı öğretimin bir parçası olarak veri toplama ve verileri yorumlama temel öğelerine yer verme dağılımlarındaki değişim Tablo 8 ve Tablo 9’da gösterilmiştir.

			Veri toplama son tanım		Toplam
			Yok	Var	
Veri toplama ilk tanım	Yok	n	46	10	56
		% ilk tanım	%82,1	%17,9	%100,0
		% son tanım	%100,0	%100,0	%100,0
	Var	n	-	-	-
		% ilk tanım	-	-	-
		% son tanım	-	-	-
Toplam	n	46	10	56	
	% ilk tanım	%82,1	%17,9	%100,0	
	% son tanım	%100,0	%100,0	%100,0	
McNemar <i>p</i>				.002*	

Tablo 8. İlk ve Son Tanımlarda Veri Toplama Ögesinin Yer Alma Durumundaki Değişim

			Veri yorumlama son tanım		Toplam
			Yok	Var	
Veri yorumlama ilk tanım	Yok	n	54	2	56
		% ilk tanım	%96,4	%3,6	%100,0
		% son tanım	%100,0	%100,0	%100,0
	Var	n	-	-	-
		% ilk tanım	-	-	-
		% son tanım	-	-	-
Toplam	n	54	2	56	
	% ilk tanım	%96,4	%3,6	%100,0	
	% son tanım	%100,0	%100,0	%100,0	
McNemar <i>p</i>				.500	

Tablo 9. İlk ve Son Tanımlarda Veri Yorumlama Ögesinin Yer Alma Durumundaki Değişim

Tablo 8 ve 9’da görüldüğü gibi öğretmen adaylarının hiçbiri ilk tanımlarında veri toplamaya ve verilerin yorumlanmasına yer vermezken, ikinci tanımlarında %17,9’u veri toplamaya yer vermiştir. McNemar testine göre bu durum anlamlı bir değişimi ifade etmektedir ($p < .005$). Ancak, Tablo 9’da görüldüğü üzere öğretmen adaylarından sadece ikisinin (%3,6) uygulama sonrası verilerin yorumlanmasına tanımlarında yer vermiş olması McNemar testine göre anlamlı bir değişimi ifade etmemektedir. Sorgulayıcı öğretim, çocukların bilim insanı gibi davranarak bilimsel süreç becerilerini geliştirmesini sağlarken verileri toplama, organize etme, görselleştirme becerilerinin (Schultheis ve Kjellvik, 2020), diğer bir deyişle veri okuryazarlığı becerilerinin gelişmesi için de fırsatlar sağlamaktadır (Wolff vd., 2019). Ancak, veri toplama, tek başına bilimsel sürecin modellenmesi için yeterli değildir. Verilerin anlamlandırılması, çocukta geliştirilmesi istenen daha üst düzey bir beceri olarak karşımıza çıkmaktadır, çünkü eleştirel düşünceyi geliştirdiği gibi çocukların bilimin doğası anlayışlarının ve istatistiksel düşünme becerilerinin gelişmesini sağlamaktadır (English, 2012). Sonuç olarak, öğretmen adaylarının uygulama sonrasındaki tanımlarında veri toplamaya yer verirken verilerin anlamlandırılmasına dikkate değer oranda yer vermemeleri, veri ögesine olan yaklaşımlarının basit düzeyde kaldığını göstermektedir.

Öğretmen adaylarının eğitim öncesi ve uygulama sonrası tanımlarında sorgulayıcı öğretimin bir parçası olarak kanıtları değerlendirme temel ögesine yer verme dağılımındaki değişim Tablo 10’da gösterilmiştir.

		Kanıtları değerlendirme son tanım			
			Yok	Var	Toplam
Kanıtları değerlendirme ilk tanım	Yok	n	39	17	56
		% ilk tanım	%69,6	%30,4	%100,0
		% son tanım	%100,0	%100,0	%100,0
	Var	n	-	-	-
		% ilk tanım	-	-	-
		% son tanım	-	-	-
Toplam	n	39	17	56	
	% ilk tanım	%69,6	%30,4	%100,0	
	% son tanım	%100,0	%100,0	%100,0	
McNemar p					.000*

Tablo 10. İlk ve Son Tanımlarda Kanıtları Değerlendirme Ögesinin Yer Alma Durumundaki Değişim

Tablo 10’da görüldüğü gibi öğretmen adaylarının hiçbiri ilk tanımlarında kanıtların değerlendirilmesine yer vermezken, ikinci tanımlarında %30,4’ü bu kavrama yer vermiştir. McNemar testine göre bu durum anlamlı bir değişimi ifade etmektedir ($p < .005$). Erken çocukluk döneminde özellikle 5-7 yaş grubu çocukların gelişimsel olarak hipotez ile kanıt arasında ayırım yapabilme becerisine sahip olmaları (Jirout ve Zimmerman, 2015), sorgulayıcı öğretimle bu becerinin geliştirilebileceğini göstermektedir. Sorgulayıcı öğretim sürecinde özellikle net olarak gözlemlenebilen neden-sonuç ilişkileri kullanılarak, çocukların kanıtları değerlendirmesi sağlanabilir (Koerber vd., 2005). Öğretmen adaylarının uygulama sonrasında kanıtların değerlendirilmesine tanımlarında yer vermeye başlamaları, sorgulayıcı öğretimde çocuğun bilimsel süreç becerilerinin geliştirilmesinin önemini fark ettiklerine işaret etmektedir. Uygulama sonrasında öğretmen adayları, erken çocukluk döneminde sorgulayıcı öğretimi soru sorma ve gözlem yapmanın ötesinde çocuğun bilimsel süreç becerilerini ele alarak tanımlamaya ve kanıtların değerlendirilmesi gibi çok yönlü ve karmaşık becerilerle tanımlarında yer vermeye başlamışlardır.

Öğretmen adaylarının eğitim öncesi ve uygulama sonrası tanımlarında sorgulayıcı öğretimin bir parçası olarak iletişim ve üst düzey düşünme temel öğelerine yer verme dağılımlarındaki değişim Tablo 11 ve Tablo 12’de gösterilmiştir.

			İletişim son tanım		Toplam
			Yok	Var	
İletişim ilk tanım	Yok	n	44	9	53
		% ilk tanım	%83,0	%17,0	%100,0
		% son tanım	%100,0	%100,0	%100,0
	Var	n	3	0	3
		% ilk tanım	%100,0	%0,0	%100,0
		% son tanım	%6,4	%0,0	%5,4
Toplam	n	47	9	56	
	% ilk tanım	%83,9	%16,1	%100,0	
	% son tanım	%100,0	%100,0	%100,0	
McNemar <i>p</i>					.146

Tablo 11. İlk ve Son Tanımlarda İletişim Ögesinin Yer Alma Durumundaki Değişim

Tablo 11’de görüldüğü gibi öğretmen adaylarının %5,4’ü ilk tanımlarında iletişime (çocuğun gözlem ve düşüncelerini akranları ile paylaşmasına) yer verirken bu oran ikinci tanımlarında %16,1’e çıkmıştır. McNemar testine göre bu değişim anlamlı değildir. Öğretmen adaylarının sorgulayıcı öğretimin temel öğelerinden biri olan bilimsel bilginin yazılı ya da sözel olarak paylaşılması (Harlen, 2014) ögesine verilen eğitim ve uygulamadan sonra bile yeterince yer vermediği gözlemlenmektedir. Bu durumun öğretmen adaylarının okul öncesi dönem çocuklarıyla yaşadıkları iletişim sorunlarıyla ve onlardan bekledikleri davranışlarla bir ilişkisi olup olmadığının daha detaylı olarak incelenmesi gerekmektedir.

			Üst düzey düşünme son tanım		Toplam
			Yok	Var	
Üst düzey düşünme ilk tanım	Yok	n	22	10	32
		% ilk tanım	%68,8	%31,3	%100,0
		% son tanım	%59,5	%52,6	%57,1
	Var	n	15	9	24
		% ilk tanım	%62,5	%37,5	%100,0
		% son tanım	40,5	%47,4	%42,9
Toplam	n	37	19	56	
	% ilk tanım	%66,1	%33,9	%100,0	
	% son tanım	%100,0	%100,0	%100,0	
McNemar <i>p</i>					.424

Tablo 12. İlk ve Son Tanımlarda Üst Düzey Düşünme Ögesinin Yer Alma Durumundaki Değişim

Diğer taraftan, Tablo 12’de de görüldüğü gibi bu araştırmada, öğretmen adaylarının %42,9’unun ilk tanımlarında üst düzey düşünmeye (yaratıcı ve eleştirel düşünmeye) yer verirken bu oranın ikinci tanımlarında %33,9’a düştüğü gözlemlenmiştir. Öğretmen adaylarının uygulama sonrası tanımlarında üst düzey düşünme ögesinin görülme oranındaki düşüş, bu tanımlarda hipotezlerin test edilmesi ve kanıtların değerlendirilmesi gibi öğelere yer verilmesinden kaynaklanmış olabilir. Dolayısıyla üst düzey düşünme ögesinin diğer öğelerden ayrıştırılarak incelenmesi için daha detaylı bir araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Sonuç olarak, öğretmen adaylarının eğitim öncesi tanımlarında sorgulayıcı öğretimin temel öğelerine yer verme durumlarının sınırlı olduğu ancak uygulama sonrası bu öğelere yer verme açısından tanımlarında bir gelişim olduğu gözlemlenmektedir. Öğretmen adayları sorgulayıcı öğretimi ilk tanımlarında soru sorma ve üst düzey düşünme gibi çocukların bilişsel süreçlerine odaklı becerilerle ilişkilendirerek tanımlamışlardır. Ancak, uygulama sonrasında çocuklarda

sorgulayıcı öğretim ile geliştirilebilen araştırma yapma, hipotez oluşturma, hipotezleri test etme, veri toplama ve kanıtları değerlendirme gibi öğeleri vurgulayarak, öğretmenin bu öğretim yaklaşımındaki rolünü ortaya koyan tanımlar yapmışlar ve tanımlarında öğretmen tarafından modellenmesi gereken öğelere daha çok yer vermişlerdir.

3. Tartışma

Bu araştırma, okul öncesi öğretmen adaylarının sorgulayıcı öğretim tanımlarını ve tanımlarında gözlemlenen değişimi incelemiştir. Bu yolla öğretmen adaylarının sorgulayıcı öğretimi hangi düzeyde kavramsallaştırdıklarını ve sorgulayıcı öğretimin temel öğelerinden hangilerine tanımlarında yer verdiklerini açığa çıkarmaya çalışmıştır. Elde edilen bulgular, eğitim öncesinde öğretmen adaylarının yaklaşık beşte birinin sorgulayıcı öğretim tanımlarında alan yazında ele alınan temel öğelerden hiçbirine yer vermediğini göstermiştir. Alan yazında da öğretmen adaylarının sorgulayıcı öğretimi tanımlamakta zorluk çektiklerini gösteren bulgular yer almaktadır. Bu bulgular, özellikle öğretmen adaylarının sorgulayıcı öğretim sürecinde kuramsal bilgi ile uygulama bilgisi arasında ilişki kurmakta zorluk çektiklerini göstermektedir (Hayes, 2002; Plevyak, 2007). Bu durum, bazı öğretmen adaylarının sınırlı ve alan bilgisine dayanmayan tanımlar yaptıklarını ve bazı kavram yanlışlarına sahip olabileceklerini göstermektedir. Dolayısıyla bu bulgu, öğretmen eğitimi sürecinde sorgulayıcı öğretimin kavramsallaştırılması konusunda bazı eksikliklerin olduğuna işaret etmektedir.

Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının %35,7'si eğitim öncesinde sorgulayıcı öğretimi sorgulama sürecinin ilk basamakları olan çocukların ön bilgilerini açığa çıkarma, soru sorma veya araştırma yapma öğeleri ile ilişkilendirerek tam olarak gelişmemiş tanımlar yapmışlardır. Diğer bir %37,5'lik grupsa araştırma yapma öğesini daha detaylı bir şekilde ele alıp, veri toplama, hipotez kurma veya üst düzey düşünme becerilerine yer vererek sorgulayıcı öğretimi basit düzeyde tanımlamışlardır. Eğitim öncesinde hipotezlerin test edilmesi, verilerin yorumlanması, kanıtların değerlendirilmesi veya bilgilerin paylaşılması öğelerini içeren gelişmiş tanımlar nadiren gözlemlenmiştir. 56 öğretmen adayından sadece üçü bu düzeyde tanım yapabilmıştır. Bu bulgular alan yazındaki bulgular ile benzerlik göstermektedir (Capps ve Crawford, 2013a; Capps vd., 2016; Chichekian vd., 2016; Crawford, 2012; Hollingsworth ve Vandermaas-Peeler, 2017; Roehrig ve Luft, 2004). Yapılan çalışmalarda öğretmen ya da öğretmen adaylarının sorgulayıcı öğretimi genellikle soru sorma, araştırma veya uygulamalı etkinlikler yapma olarak basitçe kavramsallaştırdıkları bulunmuştur (Capps vd., 2016; Crawford, 2007, 2012; Lee ve Shea, 2016; Llewellyn, 2014; Plevyak, 2007). Sorgulayıcı öğretimin hem fen bilimleri temel alanında bilimsel süreç becerileri bağlamında önem taşıdığı hem de öğrenme ve öğretme sürecinde etkili bir yöntem olduğu düşünüldüğünde bu bulgu kaygı vericidir. Çocukların öğrenme süreçlerini daha etkin bir şekilde desteklemek amacıyla, öğretmenler ve öğretmen adaylarının sorgulayıcı öğretimi kavramsallaştırmalarının zenginleştirilmesi gerekmektedir. Bu zenginleştirme, sorgulayıcı öğretim bağlamında kuramsal bilgi ile pratik uygulamanın daha uyumlu hale getirilmesini mümkün kılacaktır.

Eğitim ve uygulama sonrasında bu araştırmada ele alınan kavramsallaştırma düzeylerinden gelişmiş tanım düzeyinde dikkate değer bir artış gözlemlenirken alt düzeylerde gözlemlenen frekanslarda yarıdan fazla bir düşüş olmuştur. Özellikle eğitim ve uygulama sonrasında gelişmiş düzeyde tanım yapabilen öğretmen adayı sayısı üçten 34'e yükselmiştir. Bu durum, öğretmen adaylarının tanımlarının 13 hafta gibi kısa bir sürede dikkate değer ölçüde değiştirilebileceğini göstermektedir. Ancak tanımlardaki değişimin nedenlerinin, kalıcılığının ve bu durumun

uygulamaya nasıl yansıtılacağına detaylı olarak incelenmesi önemlidir. Çünkü, alan yazında bu konuda yeterli çalışma bulunmamaktadır (Capps ve Crawford 2013b; Özer ve Sarıbaş, 2023; Plevyak, 2007) ve eğitim ve uygulamaların öğretmen adaylarının tanımlarına etkileri çeşitlilik göstermektedir. Bu çalışmada uygulama sonrası gözlemlenen gelişmiş düzey tanımlar diğer araştırmalarda sıklıkla gözlemlenmemiştir. Örneğin, Plevyak (2007)'ın çalışması on haftalık bir eğitim sonunda 52 Anaokulu-ilkokul birinci kademe öğretmen adaylarının sorgulayıcı öğretim tanımlarında yer alan uygulamalı etkinlikler yapma vurgusunun soru sorma ve çocukların düşünme süreçlerinin geliştirilmesine evrildiğini ve hala basit düzeyde kaldığını ortaya koymuştur. Plevyak'ın çalışmasından farklı olarak bu çalışmada öğretmen adaylarının uygulama deneyimini öğretmen rolü üstlenerek kazanmış olmalarının ve eğitim sürecinin mikro öğretim yöntemini içermesinin tanımlarda gözlemlenen dikkate değer değişime imkan sağladığı düşünülmektedir. Sonuç olarak, alan yazında öğretmen adaylarının tanımlarında verilen eğitimlere bağlı olarak olumlu değişimler gözlemlenmiştir. Dolayısıyla sorgulayıcı öğretimin önemi ve etkililiği düşünüldüğünde (Eckhoff, 2017; Samarapungavan vd., 2008, 2011), bu çalışmada elde edilen bulgular öğretmen eğitimi programlarında sorgulayıcı öğretimle ilgili verilen eğitimlerin kapsamlı ve uygulamalı olarak verilmesinin etkililiğini ve gerekliliğini vurgulamaktadır.

İçerik açısından gözlemlenen değişimler ele alındığında ise daha farklı bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Öncelikle verilen eğitim sürecinde sorgulayıcı öğretimde ön bilgilerin önemi (Andersson ve Gullberg, 2014; Hu vd., 2022; Johnson vd., 2019) vurgulanmış olmasına rağmen öğretmen adaylarının tanımlarında çocukların ön bilgilerine ve sorgulayıcı öğretim sürecinde bu bilgilerin açığa çıkarılıp kullanılmasının gerekliliğine yeterince yer vermedikleri gözlemlenmiştir. Hatta eğitim ve uygulama sonrası bu temel ögeyi içeren tanımların sayısında bir düşüş gözlemlenmiştir. Alan yazın da özellikle deneyimsiz öğretmenlerin yetersiz pedagojik bilgileri nedeniyle çocukların ön bilgilerini sorgulayıcı öğretim sürecinde kullanmada zorlandıklarını işaret etmektedir (Crawford, 1999; Hu vd., 2022; Shulman, 1986). Bu durum, öğretmen adaylarının kavramsallaştırmalarında pedagojik bilginin etkili olup olmadığını ve uygulamada oynadığı aracı rolün tanımlarının oluşturulması sürecine de genellenip genellenemeyeceğini sorgulamamıza neden olmuştur.

Araştırma bulgularında ön bilgiye benzer bir durum üst düzey düşünme becerileri için de geçerlidir. Öğretmen adaylarının sorgulayıcı öğretim tanımlarında çocukların üst düzey düşünme becerilerinin geliştirilmesine yer verme oranı son tanımlarında düşüş göstermiştir. Bu bulgu yine Plevyak (2007)'ın bulguları ile farklılık göstermektedir. Plevyak'ın çalışmasında öğretmen adaylarının sorgulayıcı öğretim tanımlarında çocukların düşünme süreçlerinin geliştirilmesine uygulama sonrası daha fazla yer verdikleri bulunmuştur. İyi kurgulanmış bir sorgulayıcı öğretim, çocukların eleştirel ve yaratıcı düşüncelerini desteklemektedir (Gatt ve Buttigieg, 2018; Harrison ve Howard, 2022). Bu üst düzey düşünme becerileri, hipotez oluşturma, hipotez test etme, veri yorumlama ve kanıtları değerlendirme gibi ögelerle yakından ilişkili olmalarına rağmen sorgulayıcı öğretimde farklı bir öge olarak ele alınmalıdır. Ancak uygulama sonrasında tanımlarda üst düzey düşünme becerileri ögesinin gözlemlenme oranındaki düşüş ve yakın ilişkide olduğu ögelerdeki artış, öğretmen adaylarının bu ögeleri birbirinin yerine kullanıyor olabileceğine işaret etmektedir.

Bu çalışmada verilerin değerlendirilmesi öğretmen adaylarının tanımlarında en az yer bulan öge olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm araştırma sürecinde sadece iki öğretmen adayı son tanımlarında bu ögeye yer vermiştir. Ayrıca, öğretmen adaylarının veri toplama ögesine yer

vermeleri açısından tanımlarında gözlemlenen dikkate değer olumlu değişimin, verilerin yorumlanması için geçerli olmaması dikkat çekicidir. Bu gözlem bizi öğretmen adaylarının çocukların verileri yorumlamada zorluk yaşayacaklarını düşündükleri için bu ögeye tanımlarında yer vermedikleri varsayımına yönlendirmiştir. Alan yazındaki çalışmalarda erken çocukluk döneminde çocukların bilişsel gelişim düzeylerine göre hangi bilimsel süreç becerilerinin verilebileceği yönünde tartışma da devam etmektedir (Khun vd., 2000; Resnick ve Nelson-LeGall, 1997). Ancak yakın dönemde popülerlik kazanan veri okuryazarlığı konusundaki çalışmalar bu tartışmaya başka bir boyut katmıştır. Veri okuryazarlığının erken yaşlarda öğretilmesi ile ilgili çalışmalar, veri toplama kadar veri yorumlamanın da çocuklara öğretilmesi gereken becerilerden biri olduğunu ileri sürmektedir (English, 2012). Dolayısıyla okul öncesi öğretmen adaylarının sorgulayıcı öğretimi kavramsallaştırmaları sürecinde çocukların bilişsel gelişim düzeylerine yönelik düşüncelerinin tanımlarını ne kadar etkilediği konusunda daha detaylı çalışmalara ihtiyaç olduğu görülmektedir.

Eğitim öncesi öğretmen adaylarının tanımlarında soru sorma ögesine diğer ögelere göre daha çok yer verdikleri gözlemlenmiştir. Sorgulama sonrasında da bu vurgu artarak devam etmiştir. Alan yazında öğretmen ve öğretmen adaylarının sorgulayıcı öğretimi sıklıkla soru sorma (Capps vd., 2016; Crawford, 2007, 2012; Hollingsworth ve Vandermaas-Peeler, 2017; Lee ve Shea, 2016; Llewellyn, 2014; Ozel ve Luft, 2013; Plevyak, 2007) ile eşleştirdikleri göz önünde bulundurulduğunda bu beklenen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Sorgulama sürecinin bir soru ile başlaması, öğrencilere bir problem durumunun sunulması sorgulayıcı öğretimde büyük önem taşımaktadır (Johnson vd., 2019). Ancak bu çalışmada eğitim ve uygulama sonrasında bile öğretmen adaylarının tanımlarında soru sorma ögesinin gözlemlenme oranında anlamlı bir artış olmaması dikkat çekicidir. Öğretmen adaylarının sadece 12'si ilk ve son tanımlarında soru sorma ögesine tutarlı bir şekilde yer vermiştir. Bu durum son tanımlarda soru sorma ögesinin aynı düzeyde anlamlı artış gösteren araştırma yapma ögesi ve bir üst düzeyde yine anlamlı artış gösteren hipotez oluşturma ögesine evrildiğinin bir işareti olabilir. İleriki çalışmalarda bu ögeler arası geçişlerin de ele alınarak incelenmesi öğretmen adaylarının kavramsallaştırma süreçlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Bulgular, öğretmen adaylarının tanımlarında araştırma yapma, hipotez oluşturma, hipotez test etme, veri toplama ve kanıtları değerlendirme ögelerinde anlamlı değişimler olduğunu göstermiştir. Alan yazında bu bilimsel süreç becerilerine sorgulayıcı öğretim tanımlarında sıklıkla yer verildiği (NRC, 2012; Pedaste vd., 2015) ve öğretmen adaylarının aldıkları eğitimin alan yazına dayalı olarak bu ögeleri öne çıkardığı düşünüldüğünde bu beklendik bir değişimdir. Sorgulayıcı öğretimde özellikle erken çocukluk döneminde bilimsel süreç becerilerinin öğretmen tarafından modellenmesinin önemi (Gatt ve Buttigieg, 2018) düşünüldüğünde öğretmen adaylarının tanımlarında bilimsel süreç becerilerine yer vermeleri, bu becerilerin rolünü daha iyi kavradıklarına işaret etmektedir.

Bu araştırmanın dikkat çekici bulgularından biri de öğretmen adaylarının tanımlarında iletişime, çocukların bilgi, gözlem, düşünce, açıklama ve yorumlarını akranları ile paylaşmasına yer verme oranlarının, diğer bilimsel süreç becerileri gibi anlamlı bir değişim göstermemesidir. İletişim, çocukların bilimsel okuryazarlıklarını geliştirdiği gibi, bilgiyi daha iyi anlamlandırmaları ve farklı bağlamlara taşıyabilmeleri için büyük önem taşımaktadır (Harlen, 2014). İletişim aynı zamanda çocukların bilimsel terminolojiye aşina olmalarını ve bilimsel dili doğru şekilde kullanmalarını sağlamaktadır (Brown ve Ryoo, 2008; Pedaste vd., 2015). Öğretmen adaylarının bu durumu tanımlarında ele almamış olmaları, bilimsel süreç

becerilerinin sorgulayıcı öğretimdeki rolü ile ilgili tam bir farkındalığa henüz ulaşamadıklarını göstermektedir.

Sonuç

Yapılan bu araştırmada elde edilen bulgular, verilen eğitim ve uygulama deneyimi sonrasında öğretmen adaylarının sorgulayıcı öğretimi kavramsallaştırmalarında bir gelişim olduğunu, bu gelişimin tanımlarına yansıdığını ve içerik açısından tanımlarında anlamlı değişimlerin gerçekleştiğini göstermiştir. Öğretmen adaylarının sorgulayıcı öğretim tanımları incelendiğinde düzey olarak gözlemlenen dikkate değer olumlu değişimin içerik olarak ele alındığında farklı bir tablo çizdiği görülmüştür. Eğitim ve uygulama sonrası öğretmen adaylarının çoğunun sorgulayıcı öğretimi daha gelişmiş bir düzeyde tanımladıkları ancak içerik açısından gözlemlenen değişimlerin araştırma yapma, hipotez oluşturma ve test etme, veri toplama ve kanıtları değerlendirme öğelerine yoğunlaştığı gözlemlenmiştir. Ön bilgi, soru sorma, verileri yorumlama, üst düzey düşünme ve iletişim gibi bazı temel öğelerin ise öğretmen adaylarının tanımlarında görülme sıklıkları açısından anlamlı bir değişim göstermediği gözlemlenmiştir. Bu değişim göstermeyen öğelerin sorgulayıcı öğretim sürecinde öğretmen adayları tarafından çocuklara modellenmesi gereken üst düzey becerileri ve pedagojik yetkinliği gerektirdiği düşünüldüğünde bu durum öğretmen adaylarının tanımları ve sorgulamaya yönelik yeterlilikleri arasında da bir ilişkinin olabileceğine işaret etmektedir. Başarılı bir sorgulayıcı öğretimin gerçekleşmesi için öğretmen adaylarının sorgulama konusunda yetkin olmaları ve bu becerilerinin öğretmen eğitim programlarında geliştirilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla, öğretmen adaylarının sorgulayıcı öğretimi kavramsallaştırmaları, sorgulayıcı öğretim sürecinde rol oynayan beceriler konusundaki farkındalıkları, bu becerilere sahip olma düzeyleri ve uygulamadaki başarı ile bu değişkenler arasındaki ilişkinin daha detaylı olarak alan yazında incelenmesi önem taşımaktadır. Sorgulayıcı öğretim yaklaşımının öncelikle fen bilgisi eğitiminde kullanılması ve okul öncesi öğretmen eğitim programlarında fen eğitimi alanında sınırlı sayıda ders olması öğretmen adaylarının sorgulayıcı öğretim uygulamalarını deneyimleme ve gözlemlene fırsatlarını sınırlandırmaktadır. Sorgulayıcı öğretim sürecinde öğretmenin okul öncesi düzeyde çocuklara sağlaması gereken desteğin kapsamı ve içeriği düşünüldüğünde öğretmen adaylarının sorgulayıcı öğretimi modellemede uzmanlaşmış olmaları gerekmektedir. Dolayısıyla bu bağlamda sınırlı bir içeriğe sahip olan öğretmen eğitim programlarının öğretmen adaylarını desteklemede yetersiz kaldığı görülmektedir. Bu alanda yapılacak çalışmalar hem öğretmen adaylarının eğitim sürecinin zenginleştirilmesi hem de okul öncesi düzeyde sorgulayıcı öğretimin kullanımının etkililiğinin artırılması ve değerlendirilmesi açısından önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Abrams, E., Southerland, S. A., & Evans, C. A. (2007). Inquiry in the classroom: Necessary components of a useful definition. In E. Abrams, S.A. Southerland, & P. Silva (Eds.), *Inquiry in the classroom: Realities and opportunities* (pp. xi-xli). Information Age Publishing Inc.
- Adedokun, O. A., & Burgess, W. D. (2012). Analysis of paired dichotomous data: A gentle introduction to the McNemar test in SPSS. *Journal of MultiDisciplinary Evaluation*, 8(17), 125-131.

- Anderson, R. D. (2002). Reforming science teaching: What research says about inquiry. *Journal of Science Teacher Education*, 13(1), 1-12. <https://doi.org/10.1023/A:1015171124982>
- Andersson, K., & Gullberg, A. (2014). What is science in preschool and what do teachers have to know to empower children?. *Cultural Studies of Science Education*, 9, 275-296. <https://doi.org/10.1007/s11422-012-9439-6>
- Aulls, M. W., Tabatabai, D., & Shore, B. M. (2016). What makes inquiry stick? The quality of preservice teachers' understanding of inquiry. *SAGE Open*, 6(4), 2158244016681394.
- Babbie, E., & Mouton, J. (2007). *The practice of social research*. Oxford University Press.
- Barrow, L. H. (2006). A brief history of inquiry: From Dewey to standards. *Journal of Science Teacher Education*, 17(3), 265-278. <https://doi.org/10.1007/s10972-006-9008-5>
- Brown, B. A., & Ryoo, K. (2008). Teaching science as a language: A "content-first" approach to science teaching. *Journal of Research in Science Teaching*, 45(5), 529-553. <https://doi.org/10.1002/tea.20255>
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2018). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (24. baskı). Pegem Akademi.
- Capps, D. K., & Crawford, B. A. (2013a). Inquiry-based instruction and teaching about nature of science: Are they happening? *Journal of Science Teacher Education*, 24(3), 497-526.
- Capps, D. K., & Crawford, B. A. (2013b). Inquiry-based professional development: What does it take to support teachers in learning about inquiry and nature of science?. *International Journal of Science Education*, 35(12), 1947-1978.
- Capps, D. K., Shemwell, J. T., & Young, A. M. (2016). Over reported and misunderstood? A study of teachers' reported enactment and knowledge of inquiry-based science teaching. *International Journal of Science Education*, 38(6), 934-959. <https://doi.org/10.1080/09500693.2016.1173261>
- Chichekian, T., Shore, B. M., & Tabatabai, D. (2016). First-year teachers' uphill struggle to implement inquiry instruction: Exploring the interplay among self-efficacy, conceptualizations, and classroom observations of inquiry enactment. *Sage Open*, 6(2), 2158244016649011. <https://doi.org/10.1177/2158244016649011>
- Cole, F. L. (1988). Content analysis: process and application. *Clinical Nurse Specialist*, 2(1), 53-57.
- Constantinou, C. P., Tsivitanidou, O. E., & Rybska, E. (2018). What is inquiry-based science teaching and learning? In O. E. Tsivitanidou, P. Gray, E. Rybska, L. Louca, & C. P. Constantinou (Eds.), *Professional development for inquiry-based science teaching and learning* (pp. 1-23). Springer International Publishing.
- Crawford, B. A. (1999). Is it realistic to expect a preservice teacher to create an inquiry-based classroom?. *Journal of Science Teacher Education*, 10(3), 175-194. <https://doi.org/10.1023/A:1009422728845>
- Crawford, B. A. (2007). Learning to teach science as inquiry in the rough and tumble of practice. *Journal of Research in Science Teaching*, 44(4), 613-642. <https://doi.org/10.1002/tea.20157>
- Crawford, B. A. (2012). Moving the essence of inquiry into the classroom: Engaging teachers and students in authentic science. In K. C. D. Tan & M. Kim (Eds.), *Issues and*

- challenges in science education research: Moving forward* (pp. 25-42). Springer. https://doi.org/10.1007/978-94-007-3980-2_3
- Dejonckheere, P.J.N., De Wit, N.L., Van de Keere, K.V., & Vervaeke, S. (2016). Exploring the classroom: Teaching science in early childhood. *European Journal of Educational Research*, 5(3), 149-164. <https://doi.org/10.12973/eu-jer.5.3.149>
- Dewey, J. (2022). *How we think*. DigiCat.
- Eckhoff, A. (2017). Partners in inquiry: A collaborative life science investigation with preservice teachers and kindergarten students. *Early Childhood Education Journal*, 45, 219-227. <https://doi.org/10.1007/s10643-015-0769-3>
- English, L. D. (2012). Data modelling with first-grade students. *Educational Studies in Mathematics*, 81, 15–30. <https://doi.org/10.1007/s10649-011-9377-3>
- Etikan, I., Musa, S. A., & Alkassim, R. S. (2016). Comparison of convenience sampling and purposive sampling. *American Journal of Theoretical and Applied Statistics*, 5(1), 1-4. <https://doi.org/10.11648/j.ajtas.20160501.11>
- Fagerland, M. W., Lydersen, S., & Laake, P. (2013). The McNemar test for binary matched-pairs data: mid-p and asymptotic are better than exact conditional. *BMC Medical Research Methodology*, 13, 1-8. <https://doi.org/10.1186/1471-2288-13-91>
- Fowler Jr, F. J., & Mangione, T. W. (1990). *Standardized survey interviewing: Minimizing interviewer-related error* (Vol. 18). Sage.
- Gatt, S., & Buttigieg, C. (2018). Implementing inquiry science in the early years: teachers' achievements and challenges. In M. A. Attard-Tonna & J. Madalińska-Michalak (Eds.), *Teacher education policy and practice international perspectives and inspirations* (Vol. 1, pp. 372-391). Foundation for the Development of the Education System.
- Gee, J. P. (2006). *An introduction to discourse analysis: Theory and method* (2nd ed., pp 10-19). Routledge.
- Harlen, W. (2014). Helping children's development of inquiry skills. *Inquiry in Primary Science Education*, 1(1), 5-19. [Helping-childrens-development-of-inquiry-skills-2014.pdf \(platformsamenerzoeken.nl\)](https://platformsamenerzoeken.nl)
- Harrison, C., Howard, S. (2022). Working with inquiry activities to encourage creative thinking. In K. J. Murcia, C. Campbell, M. M. Joubert, & S. Wilson (Eds.), *Children's creative inquiry in STEM* (Vol. 25, pp. 113-127). Sociocultural Explorations of Science Education. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-94724-8_7
- Hayes, M. T. (2002). Elementary preservice teachers' struggles to define inquiry-based science teaching. *Journal of Science Teacher Education*, 13(2), 147-165. <https://doi.org/10.1023/A:1015169731478>
- Hollingsworth, H. L., & Vandermaas-Peeler, M. (2017). 'Almost everything we do includes inquiry': Fostering inquiry-based teaching and learning with preschool teachers. *Early Child Development and Care*, 187(1), 152-167. <https://doi.org/10.1080/03004430.2016.1154049>
- Hu, B. Y., Guan, L., Ye, F., Vitiello, V. E., Roberts, S. K., Li, Y. H., & Wu, Q. (2022). Chinese preschool teachers' use of concept development strategies to elicit children's higher-order thinking during whole-group science teaching. *Early Education and Development*, 34(6), 1376-1397. <https://doi.org/10.1080/10409289.2022.2146393>

- Jirout, J., & Zimmerman, C. (2015). Development of science process skills in the early childhood years. In K. C. Trundle and M. Sackes (Eds.), *Research in early childhood science education* (pp. 143-165). Springer.
- Johnson, L., McHugh, S., Eagle, J. L., & Spires, H. A. (2019). Project-based inquiry (PBI) global in kindergarten classroom: Inquiring about the world. *Early Childhood Education Journal*, 47(5), 607–613. <https://doi.org/10.1007/s10643-019-00946-4>
- Kabataş Memiş, E., & Çakan Akkaş, B. N. (2016). Okulöncesi eğitiminde araştırma-sorgulama temelli uygulama: yoğunluk konusu örneği. *Online Fen Eğitimi Dergisi*, 1(1), 17-29.
- Koerber, S., Sodian, B., Thoermer, C., & Nett, U. (2005). Scientific reasoning in young children: Preschoolers' ability to evaluate covariation evidence. *Swiss Journal of Psychology*, 64, 141-152.
- Krippendorff, K. (2018). *Content analysis: An introduction to its methodology*. Sage Publications.
- Kuhn, D., Black, J., Keselman, A., & Kaplan, D. (2000). The development of cognitive skills to support inquiry learning. *Cognition and Instruction*, 18(4), 495-523. https://doi.org/10.1207/S1532690XCI1804_3
- Lee, C. K., & Shea, M. (2016). An analysis of pre-service elementary teachers' understanding of inquiry-based science teaching. *Science Education International*, 27(2), 217-237. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1104652.pdf>
- Llewellyn, D. (2014). *Inquire within: Implementing inquiry- and argument-based science standards in grades 3-8* (3rd ed., pp. 1-30). Corwin Press, Inc.
- Loucks-Horsley, S., Love, N., Stiles, K. E., Mundry, S., & Hewson, P. W. (2003). *Designing professional development for teachers of science and mathematics* (2nd ed., pp. 17-29). Corwin Press.
- McNerney, K., & Hall, N. (2017). Developing a framework of scientific enquiry in early childhood: an action research project to support staff development and improve science teaching. *Early Child Development and Care*, 187(2), 206-220. <https://doi.org/10.1080/03004430.2016.1237564>
- Millî Eğitim Bakanlığı (MEB). (2013). *Okul öncesi eğitim programı: 36-72 aylık çocuklar için*. Devlet Kitapları Müdürlüğü.
- Minner, D. D., Levy, A. J., & Century, J. (2010). Inquiry-based science instruction—What is it and does it matter? Results from a research synthesis years 1984 to 2002. *Journal of Research in Science Teaching*, 47(4), 474–496. <https://doi.org/10.1002/tea.20347>
- National Research Council. (1996). *National science education standards*. National Academies Press. <https://doi.org/10.17226/4962>
- National Research Council. (2007). *Taking science to school: Learning and teaching science in grades K–8*. National Academies Press. <https://doi.org/10.17226/11625>
- National Research Council. (2012). *A framework for K-12 science education: Practices, crosscutting concepts, and core ideas*. National Academies Press. <https://doi.org/10.17226/13165>
- National Science Teachers Association. (2004). *NSTA position statement: Scientific inquiry*. National Science Teachers Association. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED489305.pdf>

- National Science Teachers Association. (2014). *Position statement: Early childhood science education*. National Science Teachers Association. https://static.nsta.org/pdfs/PositionStatement_EarlyChildhood.pdf
- Ozel, M., & Luft, J. A. (2013). Beginning secondary science teachers' conceptualization and enactment of inquiry based instruction. *School Science and Mathematics*, 113(6), 308–316. <https://doi.org/10.1111/ssm.12030>
- Özer, F., & Sarıbaş, D. (2023). Exploring pre-service science teachers' understanding of scientific inquiry and scientific practices through a laboratory course. *Science & Education*, 32(3), 787-820. <https://doi.org/10.1007/s11191-022-00325-3>
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research & evaluation methods* (3rd ed.). Sage.
- Pedaste, M., Mäeots, M., Siiman, L. A., De Jong, T., Van Riesen, S. A., Kamp, E. T., Manoli, C. C., Zacharia, Z. C., & Tsourlidaki, E. (2015). Phases of inquiry-based learning definitions and the inquiry cycle. *Educational Research Review*, 14, 47-61. <https://doi.org/10.1016/j.edurev.2015.02.003>
- Pedaste, M., & Sarapuu, T. (2006). Developing an effective support system for inquiry learning in a web-based environment. *Journal of Computer Assisted Learning*, 22(1), 47-62. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2729.2006.00159.x>
- Pembury Smith, M. Q., & Ruxton, G. D. (2020). Effective use of the McNemar test. *Behavioral Ecology and Sociobiology*, 74, 1-9. <https://doi.org/10.1007/s00265-020-02916-y>
- Plevyak, L. H. (2007). What do preservice teachers learn in an inquiry-based science methods course?. *Journal of Elementary Science Education*, 19, 1-12. <https://doi.org/10.1007/BF03173650>
- Ramanathan, G., Carter, D., & Wenner, J. (2022). A framework for scientific inquiry in preschool. *Early Childhood Education Journal*, 50(7), 1263-1277. <https://doi.org/10.1007/s10643-021-01259-1>
- Resnick, L., & Nelson-LeGall, S. (1997). Socializing intelligence. In L. Smith, J. Dockrell, & P. Tomlinson (Eds.), *Piaget, Vygotsky, and beyond* (pp.145–158). Routledge & KeganPaul.
- Roehrig, G. H., & Luft, J. A. (2004). Constraints experienced by beginning secondary science teachers in implementing scientific inquiry lessons. *International Journal of Science Education*, 26(1), 3-24. <https://doi.org/10.1080/0950069022000070261>
- Rönnebeck, S., Bernholt, S., & Ropohl, M. (2016). Searching for a common ground—A literature review of empirical research on scientific inquiry activities. *Studies in Science Education*, 52(2), 161-197. <https://doi.org/10.1080/03057267.2016.1206351>
- Saçkes, M., Akman, B., & Trundle, K. C. (2012). Okulöncesi öğretmenlerine yönelik fen eğitimi dersi: lisans düzeyindeki öğretmen eğitimi için bir model önerisi. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 6(2), 1-26.
- Samarapungavan, A., Mantzicopoulos, P., & Patrick, H. (2008). Learning science through inquiry in kindergarten. *Science Education*, 92(5), 868–908. <https://doi.org/10.1002/sce.20275>.
- Samarapungavan, A., Patrick, H., & Mantzicopoulos, P. (2011). What kindergarten students learn in inquiry-based science classrooms. *Cognition & Instruction*, 29(4), 416–470. <https://doi.org/10.1080/07370008.2011.608027>

- Schultheis, E. H., & Kjellvik, M. K. (2020). Using messy, authentic data to promote data literacy & reveal the nature of science. *The American Biology Teacher*, 82(7), 439-446. <https://doi.org/10.1525/abt.2020.82.7.439>
- Shulman, L. S. (1986). Those who understand: Knowledge growth in teaching. *Educational Researcher*, 15(2), 4-14. <https://doi.org/10.3102/0013189X015002004>
- Sewell, A. (2002). Constructivism and student misconceptions: Why every teacher needs to know about them. *Australian Science Teachers Journal*, 48(4), 24-28. <https://search.informit.org/doi/pdf/10.3316/aeipt.124468?download=true>
- Trundle, K. C. (2010). Teaching science during the early childhood years. In *Best practices and research base*. National Geographic Learning.
- Trundle, K. C., & Saçkes, M. (2021). Teaching and learning science during the early years. *Journal of Childhood, Education & Society*, 2(3), 217-219. <https://doi.org/10.37291/2717638X.202123159>
- Windschitl, M. (2003). Inquiry projects in science teacher education: What can investigative experiences reveal about teacher thinking and eventual classroom practice? *Science Education*, 87(1), 112-143. <https://doi.org/10.1002/sce.10044>
- Wolf, S. J., & Fraser, B. J. (2008). Learning environment, attitudes and achievement among middle-school science students using inquiry-based laboratory activities. *Research in Science Education*, 38, 321-341. <https://doi.org/10.1007/s11165-007-9052-y>
- Wolff, A., Wermelinger, M., & Petre, M. (2019). Exploring design principles for data literacy activities to support children's inquiries from complex data. *International Journal of Human-Computer Studies*, 129, 41-54. <https://doi.org/10.1016/j.ijhcs.2019.03.006>
- Worth, K. (2010). Science in early childhood classrooms: Content and process. *Early Childhood Research & Practice*, 12(2), 1-17. <https://ecrp.illinois.edu/beyond/seed/worth.html>

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sunmuşlardır.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişki bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür

Çalışma için herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazarlar/Authors

Nur Banu ATEŞ*

Makale Başlığı/Article Title

Aktivist Halkla İlişkiler Aracı Olarak Sosyal Medya: "Süslü Kadınlar Bisiklet Turu (SKBT)

Social Media As An Activist Public Relations Tool: "Fancy Women Bike Ride (FWBR)"

ÖZ

Sosyal medya toplumsal değişim için çeşitli sorunlar etrafında birleşen ve bu sorunlara yönelik mücadele eden aktivist gruplarca da kullanılan önemli bir iletişim ve etkileşim ortamıdır. Aktivist gruplar sorunları ele almak ve sorunların çözümüne destek oluşturmak için kamular ile olumlu ilişkiler kurmak ve sorunlara yönelik farkındalık oluşturmada bir stratejik iletişim alanı olarak halkla ilişkiler faaliyetlerinden yararlanmaktadır.

Bu kapsamda çalışma, sosyal medya ortamının aktivist gruplarca halkla ilişkiler modelleri bağlamında nasıl kullanıldığını ortaya koyma amacı taşımaktadır. Amaç doğrultusunda "Süslü Kadınlar Bisiklet Turu (SKBT)" etkinliği etrafında oluşan aktivist grubun sosyal medya hesapları etkili kullanım ve halkla ilişkiler modelleri bağlamında incelenmiştir. Çevreci bir ulaşım aracı olan bisiklet kullanımının yaygınlaştırılmasının yanı sıra toplumda kadınların görünür olmasına yönelik farkındalık oluşturma amacı bulunan aktivist grubun, Instagram Türkiye hesabından 11.08.2022-10.08.2023 tarihleri arasında paylaşılan 80 gönderi, MAXQDA Pro 2020 programı ile nitel içerik analizine tabi tutulmuştur. Elde edilen bulgular hiyerarşik alt kod modeli ve kod bulutu oluşturularak sunulmuştur. Aktif bir şekilde Facebook, Twitter ve Instagram sosyal medya hesaplarını kullanan SKBT topluluğunun, Instagram üzerinden paylaşımlarında kamuoyunu bilgilendirme ve iki yönlü asimetrik iletişimin yanında çoğunlukla iki yönlü simetrik iletişimi uyguladığı saptanmıştır. Bu sonuç aynı zamanda aktivist halkla ilişkilerin aktivist gruplarca uygulanan halkla ilişkiler strateji ve taktikleri olduğunu desteklemesi bakımından da önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Halkla İlişkiler Modelleri, Aktivist Halkla İlişkiler, Sosyal Medya, Instagram, Süslü Kadınlar Bisiklet Turu (SKBT)

ABSTRACT

Social media is an important communication and interaction platform used by activist groups uniting around various issues for social change. Activist groups benefit from public relations activities as a strategic communication area to address problems, support their resolution, establish positive relationships with the public, and create awareness about the issues. In this context, the study aims to reveal how the social media environment is used by activist groups in the context of public relations models. For this purpose, the social media accounts of the activist group formed around the "Fancy Women Bicycle Tour (SKBT)" event were examined in the context of effective use and public relations models. The 80 posts shared on the Instagram Türkiye account of the activist group, aimed at raising awareness for the visibility of women in society as well as promoting the use of bicycles as an environmentally friendly means of transportation, were subjected to qualitative content analysis using the MAXQDA Pro 2020 program between 11.08.2022 and 10.08.2023. The findings were presented by creating a hierarchical subcode model and code cloud. It has been determined that the SKBT community, which actively uses Facebook, Twitter and Instagram social media accounts, mostly uses two-way symmetric communication in addition to informing the public and two-way asymmetric communication in their posts on Instagram. This result is also important as it supports that activist public relations are public relations strategies and tactics implemented by activist groups.

Keywords: Public Relations Models, Activist Public Relations, Social Media, , Instagram, Fancy Women Bike Ride (FWBR)

* Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu/Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, nurbanuates11@gmail.com

Extended Abstract

People who strongly support a cause and actively advocate for it, such as activists (Holtzhausen, 2007, s. 375), implement "bottom-up" public relations strategies and tactics like other corporate organizations (Smith, 2013, s. 6). Until recently, activists' activities were excluded from the scope of public relations theory and practice (Mules, 2021), and some scholars used to characterize activism as growing problems or obstacles for institutions. However, with the critical and socio-cultural transformation in recent public relations research, the position of public relations against activism has changed, and activist public relations has emerged as a form of public relations used by organizations trying to promote change, characterized as an intersectional area of public relations and activism (Werder, 2006, s. 342).

In today's society, there are many activist groups that can be considered as comprehensive organizations consisting of different interest groups from various layers of society, such as environment, gender, energy, peace, etc. In the context of gender, women who struggle to be part of a structure shaped by gender policies in every aspect of social life form various activist groups related to issues about themselves. One of these groups is the "Fancy Women Bike Ride" community.

The formation of the community is based on a Facebook event. This event was planned by Sema Gür on Facebook in 2013 to draw attention to the "World Car-Free Cities Day". Its aim is to promote the use of bicycles by women in cities with the themes of "bicycle" and "environment" and to draw attention to women becoming visible in society by interacting with the city. In the event, women wearing the most eye-catching outfits gather in city centers, decorate their bikes with flowers and ribbons, and ride bikes at a slow pace for 3 km. Women who participate in the tour by decorating themselves and their bikes also include slogans such as "Bicycle is the best psychologist", "Ride a bike, live life", "Bicycle suits women the most", "Bicycle is freedom", "If women go out on the streets, the world changes" in their events (Mertol vd., 2022, s. 1361)

Starting as an environmental women's movement in Türkiye, the "Fancy Women Bike Ride" is now being held simultaneously in some European countries, South America, and Botswana in Africa. The event has been recognized by the United Nations, and Sema Gür and Pınar Pinzuti, who organized the event, were awarded the "World Bicycle Day special award" for their contributions to the popularization of bicycle use.

The power of social media cannot be denied in the formation and popularization of the "Fancy Women Bike Ride" event. Additionally, due to the Covid-19 pandemic, a call was made on social media in 2020 with the hashtag #carfreemarket for the event, allowing individual bike tours to be carried out instead of group bike tours. The purpose of this study is to show to what extent the community, which uses social media very effectively, has used social media views in general and Instagram posts in particular, within the scope of Grunig and Hunt's public relations models in the last year.

This study aims to reveal how the official Instagram account of the activist community "Fancy Women Bike Tour (FWBT) " is used in the context of social media and to determine public relations models and content issues. FWBT is an event held every year on "World Car-Free Cities Day" since 2013. The research was conducted in two stages. In the first stage, the community's social media usage was examined in terms of participation date, number of followers, and number of posts, etc. In the second stage of the research, 80 posts shared on the Türkiye Instagram account between August 11, 2022 and August 10, 2023 were analyzed in the context of four public

relations models identified by Grunig and Hunt (1984): press agency publicity model, public information model, two-way asymmetric model, and two-way symmetric model. The following research questions were posed for investigation:

R.Q. 1: What is the general appearance of "Fancy Women Bike Ride" on social media (number of followers, accounts followed, number of likes, etc.)?

R.Q. 2: What topics are covered in the posts shared by "Fancy Women Bike Ride" on Instagram Türkiye account?

R.Q. 3: How are the posts from "Fancy Women Bike Ride" on Instagram Türkiye account examined in terms of public relations models?

In the study conducted based on an instrumental case study research design, purposive sampling method was used. The data of the research were obtained through the "document analysis" method. Messages from the community's Instagram Türkiye account (@suslukadinlarbisikletturu) between August 11, 2022, and August 10, 2023, were loaded into the MAXQDA program's Pro 2020 version (web collector data) and analyzed using qualitative content analysis method within the same program. There are limitations related to data extraction from the program. The analysis program offers two options for extracting Instagram data: "Web Page" and "Simplified Web Page." Since a total of 80 posts shared as images and videos between the specified dates will be examined in terms of messages, they were extracted in "Simplified Web Page" format and analyzed as documents in the program. Descriptive coding was conducted in the qualitative content analysis where data collection and coding were done in the same process.

Looking at the general appearance of the Fancy Women Bike Ride (FWBR) community on social media, it is observed that the community actively uses national and international platforms such as Facebook, Twitter, Instagram, and Youtube. Information obtained indicates that the community shares content on Instagram in line with community goals, including information about the community, the tour, benefits of cycling, and learning to ride a bike.

The activist group, aiming to make cycling a part of daily life and increase the visibility of women in society, uses the Instagram account of the community in line with the two-way symmetric public relations model, along with other models. The key point here is that the community uses social media as part of their public relations activities, similar to public relations practitioners. FWBR uses Instagram to inform the public about the community, persuade with various emotional messages, and create behavioral change among the target audience.

Giriş

Güçlü bir şekilde bir konuyu destekleyen ve bu konuyla ilgili aktif olarak savunuculuk yapan kişilerin (Holtzhausen, 2007, s. 375) oluşturduğu aktivistler, diğer kurumsal örgütler gibi "aşağıdan yukarıya" halkla ilişkiler stratejilerini ve taktiklerini uygulamaktadırlar (Smith, 2013, s. 6). Yakın zamana kadar aktivistlerin faaliyetleri halkla ilişkiler teori ve pratiğinin kapsamı dışında tutuluyor (Mules, 2021), bazı akademisyenler, aktivizmi, kurumlar için büyüyen sorunlar ya da engeller olarak nitelendiriyordu. Ancak güncel halkla ilişkiler araştırmalarındaki eleştirel ve sosyo-kültürel dönüşümle birlikte halkla ilişkilerin aktivizmin karşısında konumlanan durumu değiştirerek, değişimi teşvik etmeye çalışan örgütler tarafından kullanılan bir halkla ilişkiler biçimi olarak nitelendirilen ve halkla ilişkiler ve aktivizmin kesişimsel alanı olarak aktivist halkla ilişkiler ortaya çıkmıştır (Werder, 2006, s. 342).

Smith’e göre aktivist halkla ilişkiler, aktivist gruplar tarafından stratejik hedeflere ulaşmak için halkla ilişkiler strateji ve araçlarının kullanıldığı iletişimsel bir süreç olarak tanımlanmaktadır (2013, ss. 6–8). Aktivistler sosyal normları, yerleşik uygulamaları, politikaları veya belirli sosyal grupların egemenliğini hedef alarak, farkındalık yaratarak, tutumları değiştirmeye ve belirli eylemleri teşvik etmeye veya caydırmaya çalışan (Taylor ve Das, 2010; Zoller, 2009), bunu gerçekleştirirken de halkla ilişkiler yöntem ve faaliyetlerini kullanan gruplardır. Demetrious yüzyılı aşkın bir süredir aktivist grupların amaçlarına ulaşmak için halkla ilişkiler faaliyetlerini uyguladıklarını ifade etmektedir (2013, s. 26). Edwards ve McCarthy’e göre aktivist gruplar, sosyal değişim için bireyleri çeşitli iletişim kanalları aracılığıyla ikna etmeye çalışarak harekete geçirmektedirler (2004, s. 625).

Tarih boyunca köleliği ortadan kaldırmaya, azınlıkların ve kadınların baskı altında tutulmasının engellenmesi, insanların refahını ve sağlığını geliştirmeye yönelik ortaya çıkan aktivist gruplar birer halkla ilişkiler uzmanları gibi hareket etmektedirler (Ciszek, 2015, s. 447). Ayrıca özellikle 1960’lardan itibaren halkla ilişkiler uygulayıcılarına aktivist kurumlarda iş imkânı sağlanarak modern halkla ilişkiler araçlarından faydalanmaktadırlar (Coombs ve Holladay, 2014, s. 63).

Herhangi bir konu, olay karşısında gelişen kamusal tepkileri, toplumsal eğilimleri ve kolektif hareketleri çok kısa sürede yansıtıcı özelliği bulunan sosyal medya aktivist gruplarca halkla ilişkiler aracı olarak kullanılmaktadır. Web 2.0’nin ideolojik ve teknolojik temelleri üzerine inşa edilen, kullanıcı tarafından oluşturulması ve değiştirilmesi imkanı bulunan sosyal medya interaktif bir yapı özelliği taşımaktadır (Özgen, 2015, s. 189; Tanyeri Mazıcı vd., 2017, s. 525). Yeni medya olarak da adlandırılan sosyal medya; bloglar, podcastler, wikiler, Facebook, Twitter, Instagram vb. sosyal ağ siteleri, içerik paylaşım siteleri, mesaj panoları, sosyal imleme siteleri gibi birçok farklı ortamı içermekte, teknolojinin yeni formlarını benimseyen ve günlük yaşamlarına onları dahil eden kamularıyla etkileşim kurmada halkla ilişkiler uygulayıcıları için pek çok fırsat yaratmaktadır (Özel ve Sert, 2015, s. 98).

Sosyal medyanın aktivistlerce kullanımının artması aktivist hareketleri daha görünür hale getirmektedir. Aktivist grup ve bireyler, sosyal ağlar sayesinde yeni üyeler kazanmakta, mobilizasyon ve stratejik planlama yetenekleri artmakta, doküman dağıtımını en hızlı ve yaygın biçimde gerçekleştirmektedir. Halkla ilişkiler faaliyetleri içerisinde bir yöntemden çok bir mecra olarak değerlendirilen sosyal medya, kamuoyu oluşturma, güven, onay, rıza ve saygınlık elde etme gibi temel halkla ilişkiler ilkelerinin oluşmasında etkin bir rol üstlenmektedir (Grunig ve Hunt, 1984, s. 42).

Kullanıcılara metin, ses, video, resim paylaşımı olanağı sunan sosyal medyanın özellikle toplumun davranışlarını etkileme bakımından da önemli bir gücü bulunmaktadır (Kirschenbaum, 2004, s. 99; Scott, 2010, s. 38). Sosyal medya platformlarının nasıl bir güç olduğunu anlamak açısından dünyadaki internet ve veri kullanımını inceleyen Dijital 2022 raporunun ortaya koyduğu sonuçlar önemlidir. Buna göre sosyal medya kullanıcı sayısı dünya nüfusunun %58’inden fazlasını oluşturmaktadır (We are Social, 2022). Bu veri aktivistler açısından da önem teşkil etmektedir. Kullanıcı merkezli içeriklerin oluşturulması ve değiştirilmesine olanak sağlayan sosyal medya ortamlarında buluşan aktivist bireyler ve gruplar, bilgi yayma, duygulara yönelme, aynı düşüncedeki insanları bir araya toplama ve eylemlerin gerçekleşmesini sağlama gibi amaçlara ulaşmak için sosyal medyayı kullanmaktadır. Kendi aralarında ve aktivist gruplardan kamuoyuna yönelik enformasyon iletimi de bu sosyal medya araçları ile gerçekleşmekte ve böylelikle dijital aktivizme dâhil olmaktadır (Coombs ve Holladay, 2010, s. 99).

Günümüzde toplumun değişik katmanlarına ait örneğin, çevre, cinsiyet, enerji, barış vb. değişik çıkar gruplarından oluşan, geniş kapsamlı örgütler olarak nitelendirilebilecek pek çok aktivist grup bulunmaktadır. Cinsiyet bağlamında ortaya çıkan toplumsal yaşamın her alanında toplumsal cinsiyet politikaları tarafından şekillendirilen bir yapı içerisinde yer alma mücadelesi veren kadınlarda kendileriyle ilgili konularla ilgili çeşitli aktivist gruplar oluşturmaktadır. Bu gruplardan biri olarakda karşımıza “Süslü Kadınlar Bisiklet Turu” topluluğu çıkmaktadır.

Topluluğun oluşumu bir Facebook etkinliğine dayanmaktadır. Bu etkinlik Sema Gür tarafından 2013 yılında “Dünya Otomobilsiz Kentler Günü” ne dikkat çekmek için Facebook üzerinden planlanmıştır. Amacı, “bisiklet” ve “çevre” teması ile kadınlar tarafından bisikletin şehirlerde kullanımının yaygınlaştırılmasını sağlamak ve aynı zamanda da şehirle etkileşime girerek kadınların toplumda görünür hale gelmesine dikkat çekmektir. Etkinlikte, en güzel ve dikkat çekici kıyafetlerini giyen kadınlar, şehir merkezlerinde toplanmakta, bisikletlerini çiçeklerle ve kurdelelerle süsleyerek yavaş bir tempoda 3 km bisiklet sürmektedir. Hem kendilerini hem de bisikletlerini süsleyerek tura katılan kadınlar aynı zamanda “Bisiklet en iyi psikologdur.”, “Bisiklete atla hayatı yaşa”, “Bisiklet en çok kadına yakışır.”, “Bisiklet özgürlüktür.”, “Kadın sokağa çıkarsa dünya değişir.” şeklinde sloganlara da etkinliklerinde yer vermektedirler (Mertol vd., 2022, s. 1361). Türkiye’de başlayan çevreci bir kadın hareketi olan “Süslü Kadınlar Bisiklet Turu” günümüzde Avrupa’nın bazı ülkelerinde, Güney Amerika ve Afrika ülkesi Botsvana’da da eş zamanlı olarak yapılmaktadır. Etkinlik Birleşmiş Milletler tarafından da tanınmış ve bisiklet kullanımının yaygınlaşmasına katkıları nedeniyle etkinliği organize eden Sema Gür ve Pınar Pinzuti’ye “Dünya Bisiklet Günü Özel Ödülü” verilmiştir.

“Süslü Kadınlar Bisiklet Turu” etkinliğinin oluşmasında ve yaygınlaşmasında sosyal medyanın gücü yadsınamaz. Ayrıca Covid-19 salgını nedeniyle 2020 yılında etkinlik için sosyal medyada #otomobilsizpazar etiketi ile çağrıda bulunulmuş ve böylece toplu bisiklet turları yerlerine bireysel turlar yapılması sağlanmıştır. Bu çalışma sosyal medyayı bu denli etkili kullanan topluluğun genel olarak sosyal medya görünümünü ve özelde Instagram hesabı üzerinden son bir yılda yapmış olduğu paylaşımları Grunig ve Hunt’ın halkla ilişkiler modelleri kapsamında ne boyutta kullanıldığını ortaya koyma amacı taşımaktadır.

1. Halkla İlişkiler Modelleri

Grunig ve Hunt (1984) tarafından halkla ilişkilerin tarihsel gelişimi ve dönemlerin toplumsal siyasi koşullarıyla birlikte değerlendirilmesiyle geliştirilen dört model; basın ajansı, kamuoyunu bilgilendirme, iki yönlü asimetric ve iki yönlü simetric model kurumlar tarafından uygulanan halkla ilişkiler faaliyetlerinde değerleri, hedefleri ve davranışları yansıtmaktadır (Grunig vd., 1995, s. 169).

Propagandacı halkla ilişkiler olarak tanımlanan basın ajansı tanıtım modeli, kamunun ilgisini çekerek bir konunun veya etkinliğin tanıtımının yapılmasıdır. İkna edici ve duygusal içerikli mesajlarla kamuoyunun dikkati çekilerek mümkün olan her şekilde medyada haber olmak amacı bulunmaktadır ürün satın almaya veya belirli fikirlere inandırmak için kullanılan mesajlar genellikle bu türdendir. Mesajın içeriğinin doğruluğu göndericiyi ilgilendirmez. Kamuoyu bilgilendirme modelinde ise kamunun desteğinin kazanılması için kurum hakkında kamuoyunun bilgilendirilmesi amacı güdülmektedir. Hem basın ajansı modelinde hem de kamuoyunu bilgilendirme modelinde iletişim göndericiden alıcıya doğru tek yönlü olmakla birlikte aynı zamanda her iki modelde de araştırma vb. yolla kamular hakkında bilgi elde edilmemektedir. Kamuoyunu bilgilendirme modelinde basın ajansı modelinden farklı olarak gerçek bilgilerin hedef kitleye iletilmesine önem verilmektedir. İki yönlü asimetric modelde ise hedef kitlenin

inançları, tutumları ve davranışları üzerine yapılan araştırmaya dayalı olarak göndericinin oluşturduğu mesaj ile hedef kitlenin yönlendirilmesi amaçlanmaktadır. Dolayısıyla iki yönlü asimetrik iletişim modelinde gönderen güçlüdür ve iletişim ona fayda sağlamaktadır. İletişimin göndericisini ve alıcısını eşit şekilde güçlendirmeye çalışan tek model ise iki yönlü simetrik modeldir. Gönderici, diyalog yoluyla, hedef kitlenin belirli bir durumda ne istediği hakkında bilgi arar. Hem gönderenin hem de hedef kitlenin birbirini etkileme ve yönlendirme olanağı vardır ve dengeli dağılım söz konusudur (Weaver, 2021, s. 126).

2. Aktivist Halkla İlişkiler ve Sosyal Medya: İlgili Literatür Değerlendirmesi

Hem ulusal literatürde hem de uluslararası literatürde sosyal medya ve aktivist halkla ilişkiler bağımlı kuran birçok çalışma mevcuttur. Bu çalışmaların bazıları kar amacı güden kuruluşlar ve markaların sosyal medya üzerinden gerçekleştirdiği ve desteklediği aktivist eylemleri ele alınmaktadır. Allagui (2017) “*Towards Organisational Activism in The UAE: A Case Study Approach*” adlı çalışmasında Birleşik Arap Emirlikleri'ndeki (BAE) kurumsal halkla ilişkiler aktivizmini çeşitli vakalar üzerinden tartışıyor. Halkla ilişkileri işlevsellik ya da süreç olarak değil, 'toplumun sembolik ve maddi “gerçekliğini” inşa ettiği iletişimsel sürecin bir parçasını oluşturan toplumsal, sosyo-kültürel bir faaliyet' olarak incelendiği çalışmada, halkla ilişkilerin gücünün toplumdaki marjinal gruplara karşı olumlu ve etkili bir şekilde hareket etme kapasitesi sunduğunu ortaya çıkarmıştır. Demetrious (2019) “*‘Energy Wars’: Global PR And Public Debate in The 21st Century*” adlı makalesinde, Burson-Marsteller'in kömür endüstrisi müşterisi Peabody Energy için 2014 yılında başlattığı 'Yaşam İçin Gelişmiş Enerji' (AEFL) halkla ilişkiler (PR) kampanyasının Twitter etkinliklerini inceliyor. Twitter'daki direnişin, enerji politikasına ilişkin kamusal tartışmadaki "uzun süredir askıya alınmış animasyonu" bozup bozamayacağını sorgulandığı çalışmada, küresel halkla ilişkiler kampanyalarının etkisine ilişkin daha iyi bir anlayış geliştirmek amacı güdülmüştür. Kar amacı güden kuruluşların yanı sıra çeşitli markalarında aktivizm çalışmalarını marka aktivizmi çerçevesinde ele alan çalışmalara da literatürde rastlanmaktadır. Aydınoglu ve Susur (2021) tarafından yapılan “*Destek Olmak veya Ol(A)mamak: Marka Aktivizmi Bağlamında Bir Değerlendirme*” adlı çalışmada ise marka aktivizmi bağlamında örnekleme dahil edilen Nike, Starbucks ve Netflix gibi küresel markaların #blacklivesmatter akımına yapmış oldukları desteği ve bu desteğin tüketici kanadındaki yansımaları değerlendirilmektedir.

Çetinkaya ve Dondurucu (2022) “*Twitter’da Otantik Marka Aktivizmi Faaliyetlerinin Halkla İlişkiler Perspektifinden Analizi: Ben&Jerry’s ve Patagonia Örneği*” çalışmasında Amerika Birleşik Devletleri’nde, Ben&Jerry’s ve Patagonia markalarının sosyal medyada uyguladıkları marka aktivizmi stratejileri ve türlerini belirlemek amacıyla Twitter hesaplarında 01 Ocak 2021-31 Ekim 2021 tarihleri arasında paylaşılan aktivist özellik taşıyan içerikler, iletilerinin niteliği, mesaj yaklaşımı, kaynak, etkileşim düzeyi, kullanılan mobilizasyon ve halkla stratejileri bağlamında nitel ve nicel içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda her iki markanın da ilerici bir tutum sergileyerek; Twitter’da marka aktivizmi faaliyetlerinde bulunduğu Ben&Jerry’s’in farklı konularda sosyal aktivizm; Patagonia’nın ise çevresel aktivizm faaliyetleri gerçekleştirdiği saptanmıştır. Ayrıca iki markanın da Twitter’da çevrimiçi imza kampanyası ve eylem çağrısı gibi farklı dijital aktivizm faaliyetleri gerçekleştirdikleri, etkileşim oluşturma amacıyla kendi sayfalarına ve çeşitli toplumsal hareket örgütlerinin sayfalarına yönelik bağlantılar oluşturdukları ve kamuoyu açıklaması gibi geleneksel halkla ilişkiler stratejilerini etkin kullandıkları tespit edilmiştir.

Literatürde yer alan bu çalışmalar kuruluşların ve markaların bir sosyal aktörler olarak hareket edebildiklerini ve toplumdaki eşitsizliklere karşı aktivizm yapabildiklerini göstermektedir.

Bazı çalışmalarda ise (Durmuş, 2023; Seo vd., 2009), STK'ların aktivist halkla ilişkiler çalışmalarında yeni medyayı nasıl kullandıkları konusu üzerinde durulmuştur. Durmuş dezavantajlı grupların seslerini duyurabilmek ve farkındalık yaratabilmek amacıyla uluslararası alanda faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşu Amnesty'nin, Türkiye ve İngiltere Twitter hesaplarını karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Çalışmada halkla ilişkiler modellerinden hangisinin kullanıldığı ve diyalojik ilkeleri ne ölçüde karşıladıklarını belirlemek için niteliksel veriye dayalı içerik analizi uygulanmıştır. Sonuç olarak iletişimin işlerliği bakımından Amnesty Türkiye'nin ortak amaçla hareket ettiği Amnesty İngiltere'nin çok gerisinde kaldığına ulaşılmıştır. Bu bağlamda genel olarak Türkiye'de faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının iletişimlerinde geleneksel medya ekolünün dışına çıkarak kullanıcılarıyla daha fazla temasta bulunma ve çatışmaları kendi lehine çevirme çabasına imkân tanıyacak iletişim stratejilerini belirlemeleri gerektiği önerisi getirilmiştir (Durmuş, 2023). Seo ve arkadaşlarının Amerika Birleşik Devletleri merkezli 75 ulus ötesi STK'nın iletişim temsilcileri arasında yaptığı bir anket çalışmasında, yeni medyanın kuruluşların imajını desteklemesi ve fon sağlamasında önemli iki işleve sahip olduğunu ortaya koymuşlardır (Seo vd., 2009).

Aktivist halkla ilişkiler ve sosyal medya bağımlı kuran bazı çalışmalarda ise (Ciszek ve Valenti, 2016; Veil vd., 2015) aktivist grupların kuruluşlar aleyhine gerçekleştirdikleri aktivist hakla ilişkileri konu edinmiştir. Veil ve arkadaşlarının 2015 yılında çevrimiçi aktivistlerce Facebook üzerinden Kraft Foods şirketine yönelik gerçekleştirdikleri aktivist çalışmaları konu edindiği çalışmada sosyal medya saldırısının ve pasif aktivizmin nasıl küresel bir etki yaratabileceği, kurumlar için proaktif sorun yönetiminin ve aktivistler hakkında daha çok bilgi toplamanın önemi ortaya konmuştur (Veil vd., 2015). Ciszek ve Valenti'nin "*Digital Activism: How Social Media And Dissensus Inform Theory And Practice*" adlı çalışmasında ise, post modern anlaşmazlık kavramı üzerinden aktivist grupların şirketler aleyhine gerçekleştirdikleri aktivist halkla ilişkiler etkinlikleri konu edinmiştir. Facebook sayfası kullanıcı yorumları üzerinden gerçekleştirilen analizde şirket ve kullanıcıları arasında bir görüş ayrılığı olması sonucu, kullanıcıların sosyal medyayı kullanarak şirketi güçsüz kılacak aktivist hareketlere başvurabildikleri ve bunda sosyal medyanın gücünün ne denli büyük olduğu ortaya konmuştur (Ciszek ve Valenti, 2016).

Aktivist grupların sosyal medya kullanımını ele alan çalışmalarda bulunmaktadır (Honda, 2016; Vardeman ve Sebesta, 2020). Honda "*Motivation For Activists' Participation in The 'It Gets Better Project'*" çalışmasında LGTBQ gençlerinin artan intihar oranlarına tepki için gerçekleştirilen Youtube tabanlı 'It Gets Better Project' (IGBT) adlı kampanya aktivistlerin katılma motivasyonlarını konu edinmiştir (2016). 20 IGBT katılımcısı ile çevrimiçi ve yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme sonucunda katılımcıların motivasyonlarının çok yönlü olduğu ve üç ana motivasyon nedeninin sorun hakkında bir dayanışma gerçekleştirmek, sorunun düzeltilmesi ve bu dezavantajlı grupların medyada temsilinin sağlanması olduğuna ulaşılmıştır (Honda, 2016, ss. 269–270). Vardeman ve Sebesta ise "*The Problem of Intersectionality As An Approach To Digital Activism: The Women's March On Washington's Attempt To Unite All Women*" adlı araştırmasında 21 Ocak 2017 tarihinde sosyal medya üzerinden organize olarak düzenlenen "*Washington Kadın Yürüyüşü (WMW)*" kampanyasını konu edinmiştir. Çalışmada WMW'nin sosyal medya mesajlarında kullandıkları dili analiz eden araştırmacılar, fikirleri çerçevelemek, algıları yönlendirmek, dikkati değiştirmek ve insanlar ve kuruluşlar arasında bağlantı oluşturmak için sosyal medya dilinin nasıl kullanıldığını araştırmışlardır. Sosyal

medyadaki paylaşımlarda Washington Kadınlar Yürüyüşü kamuları için politik bir değişim talep eden mesajların yoğun olarak yer aldığı sonucu elde edilmiştir (Vardeman ve Sebesta, 2020).

Çalışmalarda, ağırlıklı olarak Facebook ve Twitter sosyal medya hesaplarının incelendiği görülmüştür. Çünkü aktivist gruplar fikirlerin, görsellerin, videoların takipçilerle kolayca paylaşıldığı ve hedef firmaların gönderileri üzerinden yorumlarla etkinliklerin kolayca gerçekleştirilebileceği bir mecra olarak Facebook’u; fikirlerin fotoğraflarla kolayca desteklenebileceği, hashtag ile kolayca dünya çapında farkındalık yaratmaya imkân sunması sebebiyle de Twitter’ı tercih etmektedir. Bu durum akademik literatürdeki incelemelerin Facebook ve Twitter üzerinden gerçekleştirilmesini zorunlu kılmıştır. Bunun yanında günümüzde popüler bir uygulama olan Instagram’ın dijital mecra olarak kullanıldığı yalnızca bir çalışmaya (Vardeman ve Sebesta, 2020) ulaşılmıştır. Bunun sebebi Instagram’ın diğer sosyal medya mecralarına oranla daha yeni olmasıdır.

3. Araştırma Metodolojisi

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışma 2013 yılından itibaren her yıl “Dünya Otomobilsiz Kentler Günü”nde düzenlenen “Süslü Kadınlar Bisiklet Turu” etkinliği neticesinde ortaya çıkan aktivist topluluğun resmi Türkiye Instagram hesabının halkla ilişkiler modelleri bağlamında nasıl kullanıldığını ve içerdiği konularını ortaya koyma amacı taşımaktadır. Bu amaç kapsamında araştırma iki aşamalı olarak gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada topluluğun sosyal medya kullanımları katılım tarihi, takipçi ve gönderi sayısı vb. bakımından incelenmiştir. Araştırmanın ikinci aşamasında ise 11 Ağustos 2022 - 10 Ağustos 2023 tarihleri arasında bir yıllık süreçte Türkiye Instagram hesabından paylaşılan 80 gönderi Grunig ve Hunt (1984) tarafından ortaya koyulan dört halkla ilişkiler modeli, *basın ajansı tanıtım modeli, kamuoyunu bilgilendirme modeli, iki yönlü asimetrik model ve iki yönlü simetrik model* bağlamında incelenmiştir. tarih aralığının belirlenmesinin temel sebebi her yıl Eylül ayının ilk haftası düzenlenen bisiklet turu öncesi ve sonrasını kapsamaktadır. Araştırmada cevaplanması için şu sorular ortaya konulmuştur:

A.S. 1 “Süslü Kadınlar Bisiklet Turu” sosyal medya genel görünümüleri(takipçi sayısı, takip edilen, beğeni sayısı, vb. nasıldır?

A.S. 2 “Süslü Kadınlar Bisiklet Turu” Instagram Türkiye hesabından paylaştığı gönderilerde hangi konulara yer verilmektedir?

A.S. 3 “Süslü Kadınlar Bisiklet Turu” Instagram Türkiye paylaşım içerikleri halkla ilişkiler modelleri bakımından hangisi ile açıklanabilir?

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Araçsal vaka çalışması araştırma desenine dayalı gerçekleştirilen çalışmada amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme araştırmacının keşfetmek, anlamak ve içgörü kazanmak istediği ve çoğu şeyin öğrenebileceği bir örnekleme seçiminin zorunlu olduğu varsayımına dayanmaktadır (Merriam, 2018, s. 76). Dolayısıyla araştırmada aktivist bir oluşum olarak sosyal medya aracılığıyla ortaya çıkan ve her geçen gün bu yolla katlanarak büyüyen bir topluluk olan “Süslü Kadınlar Bisiklet Turu” topluluğu vaka olarak belirlenmiştir. Topluluğun Instagram hesabının incelenmesinde iki temel ölçüt veya amaç bulunmaktadır. Bunlardan ilki Tufan Yeniçikçi ve Tarakçı’nın (2023) “*Halkla İlişkiler Çalışmalarında Sosyal Medya: 2012-2022 Yılları Arasında Yayınlanan Makalelerin Sistemik Bir İncelenmesi*” adlı çalışmasında halkla ilişkiler araştırmalarında Facebook ve Twitter’ın yoğun olarak kullanıldığı, bundan sonraki çalışmalarda, Instagram, LinkedIn ve TikTok gibi diğer sosyal medya uygulamalarının da halkla

ilişkiler bağlamında incelenmesi önerisinde bulunmuş olmasıdır. Bu yönüyle çalışma literatürdeki bu boşluğu doldurması bakımından önem taşımaktadır. Diğer ölçüt ise topluluğun Facebook'tan sonra en çok takipçi sayısının Instagram hesabında olmasıdır. Ayrıca yapılan incelemede topluluğun Facebook ve Instagram paylaşımlarının paralellik taşıdığı görülmüştür. 2010 yılında kurulan Instagram, yapısı gereği görsel gücün kullanımını sağlarken, aktivist topluluklara topluluklar hakkında gönderilen görseller doğrultusunda kullanıcıları arzu ettikleri eylemlerin gerçekleşmesi noktasında da ikna edecek duyguları harekete geçirmek için eşsiz fırsatlar sunmaktadır (Zolkepli vd., 2015, s. 5).

3.3. Veri Toplama ve Analiz

Araştırmanın verileri “doküman incelemesi” metoduyla elde edilmiştir. Vaka çalışmalarında popüler bir veri toplama süreci olan doküman incelemesi çevrimiçi ortamlardan da elde edilmektedir. Ele edilen veriler, geleneksel olarak uygulanan mülakat, gözlem ve doküman / eser incelemeleri sonucunda elde edilen verilere ait özellikleri aynen yansıtmaktadır. Ancak çevrim içi ortamda bugün var olan ve alıntı yapılan sayfanın yarın ortadan kalması ya da içeriğinin tanınmayacak şekilde değiştirilmiş olma olasılığı bulunmaktadır (Merriam, 2018, ss. 149,151). Topluluğun Instagram Türkiye (@suslukadinlarbisikletturu) hesabından 11 Ağustos 2022- 10 Ağustos 2023 tarihleri arasındaki mesajları MAXQDA¹ programının Pro 2020 versiyonu (web collector verisi) yüklenerek yine aynı program üzerinden veriler nitel içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Programdan veri çekmek ile ilgili araştırmaya dair sınırlılıklar da mevcuttur. Analiz programı Instagram verilerini çekmeyle ilgili iki seçenek sunmaktadır “Web Page” ve “Simplified Web Page”. Bu seçeneklerden “Web Page” gönderiyi paylaşılan görselle birlikte alma olanağı sağlamakta ancak, gönderinin altına eklenen açıklama metninin uzunluğuna göre bunu tamamıyla almak mümkün olmayabilmektedir. “Simplified Web Page” seçeneğinde ise gönderi görseli dışlanarak gönderide yer alan mesajın tamamı, beğeni ve yorumlar (kullanıcının gizliliğe izin verdiği ölçüde) bir belge halinde bilgisayara yüklenmesi yapılarak MAXQDA’da yer alan Web Collector Verisi aracılığıyla programa yüklenmektedir. Bu çalışmada belirtilen tarihler arasında resim ve video olarak paylaşılan toplam 80 gönderi mesajları bakımından inceleneceği için “Simplified Web Page” şeklinde çekilerek programda doküman olarak incelenmiştir.

Veri toplama ve kodlamanın aynı süreçte yapıldığı nitel içerik analizinde betimsel kodlama gerçekleştirilmiştir. Buna göre betimsel kodlama verideki bir pasajın temel konusunu bir kelime ya da kısa bir ifadeyle –genellikle isim olarak- özetler (MacQueen vd. 2008 den akt; Saldana, 2016, s. 98). Betimsel kodlama süreci tümevarım yöntemi tercih edilmiştir. Araştırmada kodlamaya geçmeden önce araştırma sorusu 1 ve 3 için literatürde yapılan benzer çalışmalardan da yararlanarak tema ve kategoriler oluşturulmuştur. Araştırma sorusu 2 için elde edilen verilerden konu teması altında tematik kodlama araştırmacı tarafından yapılmıştır. Çalışmada hiyerarşik kod alt modeli ve kod bulutu, oluşturulmuştur.

3.4. Araştırmada Geçerlilik ve Güvenirlilik

Araştırmada üzerinde durulan en önemli konulardan biri geçerlilik ve güvenilirlik ile ilgilidir. Nitel araştırmalarda, güvenilirlik genellikle veri setlerini birden fazla kollayıcının cevaplarındaki kararlılık anlamına gelmektedir (Creswell, 2013, s. 253).

Bu çalışmanın güvenilirlik ölçüsü aynı verinin alanda uzman farklı kişiler tarafından kodlanması ile sağlanmıştır. MAXQDA üzerine yüklenen veriler alanda uzman ikinci bir araştırmacı

¹ MAXQDA, nitel ve nicel verilerin sistematik olarak düzenlenmesini, analiz edilmesini ve değerlendirilmesini sağlayan bir bilgisayar yazılım programıdır (Dereli, 2023)

tarafından kodlanmış ve MAXQDA programında araştırmacıların yaptığı kodlamalar birleştirilmiştir. Kodlayıcılar arası uzlaşmaya dahil edilen belge üzerinde uzlaşma sağlamak adına kodlayıcılar bir araya gelerek aynı anlama gelen kodları ortak bir isim ile anlamlandırarak kodlayıcılar arasındaki uyum oranına bakılmıştır. Temaların kodlanmasında uyum derecesi %92 olarak gerçekleşmiş ve kodların güvenilirliği onaylanmıştır (bkz. Tablo 1).

		Kodlayıcı 1		
		1	0	
Kodlayıcı 2	1	a = 1240	b = 52	1292
	0	c = 55	0	55
		1295	52	1347

Tablo 1 Kodlamalar Arası Uyum Derecesi

$$P(\text{observed})=P_o=a/(a+b+c)=0.92$$

$$P(\text{chance})=P_c=1/\text{KodlarınSayısı}=1/253=0.00$$

$$\mathbf{Kappa=(P_o-P_c)/(1-P_c)=0.92}$$

Bölüm başına eşit olmayan sayıda kod mevcutsa veya değerlendirilecek yalnızca bir kod varsa:

$$P(\text{chance})=P_c=\text{KodlarınSayısı}/(\text{KodlarınSayısı}+1)^2=0.00$$

$$\mathbf{Kappa = (P_o - P_c) / (1 - P_c) = 0.92}$$

Çalışmanın geçerliliği konusundaki etmenlerde önemlidir. Geçerlilik, bir anlatımın ilişkili olduğu sosyal olguyu ne derece doğru bir şekilde temsil ettiğiyle ilgilidir. Çalışmada geçerliliği sağlamak için veri toplama aracı literatüre dayandırılarak oluşturulmuş ve böylelikle veri toplama aracı ve literatür arasında tutarlılık sağlanmıştır.

3.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Aktivist halkla ilişkiler aracı olarak sosyal medyanın nasıl kullandığının belirlenmesine dönük vaka çalışmasının yapıldığı bu araştırma tek bir vakayı incelediği için genellebilir değildir. Ayrıca çalışmada zamansal sınırlılıktan dolayı sosyal medya uygulaması olarak tek biri üzerinden ve belli bir zaman dilimi seçilerek analiz gerçekleştirilmiştir. Bunlar çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır.

4. Bulgular

4.1. SKBT'nin Kullandığı Sosyal Medya Hesaplarının Genel Görünümüne Yönelik Bulgular

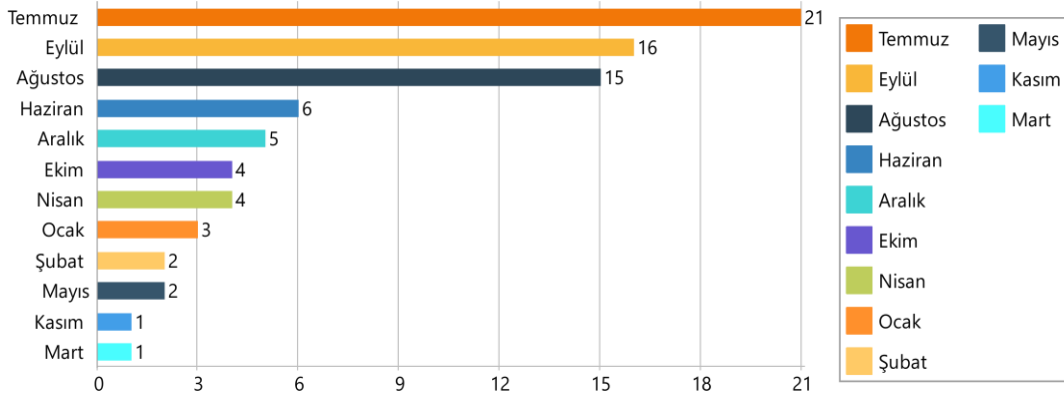
Araştırma sorularından ilki Süslü Kadınlar Bisiklet Turu (SKBT) topluluğunun kullandığı sosyal medya hesaplarının genel görünümünün nasıl olduğudur. Dolayısıyla SKBT'nin web sitesinden hangi sosyal medya hesaplarına link verildiği belirlenerek, bu hesaplar, hesaplara katılım tarihi, gönderi sayısı, takipçi ve takip edilen sayısı bakımından incelenmiştir. Buna göre SKBT, Facebook, Instagram, Twitter ve YouTube olmak üzere toplamda dört sosyal medya hesabına sahiptir. Ayrıca SKBT'nin sosyal medya Türkiye hesaplarının yanı sıra uluslararası alanda kullanılmak üzere İngilizce oluşturulmuş hesapları da bulunmaktadır. Hesaplara ait veriler Tablo

2’de yer almaktadır. Araştırma topluluğun Instagram Türkiye (Suslukadinlarbisikletturu) hesabı üzerinden gerçekleştirilmiştir.

	FACEBOOK		TWİTTER		INSTAGRAM		YOUTUBE	
								
	https://www.facebook.com/suslukadinlarbisikletturu/	https://www.facebook.com/fancywomenbikeride/	https://twitter.com/suslukadinlar	https://twitter.com/FWBROfficial	https://www.instagram.com/suslukadinlarbisikletturu	https://www.instagram.com/fancywomenbikeride/	https://www.youtube.com/channel/UCSfMpoOoZkhVbxijcR8KQQ	https://www.youtube.com/fancywomenbikeride719
KATILIM TARİHİ	25 Eylül 2015	18 Temmuz 2018	Mayıs 2015	Nisan 2022	Temmuz 2015	Temmuz 2018	23 Mayıs 2015	25 Ağustos 2021
TOP. GÖN. SAYISI (10.08.2023)	-----	-----	3459	519	998	409	14	3
TAKİPÇİ SAYISI	18.000	4200	2.517	305	16.954	4.906	77	2
TAKİP EDİLEN SAYISI	101	43	260	140	570	941	----	-----
WEB SİTESİ BAĞLANTI LINKİ	VAR/	VAR	VAR	VAR	YOK	VAR	VAR	YOK

Tablo 2 "Süslü Kadınlar Bisiklet Turu" Etkinliğinin Sosyal Medya Hesaplarının Genel Görünümü

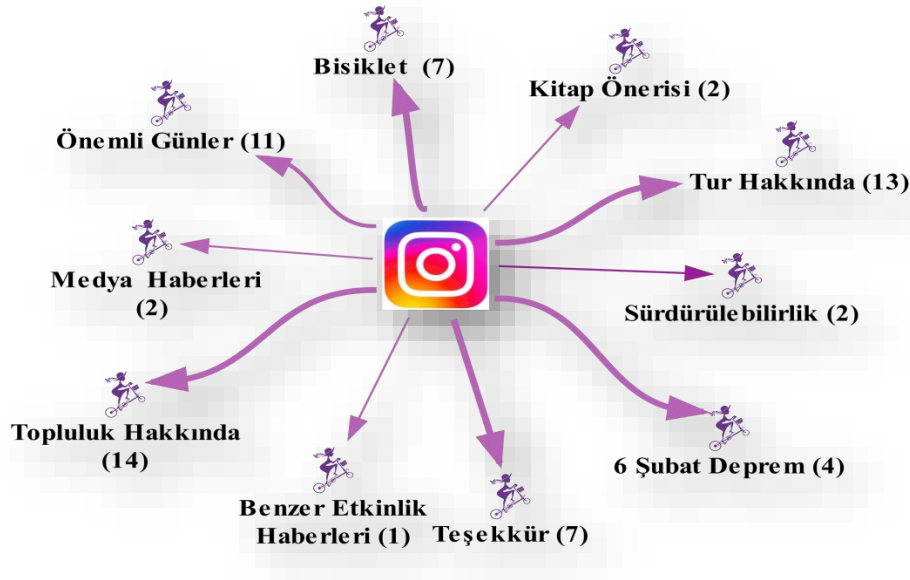
Tablo 2’de görüldüğü üzere, SKBT Instagram Türkiye sayfası Temmuz 2015 tarihinde oluşturulmuştur. 10.08.2023 tarihi itibarıyla toplam 998 gönderisi bulunan sayfanın 16.954 takipçi bulunmakta, 570 sayfada takip edilmektedir. Sosyal medya hesabında SKBT’nin resmi web sayfasına ait link bulunmamaktadır. Ancak resmi YouTube adresinin linki Instagram hesabında yer almaktadır. Araştırma kapsamında analiz edilen 11.08.2022- 10.08.2023 tarihleri arasında SKBT Instagram hesabından toplam 80 gönderi paylaşılmıştır. Yapılan paylaşımların aylara göre dağılımı Şekil 1’de yer almaktadır. Buna göre topluluğun en çok paylaşımı Temmuz, Eylül ve Ağustos aylarında yaptığı görülmektedir. Çünkü topluluk Türkiye ve Dünyada eş zamanlı olarak gerçekleştirdiği bisiklet turu etkinliğini her yıl Eylül ayında düzenlemekte, tur öncesi anı ve sonrasında farklı içerikteki mesajlarını hedef kitlelerine sosyal medya aracılığıyla iletmektedir.

Şekil 1 Instagram Gönderilerinin Aylara Göre Dağılımı

4.2. SKBT Instagram Türkiye Hesabından Yaptığı Paylaşımların Konusuna Yönelik Elde Edilen Bulgular

Araştırmada cevabı aranan ikinci soru SKBT Instagram Türkiye hesabından paylaştığı gönderilerde hangi konulara yer verildiğidir. 11.08.2022-10.08.2023 tarihleri arasında paylaşılan 80 gönderi içerdikleri konular bakımından incelenmiş ve tematik kodlama yapılmıştır. Yapılan analiz neticesinde Konular teması altında *bisiklet*, *kitap önerisi*, *tur hakkında*, *sürdürülebilirlik*, *6 Şubat depremleri*, *teşekkür*, *benzer etkinlik haberleri*, *topluluk hakkında*, *medya haberleri* ve *önemli günler* olmak üzere 10 kod belirlenmiştir. Konular temasına ait hiyerarşik alt kod modeli Şekil 2’de gösterilmektedir.

Şekil 2 Konular Temasına Ait Hiyerarşik Alt Kod Modeli

Konular temasına ait hiyerarşik alt kod modeli incelendiğinde paylaşımlarda yoğun olarak topluluk ve tur hakkındaki konuların yer aldığı bulgusu elde edilmiştir. Topluluğun ne zaman

ortaya çıktığı, amacının ne olduğu günümüzdeki durumuna ilişkin bilgiler, yapılan pek çok paylaşımın konusunu oluştururken, ayrıca her yıl Eylül ayında düzenledikleri bisiklet turuna katılımın nasıl olacağı, turun ne zaman ve nerelerde gerçekleşeceği, turda hangi kuralların uygulanacağı vb. birçok konuda paylaşımlar mevcuttur. Topluluk ve tur hakkında paylaşımlardan bazıları ise şöyledir:

❖ **Topluluk hakkında**

"Biz Kimiz? Biz 2013 yılından beri; bisiklet sürmenin kadınları özgürleştirdiğini hatırlatmak, kadınların bisikletli ulaşımı tercih etmesini teşvik etmek, dünya otomobilsiz kentler gününü kutlamak ve güvenli bisikletli ulaşım altyapısı talep etmek amacıyla her yıl Eylül ayının üçüncü Pazar günü yüzlerce şehirde binlerce katılımcı ile #birlikte pedallayan kadınlarız. 🌸"

"@suslukadınlarbisikletturu Venedik Pavé'de❤️ Canımız @pinarpinzuti sunumunda bizi anlattı ve dakikalarca alkışlandı. Gururla paylaşmak istedik. Türkiye'de çok duyulmasa da biz Birleşmiş Milletler tarafından ödüllendirildik..."

"Neden Süslü? Çünkü biz bisiklete herkesin binebildiğini, hatta çok güzel bindiğini, o da yetmezmiş gibi süslü püslü bindiğini göstermek istiyoruz. Çünkü görünür olmak istiyoruz. 🌸 Kadının görünürlüğünün, kamusal alanda hakkını talep edebilmesinin anahtarı olarak görüyoruz."

❖ **Tur hakkında**

"18 Eylül Pazar günü yapacağımız #SKBT turumuz için önemli açıklamalar: 1)!!!!Yavaş bir sürüş gerçekleştireceğiz, lütfen çocuklara, yeni sürücülere, uzun zamandan sonra ilk kez bisiklete bineceklere dikkat etmeyi ve anlayışlı olmayı unutmayalım. !!!!Rotamızda sizi zorlayan bölgeler olursa (rampa gibi) lütfen bisikletinizi elinize alıp yürümekten çekinmeyin. Amacımız daha çok kadını bisiklete binmesi için cesaretlendirmek ve bisiklet yollarına dikkat çekmek, kimseyle yarışmıyor sadece gülümsüyor ve el sallıyoruz 2) Turda herkes kendinden sorumludur. Biz valilik/kaymakamlık, emniyet izinlerimizi aldık. Turun arkasında ve önünde her yıl bize destek veren Emniyet Müdürlüğü personelleri olacak. Ama bisiklet sürerken kendi emniyetinizi sağlamalısınız. Kişisel tedbirlerinizi alınız. Bu sorumluluk bireye aittir. 3) Turda herhangi bir kıyafet zorunluluğu yok. BİREY olarak gelmelisiniz. Tercihleriniz size aittir. Bisikleti süslerken veya kıyafetinizde en dikkat etmeniz gereken şey SÜRÜŞ GÜVENLİĞİdir. Zincire dolanacak kıyafetler süsler sizi üzebilir dikkat! Kıyafetinizle, ayakkabınızla turdan önce prova yapmanızı öneririz. Tur günü rüzgâr olabilir kıyafet tercih ederken bunu aklınızda tutunuz. 4) Tura gelen herkesin medya ve fotoğrafçılar tarafından fotoğrafı çekiliyor. Bu fotoğrafların yıllarca farklı sayfalarda yer alacağını bilerek ve kabul ederek gelmelisiniz. Turdan sonra fotoğrafçılara bizlere fotoğrafta kötü çıktığınızı söyleyerek kaldırmamız konusunda baskı yapmayınız. Bunu bilerek geliniz. Medyada çikabileceğinizi hesaba katınız. Unutmayalım turda öncelikli olan, en önemli konu sağlıkla, güvenli bir sürüş gerçekleştirmektir. Sevgiler"

SKBT Instagram Türkiye hesabından paylaşılan mesajlarda 19 Mayıs, 8 Mart Kadınlar Günü vb. önemli günlerin yanı sıra etkinliğe ve topluluğa çeşitli şekillerde destek verenlere teşekkürlerin yer aldığı mesajlarda bulunmaktadır. Önemli günler ve teşekkür koduna ilişkin paylaşım örneklerinden bazıları şöyledir:

❖ **Önemli günler**

"Kadınların dünyayı değiştirme gücüne o kadar inanıyoruz ki...
#8martdünyakadınlargünü kutlu olsun"

"19 Mayıs BAŞLANGIÇTIR... 19 Mayıs HEYECANDIR... 19 Mayıs DEĞİŞİMDİR... 19 Mayıs DİRENMEKTİR... 19 Mayıs GENÇLİKTİR... Gençlere güveniyoruz ❤️ #19mayısatatürküanmagençlikvesporbayramı KUTLU OLSUN..... #skbt"

❖ **Teşekkür**

"@carraroturkiye ve @accellbisiklet bisiklete her yıl olduğu gibi bu yıl da bizleri yalnız bırakmadıkları için teşekkür ederiz."

"#SKBT Bu güzel tasarımı için @fatoscelebi_ & @artfatoscelebi 'ye çok teşekkürler! 😊"

"Mersin Büyükşehir Belediyesine ise kocaman bir teşekkür 🙏"

Bisikletin ne anlam ifade ettiği, bisiklet bakımı ve bisiklet tamirine ilişkin paylaşımlarda yapılmıştır. Bisiklet koduna ilişkin paylaşım örneklerinden bazıları şöyledir.

❖ **Bisiklet**

"Bisiklet bizim özgürlüğe açılan kanatlarımız! Çünkü biz #birlikte özgürlüğe pedallamayı çok seviyoruz. "Size bisiklet hakkında düşündüklerimi söyleyeyim. Bence, kadınları özgürleştirmede, dünyada başka her şeyden daha fazla katkısı olmuştur. Bisiklet kadınlara özgürlük ve kendine güven hissi verir. İki teker üzerinde geçen bir kadın gördüğümde durup keyifle seyredirim.. özgür, kısıtlanmamış kadınlığın resmi."

"Shimano, 31 Ağustos tarihine kadar SKBT katılımcılarına anlaşmalı Shimano Bayilerinde ücretsiz olarak bisiklet kontrolü hizmeti veriyor. Bu hizmetin içeriği ile ilgili bir hatırlatma ve bilgilendirme yapmak isteriz. Sizlere verilecek olan bu hizmet "Bisikletinizin Genel Kontrolü"dür. Bu hizmeti, bisikletinizin hem kısa hem uzun vadede sürüşe hazır olup olmadığı ve genel durumuna dair bilgi alabileceğiniz bir "Check-up" gibi düşünebilirsiniz."

SKBT Türkiye Instagram hesabından 6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş'ta meydana gelen depreme ilişkin paylaşımlarda mevcuttur. Bu paylaşımlar topluluğun depremden etkilenen üyelerine destek mesajlarının yanı sıra başka şehirlerdeki temsilcilerinin depremden kadınlara yönelik yapılan yardım organizasyonlarını içermektedir. 6 Şubat deprem koduyla ilgili örnekler şunlardır:

❖ **6 Şubat Depremi**

"ANTAKYA SÜSLÜLERİMİZE SAYGIYLA... 2022 YILINDAKİ TURUMUZDAN... BİZ ÇOK ÜZGÜNÜZ..."

"@suslukadınlar silopi temsilcimiz Gurbet'imiz, @silopibld, İtfaiye Birimi ve bir grup girişimci ile beraber deprem bölgesindeki kadınlara özel bir tur ile 17

Şubat'ta yola çıkacaklar. Durak yerlerini biz de paylaşarak kendilerine destek vereceğiz. Bu düşünce tüm depremzede kadınlara iyi gelecek. Çok teşekkürler fikrin sahipleri ve hayata geçiren emek harcayan herkes!"

SKBT Instagram hesabından yapılan paylaşımlarda yoğun olmamakla birlikte kitap önerisi, medyada toplulukla ilgili çıkan haberler, sürdürülebilirlik ve topluluğun amaçlarına benzer amaçlarla diğer ülkelerde düzenlenen etkinlikleri içeren gönderilerde bulunmaktadır. Bu kodlara ait örnekler şu şekildedir:

❖ **Kitap önerisi**

"FAHRRADUTOPIEN (Bisiklet ütopyaları) kitabı bisiklet üzerinden düşünür ve hareketlilik araştırmalarına yönelik mevcut yaklaşımları medya ve kültürel çalışmalardan gelen bakış açılarıyla tamamlar. Kitabın odak noktası bisiklet filmleri ve vlog'ları, sanal gerçeklik ve bisiklet, bisiklet kolektifleri ve feminizmdir. Kitapta Süslü Kadınlar Bisiklet Turu ve medyanın aktivizm üzerindeki etkisine adanmış bir bölüm var"

❖ **Sürdürülebilirlik**

"Sürdürülebilir bir kent, bisikletli ulaşımı teşvik eden, yeşil alanlara sahip, çevreye duyarlı altyapı ve politikalarıyla yaşayanlarına sağlıklı ve yaşanabilir bir çevre sunan bir kenttir."

❖ **Medya Haberleri**

"Hürriyet Gazetesi'nde Vazgeçmeyen Kadınlar köşesinde Süslü Kadınlar Bisiklet Turu, Sema ve Pınar var 🌸 röportaj için Ece Çelik'e çok teşekkür ederiz.""
"Süslü Kadınlar Bisiklet Turu gönüllüleri #ÇağlaileYeniBirGün stüdyosunda."

❖ **Benzer etkinlikler**

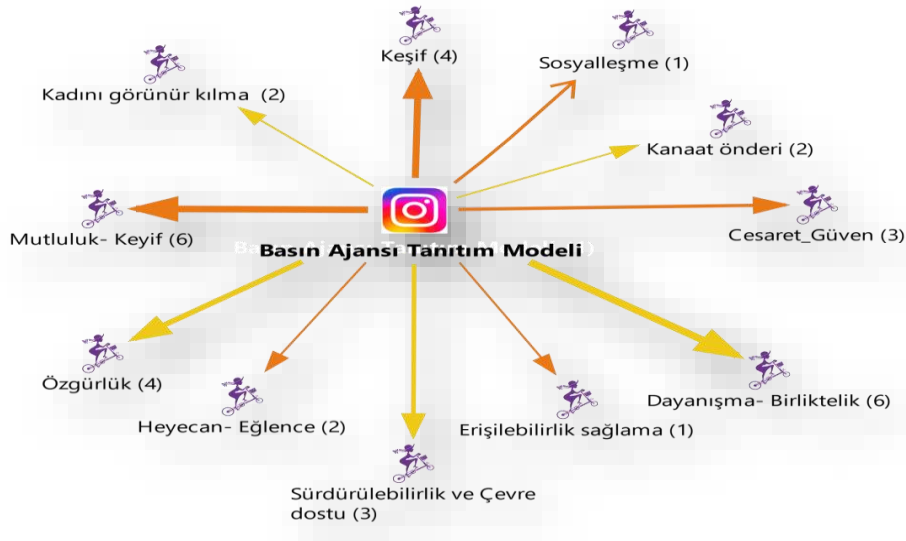
"Tokyo'da her pazar İmparatorluk Sarayı'nın etrafındaki caddeler motorlu taşıtlara kapatılıyor. İnsanlar havayı kirletmeden, ses çıkarmadan şehrin göbeğinin tadını çıkarıyor. Her pazar bizde de böyle olsa keşke"

4.3.SKBT Instagram Türkiye Hesabından Yaptığı Paylaşımların Halkla İlişkiler Modelleri Temasına Yönelik Bulgular

Araştırmada cevabı aranan üçüncü soru SKBT'nin Instagram Türkiye paylaşım içeriklerinin halkla ilişkiler modelleri bakımından hangisi ile açıklanabilirliği. Halkla ilişkiler modelleri teması altında Grunig ve Hunt'ın ortaya koyduğu dört model basın ajansı tanıtım modeli, kamuoyunu bilgilendirme modeli, iki yönlü asimetrik model ve iki yönlü simetrik model esas alınmıştır. Ayrıca Waters ve Jamal (Waters ve Jamal, 2011)'in araştırmalarında oluşturdukları kod şemasından faydalanılmıştır.

➤ **Basın Ajansı Tanıtım Modeli**

Basın Ajansı tanım modeli kategorisine ait hiyerarşik alt kod modeli şekil 3'te yer almaktadır. Buna göre SKBT Instagram paylaşımlarında kadınların bisiklete binmelerini yaygınlaştırmak ve her yıl eylül ayında yaptıkları bisiklet turu etkinliğine katılım sağlamaya ikna etmek için kamuoyunun dikkati çekebilmek adına **mutluluk-keyif, dayanışma-birliktelik, özgürlük, keşif, cesaret-güven, sürdürülebilirlik-çevre dostu, heyecan-eğlence, kadını görünür kılma, kanaat önderi, erişilebilirlik sağlama ve sosyalleşme** olmak üzere 11 kod ortaya çıkmıştır.

Şekil 3 Basın Ajansı Tanıtım Modeli -Hiyerarşik Alt Kod Modeli

SKBT Instagram paylaşımlarında kadınların bisiklete binmesini yaygınlaştırmak için mesajlarında bisiklete binmenin çevre dostu, sürdürülebilir bir ulaşım aracı olduğunu vurgulayarak bireylerde hassasiyet oluşturma yoluna gidilmiştir. Ayrıca bisiklete binmenin keyif verici ve özgürleştirici yönleri de vurgulanmıştır. Bisikletle yapılan ulaşımlarda yeniliklerin keşfedilebileceği ve kadınların dayanışma ve birliktelik sağlamasının yolunun da bisiklet ulaşım aracının kullanımı ile sağlanabileceği iletilerde yer almaktadır. Tüm bu duygusal noktalar kadınların bisiklet kullanmaya ikna etmektir. Böylece toplum hem toplumsal hayatta kadını görünür kılmak hem de bisiklet kullanımıyla ilgili politikaların oluşmasında etki yaratmak istemektedir. Alt kodlarla ilgili paylaşılan örnekler ise şu şekildedir:

❖ **Dayanışma- Birliktelik**

"Günaydın bisiklet ve doğaseverler! Bu Pazar günü bisikletinizle ve sevdiklerinizle #birlikte doğada vakit geçirmeye ne dersiniz?"

". Bayram coşkusunu hissetmek ve enerjimizi sevdiklerimizle paylaşmak için #birlikte pedal çevirmeye ne dersiniz?"

"Çünkü #birlikte daha güzeldir. ❤️🌸"

❖ **Keşif**

"Her gün gittiğiniz yolu bir de bisikletle gitmeyi hiç denediniz mi? Daha önce göremediğiniz ne kadar detay olduğuna inanamayacaksınız! □ Siz de bu hafta sonu yaşadığınız şehri sevdiklerinizle #birlikte bisikletle yeniden keşfetmeye ne dersiniz?"

❖ **Cesaret-Güven**

"Bisiklet kadınlara özgürlük ve kendine güven hissi verir."

❖ **Mutluluk -Keyif**

"Bugün Dünya Emoji Günü ve bizim için en güzel emoji bisiklet! Çünkü yüzümüzü en çok o güldürüyor. 🌸"

"Bisiklet, ulaşımda çevre dostu ve sürdürülebilir bir seçenektir. Ve tabi ki en keyifli ulaşım aracıdır!"

"Böylece günlük kıyafetlerimizle işimize/okulumuza bisikletle gitmek sadece çevre dostu bir seçenek olmakla kalmayacak, aynı zamanda bizlere keyifli ve özgürleştirici ulaşım deneyimi sunacaktır"

❖ **Heyecan- Eğlence**

"Ay sadece 90 gün kaldı ✨ Yine birlikte şarkılar söyleyerek bisiklet süreceğiz. Biz bunu 2013'den beri her yıl eylül ayının üçüncü pazar günü yapıyoruz. Yoksa sen hala hiç süslü kadınlar bisiklet turuna katılmadın mı? Bu yıl etkinliğimizi sakın kaçıрма."

❖ **Sürdürülebilirlik-Çevre Dostu**

"Böylece günlük kıyafetlerimizle işimize/okulumuza bisikletle gitmek sadece çevre dostu bir seçenek olmakla kalmayacak, aynı zamanda bizlere keyifli ve özgürleştirici ulaşım deneyimi sunacaktır."

"Çevirdiğin her pedal ile #birlikte iklim krizine dur demek mümkün. 🌱 İklim krizi, fosil yakıtlara dayalı ulaşım sistemlerini azaltarak ve bisiklet gibi sürdürülebilir alternatiflere yönelerek çözülebilir. O halde iklim krizine dur demek için sen de bize katıl; iklimi çevirme, pedalı çevir!"

❖ **Kadını görünür kılma**

"Bisiklete binmek, kadınların toplumda görünür hale gelmesinin ve özellikle şehirle etkileşim halinde olmasının en keyifli yolu"

❖ **Erişilebilirlik sağlama**

"Bisikletler yaşadığımız şehri keşfetme sürecinde sürekli değişip dönüşen kamusal alanları deneyimlemek ve "erişilebilirliğin" ne olduğuna dair pratik kazanmak için harika bir fırsat sunar."

❖ **Özgürlük**

"Bisiklet bizim özgürlüğe açılan kanatlarımız! Çünkü biz #birlikte özgürlüğe pedallamayı çok seviyoruz. "Size bisiklet hakkında düşündüklerimi söyleyeyim. Bence, kadınları özgürleştirmede, dünyada başka her şeyden daha fazla katkısı olmuştur. Bisiklet kadınlara özgürlük ve kendine güven hissi verir. İki teker üzerinde geçen bir kadın gördüğümde durup keyifle seyredirim.. özgür, kısıtlanmamış kadınlığın resmi"

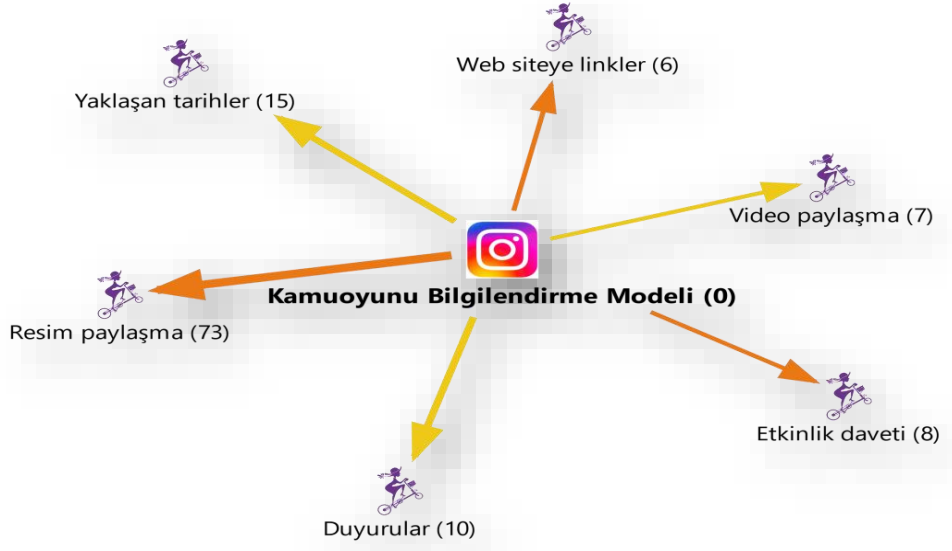
SKBT paylaşımlarda tur etkinliğine katılıma ikna etmede kanaat önderlerinden de yararlanmıştı. Yoğun olmamakla birlikte ünlü isimden etkinlik davet mesajı paylaşılmıştır.

❖ **Kanaat önderi**

"@alicanyucesoy Süslü Kadınlar Bisiklet Turumuza davet eder de kaçırır mıyız? 😊"

➤ **Kamuoyunu Bilgilendirme Modeli**

SKBT Instagram hesabında analiz edilen gönderilen kamuoyu bilgilendirme modeli kategorisinde alt kodları şekil 4’te yer almaktadır. Buna göre resim paylaşma, video paylaşma, yaklaşan tarihler, duyurular, etkinlik daveti ve web siteye linkler olmak üzere toplam 6 kod ortaya çıkmıştır. Kodlara ait örnekler şu şekildedir:

Şekil 4 Kamuoyunu Bilgilendirme Modeli- Hiyerarşik Alt Kod Modeli

Instagram, fotoğraf ve video gibi görsellerle paylaşım yapma olanağı sağlayan bir ara yüze sahiptir. Bu sebeple özellikle görsellerle kamuoyunu bilgilendirmek ve etkilemek için Instagram kullanıcılarına önemli avantajlar sağlamaktadır. SKBT Instagram sayfasında analizi gerçekleştirilen 80 gönderiden 73 fotoğraf-resimden oluşurken 7 gönderi video şeklinde paylaşılmıştır. Paylaşılan fotoğrafların hemen hemen hepsinde “kadın ve bisiklet” kullanımı yer alırken, birçoğunda o yılki düzenlenecek bisiklet turu etkinliğinin tarihide yer almaktadır. Ayrıca 19 Mayıs, 8 Mart Dünya Kadınlar Günü vb. önemli günlerde paylaşılan gönderilere eşlik eden görsellerde bisiklet ve kadın figürü yer almaktadır. Kamuoyunu bilgilendirmek amacıyla video olarak paylaşılan içeriklerde ise o yılki düzenlenecek etkinliğe topluluğun üyeleri tarafından çekilen davet videoları bulunmaktadır. Fotoğraf ve video paylaşma ilişkin örnekler şu şekildedir:

❖ Fotoğraf paylaşma

Resim 1. Instagram Hesabında Paylaşılan Gönderilere Ait Resim ve Fotoğraf Örnekleri

❖ Video paylaşma

Resim 2 Instagram Hesabında Paylaşılan Gönderilere Video Örnekleri

SKBT Instagram hesabında topluluğun amaçları hakkında ve tur etkinliğine yönelik kamuoyunun bilgilendirilmesine yönelik SKBT resmi web sitesine yönelik linkler de paylaşılmıştır. SKBT web sitesine linkler koduna yönelik örnekler şu şekildedir:

❖ Web sitesine linkler

"Etkinliklerimiz ile ilgili bilgi web sitemizde.

<https://www.suslukadinlarbisikletturu.com/etkinlikler/>"

"Sen de yaşadığın yerdeki etkinliği web sitemiz www.suslukadinlarbisikletturu.com 'dan takip etmeyi unutma"

"Anlaşmalı yetkili bayilerin listesi ve iletişim bilgileri için şurayı ziyaret edebilirsiniz: <https://www.suslukadinlarbisikletturu.com/partner/>"

SKBT Instagram hesabından topluluğun faaliyetlerine ilişkin duyurularda kamuoyunun bilgilendirilmesi amacıyla paylaşılmıştır. Bu paylaşımlarda topluluğun katılacağı tv programlarının tarih ve saatleri, bisiklet turu etkinliğine destek verenler ve bisiklet turuna katılımı ilgili bilgiler yer almaktadır. Ayrıca SKBT paylaşımlarında yaklaşan etkinliklerinin tarihleri de yer almaktadır. Kamuoyunu bilgilendirme kategorisine ait duyurular ve yaklaşan tarihler kodlarına ilişkin örnekler şu şekildedir:

❖ Duyurular

"Bu Cuma sabahı @foxtv ekranları daha da renklenecek. Cuma sabahı @caglasikel in programında, canlı yayında @suslukadınlarbisikletturu temsilcileri ve katılımcıları bisikletleriyle rengarenk çiçekleriyle, gülümsemeleriyle stüdyoda olacak. Kaçırmayınız! 🌸👏"

"Dayanışma ruhuyla büyüyen Süslü Kadınlar Bisiklet Turu'nun bu yıl ilk kez destekçileri var; VitesimShimano @vitesimshimano kampanyası ile Shimano @shimanoturkiye ve Aktif Yaşam Derneği @aktifyasam 🌸 VitesimShimano kampanyası bisikletin sadece spor ve performans amaçlı değil, şehir ve toplum kültürünün bir parçası olarak her seviyeden kullanıcının ulaşabileceği Shimano kalitesindeki ekipmanlar ile uzun soluklu bir bisiklet kültürü oluşturmasını ve yayılmasını hedefliyor. Gündelik hayatta fiziksel aktivitenin yaygınlaşması ve toplumda aktif yaşam tarzının benimsenmesine katkıda bulunmak amacıyla yola çıkan ve bu amaçla 2008 yılından beri bilgi ve proje üreten Aktif Yaşam Derneği ise, uzun yıllardır sahip olduğu gündelik yaşamda ve ulaşımda bisiklet tecrübesi ve bilgisini buraya taşıyor"

❖ **Yaklaşan tarihler**

"Yaşanabilir Bir Kent İçin 17 Eylül'de Süslü Kadınlar Bisiklet Turu'na Geri Sayım Başladı!"

"Ulaşımda Bisiklet İçin 17 Eylül'de Süslü Kadınlar Bisiklet Turu'na Geri Sayımdayız,

"Pazar günü Süslü Kadınlar Bisiklet Turu var"

"18 Eylül'de yollarda olacağız..."

Kamuoyunu bilgilendirme kategorisine ait son kod etkinlik davetidir. SKBT Instagram paylaşımlarında yoğun olarak her yıl Dünya Otomobilsiz Kentler Günü'nde düzenlediği bisiklet turuna yönelik davet bilgileri yer almaktadır. Etkinlik daveti koduna ilişkin örnekler şu şekildedir:

❖ **Etkinlik Daveti**

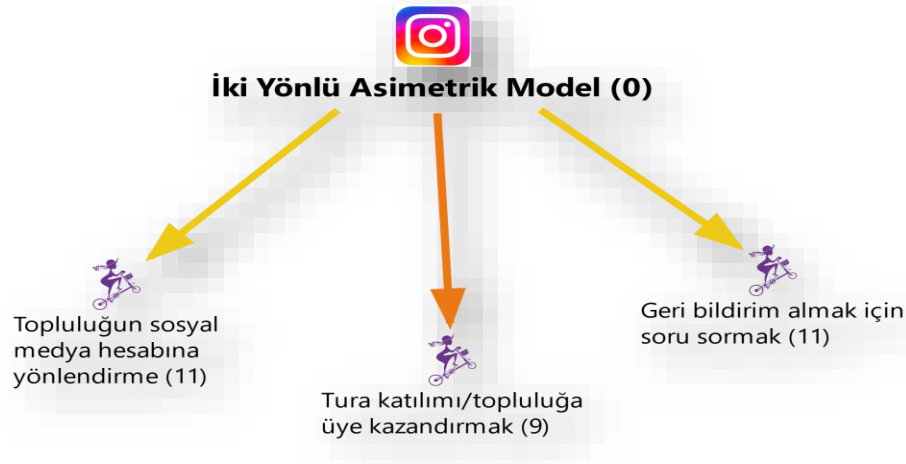
"17 Eylül'deki #skbt turumuz için hazırlıklarımızı titizlikle sürdürüyoruz ve sizleri de bu heyecanlı yolculuğa davet etmek istiyoruz."

"Bu yıl yine renklerin peşindeyiz eğer sen gelmezsen bir renk az oluruz. Arkadaşlarını al, bisikletini süsle ve gel."

"İzmir Süslü Kadınlar Bisiklet Turu katılımcılarımızdan Bahar Hanım'ın @biyarr size bir mesajı var! Seni de 17 Eylül Pazar günü Süslü Kadınlar Bisiklet Turu'na bekliyoruz! Çünkü #birlikte daha güzeliz. ❤️🌸"

➤ **İki Yönlü Asimetrik Modeli**

SKBT Instagram paylaşımlarında iki yönlü asimetrik model kategorisine ait hiyerarşik alt kod modeli şekil 5'te yer almaktadır. Buna göre topluluğun sosyal medya hesabına yönlendirme, geri bildirim almak soru sormak ve tura katılım-topluluğa üye kazandırmak olmak üzere toplam 3 kod iki yönlü asimetrik model kategorisinde ortaya çıkmıştır.

Şekil 5 İki Yönlü Asimetrik Modeli- Hiyerarşik Alt Kod Modeli

SKBT Instagram paylaşımlarında topluluğun Türkiye'deki şehirlerde bulunan temsilcilerine ait Instagram hesaplarına ve SKBT resmi Youtube hesabına takipçiler yönlendirilmiştir. Takipçilerden çeşitli bilgiler almak için soruların sorulduğu paylaşımların yanı sıra topluluğa ve etkinliğine katılımda takipçileri ikna etmek içinde paylaşımlar yapılmıştır. yapılan paylaşımlarla ilgili örnekler şu şekildedir:

❖ **Topluluğun sosyal medya hesabına yönlendirme**

"ADIYAMAN □ □ ♥♥ Etkinlik fotoğraf ve videolari için lütfen bu hesabı takip edin @adymnskbt"

"Yurtdışındaki etkinliklerimiz için @fancywomenbikeride hesabımızı takibe alabilirsin

"VIDEO #izmir SKBT YouTube kanalımızı takibe alın,"

❖ **Tura katılımı/ Topluluğa üye kazandırmak**

"O halde iklim krizine dur demek için sen de bize katıl!"

"Sen yoksan bir renk eksiziz ☺"

"Siz de bu hareketin bir parçası olmak isterseniz, bizi sosyal medya hesaplarımızdan takip edebilirsiniz. Haydi, bu muhteşem yolculuğa beraber çıkalım! ☺"

"Biz heyecanla hazırlıklarımıza devam ederken siz de katkıda bulunmak ve turun etkisinin daha çok kişiye ulaşmasını sağlamak ister misiniz? O zaman haydi: 1-Süslü Kadınlar Bisiklet Turu'nu takvime not alın, 2-Dostlarınıza haber verin, onlar da 17 Eylül'de başka plan yapmasınlar, 3-Eylül'e kadar ayda bir kez işe bisikletle gidin ve iş yerinde bisikletin bir ulaşım aracı olduğunu anlatın/ gösterin 4-Apartman sakinleri ile konuşup güvenli bir bisiklet park alanı ayarlayın, 5-Bisiklete binmeyen bir arkadaşınıza bir hafta sonu vakit ayırın ve onunla pratik yapın, 6-Sosyal medyada bisikletli fotoğraflarınıza #birlikte ve #skbt2023 etiketlerini ekleyin. 7- Tüm yaptıklarınızı sosyal medya üzerinden bizimle paylaşın, bisikletli yaşamı daha görünür kılalım! Paylaşımlarınızı bekliyoruz!"

❖ **Geri bildirim almak için soru sormak**

"Peki siz ulaşımda en sık hangi aracı kullanıyorsunuz?"

"Bu yılki etkinlik tarihimiz 17 Eylül Pazar gününü takvime kaydettiniz değil mi?"

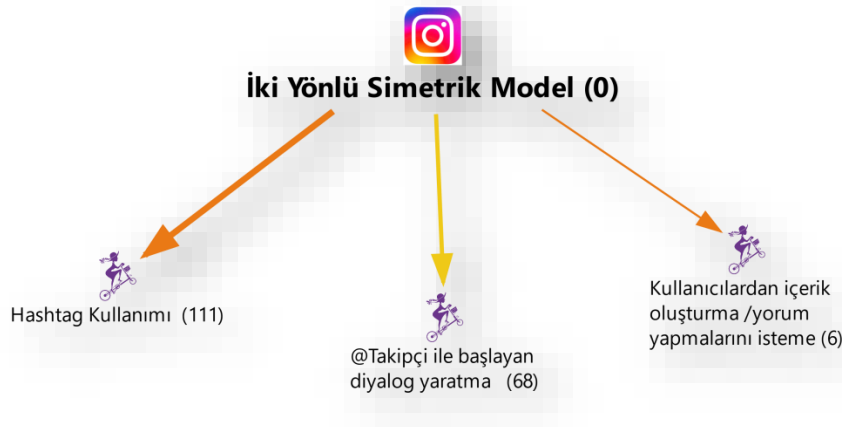
"Peki ya senin en sevdiğin emoji hangileri? Yorumlarda buluşalım"

"Onlarla birlikte gülüşlerle dolu, keşif dolu bir yolculuğa çıkmaya hazır mısınız?"

"Yoksa sen hala hiç süslü kadınlar bisiklet turuna katılmadın mı?"

➤ İki Yönlü Simetrik Modeli

SKBT Instagram paylaşımlarında iki yönlü simetrik model kategorisine ait hiyerarşik alt kod modeli şekil 6'da yer almaktadır Buna göre *hashtag kullanımı*, *@takipçi ile başlayan diyalog yaratma* ve *kullanıcılardan yorum yapmaları/içerik oluşturmalarını isteme* olmak üzere 3 alt kod ortaya çıkmıştır.

Şekil 6 İki Yönlü Simetrik Model-Hiyerarşik Alt Kod Modeli

Hashtag kullanımı @takipçi ile başlayan diyalog yaratma ve kullanıcılardan kendi içeriklerini oluşturma/ yorum yapmalarını isteme alt kodlarına ilişkin örnekler şu şekildedir:

Hashtag kullanımı

"#birlikte" "#19mayısataürküanmagençlikvesporbayramı"
"#otomobilsizpazar" "#skbt" "#süslükadınlarbisikletturu"
"#mustafakemalatatürk" "#youtube" "#birlikte" "#skbt2023"
"#VitesimShimano" "#teşekkürler" "#SKBT" "#bizrenklerinpesindeyiz"
"#SüslüKadınlarBisikletTuru" "#18EylülPazar"

SKBT Instagram paylaşımlarında yoğun olarak hashtag kullanımı söz konusudur. Hashtag kullanımı topluluğun takipçileri ile diyalog yaratmasında etkili olmaktadır. Topluluğun takipçileri tarafından paylaşılan gönderilerde aynı Hashtag kullanımı söz konusu olduğunda topluluk ve takipçi arasında ortak paylaşımlar olacağı için topluluğun üyeleri ile ilişki kurması ve sürdürmesi noktasında önem taşımaktadır.

❖ **Kullanıcılardan içerik oluşturma /yorum yapmalarını isteme**

"ŞEHRİNİZDE TURUMUZ YOKSA 18 EYLÜL'DE SÜSLÜ BİSİKLETLERİNİZLE FOTOĞRAFİNIZI PAYLAŞIN BİZİ ETİKETLEYİN BİZ DE SİZİ PAYLAŞALIM"

"Bugün bisikletinle keşfettiğin manzarayı " @suslukadinlarbisikletturu hesabımızı etiketleyerek" Instagram hikayene ekle, biz de hesabımızda paylaşalım ki manzaranın keyfine hep #birlikte varalım"

"Sen de sorularını ve merak ettiklerini yorumlarda bizimle paylaş, birbirimizi tanıyalım!"

"Tüm yaptıklarınızı sosyal medya üzerinden bizimle paylaşın, bisikletli yaşamı daha görünür kılalım! Paylaşmalarınızı bekliyoruz!"

"Haydi bugün bisikletinle fotoğrafını @suslukadinlarbisikletturu hesabımızı etiketleyerek Instagram hikayene ekle, biz de paylaşalım!"

Paylaşılarda kullanıcıların kendi içerikleri oluşturarak topluluk sayfası etiketiyle paylaşması ve ya gönderi altına yorum yapmaları noktasında topluluk- takipçi ilişkisinin daha güçlü oluşması sağlanmaya çalışılmıştır.

❖ @Takipçi ile başlayan diyalog yaratma

"Sevgili Süslümüz @biyarr da herkesi turumuza davet ediyor ♥"

"@canyucelizmir" "@gunlukkarsiyaka" "@vecihiphotography"

"Bu Cuma sabahı @foxtv ekranları daha da renklenecek. Cuma sabahı @caglasikel in programında, canlı yayında @suslukadinlarbisikletturu temsilcileri ve katılımcıları bisikletleriyle rengarenk çiçekleriyle, gülümsemeleriyle stüdyoda olacak.

Görsel @artfatoscelebi @fatoscelebi_ @suslukadinlarsakarya

Takipçi ve kullanıcılarla diyalog oluşturmada önemli bir unsurda topluluğun Instagram paylaşımlarında @takipçi kullanımının olmasıdır. SKBT Instagram paylaşımlarında hem gönderi içerisinde hem de gönderinin sonuna içerikle ilintili olarak @takipçi kullanımı yoğun şekilde gerçekleşmiştir.

@Takipçi ile başlayan diyalog yaratma

Şekil 7 Halkla İlişkiler Modelleri Kod Bulutu

Sonuç

Aktivizm ile geçmişi çok uzun bir zamana dayanan halkla ilişkilerin aktivist gruplar tarafından uygulanması aktivist halkla ilişkiler olarak tanımlanmaktadır. Günümüzde, varlıklarını sürdürürebilmek için medyada yer alma ve kilit kitlelerden destek alma mücadelesi veren aktivist grupların geleneksel medya bekçilerini atarak mesajlarını ucuz ve hızlı bir şekilde iletebilme noktasında sosyal medya etkin bir araç olmuştur. Aktivist halkla ilişkiler faaliyetleri kapsamında sosyal medyanın nasıl bir işlevinin olduğunun ortaya koyulduğu bu çalışmada herhangi bir kuruluşa bağlı olmayan ve internet üzerinden örgütlenerek oluşan “Süslü Kadınlar Bisiklet Turu (SKBT)” topluluğunun resmi sosyal medya hesaplarından olan Instagram hesabı incelenmiştir.

SKBT topluluğunun sosyal medya hesaplarının genel görünümüne bakıldığında topluluğun hem ulusal hem de uluslararası alanda Facebook, Twitter, Instagram ve Youtube mecralarını kullanmakta olduğu ancak Instagram ve facebook kullanımının diğerlerine göre daha aktif olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

SKBT topluluğunun halkla ilişkiler uygulayıcıları gibi sosyal medya aracını halkla ilişkiler faaliyetleri kapsamında kullandığı ulaşılan bir diğer sonuçtur. SKBT Instagram sayfasında paylaşılan içeriklerde her yıl düzenledikleri bisiklet turuna ilişkin duyuru niteliğindeki paylaşımların yanısıra, aktivist topluluğunun oluşum amaçlarını içeren bilgilendirici paylaşımların olması halkla ilişkilerin bilgilendirici işlevini kullandığını desteklemektedir. Aktivist topluluk, toplumsal olarak kadınların kamusal alanda görünürlüğünü artırma çabalarının yanında günlük hayatın bir parçası olarak bisiklet binme farkındalığını artırma çabası gütmüştür. Bu doğrultuda “bisiklete binmenin faydaları” ve “bisiklete binmenin öğrenimi” gibi davranış değişikliği geliştirmeye dönük mesajları sosyal medya hesaplarından iletmişlerdir. Bu sonuçla aktivist örgütlerin görünürlüğünü ve gücünü arttıran sosyal medyayı hem hız hem de finansal yönden sağladığı avantajların yanısıra kampanyaları duyurma, bilgilendirme, bilgi verme, destekçilerle etkileşim gibi amaçlar doğrultusunda da kullanılmaktadır.

SKBT Instagram paylaşımlarında iki yönlü simetrik model bakımından daha yoğun kullanım olduğu görülmektedir. Halkla ilişkiler modelleri kategorisine ait kod bulutu bu görüşü destekleyici niteliktedir (bkz. Şekil 7). Kod bulutunda da görüldüğü üzere kamuoyu destek ve görüşlerini kazanmak, uzun süreli ilişki oluşturmak için SKBT Instagram mecrası kullanılmaktadır. Bununla birlikte çevre ve kadın üzerine kamuoyunda farkındalık ve bilinç oluşturmak için dikkat çekici ve gündem oluşturu bir etkinlikte bulunan topluluğun Instagram sosyal medya hesabıyla da bir halkla ilişkiler uygulayıcısının yaptığı kamyonu bilgilendirme, geri bildirim alma gibi iletişimsel eylemlerde bulunmaktadır. Aktivist halkla ilişkilerin aktivist gruplara yönelik kurumlar tarafından uygulanan halkla ilişkiler eylemlerinin dışında aktivistlerce uygulanan halkla ilişkiler strateji ve taktikleri olduğunun desteklenmesi bakımından bu çalışmada elde edilen sonuçlar önem arz etmektedir. Ancak bu görüşün yaygın kabul görmesi aktivist gruplarca uygulanan halkla ilişkiler faaliyetlerinin ele alındığı örneklerin çoğaltılmasıyla mümkündür.

Aktivist halkla ilişkiler kavramının toplumsal boyutunun vurgulandığı bu çalışmada temsili olmayan sınırlı sayıda vaka incelenmiştir. Gelecek araştırmalarda aktivist halkla ilişkiler aracı olarak sosyal medya kullanımının nasıl bir işlevi olduğunun yanı sıra aktivistlerin amaçlarına ulaşmada sosyal medyanın etkisi ve aktivist oluşuma yönelik desteğin artırılmasında nasıl kullanılacağına belirlenmesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Allagui, I. (2017). Towards organisational activism in the UAE: A case study approach. *Public Relations Review*, 43(1), 258–266. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2016.12.007>
- Aydınoglu, Ö., ve Susur, M. (2021). Destek Olmak Veya Ol(a)Mamak: Marka Aktivizmi Bağlamında Bir Değerlendirme. *Erciyes İletişim Dergisi*, 8(2), 847–869. <https://doi.org/10.17680/ERCIYESILETISIM.895504>
- Çetinkaya, A., ve Dondurucu, Z. B. (2022). Twitter’da Otantik Marka Aktivizmi Faaliyetlerinin Halkla İlişkiler Perspektifinden Analizi: Ben&Jerry’s ve Patagonia Örneği. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi, Özel Sayı*, 73–103. <https://doi.org/10.17829/turcom.1019457>
- Ciszek, E. L. (2015). Bridging the gap: Mapping the relationship between activism and public relations. *Public Relations Review*, 41(4), 447–455. <https://doi.org/10.1016/J.PUBREV.2015.05.016>
- Ciszek, E. L., ve Valenti, J. J. (2016). Digital activism: How social media and dissensus inform theory and practice. *Public Relations Review*, 42, 314–321. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2016.02.002>
- Coombs, W. T., ve Holladay, S. J. (2010). *PR strategy and application : Managing influence*. Wiley-Blackwell.
- Coombs, W. T., ve Holladay, S. J. (2014). *It’s Not Just PR: Public Relations in Society* (Second edi). Wiley Blackwell.
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Yaklaşımına göre nitel Araştırma ve Araştırma Deseni* (3. baskı). Siyasal Kitabevi.
- Demetrious, K. (2013). Public relations, activism, and social change: Speaking up. İçinde *Routledge*. Taylor and Francis. <https://doi.org/10.4324/9780203078440>
- Demetrious, K. (2019). ‘Energy wars’: Global PR and public debate in the 21st century. *Public Relations Inquiry*, 8(1), 7–22. <https://doi.org/10.1177/2046147X18804283>
- Dereli, A. B. (2023). MAXQDA: Yaratıcı Veri Analizi Üzerine Notlar. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 149–152. <https://doi.org/10.53495/E-KIAD.1319405>
- Durmuş, Y. (2023). Aktivist oluşumların sosyal medya kullanımında halkla ilişkiler modelleri ve diyalojik ilkelerin kullanımı: Amnesty Türkiye ve Amnesty İngiltere Örneği. *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 162–177.
- Edwards, B., ve McCarthy, J. D. (2004). Strategy Matters: The Contingent Value of Social Capital in the Survival of Local Social Movement Organizations. *Oxford University Press*, 83(2), 621–651.
- Grunig, J. E., Grunig, L. A., Sriramesh, K., Huang, Y.-H., ve Lyra, A. (1995). Models of Public Relations in an International Setting. *Article in Journal of Public Relations Research*, 7(3), 163–186. https://doi.org/10.1207/s1532754xjpr0703_01
- Grunig, J. E., ve Hunt, T. (1984). *Managing Public Relations*. CBS College Publishing.

- Holtzhausen, D. R. (2007). Activism. İçinde E. L. Toth (Ed.), *The Future of Excellence in Public Relations and Communication Management: Challenges for the Next Generation* (ss. 357–379). Lawrence Erlbaum Associates., <https://doi.org/10.4324/9781410613967>
- Honda, L. P. (2016). Motivations for activists' participation in the 'it gets better project'. *Public Relations Inquiry*, 5(3), 253–276. <https://doi.org/10.1177/2046147X15625710>
- Kirschenbaum, A. (2004). Generic sources of disaster communities: a social network approach. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 24(11), 94–129.
- Merriam, S. B. (2018). *Nitel Araştırma- Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Mertol, H., Ergün, Y., İsak, N., Dalçipek, E., ve Kaya, N. G. (2022). Kamusal alanda kadın görünürlüğü: Süslü kadınlar bisiklet turu. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(83), 1358–1371. <https://doi.org/10.17755/ESOSDER.1079032>
- Mules, P. (Pip). (2021). Making space for activism studies in public relations curricula. *Public Relations Review*, 47(3). <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2021.102033>
- Özel, A. P., ve Sert, N. Y. (2015). *Dijital Halkla İlişkiler: Kavram ve Araçları*. Derin Yayınları.
- Özgen, E. (2015). Halkla İlişkiler ve Yeni Medya. İçinde S. Uğurlu (Ed.), *Günümüzde ve Gelecekte Stratejik Halkla İlişkiler Yönetimi* (2., ss. 188–203). Beta Yayınları.
- Saldana, J. (2016). *Qualitative Coding The Manual Researchers for*. SAGE Publisher.
- Scott, D. M. (2010). *The New Rules of Marketing and PR : How to use News Releases, Blogs, Podcasting, Viral Marketing, & Online Media to Reach Buyers Directly*. John Wiley & Sons.
- Seo, H., Kim, J. Y., ve Yang, S. U. (2009). Global activism and new media: A study of transnational NGOs' online public relations. *Public Relations Review*, 35(2), 123–126. <https://doi.org/10.1016/J.PUBREV.2009.02.002>
- Smith, M. F. (2013). Activism. İçinde R. L. Heath (Ed.), *Encyclopedia of Public Relations* (Second Edition, ss. 6–8). SAGE Publications.
- Tanyeri Mazıcı, E., Koçak, P. G., ve Altıncık, H. (2017). Sosyal Medyanın Halkla İlişkiler Aracı Olarak Kullanımı Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz: Online Alışveriş Siteleri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 523–536.
- Taylor, M., ve Das, S. Sen. (2010). Public Relations in Advocacy: Stem Cell Research Organizations' Use of the Internet in Resource Mobilization. *Public Relations Journal*, 4(4).
- Tufan Yeniçikti, N., ve Tarakçı, H. N. (2023). Halkla İlişkiler Çalışmalarında Sosyal Medya: 2012-2022 Yılları Arasında Yayınlanan Makalelerin Sistemik Bir İncelenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 11(1), 38–67.
- Vardeman, J., ve Sebesta, A. (2020). The problem of intersectionality as an approach to digital activism: the Women's March on Washington's attempt to unite all women. *Journal of Public Relations Research*, 32(1–2), 7–29. <https://doi.org/10.1080/1062726X.2020.1716769>

- Veil, S. R., Reno, J., Freihaut, R., ve Oldham, J. (2015). Online activists vs. Kraft foods: A case of social media hijacking. *Public Relations Review*, 41(1), 103–108. <https://doi.org/10.1016/J.PUBREV.2014.11.017>
- Waters, R. D., ve Jamal, J. Y. (2011). Tweet, tweet, tweet: A content analysis of nonprofit organizations' Twitter updates. *Public Relations Review*, 37(3), 321–324. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2011.03.002>
- We are Social. (2022). *Digital 2022: Another Year Of Bumper Growth*. <https://wearesocial.com/uk/blog/2022/01/digital-2022-another-year-of-bumper-growth-2/>
- Weaver, C. K. (2021). Public relations, power and control. İçinde *Handbooks of Communication Science* (C. 27, ss. 123–137).
- Werder, K. P. (2006). Responding to Activism: An Experimental Analysis of Public Relations Strategy Influence on Attributes of Publics. *Journal of Public Relations Research*, 18(4), 335–356. https://doi.org/10.1207/s1532754xjpr1804_3
- Zolkepli, I. A., Hasno, H., ve Kamarulzaman, Y. (2015). *Technology-Push and Need-Pull of Online Social Network Citizen Engagement on Instagram Crowdsourcing*.
- Zoller, H. (2009). Narratives of corporate change: Public participation through environmental health activism, stakeholder dialogue, and regulation. İçinde L. M. Harter, M. Dutta, ve C. Cole (Ed.), *Communicating for social impact: Engaging communication theory, research, and pedagogy* (ss. 91–114).

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişki bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür

Çalışma için herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author
Mehmet Ali Sevgi*

Makale Adı/Article Name

Türkiye'de Sekülerin Antropolojisi: Bir Giriş Denemesi

Anthropology of the Secular in Turkey: An Introductory Essay

ÖZ

Seküler olanın antropolojisinin kavramsal çerçevesi üzerine düşünmeyi amaçlayan bu çalışma, Türkiye'deki sekülerlik tartışmalarına antropolojik bir bakış açısının gerekliliğini vurgulayan bir giriş yazısı mahiyetindedir. Çalışmanın ilk bölümü, seküler, sekülerleşme, sekülerizm kavramlarının teorik arka planlarının incelenmesinin ardından, Avrupa'dan çıkan ve tüm dünyaya uygulanabilir olduğu düşünülen sekülerleşme teorilerinin çıkış noktalarını, gelişimini, modernite ile beraber aldığı şekilleri özetlemektedir. İkinci bölümde ise Antropolog Talal Asad'ın Sekülerliğin Biçimleri ve Dinin Soykütükleri başlıklı eserlerinden yola çıkarak, seküler olanın yorumlanmasına eleştirel bir bakış açısı getirilmekte ve kavramsal çerçevesi Batılı sosyal bilimciler tarafından çizilen bir kavramın başka coğrafyalarda başka yorumlarının mümkün olabileceği üzerinde durulmaktadır. Talal Asad'ın sekülere getirdiği yapısökümcü değerlendirmeler ile seküler bireyin antropolojisinin sınırlarının esnekliği ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır. Son bölümde ise tüm bu tartışmalar ışığında, Türkiye'de seküler olanın antropolojisinin kendine has dinamiklerinin olabileceğinin kısaca altı çizilmekte ve Türk toplumunun sosyal, kültürel ve tarihsel özelliklerinin dikkate alınmasının sekülerin antropolojisi üzerine yapılacak tartışmalarda ve yapılabilecek muhtemel çalışmalarda önemi üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Seküler, Sekülerleşme, Sekülerizm, Sekülerleşme teorisi, Talal Asad, Sekülerin antropolojisi

ABSTRACT

This study, which aims to think about the conceptual framework of the anthropology of the secular, is an introductory article that emphasizes the necessity of an anthropological perspective on the discussions of secularism in Turkey. The first part of the study, after examining the theoretical backgrounds of the concepts of secular, secularization and secularism, summarizes the starting points, development and forms of secularization theories that emerged from Europe and are thought to be applicable to the whole world, and the shapes they took with modernity. In the second part, based on the works of Anthropologist Talal Asad titled The Forms of Secularism and Genealogy of Religion, a critical perspective is brought to the interpretation of the secular and it is emphasized that a concept whose conceptual framework was drawn by Western social scientists may have other interpretations in other geographies. With the deconstructive evaluations that Talal Asad brought to the secular, the flexibility of the boundaries of the anthropology of the secular individual is tried to be revealed. In the last section, in the light of all these discussions, it is underlined that anthropology of the secular may have its own dynamics in Turkey and the importance of considering the social, cultural, and historical characteristics of Turkish society in discussions and studies on the anthropology of the secular is emphasized.

Keywords: Secular, Secularism, Secularization, Secularization Theory, Talal Asad, anthropology of the secular

Extended Abstract

Although the concepts of secular, secularization and secularism have similar meanings, they are used in different meanings in different academic, social, cultural and political contexts. Secular has become a theological, philosophical, political, cultural and anthropological classification for constructing, organizing, comprehending and experiencing a world and reality that differs from the religious one. In this context, secular as a concept refers to the institutions, ideas and guidelines that constitute an important dimension of modernity and its defining forms of knowledge and practice. This option, which is different from the religious one, is associated with the production of a new secular option and is considered as a viable social imagination of humanism and is explained as an attitude towards the construction of meaning without any reference to the sacred or transcendent.

Secularism is defined in its simplest form as the separation of church and state. This distinction aims to make power and reason public while classifying religion as belonging to the private sphere. In this respect, it is possible to see secularism as an ideology. Because, as an ideology, it is the cognitive state of modernity, the key player in leading narratives about modernity, and an institutional formation that governs the conduct and management of individuals and communities. This institutional formation is the result of the transformation and differentiation of the religious, that is, eclectic institutions, churches, and the secular, that is, the state, economy, science, etc. institutional layers.

Studies carried out in the social sciences, especially in the field of sociology, have conceptualized the historical transformation of modern Europe and presented it as a social model for the rest of the world. It was predicted that this historical experience could be repeated and that humanity could complete its development by adopting the secular instead of the sacred. The decline and privatization of religion in the modern world has been at the center of secularization theories. Although these starting points have been seriously challenged, the core of the theory - the understanding of secularization as the differentiation of various institutional layers and subsystems of modern societies through a directly progressive process - has maintained its intellectual dominance in the social sciences.

With the intervention of anthropology in the secularization theories of social sciences, especially sociology, the perspectives and definitions it develops and how these definitions appear in private and public life, the practices of daily life and the flesh-and-blood depictions of the secular and their sociocultural characteristics will be revealed. In this context, Talal Asad's studies on the secular and secularism are in a position to determine the content of the discussions on this subject in the discipline of anthropology. Asad's works titled *Formations of Secular: Christianity, Islam, Modernity* (2020) and *Genealogies of Religion: Discipline and Reasons of Power in Christianity and Islam* (2015) bring an anthropological perspective to a field dominated by political scientists and political philosophers.

Asad prefers to determine his position in secularism debates based on Taylor's views. Taylor is among those who insist that, although secularism emerged with modernity in Christian Western Europe, it is "applicable to all modernized non-Christian societies." While Taylor states that secularism is both etymologically and historically a Christian concept, he states that the theological definition of the outside of the church and the drawing of the church's own boundaries shape this concept. However, he argues that this concept, whose origins and historical journey are clearly drawn, cannot be limited to Christian societies, but can also be a road map for other societies of the world. Stating that the origin of modern Western secularism is religious wars and

the desire to get out of this fearful climate, Taylor underlines the emergence of the necessity for different sects and different tendencies to meet on a common ground. The public space and the public had to be reorganized with certain norms and agreements, and diversity and difference had to be secured. The first way to achieve this was the common ground strategy. The aim was to establish a basis for peaceful coexistence and a political order and obedience based on doctrines that would be valid for all Christian sects and even theists. Stating that the second way is an independent political ethics, Taylor claims that this will allow religious beliefs to be completely isolated. Taylor praises modern societies for allowing direct access and having a secular-homogeneous structure. While traditional societies desire passive subjects, democratic societies desire individuals motivated to participate, such as paying taxes and performing military service. While Asad finds Taylor's statements unconvincing, he underlines that participation is due to the pressure of the state rather than the motivation of the citizens themselves. He argues that the participation of society in the management process is far from ideal and that manipulation is a dominant mechanism in elections held at regular intervals. According to him, the distinguishing feature of modern liberal government is statecraft, not coercion and consent. Because there is a gradually weakening bond between the state and the people, between the parliament and the voters, and there is no place where all citizens can find a basis for negotiation. The negotiation is between political stakeholders, bureaucrats and business leaders. He states that the forms of mediation of modern society are different from those of the Middle Ages, but this does not mean that there is no religion in public life, and underlines that the issue of religion varies from country to country.

The association of the secular with the worldly brings with it critical approaches of Muslims in Turkey to the secular life practices. It can be said that this cautious perspective has an impact on the fact that the first group that comes to mind in the anthropology of secular in Turkey is not the religious groups or so-called conservative ones. Because including people who call themselves religious in secular anthropology can be interpreted as acting contrary to some prejudices. However, while drawing the boundaries of the anthropology of the secular, it becomes a necessity to deconstruct the Western narrative and develop an alternative, multiple and - in Turkey's case - a more specific and unique perspective. One of the biggest obstacles to the anthropology of secularism in Turkey is that the concept has been overshadowed by laicism discussions. The widespread use of words such as laic, laicity, and laicize instead of secular, secularism, secularization and the understanding of the concept of secular as laic imprison the framework of the concept in a vicious circle. The main reason why secular religiosity is not adequately addressed as an object of research is this conceptual confusion.

Giriş

Bu çalışma, sekülerlik ve laiklik kavramlarının Batılı karşılıklarını tarihsel ve kültürel bağlamında ele almayı, bunu yaparken de antropolojik bir bakışı açısı getirerek daha önceki benzer tartışmalardan ayrılmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda öncelikle seküler, sekülerleşme ve sekülerizm kavramlarını tarihsel olarak ele almakta, kavramların Batılı kökenlerini açıklamaya çalışmaktadır. Yine sekülerliği Batılı bir icat olarak ele alan ikinci kısımda ise kavramın evrenselleştirilme çabalarına, antropolojik biricikliklerin ıskalanması neticesinde sekülerleşme sürecinin mutlak benzerlerinin diğer toplumlarda uygulanışında ortaya çıkan sıkıntılara ve yine Batının kendi bünyesinde sekülerleşmenin farklı uygulamalarına değinilmektedir. Bu bölümde özellikle Talal Asad'ın Batının sekülerlik anlayışına getirdiği antropolojik eleştiriler ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde ise seküler kavramı antropolojik bir şekilde ele alınırken

çalışmanın son kısmına hazırlık yapılmaktadır. Son bölümünde ise tartışmanın Türkiye ayağına kısaca değinilmekte ve kavramın Batılı kökenlerinin ve Batının kendine has tarihinde neşvünema bulan sekülerlik anlayışının Türkiye bağlamında ortaya çıkarabileceği sorunlara ve Türkiye’nin kendine haz özelliklerinde nasıl ele alınması gerektiğine değinilmektedir. Bu bağlamda bu makale, seküler, laik, sekülerleşme ve laikleşme gibi kavramların Batılı kökenlerini açıklamayı, kavramlara antropolojik bir bakış açısı getirmeyi ve bu antropolojik bakış açısıyla Türkiye’deki sekülerlik tartışmalarına yeni yaklaşımlar getirebilecek muhtemel çalışmalar için bir giriş çalışması olmayı amaçlamaktadır.

1. Seküler, Sekülerleşme, Sekülerizm

Klasik sekülerleşme teorileri özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısında yürütülen çalışmalarla şekillenmiştir. Dinin mahiyetinin işlevsel bir değerlendirmesini sunan Luckman’ın *The Invisible Religion: The Problem of Religion in Modern Society* (Luckmann, 1967) isimli eseri kolektif dinin teist olmayan kişisel bir dine dönüştüğünü öne sürerken, Berger’in *The Sacred Canopy* isimli kitabı ise dini tarihsel ve toplumsal bir mekanizma olarak ele almaktadır (Berger, 1969).¹ Talcott Parson’ın *Structure and Process in Modern Society* isimli kitabı da yine dinin toplumdaki işlevi ve toplumsal kalıplarda nereye tekâmül ettiğini açıklamaya çalışmaktadır (Parsons, 1960). Alman sosyolog Luhmann da özellikle *Funktion der Religion* başlıklı eserinde dogmanın evrimsel dönüşümünü, dini sistemlerin toplumsal organizasyonunu tartışmaktadır (Luhmann, 1982). Bu ve benzer çalışmalar Batı modernitesi ile geleneksel dinin düşüşü arasındaki bağlantıyı ön plana çıkaran Durkheim ve Weber’in temel sosyolojik çalışmalarının çeşitli yorumları olarak da okunabilmektedir. Bu temel metinlerin yorumları, Batı modernitesinin başka yerlerdeki modernleşme teorilerine de bir örnek model teşkil edeceğine dair genel bir kabulü beraberinde getirirken, sekülerliğin tanımı ise örtülü ve dolaylı bir şekilde yapılmıştır (Cannell, 2010).

Seküler, sekülerleşme ve sekülerizm kavramları birbirlerine yakın anlamlar ifade etseler de farklı akademik, sosyal, kültürel ve politik bağlamlarda farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Seküler, dindar olandan farklılaşan bir dünyayı ve gerçekliği inşa etmek, düzenlemek, kavramak ve tecrübe etmek için teolojik-felsefik, yasal-politik ve kültürel-antropolojik merkezi bir modern kategori haline gelmiştir (Casanova, 1994, s. 7). Bu bağlamda bir kavram olarak seküler, modernitenin ve onun bilgiyi ve pratiği tanımlayıcı formlarının önemli bir boyutunu inşa eden kurumları, fikirleri ve yönergeleri ifade etmektedir (Hirschkind, 2011, s. 633). Dini olandan farklı olan bu seçenek ile seküler yeni bir seçeneğin üretilmesi ile ilişkilendirilmekte ve hümanizmin uygulanabilir bir sosyal tahayyülü olarak düşünülmekte ve kutsal ya da aşkın olana herhangi bir referans vermeden anlamın inşasına yönelik bir tutum olarak açıklanmaktadır (Taylor, 2018, s. 143).

Sekülerizm ise en yalın haliyle kilise ve devletin ayrımı olarak tanımlanmaktadır. Bu ayrım dini, özel alana ait olan olarak sınıflandırırken, iktidarı, gücü ve akli kamusalıştırmayı amaçlamaktadır. Bu yönüyle sekülerizmi bir ideoloji olarak görmek mümkündür. Zira bir ideoloji olarak modernitenin bilişsel hali, modernite hakkında önde gelen anlatıların kilit oyuncusu, bireylerin ve toplulukların sevk ve idaresini yöneten kurumsal bir formasyondur (Scherer, 2011, s. 622). Bu kurumsal formasyon ise dini olanın yani eklektik kurumların, kiliselerin ve seküler olanın yani devletin, ekonominin, bilimin vb. kurumsal katmanlarının dönüşümünün ve farklılaşmasının sonucudur.

Sosyal bilimlerde, özellikle sosyoloji alanında yürütülen çalışmalar, sekülerleşme teorileri modern Avrupa’nın tarihsel dönüşümünü kavramsallaştırmış ve dünyanın geri kalanı için toplumsal bir model olarak sunulmuştur. Bu tarihi tecrübenin tekrarlanabileceği, insanlığın kutsal yerine seküleri benimseyerek gelişimini tamamlayabileceği ön görülmüştür. Modern dünyada dinin düşüşü ve özelleştirilmesi sekülerleşme teorilerinin merkezinde yer almıştır. Bu çıkış noktalarına ciddi itirazlar gelse de teorinin merkezi -sekülerleşmenin, modern toplumların çeşitli

¹ Berger’in görüşlerinin eleştirel bir okuması için bakınız: (Coşkun, 2008) (Ertit, 2020)

kurumsal katmanlarının ve alt sistemlerinin doğrudan ilerleyen bir süreç ile farklılaşması olarak anlaşılması- sosyal bilimlerde düşünsel egemenliğini muhafaza etmiştir(Casanova, 2009, s. 1050).

Klasik sekülerleşme teorisinin savunucularından Steve Bruce, sosyal olarak çok daha homojen olan geçmiş toplumlar ile kıyaslayarak modern toplumun çoğulculuğunun altını çizmiş ve seçeneklerin çoğalmasının toplumun bölünmesine ve dinin katedrallerden külte düşüşüne yol açtığını öne sürmüştür (Bruce, 1996, s. 227). Kuzey Amerika'daki dindarlığın ve kilise aidiyetinin Kıta Avrupa'sına göre yüksek olmasını ise Amerikan'ın bir göç ülkesi olması ile açıklayan Bruce, Britanya kiliselerini yirminci yüzyılda etkileyen bireysellikte ve görecelikte özelleştirmenin artık Amerikan kiliselerini de etkileyeceğini iddia etmiştir (Bruce, 2002).

Bu tür argümanların sosyal bilimcilerin ve sosyologların eleştirilerine maruz kaldığını belirtmek gerekmektedir. Sekülerleşmenin dünyanın farklı bölgelerinde farklı deneyimlerle ve farklı bağlamlarda gerçekleştiğini öne süren bu eleştirilerde, Hristiyanlık dini ve modernite arasında kurulan bağın bile yeterince evrensel olmadığına vurgu yapılmaktadır. Özellikle Martins, bu bağın farklı coğrafyalardaki izlerini sürdürdüğü çalışmasında dini tecrübenin modernite ile olan ilişkisinin özellikle Latin Amerika ve Doğu Avrupa'daki yansımalarını ele alarak sekülerleşmenin nasıl farklılaşabileceğini açıklamaya çalışmaktadır (Martin, 2005).

Yine Casanova, özellikle 20. Yüzyılın sonlarına doğru dinin özelleşmesinin yerine kamusallaşmasının ön plana çıktığını ve artık görünür olmaktan çekinmediğini, dini geleneklerin, modernite teorilerinin ve sekülerleşme teorilerinin onlar için ayırttığı marjinal ve özelleştirilmiş rolleri reddettiklerini belirtmektedir(Casanova, 1994, s. 5). Kamusal ve özel olanların iç içe geçtiği ve sınırların keskin olmadığı teorilere ihtiyacımız olduğunu belirten Casanova, farklılaşmış katmanlar ile dinin bu farklılaşmış katmanlar içindeki ve sınırları zorlamadaki muhtemel yapısal rolleri arasındaki değişen sınırları üzerine yeniden düşünmemiz gerektiğini belirtmektedir. Casanova bu ifadelerle dinin özelleştirilmesinin mümkün olmadığını, bir şekilde kamusal olarak görünür olmayı başardığını ve sekülerleşme teorilerinin dine biçtiği rolün gerçekçi ve uygulanabilir olmaktan uzak olduğunu ifade etmektedir(Casanova, 1994, s. 7).

2. Batılı Bir İcat Olarak Sekülerleşme

Sosyal bilimlerin, özellikle de sosyolojinin sekülerleşme teorilerine, geliştirdiği bakış açılarına, tanımlara ve bu tanımların özel ve kamusal hayatta ne şekilde görüldüğüne antropolojinin müdahalesi ile gündelik hayatın pratikleri ve sekülerin ete kemiğe bürünen tasvirleri, sosyokültürel özellikleri açığa çıkarılacaktır. Bu bağlamda Talal Asad'ın sekülere ve sekülerliğe dair çalışmaları antropoloji disiplininin bu konudaki tartışmalarının içeriğini belirleyici konumdadır. Asad'ın *Formations of the Secular: Christianity, Islam, Modernity* (2003) ve *Genealogies of Religion: Discipline and Reasons of Power in Christianity and Islam* (1993) isimli eserleri, siyaset bilimciler ve siyaset felsefecileri tarafından hükmedilen bir alana antropolojik bir bakış açısı getirmesi bakımından önemlidir.

Asad, sekülerlik tartışmalarındaki konumunu Taylor'ın görüşlerinden yola çıkarak belirlemeyi tercih etmektedir.² Zira Taylor, sekülerliğin modernite ile beraber Hristiyan Batı Avrupa'da ortaya çıkmasına rağmen "modernleşmiş bütün gayri Hristiyan toplumlara uygulanabilir olduğunda ısrar edenler arasındadır"(Asad, 2020, s. 12). Taylor, sekülerliğin hem etimolojik olarak hem de tarihsel olarak Hristiyan bir kavram olduğunu belirtirken, kilisenin kendi sınırlarını çizerek kilise dışını teolojik olarak tanımlanmasının bu kavrama şekil verdiğini belirtmektedir. Ancak kökenini ve tarihsel yolculuğunu net bir şekilde çizdiği bu kavramın Hristiyan toplumlarla sınırlı kalamayacağını, dünyanın diğer toplumları için de bir yol haritası olabileceğini öne sürmektedir (Taylor, 2005, s. 31). Modern Batı sekülerizminin kökeninin din

² Talal Asad ve Charles Taylor'un sekülerlik üzerine görüşlerinin karşılaştırmalı bir değerlendirmesi için bakınız: (Polat, 2012)

savaşları ve bu korku dolu ikliminden³ çıkma isteği olduğunu belirten Taylor, farklı mezheplerin, farklı eğilimlerin ortak bir zeminde buluşma gerekliliğinin ortaya çıkmasının altını çizmektedir. Kamusal alanın ve kamusal olanın belli normlarla ve mutabakatlarla yeniden düzenlenmesi ve çeşitliliğin, farklılığın güvence altına alınması gerekmektedir. Bunun yapılabilmesi için gerekli olan ilk yol ise ortak zemin stratejisiydi. Burada amaç barışçıl bir şekilde birlikte var olma ve tüm Hıristiyan mezhepler ve hatta teistler için geçerli olacak doktrinlere dayanan bir siyasi düzen ve itaat zemini kurmaktır. İkinci yolun ise bağımsız bir siyasi etik olduğunu belirten Taylor, bunun dini inançların bütünüyle tecrit edilmesine imkân sağlayacağını iddia etmektedir. Taylor, modern toplumlardan doğrudan erişime imkân vermeleri ve seküler-homojen bir yapıya sahip olmaları bakımından övgüyle bahsetmektedir. Geleneksel toplumlar pasif tebaalar arzu ederken, demokratik toplumlar vergi verme ve askerlik görevini yerine getirme gibi katılıma güdülenmiş bireyler arzu etmektedir (Taylor, 2005, s. 43).

Asad, Taylor’ın bu açıklamalarını ikna edici bulmazken, katılımın yurttaşların kendilerini güdülemelerinden çok devletin baskısı ile gerçekleştiğinin altını çizmektedir. Toplumun yönetim sürecine katılmasının ise ideal olandan uzak olduğunu, belli aralıklarla yapılan seçimlerde ise bireysel karar verme mekanizmalarından çok manipülasyona açık bir sürecin ön planda olduğunu belirtmektedir (Asad, 2020, s. 14). Ona göre, modern liberal yönetimin ayırt edici özelliği cebir ve rıza değil devlet idaresidir. Zira devlet ile halk arasında, parlamento ve seçmen arasında giderek zayıflayan bir bağ söz konusudur ve tüm yurttaşların müzakere zemini bulabilecekleri bir mekân yoktur. Müzakere siyasi paydaşlar, bürokratlar ve iş dünyasının liderleri arasındadır. Modern toplumun dolayım biçimlerinin orta çağdan farklı olduğunu ama bunun kamusal yaşamda dinin olmadığı anlamına gelmediğini belirtirken, din konusunun ülkeden ülkeye farklılık gösterdiğinin altını çizmektedir (Asad, 2020, s. 16).

Asad, liberal sekülerizmin evrensel insan doğasının mahiyetini bildiğini ve her toplumun aynı yöne doğru hareket etmesinin gerekliliğini vurgulayan ilerleme mitinin bir zorunluluk olduğu iddiası ile öne çıktığını ileri sürmektedir. Sekülerizmin çağdaş dünyadaki baskıcı özelliğine vurgu yapan Asad, belli bir şekilde var olmaya ve yaşamaya izin verirken diğerlerini küçümsemeye, örtülü bir şekilde yasaklamaya meyilli olduğunu iddia etmektedir. Bu bağlamda evrensel haklar ile azınlık hakları arasındaki çatışmaya vurgu yapan Asad, bazı grupların hangi şartlarda azınlık olarak kabul edildiği sorusunu tartışmaya açmaktadır. Seküler liberalizme atfedilen hoşgörü iddialarının zeminini oluşturduğu farz edilen dünya görüşünün temellerine meydan okunduğunda bunun geçerliliğini kaybettiğini ve alternative gerçeklikler hakkında konuşmaya başlayan azınlıkların ise ikna yoluyla ama aslında cebren engellendiğini de ifade etmektedir. (Asad, 2001, ss. 214-215).

Asad’ın liberal sekülerizme yönelttiği eleştirileri, onun sekülerizm karşıtı olarak okunmasını gerektirmemektedir. Zira o, her ne kadar sekülerizmin karşısında durduğu bazı yaşam pratiklerine sempatiyle yaklaşıyor gibi görünse de aslında sosyo-politik yaşamda yeniden inşa edilmiş bir sekülerizmin savunuculuğunu yapmaktadır ve dinin sekülerizmden daha büyük bir gerçeklik olduğunu savunan teologların görüşlerine mesafeli durmaktadır (Cannell, 2010, s. 91). Asad seküler ve dindar insan arasında kurulabilecek benzerliklere karşı çıkarken sekülerin dindar insan ile benzer şekilde kodlanmasını veya konumlandırılmasını eleştirmektedir:

Ben “seküler”in gerçek insan yaşamının “din”in denetleyici gücünden kendisini tedricen kurtardığı ve böylece dinin yeniden konumlandırılmasını sağladığı uzam olarak düşünülmemesi gerektiğini savunuyorum. Tam da bu varsayım yüzündendir ki dinin seküler alanı “zehirlediği”ni ya da ilahiyat kavramlarının yapısını seküler içinde çoğalttığını düşünebiliyoruz (Asad, 2020, s. 228).

³ Burada kast edilen 16. Yüzyılda Reform hareketlerinden sonra ortaya çıkan ve 18. Yüzyıla kadar devam ederek Avrupa’yı etkisi altına alan savaşlardır. Literatürde bu savaşların yalnızca dini saiklerle ortaya çıkmadığına dair tartışmalar da mevcuttur. Kapsamlı bir çalışma için bkz. (Palaver & Regensburger, 2016)

“Dini” ve “seküler” arasındaki çatışmayı ve sözde zıtlığı değerlendiren Asad, günümüzde Batı dünyasının geçmişe ve özellikle de “modern öncesi” tabir edilen dönemlere yönelik tutumunu da ideolojik bakış açısınca üretilen bir olgu addetmektedir. Asad, bu nedenle, “seküler”in sözde karşıt anlamlarıyla beraber tanımlanmasına da karşı çıkmaktadır. “Seküler”in “kavramsal açıdan siyasi bir öğreti olan sekülerizmi öncelediğini” ve tarihsel süreç içerisinde farklı kavramların, anlayışların, ahlaki tutumların ve pratiklerin bir araya gelmesiyle seküleri şekillendirdiğini ifade etmektedir (Asad, 2020, s. 28). Buradan hareketle, “seküler” ifadesi özellikle de bazı kavramlarla beraber zikredildiğinde esas mahiyetini kaybetmekte ve antropolojik açıdan özerk yapısıyla incelenmesi gereken bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Asad’ın seküleri tarafsız, nötr bir kategori olarak ele alma çabasının onun kavramı Foucault’cu bir okumaya tabi tutmasından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Zira onun yaklaşımına göre sekülerlik bir toplumu disipline etmenin bir aracı olarak kullanılmakta ve hayat tarzlarının tek tipliğini daytmaktadır. Asad, liberal siyaset teorisinin seküler devleti, belirli bir dine ayrıcalık tanımayan, belirli bir toplumdaki farklı geleneklere sözde hoşgörüyü teşvik eden ve dini inanç veya gelenek üzerine yapılan herhangi bir hakikat iddiasına yetki vermeyi reddeden bir kurum olarak kavramsallaştırdığını açıklar (Craig Brittain, 2005, s. 149). Gücü ve kavramın tanımını elinde bulunduran, uygulamaların sınırlarını çizen ve ideolojinin gündelik hayatta nasıl devreye gireceğini belirleyen seküler devlet, makbul olan seküleri de belirlemektedir.

Avrupa’da moderniteyle beraber “kutsal olan” da kavramsal bir değişime uğramıştır. Özellikle deniz aşırı sömürgelerinde farklı bir konumda görülen inanışlar ve ritüeller fetiş ve tabu olarak adlandırılırken, teolojik terimlerle putperestlik olarak tanımlanmıştır. On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda ise, evrimci yaklaşımların da etkisiyle, bu inançlar hurafe olarak kategorize edildiler. Akıl, yeniden kategorize edilmesi ve konumlandırıcı özelliğine başvurulması sayesinde kendi konumunu güçlendirdi. Asad ise önceki dönemlerde kilisenin tekelinde bulunan “vicdan”ın yerini almaya başlayan yeni tür bir “vicdan”ın özerk yapıda bir kutsallığa kavuştuğunu ve üstelik bunun evrensellik iddiasıyla gücü de ele geçirdiğini ifade etmektedir. Bu yeni vicdan anlayışı seküler bir güç olarak pdevreye sokulmuş ve hatta aşkın ve kutsal olan Tanrı’nın yerine “esas güç” olarak ilan edilmiştir (Asad, 2020, s. 94). Asad, kutsal olan ile din dışı olan arasındaki farklılıklar ve benzerlikler üzerine açtığı tartışmada, Richard Comstock’un tanımına başvurmuştur. Comstock’a göre bir davranış türü olarak kutsal, yalnızca bir dizi dolaysız görünüm değil, davranışın biçimini ve onun kategorinin bir örneği olarak sayılıp sayılmayacağını belirleyen bir dizi kurallar, talimatlar, yasaklar ve emirlerdir (Comstock, 1981)⁴. Kutsalın tanımının ve kutsala karşı yapılan yaptırımların değişkenlik gösterdiğini ifade eden Asad, bir deneyimin kutsal olup olmadığı ile meşgul olmanın beyhude bir çaba olduğunu öne sürmektedir. Ona göre, sekülerliğe antropolojik bir bakış açısıyla yaklaştığımızda, kutsalı iktidarın bir maskesi olarak görmek değil, “belli pratikleri -öznenin deneyiminin disipline edildiği belli pratikler de dahil- kavramsal olarak mümkün, arzulanır, zorunlu kılan şeyin ne olduğuna bakmamız gerekir” (Asad, 2020, s. 50). Bu bağlamda kutsal yalnızca dinin değil seküler olanın da konusu olarak ele alınmakta, antropolojinin din ve dindar ile ilgili açıklamalarından sekülerlik ve seküler olanı anlamakta da faydalanabileceği ortaya çıkmaktadır.

3. Antropolojik Bir Kavram Olarak Seküler

Asad’ın mercek altına aldığı bu sekülerlik anlayışı dinin evrensel ve özelleştirilmiş bir kavram olarak Batılı liberal din anlayışına dayanmaktadır. *Dinin Soykütükleri* başlıklı eserinde Orta Çağ Batı toplumunda dinin işlevini, modern çağda din olarak düşünülenden çok farklı bir kültürel ifade biçimi olarak tanımlamaktadır (Asad, 2015, ss. 43-44). Louis Dumont, Hristiyanlığın Batı’da

⁴ Atay, modern öncesi dönemde dinin bu işlevini ve her şeyi kaplayan bir ideoloji olarak varlığını şu şekilde açıklamaktadır:

“...modern öncesi dönemde din hayatın içinde her yerdedir...Eğitim, hukuk, ahlak, siyaset, sanat, bilim, tıp; bunların hepsi dinsel. Ve tabii ideoloji de! Gerek toplumları yönetenlerin yönetme hakkını geçerli kılan ‘resmî ideoloji’, gerekse yönetilenlerin tepki ve hoşnutsuzluklarını isyana dönüştüren karşı-ideolojilerin içeriğinde din, ana motifti”. (Atay, 2004)

Orta Çağ’daki yapısını büyük bir pelerine, Meryem Ana’nın örtüsüne benzetmektedir (Dumont, 1970, s. 32). Bu bağlamda ayırt edici bir pratik ve inanç sistemi olarak din, birçok sosyal meseleyi disipline ederken bazı değerleri de beslemekteydi. Din, diğer kültürel deneyimlerden ayrı bir şekilde var olan ayırt edici bir form, muhakeme süreci ya da deneyimsel bir şey değildi. Öznenin dünya hakkındaki uygulamalarının ve varsayımlarının kültürel ufkunu kapsıyordu (Craig Brittain, 2005, s. 150). Asad, dinin inanç esaslı değil somutlaşmış pratikleri üzerinden bu etkiye sahip olduğunu belirtmekte ve bu iddiasını geliştirmek için de Clifford Geertz’in dini sembolik sistemler olarak açıklayan tanımına başvurmaktadır. Zira Geertz’e göre, din insanın güdülerini ve halet-i ruhiyesini şekillendiren semboller sistemini içermekte ve bu da insan varlığında anlamı ve düzeni inşa etmektedir (Geertz, 1973, s. 90). Asad, Geertz’i dini tecrübeye bilişsel tecrübeyi fazlasıyla vurgulaması açısından eleştirmekte ve hakiki Hıristiyanlığı harekete geçiren temel etkenlerin sembollerden çok iktidar ve güç olduğunu öne sürmektedir (Asad, 2015, s. 27). Geertz’in din ile uygulamalar arasında kurduğu ilişkiye dair görüşlerine katılsa da onun dini anlamın inşa edildiği süreçlere bakmaksızın anlamın bizatihi kendisine vurgu yapmasını eleştirmektedir.

Asad’ın Geertz’e yönelttiği bir diğer eleştiri de onun evrensel bir din tanımında ısrarcı olmasıdır. Asad, her dinin kurucu unsurlarının ve ilişkisel ağlarının tarihsel olarak spesifik özellikler taşıdığını ve “bu evrensel tanımın söylemsel süreçlerin tarihsel ürünü olduğunu” (Asad, 2015, s. 44) iddia etmektedir. Dinin modern öncesi zamanlarda özerk evrensel bir özünün olduğunun düşünülmesi, seküler liberallerin dini özel alana hapsedme isteğinden ve dinin liberal ve Protestan bir şekilde savunulmasından kaynaklanmaktadır.

Asad, sekülere antropolojik bir perspektif geliştirmek için dinin modernist tanımlarına ve bu tanımların hizmet ettiği bağlamlara eleştirel bir bakış açısı getirmenin gerekliliği üzerinde durmaktadır. Modern zamanlara kadar dini ve seküler arasında kavramsal bir ayrımın bulunmadığını dile getirirken, bu ayrımın dini olanı, özneyi şekillendiren ve disipline eden pratiklerden ve ritüellerden ziyade inananların bireysel ruh hallerine ve bireysel motivasyonlarına göre yeniden düzenlemeyi içerdiğinin altını çizmektedir. Din, birçok farklı dini geleneği barındıran ulus devletin birliğini muhafaza etmek için özelleştirilip kamusal alandan tedrici edilirken, devletin müktedirliğine zeval verebilecek herhangi bir ahlaki kod ya da bir hakikat iddiası engellenmektedir. Asad’ın dini hoşgörünün modern Avrupa’dan çıkan kökleri üzerine söylediklerine yer vermek bu bağlamda yerinde bir katkı olacaktır:

Konunun uzmanları dinsel hoşgörünün, iyiliksever bir çoğulculuğun armağanı olmadığını, on altıncı ve on yedinci yüzyılların mezhep savaşlarından doğan güçlü devlet iktidarının oluşumunda siyasi bir araç olduğunun artık çok daha farkında. O çağın insanlarınca fark edildiği üzere, hoşgörüsüzlük konum değiştirmiştir. Devrin Fransız hukukçularından biri şöyle yazmıştır: Günümüzde sapkınlık Din’den değil Devlet’ten sapmaktır (Asad, 2015, s. 232).

Dinin soy kütüğü üzerine bu eleştirel bakış açısı, seküler ile sunulan din anlayışının dini olarak tanımlanan kültürel farklılıkları baskılayıcı bir rol oynadığı ve seküler devletin esasında farklılığa hoşgöründen çok hoşgörüsüzlüğün bir yansıması olarak karşımıza çıktığı iddiasını taşımaktadır.

Sekülerin kendisine değil sekülerliğin ideolojik yorumlanışlarına itiraz eden Asad’ın kavramın tarihsel arka planını, onun uygulanış şekillerini irdelemesinin asıl sebebi, sekülerin antropolojik olarak yorumlanırken sosyal, kültürel ve tarihsel hikayesini göz önünde bulundurulması gerektiğine olan inancıdır. Batı Modernitesi’nin ürünü olarak sekülerlik, ortak noktaları olsa bile farklı coğrafyalarda farklı seküleri ya da farklı seküler karşıtlarını ortaya çıkarmaktadır. Sömürge sonrası devletlerde yaşanan tecrübenin Kıta Avrupası’ndan farklı olabileceğini ve sekülerin antropolojisinin genelleştirmeci bir bakış açısıyla yapılamayacağını belirtmektedir.

4. Türkiye’de Sekülerin Antropolojisi

Türkiye’de yapılan sekülerlik tartışmalarından ortaya çıkabilecek seküler olanın antropolojik düzlemde ele alınabilmesi için ülkenin tarihsel, kültürel ve sosyolojik biricikliğinin ve kendine has dinamiklerinin ortaya çıkarılması bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’nin

sekülerlik serüvenine atıfta bulunarak sekülerliğin bu tarihsel ve sosyolojik açmazlarına değinen Alper Bilgili, Batı'dan devşirilen aydınlık ve karanlık dikotomisinin seküleri ve dini olanı konumlandırmak için kullanıldığını belirtmektedir (Bilgili, 2011, s. 132). Türkiye'nin muasır medeniyetlere ulaşması adına yapılan sekülerlik vurgusu ve önerilen reçetelerin ülkenin kendine has unsurlarının hesaba katılmadan yapıldığını belirten Bilgili, İslam'ın 'günah keçisi' olarak konumlandırılmasının sekülerleşme sürecinin dinin devlet tarafından kurulan mekanizmalar tarafından kontrol edilmesine dönüştüğünü belirtmektedir. (Bilgili, 2011, s. 132)⁵

Nilüfer Göle, modernitenin Avrupa merkezli paradigmasına mesafeli bir tutum takınılması gerektiğinin altını çizirken, fabrika ayarları olarak görülen Batı kaynaklı sosyolojik önkoşulların artık ampirik olarak makul olmadığını, İslami, modern ve seküler ayrımlarının yerleşik söylemlerle açıklanamayacağını ifade etmektedir (Göle, 2015, s. 3). İslam'ın aktörlerinin modern deneyimi eleştirel bir yaklaşımla yeniden keşfettiklerini belirten Göle, bu aktörlerin cinsellik ve mahremiyet gramerlerinde somut bir şekilde gözlemlenebildiğini ve kamusal alanda dini ve seküler normların ayrıntılarının izlerinin sürülebileceğini dile getirmektedir (Göle, 2015, s. 3). Bu bağlamda antropolojinin saha çalışmalarında seküler ve dini olan için yeterli malzemenin biriktiğini söylemek yerinde bir çıkarım olacaktır.

Sekülerin dünyevi olan ile beraber anılması, Türkiye'de Müslümanların seküler hayat pratiklerine eleştirel yaklaşımları da beraberinde getirmektedir.⁶ Türkiye'de sekülerin antropolojisinde ilk akla gelen kesimin dindar kesim olmaması ve muhafazakâr olarak kabul edilen toplumsal kesimin sekülerin antropolojisinde kendisine yer bulmamasında bu temkinli bakış açısının da etkisi olduğu söylenebilir.⁷ Zira kendisini dindar olarak adlandıran kişilere sekülerin antropolojisinde yer vermek birtakım ezberlerin tersine hareket etmek olarak yorumlanabilmektedir. Ancak sekülerin antropolojisinin sınırlarını çizirken, Batı anlatısının yapısöküme uğratılması, alternatif, çoklu ve -Türkiye özelinde- daha spesifik ve biricik bir bakış açısının geliştirilmesi bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'de sekülerliğin antropolojisinin önündeki en büyük engellerden biri de kavramın laiklik tartışmalarının gölgesinde kalmış olmasıdır. Ertit'in ifade ettiği üzere laik, laiklik ve laikleşme gibi kelimelerin seküler, sekülerlik, sekülerleşme yerine yaygın bir şekilde kullanılması, seküler kavramının laik olarak anlaşılması kavramın çerçevesini kısır bir döngüye hapsetmektedir (Ertit, 2014, s. 115). Seküler dindarlığın bir araştırma nesnesi olarak yeterince ele alınmamasının başlıca nedeni de bu kavram kargaşasıdır. "Seküler" ve "dindarlık" kavramlarının zeytinyağı ile su gibi birbirine bulaşmaz iki şey gibi algılandığını belirten Dellaloğlu, bu algının değişen dindarlık biçimlerinin ve seküler dindarlığın Türkiye'deki sosyal bilimciler tarafından gerektiği gibi ele alınmasına mâni olduğunun altını çizmektedir (Dellaloğlu, 2022).⁸

⁵ Türkiye'deki laiklik uygulamalarına, laikliğin müstesna yorumuna dair bir okuma için bakınız: (Şan, 2014)

Erken Cumhuriyetin sekülerlik girişimlerine daha farklı ve teolojik bir yaklaşım için bakınız: (Güler, 2018)

⁶ Müslümanların sekülerleşmesi ve dünyevi pratiklerine eleştirel bir okuma için bakınız: (M. Tekin, 2012)

⁷ a) Türkiye'de yürütülen bir takım saha çalışmalarında, özellikle halk dindarlığını inceleyen çalışmalarda, dini görünenin kültürel olduğunu ve içselleştirilmiş bir dindarlıktan çok gelenek ve göreneklerin ön planda olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalar sekülerin antropolojisinin çerçevesini genişletmeleri açısından önem arz etmektedirler. Benzer bir çalışma için bakınız:

Medina Melda Güleç & Vejdi Bilgin, "Halk Dindarlığı'nın Gündelik Hayattaki Görünümü İle İlgili Sosyolojik Çözümleme", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27/1 (2018), 73-108.

⁸ Sekülerlik ve İslam hakkında dünyada ve Türkiye'deki yerleşik düşüncelere karşı eleştirel bir okuma için bkz.

(Kirman & Özbolat, 2017)

b) 2021-2023 yılları arasında İğdır'da Caferiler üzerine yaptığım etnografik çalışmalarda kendisini hem seküler hem de dindar olarak tanımlayan katılımcılarla mülakatlar gerçekleştirdim.

Belki de Türkiye’de sekülerin antropolojisi için ihtiyaç duyulan şey ontolojik bir dönüşüm ve “normatif olarak kabul gören teorileri ve kavramları etnografik paradokslara maruz bırakarak yeniden gözden geçirilmelerini sağlamaktır”(Aksel, 2021, s. 699). Sekülerin Türkiye’de yerleşmiş ön kabullerini, dindarın tek yönlü ele alınışını aşmak ve yeni bir perspektif geliştirmek için antropolojinin antropologların seküleri çok daha geniş bir çerçevede ele alması gerekmektedir.

Sonuç

Sekülerlik ile ilgili tartışmalarda etnografik çalışmalar ile yapılabilecek muhtemel katkılar, kavramın araştırma yapılan toplumdaki kültürel fragmanlarını ortaya çıkarması açısından önemli olacaktır. Seküler olan ve sekülerlik evrensel düzlemde ele alındığında kültürel biriciklikler ıskalanabilmektedir. Bu bağlamda özellikle Türkiye’nin farklı bölgelerinde ve farklı sosyal, kültürel ve ekonomik dinamiklere sahip grupları arasında yapılacak etnografik çalışmalar, bu çalışmada bahsi geçen sekülerlik kavramının hikayesini bir takım genellemeler ve dayatılan anlayışlardan bağımsız bir şekilde ortaya çıkarılmasının önünü açacaktır. Seküler insan tipolojisinin kalıplaşmış yargılardan çıkarılarak seküler olanın izdüşümlerini bu kalıplara uyamayan hayatlarda da görebilmek, böylelikle seküler hayatı daha geniş bir bağlamda ele almak antropolojik bir bakış açısı getirmekle mümkün görünmektedir. Dini olanın seküler olamayacağına, seküler olanın dini olandan topyekün ayrıldığına dair çıkarımlar gündelik hayatın birçok pratiğinde sekteye uğramaktadır ve kişisel hikayelerin ortaya dökülerek insan hayatının karmaşıklığını gözden kaçıran birçok suni tasnifin yeniden gözden geçirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Kaynakça

- Aksel, H. S. (2021). Din Antropolojisinde Ontolojiye Dönüş: Avrupa Merkezli Miras ile Yüzleşme. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*. <https://doi.org/10.18505/cuid.988231>
- Asad, T. (2001). Reading a Modern Classic: W. C. Smith’s “The Meaning and End of Religion”. *History of Religions*, 40(3), 205-222. <https://doi.org/10.1086/463633>
- Asad, T. (2015). *Dinin Soykütükleri: Hıristiyanlıkta ve İslamda İktidarın Nedenleri ve Disiplin* (A. A. Tekin, Çev.). Metis Yayınları.
- Asad, T. (2020). *Sekülerliğin Biçimleri Hıristiyanlık, İslamiyet ve Modernlik* (F. B. Aydar, Çev.). Metis Yayınları.
- Atay, T. (2004). *Din Hayattan Çıkar: Antropolojik Denemeler*. İletişim Yayınları.
- Berger, P. L. (1969). *The sacred canopy: Elements of a sociological theory of religion*. Anchor Books.

Bilgili, A. (2011). Post-Secular Society and the Multi-Vocal Religious Sphere in Turkey. *European Perspectives – Journal on European Perspectives of the Western Balkans*, 2(5),

Bu saha çalışmasında özellikle laikliğin azınlık dini gruplar tarafından nasıl algılandığını ve kavramlarla ilgili Dellaloğlu’nun altını çizdiği kafa karışıklığının bireylerin kendilerini tanımlama biçimlerini nasıl etkilediğini gözleme imkanı buldum. Seküler dindarlığın antropolojik bir vaka olarak karşımızda durduğunu ve bu alanda yapılacak etnografik çalışmaların kavramların sosyolojik ve kültürel izdüşümlerini ortaya koymamız açısından bir gereklilik olduğunu bu çalışmalarda tecrübe etme imkanı buldum. Bu saha çalışmasından ortaya çıkan etnografik çalışmalar için bkz:

(Sevgi, 2023a, 2023b; Sevgi, 2022)

131-146.

- Bruce, S. (1996). *Religion in the Modern World: From Cathedrals to Cults*. Oxford University Press.
- Bruce, S. (2002). *God is Dead: Secularization in the West* (1st edition). Wiley-Blackwell.
- Cannell, F. (2010). The Anthropology of Secularism. *Annual Review of Anthropology*, 39(1), 85-100. <https://doi.org/10.1146/annurev.anthro.012809.105039>
- Casanova, J. (1994). *Public Religions in the Modern World* (1st edition). University of Chicago Press.
- Comstock, W. R. (1981). A Behavioral Approach to the Sacred: Category Formation in Religious Studies. *Journal of the American Academy of Religion*, XLIX(4), 625-643. <https://doi.org/10.1093/jaarel/XLIX.4.625>
- Coşkun, A. (2008). Dinin Sosyal Gerçekliği, Dünyevileşme, İslam ve Türkiye. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 19, 13-24.
- Craig Brittain, C. (2005). The “Secular” as a Tragic Category: On Talal Asad, Religion and Representation. *Method & Theory in the Study of Religion*, 17(2), 149-165. <https://doi.org/10.1163/1570068054305592>
- Dellaloğlu, B. F. (t.y.). Sekülerleşme Nedir? *Perspektif Online*. Geliş tarihi 17 Kasım 2022, gönderen <https://www.perspektif.online/sekulerlesme-nedir/>
- Dumont, L. (1970). Religion, Politics, and Society in the Individualistic Universe. *Proceedings of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 1970(1970), 31-41.
- Ertit, V. (2014). Birbirinin Yerine Kullanılan İki Farklı Kavram: Sekülerleşme ve Laiklik. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 9(1). <https://doi.org/10.17550/aid.01254>
- Ertit, V. (2020). Peter Berger ve Sekülerleşme. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 16(1), 194-214.
- Geertz, C. (1973). *The interpretation of cultures by Clifford Geertz* (z-lib.org).epub.
- Göle, N. (2015). *Islam and Secularity: The Future of Europe's Public Sphere*. Duke University Press Books.
- Güleç, M. M., & Bilgin, V. (2018). Halk Dindarlığı'nın Gündelik Hayattaki Görünümü İle İlgili Sosyolojik Çözümleme. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27(1), 73-108.
- Güler, İ. (2018). *Politik Teoloji Yazıları*. Ankara Okulu Yayınları.
- Hirschkind, C. (2011). Is Thehre A Secular Body? *Cultural Anthropology*, 26(4), 633-647. <https://doi.org/10.1111/j.1548-1360.2011.01116.x>
- Kirman, M. A., & Özbolat, A. (2017). İslam, Kutsal ve Seküler. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 17(2), Article 2.
- Luckmann, T. (1967). *The Invisible Religion: The Problem of Religion in Modern Society*. (First edition). MacMillan Publishing Company.
- Luhmann, N. (1982). *Funktion der Religion* (9. Auflage). Suhrkamp.
- Martin, D. (2005). *On Secularization: Towards a Revised General Theory* (1st edition). Routledge.
- Palaver, W., & Regensburger, H. R. & D. (Ed.). (2016). *The European Wars of Religion* (0 bs). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315558486>
- Parsons, T. (1960). *Structure and Process in Modern Societies*. Free Press.
- Polat, A. (2012). A Comparison of Charles Taylor and Talal Asad on the Issue of Secularity. *İnsan & Toplum Dergisi (The Journal of Human & Society)*, 2(4). <https://doi.org/10.12658/human.society.2.4.R0005>
- Scherer, M. (2011). Landmarks In The Critical Study of Secularism. *Cultural Anthropology*, 26(4), 621-632. <https://doi.org/10.1111/j.1548-1360.2011.01115.x>

- Sevgi, M. A. (2022). Frühling Für Die Toten: Das Ritual Des Totenfestes Bei Türkischen Schiiten. *Zeitschrift Für Die Welt Der Türken*, 14(3), 405-418. <https://doi.org/10.46291/ZfWT/140325>
- Sevgi, M. A. (2023a). Identity among Turkish Shi’is: An Ethnographic Study. *Religions*, 14(2), 142. <https://doi.org/10.3390/rel14020142>
- Sevgi, M. A. (2023b). The Invisible Inhabitants of a Cultural Limbo: Religion Identities among Iğdir Ja’faris. *Anthropology of the Middle East*, 18(1), 20-34. <https://doi.org/10.3167/ame.2023.180103>
- Şan, M. (2014). Baskıcı Bir Laiklik Modeli Olarak Türk Laikliğinin Anatomisi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7(2), 1-26.
- Taylor, C. (2005). *Secularism and its critics: Themes in politics* (R. Bhargava, Ed.; New Edition). Oxford University Press.
- Taylor, C. (2018). *A Secular Age* (Reprint edition). Belknap Press: An Imprint of Harvard University Press.
- Tekin, M. (2012). Batı’da Sekülerlik ve Türkiye Müslümanlığının Seküler İçerimleri. *İnsan & Toplum*, 2(4), 181-204.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişki bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür

Çalışma için herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.